DUILIU ZAMFIRESCU

O P E R E

Ediție îngrijită,
prefațd, note,
glosar de
M 1 H A I GAFIȚA

l 1

ROMANUL COMĂNKŞTENILOR

S C R I I T O R I R O M Â N I

E D I T U R A M I N R R V A
B^cBrîfii, 7970

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI *U-ROMANUL COMĂNEŞTENII.0R*

Volumul do faţă, al doilea din SfHa *Operelor* lui Duiliu Zamfirescu, adună pentru prima oară laolaltă cele cinci romane ale ciclului Comăneştenilor: *Viata la iară. Tănase Scatiu, în război, îndreptări* şi *Anna;* mtrucît, după ce) dinţii război mondial, autorul a intenţional să scrie un nou roman, in continuarea ciclului — Iară însă a kbuti să aştearnă pe hîrtie decit un singur capitol — se include şi acest Început, pină acum inedit; de asemenea, finind seama că unele din ediţiile romanelor au fost precedate dc prefeţe ale autorului, fele se reproduc pentru valoarea lor documentară, pentru problemele abordate şi, mai ales, pentru că, intr-o hună parte a lor, sînt pagini de literatură autentică.

8oarta editorială a romanelor din ciclul Comăneştenilor a fost vitregă ani de-a rîndul. Toate au apărut in volum la mari distanţe după publicarea lor în revistă; cea mai mare a fost la *Tănase Scatiu* — nu mai puţin de doisprezece ani; pentru celelalte, spaţiul respectiv a fost mai mic: *îndreptări* — şase ani; *în război* şi *Anna* — cîte patru ani; *Viaţa la ţiiră* -- trei ani.

Cu excepţia primei ediţii di» *în război,* publicată inlr-o „ediţiuno populară" de Tipografia „Clemenţa" (1902), şi a celei din *Anna,* scoasă de editura C. Sretea in 1911, toate celelalte ediţii ale cielului, intre 1898 — cind apare *Viaţa la ţară* — şi 1922 — cind moare scriitorul — au fost de tip „Biblioteca pentru toţi". Prima ediţie de nivel superior acestora, proiectată de Duiliu Zamfirescu însuşi şi pregătită întrucîtva de el, a început să se publice Ia „Cultura naţională", curînd după moartea sa, dar s-a oprit la al doilea roman din ciclu. Abia în 1934, Editura „Scrisul romanesc", Craiova, a întreprins publicarea exhaustivă a operelor scriitorului, sub 'îngrijirea Marianei Zamfirescu-Harincescu, scoţind cu acest prilej şi «fio cinci romane, în cinci volume separate, intitulate generic *Romanul Comăneştenilor*, după denumirea dată dc scriitor în unele tfxtf ale sale şi menţionată ca atare şi pe coperta interioară a ediţiei din „Cultura naţionala".

Capacitatea de difuzare a colecţiei „Biblioteca pentru toţi" era relativ mare, comparativ cu [tirajele obişnuite ale romanului in

epocă, dar înfăţişarea grafică şi acurateţea textului erau de nivel scăzut. Din această cauză, numeroasele deosebiri de text din aceste ediţii, faţă de manuscrisele originale şi faţă de primele publicări în reviste, nu pot fi considerate In mod serios ca fiind datorite intervenţiilor autorului; există numeroase dovezi că ele sint, in mare majoritate, erori tipografice. De altfel, *Viaţa la iară* şi *în război* au apărut in primă ediţie în timp ce autorul era la Roma, deci nu supraveghesse el însuşi apariţia, nu efectuase corectară şpalturilor, operaţia fiind considerată în acea vreme cu prea puţină exigenţă. Cfnd a putut-o face, la întoarcerea in ţară, n-a simţit, probabil, atracţie pentru o atare întreprindere şi şi-a revăzut cu destulă uşurinţă textele, chiar atunci cînd declară că le-a citit in vederea unor intervenţii. „Pentru a revizui textul a trebuit să-1 recitesc", afirmă el in prefaţa ediţiei a patra din *Viaţa ia fără.* Revizuirea promisă nu pare să fi avut loc, căci deosebirile faţă de ediţia anterioară sînt minime, iar cele mai multe erori se perpetuează, sau apar altele. Lucrul s-a petrecut desigur la fel si cu celelalte romane, şi nu alta va fi fost in esenţă situaţia cu *Viata'la ţară,* ediţia 1922, şi *Tănase Scatiu,* 1923, de la „Cultura naţională", considerate drept ultima expresie a dorinţei autorului şi despre care s-a afirmat că le-a controlat el insuşi cu atenţie, înainte de moarte. A arătat acest lucru Marin Simionescu-Rîmniceanu, îngrijitorul colecţiei la această editură şi rudă apropiată cu scriitorul (mama sa, Elena S.R., un viitor model al Saşei, era vară cu Duiliu Zamfirescu). Ediţiile respective ale acestor două romane au fost luate cu consecvenţă drept texte de bază în toate reeditările de pînă acum. Ediţia prezentă porneşte şi ea de la textele din „Cultura naţională", realizind pentru prima oară, la *Tănase Scatiu,* şi confruntarea cu manuscrisul original, despre care s-a crezul că trebuie considerat pierdut; el se păstrează, cu un mic număr de pagini lipsă (filele 67—89).

Cu puţin înainte do moartea sa, Marin Simioncscu-Rîmniceanu ne-a arătat însă că lectura lui Duiliu Zamfirescu, în vederea reeditării definitive a celor două romane, a fest fugară şi aşa-zisele modernizări ale expresiei, pe care le-ar fi intenţionat scriitorul, sînt de fapt inexistente. Lucrul e explicabil, dacă ne gindim la multiplele ocupaţii ale lui Duiliu Zamfirescu în anul 1922: călătoriile în străinătate, marile supărări pe care le avusese (moartea fiului mai mic, adversităţile în viaţa publică etc). Poate exista chiar îndoiala dacă acele puţine modificări faţă de ediţia 1914 le-a efectuat scriitorul însuşi sau nu cumva editorul său. Oricum ar fi, ediţiile din „Cultura naţională" au stat probabil şi sub ochii scriitorului şi trebuie să le socotim drept acelea de bază, cu toate că şi ele perpetuează mai multe erori, foarte evidente. In ediţia prezentă.'cîteva astfel de erori au fost corectate, după *Convorbiri literare,* în cazul *Vieţii la ţară* (versiune, oricum, mai apropiată de manuscrisul iniţial) şi după manuscris în cazul lui *Tănase Scatiu.*

In ce priveşte Insă *în război,* aici avem mărturia scrisă a autorului că, cel puţin îa cazul unui comunicat, el n-a fost de acord cu înlăturarea lui de la publicarea în *Convorbiri literare,* aşa cum îi ceruse Titu Maiorescu. Scrisoarea sa este categorică în această privinţă: „Admit cîteva propuneri şi anume: reducerea poexiei, înlocuirea cuvîntului *reintegrare* (nu a frazei întregi), *frigurile infectiee* şi alte

cit.iva miji (iîtiliî... Intrucît priveşte ordinele de zi, admit şi aci rr'duc^iva celui dinţii, aşa cum ii cereţi. Daţi-mi voie să nu admit pe al doil-a" (scrisoare din *'30* oct./II nov. 1897). Titu Maiorescu a operat el însuşi, cu mina lui (cu creion roşu), unele reduceri: cîteva strofe-la poeziile patriotice ale lui Milescu, cîteva enumerări de morţi in război sau relatări despre mersul operaţiunilor pe fronturi, caracterizate de critic pe marginea romanului, cu creion roşu, dreft: „Prea mult detai milităresc". Iată cîteva din acestea: „La 29 august se ţine un alt consiliu de război între domnitorul românilor, marele duce Nicolae şi comandanţii de corpuri"; — „Căpitanul Carcaliu cade, căpitanul Panu cade. Cad iocotenenţii Teleman şi Slăvescu; sublocotenenţii Brnciner,... (nume indescifrabil) Iloria, Ulescu, larca, Marcovici, Paciurea, Merişescu, care ucişi, care răniţi''; — „Şi scoşi din luptă căpitanii Văleanu, Manoiescu, Sişman. Cu dînşii 1200 de soldaţi, omoriţi or răniţi"; — „Frigurile infective, caracteristice răniţilor". Dar, cu toată opoziţia autorului, foate argumentată, Titu Maiorescu a înlăturai, la publicarea în *Cont/orbiri literare,* nu numai cea mai mare parte a primului ordin de zi — a cărui reducere fuses& acceptată de scriitor — ci şi pe cel de-al doilea în întregime, precum şi un paragraf privind teatrul de operaţiuni. Aceasta a făcut pe Duiliu Zamfirescu să noteze următoarele, pe o pagină de manuscris, unde se află textul ordinului de zi in cauză, tăiat (cu creion negru dft astă dat.āj: „Pagiriele a:eţtja nu au fost culese: concesiune făcută de mine d-lui Maiorescu. Nu împărtăşesc nici astăzi părerea d-lui M., deşi am cedat: în acest ordin de zi se cuprind lămuriri naive, de cea mai intensă dramaticital.-;, pe care un roman trebuie mai cu seamă să le d.'a. Nimic nu-î interesant ca realitatea!...

Dacă vreodată romanul se va retipări, după moartea mea, doresc să se pună şi paginelc acestea. Roma, 1898." Iarpe pagina de gardă a manuscrisului, legat cu mare îngrijire, în piele galbenă, se află notată, alături de indicarea locului unde a fost scris romanul, următoarea precizare: „Micele semne cu cerneală roşie sunt puse de d-1 Maiorescu". E o formă de a comunica editorilor viitori dezacordul faţă de amputarea textului, efectuată de Maiorescu, şi, implicit, sugestia de a lua de bază nu vreunui din textele publicate, ci manuscrisul original. Iată un prim argument pentru care ediţia de faţă porneşte, în căzu! romanului *în război,* de la manuscrisul lui Duiliu Zamfirescu, revăzut de el în anul 1898, *după* publicarea în *Convorbiri literare,* cu care prilej a întărit, el însuşi *o parte* din tăieturi, acele operale de Maiorescu, sau şi de altcineva la indicaţia acestuia.

Tocmai de aceea pasajele „reduse", cu aprobarea scriitorului încă in scrisoarea lui din :iu oct./II nov. 1897, nu au putut fi introduse în text, în ediţia prezentă, deoarece, peste liniile cu creion roşu ale lui -Maiorescu, peste cele cu creion negru ale altcuiva din redacţie — poate Mihail Dragomtiescu, dtiiiă cum se deduce dintr-o semnătură pe manuscris — însă desigur la indicaţia criticului, scriitorul a şlers apăsat, pe manuscris, cu Luş negru, pasajele lipsă din *Convorbiri literare.* Insă, în afara acestora, textul din *Convorbiri literare* mai prezintă un număr de diferenţe faţă de manuscris — sînt cîteva mici modificări şi tăieturi de Lext, făcute la publicare de vreun redactor sau corector, însemnate de acesta pe paginile autografe ale lui Duiliu

Zamfirescu, dar neînsuşite de scriitor la revizia textului din 1898. In consecinţă, ele figurează in ediţia de faţă în forma iniţială, dată de autonii romanului, nu in c"a ulterioară, din *Convorbiri hternr,-,* care a fost luată drept text de bază în majoritatea ediţiilor de pină acum.

Ediţia de faţă ia, deci, drept test de bază pentru romanul *In război,* manuscrisul original, cu modificările operate *In tuş negru,* de către Duiliu Zamfirescu, nu şi cu ştersăturile sau adausurile *în creion negru sau roşu,* acestea aparţinînd, cum s-a spus, redacţiei *Convorbirilor* şi nefiind acceptate de scriitor.

Pcntm *îndreptări,* de asemenea, textul de bază este manuscrisul lui Duiliu Zamfirescu. Cu prilejul apariţiei acestui roman în *Literatură şi artă română,* scriitorul recomanda lui N. Petraşcu să urmărească el însuşi tipărirea, pentru a păstra cîteva pronunţii specifice transilvănene: „Te rog să revezi tu insuţi corecturile ca să nu se tipărească greşit cuvintele notarului cind zice parale, latin etc." N. Petraşcu a urmat, în parte, recomandarea autorului şi a păstrat în revistă mai toate pronunţiile specifice menţionate. Dar în ediţia „Biblioteca pentru toţi" şi in cea ulterioară, „Scrisul românesc", vorbirea notarului şi a transilvănenilor şi-a mai pierdut din cele citeva particularităţi — cum s-a petrecut, de altfel, cu pronunţiile sau grafiile mai deosebite şi in celelalte romane şi, adesea, cu cuvinte întregi. Prima ediţie în volum a acestui roman r< pn duce. probabil, textul din *Literatură şi artă română,* dar se vede că ea n-a fost supravegheată de autor, cu toate că se afla în ţară la apariţia ei, astfel că pronunţiile notarului, despre care îi vorbise lui N. Petraşcu. nu s-au păstrat cu consecvenţă. fi fncă un argument pentru a conchide că Duiliu Zamfirescu iiu'a-a ocupat el însuşi, cum ne-am putea închipui astăzi, de apariţia volumelor, de unde obligaţia pentru editor de a merge, acolo unde e cu putinţă, la manuscrisele sale, nu la publicaţii ulterioare.

Cum din manuscrisul *Anna* se păstrează doar primele 63 de pagini — cele apărute în *Convorbiri literare* în 1906 — acestea au fost adoptate drept text de bază pentru ediţie, iar pentru rest s-a urmat textul din revistă, fiind în orice caz mai apropiat dc original decît reproducerile ulterioare. (în cap. *Note şi variante* se menţionează şi diferenţele din revistă faţă de paginile de manusris existente).

întrebarea firească pe care şi-o vor punt-, deopotrivă, cititorul si cercetătorul, este dacă, adoptind pentru odi(ia de falâ drept tex! de bază cînd o ediţie din 1922 — 1923, cînd manuscrise din perioada 1895 şi 1901, cînd un text apărut în revistă, in 1910, nu cumva criteriile de editare se amestecă, şi se alătură unele de altele forme ale lucrărilor despărţite între ele prin spaţii de timp mergînd pînă la un sfert dc veac.

In primul rînd nu e vorba de trei criterii diferite în stabilirea textului, la cele cinci romane, ci de preocuparea — unică — de a respecta cît mai apropiat formulările scriitorului. Se presupune, aşadar, cu un anumit temei, că primele două romane ale ciclului au fost revăsute de scriitor pentru o ediţie definitivă, şi această formă a fost adoptată drept text dc baia; pentru ultimele trei s-a mers direct la manuscrisul iniţial sau, in lipsa lui. la prima publicare

Această procedare nu are drept rezultat o discontinuitate sensibilă între romanele cu text de bază în ediţia 1922—1923 şi între cele care pornesc de la manuscrisele din 1895 — 1900, nu reprezintă o anacronică r.'inviere a unui stadiu lingvistic depăşit în activitatea lui Duiliu Zamfirescu, intrucît „modernizările" despre care s-a vorhit în legătură cu ed iţ ia din „Cultura naţională" sînt minime, ele privind doar cîteva forme de grafie şi cîteva expresii, mai fidele pronunţării moldoveneşti. Cum s-a amintit mai sus, sînt însă îndreptăţite chiar îndoielile, dacă atari diferenţe faţă dc ediţiile anterioare îi aparţin lui Duiliu Zamfirescu sau editorului său Marin Simionescu-Rîmniceanu. O comparaţie minuţioasă a manuscriselor scriitorului din perioada 1895 — 1900 cu acelea din ultimii săi ani (din care există, deopotrivă, un număr apreciabil) este cil sc poale de concludentă şi pedc-a-ntregul în sprijinul folosirii, drept texte dc ba/ă pentru edii'ie, a formelor iniţiale ale ultimelor trei romane: expresia literară a scriitorului s-a perfecţionat, mai ales sub raportul topicii, al compoziţiei savante a frazei, a distilării elegante şi dozării rafinate a vocabularului, dar menţinînd cu consecvenţă caracteristicile grafici iniţiale, ca şi pronunţiile moldoveneşti ale unor cuvinte.

Dar nici reeditări succesive, nici evoluţia ortografiei, nu alterează pînă într-atît topica, structura frazei, vocabularul, încît să denatureze cu totul un text; şi în scrierile lui Duiliu Zamfirescu au fost cel mai puţin afectate. Restabilirea textului priveşte, ca atare, mai ales întoarcerea la nuanţele sale originale, de felul celor menţionate — pronunţii specifice, moldoveneşti, ardelene — prin apelul la manuscrisele scriitorului, acolo unde acest lucru este cu putinţă. Operaţia devenea o datorie, ele fiind păstrate de Duiliu Zamfirescu cu consecvenţă dc-a lungul întregii sale activitâLi literare.

VIAȚA LA ȚARĂ

*PREFAȚA**

Romanul de față s-a publicat pentr u intîiaşi dală în revista Convorbiri literare *din anul 1894; in 95 s-a publicat tot acolo* Tănase Scatiu; *acum se publică, tot in* Convorbiri, *al treilea ți cel din urmă din această serie:* In război.

Cine a urmărit încercarea mea, în cttetrei romanele, şi-a dat seama, probabil, de scopul ce aveam în vedere.

Cine însă citeşte acum, pentru prima oară, Viața Ia țară, *are poate nevoie de o mică lămurire.*

Cel mai însemnat eveniment din veacul al 19-lea, pentru români, este războiul din 1877. Toate clasele sociale au contribuit cu cîte ceva la pregătirea şi aducerea la îndeplinire a acestui mare fapt. Mai mult însă decit toți, au contribuit, fie cu singele, fie cu averile lor, acei ce erau legați de pămint.

Sub forma sub care i-am văzut eu: buni şi răi; boieri, arendaşişi țărani — am încercat a da o icoană a vremurilor lor.

De aceea se şi simt unele lipsuri şi cea mai mare din toate, pentru un roman, *invențiunea'.*

Voind a pune in lumină clasa românilor, iubitori de pămînt, cum sunt Comărwşienii din Viața Ia țară, *iau a da tipuri de arendaşi, ca Tănase Scatiu, sau de țărani ca baciul Micu; voind a personifica în Mileseu şi Mikail Comăneşteanu rasa c.itorva familii pămîntene, care s-au strecurat prin negura fanariotă şi au adus în război toată vigoarea boierimei de pe vremea marilor noş'ri Domni, voind cu alte cuvinte să Insem-*

*** La ediția întiia (n. ed.).**

nez, *sufleteşte, punctul de la care începe o nouă epocă în istoria ţărei — am lăsat la o parte intriga.*

De altfel, mai tîrziu, cînd se va publica în volum si cel de-al treilea roman, In război, *voi încerca să arăt cum înţeleg eu literatura noastră*[2]. *Deocamdată mă mulţumesc a spune că* intriga *propriu-zisă, adică o ţesătură de fapte îndelung pregătită de minţi rafinate şi decadente, nici nu e cu putinţă într-o lume ca a noastră.*

Românii, chiar cei ce pretind că sînt foarte adinei în tilairile lor, sunt şireţi numai la suprafaţă, ascund, sub o ironie de cuvinte şi de formule, adeseori neroade, o naivitate încintătoare, de care se leagă totdeauna speranţa. Acesta şi este marele semn al viitorului.

De aci decurg multe. De aci urmează, fireşte, că un teatru naţional, cu drame româneşti, alcătuite pe calapodul dramelor străine, nu e cu putinţă în stadiul de astăzi; şi dovada e că românii, la teatru de drame, rid, sau nu se duc; că tipuri de degeneraţi, precum: egoişti absoluţi, zgîrciţi absoluţi, asasini, sanguinari, cum se întîlnese în marile literaturi străine, na există la noi. De aceea, d-l Caragiali, unul din bunii noştri scriitori, cînd a voit să dea, în Făclia de Paşte, *un tip de degenerat, a cărui sensibilitate e exacerbată pînă la nebunie, a fost silit să ia un jidan; tot asemeni, scriitori mai vechi, ca Alecsandrişi Millo, cînd adaptau piese străine, tipurile de intriganţi care în textul original erau francezi se transformau la autorii noştri în greci sau evrei, nu dinlr-un sentiment de patriotism râu înţeles, ci printr-o firească trebuinţă psihologică de substiluţiune a raselor. Şi atît de mare e trebuinţa incit — păstrînd distanţele — Shakespeare însuşi, în tipurile cele mai complete, de geloşi, de zgîrciţi, de pesimişti, de înamoraţi, alege: pe Othello, dintre căpitanii mauri; pe Shylock, dintre jidanii cămătari de pe Ponte di Rialto*[3]; *pe Hamlet, dintr-o casă domnitoare de degeneraţi incestuoşi; pe Romeo şi Julieta din rasa italienilor din Verona Scalingerihr*, cînd şire tenia, vigoarea, fantazia condottierilorRenaşterii nu avea seamăn pe lume. Niciodată un tip psihologic la Shakespeare nu e pus în altă lume decît a raselor degenerate sau a principilor dărăpănaţi trupeşte şi sufleteşte. Pare curios că în tot teatrul lui .Shakespeare nu e un singur personagiu luat din ţăranii munteni ai Scoţiei; şi cu toate astea e foarte natural.*

De aceea şi cred eu, revenind la d-l Caragiali, că Năpastasae/aZ- *să — după cum cred că sunt fundamental falşi unii din eroii lui Ibsen. Pînă acum, noi am fost bintiiiţi dc o literatură ţărănească grozavă, care îşi închipuia că, prin dulcegării sentimentale, prin haiducime şi doine*[5], *a dat tot fondul sufletesc al acestei foarte interesante clase româneşti. D-l Caragiali, o duce în extrema cealaltă, şi vrea să facă din ţăranii noştri ceea ce a vroit să facă Tolstoi dm ţăranii ruşi cu lucrarea sa* La puissance des tenebres.

Dar atunci, dacă n-avem teatru şi drame, n-avem romane cu intrigă, n-avem artă plastică — unde e faimoasa civilizaţie a Belgiei orientului ?

Mă întreb şi eu.

A'un?ai, intrebîndu-mă, cred că termenii comparaţiunii nu pot sta împreună. Din fericire, România nu se aseamănă cu Belgia, cum nu se aseamănă cu Franţa şi cu nici o altă ţară, decît numai în pulberea de idei ce o aruncă internaţionalismul modern peste toată Europa.

Nn e nicidecum nevoie de a avea drame franceze, romane franceze, artă străină, spre a părea civilizaţi. Desigur, Suedia şi Norvegia nu au nimic francez in fondul sufletesc alpoporului, după cum nu au in literatură şi în artele plastice — şi, cu toate astea, dacă numărul oamenilor din popor care ştiu carte înseamnează ceva, Suediaepoate ţara cea mai civilizată din Europa, deoarece analfabeţi aproape nu există acolo. Suedia a început a produce talente, dar acelea rămîn în caracterul naţional.

Tot aşa cred că se va întîmpla cu România.

Renaşterea noastră datează de la război. De aci încolo începem să socotim ce avem şi ce n-avem. E o fericire pentru noi că intrăm în lumea modernă cu capul sus, şi că găsim această lume în'fierbere. Fermentul străinătăţii va pătrunde şi la noi şi va determina evoluţiunea României viitoare către ţelul său, după legi noi; dar această evoluţiane se va face cu consimţământul nostru, va fi conştientă şi, mai cu seama, va fi naţională.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A PATRA

Un lucru nou şi absolut extraordinar — <W puțin pentru mine — se petrece in literatura românească: s-au tipărit şi s-au vândut 37.000 de exemplare din Viața ia țară, *iar fericitul d-l Alcalay vrea să tipărească alte 7 mii.*

Pentru a revizui textul, a trebuit să-l recitesc.

Mi-am adus aminte de atîtea lucruri.'... de oameni dispăruți, de oraşul in care trăiam cind l-am scris, de ații dc multe evenimente petrecute în răstimp de 20 de ani.'...

Mă întorsesem de la Atena, unde mă trimisese guvernul generalului Florescu, ca un fel de pedeapsă pentru că văzusem prea de aproape „diurna de la Veneția?", atunci cind regina Elisabeta, bolnavă, se refugiase pe laguna lui San Marco; trăisem în cea mai delicioasă prietenie cu incîntătorul Dimitrie OUânescu şi cu soția sa; rămăsesem singur, în capitala Greciei, după plecarea acestuia în concediu, aşleptînd din ceas în ceas ruperea relațiunilor cu guvernul elen: cunoscusem şi apreciasem pe d-l Tricupis, un bărbat de stat. care a\ca capul caracteristic al d-lui Carp şi mîngîierea acestuia de a fi mai mare decît timpul in care trăia; cunoscusem şi păstrasem o sinceră afecțiune pentru părintele Gherasim Safirim, care atunci locuia pe muntele Likabet şi învăța teologia, fără să bănuiască că va juca, mai tîrziu, ca episcop de Roman, marele rol de „depurativ" al bisericii noastre; plecasem din Atena, rechemat de ministrul Al. Lahovary, care rupsese relațiile diplomatice cu guvernul grec, iar la întoarcere era să fiu atacat, într-o gară de pe golful de Lepanto*, de nişte evzoni din Pcloponcz, beți, cari aflaseră cine sînt şi puseseră mina pe cuțite.*

Cind mă gindesc la Bruxelles, oraşul în care am scris romanul Viața la țară — *cită lume dispărută, ce evenimente îngrozitoarei... în timpul meu, regele Leopold era încă în toată puterea, cu tot geniul său politic şi cu toată vigoarea sa fizică.*

îmi aduc aminte de o scenă ce se petrecea regulat la recepțiile de la curte. Ministru al Austro-Ungariei era faimosul Khewenhuller-Metch, mort ambasador la Paris, care trecea drept cel mai frumos om de pe glob. Gurile rele povesteau că acesta se bucura de favorurile unei doamne, căreia majestatea-sa ***ii*** *făcea onoarea de a-i acorda pe ale sale. Pentru aceste cuvinte, regele detesta pe contele Khewenhuller, pe care insă îl proteja regina, arhiducesă austriacă,* care, *fiind atît de copios înşelată de augustul său soț, îşi răzbuna cum putea. La recepțiunile de la curte, corpul diplomatic făcea cerc, fiecare misiune diplomatică luînd loc după vechime şi aşteptind să vină regele s-o salute. Regele, suferind de ouşoară clodieațiune, potrivea pasul în aşa chip, incit ajungea in fața Iul Khewenliufler pe piciorul cel scurf, şi-l sărea ca pe un obstacol.*

Contele de Flandra, fratele regelui, era pe atît de surd pe cit era de înalt. Drept aceea, ofițerii săi de ordonanță erau foarte greu de recrutat, fiindcă trebuiau să fie nobili şi înalți, ca să-i vorbească la ureche, fără a-l sili să se plece. Cînd ieşea să se plimbe pe Avenue des Arts. era o groază generală: toate femeile fugeau, deoarece prințul vorbea ca într-o moară:

— Oui est celle dame qui m'a salue?

Ofițerul îi striga la ureche:

— Cest la Comtesse du Parc.

— Quelle viciile horreur!

El credea că vorbeşte în gînd.

La palatul său, românii găseau totdeauna sprijin şi bună primire, fiindcă acolo stâpinea contesa de Flandra, sora regelui nostru adorat, C'arol I, şi mama regelui erou' al Belgiei de astăzi.

Ministrul Afacerilor Străine era un tînăr cu un nume mare cit pămîntul, contele de Merode de Westerho", care prezenta această particularitate, că, pînă la moartea tatălui său, se numea le Prince de Rupanpre, titlul întîlnil în Balzac şi prin urmare foarte simpatic. Dar simpatic era omul şi după ce-şi schimbase numele. Din întîmplare, cunoscusem cu cîțiva ani înainte, la Roma, într-un cerc catolic, pe d-l Rubanpre,*

şi In momentul cind dădui cu ochii de el, la Bruxelles, ministru de Externe al Belgiei şi conte de Merode, mi se părea că visez. El zimbişi explică, cu o modestie încîntătoare, că împrejurările politice ale partidului catolic îl făcuseră ministru, iar moartea tatălui său, şef al familiei, prin urmare Merode în loc de Bubanpre. Acestea le spunea soţiei sale, o adorabilă creatură, chip femeiesc din acele ce par alcătuite din suflet şi linii armonice, aşa cum visam eu de mult pe Saşa Comăneştcanu.

Secretarul general era Baronul Lambermont, care de -50 de ani conducea Ministerul Afacerilor Străine. Pe acesta îl vedeam foarte des, fiindcă era nelipsit dc la toate prinzurile, recepţiile, balurile, praznicele, cununiile şi Inmormîntările, şi, cu toată vîrsta sa înaintată, îl găseam adesea la stingă unei femei frumoase^ spunîndu-i in ureche madrigaluri. O regretabilă asemănare cu răposatul nostru Exarhu[10]*...*

în toate zilele, la club, întîlneam aceleaşi figuri, eu aceleaşi ticuri şi aproape aceleaşi cuvinte, încît, la depărtare de 20 de ani, mi le amintesc, parcă s-ar fi petrecut ieri. Un mexican, d-l Zenil, om blajin şi prost jucător de whizt, pe care-l necinsteau partenerii, fiindcă era totdeauna distrat. Particularitatea acestuia era că-şi vâpsea mustăţile şi nu putea să rostească litera B, ca toţi spaniolii:

— Zenil, vous jouez comme un pied.

— Mon cher Varon...

— Je ne suiş pas Varon[11]*, je suiş le baron Limbourg-Stirum-*

Al doilea personaj era un englez, M-r Alix, stabilit la Bruxelles de multă vreme, bogat, solemn şi plictisit. Era aşa de înalt şi de slab, încît se desfăşura în spaţiu în mod vertical, iar nu orizontal, ca ceilalţi muritori. Seara purta întotdeauna frac şi cravată neagră; cravata era răsucită de trei ori, in jurul unui guler atît de deşuchiat, încît omul acesta, grav şi plicticos, devenea bucuria partenerilor săi.

Juca prost şi avea răul obicei de a zvîrli cartea departe, în loc de a o pune în mijlocul mesei. Bătrînul Limbourg-Stirum se supăra:

— M-r Alix, vous p... loin; ca n'est plus de votre âge.

Al treilea personaj, era acest domn, de Limbourg-Slirum, un bătrîn voinic, cu părul alb ca varul, care, la fiecare vorbă, scutura din cap, parcă ar fi ieşit atunci din fundul oceanului.

în fine, regele mesei era prinţul Charles de Ligne, arbitrul jocului, care mîngiia pe partenerii bani cu nişte ţigări de havana extraordinare, înfăşate în 14 rinduri de scutece şi închise în tuburi de cristal.

Ei bine. toii aceştia, sau mai toţi, au murit. A murit regele Belgiei, contele şi contesa de Flandra, Khe^cnhiiller, Lambermont, Zenil, Mister Alix, toată lumea, chiar şi tînărul, pe atunci, conte de Merode!... A murit amicul meu Ollănescu["]*, an murit şi alte fiinţe, scumpe mie. Eu tu •am întors In ţară, unde am găsit o nouă generaţie, substituită tinereţii noastre de atunci. Cam nedomirit, cam trist, mă întreb dacă, în adevăr, sînt de ajuns 20 de ani ca să se prăpădească o lume întreagă.'...*

în mijlocul acestei lumi foarte interesante, dar care n-avea nimic comun cu sufletul şi literatura românească, am scris Viaţa îa ţară. *Asta ar dovedi că nu e nevoie, cum pretind unii critici, să se raporteze opera de artă la viaţa autorului.*

în gindul meu se. statornicise de mult holărlrea de a înjgheba cr.va trainic, care să fie icoana vieţii noastre româneşti. De la războiul din 1870, pînă la cel din 1914, adică în timpul domniei marelui rege Carol I, am scris rinei romane, şi anume: Viaţa la ţară, Tănase Scatiu, în război, îndreptări *şi* Anna, *care se pot ceti fiecare aparte, dar cari coboară, unele din altele, ca rudele aceluiaşi neam.*

Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pămintul lor din valea Dunării, şi, cu ei, să iau Ardealul. Cine a cetit îndreptări *şi* Anna *a înţeles că pregăteam pe tînărul Comăneştcanu pentru acest sfîrşit. Trebuia să scriu al 6-lea şi cel din urmă volum...*

Poporul român pare că vrea să scrie el însuşi această pagina. Ca patriot, mie nu-mi râmîne decît să mă închin lui şi să-i dăruiesc cei doi băieţi ce mi i-a dat Dumnezeu.

Ca moralist, aş mai avea cîte ceva de spus. Dar oamenii sfătoşi sunt ostenitori,şi în literatură, mai cuseamă, plictiseala este vina cea mai mare a unui autor.

Ilucunşti, 1914 d ren/vrie

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A CINCEA

Cel ce scrie aceste rînduri este un om căruia Dumnezeu i-a dat dureri şi bucurii personale ca la toți muritorii, dar care a avut marele noroc de a fi trăit o viață întreagă hrănind un dor, şi de a se apropia de sfîrşilul vieții cu dorul împlinit.

Timp de 40 de ani am suspinat după Transilvania; timp de 15 ani[1] *am trăit la Roma, adorînd pe Traian; timp de doi ani am făcut parte din parlamentul României Mari, în care am lucrat alături de frații noştri din Ardeal şi Banali...], la consolidarea frumosului nostru stat, „Dacia Traianâ".*

F'ie ca tinerii scriitori să priceapă cit de mare este farmecul ce stă ascuns în simțimîntul „patriei" şi cîte emoțiuni artistice, de o rară puritate, pot încolți în sufletele 'celor ce îşi iubesc țara.

De la ultima prefață, adică din decemvrie 1914, pînă astăzi, au trecut 7 ani. Ce desfăşurare de groaznice evenimente!... cîte dureri!... ce neînchipuită plăzmuire de atrocități!... cît sînge vărsat!... cită umilință şi cîtă disperare!... Şi,'deodală, soarele biruinței!

Se poate epopee mai vrednică de a fi transmisă urmaşilor?!

Pentru aceasta însă, trebuie să înceteze literatura sublocotenenților de pe front, iar din marele suflet anonim al neamului nostru întregit, să se nască talentul creator a timpurilor noi.*

Fără să mă întind prea mult, aş vrea să spun cîteva cuvinte asupra necesității unei literaturi naționale — subiectiv si obiectiv națională.

Spencer, în lucrarea sa Introducere la ştiințele sociale *pune patriotismul printre prejudecăți*[3]*. Este o greşeală. Patriotismul nu este nici „judecată" nici „prejudecată", ci pur şi simplu „sentiment".*

Este imposibil şi este absurd a voi să formezi oameni cari să se dezgărdineze din complexul acțiunilor şi simțirilor lor, spre a deveni maşini gînditoare.

De altminteri, este şi zadarnic.

„Ştiințele sociale" nu sunt „ştiință" decît numai pe o lăture. Toți oamenii se nasc, cresc, se reproduc şi mor. Asta este ştiință. Dar ce se întîmplâ de la naştere pînă la moarte, cu fiecare om? Se întîmplâ o infinitate de lucruri, datorite individualității fiecăruia, sau datorite seriilor de individualități.*

Un om se naşte în palat sau în bordei; dacă e creştin, e botezat prin aspersiune sau prin imersiune; dacă nu e creştin, e supus la alte operațiuni; de îndată ce începe să gungureze, rosteşte primele cuvinte în limba părinților săi, se joacă la umbra unui copac din grădina lor, care grădină este aşezată pe marginea unei ape, sau pe o colină, unde iama ninge şi vara cresc trandafiri, şi aşa mai departe. Cînd, dar, ajunge la vîrsta in care individualitatea se accentuează, cînd începe să aibă o înrîurire asupra lumei dinafară, el este deja „fasonat'", a luat deprinderile palatului sau ale bordeiului, a fost la biserica în care s-a botezat, vorbeşte „fără trudă" limba părinților săi, îi este dragă umbra copacului, floarea trandafirului etc, ele. Iată, dar, deprinderile de castă, de religie, de limbă, venite în mod firesc şi necesar, care, toate, se topesc într-o simțire generică, cu caracter topic: iubirea de pămîntul naşterii. Aşadar, patriotismul este un raport afectiv între om şi natura împrejmuitoare, pe care nimic, în lume nu-l poate înlocui.

Prin urmare, a gîndi şi a simți româneşte este, pentru un român, o disciplină estetică, şi orice năzuință contrară este nefirească şi, deci, antiestetică.

Cea dinții podoabă, pentru un scriitor, este limba, iar limba e o necesitate „subiectiv şi obiectiv națională". Este subiectiv națională prin aceea că ea pune pecetea sa pe obiectul gîndirei în acest înțeles că o bună traducere a Iliadei *este o operă esențial românească, deşi este ieşită din capul lui Omer, şi cîntă furia lui Achile contra lui Agamemnon*; şi este obiectiv națională prin aceea că, oricum ar lucra mintea unui scriitor*

roman, ea i se impune, cu locuţiunile sale, cu farmecul său cu structura sa aparte, care se raportează la grupul de limbi neolatine, - ceea ce constituie o dovadă mai mult de naţionalitate.

Toate grozăviile simboliste şi futuriste alcătuiesc un fel dc cancer al limbei, de care Bălcescu şi Odobescu n-aveau nici o idee.

Bucurrşti, 2921 dec.mvrie

Cum ridici priponii Ciulniţei[1], in pragul dealului, dai de casele boierului Dinu Murguleţ, case Mtrineati şi sănătoase, cum nu se mai înlîlnesc astăzi pe la moşiile boiereşti. De sus, de pe culme, ele văd roată Împrejur pînă cine ştie unde, la dreapta, spre valea lalomiţei, la stînga, pe desişul p'ădurii de Aramă, iar in faţă pe cotiturile uliţelor strimbe ale satului.

Toată curtea boierească trăieşte liniştită şi bogată, cu cirduri întregi de gîste, de curci şi de claponi; cu bibilici ţiuitoari>; cu căruţe dejugate; cu argaţii ce umblă a treabă de colo pînă colo — şi seara, cind vine cireada de la cinip, cumpăna puţului, scirţîind neunsă Intre furci, ţine isonul berzelor de pe coşare, ale căror ciocuri, răsturnate pe spate, toacă de-ţi iau auzul. Fără a fi risipă şi zarvă, curtea boierească pare populată şi bogată.

într-o zi de vară, pe la vremea odihnei, conu Dinu fu sculat din somn de sunetul clopotelor unor poştalioni ce intrau in curte cu strigăte şi saltanat. Atît el cit şi nevastă-sa Sofiţa săriră din paturile lor de cit, şi se uitară pe fereastră.

— Iii!... e greu de noi! Tănase Scatiu cu mă-sa !... exclamă boier Dinu.

— Da' nu-i mai zice aşa, omule, că te-a auzi a fată... Ia-ţi mai bine surtucul şi ieşi-le înainte.

Coana Sofiţa trecu repede într-o odaie de alături să se mai diretice la cap, iar boier Dinu îşi trase din

fugă cizmele (stringind din ochi şi blestemind), îşi lua haina in spinare şi ieşi să-şi intimpinc musafirii.

— Salutare, nene Dinule, zise noul venit, scuturitul pe bătrin do mînă. Tacâtă, am venit cu **mama.**

— Sărut mina, coană Prohiro; bre, anul ăsta lac griu mult, zise Murguleț, sărutindu-i mina cam din fugă.

— Sărut ochii, mamă; da' cc se potriveşte, eşti lodu], coane Dinule! Uite, zău, maică, zise ea lui fiu-său, parcă văd pe căminarul Tasacho Murgu; uite, Icit-poleit cum e **eonii** Dinu: nalt, uscățiv la chip, aşa smead ca dumnealui şi fodul... Lasăj zău, coane Dinule, că sunteți fodui...' Auzi, de atiția mari de ani vecini cu moşiile şi să nu loveşti dumneata o dată pe la mine!...

— Uite, zău, coană Prohiro, ai dreptate; da' nu ştiu cum s-a făcut...

Vorbind astfel, bătrlna îngălbenea, începea să înghită iu sec, se foia fără rost, pînă ce căzu pe o bancă din cerdac.

— Aoleo, coane Dinule, zise **ea** repede, fâcindu-şi vînt cu mîna, îmi vine rău...

— Puțin „coneac", strigă fiu-său, ori apă de Vals*, repede să **ne** dea ceva...

Murguleț se repezi fuga Ia cămară şi se întoarse numaidecît cu o sticlă de cogneac, pe care o vărsă mai toată în capul coanei Profira, pe cind fiu-său o muncea pe la timple să-şi vie în fire.

în vremea asta se arătă şi Sofița Murguleț.

Ea dete pe bărbați la o parte, sărută mina bătrinei, o mai strînse de un deget, **o** mai meremetisi, ce-i făcu, că Îşi veni baba în simțiri.

— Doamne, coană Profirițo, cum stai dumneata afară, soro!... Ia să intrăm înăuntru, că pe năbuşala asta te bolnăveşti chiar din senin, zău.

Şi, ținlnd pc babă de subsuori, trecură într-o odaie răcoroasă, mare, în care bătrina păru a se inzdreveni ca prin farmec.

Sofia Murguleț se îngrijea dc babă cu un interes nespus. O puse să-şi istorisească patima de la descălicătoare, îi dete cafea cu lămiie, pică oțet pe un căr-bune sub nasul ei — iar pe de altă parte porunci să aducă tinărului dulceață, cafea, tutun, cu tot dichisul cuvenit.

— Ia spune-ne, coană Profirițo, cum îți vine?...

Aci, începu bătrina o lungă şiretenie de vorbă:

— Uite, maică, îmi vine ața un ,.imis" pe la stoniah, şi parcă nurna ia aşa mă zgilțiie dc chiept, şi să te ții numa goană la cap, şi apoi parră-ini bate două zbanluri in tîmple, de mă prăpădesc, maică!...

— Si nu iai nimic dumneata pentru asta?

— Da' cîte n-am făcut! N-a cheltuit ghetu băiat o grămadă de bani!... Ba palianuri, ba consulturi, ba doftoru Draci[3], ba acu cică să iau apă de Vacs...

— De Vals, mamă, o îndreptă fiu-său.

Pe cînd ei vorbeau astfel, uşa se deschise de la un iatac din fund, şi de sub perdelele albe de țară se ivi un chip rotund de fată, care, dînd de obrazurile nouă ale musafirilor, se făcu stacojiu.

— Mămucă dragă... avu ea aerul de a începe.

Dar în mijlocul odăii, se opri in Ioc, făcu o plecăciune după toate regulele ceremonialului de la pension, şi dete năvală să iasă pe cealaltă uşă. Goana Sofița o opri.

— Tinco! Da' nu saluți lumea? Unde te duci?

Fata se opri din nou, nehotărîtă. Obrazul maine-si luase expresia obişnuită de nemulțumire şi descurajare, cind i se întîmplâ cîteodată să se supere, iar conu Dinu se ruşinase cu desăvîrşire de stingâcia ei.

— Sărută mîna coanei Profirițe, zise mamâ-sa.

Un moment, cit mai trecu pînă să se hotărască fata, coana Profira îşi înfipse privirile în ochii ei, cu toată răutatea lor bătrînească. Fata auzise vorbindu-se In casă de neamul îmbogățit al Scatieştilor ca de nişte mojici renumiți, ieşiți dintr-un vechi vătaf al tatălui lui conu Dinu Murguleț, şi a-i vedea in casa lor i se părea o adevărată enormitate. Dar, în cele din urmă, se duse să sărute mîna coanei Profire. Bătrina o sărută pe obraz, uitindu-**Re** la ea lung şi sculurlndu-şi valurile de carne de pe trup, de pofta risului.

— Ptiu, să nu fie de deochi! că frumoasă mai eştil

Fata se duse după aceea Ia fiul bătrînei şi-i întinse mina cu aceeaşi reverenţă; el răspunse tare şi sigur de sine:

— Salut!

Apoi, fericită că-şi isprăvise complimentele, se retrase în dosul scaunului Iui tată-său, şi, după un minut, o şterse.

Coana Profira începu iarăşi a rîde:

— Cresc, bată-le norocul, ca din apă... Acuma numai bărbat îi lipseşte...

Conu Dinu Murguleţ îşi ciugulea unghiile de la o mină, neindrăznind să privească în faţa bătrînei. în fond îl supăra vorba coanei Profire, fiindcă înţelegea unde vrea s-o aducă. Dar nevastă-sa, cu sensul practic al femeilor, da din cap cu înţelesuri.

— Răul e, zise ea, că nu facem grîu destul.

— Ia lasă, coană Sofiţo, răspunse bătrina, conu Dinu să trăiască! De atiţia mari de ani, de cînd are moşia de la Eforie' pe nimic, ben;moşiadumisalepărintească, mărita pînă acuma şapte fete.

Pe conu Dinu nimic nu-l supăra mai râu decît să-i fi zis eă are moşia de la Eforie pe nimic. îşi muşcă din unghii mai adine şi tăcu.

— Aşa e, înglnă coana Sofiţa, dar avem greutăţi: fata la pension, nepotu-meu în străinătate...

— Aracan de mine, maică, da' tot învaţă? Ce-a mai ieşit şi moda asta cu învăţătura pînă la adinei bătrlneţe!... Uite, eu pe Tănase al meu l-am pus la treabă de mic copil, şi, slavă lui Dumnezeu, băiatul a ieşit bun, treaba treabă, plimbarea plimbare. Acu sa-i găsesc nevastă cumsecade şi m-am liniştit. Anu ăsta trebuie să-1 însor, că mi-e c-oi închide ochii fără să apuc să-mi văd nepoţii... Ce zici, coane Dinule?...

Conu Dinu dete din cap, parcă ar fi zis că aşa e, dar că asta nu-i treaba lui.

După ce-şi isprăvîră cafeaua, Tănase Scatiu scoase o pană de gîscă din buzunar, mătură o enormă ţigaretă de chihlimbar cu care fuma, puse pana murdară pe farfuriuţă, iar ţigareta în toc, şi se sculară să plece.

Coana Profira dori să vază pe Tinca Ia plecare, dar fata nu se găsi nicăierea. Cam înfiptă, bătrina sărută pe conu Dinu. pe frunte, zicîndu-i:

— Aşa sunt fetele, marfă scumpă. Ce zici vecine, ne-ncuscrim?

— Drum bun, coană Profiro. Ia să ridice coşul de la trăsură. Vătaşe Tafta, pune mîna, să nu se dea vizitiul jos.

în sfîrşit, plecară.

în urma lor, coana Sofiţa umbla domol în jurul lui bărbatu-său, şi, cu sfioasă supunere, căuta să-i ghicească gindurile. Dînsul îşi răsuci o ţigară, fără a zice nimic, şi intră s-o aprindă. Fumul din salon Sl luă de cap.

— Ah! Zi, te rog, să deschidă geamurile.

Nevastă-sa stete un moment la îndoială. .

— Au să intre toate muştele, omule.

Murguleţ se îndreptă spre masă să găseaseă chibriturile, şi' dete cu ochii de pana de gîscă lăsată de tînărul Scatiu.

— Deschideţi uşile, să iasă mirosul de mitocanii Ia poftim de vezi, zise el, făcînd explozie, cu braţele încrucişate înaintea penei, cine-mi cere fata. Eu să-mi dau fata la asemenea mojici?... doar dacă mi-o lua Dumnezeu minţile! Bă-dă-rani!...

Coana Sofiţa încerca să fie serioasă, deşi îi venea să moară de ris. Bărbatu-său se întoarse din nou către dînsa.

— Am moşie de la Eforie pe nimica, ha? De ce nu pofteşte fiu-său să mă urce la mezat, să-1 învăţ eu minte 1

— Nu, zise nevastă-sa, zîmbind, fiindcă speră să-i dăm fata.

— Să-mi dau eu fata unui asemenea mojic!.... Ţi-am spus: daca mi-o lua Dumnezeu minţile, poate.

Apoi urmă a face paşi mari prin casă şi a trage adine din ţigară, ca şi cum maximul acesta de fum ar fi putut reduce firea sa la un minimum de supărare. Coana Sofiţa trecu pe nesimţite într-o odaie vecină, lăsîndu-1 să-şi potolească singur furia.

Conu Dinu, rămas singur, prinse a înnoda firul vremilor de azi cu lungul şir al celor trecute, şi a se întreba, cu disperarea oamenilor bătrini, cum era cu putinţă ca nepotul vătafului Scatiu (pe care vălaf îl văzuse el însuşi în spinarea unui ţigan şi bătut de un alt ţigan cu opritorile de la cai. după porunca lui tată-său, căminarul) să ajungă a cere mina fetei lui? Şi imaginile trecute ii reveneau în minte, slăbite, cu cîte o răsăritură de observaţie copilărească curo le făcuse: bunăoară că pe atunci ploua mai des şi mai la vreme. Şezu jos şi fumă mai departe din ţigara stinsă, sărind ru mintea la nepotu-său Damian, care nu mai venea din străinătate, la soră-sa Diamandula, mama lui Damian, care trăia numai prin puterea imaginei fiului său, la una şi la alia, pină ce un pisic, care se strecurase sub scaun, îi atrase luarea-aminte prin îndemînarea cu care se juca cu pana ţigaretei lui Tănase Scatiu.

II

Era tocmai să se supere din nou, pe pisic şi pe Tănase, cînd bătu cineva la uşe.

— Poftim! zise el cu glasul trăgănat al boierilor bătrini.

Uşa se deschise şi o femeie tînăra intră, înehizînd-o repede, ca să nu [ase muştele înăuntru.

— Sărut mina, coane Dinule, zise ea, sărutindu-i mina cu adevărat.

— Bună ziua, tetiţo, ii răspunse el, dlndu-i mina să i-0 sărute. Vino-ncoa să te pup pe obraz.

Şi după ce o sărută, se uită la dînsa de aproape, ca şi cum o cerceta să o cumpere.

— Ce păcat că nu eşti băiat, Saşo.

Ea începu a rîde, mirată.

— De ce, coane Dinule?

— Ţi-aş da pe Tincuţa.

— Şi eu as lua-o numaidecît. Numai aş fi cam copt pentru dînsa.

Bătrinul se uită la ea lung, ţinindu-i mina între ale lui.

— Uite, Saşo, poţi să te superi, dar eu lot n-o să te las in pace: de ce nu vrei să te măriţi, fato?

— Coane Dinule I...

— Bine, bine, nu mai zic nimic, dar să-ţi spun drept, nu te pricep.

— Şi cu toate astea e aşa de uşor! Ti-am apus de atitea ori: eu am o familie, fără să mă mărit; dacă m-aş mărita, as avea două, şi aş fi, desigur, mamă rea, ori pentru unii, ori pentru alţii. Dar, coane Dinule, mi-ai făgăduit să nu mai vorbim despre asta... Acuma am şi îmbătrînit, adăugă, parcă nu i-ar fi displăcut, pe cit zicea, sâ vorbească despTe „asta''. Eu am venit să-ţi spun că te pofteşte coana Diamandula.

Bătrinul se sculă greoi dc pe scaun şi porni să iasă, cu aceea pe care voia cu orice preţ s-o mărite, cind, ajuns la uşe, o opri din nou.

— A, Saşo, nu ştii o comedie?... Ghiceşte... Nici nu-ţi trăsneşte prin cap: avem un ginere pentru Tincuţa.

— Serios?

— Da... un ginere fain: pe amicul meu, domnul Tănase Scatiu.

— Ce?! zise cealaltă încremenită locului.

— Da, junele Scatiu, alegător la colegiul întii, mare proprietar, miine poimîine deputat...

— Biata Tincuţă!

— Da, şi coana Sofiţa *sv* fi gata să io dea. Dar pină n-oi închide eu ochii, Scatiu nu ia pp fata mea, adause, bătîndu-se cu mîna în piept.

Apoi, ducînd un deget la gurii. în seirn de tăcere, intrară la coana Diamandula.

în fundul unui pat de nuc, cu perne la perete, şedea ghemuită o umbră de femeie, iar pe scaune, împrejurul ei, rude şi prieteni. Legată la cap cu o bocceluţă de mătase neagră, după moda veche, coana Diamandula îşi trăgea din cind în cînd ochelarii de pe frunte, legaţi la spate cu aţă, ca să privească pentru a o suta oară o scrisoare a fiului său. Bâtrînă, bolnavă,

surdă, ea trăia, spre minunea tuturor, numai prin puterea unei dorințe: aceea de a mai vedea, înainte de a muri, pe unicul ei copil. Tot ce vorbea, tot ce dorea era pentru el, se ducea către el. Cu trupul istovit de puteri, părea a-şi hrăni viața din dor. Cîte o rară scrisoare ce venea de la el era citită, recitită, învățată pe dinafară de o mie de ori; plicul descusut şi pe o parte şi pe alta; marca de pe plic studiată pînă in firele mustăților regelui Humbert — căci scrisorile veneau din Italia. Cînd bătrina era singură cu cîte cineva al casei, întreba cu glasul stins:

— Şi unde e Neapoli ăsta?

Răspunsul nu-l auzea niciodată, dar înțelegea că trebuie să fie departe, după mişcarea minei şi a ochilor celui ce-i vorbea.

Cind intră conu Dinu, ea părea ațipită, cu capul rezemat pe piept. El se apropie de dînsa cu sfială şi respect, pe cind ceilalți se sculară în picioare.

— Ce doreşti, lelță? zise conu Dinu, care-i era frate mai mic.

— Matei nu mai vine... Eu mă duc, Dinule.

— Doamne, cura vorbeşti dumneata!...

— Mă duc... Dacă mai intîrziază două zile, nu mă mai vede. I-ai telegrafisit? întrebă ea, uitindu-se în ochii lui.

— I-am telegrafisit.

— I-ai spus să nu întîrzieze?

— I-am spus.

— •Şi ce crezi, c-o să vie?

— Cum, Doamne, să nu vie?

Bătrtna începu a plînge, încet, cu suspine înecate. Lui conu Dinu îi deteră lacrămile.

— Mă rog la Dumnezeu să mă mai ție cu zile, pînă l-oi vedea... zise ea cu greu şi gifiind, dar să nu întîrzieze, Dinule.

După aceea ațipi iarăşi. Saşa şi cu Tincuța ii ridicară pernele la spate, şi ea păru că doarme. Atunci, unul cîte unul, ieşiră binişor şi trecură in odaia de alături, unde subprefectul, Mihai, fratele Saşei — un băiețandru de vro 20 de ani — coana Sofița, soră-sa

Elena, de la o moşie vecină, cu copiii ei, stau grămădiți deasupra unui atlas, căutînd care este drumul cel mâi scurt de la Neapoli la Ciulnița.

— Zău, nenea Matei ăla, zise Tincuța supărată, parcă nu-mi mai e drag.

Subprefectul, un vechi prieten al cosei, se uită la ea rizînd:*

— Lasă, c-am să te spui cind o veni.

— Da' poți să mă spui, zise fata roşindu-se: pentru ce nu mai vine?

— Ba vine. N-a telegrafiat că pleacă?

— Sunt trei zile de cînd a telegrafiat; pînă acuma venea şi de la Han Tătar.

— Aşa faci?

— Aşa, răspunse Tincuța răstit; dumneata nu vezi că tuşa nu mai poate?

Mihai desprinse o oglindă din cui, fără a fi băgat de seamă, şi o aduse înaintea Tincuței. Aceasta, roşie deja, se făcu stacojie, pe cînd toți cei de față rideau. Fata se-neercă să rida şi ea, dar o podidi plinsul, şi, repede, ieşi şi se ascunse la dînsa în odaie. Saşa se uită lung la frate-său, nemulțumită de gluma lui.

— Mihai, astea sunt glume nesărate. Te rog să nu mai faci asemenea lucruri.

— Da' ce-am făcut, marnan dragă? Am glumit, zise el, nenorocit că fusese pricina unei asemenea scene.

Saşa ieşi şi se duse după Tincuța. Cind se-ntoarse, îi găsi pe toți tăcînd, parcă cine ştie ce se-ntîmplase: atîta inrîurire au lacrămile asupra oamenilor. Numai subprefectul, holtei bătrîn, călit în ale istericalelor femeieşti, cum zicea el, încerca să mai glumească. Saşa luă pe băiat şi-l duse, cam vrînd-nevrînd, Ia Tincuța, să-i ceară iertare.

— Bine, maman, ce-am făcut, ca să cer iertare? zicea băiatul, mergînd cam cu sila.

El ți cu toți frații chemau pe Saşa „maman".

— Aî supărat pe Tincuța. Eu nu vreau să am copii rău crescuți.

***Această precizare nu figurează în nici una din ediții. Textul se restabileşte după *Convorbiri literare* (n. cd.l.**

Băiatul se uită lung la soră-sa şi se opri in loc.

— Maman, nu mă umili. Viu eu singur să cer iertare.

Soră-sa se gîndi o clipă şi, parcă mişcată de vorba băiatului, îi îndreptă legătura la git şi porni singură înainte. După cîteva minute, el intră în urma ei la Tincuţa, şi, foarte firesc, ii luă mina şi o rugă să-l ierte. Fata se uita in jos, fără a zice o vorbă.

— U ierţi, Tincuţo dragă, nu-i aşa? o întrebă Saşa.

Tincuţa îşi ridică ochii spre el, bufnind încet, de rîs sau de pline, nu se ştia bine.

Astfel se împăcară lucrurile.

Către seară veni o depeşe de la Predeal. în sfîrşit, Matei sosea...

Mare gălăgie şi bucurie pe toţi. Mihai şi Tincuţa şi copiii Elenei voiau să meargă a doua zi la gară[5]. Care mai de care sărea mai sus, ţipa mai tare, după eum i] iertau puterile. Vestea fu împărtăşită coanei Diamandule de către frate-său. Bătrina, cu lacrămile înnodate în barbă, se puse să descoase telegrama, literă cu literă, parcă ar fi fost cine ştie ce document. Se hotări ca a doua zi toată suflarea să se reverse la gară. Se făcu socoteala trăsurilor şi se văzu că nu era loc pentru toţi. Mihai voia să se ducă pe jos; Tincuţa călare. Subprefectul le puse trăsura la dispoziţie. Saşa pe a sa; dar tot era prea multă lume. Elena se gîndi să-şi lase copiii acasă, dar o protestaţie universală se ridică din piepturile gălăgioase ale „ţincăriei", care nu vrea s-audă de o asemenea poznă. Conu Dinu ii împacă pe toţi, făgăduindu-le să puie caii la o cloşcârie de braşoveanca, în care intra toată corabia lui Noe-

Era vorba acum să se ştie cine rămine cu coana Diamandula. Elena, fire veselă, se lepădă, rîzind pe sub ascuns ca să n-o vadă cumnatu-său; coana Sofiţa trebuia să meargă; Tincuţa ţinea să meargă; conu Dinu se cuvenea să meargă. Subprefectul propuse Elenei să rămină el, şi făcură mare haz amindoi, spre părerea de rău a celorlalţi, cari voiau să ştie de ce rid, ca să rîdă şi ei.

— De ce rideţi? Întrebă ceana Sofiţa.

Subprefectul o luă la o parte cu mare taină şî-i zise la ureche în gura mare: „arde laşul", ceea ce provocă o ilaritate generală şi făcu pe coana Sofiţa să cărăbănească subprefectului o însemnată cantitate de pumni.

Toată lumea adormi în seara aceea fericită. Pentru cei bătrini revenea un om iubit; pentru tineri, nenea Matei, pe care-l aşteptau tot aşa de vesel şi caraghios precum pleease; pentru copii, un necunoscut, care însă nu mai puţin era nenea Matei, vorbă plină de farmec şi noutate.

Iii

Se legăna ciocîrlia în răcoarea dimineţei, însoţind de-a lungul Ialomiţei trăsurile ce mergeau la gară. Copiii, grămădiţi cîte trei pe capră, se bucurau, tăcuţi, de priveliştea cailor. Mihai mina poştalionul de la trăsura lor, curată, lustruită, în care trebuia să se întoarcă Matei. Pe chipurile tuturor se zugrăvea sănătatea şi fericirea.

întinderea cîmpului se desfăşura într-o nespusă linişte de vară. De o parte, un lan de porumb îşi mişca virful foilor nervoase, dind văzduhului un reflex de culoare verde, ce părea că îngraşe aerul; de partea cealaltă, Ialomiţa curgea domoală intre două maluri joase, lăsind să se vadă o margine de Bărăgan, cu pîrloagele sale nestrăbătute, cu suhaturi roase de vite, cu o turmă de oi ce se zărea în fund ca o pată albă, şi, mai presus de toate, cu orizontul său înşelător, a cărui dungă închipuită juca in arşiţa soarelui ca oglinda unei ape. Din prundul gîrlei, cireada se urca pe un vad şi se îndruma cu greu la păşune. Cîte un bou singuratec sta înfipt în marginea apei, eu capul întins înainte, neclintit, întrupînd în nemişcarea lui pustietatea locului.[8]

Cînd trăsurile ajunseră la capătul porumbului, trebuiră să se oprească. Jitarul sări din colibă, cu căciula in mină, şi deschise poarta de nuiele ce tăia

drumul. Un ciine slăbănog se repezi la picioarele cailor, lătrînd din toal e puterile şi gata parcă să-t înghită.

Toţi trecură dincolo, iar jitarul închise poarta şi rămase singur ca mai-nainte, în mijlocul cimpuhii.

După un sfert de ceas ajungeau la gara.

Tot norodul acesta se revărsă în unica săliţă de aşteptare ce se găsea, rîzind şi sărind, spre marea mirare a ţăranilor cărăuşi. Mihai cu surorile lui mai mici şi cu Tincuţa; Elena cu patru copii împrejur; coana Sofiţa, conu Dinu şi subprefectul; Berlâ. jidanul de la han; Tănase Scatiii, care venise calare. Numai Saşa lipsea: ea rămăsese la Ciulniţei, să ţie de urit coanei Diamandule. Toată lumea se uita la ceasornic cu neastîmpăr: mai sunt zece minute, mai sunt şapte minute. Copiii, neavind voie să iasă pe peron, pînă la sosirea trenului, ţipau în sala de aşteptare ca într-o menajerie. Mai sunt trei minute. Clopotul sună. In fundul zării se vede locomotiva devenind din ce în ce mai mare, pînă se arată întreagă. „Daţi-vă la o parte, domnilor!" strigă lampistul gării.

Trenul soseşte cu repeziciune şi se opreşte deodată locului, ca un cal dresat. Toate inimile bat cu putere. Copiii, cu mina dusă la gură, se retrag cu vin pas, speriaţi de zgomot. Toţi întreabă: „Unde-i, unde-i?"

La o fereastră a trenului un chip nerăbdăt or cheamă pe conductor din toate puterile. Pînă să vie acesta, cei de pe peron au recunoscut pe Matei al lor şi s-au grămădit la uşa vagonului.

— Matei ! nene! conductor! vin de deschide, domnule! Ioane, ia bagajele...

în încurcătura şi-n larma asta, călătorul sare din tren în braţele celor ce-1 aşteptau, sărutind şi îmbrăţişînd în dreapta şi în stingă; „Nene, Matei, dragă", s-aude din toate părţile. Mihai se repede in vagon şi apucă geamantanele altor domni, cari protestează. Tafta, vătaful, ridică el singur două cufere, pe care le aşează cu îngrijire într-o căruţă cu boi. Matei urmează a îmbrăţişa pojidicul, oprindu-se la fiecare şi întrebînd „dar tn cine eşti, bre?" în hohotele de rîs ale respectivelor marne. In cele din urmă se duce cu braţele întinse către un biet creştin, avind aerul de a voi să-1 sărute, spre marea mirare a acestuia şi spre desăvirşita topenie de rîs a celorlalţi.

— Mai sunt, frate? întrebă el, gata să îmbrăţişeze toată suflarea.

în cele din urmă, conu Dinu, şterg'mdu-şi lacrămile de rîs, îl luă de braţ:

— Hai, băiete, hai să mergem.

Pe acelaşi drum porniră trăsurile din nou, inşirindu-se in goană, unele după altele. De îndată ce Damian rămase singur cu conu Dinu, veselia de pină aci dispăru.

— Ce face mama? întrebă el cu nerăbdare.

— E mai binişor, răspunse bătrinul dînd din cap. Acuma, că ai venit, are să se însufleţească din nou.

Tăcură amîndoi.

— Bre, zise conu Dinu, credeam că nu mai viii De şapte ani să nu te mai întorci tu pe acasă!...

— Aşa e, nene Dinule, dar vream să sfîrşesc odată... Acuma sper să nu mă mai mişc. Sunt sătul de străinătate. Vreau să trăiesc cu mama, liniştit.

— O să ai puţin de trăit cu dînsa.

Damian se uită la unchiu-său. Bătrînului îi dedeau lacrămile şi nu mai zise nimic. El, de asemeni, îşi simţi pieptul umplîndu-i-se de durere şi lacrămile ureîndu-i-se în ochi. Tăcură din nou amîndoi.

— Noi ne ducem, zise tot bătrinul după cîteva minute, bătindu-1 cu mîna pe genunchi; e rîndul vostru să trăiţi. Ca buruienile astea uscate, noi am crescut şi ne-am făcut datoria: acu veniţi voi. Să fiţi sănătoşi!...

Un avint puternic de simpatie făcu pe tinăr să apuce mina lui unchiu-său şi să i-o sărute. Bătrinul, mai mişcat decît dînsul, bufnea uşor pe nări, privind spre cimp.

— Uite pămîntul ăsta: m a făcut să asud; am muncit toată viaţa pentru el, de cele mai multe ori fără să mă răsplătească; m-am supărat şi l-am blestemat, — dar nu m-aş duce de pe el pentru nimic in lume. Nădăjduiesc că tot aşa o să faci şi tu şi că n-o să mai pleci. Aci suntem născuţi şi eu şi maică-ta şi părinţii noştri şi părinţii părinţilor noştri...

O tăcere de cîteva minute înlesni bătrinului să-şi înghită nodul de emoţiunc, ce-l îneca, şi să urmeze:

— Tu eşti singurul băiat din familia noastră. Să rămîi aici, pe pămîntul ăsta, să nu te mişti şi să nu-l dai nimănui să ţi-l îngrijească, să nu-l arendezi, că arendaşii sunt molii — m-ai înţeles?

— Da, nene.

— Şi ai să fii fericit, pe răspunderea mea. N-o să ai cafenelele voastre de la Paris şi ,.mazagranurile" lor, nici neramzi ca la „bella Italia", dar o să fii om întreg, n-o să-ţi cînte nimeni cu flaşneta la ureche, nici n-o s-ajungi să calci pe tureatcă... M-ai înţeles? întrebă din nou zîmbind şi ridicînd glasul.

— Ei, acum ia uită-te ce frumuseţe de porumb.

— Da.

în adevăr, ajungeau la poarta jitarului, în marginea de porumb. Soarele se ridicase pe cer, şi zăpuşeala începea să învăluie cîmpul în adierele sale fierbinţi. O coloare egală, de un cenuşiu trist, vopsea iarba, pămîntul, semănăturile şi numai cîte o garofiţă sălbatică răsărea, sprinţară, din dungile de nisip pe cari le lăsaseră inundaţiile Ialomiţei. Damian se simţi deodată reîntors cu zece ani în urma. întinderea uniformă a cîmpiei, cu gîrla placidă alături, i se păru de un farmec nespus; nimic din ce văzuse pînă aci nu se putea asemăna cu ele. Jitarul deschise poarta în tăcere, urîndu-i din fugă un „bine-ai venit, cucoane", şi rămase în picioare cu căciula în mînă, pînă ce trecură toate trăsurile. Damian îşi întoarse capul după el.

— Mă rog, nu-i Toader Croitoru?

— Ba-i el, zise conu Dinu mulţumit, ţi-l mai aduci aminte?

— Cum să nu mi-l aduc aminte: nu s-a schimbat de loc. Tot jitar e?

— Da' ce-ai vrea să fie? întrebă unchiu-său zîmbind.

— Aşa e... Cariera de jitar e cam ingrată: nu se prea înaintează repede într-insa.

Bătrinul rîdea.

— Fii liniştit, băiete. E mai fericit decît tine. Are tot ce-i trebuie şi nici o grije.

— Se vede că-i trebuie prea puţin lucru ca să fie fericit.

— Asta-i filozofia cea mare, răspunse bătrinul, parcă i-ar fi zis „aicea vream să te-aduc".

— Ba zău, ia spune, cit îi plăteşti?

— Are zece galbeni pe an simbrie; două păpuşi de tutun pe săptămînă; o pereche de iţari; o glugă şi o căciulă, şi de mîncare.

— Peşte şi brinză, zise Damian, aducîndu-şi aminte.

— Da' ce vrei să-i dau? baclavale?

— Ba nu...

— La el acasă mănîncă mămăligă goală... cînd o are.

Matei se uită la unchiu-său cu părere de rău.

— Am uitat să-ţi spun: şi opinci cîte pofteşte.

— Da' de ce luxul ăsta de opinci? întrebă tînărul cu oarecare răutate ironică.

— Fiindcă trebuie s-alerge pe jos. Ăsta ii este meşteşugul.

Apoi, văzînd că nepotu-său nu prea părea încredinţat de fericirea regimului jitarilor, adause:

— Fii pe pace, el este adevăratul om fericit, nu tu, nici eu. De altfel te vei încredinţa prin tine însuţi. Nu te grăbi să judeci luerurile, că altfel se văd de departe şi altfel sunt. Avem fel de fel de vagabonzi, care vin să le umple capul cu nerozii; dar pînă acuma, la mine, nimeni nu-i ascultă.

— Socialişti?

— Păi dar cum.

Damian începu să rîdă.

— Ia-nchipuieşte-ţi!... Dacă-aş prinde pe unul odată, ce mai probă de bătaie i-aş da!

Damian rîdea din ce în ce mai tare, mulţumit de a vedea pe bătrîn verde ca mai înainte.

— Bătaie? !

— Bătaie la scară, şi să poftească să reclame.

Tînărul urma a rîde şi a da din cap cu neîncredere.

— Pre legea mea: bătaie. Tu rîzi, da' eu îţi spun lucrurile cum sunt. Lasă c-o să vezi. Ai partea ta de

părnînt de la maică-ta: de ţi-o plăcea să te ţii de el, o să ai ocazia să lc vezi toate astea.

Pe cînd vorbeau, un călăreţ trecu pe lîngă trăsură, ca o săgeată. Era Tănase Scatiu, care făcea curte Tincuţei prin talentul calului său, al cărui „umblet" era o adevărată minune. Cu bordul pălăriei răsfrînt pe ochi, cu o batistă filfiindu-i la git, el se ţinea pe cal cu mare îndemînare, călărind pe o rină, în mod ştrengăresc. Era cam ridicul, fiindcă era înalt din oale-afară şi prea copt pentru berbantlicurile astea.

— Bravo, Tănase, zise Damian zîmbind.

— îţi mai aduci aminte de mitocanul ăsta? întrebă conu Dinu.

— Da' cum să nu-mi aduc aminte: eram buni prieteni. Nu-i prost.

— Nu-i prost, dar e un ţărănoi îmbogăţit, şiret cît pofteşti. Ar vrea să-i dau pe Tincuţa.

Damian se uita la unchiul său nedumerit. Nu vrea să rănească pe bătrin şi de aceea se mulţumi a zice:

— E cam bătrînior pentru Tincuţa; e mai mare decît mine.

— E bătrin şi bădăran, adăugă conu Dinu, uitindu-se cu anevoinţă peste apă. Tu vezi mai bine: zăreşti ceva, colo în fund?

— Da, cred că sunt oi.

— Nu, zise bătrinul mulţumit: uite-te bine, vezi?

— Da... colo la stînga...

— Aşa. Ce sunt? oi?

—Aşa îmi pare.

— Nu; sunt dropii.

Era mulţumit conu Dinu că putea dezvălui comorile moşiei sale. în adevăr, în fund, pe o vîlcică singuratică, o turmă de dropii sta tâbărîtă, parcă-ar fi fost o turmă de oi. Dragostea de singurătate, atît de neţărmurită la mai toţi vinătorii, umplea pieptul tinărului de un nespus sentiment de libertate, de recunoaştere de sine, sentiment care în lumea populară se pierde sau se preface în egoism. El tăcu, rătăcindu-şi mintea în dungile străvezii ale orizontului. Unchiu-său de asemenea.

Nu se auzea pe tot lungul drumului decît roatele trăsuiei tocind şi copitele cailor lovind pămîntul, O pace desăvirşită se coborîse din înălţimile albastre ale cerului. Natura, fecundată de razele soarelui, părea că se odihneşte. Frunzele porumbului, vii şi tremurătoare ca nişte lame dc oţel, în zori, acum se muiau şi începeau să se răsucească. Ialomiţa curgea, încropită şi înceată.

Cind ajunseră în vadul Ciulniţei, pe care nu mai era nici un strop de apă, Damian văzu satul aninat pe vîrful dealului, pe sub care se scurgea pîrîul şi mergea de se vărsa in Ialomiţa, cînd putea, deoarece de cele mai multe ori nu se vărsa nicăieri, fiind sec;, văzu curtea boierească cum o ştia, aşezată pe deal, fără gard dinspre gîrlă, şi toate slugile, toţi argaţii ieşiţi să-l vadă venind; in dreapta şi în stînga, curţi ţărăneşti, unde mai peste tot doi sau trei cai, legaţi de cîte un otgon, se-nvîrtean pe un vraf de grîu, bătînd din cap şi din coadă; în vadul girlei, copii în scutece, lăsaţi in paza altora ce de-abia umblau în picioare.

— Suntem pe vremea treierişului, nu-i aşa? întrebă Damian.

— Da. Vii cu belşug.

— Ai făcut grîu mult?

— Tot am făcut, dar nu cît trăgeam nădejde. Ţăranii au făcut mult, orz mai cu seamă: îi vede Dumnezeu anul ăsta.

La urcuşul priporului, toată lumea se coborî din trăsuri şi urcă dealul pe jos.

IV

Cînd ajunseră acasă, toţi deteră năvală la coana Diamandula. Bătrina ii aştepta, stînd greceşte în fundul patului, cu ochelarii ridicaţi pe viţele rare de păr şi cu o pereche de mătănii în mină. Alături, Saşa lucra la o horbotă.

Cînd trecură prin coridor, pe dinaintea ferestrelor bătrînei, statura puternică a lui Damian luă toată

lumina geamurilor. Saşa zise încet, stringindu-şi lucrul:

— Au sosit.

Insă bătrîna, pe jumătate oarbă, ghici numaidecît că cel ce venea întîi era fiu-său, fiindcă nimeni din ai casei nu trecea cu capul mai sus de fereastră. Începu a tremura fără putere şi a plinge. Damian se duse drept la ea şi-i apucă amindouă mîinile, pe cari i le sărută cu toată căldura sufletului, mişcat de a o revedea şi mai ales de a o revedea intr-o asemenea stare: î fle părea că scăzuse, se redusese la jumătate din ceea ce era cînd o lăsase. Lacrămile-i veneau în ochi fără să şi le poată opri şi se plecă din nou pe mîinile bătrînei. Ea se uită la el, dînd încet din cap şi de-abia vorbind:

— Bine-ai venit mamă... Eşti ostenit?

— Nu sunt ostenit.

— Dacă eşti ostenit, du-te de te culcă.

— Sărut mîna, mamă, nu sunt ostenit.

— Acuma, că te ştiu aici, mă simt bine. Poţi să te odihneşti dacă vrei...

— Mai pe urmă. Acum iasă-mă să stau lingă d-ta.

Ea 11 sărută din nou şi-1 lipi de sufletul ei călător, parcă ar fi vrut să-şi anine cugetul de corpul puternic al fiului său spre a nu se mai despărţi niciodată de el. Se uita la dinsul lung şi-1 mîngîia pe păr şi pe umeri, într-o nedumerire de fericire fără înţeles pentru alţii, in care regăsea icoana bărbatului ei, mort de demult, icoana lui Matei copil şi pe aceea a tinărului plecat în străinătate de ani întregi. Nimic nu i se părea mai frumos, mai nobil, mai dulce, decît chipul acelui om, idealizat prin 7 ani de depărtare. Cind el se scula, ochii ei il urmăreau prin casă; cînd îl vedea rtzind, ridea şi ea, fără să st ie de ce; cind ieşea cîte un moment să mai respire, întreba încet şi cu sfială „unde e Matei? dacă vrea să fumeze, să fumeze aici, că nu mă supără", deşi în realitate fumul de ţigară o îneca. Conu Dinu veni la dînsa, vesel, şi o întrebă tare, ca să-1 audă:

— Eşti mulţumită?

- Tare mulţumită, mamă.

— Ei, atunci fă-te bine şi scoală-te, să ieşi la plimbare cu el.

Ea dete din cap:

— Eu bine nu mă mai fac... dar sunt fericită. Măcar cîteva zile dacă aş mai trăi să-1 mai văd...

Matei strînse mîna, în tăcere, Saşei, care se dase într-o parte. Vorbind amîndoi incet, el vroi să facă o ţigară, ca apoi să iasă s-o fumeze; însă, negăsind tutunul în buzunar, rugă pe unul din copii să i-1 educă dîntr-o haină râmară afară.

— Nu te-ai schimbat de loc, zise el Saşei.

— Am mai îmbătrînit ceva, răspunse ea, rizînd; dar dumneata cu adevăiat nu te-ai schimbat de loc.

— Am cam albit, dar altfel cred că r.u m-em schimbat.

— Dacă e vorba de asta, eu ar trebui să em *10* de ani.

El se uilă la dînsa zîmbind, gata să zică o răutate. Saşa înţelese şi, roşindu-se, începu a rîde:

— Ştiu ce vrei să zici, dar 50 de ani încă nu fm.

Subprefectul se amestecă în vorbă.

— Da, zise el, foarte serios, mata erai abia născută cind conu Costică Comăneşteanu a fugit la Constanlinopole.

— în 48? întrebă Saşa indignată.

— Apoi ce: să tot fie 40—50 de ani de aiunci.

— Tata nici nu se însurase la 48.

— Nu-i aşa, coane Dinule? întrebă subprefectul clipind dintr-un ochi.

— Ce? zise conu Dinu.

— Domnul Dumitrestu spune prostii, întrerupse Saşa.

Conu Dinu se apropie de ei.

— Nu vă legaţi de fata mea, zise el, bătind-o pe umeri. Asta e ir ger, nu femeie.

— Vai de noi!... adaogă subprefectul, clătinind din cap.

Saşa rîdea cu vioşie.

— Vezi cum eşti, d-le Dumitiescu... Să ştii că nu-ţi mai fac halva.

— Vai de mine, cuconiţă, zise el, sărind de unde se afla şi venind să sărute mîna Saşei, matale eşti un înger, doi, trei îngeri. Vorbă e!...

Ea îi dete binişor peste obraz.

— Cînd veniţi să mincati Ia mine? întrebă ea pe toţi.

— Cînd porunceşti, se grăb ia răspunde subprefectul. Saşa, cum sta jos, se uită în ochii lui conu Dinu şi a lui Matei. Copilul care se dusese să caute tutunul venea cu un vraf de hîrtii in mînă, pe care le găsise la un loc cu tabacherea.

— Zilele astea mincăm cu toţii la noi, zise conu Dinu.

Matei răsfoia hirtiile aduse de copil să vadă ce erau. Printre ele se afla un mic carnet de buzunar, pe care îl deschise şi, cetind, începu a ride. Saşa se uita la dinsul, curioasă.

— Ce vrea să zică străinătatea!... Mă temeam să nu mor in vreun colţ de pămint, necunoscut de nimeni, mai ales Ia Neapoli şi la Capri, unde se ivise holera din nou...

în acelaşi timp întinse carnetul, pe a cărui primă filă sta scris în franţuzeşte: „Mă numesc Matei Damian, sunt român, familia mea e în România, districtul Ialomiţa, gara Ciulniţei".

Subprefectul, care, sub aparenţa lui caraghioasă, era o fire sentimentală, se uita lung la Matei.

— I-auzi domnule! Apoi să n-o dai dracului, strainătatea, zise el, cu glasul strins de emoţiune.

— Bine, mă băiete, tu n-aveai pe nimeni, vreun prieten, vrun franţuz de-ai tăi?... întrebă conu Dinu.

— Or vreo franţuzoaică, îi zise subprefectul la ureche.

— Ba aveam, dar fiecare îşi vedea de ale sale, şi numai seara ne Întruneam cu toţii. De altfel, eu nici nu aş fi putut să umblu veşnic cu dlnşii, fiindcă ei îşi aveau treburile lor: unul era arhitect şi altul numismat. Se Înfundau la Pompei[7] oria Poestum[8],şi nu-i mai scoteai de acolo. Eu voiam să mă bucur de toate cite firea şi oamenii au grămădit în golful Neapoli. Rămîneam sdesea singur, şi, de frică să nu mor necunoscut de nimeni, mi-am dat signalmentele.

El rîse încet, privind înaintea ochilor, preocupat. Ceilalţi se uitau la el, fără a zice o vorbă. în cîteva minute trecu peste capetele acelor naturi statornice vedenia străinătăţii, cu toate grozăviile ei închipuite, şi carnetul, adus în vorbă de întimplare, avu darul de a cobori pe fiecare in sine. Saşa părea mai cu seamă înrjurită de fila din catastif.

— Cind mă gindesc, zise ea, că trebuie să trimit pe Mihai in străinătate, m-apucă groaza.

— EL., ce exageraţie! Zilele dinţii sunt grele, dar un tînăr Je biruieşte şi pe acelea. în urmă se deprinde atît de bine că nu-i vine să se mai despartă de străinătate.

— Se poate, zise Saşa repede, dar eu nu înţeleg lucrurile astfel: Mihai trebuie să vie în toţi anii acasă, aci unde s-a născut, unde suntem noi.

Matei nu mai zise nimic, ci plecă ochii în pămînt. Saşa simţi că vorba ei avea un înţeles pentru el, se opri deodată, mişeindu-se pe scaun fără voie-i. Ochii ei se făcură mititei, blinzi, şi ea adaogă:

— O să mă ajuţi, nu-i aşa, să caut ceva pentru Mihai. Aş vrea să nu-l trimit la Paris... Ce crezi?

— De ce nu?... Cui nu-i aminte de treabă, găseşte mijloace de a petrece oriunde.

Ea rămase locului, ingrijată parcă chiar de pe acum de soarta băiatului, şi, fără să se gindească, văzînd că Matei caută chibriturile, i le dete de pe masă. El ieşi să fumeze.

Cînd se întoarse, mai toată lumea se retrăsese din, odaie. Numai Saşa rămase lingă patul cocoanei Diamandule. Bătrina adormise din nou, ghemuită în perne, cu capul pe piept.

Matei se apropie binişor de Saşa şi îi zise încet:

— Nu eşti ostenită?

— Nu, de loc.

— A adormit din nou...

— Da.

El se uita la chipul mame-sei, eăutînd bine să-şi aducă aminte de dînsa, cum era cînd o lăsase, şi parcă nu-i venea să creadă că obrazul acela slab, zbîrcit, înfundat in colţurile unui guler de pînză descheiat, să fie al ei.

Şi cu toate astea aşa era. Orbitele mari, deasupra cărora se-ntindeau acum firele rare ale sprincenelor, rămăseseră tot astfel, iar globul ochiului, mai plin ca oricînd, părea că se desprinde din forma lui. Vinele, umflate peste măsură, brăzdau pielea întunecată, pe care, în loc de a hrăni cu singele ce purtau, păreau a o arde. Era oarecum o lipsă de interes al organelor unele pentru altele, ceea ce aducea o sleire de vitalitate aproape completă. Mai vedea cite ceva, cind trebuia să vadă; mai scotea cite un sunet, cînd trebuia să vorbească; chiar auzea pe ici pe colo — dar nu mai avea vibrarea multiplă şi completă a senzaţiilor.

Saşa ieşise pe nesimţite. El, rămas în faţa bătrînei adormite, i se păru că-nţelege, în toată adîncimea sa, puterea de statornicie a acelor naturi simple, vesele, ce trăiau numai din devotament, lipite de pămîntul ce le văzuse născindu-se. O suavitate nespusă se răspîndea în odaie din nişte crăci de sulfinâ, aruncate în firida sobei. L'n aer bătrînesc. dar primitor şi prietenos, se desprindea din mobilele vechi de nuc. Aceleaşi calendare ale lui Nichipercea', pe cari le apucase de cînd lumea, stau teanc pe un colţ al scrinului; aceiaşi îngeraşi de porţelan, sub sticle; acelaşi papuc bătut în perete, cu ceasornicul smălţat; aceleaşi covoare pe jos — nimic nu se schimbase. Numai mamă-M se ducea. Mişcat pînă la larrămi, luă binişor mina bătrînei şi îşi lipi obrazul de dînsa. I se părea că atinge un lucru sfînt. O dureroasă şi dulce amintire ii răsări în minte, de cind mamă-sa îl mîngîia pe obraz, copil, şi o revăzu, ca atunci, plecată pe marginea patului lui, privindu-1 in tăcere. Bătrina deschise ochii cu greutate, se uită la dinsul lung şi iar îi închise.

— Doreşti ceva, mamă?

Ea nu răspunse. După mişcarea capului, căzut pe piept, se vedea că respiră încă.

Tincuţa intră pe uşe binişor, cu un şorţ pe dinainte, roşie la faţă ca un măr plrguit. Ea venea veselă să-t poftească la masă, dar, văzîndu-1 atît de turburat, Be opri lingă el, uitîndu-se de aproape la bătrînă.

—Ce face? întrebă ea încet.

— îmi pare că doarme.

— Doarme. Vrei să vii la masă?

— Cu cine o lăsăm?

— Vine numaidecît Safta.

Matei se scula, ştergîndu-şi o lacrimă furişe. După aceea luă pe fată de mijloc şi ieşiră. In sală, Tincuţa îi aruncă braţele de git, de-abia ajungînd pînă la el, iar Matei o strinse la piept, săriutndu-i părul nebunatec. Se înţelegeau ca doi fraţi asupra durerii amîr.dorora.

Cu fondul de seriozitate ce se intilneşte la mai toate fetele de seama sa, ea înţelesese într-o clipă cit de puternică trebuie să fi fost simţirea ce făcea pe Matei să-şi ascundă lacrămile, şi, într-un avînt de generozitate, ii veni şi ei să plingă.

El se duse să-şi schimbe îmbrăcămintea, şi £.foi şezură la masă.

V

Saşa cu Mihai şi cele două surori mai mici, Victoria şi Mary, se-ntorceau acasă.

Moşia lor, Comăneştii, era la o jumătate de ceas de Ciulniţei. De-abia ajunşi, grija Iui Mihai fu să întrebe de dejun. Mama Mands, fosta lui dokă, iar acum vătăşiţa casei, îi pofti numaidecît la masă. Dar abia coborită din trăsură, Saşa fu întîmpinetă de vătaful de la arman, care venea să întrebe dacă noua şiră de grîu trebuia s-o facă tot in stînga maşinei sau în dreapta.

— Ţi-am spus, Ioane, s-o faci în stînga, ca să vie bine oamenilor de aruncat snopii.

— Dară, cuconiţă, da' ne temeam de vînt, că duce scînteile tot 5n partea aia.

— N-ai decît să fii cu băgare de seamă... Tot aşa aruncă schiţei maşina?

— Să-1 bată Dumnezeu de neamţ, că ne-a stricat-o de ispravă... De cind am apucat-o, tot bine a mers. Acu, păcătosul ăsta i-a venit de hac: tot focu iese pe coş.

— Ce-i de făcut?

— Păi eu ştiu...

El sta lîngă uşe, cu pălăria mototol în mînă. Saşa rămase şi ea locului, gîndindu-se.

— N-avem ce face, Ioane: trebuie să răbdăm, că suntem în toiul trebei. Dacă-l dăm afară, unde găsim altul?

— Păi chiar aşa...

— Dumneata fă şira in stînga, şi lasă. că mă gîndesc eu.

Ion ieşi, blestemînd pe nemţi şi pe toate liftele străine. După părerea lui, era mai bun Stoica fochistm, un ţigan din sat, pe care şi-l luase neamţul dc ajutor.

După ce ieşi Ion, Saşa se gătea să intre la dînsa spre a-şi scoate pălăria, cînd un ţăran, care o aşteptase rezemat pe vine de peretele casei, intră în sală, cu o puică în mînă.

— Bună vremea, cuconiţă.

Saşa se întoarse spre el.

— Ce-i povestea, bade Lungule?

— Ce să fie...

Saşa îşi scoase acul din pălărie şi pălăria însăşi, fără să se mai uite în oglindă.

— Ei, ce-i?

— Păi, ce să fie... uite am adus puica asta.

— Dă-o la Manda şi spune ce-i pricina.

— Venisem după vorba noastră...

— Ei...

— Păi, cum ăi zice şt matale.

— Eu, ce să zic? Ţi-am dat-o pînă acuma de nu mai ştiu cîte ori.'Acu să plăteşti stricăciunile şi ţi-o dau; altfel, nu. Eu n-am semănat pentru vitele dumitale, bade Lungule.

— Păi, adevărat, cuconiţă. Da' ghită nu-i? N-am priponit-o!... n-am legat-o cu cornu de un chicior!... se duce după talanul de buhai, şi n-ai ce-i face.

Saşa se-ndreptă spre sofragerie, de unde venea un miros de pîine proaspătă, foarte plăcut. Mihai cu fetele erau deja la masă. Saşa se aşeză la locul ei.

— Maman, ne laşi să mîncăm mămăliguţă?

— Eu vă las, dar ce zice miss Sharp?

— Miss Sharp nu-i aici.

— Dar cînd o veni...

— Parcă noi o sâ-i spunem ce-am mîncat.

Mama Manda n-aştepta altceva. După cîteva minute o minunată talie de mămăliguţă, ca aurul, aburea în mijlocul mesei. Mary înghiţea cu nespusă plăcere, rîzînd de art. 8 din cele „zece porunci" ce le lăsase miss Sharp plecînd, şi care suna foarte limpede: „Not eat mamligutz".

In vremea asta, capul lui badea Lungu se prelinse pe lîngă uşori şi el se ivi întreg, cu gătna la subţioară.

— Masă bună.

Saşa se supără şi-şi plecă ochii In farfurie. Mihai şi fetele se uitară unii la alţii, zîmbind, mai ales de creasta găinei, care atîrna pe o ureche, ca un fes.

— Eşti neagă rea, bade Lungule.

~- Moare de foame la obor, cuconiţă.

Saşa se sculă de la masă şi se duse să-i dea un bilet de liberare de gloabă. Dar pe cînd badea Lungu ieşea, intra Hermann maşinistul, murdar şi uns de untdelemn pînă şi pe urechi. Era ca de obicei beat.

— Ce vrei, domnule Hermann?

— Mă rog de iertare, eu nu poţi să slujeşti pe d-voastră.

— De ce nu poţi să slujeşti?

— Nu dai să manunci, nu dai se bei, tot sa lucram, sa lucram.

— Du-te, du-te, că are să-ţi dea de toate.

— Mo rog de iertare, nu poţi sa mai slujeşti.

— Foarte bine, du-te de te odihneşte şi vino mai pe urmă să vorbim.

Şi astfel îl lăsă bolborosind şi se-ntoarse la masă.

Neamţul se duse înapoi la arman, unde adormi în paie, pe cînd Stoica ţiganul făcea să meargă maşina. După ce se trezi, nu se mai gîndi să plece.

Astfel se petrecea ziua ei, cu preocupările cele mai deosebite între ele, ce alcătuiesc viaţa unui proprietar de moşie.

Tată-său murise de vreo trei ani, iar mamă-sa cu mult înainte, lăsînd-o cu trei fraţi mai mici. Părinţii ei trăiseră la ţară, ea era născută acolo, crescută pe lingă tată-său în idei statornice de iubire a pămîntului

T

strămoşesc. Comăneştenii jucaseră un rol însemnat im toate mişcările naţionale. Conu Costică, tată-său,, fusese exilat la 48. Doi fraţi ai lui mai mari, Iancu şi Neculai, trăiseră mult timp în surghiun. Astfel că,. printr-o înlănţuire firească a lucrurilor, Saşa, orfană,, devenise mama fraţilor ei orfani şi păzitoarea numelui* şi averei ce-i rămăseseră de la părinţi. Numai cîteottată, iarna, se ducea la Bucureşti, unde casa lor se păstra cum fusese pe vremea cind trăiau bătrînii.. Starea ei socială de fată mare ar fi fost foarte grew. de ţinut, de nu ar fi urmat in mod natural din nenorocirile ce o loviseră şi devotamentul cu care îşi crescuse fraţii mai mici. Numai conu Dinu Murguleţ, vechi prieten al lui tată-său, îndrăznea cîteodată s-o întrebe de ce nu se mărită.

După masă, vara, se odihneaţi cîte puţin. Dupăi odihnă, Victoria şi Mary cîntau la piano, iar Saşa. cînta şi ea sau citea. Miss Sharp, englezoaica ce aveau în casă, era dusă pentru citva timp in străinătate, şii fetele răsuflau mai liher.

într-o odaie ţărănească, acoperită toată cu lungi, fîşii brodate de pinză de casă, Saşa, singură, se uita la un cadru din perele, pe care cu toate astea îl cunoştea aşa de bine. Ea părea a căuta in perspectiva lui un orizont neţărmurit, către care se duceau gindurile nehotărîte. Era mai întotdeauna aşa de ocupată de; lucruri reale imediate, incit rar mai avea vreme să^ viseze. Dar, oricit de rar, o prindea şi pe ea dorul de r> lume caldă, senină, in care inima i se revărsa în comori. de tinereţe. Nimic nu aştepta, nimic nu cerea de la< soartă; setea de ideal, in formele ei cele mai neînţelese, se da pe faţă prin trebuinţa de singurătate. Aşa. cum sta, singură, uitindu-se în fundul cadrului de peperete, îi veni **Bă** cînte, şi, de-abia deschizînd gura,, mai mult în gind, zise o strofă. Apoi,,trecind la piano,, 31 deschise:

La izvor şedea copilul...
El cunune împletea
Şi privea Ia floricele-
Cum izvorul Ie ducea-

Astfel curg a mele zile
Ca şi apa de uşor.
Tinereţea mea se stinge
Ga cununa din izvor"[10].

Însoţite de muzică, vorbele lui Schiller căpătau un farmec adine. înţelesul lor se mărea poetizindu-se. „Tinereţea mea se stinge" lua o expresie de durere sfîşietoare, care, pornită din sufletul ei, se răsfringea asupra-i, mtşcind-o pînă la lacrămi.

Pe cind ea cinta, fetele cu Mihai se apropiaseră binişor de uşe **să** asculte. Cind încetă din cîntec, ei izbucniră in aplauze, şi, rîzînd, deterâ năvală înăuntru. Saşa se uită la ei cu ochi buni. Mihai o rugă să mai cînte. Ea mai făcu cîteva acorduri, apoi, aculîndu-se, veni să şează pe sofa ca mai înainte cu braţele îaerucişate pe genunchi[11]. Copiii nu mai îndrăzniră să zică nimic.

vi

La Ciulniţei, bătrina mergea din ce în ce mai rău. Istoveala puterilor devenea pe fiecare zi mai mare. Matei nu se dezlipea de la capul ei. El însuşi era într-o stare de plîns; pe de o parte osteneala, pe de alta durerea de-a pierde pe mamă-sa îl doborau. Coana Diamandula numai cînd şi cînd deschidea ochii spre a se uita lung la el, şi iar îi închidea. Citeodată întindea mina cu anevoinţă pînă la marginea patului, parcă l-ar fi căutat, şi dacă el nu era acolea, s-o întrebe ce doreşte, ea îl chema încet: „Matei, Matei!"

Cîteva zile după sosirea lui, pe cînd el sta cu toţi ai casei, cu Saşa, Mihai şi ceilalţi, fumind — mătuşe-**3a,** -coana Sofiţa, care rămăsese să-**1** înlocuiască lîngă bâtrină, veni repede şi cam speriată la el, spunîndu-i că-1 cheamă mamă-sa. Toţi se sculară în picioare, tăcuţi.

Bătrina sta cu anevoinţă pe un cot, aşteptîndu-**1.** După ce Matei se aşeză lingă pat, ea spuse coanei Sofiţa că doreşte să rămlnă singură cu el.

Cind ceilalţi se retraseră, ea îşi rezemă capul din nou pe perne şi luă binişor mîna tînăruhii intr-alc ei. Pc cind el credea că doarme, dinsa deschise ochii, se uită lung la eJ, apoi în podele, şi oiţă adine.

— Doreşti ceva, mamă?

Ea făcu semn că da. Apoi, cu faţa udată de lacrămi, se întoarse spre el şi zise:

— Aş dori să nu mor aşa repede. Nici nu te-am văzut bine...

— Doamne, mamă, ce vorbeşti! Ai să te îndreptezi şi-o să trăim amîndoi...

Ea făcu o uşoară mişcare din cap, iar pe gura ei pungită reveni pentru o clipă un zimbet fin de neîncredere, din care Matei recunoscu pe mamă-sa de demult, mai bine decît din tot restul persoanei ei de astăzi.

— Mă duc, dragii mamei... Desearā, miine, cînd mi-o suna ceasul... Voiam să te rog să nu mă uiţi de tot, să-ţi aduci aminte dc mama-ta, că tare mi-a) fost drag... Aş fi vrut să mai trăiesc două-trei zile... Nu se poate să mai chemi vreun doctor?

El era înecat de plins. îi zise, cum putu, că se duce să telegrafieze la Bucureşti pentru doctori. Ea insă il opri.

— îmi vine dor dc viaţă, aşa, copilăreşte... Aş vrea să te mai văd, dar nu se poate... De-acuma, numai pe ceea lume... in voia Domnului...

Păru iar că adoarme. După diva timp, deschise ochii din nou şi se uită iar lung la el.

— Matei!...

— Ce doreşti, mamă?

— Aş vrea să te insori după moartea mea. M-am gîndit in toate felurile pentru tine, şi socot că tot mai bine e să fii însurat. Am cîteva dorinţe, pe care te rog să le împlineşti. Iacătă cheia asta de la lada de fier, de acasă, eare-i dată in seama lui Neculai: tntr-însa sunt toate hirtiile şi banii rămaşi de la tată-tău. Eu n-am putut să-ţi agonisesc nimic, ba cu boala mea, ba cu nevoile, ba cu... multe de toate.

După ce se odihni puţin, urmă:

— Ai bonurile de la împroprietărire neatinse, ba şi cupoanele lor de vreo doi ani... Tu eşti bărbat... iţi rămine moşia de la mine, pe care să dea Dumnezeu s-o stăpineşti ani mulţi cu bine. Dinu e cam încurcat, cu moşia de la Eforie. A avut ani răi... Trebuie să-ţi spun că adesea Dinu ţi-a trimis bani, fiindcă eu de cînd sunt bolnavă nu mai pot ţine socoteli. Neculai ştie rostul trebii... Te-aş ruga să ajuţi pe Dinu...

— Da, mamă, tot ce-i dori.

— Tincuţa se face mare. Am auzit c-o cere Scatiu... Ajută pe Dinu s-o mărite. Tincuţa e pentru tine ca o soră... Nu-i aşa?

— Da, mamă.

Ea se întoarse cu capul spre partea cealaltă, strinse din ochi cu o vădită durere şi, tot ţinîndu-i mîna, fără a-1 vedea, urmă.

— S-o înzestrezi... cu cît vei vrea şi vei putea.

Apoi tăcu. El aştepta, cu capul plecat spre dlnsa. După cîteva minute o văzu întinzind degetele de la mina rămasă liberă, către perna de la perete şi culegind un mic fulg, pe care il suflă în aer. în mintea amîndorora treceau lucruri ciudate, străine de solemnitatea tristă a momentului. Gîndul bătrînei, liberat deocamdată de durerea fizică ce o stăpînea, rămînea plutitor în aer şi se anina de fulgul de pe pernă; gindul lui, încremenit de apropierea morţii, se destindea prin curiozitate şi urmărea pe acela al mame-sei, ocupat de un fulg.

— Aşa este: nici atît nu facem.

El o asculta, nedumirit.

Ce zici, mamă?

— Nimic. îmi făgăduieşti?

— Tot, mamă dragă. Te simţi mai bine?

Ea îşi întoarse chipul din nou către el, cu o nespusă expresie de blîndeţe şi de milă.

— Tare Îmi pare rău cd mor.

Un val de durere se urca din piept în gîtul lui, si-i veni să plîngă cu hohot. Ea il privea lung şi limpede, parcă ar fi redobîndit într-o clipă vederea tineieţei.

— Doresc să râmli aici, pe pămîntul ăsta... să nu te duci departe de mine. Ce-ai învăţat să-ţi fie de sprijin sufletesc, iar viaţa să ţi-o petreci pe locurile astea.

Apucă-te de moşie. îngroapă-mă lingă tată-tâu... şi; apoi insoară-te.

El, neputînd vorbi, făcu un semn cu mina, ca şi, cum ar fi zis că nu se gîndeşte la asta. Dînsa stărui..

— Nu, băiete. Trebuie să te însori. Aşa e şartul, vieții... Cântă împrejurul tău fericirea. Aş dori să mă asculți.

— Da, mamă.

— Insoară-te cu cine vrei, numai insoară-te.

Apoi, parcă ar fi vrut să spuie ceva mai de-aproape,. se lăsă cu capul jos pe pernă.

— Aş vrea să le rog să faci o încercare; caută decunoaşte bine pe Saşa. Ce drag mi-ar fi fost s-o am noră!... Nu-ți zic numaidecit s-o iei. Tu ai poate simpatiile tale... Eşti bărbat şi trebuie să fii liber s-alegi.. Dar gindeşte-te la vorba mea. îmi făgăduiesti?

— Da.

— Acuma Dumnezeu să te binecuvinteze...

Şi încet, prelung, ochii i se inchiseră. Pînă seara nu mai dete semne de viață. Noaptea trecu, lungă cîtnn veac pentru toți. Matei'nu «e putea dezlipi de lingă pat, fiindcă bătrina, care nu mai înțelegea nimic, părea că avea o vedere sufletească pentru fiul său şi il simțea cînd era lîngă dinsa sau cind se depărta.

Despre zori, o mişcare neobişnuită se produse. Păru a se întinde sub aşternut, îşi răsturnă capul pe spate şi oftă adine. Matei se sculă de lingă pat şi deşteptă pe unchiu-său, care dormea intr-un colt de canapea.

— Ce-i?

— Nene Dinule, ia vino...

Bătrinul se apropie cu grabă de patul surore-sei, şi văzînd-o țeapănă, cu gura pe jumătate deschisă, înțelese. El se întoarse către Matei, domol, şi Si zise:.

— A luat-o Dumnezeu.

Apoi li destinse brațele şi i le aşeză de-a lungul, trupului. După aceea se plecă cu greutate pe una din. ralinele moartei şi o sărută, gilgîind de înecâciunea. plînsului.

— Surioară, surioară, te-ai dus şi d-ta!

Şi cu mina la gură, încovoiat de durere, rămase- in picioare lingă pat, clătinind din cap.

'Matei căzuse în genunchi lîngă căpătiiul moartei, şi nu se mişcă de acolo plnă ce unchiu-său nu-1 ridică de jos, ducindu-1 intr-o odaie de alături. Bătrinul, in vremea aBta, desprinsese o iconiță din perete şi o pusese pe pieptul soră-sei. Lumina candelei se îngina cu lumina zorilor. Pe fereastră se vedea cum se ridică dîn pămint aburul vioriu al dimineții. Din dunga orizontului năvăleau raze roşiatice, ca nişte sulițe de foc, umplînd cerul de căldură. Revenea viața, se redeştepta firea indiferentă, pentru a împlini menirea legilor sale.

VII

A treia zi un lung şir de lume se ducea tăcută după moartă, la groapă. Tot satul era de față, fiind „sora boierului" un suflet blagoslovit.

Deşi de dimineață, era cald. Cei patru flăcăi ce duceau năeîlnia se schimbau cu alți patru, şi, fiindcă urcau la deal, cu alții şi iar cu alții. Astfel, mai toți bărbații ajutară la urcuş. După ce-şi făceau rîndul, treceau în urma convoiului, ştergîndu-se pe frunte de năduşeală, cu mîneca albă a cămăşii. Unii tăceau, mergind lăturalnic, alții vorbeau între ei de lucruri serioase şi fără nici o legătură cu împrejurarea de față. Femeile, cu marame albe pe cap, acoperite pînă la gură, îşi arătau pe Matei cu degetul.

— A venit, fă?

— Dară, a venit. Tu nu-1 vezi colo?

— Care, ăla naltu?

— Păi cum: ăla de merge lîngă boier.

— A apucat barem s-o vază pe mâ-sa?

— A apucat-o. A venit s-o îngroape şi iar îşi ia tălpăşița. Cică are muiere şi copehii ia țara lui-

— Tacă-ți fleanca, fă Paraschivo, zise un bărbat dinaintea ei.

Păi cum, că mi-o fi frică de dumneata, nea Pîrvule.

— Mitica-jți-ar coțofenele gura, că numa pămîntul o să .ți-o astupe.

— Ia vezi-ţi de treabă, mă nea Pîrviile.

Omul *o* înjură între dinţi şi-şi căută de drum.

Matei, cu conu Dinu, coana Sofiţa, Saşa, subprefectul, Tănase Scatiu şi mai mulţi alţi vecini de prinprejur, mergeau in urma năsîlnieî, pe jos, cu gulerul cămăşii în negru, cu capul gol la soare. Cînd şi cînd se auzea glasul popei, ori al diaconului, bombănind. Prapurii străluceau la lumină, cu marginile lor aurite. Două lumînărele, aprinse in nişte felinare prăfuite, tremurau din flăcările lor palide. Colacii umpleau o masă întreagă. Coliva, cu zahărul vopsit, iare încerca să dea chipul răposatei, se topea.

Cu greu şi zăpuşalâ se ajunse in culmea dealului, unde era ţintirimnl. De cînd legile nu mai iertau să se îngroape in curtea bisericei, murise dintre ei numai tatăl lui Matei şi mai in urmă Comăneştcanu. Un zăplaz înalt înconjura ţintirimnl de toate părţile şi se-ncheia într-o poartă acoperită cu şiţe, peste care era o cruce de lemn.

Cînd intrară înăuntru, o instinctivă nelinişte cuprinse pe cei mai mulţi. Drumul, cu uniformitatea lui, lăsase timp minţilor să se desprindă şi să alerge după alte lucruri, fără raport cu împrejurarea de faţă. Aci insă, mărturia zădărniciei chema pe fiecare întru sine. Pe întinderea pămîntului, nenumărate cruci de lemn, acoperite de două stinghii, arătau locul de odihnă al ţăranilor. Morminte vechi, acoperite de iarbă; morminte noui, peste care ţarina uscată se albise; bălării luate din fugă cu coasa şi căzute alături, pe drumuri. Peste tot, aer de singurătate şi de sărăcie. Cîteva flori: stinjenei. busuioc ori nemţoicuţe, răsădite pe morminte de copii, se răsuceau neudate, şi cădeau. Mormîntul lui Comăneşteanu era înconjurat cu zăbrele de fier şi acoperit cu o lespede albă; al)ni Damian de asemenea. O mină milostivă le acoperise cu trandafiri.

Groapa bătrînei era alături de a bărbatului său. Slujba se urmă domoală.

Mirosul de tămiie, lacrămile celor dc faţă, vorbele psalmului „la loc de odihnă, Ia loc de verdeaţă", căldura, măreau atît de mult teroarea morţei că Matei crezu de mai multe ori că n-o să mai poată sta Sn picioare. Cind puseră mina pe sicriu, ca să-l coboare in groapă, chipul mamc-spi, acoperii cu ramuri dc rozmarin pînă peste gură, ji apăru pentru cea din urmă oară. Voiră să îl ia de acolo. El însă se rugă să-l lase pînă la urmă. Dar cînd văzu coşciugul în fundul groapei şi auzi cea dintîi mină de pămînt căzînd peste sein duri, îşi acoperi ochii şi izbucni in plins, căci atîta mai rămine firei noastre calde şi suferitoare, faţă cu măreaţa cruzime a legilor naturei.

După ce totul se sfirşi, porniră inapoi la vale, spre casă. O ţărancă tinăra, care îşi îngropase copilul de cîteva zile, sta in genunchi pe marginea mormintului, îndreptind nişte tufe de busuioc şi jelindu-se cu glas mare, lung şi tărăgănat.

Astfel se despărţi el de mamă-sa, pentru totdeauna.

VIII

După o săptămină petrecută in linişte la unchiul său, Matei se mută în casele părinteşti.

Moşia Ciulniţei rămăsese de Ia bătrini celor doi fraţi, conu Dinu şi coana Diamandula. La măritarea acesteia, părinţii îi zidiseră o casă in marginea cealaltă a satului şi-s daseră zestre o parte din moşie. Aci trăia ea cu bărbatul ei; aci se născuse şi crescuse Matei, copil. însă în vremurile din urmă, coana Diamandula, bătrina şi tot bolnavă, se mutase lafrate-său, unde am găsit-o, iar în casa ei venise să locuiască o rudă a coanei Sorite, Nae Eftimiu, care era însărcinată să îngrijească şi de pămînt.

Matei găsi casa ţinută bine, curată, lustruită, de ţi-ar fi fost drag să stai in ea, chiar nefiind a ta. Odaia mame-sei se păstra neatinsă. El se aşeză într-o alta, vecină, fără a strîmtora pe Eftimiu şi pe femeia lui. Aceasta era o persoană politicoasă, Îngrijită in îmbrăcăminte, cochetă chiar, cu unghii lungi, cu pieptănătura la modă, umblînd toată ziua cu cite un roman la subsioara. Era oarecare nepotriveală între starea lor de familie scăpătată, ajunsă a îngriji de averea altuia, şi pretenţiunile doamnei Eîtimiu; dar lucrul se putea

explica prin aceea că nu aveau copii şi că erau rude de aproape cu coana Sofiţa.

Nae Eftimiu părea omul cel mai smerit din lume. Nu sta niciodată jos înaintea lui Matei, nu fuma faţă cu el, nu-1 chemape nume, — dar în schimb ţinea toate socotelile moşiei într-un hal de încurcătură de nu Ie mai da nimeni de capăt. Cu o frunte mare, pe jumătate albă, iar jumătate neagră de soare, cu nişte ochi spălăciţi, cu o barbă roşcovană, îmbîcsită de praf şi de fum de tutun, el era numai cu numele capul familiei, fiindcă de fapt nevastă-sa, Aglaia, ducea toată treaba-

Era insă trist halul in care se găseau celelalte acareturi ale moşiei. Hambarul de la arman, de zid puternic, se dărăpăna; leşile se povîrniseră intr-o parte; fināria era vraişte, aşa că toate vitele din sat se hrăneau iarna din clăile lor, cari, roase la rădăcină, rămăseseră ca nişte imense ciuperci; numai lăptăria era mai cu îngrijire ţinută, fiindcă văcărită Floarea şi baciul Micu, amîndoi de pe locurile Făgăraşului, se aveau bine împreună. Bărbatul Floarei, Stingă, era herghelegiu şi, aşa, petrecea toată viaţa pe cal, pe cind baciul se înfrupta din bunurile Iui. Îşi aduse aminte că baciu era încurcat cu Floarea Încă de cînd plecase el în străinătate, şi că răposata coana Diamandula vrea chiar să-1 dea afară, dar că el, Matei, se rugase să-1 lase în pace, fiindcă îi era drag baciul, voinic, frumos, cu plete lungi sub căciulă, şt mai cu seamă fiindcă ştia să cînte din caval şi sâ spuie nişte minunate de poveşti, de I-ai fî ascultat toată vremea. Dar ai aci, Ieţurile de la ţarcul oilor erau înlocuite cu nuiele necojite; casa lăptăriei era lipită cu îngrijire, dar nevâruită; stuful de pe coşare înlocuit cu rogoz. Părea că un arendaş lacom lăsase totul in pârăginire, numai să se îmbogăţească.

încetul cu încetul, Matei se puse să îndrepteze lucrurile. La Început vorbi lui unchiu-său, dar înţelese repede că din partea ceea nu era nimic de sperat. Conu Dinu inâlţă din umeri, ca şi cum ar fi zis „n-am ce să-ţi fac, din pricina mătuşi-tei".

— Am avut tot ani răi, adaugă el cu glas tare, parcă s-ar fi temut să nu fi zis prea mult cu umerii.

Apoi, după un minut de tăcere, se plecă spre eh

— Acuma eşti stăpin: fă ce vrei.

El se gîndi să se ducă la proprietarii vecini să vadă cum merg lucrurile.

In adevăr, după vreo cîteva zile ieşi pe jos să meargă la Saşa. Se lasă drumului, aşa cum il ştia odinioară, şi ajunse pe culmea dealului. Dincolo, pe vâlcea, se vedea satul Comăneştii, a cărui biserica, acoperită cu tinichea, strălucea la soare.

Cu umbrela in mină, el mergea domol, trecînd cu capul plecat pe lingă cimitir, unde mamă-sa odihnea pentru vecie. Ce lucru neînţeles mai e şi viaţa asta I Pînă ieri dus de virtejul lumei pe ţărmuri depărtate, vesel, fericit şi nedorind alta decît a se întoarce la vatra părintească. Acum, aci, la casa lui, dar rămas singur, cu umbrele sălciilor în cale, cu întinderea miriştelor de grîu, pe cari stau la linie clăile de snopi necărate, întrebîndu-se ce avea de făcut ca să-şi împlinească rolul pe pămînt şi făgăduinţa dată răposatei mamă-sei. Cîmpul ars de soare, locuinţele sărace ale ţăranilor, starea lucrurilor de pe moşia lui nu-1 puteau lumina asupra modului cum se poate cineva Îmbogăţi din agricultură şi, mai cu seamă, cum poate trăi **o** viaţă Întreagă în asemenea lungă şi tristă uniformitate. Astfel gîndind, îşi aduse aminte de vorba mamesei de a lua pe Saşa, şi, instinctiv, se opri locului, ca şi cum mergerea lui la dînsa ar fi putut fi socotită ca un început de punere in lucrare a acestei idei. înainte de ce-i zisese bătrina, nici prin minte nu-i trecea de însurătoare. Şi chiar acum se simţea foarte departe de un asemenea proiect. Dorea să trăiască liber, sâ alcătuiască averea la Ioc, să ajute pe ţărani a ieşi din mizerie, se gîndea să le facă şcoală şi să-i vadă inflorind; apoi, iarna, ar fi mers s-o petreacă in străinătate. însă Saşa era simpatică, o cunoştea de atîta vreme, şi ar fi fost păcat să rupă o relaţie atît de plăcută. Merse prin urmare mai departe.

Un perete întreg de iederă ee înfăţişa ochiului, pierzindu-se într-un şir de plopi, cari întindeau linia de verdeaţă pe tot lungul gradinei. O curte imensa, înconjurată de garduri vii, se încheia în două porţi

de lemn, cu nişte tumurugi de stejar cît buţile. O îndoită alee de tei ducea de la poartă la scară.'Aci se vedea numaidecit că un stăpîn harnic cheltuise bani cu gust. Matei cunoştea casa Comăneştenilor, dar acum se părea a avea un aer mai tinăr, mat elegant; găsea brazde de flori, iar printre brazde pietriş, toate ţinute cu îngrijire şi udate.

Cînd intră înăuntru, un om îi ieşi înainte zîmbindu-i cu bunătate:

— Sărut mîna, coane Matei.

— Mulţumim dumitale, Turică.

— Tot mă cunoaşte boieru.

— Cum să nu te cunosc. Eşti în slujbă Ia coniţa?

— Dară, conaşule.

— Da' acasă-i dumneaei?

— Acasă, poftiţi.

Turică fusese fecior la ei mulţi ani. Matei se opri în cerdac ta umbră.

— Ce-ţi face femeia? Ştii că mi-a fost doică?

— A murit, sărmana. Da' pînă a închis ochii v-a tot pomenit.

— Sărmana!... Dar copiii?

— Unul I-am aşezat la Călăraşi, ciubotar, că aşa s-a tras el la „maniîactura" asta; Ili'e e vizitiu la domnu prefect, iar Paseu 1-a luat Ia „lecmtaţie"... Da' să mă duc să chem pe duduca.

^ Pe cînd el vrea să plece, Saşa venea să vadă cu cine stă Turică de vorbă.Cînd dete cu ochii de Matei, rămase un moment nedumirită, apoi veni către el repede cu mîna întinsă.

— Ce plăcută surpriză ! Nu mă aşteptam de loc... Am ieşit să văd cu cine vorbeşte Turică, fiindcă trebuia^ să vie morarul, căruia aveam să-i dau o gură bună. Era s-o primeşti dumneata.

Pe cînd vorbea, îşi strîngea părul la tîmple, rîzînd.

— Vrei să intrăm iuăuntru? ori stai mai bucuros afară? Fetele s-au dus să se scalde, cu Tincuţa, iar Mihai e pe moşie.

— Să stăm mai bine afară, dacă se poate.

— Cum nu. Viu numaidecit. Vrei să chem pe Turică să-ţi mai spuie radicale?

După cîteva minute se întoaise cu o cutie dc „table" la subsioara şi cu un borcănel de tutun. Se vedea că trecuse in fugă pe la oglindă, spre a-şi strînge şuviţele de pe frunte.

— Joci tablele?

— îmi pare rău, dar n-am nici idee.

— Trebuie să le înveţi. Fără table, viaţa la ţară duce la suicid. Vrei să-ţi arăt cum se joacă?

— Cu plăcere. Dar mai întîi trebuie să-ţi spun scopul vizitei mele.

Ea mişcă uşor din cap, parcă ar fi zis „aştept". Obrajii ei, cari se coloraseră mai mult ca de obicei, reluau încetul cu încetul seninătatea lor obişnuită.

— Aş vrea să mă înveţi cum să caut de moşie, fiindcă de la d-l Nae slabă nădejde...

— Bietul om ! e cam simplu, dar cucoana dumnealui e foarte isteaţă.

— Prea...

— Şi vrei serios să-ţi cauţi de moşie singur? zise ea, ridicind spre el ochii ei limpezi.

— Foarte serios. Vreau să m-aşez Ia ţară, să trăiesc în pace... îmi pare c-ar fi mult de făcut.

— E mult de făcut, în adevăr. însă crezi c-o să ai curajul, dumneata, deprins în lume, să te îngropi la ţară?

— De ce nu?

— Eu nu ştiu: întreb numai. Viaţa de agricultor are părţi frumoase, dar are şi atîtca urîte!... Afară de asta, cum o să te ocupi de interesele dumitale de doctor în pustietatea asta?

— O ! doctoria o las la o parte. Dacă voi putea să fiu de vreun folos cuiva pe aici, bine; dacă nu, nu-i nici o pagubă. Vreau să trăiesc la ţară. Am făgăduit să nu mă mai duc dc pe locurile astea.

Saşa se uită in jos, înţelegind cui făgăduise. Ridică încet ochii din pămînt:

— Bine, zise ea. Nu crezi insă că ai promis mai mult decit poţi ţine?

— Nu; şi chiar dacă îmi va veni greu, trebuie să-mi împlinesc vorba... De altfel, omul se deprinde cu toate.

O scurtă tăcere păru a îneca pornirea fiecăruia către destăinuire.

— Bine, zise Saşa din nou; eu nu ştiu multe lucruri; din puţinul ce ştiu cu dragă inimă îţi spun. Cu ce să începem?

— Cu ce vrei.

— Să incepem deocamdată cu dulceaţa.

Turică îşi pusese o pereche de mănuşi albe şi aducea tava cu dulceaţă şi cafea.

— Foarte bine, pînă aici înţeleg minunat, şi sunt cu totul de părerea dumitale.

Ea, servindu-1, părea a se ghidi la ceea ce vrea să-i s.puie.

— Ar trebui să începi prin a lua socotelile moşiei.

– Mersi. La aşa muncă nu mă vir.

— Cu toate astea, aşa ar fi regulat.

El îşi aprinse o ţigară, uitindu-se la chibritul ce se stingea.

—'Aşa ar fi regulat, dar cred că e mai bine să nu cercetez lucrurile prea de aproape.

— Pentru ce?

— Aşa.

— A l . . . Atunci ce să-ţi spun?

— Să lăsăm trecutul; ce-a fost s-adus. Cît a trăit mama, l-a lăsat să facă ce a vrut. Unchiu-meu de asemenea, fiindcă e rudă cu mătuşe-mea.De acum încolo ce-i de făcut...

— Eu nu ştiu care sunt intenţiile dumitale in privinţa lui Eftimiu; fiindcă, altfel, ar trebui să începi prin a-**1** da afară.

— Aşa este. Dar la ideea asta iar trebuie să nu ne oprim — cel puţin deocamdată.

— Atunci să-i iei administraţia din mină.

— Da.

— Ai **să** vezi insă că o sâ fii silit să te ocupi şi de socotelile lui, fiindcă ai să găseşti contracte făcute, bani daţi pe muncă, datorii Ia ţărani.

— O să închid ochii.

— Dacă e aşa, cel mai cuminte lucru e să chemi pe oameni într-o duminecă la dumneata, **să** le spui că te-ai hotărît **să**-ţi îngrijeşti singur de treburi; **că,**

după dorinţa răposatei, ierţi toate datoriile, rupi toate contractele, dezlegi toate învoielile; că ai flă faci contracte noi (şi sâ le faci in regulă, fiindcă azi nu mai merge ca in trecut); că oricine ar avea ceva de cerut sau de spus te găseşte gata de vorbă. Apoi să le dai de băut şi, dacă vrei, sâ le pui şi lăutari...

— Cam greu, acuma.

— Şi după toate astea să nu te aştepţi la lucru mare. Ţăranul are să-ţi bea vinul, să joace la horă, **să** nu-ţi plătească datoria, şi cind îl vei ehema la munca, să nu vie.

— Pentru ce?

— Pentru că aşa sunt încă lucrurile la noi. Cauzele sunt foarte multe. Mai întii modul cum a fost tratat ţăranul pînă acuma: toţi din toate părţile l-au mîncat şi l-au înşelat cit au putut. Arendaşul, fie grec, fie bulgar, **Iie** român, e acelaşi peste tot: el nu caută decît să se îmbogăţească; dovadă Scatiu şi cîţi cael. Aşa că boierul este socotit de ţăran ca duşmanul Iui firesc. Mai pune opoziţia naturală a intereselor: cind se coace griul nostru, se coace şi al Iui, şi, cu toate că a primit bani ca sâ vie la seceră la cea dinţii chemare, el se duce la grîul lui. In fine, disproporţia dintre sol şi populaţie: noi n-avem decît 40 de indivizi pe kilometru pătrat, pe cînd raportul firesc e de 70...

— A ! . . . zise el, zimbind.

— De ce rîzi? întrebă ea.

— Vorbeşti ca o carte.

Saşa îşi întoarse încet privirile către miinile ei. Apoi cu greutate, adăugă:

—*Ai dreptate: e prost şi pedant ceea ce spun; dar cum să explici asemenea lucruri fără să întrebuinţezi vorba de „kilometru pătrat" şi alte expresii tehnice, care ar unge la inimă pe Turică dacă ar putea **sâ** le rostească? Căci, in realitate, aşa e: plugâria se Întinde pe fiecare zi mai mult, iar populaţia nu creşte, aşa **că** acelaşi număr de braţe trebuie să producă îndoit.

— Dar maşinile?

— Tocmai asta vream să spui, dacă mi rîzide mine. Vream să spun că, pentru a nu **se** expune cineva **bS** piarză prea mult si spre a nu jefui pe ţăran, uu-i

rămîne decît: pe de o parte să se poarte bine cu el, iar pe de alta să aibe Ia inderuină maşini, şi să ştie să lucreze cu ele, Ia vreme de nevoie. Am isprăvit. Iară dacă te-ai plictisit, e vina dumitale că m-ai pus să vorbesc.

Ea se sculă de pe scaun, zîmbind, cit bustul drept, încheiat in linii armonice, plin la piept **şi** în umeri, iar la briu subţire, legat inlr-o largă panglică de mătase. Era aşa de sigură de sine, atît de fireşte vorbea şi se mişca, încît inrîurea pe toată lumea dimprejurul ei.

— Vrei să-ţi mai dau ceva? întrebă ea.

— Nu, mulţumesc, îmi ajunge.

— Lasă să-ţi dau ceva... dulce, dulce.

El se uită Ia ea lung, zîmbind.

Saşa surise uşor, mişcind din cap ca un copil alintat.

— De la flori şi albine.

— Miere?

— Da, miere. Am nişte faguri cum e aurul.

— Foarte bine.

Ea se duse înăuntru şi după un minut se întoarse cu o farfurie de faguri aşa de frumoşi că păreau zugrăviţi. La subsioara avea un teanc de jurnale şi de reviste, pe care le puse dinaintea lui Matei.

— Iată, să nu crezi că sunt aşa de spăimoasă in învăţături de agricultură. Astea toate sunt reviste speciale, de cele mai multe ori plicticoase, dar bune de trecut vremea la ţară. Dacă vrei să le duci Aglaieil... zise ea rizind.

— Taman!... Romanuri, *Cimpoiul*", da. E curios cite fleacuri se traduc astăzi. Şi creştina asta le citeşte pe toate cu sfinţenie.

— Dar la mine in sat să vezi pe „domnişoara", pe dascăl, pe o soră a lui; toate calendarele, toate comediile do novele şi de romanuri cu ilustraţii teribile sunt **in** mîinile lor. Şi ce e mai rău e faptul că nu sunt traduceri, ci produceri originale. S-a născut o întreagă literatură do bîlciuri. Revizorul şcolar de aici spunea că sunt la Bucureşti editori şi tipografi speciali pentru asemenea lucruri.

— Ar fi un semn bun dacă literatura aceea n-ar fi primejdioasă; s-ar dezvolta gustul de a ceti.

— In fine, ia revistele mele şi nu le da Aglaiei dacă nu **vrei**; eu le am de la tata, care era abonat la toate; am urmat şi eu abonamentele mai departe, pentru Mihai mai mult, care tocmai îmi pare că vine.

In adevăr, se vedea, dincolo de gardul viu, capul băiatului călare.

— Mă rog, vream să te întreb ceva, zise Matei, mai cinţi?

— Cîteodată.

— Mi-aduc aminte că aveai un **giaB aşa** de plăcut.

— Da? îţi aduci aminte?... Cînd mi se urăşte de tot, sau sunt prea singură, mai deschid gura, ca să-mi treacă de dorul lumei.

In vremea asta trăsura cu fetele şi Mihai călare intrau **pe** poartă.

' Soarele se pleca spre apus, într-o limpeziciune de aer aşa de transparentă că parcă vedeai lumina cum se cerne din înaltul cerului. La umbra caselor, zorelele începeau să-şi ridice florile catifelate, **ce se** aeăţau ştrengăreşte pînă şi de ulucii streşinelor. Cite o barză grăbită zbura pe jos, întoreîndu-se devreme Ia cuib.

Mihai sări de pe cal, sprinten, si alergă să ajute fetelor să se coboare din trăsură. Matei se uita Ia el cu plăcere, cit era de indeminatec cu femeile, cum se mişeă elegant şi firesc. D-abia îi mijea mustaţa deasupra gurei, mică, ce semăna atit de mult cu a Saşei. Ea părea că ghiceşte gîndul lui Matei, fiindcă se uita la băiat cu mulţumire. Băiatul dete mina Tincuţei, cînd se coborî din trăsură, iar ea i-o întinse pe a ei, tremurînd. O uşoară roşeaţă se urcă în obrajii fetei. Ele veniră cîteşitrele Ia Matei, rîzîndu**-i,** vesele ca nişte lăstuni, 11 scuturară de mînă şi fugiră înăuntru să-şi usuce cele din urmă viţe de păr udate de apă. Mihai şezu lîngă dinsul.

— De ce vii aşa de rar, zău, nene?

— N-am putut, dragă, pină acuma.

— Aşa **e...** zise Mihai, cuprins de respect la ideea morţii coanei Diamandula. Dar de acuma o. să vii mai des, nu-i aşa? Eu ani atît de puţin de stat aici!...

5 — **Duiliu Zamflre&cu — Opere. voi. II**

— Sper, dacă... sora d-tale îmi dă voie...

— Auzi colo! cum să nu-ți dau voie.

El se sculă să plece.

— Dar, mă rog, adăugă el, ținind pe Saşa de mină, cum să-ți zic eu dumitale?

Ea îşi retrase mîna binişor dintr-ale lui.

— Cum îmi ziceai înainte?

— A! înainte eram doi copii, dumneata mai cu seamă.Iți ziceam Saşa, penume. Acum ne-am făcut două persoane respectabile...

— Vrei să zici bătrîne... mulțumesc de compliment.

— Pentru mine aş putea să zic chiar bătrîne.

Ea **rămaBe** locului, nedomirită, părînd a se gîndi.

— în adevăr, vremea trece; dar cred că tot poți să-mi zici Saşa, ca-nainte.

— Foarte bine. La revedere.

— La **revedere:** tablele!...

rx

Pornind de la Saşa, Matei se gîndi să se ducă acasă, drept Ja arie, unde se treiera încă.

De departe se auzea zgomotul maşinei, care, nehrănită de snopi, se învîrtea cu o repeziciune straşnică, huind în gol. El ştia încă de mult că cu chipul acesta şi locomotiva şi treierătoarea se strică. Grăbi pasu] şi ajunse aproape alergînd. Se duse drept la maşinist şi începu a striga la el. Acesta, spoit pe ochi de cărbuni şi plictisit de căldură, înțelese că domnul acela trebuie să aibă vreun drept, de vreme ce poruncea cu atît a autoritate, si, fără vorbă, apucă minerul regulatorului şi micşoră puterea locomotivei. Fetele de la paie stau rezemate în furcă sau işi scuturau testemelele; oamenii erau răzlețiți, unii punindii-şi cărbuni în lulele, alții stînd pe vine la umbra maşinei; trei perechi de boi, înjugați la tinjele, se uitau liniştiți in amurgul serei; numai o „tragă" lucra, ducînd cotoarele snopilor către şira de paie, ce parte se-nălța in amfiteatru, iar parte erau împrăştiată pe arie. Nici **o** regulă, nici **o** autoritate, fiecareumbla de capul lui, cărucioarele ce duceau griul de la treierătoare la hambar erau sparte **şi** lăsau dîră pe urmă.

Matei, furios, puse mîna in pieptul flăcăului care risipea griul.

— Măi creştine, nu-i păcat de Dumnezeu să arunci plinea pe drum? Nu vezi că mă sărăceşti?

Omul işi întoarse capul domol către dîra de griu:

— Păi de, cucoane, aşa ni le-a dat de la curte.

— Da' tu n-ai ochi să vezi? N-ai gură să spui?

— Ba avem.

— Atunci pentru ce nu vorbeşti? Unde-t domnul Nae?

Flăcăul înțelese că acesta trebuie să fie „cel cu punga" şi alergă să cheme pe Eftimiu, care fuma liniştit la umbra hambarului.

— Bine, domnule, ce este asta?

Eftimiu venise în fugă şi gifîia.

— Păi... mai aveau puțin şi isprăveau. Treaba merge bine...

— Ce fel de bine! Nu vezi cum se risipeşte grîul? Asta chemi dumneata bine? Paiele astea aşa trebuie să stea, împrăştiate pe cîmp? Maşina hiuie goală de un ceas, iar oamenii beau tutun?

Eftimiu se depărta, alergînd, şi se duse Ia flăcăii cari aruncau snopii;

— Ia dă, măi vere, dă, eă ne-apucă noaptea.

Vestea se răspîndi numaidecît printre oameni că a venit boierul şi fiecare se puse să-şi vadă de treabă.

Matei păru a-şi aduce aminte de obiceiurile din trecut, cind venea în vacanții acasă. Teoreticeşte i se părea că nu ştie nimic, dar cind dete cu ochii de arie, recunoscu o mulțime de lucruri. Astfel, puse pe maşinist să fluiere încetarea şi lăsă doi oameni să scuture treierătoarea, iar pe ceilalți ii duse la paie. Ei se aşezară unul lingă altul, pe toată întinderea şirei, pînă-n virt, şi hircile începură a urca firul auriu şi a-l aşeza la locul lui. Alți cîțiva strîngeau cu mătura boabele de grîu căzute în urma cărucioarelor, iar alții, cu lopețile, aruncau gozul de la maşină pe vîrful unui vraf. Amurgul se coborise bine cînd se opriră din lucru. Neamțul tot țlfnea pe nările maşinei şi sfirşi prin a

fluiera încet şi a mişca roata locomotivei. Treierătoarea începu şi ea a dudui, şi un nor de praf se desprinse din toate încheieturile ei. Muncitorii işi băteau mîinile unele de altele sau se duceau la căruţa in care era buriul cu apă şi **se** spălau; alţii luau apă în gură din bote şi, făcind gura ciucinr, se clăteau pe mini.

La căsoaia de la arie, masa era pusă.

Pe trei scinduri de lepşe, aşezate cap Ia cap, stau - vreo 15 străchini cu fasole, cu linguri de lemn în dreapta şi în stînga, aşteptind pe muncitori. Femeia care făcea de mîncare se aţinea cu un băţ împotriva a doi cotei ce dau tircoale mesei. Cu picioarele goale, cu catrinţa sumeasă în brîu, iar pe cap un ştergar alb, ale cărui colţuri erau aruncate pe **spate**, ea făcea paşi mărunţei, îndoită de mijloc, şi tot bombănea mereu, ocărind pe un om ce-şi cocea un ştiulete de porumb in spuză.

— Arză-te-ar focul de ticălos, e-aşa te-am apucat ş-aşa o să te las... To, cotei! dare-ar boala-n voi... Aşa o să te las: tot de rlsul lumei. Că de unde pui mina pe para, la grec... Băutura o să-ţi ştie de eap, vai de tine.

Omul răscolea cenuşa cu un gătej, mormăind printre dinţi:

Cine bate ia fereastra,
Nevastă, nevastă...

Ea părea că turbează la auzul cintecului şi se repezea la el:

— Unde-s banii de pe cărat, mă, beţivule?

— Am plătit ghiru.

— Bată-ţi Dumnezeu ghiru!... Da' n-a venit să-ţi vîndă vaca din bătătură, mă, stricatule.

— Dacă-i „priciptorul bagabont."

— Dare-**ar** Dumnezeu să ţi se usuce gîtul!...

— Puşchia pe limbă-ţi.

Oamenii veneau unul cite unul şi se aşezau jos pe pămînt. Femeia le aducea bucăţi mari de mămăligă **rece**, pe care ei o îmbucau cu poftă. Nu se auzi, în vreme de mai multe minute, nici un **alt** zgomot decît al sorbiturilor. O rădăcină cioturoasă pîlpîia pe foc sub ceaun. Noaptea venea de-a binele.

Matei şi Eftimiu mergeau spre casă tăcuţi. Eftimiu credea că Matei era supărat şi **aBtfel** nu deschise gura.

X

Tincuţa rămăsese la Comăneşti, ca de obicei, pînă după masă. Pe la zece ceasuri, fetele şi Mihai porniră s-o însoţească. Ele stau cîteşitrele in fundul trăsurei, indesîndu-se una într-alta şi rîzînd. Mihai luase locul vizitiului, pe cind acesta sta lingă el pe capră.

Drumul era scurt, de vro jumătate ceas, dar plin de hopuri şi de şanţuri, fiind croit de amindouă familiile prin marginea arăturei ca să fie mai de-a dreptul. De iudată ce.ieşiră din sat, trăsura începu să umble ca o corabie. Fetele, aruncate cînd într-un colţ, cind într-altul, se prăpădeau de rîs, şi numai cîteodată, cind hopul era mai nemilostiv, se auzea cîte un glas plîngător:

— Mihai! lasă mai încet.

— Lăsaţi încet conaşule, că se rup harcurile, zise vizitiul.

Băiatul mai ţinea caii cîte puţin, dar fiindcă atunci fetele nu mai ţipau, el iar le da limbă. Trăsura parc-ar fi fost beată, începea iar să se legene. Aşa merseră cîteva minute, pină ce deteră într-un şanţ, săpat întradins de oamenii de la plug, ca să nu încalce lumea prea mult pe arătură. Arcurile se izbiră de osie şi plesniră. Vizitiul sări numaidecit, scoase un felinar de Ia capră şi se puse să lege foile ce mai rămăseseră intregi. El declară că nimeni nu se mai putea urca in trăsură. Fetele rîdeau, dar numai cu gura pe jumătate. Victoria, cea mai blinda, dar şi cea mai fricoasă, se supără.

— Doamne, Mihai, că zău, numai de prostii de ţii; ţi-am zis să te astîmperi. Vezi? acuma ce spunem noi, acasă la maman?

— Eu nu sunt de vină. Drumul e rău, trăsura veche. Nu vezi ce hlrtoape?

— Acuma ce ne facem?

Se sfătuiră cu toţii şi, după părerea vizitiului, hotărîră să meargă Înainte pe jos, cu trăsura goală după dinşii, iar la Ciulniţei să lase pe cea stricată şi să ia alta, bună, pină a doua zi. Aşa şi făcură. Mihai luă unul din felinarele trăsurei, spre a lumina drumul şi dîndu-şi braţul unul-altuia, lanţ, porniră. După cîţiva

paşi, Victoria, care era la una din laturi, se desprinse şi veni lingă Mihai, zicînd că-i efrica. Tincuţa sestrînse şi ea mai mult de braţul băiatului. Mary de asemenea. El le împacă, rugîndu-le să se schimbe, cu deplir.ă Încredere că lîngă el toate primejdiile încetau.

— Intindeţi pasul, fetelor. Mary, nu ţii regula; stingu], stlngul.

Mary sări de cîteva ori in loc, pină prinse pasul cumsecade. Merseră astfel, tăcuţi, o bucată bună. Fiecare căuta să străbată cu vederea întunericul dar lumina felinarului descria o roată galbenă, dincolo de care nu se putea vedea nimic. Trăsura toca în urma lor, împiedicîndu-i de a auzi ce se petrecea impreji r. Deodată se ivi în roata de lumină un cap de cal, caie îi Încremeni de frică. Nimeni nu zise nimic, deşi inima le bătea cu putere la toţi. Era brişcă unui cîrciumar de la un sat vecin.

— Un biet creştin ce vine de la tîrg, zise Mihai, voind să pară nepăsător.

— Tare mi-a fost frică, zise Tincuţa.

El Îşi tntoarse capul spre ea, cu un zlmbet de milă, dar fata nu-l văzu.

După citva timp ajungeau pe deal, in faţa ţintirimului. Un fior prelung trecu prin aer şi-i făcu să vibreze pe toţi ptnă la rădăcina părului.

— Acuma ne iese-n cale strigoiul, zise Victoria.

Mihai se făcu că n-aude.

— Fetelor, hai să cintăm!... Să cintăm *Ostile stau faţă-n faţă.*

Deschiseră gura cîteşipatru şi începură a răcni. Ochii însă le erau ţintiţi fără voie pe zăplazul cimitirului, parcă primejdia de acolo trebuia să vie. Un cîine trecu de-a curmezişul drumului, cu coada-ntre picioare. Mihai se puse să strige la el, ho! ho ! dar propriul lui glas îl înfiora mai mult decit clinele.

In sfirşit, intrară in sat la Ciulniţei. Cîteva minute nu mai ziseră nimic. Parcă trecuseră peste un mare pericol şi aveau acum dreptul să se odihnească. La circiuma grecului, taraba era ineă întinsă, iar dinăuntru se strecura, printre ciucurii de hîrtie creaţă, lumina unei lămpi. Se crezură astfel mai siguri, şi parcă fie«are reveni cu bine în propria sa fire. Mihai simţi din nou braţul Tincuţei sub al său; Tincuţa păru a-şi aduce aminte că se lipise prea mult de băiat şi se dete puţin in lături. El însă se Întoarse spre ea, şi cu glas dulce îi zise:

— Te-am supărat?... uite că ajungem acasă. Da?...

Ea făcu semn că nu e supărată şi se apropie din nou de el, lăsîndu-şi mina in mtna lui.

După o jumătate de ceas, Mihai şi fetele se întorceau la Comăneşti, cu o trăsură de-a lui conu Dinu, şi pe alt drum, ceva mai lung, dar mai bun. Băiatul se uita spre cer la un luceafăr strălucitor, şi se gîndea la Tincuţa. Poate şi dînsa se uita tot la aceeaşi stea... Ce dulce i se părea Tincuţa ! Cînd ii ţinea mîna în mina lui, ii venea s-o mînglie şi s-o sărute ca pe un lucru sfint. Ce fericit ar fi fost să se poată duce cu ea într-o lume rătăcită pe ocean, ori undeva In aer, într-o stea, unde nu se aude nimic de jos de pe pămînt...

Victoria şi Mary căscau de somn şi se rugau de vizitiu să mîne mai iute ca să ajungă mai repede acasă.

— Ce proaste eram adineaorea, zise Victoria, de ne era frică.

— Mihai, oare să fi existind strigoi?

— Ce întrebare!...

— De ce?... Ţie nu-ţi era frică pe la cimitir?

— Mie?... frică!...

— Da, da, ţie. Nu te mai lăuda.

— Dacă aşa crezi tu, bine.

Şi astfel, tăcuţi, ajunseră acasă.

XI

Căldura era nesuferită. Nopţile erau mai greu de trecut decît zilele, fiindcă nu se putea dormi. Cu toată grija ce punea Aglaia în ţinerea casei, zăpuşeala era nesuferită.

Matei, deprins acuma cu mersul trebîlor, luase mai tot din mîna lui Eftimiu. Baciul Micu redobindise Încrederea de mai-nainte, şi în toate serile venea la curte de lua ordinele stăpînului său. Din cauza asta, Eftimiu şi mai eu seamă nevastă-sa nu*l puteau suferi.

El spunea lucrurile cum erau, pe cînd d-l Nae le spunea cum îi venea la socoteală. Astfel, ceasurile de muncă, la arie, nu Începeau niciodată ca Ja lumea cealaltă. Zadarnic istorisea baciul:

— Soarele era sus, coane, cind s-au luat de treabă. D-l Nae vine la arie tîrziu, neamţu aşijderea, iar lumea stă şi bea titiun, că dacă nu umblă damfu...

Matei hotărî să se culce într-o noapte la arman.

După ce prinzi, îşi luă o pernă şi o manta de drum şi se duse de se culcă pe virful şirei de paie, cu fata către cer şi cu baciul Micu la picioare.

— Ce făceau oile, Micule?

— Ce să facă, coane, dormeau.

— Dar Floarea?

— Da' cine-o vede!... Ia, doar cînd îmi spală cîte-o cămaşe.

— Te spală cam des, Micule, după vorba cucoanei Aglae.

— Unde se pomeneşte, coane! Dacă te-i potrivi matale la gura coanei Aglae, e vai de noi.

— Vorbeşte lumea. Ai să-ţi găseşti beleaua cu Stingă.

— D-apoi nea Stingă, ştie el.

— Bine... Eu atlta-ţi spui: să-ţi cauţi de treabă. Cine-a rămas la oi?

— A rămas Ion şi cu Panţu.

— Cine-i Panţu ăsta?

— E dintr-un sat cu mine, coane. Om bun e el, da' cam bea cind are cu ce.

— Rea treabă. Atunci oilerămîn in plata lui Dumnezeu.

— Nu coane, că eu sunt acilea. Te servesc pe matale de unsprece ani; pînă acum n-am dat greş, şi cu voia lui Dumnezeu m-oi purta bine şi de-acu-ncolo. Numai cîinii să-mi trăiască.

— Ce cîini mai ai?

— Apoi am unu, coane, de plăteşte cît toţi ciobanii.

— Cum îl cheamă?

— Corcoduş.

— Voinic? •i

— Piil... Voinic nevoie marel Omoară lupu cu chieptaru.

— Cu ce?

— Cu chieptaru, coane. I-am bătut nişte cuie într-o-curea şi i-am căptuşit-o c-o ţir' de lină, şi numai i-am prins-o de gît, ca o gură de ham, că de se repede-n lup, îl doboară cu cuile.

— Să mi-l arăţi şi mie.

— Bine, cucoane.

— Acuma, noapte bună.

— Noapte bună.

Liniştea singurătăţii cuprinsese din temei toate oelea. Întunericul se coborise din fundul depărtărilor, parcă s-ar fi deschis zăgazurile vremilor trecute,, şi haosul ar fi inundat lumea. Rar, cite un zgomot, din sat venea să turbure paşnica tăcere a eimpului- Un ciine lătra în somn, înăbuşit, or un buhai mugea' cu glas adînc; cucovele de baltă ţipau cîteodată în marginea trestiilor, or rînchezatul vreunui minz. venea ascuţit despre pădure. Tirîitul bălăriilor păreai a face parte el însuşi din tăcere.

In farmecul inc'întâtor al ceasului acela, in loc: de a adormi, mintea se simţea şi mai înult, şi, ca « rază de lumină, năzuia să curgă in spaţiu. Unde? In lina întindere a dorurilor propriului suflet, ce atît de bine se uneşte cu aceea a cerului. Cine eşti tu, călător de o clipă pe pămintul tău, trăitor de o zi, când atîtea păminturi umplu veşnicia deasupra?

O blîndă descurajare păru că învăluie sufletul lui Matei, care, cu trupul rămas pe paiele uscate,, plutea in văzduh cu întreaga sa fiinţă nematerialâ. Ca la toţi oamenii echilibraţi, dar cu fantazia caldă', nimicnicia fâpturei noastre faţă cu natura uriaşe,, era *o* cauză statornică de melancolie, iar pe de altă parte, seînteia ce arde in noi, facultăţile noastre-sufleteşti, un continuu îndemn de a trăi. A-pricepe că nu poţi pricepe şi că nu eşti în stare de-a împiedica împlinirea legilor firei, este deja interesant; dar a. pricepe pentru ce nu poţi pricepe, e minunat, fiindcă dacă ai putea înlătura pricina pentru care nu poţi pricepe şi care e parte în tine, parte afară, din tine_ ai pricepe totul! Viaţa e plină de -durere'şi de farmao: Ce somn adine doarme spaţiul dintie stele! Intre-

fiecare stropitură de lumină din Calea Lactee sunt milioane de poşte de singurătate. Şi unde ne ducem noi, după moarte? noi, partea aceasta ce se desprinde din tiparul de acum? Nicăirj. Murim In noi Înşine, cum mor făpturile unui vis, în vis'*. Un car trecea pe drum, iar căruţaşul cînta din fluier, singur. închide ochii şi dormi sub straja stelelor. Saşa e-naltă. Ca ce? Ca nimic...

Cind deschise ochii din nou, cerul scinteia din luceferii săi ca din diamante.

— Micule, dormi?

— Nu, cucoane.

— TIrziu să fie oare?

— Păi... cam pe la miezul nopţii.

El se glndi întru sine de ce oare nu doarme baciu. Cine ştie ce-l munceşte şi pe el. Poate vorba cu Floarea.

— De unde ştii tu că e miezul nopţii?

— Da' cum, Doamne, să nu ştiu ! că doar am petrecut o tinereţe întreagă la munte.

— Ei, după ce cunoşti?

— După cer, coane. Că ajungi de citeşti in zodie mai ghine ca-n carte.

— Taci bre !... Ia spune cum citeşti.

— Păi ce doreşti matale să ştii?

— In ce zodie suntem acum?

— Păi suntem în luna lui cuptor — în zodia Leului.

— Poţi să mi-o arăţi pe cer?

Baciul işi adinei ochii în stele şi tăcu.

— O să fie cam greu, coane, că mergem spre sfîrşitul lunei. Luna şi zodia: a trecut una, trece şi alta. Eu acum văd zodia Fecioarei, a Cumpenei, a Scorpiei, a Arcaşului şi a Capricornului. Toate sunt de faţă. Dar a Leului a apus, bat-o vina ei... A ha, ha, uite-o coane I

— Unde-i, Micule? întrebă Matei, ridicindu-se cu grabă pe un cot, parc-ar fi fost vorba de cine ştie ce minune trecătoare.

— Păi cum aă-ţi spun eu matale... Uite colea, lamina mea stingă, luceafărul ăla de scapără scintei...

— Da, il văd, ăla de merge în prelungirea oiştei carului.

— Fă-te mai la stingă, jos spre marginea cerului, şi ai sâ dai de altă stea, care străluceşte parcă şi mai şi. O vezi, coane? E gata să apuie şi ea.

— Da.

— Primăvara e ea minunată. In luna lui mai, gindeşti, Doamne, că se sfărîmă in sufletul ei fecioresc de tare ce arde.

— O văd.

— Aceea e steaua holdelor cind dau în schic, iar cu cele dimprejurul ei alcătuiesc zodia Fecioarei. Acu de te laşi matale şi mai Ia vale, dai de patru stele de parcă nici nu se mai văd.

— Aşa este.

— Acolo e zodia Leului. Cea mai mîndră, pe care ciobanii o cheamă „inima Leului", nu se vede de Ioc. Halal de cine se naşte sub steaua aceea!

— De ce, Micule?

— Ajunge împărat.

— Da?... O fi „Regulus"...

— O fi. Cine se naşte in zodia asta e plin de noroc.

Matei se gindi, fără voie, la steaua şi la zodia lui si-i veni pînă-n gură sâ-ntrebe pe baciu ce ştie. Insă o temere ascunsă să nu-l audă vorbind rău de ele, 11 făcu să tacă. Era cerul de o frumuseţe nespusă; ceasul era tîrziu; vorbele baciului aveau o gravitate profetică. Dar biruind înrîurirea aceasta, se hotărî să întrebe.

— Cu mine ce-i, Micule?

— In ce lună eşti născut matale?

—< In septemvrie.

— Sărăcan de mine 1

— Ce este? întrebă Matei mişcat.

— Părinţii matale s-au cununat in postul Crăciunului !

Matei începu a rîde:

— Fii liniştit, omule, s-au cununat in cîşlegi, dar eu m-am grăbit să viu in lume.

— Păi matale eşti născut in zodia Cumpenei... Şi aşa este, coane, cu zodia nu te poţi pune: îţi este scris să hii om drept.

— Iar bine, zise Matei rizind. Dar acum să-mi spui cum cunoşti ceasul.

. — Apoi lesne. Uite matale deasupra capului nostru, spre crivăț. Vezi un ghiduş de luceafăr, de tremură subțiratec şi nu se mişcă niciodată de la locul lui?

- Da.

— Acu, pe stingă lui, vine Caru, iar pe dreapta Chirostriile. Amlndouă ae învirtesc toată noaptea Împrejurul luceafărului din mijloc, din mina stingă spre mina dreaptă. Şi dacă am zice, aşa de-o prubâ, că bunăoară iarna nu mai este, vară nu mai este, cum cică ar hi pentru corăghieri pe ape, tot poate omul să ştie dacâ-i postul Crăciunului, or al Sîntei-Mârii că de-i in postul Crăciunului, Carul **răsare** dedesubtul luceafărului **şi** e cu tinjala-n jos, şi apune deasupra, cu tlnjala-n sus; **iar** de-i in postul Sîntei-Mării, răsare din stingă cu tînjala tn sus, şi apune la dreapta, cu tînjala in jos. Şi Chirostriile tot aşa se invirtesc şi ele, pe partea cealaltă. Acu, de vrei matale să ştii ceasurile, iar la Car **te** uiți, că de**-i** vară, el răsare tot In mîna mea **Btîngă**, cu tînjala drept **in** sus; la miezul nopței e.cn tînjala de-a curmezişul, iar despre zori se întoaree-n jos. Iarna **ne** mai luăm **şi** după Cloşca cu pui.

Matei.se uită rătăcit pe bolta senină. O adevărată ploaie de stele căzind venea din cer. Calea robilor sticlea ca o pirtie de zăpadă. Constelația Lebedei şi a Acvilei păreau a se deschide şi a lăsa ochiului drumul liber spre regjuni mai inalte. Aceeaşi taină fermecătoare peste tot! Un gind rătăcitor despre mamă-sa ii adie prin minte şi parcă îi fu milă de steluțele ce alunecau în haos. Despre ziuă, un aer rece îl făcu să se ghemuiască în manta şi să-şi strtngă împrejur o mină de paie mai mult, ca să nu-**1** pătrundă umezeala. Şi astfel adormi.

Cind deschise ochii a doua zi, soarele **era** sus. Un senin incintător ae desfăşura privireî, pină in slava cerului. Singur, străveziu, un nouraş ca de bumbac plutea prin aer. Oamenii erau deja in arie; maşina treiera, iar duba, încărcată prea mult cu snopi, huia .ca o vijelie. Din cind in cind se auzea vocea lui Nae: „încet, măă ! că rup i maşina !" Se făcuse de o hărnicie nespusă d. Nae, fiindcă, precum ziceau țăranii, bîja era pe vîrful şirei.

Cam ruşinat câ-**1** apucase soarele dormind, Matei se dete jos si se amestecă printre muncitori, cari, foarte firesc, se făceau că nu-**1** văd, şi lucrau nevoie mare.

XII

Dumineca viitoare se sculă de dimineață şi **ee** duse in deal la cimitir. Nu era nimeni Înăuntru. Cîteva vrăbii zglobii se coborau din sălciile singuratice şi se scăldau in țarina de pe morminte. Liniştea verei părea că Înconjură locul acela de odihnă, ca respectu datorit morților. Pe mormintele lui Matei se vedeau: pe unul, florile vii, sădite de Saşa; pe cel proaspăt un mănunchi de nemuritoare de cîmp, flori albastre, ce mingăiau pămîntul, aruncate cu prisos peste tot. Trebuie să fi fost tot ea, prietena tînărâ, care nu uita pe cei ce nu mai sunt. El rămase în picioare cu mîna dusă la gură, intre tatăl său şi mamă-sa, şi, neputînd gindi nici hotărî nimic, îşi şterse ochii şi se depărta.

' Din poarta cimitirului se vedea dincolo, pe vale, satul Comăneşti. îi veni dor de Saşa. Porni într-acolo, să-i mulțumească. Dar **oaie** nu **eia** prea de dimineață? Ba da, dar întrebarea lui rămase fără răspuns. Mergînd, se gindea la fondul de statornicie ce trebuie să fie intr-o fire ca a Saşei. Mamă-sa o cunoştea bine, se vede, deoarece atîta îi vorbise de ea. Ce păcat că era hotărit sâ nu se insoarel...

Cind ajunse Ia Comăneşti, dete de un argat care uda florile.

— Doarme cuconița, mâi flăcâule?

— Da' cum o să doarmă pe vremea asta !.-.

— Dar cuconaşu Mihai?

— A ieşit. Dumneaei e la biserică, iară cuconaşu... e pe semne la cîmp.

Omul îi arătă drumul către biserică, unde ajunse după cîteva minute. De departe se vedea strălucind acoperişul de tinichea, iar în clopotnițe lemnăria

schelelor şi clopotele înşile. In curte se jucau copii tn iminei şi cu cămăşuţa albă trasă peste iţari, iar **la** brlu cu bete. La uşe, săraci Încovoiaţi pe cîte un băţ; babe ghemuite pe pardoseala de cărămidă; copii miei ce se jucau cu **GÎte** un: măr. Biserica era de zid, încăpătoare, zugrăvită cam de mult, dar încă cuviincioasă. Gatapeteazma, înnegrită de fum, era garnisită, la icoanele mari, cu perdeluţe albe; iconostasul **era** îmbrăcat cu fir; pe măsuţa din mijloc se vedeau farfurioare cu colivă, străchini cu mere şi prune, ce propteau la rădăcină o lumînărică; prescuri, gărăfi de vin, mănunchi de gălbioare şi indrişaim. în strana din stînga, cînta un dascăl, iar cea din dreapta era goală, fiindcă acolo şezuse Gomăneşteanu, tatăl Saşei. în dreapta altarului sta în picioare un hagiu, îmbrăcat în anteriu, cu lanţul ceasornicului după gît, cu un inel straşnic în deget, făcind cruci peste cruci, cu mîna roată prin aer, iar capul veşnic în mişcare. El izbucnea din cind în cind în rugăciuni: „binecuvintează stăpîne", ori „Doamne miluieşte, 'oamne miluieşte,' 'mne miluieşte!...", ori pufnea pe nas, spre a ţine isonul, cîte un „imn !.,." ce zbirniia minute întregi. El ducea cădelniţa de la o uşe la alta a altarului; el zicea *Tatăl nostru;* el era, în sflrşit, stîlpul bisericei. Şi toate astea, gratis, doar numai fiindcă tată-său fusese la Ierusalim.

Lumea în biserică sta împărţită In două: femeile, singure, deoparte, în coadă, de la uşe pină la jumătate locului, iar bărbaţii, singuri, în frunte. Femeile măritate, cu pieptănătura cu conei roşu şi peste cap cu năframă albă, stau mai toate în genunchi;, fetele mari cu flori de tîrg la cap, cu obrajii daţi cu roşu, cu fuste de stambă cu pucheţei, ce le veneau pînă la glezne, stau mai mult în picioare, cînd veneau. Bărbaţii cu căciulele miţoase trintite jos, cei mai mulţi cu plete lungi pe spate, unii raşi pe frunte, stau drepţi, ascultînd slujba cu smerenie. Ei se dau la o parte cu respect din mijlocul bisericei, făcînd roată împrejurul Saşei şi al fetelor.

Matei rămase lîngă uşe. în primele momente mirosul de tămîie ii aduse aminte de înmormîntarea

mame-sei şi parcă i se urcă la cap, făcîndu-1 să sufere. Puţin cîte puţin, însă, se deprinse cu el şi sfîrşi prin a asculta cu plăcere toată liturghia.

După biserică, Saşa se înclină uşorcătre oameni:

— Bună dimineaţa.

— Sărutăm minele.

Apoi se opri să mai intrebe pe una de un copil bolnav, pe alta dacă a meliţat cînepa, pe o a treia s-o cheme la curte, pînă ce, spre uşe, dete cu ochii de Matei:

— Tiensţ c'est vous?

— C'est moi.

Acest fel de a vorbi in gura ei era nefirese, şi se vedea bine că ascundea o stîngâcie. Fetele il scuturară de mină, cu cotul în sus, după cum scria la pravila guvernantei miss Sharp. Ieşiră cu toţii din curtea bisericei, cu lumea după ei, şi se îndreptară spre casă. Saşa se făcuse roşie, rîdea, se-ntrerupea în vorbă, plecîndu-se spre Matei, care era de partea cealaltă.

— Stai să dejunezi cu noi, nu-i aşa?

— Nu se poate.

— Da' de ce nu se poate?

— Fiindcă n-am lăsat vorbă acasă.

— Ce-i mai lesne, trimit eu un om să spuie... dulcei Aglaie că nu vii.

— Nu... azi e duminică, nu şade bine să-i las singuri.

— Vine şi prefectul.

•— Un cuvînt mai mult ca să nu rămîi.

— De ce?

— Aşa. Pe mine mă aşteaptă dulcea Aglaie, la dumneata vine dulcele prefect...

Saşa bufni in rîs:

— Zău aşa, vecine: n-ai nici un haz.

— Ba nicidecum, zise Matei, pe jumătate glumind şi pe jumătate serios.

— Ba nu, zău, nu vrei să rămîi?

— Nu pot astăzi. Pofteşte-mă altă dată, şi viu cu plăcere. Bineînţeles, fără prefecţi.

— Nici vorbă, zise Saşa, trecînd in spre partea lui şi luîndu-1 de braţ. Da' cafeaua stai s-o iei cu noi?

— Am luat-o deja, ln să stau. O să m-apuce soarele...

— Nu-i nimic: te trimitem cu trăsura.

In cerdac, Ia umbră, Turică aduse cafeaua, zîmbind bucuros lui Matei,

— Poftiți cafea, cuconaşule?

— Nu, mulțumesc.

— Că doar e făcută de cuconița noastră „în prisoană".

— Ştie cuconaşu, zise Saşa iritată; lasă tava pe masă şi du-te de-ți caută de treabă.

Turică zimbi cu supunere şi se retrase.

— E supărător cu prostiile lui; toată ziua îndrugă la radicale. Alaltăieri era furios pe bucătăreasă că nu ştie să facă „ardevruri" tocate. De unde i-o fi . intrat In cap că pătlăgelile tocate sunt hors-d'oeuvre.

Apoi întorcîndu-se spre Matei, cu grația, ei senină:

— Zău, nu vrei să iei nimic?

— Bine, să iau ceva, ca să-ți fac plăcere, dar ce?

— .Orice. vrei.

— Dar poate miere, zise el.

Rldeau amîndoi aducîndu-şi aminte de data trecută. Matei,se uită la ea incîntat de îndemlnarea cu care se mişca. Ea purta o rochie de fular alb cu o cingătoare de panglică, ce-i cădea pe o parte, în două lungi capete. Cînd trecea pe lîngă dinsul, stofa il atingea peste genunchi, cu mlădieri parfumate. I se părea că nu văzuse nici o rochie mai bine croită şi mai simpatică. Ar fi vrut să puie mîna pe căpătui panglicei şi s-o mingîie. Saşa se aşeză jos in fața lui.

— Mary, adu tablele, te rog.

Fetele se repeziră amindouă' s-aducă cutia cu tablele.

— Nu ştii cît semeni cu o floare!.., zise Matei deodată.

— Vai, vecine, ce compliment!

-- Adevărat; ar fi fost mai bine să tac, însă mi-a venit aşa de firesc! Semeni în adevăr cu o floare. Hainele par astăzi că au crescut pe dumneata, cum cresc foile crinului din el însuşi.

Ea se făcuse roşie de plăcere şi se opri din pregătirea cafelei, împingînd uşor ceaşca departe, de dînsa. Apoi se plecă în jos şi se uită la rochie.

— Iți place? E simplă, nu aşa?..,

— Minunată!

Fetele se întoarseră cu cutia cu table şi se puseră să-şi bea cafeaua în linişte.

Saşa întinse tablele pe masă şi-i arătă eum se aşează pietrele, cum se aruncă zarul, cum umblă jocul, cu înlesnirea unui adevărat stllp de cafenea. Dar ochii ei adînci aveau o privire atît de preocupată, Încît se vedea, din genele lor, ce se mişcau gînditoare, că mintea e în altă parte. Gura zîmbea, umedă de fericire. Mîna stingă, cu care arunca zarul, tremura. Cuburile săltau afară din cutie, iar Matei se pleca să le adune. Ea le trecea în mîna dreaptă, dar nici cu aceasta nu izbutea mai mult.

— Pardon!..., Nu ştiu să mai arunc...

După un minut iar sări zarul, căzînd pe scînduri.

. — Da' ce. faci, maman? zise Mary, uitîndu.-se la ea cu mirare.

Ea, disperată, îşi duse mîinele la ochi, roşie şi respirind cu greutate. Părea că rîde, Insă batista-i se udase de lacrămi. Fetele se. uitau una la alta, neliniştite, iar Matei zîmbea, fără să priceapă ce e. Saşa se sculă de pe scaun şi, grăbită, intră înăuntru. Surorile ei se luară după dînsa. Ea intră în odaia ei, unde căzu pe o sofa, eu batista tot la ochij plîngînd.

— Maman dragă, oe ai? VictQrio, adu flaconul de.pe masa mea. Maman, ți-epoate prea cald?...ce ai?...

' . Binişor, ea îşi luă mîinele de la ochi şi respiră din plin.

— N-am nimic, dragă... Am ameţit. Poate că-mi e prea cald. Du-te, te rog, de stai cu Matei. Victoria o să mă ajute să mă schimb.

— Să chem pe Manda?

— Nu, fetițo.

Mary ieşi, nesigură, şi veni în cerdac, la Matei. In urma ei, Victoria intră repede la Saşa, gîfiind şi gata să plîngă şi ea. Saşa sta tot jos, uitîndu-se drept înaintea ochilor.

— Ţi-a trecut, maman dragă?

Glasul fetei era atît de mişcat, încît soră-sa păru a reveni la cele dimprejur.

— Mi-a trecut fetiţo. Vino-ncoace.

Victoria se aşeză în genunchi lîngă sofa, iar Saşa îi luă capul în mîni şi i-l sărută cu c- adevărată frenezie. 0 putere neţărmurită de simpatie, de iubire de lumea întreagă îi răsări Sn suflet, şi parcă, stringînd în braţe capul fetei, mulţumea o nevoie fizică de a mîngîia pe cineva. După cîteva momente se sculă veselă rîzind:

— Mi-a trecut, haidem.

In fugă, işi netezi părul la timple, muie o batistă în apă şi-şi răcori obrazul, apoi ieşi. Se duse, zîmbind, drept la locul ei de mai-nainte. Matei se uită la ea, mirat şi oarecum nedomirit de ceea ce se intîmplase. Ea nu îndrăznea să-şi ridice ochii spre el.

— Sper că nu eu sunt cauza...

— Nu, nu, nu: mi-a venit un fel de ameţeală... de care nici eu nu-mi dau seamă. Poate fumul din biserică... căldura... In sfirşit, a trecut.

Pe cind ea vorbea, un docar cu doi cai frumoşi intră pe poartă.

— Haiti! Prefectul, zise Damian, sculîndu-se şi voind să fugă.

Saşa se întoarse cu privirea către poartă.

— Nu te speria, nu-i prefectul, zise ea rîzînd. Fetelor, ştergeţi-o!... cît mai e vreme.

Fetele înţeleseră şi se făcură nevăzute.

— Tănase Scatiu, cu caii luaţi de la Otopeanu.

Trăsura se opri inaintea Bcării şi, în adevăr, Tănase Scatiu se coborî, dînd hăţurile în mîna vizitiului. Caii erau minunaţi: cu picioarele dinainte Înfipte departe in nisip; cu capul sus, muşcînd din zăbale; cu hamurile de argint, Înhămaţi la o trăsură elegantă: erau de un stil desăvîrşit. în coada trăsurii insă, sta un ţărănoi, încălţat cu ciubote, in spinare cu un palton de-a stăpinu-său, ros şi ieşit de soare, iar in cap cu o pălărie înaltă, ce-i venea pină peste urechi, soioasă şi zdruncinată ca o veche braşoveancă. Aceasta da de gol totul: se vedea că trăsura şi caii trebuiau să fie

cumpăraţi la mezat, or luaţi amanet, de la vreun om cumsecade — altfel n-ar fi fost aşa de corecţi la un stăpin care avea o asemenea prubă de vizitiu.

Scatiu era îmbrăcat cu un soi de halat de dril, care, in gîndul Iui, era făcut ca să-**1** apere de praf şi totodată să răpuie lumea de ghiduşie. Matei înţelese dintr-o aruncătură de ochi pentru ee unchiu-său il găsea mitocan.

Tănase se aşeză pe un scaun, picior peste picior, şi începu a se freca pe frunte cu batista.

— Ptiu!... da' cald e, nenişorule!... Că i-am zis lui lorgulescu: nuteduce, Gută... ce să ne ostenim noi caii pentru o rablă ca Panaitopulo 1 Dar e deun antetman, domnule!...

— Ei, l-aţi ales? întrebă Saşa.

— L-am alesără.

— Bine-aţi făcut.

— Eu unul nu eram de idee. Panaitopulo, dipotat! Un prost, un ăla ! Să mai lase locul şi Ia alţii, că acuma e vremea tinerilor. Uite, d-nul Matei, bunăoară; eu, un altul ca mine...

— O să-ţi vie vremea şi dumitale, zise Saşa, zîmbind. Da' frumoşi cai ai.

— Vă place?

— îmi plac mult.

— O mie cinci sute de franci. Numai hamurile fac mai mult, zise el, ingimfat de mulţumire.

— Adevărat.

— Ei, aşa-i cu boierimea noastră: ia bani cu dobindă ca să petreacă la străinătate, şi cind la plată, tufă. Noi stăm colea şi ne roadem (lin unghii, ca să le plătim arenzile, iar creditorii dumnealor le vînd averile Ia mezat.

— Ia lasă, d-le Tănase, că tot dumneavoastră sunteţi creditorii.

— Coană Saşo, să mă bată Dumnezeu dacă aveam să iau un ban. Cit am ţinut moşia lui, da... nu mă dau la o parte. Aveam un samsar Ia Bucureşti, care, numa ce-mi da o depeşă: „Tănase Sotirescu, Vlădeni. în curînd apa la moară". Emediat mă porneam la gară, şi numai aşa, ca din întîmplare, treceam pe Ia

FiaJcowsky, unde Costică Otopeanu şopâia prin toate colţurile cu cămătarii. Cum mă vedea, Îmi sărea de git. „Ce noroci cită plăcere 1" Eu mă făceam niznai. Numa ce mă scotea afară, mă urca în muscal şi haide! N-avea lescaie în buzunar, dar muscalul, muscal. Şi numa începea vorba: „că, nene Tănase, să-mi dai cinci mii de franci". „N-am, coane Costică î"„De, găseşti dumneata la un bancher, şi să ţi-i opreşti din cîşt..." „Doar aşa". Şi numa rămînea la Bolivard" iar eu, nentule, vira prin Lipscani cu trăsura boierului, cumpăram mamei cele de trebuinţă, şi peste o jumat' de ceas mă-ntorceam. „Ei, ai găsit?' — „Chipurile am găsit, dar mi-e şi ruşine să vă spun cu cît". — „Cu cit o fi". — „Un afurisit de jidan din Hanul cu Tei: cere 17 la sută şi zice că la un boier ca d-voastră nu dă mai puţin de zece mii de lei..." în sfîrşit, ce să mai incurc vorba, cînd ii eram arendaş, îl ciupeam; dar de astă dată, nimic.

După aceea tăcu şi păru a se gîndi. Matei şi Saşa se uitau la el.

— îmi pare rău.

— De ce? il intrebă Saşa.

— Trebuia să-1 lucrez mai bine.*

— Nu eşti mulţumit?

— Bine, coană Saşo, nu vezi că l-au mîncat alţii... Nu era mai bine să-1 pui eu în pungă, că mi-am trecut o viaţă intreagă muncind pe pămîntul lui?

— Tocmai de 3ceea, eu credeam că ar trebui să ai milă de el, tocmai fiindcă ai făcut stare pe moşia lui.

Tănase Scatiu plesni din degete şi şuieră ca un şarpe:

— Boierii, boierii, cum se apără 1... E he! **B**-au dus vremurile alea. Acuma chimiru I Ai bani? eşti boier; n-ai bani? poţi să fii coborit cu hîrzobul din cer, tot degeaba. Este?

Matei, căruia era adresată întrebarea, dete din cap, parc-ar fi zis „mai încape vorbă".

— Eu, neaca să-mi trăiască, urmă Scatiu, că de

*** Dinlr-o vădită greşeala de tipar replica lipseşte din ediţia 1922. Deoarece ea există în *Conv. Ut.* şi ed. 1897, 1914, textul a fost restabilit (n.e.).**

lume puţin îmi pasă. Moşia mea, caii mei. Cînd îmi vine gust de lume, pune, Costeo, caii la trăsură şi la gară, băiete. Este?

— Este.

— Ba Brăila vrei? iote-o Brăila; ba Drăgaica Buzăului vrei? iacât-o colea; ba Bucureşti aă zicem • că vrei? du-te, băiete, la Bucureşti. Parale să ai, că destracţii se găsesc ele. Este?

Matei pufni de rîs, dar se încercă să pară firesc, neascunzîndu-se de Scatiu.

— Eu nu-i spui dumneaei tot aşa?

Saşa se uită la el cu mirare, gata s-o umfle riaui si pe ea.

— îmi spuneai mie?!..

— Se-nţelege. Brăila vrei? uite Brăila; Bucureştii sâ zicem că vrei? poftim la Bucureşti. Ce atîta jale fiindcă Otopeanu şi-a vîndut trăsura la mezat! Cel puţin acuma a intrat în mîna unui om care ştie ce vrea să zică trăsură şi cai.

— Este? intrebă Tănase mulţumit.

Saşa rîdea, cu mîna la gură, parcă se temea să nu supere pe Scatiu. Acesta, încintat de succesul ce avea, vroi să urmez*:

— Ba poate o să mă-ntrebi de ce i-am cumpărat.

— Da' nu te-ntreb, irate, zise Matei foarte serios.

Scatiu rămase un moment cam nedumerit. Apoi, inţelegînd că celălalt vrea să rida de dînsul, se făcu roşu.

— Adică cum vine vorba asta? mirii el.

— Ei, hai aă zicem că te-ntreb.

— Am înţeles. Adică dumneata vrei să m-aduci peripizon... parcă eu sunt prost şi nu-nţeleg.

Matei se prăpădea de rîs.

— Să te-aduc... ce?

— Lasă că ştiu eu.

Apoi vroi s-o întoarcă şi el pe glumă:

— Poftim de vezi ce-nvaţă dumnealor in străinătate. Diploma, domnule, să-ţi văd diploma!... Ce-mi umbli dumneata cu fanfleuri de astea.

Matei rîdea din ce in ce mai tare, iar Scatiu de asemeni, părînd că are şi el drept Ia ris. Saşa îşi muşcă buzele, ca să nu aibă aerul că ţine parte lui Matei.

— Domnule Tănase, vrei să iei ceva?

— O dulceaţă, cuconiţă, cu plăcere.

Işi luă dulceaţa şi voi să plece. Matei îl rugă să-J ducă şi pe el acasă, ceea ce Scatiu primi bucuros, fiindcă putea astfel să-i arate caii.

Cind îşi luă adio de la Saşa, aceasta îi zise încet:

— Mihai nici nu te-a văzut... Puteam să te trimitem cu trăsura noastră...

— E prea cald, şi-ţi ostenesc caii degeaba.

— Cind mai vii pe la noi?

— Cind vrei; dacă nu e prea curînd, şi diseară pot veni.

— Foarte bine, te aşteptăm diseară.

XIII

Cînd Tănase Scatiu ajunse acasă, trase cu trăsura drept la grajd şi propti caii în faţa unui morman de gunoi. El însuşi stete faţă la deshămarea „harmăearjlor".

într-o curte mare, se intindeau şireaguri de case de nuiele lipite cu lut; şandramale de scinduri; cotineţe de găini; hambare; două puţuri cu furcile strîmbe şi cu jgheaburile sparte, aşa că noroiul era de-a pururi în fiinţă; o bucătărie povîrnită pe o rină; grajdul cailor, de nuiele nelipite, acoperit cu stuf; o porumbărie într-un picior — în fine, tot felul de acarete, făcute in pripă şî pe ieftin.

în mijlocul curţii, două perechi de boi stau cap la cap; la umbra hambarului un buhai bătrin rumega; pe vîrful gunoiului rîciia o turmă de găini, cu un cocoş moţat; în noroiul de la puţuri se tăvăleau trei porci; la uşa bucătăriei, o ţărancă da de mincare la curci. Argaţii umblau a lene, de-abia trăgîndu-şi ciubotele după ei. Căldura şi un ciocan, două de rachiu mai mult îi moleşea cu desăvîrşire.

Tănase intră în casă. Un miros de crişmă il luă de la uşă. In adevăr, într-o cămăruţă lipită cu lut pe jos, mamă-sa „boteza" rachiul. Un argat scotea spirt dinlr-un poloboc şi-l vărBa într-o curatoare, amestecindu-l cu doua părţi apă. Coana Prohira, cu un tistimel dezbrobodit pe creştetul capului, cu o rochie de stambă murdară, sta pe un scăunel de lemn, ca nu cumva argatul să guste vreo picătură de băutură, Dumneaei insă se credea obligată „a-şi face o idee. de fiecare hirdău de rachiu. La fiecare gustăreală" strîmba din nas şi scutura din umeri.

— Măă !... că tare mai ecătrănit, bată-l Dumnezeu l

— Să mai punem oleacă de apă, coană.

— Păi vorbă-i: pune apă; că le face rău dacă o fi prea tare.

Ţăranul mustăcea şi vărsa mereu la apă.

— Eu zic, coană, să le dăm mai ghine apă proaspătă, că-i mai sănătoasă.

Coana Prohira rîdea:

— Bată-te Dumnezeu de beţiv, că tot catran ai vrea să bei...

— Păi cine-i ăla să lase lucru bun. Măcar şi matale, cind te apucă beteşugul, tot la lucru tare te tragi.

— Ba vezi că m-oi lăsa să mă doboare boala.

— D-apoi boala matale aş vrea s-o am eu...

— Pedepsi-te-ar Dumnezeu, dacă-i aşa...

— Ba că chiar aşa, numa leacurile să mi le dea.

— Da' ce, mă, vrei să beau drăcoveniile ce aduce procopsitu de fii-meu?... Apă de vacs, apă de Buda[15], apă de naiba, tot apă şi iar apă.

— Ba ca să zici!

— Eu imi ştiu leacul: buruienile mele... Să nu-ţi uiţi vorba, ia du-te de mi le adu... Ştii unde sunt: sub pat, Ia perete. Sunt două sticluşoare, una mai mare şi una mai mică. Pe'cea mai mică s-o aduci.

Argatul ieşi.

— Mă, mă!

Omul Îşi întoarse capul spre ea.

— Să nu te Împingă aghiuţă să-ţi vîri pliscul in sticlă.

— Păzească sfîntu!

— Eu atita îţi spui.

Dinsul se duse drept la clondir, şi, cum şedea în genunchi lingă pat, cu faţa spre perete, puse sticla la gură şi supae cit ce putu. Apoi işi şterse mustăţile

cu dosul miinei, puse dopul de cocean- de porumb la loc şi se întoarse.

Goana Profira se uită In zare la sticlă şi apoi Ia argat.

— O să te fure sfinţii, Eremio,

El se făcea că n-aude. Dînsa duse sticla la gură şi dete ochii peBte cap.

— Parcă-mi. merge la inimă, maică.

— O bi pelin, coană?

— Ce pelin! Rachiu de drojdii curat, cu o leacă de izmă, de-ţi ia durerea de la linguricâ cu mina.

Omul nu mai zise nimic, deoarece opinia lui era deja formată, ci aşteptă să ducă Bticla la loc, cu nădejde de a se Întări şi mai mult in opinia de mai sus.

Aceasta era starea lucrurilor in cămară, cind intră Scatiu. El se rezemă cu miinile de uşorii chilerului şi se uită înăuntru.

— Da' ce faci, mamă, azi, duminica? de ce nu te odihneşti?

— Apoi da, să mă odihnesc... Da' de m-oi odihni eu, cine o să muncească? bagabonţii ăştia? că dumneata acuma de politică te ţii, pentru Btricatul de Panaiotopulo...

— E, e, destul. Vezi mai bine că te dă de gol sticla aia.

— Care sticlă, ce sticlă?... Bticla cu doctoriile?

— la mai slăbeşte-o cu doctoriile, că te-ai buhăvit.

— M-am buhăvit eu?... Nu ţi-e ruşine obrazului, potca Iumei, să-mi vorbeşti mie aşa 1 Da' de aia te-arc făcut şi te-am crescut eu, mă?

— Da' eu iţi zic pentru binele d-tale.

— Să te ia dracu, că mai bine te făceam mort, păcătosule.

O ploaie de ocări triviale se prăbuşi din gura ei asupra lui. El Înălţă din umeri şi intră la el în odaie.

— Iar s-a îmbătat.

Dînsa ieşi in curte şi începu *ea* strige-împotriva lui, că a pue mina pe averea de la dumnealui-, că o ţine ca pe o Blugă, că ea se duce în lume, şi. eitd de toate. Cîţiva băieţi Be uitau la ea de la poartă,.şi rîdean. Ea scuipa^ spre ei..

• După ce batjocori pe toată lumea, intră în casă, mătăhăind, şi se culcă.

Scatiu se dezbrăcase şi el şi se aruncase pe pat.

In odaia lui, cu ferestre mititele şi cu perdeluţe de stambă roşie, atirnau de cuie: frtie, căpestre şi biciuri de tot felul, o jiletcă cu mineci, aninată de un colţ, vreo două pistoale, o puşcă şi o geantă; pe jos o pereche de cizme de vinătoare, nişte pantofi cusuţi in canava — şi-ncolo, lutul udat, ce ţinea răcoare.

întins pe pat, Scatiu se gîndea Ia Tincuţa. Tinereţea şi frăgezimea fetei aprindea mintea flăcăului bătrin. Ce n-ar fi dat s-o poată lua de nevastă l Conu Dinu Murguleţ ii datora 30 de mii de lei şi părea a nu se grăbi să-i înapoieze. La ideea banului, entuziasmul lui pentru fată părea a mai scădea. Lucrul de căpetenie era: Bă pună mîna pe bani şi pe fată. O tuse seacă îl făcu să se ridice pe un cot şi să înjure. Răsuci o ţigare, vorbind singur, şi luă o pană după sfeşnic şi-şi frecă ţigareta; apoi se răsturnă din nou în pat, sorbind fumul cu lăcomie.

Afară, pe prispă, se auzeau glasurile mai multor ţărani, ce vorbeau tărăgănat.

— Că nu-i, măi, bine Petreo; de la hotărnicia vechie, a lui Mavru. El se scoală cu pritenţiele după hotărnicia cea nouă.

— A'nginerului judeţului, naş Gheorghe?

— Păi cum.

— Da' ăla nici nu ştie să măsoare.

— Pfii cică aia-i măsurătoare dreaptă.

— O hi, mă, că dracu-i meşter.

Tănase Scatiu Ii auzea din pat şi turba de mînie. I-ar fi Împuşcat ca pe nişte clini, dacă nu i-ar fi fost frică de juraţi. Se sculă binişor şi se duse să se uite la ei de pe fereastră. Erau cei mai dîrji din sat. El îşi îmbrăcă laibărul de dril şi ieşi la ei. Clocotea de mînie, dar se stăptnea.

Ţăranii se sculară cu toţi in picioare, cu căcinla în mină.

— Bună vremea, oameni buni.

— Sărutăm miinile, boierule.

— D-apoi, ce doriți de v-ați sculat pe vremea asta să veniți la mine?

— Apoi ce să dorim, coane? sănătate dorim.

— Sănătate să dea Dumnezeu. Alta?

— Păi ia, hirtia asta...

Unul din ei scoase din sinul cămăşii un mototol de basma, şi, desfăşurindu-1 cu miinile lui crâpăcioase, dete de o citație.

Tănase se făcu roşu.

— E o „cetație" zise el. Nu ştiți dumneavoastră că aşa am vorbit: să ne căutăm fiecare dreptatea la judecată.

— Păighine, coane, aşa ne-a fost vorba?... zise cel mai bătrin dintre țărani. Noi ți-am spus că la judecată nu mergem. Mai ghine-ți facem vo povară...

— Păi ce povară să-mi faceți, oameni buni?... că dumneavoastră nu le împliniți nici pe cele vechi.

— He! păcatele noastre, d-apoî cine-ți munceşte pămîntul, coane?...

— Banii mei, bade.

— f-auzi, mă, zise unul, eu pină azi n-am pomenit ban de la el.

— Tacă-ți gura, mă, Leftere, ziseră cu toții.

Scatiu se uita la el pe sub sprinceană. îndoi hirtia şi vru s-o dea înapoi țăranului de la eare o luase.

— In sfîrşit, luați-vă „cetația", şi mai bine aşa: la judecată nici eu nu vă-nşel, nici dumneavoastră nu mă Înşelați.

Țăranul nu vru să-şi ia citația înapoi.

— D-apoi parcă n-o să ne judece tot boierii.

— Corb la corb nu-şi scoate ochii, adaugă Lefter.

— Ci tacă-ți gura, mă nea Leftere.

— A băut un păhăruț la grec.

— Ba n-am băut nici de fel, da' ce umblă să ne ia pâmintul!...

— Aşa este, ziseră mai multe glasuri.

Cei din frunte, mai bătrini, căutau s-o ia mai pe domol.

— Noi, de la hotărnicia vechie n-am fost supărați de nimeni, strigă Lefter, in mijlocul țăranilor; ce vine el acuma să ne ia pămîntul!

— Mă, da' iute te-ai lăcut, bade Leftere, zise Scatiu, roşu de mînie, dar tot căutind să se stăplnească.

— iute m-am făcut, că umbli eă ne furi pămîntul, tilharule!

Vreo cițiva țărani îl luară de spate şi-ldeteră la o parte.

— Să nu-ți calce chiciorul pe ogorul meu, că te zburâtuiesc! strigă Lefter.

— E băut, coane, să nu-ți fie cu supărare.

— Lasă c-o să-1 învăț eu minte!... Ei, ce mai vreți de la mine?

— Apoi să nu ne iai păminturile, sărac de maica noastră, că ne laşi coprbiii pe drumuri, coane.

— Ce-o să vă fac eu, moş Stoico! Pe planurile mele de hotărnieie aşa stă, că grindul de la Cucuieți pînă la beleşteu este al statului; eu sunt dator să apăr averea statului, că altfel o plătesc din buzunarul meu.

— D-apoi statul de ce nu s-a mai sculat pină acuşica?... el nu ia de la noi, el ne dă, că de aia-i stat.

_ O fi... Cine v-a mai băgat în cap si asta?

— Apoi cică o să vie poruncă de la guvern să ne împartă toate alea.

— S-o aştepți, moş Stoico.

— Păi noi nu ştim, coane: omul fără carte e ca vai de el; da' aşa s-a zvonit, a venit cică de la Bosia poruncă să ne împartă pâmînturi.

— Să vă împartă pămlnturi!... Grele vremuri am ajuns, să-ți spui drept! Da' dumneata ai primi, moş Stoico, să-ți împartă pămîntul? ai primi să-ți ia fata şi muierea; să-ți împartă aşternutul; să-ți ia oala de la foc; să-ți împartă boii de la jug, că dumneata ai patru iar bețivul ăla care mă-njură n-are nici unul, fiindcă i-a băut.

— Da, or am băut banii tăi, mă caliciile, zise Lefier de Ia o parte.

— Să-ți tacă gura, hoțule, că te Împuşc ! răcni Tănase la el.

— Ia mai ține-ți gura, mă Leftere, ziseră mai mulți.

Lefter tăcu. Scatiu, simțindu-se ascultat, urmă:

_ Ți-ai împărți boii cu el, ha?... Dă-i şi lui doi boi, că el n-are şi „mneata" ai patru, ha?

Scatiu se uita la el şi cu coada ochiului la cei de primprejur, mulţumit de efectul ce făcea. Stoica işi trecea cu dosul palmei pe cotoarele de mustăţi:

— Păi dacă e să-i dăm doi lui Lefter, coane, eu nu am decît patru, iar matale ai o cireada întreagă: dă-i şi lui, săracul.

Bătrinul Stoica mustăci, pe cînd ceilalţi se foiau între ei, neîndrâznind să rîdâ.

— Eu, lui Lefter, boi?... şoricioaică, zise Tănase, avind aerul de a glumi. Mergeţi eu Dumnezeu, oameni buni, şi la ziua înfăţişărei veniţi la judecată, că-i numai de formă, ca să **nu ni**-apuce statul.

— Mai rămîneţi sănătoşi, coane, da' noi la judecată nu venim, şi nici judecata aă nu calce pe la noi, că nu e bine.

Tănase intră înăuntru, cu citaţia înmînă, iar ei se depărtară, vorbind şi dlnd din miini.

— Ai dracului, mi-au lăsat„cetaţia"... Bre la ajuns ţăranul mai şiret ca boierul, zise el, ca morală.

Şezu pe marginea patului şi se gindi fumînd. După cltva timp intră mamă-sa, spăsită şi necăjită, şi merse de se aşeză pe un colţ de scaun, fără a zice nimic. EI se uită la ea mişcat. Cît putea bădărănia lui să îngăduie sentimente înalte, ele erau pentru babă. Ii ierta toate celea, pînă şi beţia, fiindcă, de, „o mamă are omul"'.

— Ei, ce ai de te-ai supărat aşa?

Ea da din cap şi-şi frlngea miinile, zblrcind din gură ca un copil ce stă să pllngâ.

— L-am auzit... pe Lefter... nu l-ar mai răbda pămîntul...

— Ei!... şi de asta te-ai necăjit atita?

— Cum să nu mă necăjesc, maică!... Auzi dumneata, ţăran obraznic!

— Era beat.

— Beat, ha?

— Apoi beţia o să puie capăt la multă lume, zise el cu Înţelesuri.

— Aşa zău, beţia. Beau, bată-i mama Iui Dum-*aezeu,* de sting pămîntul.

După aceea se sculă in picioare şi se apropie de el cu mare taină.

— Tănase!...

— Ei, ce-i?

— Oare să nu-şi vire coada şi „fodulul"?

Aceasta era porecla lui conu Dinu.

— Ia tacă-ţi gura, maică.

— Iaca tac, zise ea repede, ducîndu-se din nou pe colţul scaunului.

— „Fodulu" dacă ar putea şi-ar plăti datoria.

— La sfîntu aşteaptă. Te-a găsit pe dumneata prost şi-şi joaca calul cum îi place.

— Ce face?

— Chiar aşa. Te ţine cu vorba eă-ţi dea fata. Parcă cine ştie ce mai sculă. Fete pentru dumneata cîte pofteşti...

-- Oleo !... Să nu mă facă, că-i vind şi cenuşa din vatră.

— Să i-0 vinzi, procopsitului,că-i cu coada in sus ca o capră rîioasă... Acu a mai venit şi lingoarea de nepotu-său şi nu mai Încapi de ei.

— Doftorul cel mare!

— Doftor, ăla?... Nici pe Cotei din curte nu i l-aş da în seamă. Eu zic Bă-i pui „sifestm".

— Ba vezi că nu.

— Să-i pui „sifestru", şi să-1 văd eu venind colea, la mine. şi tiparindu-mi miinile şi pe o parte şi pe alLa, şi eu să-i spui: „Nu putem, nu putem". Cioclovina dracului Că d-aia mi-ara ros eu palmele, muncind cu răposatu tatâ-tâu, ca Bă strîngem bani, sâ le dăm lor, şi ei să ne facă mutre... Acuşi să te duci şi să-i pui „ezecuţie."

— Ei, încet, încet.

— Ba nici un încet.

— Zi să-mi dea de Bpălat.

— Bate-i-ar Dumnezeu de calici înfumuraţi.

După cîteva minute, intră jupineasa Liţa, o dudană de muiere cît un munte. Ea aducea un lighean de aramă, cu ibricu de apă in mijloc, o cutie de tini-

chea ca o coajă de săpun, şi, pe umăr, un ştergar de ţară. După ce aşeză totul pe un scaun, li aduse dinaintea lui Scatiu şi-i turnă să se spele.

XIV

Matei se ducea la Comăneşti mai **in** toate zilele. Se obişnuise aşa de mult cu drumul acesta, incit, cind işi mai aducea aminte de vorbele mame-sei şi încerca să mai puie friu plăcereî de a vedea pe Saşa, i se părea că-i lipseşte ceva. Dar atunci îşi zicea că e dator să se ducă, tocmai ca s-o cunoască mai bine.

Intr-uaa din aceste zile de eumințenie, pe cind rătăcea singur, călare, pe marginea moşiei, se opri la bostănăria unui lipovean.

Aşezată în mijlocul cîrnpului, pe malul unui iaz de moară, coliba străjuia un drum mare, întinzindu-şi umbrarul deasupra grămezilor de pepeni. Lipoveanul cu femeia şi cu două îete incărcau un car cu fin. îndată ce-**1** văzură, veniră la el. Omul, cu capul gol şi cu cămaşa roşie peste pantaloni, se apropie de el şi-i sărută mîna; femeile de asemenea. Apoi una din ele alergă înăuntrul colibei şi veni cu un fund curat şi un ştergar, pe cind lipoveanul scotea dintr-o groapă un pepene enorm, pe care-1 tăie pe fund. Pepenele era minunat. Cu custura înfiptă în miez, lipoveanul i-l aşeză dinainte, şi apoi se dete la o parte.

El râmase singur, uitindu-se pe cîmp. Soarele apunea **in** dosul colibei, luminînd pieziş miriştele roase. Cit vedea cu ochii, nu inttlnea decit pete gălbui de oarze secerate, ori sunaturi bătăturite, pe care ici şi colo rămăseseră in picioare ournuţi zgribuliţi'şi tufe de tirtoni. Departe, pe drum, un vălătuc de praf părea că vine spre colibă, cu cine ştie ce cărăuşi in mijloc.

Un sentiment de pace neţărmurită, de oarbă supunere vremei ce trece st îngălbeneşte pustiurile, da priveliştea locului. Parcă aşa trebuia să fie. Deprins acum cu firea ţăranilor, înţelegea mai lesne natura după oameni, decît pe oameni după natură. Fluierul

drumeţului ce noaptea tîrziu se întoarce acasă, şi în citeva note chinuite spune înduioşarea omului, era harfa pustietate! aceleia; chipurile liniştite ale cosaşilor răsfringeau lumina oarecum tlrzie a soarelui apunînd. Şi se simţi el însuşi cuprins de descurajare, uitîndu-se înainte. „O fi", această vorba atît de românească **îi** veni in minte. Şi de la vorbă îl prinse gîndul soartei ţăranilor; ce buni erau că o primeau aşa cum era !... îşi aduse aminte de hotărirea de a le face şcoală, pe care era departe de a o aduce la îndeplinire. înfipse cuţitul într-o felie de pepene şi se puse a scoate seminţele din alveolele lor imbruroate de zahăr; ia, aşa te ia viaţa, cum ia o apă adîncă un pai **şi-1** poartă domol de la un cot al malului la un alt cot; apa curge, încează, şi tu curgi cu ea, fără să poţi face ceva.

Vălătucul de praf se apropia, iar el se uita liniştit la drum. Era o trăsură cu doi cai. Cînd ajunse In dreptul colibei, i se păru că recunoaşte trăsura Saşei, şi, fără să se mai gindească, **Bări** de unde se afla şi făcu semn vizitiului să oprească. Sn acelaşi timp, de sub coşul trâsurei se ivi capu) Saşei, care nu-J vedea şi, mirată, părea că vrea să cunoască cauza pentru care se oprea. Cînd însă recunoscu pe Matei, se dete jos repede şi veni la el cu mîna întinsă.

— Ce te faci pe aicea, omule?

El dete din cap, neştiind ce să răspundă.

— Uite, mîncam un pepene.

— Ce hună idee! Mi-e aşa de sete...

Şi **fără** să mai aştepte alt ă pcftire, se aşeză pe bancă, îşi ridică ptnă pe virfu) nasului vălul des cu care era acoperită, şi se puse să taie bucăţi mici de pepene şi să mănînce. Era încintătoare. Ochii, privind spre el, rideau de fericire. Mîna, ftrinsă in mănuşe, apăsa uşor **şi** elegant pe minerul bietei **cuRlure.**

— Cum ai ajuns pe locurile astea?

— Uite aşa. Da' vezi ce bun pepene? nu mai mănînci?

— Mulţumesc, am luat numai ca să-mi ti eacă de sete... Da, ia spune, cum te găseşti pe aici?

— Apoi, cum sâ mă găsesc... imi era urit şi am ieşit să mă mai plimb.

— Aşa?... Va să zică la noi nu vii, fiindcă eşti ocupat, şi pe altă parte umbli singur pe clmp, să-ţi treacă de urît.

— Umblu să-mi treacă de urît şi să-mi cunosc bine moşia.

— Da?

— Da. Apoi, „să-mi treacă de urit" e o vorbă. Eu, ca mulţi oameni, fug de urît, dar in aeelaşi timp am nevoie cîteodată de singurătate.

Ea se uită la el, clipind des şi părlnd că vrea să pătrundă Înţelesul vorbei.

— Asta e adevărat, zise ea, după un moment de tăcere.

— Nu-i aşa?

— Da. Dar tot ar trebui să vii Ia noi mai des.

— O să-vio. Iţi spun drept că aş veni şi mai des, însă mă tem să nu fiu supărător cu vizitele mele.

— Matei [

El ridică repede ochii spre dînsa, surprins de a o auzi chemindu-l pe nume. Saşa se-nroşise şi se uita in pămînt.

— Mihai o să plece in curlnd, şi doreşte mult să te vadă, adăugă ea cu anevoinţă.

— Pleacă?... O să-I însoţeşti şi dumneata?

— Păi ce să'iac?...

El rămase cu mîinile încrucişate pe genunchi, gîndindu-se. Saşa pleca!... Era pentru el o vorbă nouă şi aproape fără înţeles. Se uita la dînsa lung. Ea, cu vîrful umbreluţei, mişca un pai, jos, pe pămînt.

— Nu iei nişte pepeni să-i duci acasă? tot eşti cu trăsura.

— Ba da.

Lipoveanul alese ce avea mai bun in groapă. Matei £i aşeză cu grije la picioarele trăsurei, apoi se duse să-şi dezlege calul.

— Vin după dumneata.

— Cum! vii cu mine, sper.

El stete un moment la îndoială.

— Vin, dacă vrei, dar aş fi aprins o ţigară.

— Aprinde; mie-mi face plăcere. Leagă-ţi calul lîngă ai mei şi hai să mergem, că apune soarele.

Matei voia să urmeze povețele ei, dar nu izbutea cu nici un preț să dezlege căpăstrul de la gîtul calului. Saşa se uita la el cum făcea lucruri pe care nu Ie Învățase şi o bufni risul.

— De ce rîzi?

— Tare mai eşti stîngaci!.-.

Lipoveanul se repezi de unde era, şi într-o clipă desfăcu căpăstrul şi legă calul lingă ceilalți.

El, cu mîinile in vînt, a treabă, se urcă in trăsură rîzind.

— Dacă n-am făcut niciodată meşteşugul ăsta!...

— Ştiu... de aia ra-ara mirat si mă mir de hotărirea dumitale de a rămine Ia țară... Dar, in sfîrsit, bine faci, zise ea, aşezîndu-se comod în colțul trăsurei.

De la o bucată de vreme drumul mare fu lăsat, şi roatele tocară mai departe pe pămintul țelinos al cimpului. îmbrăcase umbra toată zarea, pregătind calea amurgului. Departe, în marginea orizontului, soarele dispăruse, aruncindu-se într-un ocean de purpură. Raze ca de opal se ridicau pe fundul liliachiu al cerului, părind nişte slropituri enorme. Se simțea cum vine noaptea. O geană vînătă de lumină se închidea prelung spre apua. Dunga dealului, pe care era satul, se ineca încetul cu încetul in clarul obscur al amurgului.

— Ce moment încîntâtor!... zise el. Vezi? te miri de ce am rămas la țară... Iată de ce.

Ea tăcea, pierdută cu ochii în plnza orizontului.

— Ce frumos el... Nu-i aşa?

— Da, răspunse ea cu glasul tremurător.

— E aşa de frumos că te răsplăteşte de toate ostenelile zilei. Nimeni nu poate prinde ceasul trecător. Numai soarele, in răsărit şi-n apus, pare a-i însemna pe cer.

— Mai cu seamă în apus.

El tăcu un moment. După aceea, ințelegînd ce gindea ea, o întrebă:

— De ce?

— Aşa. în răsărit e veselie, se amestecă o idee vagă de speranță. Şi în fericire nu se numără ceasurile. Pe cită vreme în apus, sufletul întrevede un sfîrşit, cli-

pelc cele din urmă ale unui Coc ce se stinge... Nu-i aşa?

— Da... în sfîrşit, astăzi mi se intimplâ un luciu ce rar se împlineşte în viaţă.

— Care?

— Acela de a vedea schimbindu-se o dorinţă puternică, în realitate, şi de a Ei lot aşa de încîntat de realitate cît eram de dorinţă.

— Adică, vorbind In proză?

— Nu-i destul de limpede?

— Ba da... dar ce vrei să zici?

— Vreau să zic că, în general, nimic nu trece din lumea ideală în cea fenomenală fără să nu piardă din farmec. Astăzi mi se-ntîmplă contrariul, pentru intiiaşi dată.

Ea începu să rîdă.

— Din ce în ce mai limpede. închipuieşte-ţi că sunt foarte proastă... De ce nu vrei să spui lucrurile în bună şi curată limbă romanească?

— Ba le spui. Vream să zic că de multă vreme visam la scena asta la ţară, la cîmpul întins; de mult vream să mă întorc aici, să trăiesc în pămîntul nostru, să răsuflu din plin şi să mă arză soarele... Mi s-a împlinit dorinţa, şi sunt tot aşa de fericit acum, precum eram înainte de împlinirea ei.

— îmi pare că e natural să fie aşa.

— E o părere. Noi nu suntem deplin fericiţi decît numai In iluzia fericirei noastre.

Ea tăcu un moment. După aceea adause timid şi încet:

— Cu toate astea mie îmi pare că sunt fericită în realitate.

— Da, se poate. Dar mă prind că dumneata eşti persoana cea mai visătoare...

— Eu?!...

— Da, dumneata. Nu visătoare in înţelesul vulgar, ci meditativă, răsfrintă înlâuntru, trăind prin propriile forţe ale sufletului dumitale şi cerînd foarte puţin de la lumea din afară.

— Eu nu ştiu; ştiu atîta, că viaţa îmi pare interesantă, lumea în general bună şi, cu un ideal in suflet, aş trăi un veac fără să mă pling.

— A!... va să zică ai un ideal?

— Negreşit... Cine nu are un ideal?

— Cine nu are... Foarte multă lume.

Ea dete din cap şi nu mai răspunse.

începea sâ se cam întunece. Se auzea ropăitul cailor pe întinderea cimpului, şi nu se vedea decît linia dealului ce se apropia.

— Aş putea oare să te întreb ce ideal ai?

Ea mişcă uşor din vlrful unui picior, zimbind.

— Mă aşteptam să mă întrebi.

— De ce?

— Aşa.

— Atunci râspunde-mi.

— Nu pot să-ţi răspund.-

Acum îi veni rîndul lui să tacă.

— Ai dreptate, adaugă după un moment, nu aş fi îndrăznit să te întreb, dacă te-aş vedea bine.

Ea începu să rîdă.

— De ce rizi?... îmi pare rău că rîzi.

Dar ea rîdea şi mai tare. El tăcu cu totul. După cîtva timp tăcu şi ea, şi iarăşi nu se mai auzi decît mersul trăsurei.

— Iartă-mâ, zise dînsa, atingindu-1 uşor cu mîna.

— De ce să te iert? Nu mi-ai făcut nimic.

— Da, dar am rîs prosteşte... Mă ierţi?

— Cum să nu te iert.

El îi luă binişor mîna într-ale lui şi nu mai zise nimic. Erau atît de fericiţi amîndoi, în amurgul vremii, încît ar fi dorit să se ducă trăsura mai departe şi tot mai departe fără ţel.

— Eram pe drumul arzător al confidenţelor, zise el încet şi parcă s-ar fi gîndit Ia lumea din mintea Iui. Alături de dorul meu de ţară, sta dorul de cineva, iubit, dar necunoscut. îmi părea că trebuie să te întîlnesc. M-ai însoţit întotdeauna şi peste tot şi, ou toate astea, nu ştiam cine eşti.

Ea se lip7se de umărul lui, tăcută şi tremurătoare.

— Şi acum, cunoscindu-te, imi pare că eşti aceea pe care o doream, întocmai, aievea, mai dulce şi mai bună decît cum o visam...

O lungă tăcere urmă vorbelor acestora. Pînă acasă nu mai ziseră nimic. Plecată cu capul pe umărul jui, Saşa închidea ochii pe jumătate şi vedea linia dealului, întunecată, pierdută, parcă ar fi fost o dungă pe cer. In ultima tremurare a luminei apuse înota o stea. Ea părea că iese din adîncul timpului şi vine, vine spre orizonturile noastre, purtătoare de veşti bune.

Trăsura se opri la poarta lui Matei. El se dete jos, încet.

— Ce rău îmi pare!...

Saşa îl strînse uşor de mînă.

— Vii mîine?

— Da.

— Vrei să-mi spui, cînd vei veni, ce stea e aceea?...

Ea îi arătă cu mîna spre cer.

— Ea speranţei şi a fericirei.

— Ştiu... pentru noi.

— Pentru noi.

— Da, pentru noi. Dar pentru lumea cealaltă?

— în apusul soarelui, în august, îmi pare că se iveşte constelaţia Fecioarei. îţi spun mîine cum se cheamă... Noapte bună.

— Noapte bună.

XV

El intră acasă, senin, fericit, cu o puternică notă de idealitate, ce răsuna pină in straturile cele mai depărtate ale sufletului.

Saşa se dete jos din trăsură ca o păsărică. Fetele şi Mihai, care o aşteptau, stau în balcon cam plouaţi, fiindcă era tîrziu şi le era foame.

— Da' ce ţi s-a întîmplat, maman? o întrebă Mihai.

— Nu mai puteţi de foame, nu-i aşa? Am plecat tîrziu de la Vlădeni, şi pe drum am intîlnit pe Damian, la eoliba unui lipovean, de unde v-aduc şi pepeni. Hai sâ mincăm.

Ei se duseră Ia masă şi Saşa intră un moment Ia ea să se scuture, şi după cinci minute veni în sufragerie cintind.

— Maman, nu ştii un lucru?... mîine ne vine sfînta de la Agapia.

— Da?

— A trecut subprefectul pe aici şi ne-a spus că mîine, la zece, să-i ieşim înainte cu tot satul.

Turică, feciorul, cu obicinuita lui înlesnire de a se amesteca in vorbă, zise:

— D-apoi că „premarele" este chiar afară cu popa Buză-tăiată.

— Aşa?... Zi-i să vină înăuntru.

Nu trecu mult şi un ţăran voinic intră pe uşă binişor, călcînd pe vîrful degetelor. Era un om zdravăn, care, după îmbrăcăminte, se vedea a fi chiabur.

— Sărut miinile, cuconiţă.

— Mulţumim dumitale, primarule. Ce aud, că ne vine sfînta?

— Apoi, cică vine... Că încă a trecut d-l subprefect pe la primărie şi a lăsat poruncă să scoatem lumea înaintea sfintei, cu mic cu mare, doar s-o îndura Dumnezeu cu niţică ploaie, că s-a răsucit porumbul de toată isprava.

Saşa păru că se gindeşte un moment.

— Ia ascultă, Vilsane, da' oare trebuie ploaie cu adevărat?

— Trebuie, cuconiţă, la porumb.

— Ştiu. Da' ce face lumea care a rămas cu vrafurile în arie?

— Păi, ce să facă? Că şi Dumnezeu nu ne poate mulţumi pe toţi.

— Cei ce n-au cai au rămas în urmă.

— Cei ce n-au cai or mai treiera cu chicioarele, ziae primarul.

— Da' dacă vine ploaia?

— Păi măcar de-ar da Dumnezeu... Da' ştii; pînă se mai pregăteşte, pînă una alta, şi-a sfîrşit rumânul ţira de orz.

— Bine, Vilsane. O să trebuiască vreo masă...

— Păi chiar de aia venisem, să mă rog să ne dai cele de trebuință.

Pe cînd el vorbea, se ivi in spatele Iui potcapiul popei.

Popa Vasile Buză-tăiată era cunoscut la o poștă împrejur. Cu pulpana antereului prinsă în briu, cu ciobotele scilciate şi cu burta înainte, era tipul preotului de moda veche. Glumeț, lacom la mîncare, scurt la slujbă, se ținea de popie prin obicei şi fiindcă „dacă nu curge, tot pică", dar altfel era arendaş şi el: lua o sfoară de pămînt de Ia unul, cumpăra lina de la altul, mai da cite un ban, doi, cu camătă, şi astfel îşi ridica spuza dc copii ce avea. Saşa nu-l putea suferi, şi-1 îngăduia numai fiindcă rămăsese moştenire de la tatăsău; dar adusese un al doilea preot, om cumsecade, care ducea tot greul bisericei.

— Masă bună, taică.

— Mulțumim, părinte. D-apoi, ne vine sfînta, hai?

Popa nu răspunse nimic deocamdată, ci, unindu-şi degetele de îa mîna dreaptă, boscorodi citeva cuvinte deasupra mesei, aruncînd ochii lacomi la nişte pătlăgele împănate; după aceea luă un scaun şi şezu, cu ochii țintă la pătlăgele.

— Hm!... zise el, astea pe turceşte se cheamă „Imam baildî"... Ştii, coană Alexandrino?... cică un preot de âta de-ai lor a mincat intr-o zi pină a crăpat... si de aia s-a chemat aşa: „Imam baildi", adicătelea „a crăpat Imamul".

Mihai şi fetele rîdeau să se lopeaseă.

— Nn pofteşti, părinte? zise băiatul, întinzîndu-i o farfurie.

Saşa se uită la el, încruntînd din sprîncene.

— Maman, je t'en prie.

Pină să răspundă ea, popa îşi trăsese pe taler două pătlăgele, şi se uita curmeziş spre fecior, parcă ar fi vrut să-i ceară ceva.

— Ce doreşti, părinte? îl întrebă Saşa.

— M-aş ruga de un păhărel de rachiu... să le fac o leacă de drum, că, precum zice sfinta scriptură: „frunză verde de dai n-ai, iar mielu blind suge la două oi".

Turică ii aduse un păhăruț de rachiu, pe care popa îl azvirli pe gît, de era cît p-aci să-1 înghită cu pahar cu tot. Primarul se uita la el şi zîmbea.

— Dumneata nu vrei ceva, Vilsane?

— Sărutăm mîinile, cuconiță.

Turică ii dete numaidecit rachiu, dar omul, foarte cuviincios, nu vru sa primească. Saşa se uita Ia el cit era de întreg şi de cuminte, şi vru să-şi urmeze cu dînsul vorba mai departe.

— Va să zică ce crezi că trebuie?

— Apoi să vedem ce zice părintele.

Popa înghițea dumicaturile cît pumnul, şi n-avea vreme să vorbească.

— Ce zici, părinte? îl întrebă Saşa.

— O masă, o față de masă, luminări şi tămiie.

— Bine. Alta nu mai trebuie?

Popa ridică din sprîncene că nu.

— Să dăm gazdă Ia preot şi la maici, zise Vîlsan, şi să vedem de cai, că poate vine sfînta cu droşca.

— Bine, taică, să-i dați, mormăi popa, că cine dă cu miinile, aleargă cu picioarele, iar cel ce plînge pe sărae să-i poarte traista.

Primarul rîdea, dar văzînd pe popă că-şi dezleagă sacul cu proverbele, îi făcu semn să se scoale.

— Hai părinte, că te aşteaptă coana preoteasă.

— Să mergem, taică.

Mai dete duşcă un pahar cu vin şi se sculă.

După ce plecară, Mihai se puse să facă şi el ca popa Vasile, zicînd proverbele pe virful degetelor: „Frunză verde de dai n-ai".

— Maman, îmi dai voi să-mi rup un dinte, ca să seamăn mai bine cu el?

— Ia nu mai vorbi prostii, zise Saşa rizînd.

—Zău aşa, maman.

— Rupeți-1, dacă vrei.

Ei urmară hazul mai departe, după masă, pe cind Saşa se duse la ea să scrie.

Cînd se aşeză jos şi luă condeiul, singură, scena din trăsură îi reveni In minte cu atita putere, incit se rezimă de spatele fotoliului şi privi drept înainte. Oare

era adevărat? Ea fusese? sau o dulce închipuire de sine o făcea să urmeze, deşteaptă, un vis fericit?

Scrise două rînduri lui Matei, rugîndu-l să vină a doua zi şi să vestească şi pe conu Dinu de sosirea sfintei.

Pe la nouă ceasuri dimineaţa tot satul era la cîmp, pe marginea drumului mare. Tăbăriţi pe şanţul şoselei, ţăranii vorbeau liniştiţi, ştergindu-şi sudoarea cu dosul palmei, iar nevestele şi fetele, cu rochiile de stămbi întinse roată împrejur ca să nu le păteze, îşi istoriseau păsurile lor zilnice, parcă nici vorbă n-ar fi fost de venirea sfintei.

La Comăneşti, Mihai şi fetele aşteptau nerăbdători pe Şaşa, care nu se mai isprăvea de gătit. Victoria îi bătu în geam.

— Maman, se-ntîrziază prea mult.

— Dacă sunteţi aşa de nerăbdători, luaţi trăsura şi duceţi-vă.

— Să ţi-o trimetem înapoi?

— Negreşit.

Ei plecară. în urma lor, Saşa se găti repede şi ieşi în balcon, aşteptînd pe conu Dinu şi Matei. La ideea de a-l revedea, simţea inima bătindu-i-se cu putere şi un val de căldură urcîndu-i-se în obraji. Intră înăuntru cu neastîmpăr; îşi aşeză pălăria mai pe frunte; îşi scoase o mănuşă, ca iar s-o puie după un minut.

Un zgomot de trăsură, în curte, o făcu să se repeadă la fereastră. Dar era numai subprefectul. Cu toate eă-i era simpatic, de astă dată Saşa îl găsi venit lanevreme, şi nu ieşi. Un argat, care văzuse trăsura ei plecind, spuse subprefectului că toată lumea era Ia cîmp, şi-l făcu astfel să se ducă. După puţin timp veni şi Matei. Saşa îl văzu de pe fereastră, şi se repezi la uşă să-i iasă înainte, însă inima ii bătea aşa de tare, încît fu silită să se oprească un moment pe scaun. Argatul care vorbise cu subprefectul era gata să-l trimeată şi pe el după ceilalţi, cind Saşa ieşi repede, tocmai pe cînd trăsura lui Matei întorcea, şi-l strigă.

Cu capul plecat în pămînt, din pricina soarelui, el urcă treptele, şi cînd dete cu ochii de dînsa, rămase

locului. Ea se făcuse şi mai roşie de cît era, şi, rîzînd, il întrebă pe jumătate supărată:

— Ce-i?

— Nu te supăra, zise el. Eşti astăzi o minune încîntătoare!

— Da?... Sunt bine?...

— Grozav de bine.

Ea făcu un pas înapoi, simţind parcă nevoie de a se depărta de complimente.

Apoi se invîrti împrejurul ei însăşi.

— îţi zic bună dimineaţa după ce mi-oi scoate mănuşa.

Rămăseseră astfel locului, uitîndu-se unul la altul zîmbind.

— Acuma, bună dimineaţa.

— Bonjour.

— Mergem? e tîrziu, ştii?

— A cui e vina?

— A mea, fiindcă n-am venit la vreme, şi a dumitale fiindcă te-ai gătit prea mult.

Ea îşi punea mănuşa la loc, uitlndu-sepe sub gene.

— Vream să te aştept, zise ea incet. Sâ mergem.

Se urcară amîndoi în trăsură şi porniră la cîmp.

O dată cu ei ajunse şi sfînta.

într-o birjă cu patru cai osteniţi, veneau, în mijlocul unui vălătuc de praf, patru persoane: doi popi în fund, care ţineau icoana, şi două călugăriţe dinainte. Popii se deteră jos, sprijinind icoana cu o mînă dedesubt şi cu alta de deasupra, şi începură a rosti rugăciuni. Poporul îngenunchease, pe cînd călugăriţele ştergeau chipul sfintei de praf. Preoţii voiau să treacă şanţul şoselei, ca să intre pe cîmp, dar tocmai in partea aceea el era curăţit de curînd şi deci cam adine.

— Pe unde trecem, părinte Opreo? zise unul din ei, încet.

— Da' eu ştiu, părinte Ioane?

— Dă-i sfinţia ta din *Ohtoik,* că eu nu mai am glas nici cît un pui de curcă.

Se duseră astfel în sus, se lăsară în jos şi iar se întoarseră în sus, nădăjduind să găsească un Ioc mai lesne de trecut. în cele din urmă se coborîră în şanţ, cum

dete Dumnezeu, dar cînd fu la ridicat, pace... Unul se încurcă în anteriu, altul in patrafir, şi dacă nu venea lumea să-i ajute, ar fi rămas acolo, fiindcă, după regulile lor, nu puteau să lase icoana pe mîini străine.

In vremea asta, popa Buză-tăiată îşi pusese odăjdiile şi venea înaintea icoanei, legănindu-se ca o corabie. Preoţii cari însoţeau sfînta încruntară din sprîncene, cînd văzură că aveau de împărţit plata cu alţi doi confraţi. De aceea, primiră destul de rău pc fratele lor.

— Aşteaptă, aşteaptă părinte, să punem sfînta pe masă.

—- Iaca taică, aştept.

— Nu-i treaba sfinţiei-tale să te amesteci aici.

— Păi vorbă-i!

— Ba chiar aşa. Dă-te la o parte.

Popa Buză-tăiată se dete la o parte, mormăind:

— Mă !... moldovenii dracului.

Apoi îşi ceru iertăciune de la Dumnezeu că pomeni pe dracul:

— Ptiu, Doamne iartă-mă...

Celalt preot de la Comăneşti, care nu îndrăznise pină aci să se amestece, văzînd icoana pe masă, îşi puse şi el patrafirul, dar fu primit cu aceeaşi lipsă de ceremonie de cei doi popi străini. Atunci, conu Dinu, care îi privea de un sfert de ceas cum îşi dau arama pe faţă, pofti pe citeşipatru preoţi să înceapă slujba, că şade ruşine, fiecăruia fiindu-i păstrată plata ce i se cuvine. Hagiul era deja înfiinţat, cu cădelniţa gata şi isonul la îndemînă, aşteptînd fericitul moment cînd să-i dea drumul.

Cîmpul se întindea crăpăcios şi ros de vite,pînă departe in pînza orizontului. Deşi acum era pe la sfirşitul lui august, zăpuşeala părea mai nesuferită ca în iulie.

Cu capetele goale in soare, citeşipatru la linie, preoţii se rugau, îngenunchindu-se şi sculîndu-se necontenit. Ţăranii făceau cruci mari, zicînd din cînd în cînd „dă Doamne ploaie"; femeile stau plecate la pămint. Lăcustele subţiratece săltau în pulpanele răsfrîntealepopilor.pecîndrîndunelele întîrziate treceau ca săgeata printrerîndurileoamenilor. Era semn de vremebună şisenină.Osaca deapă de la curte era înconjurată de flăcăi şi băieţi, care işi treceau cofa de la gură la gură.

Saşa, fetele, conu Dinu şi toţi ceilalţi stau în genunchi; Matei, cu capul gol, sta'şi el respectuos, dar in picioare. Saşa îi făcu semn să' îngenunche. El se supuse şi şezu lîngă dînsa.

— Trebuie să dai exemple bune, zise ea zîmbind.

Pe Ia sfîrşitul slujbei, cind apa fu sfinţită, preotul stropi, cu mănunchiul său de busuioc, în patru părţi, rugind pe Dumnezeu să păzească locurile acelea de cutremure, de glndaci, de secetă etc. Stropitma ajunse pină Ia Saşa, muindu-i rochia pe umeri. Apa făcu să i se lipească stofa subţire de piele. Ea încercă să se şteargă, dar nu se putea ajunge singură. Matei îi luă batista din mîna şi căută picătura s-o usuce.

— Ce loc bun şi-a ales, zise el încet, rîzînd.

Ea sta cu capul in pămînt şi părea cufundată în smerenie, dar ii răspunse, fără a se uita la el şi rîzînd:

— Nu mai spune prostii şi stai binişor.

— Zău aşa...

După ce se isprăvi slujba, Saşa se apropie de preoţi şi de călugăriţe, să-i poftească la masă. Intrară în vorbă mai lungă: „Cind aţi plecat de Ia Agapia", „Cine-i dumnealui, dar dumneaei", pînă veni rindul lui Matei.

— Dumnealui e boierul matale? intrebă unul din preoţi pe Saşa, arătînd pe Matei.

Ea nu pricepu deocamdată. Conu Dinu rîdea de înţelesul moldovenesc al frazei şi spuse preotului cine era unul şi cine era altul. Saşa se făcuse roşie şi se uita la vîrful mănuşelor, pe cînd preotul, încurcat, zîmbea cu bunătate, înţelegînd parcă ce se petrecea în minţile tuturor.

XVI

Preoţii şi călugăriţele se duseră Ia Comăneşti, iar ceilalţi pe la casele lor. Conu Dinu spusese în treacăt lui Matei că avea ceva de vorbit cu el, şi-1 rugă să-1 aştepte spre seară.

Ajuns acasă, Damian prinse a se glndi la cele petrecute la cirap. întrebarea preotului, pe care el o Înțelesese foarte bine, da pe față o stare de lucruri firească dar nelămurită. Saşa nu mai era o copilă, pe .are un tinăr o poate „compromite", cum se zice, dar era totuşi o fată tînără. Starea lui sufletească față dedinsa nu avea limpezicunea pasiunilor mari. Nici vîrsta lui, nici vîrsta ei,precum nici temperamentul omului nu erau de natură a înflăcăra dulcea admirare ce avea pentru Saşa, pînă la mărimea unei hotărîtoare pasiuni. Cînd îi zicea că e „îneîntătoare", spunea un adevăr față de ea şi mai cu seamă față de el însuşi. Firea liniştită, cumpănită întru toate, cu trebuința vădită de a se devota, a Saşei, răspundea minunat Ia aspirațiunea ideală, ce se găseşte la mai toți oamenii meditativi, către o asemenea femeie. Dacă Ia această stare, pornită din cauzepersonale, se mai adăuga dorința răposatei, se poate lesne ajunge la botărîrea calmă la care ajunsese Matei, de a vorbi lui unchiusău, conu Dinu, despre gindurile Iui de a lua pe Saşa. Insă lipsa de entuziasm făcea să nu fie hotărirca cu totul desfăcută de orice părere de rău. Cînd un om a trăit atita vreme singur, cu greu îşi schimbă viața. Trecuse aşa de puțin timp dc cînd se întorsese acasă şi, cu toate astea,atitea întimplări însemnate se desfăşuraseră! Dar tocmai inele se găsea urmarea logică a noii lui vieți. Trebuia să se lege o dată mai mult de pămînt, şi să sc lege pentru totdeauna.

Conu Dinu veni, precum zisese, către scară. Matei îl aştepta, cu o vagă nelinişte în suflet. Simțea că se petrece ceva neobişnuit, că unchiu-său avea nemulțumiri. Această nelinişte a lui, pe care conu Dinu o băgă de seamă, făcu pe bătrin să înceapă stingaci:

— Ce mai faci, băiete? Cum îți merge casa şi Aglaia?...

— Bine, nene — mai cu seamă Aglaia.

— Lucru subțire, bre!... Bietu Nae, îl legi la gard. Tot cu Caramzulea trăieşte?

— Cine?

— Iote frate; ştiu căn-o să trăiască Nae cu Caramzulea; îți vorbesc de dnsa. E o frişca de muiere de n-are peicche. Sâ te păeşti...

— Nu-i nici o primejdie.

— Mai bine.

După aceea îşi scoase o tabachere în care intia o boccea de tutun, şi-şi făcu o țigară. Matei îi dete chibriturile. Bătrinul îşi aprinse țigara, şi se duse la geam.

— N-are gînd de ploaie.

— Nu prea.

— Şi sfînta ce-o să-ți facă? Trebuie s-o chemi la vreme, zise el, uitindu-se cu înțeles la nepotu-său.

Matei rîdea făcimlu-şi şi el o țigară.

— Anume cînd barometrul se coboară?

— Ei!

— Aş vrea să ştiu de ce n-a venit Scatiu, întrebă Matei.

— E o halima înteregă. N-a venit din mai multe cuvinte: întîi, fiindcă e mitocan; apoi, fiindcă zice că pe el nu l-a întrebat nimeni cînd s-a hotăiît aducerea sfintei, fiindcă s-ar fiopus: are toată piinea pe cîmp.

— De ce?

— Trăieşte rău cu țăranii, li jupoaie cu dobinzile şi procesele. înțelegi tu că dacă ar începe ploile, îi putrezeşte griul pe cîmp.

— In fond, nici eu nu ştiu cine a adussfînla.

— A adus-o lumea dmprejur, şi țăranii de la Comăneşti au cerut Saşei sâ otreacă şi pe Ia dinşii.

— Atunci ce încape supărare?

— Se înțelege. Da' ce-i faci prostului? Apoi i-a intrat în cap că, de cînd ai venit tu, toată lumea rîde de el, fiindcă-1 iei pestepicior fată de Sasa.

— Eu?

— Da, a venit la mine să se jeluiască.

— Ce e drept, eu am rîs într-o zi cu Saşa —- dar el era de față. E bun băiat, dar cam rîdicul.

— E ridicul, dar nu e bun. Are gură rea şi să te păzeşti, şi tu şi Saşa, că e om primejdios.

Matei se uită ingrijat la bătrîn, parc-ar fi vrut să-1 întrebe lămurit despre ce e vorba.

— A venit ieri pe Ia mine, urmă conu Dinu; a fost de o îndrăzneală rară, şi eu, Dinu Murguleţ, care am văzut pe tată-său slugă la noi, bătut cu opriiorile la scară, n-am putut nici cel puţin să-**1** dau afară!

Matei il ascultă posomorit.

— Trebuia să-1 dai I

— Trebuia !... Cui o spui? Eu ştiu bine ce trebuie să fac, dar cind te strîng curelele, o laşi mai domol.

Tînărul se uita la unchiu-său nedumerit.

— Tu poate nu mă-nţelegi.

Matei mişcă din umeri. Bătrinul păru a se gîndi un moment.

— E mai bine să-ţi spui. Eu sunt bătrin şi poate mline mor. Tu rămîi părintele fetei mele. Eu am luat bani cu dobîndă de la Scatiu, li sunt dator trei mii de galbeni, pe care nu i-am putut plăti la timp. Te miri, si ai dreptul să te miri...

— Nu...

— Ba da. E de mirare, cum un om ca mine să nu poată plăti treizeci de mii de franci la termen. Dar cînd vei cunoaşte mai bine lucrurile, cînd vei vedea ce produce o moşie unui proprietar, ce se cheltuieşte in casă la mine, cum se trăieşte la Bucureşti — poate vei înţelege mai uşor. Nu zic că nu aş fi putut să găsesc bani numaidecit; dar nu i-am căutat, fiindcă ţiu să las moşia fetei fără ipoteci. în sfîrşit, ca să nu mai lungesc vorba, sunt dator lui Scatiu bani şi mojicul crede că pentru asta îmi poate porunci. Asta e una. A doua: ţi-am spus, îmi pare, că tot acest bădăran şi-a pus în gînd să ia pe Tincuţa. Mătuşă-ta ar fi gata să i-o dea. Dar e cap de femeie, care nu vede dincolo de vîrful nasului. EI vrea să ia fata ca să pună mîna pe moşie. Tot pentru asta nu primeşte niciodată dobîndă la bani, ci o adaugă Ia capete, şi-mi face nişte socoteli cu dobîndă Ia dobîndă, de te sperii. Unde şi-a virît coada, nici praful de pe tobă nu s-a ales, şi dacă nu m-oi scăpa de el, îmi mănîncă moşia.

Bătrinul se sculase în picioare şi se plimba neliniştit prin casă. Nepotu-sâu se uita la el, părind el însuşi preocupat.

— Nene Dinule, cît eşti dator în tot?

— Da' cine mai ştie!

Matei zîmbi fără voie.

— Cu chipul ăsta ajungi departe.

— Ştiu, dar aşa e: mi-am ţinut totdeauna rău socotelile; însă, cum am făcut, cum am dres, nu eram dator nimănui un ban. A venit un şir de ani răi, şi m-am încurcat. Trebuie să fie peste patruzeci de mii de lei.

— în cîţi ani?

— într-un an şi jumătate.

— Atunci îţi ia mai mult de zece la sută.

— Se-nţelege.

— E un mişel; trehuie să ne scăpăm de dînsul.

— Ştiu, — dar cum?

— Eu am nişte bani rămaşi de Ia mama şi ţi-i dau, zise el, zîmbindu-i cu bunătate.

Bătrinul se oprise în faţa lui şi se uita la el ţintă. Apoi, încet, zise:

— Eu ştiu, băiete, că ai bani şi ce bani ai, fiindcă soră-mea îi ţinea la mine. Dar nu pentru asta îţi vorbesc de nevoile mele. Aceia sunt bani rămaşi de Ia latătău, în bonuri, şi nu poţi să-i atingi.

— Da' de ce nu pot să-i ating?

— Fiindcă asemenea hîrtii sunt mai bune ca o moşie.

— Le depun undeva şi iau bani.

— Poţi s-o faci, dar nu pentru mine.

— De ce, nene?

— îmi parc rău că ţi-am vorbit, zise bătrinul trist. Dacă m-aş fi gindit la una ca asta, puteam să iau bani de la biata mamă-ta, fără să mai umblu prin străini; insă aceea e averea rămasă de Ia tată-tău.

— Bine, dar astăzi e averea mea.

— Aşa e...

— Nene Dinule, zise Matei domol, te rog să primeşti. Eu ştiu ce ai făcut pentru mine. Aceşti bani erau meniţi să meargă în zestrea Tincuţei. Asta a fost dorinţa mamei înainte de a muri.

Bătrinul se rezemase cu un cot de masă şi se uita trist înaintea ochilor.

— Nu ainiciun drept să primeşti sau sâ nu primeşti. Aşa a vrut mama, şi eu voi face aşa.

— Sărmana soră-mea!.-. zise bătrinul încet, cu lacrămile în ochi.

Matei îl privea, mişcat, simţind toată curăţenia de suflet cu care nu voia să primească banii, şi fiindcă unchiu-său părea descurajat şi fără nici o voinţă, el il atinse binişor peste mină, încercînd să glumească, dar în realitate foarte emoţionat:

— Şi fiindcă vorbim de voinţele din urmă ale mamei, mai am să-ţi împărtăşesc una, mai veselă.

Conu Dinu Be ştergea la ochi, aşteptlnd.

— Dumneaei mi-a zis, înainte de a muri, să mă însor. Vreau să-i împlinesc dorinţa şi o să te rog să m-ajuţi.

Conu Dinu se uită la el serios, dar cam mirat.

— Te-aş ruga să vorbeşti Saşei despre asta.

— Da' pe cine vrei să iei?

— Pe Saşa.

Bătrinul urmă a-l privi din ce în ce mai mirat.

— Va să zică era adevărat?...

— Da, Întări Matei. Apoi se grăbi să adauge: Eu iţi răspund „da" fără să ştiu re mă întrebi.

— Scatiu a scos de mult vorba prin lume că vrei s-o iei: înnimereşte şi prostul citeodată.

Tinărul se uita in pămînt, jenat.

— Mă mir cum a putut să vorbească de un asemenea lucru. Eu nu am făcut nimic care sâ îndreptăţească pe Scatiu să vorbească astfel, şi nici el, nici nimeni nu ştia ce s-a petrecut între mine şi mama.

— Ba eu ştiam, căasta era de mult dorinţa bietei maică-ta. Şi faci bine: Saşa e un înger. Pentru mine nu e nici o deosebire între Tincuţa şi Saşa...

Conu Dinu se uita lung Ia Matei, părind că vrea să pătrundă in sufletul Iui.

— Eşti bine încredinţat că nu urmezi numai dorinţarăposatei, şi inima ta te îndeamnă să faci pasul acesta?... Fiindcă trebuie să-ţi spun cum sunt lucrurile şi cum de altminteri le vezi si tu: Saşa şi-a legat viaţa de creşterea fraţilor ei. Ştiu că pină acum nu vrea să se mărite; dacă şi-o fi schimbat părerea pentru tine, eu o să fiu incîntat, dar tu o să devii deodată cum-

natul, tatăl a trei copii, dintre care două fete de măritat.

— Ştiu.

— încă o dată, Saşa o cea mai bună, cea mai dulce făptură — atît do hună, încît, dacă ar fi fost un bărbat, i-aş fi dat pe Tincuţa. Asta însă nu împiedică adevărul celorlalte lucruri. Viaţa ta se schimbă cu totul. Ai fost deprins să trăieşti singur în lume multă ; aici viaţa noastră c restrinsa. Ai pentru tine avere destulă şi poţi face ce vrei... După aceea, trebuie să nu uiţi că Saşa e aproape de vlrsLa ta, ceea ce pentru un tînărj merge, dar pentru o fată... nu prea.

Tăcură un minut amîndoi. Conu Dinu se sculă şi-i intinse mina:

— Ţi-am spus toate părţile îndoioase, mai negre decît sunt. Acuma închei, zicîndu-ţi, cădacăeşlihotârit s-o iei şi dacă dînsa te ia, ai să fii un om fericit. Numai să cauţi să fie şi ea fericită...Vino să te sărut.

Bătrinul 11 îmbrăţişe si ieşi. Pe pragul uşei se opri:

— Bagă de seamă, eu mîine mă duc să-i vorbesc... Eşti bine hotărît?

— Da, da.

— Foarte bine. Adio.

XVII

Preocupat şi nerăbdător, conu Dinu nu lăsă lucrurile pentru a doua zi, ci se duse drept la Comăneşti. Saşa era la dînsa în odaie, şi-l făcu să aştepte. Bătrinul se plimba în lung şi-n larg prin casă, deschizind din cind în cînd uşa şi întreblnd dacă vine. Se puse să-şi răsucească o ţigare, dind din cap şi zîmbind.

Saşa intră ca o vijelie, strîngînd în mînâ o batistă ce o scosese în fugă din cutie:

— Ce e, coane Dinule? ce s-a întîmplat? întrebă ea cu temere.

El, cam teatral, făcu un pas spre dînsa şi o luă de mină, dueînd-o spre fereastră. Aci se vîri în sufletul

ei, privind-o cu nişte ochi teribili, de o comicitate nespusă.

— Da' ce-ţi este, coane Dinule? întrebă ea, din ce in ce mai mirată şi începînd să se roşească.

— Vino încoace, vinovate Şezi ici lîngă mine.

— Iacă şed.

Ea se aşeză lîngă dînsul, pe o canapea. Bătrinul se uită din nou în ochii ei, dlnd din cap.

— Aşa te porţi?

— Da' zău, nu mă mai chinui şi spune-mi ce este?...

— Este... Este... Să-ţi spui?

— Te rog.

— Nu-i nimic.

— Ei asta-i!

— Dă-mi întîi o dulceaţă, tratează-mă bine, că viu împeţit.

Saşa, care se sculase să poruncească dulceaţa, se opri.

— Dacă vii pentru asta, nu-ţi dau nimic.

Conu Dinu urma a se uita la dînsa:

— Ce şireată eşti!...

— Eu, şireată? zise ea tare, dar roşindu-se.

— Ei, de ce te roşeşti? Ia şezi, Iasă dulceaţa.

Ea veni din nou lingă dînsul.

—Ascultă, Saşo: viu de-a binele împeţit.

— Se poate, coane Dinule, dar o să te duci cum ai venit. îmi pare că ne înţelesesem asupra peţiturilor, zise ea, redobîndindu-şi tot singele rece.

Bătrinul urma a o privi, zîmbind cu bunătate.

— De ce mă priveşti? întrebă ea.

— Fiindcă aş vrea să pătrund bine în inima ta, şi să ştiu tot ce se petrece acolo.

— Ei, vrei cam mult, zise Saşa, rîzînd.

El tăcu un moment, uitîndu-se în jos şi gîndindu-se. Saşa îl privea, la rîndul ei, vroind parcă să înţeleagă jocul ascuns al bătrînului.El îşi ridică ochii din nou către dînsa.

— Ascultă, Saşo: mă gîndesc cum e mai bine să-ţi vorbesc. Eu ştiu că tu nu vrei să te măriţi şi ţiu sa nu te supăr cu vorbele mele, fiindcă te iubesc ca pe copilul meu, ca pe Tincuţa; pe de altă parte, persoana care mă trimete îmi este tot aşa de dragă ca şi tine. Socot prin urmare că e mai bine să-ţi spun lucrurile cum sunt. Tînărul care te cere este nepotul meu, Matei, zise bătrinul, ridieîndu-şi încet ochii spre dînsa.

în timpul cît rosti el cuvintele acestea, obrajii Saşei se înroşiră ca purpura şi lacrămile i se urcaseră în ochi. Printr-o puternică încordare a voinţei, ea căută să rămînă liniştită, cel puţin în aparenţă, şi răspunse:

— Asta e altă vorbă.

Conu Dinu sări in sus, parcă întinerise cu patruzeci de ani, şi strigă pocnind din degete.

— A, ştrengăriţo 1 de-asteami-ai fost dumneata!

Apoi îi luă capul în mîini şi i-î sărută cu o adevărată dragoste părintească.

— Ah, cîtă bucurie îmi faci, Saşo !

Dînsa rîdea printre lacrămi, sărutind mîna bătrînului. El se uita la ea, neştiind ce să admire mai mult: ochii adinei cu genele scăldate de lacrămi,sau puterea de caracter cu care ştiuse să tacă o viaţă întreagă.

— Ei, cum te-ai hotărît tu, aşa, deodată?...

— Deodată?...

— Va să zică e afacere veche...

— Nu-i nici veche, nici nouă: e de totdeauna.

— Cum aşa?... Ia spune-mi, zău.

Şi fiindcă văzu că Saşa îşi plecase capul pe o parte şi se uita în pămînt, cum avea de obicei să facă ori de cite ori era încurcată dc ceva, dînsul o mingîie pe umeri:

— Spune-mi, fetiţo, aibi încredere în mine: vreau să te văd fericită.

— Ce să-ţi spun, coane Dinule? întrebă ea cu voce dulce.

— Spune-mi, dc unde înţelegerea asta aşa de desăvîrşită între voi?

— Nu e nici o înţelegere. Din partea mea e o veche şi copilărească credinţă că noi eram meniţi de părinţii noştri să... ne luăm. Cel puţin asta era dorinţa cea mare a bietei răposate.

— A soră-mi?

— Da.

— De unde ştii? ţi-a spus-o?

— Nu mi-a spus-o niciodată, dar om înţeles-o aşa de bine...

— Ai dreptate: asta se vedea cît de colo... Şi prin urmare tu ai aşteptat pe Matei, cu credinţă şi statornicie, totdeauna? Erai sigură de el?

— Eu?... Niciodată nu am vorbit serios de asemenea lucruri. De altminteri sunt şapte ani de cind mi-ar fi fost cu neputinţă să-i vorbesc.

— Dar înainte?

— Nici înainte. Cît eram copii, ne jucam: cind ne-am mai mărit, ne certam, şi astfel ne-am despărţit.

— Şi pe asta te întemeiai tu?

Dînsa îşi ridică ochii spre bătrîn, ca cineva care nu ştie cum să spună un lucru tainic.

— Eu nu mă întemeiam pe nimic, zise rar, eu îl iubeam.

Bătrinul se uita la dînsa, întinerit parcă el însuşi de suavitatea acelor vorbe şi, ţinîndu-i o mînă, da din cap, gînditor:

— Dar dacă el teuita?... Ştii: străinătatea şi depărtarea sunt duşmanii jurămintelor de dragoste.

Saşa înălţă din umeri şi închise din ochi, cu supunere către soartă:

— Nu sta în puterile mele să fie altfel. Fiecare îşi are steaua sa, şi ce-i e scris i se împlineşte.

— Dar el?

— El?... văd că dumneata ştii mai mult decît mine.

— Aşa este... Adică eu ştiu atît, că m-a însărcinat să viu să-ţi cer mîna. Mai mult, nimic. Mi-a zis că împlineşte o dorinţă a răposatei maică-si...

Bătrinul se opri parcă într-adins, căutînd să prindă efectul acestorc uvinte pe chipul fetei. Ea îşi privea vîrful degetelor în tăcere.

— Ce-i răspund?... că primeşti, da?

Dînsa zîmbea cu frică.

— Da, zise ea sfioasă. Dar dacă face pasul ăsta numai din pie ate către coana Diamandula?

— Şi eu m-am gîndit Ia asta, şi i-am zis. El m-a încredinţat că nu.

— Dumneata ce crezi, coane Dinule?

— îmi faci o întrebare grea, fetiţo. Eu cred că şi da şi nu. Ce ciudat lucru! de unde mă temeam că tu n-o să primeşti, iată-ne acum temîndu-ne de el.

Se opri bătrinul şi se gîndi. Saşa se uita la el cu frică, parcă soarta i-ar fi atirnat de vorbele lui.

— Eu cred că ei este sincer, că te iubeşte, dar că vorba răposatei îl înrîureşte de asemenea foarte mult.

— Atunci ce-i de făcut? întrebă ea, descurajată.

— Un lucru foarte simplu: să vă luaţi. Dar nu îndată. Tu trebuia să te duci cu Mihai la Paris, nu-i asa?

— Da.

— Eu socot că e bine să pleci numaidecit şi să spun lui Matei că răspunsul i-1 vei da cînd te vei întoarce.

— Da?... Dar dacă se supără?

— O să se supere şi-o să-i treacă. Cu mijlocul ăsta însă o să poată vedea mai limpede şi mai adînc în inima lui. înţeleg foarte bine îndoiala ta şi împartăşese sentimentul de Ia care porneşti. îmi făgăduieşti că ai să urmezi astfel şi că n-ai să dai semn de viaţă pînă la întoarcere?

— îţi făgăduiesc.

— Da?

— Da.

— Atunci să pleci cit mai curînd. Cu restul mă însărcinez eu.

Bătrinul porni de la dlnsa grozav de mulţumit. I se părea că a pus Ia cale fericirea a doi inşi, care erau amîndoi neştiutori de sentimentele lor unul pentru altul.

A doua zi dimineaţa se duse la nepotu-său. Frecîndu-şi mîinile, îi istorisi cum stau lucrurile; că Saşa primeşte, dar setemesănu fie mai tîrziu o sarcină pentru el; că e bine să nu se grăbească; că poate el e înrîurit numai de vorbele mame-sei; că o despărţire de cîtăva vreme le va fi folositoare la amîndoi; în sfîrşit, că Sasa, trebuind să Însoţească pe Mihai în străinătate, erahotărltă să plece cît de curînd, şi, dacă la întoarcere dînsul ar fi stăruit în ideile de astăzi, să se facă lucrul. Matei îl asculta liniştit.

— Asta e dorința Sașei? intrebă el.

— Da. Ba ceva mai mult: le roagă ca pînă îo plecare să nu mai încerci a o vedea.

Matei se uită lung la unchiu-său, părîndu-i greu a-l înțelege. Se făcuse palid.

— Nene Dinule, să-mi dai voie să nu te cred.

— Faci rău că nu mă crezi; e așa, cu toate astea.

— Cum! zise el cu putere. Sașa dorește să n-o mai văd pînă la plecare 1... Atunci viața și'sentimentele nu mai au logică.

— Nu știu ce vrei să zici, — știu atlta numai, că asta e dorința fetei.

— Vreau să zic că astea sunt lucruri de pus în romane, în viața reală, cînd cineva iți este drag, te duci să-l vezi, dacă poți. Și mie Sașa mi-e dragă.

— Dar dacă nu poți?

— Atunci răatorni pămîntul, te bați cu lumea, cumperi, Vinzi, faci tot ce-ți stă prin putință ca s-ajungi pină la ea.

Bătrinul il privea cu o ușoară nuență de ironie.

— Ce aprindere! parc-ai fi de 20 de ani.

— Nu sunt de 20 de ani, dar nu sunt nici de o sută.

Tonul acru cu care fură zise vorbele din urmă îi miră pe amîndoi, pe conu Dinu mai cu seamă, care nu avea în gînd decit fericirea lor. Dar egoismul omenesc e așa de orb în toate apucăturile lui, încît bătrinul. care în realitate lucra spre împlinirea mai sigură, după cum credea el, a dorințelor lui Matei, nu viu să priceapă că, din momentul ce sentimentele lui se dau pe față cu atîta putere, nu mai era nevoie a-l supune la probe. Planul lui, de a-idespărți pentru cîtăva vreme, i se părea tot cel mai bun.

— Bine, fătul meu, zise el zîmbind, încearcă și du-te de-o vezi.

Zise vorbele acestea ieșind. Matei rămase singur, lovit parcă de o desăvîrșită paralizie a voinței. Conu Dinu se ducea spre casă, trist și el și mirat de întorsătura ce o luau lucrurile. îi părea rău că se arătase așa de crud față de nepotu-său, care fusese așa de bun cu el, dar, cu toate astea, nu se putea împiedica dc a găsi că el avea dreptate.

îndoiala bătrinului se strecurase In sufletul Vinarului. Râmase pe scaun cu o nehotărită idee de a se supune dorinței lui unchiu-său. De pe fereastră se vedea un șir de caretrecînd pe drum încărcate din greu. O impresie fugară de urît îi răsări în suflet. Dar uitindu-se lung spre care și gîndindu-se, imaginea lor ti dispăru din conștiință, unghiul vizual sescurtăși, în loc de a străbate prin geamuri, se opri in ele, și, ca într-o oglindă, el se privi pe sine și lucrurile din casă. Atunci ii răsări in minte Sașa, punîndu-și o mânuse. Chipul ei, chemat astfel de împrejurări, avu darul de a-l reînsufleți. Era oare cu putință ca dînsa să plece fără să vrea sâ-1 vadă? Pentru ce această încercare la care voiau să-l supună? Oare nu era el o firedestul de statornică?

îmbărbătindu-se astfel singur, ajunse la hotărirea firească de a da ochi cu dînsa și zise să-i puie caii.

Cînd fu la Comănești, Turică feciorul ii spuse că toți ai casei erau la Ciulniței.

— Cuconașul nostru pleacă in străinătate, zise Turică.

— Da?

— Cu cuconița.

— Cînd pleacă?

— Apoi cit de curînd.

Matei rămase locului glndindu-se.

— Ia ascultă, Turică: aș vrea sâ scriu două rinduri cuconiței, pentru o afacere — poți să-mi dai un petec de hlrtie?

— Vai de mine, cuconașule, cum să nu se poată ! poftiți sus în „berău".

Matei se puse să scrie Sașei, ai'ătîndu-i mirarea sa de cele ce se petreceau și rugind-o sâ nu plece înainte de a-l vedea. Era atît de adincit in cele ce ii spunea, incit făcea mișcări cu mîinile prin aer, întorcea pagina neuscată, exclama singur cite un cuvînt incoherent, parcă cine știe ce luptă uriașe se petrecea în fantazia lui. Pe cind scria, o ușe din spatele lui se deschise binișor și Sașa înainta în vîrful degetelor, încetinel, pînă' ce se apropie la un pas. Dînsul nu simțea nimic, absorbit în scrisoare. Ea mai făcu un pas și-l atinse

uşor peste umăr. El se întoarse repede, şi, văzind-o, nu putu zice decît un „Aaa Apoi se sculă de la biurou şi veni la ea, luîndu-i mîinile şi uitîndu-se lung la dînsa.

— Va să zică nu te-ai dus la Ciulniţei cu ceilalţi?

Ea ridică ochii spre el, zîmbind:

— Vezi bine că nu, deoarece sunt aici.

— Aşa este, dar mă aşteptam atît de puţin să te văd, încît nu sunt încă sigur de eşti dumneata sau altcineva.

Saşa rîdea:

— Da, da, sunt eu.

— Ce fericit mă simt de a te vedea aici, aproape, lingă minei

— Da?... zise ea, ridicînd capul spre el, cu ochii luminaţi de bucurie.

— Da, sunt fericit, sunt omul cel mai fericit, nu simţi că sunt fericit?

— Ba da, zise ea.

Şi purtată ca de o forţă străină, îşi retrase mîinile din ale lui şi-i aruncă braţele de gît, lipindu-se cu capul de pieptul lui. Dînsul o strînse în braţe, sărutîndu-i părul şi respirind lung parfumul şuviţelor moi şi bogate, ce sfirşeau, împletindu-se, într-o cunună de bucle.

Nici el, nici ea nu se gîndeau cum de ajunseseră aşa de repede unul în braţele altuia: saturaţia sufletească era atît de desăvirşită, incit simplu! fapt de a se găsi faţă în faţă trebuia să-i aducă aici.

— Tare mi-eşti dragă!... dragă, ca sufletul!... Stii!...

— Da...

— Cît se poate de mult şi de tare!...

— Da...

— Şi eşti de acum a mea... toată, întreagă, cu păr, cu ochi, cu suflet şi cu tot.

— Cu tot.

— Şi nu mai pleci.

Ea îşi ridică privirile spre el:

— Dacă vrei, nu mai plec*.

Dar era ceva in ochii ei, atît de adine, atîta mîngiiere se revărsase pe chipul ei întreg, incit ideea plecării era cu neputinţă să încolţească într-un suflet aşa de fericit.

— Acuma că eşti Saşa mea pentru totdeauna, şezi colo, să vorbim. Dâ-mi mîna şi spune-mi pentru ce voiai să pleci? şi mai cu seamă fără ca eu să te mai văd?...

Ea şezu lingă dinsul şi tăcu, uitîndu-se în pămînt.

— Iţi făcusem ceva?...

— Nu mi-ai făcut niciodată nimic... decit bine.

— Pot zice numai atit, că nu ţi-am făcut rău, — atunci de ce voiai să pleci?

Ea tăcu din nou.

— Ai ceva care te supără?

— N-am nimic... Voiam să plec, ea să duc pe Mihai la Paris.

— Nenea Dinu a fost pe la dumneata?

— Da...

— Şi ce ţi-a spus?

— Numai lucruri bune şi drepte.

— Da?... Şi nu se poate să le ştiu şi eu?

Ea zîmbea, neindrăznind parcă să ridice ochii spre el.

— Eu mă prind că ideea de a pleca, fără să mă mai vezi, vine de la dumnealui...

— Da, răspunse ea, rizind şi arătindu-şi dinţii albi, ideea vine de la dumnealui...

— Vezi!... şi găseşti că ţi-a spus numai lucruri bune şi drepte?

— Nu în înţelesul ăsta, zise ea cam jenată. Conu Dinu ştia că eu trebuie să plec, fiindcă Mihai nu poate să meargă pentru intîiaşi dată singur în străinătate; dumnealui m-a povăţuit numai să plec cît mai curînd şi... fără să te mai văd.

— Pentru ce?

•Replica lipseşte din ed.1922. Testul se restabileşte după *Convorbiri literare* şi ediţiile anterioare (n. ed.)

Ea tăcu. Dinsul se uită la o rază de soare ce se oglindea în luciul părului ei, şi-i veni s-o mîngîie pe cap, cu un sentiment aproape părintesc — atîta sfială era in ţinuta ei.

— Si ai fi plecat?

— Da.

— Fără să te mai văd?

— Fără... dacă nu veneai.

— Da' de unde ştiai că am să viu?

— Eram sigură... şi ca dovadă iată că te-am aşteptat.

El urma a se uita la dînsa in tăcere şi parcă pentru intîiaşi dată pătrunse în conştiinţa lui convingerea adincă de statornicia şi toată frumuseţea sufletului acelei femei. A o întreba şi a o descoase mai mult i se păru crud, şi, emoţionat de însăşi simţirile sale, îi iuă o mînă şi i-o sărută cu lacrămile in'ochi.

După un moment de tăcere, tot el reîncepu:

— Cind pleci?

— Cit de curjnd... poimiine poate.

— Şi ai să-mi scrii?

— Da, în toate zilele... dar fără să ştie conu Dinu, adăugă ea zîmbind.

— înţeleg.

— Nu-i aşa? dăm satisfacere politicei sale (fiindcă asta era politica cu care conu Dinu vrea să ajungă acolo unde noi am ajuns singuri) şi totodată ne şi scrim, da?

— Foarte bine.

Ea se sculase in picioare, veselă, şi se uita la el, plecată in jos şi parcă aşteptind ceva. El îi întinse miinile, şi, sculindu-se el însuşi de unde şedea, îi trecu un braţ sub braţul ei, şi făcură astfel ciţiva paşi prin odaie, vorbind de viitor, fericiţi, înclinaţi unul spre altul, ca doi copaci deasupra unui izvor.

XVII]

La Ciulniţei, de cînd plecarea lui Mihai era hotărîtă, lumea de primprejur se aduna regulat în toate

zilele. Victoria şi Mary îşi aduceau, unul cîte unul, toate lucrurile de dormit, fiindcă, pe cît timp Saşa avea să lipsească, ele trebuiau să stea în casă la conu Dinu.

Cu cît vremea plecării se apropia mai mult, cu atît Mihai devenea mai tăcut. Dc dimineaţa pină seara umbla la vînat, pe lac, mincind în luntre sau pe iarba imbrumată a pămintului.

Primele zile ale lui septemvrie erau minunate. După ce soarele risipea cele dinţii negure ale dimineţei, valea lacului se ivea in limpeziciunea cerului dc toamnă, singură, locuită numai de păsări de apă, cu căpiţe de fin pe margini si cu cîte un bou rătăcit, ce păştea pe mirişte. De la Comăneşti pină la Giulniţei „balta" (cum o numeau sătenii) ţinea o poştă. Heleşteul de la Comăneşti, plin de peşte, se înfunda într-o perdea de verdeaţă, unde apa părea că încetează. In realitate insă, ea urma mai departe, ascunsă de stuf, de foi de nufăr şi de trestii. Aici se pierdea Mihai, care, de mic copil, învăţase toate cotiturile, toate cărările, şi acum se strecura cu luntrea lui peste tot, bătînd coturile, oprindu-se la limpezişuri, de unde zburau, speriate, cîrduri de raţe sălbatice, lişiţ-e şirete, găinuşi de baltă, cuoove, gîşte şi citeodată chiar lebede, ce veneau de prin bălţile Dunării.

De-abia împrâştiase soarele negura, cînd Mihai îşi aşeza în ziua aceea puşca şi geanta în fundul luntrei. Apuclnd Iopeţile cu putere, se îndepărtă de la mal într-o clipă şi trase cu siguranţă drept la cărăruia din stuf, in care intră, pierzîndu-se. Dar, în loc de a înainta cu grijă, ca totdeauna, oprindu-se în marginea limpezişurilor sau făcind ocolul ochiurilor, de astă dată merse tot mai departe, fără a se preocupa de trestiile ce se rupeau cu zgomot sub luntre, ori de Iopeţile ce loveau apa. Cîrduri întregi de păsări se sculau în drumul lui, umplînd văzduhul cu răpăiala aripelorşifulgii albicecădeau domol în aer.El nicimi se uita la ele. Dus de o putere nouă, mîna tot înainte, lăsind citeodată lopata, spre a se şterge pe frunte.

După două ceasuri de muncă, ajunse într-un limpeziş, unde nu mai creşteau trestii. Lacul părea a

se înfunda aci, fiindcă împrejurul lui valea se închidea de toate părţile, ca un amfiteatru. Ieşise de mult din pămînturile lui şi intrase pe moşia lui conu Dinu.

Oprit în marginea stufului, băiatul se sculase în picioare şi se uita pe maluri, parcă ar fi aşteptat pe cineva. în adtvăr, o batistă albă filfiia in aer, chemindu-I. Apucă Iopeţile în grabă şi visli cu putere în partea aceea.

Cînd ajunse la izvor, Tincuţa (fiindcă ea era) sta în picioare cu mîinile întinse.

— Vino mai curînd ea nu mai pot de frică. Ce singurătate e pe valea asta i

Mihai o ajută să se urce în luntre, şi, apucînd din noii Iopeţile, îşi făcu vint inapoi, spre stuf. Fata se uita in apă, roşie, mulţumită că se găseşte alături de o altă fiinţă vie, Îmbătată de viaţa soarelui, de viaţa ei, de legănatul luntrei. Ajunseră astfel în stufiş, unde Mihai intră de astă dată cu mare băgare de seamă. Tincuţa se uita la trestiile inalte cu frică, tupilindu-se pe lîngă cele ce se mişcau prea tare, sau apărindu-se cu cotul ridicat in dreptul ochilor. Trecură repede prin două ghioluri şi se opriră în cel de al treilea.

— Ştii că am văzut un iepure? zise Tincuţa.

– Siit!... şezi jos, dacă vrei... am pus o scoarţă într-adins pentru dumneata.

. Fata se aşeză in fundul luntrei, ascultătoare ca un copil, cu ochii sticlind de frică şi de emoţiune. Mihai luă puşca şi rămase cu privirile aţintite spre limpeaiş. Cîteva rînduri de trestii ii ascundea de minune. Se făcu o tăcere adîneă. Fata îi trase de pulpana hainei, arâtîndu-i cu degetul în aer: un bîtlan trecea pe deasupra, cu zborul Iui greoi, mişcindu-şi ciocul ca o cirmă de corabie, in acelaşi timp, un roi de grauri tăbărî pe vîrful înspicat al trestiilor, făcîndu-le să se legene în toate părţile. Iar tăcere. Tincuţa văzu un peşte sărind din apă, şi făcu o mişcare către el. Tot într-un timp se ivi dinlăuntrul stufîşului un cird de răţuşte, inişcînd din cap, parc-ar fi fost trase de o sfoară, urmate de o lişiţâ vlnătă. Fala îşi duse un deget la gură, căutind să întindă mina cealaltă către Mihai, dar rămînînd cu ea in aer. Băiatul le văzuse şi-i făcu semn că nu trage în ele.

— Sunt lişiţe, zise el, plecîndu-se spre dinsa, **mi**-s bune la mîncare.

Un sunet uşor, ca de aripă ce-ţi trece pe la ureche, se auzi în aer, şi *lot* atunci apa din ghiolul dm faţă fu bătută de piepturile mai multor păsări. Tincuţa văzu pe Mihai ridiclnd puşca. încremenită, ea se tupilase cu totul in fundul luntrei. O nespusă mulţumire se putea citi pe chipul băiatului: plăcerea de a o simţi alături de el, dorinţa de a-i arăta iudeu)înarea lui de vinător, emoţiunea ei, toate erau de natură a**-l** îmbărbăta şi mai mult. Vroi aă întinză puşca, dar o trestie ruptă ii sta de-a curmezişul. Nerăbdător, el vru să frîngă cu totul trestia, şi, in mişcarea lui, făcu zgomot. Cele trei raţe ridicară capul în sus. Mihai încremenise in poziţia în care se afla, fără măcar să îndrăznească a-şi strînge braţul. Speriate, raţele bătură apa cu aripele şi o porniră în zbor. Tincuţa, cu ochii mari, palidă, cu sufletul la gură, se ridicase pe un genunchi, parcă ar fi vrut să zboare şi ea după păsări — cînd o detunătură de puşcă o făcu să tresară- Pentru un moment nu se văzu nimic, din cauza fumului, dar, după o clipă, Mihai o auzi strigînd:

—A căzut, a căzut, uite-o colo!...

în adevăr o raţă căzuse. Băiatul scoase luntrea dintre trestii şi se duseră să ia raţa. El o aruncă cu nepăsare într-un colţ al luntrii şi căută să se întoarcă cît mai curînd in ascunzătoarea de trestii. Tincuţa mingii* penele păsării, nelndrâznind parcă să-şi arate mai pe faţă toată dragostea şi mila ei pentru biata raţă, de teamă să nu pară prea copilăroasă unui vinător aşa de extraordinar. Mihai se aşeză şi el în fundul luntrei, cu puşca pe braţul sting, şi se puse din nou să aştepte, uitîndu-se în sus, spre cer.

Nu se mai auzea nici o mişcare. Un sunet răguşit de talangă răsuna a spart la gîtul unui bou, pe care-l gonea departe, pe deal, un văcar, stngind cit ce putea: „Nea, haram, mînca-te-ar lupehii!" **O** îneîntătoare tăcere se întindea peste întreaga vale. Aerulera străveziu. Cerul se vedea pînă în straturile sale albastre

cele mai depărtate. Fire albe pluteau prin cer .şi cădeau pe virfurile roşite ale trestiilor.

— **Cine** ştie cînd mai văd eu toate astea, zise băiatul, uitindu-se fără scop înainte.

Tincuţa plecase ochii in jos, răsucind intre degete un fir de papură.

— Poate chiar te găsesc măritată cînd moi întoarce...

Ea dete din cap că nu.

După cîteva minute de noua tăcere, el oftă din adine.

— Aşa e viaţa ! zise cu **ud** accent de nespusă durere, parcă ar îi trăit o sulă de ani şi ar Ii cunoscut toate amărăciunile ei. în acelaşi timp ochii lui înotau în lacrimi, pe cind de pe obrajii fetei cădeau picături mari pe firul de papură.

El tuşi într-aiuri, adueîndu-şi aminte de demnitatea lui de vinător şi căutind să-şi stăpineascâ nodul de emoţiune ce i se urca in piept.

— Uite un fir alb ţi se lasă pe frunte.

Fata ridică mina domol, netezindu-şi părul. Capătul firului se opri de pălăria lui.

— A ajuns şi la dumneata, zise ea încet.

Mihai îşi luă pălăria şi se uită la firul ce se aninase de ea.

— Ce subţire şi inoale e: parcă-i de mătase.

Apoi, desprinzindn-1 cu mîna de pe pălărie, şi-1 lipi de frunte, zîmbind şi uitîndu-se la Tincuţa.

Ea prinse a suride, uitindu-se la el pe sub genele plînse.

După aceea căută să înnoade firul ce se rupsese şi se apropie de el aşa de mult încît barca era gata să se răstoarne. El se mişcă de unde era şi rezemat de bancă, in lungul luntrei, se lăsă să-i acarmene tot părul, ca sâ înnoade firul.

— Şezi ici lîngă mine, zise el, cuprinzind-o cu braţul de mijloc.

Ea şezu Ungă dînsul, lipindu-şi capul de umărul lui.

— De ce nu vii şi dumneata la Paris, zău aşa?

— Ba viu, dacă m-o lăsa de acasă.

— Ce bine am petrece!.-. Ne-am vedea în toate duminicile.

— Da' Victoria şi Mary vin?

— La anul viitor... Eu aş fi corespondentul d-tale... Am ieşi împreună să ne plimbăm.

Ea găsi foarte firesc ca un om care ia pasărea din zbor să-i fie corespondent. Se uita înainte fără scop, şi parcă se vedea !a plimbare in mijlocul Parisului, rezemată de braful lui, cum sta acuma. Şi cum se uita, pierdută pe gînduri, văzu ieşind dintre trestii o găinuşă de baltă, neagră la pene, cu nişte picioare arămii, subţiri, raişcindu-se aşa de elegant că părea o femeie cochetă. în partea aceea nămolul se ridica pină în faţa apei. Tincuţa îl atinse uşor pe mină, ca să-i atragă Iuarea-aminte. Ei o văzuse, dar părea că nu vrea să tragă in biata pasăre. Se apropie de urechea fetei şi-i zise încet •

— E păcat s-o omor... mat bine sâ ne uităm la dînsa.

Apoi rămase cu obrazul lipit de obrazul ei, şi, şiret din instinct, urmă a-i vorbi de găinuşă, ca să nu prindă de veste că o sărutase:

— Vezi ce frumos se mişcă?... Parcă eştidumneata citeodată...

Fata începu a rîde cu hohot. El ii astupă gura cu mina, rizînd si el:

— S»t!... Na.' ai gonit găinuşa cu rîsul d-tale.

— Cum să nu rid dacă zici că seamănă cu mine.

în acelaşi timp se desfăcu uşor din braţul lui şi vru să se dea mai la o parte: dar soarele ajungea tocmai acolo. El întinse umbreluţa ei şi o rugă să vină din nou lîngă dînsul.

— Vino lîngă mine, că cine ştie cind te mai văd.

Ea il privi lung, şi după aceea veni iar.

— Dacă n-o sâ mă uiţi, îi zise, mîngîindu-**1** pe mina ce ţinea umbrela, eu am să-ţi dau ceva.

— Da?

— Ceva de la mine... Da' să nu te desparţi de el...

Şi pe cind vorbea astfel, scoase dir. sin o bucăţică de hirtie indoită, în care era o şuviţă de pâr, legat cu o panglicuţă roşie.

— Vai, ce bună eşti!... zise el, sărutînd părul cu înduioşare.

— Vezi?... Da' n-o să te desparţi de el, nu-i aşa?... întrebă ea treniurind.

— Niciodată'.... am sâ-l port cu mine cit oi trăi, oriunde oi fi şi n-am sâ mă despart de el niciodată!...

Şi astfel vorbind, o stringea la piept mîngund-o cu mîna pe obraz şi tlnguindu-se că pleacă.

— Ce trist am să fiu, Tincuţol... N-ara să mă împrietenesc cu nimeni. Am să trăiesc cu gîndul numai la dumneata... şi am sâ mâ silesc să învăţ, ca să sfîrşesc mai curînd... şi cînd oi fi sfîrşit, o să ne luăm... Da' o să m-aştepţi?...

Ea da din cap că „da".

— N-ai să te măriţi, pină m-oi întoarce eu?

Fata răspunse incet:

— Nu.

— îmi juri?

— Da...

— Şi eu îţi jur...

Umbreluţa îi căzuse din mină şi soarele de toamnă ardea puternic deasupra lor. El ii făgădui să-i trimeată cărţi şi jurnale, ca să stie si ea ce face şi cum trăieşte el.

— Şi să-mi scrii, zise fata, ridicînd ochii spre el.

— O să-ţi scriu... dar cum?

— în vacanţa Crăciunului să-mi scrii de-a binele, acasă la noi, că tata irai dă scrisorile...

— Da' pînă atunci?...

— Nu ştiu: o să-ţi scriu numai eu, şi dumneata să-mi răspunzi prin Victoria că ai primit şi eşti sănătos... Are să-mi pară vremea aşa de lungă! De ce nu se poate să fac aripi şi să zbor către locurile depărtate unde te duci?

După aceea, uitîndu-se la puşcă, adause zîmbind tristă:

— Ai trage în mine?...

El dete din cap supărat:

— Ce idee ciudată îţi trece prin minte!

— Nu, nu, snune-mi, ai trage in mine?

— Cum vrei să-ţi spui?

— Să-mi spui curat, dacă ai avea curajul să tragi în mine...

Băiatul înţelese, cu intuiţiunea lui bărbătească, că era o ciudăţenie de femeie, la eare îi trebuia găsit un răspuns.

— Depinde.

— Ce fel: depinde...

— Da... dacă ai fi o raţă sau... o gîscă sălbatecă, aş trage.

— Merci, răspunse ea, supărată, desfăcîndu-se de el: adineaorea eram găinuşă; acum sunt raţă... ba gîscă!...

Mihai se uita la ea, serios, cu o uşoară mişcare a sprîncenei, care arăta sentimentul lui de părere de rău, faţă cu o copilărie aşa de nepotrivită. în substratul firei ei, fata suferea: o trebuinţă de a plînge, sau de a-1 face pe el să sufere, sau de a-1 săruta se încheiase în această ciudată întrebare.

— Eu mă duc, zise ea, strîngindu-şi pălăria şi umbrela.*

El se uita mereu la dînsa, trist şi nedumerit:

— Şi de astă dată trebuie să ne despărţim aşa?

— Te rog să mă duci la mal...

El nu mai zise nimic, ci îşi puse puşca binişor jos şi luă Iopeţile. Merseră in tăcere pînă ce ajunseră în dreptul izvorului.

— Te rog să-mi dai şuviţa de păr îna|fi...

— Ţi-o dau, răspunse el, scoţindu-şi batista şi ştergîndu-se pe frunte: cu de-a sila nu se poate păstra un aşa frumos lucru.

— Dacă nu ţii s-o păstrezi, mai bine să mi-o dai inapoi.

— Eu nu ţiu s-o păstrez!...

— Se vede.

Băiatul înălţă din umeri şi rămase pe bancă, lingă lopeţi, cu batista pe genunchi. Ea se uita cu coada ochiului la el. Se vedea că era ostenit şi supărat.

*** Replica lipseşte din toate ediţiile. Textul se restabileşte după *Convorbiri literare,* deoarece cuprinde ideea despărţirii din testul ce urmează (n. ed.).**

— Eşti ostenit?

— Cam ostenit. Dar n-ar fi nimic dacă n-aş avea încă două ceasuri de-aeum încolo.

— Da? E aşa departe?

— Da.

Tincuţa înduioşată de vorbele lui şi gîndindu-se la drumul ce făcuse ca să vie s-o vadă, se apropie din nou de el.

— Eşti supărat pe mine?

— Eu? Nu. Văd că dumneata eşti supărată. Dacă ţi-am greşit cu ceva, te rog să mă ierţi...

Ea se uită la dînsul, zîmbind, şi, intr-un avînt de generozitate, îl luă de git şi-l sărută.

— Nu mai eşti supărat pe mine, nu-i aşa?...

— N-ara fost niciodată.

— Acum mă duc.

— Mai stai puţin.

— Nu, câ-i tîrziu. Adio.

— Dacă nu vrei sâ mai &(ai, adio.

Ea îi întinse mîna, pe care el o slrinse într-ale lui. După aceea, dînsa sări pe uscat, şi, după ce-i trimise o sărutare pe virful degetelor, porni Ia deal. El apucă Iopeţile şi se depărta de mal, ca s-o vadă mai bine. Se uită după dînsa lung, pină cepieri dincolo de culme, făcindu-i semne cu batista.

Rămas singur, în mijlocul Iacului, băiatul se simţi cuprinpdin ce în ce mai mult de ideea unei atotputernice deşertăciuni, ce înfăşură deopotrivă lucrurile materiale ca şi pe cele nematcriale, lacul, cimpia, amorul, şi, cu o nespusă jale în suflet, li veni să plingă. Işi rezemă miinile pe genunchi şi se uită lung pe culmea dealului, iar de acolo mai sus, pe cer... Nu era nici o nădejde, nicăieri. Atunci îşi reluă Iopeţile şi se întoarse înapoi, în stuf, unde se opri din nou, la pîndâ. Se întinse în luntre, ostenit, şi ^e p.ise să privească virful trestiilor. Păsâruici mititele sfirîiau din aripi, gonind cîte un giiidae zburător, ori albine răzleţe işi indoiau trupul pe spicul de papură. Un clrd de raţe ii trecu peste cap şi se lăsă in lirapezişul de alături inspumînd apa cu aripile. El se sculă repede şi-şi pregăti puşca. Le vedea foarte bine, dar nu putea trage, fiindcă se coborlseră pieziş într-un colţ. Aştepta să se mişte şi să vină în bătaia pustei. Privindu-le, se gîndi la vorba ciudată a Tincuţei... Socotind bine, erau mai fericite raţele. Dar ele tocmai veneau spre el. întinse puşca, cu eterna emoţiune a vinătorului; dar pe cind ochea îi trecu prin gind ideea că şi raţele se pot socoti nenorocite, de vreme ce omul le aţinea drumul să le omoare. Pentru un moment îşi dezlipi capul de patul puştii şi se uită la ele, să vadă ce mină fac în faţa morţei. Ele se mişcau liniştite,venind mereu spre el. Atunci îşi alese un grup, în mijlocul căruia boierea un răţoi smălţat cu albastru, şi trase... Luă răţoiul din apă şi după aceea se puse să gonească o raţă ce era numai rănită, şi s-o lovească cu lopata, ca s-o poată prinde. Apoi, mulţumit, îşi scoase din geantă strugurii şi caşcavalul ce avea cu el, şi se aşeză să mănînce. Tincuţa era departe... Toată melancolia lui dispăruse. Tinereţea şi natura dimprejur dărîraau necazurile clădite de iubirea lor copilărească.

XIX

După plecarea Saşei, Matei îşi întoarse privirile din nou către treburile moşiei, pe care le părăsise de cltva timp. Pe de o parte culesul porumbului, pe de alta arăturile de toamnă, apoi pregătirile la baltă pentru pescuit, în vederea ereşterei apelor, erau lucruri aproape noi pentru el.

Baciu4 Micu era tot mîna dreaptă, cu toate că Aglaia îl ura mai mult ca oricînd. Gîndindu-se la duşmănia ei contra baciului, îşi zicea adesea că era ciudat ca el, stăplnul, să sufere o asemenea stare de lucruri. Cu toate astea nu se putea hotărî să se despartă de Eftimiu şi de nevastă-sa.

Raporturile lui cu ţăranii erau bune, deşi începuse să se zvonească prin sat de jelburi către guvern, spre a li se da pămînt, şi de răscoale. Unchiu-său, conu Dinu, era mai furios ca oricînd contra socialiştilor, şi, in aceasta, se înţelegea de minune cu Tănase Scatiu; dar numai în aceasta. încolo, nu putea să-l vadă.

Mulţumită lui Matei, bătrinul se liberă de datoria ce o avea către vecinul lui, şi de atunci se uita la el de sus. Tocmai pentru asta Scatiu ţinea mai mult să ia pe Tincuţa. Goana Sofiţa il ajuta pe sub mină, din socoteIile ei femeieşti: fiindcă era bogat şi pentru că, luîndu-1, Tincuţa ar fi rămas lîngă dînsa:

— Ei, nu-1 iubeşte; da' parcă ce, numai din iubire se **iau** oamenii! zicea ea lui Matei, pe care voia sâ-1 **atragă** de partea ei.

Matei, e drept, nu s-ar fi opus din răsputeri, dacă **ar** fi fost întrebat. Scatiu era incult şi cam bădăran, dar era harnic, deştept la treabă, şi, mai **cu** seamă, pentru el, avea o mare calitate, de a nu fi om de oraş. Ca toţi tinerii cari **au** trăit **mult** în mijlocul lumii de studenţi sterpi, de funcţionari, de lume neproducătoare, fără aspiraţii, Matei prefera un om de ţară, simplu, celui mai şiret avocat.

Mai nedorairită era coana Sofiţa de opoziţia ce o făcea Aglaia. Ea n-o mai slăbea cu „familia":

— Auzi dumneata, să intre în familia noastră feciorul unui vătaf!... Să dai dumneata, tacă, bunătate de fată, avută, **cu** educaţie, unui asemenea om

Coana Sofiţa nu mai putea de ciudă.

— Ei, păi să nu-ţi vie să mori: ei n**-au** după ce bea apă, şi tot cu **nasul** pe sus.

Luarea-aminte a lui Matei fu mai cu seamă atrasă asupra Aglaîei, din zîua in care dînsa ii vorbi cu ponturi despre Tincuţa şi Mihai.

— Aşa partidă zic şi eu.

— Ce partidă? intrebă Matei.

— Mihai.

— Dumneata glumeşti, Mihai este un copil.

— Ei, copil, dar nu prea...

— Cura: nu prea?

— Se înţelege... Dacă-i pe aia, Tincuţa nu-i o copilă? Da' aşa copii cum sunt, ei se aveau bine.

— Ce **Bpui,** cucoană AgJaio?

— Zău, domnule. înainte de a pleca, s-au întîlnit la lac, s-au îmbrăţişat şi s-au sărutat ca doi porumbei. întrebaţi şi pe baciu Micu, dacă vreţi, că ia văzut un văcar din sat...

Mate' se uita la dînsa, ca încremenit. Apoi se porni pe un rîs straşnic.

— Dumneavoastră rîdeţi, zise Aglaia, roşindu-se, dar e aşa.

— Şi chiar dacă ar fi aşa, ce-ţi pasă dumitale?

— Mie? ce să-mi pese?... Facă despre mine borş dacă-or vrea.

Şi astfel zicîcd, ieşi, închizînd uşa cu zgomot. Matei se uită in urma ei, din ce in ce mai mirat de îndrăzneala Aglaiei. Dar îşi zise că trebuie să fie ceva la mijloc, ca să ajungă ea, atît de şireată de regulă, să facă ceea ce se numeşte o scenă. Hotărî să vorbească baciului.

Trimise chiar în seara aceea să-1 cheme. Matei era in odaia pe care ţăranii o numesc canţălaria boierului. Micu intră, lâsîndu-şi căciula în sală şi rămase în picioare lîngă uşă.

— Am trimis să te cheme, fiindcă am de vorbit cu tine.

— Porunciţi, coane.

— Ia vezi cine riciie la uşă.

Baciul deschise de-abia uşa, vrînd să se strecoare afară, dar în acelaşi timp un dulău de cîine, cît un urs, dete năvală înăuntru. După pieptarul cu cuie, Matei recunoscu pe Corcoduş.

— Ăsta e ciinele despre care îmi vorbeai?

— Ăsta. Se ţine de mine ca scaiul, bată-1 vina lui.

— Frumos e, baciule!...

— Ar hi el cura ar hi, dacă nu i-ar hi aruncat apă hiartă în cap.

— Cine?

— D-apoi... cine, coane? ia, aici la curte...

Matei se uită lung la el, fără a-i răspunde. Se putea lesne pricepe că era treabă de-a lui Eftimiu.

— Baciule, ce-ai auzit vorbindu-se despre cuconiţa Tincuţa?

Micu se uită la el cam mirat.

— N-am auzit nimic, coane.

— Nimic, nimic?

— Nimic, zău aşa. D-apoi ce s-auzi, că e numai o copchilă. S-a zvonit cică ar hi vrind s-o ia alde Scatiu;

da' dor nu şi-o face vreun păcat boierii ăl bătrin să i-o dea...

— Da' altceva n-ai mai auzit, cu Mihai?

— Nu, coane.

— Gă s-ar fi primblat pe lac amîndoi...

— Ba despre asta am auzit. Da' ce minune e că s-au primblat amîndoi?... Conu Mihai toată ziua era pe baltă.

După aceea el tăcu şi se uită şiret pe sub sprîncene la Matei. Parcă amîndoi simţ?au că voiau să vorbească despre altceva.

— Măi... a dracului muieruşeă!... zise baciul, parcă ar fi fost singur. Da' cine ţi-a spus matale de coana Tincuţa, coane?

— Goana Aglaia.

Baciul dete din cap, mişclndu-şi pletele voiniceşte.

— I-e frică să nu scape chilip'ru din mină.

— Ce chilipir?

— Da' parcă matale nu ştii, coane?

— **Nu** ştiu.

— Atunci să punem că a fost o vorbă degeaba.

— Ba nicidecum: să faci bunătate să-mi spui tot: ce chilipir?

— Scatiu, coane.

— Ce e cu Scatiu?

— Apoi nu ae are ghine coana Aglaia cu el?..-

Matei sc uită ţintă la el. Ii venea să rîză, dar se stăpîni şi-şi luă un aer grozav.

— Baciule, bagă de seamă la ce spui... Ştii, că şi de tine zicea lumea că te ţii cu Floarea Iui Stînga.

Foarte stîngaci şi cu ochit în pămînt el tăcu un moment. Apoi ridică fruntea senină iu sus.

— Gura lumii cine o poate înţeleni, coane?... Fu de-oi hi fost vinovat, ra-am pocăit; da'eu n-am birfit pe nimeni... Dumneaei vine acuma să se lege de-o copchiliţă-.. E păcat de Dumnezeu.

Matei tăcea; îşi scoase tabacherea să-şi facă o ţigară, dar nu mai avea tutun. Se sculă să se ducă în odaie la el, spre a-şi lua tutun din cutie.

— Da' parcă auîisoia că trăia cu Caramzulea...

— Păi dar cum: trăia cu amîndoi.

— De unde ştii tu?

— Da' cum, Doamne iartă-mă, să nu ştiu. Cit ai fost matale dus, ei veneau cu schimbu, ca Ia „concintraţie."

— Da' prostul ăla de Nae ce făcea?

— Domnul Nae tot pe la Brăila... Ii făcea cucoana vint.

Matei nu mai zise nimic. Aprinse o luminare şi rămase cu ea în mînă, gîndindu-se.

— Aşteaptâ-mâ: mă duc să iau nişte tutun.

Pe cind el intra, uşa de Ia odaia Iui, ce da in sală, se închidea cu grabă. Dar oricît de cu grabă se închise, Matei recunoscu pe Aglaia. Nu *mai* încăpea îndoială că ascultase la uşă...

Fără a rosti un cuvînt, el se întoarse înapoi şi se puse să-şi facă o ţigară. O aprinse şi se uită în ochii baciului.

— Şi cine crezi că a aruncat cu apă fiartă in ciine?

— Bucătăriţa, coane.

— De ce?

— Cine ştie?... Ca să-mi facă rău: eu fără clinele ăsta nu sunt om.

Simpatia lui pentru baciu îşi avea izvorul în vechile lor raporturi de băieţandri, dar mai cu seamă în fondul de poezie ce cuprindea în sine natura caldă a ciobanului. Cîinele era în adevăr pentru el ca un frate.

Matei se uită la baciu, parcă ar fi vrut să-i spună vorbe bune, ca să**-1** mîngîie de nenorocirea întîmplată lui Corcoduş.

— Şi va să zică te-ai lăsat de Floarea.

Micu dete cu mina în vint, parcă ar ti zis: „Cine se mai gîndeşte la ea!"

— Dacă te vei lăsa de Floarea, am să te căpătuiesc. Să-ţi găseşti o fată bună şi să te însori. îţi port eu grija: te cunun, Iţi dau loc de casă şi toate înlesnirile putincioase.

— Sărut miinile, coane... Gă ro-am săturat de burlăcie.

— Atunci e lucru Înțeles. Mergi cu Dumnezeu, şi să vii mîine seară- lonită a plecat la baltă?

— Dară.

— Omul de la Călăraşi s-a întors, ori nu?

— Trebuie să sosească acu, că-i dus de azi dimineața...

Rămas singur, Matei se plimbă în lung şi in larg prin odaie, gîndindu-se la cele ce avea de făcut. Aglaia trebuia cu orice preț înlăturată din casa lui. Dar în ce chip? Sa vorbească lui unchiu-său nu se putea, fiindcă ar fi trebuit să-i istorisească dragostea lui Scatiu cu dinsa şi astfel să indlrjească pe bătrin şi mai mult împotriva lui Tănase. Pe de altă parte coana Sofița era rudă cu ea... Dar îşi aduse aminte de necazul mâtuşei în contra Aglaiei, cind aceasta se împotrivea la căsătoria lui Scatiu cu Tincuța, în numele „familiei", şi-şi zise că poate să găsească un prieten de luptă împotriva Aglaiei tocmai in protectoarea ei firească. Dar cu cîinele ciobanului ce avea?... Nimic alta decît că era clinele baciului, omul lui de Încredere.

Astfel gîndindu-se, se revolta din ce în ce mai mult împotriva ei, şi într-un moment de supărare, sună şi zise unei femei să cheme pe Aglaia. Femeia aduse răspuns că vine numaidecit. în adevăr, peste vreo zece minute, se auzi bătînd la uşă. El îi **zise** să intre, dar cu vocea pe jumătate, şi simțindu-se mişcat, parcă ar fi fost el vinovatul. Aglaia intră foarte încet. Era galbenă de emoțiune şi aproape nu putea să vorbească, **în** sfîrşit, izbuti să articuleze trei cuvinte:

— M-ați chemat?

El se găsi foarte încurcat, față mai cu seamă cu umilința cu care se prezenta ea.

— Da... aş fi vrut să mai vorbim cite ceva — da' ia, te rog, şezi. Vreau să sun să ne dea cite un ceai.

— Mă duc eu sâ vi-1 fac.

— Nu, nu, nu primesc.

— Ba, vă rog, să mă lăsați să vi-1 fac eu.

— Nu se poate.

Şi, cum se primbla prin casă, se aşeză în dreptul uşii. Ea voia să iasă; el o Împiedică. In această luptă de amabilitate falsă, Aglaia vru să apuce ivorul de la

uşă, pe care îl apucase mai dinainte Matei, şi astfel 11 luă de m[nâ rugîndu-se s-o lase să iasă.

— Va rog, zise ea încet, nimeni nu ştie cit ceai trebuie, ce rom să vă dea... Viu numaidecit.

Trebui să o lase. Cînd rămase singur, îşi simți pe mina pe care i-o atinsese ea, o impresie aşa de ciudată, plăcută şi neliniştitoare, parcă o suflare caldă ii trecuse pe deasupra. Mai făcu cîțiva paşi şi se opri în fața lămpii, gtudindu-se: iată cum se explicau izbinzile ei, care nu era nici frumoasă şi nici nu mai era destul de tînără, ca să întoarcă mințile la flăcăi tomnatici ca Scatiu şi alții.

Peste cîteva minute Aglaia reveni Însoțită de femeia cu ceaiul. Matei băgă de seamă că dinsa simțise impresia ce o produsese asupra lui, şi se întorcea altfel de cum ieşise. Obrajii ei, albi de emoțiune cînd intrase la început, acuma se coloraseră de singe, şi un zlmbet provocator îi rătăcea pe gură-Servi ceaiul cu îndemînarc, raişcindu-se in aus şi in jos, ca o fată mare. Sinurile pline păreau că vor să facă explozie, atît erau de strînse în rochie- După ce ii dete ceaiul, se opri in mijlocul odăii şi duse la ochi şorțul de mătase cu care era întotdeauna încinsă. Matei se uita la dînsa nedumerit.

— Ce ai?

Ea îşi luă mîinile binişor de la ochi, se uită la el lung, cu capul plecat pe umăr, şi zise încet:

— Nu ştiu nici eu...

îa aceste patru vorbe era atît-a alinlătuiă şireată, iar in modul cum îşi muşca buzele atîta senzualitate falsă, încît Matei, care trecuse o clipă printr-o ispită primejdioasă, işi reveni în sine.

— la sezî, ii zise el, zîmbind. Ce se mai face d-l Nae?

— Tot după treabă, răspunse ea, spăsită.

— Pină la ceasul ăsta?...

— Da' unde se pomeneşte să intre el vreodată înainte de seeel...

Matei dete din cap plin de admirare, deşi ştia că Eftimiu îşi trecea vremea jucînd table cu învățătorul.

— Şi cînd mănincă?

— Cînd poate.

— Ce fel de vorbă!.-, nu-1 aştepţi cu masa?

Ea ae întoarse cu capul intr-o parte, părind foarte scandalizată de o asemenea bănuială.

— Eu să-1 aştept cu masa Da' se poate să fac eu o asemenea risipă!... Să ţiu focul şi slugile pină !a ceasul ăsta!...

Vorba de slugă ii păru de minune şi seacăţă de dinsa.

— A propos de slugi, coană Aglaio; sunt foarte nemulţumit de ele — mai cu seamă de bucătăreasă: are bunul obicei de a asculta pe la uşi...

Ea clipi din ochi, des, parcă ar fi stat sâ-i dea lacrămile. Dar avu puterea să se stăpînească şi să zică:

— Auzi dumneata!...

— Da, te rog să-i dai drumul chiar mîine; uu vreau să am In casă persoane cari mă spionează. Eu sunt «tăpin la mine şi ţiu sâ facă cum vreau eu, nu cum voiesc alţii.

— Aşa e şi drept.

— Aşa.

El sorbi din ceai şi făcu o mişcare din cap plină de convingere, parcă ar fi vrut să întărească şi mai mult hotarîrea luată.

După citeva minute de tăcere, ea ae sculă.

— Nu mai aveţi nimic cu mine?

— Nu... Dar ia-ţi ceaiul.

— Vă mulţumesc, eu seara nu iau nimic.

Astfel ieşi. După foarte puţin timp, Matei o auzi bătînd din nou la uşă. Aducea un pachet de jurnale şi scrisori, pe cari i Ie dase vătâşelul ce se-ntorcea de la Călăraşi. Avea un aer cu totul natural, parcă nimic nu se intîmplase.

— Vă rog să-mi daţi voie să mă duc mîine la oraş, ca să caut altă bucătăreasă.

El se uita la scrisori preocupat, căutînd pe cea de la Saşa. 0 auzi cam tîrziu. La ghidul Saşei, toate nimicurile astea se retrăseserâ departe, la conştiinţă, şi-i răspunse fără nici un interes, parcă scena de mai sus s-ar fi petrecut cu un an Înainte:

— Mai încape vorbă...

După aceea Aglaia ieşi, iar el rămase să-şi citească corespondenţa.

XX

Trecuseră mai multe săpiâmini de cind plecase Saşa şi mai multe zile de cînd Matei primise scrisoarea din urmă. Lucrurile luau o întorsătură ciudată, care il împiedica să urmeze mai departe planul de a se scăpa de Aglaia.

în adevăr, ultima scrisoare a Saşei cuprindea o destăinuire din cele mai mişcătoare; ea surprinse amorul băiatului pentru Tincuţa, şi, In loc de a-1 privi ca pe un sentiment copilăresc şi trecător, dînsa, cu firea ei caldă, îl socotea trainic şi primejdios. Zicea scrisoarea:

„**AID** DJuns la **Paris,** după o călătorie destul de oslenitoare- Mihai era tot Irisi. -Se lupta cît putea sâ biruie jalea **ce**-1 cuprinsese chiar de laplecare, dar nu izbutea. Eu îl observam pe tăcute şi îmi venea sâ plîng de mila lui: n-a închis ochii un minut. Credeam că despărţirea de ţară şi de surori il enervase prea mult, dar speram că, o dată ajuns in mijlocul lumei dintr-un oraş mare, o să-şi redoblndească veselia naturală a vîrstei lui. **Ne**-am oprit la Viena două zile. Părea că se interesează de toate, dar mai mult decit orice se interesa do mine. A-ţi spune îngrijirea fină şi delicată cu care mă inconjura, expresia cu care ruă privea, iubirea cu care îmi lua mîinile într-ale Iui şi mă chema «maman dragă», îmi e cu neputinţă. începusem să cred că ştie ceva despre proiectele noastre... şi-mi era ruşine. Se uita la mine cu atita înţelegere, încît mă făcea să roşese. Vedeam că are pe buze o întrebare, că se luptă s-o rostească şi că nu Îndrăzneşte. De multe ori aducea vorba despre d-ta, dar totdeauna cu temere, parcă i-ar fi fost frică să nu mă supere. în sfîrşit, mă întrebă... Am crezut că se cufundă pămîntul cu mioe. îmi bătea inima de nu mai puteam să icspir. Ori de cîte ori niâ gîndesc la momentul acela, simt că mă roşesc... Dar să-ţi spun cum ra-a întrebat. Treceam prinţ r-o dropie lungă, între Coîonia şi Straauburg; el se uita pe yeam, preocupat. — «Maman, îmi **zise** din nou, înainte de a

ajunge la Paris, aş vrea sâ te întreb ceva». — «tntreabă-mâ», ii răspunsei eu, cu glasul jumătate. Simţeam că mor. — «Aş vrea să te Întreb ceva, dacă mi-ai făgădui mai întli că nu te superi». — «Nu mă supăr»... El mişcă din cap cu nehotărire. — «Maman, adevărat că nenea Matei are pentru dumneata o admiraţie aşa de mare?... eă te iubeşte?» — «Ce prostii spui, Mihai!» îi răspunsei, incercînd să zirabesc. El nu rîdea de loc. — (dartă-mă, maman dragă, că îndrăznesc să te întreb un asemenea lucru ; dar, dacă ar fi adevărat, eu aş fi aşa de fericit!... Mi s-ar părea ca te las mai puţin singură...» Ce era de răspuns la o întrebare care arăta atîta bunătate sufletească? Nu ştiu ce i-am răspuns. Cred că îmi venea să-I sărut ca pe copilul meu. De multe ori m-am gîndit la soarta ce aşteaptă pe Mihai: tremur de frică să nu fie nenorocit...

De-abia ajunşi la Paris, I-am rugat să se culce. El nu prea vrea, zicind că ţine să m-ajute să deschid cuferele. Dar osteneala il biruia. Şi, cum eram Sn cameră Ia mine, îl văd că se întinde pe pat, de-a curmezişul, şi răroine rezemat pe un cot, fără a mai zice un ouvlnt... După cîteva minute îl aud vorbind: «Tare îmi eşti draga». — «Ştiu că îţi sunt dragă, fiindcă eşti un copil bun». — Atunci il văd că se ridică: «Ce-am zis, maman?» — «Ai zis că-ţi sunt dragă...» Era aprins ta faţă cum e focul. — «Maman, sunt foarte ostenit»; şi, fără ca eu să-1 mai rog, trecu in camera lui şi se culcă. Din acel minut a început sâ aiureze- Două zile şi două nopţi eu n-am închis ochii. Am chemat numaidecit un. doctor care a stat lingă dinsul o jumătate de oră fără să se rostească. Temperatura era la 40 de grade; delirul nu se mai oprea. După o jumătate de oră doctorul îmi zise că nu poate diagnostica cu siguranţă; era sau tifos, sau friguri efemere, ce se nasc de prea multă osteneală şi în care temperatura se ridică foarte repede. Dacă delirul continua era semn rău, dacă, dimpotrivă, Înceta, era speranţă că bolnavul sâ adoarmă, şi după o bună odihnă să se scoate sănătos. Din fericire, delirul încetă, somnul veni, iar Mihai al meu dormi 30 de ceasuri fără întrerupere. Doctorul era incintat, eu fericită. Se părea că cel mai nenorocit dintre noi era tocmai Mihai. Şi, aici vine explicarea acestei lungi scrisori, precum şi a cauzei pentru care mă ocup atîta de fratele meu: în delir venea adesea un nume pe care la început nu puteam să-1 înţeleg, dar pe care apoi îl ghicii: numele Tincuţei. Mihai o iubeşte. Eu, proasta, nu m-am gîndit niciodată la putinţa unui sentiment intre Mihai şi Tincuţa. Ei erau pentru mine doi copii, deşi Tincuţa are astăzi peţitori. E o nenorocire că sunt prea apropiaţi cu vîrsta şi Mihai e prea tînăr. Tincuţa are să se mărite, iar el are să sufere. Are să sufere, fiindcă noi suntem o familie atinsă de o infirmitate ciudată, aceea a statorniciei sentimentale: ceea ce o dată a intrat în sufletele noastre, răraîne acolo. Dar unde şi cum a început iubirea lor?... Nu ştiu. Probabil peste tot şi nicăieri. Ochii mei egoişti vedeau numai pentru mine. întîmplările din zilele din urmă îmi umpleau Închipuirea de un singur lucru: fericirea mea. Eram atlt de fericită, sunt încă atît de fericită, incit imi pare c§, dacă aş putea vorbi lui Mihai, i-aş încălzi şi inima lui...

Acum e bine. începe să se intereseze de noua lut viaţă. I-am găsit o familie unde să-1 aşez deocamdată, un librar, Ia a căreimamă şezuse şi tată-meu in pensiune. Cred că are să fie îngrijit bine. Iubirea lui o să-i râm Sie in suflet neştearsă. Are să fie pentru dînsul o cauză de tristeţă zilnică, dar poate şi un refugiu de partea urîtă a ***accăiui*** oraş. El a Înţeles foarte bine că en am surprins secretul lui, dar nu tni-a zis niciodată nimic. Ba, dimpotrivă, aducînd eu vorba de Tincuţa, dîndu-i o foaie ce căzuse din portofelul lui, şi pe care era o poezie, el a plecat ochii in pămint si a luat foaia, zicind încet: «prostii, maman». Eu însă l-am rugat să-mi dea foaia, şi ţi-o trimit aci:

S-aud piraiele cum curg
In pacea palidei lumine;
Se umple valea de amurg,
Iar *ni* mă duc, gîndind la tine.

S-aude clopotul la schit,
Merg pustnicii să se închine;
Luceafirui a răsărit,
Iar eu mS duc, gtndind la tine.

S-aude buciumul in munți
Infiorlnd cu lungi suspine
Tăcerea codrilor cărunți:
Eu mă lot duc, gîndind la tine..."[18]

Astfel urma mai departe aerisoarea.

Mişcat şi singur, fără să poată cere poveţe de la nimeni, Matei rămase pe ginduri. Mihai, care Întotdeauna ii fusese simpatic, ii deveni deodată drag, atit pentru amorul lui, cit şi mai cu seamă pentru vorbele bune ce zisese Saşei.

Dar starea lucrurilor cu Aglaia se complica. El nu mai putea vorbi mătuşe-sei despre relaţiunile Aglaiei cu Scatiu, fără să dea naştere la tot felul de explicaţii şi mai cu seamă fără să amestece pe Tincuţa în intrigile lor. Se hotărî să aştepte.

Era intr-o duminecă de octomvrie. Timpul se schimbase: ploua şi noroiul umplea drumurile de la un capăt la altul. Matei avea la dînsul pe Scatiu,cu care era în vorbă să-i cumpere caii şi cabrioleta de la Otopeanu — cînd, uitîndu-se pe fereastră, i se păru că vede pe Micu, legânindu-se beat mort. Nu zise nimic către Scatiu, care şedea în fotoliul Iui de la biurou, luindu-şi cafeaua, ci se uită la omul de pe drum ca să se încredinţeze de era in adevăr baciul ori nu. El era. Matei îşi muşcă buzele de ciudă şi aşteptă să plece Scatiu ca să poată da ochii cu Micu: ii venea să-l bată. Auzi! sâ se îmbete, el, omul In care îşi pusese toată încrederea!...

De îndată ce Scatiu plecă, îşi trase operechede cizme lungi, îşi luă căciulită şi desprinse din cui un haramnic, cu care tată-său, în tinereţe, bătea caii nărăviţi. Astfel, se duse la arman, drept la lăptărie. Aci, nimeni: uşa era închisă cu lieăt. Trecu alături, la casa văcăriţei. Şi aci părea că nu-i nimeni, dar uşa nu era închisă. Se uită pe fereastră şi văzu pe Floarea, care se pieptăna. Ea, îndată ce-l văzu, se acoperi pe cap cu un ştergar şî-i ieşi înainte.

— Da' nu-i nimeni la lăptărie?

— Sărutăm mîinile, cuconaşule, nu-i nimeni, că flăcăii sunt la oi.

— Unde-i baciul?

— Da' cine-l vede, vai de minei

Matei era încredinţat că Micu era înăuntru.

— Cine-l vede! L-am văzut eu, beat mort. Am să-l dau afară, şi pe el şi pe tine, să sparg gaşca asia de ţiitori şi de ţiitoare *l*

— Sâ nu-ţi faci păcatul ăsta, cuconaşule, că dacă o hi băut o ţîră mai mult e din supărare, că i-au otrăvit clinele, nu i-ar răbda Dumnezeu !

— Care cîine?

— Gîinele ăl mare, cuconaşule.

— Pe Corcoduş?

— Păi dar cum.

Şi Floarea îşi duse mîna la gură, dînd din cap şi căinindu-se.

Matei, care venise furios împotriva baciului, se întoarse acasă tăcut, întreblndu-se de nu cumva era şi aci mîna Aglaiei. Acasă îl aştepta alte isprăvi de-ale baciului. Rezemaţi de stîlpul porţii, doi ţigani riciiau cu băţul în noroi. Dumitrache Brabovete, fierarul, şi cu fiul său Stoica, ieşit proaspăt din armată, venea sâ se plingă că-i bătuse Micu Ia circiumă. Ţiganii indrugau o istorie fără de sfîrşit, dîndu-se la o parte unul pe altul şi zicîndu-şi: „taci tu, să spui eu". Matei îi trimise acasă, făgăduindu le că are să Ie iacă dreptate. Era nerăbdător să afle cum se petrecuseră lucrurile, şi chemă numaidecit pe grecul de la han.

Grecu istorisi că Micu venise de dimineaţă la circiumă, văitîndu-se că i-au omorit cîînele hoţii. Era bun teafăr, dar plîngea ca o muiere şi striga în gura mare că de-acuma moare ji el. După aceea se puse să bea rachiu, şi bău pină se îmbată turtă. In vremea asta se afla la circiumă şi Dumitrache ţiganul. Cum şi ce fel, nu se ştie, Micu dete o palmă ţiganului de-l ameţi.

-• Aşa faci, mă, nea Micule?... zise ţiganul ieşind. Lumea rîdea de bietul ţigan, care, furios, se duse la fiu-său, să se tinguiască. Fiu-său, Stoica, se întorsese numai de puţină vreme de la oaste, şi era fodul de nu-l mai încăpea pămîntul. Cînd auzi el că s-a găsit un „rumân" care să îndrăznească să dea in tatăl lui, al lui,

soldat întors tocmai atunci de la regiment, se făcu foc. Luă pe bătrin de mînecâ şi-1 aduse din nou cu el la circiumă.

— Care-i ăla, mă, care a dat in lata?

^ Oamenii rideau şi făcură eu ochii la baci. Stoica veni la el.

— Mă nea... ăsta, tu ai dat în tata, mă?

— Păi

— Ia mai dă una, mă ! zise elrinjind, ca şi cum ar fi vrut să vadă dacă îndrăzneşte uh aşa lucru în fața lui.

Micu se sculă în picioare cît era de lung, şi cînd aduse din nou o palmă lui Dumitrache, văzu țiganul stele verzi. Stoica se dase la o parte, încruntat.

— Ia mai dă una, mă !

Micu era gata: cîrpi din nou pe Dumitrache. Atunci Stoica, supărat, luă pe tată-său de mînică şi-1 scoase afară, zicîndu-i:

— Haide, tată, acasă; nu vezi câ-i beat mort?

In urma lor era un hohot în tot hanul. Huiduielile şi cîrtieturile însoțiră pe bieții țigani pînă pieriră din ochii lumii.

„Şi-aşa a muneatu trei scatolți in locu de una", zise grecul, ca morală.

Matei făcu haz de istorisirea grecului, pe care o auzise de prin snoave[17]. Dar asta nu explica pentru ce baciul, care nu bea niciodată, se îmbâtase, şi, mai cu seamă, cine-i omorîse clinele. Aşteptă cu nerăbdare pină a doua zi, să dea ochii cu el.

In adevăr, a doua zi, prima persoană pe care o văzu, ridicînd perdeaua, fu Micu. El aştepta în curte, rezemat de scară. Matei ii bătu în geam şi-I chemă sus la el. După citeva minute, uşa se deschise şi baciul intră înăuntru.

— Cu multă plecăciune, bade Mieule. Te-ai trezit?

El plecă ochii in pămînt, lipit dc uşă, şi nu răspunse nimic.

— Frumoase lucruri faci dumneata 1 te imbeți ca cel din urmă ticălos, şi te pui să bați oamenii, ha!?

Micu tăcea.

— Bine mi-am ales eu în cine să-mi pui încrederea!... Da' n-ai gură să răspunzi?

— Ce să răspund, coane?

— Să răspunzi pentru ce te-ai îmbătat.

El tăcu din nou. Matei, supărat, il dete afară:

— Hai, lipseşti din ochii mei.

Baciu se întoarse încet şi puse mîna pe ivor să iasă. Dar, pe cînd ieşea, zise încet, parcă-i era frică:

— M-aş hi rugat Ia matale de o vorbă.

— De ce vorbă? intrebă Matei răstit.

— Păi, eu m-aş hi rugat să-mi dai drumul, coane.

— Te-ai supărat dumneata?

— Dară! sâ mă supăr, zise baciul domol: eu ştiu că sunt vinovat.

— Atunci ce vrei de la mine?

— Nu mai pot sluji, mi-au omorlt cîinele, s-a isprăvit şi cu mine.

Era un accent de aşa adîncă descurajare in vorbele acele, încît Matei se uită lung la el.

— tnehide uşa, îi zise. Cine ți-a omorit cîinele?

— Nu pot sâ ştiu.

— Pe cine bănuieşti?

— Nu bănuiesc pe nimeni: nu pot să-mi vir sufletul în păcate.

— Unde l-au omorit?

— L-am găsit mort la uşă, coane. A venit de la tîrlâ pînă la lăptărie, ca să mă eaute, săracu de el şi a murit la uşa mea...

Aici Micu îşi înghiți nodul de supărare ce i se urca în gît şi-şi trecu mineca sumanului peste ochi. Matei se uita la el, mişcat.

— Şi unde-i cîinele? Aş vrea să-1 văd şi eu.

— D-apoi l-am îngropat, coane... L-am îngropat la capătul tirlei, că măcar că nu-i suflet de creştin, da-i făptura lui Dumnezeu şi el.

— Era împuşcat ori lovit cu ceva?

— Nu, coane, eu zic că era otrăvit, că se umflase săracu cît nişte foaie...

Şi tot chipul lui, de om cu mintea întreagă, era parcă întors pe dos, demită şi durere. Matei se îmblînzi de tot.

ai

— E foarte cu putinţă să fi fost otrăvit: o să cercetăm cine a putut să-1 omoare şi-ţi făgăduiesc să răzbun pe bietul Corcoduş.

Micu da din cap, tăcut. Părea sceptic, cum sunt toţi ţăranii, cind e vorba de dreptatea boierului.

— Ce fel, n-ai încredere in vorba mea?

— Ba am, coane — da' de-acumapentru mine totuna este.

— De ce?

— Aşa; mi-a murit cîinele, mor şi eu.

Matei **Be** uită lung în ochii lui: era treaz şi tocmai de aceea expresia de durere şi descurajare ce se citea în ei îl atinse mai mult.

— Micule, vino-ţi în simţiri. Ce are a face moartea unui cline cu viaţa ta?

— Coane, are a face, că eu îl crescusem de mititel. Mi-1 adusese bietul boier, Dumnezeu să-1 ierte, de la nişte mocani din Bărăgan, de cînd n-avea nici ochi... Şi eu m-am trudit cu el, l-am hrănit cu lingura ca pe un copil, l-am tămăduit de cîte alea toate, şi-1 făcusem hiară sălbatecă, nu ciine. Cind l-am dat la lup, alergam cu ol in urma balticului, ca să-1 deprind, pină cine ştie unde, de era să ne mâninee intr-o iarnă, şi pe mine şi pe el. Apoi, când i-am pus cheptarul, piii... omora lupul din fugă, coane; cade se izgheacu cheptarul in el, îl da la pămînt şi il umplea de singe cu cuiele... Mare lucru am cherdut, coane, mare lucru!-.. încalcă despre mine, ce să mai zic?... Că eu mă duceam cu el şi-n gură de şearpe, şi când era Corcoduş la oi, nu mai aveam grije de nimic. Că de m-aş hi culcat în mijlocul pădurii, ori cu uşa vraişte, eu habar n-aveam,, că el, crişu, făcea de patraulă.

îşi ridicase fruntea în sus, ca un om care istoriseşte izbinzile unui erou.Când se opri, giflia de osteneală şi de inimă rea:

— Acu, tar' de ciine, ce mă fac eu?...

— Creşti un altul.

— Dară!... să mai găsesc eu un ciine ca el!...

Şi vorba „ca el" părea că se raportă la un căpitan mare sau Ia un frate iubit.

— Da' cum să nu găseşti! îţi port eu de grijă: o să mă duc la Irimia Mocanu, la Şindrilita; şi ţi-aduc unul, c-am auzit că are o prăsilă de clini, de s-a dus vestea.

Baciu da din cap, nemîngîiat.

— Grede-mă, Micule. Să vii cu mine să ţi-1 alegi tu singur.

— S-a sfîrşit cu mine, coane: mi-a omorit clinele, mă duc şi eu.

Ideea asta fixă nu i-o scotea nimeni din cap. El părea că se supune unei fatalităţi oarbe, care legase soarta lui de viaţa cîinelui.

— Bine, baciule, da' începi să fii copil: glndeşte-te că chiar de ar fi îmbătrinit la uşa ta, tot el era să moară înainte şi tu peurmă,căaşa e lăsat de Dumnezeu, ca omul să trăiască mai mult şi cîinele mai puţin.

Micu nu mai zise nimic, ci rămase tăcut lîngă uşă, ca mai-nainte. Matei se gîndea în ce chip să-i vorbească mai bine ca să-1 convingă că nu are dreptate. Se uită la el mai lung, dar trebui să se încredinţeze că nu era de scos la cale cu baciul.

— Şi ce vrei de la mine, Micule?

~ Apoi m-aş ruga de matale să-mi dai drumul, coane.

— De ce, măi băiete?

El işi mototolea o pulpană a sucmanului, parcă i-ar fi venit mai greu decît orice să se despartă de stăpînul lui.

— Eu ştiu c-o să mor în curînd, coane, şi aş vrea să-nchid ochii la bîrlogul nostru.

Matei se foi pe scaun, nemulţumit, şi după aceea se sculă in picioare şi Începu să se primhle prin casă. Apoi s-apropie de el şi-1 atinse cu degetul de braţ.

— Ia ascultă, Micule: eu poate m-oi fi iuţit vreodată la vorbă şi te-am supărat fără să vreau. Dar socot că tu mă cunoşti bine, şi de acum şi de altă dată. Suntem tovarăşi vechi, bre, şi mi-ar veni greu samă despart de tine... Mai gîndeşte-te pină mîine. De ţi-o Ii de ducă cu holărîre, vino de mă vezi şi-om pune lucrurile la cale cum e bine.

XXI*

După ce baciul ieşi, Matei se gîndi să se ducă Ia Irimia Mocanul şi să aducă un căţel lui Micu, ca să-1 îmbuneze. Aşa şi făcu. Zise să-i puie caii şi, cu tot noroiul ce era, porni la Şindrilita. Pe drum se gîndea la vorbele baciului; ce înrîurire aveau chiar asupra lui!... Oare ce să fi fost Ia mijloc? O simplă rătăcire a unui suflet plin de credinţe greşite, sau intuiţiunea unui fapt posibil, a cărui împlinire se lega de oarecare- împrejurări din viaţa reală?... Oare să nu fi fost vreo temere ascunsă de Stingă, bărbatul Floarei, sau de niscaiva ciobani, sau de Eftimiu?... Atîtea Întrebări ce rămîneau fără răspuns. Poate din toate era cite ceva adevărat. Moartea cîinelui părea că apropie împlinirea unei nenorociri inevitabile.

Dar timpul trecea fără ca bănuielile baciului să se împlinească. Tăcut şi tot cu inima rea, Micu se înduplecase să rămîie la Matei; dar parcă nu mai era omul de mai-nainte: petrecea serile de iarnă in tinda lăptăriei, la un foc de vreascuri şi tizic, rezemat de perete şi cîntînd alene din fluier. Căţelul adus de Matei, pe care negreşit că-1 chema tot Corcoduş, dormea pe o-mină de fin, lîngă el. începea să-i fie drag, ce-i drept, dar nici nu se încerca să-1 apropie în minte de celălalt: „departe-i griva de iepure", zicea molcom, celui ce l-ar fi întrebat. Copilăria lui Corcoduş, răposatul, era plină de legende extraordinare: Corcoduş nr. 1 muşcase de deget pe un cioban incă de cind n,avea dinţi; Corcoduş nr. 2 era un căţel liniştit, cam tontolog, cu labe late, care nu se zdruncina cu firea decît cînd vedea strachina cu lapte. în toate zilele îi deschidea botul, ca să vadă dacă are negru sub cerul gurei; avea negru, darce folos, că nu era rău de loc...

Cu Floarea, lucrurile mergeau mai greu: i se făcusesilă de ea, şi nu-i mai vorbea decît cind avea cîte ceva de cusut ori de dres. Ea ofta, cind mai avea vreme şi smîntînea putineele cîntind eu viersul ei piţigăiat: „las' să vie, domnul ştie, calea-n trandafiri să-i fie", şi oprindu-se in mijlocul vorbei ca să dea intr-un ciine: „to, cotei, 'ză-te focu!"

în împrejurările astea trimise Matei pe baciu la Călăraşi să eumpere nişte leţuri, ca să facă din nou perdeaua oilor.

Baciul plecase cu carul cu patru boi, de cu noaptea, ca să aibă vreme să se întoarcă chiar în seara aceea. Matei, ca să nu-1 trimită singur, poruncise ca unul din argaţii din curte să-1 însoţească.

Pînă a doua zi dimineaţa, carjl nu se întorsese. Neliniştit, Matei întrebă de numele argatului care era la drum cu Micu, dar nu-1 putu afla.

Tocmai atunci îi aduseră o scrisoare de la Saşa, prin care dinsa se ruga de el să nu se supere că întirziază atita: Mihai se deprindea greu. cu Parisul şi ea nu putea să-1 lase singur aşa de repede. Şi în această scrisoare, ca în toate, ii vorbea de fericirea ei, deplină, desâvlrsită, de planurile ei, cum avea să schimbe casa; 11 întreba, glumind, de dulcea Aglaia, de conu Dinu, de surori, şi, mai cu seamă, de Tincuţa; ce zicea Tincuţa? cum trăia Tincuţa? era tristă?... Matei îşi mărturisi că nu prea seglndisela asta, şi îşi făgădui să observe pe fată mai de aproape. Se puse să răspundă Saşei, şi astfel veni vremea namiezului, fără să se mai ocupe de baciu şi de carul cu leţuri. Dar, cu toate că mintea lui era prinsă de imaginea Saşei şi de viaţa lor viitoare, pe al doilea plan al conştiinţei trenura grija de ceea ce se putuse Intimpla lui Micu. Cînd se uită la ceasornic şi văzu că era aproape unu, sări de pe scaun şi se duse singur să întrebe de sosise baciul. Aglaia părea şi ea foarte mirată de această intîrziere, pe care nu şi-o putea explica.

— Să fi băut undeva, la vreo circiumă... parcă nu-mi vine să cred, zise dinsa.

— Da' de unde I baciul nu bea, răspunse Matei preocupat.

Dînsa il privi pe sub sprincene, zîmbind ironic. El pricepu înţelesul rîsului ei, dar îi fu silă să mai

* [n ediţia 1922 numerotarea capitolului a fost omisă, dintr-o. eroare tipografică; capitolele următoare sînt Insă numerotate corect (n.ed.).

lungească vorba. Chemă pe un vătaf şi ii zise să încalece numaidecit şi să plece spre Călăraşi, înaintea baciului. Omul plecă pe loc, iar el, neliniştit, ieşi pe jos şi se duse la arman.

Printr-o pornire firească se gîndi la Floarea. O găsi trebăluind prin casă, îmbrăcată cu un cojoc fără mîneci, sprintenă şi parcă chiar cam înghimpată. De îndată ce-l văzu se spăşi şi-i ieşi înainte.

— Floareo, s-a întors baciul?

— Da' gîndesc că s-a întors, coane, că-i plecat de ieri de dimineață. Nu-i la curte?

— Nu-i.

— D-apoi o veni el.

— Trebuia să se-ntoarcă de aseară.

— I-auzi, bată-l crucea; i-a abătut de dîrdora însurătorii...

Vorbele astea fură zise într-un chip aşa de ciudat, încît dezvăluiră în mintea lui Matei o întreagă stare de lucruri: cura baciul prinsese vorba lui de a-l însura în nume de bine, cum, sătul de Floarea, îi zisese se vede să-l lase in pace, cum femeia îl cicălisc şi ii spusese că boierul vrea să-I însoare, şi aşa mai departe, o mulțime de secrete sufleteşti se dau pe față printr-o vorbă. Matei se uită la dînsa. cum se rezemase de un stî.lp al prispei şi privea într-aiuri pe cîmp.

— Ei, şi dacă s-o-nsura, ce-ți pasă ție...?

— Da' însoară-se, dare-ar dracu-n el, că doar nu i-oi mai coase zdrențele...

— Vezi bine, tu ai bărbatul tău si nu se cade să coşi zdrențele la alții.

— Da' gîndeam să-i fac un pustiu de bine.

— Prea mult bine nici lui Dumnezeu nu-i place, Floareo.

— Păi, adevărat, coane.

Tocmai atunci trecea pe drum un cioban străin, călare pe un măgăruş atît de mic, încît omul lovea cu picioarele de pămînt. El se opri în dreptul porții şi făcu seron cu bita să vie cineva spre dînsul. Floarea alergă Ia poartă. Matei, nerăbdător, se luă după dinsa. Ciobanul istorisea că a întilnit pe drumul Călăraşilor o căruță cu lețuri, dejugată, ce sta acolo din zori de ziuă, cînd trecuse el de la stăpinu-său, şi pină acum, cind se întorcea. Il Întrebară dacă n-a văzut şi pe baciu Micu, pe care trebuia să-l cunoască. Ciobanul răspunse că n-a văzut pe nimeni. Şi îşi căuta de drum.

Matei se duse în grabă acasă şi zise să-i puie caii. Sări în trăsură chiar de la grajd şi porni pe drumul Călăraşilor. Deşi caii se duceau în goană, lui i se părea că nu se mişcă. Fel de fel de ginduri îi veneau în minte: ba că l-au omorît hoții; ba că s-a întilnit cu Stingă, bărbatul Floarei, care-i purta de mult sîmbetele; ba că prepusurile lui asupra Aglaiei şi a lui Nae se împlineau tocmai acum... In sfîrşit, după vreo trei sferturi deceas, ajunse lacăruță. Aci toate lucrurileerau în şartul lor; Jețurile legate cu două Irînghii, aduse pînă la inima carului, erau la loc, fără să lipsească unul; boii, dejugați, avuseseră cîte o mină de fin; nu lipsea nimic, nu se vedea nici o urmă de luptă... Atunci, ce se întirnplase? Toți înălțau din umeri. Vătaful, care venise călare, căina bieții boi, că nu fuseseră adăpați de o zi si jumătate, şi îi înjugă să pornească înainte: de om nici un interes.

— A fugit, bată-l Dumnezeu...

Părerea asta o împărtăşi şi vizitiul şi în curînd toată luraea din curte nu mai vorbea decît de asta. Unii istoriseau că a furat bani de la boier, alții că se apucase de beție, iar alții că înnebunise:

— Vezi dumneata, ceasul rău: de nu-i murea cîinele, el nu-si lua lumea in cap, zicea o țărancă din bucătărie.

Matei era cel mai impresionat dintre toți. El ştia bine că nici bani nu-i furase baciul, nici nebun nu era, ci că sufletul lui, Înzestrat de natură cu o putere de simțire ce trecea peste starea lui umilă de slugă, fusese zdruncinat din temelii prin moartea cîinelui. Firea lui meditativă, fatalistă, ca a tuturor ciobanilor ce au copilărit cu oile pe virful munților, văzuse, în moartea celui mai bun al lui prieten, un semn rău, şi, ca să scape de urmărirea gîndurilor triste, plecase în lume. El era sigur că, dacă nu murea undeva, erasă se întoarcă.

După cîteva zile de aşteptare ţi de căutare, fără vreun spor, se puse să scrie toate acestea Saşei, istorisindu-i de demult, cum venise baciul Ia dinşii; cura trăiseră ei, băieţandri, împreună; cite amintiri îi legau; cît era de cinstit; ce suflet de mare poet pusese natura în forma aceea umilă. Şi, scriind, ii curgeau lacrămile şiroaie, şi trebuia să-şi ţie batista deasupra scrisorii ca sâ nu o umple de picături. După moartea mame-sei, aceasta era a doua mare durere a Iui. Chipul cum plecase Micu, fără o vorbă, fără un semn de părere de rău, îl indigna ca pe un copil; dar tot el singur se îmbuna, zicindu-şi că poate nu avusese curaj să-i vorbească despre asta. Şi cu cît se gindeamai mult, cu atît mai dragă ii era firea baciului, modestă, blinda, cu aplecare către tot ce era tainic şi depărtat în natură. Işi aduse aminte de noaptea ce petrecuse cu dînsul, pe virful şirei de paie, precum şi de vorbele lor rostite cu faţa Ia cerul stelat, şi râmase cu condeiul în mină, prins de iluzia depărtării luceafărului, pe care baciul i-l arăta înecat în fundul spaţiului. Apoi işi aminti de mustrarea ce i-o făcuse din pricina legăturii lui cu Floarea, şi ii veni un dor ciudat de a vedea pe văcăriţă, încheie scrisoarea rugind pe Saşa să se intoarcă mai curînd, fiindcă el se simţea singur, din cale afară trist. După aceea ieşi şi se duse să vadă pe Floarea.

Cind ajunse Ia arman, ea tocmai punea lacătul la lăptărie.

— Ce faci, Floareo?

— Sărutăm mîinile, coane, ia, cu treabă.

— Ai zor mare?

— Ba n-am nici un zor.

— Ia deschide, te rog.

Ea deschise din nou şi intră cu el înăuntru. Matei ştia foarte bine ce rămăsese pe urma baciului, dar, ca să mai vorbească de el, şi ca să vorbească cu ea, se uită cu de-amânuntul la toate. în tinda îr.căp&tceie stau de-a lungul pereţilorpulinicicu brînză şi teancuri de caşcavaluri, peste care erau aruncate scurgători, şervete de pînză groasă, un căuş, nişte teascuri...

— Floareo, da' asta nu îngheaţă iarna aici?

— Ba or îngheţa, coane...

— Unde le ţinea Micu?

— Apoi, ştii matale, cind ii om viu in casă, mai dezgheaţă pereţii; dar într-o casă pustie, ce-i faci?... El le mai ţinea şi in gîrliciul beciului.

— Să le punem şi noi tot acolo.

— Cum îi porunci matale.

Matei se mai invîrti prin tindă şi.apoi rămase locului, încrucişîndu-şi braţele, dind din cap:

— Cura m-a lăsat el pe mine! .

Floarea işi găsise de treabă şi se puse să răsucească o putină, ca s-o ducă Ia loc.

— Tu n-ai auzit nimic de el?

Ea, cu ochii in fundul putinei, răspunse:

— Sâ-1 ia dracu !...

Dînsul, mirat de vorbele ei, o întrebă din nou:

— Da' parcă voi eraţi dintr-un sat — de ce vorbeşti aşa de el?

— Dintr-un sat suntem noi, d-apăi...

— D-apăi, ce?

— Ia, îi abătuse de însurătoare, coane, se îmbuibase de ghine, şi s-a dus să-şi vire capul la stăpîn. Las' c-o vedea el pe dracul...

— Şi-a luat lucrurile ce le avea la mine?

— D-apăi parcă ce avea! Două, trei zdrenţe şi iţarii de pe el.

— Da' ce făcea cu banii?

— Banii, mult puţin ce avea, li trimetea la alde niaică-sa, să-i plătească dările pămintului şi să trăiască şi ea.

— Are pămînt?

— Avea o corhană stearpă şi vreo cinci iede, d-apăi cine ştie ce s-o hi ales de ele.

Toate acestea erau zise cu căutătura în pămint şi cu un aer serios şi trist. Matei ar fi vrut s-o vază mai sentimentală, mai aprinsă, cum citise el In cărţile ce se ocupă de ţăranii noştri.

— Bine, ţie nu-ţi pare rău c-a plecat?

— Şi de-mi pare şi de nu-mi pare, tot atîta-i.

Şi mai mult nu fu cu putinţă să scoată de Ia dinsa.

„Ce ființe ciudate şi totuşi interesantei gîndi el, şi cît sunt de departe de felul cum le-au zugrăvit nuveliştii noştri i"'*...

Se întoarse de la Floarea înapoi cu un sentiment de descurajare sufletească, de gol, pe care vremea de-afară, cu pomii desfrunziți şi cerul împodobit de nori, il mărea şi mai mult. Intră acasă. în odaia lui, focul se stinsese. Se aşeză într-un fotoliu, şi rămase astfel cu miinile duse la gură. Frigul îi şerpuia prin vine, dar parcă nu se simțea în stare să se scoale şî să cheme. îşi aduse aminte de o cameră rece dintr-un otel de la Pisaşi i se păru că vede apa turburată a Arnului curgîndu-i pe dinainte. Cum trece timpul!... Ce-o fi făcînd Saşa!... începea să se întunece... O muscă blzîi greoaie prin aer şi se izbi cu capul de oglindă. El văzu, ca prin vis, un punct negru căzind, dar dincolo de fața oglinzii, şi tot acolo, spațiul din odaie, reprodus în slaba lumină a zilei. Ce departe i se părea un cadru de perete văzut în oglindă ! Albul şi negru] din el alcătuiau un cap de călugăriță. Dacă închidea ochii mai mult, călugărița se prefăcea într-o biserică gotică; cînd îi deschidea, biserica redevenea călugăriță. Şi aşa, un freamăt de memorie li cînta în minte rugăciunea celor patru popi, în mijlocul cimpului, cind cu venirea sfintei. Dar picătura de aghiazmă de pe gltul Saşei!,.. Ce Incintătoare era Saşa în ziua aceea, aşteptîndu-I. în clarulobscur al odăii, i se păru că o vede, gingaşe şi surizătoare cum era atunci; vedenia aceea lua forme hotărîte, venea spre dînsul, i se aşeza pe brațe şi îşi lipea capul pe umărul Iui. Ce fericit se simțeai...

O femeie intră cu o lampă aprinsă şi cu o depeşă. Saşa se întorcea.

XXII

De la plecarea țăranilor din bătătura lui Tănase Scatiu, cind eu citația, se urmaseră mai multe înfățişări la tribunal, în care obştea sătenilor se apăra cu disperare împotriva pretențiilor arendaşului. Dar judecata

procesului se amina mereu. Tribunalul hotărîse „o descindere la fața locului" ; ea fusese fixată, la-nceput, mai pe vară, dar fusese aminată din cauza morții unui judecător. Acum, în fine, venise vremea să se împlinească „descinderea"'.

Tănase Scatiu trecuse prin multe judecăți: el ştia rostul proceselor pe dinafară. Nu-i dase Dumnezeu „gură", zicea el, că altfel nu-i mai trebuia lui advocați. Dar, ca oamenii cari nu au încredere in doclori cînd sunt sănătoşi, iar cînd îi doare un deget cheamă patru, Scatiu aştepta pe judecători cu advocatul lirgă el.

— Nu doar că el ştie mai mult decit mine, da' ia aşa, de-o parigorie.

Advocatul Iui venise de cu seară şi trăsese in gazdă la el, adueîndu-i in acelaşi timp şi o trăsură încărcată cu mezeluri, icre negre, salamuri, şunci, limbi, țuică, făină, un vin... mă rog, un vin de Golul Drincei, şi s-a isprăvit. Advocatul, cam mirat, aduse toată băcănia asta, dar îi spunea că nu crede că judecătorii să tragă în gazdă la e] şi mai cu seamă să întindă masă mare, în Împrejurările în care veneau. Tănase îl privi spanchiu, ca cineva care ar zice: „Cîți am păscut eu ca d-ta!", apoi trimise de chemă pe primar.

Advocatul iu foarte mirat cînd văzu hurii:d un fel de omuşor păros, scund, pițigăiat, cu o barbă neagră tăiată roată împrejur, îmbrăcat nemțeşte, cu tocuri duble la încălțăminte, ca să pară mai inalt, şi vorbăreț, şi isteț...

— Bună seara, d-le Aronovici.

— Bună seara, d-le Tănase.

— Ce mai e nou?

— Apăi... tot alea şi iar alea: noroi, ploaie, — mizerie goală.

— Ce se mai petrece prin Europa?...

Scatiu, care trata pe Aronovici cam peste picior, făcu din ochi către advocat.

— Ce sâ se petreacă?... Burghezimea se ingraşe pe spinarea săracilor. Am citit că irlandezii vor să Înzestreze pe Parnell[19] al lor; aşa martir m-aş face şi eu.

— Vrei o dulceață?

— Vă mulțumesc, cu plăcere.

— Ştii că d-l primar este socialist, zise Scatiu către advocat, cînd nu se poate duce la Brăila să-şi facă chefurile. Ia şezi. Mă duc să zic să-ţi aducă o dulceaţă.

^ El îşi puse pălăria în virful unui baston strimb şi o rezemă de un scaun. Apoi scoase tabacherea de tinichea şi făcu o ţigară.

— Aşa mă supără d-l Tănase. D-nulesteun „aucat" în procesul cu obştea?

- Da.

— îmi pare bine... A ajuns ţăranul să ţi se urce în cap. Mă rog, acu eu, că trăiesc cu ei de atîta vreme, pot să-ţi spun, că ţi se urcă în cap. Ţi se urcă în cap, d-le!...

Scatiu intră repede, strîngînd din umeri.

— Ia ascultă, primarule, ştii că mîine te calcă judecata?

— Apoi atîta „ni" mai lipseşte... „Ni-"aspus„vătau"!

D-l Aronovici nu prea se avea bine cu unele cuvinte româneşti; mai cu seamă trăia rău cu litera „v" între două vocale.

Domnia-sa se sculă de unde se afla şi veni spre Scatiu înălţînd din umeri.

— N-am sfanţ!...

— Asta n-ar fi nimic, că ţi-aş da eu: dar socotesc eă e prea mare „deranj" să întinzi masă mare pentru cheful tribunalului.

—Ba de ce? Numai să am ce le da, că altfel...

El auzise pe Scatiu că i-ar da el parale, şi nu ştia cum s-o dreagă, ca să ciupească ceva.

— Ia ascultă, zise Scatiu, pareă era vorba să te duci la Brăila.

— Cu ce dracu să te duci?...

— Ce-ţi pasă, numai să pleci mîine în zori.

— Plec chiar acu.

Şi se sculă, cu un gest comic, parcă ar fi fost gata sase urce în vapor chiar atunci. Scatiu îl chemă într-o odaie alături să-i dea ceva parale, şi pe drum îi zise:

— Spune şi ajutorului dumitale să nu găzduiască pe tribunal, că nu-i dator... Tribunalul să-şi aducă merinde, dacă ii trebuie.

După ce Aronovici plecă, Scatiu se întoarse in odaie la advocat, se apropie de el, închizind din ochiul sting şi zicîndu-i:

— înţelegi dumneata!... Ăsta-i primarul ales de mine. Ce-a băut şi ce-a mîncat!...

Apoi începu să istorisească toată pătărania lui Aronovici: cum fusese sergent în armată, cum se încurcase c-o femeie măritată şi o despărţise de bărbat, cum venise la un peticei de moşie ce-l avea acolo, cum era veşnic fără lescaie etc.

— Mi l-am ales primar... Mă ţine vreo mie de franci pe an, dar halal!... Ehei Dumneavoastră gln-diţi că numai aşa se face agricultura I... Trebuie muncă domnule ! Să ştii să chibzuieşti toate, că ţăranul în ziua de azi e mai şiret decit boierul...

Advocatul păru a zice întru sine că e greu, mai ales cu asemenea prubă de boier — dar se mulţumi a zîmbi şi a nu răspunde.

După cîteva minute intră şi cîrciumarul, un japlan de om pină la podele.

— Bună seara, Chirule.

— Sărutăm mîinile, nasule.

— Te chemasem la socoteli, dar văd că astă-seară n-avem vreme. Mai ai din ale băcăniei?... ori s-a dus tot?... că parcă primiseşi puţin lucru.

Tănase Si vorbea întors spre el cu spatele, dar finu-său, Chiru, care fusese hoţ de cai (şi se bănuia că şi acum se mai ocupă cu astfel de afaceri), îl plănuia după întrebări şi pricepu unde vrea s-o aducă „alde naşu-său".

— Apăi, ce să mai am nasule, că o litră două de pastrama, cît am adus, s-a mlncat în casă.

Tănase începu a ride şi a clipi din ochi advocatului.

— Ad-o mai domol, Chirule, eă nu te-ai fi făcut papistaş să mănînci carne în postul Crăciunului.

Chiru mustăci şi se foi în zăbun.

— Da'bate-i-ar Dumnezeu de băcani, că dacă ai căuta ghine, niei nu dai de carne în pastrama lor, aşa-i de uscată şi de slabă.

Scatiu se prăpădea de rîs.

— Zi: **paBtramă** de post?

— Apăi, ce mi-e caraeateţa, ce mi-e pastrama lor...

— Zi, **ru)** mai ai...

— Nici o crestătură.

— Da* de-ale mîncării, altminterea?

— N-am fir de nimic.

— Zi, de-o veni tribunalul, tufă?

Chiru **înălţă** din umeri a gol. Tănase păru a-şi lua aerul grav **şi** a se gîndi:

— Apoi bine, Chirule. Rămînem înţeleşi aşa: dumneata n-ai nici de unele... Tribunalul să-**şi** caute de mlncare in altă parte.

Pe cînd deschidea uşa să iasă, Chiru zise:

— Aş avea o vorbă cu matale.

Scatiu se sculă numaidecit şi se luă după el în sală.

— Cum te duci matale mîine la cîmp? il intrebă încet şi misterios circiumarul.

— Da' de ce?

— Apăi... eu aş zice: matale să nu te dai jos de pe cal.

— Da' ce este?

— Nu-i nimic... da-i mai **bine** aşa.

Scatiu, care **ştia** ce vrea să zică o vorbă de-a Iui Chiru, îi făgădui să nu se dea jos.

— Şi mai mă rugam de nişte belerturi, zise Chiru.

— Da' ce-i? intrebă Scatiu, a mai căzut ceva?

Chiru se scarpină în cap.

— Apăi tot mai chică cite o gloabă. Au venit nişte flăcăi despre Rlmnic cu juncani.

— Du-te la primar, pină nu pleacă, şi spune-i că vii de la mine, **să**-ţi dea trei bilete. Haide !...

Circiumarul ieşi, iar Tănase se întoarse în casă.

Şiretenia biletelor era următoarea: de cind Chiru se lăsase de a mai fura vite, în urma unei straşnice bătăi ce mîncase de la ţărani, se îndeletnicea cu vînzarea vitelor furate de alţii, de prin alte judeţe. Pentru aceasta însă îi trebuia bilete de Ia primărie, cu care să poată duce pe la „bîlciuri" caii furaţi. Aronovici îşi avea partea lui de zeciuială, iar Scatiu, care multă vreme luase şi el de-a dreptul parte la cîştig, se mulţumea acuma numai cu cîte un cal ori un bou, pe care îl

plătea un galben ori doi, îl Iniiera cu fierul lui şi-l trimitea la suhat ori la heighelie.

Astfel se puseră lucrurile la cale pentru a doua zi.

Pe Ia vreo 11 ceasuri dimineaţa, sosi, în adevăr, a doua zi, o birjă cu patru cai, In care preşedintele şi supleantul tribunalului, însoţiţi de ajutorul de grefier, se transportau la faţa locului. Birja se opri în faţa primăriei, unde erau deja adunaţi mulţi locuilori, cari, cu căciulile în mină, stau pe prispă în picioare.

Magistraţii se deteră jos, zgribuliţi de frig, plictisiţi de drum şi morţi de foame. Ajutorul de primar veni în fugă s'ă deschidă „canţelaria", dar oamenilor legei nu le ardea de formalităţi. Ei întrebară de „ceva de mîncare". De mincare, tnfă. Preşedintele era bărbat în vîrsta, însurat, cu tabieturi, fiu de oameni de rînd, ajuns prin munca lui.. Supleantul era tînăr, fost prin străinătate, de familie bună, dar îmbrăcat cam pirpiriu. Pe cînd d-l preşedinte de-abia se foia intr-o şubă de-a lui socru-său, moşier din Călăraşi — junele supleant strîngea din spete în paltonaşul său de bonjurist, si tot întindea o tabachere de argint ajutorului de grefă, care apuca ţigara cu vîrful unghiilor sale de copist de carieră, sprijinindu-şi manşetele în degetele resfirate. După o scurtă chihzuire, preşedintele spuse ţăranilor să plece la cîmp, iar el se sui în trăsură, împreună cu supleantul şi ajutorul, şi se-duseră la circiumă să îmbuce ceva. Caii birjarului de-abia mai mişcau trăsura prin noroiul din sat. Birjarul spera să tragă la arendaş, ca de obicei, unde găsea orz degeaba pentru cai, mincare şi vin bun pentru el; de aceea bombănea pe capră, înjurînd. La circiumă, Chiru primi pe domnii magistraţi foarte cu supunere, dar fără fir de mîncare, „căştii matale, în post, noi trăim cu fasole, cu una, cu alta, cum dă Dumnezeu", dar pofti pe boieri să tragă la curte. Magistraţii iar se chibzuiră. Preşedintele, cu mai multă experienţă, n-ar fi vrut să se ducă la arendaş, deoarece era „parte interesată", dar supleantul, mort de foame, se îndreptă repede spre trăsură:

— Ia Iasă, mon crier; ce, o să-mi vtnd eu conştiinţa pentru un dejun? Hai să mîncăm la el, şi dacă n-o avea dreptate, îl radem.

Această argumentare a unei conştiinţi curate (şi a unui stomac gol) birui frageda rezistenţă a preşedintelui. Birjarul se Îndreptă spre curtea arendaşului (şi de astă dată caii dau mai bine in ham) şi astfel mezelurile aduse de advocatul lui Scatiu Îşi găsiră fireasca lor întrebuinţare.

Magistraţii mîncară eu măsură şi destul de repede, dar mîncară la Tănase, parte împricinată; ieşiră Ia clmp fără el, dar în trăsura Iui şî cu advocatul lui. Cît despre Scatiu, el venea in urma trăsurii, călare pe bidiviul cu care făcea curte Tincuţei, încălţat cu nişte botfori ce-i treceau de genunchi, şi pe cap cu o căciuliţă de pielicică de oaie, foarte tîlhărească. Era radios şi din cind în cînd făcea eu ochiul advocatului. Acesta, om de omenie, întorcea capul, fiindcă simţea că judecătorii erau jenaţi.

Pe drum întilnirâ mai multe pilcuri de ţărani, care nu se prea dau la o parte. Vizitiul lui Scatiu mina bine, dar era noroi şi zgomotul trăsurei nu împiedeca glasurile ţăranilor de-a ajunge pînă la preşedinte. Ei, după cum spuseseră de eu vară, nu voiau să calce judecata pe păminturile lor. Astfel, între grupuri de săteni nemulţumiţi, trăsura ajunse la o viroagă, plină de apă, peste care era un podeţ. Aci, la capătul podului, vreo zece oameni stau înaintea cailor. Vizitiul strigă la ei să se dea la o parte.

— Nu se poate, domnilor!... ziceau ei. N-are ce căuta judecata pe locurile noastre.

Preşedintele se sculase în picioare şi căuta să le vorbească; dar, pe cind parlamenta din trăsură, Scatiu trecu ca fulgerul pe lingă ei, repezind calul asupra ţăranilor cu atîta furie, încît rupse rîndurileşi trecu, iar vizitiul dete bici cailor. în urma lor, locuitorii strigau şi ameninţau, alergînd cit ce puteau. Gluma se ingroşea.

Cînd ajunseră la movilă, unde era locul în contestaţie, îi aştepta jumătate satul. Cei ce alergaseră In urma trăsurei soseau şi ei gifîind. Preşedintele se dete

jos şi se duse in mijlocul ţăranilor cu pasul sigur şi cu capul sus.

— Bună vreme, oameni buni.

Lumea se dete la o parte, dar nimeni nu răspunse. Preşedintele se Invîrti împrejur, ca un actor, şî se uita spre cei sosiţi.

— Ce estef întrebă el; ori credeţi că am venit cu execuţie la dumneavoastră?... Liniştiţi-vă: noi venim numai ca să vedem de partea cui este dreptatea.

— Dreptatea o să hie de partea ciocoilor, zise Lefter, cel cu ura împotriva lui Scatiu.

— Păi aia-i ştiută, adăugară mai multe glasuri deodată.

— Să nu-i calce chiciorul pe locurile noastre! strigă Lefter.

— Să plece de-aici hoţul! întăriră alţii.

Preşedintele voi să mai vorbească, insă fu repede înconjurat de toate părţile.

— Domnule judecător, să poftiţi in trăsură.

In acelaşi timp, mai multe braţe il luară pe sus.

— Să nu puneţi mîna pe mine, strigă preşedintele.

Atunci Scatiu, care sta la o parte, repezi din nou calul în ţărani, dar Lefter dete cu băţul în eapul calului, de-l făcu să sară în două picioare. Lumea se dete la o parte, iar preşedintele putu să se urce in trăsură singur. Scatiu răspunse la lovitura lui Lefter pocnindu-l cu sfîrcul biciului peste ochi, de-i luă văzul. Lefter aruncă cu ciomagul în el, înjurind, dar Scatiu se tupilă şi băţul ii trecu peste cap. Calul se mişca cu *o* nespusă indemlnare: se retrăgea cu ciţiva paşi, sărea într-o parte şi intr-alta, se învirtea printre oameni aşa de repede încît nimeni nu putea să puie mîna pe el. Iar biciul plesnea în dreapta şi în stînga şi pe cine-l ajungea îi crăpa pielea. Scatiu sta ghemuit, cu căciula îndesată pe ochi, cu dîrlogii strînşi in mîna stingă, înfipt in şea ca un drac. Lefter, cu mina la cap, se ţinea după el şi, cind îi veni bine, îl lovi o dată cu bîta peste ţîrloi de-l secă la inimă.

Toate astea se petrecură într-o clipă. Cearta devenea revoltă pe faţă. Preşedintele striga din răsputeri lui Scatiu să s-astîmpere. Cind lumea se mai dezme-

teci, puse mina pe pietre, pe bulgări Înghețați, si începu să arunce în Tănase. O piatră il ajunse în obraz şi-1 umplu de sînge. Numai atunci se hotărî s-o rupă la fugă. întoarse calul împrejur şi-i dete drumul pe cîmp... Săreau bulgării de pămînt din copile de parcă la fiecare pas cădeau bombe ca din senin. Un „huideo" prelung il urmări pină se făcu nevăzut.

în vremea asta domnii din trăsură o vîrîseră pe mînecâ. Vizitiul voise să dea bici cailor şi s-o ştergă şi el, dar preşedintele se împotrivise. Atunci, vizitiul, profitînd de un moment de învălmăşeală, sări de pe capră şi o rupse la fugă. Cînd se deşteptară ceilalți, el se făcuse nevăzut.

După ce Scatiu dispăru, lumea se întoarse către judecători, amenințătoare.

— Acuma, domnule judecător, să vă mai judecăm şi noi o dată! zise unul dintre țărani; ați mîncat şi ați băut la ciocoi, ha !...

Preşedintele Încercă să le mai vorbească:

— Fraților 1... Oameni buni!... noi nu suntem vinovați...

— Jos ! Ia-I, mă !

Un țăran se ridică pc la spatele trăsurei şi puse mina in părul advocatului. Acesta începu a plînge şi a se tingui că are nevastă şi copii, să le fie milă...

De pe movilă se auzi un glas:

— Stați, măi creştini, ce faceți?

Era bătrinul Stoica, cel ce venise pe vară cu citația la Scatiu.

— Ce vă legați de oameni!... Ce v-a făcut dumnealor?

— Nu, că de ce au mîncat la hoțu !

— Fraților, zise preşedintele, ce era să facem? n-am găsit de mîncare nicăieri...

— Dă-te jos, tilhamle, care vrei să ne sărăceşti, zise Lefter avocatului.

— Mă, Leftere, pesemne ți s-a iăcut de puşcărie, mai zise Stoica.

Gălăgia se ridica pînă in slava cerului. Nimeni nu băgă de seamă că pe drum vinea un şir de vreo trei trăsuri, ce mergeau spre gară, care era la vreo jumătate

de oră depărtare. Cum era firesc, cea dinții trăsură se opri, iar celelalte se opriră după dinsa. Era Matei cu fetele, Tincuța şi coana Sofița. Ei mergeau înaintea Saşei, care tocmai venea din străinătate. Matei, care era în trăsura de la Otopeanu, cumpărată de la Scatiu, lăsă hățurile vizitiului şi se dete jos. Lumea se mai liniştise. Cîțiva țărani 11 cunoşteau, fiindcă, de cînd trăiau rău cu Scatiu, munceau adesea pe moşia lui.

— Da' ce este, oameni buni? întrebă el, mirat.

Unii îşi scoaseră căciulile, alțiisedeteră la o parte.

Matei îşi aruncă ochii către nenorociții din trăsură.

— Cine sunt dumnealor?

— Ia, judecătorii sunt, de au venit să ne despoaie, zise unul mai hărțăgos.

Matei nu ştia ce să creadă. Toți erau încremeniți — țăranii cam ruşinați, judecătorii moleşiți de frică.

Avocatul îşi îndrepta părul în cap şi-şi ştergea ochii. Lui Matei i se făcu milă.

— Oameni buni, dacă înțeleg bine, dumnealor au venit la vreo constatare.

— Au venit cu „izicuție", îl întrerupse unul din cei mai răi.

— Nu este adevărat, am venit în „descindere la fața locului", zise preşedintele.

— Ei, şi cu ce drept vă legați dumneavoastră de nişte judecători, cari vin să-şi împlinească o datorie?...

— Păi aşa spui şi eu, coane, zise bătrinul Stoica, ce-s vinovați dumnealor. Boierul nostru e ciinos. da' dumnealor...

— Cine-i boierul dumneavoastră?

— Alde Scatiu.

La numele lui Tănase, Matei rămase un moment pe gînduri, fiindcă i se păru că trebuie să fie vreo pehlivănie la mijloc.

— Căutați-vă de treabă, oameni buni, şi lăsați pe dumnealor să meargă cu Dumnezeu.

— Parcă ăsta nu-i tot ciocoi, zise unul care nu cunoştea pe Matei.

El se întoarse încet, şî se uită la țărani liniştit.

— Eu nu sunt ciocoi, bade, dar văd că dumneata eşti obraznic. Nu ţi-e ruşine să te legi de oameni nevinovaţi...

— Haidem, mă, zise Stoica.

Cei mai mulţi se luară după bătrin, şi se-ndrumară spre sat. Dar Lefter şi cu alţii mai colţaţi stau pe Joc.

— Ia ascultă, bade, zise Matei către Lefter, eu te povăţuiesc prieteneşte să-ţ' cauţi de treaba că altfel ai să putrezeşti în puşcărie. Dumnealor sunt judecălori, şi fiindcă dumneata te-ai sculat cu putere in contra judecăţii, ai să vezi mine cum o să te lege călăraşii cot]a cot...

— Apoi, tot atita e de mine.

Românul era încăpăţînat. Atunci Matei se duse drept ia el. Era cu un cap mai inait decii Lefter.

— Şi ce pofteşti?

Ţăranul se muie.

— Apoi să se ducă de pe locurile noastre.

— Aicea aveţi dreptate: sâ se ducă... dar lăsaţi-J să plece.

— Nouă nu ne trebuie judecată, că la judecăţi tot ciocoii ciştigă.

— Aşa este: duceţi-vă la treaba dumneavoastră, iar dumnealor să se întoarcă de unde au venit.

— Păi aşa, cucoane. Iacă, noi ne ducem, da' să nu le mai calce chiciorul pe pămînturile noastre, că se Intimplă lucru mare...

Şi astfel, şi aceşti din urmă porniră după ceilalţi.

Fetele din trăsură se uitau mirate spre grupul în care era Matei, fără să priceapă ce se petrecea acolo. Judecătorii plecau capetele unul pe după altul, să vadă cumse sfîrşea„revolta". începuseră să mai prindă curaj, de cînd văzuseră trăsurile pe drum. Ajutorul de grefă ţinea hăţurile. Cit despre avocat, mina ţăranului ce i se plimbase prin păr îi paralizase orice voinţă: singura luiaspiraţie, pentru moment, era de a rămîne pe loc, viu.

Situaţia, din primejdioasă, devenea comică. Judecătorii nu voiau să se întoarcă acasă la Scatiu, ca să nu mai treacă prin mijlocul sătenilor. Şi cu toate astea trebuiau sâ se întoarcă, fiindcă birja lor era acolo. Avocatul se ruga de Matei să nu-i lase.

Nehotăr-ît, Matei stete un moment la gînduri: ii părea rău să nu se ducă înaintea Saşei, dar pe de altă parte nu putea să părăsească în voia întîmplărilor pe nişte nenorociţi. Se duse la mătuşi-sa şi îi spuse cum stau lucrurile, rugînd-o să meargă cu fetele la gară, că el trebuia sâ se întoarcă înapoi. Puse pe preşedinte şi pe supleant în trăsura Iui, iar el se urcă pe capră, in trăsura lui Scatiu, in care era avocatul şi ajutorul de grefă, şi astfel porniră înapoi, dar nu la Scatiu, ci acasă la Matei.

Pe cînd aceştia veneau laCiulniţei,Tanase ajungea la tactul subprefecturei,unde starea Iui producea cea mai mare impresie. Fără a sta mult la îndoială, subprefectul telegrafie la prefectură că ţăranii din comuna Balta se puseseră in revoltă în contra autorităţii judecătoreşti; el făgăduia că se duce Ia faţa locului.

Ştirea provocă în capitala judeţului o vie indignare. La tribunal, mai cu seamă, era fierbere mare, fiindcă se ştia că preşedintele era dus în cercetare, în persoană. Depeşi peste depeşi se urmară, între prefect şi procuror pe de o parte şi subprefect pe de alta, asupra soartei magistraţilor. La început, subprefectul răspundea că nu ştia ce s-au făcut. Toate inimile erau pline de groază. Procurorul şi judecătorul de instrucţie hotărîră să plece numaidecit la faţa locului, însoţiţi de poliţai şi de vreo 30 de călăraşi.

In vremea asta, judecătorii şi advocatul se încălzeau la Matei, stînd tăcuţi la gura sobei. Supleantul încerca să mai istorisească cîte un caraghioslîc, dar nimenea nu-i răspundea. Advocatul mai cu seamă era plouat de tot. El se uita melancolic la cărbunii aprinşi, urmărind crimpeie de gînduri. Cînd femeia ii dete dulceaţă, bău paharul de apă rece cu o nespusă voluptate, parcă s-ar fi simţit fericit de a fi încă viu, de a putea gusta un lucru bun, de a putea înghiţi. Fusese aşa de aproape de moarte, sau cel puţin i se părea că fusese aproape, încît cele mai neînsemnate lucruri din viaţă căpătau importanţă.

Ei prinziră şi trecură noaptea la Matei, iar a doua zi porniră la Călăraşi cu aceeaşi birje cu care veniseră, chemată la Ciulniţei de un vătaf.

In urma **Jor,** Matei aştepta cu nerăbdare eă se poată duce la Saşa. în vremea asta văzu trăsura lui unchiu-său intrînd în curte. Conu Dinu ieşi din şubă cu oarecare anevoinţă, ajutat de Aglaia, şi urcă scările în grabă.

— Ce s-a întîmplat, frate? Ce-i? întrebă el, pe eînd Matei îi ieşea înainte.

— Nu-i nimic...

— Cum nu-i nimic? Unde-s judecătorii?

— Au plecat pe la casele lor.

— Ştii bine?

— Cum aă nu ştiu !... dacă i-am pus eu in trăsură...

— Atunci nu-i adevărat că i-au bătut ţăranii de i-au omorit.

Matei explică bătrînului cum se petrecuseră lucrurile cu o zi înainte. Conu Dinu îl ascultă pe gînduri, dînd din cap cu înţelesuri. Cînd nepotu-său isprăvi de istorisit, el rămase cu mîna la gură, neştiind parcă ce să facă.

— Tot tilharu ăla de Scatiu e pricina răutăţilor! La mine de ce nu se mai răscoală nimeni, măi frăţioare?

Matei îl rugă să intre înăuntru să se mai încălzească. El nu primi.

~ Ia ascultă-mă, hai cu mine Ia Balta.

Tînărul stele un moment la îndoială.

— Aş fi vrut să văd pe Saşa...

— Ai dreptate... şi eu vreau să mă duc s-o văd...

Rămaseră faţă în faţă, uitîndu-se amindoi în pămînt.

— Ştii ce? tu du-te la Comăneşti, că viu şi eu, zise conu Dinu. Deocamdată vreau să dau **o** raită pe la Balta, c-am auzit că se petrec grozăvii mari.

— Da? Atunci merg şi eu.

— Haide.

Şi săriră amîndoi în trăsura lui conu Dinu. Pe drum, bătrinul îi explică ceea ce auzise vorbindu-se printre ţăranii din sat, că veniseră nişte zbiri din

Călăraşi, cari puseseră lumea la chinuri. Drumul deshmdat de ploi le păru fără sîîrsn.

Cind ajunseră la Bolta traseră de-a dreptul la primărie. Aici nimeni. Un bătrin care cunoştea pe Dinu, îi ieşi înainte **şi-1** rugă să le vie în ajutor, că tot satul era pus la muncă silnică, la Scatiu acasă. Conu Dinu porunci vizitiului să meaigă la Scatiu.

Porţile de la ogradă erau închise, cînd ajunseră ei la curtea boierească, şi păzite de un călăraş. Conu Dinu şi Matei se deteră jos din trăsură şi voiră să intre, însă călăraşul îi opri. O slugă, care tocmai ieşea, îi recunoscu şi zise soldatului sâ le dea drumul înăuntru.

Pe prispa caselor lui Scatiu stau grămădiţi vreo 20 de ţărani, unii puşi în fiare, alţii liberi, păziţi de vreo citiva călăraşi. Din fundul curţii, unde era o fînărie ascunsă între grajdul de nuiele şi hambar, se auzeau gemete, pocnete, parcă cine ştie ce s-ar fi petrecut acolo.

Conu Dinu se apropie de ţărani; ei se sculară în picioare şi-şi scoaseră căciulile.

— Bună vreme, oameni buni. Da' ce-i cu dumneavoastră?

Deocamdată nimeni nu răspunse. Conu Dinu recunoscu pe un bătrîn.

— Ce-i cu tine, Stoico?

— Ia, rău, cocoane.

— Ce-aţi făcut?

— Păi ce să facem... ia, pustia aia de judecată.

— V-aţi pus împotriva stăpinirii. Rău, iătul meu.

Cu toate că ştia de ce fel de judecată era vorba, boierul bătrîn nu putea admite această răzvrătire în contra ordinei.

Matei, nerăbdător, plecase înainte către fînăria din care veneau gemetele. Unchiu-său se luă după el.

Aci, priveliştea era şi mai tristă. De trei girneţe desfrunzite, erau legaţi trei ţărani, supuşi la tortura „vlrtejului", ca să spuie: pe de o porte unde erau judecătorii, iar pe de alta cine fusese capul revoltei. Fiecare om era legat de braţe şi lipit cu spatele de trunchiul copacului. Un domn numai în cămaşe, cu nişte mustăţi teribile, cu un chip buhav de beţie,

trecea un restei de corn intre iunie şi copac, şi începea să învirteaseă. Pieptul şi braţul nenorocitului chinuit pocneau. El urla de durere, pe cind călău] său înjura ca un surugiu, cerindu-i să mărturisească adevărul, în acelaşi timp doi călăraşi întinseseră la pămint pe un alt ţăran şi-l băteau pe pielea g^ală cu două opri- tori.

Era o scenă dezgustătoare. Soldaţii, cari n-aveau nici o ură personală fmpotriva ţăranilor — din contiă — păreau nişte călăi, atît erau de aprinşi de băutură şi excitaţi de propria lor răutale. Cînd, osteniţi, isprăveau de a-l bate, ii mai dau una cu tocul cizmei in coaste ca să-l ajute să se scoale.

Matei rămase înmărmurit. Un sughiţ de indignare i se urcă in gît. Se rezemă de un stilp şi-şi duse ruina la ochi.

Unul dintre ţăranii legdţi recunoscu pe conu Dinu si începu a striga:

— Săi, cucoane, că ne-au omorit tîlharii!... Fic-li milă de zilele noastre şi nu ne lăsa.

Ivirea celor două r.brnzc necunoscute păru că inti- midează pe chinuitorul oamenilor; der irnpresiunea aceasta nu fu de lurga durată; el văzu în cei doi străini doi arendaşi, prin urmare doi buni prieteni, şi răspunse la strigătul de desperare al ţăranului, dindn-i un ghiont In fălci. Acesta, tinăr şi voinic, încercă să dea cu piciorul in el, dar nu-l ajunse. Atunci bătăuşul, furios, se repezi la un gîrbaci. Conu Dinu încercă să-l apuce de o mînecâ:

— Domnule, domnule, ia ascultă...

înainte de-a găsi vreme să-l asculte, el lovi pe ţăran peste obraz de mai multe ori. J-Tăcâul gemea, Indesindu-şi capul în piept. Conu Dinu îl apucă de braţ. şi-l scutură bine:

— N-auzi ce-ţi spui eu?... Nu mai chinui lumea degeaba, că judecătorii sunt vii, nevătămaţi la Călă- raşi, ori eşti surd?...

Subcomisarul (fiindcă zbirul acesta era subcomisar) se uită mit la conu Dinu:

— Da' cine eşti dumneata?

— Cine sunt, cine nu sunt, nu e treaba dumitale. Atita îţi spun, să nu mai chinuieşti lumea, că ai să infunzi puşcăria. Uite, dumnealui **de** colo a scăpat pe **d**-nii judecători.

Matei se mişcă încet de unde era şi veni pînă lîngă subcomisar:

— în iidevăr, aşa este, zise el domol. Dă drumul oamenilor de unde i-ai legat.

Glasul luistrînsde emoţiune, figurapalidă, statura înaltă, avură oarecare înriurire asupra subcomisarului. Dar, făcîndu-şi curaj singur, beţmil se indirji.-

— Ia **Mlăbeşte**-mă, domnule. Eu sunt agent auxi- liar al parchetului.

Fără **cea** mai mică pauză, o palma uriaşe căzu pe obrazul agentului auxiliar al parchetului. încreme- nit, ridietnd mîna să şi-o ducă la **cap,** subcomisarul păru co **se** dezmeticeşte din buimăceala furioasă în **care se găsea.**

— Dă drumul oamenilor şi bai cu mine la procuror.

Nimeni nu îndrăzni sâ zică ceva, nici subcomisarul cel puternic, nici soldaţii Înarmaţi, — ci cu toţii se supuseră: atîta se potrivea de bine actul acesta de autoritate cu propria răspundere din conştiinţa lor amorţită de vin.

P

Dezlegară pe ţărani de la trumhiuri. Braţele lor erau ca moarte. La unii degetele înţepeniseră. Cel bătut in biciul peste obraz avea pielea crăpată şi plină de sînge. Cel bătut la spete, sta grămadă **pe** un colţ de gunoi ud, fără să se poată mişca.

în culmea indignării, Matei, urmat de unchiu-său şi de subcomisar, intră In casă la Scatiu.

Aci, în odaia lui Tănase, sta la o masă poliţaiul din Călăraşi, cu o coală de hirtie şi o sticlă de vin dinainte. El lua interogatoriul la trei nenorociţi, care trecuseră prin mîinile subcomisarului si acum gemeau rezemaţi de ziduri. Scatiu, cu capul imboboiojit în **basma,** făcea pe victima şi totdeodată **ajuta** pe poliţai in anchetă. Cind văzu pe Matei, şi mai cu seamă pe conu Dinu,rămase foartenedumerit.Sesculă stîngaci de undesealla, încureîndu-se în scaune **şi** voi să poftească pe noii veniţi in odaia de alături:

— Poftiţi, vă rog, dincoace, să fumăm cîte o ţigară, că aici se face ancheta.

— Unde-i domnul procuror? întrebă Matei, fără să-1 asculte. Dumneavoastră sunteţi d-l poliţai? zise el adreslndu-se domnului de Ia masă.

— Da, răspunse acesta.

— Unde-i domnul procuror?

— Dumnealui e la tactul subprefecturii cu domnul jude-instructor.

— Şî dumnealor v-au dat ordin să chinuiţi lumea aşa?

— Ba nu... Da' cine chinuieşte lumea?

— Cum: cine chinuieşte lumea; da' ăştia ce sunt? zise el arătând pe oamenii dinăuntru; da'ăsta ce e? da' ăsta? da' ăsta?

Şi pe măsură ce întreba, apuca pe oamenii ce-1 urmaseră pînă in sală şi-i vîra înăuntru.

— Ăştia sunt capii revoltei.

— Capii revoltei?! Da' ăştia ce sunt? dar cei de-afară? dar satul întreg? Judecind după torturi, toată lumea e cap.

— Păi se Înţelege: toţi sunt deopotrivă vinovaţi, pină ne-or declara pe adevăraţii instigatori... Da', mă rog, d-voastrâ cine sunteţi? !

Matei se uită ţintă în ochii lui. Era palid şi deabia Îşi putea stăplni furia.

— Eu cine sunt?... Ai dreptate, domnule, să mă întrebi. Sunt un nesocotit care am lăsat lumea civilizată şi m-am întors in ţara mea, ca să văd asemenea sălbatecii... Asta sunt. Şi spre deplina d-tale satisfacere, află că mai sunt un martor care am să strig pină la cer împotriva zbirilor ce chinuiesc lumea, şi că n-o să m-astimpăr, p înă nu vă voi vedea, pe dumneata şi pe beţivul acela de colo, cu lanţurile de git, în locul lor...

Poliţaiul muiase nasul în pămînt. Matei urma a se uita Ia el cu scîrbă.

— Asta sunt!

— Ia du-te de-ţi vezi de treabă, domnule, zise el în cele din urmă. Călăraş, pentru ce ai lăsat să intre lume străină aici?

— Poruncîţi, d-le poliţai.

— Să nu mai laşi pe nimeni să intre in curte. Ai înţeles?

— Am înţeles, să trăiţi...

Şi pe cînd Matei şi cu unchiu-său se urcau în trăsură, ca sâ caute pe procuror la tactul subprefecturii, poliţaiul se aşeza placid la masă; aprindea din nou o ţigară şi-şi mai vărsa o picătură de vin, părind a-şi urma procesul-verbal mai departe. După ce Scatiu însoţi pină Io trăsură pe conu Dinu, se întoarse înapoi la poliţai şi începu să înjure pe Matei şi pe toţi coconaşii, ca un surugiu. Poliţaiul îl asculta cam pieziş, lăsîndu-1 să-şi verse focul în pace. Cind isprăvi de înjurat, poliţaiul îl luă de braţ şi trecură intr-0 odaie vecină.

— Ia ascultă, nene Tănase, m-ai virît în belea...

— Ce belea, „domle"!... Te sperii mneata de vorba unui nebun? Păi ăsta-i nebun; nu-1 vezi?

— Ei... nebun, nebun; dacă m-o da la jurnale, aşa-i c-am păţit-o?...

— Ce „jornale, domle"!... Parcă eu nu cunosc „jornalişti" citi pofteşti! Ia să vezi, când mă duc la Bucureşti, cîţi stau împrejurul meu... Dacă-i vorba pe aia, să-1 dăm noi pe el.

— Ba, mă rog, să-ţi cauţi de treabă.

— Atunci ce-ţi pasă?

— îmi pasă, că mă dă afară din slujbă, şi mă dă şi-n judecată.

— Răspund eu, „domle", pentru mneata.

Poliţaiul rămase pe gînduri. După aceea ridică ochii domo) spre el.

— Dacă e aşa, sâ-roi dai înscris eă dumneata ai poruncit să puie lumea la vîrtej.

— îţi dau şi înscris şi poliţă dacă pofteşti... Nu fi copil, omule, şi vino-ţi in lirei

Şi Scatiu voi să-1 ia de braţ şi sâ-1 întoarcă la lucru. Poliţaiul se desfăcu de el şi luă un scaun.

— Ei, neică Tănase, nu merge aşa. Ce mi-ai făgăduit?...

— Gata...

— Scoate.

— Păi n-am asupra mea.

— Du-te la casă...

— Cum o să umblu la casă cu oamenii dc faţă?

— D-apoi pe oameni Si dăm noi afară.

Tănase dete din cap:

— N-ai 'mneata încredere in minei...

— Ba am, da' văd că umbli cu momeli.

— Zău, nene Ghiţă, îţi dau; pre legea mea...

— Vorbe, Tănase băiete... Eu ţi-am dovedii dumitale că-ţi sunt prieten; iacătă lumea pusă la regulă. Pe mine poate să mă dea în judecată, poate sâ mă spinzure, — ce-ţi pasă; la dumneata oamenii au să fie de-acum ca mieii. Dovedeşte-mi acuma că-mi eşti prieten...

Scatiu se scărpina în cap.

— Ei, al dracului!...

în acelaşi timp scoase din buzunar o punga de mătase cu inele şi, răsturnind partea în care era aurul, începu să numere in gînd.

— N-am de ajuns.

— Cit ai?

— Ia, vreo doisprezece poli.

— Dar în partea cealaltă?

— Acolo-i argint.

Poliţaiul păru că stă Ia gînduri...

— Dă punga-ncoace, şi restul mi 1-ăi da altă dată.

— Apoi cu argint cu tot?

— Ei, acuma să mai stai să numeri argintul...

— Ba nu, da* ştii că mărunţelele trebuiesc la moşie. Să-ţi dau nişte bumăşti in locul lor.

— Bine, neică, numa scoate mai multişoare. Parcă adineaorea n-aveai?...

Scatiu răsturnă argintul in palmă şi numără, dupcă cu dupcă, pînă la cel din urmă ban. Se făceau în tot 68 de lei şi nişte gologani. Scoase din buzunarul unei jiletce cu mîneci, un plic soios, iar din plic trase binişor trei bilete de cîte 20 de lei şi le dete poliţaiului.

— Mi-ai mîncat şi aici opt lei, neică Tănase.

— Dumneata să fii sănătos, nene Ghiţă, că auru are baş.

XXIII

Ieşind de la Scatiu, conu Dinu şi Matei luară drumul subprefecturii, tăcuţi, amâriţi, parcă s-ar fi întors de la o înmormîntare. începuse sâ plouă cu zăpadă. Vizitiul opri caii să ridice coşul trăsurii. Un moment, Matei avu percepţiunea limpede a singurătăţii şi pustiului fără capăt, ce se desprindea din întinderea cîmpului. Bulgări negri pe arătură; bălării plouate; ţelina sunaturilor pe care putrezeau tîrtani răsuciţi de vînt. El îşi îndesă pălăria pe ochi şi se vîrî şi mai adine In fundul trăsurii.

Bătrinul simţi ce se petrece într-insul, şi-1 atinse cu mina pe umăr.

— Cam uşurică pălăria ta.

Matei se u ită la unchiu-stu, p cc<ipat de gîr.LLii.

Conu Dinu adăugă:

— Ar fi bine să-ţi iei o căciulă.

Matei dete din cap, zîmbind.

— Da, da. Trebuie să te faci ca noi, om al nevoii. Să te îmbraci de ploaie, să te îmbraci de soare şi să-ţi oţeleşti sufletul tn necazuri, ca să ştii pune preţ pe bunurile vieţii. Sus inima!... că eşti tînăr şi te aşteaptă norocul... Ei!... dă-mi anii tăi, şi-ţi dau tot...

Drumul trecea pe lingă casele lui Matei.

Conu Dinu, în loc s-o ia spre subprefeitmă, zise vizitiului să intre in curte.

— Lasă pe mine, că ştiu eu cum să le vorbesc. Dumneata să mi te găteşti ca de ginere — precum şi eşti — şi s-o porneşti la Saşa, că nu se cuvine s-o faci să aştepte mai mult.

Şi fiindcă Matei vroia să protesteze, bâliînul se făcu serios.

— Aibi încredere în mine. Sunt pînă in suflet scîrbit de ceea ce am văzut. Inttă, băiete, în curte la conu Matei, zise vizitiului.

După ce trăsura se opri la scară, băttimil adause:

— Eşti cam iute din fire. Palma aceea năstruşnică de pe obrazul beţivanului, ce e drept, mi-a răcorit sufletul, dar putea să aibă urmări displăcute... Da, da. Trebuie să te gindeşti, că toată mulţimea asta de

pușlaraale e așa crescută. Tu nu vezi, bre, că toată lumea face politică și toți ăștia de la noi, care țin politica In mină, fac gheșelturi?... O palmă!... Ce-ai îndreptat cu o palmă?... Dar du-te că te plouă. Și spune Sașei că viu și eu... întreab-o ce mi-a adus de la Paris... Haide, băiete...

Matei urcă scările zîmbind. Ce idealist ciudat mai era și unchiu-său în felul Iui!... Cu încetul, oroarea celor văzute îi reveni în minte, și se simțea nefericit, mic la suflet, că nu făcuse mai mult pentru bieții nenorociți. Dezhrăcîndu-sc de blană, se uita în oglindă și vedea mișcarea ciudată ce o face brațul cînd iese din mînecă; dar percepțiunea faptului nu ajungea pină la conștiință. Oare la ce lucru plăcut se gindea cind era in trăsură? Și, fiindcă nu și-1 putea aduce aminte, repetă întru **Bine** toate cele ce vorbise cu unchiu-său, sperînd să poată da peste faptul ce-1 interesa.

Intră astfel în odaie la dînsul. Aici il aștepta o surprindere plăcută: pe o masă din fața ușii, un porLret mare al Sașei, rezemat dc două sfeșnice, părea că vrea să-i vorbească. El se apropie de masă, se plecă binișor spre portret și se uită lung la dînsul... Ce transparență sufletească în ovalul obrazului **acela!...** Luă portretul în mină și veni la fereastră. I se părea că niciodată nu văzuse așa de aproape pe Sașa. Pentru întiiași dată băgă dc seamă ce păr minunat avea. Fotografia reproducea toate cutele bogate curn se împleteau unele după altele, ca o coroană, împodobindu-i capul cu o găteală naturală.

Aglaia, care de la un cîrd de vreme se hotărîse sâ pară foarte fericită de căsătoria lui Matei, intră în virful picioarelor- și-i spuse că Sașa venise s-o vadă de dimineață, că-i adusese un dar prea frumos, un „nșcessaire" de argint, și că tot ea, cu mina ei, așezase portretul pc masă, pentru el.

Matei zise să-i puie caii, și porni la Comănești.

Deși ploua cind intră în curte, Victoria și Mary începură a striga în gura maro că vine nenea Matei, și ieșiră înaintea lui in cerdac. Sașa se luase după **ele,** fără să-și dea seama de ce **face.**

Matei se coborî din trăsură, și urcă scările repede, dueîndu-se drept la dînsa, cu brațele întinse. Sașa își ridicase miinile pînă în dreptul gurii și **parca** și le ținea **strînFe** una într-alta, ca sâ le împiedice de a se duce către el cu prea mare grabă: fetele erau de față. Roșie, rîzînd într-aiuri, îl scutură de mînă cu o nespusă emoțiune, pe cînd Mary **sărea voioasă** înainte, iar Victoria venro zimbitoare în urmă.

— Să desham caii, cucoane? întrebă vizitiul.

— Ba nu, să aștepți.

— Ba nu, să-i deshame, zise Victoria: nu dejunezi la noi?

— N-am lăsat vorbă acasă, dragii.

— Zi-i să-i deshame, întări Sașa, dind din cap cu autoritate.

El incepu a ride:

— Deja?....

— Da, deja.

Apoi cu un aer comic **dc** supărare:

— Je **voudrais** bien voir ca... Sunt aici de ieri, și dumneata vii de-abia după 24 de ore, și chiar atunci ai vrea s-o ștergi numaidecit...

El începu a ride. Ea părea foarte necăjită.

— De i-e rîzi! ii zise. bâtînd din picior.

Victoria tocmai se întorcea.

— Fetîțo, fii bună, și spune din capătul cerdacului, vizitiului meu, să nu deshame caii, ci să se întoarcă acasă, că eu viu cu nenea Dinu.

Fata ieși, sărind de bucurie că venea lo masă și conu Dinu. Mary se luă după dînsa în vederea gravului eveniment al dejunului.

Ei rămaseră amîndoi, unul în fata altuia. Sașa plecase ochii în pămînt.

— Deja?... zise el din nou, zîmbind.

Ea ridică ochii către cl, dînd din cap.

— îmi scriai să viu mai <urind... ca sS nu lovești pe la mine decit. din an in Paște?

— N-am putut, zău așa.

— Știu, am auzit că s-a întîmplat o revoltă **cu** țăranii — dar. de țineai la mine cit de puțin, ai fi găsit un minut să vii să mă vezi... Dacă în locul meu

soseai dumneata, iar in locul dumitale aşteptam eu, desigur că n-ar fi fost putere in lume care să mă împiedice de a veni la gară...

El rămase uitîndu-se la dînsa nedumerit; îi trecu prin minte, ca un fulger, că toate femeile, chiar şi cele mai alese, sunt mici la suflet, cînd amorul lor propriu este in joc. Dar forma şi accentul cu care spusese cum ar fi făcut totul ca să-i iasă intru intimpinare, dacă or fi venit el, i se părură atît de sincere şi de duioase, încît îi luă o mină într-ale Ini şi i-o mîngîie, mişcat pînă la suflet.

Saşa părea că aude tot ce se petrece în conştiinţa lui. Ridică privirile către dînsul şi zise zimbitoare:

— Nu-i aşa?

— Ba-i aşa.

— Atuncea zi-mi pardon şi te iert.

în acelaşi timp ridică mîna pînă-n dreptul gurii lui. Matei ii dete mîna uşor la o parte.

— Cum !... nu te simţi fericit de o aşa mare cinste?

Vorba ei purta intenţiunea unei mirări comice, dar nu ascundea destul de bine umbra unei păreri de rău adevărate.

— Ia să ne înţelegem, mă rog: au oare eu n-am venit cîndva din străinătate, şi era toată lumea la gară, numai... *cineva* nu? zise el.

Această aducere aminte plăcu Saşei mai mult decît oricare răspuns. Ea rămase în picioare uitîndu-se drept înainte.

— într-adevăr, zise ea. Dar eu nu puteam veni.

— Ca să nu râmlie biata mamă singură?

— Ca să nu rămîie singură, da, şi ca să nu afli dumneata prea curînd ceea ce vroiam să ascund şi ceea ce totuşi ai aflat foarte repede.

Zise vorbele acestea în fugă, ca cineva care vrea să se descarce deodată de tot ce are pe suflet.

El se uita la ea lung... Fără a mai rosti un cuvînt, ii luă capul în mîini şi o mingiie pe păr. lip-nd-o de pieptul Iui. Ea se desfăcu încet de el:

— Cum ai găsit portretul?

— Minunat... Nici nu ţi-am mulţumit... Fr.de l-ai făcut?

— La Nadar[20], iţi place?

— Foarte mult.

— Da?...

— Da.

— Atunci stai să-ţi mai arăt unul.

Ieşi repede si se întoarse numaidecît, cu o cutiuţă in mină.

— Ţi-am adus ceva...

în acelaşi timp scoase din cutie un lanţ dc ceasornic cu două capete. De o parte atirna un creion şi o boabă de cristal.

Matei se uită la el cu mare interes, il admiră cît putu de mult şi făgădui să-1 poarte toată viaţa.

— Va să zică iţi place? întrebă ea.

— Foarte mult ...Da' boaba asta de cristal ce e?

Saşa rîdea.

Dacă ajungeai să fixezi într-un anumit mod globuşorul de sticlă, se vedea portretul Saşei. De asemenea creionul avea o ferestruie, pe unde se vedea iarăşi portretul ei.

— A trebuit să mă duc de trei ori la fotograf, ra să-ţi pot aduce lucrurile astea. E cea din urmă modă... pentru logodnici.

El se uita la ferestruia creionului, închizînd un ochi şi privind cu celălalt chipul ţneîntător al Saşei, talia'ei elegantă. Fără să-şi dea seama, ii era mai dragă acolo, in depărtarea iluzorie a unei sticle, decît in realitatea de alături, deşi chiar în realitate ii era foarte dragă; aşa cum era acolo, sâmSna parcă mai mult cu acea din mintea lui, senină şi nespus de dulce; pe cîtă vreme cum era aici, era în partea ei omenească şi reală[21].

Saşa pierdu răbdarea şi-1 atinse binişor peste braţ.

— Ce-ai găsit acolo aşa de interesant?

— Tare mai eşti frumoasă! zise el fără a o privi.

— Da?... Şi seamăn?...

— Foarte mult... Eşti incîntâfoare!... îmi paie t-5 ai sâ te mişti acuma şî ai să vii către mine, ca intr-o feerie... cu o frază din Gliic-k[22] şi două versuri din Homer as crede eă te \'ăd sosind din pămîntul fericit

al câmpiilor Elysee[23], tinde primăvara eternă încinge trunchiul copacilor cu iederă verde şi...

— Vin fetele I...

El îsi lăsă mina in jos ou încetul:

- Ei şi?...

— Nu-i nimic, dar... nu mai aiura.

Se tăcuse roşie dc fericire, îl luă de braț şi se lipi cu capul de umărul lui, uitîndu-se pc fereastră:

— O să ningă.

— Da, *q* să ningă.

— Ce fericit) o sâ fim după... cînd... mă vei lua. N-o să ne ducem nicăirea, nu-i aşa? Am să-ți cînt cite ceva, seara, aici în casa noastră, singuri la foc...

— Da...

— N-are sâ fie tocmai ca în cimpiilc Elysee, dar 0 să J'im fericiți, nu-i aşa?

— Da...

— Acum sa mergem dincolo. Pune lanțul fa ceasornic, şi nu uita că rnă ai în boaba de cristal, în creion si în... realitate.

Cînd veni conu Dinu, ii găsi jucînd tablele, foarte liniştiți. Bătrinul imbrăț îşe pe Saşa din toată inima ; dete minile fetelor să i ie sărute, ca un mitropoljl : bătu pe Matei pe spate şi se aşeză jos. Se vedea bine că era preocupat de cele ce auzise de la judecători. 1 se spusese că tiranii se răsculau sistematic în diferite părți a țării, îndemnați de agenți străini, •e cutreierau satele[21]. El zicea că nu crede in asemenea poveşti, dar totuşi nu era liniştit.

La masă, cu ajutorul Iui Dumnezeu şi a unui vinisor dc Odobeşli, începu a i sc dewrcțî fruntea. Miss Sharp (care se întorsese de demnii) plăti <u amorul său propriu buna dispoziție a lui conu Dinu: ea făcea chestiune persoitală din toate sosurile şi *cmi*-servele englezeşti ce o înconjurau şi de care ridea bătrinul.

Pc la sfîrşitul mesei veni coana Sofița cu Tincuța, si mai in acelaşi timp cu ele sosi şi Tănase Scatiu, oblojit I» cap. Tincuța intră in îugă, riz.înd să sc **1o**-pească de mutra lui Scatiu. Acesta ofta **şi** ridica ochii

în podele, parcă ar fi fost victima cea mai nevinovată a nedreptăței omeneşti.

— Ce mai faci, domnule Tănase? il întrebă Saşa.

— El... ştie Dumnezeu!...

— Da' ce ai la cap? ce ți s-a intîmplat?

— Suferim... suferim mult...

Privirile fulgerătoare ale englezoaicei se plimbau de la Mary la Virtoria şi înapoi, fiindcă erau umflate de rîs la vederea caraghiosului cap al lui Scatiu. Guvernanta avea un dispreț ascuns pentru Tincuța, fiindcă aceasta nu era pregătită la lupta vieței după principiile din „Vanity Fair".

După rnasă, conu Dinu chemă pe Matei şi pe Saşa Într-o odaie vecină, unde-i spovedi ca un duhovnic asupra planurilor)nr de căsătorie, şi, fiindcă amîndoi erau nestrămutați in hotărîrile lor, se întoarce cu ei unde erau ceilalți şi, serios, zisfc către cei de față:

— Ascultați la mine: ştiți că Saşa este fata mea, fiindcă tată-său, Dumnezeu să-l ierte, m-a lăsat cu limbă de moarte părintele ei sufletesc. Acuma vine dumnealui, Matei Damian, nepotu-meu, şi mi-o cere de legiuită soție, — iar eu i-c dau.

Saşa se făcuse roşie ca un măr. Conu Dinu sc apropie de ca şi, luîndu-i o mină, o puse într-a lui Matei. Toți se sculară in picioare.

A-caslă solemnitate improvizată făcu pe roiiu Dinu sâ nu-şi mai găsească cuvintele ce pregătise. îi veni în minte un psalm al lui David, din psaltirea pe care de atitea ori o cetise la biserică, şi se puse sâ rosteasca tinerilor, țintndn-le mîinile unite:

„Luat) aminlc norodul meu la legea mea, plecați urechea voastră spre graiurile gurei melc.

Deschide-voi în pilde gura mea; spune-voi vorbele cele din început.

Şi s-au ridicat mărturii întru lacov, si lege an pus întru fsrail.

Cite au poruncit părinților noştri, ca să le arate pc ele fiilor săi.

Ca să cunoască alt neam: fiii cei ce se vor naşte, şi se vor scula, şi le vor spune fiilor săi.

Ca să-şi puie intru Dumnezeu nădejdea lor, şi să nu uite lucrurile lui Dumnezeu şi poruncile lui să le caute."

— Asta este: să umblaţi în poruncile Domnului şi să fiţi norociţi, voi şi copiii voştri zise bătrinul ca încheiere la cuvîntarea sa.

El sărută pe Saşa şi pe nepolu-său, foarte mişcat, şi bătindu-l pe umăr îi mai zise:

— Iar dumneata, logofete, sâ nu te mai mişti de pe pămînturile astea... m-ai înţeles? că aici ai găsit fericirea cea adevărată!...

îmbrăţişările şi sărutările împiedicară pe Matei de a răspunde...

După cîteva luni, o sanie mergea în fuga cailor, de la Comăneşti la Ciulniţei, pe pîrtia sclipitoare de zăpadă. Matei şi Saşa, de cînd fetele plecaseră cu conu Dinu la Bucureşti, ieşeau în toate zilele, singuri, bătind cîmpiile întinse, pe luciul cărora orizontul se făcuse parcă mai larg. Amîndoi se uitau departe, in zarea albă, câutînd un înţeles personal firii aceleia mărețe, şi amîndoi se întorceau unul către altul, găsindu-l in sufletele lor. Saşa, roşie de frig, cu o dantelă răsucită deasupra căcinliţei, zîmbea din ochii ei de femeie fericită, iar el, serios, îi stringea mina intr-ale sale. Totul părea aşezat pentru o lungă viaţă, calmă, limpede, căreia naturiie lor puţin expansive ii dau o uşoară umbră de ideal.

Cind trecură pe lîngă armanul de la moşia lui, Matei zise vizitiului să oprească şi se dete jos să aprindă o ţigară la Floarea. Ea veni să sărute mîna Saşei.

— N-ai mai aflat nimic de Micu, Floareo? o întrebă Matei.

— Dară... Ce sâ afli boierule... că s-a dus în lume.

— Păcat de el.

— Apăi... cum e scris omului, coane.

TANASE SCATIU

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎNTÎI

După nouă ani de la publicarea In volum a romanului Viața ia țară, *apare, iarăşi in volum, urmarea sa,* Tănase Scatiu[1]. *Aceasta lungă curgere de vreme ar trebui să zdruncine credința mea in puterea de viață a literaturii noastre, în cetitorii români şi înmulțirea lor, in desfăşurarea spre mai bine a întregii noastre activități naționale, aşa cum o vedeam în prefața romanului* Viața ia țară. *Fiindcă însă nu-mi este iertat a măsura mersul lumii cusuec.esele mele personale, trebuie să cred că deocamdată publicului român nu-i place romanele mele, sau că n-are cine să se ocupe de tipărirea şi răspîndire.a lor. Sper însă că va veni o vreme în care românii vor înțelege cu cită sinceritate, cu cită dragoste şi înălțare sufletească a fost scrisă* istoria Comăneştenilor, Lyrîda *şi celelalte lucrări ale maturității; vor înțelege cît e de greu să plăsmuieşti ființe vii, simple şi adevărate, cînd trăieşti departe de ele; vor înțelege, în fine, năzuința către creațiuni fundamental româneşti, care însă sâ împrumute din «specia eternității» adevărul sufletesc şi simplicitatea clasică.*

Dar, oricare ar fi judecata viitorului asupra unui singur om, el, viitorul, se prezintă într-o scară de creştere ce nu se poale tăgădui.

In anul jubilar al domniei regelui Carol, s-a întîmplat jubileul caracteristic al revistei Convorbiri literare". *A trăi 40 de ani spre a publica literatură este virtute, chiar pentru țări cu totul civilizate: pentru noi este o glorie, o dovadă covîrşitoare de energie.* Convorbirile literare *au trecut din rnînă*

in mină, dar n-au căzui; iar astăzi, sub direcţiunea unui om de talent vor merge mai departe.*

O altă înlîmplare fericită şi caracteristică este înjghebarea unei societăţi de editură ca ,,Minerva" sau ca „-Biblioteca pentru toţi", cari publică, in exemplare ieftine, literatură românească. Poale că alegerile lor nu sînt totdeauna bune, iar gustul artei grafice lasă citeodată de dorit. Cu toate astea, ele răspund unei adevărate nevoi a vieţii noastre intelectuale: trebuinţa de a ceti.*

O a treia împrejurare, doveditoare de progres, ar fi tocului, înmulţirea peste măsură a revistelor şi ziarelor literare, uncie hune, altele rele, reviste şi ziare uneori indiscrete, ce se viră in sufletul omului, cu o lipsă de cuviinţă ce atinge animalitatea.

Toate acestea pornesc din aceeaşi energie virulentă, din aceeaşi tinerele sălbatecă, ce umple arăturile dc holde, viile de struguri, gardurile de nebuna vegetaţie a pădurilor. Românii sînt risipitori şi fanfaroni; mai toţi surit bogaţi; cei. ce nu sînt bogaţi işi inchipuiesc că suni; nimeni nu se însoară definitiv; nimeni nu urăşte sau iubeşte eu putere; ţăranii invîrtesc. carul cu patru boi prin curte şi cer pămînt; tîrgovelii nu ştiu să iscălească, dar cer drepturi; femeile nu ştiu să coasă, dar ştiu să stenografieze; un an, guvernul e gata să dea faliment, iar anul al doilea are ex-adente extravagante. O învălmăşeală şi un zgomot, o lipsă de rînduială, parcă lumea noastră ar trăi pururea într-un hipodrom roman, aşteptind să încununeze pe Ncron[7]'.

Şi, cu toate astea, dacă un sens de orientare se desfăşură sus, în lumea chemată sâ guverneze ţara şi poporul actsta, toate relele se tâmăduiesc de la sine[6], pentru acelaşi cuvint pentru care merge înainte tot ce este organic: condiţionarea prielnică a mediului.

Ceea ce condiţionează existenţa oricărei literaturi este frumosul. Acesta este mediul ei prielnic. A spera vreodată că alte cauze pot să înrîurească durabil literatura şi artele este o eroare grosolană. Laude, subvenţii, critici interesate, nimic nu poate salva o epocă antiestetica sau pr un om lipsit de talent.

Aşadar, revistele ce trăiesc sunt bune, prin chiar aceea că sunt.

Frumosul în artă este iluzionarea realităţii. Orice colţ de natură, orice scenă din viaţa trăită, orice sentiment, dacă este trecut din realitate în suflet şi de acolo redat in realitate, devine artă. Pare un lucru foarte simplu. Totuşi numai oamenii de talent au puterea de a da în fiinţă ceea ce era numai în gind. Obştea se. emoţionează în mod pasiv, primeşte în suflet ceea ce. vine dinafară, dar nu mai are mijloc de a sensibiliza din nou. emoţianea. Cei ce nu au talent şi totuşi încearcă a iluziona realitatea, aceia fac monştri, oameni de lemn, simţiri falşe — şi aceia trec. O amabilă zeflemea învăluie încă total, în această ţară tînără şi iertătoare.

n.z.

I

Pe drumul desfundat de ploi, înainta trăsura eu greu.Cîmpul era totuna de apă. Se lăsa noaptea, şi frigul începea să amorţească crestele bulgărilor de noroi, iar bălțile prindeau o pojghiță subțire de gheață — ceea ce făcea drumul şi mai anevoios. Caii, asudați, mergeau prin şleau, sunînd din telencele lor monotone: erau patru înaintaşi, toţi tineri, deprinşi cu vremea rea şi cu noroaiele, fiindcă erau născuţi in herghelie, la țară. Văzuseră ei multe, de cînd erau la grajd: pripoare, zăpezi, ape mari, şi mai cu seamă țăpoiul lui Stoica vizitiul; aşa că greutățile de acum nu i-ar fi oprit din mers, dacă nu-i opreau hățurile.

In adevăr, Stoica, beat mort, ca să-şi ţină cumpăna pe capră, se rezema în hățuri. Atunci trăsura se oprea.

La fiecare popas, se auzea stăpinul înjurînd:

— Mă, bețivule, mă, nu te-ai mai treziți?... Mă!

Şi la fiecare „mă", răsuna cîte un ghiont în spinarea vizitiului, dar fără nici un cîştig: pe dinafară cojocul gros, pe dinăuntru rachiul tare, îl puneau mai presus de pumnii „boierului".

în cele din urmă, Tănase Scatiu pierdu răbdarea. Cînd se mai opriră caii încă o dată lîngă crîşma din drum, el ieşi de sub coşul trăsurii. Scăpărau înjurăturile de mînios ce era.

— Dă-te jos, boule, dă-te jos. Trebuie să mă urc eu pe capră, că de-aia am vizitiu...

Stoica se foia să se dea jos, bolborosind printre dinți:

— D-apoi să-mi dai simbria, că eu mă duc...

— Bată-te Dumnezeu, nevoiaşule, că de douăzeci de ani te duci şi tot nu mai pleci. Măcar de te-ai duce dracului!...

— Parcă-s eu de vină, dacă-s caii stătuți de drum...

In acelaşi timp voi să sară în noroi. Stăpînu-său îl apucă de ceafă:

— Ce faci, măi... Vrei să sari în noroi şi apoi sa te urci în trăsură, ca un porc?

— Poi ce să îac?

— Să te ia dracu, asta să faci. Nu poți să te cobori de pe capră in trăsură?

Stoica sc uită cam urît la priponii ce fie Întindea din virful caprei. Se simțea în ce hal era şi nu-i A enea de loc la indemînă să încerce. Pe cînd el se lupta să între sub coş, caii mişcară trăsura. Vălătuc, Stoica BC rostogoli in noroi.

— Na!... avu el vreme să rostească.

Furia lui Scatiu nu mai cunoscu margini. Crucile, dumnezeii şi toți sfinții părinți îi trecură prin gură, ca la un surugiu. Fără a mai sta mult la gînduri, dete bici cailor şi plecă, lăsîndu-şi vizitiul în noroi.

Cind ajunse in oraş, se înnopta de-a binele.

Casele lui erau aşezate în mijlocul unei curți mari. Le cumpărase, ca pe tot ce cumpăra, de ocazie, de la un boier scăpătat, Costache Mcrişescu, şi le schimbase, le mere metişi se, astfel că erau acum cele mai frumoase din tîrg.

De îndată ce se auziră clopctele cailor, slugile ieşiră toate, ca de obicei, întru întimpmarta boierului.

Cînd 11 văzură singur, fără vizitiu, cu fața Înnorată, nu îndrăzniră să-i zică nici pis, ci se apucară să deshame caii in tăcere şi să ia lucrurile din trăsură.

El, cu o şubă pînă în pămînt, peste care era încins cu cureaua de la revolver, urcă scările, intră in sală, unde îl aştepta fetița cu bona, pe care se făcu că nici nu le vede, apoi trecu în seră, unde răsturnă vreo douătrei glastre cu flori, după aoeea în sofragerie, apoi iar înapoi, pînă ce dete cu ochii de nevastă-sa:

— Da' ce, nu-i nimeni in casa asia?

Tincuța se grăbise să-i iasă înainte, dar nu ajunsese la timp.

— Ba cum sâ nu fie. Uite, suntem toți in păr. Da' ce ți s-a întSmplat?...

— Ia nu mă mai descoase. Unde-i Costea?

Feciorul se ținuse după el de la scară.

— Da' cc-aştepți, măi băiete? Te-ai făcut şi tu boier, ha? Numai boieri in casa asta. Toată lumea-i boier, numai eu am rămas mojic. Mojicu sâ care, că de aia-i făcut el. Cum o să te dau afară, păcătosule!..

Feciorul sta înaintea lui smirna.

—• Trage de ici, boule, ce te uiți la mine, parcă nu m-aî mai văzut.

Costea îl desfăcu de catarama revolverului, îl ajută să-şi scoată şuba şi după aceea îl intrebă:

— Poftiți dulceață?

— Adu-mi pantofii intli, prostule: tot nu te-ai mai învățat ru slujba?

Nevastă-sa se apropie de el binişor:

— Tănase, treci la tine că ți-am pregătit tot ce-ți trebuie, nu te descălța aici.

— Ia slăbeşte-mă dumneata cu învățăturile. Să inveți pe cine ai mai învățat, nu pe mine.

Feciorul aştepta.

— Adu-mi, băiete, pantofii.

Tincuța se uită la dînsul, de sus in jos, fără să zică nimic; apoi luă fata de mină şi voi să treacă într-allă odaie. El chemă fata înapoi:

— Zoițîco, să stai aici.

Fata nu prea vrea- Mamă-sa o rugă binişor să rămînâ. Ea rămase, dar fără voie.

— Nu vrei să stai cu tata? încercă el să zică, eu gtas blajin.

— Nu, răspunse fata, gata să plîngă.

— Atunci, hai, marş!

Fetița se întoarse spre uşă, cu mîna la gură, neîndrăznind să iasă, dar in acelaşi timp nevoind să rămînâ.

— Marş! Să nu te mai văd în ochii mei, urîto.

Fata izbucni in plins. Mamă-sa, care o aştepta la uşă, o luă în braţe şi trecură dincolo. Bona dispăruse deja.

— Neam al dracului! zise Scatiu.

Dar lacrămile fetei părură ca răcoresc aerul, ca o ploaie binefăcătoare. Tănase se mai lumină la chip, întrebă pe fecior dacă a venit cineva în lipsa lui, apoi, sub cuvtnt că acolo nu era destul loc, ca să nu pară că ascultă de vorba nevestei, se duse la el In odaie să se schimbe. In acelaşi timp, Tincuţa, mingiind fata, îşi revărsă trebuinţa de a îmbrăţişa pe cineva, de a auzi o vorbă bună, ea, care avea atîta nevoie de mîngîiere.

Steteau amindouâ, una lîngă alta, de vreun ceas, cind intră Scatiu.

—Mă rog, mîncăm astăzi?

Tincuţa urma a apune fetei o istorioară. Se întrerupse un moment şi-i zise:

— Sună, te rog.

Apoi continuă mai departe vorba cu fata.

El sta rezemat de sobă, căutînd un mijloc de a se amesteca in vorbă. îşi răsuci o ţigară şi zise fetei să-i dea chibriturile. Fetiţa îi duse chibritelniţa şi veni repede Ia loc.

— Bree!... zise el lung.

Tincuţa se uită la dînsul, ca cineva care înţelege ce i se cere, dar stă la Îndoială dacă trebuie să dea sau nu. în cele din urmă se hotărî să-1 întrebe.

— Dar ce ţi s-a intirnplat?

— Ce să mi se-ntîmple: ia, vizitiul cel procopsit de la d-voastrS.

— De la noi!... Te aud că-1 ai de vreo20 de ani.

— Il am. Dar cine mi l-a colăcit: tatăl dumitale.

— Se înţelege: tot tatăl meu e de vină...

lia se sculă să iasă, vrind sâ înlăture o noua furtună ce se pregătea, cind tocmai intră feciorul şi-i pofti la masă.

Era în postul Crăciunului şi din intiinplare se potrivise să fin tocmai într-o miercuri. Aburul de la supă se ridica pînă în lumina lămpii, umplînd camera de miros de bucate. Fiecare se aşează la locul său. madama, fetiţa, Tincuţa, Tănase in capul mese) ş> la un

colţd-lNae, care acuma devenise îngrijitorul Ciulniţeilor, numai un loc rămase gol.

— Ai chemat pe cocoana mare? întrebă Tincuţa pe fecior.

— Am chemat-o, cuconiţă.

Tănase dete duscă pe gît o sticluţă pintecoasâ de ţuică, din care ar fi băut trei inşi, şi după aceea o puse pe masă cu zgomot, pocnind din limbă. Apoi luă cu degetele două măsline, pe care ie aruncă în gură, una dnpâ alta.

— Da' nu vine mama, Costeo?

— Vine, boierule. Chiar acuşica am poftit-o.

Tănase se sculă do ia masă şi vru să iasă, dar tocmai atunci intra coana Profira.

— Haide, bătrîno, haide, că cei tineri nu aşteaptă.

Groasă, buhavă, murdară, coana Profira se mişca din greu, cu un teslemel înnodat sub barbă, cu buzele treniurînd, cu ochii suri de bătrineţe. Ea '?"< incet la loc şi căzu pe scaun ca o ruomiie.

— M-aţi hi aşteptat, maică... Dacă nu m-a chemat nimeni.

Feciorul nu îndrăzni să zică nimic, ci numai dete din cap cu înţelesuri.

Scena aceasta se repeta in toate serile, arnărînd sufletul Tincuţei, prin aceea că Tănase se scula de cite două şi trei ori ca s-o aducă la masă. Cind se scula Tincuţa s-o cheme, era şi mai rău. fiindcă bărbatul său devenea ironic, aşa curn ştia el.

— Nu vă ***aeraujarisili,*** vă rog... să nu vă piară pofta de mîncare.

Cind toţi fură la masă, Tănase se uită prin talerele tuturor, să vadă cine mănincă de post şi cine de dulce. După aceea sorbocăi de cîteva ori din supa lui de linte şi apoi întinse talerul feciorului.

— Na, mă!... Să spui bucătăresei că o să i-o torn pe gît. Asta ciorbă de linte e?

Şi, întoreîndu-se către bătrina:

— Dumneata ce mănineí, mamă?

Baba nu înţelegea si se uita cu ochi stupizi Ia toţi.

— Ce mănînci? Ai ce minca? întrebă el mai tare.

Ea îşi clătină umerii şi zbîrei gura ca de ns.

— Cum, Doamne iartă-mă, să n-am!... Că doar toate sunt din belşug.

— Şi de post şi de dulce, ca la otel, zise el. Că de aia nu mai plouă la vreme.

Tincuţa tuşea din cind în cind, o tuse seacă, urită. La fiecare observaţie a bărbatu-său, îşi pleca ochii in farfurie: se ţinea cît putea să nu răspundă, ca să nu provoace scene, de faţă cu lumea, şi mai cu seamă cu slugile. Dar toate erau în zadar.

— Băiete, dă-mi nişte oloi de in, să pot mînca mazărea asta bătută, că-i făcută de-o săptămina...

— Tănase, nu mai minca oloi de in, că iar te îmbolnăveşti, zise Tincuţa.

El se uită ţintă la dînsa, cu o privire rea, gata parcă să-i sară în cap. Ea adăugă liniştită:

— Degeaba te uiţi la mine aşa: mazărea e făcută de astăzi intr-adins pentru dumneata.

— Eu nu sunt păgîn, să mănînc carne miercurea in post. Aşa am trăit toată viaţa şi mi-a mers bine. N-o să mă înveţi d-ta ce să fac.

— Nu te învăţ nimica, te rog numai să nu măninci lucruri care-ţi fac râu.

— Adu-mi oloi, băiete.

Nu mai zise nimeni nimica. Se auzeau furculiţele in farfurii, glasul fetiţei care vorbea încet cu bona în nemţeşte, tuşea Tincuţei şi lingura lui Tănase care bătea mazărea.

La al doilea fel de bucale, Tănase băgă de seamă că si cucoana Profira mînca de dulce.

— Da' ce faci, bătrino, zise el zimbind.

Baba scăpă furculiţa din mină, speriată.

— A, bată-te potca, mai mare spaima îmi fu...

— Mănînc) carne, ha?

— Poi de, măiculiţă, adăugă ea miorlăindu-se din nou, ce să fac, dacă aşa vrea Tincuţa.

— De ce nu laşi lumea în pace, omule, zise Tincuţa. Aşa este, am rugat-o să mănince carne, fiindcă mi-a zis doctorul.

Luciul păru că face plăcere lui Tănase. Baba era. ca şi mai înainte, rea, beţiva, nevoiaşe, dar fiindcă tot „o mamă are omul", ii împlinea toate poftele şi orice atenţiune către dînsa era bine primită. Tincuţa suferise mult din pricina bătrînei, mai ales in primii ani după căsătorie, dar, de la un cîrd de vreme, i se făcuse milă de ea, fiindcă era bolnavă,

Cu această lumină adusă în convorbire de împrejurări, frunţile se mai descreţiră. Tănase istorisi, in fine, ce i se Intîmplase pe drum, cum lăsase pe vizitiu în noroi, ce nenorocire mai sunt şi slugile astea pe capul stăpinilor, şi astfel, fără să bage de seamă, o dete şi el prin carne. Nimeni mi zise nimic, fiind toţi deprinşi cu firea lui sucită. Tot ce spusese pină atunci era numai Ia adresa Tincuţei, şi cu religia, şi cu economia. Zgircit şi fanfaron în acelaşi timp, fi plăcea să vadă casa bine ţinută, ca să se ştie că era bogat, iar pe de altă parte 11 durea inima de banii *risipiţi.*

Fusese deja deputat în două legislaturi, cu guvernul căzut, şi acum era ales pentru a treia oară, cu noul guvern. De-a pururi in majoritate, vorbea de miniştri parcă ar fi fost cel mai de aproape prieten al lor; tutuia pe toată lumea în convorbirea lui imaginară cu oamenii de la putere; istorisea cum a îndemnat pe „fleacu" ăla de general să mute regimentul 1-iu de la Slobozia, şi fleacul l-a satisfăcut; întrebuinţa cuvinte pe care nu le putea rosti; încurca „bugetul ţării" cu „politica vamală" şi „milioanele de la fortificaţii" şi „socialism de stat", într-o frazeologie imposibilă, din care nu se putea Înţelege decît un singur lueru: că in ţara românească nu mai era de trăit de cind mizerabilii de ţărani se ridicau cu *pritenţii* împotriva „boierilor".

tn cercul lui de provincie era tiran în politică, cum era tiran încasă, in ale vieţii zilnice. Cînd vorbea lui Nae Eftimiu, ori vreunui alt Îngrijitor de la moşie, sau vreunui biet datornic, ori postulant, nu se uita niciodată in faţa omului, ci tot pieziş, sau se plimba prin casă cu mîinile în buzunar, repetind vorba „mă înţelegi" de mii de ori şi nespunlnd nimic.

De astă dată era treaba **pe** greu: in vacanţa Crăciunului venea ministrul de interne în inspecţie şi trebuia primit in gazdă la cineva. Toţi deputaţii şi senatorii districtului fuseseră unanimi să lase o asemenea cinste pe seama lui Scatiu: cu acest chip, fiecare se

scăpa de răspundere şi de cheltuială, şi in acelaşi timp erau siguri că ministrul era bine primit.

Scatiu se lăsase cam greu la început, dar în cele din urmă înţelese şi el că „nimeni nu era în stare să-1 primească în mod convenabil". Se tînguia la toată lumea de beleaua ce-i venea pe cap, iar acum, la masă, era rindul lui Nae să-1 asculte.

— Astea sunt isprăvile domnilor *dipotaţi* şi senatori ai noştri. Le-am zis, mă-nţelegi, să contribuim fiecare cu partea noastră, şi să-i oprim odăi la hotel. Nu, eă nu se poate la hotel. E i , atunci să-1 primească d-l Alexandriu. Ea nu, că nu se poate. Mă-nţelegi?...

Nae Eftimiu da din cap, zîmbind.

— O să primiţi o decoraţie...

— Taman! zise Scatiu, rîzînd. Da' prost eşti, Nae!... Apoi eu, daeă vream, mă-nţelegi, decoraţii cit pofteşti pentru mine... Da' eu umblu pentru alegători, dacă-i vorba.

— Mai vine cineva cu ministrul? întrebă Tincuţa; fiindcă ştii bine că loc mult nu avem.

— Poate să vie cu flecusorul nostru de Mihai.

— Da?...

— Da' ce-i domnu Mihai? intrebă Nae.

— L-am numitără noi la ministrul de interne şef de cabinet... Un fel de scriitoraş...

Tincuţa Începu a ride;

— Ce mai vorbeşti degeaba, Tănase: tu nici nu te-ai mişcat pentru Mihai.

— Da, nu m-am mişcat! Pentru rudele dumitale niciodată nu mă mişc destul...

— Rudele mele!... Slavă ţie, Doamne, că n-am nici o rudă, că altfel mi le-ai scoate pe nas de cîte o sută de ori pe zi.

— Adevărat. Puţine ai, da' bune.

— Se-nţelege. Sper că pe nenea Matei nu-1 pui în slujbă, pe tata de asemeni nu. Astea sunt singurele mele rude adevărate.

— Da!... Nenea Matei al dumitale e cu stea în frunte. N-ai chip, domnule, să te mişti în casa ta de neni-su Matei. Parc-ar fi Poriu împărat, mă-nţelegi

dumneata. Ia, un zevzec, şi nimic mai mult, cum sunt toţi ai dumitale...

Tincuţa se uită la el lung. Tot slngele i se suise în obraz de raînie. Stete un moment cu gura întredeschisă, gata să-i spuie că e un modoran fără pereche, dar se Btăptni şi de astă dată. ti dăduseră lacrimile şi, încet, îşi scoase batista şi se şterse la ochi.

II

Intr-0 odaie mare, pierdut într-un jilţ hjitrînesc, sta conu Dinu Murguleţ, cu picioarele acoperite într-o şubă. Albise de tot, se micşorase, îi crescuse barba în neregulă, fiindcă nu se mai putea rade singur şi nu suferea să-l radă alţii. Bolnav de reumatism, petrecea ceasuri întregi singur, în nemişcare, cu capul rezemat de spatele fotoliului, cu ochii pe jumătate închişi, mistuit de durere, de necazuri şi de ură.

După ce măritaseră pe Tincuţa, coana Sofiţa murise, lăsindu-1 numai pe el să se bucure de fericirea fetei. Stătuse o bucată de vreme la Ciulniţei. Vara o petrecea mai toată la Saşa; dar iarna, cind nepoată-sa se muta Ia Bucureşti, înnebunea de urlt. Cu vremea se bolnăvi şi, vrmd-nevrînd, trebui să vină la gineri-său.

Scatiu pîndea de mult ocazia să pună mîna pe moşie.

De la aşezarea lui In oraş, conu Dinu nu mai avu zi albă: pe de o parte boala, pe de alta suferinţele Tincuţei, care în zadar căuta să-i ascundă adevărul, îl doborîseră. Erau aproape doi ani de cînd nu vrea să mai dea ochi cu ginere-său. Şi cu toate astea, simţea trebuinţa să-1 batjocorească, să-1 insulte, să-i spuie că e mojic şi bădăran, oricît ar fi de deputat. La ideea că Scatiu se făcuse stăpîn pe moşia lui, li venea să strige, să dea cu puşca. Dar nici nu striga, nicinu Împuşca pe nimeni, ci Îşi rodea zăbalele singur, mulţumindu-se a-şi vărsa focul către Tincuţa.

— A venit nebunul?... Trebuie să fi venit, că ara auzit trintind uşile... Ce ţi-a mai făcut?... Iar ţi-a mai zis ceva, iar ne-a ocărit... Spune adevărul, nu te-ascunde de mine, că eu văd toate, văd toate, parcă aş fi de faţă...

Tincuţa se uita la dînsul cum se rezemase cu capul de scaun si închisese ochii, ca şi cum ar fi voit să-i dovedească ceea ce afirma, li era milă şicîteodată chiar silă de neputinţa in cave se zbătea...

— Ei, şi?... Ce-am clştigat dacă ţi-oi spune?

Bătrinul deschidea ochii mari, se muncea să se scoale.

— Il împuşc!... îl impuse!... Hoţu !... care mi-a mincat averea!... m-a adus în halul ăsta... Aoleu, aoleu!... Il împuşc...

Şi iar cădea in fundul fotoliului.

Tincuţa căuta să-l liniştească, incredinţlndu-l că bărbatu-său nu-î zisese nimic. El **Be** uita lung la dînsa, cu privirea blajină, aproape rugătoare.

— Doctorul nu mai vine... m-a părăsit şi el...

— Doamne, tată, cum poţi să zici una ca asta... Doctorul a fost şi ieri; mîine vine iar...

— De ce ţi-s ochii roşii?

— De nimic.

— Iar ai plîns.

— N-am plina. Poate de fum... Am vrut s-aprind focul la Zoiţica...

Privirea lui se fixă din nou pe obrazul ei palid—lung, îndelung, — ca şi cum ar fi căutat urmele Tincuţei de altădată, şi, pleeîndu-şi capul pe o parte, întinse miinile spre ea, o lipi cu fruntea de umărul lui şi îi sărută părul. Pieptul i se umplea de un nod de durere, ce-l îneca. EI ofta şi se tînguia:

— Ce-am făcut!... ce-am făcut!... Cui te-am dat, sărăcuţo de tine!... Atît copil am avut, şi ăsta e nenorocit...

După aceea îşi ridică mîna sus pe frunte şi urmă:

— Ia-mă, Doamne!... Strînge-mă, Doamne!... Cheamă-mă la tine, să nu mai văd!...

Tincuţa râmase un moment cu capul rezemat de umărul lui, parcă s-ar fi simţit bine acolo, ca sub o

aripă caldă. Un moment se lăsă şi ea pradă descurajării şi o podidiră lacrămile. Îşi lipi mîna lui tată-său de obraz şi tăcură amîndoi.

Pe cînd ei se aflau astfel, uşa se deschise încet. Zoiţica întrebă cu sfială:

— Se poate? Pot să intru, tată mare?...

Tincuţa îşi şterse repede ochii, iar conu Dinu se aşeză hi scaun ca de obicei. Fata rămase în mijlocnl odăii, nedomirită, uitîndu-se cînd la unul, cînd la altul: simţea că se petrece ceva, dar nu înţelegea ce.

— Unde-ai fost? o întrebă Tincuţa.

— La madama...

— Şi ce-ai făcut?

— Nimic.

— Cum nimic? Ai învăţat lecţia pe mîine?

— Ba nu, că era acolo şi Mariţa...

— Ei, şi dacă era?

— Săraca, plingea că nu mai vine Stoica...

Tincuţa Înţelese că fata era gata să istorisească pătărania vizitiului, şi astfel să înfurie din nou pc conu Dinu împotriva lui bărbatu-său.

— Foarte râu face madama că stă la vorbă cu slugile, şi d-ta faci şi mai rău că asculţi... Stoica e un năravaş, şi aşa i se cuvine.

— Da' c'e-i? ce s-a întîmplat?... se grăbi să Întreb conu Dinu.

— Nişte prostii... Ia mai bine spune lui lata-mare povestea *Cotoiului încălţat.*

Fata se sui pe braţele bătrînului şi începu să istorisească minunile ce cetise de curînd. Tincuţa îi lăsă împreună şi ieşi.

Atîta bucurie avea conu Dinu în iernile cele lungi petrecute in singurătate. Zoiţa făcea din el ce vrea.

— A!... tată-mare, că tare eşti zbirlit astăzi !

— Dacă sunt zbirlit, piaptănâ-mă.

— Vrei?... Zău aşa... Eu am învăţat în părul lui Muţili.

— Cine-i Muţili?

— Aşa, că parcă matale nu ştii...

— Nu, zău-.- Uite pieptenii colo.

Fata se dete jos să ia pieptenii.

— Păpuşa mea este Muţili.

— Taci, frate! Şi o smulgi bine?...

Zoiţica se uită la el, indignată.

— 0 pieptăn, nu o smulg. Am învăţat să-i fac părul în hirtie; ştiu să-i fac eonei ea la eucoane; ştiu să-i cos rochii...

— Da?...

— O grămadă de lucruri...

— Atunci foarte bine. Vino colea şi piaptănă-mă.

Fata se sui din nou pe genunchii lui.

— Dacă vrei, fă-mi şi mie păru-n hîrtie.

— I... tată-mare!... matale eşti domn, doar nu eşti cucoană! Stai mai bine să-ţi aleg cărarea. Să nu te mişti!...

— 'Nu mă mişc.

Ea Începu să dărăcească prin părul lui conu Dinu, parc-ar fi tras dintr-un caier.

— Vezi tată-mare!... ai zis că nu te mişti.

— Bine, fetiţo, da' mă cam doare...

— Ei!... Cum se poate? că eu dau încet... Măcar de-ar da madama aşa in cap Ia mine!

Conu Dinu rîdea pe îndesatele, cu părul tras pe ochi, aproape înăbuşit de greutatea corpului fetei, care acuma se ridiease în picioare, ca să potrivească şi mai bine cărarea.

— Dar ce s-a întîmplat, fetiţo, cu Stoica?...

Zoiţica se lăsă pe genunchii bătrînuhii. Era gata să-i spună ce se întîmplase vizitiului, cînd, deodată, cu priceperea precoce a copiilor crescuţi între părinţi ce nu se Înţeleg, fata schimbă vorba.

— Ai mătreaţă, tată-mare.

— Am. Da' parcă tu nu ai!...

— N-am, zău. Ia uite-te.

Şi Zoiţica se plecă cu capul sub nasul lui conu Dinu, care se făcu că-i resfiră părul. Bătrinul Insă se gindea cum să descoase pe fată, ca să afle adevărul. El simţea fondul de imoralitate ce se ascundea in fapta lui, dar, cu cruzimea bătrinilor bolnavi, voia să-şi ajungă la scop.

— Zoiţico, ia caută colo pe fereastră, sub hîrtii.

Fata se dete jos de pe braţele lui şi se duse sâ caute pe fereastră.

— Aicea, tată-mare?

— Da. Ai găsit o cutie?

— Da, am găsit o culie de rahat.

— Ad-o încoace.

Zoiţica o aduse, conu Dinu o deschise cu greutate, făclnd sâ izbucnească o pulbere fină de zahăr şi un miros plăcut de vanilie. După aceea scoase o bucată de rahat şi o rupse în două întinzînd aluatul ca o beltea legată.

— Cască gura.

Zoiţica căscă o gură cit o şură. Ochii ei se aprinseră de pofta lucrului dulce. Conu Dinu se opri.

— îmi spui ce s-a întîmplat cu Stoica?

Fetiţa se uită o clipă în ochii bătrlnului, apoi închise gura încet, muie capul în pămînt şi se înroşi. Dar bucăţica de rahat, ce atîrna în aer, birui instinctul moral al fetei. Ea ridică din nou ochii către bătrîn şi zise încet:

— îţi spui.

însă, in clipa aceasta, conu Dinu işi reveni în fire. El lăsă rahatul în gura fetei, o sărută pe păr şi ii zise să bea apă din paharul de pe masă.

— Şterge-te la gură frumos, să nu te vadă maică-ta, şi du-te de te joacă. Mi-i spune altă dată ce s-a întîmplat cu Stoica. L-a bătut tată-tău...

Fata se şterse binişor la gură, şi, fericită că nu mai era silită să primească schimbul ruşinos de dulciuri şi de destăinuiri, închise din ochi cu taină şi dete din cap:

— Nu l-a bătut... L-a lăsat în noroi, Ia circiumă. Era beat mort, şi se rezema de hăţuri, cind înainte, cind înapoi, cînd înainte, cînd înapoi.

Şi, maimuţărind astfel pe Stoica beat, cum se legăna pe capră, se duse să se joace.

în urma ei, conu Dinu se adinei din nou în gînduri. Stoica era cam beţiv, dar lui ii răsărea în minte cum fusese cu 20 de ani înainte: flăcău voinic, supus la vorba stăpinului, harnic la treabă. I se părea câ-1 vede,

pe el şi pe vătaful Tafta, alergînd de colo pînă colo, în curtea de la Ciulniţei, gata să sară la cel mai mic ordin al lui, al lui, al lui conu Dinu, adevăratul şi singurul proprietar al moşiei. Cu lipsa de însemnătate cu care se înfăţişează prezentul pentru bătrini, Iui Dinu Murguleţ toate actele din urmă ale vieţii i se păreau vremelnice şi neserioase: măritişul Tincuţei, importanţa ce o luase Tănase în lume, venirea sa la oraş, prefacerea caracterului fie-sei, trecerea moşiei in stăpînirea lui Scatiu, toate acestea il nelinişteau şi-1 supărau. Mai cu seamă moşia. Era cu putinţă să-1 fi înşelat toată lumea, cînd cu facerea foii de zestre? El dăduse Tincuţei o parte din venit, păstrîndu-şi pentru el, în mod expres şi solemn, proprietatea şi administrarea moşiei.

Şi, ca să se încredinţeze o dată mai mult ca aşa grăiau actele, voi să recitească copia contractului dotai, ce era sub perna de la căpătii, cu alte hirtii vechi. Dete să se scoale şi puse un picior In pămînt, fără să se gîndească, că iarna picioarele îi erau umflate şi nu se putea mişea. Durerea il ţintui pe fotoliu. Atunci uită deodată hirtiile şi-şi aduse aminte de boală. Nimeni nu se îngrijea de el. TraBe un scaun de paie ce era alături, îşi întinse piciorul cel bolnav pe el şi, cu mare greutate, îşi scoase pantoful. După aceea încercă să-şi scoată ciorapul, lucru aproape cu neputinţă pentru dînsul. Gemînd, blestemînd, întinse mina pe o măsuţă, luă o pereche de foarfeci şi-1 tăie pe de-a-ntregul. Apoi aşeză o luminare pe scaun şi începu să se pipăie. Carnea, albă şi moale, părea dospită. El apăsa cu degetul peste tot, ca să găsească locul unde-1 durea. Dar nu-1 durea nicăirea. Atunci de ce era umflat? Poate ca-1 stringea ciorapul. încercă astfel să puie piciorul în pămint, şi i se păru că umblă mai uşor. îşi aduse aminte de hirtii şi întinse mîna sub pernă să le ia. Pe cind înBă le lua, se gîndea mereu la ciorapi: desigur, erau prea strimţi. Asta era adevărata cauză a durerii. Nici nu putea fi altfel: încălţămintea lui de acum, cînd avea picioarele umflate, era făcută pe măsura de totdeauna. Negreşit. Fiică-sa nu Be mai ocupa de el; nimeni nu se mai gindea la dineul, şi el le dăduse tot pe mină, averea Iui întreagă!...

în momentul acela, conu Dinu ura pe toată lumea, pe Tincuţa deopotrivă cu ceilalţi. Furios, se sprijini de pat, de masă, şi ajunse pînă la scrinul cu rufe, pe care il deschise, îl răscoli, pină ce dete de teancul de ciorapi, aşezaţi cu îngrijire şi legaţi cu o panglică de mătase. El nu văzu şi nu pricepu nimic din dragostea cu care erau toate aşezate la locul lor, ci smuci teancul de ciorapi şi se puse să-i taie cu foarfecele.

După ce stîrpi toată încălţămintea din scrin, rev_ni la loc cum putu, îşi întinse cu mare greutate piciorul din nou pe scaun, işi căută ochelarii, ce-i aliniau totdeauna peste halat în sin şi se puse să răsfoiască actele...

Cînd intră Tincuţa să-şi ia noapte bună de Ia el, îl găsi cu capul ciutură, căzut de pe rezemătoarea fotoliului, cu ochelarii intraţi în obraz, răsuflînd cu greutate şi horcăind cu zgomot, de părea că se îneacă la fiecare înghiţitură di aer. De Ia piciorul gol, la ciorapul căzut jos şi tăiat, de la actele răsfoite pe scinduri, la scrinul întredeschis, ea înţelese ce se petrecuse cu bătrinul. O milă nespusă o cuprinse faţă cu trupul acela doborît de suferinţă şî cu sufletul lui necăjit. îl acoperi pe picior cu un tartan şi neîndrăznind să-1 deştepte, luă şi ea un scaun şi şezu Ungă el. însă gemetele, horcăitul, greutatea cu care dormea, îi făceau rău. Se hotărî să-i ridice capul mai sus şi să-i ia ochelarii de la nas. Conu Dinu se deşteptă.

— Ce este? zise el sperios, uitîndu-se roată împrejur şi neînţelegînd nimic.

— Nu-i nimic, tată: ai dormit pe scaun cu piciorul gol. Mă tem să nu răceşti.

— Am adormit. Dorm rău noaptea.

— Culca-te de-o binele, la să-ţi strîng hirtiile astea şi să-ţi ajut să te dezbraci. Mîine dimineaţă vine doctorul...

— Vine?...

— Da. Ţi-am cumpătat şi o duzină de ciorapi noi, de lină moale, largi, cum îţi plac dumitale.

La vorba asta, hătiinu) îşi aduse aminte de vandalismul din scrin, şi, şezînd pe marginea patului, începu să plingă. Tincuţa se făcu că nu-1 vede. El se uită după

i -'.UT;.-"

dînsa cura se mişcă prin odaie, punind cu îndemînare Ja loc tot ce el răsturnase In drumul lui.

— Va să zică ţie tot ţi-e milă de mine !

— Doamne, tată, ce vorbă!

— Ia vino-ncoa.

Ea se apropie de el şi şezu din nou pe scaun.

— Ştii ce-am făcut?...

— Ce?

— Am tăiat toţi ciorapii din scrin.

— Bine-ai făcut: iţi erau strimţi.

— Va să zică nu mă ocăreşti?

— Eu, să te ocăresc?!... Da' cu ce drept?...

El se uită in ochii ei şi deocamdată nu zise nimic. Apoi intră cu greutate sub plapomă şi se întoarse cu faţa spre perete. Fiică-sa îl înveli bine peste tot şi se aşeză pe scaun lîngă patul lui. După cîteva minute se întoarse către dinsa.

— Am căzut in copilărie, nu-i aşa?

Ea se uită la dînsul, zîmbindu-i cu bunătate.

— De ce vorbeşti aşa, tată?

— Eu înţeleg toate, toate le înţeleg, parcă aş fi în glndul tău... In Joc să mă ţii de râu, că am făcut o faptă rea, tu găseşti că am făcut bine...

— Ei, Doamne! Apoi nu ştiu încotro s-o mai dau cu matale.

— Vezi, vezi l Asta-i: am căzut In copilărie.

— Nu, tată dragă; ai făcut cu lucrul dumitale ce ţi-a plăcut.

— Aşa?... De ce nu spui drept ceea ce glndeşti?... Nu era mai bine să dăruieşti ciorapii la un om sărman?

Tincuţei i se muiară mîinile, şi, neputlnd să facă altceva, începu să rîză:

— Ei, Doamne!... Bine era şi aşa.

— Vezi?

Măgulit că i-a ghicit gindurile şi mai ales văzînd-o că ride, se îmbuna **ŞL** el, fără măcar sâ-i treacă prin

minte că risul ei era semn de adincâ descurajare. închise ochii, mulţumit, pe cind Tincuţa se uita la el, cu obrajii aprinşi, ostenită şi singură.

III

De Ia patru ceasuri, dimineaţa, Tănase sc deştepta şi începea sâ tuşească. Răsuna odaia la glasul Iui de trîmbiţa răguşită, şi toate vietăţile de primpiejur se mişcau. Il auzea pină şi conu Dinu din partea cealaltă a caselor, şi-i sti iga prin zid: „Jaba!... TignafeMi 1..."

După ce bocăia un ceas, două In pat, se siula sâ se îmbrace, fără nici o grijă de nevastă-sa, care dormea în palul de alături. Printre picături se şi închina: făcea o cruce, tuşea, înjura şi ier se ruga, cu „Doamne, iartă-mă" la fiecare vorbă urîtă cu care cinstea pe Dumnezeu. Citeodată. opintirile lui seci erau aşa de supărătoare că Tincuţa sărea din pat să nu-l mai audă.

— Frate, ia ceva, pentru numele cerului, că-ţi prăpădeşti pieptul.

— Tc turbur din somn!... Castelana!... A cetit toată noaptea Ia romane, şi dimineaţa ar vrea să doarmă... Să te culci ca mine la 9 ceasuri, şi să te scoli la 4, după treabă. Aşa am fost eu deprins la mama mea, şi mi-a mers bine.

Tincuţa îşi pierdea răbdarea:

— Se poate, dar eu n-am fost deprinsă aşa, la a mea.

— De aia sînteţi plini de brînză.

— Eşti un mojic, ii zicea Tincuţa între dinţi, şi se ducea în odaia îetiţei să-şi urmeze somnul în pace.

El trecea in cancelarie, unde şi focul şi lampa erau aprinse de **iu** noapte, şi începea să se plimbe de colo pînă colo, pînă ce feciorul li aducea ceaiul. Atunci, cu un mănunchi de chei ce atîrna o oca, deschidea casa de fier şi scotea o sticlă cu rom, o cutie de tutun şi un pămătuf de pene. Din sticla **cu** rom vărsa în paharul eu ceai cit putea să Încapă, şi apoi o ducea la gură, gilgîind din fugă, cum făcea şi coana Profira cînd gustarea rachiul oamenilor.

Apoi, pocnind din limbă şi scrîşnind din dinţi, **işi** alegea o pană să-şi curețe țigareta, mişcind din cînd **in** cind linguriţa din pahar. **în** cele din urmă începea să soarbă cu zgomot din ceai şi-şi aprindea ţigara, din care trăgea fumul cu o poftă nespusă.

De cum se făcea ziuă, primea lume.

Cel dintîi ce se înfăţişa fu domnul Bănică, sau mai scurt, „don Nică", îngrijitorul de la vie, care nu îndrăznea să intre, şi se plimba pe la uşa cu geamuri de la biuroul „boierului". Tănase chemă pe fecior.

— Cine-i afară, Costeo?

— Don Nică, de la vie, boierule.

— Să intre.

Toţi îngrijitorii săi de pe la moşii erau aleşi pe sprinceană: unul mai pehlivan decît altul. Bănică, în oraş, purta căciulită pe ochi, ştrengar nevoie mare, cu o fişcă vîrîtă în carimbul cizmei din dreapta, cu guler de astrahan la *scurtătura;* aci, în faţa lui Tănase, părea umilit şi bleg, stind în picioare lîngă uşă şi aşteptînd să-1 întrebe, ca să deschidă gura. Scatiu îl ştia că nu era cel mai din urmă *cu talente de administraţie;* de aceea ciuli urechile. îi dete bună dimineaţa fără a-l privi, întors pe o parte şi îăcîndu-se că ceteşte *Monitorul Oficial.* După cîteva minute îşi ridică ochelarii de pe nas şi se uită la el.

— Ce-i, Bănică?

— Bine, boierule.

— Ce te-aduce?

— Păi, ce să m-aducâ; ia. mai venisem după nişte parale...

Tănase se sculă de pe scaun şi începu să se plimbe, ca de obicei, grav şi încruntat, ori de cîte ori era vorba de bani.

— Parale ! iar parale !... Ai primit cam mult anul ăsta, Bănică.

— Am primit, da' ce-am primit e scris. Doar nu le cer pentru mine, că eu, cum dă Dumnezeu.

— Ştiu, da' n-am.

Bănică tăcu şi se uită **in** pămînt.

— Cit mă costă pîrnojia asta de vie, numai să fie **in** sufletul lui socru-meu, că el m-a procopsit cu dînsa.

De la anul o dau dracului, o arer.dez, !i fac ce-i fac...

— Arendaţi-mio mie, domnule Tănaso,

— Taman ! Te-am şi găsit bun de plată i

Bănică rîdea incet, fără să se supcie, sceptic în fond, ca unul care ştia toate cotiturile vorbei lui Scatiu. După cîteva minute adause:

— Veniseră nişte oameni de la Gurgueţi să ia bani pe muncă.

— Mulţi?

— Păi, gîndesc că tot aş face vro 200 de zile. Măcar de-aş găsi cui să dau, să îmbrac toată via.

— Ce le dai pe zi?

— De pomană, boierule; unu, unu şi zece, unu **şi** douăzeci, cînd **in** primăvară se urcă la trei şi la patru.

Scatiu păru că se gîndeşte. După un minut scoase pumnul de chei şi deschise casa de bani.

— Doar să-ţi dau din altă parte.

Şi, zicind astfel, luă cinci fişicuri de aigint dintr-un coş de sîrmă, şi le puse pe masă. Apoi desiăcu o condică lungă şi însemnă cu scriitura lui chinezească: „daţi lui Bănică, *itidentul* de la vie".

Bănică luă fişicurile, se uită la ele socotind în gînd, şi apoi rămase privind spre Scatiu.

— Cît îmi daţi, boierule?

— Tu nu vezi: 500.

— Ba văd, da' sint cam mulţi. Să tot dau pentru 200 de zile, că românul simte el că-si vinde munca pe nimic, dar n-arc ce-şi face capului de sărăcie.

— Da' ştii tu cum să-i aduci: vin săibâtorile Crăciunului şi oamenii au trebuinţă de bani.

Bănică mustăcea, uitîndu-se furiş la stăpînn-său.

— Şi matale rămîi făr' de parale...

Tănase începu să rîdă.

— Zău, mă Bănică: am luat banii din altă parte. Aştept pe Nichitachi să i-i dau. Iacătă-1 că vine.

în adevăr, o birje, cu două mîrţoage de cai şi cu un jidan vizitiu, intra din noroiul de pe stradă **în** curtea pavată cu pietroaie a lui Scatiu. Bănită tot sta la îndoială. Stăpînu-său îi făcu vint:

— Hai, cară-te.

— Mă rugem să-mi dai şi mie nişte paiale...

— N-am, mă.

— Gă vine Crăciunul, şi n-am nici de unele...

— Ei, al dracului!...

— Zău, boierule.

- Măăă!...

Şi jumătate rîzînd, jumătate supărat, Tănase deschise din nou casa de bani şi scoase un pumn de argint, din care numără 50 de lei, însemnînd in catastif „dați lui Bănică *itidentul* în leafa lui".

— Gară-te.

— Cam puțini, boierule.

— Gară-te odată !

Bănică, ieşind, se întîlni cu Nichitachi. Acesta îl cunoştea, de la alegeri, unde, beat de dimineață pînă seară, Bănică era în elementul lui.

— Ce mai faci, Bănică?

— Sărut mina, coane Iorgule.

— Acasă-i Tănase?

— Poftiți că-i acasă.

Pe cînd Nichitaehi intra, Tănase, fără a se uita la el, sări de pe scaun în urma îngrijitorului:

— Mă 1 să dai banii la oameni din mîna primarului, cu contract, m-ai Înțeles?

— Da' lasă, boierule, că doar n-am îmbătrînit de drumul bisericii...

— Că altfel nu mai vezi nici banii, nici munca, zise Tănase, întorclndu-se către Nichitachi.

— Păi, dar cum ! zise acesta, rîzînd: ia oaia pielea de pe lup.

Tănase rîdea cu hohot, în fața celuilalt, care şi el rîdea. Se priviră un moment ca doi buha'i.

— Lesne ți-e ție: ai cumpărat case, ți-ai pus banii la dobîndă, şi chef, neneaco, cu banii băbachiil... Ia şezi. Iei un ceai?

— Păi să iau, dacă-mi dai.

Iorgu Nichitachi era ca şi Scatiu, deputat, însă de opoziție. în parlament părea că merge cu liberalii, dar bine nu se ştia cum vota. în județul lui îşi păstrase oarecare popularitate, prin neoboseala cu care alerga după trebile alegătorilor. între el şi Scatiu se încheiase un soi de înțelegere tăcută, de a se ajuta unul pe altul

spre a se alege sub toate guvernele. Scatiu fiind mai incult, mai bogat şi mai fălos, nu se sfia a se declara pe față liberal, conservator sau junimist', după cum bătea vîntul. Celalt era mai strîns: îi jucau ochii în cap după toate combinațiile, după toate afacerile, după toate gheşefturile, dar avea pudoarea de a nu le da pe față.

De astă dată venea la Scatiu pentru a-i recomanda pe un jidan- care voia să ia antrepriza zidirii unui spital.

Nervos, spînatec, şiret ca o vulpe, căuta prilejul să intre în vorbă cu îndemînare, fără ca celalt să ghicească interesul ce-l aducea. Se învîrtea prin casă de colo pină colo, inspectînd mobilele, punind mîna pe hirtia de pe ziduri, privind tavanul.

— Mă Tănase, bună treabă ai făcut tu cu casele astea! Om cu noroc.

Pe cind el vorbea, intră femeia cu o cutie cu lemne, din care aşeză binişor cîteva pe foc. Nichitachi se întrerupse din vorbă, uitîndu-se lung la dînsa, fiindcă era curățică şi frumuşică. Pe la spatele ei, făcea semne de admirare lui Scatiu, învîrtind mîna prin aer.

— Ia mai pune lemne, fetică... Pune lemne, că nu-i cald la toată lumea ca la stăpinul dumitale. Lui văd că are cine să-i ție de cald.

— Ci tacă-ți fleoanca, mă Iorgule, zise Tănase podidit de rîs, dar vrînd să facă pe demni'l.

Femeia ieşi cu mîna la gură, ruşinată de tot. în urmă, cei doi *boieri* făceau un haz nespus, uitindu-se unul la altul, urîți şi libidinoşi ca doi satiri.

— Bată-te Dumnezeu de caraghios!... zicea Scatiu măgulit de o asemenea bănuială, nici la bătrînețe nu te mai astîmperi, mă?...

— Mare şiret mai eşti, mă Tănase! Să-ți spun drept, bine le alegi. Ce zice cucoana de aşa marfă?

— Taci, bre, din gură, că te-o auzi cineva.

— Lasă că te lucrez eu in ochii d-ei... Da' îmi dai ceaiul ăla, ori ba?

Scatiu sună ce sună, apoi se sculă el însuşi să vadă de ceai.

Cind se întoarse, Nichitachi îl luă de la uşă.

— Ia ascultă, Tănase, am venit la tine cu două trebi: una mă priveşte pe mine, alta te priveşte pe tine.

— S-auzim.

— Am, bre, pe afurisitul ăla de jidan cu spitalu, care mi-a pus in spinare toate neamurile...

Scatiu se uita în jos. El ştia că evreul era bogat şi că Nichitachi nu umbla degeaba pentru el.

— Iese ceva, Iorgule?

— Ce să iasă, bre?... Alergătura şi alta nimic.

— Să fii tu a] dracului?

— Zău aşa, Tănase 1 Fă-mi treaba asta, şi am şi eu pentru tine...

— Să vedem.

— îmi făgăduieşti?... N-ai declt să scrii băiatului, lui Comaneşteanu, s-aprobe licitaţia...

— Bine, să vedem.

— Ba nicidecum: trebuie să-mi făgăduieşti.

— Bine, frate...

— Cînd scrii?

— Nu scriu, vorbesc eu, cînd m-oi duce la Bucureşti.

— Aşa, vezi. Acuma pentru tine. Asta-i locmâ mare; tînărul Comaneşteanu s-a pus pe trai şi are nevoie de bani.

— Mihai? întrebă Tănase, neputindu-şi ascunde mirarea şi bucuria.

— Nu ştiu bine de se cheamă Mihai... Cumnatul lui Damian.

— Da, da.

— El. A venit ieri Ia mine Isidor zaraful; are tn mină o poliţă iscălită în alb.

— Taci, frate I

— Zău aşa. Caută vreo 15* mii de lei cu dobîndă după om.

Bufniră amîndoi de rîs, uitîndu-se unul Ia altul.

— Eu i-aş fi dat numaidecit: vindeam nişte hirtii şi făceam suma. Da' m-am gîndit la tine, zise Nichitachi, clipind din ochii lui şireţi; tu ai mult interes prin partea locului: ai moşia ta, ai luat şi pe-a lui socro-tău, şi poate intri şi-n a Comăneştenilor.

* în ediţiile 1907, 1916, 1923 - este vorba de 12 mii de lei. Textul se restabileşte după manuscris *şiConv. Ut.,* deoarece chiar în ediţia de bază (1923), mai departe (p. 27, 30, 37), se vorbeşte de 15 mu (n. ed.).

Tănase se gîndea, fără a mai asculta pe celălalt. El vedea deodată ce cîmp larg de exploatare pentru el şi de umilinţă pentru nevastă-sa i se deschidea, dacă ar fi avut in mină poliţa lui Mihai. Cu toate astea insă, un rest de inexplicabilă ruşine il împiedică de a primi numaidecit tîrgul. Chipul senin al Saşei, care întotdeauna ii insuflase respect şi admirare, îi răsărea în minte. Dn moment avu pornirea de a spune că nu primeşte, dar, samsarul biruind în el licărirea de omenie ce-i insuflase amintirea Saşei, zise:

— Spune jidanului să vie la mine.

In clipa cît el se gîndi, Nichitachi il străbătea din ochi, neputind să-şi explice înţelesul acestei tăceri.

— Credeam că ai înnebunit, zise el tare.

— De ce?

— Să stai tu la-ndoială cind îţi cade aşa locmâ în mină l

Tănase se sculă in picioare, pocnind mîinile una intr-alta şi învîrtindu-se de colo pină colo.

— Cum se poate, domnule!... Nu-i ajunge cît are, păcătosu ! Auzi dumneata, poliţă la jidani, cu iscălitura in alb, un om cu aşa avere 1... Ptiu, ruşinea dracului 1

— Are avere frumoasă?

— Cum să n-aibă, domnule! Au Comăneştii, care-i cît o ţară-ntreagă, au case in Bucureşti, au o moşie la Teleorman, are Suliţa, Ia munte, care-i numai a lui, rămasă de la unchiul său, colonelul.

— Cu atît mai bine, zise Nichitachi: poţi să-i dai 15 şi să pui in poliţă 30.

Dar Scatiu nu se linişte a. Pe lingă instinctele lui negustoreşti şi ura omului care a muncit şi a adunat împotriva celui ce risipeşte, un sentiment ciudat de demnitate, ce-şi avea obîrşia în fala lui, îl făcea să-i pară rău de-a binele de împrumutul lui Mihai. Legătura de rudenie cu conu Dinu şi indirect cu Comăneştenii, pe care, ca toţi parveniţii, o despreţuia faţă de nevastă-sa, îl măgulea în fundul inimii şi o trîmbiţa

pe toate drumurile: o familie mare, cu nume istoric, fără pată, impunea fiului de vătaf, şi la umbra ei i se părea că creşte propria lui umbră.

— Cum risipeşte, domnule, banii?

— Ei, asta-i! Tinereţe nu-i? Aud că are o franţuzoaica de la Paris care-l toacă.

— Asa I...

— Dâ.

Scatiu se mai Snvirti prin odaie, neliniştit, şi sfîrşi prin a spune lui Nichitachi sâ-i trimită a doua zi pe Isidor zaraful.

Nichitachi se sculă să plece.

— Nu mă uiţi, Tănase, cu spitalul?...

— Bine, frate; o vorbă are omul.

IV

De îndată ce ieşi deputatul din opoziţie, Tănase chemă pe fecior şi-l întrebă de Bănică;

— A plecat ori e aici?

— Ba e aici, boierule; îmbucă ceva.

— Zi-i să vie [a mine.

După citeva minute, îngrijitorul era din nou Înaintea stăpînului său.

— Ia ascultă, Bănică, cunoşti pe Haim, jidanul, din strada mare?

— Ăla de la ***Cavalerul de modă?***

— Ce cavaler de modă, mă prostule!

— Ala de umblă după spital, boierule.

— Ăla. Ce are a face cu Cavalerul de modă?

— Păi nu ţine lot el şi prăvălia de ***galanterii!..,***

— Aşa?...

— Păi dar cum: şi prăvălia de galanterii, şi acsizele şi jugăritu...

— Să te duci numaidecit la el şi să-i spui să vie la mine, astăzi, neapărat, m-ai Înţeles?

— Prea bine.

— Să-i vorbeşti laoparte, mă.

— Da' lasă, boierule...

— Haide, pleacă.

Bănică ieşi. în u ma lui, Tănase prinse a gindi din nou la Mihai. Bucuria de a împărtăşi Tincuţei, el cel dinţii, Intîmplări extraordinare, pe care le istorisea ,în felul lui, cu „mă-nţelegi? aud?", de astă dată era fără margini: avea, în sfîrşit, cu ce s-o umilească şi despre partea lui „neni-su Matei". Sări de pe scaun şi se duse la **nevaBtă**-sa.

Tincuţa se imbrăca cu uşa încuiată. El dete buzna să intre, dar, găsind uşa închisă, se opri. Ori de cite ori se lovea de cîte un fapt, foarte firesc pentru lumea cealaltă, dar cu care el nu era deprins, devenea bănuitor. Ce putea sâ facă Tincuţa, cu uşa Încuiată? Să lăcătuiască uşa numai ca să se îmbrace, nu-i părea lucru curat; el se îmbrăca parcă ar fi fost în mijlocul cimpului, cu toate odăile vraişte, puntndu-şi pantalonii in anticameră, surtucul în salon, după cum i se potrivea.

Bătu la uşă tare. Tincuţa se pieptăna.

— Cine-i? întrebă ea, supărată de modul cum **bătea.**

— Eu sunt. Nu te supăra, domniţo.

Dînsa, fără a mai răspunde, se duse să-i deschidă.

El intră incet, deschizlnd uşa mare, solemn şi prost ca un car gol.

— Vă faceţi ***frezurile?***

— Nu mai vorbi prostii. Ce vrei?

Cind erau în patru ochi, Tincuţa i le tăia scurt. El, văzînd că nu i se prinde ironia şi nefiind nimeni de faţă să-i asculte spiritul, se domoli.

— Ia ascultă, nevastă: nu ştii una, lată de tot...

— Ce este?

— E lată...

Dînsa nu mai zise nimica, cunoscîndu-i firea sucită, ci-l lăsă să spuie de bun placul lui.

— A fost Nichitachi pe la mine... şi mi-a spus una de n-o s-o crezi...

Dinsa tăcea.

— Asculţi, ori ba?

— De cu noapte a luat-o.

El se trlnti pe **un** scaun, supărat:

— Tai cheful omului, cînd li e lumea mai dragă...

— Şi ce ţi-a spus Nichitachi?

— închipuieşte-ți, dragă, că Mihai c plin dc datorii...

La numele lui Mihai, Tincuța se uită prin oglindă Ut bărbatu-său. Fără **voia** ei, simți că i se bate inima, ca unuia ce aşteaptă o nenorocire şi vede venind împărțitorul cu depeşa. Căută sâ se stăpînească şi se întoarse spre el cu mirare:

— Mihai!...

— Da, Mihai al dumitale.

Ea încearcă să zlmbcască dînd din cap.

— A1 meu !...

—- Da, Mihai. £ pliu de datorii: a luat bani de la toți jidanii din Bucureşti, pe ipotetă, pe amanet, cu gir, fără gir, cum a putut. Acum umblă pe la ovreÎBşii oV la noi: Isidor zaraful aie o poliță a lui, iscălită in alb. Caută 15 mii de lei şi e gata să se oblige pentru 40, ca să-şi ție madama de la Paris.

Tincuța, ascultîndu-1, se făcuse albă ca hirtia.

Din nenorocire, se isprăvise de pieptănat. Luă cutia cu pudră şi *e albi şi mai tare.

— Zor, zor, dă-i cu făină pe obraz!...

Ea se întoarse spre el, binişor, scoase batista şi Be şterse pe ochi.

— Cc vrea să ziuă „o poliță iscălită în alb"?

— O poliță iscălită în alb? Nu stii atîta lucru?

— Nu.

— O poliță ştii ce însemnează?

— Da, cam vag.

— Mâăă! proastă femeie am. Dacă s-ar întîmplâ să mor eu, dragă, pe tine te mănîncă toți din toate părțile. Vino încoace...

Şi, fericit că-i putea arăta superioritatea lui în ceva, *n* luă de mină si o trecu prin mai multe camere pină în biurou, unde deschise casa de fier, scoase un portofoliu lung şi îngust, cu o mulțime de despărțituri, şi-i întinse pe masă mai multe foi de polițe, unele iscălite şi umplute, altele neiscălite.

— Asta se cheamă o poliță. Cel ce ia bani cu Împrumut se obligă prin foaia asta a-i plăti la cutare dată,

şi scrie aici suma primită si aici data sau scadența, iar dedesubt iscăleşte, precum vezi în astelalte.

Tincuța descoperi, spre marea ei uimire, că mai toată lumea din oraş datora bani fui bărbatu-său. El urmă:

— O poliță iscălită in alb vrea să zică o foaie dc astea, în care un găgăuță ca d-l Mihai îşi iscăleşte numele tară să puie suma ce a primit. Cine iscăleşte asemenea polițe, mai bine să-şi lege o piatră de gît şi să se dea pe girlă. Ai priceput?

— Da.

El închise Ia Ioc casa de fier şi trecură din nou la Tincuța. Tănase se aşeză pe un scaun, gindindu-se. Ea il observa cu coada ochiului.

— Nu ştiu ce dracu să tac. zise el neholărit.

— Cu ce?

— Cu polița fleacului ăsta de Mihai.

Ea se întoarse repede către dînsul:

— Cu ce?

— Cu polița lui Mihai.

— E in mînile tale?

— Ba nn, dar n-am decît să zic jidanului să mi-o aducă. Tot stau şi mă gîndesc ce să fac: w-o las, intră pe mina vreunui cămătar, care ii dă 15 mii de lei si pune in poliță 40. Da' tot mai bine s-o iau: il scap de camătă... şi-1 am la mînă.

Tincuța, în vreme cit el vorbea, se iută la dînsul cu ochii pe jumătate Închişi, cu gura pornită pe un surîs amar şi batjocoritor, cu o infinită expresie de dispreț, gata să-i zică un cuvint teribil. El nu vedea nimic.

— Tu ce zici?

Ea se stăpîni cit ce putu.

— Eu zic să n-o îai.

— Vezi bine: dumitale nu-ți convine să ştii că am la mină pe unul de-ai lui „neni-tu Matei".

— De ce vorbeşti aşa, Tănase?... Tu singur zici că n-ai vrea să superi pe Saşa...

— Am zis aşa, ca să îie vorbă...

— Foarte rău dacă ai zis numai aşa.

— Parcă am uecat rufele pe o frlnghie cu dumneaei !...

— Ce urît vorbeşti!...

— Se poate; aşa ştiu eu 6ă vorbesc, şi-mi merge bine. D-voastrâ, care vorbiţi frumos, vă mîncaţi averile ca păcătoşii.

— Te rog, Tănase: gîndeşte-te eă şade ruşine să afle lumea că faci camătă.

— Da' ce se potriveşte!... Obrazul cel subţire al cucoanei se roşeşte... la mai dă-i cu făină, că-ţi trece...

Ea, in adevăr, se făcuse roşie şi se uita la dînsul cu ochii aprinşi.

— la asculta, Tănase, nu mai vorbi aşa, că mă faci să te urăfcc... Glndeşte-te ce lucru dezgustător e pentru mine să afle Saşa că noi am dai bani fratelui ei, bani cu camătă 1

— Am înţeles... zise el, vrind să se scoale şi să iasă.

Tincuţa sări la uşe şi o încuie. Rîdea şi tremura.

— Nu te las, pină ce nu-mi vei făgădui...

El se scutură o dată şi o azvirli cît colo de la uşă.

— la fugi, femeie, şi nu te amesteca unde nu-ţi fierbe oala)...

Apoi ieşi repede şi trînti uşa cu zgomot. Ea se lovi de scaun şi rămase alături, grămadă.

— Mizerabil!..., Mi-ze-ra-bil! strigă ea, scrjşnind din dinţi şi plingînd.

Râmaec acolo cîteva minute, ţjnîndu-şi dtgetul la care se lovise, cu mina cealaltă. După aceea se sculă, luă o batistă de pe maf-ă şi-şi şteise orbii. Apoi rămase în mijlocul odăii, gîndindu-se. Ceeia de făcut? Numele bancherului evreu îi răsări în minte: Isidor ! I se părea un mume groaznic, de jidan ui mîinile lungi şi hrăpitoare. Il vedea în faţa lui bărbatu-său, lirguind poliţa lui Mihai. Şi ea ştia toate astea, şi nu eia în stare să facă nimic. Nimic? Se putea să nu facă nimic?... ce să facă?

îi veni în minte să-i scrie Saşei. Şi ncmaidecit se îndreptă spic salonaşul ei, să caute hirtie şi cerneală. Insă, după ciţiva paşi, se opri, glndindu-se la scandalul ce ar fi produs scrisoarea ei. Cum ar fi judecat-o Mihai? Se întoarse înapoi şi se văzu în oglindă, cu ochii roşii, cu pudra mototolită pe obraz: era urîtă. Urîtă !... îmbătrînea Înainte de vreme, işi rodea sufletul alături de mizerabilul ce o chinuia făr' de milă, pe dînsa şi pe tată-său. îi veni să plingă din nou, şi şezu pe acelaşi scaun pe care o aruncase cu un minut mai înainte, ducindu-şi batista la ochi, fără nici o putere...

După cltva timp se sculă. îşi aduse aminte că era urîtă cu pudra pe obraz, pe care nu o pusese decît ca să-şi ascundă paliditatea, şi se spălă, işi muie chipul în apă şi se răcori. După aceea deschise o fereastră, ce da spre grădina tristă, şi se uită pe gînduri in fundul zării: nimic.

Cu toate astea, aerul rece păru a-i da oarecare energie. O idee Îndrăzneaţă ii trecu prin minte: să se ducă in persoană la jidan, înainte ca acesta să dea poliţa lui Tănase. Dar cine era Isidor zaraful? unde şedea? Nu se gindea la nimic. Zise sâ-i puie caii, se îmbrăcă repede şi peste un sfert de ceas era In trăsură. Spuse vizitului s-o ducă Za magazinul obicinuit „sâ cumpere nişte ciorapi pentru boierul cel bătrîn"; simţea astfel nevoie să explice pentru ce se ducea în tîrg.

în poartă se întllni cu Bănică, care aducea pe Haim evreul, ca un jandarm. Mulţumi pentru închinăciunea lor, fără a-i vedea. însă, după un moment, barba evreului îi răsări în minte fără nici o cauză. începu să bănuiască: dar dacă o fi Isidor zaraful? Şi, cu cît se gindea, cu atîta se întărea mai mult In ideea că era el. Ba chiar i se păru că mîna cu care Haim îşi scosese pălăria era lungă şi hrăpitoare ca mîna închipuită a bancherului. Se mişcă să oprească pe vizitiu, dar se simţi jenată ca şi cum acesta ar fi înţeles ce se petrecea Într-Insa. Totuşi, îl opri:

— întoarce, am uitat ceva.

Alături de biuroul lui Scatiu era o cameră goală, plină cu dulapuri. Tincuţa îşi lăsă pălăria ce avea in cap şi, sub cuvînt de a-şi scoate căciulită de iarnă dintr-o cutie, intră singură in odaia de garderobă.

în dreptul uşii ce da în biurou, sta un dulap. Ea işi lipi urechea de uşe şi ascultă.

Haim de-abia intrase. Vorbeau de lucruri fără interes, de comerţ, de daraveri, pe care Tincuţa le pricepea numai pe jumătate. In cele din urmă auzi pe Tănase zicînd evreului:

— Te-am rhemat, domnule Haim, ca să te întreb dacă ţii mult la antrepriza spitalului... fiindcă au venit mai multe persoane să mă roage să stărui la Bucureşti pentru publicarea unei noi licitaţii.

— Mai multe pursoanel... Ha?...

— Da, mai multe persoane.

Jidanul bolborosea o limbă ca vai de ea, cu „iu t vei! pursoanel"; Scatiu urmă, indiferent:

— Ţineam să ştiu dacă ai vreun interes...

— Iu am interes, mă rog, cum să n-am...

— Ce sumă se cheltuieşte cu clădirce?...

— O sută zece mii, mă rog.

— Şi dumneata ce ofertă ai făcut?

— Iu?...

— Da; cit ai lăsat sub deviz?

— Iu ai lăsat 3 la sută sub *duviz.*

— Trei la sută? Minunată afacere!... Nu mai erau alţi concurenţi?

— Mai erau, mă rog, da iu am mulţumit pe dumnealor cu *dispighibeala.*

— Aşa?... Apoi uite că vin alţii si cer să nu se aprobe oferta dumitale.

— Oferta!...

— Da, oferta.

Evreul părea a se gîndi, fiincă Timuţa nu-l mai auzea. Apoi ier o luă:

— Şi iu vii să icg pe dumneavoasliă să faceţi atita bunătate de stăruiţi să se aprobe.

— O să-mi vie cam greu: trebuie alergătură, pierdere de vreme.

— Eu înţeleg, mă rog: unu la sulă pentru cine aduce contractu iscălit... şi încă unu pentru cine stăruieşte să se primească zidirea cînd este gata.

— la ascultă, domnule Haim, dai două mii de lei să-ţi aduc contractul Ia mînă?...

— Zău, domnu Sotirescu, este mult... Aşa să n-am parte eu de *cuptii* a meu, dacă nu este prea mult...

Şi astfel îi ascultă cîteva minute încă, ciorovăindu-seca ţiganii, unul mai dînd o sută, altul mai lăsînd una, pină ce căzură la învoială.

Dezgustată de bărbatu-său şi mai mult, de era cu putinţă, dar fericită că evreul acesta se chema Haim iar nu Isidor, Tincuţa ieşi din nou în trăsură.

în magazinul în care intră să cumpere ciorapi lui conu Dinu se ţinu bine, vorbi liniştit şi, la ieşire, întrebă foarte firesc de adresa lui Jsidor. Se mira ea însăşi de atîta îndrăzneală. Băiet ii din prăvălie săriră s-o însoţească pînă la bancher, fiindcă era Ia doi paşi- Ea mulţumi şi se duse singură.

Compluarul d-lui Isidor era instalat într-o boltă veche, despărţit cu zăbrele de lemn intreipărţi: într-una, un jidănaş cu pistrui, cu părul roşcat, cu urechile blegi, murdar, aduna la coloane de cifre; intr-alta un bătrîn cu barba albă, cu un crimpei de ţigară de foi, care-i ardea mustăţile, număra nişte gologanişi-i punea in fişicuri; in a treia despărţitură nu era nimeni. Pe jos noroi ca in stradă; in aer miros rău.

Tincuţa întrebă de d.Isidor. Jidanul cel mititel chemă pe cel bătrin.

— Ce poftiţi, mă rog ?

— Aş vrea să vorbesc cu d-l Isidor bancherul: eu sunt doamna Sotirescu.

Evreul se dete numaidecit la o parte, deschizîndu-i portiţa de lemn, şi o rugă să intre într-o cameră din fund:

— Poftiţi, mă rog, aista este fiul meu, eu sunt părintele lui.

S

Tincuţa se găsi în faţa unui om tînăr, care, ca şi ceilalţi, făcea la socoteli. El o rugă să şadă, şi ieşi să vorbească cu tatăl său. După cîteva minute se întoarse foarte respectuos. Nu semăna de loc cu cel închipuit, nu avea miinile lungi, nici aerul hrăpitor, ci părea serios, era miop şi stîngaci.

— Cu ce vă pot servi, mă rog?

Tincuţa se simţea cu sufletul la gură, ca la pension, cînd venea profesorul de la stat să pună întrebări. Zîmbea şi se uita la bancher fără să-1 vază.

— Aş vrea să vă far o rugăminte... Eu suntdoamna SotireBcu, rudă cu d-l Comaneşteanu...

— Da? I

— Aveți o poliță a sa neiscălitâ...

— Neiscâlită?...

— Nu. Vream sâ zic iscălită in alb...

Greşeala aceasta o făcu să se roşească si roaî tare.

— Mă Întrebați un lucru îa care meseria noastră ne împiedică de a răspunde. Cu toate astea, fiindcă sunteți rudă cu d-l Comaneşteanu, socot că pot să vă spun că aşa este: avem o poliță a d-sale, iscălită în alb, şi suntem autorizați de corespondentul nostru din Bucureşti s-o negociem pentru **15** mii de lei. Noi n-am voit s-o luăm pe socoteala noastră, fiindcă nu avansăm bani decît numai la comercianți şi pe termen scurt.

El păru a se gîndi. Apoi adause:

— Mă mir insă oă d-l Comaneşteanu caută bani in oraşul nostru, mic şi fără capitaluri, cînd ar putea să găsească aşa de uşor Ia Bucureşti.

Tăcu şt păru a se gîndi din nou. Tincuța, încetul cu încetul, se liniştea. El iar urmă:

— Afară numai dacă n-n ti vrut să nu-1 afle familia...

— Da, dar iată că noi tot am aflat.

Bancherul înălță din umeri, ca şi cum ar fi avut nevoie să se dezvinovățească:

— Ce sâ fac !... Eu bani n-am: trebuia să- i caut Ia cineva. Aici in oraş, afară de boierul d-voastre şi alți doi-trei, toți sunt datori...

— Da?

— Da. Averi sunt, dar lumea s-a învățat rău: un an face bucate bune, le vinde şi le mănîncâ; la anul nu se face nimic, sau griul n-are căutare şi intră in datorii... Sunt puțini boieri la noi cuminți, cum este al d-voaatrâ... Aşa că eu, neputind să merg la dumnealui după băni, am mers la d-l Nichitachi.

— Şi Ia altcineva n-ați mai fost?...

— La nimeni, pe cinste.

— Atunci vă rog să trimeteți polița înapoi... Se poate?

Dînsul se gindea, uitindu-se în pămînt:

— Se poate... dar pierdem comisionul.

— Eu nu înțeleg mult din asemenea afaceri, zise Tincuța Însuflețită, dar vă rog, dacă se poate să restituiți polița, restituit i-o, şi mă veți îndatora foarte mult... La orice nevoie, voi fi gata Eă vă servesc pe lingă bărbatu-meu...

Evreul cel tinăr ieşi să se înțeleagă eu cei bătrin, şi Tincuța îi auzi în cealaltă odaie. După cîteva minute intrară amindoi. Bătrinul, cu un aer mai de cămătar şi mai umilit, se înduioşa in fața Tincuței şi-i făgădui să trimită polița înapoi, dar o rugă numaidecit să stăruie pe lingă bărbatu-său ta să facă tolu] să nu se aprobe licitația spitalului. Intră în detaliuri de prețuri, invocă interesul oraşului, pleda ca un avocat, acuztnd pe Haim că era un „jidan *impisibil"*. Tincuța se uita la el, gîndindu-se in ce straniu mod ee încurcă ițele intereselor, cum intră cineva din bun senin în intrigi, cum începe să mintă şi să se prefacă, fără nici un gînd. îi rugă s-o ierte (aduetndu-şi aminle de cele ce auzise din colțul dulapului) că de astă singură dată nu putea să le fie de nici un folos, deoarece apucase şi făgăduise altora... si astfel avu aerul In fața lor că se amestecă în treburile bărbatului său, ea, care niciodată nu se gîndise la astfel de lucruri.

Bătrimil se uită lung la celălalt, şi după areea făgădui Tincuței că înapoiază polița. Ea surprinse cu mirare o expresie de nespusă *tinerețe* in ochii evreului bătrin cind privea spre fiu-său.

— Aista nu *cuptiul* de jidan, zise el, bătîndu-1 peumăr. Dacă nu ar semăna la mine, aş zice că nu este al meu... Dar are inima de la mamă-sa, Dumnezeu s-o ierte.

Şi bătrinul luă, cu miinile lui, galbene de țigară, mina Tincuței, şi-i istorisi pînă la uşă cît era de bunS răposata „soție a meu"; cum trimisese pe tinăr să facă şcoala de comerț din Bucureşti, ca să devie bun „rumun", şi aşa mai departe.

Tincuța ieşi, mişcată de vorbele evreului şi se urcă In trăsură, uşoară, fericită, deplin încredințată că scăpase pe Mihai de la mare pericol.

Tincuța iubea pe Mihai de mult. După ce «1 plecase in străinătate, ea ii scrisese la Început, cum se jnvoiseră la cea din urmă plimbare in luntre, fără teamă si fără Înconjur. Dar după prima venire a lui Mihai In vacanțe, cei doi copii, ce se despărțiseră jumătate plîngînd, jumătate rîzînd, se regăsiră schimbați. Fiecare se miră de prefacerea ce luase celălalt: lui începuse să-i crească mustățile, să i se accentueze liniile, să i se îngroaşe vocea; ei i se micşorase talia, i se umpluse pieptul, îşi schimbase pieptănătura. Tincuța găsea că Mihai îşi păstrase prea mult din grația de adolescent crescut intre femei, ce o avea la plecare; el, de asemenea, că Tincuța devenise de o sensibilitate supărătoare, era distrată, plină de amor propriu.

In adevăr, fata trecuse prin criza prin care trec toate semenele sale, cind, intre 16 şi 20 de ani, încep a fi luate in băgare de seamă, mai cu seamă dacă sunt frumoase şi au zestre. I se implineau toate dorințele, i se deschideau uşile, i se arăta lumea pe latura petrecerilor. Fusese la Bucureşti, cu Saşa, mersese la teatru, la donă-trei baluri; plăcuse tinerilor; jucase pină noaptea tîrziu, îmbătată de farmecul valsurilor; gustase, in fine, din arnăgitoarea fericire a tuturor fetelor tinere, şi adusese In liniştea ei de acasă umbra nehotărîtă a unei vieți nouă.

Iar acasă intilnea aceleaşi chipuri: pe subprefect, doi-trei prieteni bătrini, pe Tănase Sotirescu, poreclit Scatiu, şi atita tot. Astfel că, negăsind în nici unul asemănare cu ceea ce începuse sâ viseze, îşi făurea o lume primejdioasă de iluzii; citea cu nesațiu romane fantastice, din care sărea pagini întregi de descrieri, fiindcă numai amorul o interesa. O închipuire de sine nesănătoasă lua locul naivității de pînă aici, ceea ce făcea să găsească pe ai săi şi casa lor plicticoasă. Era

viața, care-şi cerea drepturile sale. Coana Sofița, la fiecare nemulțumire a fetei, revenea cu aceeaşi vorbă:

— Mărită-te. Du-te la casa ta, şi fă cum îți place.

Ea ținea mai mult ca oricînd sâ dea pe fiicâ-sa lui Scatiu. Vechea ei teamă de moarte o îndemna să Închidă ochii asupra cusururilor ginerului: „e cam **bâ**trîior; da' e om de ispravă, harnic, bogat, — ce mai vrei?" Conu Dinu înălța din umeri, dar mărturisirea ce i-o făcuse nevastă-sa, că-i era frică de moarte, că nu se simțea bine, il impresionase. Scatiu, scos mereu înainte de coana Sofița, azi cu daruri, mîine cu o nouă cumpărătură de moşie, începuse să fie tolerat.

In sufletul fetei, dorința de a trăi de sine, de a fi slăplnă în casa sa, de a vedea şi primi lume, se aniesteca în mod nehotărît cu chipuri noi din Bucureşti, iii chipul lui Scatiu, cu viața la oraş. Calitățile solide ale firii sale păreau deocamdată că sunt puse deoparte, şi numai frivolitatea vîrstei plutea la suprafață. Imagina lui Mihai îi turbura citeodată planurile, însă era imagina unui copil, pe cînd ea era acum fată de măritat.

Cînd auzi că băiatul se întoarse din străinătate, avu cîteva bătăi de inimă şi mai cu seamă o nespusă curiozitate de a vedea cum era acum Mihai. Iar cînd il văzu, devenit aproape om, cu vocea puternică, cu mustața înfiripată de-a binele, şi totuşi zicînd Saşei ca mai-nainte „maman", cu grație si mânură in toate, dinsa se simți oarecum umilită. El de asemeni o găsi schimbată, cam pretențioasă, gaia **Bă** se supere la fiecare glumă, şi, numai după ce Saşa îi spuse despre planurile de măritiş ce **SP** făceau pe socoteala Tincuței, înțelese, in parte, noua ei fire şi tăcu.

Astfel iama, după întîia venire a lui Mihai, fata se mărita după Scatiu.

De la cea dinții zi pină in momentul cind o intilnim ieşind de la zaraf, viața Tincuței fu o luptă neîntreruptă cu necazurile.

La un an după căsătorie i se născu fata, la doi ani muri mamă-sa, mai pe urmă conu Dinu căzu la pat, — iar în tot lungul vremii acesteia, lupta zilnică cu mojiciile lui bărbatu-său şi cu răutatea soacră-sei,

Negreşit toate iluziile lunatece din Înaintea căsătoriei 86 Imprăstiară ca norii la vint. Le luă locul *o* vîaţă de provincie, placidă, monotonă, cu scene dezgustătoare de-ale coanei Profire, cu satisfacţii de amor propriu râu alese, precum rochii bogate ca sâ n-o mai întreacă alta, chefuri şi chiolhanuri cînd venea vremea alegerilor, iar restul timpului economii supărătoare. Falã in toate, casă mare, două pianuri, reviste străine, seră cu flori etc, dar interdicţie pe toată linia de a se folosi cineva de ele. Mai cu seamă a cinta la piano şi a ceti, 3au a învăţa limbi străine şi a le vorbi erau pentru Scatiu lucruri nesuferite.

Astfel, de la început chiar, calităţile statornice ale Tincuţei, cari fuseseră întunecate un moment de nebunia trecătoare a vîrstei, ti fură de mare folos, ca să poată răbda viaţa mai departe.

După alţi doi ani, revăzu pe Mihai, jenată, tremurătoare, vorbind puţin, de teamă să nu-i pară provincială. El era sufleteşte acelaşi. Soră-sa li spusese de traiul Tincuţei, şi el căuta s-o mingiie, tihnit, limpede la minte, fără nici o amintire de altădată, dînd lui Scatiu o importanţă serioasă. Trecură astfel la ţară două luni, cari părură Tincuţei fermecătoare. Mihai plecă din nou, pentru a-şi termina învăţăturile.

După a doua lui plecare, Tincuţa rămase singură, atît de singură şi de nefericită cum nu se simţise niciodată. Viaţa ei cu bărbatu-său li părea o monstruozitate. Il privea dusă pe gînduri, Încremenită, cum ai privi o prăpastie adlncă in care a căzut cineva. Din norocire, Scatiu se alese deputat şi se duse la Bucureşti, de unde nu venea decît la o săptămlnă ori două. în lipsa lui, dînsa trecea nopţile albe, cetind tot ce-i cădea în mină, rămînînd ceasuri Întregi cu cartea căzută pe pat şi cu ochii ţintă pe un punct din aer. Cel mai mic lucru o făcea să pllngă. Cînd adormea, somnul li era plin de visuri. Visa totdeauna pe Mihai, In fel de fel de împrejurări, că zbura, că murea, că se plimba cu dinsa la Paris, cum vorbiseră în luntre, că-1 rănea cineva — şi se deştepta tremurlnd, Înfiorată toată ca de friguri. După ce se liniştea, Întorcea perna pe partea cealaltă, işi ridica părul moale de pe frunte şi se

gindea la dînsul. Il iubea? Acesta eia amorul? Ea nu ştia. Simţea numai că ochii ei Jl caută prin întuneric, prin lumină, aproape sau departe, peste tot, şi că o neînfrîntă dorinţa de a-l strînge la piept ca pe un copil, de a-l încălzi, de a-i face bine, ca o rîndunică unuipui, îi frămînta toată firea. Saşa, care îi fusese totdeauna simpatică, ji era acum dragă. Se uita la dînsa lung, fiindcă In privirea ei adincă găsea aduceri aminte de dînsul; o oprea citeodată din rîs si-i zicea Încet: „ia mai rîzi, e aşa de frumos!"... ceea ce făcea pe Saşa să rîză şi mai tare.

Dar Saşa se ducea la Bucureşti, iar ea trebuia să vină acasă. Petrecu o iarnă pustie, fără o mîngliere de la nimeni. Tănase începea să dea în pîrtia politicei, şi înnebunea cu gogomănii prinse ici şi colo prin coridoarele Camerii. Soacrâ-sa o revolta prin simpla ei fiinţă, buhavă şi trivială. Nimeni n-o Înţelegea.

Şi era un noroc că n-o înţelegea nimeni, fiindcă numaidecit ar fi ghicit secretul re iu atîta diegoste ascundea în suflet.

După cîteva luni de Ia a doua plecare a lui Mihai, se deprinse cu această nouă formă de trai. Nu mai dormea şi slăbea, dar era mulţumită: viaţa ei avea un ţel, inima ei bătea fiindcă bătea inima lui.

Cînd în toamna anului viitor se întoarse Mihai definitiv, ea îl aşteptă la ţară, cu toţi ceilalţi, liniştită, dusă pe gînduri in zarea în care călătoreau cocorii. Numai Matei părea a bănui ceva, dar cu firea lui bună nu îndrăznea sâ ridice capătul vălului ce acoperea toate. Odată, pe cind şedeau amîndoi in cerdacul de la Comăneşti,'Tincuţa, dusă cu ochii in gînduri, — Matei se uită lung la dînsa, îi mişcă binişor o viţa de păr de pe timple şi, atingindu-i fjtmtea cu degetul, îi zise:

—Ce se petrece aici?

Ea îl privi zîmbind:

— Cine ştie!...

In sfîrşit, Mihai sosi.

Erau din nou cu toţii la gară, ca la întoarcerea din străinătate a lui Matei. Dar, desigur, nici atunci şi nici acum nu prlpilase o inimă mai nerăbdătoare în

pieptul cuiva cum palpita inima Tincuței. Cînd îl văzu coborîndu-se din vagon, se strînse de brațul Victoriei cu putere, iar elnd fata se repezi să îmbrățişeze pe frate-său, ea se retrase cu un pas înapoi. Întinse mîna Iui Mibai zîmbind, dar cu ochii înotlnd în lacrămi, pe cari insă într-o clipă bucuria şi căldura lăuntrică le absorbi.

Petrecură toamna văzîndu-se aproape în toate zilele. Tincuța era fericită; îl ştia aproape de dînsa şi nu dorea mai mult. Nimeni nu ghicea starea sufletului ei. Saşa cunoştea nevoile Tincuței, în viața cu Scatiu, şi-i respecta tăcerea. O vedea de cltva timp mai slabă, dar i se părea şi mai senină. Se deprinde omul cu toate in lume cind are voință şi demnitate, gindea Saşa.

O singură dată se simți Tincuța în primejdie. Venise spre seară Ia Comăneşti şi nu găsise pe nimeni: Saşa şi fetele erau la plimbare pe jos. Ea sta în cerdac, singură, îşi scoase pălăria şi se uita in apusul soarelui, când văzu pe Mihai intrind pe poartă, călare. El veni drept Ia dînsa, mirat de tăcerea ei, şi o rugă să se ducă împreună după fete. Ea nu prea vrea. Găsea că era cam tîrziu. Se uită la el, zîmbind. Mihai li luă pălăria de pe masă şi i-o puse în cap, cu grije şi temere să nu-i strice pieptănătura. Ea se sculă încet, coborî scările şi porni alături de el, tăcută. Dinsul vorbea repede, istorisea glume, căuta s-o înveselească şi să îndepărteze jena ce o stăpînea. Turică le sări în drum să le spună încotro apucase fetele. Vreo cîteva radicale de-ale lui fură binevenite. Mihai făcu haz:

— Toate se schimbă în lumea asta, numai Turică nu.

După aceea tăcu şi el, mergînd domol lîngă Tincuța. Se păru că vremea din urmă 11 prinde şi pe dînsul, cu melancolia celor ce au fost şi nu mai sunt. Dar îşi reveni în sine numaidecit. Se întoarse către dînsa rîzînd:

— Ce teribili suntem!... Ia să grăbim pasul...

Şi luă mîna Tincuței, o trecu sub brațul lui şi începu să meargă mai repede.

—Minunată vreme! Dacă ar ține aşa mai mult, să nu fim siliți să plecăm curînd Ia Bucureşti 1

Ea tăcea. Ieşiseră din sat şi se îndreptau spre heleşteu. Mihai se opri deodată.

— D-ta nu zici nici o vorbă. Poate că nu voiai să vii la plimbare... Să ne întoarcem.

— Să ne întoarcem, zise ea, ridicînd ochii spre el. Aş fi dorit sâ mergem spre malurile heleşteului, însă cred că e tîrziu.

Şi, însuflețindu-se, îl sili să se întoarcă, dar se rezemă cu încredere de el. Soarele apusese de tot. Amurgul punea un fond de argint liniilor satului, ce se tăiau cu putere în fața clarului obscur.

— Cum trec toate, nu-i aşa?... zise ea tremurînd. Mă gîndesc la drumul dumitale pe lac... de-acum cinci ani.

El îi luă mîna şi se plecă binişor spre dinsa, căutînd parcă să nu-i deştepte amintiri triste. Ea ii făgăduise. In plimbarea de care vorbea, sâ nu se mărite.

— Şi eu m-am gindit adeseori, zise Mihai, şi mă gîndesc încă... Ce a fost frumos in viața noastră trebuie să ne rămină în suflet. Mai mult nu putem cere de la firea omenească, ale cărei meniri sunt aşa de nesupuse nouă.

Tincuța simți un val de căldură că i se urcă de la inimă spre tîmplă. îşi rezemă capul de umărul lui şi se opri.

— Te rog... Nu pot să mai umblu... Lasă-mă pe prispa unui țăran şi" du-te de-mi adu trăsura.

El voi să trimeată pe eineva în locul lui şi el să stea lîngă dînsa, insă ea nu primi. îi stringea amindouă mîinile în miinile ei zicîndu-i mereu:

— Du-te!... Te rog!... Te rog să te duci, să nu asculți mîinilor mele'....

Şi el se duse, îi aduse trăsura, o aşeză binişor Într-un colț şi se despărți de dînsa. Astfel trecu acest val primejdios. Şi trecură încă doi ani.

Dar fiecare an săpa o dungă mai adincă in inima ei. Vara, când putea trăi aproape de dînsul, înviora. Bestul timpului se necăjea cu bărbatu-său, pirotea de frig în pustiul luxos de acasă, fără nici o speranță.

VI

Veneau sărbătorile Crăciunului, şi cu ele se apropia sosirea ministrului şi prin urmare a lui Mihai. Tincuţa alerga de colo pină colo, ca toate să fie la locul lor, îngrijite şi curate. Prefăcu o parte din casă, găti odăile musafirilor, puse cu mîna ei cîteva lucruri neînsemnate in camera lui Mihai, intre cari un portret al mamei lui, şi aşteptă.

Cind se gindea la ce făcuse, ducindu-se la evreul cu poliţa, sc ruşina singură. Dar pe de altă parte era îneîntată; scăpase pe Mihai din ghearele lui bărbatu-său. Scatiu aşteptase pe Isidor a doua zi, însă în locul lui venise Nichitachi să-i spuie că „au pierdut locmaua", deoarece *junele* găsise bani la Bucureşti.

Tănase nu mai pomeni nimic Tincuţei. însă din vorba lui cu nevastă-sa, rămăsese în mintea ei expresia brutală „să-şi ţie madama de la Paris". Va să zică Mihai avea o amantă. Era oare cu putinţă? Era cu putinţă ca el, omul cel mai delicat, cel mai fin, in jurul căruia mintea ei vedea numai senin, sâ sc asemene cu Nichitachi sau cu bărbatu-său, cari la Bucureşti făceau tot felul de necuviinţe?... Se tot gindea mereu. O durea capul gîndindu-se. Ar fi voit să întrebe pe Tănase, însă se temea să nu deştepte bănuieli.

într-o dimineaţă, impărţitorul aduse *o* scrisoare, Lare amărî inima Tincuţei.

După ce ea ieşise de la Isidor zaraful, tînărul bancher se ţinuse de cuvlnt şi înapoiase numaidecit poliţa, insoţind-o cu o explicaţie confidenţială către corespondentul lui din Bucureşti, în care îi povestea eum venise d-na Sotirescu, ce-i zisese si pentru ce o ascultase. Corespondentul arătase lui Mihai cele cuprinse in răspunsul zarafului din provincie.

Deocamdată Mihai rămase foarte mihnît: era încredinţat că lucrul pornea de la Saşa. Negreşit, el se ascunsese de dînsa, şi ea, la rîndul ei, se ascundea de el. Atunci firea lui dreaptă îl duse în faţa sorâ-si, căreia ii spusese pentru ce îi trebuiau banii, lăsindu-i să înţeleagă, cu glume şi vorbe bune, că îşi da bine seama de ce făcea, şi că, deşi poliţa era în alb, instrucţiunile bancherului erau limpezi, dobîndă fixată şi celelalte. Saşa rîse de dînsul, îl încredinţa că nu pricepea o iotă din toată încurcătura asta şi îl ajută să ia banii de la bancă.

Mihai nu mai înţelegea nimic nici el. Atunci scrise Tincuţei o **Bcrisoare,** jumătate glumeaţă, jumătate ironică, care ar fi trecut cum ar fi trecut dacă n-ar fi cuprins sfirşitul, în care zicea că, pentru cauze neprevăzute, e silit să nu mai însoţească pe ministru.

Tincuţa, care era deprinsă de mult cu toate, cu asta nu se putu deprinde. Băspunse Iui Mihai cu violenţă, spunîndu-i adevărul, scurt, şi rugîndu-l să nu mai adauge la cupa de amărăciuni cea din urmă picătură. în aceeaşi zi se îmbolnăvi.

El, primindu-i răspunsul, rămase încremenit. Cît rău li făcuse fără voie!... Ce prăpastie era în sufletul eil... ît era necaz şi ruşine de cele Intimplate, mai ales de ironia din scrisoare. Umblă cîteva zile fără căpătfi, trist, căutînd să uite.

In vremea asta Scatiu se da de ceasul morţii. Se întrunea in toate zilele cu deputaţii şi senatorii din majoritate, la el acasă, unde venea şi preiectul, citeodată şi unul sau doi subprefecţi mai isteţi, spre a pune Ia cale primirea ministrului. Primarul oraşului umbla din prăvălie în prăvălie, ca pe vremea alegerilor, rugind lumea să iasă la gară cu mic cu mare. Negustorii erau invitaţi să cureţe stradele, fiecare pînă la jumătate, ca apoi „serviciul munieipalităţei" să ridice noroiul. Unii zîmbeau la auzul acestei pompoase calificări, deoarece „serviciul" în chestiune se compunea din două cărucioare desfundate, cari mai mult murdăreau decît curăţau uliţele. Se luară măsuri aă se umple cu pietriş toate gropile şi hîrtoapele din drumul ministrului; se hotărî trăsura care va avea să-**1** aducă de la gară, şi neapărat se alese „carîta d-lui Sotirescu", o cloşcărie de cînd lumea, cumpărată la mezat şi dată acum, in vederea evenimentului, pe mîinile lui Ferenz caretaşul; se ordonă subprefecţilor să aducă de primprejur ţărani chiaburi, şi altele. Mare neînţelegere asupra persoanei care trebuia să

se urce in trăsură cu ministru: prefectul ori primarul? Unii ziceau prefectul, alţii primarul.

— Mă rog, pardon, ia să ne înţelegem, zicea d-l Alexandriu, partizanul prefectului: cine reprezintă pe onoratul guvern?

— Ia slăbeşte-mâ, **nene,** cu onoratul guvern! D-l ministru vine aici în casa noastră; *or* mandatarul este d-l *primare.*

— Ba pardon, să mă iertaţi: d-l ministru vine el oare în oraş sau în judeţ?... Aud? Vine în judeţ. Atunci cine reprezintă interesele judeţului faţă cu onoratul guvern?

— Consiliu] judeţean, zise unul: să se urce în trăsură cu toţi consilierii.

Un rîs general însoţi propunerea. Alexandriu se înfurie:

— Ia, mă rog, sănu facem comicării. Eu nu sunt de ieri, de alaltăieri scos la lume ca dumnealui; că am văzut cind a primit Napoleon, al III-lea pe împăratul Busiei, şi pe Vodă cind a primit pe marele duce Nicolae, şi cînd a strigat Gambetta* „Vive la Turquie, monsieur!"

— Floquet, Floquet[3], coane Tudosie: a strigat „Vive la Pologne", nu „Vive la Turquie", zise prefectul.

— Floquet, Gambetta, tot un drac.

Scatiu rîdea mai tare decit toţi ceilalţi de *bofonatele* bătrînului Alexandriu, aşteptînd, roşu şi enervat, să vadă lui ce rol îi dau.

In sfîrşit, hotărîră să-l însoţească prefectul, pînă la *palatul* prefecturii, iar primarul să-i ţie un *speech* la gară; cînd o fi să meargă acasă, să-**1** însoţească Scatiu. Acesta se apăra cu gura jumătate, incureînd fraze fără rost... „că mi s-a îmbolnăvit nevasta tocmai acu, mă-nţelegi dumneata, cînd îmi ard câlcîile de treabă, cu afurisita asta de *enfluenţă".*

In adevăr, de cînd se îmbolnăvise Tincuţa, el umbla forfota de colo pînă colo, trintind uşile, înjurind slugile, dînd dracului pe toată lumea. Alerga de la grajd, unde vizitiii frecau *alămurile,* pînă la sofragerie, unde Costea freca argintăria, făclnd din treacăt observaţiuni caraghioase, cu privire la putinele

de la streşini sau la curcanii ce umblau prin curte. I se auzea vocea pină in vecini, strigind argatul:

— Ioane 1 Ioane I da' n-auzi, mă afurisitule!

Omul sărea din bucătărie, cu căciula în mînă:

— Porunciţi, coane.

— Nu vezi curcanii ăia cura se plimbă prin curte?

— Păi ce să le fac?

— Să te ia dracu şi pe tine şi pe ei.'... Cotineaţă n-ai mă, să-i închizi?...

— Ba este, boierule... Iacă mă duc să-i închid.

— Da' putinile alea de ploaie?... Le-aţi întins pe toate acuşi, cînd vine ministru I...

— Păi ce să le fac, coane?... doar să le închid şi pe ele cu curcanii.

— Nu, boule, să le pui în şură, la locul lor...

„Acuşi, cind vine ministru" era lozinca cu care lovea în cap pe cine întllnea. De se întîmplâ să-i ceară cineva ceva, răspundea totdeauna cu aceleaşi cuvinte:

—Acuşi ţi-ai găsit şi tu, cînd vine ministru?

Se chibzuise el eă un fecior singur nu ajunge, şi chemase pe teleliţă să-i aducă încă unul, vremelnic. Costea se simţea insultat de această lipsă de încredere, şi, de la cea dinţii întllnire, se ciocni cu adversarul său, dindu-i o sflntă de bătaie de-**1** umplu de slnge. Tănase se înfurie ca un balaur, bătu pe Costea şi-1 dete afară, iar în locul lui aduse pe celalt. Feciorul cel nou n-avea haine. Atunci Tănase porunci madamei să scoată o veche giubea de frac ce-o avea el de cînd pămîntul, şi-1 îmbrăcă. Cînd dete Tincuţa cu ochii de el, virît in fracul lui bărbatu-său, ca un cline cu valtrap, sări din pat, bolnavă cum era, chemă pe Tănase şi-**1** rugă să aducă pe Costea înapoi, că altfel se făceau de ocară. Dînsul strigă, Înjură, blestemă, d^r trebui să se supună, fiindcă n-avea încotro. Porunci din nou madamei să ridice fracul din spinarea feciorului, îi dete **2** franci şi-**1** trimise sâ se plimbe, aducînd iarăşi pe Costea.

Cînd venea seara, cădea de osteneală şi se culca de la 8. Intre o Înjurătură şi o glumă, istorisea Tincuţei

cele petrecute în adunarea de cu ziua, Incercind să repete vorbele lui Alexandriu, pe cari nu le brodea deloc. Încurca pe Gambetta cu împăratul Busiei; pc Floquet i! chema „ăla, de, care era la Paris cînd cu trecerea ruşilor". Auzise ceva, dar nu putuse ghici înțelesul cuvintelor franțuzeşti:

— Ala, cum dracu-i zice...

— Cine, omule?

— Ei, aeta-il... Dacă nu-ți aduci aminte nici atîta lucru, la ce-ai mai învățat franțuzeşte!...

Tincuța, prinsă de friguri, se uita la el cu ochii mari, eăutînd să pătrundă încurcătura din mintea lui sucită.

— Dar cu *spiciul\...* Auzi *spici\...* Să-i dai o palmă grecoteiului boierit, sâ se ducă de-a vîndălaeu !

Bănuia el că *speech* însemna discurs sau aşa ceva, dar vorba i se părea atît de caraghioasă, încît chiar a doua zi, cînd se îmbrăca, o mîrîia mereu printre dinți:

— *Spicil...* Auzi dumneata, *spicil...*

între două accese de tuse, mai făcea cîte o cruce, mai trăgea o cizmă, si iar se lega de Alexandriu şi de Floquet: „cum dracu-i zice, frate!"

In sfîrşit, ziua cea mult dorită sosi.

Sratiu **ee** sculă de dimineață, dete o raită pe la grajd să cerceteze starea sufletească a *cailor celor mari,* din cari unul era cam nărăvaş; sculă pe vizitiul de oraş, precum şi pe Stoica, care se puseră numaidecit sa se radă unul pe altul; inspecta „carîta" mişcindu-i roatele; inspecta cerul. Toate păreau în bună stare, afară de acesta din urmă, care amenința cu ploaie.

Se duse sus şi Be PUBC să se îmbrace. Ministrul sosea la 1 după 12. Scatiu Încercă redingota cea nouă, aşteptind ora cuvenită spre a îmbrăca fracul. Dejuna la 10 jumătate, ca să rămină vreme pentru slugi a se găti. La 12, se urcă în „carltă" cu Costea pe capră. Vizitiul era îmbrăcat In haine negre, cu legătură albă, de vară, ale cărei capete fîlfîiau pe umeri, cu un joben de a lui Tănase In cap, ce-i cădea pe urechi. Frigul ll cam strîngea Intre umeri, dar trebuia să rabde.

Cind s-o ia de la scară, Forgaş, harmăsaru) din stînga, începu să sară în două picioare. Gură, bici, nimic nu se prinse. Tănase se dete jos, Începu să injure, lovi cu piciorul in burta calului, dar totul fu zadarnic. Atunci veni Stoica, care, cu o fluierătură, îl făcu să o ia din loc. Stăpinu-său se aruncă din fugă în trăsură, iar vizitiul de oraş, gătit pentru ministru, rămase să vină cu „droşca".

La gară erau toți In păr: Alexandriu, Panaitopolu, Vasilică Sobor, Iancu Mînzu, Boteşteanu, precum şi senatorii Vispescu, Cralea, şi polcovnicul Stamate," apoi directorul prefecturii cu toți subprefecții, primarul, consilierii județului şi ai comunei, polițaiul in mare ținută, comisarii şi subcomisarii, directorul arestului, şeful garnizoanei; apoi cetățenii alegători, devotații partidului, negustori de toată mîna, cu decorațiile atlrnate pe piept; protopopul, chemat de cind cu reforma bisericească, „domnul protoereu"; directorul liceului, profesori, institutori, țărani — in fine, tot aparatul administrativ. Judecători nu prea erau mulți, ceea ce făcea pe unii să creadă că a intrat „ceva bizbiu" între ministrul de interne şi ministrul de justiție. Afară din gară, ipocomisarii călări stau pe la răsplntii, aținînd drumul oamenilor ce veneau cu carele la încărcat; călătorii de la tren erau duşi la hambarul de mărfuri, în mijlocul protestațiilor celor mai țanțoşi; cîțiva gură-cască priveau la măturătorii primăriei, cari pregăteau o manifestație impunătoare, dar pînă una-alta se inglindiseau la circiuma de la colț.

La ceasul hotărit, trenul intră In gară, domol, solemn, parcă ar îi ştiut ce înaltă chemare avea el pe lume. La o fereastră sta prefectul, care se dusese intru întîmpinarea ministrului, rotind nişte ochi teribili şi făcind semn deputaților să se urce în"vagon. Aceştia se urcară, surîzători, îmbulzindu-se care să ajungă mai Sntii.

Cind se coborî ministrul din tren, toți cei de falâ se aliniară de-a lungul zidului, strinşi de comisari, iar prefectul făcu semn ministrului să se oprească. Atunci

primarul se apropie de el, scoase dintr-un buzunar *o* foaie de hîrtie şi începu: „Domnule ministru!", apoi se opri căutîndu-şi ochelarii, pe cari şi-i aşeză in aşa chip, încît 11 strlngeau de nări, tăcîndu-1 sa vorbească pe nas. Şi iar începu: „Domnule ministru T Vintul îndoia foile pe care era scris discursul; ochelarii alunecau; citeva picături de ploaie întindeau cerneala, spălînd vorbele; afară din gară era un chiloman de nu se mai auzea nici in cer. nici in pămînt. Cu chiu, cu vai, logosul se sfîrşi. Prefectul prezentă In fugă clţiva *cetăţeni marcanţi* şi trecu înainte, pe covorul ce era Întins de la clasa l-a pină la ieşire. Aci, zarva era Ia culme. Pietrişul aruncat de curînd făcea să hîrşie roatele trăsurilor, ipocomisarii călări pe bidivii plini de noroi strigau la birjari să ţie rindul, feciorii chemau pe vizitii, călăraşii dau cu pumnul în capul cailor.

Cind se iviră prefectul şi ministrul,trăsuia lui Scatiu era la scară, cu caii neastlmpăraţi, ce o smunceau din loc la fiecare moment. Costea ţinea uşa cupeului deschisă, dar ministrul nu brodea clipa cind să intre fără a se lovi. După oarecare chibzuială, marele demnitar al **Hiatului** se aruncă deodată la voia Sntimplării şi căzu pe perne. Prefeetul făcu şi el tot astfel, iar Costea se urcă pe capră. Când însă s-o ia din loc, pace. Forgaş sărea in două picioare ca la circ, sforăia, muşca zăbalele,'pină ce prefectul, pierzlnd răbdarea, se dete jos. Scatiu turba de minie; ar fi dat cu cuţitul in cal, de nu i-ar fi fost ruşine. Atunci, furios, strigă la Stoica să vie numaidecit. Vizitiul de oraş trebui să renunţe la gloria de a purta pe ministru, iar cravata lui de mătase trecu din nou în slujba droşcei de toate zilele. Stoica, liniştit, eu vorba lui lătâreaţă, pofti pe prefect **Bă** se urce fără teamă, că „aşa se joacă băiatu: mă rog, cal tinăr nu-i?"

Şi astfel se Înşirară trăsurile una după alta, tn goana cea mare, către palatul prefecturii. La aripa din dreapta a trăsurii ministrului, venea poliţaiul oraşului, călare, de-abia ţinîndu-se pe cal, zguduit şi frămîntal ca vai de el, căci, deşi era aprig la chip, Sn fond era un biet creştin, care nu avea alte aptitudini spre a

deveni „prefect de poliţie", cum îşi zicea el, decît nevoia de slujbă.

Pe drum, Tănase, în trăsură cu Panaitopolu, îşi vărsa focul pe socru-său, care-l pricopsise cu Stoica:

— Mi-a învăţat caii cu nărav, domnule!... Cine crezi că mi l-a colăcit? Tot socru-meu.

Apoi se miră că nu văzuse pe Mihai.

— Nu înţeleg de ce n-a venit văru-meu...

Panaitopolu se uita la el cu coada ochiului, gata să-1 umfle rîsul de rudenia cu Comaneşteanu, dar Scatiu sări iar la Stoica:

— Al dracului ţigan, domnule: vezi dumneata cum a învăţat el calul să sară in două picioare cind il mînă altul, şi să fie blînd ca un miel cînd ia el hăţurile!

— Pui de hoţ de pe Bărăgan, măi Tănase!... Ştii tu ce alegi.

Panaitopolu era un grecotei, îmbogăţit ca şi Scatiu, şi mofturile la el nu se treceau. Bîdeau amîndoi, uitîndu-se unul la altul.

De la prefectură, ministrul trecu la primărie; de la primărie, la spital; de Ia spital **ta areBt.** In vremea asta, regula hotărîtă mai dinainte, cu Însoţitorii, rămase baltă, de vreme ce ministrul ceruse **Bă**-1 urmeze prefectul peste tot. Tănase venise **acasă** şi aştepta.

Tincuţa, rămasă singură, după plecarea bărbatului său la gară, se sculase binişor din pat, se gătise cum putuse, uitindu-se triAtă, **la** umerii transparenţi de slăbiciune şi se aşezase pe o canapea. Ea spera să vadă în curînd pe Mihai. Când dete cu ochii de bărbatu-său, încruntat şi solemn, înţelese numaidecit ce se petrecuse. Dtnsul povesti isprăvile cailor, fringîndu-şi mîinile că l-au făcut de rîs: înjură pe Stoica şi pe cine i l-a dăruit; bătu din picior la dînsa că şi-a găsit să fie bolnavă tocmai in aşa momente grele; batjocori pe Mihai că nu venise. Ea il privea lung, cu lacrămile în ochi; i se părea un nebun, scăpat de Ia balamuc. Nu zise nimic, ca de obicei, lăsîndu-1 să se potolească singur.

Din nenorocire, tocmai atunci intră pe poartă cupeaua, fără ministru. Acesta se săturase de săriturile *karmătarilor*, şi rugase să i se dea o birjă.

Cind văzu Scatiu că i se întoarce trăsura goală, pricepu dintr-o clipă ceea ce se întîmplase. Atunci, în adevăr, păru că înnebunește. Galben ca un mort, fără a rostiun cuvînt, se repezi la revolver, ieşi afară şi împuşcă pe Forgaş, înhămat cum aeafla, descărcind câte şase focuri in el.

— Na, na, na, să te înveţi să mai sări altă dată 1

După aceea aruncă revolverul şi se năpusti asupra lui Stoica. Acesta crezuse că-1 omoară şi pe el, şi de frică o luase la goană spre fundul curţii, sperind să poată Încăleca peste zid şi să fugă. Dar Scatiu îl ajunse din urmă, îl înhaţă de chică şi-1 duse tirtş pfnă în curte, unde il bătu hoţeşte. După ce răsuflă bine, îi lăsă pe toţi grămadă şi se urcă sus.

Stoica se sculă din noroi, fără a zice un cuvînt; işi îndreptă părul In cap, din care scotea viţe întregi smulse de stăplnu-său, şi se apropie de cal. Acesta căzuse din ham într-un lac de singe, îşi întinsese capul pe pămînt şi trăgea de moarte. Ochii Iui limpezi, se uitau Ia Stoica, fără viaţă. Gemea citeodată din fundul plămînilor, ca **un** om. Carnea tremura pe el, ca înfiorată de durere.

La vederea calului murind, Stoica se aruncă la pămînt, lingă botul Iui, şi începu să se bocească ţigăneşte:

— Calule, sărmanule, te-a mîncat fript stăpînu-tu' dar-ar Dumnezeu să i se usuce mlnuşiţa cu care te-a împuşcat!..

Săriră slugile celelalte să ridice leşul, să deshame calul rămas şi să pună **trăBura** la loc, dar nu fu cu putinţă să scoale pe Stoica de pe botul lui Forgaş. Atunci Bănică şi cu argaţii îl luară pe sus; aduseră o droagă in care puseră calul împuşcat, 11 acoperiră cu paie şi-1 duseră la clmp; spălară petele de slnge de pe jos — şi astfel totul păru reintrat în ordinea de mai-nainte.

De la o fereastră, Tincuţa văzuse Începutul scenei cu revolverul, şi leşinase. Şezuse căzută jos mai bine de un sfert de ceas, şi se deşteptase singură, fiindcă nu venise nimeni. Se sculă binişor de pe covor şi se apropie de canapea. O durea capul grozav. Ceea ce văzuse era oribil. Bărbatu-său nu-i mai apărea, ca pînă acum, numai mojic, ci nebun furios. Pentru înlîiaşi dată li fu frică de dînsul. Dar, încetul cu încetul, se linişti: înţelegea că amorul propriu al omului ridicol din născare, care pricepe citeodată că e ridicol, e mai teribil decît al altuia. Tot gîndindu-se, Îşi aduse aminte de tată-său: o fi auzit focurile de revolver sau nu? Poate că nu, fiindcă odaia lui era de cealaltă parte a caselor. Se sculă cum putu şi se duse pînă la uşa lui, pe care o deschise cu grije; conu Dinu dormea in fotoliu. Se retrase încet, aproape fericită: el cel puţin nu ştia nimic din mizeriile ce dinsa îndura.

în vremea asta, Scatiu sta singur in biurou, aprinzînd ţigară după ţigară; acţiunea lui de nebun îi descărcase sufletul de nelinişteа pe care o grămădise cu încetul toate faptele neobişnuite din urmă şi din ziua aceea. Acum se simţea bine, parcă şi-ar fi dezbrăcat o haină eare-l strîngea. îşi aruncă ochii pe fereastră, tocmai cind ridicau ealul să-1 ducă la clmp, şi, instinctiv, voi să se repeadă la uşă spre a porunci argaţilor să-i ia pielea. Dar un sentiment grosolan de ruşine il opri pe loc. Se aşeză din nou pe scaun şi se puse să se gindească: pierduse o mie de franci, preţul calului I Dacă In loc să-1 Împuşte l-ar fi vîndut, se scăpa de el şi nu păgubea nimic. Făcuse o prostie. Şi cu cit se gindea mai mult, cu atît îi părea mai rău; o mie de franci 1... Auzi, de aia e bine **să** nu se pripească omul. Şi cel puţin dacă l-ar fi împuşcat dintr-o dată, numai cu un glonţ! Dar nu, îl ciuruise cu şase gloanţe. Cu toate astea, după un sfert de ceas, chemă pe Bănică şi Ii zise **Bă** trimită pe cineva la cîmp numaidecit să ia pielea de pe cal.

Pe cind acestea se petreceau Ia Seatiu, ministrul îşi isprăvise inspecţiile şi venea spre casă cu prefectul.

înaintea trăsurii lui alerga un gardist călare, iar pe capră era un dorobanţ. Cînd să iasă trăsura pe uliţa armenească, gardistul fu oprit de un pile de oameni şi în urma lui trebui să se oprească şi birja ministrului. Se munceau agenţii puterii publice să facă drum trăsurei printre mulţime, dar fără folos: erau vreo sută de ţărani ce se grămădeau spre ministru, cu o hlrtie în mină. Acesta făcu semn birjarului să se oprească,

întrebînd pe oameni ce voiau; ei, cu căciulile In mînă, vorbeau toți deodată, așa că nu se înțelegea nimic. Prefectul le luă hîrtia şi le făgădui să le dea dreptate — dar căută să pună jalba în buzunar. Ministrul însă" care nu pricepea nimic, voi s-o citească...

Era o reelamație a țăranilor de la Giulniței. Sătui de angarale, de nelegiuiri, de dobinzi, oamenii veniseră, disperați, să se plîngă ministrului. Nu mai cereau nimic deeît să le dea înapoi pe *boier,* pe conu Dinu, care din moşi-strămoşi stăpînise pe la vetrele lor. Se formase cu încetul legenda că ginerele secfestrase pe socru.

Ministrul se simți pentru moment umilit că trebuie să meargă tocmai în casa lui Scatiu, şi, cu toate lămuririle prefectului că țăranii erau puşi Ia cale de un advocatei din opoziție, se glndi să telegrafieze numaidecît lui Comăneşteanu, care, fiind rudă cu Dinu Murguleț, putea să-1 lumineze. Ceea ce şi făcu.

VII

La Scatiu aeasă erau pregătite două mese: una pentru ministru şi lumea aleasă în sofrageria cea mare; alta pentru „ciurucuri", într-o odaie de jos. Planurile lui Tănase erau mărețe de tot: el voia să dea ministrului un banchet de 50 de persoane, cu vinuri *rame,* trase şi gustărite de Bănică în persoană, dar se lovise de Tincuța, care, din camera ei, ținea toate din scurt. Ea ştia că cea mai mică petrecere in casa lor se sflrşea cu beție, cu lăutari şi chiloman, şi socotea că ar fi mai cuminte să nu dea ministrului priveliştea acestor scene. El urlă, blestemă, se tîngui că dlnsa nu se gîndeşte decît la ale ei, fără a ține seama de alegători, de popularitatea lui. Simțea că ea avea dreptate, dar, ca să nu aibă aerul că se conduce de un cap de femeie el, *dipotatul enfluent,* hotărî să împartă invitații în două tabere. Ideea era necuviincioasă pentru cei ce intrau între ciurucuri, dar era practică. De altfel, subcomisarii, agenții electorali, unii negustoraşi chiar erau mulțumiți să mănînce departe, în tihnă, cu „sflnta agheasmă"

Ia-ndemînă, decit să se pitigăiască la masa ministrului.

O baratcă de sclnduri lega sufrageria de sus cu cea de jos, iar muzica militară era aşezată tocmai la mijloc ca să se poată auzi din toate părțile.

Ministrul intră în sala de mîncare cam înnorat. Scatiu nu ştia nimic de ce i se întîmplase pe drum, şi socotea că aşa se cade să fie un om mare.

Prînzul merse bine, — ce-i drept, cu diferite soiuri de înjurături la adresa luiCostea, mîrîite printre dinți. Muziea militară cinta corect, cu d-1 capelmaistru în mare ținută, întors cu spatele spre muzicanți şi cu fața spre banchet, uitîndu-se țintă în ochii colonelului. Cind veni vremea toasturilor, se mai încurcă treaba — însă toți se țineau la locul lor. Unii rîvneau la masa de dincolo, unde limbile se amestecaseră chiar de la al doilea fel de bucate.

De-ndată ce se sflrşi prînzul ministrului, unii dintre cei mai nerăbdători se repeziră la ceilalți. Colonelul, care nu prea bătea cu apa făcu stînga-mprejur şi se rezemă lîngă un şip cu nişte „pustiu de profir" (cum zicea domnul protoereu) de s-arunci culionul în cîini şi mai multe nu.

Mai intru tirziu deteră soldaților să mănînce, închiseră uşile bărăteii ce dau spre casele de sus, şi astfel zgomotul păru a se linişti. Pe la miezul nopții, ministrul, ostenit de drum, se rt^rase. Toți răsuflară.

Cind însă s-adoarmă, muzica militară începu din nou. Chip era ea ascunsă într-o odaie de jos, dar te joci cu tromboanele şi cu piculina I... Mai ales era un afurisit de solist cu cornul, care pusese mîna pe o doină; şi ți-o freca, şi ți-o învîrtea, de gîndeai că-şi dă duhul în trîmbiță. O lua de jos, lung, tărăgănat, şi se urca la deal ca un hain, şi iar o mai ținea, şi iar se urca, pînă prindea două note ascuțite, pe care le sfrichidea un ceas.

Bietul ministru se foia în pat, îşi trăgea plapoma pe ochi, îşi înfunda capul în perne, nădăjduind că doar l-o ierta Dumnezeu să adoarmă. Cînd însă să-1 fure somnul, cornistul se întorcea cu trîmbiță tocmai în partea aceea, iar cele două note de sus străbăteau văzduhul ca două săgeți nevăzute, şi se înfigeau In urechi-

le ministrului. El se scula pe marginea patului, uitindu-se in jos fără nici o nădejde:

— Ei, bată-te de om I... zicea el.

In vremea asta, boierii de sus se duseră la cei de jos şi beţia se întinsese in toată strălucirea ei. încredinţat i că nimic nu ajungea pînă la **miniBtru,** urlau şi schelălăiau ca intr-o menajerie. Fiecare dăduse drumul firii sale. Revizorul şcolar se dezbrăcase de haină, şi, bot în bot cu protopopul, cîntau bisericeşte, dînd cu pumnul In masă ca să ţie măsura.

— Pe glasul al 7-lea, popo !...

Răguşit de atîta zbierat, protopopul de-abia mai cirlia, scoţînd cite o notă de cocoş cu ţifnă, cu capul plecat spre revizor si cu degetul lingă nas, bătînd tactul.

— N-auzi, popo: pe glasul al 7-lea!...

— Am răguşit de tot, măi frate.

— Bea agheasmă, afurisitule!...

Popa mai turna în el cite un pahar, şi iar se vira in sufletul celuilalt, cu degetul la nas.

Fiecare îşi avea ticul său. Lingă popa cu degetul, venea colonelul. Descheiat Ia tunică pînă jos, el se uita posomorit la muzicanţi, cu ochii impăinjeniţi, **cu** mîinile amîndouă întinse în văzduh, parcă să se apere de un duşman nevăzut. La fiecare întorsătură a doinei, scrîşnea din dinţi şi gemea de ţi s-ar fi părut că i se rupe inima de jale; în fond insă era numai beat, dar beat criţă.

Cînd venea treaba la schimbat clntecul, era vai de lume; nu se potriveau doi la gust. Primarul, care rîdea mereu, călare pe un scaun, Încerca sâ fie dulce la vorbă:

— Mă rog matale, puiule, domle capelmaistru, sâ ne clnţi „frunză verde, bir, oiţă".

Alexandriu vrea *Mascota*. Se ducea In faţa şefului muzicii, mătăhăind:

— Mon cher, te rog, partea aia din *Mascota,* ştii, unde clntă curcanii, golu, golu, golu...

Panaitopolu îi făcea vint din drum:

— fa slăbeşte-mă cu golu-ul dumitale, amice. Mă, dora'le capelmaistru, să-mi zici valsul **lui** Ivanovici* ti-ra-ra-rî...

Şi, ca să spuie **ce** vals voia, da drumul unui glas argăsit de spirturi, care hămăia fără nici un rost. Capelmaistru nu pricepea. Atunci Panaitopolu chema pe poliţai, care în tinereţele dumisale cîntase din flaut:

— Nică! Nică!...

Şi fiindcă celalt n-auzea, Începea să-1 poreclească:

— Mă ţopirlanel Mă şurupelniţă! Mă bocciule, da' n-auzi!...

Poliţaiul, ciupit de vărsat, cu nişte favorite serbezi, slab şi costeliv ca vai de el, era nebiruit la chef: ar fi fost în stare să bea o vie întreagă fără să se cunoască. Sări de unde se afla şi veni lîngă Panaitopolu.

— Porunciţi, mă rog.

— la un flaut, şi zi valsul Iui Ivanovici.

El puse mina pe un flaut de la un soldat, îşi titiri gura pe îmbucătură şi Începu să ţifnească, chisc, chisc, pînă o prinse din loc. Atunci dete drumul la nişte tereremuri straşnice, pe cari Panaitopolu le **iDBOţea** cu glasul lui spart, ti-ra-ra-ri, învîrtind mina prin aer şi lăsindu-se pe spate.

Dar în mijlocul lor sări deodată Tănase Scatiu. El pină atunci stase deoparte, fluierîndochindiepecare vrea să şi-o aducă aminte. Puse mina pe şeful muzicii şi-i zise:

— Asta!...

Apoi Işi întinse buzele să spuie ce voia, dar nu lnnemeri.

— Ptiu, bat-o Dumnezeu, că pină acuma o clntai!...

Capelmaistrul, ca să-i facă plăcere, puse pe soldaţi să Încerce toate chindiile pe cari le ştiau. Era o ticăloşie, o zăpăceală, de nu se mai auzea nici In cer, nici In pămint.

— Nu-i asta, nici asta.

In sfîrşit, la a patra, părură că-i dau în pîrtie:

— A ha, ha, zise Scatiu, asta !

Atunci se dezbrăcă de frac, scoase cizmele, îşi puse miinile în şolduri, şi începu... Ceilalţi **se** făcură roată in jurul lui, privindu-1 cum pisăgea pămîntul in virful picioarelor, dlnd cu călciiul în scînduri, strimblndu-şi gleznele, cind afară, cind înăuntru, lăsîndu-se pe ge-

-1,

nunchi, sărind în BUS, de parcă intrase aghiuță in el. După ce se munci aşa vreun sfert de ceas, căzu pe un scaun:

— Vezi, domnule!... Astea sunt ale noastie, nu *valțuri* şi dănănăi de-alea de-ale d-iui Alexandriu... Auzi „golu, golu", parcă ia hapuri!...

în vremea asta, polcovnicul Stamate, care sta întins pe jos ca un tumurug, puse mîna pe pantofii lui Tănase, şi, foarte liniştit, ii umplu eu mezeluri de pe masă. Alții jucau prin colțuri, fiecare pe seama lui. TJnii dormeau pe sub scaune. Doi-treî negustoraşi, simțind că se apropie vremea de ducă, puneau cîte o mandarină în buzunar.

Spre zori, începură să-i care trăsurile pe îa casele lor, ca pe nişte saci, şi astfel sărbătorea se sfîişi, spre deplina mulțumire a lui Scatiu, care socotea că e o necinste să iasă lumea trează din casa lui.

Cit despre ministru, zgomotul roatelor pe caldarîmul colțuros 11 făcu să sară din somn, buimac, întrehîndu-se In gînd dese cutremura pămtntul ori sosise sfîraitul lumii...

VIII

A doua zi, pe cînd Scatiu, informat de Bănică, plecase la Ciulniței să reguleze pe țărani, Mihai sosea de la Ricnreşti.

Tincuța, care toată noaptea nu închisese ochii, dormea cind veni el.

Mihai fu introdus numaidecît la ministru. Acesta ii istorisi întîmplarea cu jalba oamenilor, rugindu-l sâ-i spuie ce se petrecea intre Scatiu şi socru-său. El nu ştia nimic. Auzise ceva despre neînțelegerile dintre socru şi ginere, dar nu le dase importanță. Făgădui să cerceteze lucrurile mai de aproape şi să-l informeze. Ministrul plecă din nou cu prefectul în inspecție.

Mihai ceru să vadă pe Tincuța, dar ea dormea. Atunci se glndi să se ducă de-a dreptul Ia conu Dinu.

Bătrinul, aşezat ca de obicei în fotoliul lui, cetea. Cind intră Mihai, el se uită lung la dînsul, peste ochelari, 11 recunoscu, dar parcă fără grabă, şi plecă ochii în jos.

— Sărut mina, nene Dinule. Ce mai faci?

— Bine...

— Cum o mai duci cu sănătatea?

— Bine...

Mihai, crezînd că nu prea aude, ridică glasul:

— Uite, am venit să te văd... Eşti sănătos?

— Mă bucur că-ți mai aduci aminte de mine. Eu sunt sănătos... Tincuța nu prea e bine.

— Da' ce are?

El ridică miinile in sus şi înălță din umeri:

— Cine poate să ştie !...

După aceea se uită la dlnsul lung.

— Semeni cu tată-tău... Să-i semeni că era om de ispravă.

— Iți mai aduci aminte, nene Dinule? îți aduci aminte cînd am mers la gară cu toții, să primim pe nenea Matei?...

El plecă ochii in pămlnt şi nu răspunse... Mihai se uita la el, mirat de adînca schimbare ce o luase. Căută să-l însuflețească cu ceva, şi işi aduse aminte că Saşa li dase o pereche de pantofi pentru dlnsul.

— Nene Dinule, maman iți trimite nişte pantofi... Mă duc să ți-i aduc.

Si ieşi să-şi caute valiza. Cînd să ajungă in capătul coridorului, cam întunecos, i se păru că o uşă de la o odaie lăturalnică era întredeschisă. Voi să treacă mai departe, dar cineva 11 chema. Se opri să asculte.

— Mihai, bună dimineața.

El nu pricepea bine cine-i vorbea.

— Bonjour... Cine mă cheamă...

Prin crăpătura uşii se strecură mina Tincuței. El o recunoscu şi se apropie de dînsa, sărutlnd-o.

— Ce va să zică asta? cind ai venit?

— Acuma. Ce faci?... Am auzit că nu prea eşti bine...

— N-am prea fost bine... Dar cind ai venit?

— E un ceas de cind am venit... Am fost la nenea Dinu... Mă duceam să-i caut nişte pantofi, de la maman...

— Ce ciudat lucru).. Eu ştiam că ai venii, fără să ştiu... Ce face Saşa?

— E bine.

— Dar fetele?

— Bine, toată lumea. Da' de ce nu ieşi la lumină? Ea rîdea, ascunsă după uşă.

— Nu se poate... Tot ce pot eă fac este să-ţi dau mîna din nou, dacă te mulţumeşti....

Şi-i întinse iarăşi mîna, prin deschizătura uşii, cu braţul pină la cot. El îşi lipi gura de pielea netedă, sărutînd-o pe tot lungul, de jos pină sus.

— Eşti supărată pe mine, Tincuţo, şi ai cuvînt să fii supărată...

— Destul... fii cuminte.,, nu sunt supărată.

Se zărea, în întunericul odăii, obrazul cu ochii strălucitori.

— încbipuieşte-ţ] că ştiam că ai venit, şi nu-mi spusese nimeni... Du-te la tata... destul. Am să trimit să te cheme...

Işi retrase binişor mîna şi strinse uşa:

— Sâ vii numaidecit.

— Viu.

Fericit că o vedea veselă şi că nu era supărată pe el, Mihai alergă în odaia lui, scoase pachetul din geamantan şi se Întoarse la conu Dinu.

— Uite, nene Dinule, maman iţi trimite pantofii ăştia de iarnă... Doreşte să te vadă... Nu vii la Bucureşti?...

— Nu pot sâ viu... Spune Saşii că o doresc mult. N-am văzut-o de doi ani.

— Nu te mai duci la moşie?

El învîrtea pantofii în mtnă. întoarse ochii lung şi se uită la Mihai.

— La care moşie?

— La Ciulniţei.

Bătrinul ridică din umeri.

— Ce copil eşti!... Tu nu ştii că eu nu mai am moşie...

Conu Dinu se plecă spre **el,** cu privirea încruntată, 11 apucă **de** braţ şi-1 zgudui cu putere.

— Eu nu mai am moşie!... Moşia mi-a luat-o 111harul... Tllharul, banditul care imi omoară fatal... Şi Cel-de-sus)i cunoaşte nelegiuirile, Ii Înţelege glndurile, şi nu-1 trăsneşte!... şi nici nu mă cheamă **pe** mine la dînsul, ca să nu mai văd l . . .

După aceea, muie vocea, şi cu mare tristeţe zise:

— îmi pare rău că o să mor blestemlnd: nu mai **eBte** dreptate omenească, iar Dumnezeu şi-a Întors faţa de la mine...

I se strlmbaseră toate liniile obrazului, vorbind astfel. O descurajare adlncă se întipărise pe chipul lui, descurajarea omului revoltat, care nu speră in nimic. Lui Mihai i se făcu milă.

— Nene Dinule, nu te turbura aşa, că tot mai e dreptate in lume; uite,ţăranii dumitale vor să te aibă din nou.

El dete din cap.

— Ce să-ţi facă ţăranii, împotriva cîinelui ăstuia !...

— Cine ştie I... poate să-ţi facă ceva: au reclamat prefectului.

Conu Dinu se ridică pe braţele fotoliului.

— Au reclamat prefectului!... Se vede că i-a schingiuit de tot...-

— Mă rog, dumneata ai dat toată moşia de zestre?

— N-am dat nimic ! El a luat... A pus mina pe tot, fără să ma întrebe: zice că eu sunt bătrîn şi neputincios, că mă fură toţi din toate părţile... Vezi bine: aşa, mă fură numai el, mă fură şi mă vlră în pămînt, şi pe mine şi pe Tincuţa... Şi ce vor ţăranii?

— Vor să te întorci dumneata la ei.

Conu Dinu se uită la Mihai lung.

— Sărmanii oameni! Dar creîi că-i lasă **el** să facă ce vor? Mă prind că acuma, cind noi vorbim despre asta, nebunul e la moşie. Ia sună, numai a minune să vezi...

Mihai sună. După cîteva minute veni o slugă cu ochii umflaţi, cu părul vllvoi. Conu Dinu o întrebă binişor:

— Acasă-i domnul?

— Nu-i acasă, cucoane: a plecat la moşie...

Bătrinul dete din cap către Mihai, iar sluga iesi.

— Vezi? s-a dus, a lăsat pe **minÎBtru** şi tot, numai ca să-şi răzbune pe lume... Auzi, el, om să primească un ministru!... Cine şi-a făcut păcat să-1 trimeată în casa asta? Mă crezi cind ţi-oi spune că toată noaptea au băut ca nişte năuci? Ai văzut în ce hal sunt slugile... Asta e viaţa noastră: cînd e treaz, e biciul lui Dumnezeu ; cind e beat, 11 legi... Un asemenea om duce interesele judeţului şi ale ţării, — vai de ea, de ţară!...

Dupăaceeatăcu, clătinîndtrist din cap. Apoi rugă pe Mihai să-i dea hîrtiile de sub pernă, ca să-i arate foaia de zestre. începu citania din fir în păr a tuturor actelor. Bătrinul se oprea la fiecare frază, la fiecare vorbă, cerînd explicarea cuvintelor noi, intrebindu-1 de nu era dreptatea de partea lui.

Ar fi urmat astfel toată ziua, de nu venea femeia din casă să spună lui Mihai că îl cheamă Tincuţa.

Mihai ieşi, iar conu Dinu rămase cu hîrtiile în braţe. Tot interesul documentelor dispăru deodată, şi 'în mintea lui se ivi o idee nouă, întoarcerea la ţară.'Cum avea să se ducă, cine era să-1 îngrijească puţin îi păsa. Să plece cu trăsura lui Scatiu nu se mai putea, fiindcă singura slugă credincioasă, Stoica vizitiul, se dusese în lume. Atunci îi veni în gind altceva: să fugă...

Pe cînd planurile acestea munceau pe conu Dinu, Mihai intra la Tincuţa.

întinsă pe canapea, cu o rochie de casă pe dinsa, ale cărei cute, de mătase aurie, cădeau bogate pe covor, cu o blană albă pe picioare, Tincuţa mişca uşor degetele pe o carte. în faţa ei era un fotoliu, alături de o măsuţa, cu un vas subţiratec, elegant, din care se lăsa spre dînsa o roză Înflorită în grabă şi sfioasă; în atmosfera salonaşului, o căldură binefăcătoare în care surîdea o minunată fotografie a d-nei Vigee Le Brun[7], ce-i semăna.

Cind intră Mihai, ea zîmbea. Părea că simte toatemişcările lui, chiar cînd nu-1 vede, că ştie cind vine,, ce doreşte, ce are să zică.

— A!... domnule Mihai, iată-ne, în sfîrşit!

El dădu din cap, mulţumit şi cam stîngaci, luindu-i mîna.

— Aş fi venit de ieri, dar mi-era ruşine... după o scrisoare aşa de proastă...

— Şezi. Uite, vezi? asta este...

Şi zicind astfel, scoase din carte scrisoarea lui.

— Dă-mi-o, te rog, s-o arunc in foc...

— Ţi-o dau, însă cu condiţie: să nu mai scrii asemenea lucruri.

— Nu mai scriu niciodată.

— Şi să aibi Încredere in mine, fiindcă îţi vreau binele.

— Da.

Ea ii dete scrisoarea, pe care el o aruncă In sobă. Amindoi se uitau la hirtia ce ardea, Indoindu-se şi lăsind să se vadă literile negre pe fondul cenuşiu. Tincuţa dete din cap.

— Ăsta-i drumul pe care-1 iau toate cele omeneşti.

El nu zise nimic, ci numai se uită la dînsa lung. Era albă ca hîrtia pe care o ţinuse in mină, diafană, de o tinereţe candidă. Numai ochii păreau că ard, cu o viaţă proprie, ca diamantele.

Mihai se simţi mişcat ca de o poezie, în care durerea porneşte din straturile cele mai adinei ale sufletului rănit, dar cuvintele râmin simple. Ea de asemenea il privea şi părea că Înţelege ce se petrece într-insul. Plecă ochii în jos şi nu zise nimic. După aceea, uitîndu-se iarăşi la cenuşa scrisorii, îl întrebă:

— S-a stins?

— Da.

— Apropie-ţi scaunul de mine şi şezi.

El mişcă fotoliul spre dînsa.

— Te rog, întîi închide uşa că vine frig.

El o închise. Umbla încet, ca într-o odaie in care s-ar ruga cineva. Veni iar lîngă dinsa, privind-o cu sfială.

— Şezi, te rog... Ştii că azi-dimineaţă m-am deşteptat din somn, cu credinţa nestrămutată că ai venit. De ce ai venit?

— Fiindcă m-a chemat ministrul.

— Altfel nu veneai?

— Ba aş fi venit, dar mai tlrzhi.

Ea îl privi in tăcere, după aceea încercă să zîmbească.

— De cîtăva vreme a început să-mi fie frică de ceva necunoscut; mă tem să nu mor. E drept că nu prea am cuvînt eă mă Îngrozesc de moarte, fiindcă nu sunt fericită, însă de cîţiva ani mă lega de viaţă o simţire nouă şi puternică. Să ţi-o spun?...

El se apropiase şi mai mult, şi-i luase mîna într-ale lui.

— Dacă nu e prea greu, spune-mi-o.

Tincuţa se rezemase cu obrazul de spatele inalt al canapelei şi-1 privea cu ochii ginditori:

— îmi era drag cineva, atît de drag, atît de scump, încît credeam că o să pot trăi şi să mă pot bucura de simţirea mea nouă. Dar se vede că nu se poate...

Mihai, mişcat pînă la lacrămi, încercă s-o oprească.

— Te rog, Tincuţo, de ce vorbeşti aşa?...

— Vino mai aproape. Ţi-aduci aminte de copilăria de pe lac? Copilărie, ce dulce copilărie!... Ascultă-mă: aş vrea să-ţi dau ceva. M-am gîndit să-ţi dau un inel. Vrei să-1 primeşti? De ce să nu-1 primeşti? Sau dacă vrei să-ţi dau altceva...

Se uită Ia el zîmbind si-i atinse fruntea cu degetul.

— Mă înţelegi?

— Te înţeleg de mult...

Ea îi acoperi gura cu mina.

— Ştiu...

— Şi dacă vrei să-mi dai ceva, primesc; însă nu poate să fie nimic mai frumos declt asta.

Şi, vorbind astfel, scoase ceasornicul din buzunar. Tincuţa se uita la el nedomirită.

— De la cine îl ai? întrebă eu temere.

— De la soră-mea. Ia deschide-1.

Ea deschise un capac, dar nu găsi nimic extraordinar.

— Deschide şi dincolo, sau să ţi-1 deschid eu...

Pe sticla albă era o viţă de păr, legată cu o panglicuţă roşie.

— O cunoşti? întrebă Mihai.

Obrazul ei se coloră de sînge, un val de căldură li umplu ochii de lacrămi şi fără ştire îşi aruncă braţele de gîtul lui. I se umplea pieptul de aer, de prea mult aer; se îneca de emoţiune. încet,pe nesimţite, i se lăsară braţele grele, capul îi căzu pe spate, şi rămase galbenă, ca moartă. El voi să se scoale de pe covor, speriat de paliditatea ei, dar o uşoară mişcare a braţelor, ce se rezemau încă de dinsul îl făcu să seoprească.Ea îşi duse mina binişor la frunte, mişcă braţele în sus şi deschise ochii.

— Mi-a trecut. Nu te speiia. Nu sunt mai urîtă... K o impresie fugară, pe care nu ştiu de o înţelegi: viţa asta de păr a păstrat un parfum, pe care-1 regăsesc în toate lucrurile mele vechi. Cind îl simt, îmi pare că vremea n-a trecut, sau că a trecut atlta vreme, încît eu, cea de atunci, am murit, iar eu, cea de acum, sunt alta. Şi îmi pare aşa de rău că nu mai sunt cea de atunci! Poate, poate ar fi altfel...

După aceea întinse mina în aer, cu o mişcare atît de uşoară, dar atît de fără speranţă, încît spuse o lume de durere. Se uită un moment înainte-i, apoi se ridică ceva mai sus pe canapea, şi iar zîmbi.

— Şezi pe scaun.... Te visez aproape în toate nopţile. Te văd aievea cum te mişti, cum priveşti citeodată cu ochii în gînduri, şi puterea visului e aşa de mare, că a doua ***zi*** îmi aduc aminte că priveam şi eu tot acolo. Ştiu tot ce faci, unde te duci, la ce te gîndeşti. Ştiu cînd eşti trist, cînd îţi aduci aminte de mine. E o nebunie care mă încălzeşte, îmi odihneşte spiritul. Doctorii socot că sunt bolnavă de nervi. La început le spuneam că visez toată noaptea. Mi-au dat fel de fel de doctorii, care mă făceau să dorm ca o piatră. Le-am lăsat la o parte şi m-am întors la visurile mele.

îşi plecă fruntea pe o lăture şi se uită la ei.

— Dacă nu te-aş mai visa, aş muri.

Mihai o asculta, cu inima sfîşiată. îi era frică să se mai apropie de dînsa, ca nu care cumva suflarea lui s-o înece. Părea că nu mai ţine de pămînt prin nici o legătură. Se întinse pe covor şi-şi rezemă capul de blana albă de pe picioarele ei, pe care o sărută în ascuns.

k

Ea păru că se gîndeşte...

— Ce stranii lucruri iți spun!... Şezi bine. Reazămâ-ți capul de picioarele mele. Vino mai aproape dacă vrei.

El veni Ungă dinsa, aproape de tot. Tincuța li puse mîna pe frunte, mlngîindu-l. Voi să urmeze, dar sîngele i se urcă din nou în obraz.

— Eşti prea aproape, zise ea, încurcată, rîzînd, cu o tremurare a glasului ce o Împiedica să vorbească.

El nu zicea nimic, ci se uita la dinsa, rătăcit ca într-un vis.

— As vrea să te țiu aproape de mine, dar mi-e frică... îmi bate inima aşa de tare! Şezi colo.

Mihai se supuse.

— îți spun lucruri ciudate. Dar e adevărat. Trăiesc numai fiindcă trăieşti dumneata... Aş vrea să te întreb ceva: dacă s-ar întlmpla să-ți fie dragă o altă femeie, cit aş mai fi eu In lumea asta, mi-ai spune-o?... Nu, nu, nu vreau protestări zadarnice.

— Ți-aş spune.

— Crezi că s-ar putea?

— Nu cred.

Ea zimbi, trist. îl privi cu ochii pe jumătate închişi, cerlndu-i parcă socoteala în tăcere de ce spune. Dar se îmblinzi repede.

După aceea, ceru lui Mihai să-i istorisească despre viața lui de toate zilele, ce lucra, ce planuri avea pentru viitor, de-l interesa politica. îi făgădui să vină la Bucureşti, la Saşa, ca să fie aproape de el. Voia să-i vadă camera de studiu, să-i atingă lucrurile de pe masă. închidea ochii cu o plăcere copilărească, gindindu-se la cele ce spunea.

Petrecură astfel mai toată ziua Împreună. Cînd se întoarse ministrul acasă, Tincuța dori să-1 vadă. îl primi cu o grație atît de măsurată, cu attttact îi vorbi, incit omul, copleşit de preocupări prozaice, se simți ridicat deodată intr-o atmosferă senină, simpatică. Ieşind de la dinsa, se miră cu Mihai de nepotriveala dintre bărbat si femeie.

—• Cum se poate să se piardă o asemenea ființă in mijlocul lumii acesteia, plină de zizanii şi de meschinării?... Sunteți rudă, da?

- Da.

— Ar trebui s-o Îngrijiți. E păcat: îmi pare bolnavă.

Mihai se opri, uitîndu-se la şeful lui **cum** se plimba preocupat. Vederea Tincuței lăsase in spiritul omului rece, melancolia faptelor nobile, uitate sau neştiute. Părea **cu** dinadinsul zdruncinat de vedenia călătoare ce-i trecuse pe dinaintea ochilor. Surprinsese într-o clipă adîncul lucrurilor şi părea că le leagă cu cine ştie ce umbră din propria lui viață. Se opri în fața lui Mihai, vorbind Încet, **cu** vocea gravă:

— Natura e citeodată de o nedreptate revoltătoare. Față cu noțiunile noaslre morale, e imorală, oarbă.Cu drept cuvînt **au** făcut grecii, din **deBtinul** lor, un fiu al Chaosului şi al Nopții.

Graiul lui străbătu departe în sufletul tînârului. El râmase pe loc, uitîndu-se în pămînt.

Nici nu mai avură nevoie să vorbească despre conu Dinu şi despre ginere-său. Ministrul pricepuse, din tot ce-1 înconjura, drama ce se petrecea sub aparențe ridicule. îi fusese destul să vadă cîteva minute pe Tincuța, ca să i se lumineze şi mai bine țesătura ascunsă a aparențelor.

IX

Dar Tincuța era fericită. Seara, după ce toți se duseră sâ se culce, ea rămase singură.

în odaia ei ardea focul. Puse luminarea pe scrin şi făcu doi paşi spre oglinda cea mare- în lumina Încrucişată a focului şi a luminării se văzu în mijlocul camerei, cu haina de mătase lungindu-se in penumbră, ca o fantezie uşoară. Mînicile ii cădeau bogate de pe umeri, cu capete negre de dantelă. Se mişca in dreapta. Nevinovata închipuire de sine o făeea să se creadă de partea aceea înaltă. Cine ştie de ce. Era ostenită. Pianul era deschis. Şezu pe scaunul lui şi-şi aruncă ochii pe

note. Erau nişte Utere mari, albe, cu un pervaz negru. Luă caietul in mină şi-**1** întoarse spre lumină: Sonate, Op. 27, nr. 2, ***Der Grăfin Jalie Guicciarăi*** *gewidmel*[3]. I se păru că aude pentru întîiaşi dată numele acesta. ***Jalie*** suna aşa de frumos! Cine o fi fost?... Se sculă din nou şi se apropie de oglindă; apoi se depărta cît putu şi se uită numai la rochie. Era alta, într-o altă lume, într-o lume caldă de poeţi şi de muzicanţi, în azurul căreia se vedeau departe ramuri înflorite. îşi aduse aminte de lucruri vechi, de un brocart rămas de la maică-sa, cu flori de crin. Se plecă pe covor şi ridică o batistă. Apoi veni lingă scrin. Se rezemă cu coatele de marmoră şi se uită la portretul lui Mihai. Era un portret vechi. Il privi lung, atît de lung, că i se părea citeodată că nu-l mai cunoaşte. Ii trecu prin minte începutul unui vals de Chopin[9] şi mişcă degetele pe piatra rece, ca pe piano.

Se dezbrăcă inoet, rămlnind mititică. Intră în pat binişor, îşi rezemă capul pe pernă şi se uită la flacăra ce de-abia mai pllpiia pe virful cărbunilor. Glndurile ei se prindeau in mreaja somnului. Din cind în cînd 1 se părea că pune mina pe momentul precis in care adormea 1 „Acuma, acuma", şi dormi, in adevăr, cu conştiinţa limpede despre trecerea de la o stare la alta.

întru tîrziu se deşteptă. Focul se stinsese cu desăvîrşire. In odaie era frig, dar ea asuda. Scoase batista de sub pernă şi şi-o trecu pe frunte. Simţi că-i tremură mina şi că tremură toată. Visase, ca Întotdeauna, pe Mihai, — il visase că pleca fără s-o vadă, pe ascuns, ca să n-o turbure. Işi lăsă mîna In jos şi ascultă. Nimic. Un huruit de trăsură ce se pierdea pe uliţă o făcu să ridice capul de pe pernă şi să asculte. I se părea acum că-şi aduce aminte exact de momentul cînd ieşise birja din curte — momentul cind ea se deşteptase. Tocmai de aceea se deşteptase, de zgomotul roatelor. Atunci se sculă pe un cot ca să asculte mai bine: nici o mişcare. Plecase.

Palidă, cu inima bătind să-i rupă vinele, sări jos din pat, aprinse luminarea, îşi îmbrăcă in fugă roehia, încheind-o ici şi colo şi ieşi. Trecu prin coridorul cel lung şi prin salonaş, şi se duse drept la camera lui Mihai, pe care o deschise, trintind uşa de perete. Era cuprinsă de o dorinţă netnfrlntâ de a şti adevărul, de a-**1** constata în partea lui materială, dind de patul nedesfăcut şi de camera goală.

Cînd colo, Mihai dormea la locul lui, somnul omului tinăr, care a trecut o noapte in drumul de fier — iar odaia era plină de lucruri aruncate peste tot.

Tincuţa rămase încremenită, şi tocmai atunci i se păru că se deşteaptă din halucinaţia ce o stăpînise cu atîta putere. Era să scape sfeşnicul din mină. Dete înapoi, retrăgîndu-se cu grijă, fericită că nu o simţise nimeni, nimeni, şi intră la ea, se dezbrăcă repede şi se eulcă din nou.

Cind işi regăsi căpătîiul cald şi închise ochii, i Be păru că o cerească mînă se coboară din aer şi ii ridică de pe frunte pîcla visurilor rele, limpezindu-i glndurile. Mihai era acolo, sub acelaşi acoperămlnt eu dînsa. Ce mai putea dori?

A doua zi, dimineaţa, pe cind ea se îmbrăca, femeia din casă îi spuse ca Mihai vrea s-o vadă.

Se găti numaidecit şi se duse drept la el. Bătu la uşe.

— Intră ! îi răspunse vocea lui dinăuntru.

Ea intră, încet, rîzînd, pe cind el o privea cum înainta cu paşi măsuraţi, ca într-un menuet. Mihai îşi strinsese lucrurile şi sta într-un colţ pe canapea, cetind. Felul vioi cum se înfăţişă Tincuţa îi păru atît. de Îmbucurător, încît nu se sculă şi nu o întrerupse. Dînsa veni pînă lingă el, şezu şi, lulndu-i mîna, li zise lung, cu ochii în ochii lui.

— Bună dimineaţa. Cum ai dormit astă-noapte?

— Am dormit foarte bine, răspunse el, sărutindu-i mîna.

— Cu visuri, fără visuri?

– Fără. De ce?

— N-ai simţit nimic? n-a venit nimeni la dumneata?

— Nu.

— Da' bine dormi! Vrei să-ţi arăt cum dormi? Uite aşa.

Şi-şi strimbft capul pe o pernă, rezemîndu-şi capul In piept, ca cineva care cade de somn. Mihai rîdea:

— Da, da; aşa dorm. De unde ştii?
— Asta-i treaba mea.
Apoi se uită împrejur.
— Dar prin casă, ce neorlnduială păglnească I... Una aruncată intr-o parte, alta într-alta, de ţi se părea că-s hainele a patru persoane, nu ale uneia singure.
El era din ce tn ce mai mirat:
— De unde ştii toate astea?
Ea se sculase şi se uita la lucrurile lui de pe masă, seoţîndu-le de prin tocuri, duclnd sticluţele pe la nas, învirtind foarfecele in mină.
— Ce-i asta?
— Ăsta este un cuţit şi o furculiţă, care se îmbucă una într-alta, ca să nu ruginească.
— Dar asta? A ! . . . un puf ! Dai cu pudră?
— Nu dau. După cum vezi, este o colecţie de tot felul de instrumente de ras, între care şi puful pentru cine pune pudră.
— Ce fel de ras. Cuţit şi furculiţă...
— Nu... Astea sunt aruncate in valiză de slugi, din altă parte. Dar spune-mi, zău, cum de cunoşti modul meu de a dormi!
Ea se uită la el lung, cu privirea bună.
— Să-ţi spun: astă-noapte am visat că plecai, fără să-ţi iei rămas bun de la mine. M-am deşteptat. Tocmai atunci trecea o trăsură pe stradă. Văzusem lucrurile cu atîta luciditate, incit nimeni din lume n-ar fj putut să mă încredinţeze că nu era aşa. M-am sculat, m-am îmbrăcat în grabă şi am venit să văd camera goală. Iţi spun: eram atît de sigură că ai plecat, incitam intrat de-a dreptul fără să mai bat la uşă. Cind colo... nu plecaseşi.
— Se putea să plec fără să te văd !
— Ştiu, — dar e aşa.
Povestind cele întimplate, se sculase in picioare. Obrajii, de regulă palizi, erau coloraţi; ochii, care totdeauna ardeau, de astă dată aveau privirea senină. Mihai o luă de mină şi o apropie de fereastră.
— Ce este? întrebă ea mirată.
— Nimic: te găsesc astăzi foarte bine.

Ea plecă ochii în jos, apoi ii ridică spre el, zicind încet:
— Eşti aici. Sunt fericită... Nu pleci incă.
— Mă duc cu ministrul la Slobozia şi ne întoarcem deseară. Tocmai de asta voiam eă te văd. Trăsura e gata.
Ea îl privi ţintă în ochi:
— Da? ...
Apoi il luă de mină şi-1 trecu repede in salonaşul ei.
— Aşteaptă-mă aici.
După cîteva minute Mihai văzu uşa deschizîndu-se, iar Tincuţa venind la braţul ministrului. Ea se mişca încet, legănîndu-se, venind ca o umbră în urma lui. Se uita la Mihai rîzînd. Ministrul părea ceva cam Încurcat, dar se reculese repede.
— Uite, Mihai, doamna doreşte sâ rămîi aici; eu doresc să vii cu mine... Ce alegi?
Tincuţa se întoarse repede spre el:
— Dacă doriţi dumneavoastră, eu nu mai doresc nimic.
— Veţi vedea: nu-i aşa că alegi să rămîi? iar pe mine mă laşi să mă duc singur?
Mihai se uita la amîndoi, nedumerit. Ministru il bătu pe umeri, prieteneşte:
— Rămli, rămîi. Noi ne vedem la Bucureşti în toate zilele.
Apoi ieşi, însoţit de Mihai pină la trăsură.
Cînd se Întoarse înăuntru, Tincuţa îl aştepta in mijlocul Balonului, veselă. îi făcu o reverenţă adlncă, trimiţlndu-i o sărutare pe virful degetelor.
— Nu-i pentru cine se găteşte, ci pentru cine se nemereşte.
— îţi sunt foarte recunoscător; dar... ce a zis ministru?
— Recunoscător... ştii, cam aşa.
— Te mai poli Îndoi?
— Da?
— Desigur că da. Numai sâ nu i se pară ciudat...
— De ce? Eu te văd aşa de rar... El te vede în toate zilele, cum prea bine a zis. Ajută-mă să şed. Dă-mi blana. Pune-mî-o pe picioare şi stai lîngă mine.

Mihai se supuse, o ajută să se rezeme bine de brațele canapelei şi se întinse şi el pe covor.

Dar n-apucase să s-aşeze bine, cind văzu pe Tincuța privind cu luare-aminte in aer, parca ar îi ascultat ceva. în adevăr, se auzeau clopotele unui poştalion: Tănase Scatiu **se** întorcea.

Ea ridică ochii şi mlinile **Bpre** cer, ca o mută protestare împotriva soartei. Mihai pricepu ce se petrece Intr-însa, cu atit mai mult că trăsura intra In curte. Se sculă şi făcu semn Tincuței că se duce în odaia lui. Ea tşi strînse lucrurile împrejur şi aşteptă.

După puțin timp, uşa se deschise, lovindu**-se** de perete, şi Tănase intră, îmbrăcat în euhă, cu revolverul la brtu, ca de obicei.

— A ! v-ați sculatără !... Mă bucur.

Apoi ae cotrobăi prin şubă, rupee un nasture, injurind, şi scoase o hlrtie din buzunar, pe care o aruncă Tincuței:

— Să dai asta Iui tat-tu s-o iscălească.

Tincuța, mai nerăbdătoare declt altă dată, se uită la el pieziş:

— Dacă intri plin de noroi în casă, închide cel puțin uşa.

— Ia slăbeşte-mă, că n-am poftă de vorbă.

Şi ieşi.

Dtnsa deschise foaia de hîrtie şi prinse să cetească. Era slova lui Nae de la Ciulniței. Părea un fel de declarație din partea Iui conu Dinu, către mini6tT\i, că nu vrea şi nu poate să se ducă Ia moşie, că nu încuviințează cererile țăranilor, că are toată încrederea tn ginere-său, etc. Tincuța se trudea să prindă înțelesul acestui act, dar nu izbutea. ÎI ceti şi-l receti fără să-l priceapă. Atunci sună şi zise feciorului să poftească pe boier. După eîteva minute, Tănase se ivi în uşă, numai în pantaloni şi-n jiletcă.

— Ce este?

— Vino-ncoace. De ce umbli numai în vestă: te-o întîlni cineva. Ştii că-i Mihai aici.

— Ei, şi!... Sînt In casa mea.

— Tocmai de aia... Ce este hlrtia aata?

— Dă-o s-o iscălească şi nu mă mai descoase.

— O dau, dar explică-mi, să ştiu ce spun...

El se lepşi pe un acaun si lovi cu pumnul In masă.

— Bine, nenorocito, nu simți cum mă string duşmanii din toate părțile 1 N-ai auzit cum mă reclamă țăranii dumneavoastră, de la scofala de moşie ce am luat de zestre!...

Tincuța se mişcă pe canapea şi ridică glasul.

— Nu ştiu nimic.

— Nu ştii nimic, ha? Da' pe ce lume trăieşti? Bătu-o-ar Dumnezeu de zestre s-o bată, că mai bine îmi rupeam gîtul decit mă insuram!

Ea se uită la dinsul, lovind nervos cu vîrful degetelor pe hirtie.

— Vorbeşte încet, că e lume alături.

El se smuci furios către dinsa:

— Vrei, se vede, să zîc ceva lumii de alături...

Dînsa, ințeîegîitd că nu-i de scos la cale cu el, făgădui să vorbească lui conu Dinu.

— Să te duci numaidecît la el, m-ai înțeles?

Ea dete să se scoale.

— Iacă mă duc.

Scatiu ieşi. înurmalui, Tincuța rămasepemarginea canapelei, gîndindu-se. Ce era de făcut? Să se ducă la tată-său, ştia mai dinainte ce ură groaznică avea batrlnui împotriva lui Scatiu, din pricina moşiei. Să nu se ducă, ar fi înnebunit-o bărbatu-său. între ei doi, nu găsea nici o scăpare. Se uita în pămlnt, clătinînd din cap.

— De ce nu mă ia Dumnezeu?...

Se simți părăsită de toată lumea, fără putere, fără speranță, cind, deodată, ii răsări in minte imaginea lui Mihai. Da, asta îi era singura mingiîere. Avu pornirea de a se duce spre el, însă, ca oprită de voluptatea de a spera, rămase locului; apoi se îndreptă către tată-său.

Spre marea ei mirare, conu Dinu făcea exerciții de mers in picioare, se ținea copăcel, trecea de la pat Ia masă, ca un copil.

— Da' ce faci, tată?

El se uita la dînsa, placid, cu o sprinceană ridicată în sus, de parcă era pusă in cui, şi urmă să-şi

caute echilibru. După cîteva momente de tăcere, ae întoarse spre dînsa:

— Merge, merge. Trebuie sâ mă mai mişc, că altfel îmi amorțesc picioarele.

Multă vreme el fusese de altă părere; nu atinsese pămîntul luni întregi, ca să nu se ostenească. Acum era de părere contrarie.

Se uită iar la Tincuța.

— Tu eşti mai bine? Ce ai acolo?

— Am o hlrtie... pe care te rog s-o ceteşti şi s-o iscăleşti.

Conu Dinu se rezemă de masă, işi puse ochelarii şi ceti în fugă cuprinsul actului lui Scatiu. Apoi plecă ochii în jos, pieziş, si se uită la fiică-sa peste ochelari:

— Ce face!?

Tincuța luase un scaun şi şedea, cu mîinile pe genunchi. £1 urmă a o privi.

— Şi tu ai vrea să mă vezi iscălind un asemenea act?

— Eu nu vreau nimic.

— Atunci pentru ce mi l-ai adus?

— Fiindcă mi l-a dat să ți-1 aduc.

— A!... ți l-a dat să mi-1 aduci!... De ce nu vine dumnealui?... Să poftească aici la mine, să i-1 arunc în obraz, neruşinatu! Vrea să-1 iscălesc?... Poftim iscălitură.

Şi zicind astfel, rupse hîrtia cu furie în bucăți.

Tincuța sări de pe scaun.

— Tată, ce Iaci \

Bătrinul bolocănea ochii furios, vorbind îndesat cu degetul în aer.

— Sâ poftească aici la mine!... Să vie la mine, nebunu, sâ-i dau eu iscălitură de act!... Vrea act, ha? ca aă mă pună sub epitropie de toată isprava?... Şi tu îndrăzneşti să-mi ieşi cu asemenea păcătoşii, tu, fata mea, pe care te-am crescut ca pe o floare, să nu te bată vîntu, să nu te arză soarele, ha?...

Tincuța se uită la el înlemnită.

— Ce să fac?

— Să nn primeşti asemenea lucruri pentru mine, pentru tatăl tău... Şi sâ mă aperi, nu să mă pui eă iscălesc pentru el!

— Bine, tată, ce să fac? Dumneata îmi eşti părinte, cl îmi este bărbat...

— Vezi bine. Şi dumneata te duci după bărbat...

— Da' ce să fac?

Conu Dinu se uita la ea si da din cap. Tincuța urmă, încet:

— Au venit sătenii noştri să-1 reclame la prefect.

— La ministru, nu la prefect. Să-1 reclame la ministru, şi la vodă, şi la Dumnezeu, că i-a jupuit ca un tîlhar. Pe mine de ce nu m-au reclamat la nimeni?

— Dumneata erai din cale afară bun cu dînşii...

— Aşa?!

— Cum a venit un om cu voință s-au supărat.

— Va sâ zică, eu n-aveam voință? Frumos.

Tincuța se duse la el să-1 mingîie.

— Nu, tată, nu te supăra.

El o "îndepărtă de la dînsul.

— Fugi, fugi, că mă mihneşti.

— Te rog, tată... Ce să fac?... El mă goneşte, dumneata mă goneşti... Sunt aşa de nenorocită!

— El t« goneşte!?... Te goneşte!...

Şi zicind astfel, voi să se repeazâ spre uşă, cu ochii injectați de sînge, dar se încurcă, se împletici şi căzu. Tincuța sări să-1 ajute, insă de-abia se ținea ea însăşi pe picioare. Chemă slugile, îl ridicară de jos şi voiră să-l pună in pat. Se zbătea să se scoale şi să plece. Cu mare greutate il liniştiră şi-1 făcu să-şi ia locul in fotoliu.

Tincuța, ieşind de la el, era cu desăvirşire nimicită. Stete un moment in coridor şi se gîndi. Ce să facă? Nu mai avea nici cel puțin hirtia neiseălită.

Atunci, prinsă de un fel de curaj, păru că-şi regăseşte calmul obişnuit: intîmple-se ce s-o întîmplâ. Astfel, reintră în salonaş şi aşteptă.

După puțin timp, veni Scatiu. El aflase de la slugi despre starea lui socru-său, şi clocotea de niînie. Se plimba de colo pînă colo, ca o hienă, fără a zice o vorbă. Deodată se opri in fața Tincuței.

— N-a vrut sâ iscălească, aşa-t?

Tincuța înălța din umeri.

— N-a vrut. Lasă că-i arăt eu!...

Apoi se invirti prin casă, şi iar veni in faţa ei.

— Să ştii că mîine cer de la tribunal să-1 puie sub epitropie. Dacă e nebun, nebun să fie...

— De ce vorbeşti aşa? E tată-meu.

— N-ai mai fi avut parte de el!...

Şi zicind astfel, se apropie de dinsa şi începu să strige-.

— Nu-1 vezi că-i nebun!... E nebun de legat!... Sunteţi cu toţii o casă de nebuni, şi el, şi tu, şi tot. neamul vostru!

Tincuţa se sculă binişor şi voi să iasă. El îi tăie drumul.

— Unde pleci? Ai să stai aici să m-asculţi.

Ea se opri în loc şi se uită la dînsul:

— Vrei să-mi scurtezi viaţa de tot.

— Da' lasă că eşti neam al dracului, nu pieri cu una cu două. Am să mă duc la tribunal...

Pe cînd el începea din nou, se deschise o uşe, şi Mihai intră. Tănase, care uitase cele ce-i spusese Tincuţa, rămase cu gura căscată.

— Bună ziua, domnule Tănase.

El işi muie glasul de tot:

— Da' de unde ieşişi, măi nenisorule?

— Eram aici. Te rog să mă ierţi c-am auzit fără voia mea cele cespuneaiTincuţei... Ministrul mi-a vorbit de întîmplarea asta, însă fără să-i dea imiortaiţă Dacă vrei, vino la mine să-ţi explic...

Şi trecură amîndoi in cemeia Iui Mihai.

X

După ce Tănase ieşi, Tincuţa răsuflă. Se duse în odaia ei, şi rămase la geam, uitîndu-se in grădina desfrunzită.

O asemenea viaţă era cu neputinţă de suportat, încotro se întorcea cu mintea, vedea numai prăpastie: bărbatu-său îi era odios, se revolta împotriva societăţii care-l tolera, împotriva lui Dumnezeu care-l ţinea pe picioare; tată-său devenise egoist, copilăros, stăplnit numai de gîndul moşiei. Ii trecuse prin cap

ideea despărţeniei, însă groaza de scandal o făcuse să dea înapoi înfricoşată. Ce era de făcut?

O lega de lume fata şi, cu un simţimînt mai personal, Mihai. Insă amîndoi stau oarecum în partea nestatornică a vieţii. Acolea, lingă dinsa, nu era dectt necaz şi chin.

Ideea morţii îi încolţise in minte de mult. Se simţea bolnavă şi nădăjduia că poate să moară curînd. Dar, tinereţea lupta, şi moartea venea încet.

Scena din urmă eu bărbatu-său o revolta, o exaspera. Mihai auzise cum era tratată în casa ei, şi, în loc să-i fie recunoscătoare că pusese capăt injuriilor, se simţea umilită, înjosită; cît putuse să sufere ea singură, fără ca alţii să ştie, suferise; dar să fie batjocorită aproape în faţa lui Mihai, în auzul lui, i se părea cu neputinţă de răbdat.

Deschise geamurileşirespirăcu putere. Ii era cald. Se desfăcu Ia gît şi-şi puse coatele pe marginea ferestrei, gîndindu-se. Ce fără de şart mai era şi lumea asta! Cine e fericit intr-însa? Violenţii şi apoplecticii. Cei blînzi şi fără voinţă sunt victime. Dar, fiindcă înţelegea că e aşa, de ce nu-şi schimba şi ea firea? Insă poţi să-ţi schimbi firea?

Ce-ar fi fost oare, dacă s-ar fi despărţit de bârbatu-său? Scandal. Ei, şi? Se cuvine să pui in cumpănă fericirea ta cu opinia lumei? Şi prinse a gîndi cum s-ar fi dus la Saşa, cum ar fi trăit aproape de Mihai, cît i-ar fi fost de devotată. Dar conu Dinu? cui să-1 lase? Era hărţăgos, crud, copilăros, dar ii era tată. De cite ori lua lucrurile mai aproape, i se făcea milă de el. Şi pe dînsul tot Împrejurările îl aduseseră in halul în care era, împrejurările şi lipsa de voinţă. Lipsa de voinţă. Ce vorbă şi asta! Cine era vinovat de lipsa lui de voinţă? Natura, Dumnezeu. Dar un Dumnezeu care face asemenea lucruri nedrepte e o fiinţă imorală. Atunci la cine să-ţi mai întorci ochii? La nimeni. La pămînt. La nefiinţă.

Logic, aşa părea. însă li era drag Mihai. Ce drag ii era 1

Se simţi cuprinsă de frig, dar urmă cu incăpăţinare să se gindească la Mihai. Pe al doilea plan al

conştiinţei se ivea umbra morţii. O dedublare a personalităţii sale morale o făcea să aspire cu o parte către fericire, iar cu alta către moarte. Pe cînd se gîndea la Mihai, ideea că ar putea să răcească desfăcu rinduriJe planului iutii al conştiinţei şi răsări luminoasă înaintea tuturor. Ce bine ar fi fost! Să moară de moarte bună, dar repede; să înceteze de a mai suferi.

Uşa se deschise încet şi Zoiţica întră. Ea rămase în mijlocul odăii, strîngînd din umeri. Tincuţa închise geamurile cu grabă şi chemă pe fată la dînsa. Se uită la ea lung, gîndindu-se într-o clipă Ia o infinitate de lucruri. Cu cine semăna? Ar fi putut să semene cu tată-său. O mişcare nervoasă o făcu să dea pe Zoiţica la o parte şi, repede, iar a-o apropie de dînsa. Fata simţi obrazul mame-sei rece, mîinilereci.

— Eşti îngheţată de frig, mamă. Ai fost afară?

— Nu, dragă; am deschis fereastra să mai schimb aerul.

Fetiţa se duse Ia sobă, luă cu mîiniie ei micuţe un lemn şi-1 puse pe foc, mai puse unul şi încă unul; apoi strinse portiţa şi se strecură pe vîrful degetelor, cu gravitai e.

Tincuţa o privea, dusă pe gînduri. Ochii ei păreau a zice copilei: „care va fi şi soarta ta ! pe ce mîini vei încăpea!" Atunci ideea morţii o înfiora. Chemă fata, o luă în braţe şi o sărută, strîngînd-o la piept cu o nespusă milă.

Cînd reintilni pe Mihai, se simţi stîngace, încurcată. Nu îndrăznea să-I privească ca să nu vadă ochii lui compătimitori. Ideea umilinţei se împletea in mintea ei, ca o maşinărie complicată, cu atîtea roate şi rotícele sufleteşti, ee o făceau **3â** sufere. Ceea ce părea amor propriu rănit era numai o blinda închipuire de sine: voia să se păstreze, în imaginile lui, curată, desfăcută de orice legătură trivială. Şi cuvintele lui bărbatu-său, zise în auzul lui Mihai, o pătaseră.

A doua zi, ministrul şi Mihai plecară.

Tincuţa, de la geam, se uită lung]n urma lor.

Cînd ei pieriră în zare, ea râmase in colţul ferestrei, privind departe în văzduhul fumuriu, fără nici o legătură intre ea şi lume. Ii răsări în minte o imagine bizară: *Julie Gtticciardi,* şi o cută misterioasă de rochie: rochia ei din oglindă...

XI

La o lună după cele întîmplate pînă aci, Mihai cu sorâ-sa şicumnatti-său călătoreau din nou spre Tincuţa, de astă dată insă ca s-o ducă Ia groapă.

O depeşă a lui Scatiu, cu două zile înainte, ii chema şi-i ruga să aducă doi doctori, cei mai mari din Bucureşti, „fără a se uita la preţ"; o altă depeşă, iscălită „cel mai nenorocit om", îi vestea că „totul s-a sfîrsit".

Era prin luna lui ianuarie. Gerul înlemnise toată calea. Uliţele pustii scirţliau sub picioarele rarilor trecători. Cite o sanie goală, cu doi bouleni piperniciţi, mergea spre barieră.

Niciodată nu văzuse Mihai firea tristă a lucrurilor într-o lumină mai potrivită. Grămădiţi citetrci în sania lui Scatiu, tăceau. Fiecare se simţea apăsat de apropiata înfăţişare a morţii.

In adevăr, se vedea de departe poarta lui Scatiu îmbrăcată într-o invelitoare neagră monumentală Citeva b.irji intrau şi ieşeau fără rost, goale sau cu lume necunoscută.

Cea dintîi persoană de care deterâ fu coana Profira. La sunetul clopoţeilor, ea ieşi din odaia ei de jos şi începu să se bocească, ii sărută pe cîtetreipeamlndoi obrajii,cintînd aceeaşi melopee cadenţată: „Tincuţo, mamă ! — Tincuţo, mamă !"

Cînd dinşii se duseră sus, ea chemă pe Costea la dînsa, puse mîiniie în şolduri şi începu să-1 judece;

— Da' ăştia ce mai caută?

— Or fi venit pentru moartea cuconiţei.

— Pentru moartea cuconiţei, ha? Da' locantă nu e in tirg, — ducă-se la locantă I Ce caută pc urechile Iui fii-meu? Tot el, sireacii!

Slugile fiind ocupate, iar Tincuţa moartă, coana Profira pusese mina pe chei; astfel, toată ziua era beată.

Pe cind Mihai şi Saşa se urcau sus, Scatiu Ie ieşi înainte. Roşu, cu genele umflate, cu gulerul cămăşii în negru, părea mai hidos decît de obicei. Se aruncă de gîtul Iui Matei, şi, cit era de lung şi de bleg, incepu să se bocească şi el, ca mamă-sa, cu glas mare şi cu radicale:

— Am pierdut-o, vere Matei, am pierdut-o ! S-a dus de la noi, verişoară Saşo ! M-a lăsat singur, m-a abandonat, nenorocitul de mine!

Şi cu ochii închişi, cu pumnul Ia frunte, scrîşnind din dinţi, merse înaintea lor, ducindu-i spre salonul în care era moarta.

La vederea chipului Tincuţei, ridicat suspepernă, alb, senin, cu majestatea morţii întipărită în toate liniile, Mihai simţi un val de durere că i se urcă în piept şi că-1 podideşte plînsul, cu hohot. Rămase lingă uşă, cu ochii în batistă, plingînd fără să se mai poată stăpîni. Saşa luase un scaun şi se aşezase în faţa răposatei, pe când Matei se uita la dînsa.

Intrată în stăpinirea liniştei de veci, s-ar fi zis că Tincuţa nu murise, ci numai trecuse în lumea ei cea dreaptă. Cu mîinile strînse pe piept şi cu flori în jurul capului, părea că adormise gătindu-se. Făcliile ce ardeau şi vîrful pantofilor noi, ce ieşeau de sub rochie; mirosul de tămîie; batiste înmuiate în apă de colonia; aerul de groază al celor dimprejur, înjosorau oarecum recea frumuseţe a morţii. Viaţa ei chinuită se stinsese încet, prelung, fără să lase în formele de acum decît intipărirea celui din urmă moment al conştiinţei, că încetează de a suferi. Dînsa murise cu noţiunea clară a fericirei de a nu mai fi.

Şi cînd acestea se ceteau pe chipul ei, Tănase se credea dator s-o căineze că a murit. După ce mai da o raită pe Ia cumpărături, unde număra luminările aduse din tirg, intra în salon şi începea să geBmă:

— Ah, nevastă, de ce m-ai lăsat tu pe mine!

Apoi, văzînd pe Zoiţica cu ochii plini de lacrămi alături de Saşa, o îndemnă să plîngâ:

— Plîngi, plingi, nenorocită orfană! Mamă ca a ta, puţini au avut in lumea asta...

Şi acolea pe loc, se întorcea către femeia de la capul moartei şi-i zicea, lung şi tărăgănat:

— Mărio, rupe feştila de la făclia aia, că pătează covoru.

Cei doi-trei oameni cu sufletul la locul Iui, ce erau de faţă, se simţeau dezgustaţi de atîta nesimţire şi prefăcătorie. El ieşea liniştit, se ducea în biurou, unde deschidea casa de bani, scotea sticla cu rom şi bea din plin, ca sâ-i treacă de inimă rea.

In mijlocul celei mai mari tăceri, se auzi deodată glasul lui Scatiu strigînd:

— Fugi! Să nu te văd înaintea ochilor, cobe! Luaţi-1! daţi-1 afară !

Matei ieşi în vîrful degetelor să vadă ce se petrecea.

In faţa lui Scatiu, care urla furios, un om bătrîn, căzut în genunchi, se ruga de el să-1 lase să intre. Matei recunoscu pe Stoica ţiganul, fostul vizitiu al lui conu Dinu. Se duse la Scatiu şi-1 luă de braţ, treclnd cu el într-o odaie vecină.

Stoica intră plin de zăpadă, îşi lăsă căciula la uşă, se apropie de moartă sughiţînd, şi-i sărută mîna. Apoi se uită la dînsa, clătinind din cap. I se înnodau lacrimile în barbă. El nu putea rosti decît un singur cuvînt: „Stăpînică, stăpînică". Se retrase şi sc făcu nevăzut.

Cit despre conu Dinu, nimeni nu se îngrijea de el. Părăsit în voia slugilor, singur, neputincios, pirotea în scaunul lui, străin parcă de cele ce se petreceau împrejur. Numai cînd văzu pe Saşa, ieşi din nesimţirea lui aparentă şi începu să plîngă ca un copil. Se încleştase de mîinile ei, rugind-o să-1 ia dînsa:

— Să nu mă laşi, fetiţo, să nu mă laşi, că mă omoară şi pe mine.

O adevărată teroare îl cuprinsese, din ceasul cînd văzuse pe Tănase intrînd la dînsul cu vestea că Tincuţa murise. Gemetele, urletele, blestemele lui înfricoşaseră pe conu Dinu mai mult decît ştirea ce-i aducea.

Saşa căuta să-1 liniştească, făgăduindu-i că se va întoarce peste puţine zile şi-1 va lua cu dînsa la Bucureşti. Bătrînul o privi disperat:

— Va să zică mă laşi...

Ea încercă să-i dovedească că nu era cu putinţă să-1 ridice numaidecit din casa lui Scatiu, fără să-i dea bănuieli. Conu Dinu nu mai răspunse nimic, ci rămase cu ochii în pămînt.

Nepoata-sa IJ privea in tăcere, gîndindu-se ce era de făcut. Se vedea bine că bătrinul invirtea ceva prin minte. Ea se temea să nu-şi pună şi el capăt zilelor. Căută din nou să-1 încredinţeze că nu se duce la Bucureşti decit ca să-i pregătească odaia. El tăcu.

lnmormîntarea Tincuţei se petrecu în aceleaşi condiţiuni de solemnitate şi declamare. Totul era bogat, dar totul ţinea de reclamă şi de fală. In urma carului funebru mergea Tănase, între Matei şi Mihai. La fiecare răspîntie, Scatiu se credea dator să sperie lumea cu gemetele. îşi pusese în minte, fiindcă aşa ii convenea, să facă răspunzător de moartea Tincuţei pe un biet doctor jidan. îşi cînta vorbele pe nas, ca un ţîrcovnie:

— Unde o duceţi!... Să nu o treceţi pe sub ferestrele mişelului!... Bănică! Nae! Vasile!

Numele îngrijitorilor de pe la moşii erau astfel invocate la fiecare colţ de uliţă, ca mărturie a durerii ce-1 copleşea, în fond insă pentru ca să se vadă puterea şi bogăţia lui.

La coborîrea sicriului in mormînt. Scatiu păru că înnebuneşte. în fantazia lui, excitată de alcool şi deplînsetele sincere ale celorlalţi, acest act al punerei în pămînt, în adevăr cel mai mişcător din toate, i se înfăţişa într-un mod atît de ciudat, incit nu-şi mai putea stăpîni urletele. Era conştiinţa soartei noastre comune, eare revolta viaţa vînjoasă şi violentă din el.

Matei enervat îl strînse de braţ:

— Nu mai striga aşa !

Glasul lui poruncitor păru că sugestionează pe Scatiu. El tăcu deodată: luă o mînă de pămînt Îngheţat şi o aruncă in groapă. Cind totul se sfirşi, plecă repede spre sanie, încovoiat şi tăcut. Se Înveli cu tartanul pe picioare, dind din cap:

— S-o ia dracu de viaţă

Apoi, adresindu-se vizitiului:

— Haide, băiete.

XII

De la vestea ce i-o adusese Mihai, că ţăranii lui reclamaseră ministrului, conu Dinu nu mai avea pace. Era pe jumătate olog, astfel că nu putea să iasă în lîrg şi sa plece de acolo drept Ia moşie.

In luna din urmă, pe cînd Tincuţa era bolnavă, conu Dinu trimisese într-o zi să-i cheme un birjar. Il tocmise cu 30 de lei să-1 ducă la Ciulniţei.

Făcu această Încercare pe faţă, sperind că Scatiu nu va îndrăzni să-I oprească. Dar se inţelă: Scatiu îndrăzni, ba dete şi o pereche de palme birjarului.

De atunci bătrinul se concentra în sine şi deveni mai blind.

După moartea Tincuţei, ceru să vadă pe ginere-său. îl rugă binişor să-i trimită un ooitor ca să-şi facă haine negre. După cîteva zile, iar voi să-1 vadă. îi vorbi despre fetiţă, rugîndu-1 s-o trimită la Bucureşti, la Saşa. Scatiu îi împlini toate gusturile, sau ii făgădui să i le împlinească, dar totdeauna cu aceeaşi condiţie: să nu mai încerce să plece.

într-o dimineaţă, conu Dinu ii ceru sania să se ducă la baie.

— Bucuros. Vrei să-ţi dau şi pe Costea să te ajute?

— Cum vrei.

— Ba nu: cum vrei dumneata.

Bătrînul se gîndi. N-avea nici o nevoie de Costea, dar ţinea să nu deştepte bănuieli.

— Doar să mă ajute să mă urc în sanie. La baie m-o da jos un om.

— Va să zică nu-ţi trebuie.

— Nu.

Tănase porunci să înhame caii. Conu Dinu îşi puse o pereche de pantofi groşi, îşi luă şuba şi căciula, dete femeii să-i aşeze în sanie peria de cap şi prosoapele, şi astfel, ajutat de fecior, plecă.

De multă vreme nu ieşise din casă. Aerul rece il Însufleţi. Vorbi vizitiului cu interes de tot ce întîlnea in cale, dar vizitiul răspundea numai cu gura jumătate: era dăscălit de Scatiu.

La poarta băilor stau cîteva birji. Sania lui conu Dinu intră in ogradă, el se dete jos cu mare grijă, şi intră înăuntru. Sania întoarse şi se puse să-1 aştepte.

Dar după puţin timp bătrînu'l deschise uşa şi chemă pe vizitiu.

— Ia ascultă, fă bunătate, te rog, dă o fugă pînă acasă şi adu-mi briciurile: cere-le la Măria şi, aici, dă-le îngrijitorului, pentru mine.

Vizitiul porni numaidecît. El 11 pîndi pînă ce se - depărta; apoi spuse băiaşului că are puţină treabă în tîrg, îl rugă să-1 urce într-o sanie de birje şi să primească briciurile în numele Iui, că se Întoarce.

De îndată ce fu singur cu birjarul, Si zise:

— Măi băiete, tu eşti stăplnul saniti?

— Eu, cucoane.

— Ai cai buni?

— Buni de tot.

— Poţi să inhami numaidecît şi pe ceilalţi doi şi să mă duci la Ciulniţei?

— Numai cit te-i şterge la ochi, cucoane.

— Cîte parale vrei?

Birjarul se gîndi.

— E cam departe... sint două posti bune... vreme de iarnă.,.

— Scurt, scurt, cit vrei?

— Să-mi dai doi poli, boierule.

— Bine. Mişcă-te.

Bidiviii o rupseră la fugă. După cinci minute intrau într-o curte jidovească, plină de zăpadă bătătorită. Birjarul scoase alţi doi căluşei, îi înhamă Înaintea celorlalţi şi porniră.

Conu Dinu îşi ridicase gulerul de la blană peste cap, ascunzindu-se de teamă să nu-1 cunoască cineva.

Cînd fură afară din oraş şi dete cu ochii de întinderea lucie a clmpului, i se păru că întinereşte. De doi ani îl ţineau închis! De doi ani nu mai răsuflase la lumina largă a şesului! Drumul pe unde mergeau îl cunoştea din copilărie; ştia numele tuturor satelor, al tuturor popasurilor; copacii erau desfrunziţi şi trişti— şi totuşi lui îi părură toate noi, toate frumoase'.

— Ia ascultă, birjar: ştii să mii?

— Ştiu, cucoane.

— Dacă ştii, aă te văd. Am zis 40 de lei: Sti dau 50.

La aşa vorbă duioasă, biciul învăluia dintr-o dată pe rotaşi şi pe Înaintaşi, iar snnÎ6 zbura pe pîrtia drumului.

Cu cit mergeau mai repede, eu atît emoţiunea lui conu Dina creştea. I se părea că-1 ajunge Scatiu de pe urmă. La fiecare minut se uita îndărăt.

Şi avea dreptate să se teamă.

Vizitiul, venind să ceară bricile, dăduse caieceii bănuieli lui Scatiu, fiindcă el ştia că sociu-s;.u ru te mai rădea de mult şi îşi tăia baita cu foarfecele; tu toate astea nu zise nimic. Se mulţumi să întrebe j.c vizitiu dacă în adevăr îl lăsase la baie.

Acesta, sigur de sine, se întoarse după vorba lui conu Dinu şi dase pachetul în mîra îrgiijitoiuhii; apoi se pusese să aştepte. însă, după vreun cers, rezbit de frig, se coborîse din sanie şi se preumbla de colo pirâ colo izbindu-şi mîiniie de umeri. Oteodată îşi aiurfa ochii Înăuntru, doar l-o vedea cir.^va. Şi în adevăr, intendentul băilor, ştiind că nu e nimeni înăuntru, ieşi la el şî-J întrebă pe cine aştepta.

' Cind înţelese el că conu Dir.u fugise, stri pe capră şi plecă în goana cailor.

— Tiii! e rău de mine !

Intră pe poartă ca un năuc, lăsă hăţurile şi se duse la stăpîmi-sâu într-un suflet:

— Cucoane, boierul cel bătrin a fugit!...

Scatiu sări în sus.

— Unde a fugit? Cum a fugit?

— Nu ştiu, vai de maica mea ! L-?ra lăsst la baie... şi am venit după brice. Cird m-iin întors Snsjoi, eu ţineam că-i înăuntru... De urde să ştiu eu?...

' Scatiu îl privi o clipă chioriş, apoi se repezi la el şi-1 luă la bătaie:

— Te-ai vîndut lui, mişelulel... Stai că te învăţ eu mir*.e.

Stăplr.ul da ca un orb, iar sluga se apăia cu amîndouă mîiniie duse la cap.

— Iartă-mă, boierule, c-sm greşit... nu-s vinovat.

— Să inhami caii numaidecit, ticăloşiile! Pe cîte-patru, m-ai înțeles?

Vizitiul se repezi la grajd, iar Scatiu se duse să-şi ia blana, parcă nimic nu se întîmplase între ei.

După zece minute ieşeau pe poartă ca o vijelie. In goana lor nebună peste clmp, treceau văi, dealuri, gîrle îngheţate, alergînd după sania lui conu Dinu. La fiecare cinci minute, Scatiu se ridica în picioare sau îşi întindea gîtul în vînt, ca un copoi, să prindă urma fugarilor. Lumea de pe la circiumi, care văzuse tre-cînd cele două sănii, ca două vlrtejuri, se uita mirată după ele.

înainte de a ajunge la Ciulniţei, conu Dinu se opri o clipă în satul Balta, cu ai cărui locuitori avusese Tănase altădată proces şi cu care nici acum nu trăia bine, şi le spuse în fugă să vie Ia curte. Prin satul lui de asemenea se opri la două-trei case şi chemă pe oa-meni.

în vreme de iarnă, ţăranii robotesc primprejurul casei, mai dreg cîte ceva, mai stau la circiumă, după cum selntimplă. Vestea scrăspîndiprin sat ca fulgerul.

Nae Eftimiu şi Aglaia rămaseră încremeniţi cînd deteră cu ochii de conu Dinu. Alergară să-1 coboare din sanie, uitîndu-se unul la altul.

– Da' ce-i asta, unchiule?

Bătrinul le aruncă o privire încruntată.

— Ce să fie, nepoate: ia, am venit la mine acasă,

îl urcară sus, îl duseră in vechea lui odaie, care acum devenise odaia Iui Scatiu, îi aprinseră foc. Aglaia li dete dulceaţă, ca şi cum ar fi fost cei mai supuşi ai lui slujitori.

Conu Dinu zări pantofii Iui Scatiu, de marginea patului. Fără a zice o vorbă, îi ridică de JOB cu bastonul şi-i aruncă în foc. Aglaia 11 privea cu ochii holbaţi:

— Da' ce faci, unchiule?

— Asta-i treaba mea. Fă bunătate şi schimbă patul, scoate plapăma, şi salteaua, şi mindirul, să iasă mirosul de mitocan, m-ai înţeles?

Aglaia înţelese că n-avea încotro. Se supuse, dar cu mînie. Aglaia era stăpînă pe curte. Vechea prietenie cu Tănase se urma şi acum sub ochiul binevoitor al

d-lui Eftimiu, şi în virtutea acestei prietenii dînsa făcea ce vrea.

Bătrinul ceru să-i aducă un fotoliu, se dezbrăcă de şubă şi şezu la o masă, gîndindu-se.

—Aşa!... zise el cu mulţumire.

Odată ajuns la moşie, i se păru că a intrat în împă-răţia lui: aici nu se mai temea de Scatiu.

în vremea asta, toată lumea din curte era in mişcare. Nimeni nu înţelegea ce se petrecea, dar fiecare se simţea in nelinişte. Vătafii vechi fuseseiă înlocuiţi cu alţii, oameni de încredere de-ai lui Tănase, cari aduseseră pe săteni Ia dispeiaie. Leşile erau prefăcute, după ideile noului stăpîn; hambarele mutate din loc; pînă şi argaţii nu mai erau aceiaşi.

Pe cînd slugile lui Tănase se adunau să vadă ce se petrece, ţăranii intreu pilcuri, pilcuri în curte, voi-bind între dînşii:

— A venit boierul, mă?

— A venit, mă.

-- Mare scofală !...

— Da' nu Scatiu, mă.

— D-apoi cine?

— Boierul nostru.

— Conu Dinu?

– Păi cum. Vezi răclămaţia noastră?

— Da' de unde ştii tu, măi Tudosi?

— D-apăi că l-am văzut, măi băiete.

Oamenii nu prea vreau să creadă, fiindcă ştiau eă-1 ţine zălog Scatiu la oraş.

Pe cînd ei vorbeau astfel între dlnşii, se auziră clopoţeii de la o sanie de pe drum: ajungea Tănase în goana cailor.

De îndată ce intră în curte, el Înţelese cum stau lucrurile. Era galben-verde de mînie. Se ridică In picioare şi se uită la săteni.

— Ce vreţi dumneavoastră, oameni buni?

Ei işi scoaseră căciulele şi se apropiară domol de dinsul.

— Bună vremea, coane.

— Ei, ce-i?

— Păi ce sa hie... Ia, mai veniserâra pe la curte şi noi... cam auzit c-a sosit boierul cel bătrin.

— A sosit, da-i cam bolnav. Veniţi mai spre seară.

Şi sări din sanie ducîndu-se sus.

Cum intră in casă, îşi dezbrăcă blana şi dete năvală la socru-său.

— Cu multă plecăciune, boierule.

Conu Dinu sta tot la masă. Cum il văzu îşi întoarse privirea in altă parte şi răspunse pe acelaşi ton:

— Mulţumim dumitale.

Tănase Încuia uşa. Bătrinul începu să strige:

— Nu-ncuia uşa! nu-ncuia uşa !

— Nu urla aşa, c-avem de furcă amîndoi.

— Nu-ncuia uşa!

— Mi-ai fugit de-acasă, hr?

— Nu-ncuia uşa !

Ochii bătrinului slau să-i iasă din cap. El striga cit îl lua gura, repetînd aceleaşi cuvinte: „Nu-ncuia uşa". Scatiu fu silit să descuie uşa.

— Pentru ce mi-ai plecat de-acasă, boierule?

Conu Dinu păru că se linişteşte.

— Pentru că aşa am vrut.

—• Asa ai vri:t?

— Da.

— Aşa? Stai că te-nvăţ eu minte.

Şi zicind astfel, se sculă şi chemă pe Nae.

— Spune lui Chiru să vie-ncoace cu II ie — şi sâ schimbe caii.

Nae îl luă la o parte şi-i şopti ceva la ureche. Tănase se repezi afară, la oameni, furios.

— Măi fraţilor, vreţi, se vede, să m-aduceţi la disperare. Ce căutaţi în curtea mea!... Duceţi-vâ la ministru!

Unii dintre săteni plecară; alţii nu.

— Pe noi ne-a chemat boierul nostru.

Scatiu începu să zbiere.

— Boierul vostru!... Chivule, Hie, daţi-i afară! afară !

Vătăşeii luară lumea mai cu bine, mai ru rău şi o scoaseră afară din curte, închizînd porţile. Scatiu se întoarse la socru-său, urmat de cei doi inşi.

— Acuma, tată socrule, să ne iăfuim amîndoi. Puneţi mina pe el, mă.

Bătrinul văzuse de pe feiees>tră ci.ni îl pârtsite ţăran ii, şi, neavind nici o putere, işi plecese capul pe masă şi plîngea. Cei doi vătafi puseră mina pe el. Seat iu poruncea:

— Daţi-i şuba şi aduceţi un curmei.

Vătafii aduseră blana şi fringhiuţa.

— Legaţi-1!

Chiru îl înfăşură în blană şi-1 legă cu frînghia pe dasupra. Apoi îl luară pe sus să-1 puie in sanie. Caii însă nu erau gata. Aşteptînd, ei putură vedea, cu toţii, peste gard, că sătenii nu se risipiseră, ci aşteptau. Atunci Tănase porunci celor două slugi să-şi aducă puştile.

Cind sania fu gata, aşezară pe bătrin, ca pe un sac, într-un colţ. Scatiu se sui alături, Chiru pe capră, lîngă vizitiu, iar Ilie în coadă. Astfel, porniră.

Insă in loc să iasă pe poarta cea mare, sania trecu pe sub Ieşi, in fuga cailor, şi se îndreptă spre poarta de la arman. Sătenii, care aţineau drumul, înţeleseră glndul lui Scatiu şi o porniră in goană în partea aceea. Cei mai sprinteni ajunseră la timp şi deteră să apuce caii Înaintaşi de dirlogi, dar caii, tineri, se feriră, speriaţi, şi se strecurară printre lume. Oamenii blestemau şi mai alergau in urma săniii, doar ca să-şi verse focul — cînd, de departe, văzură , venind înaintea fugarilor alţi oameni, din alt sat: erau ţăranii din Balta.

Scatiu, care înţelese primejdia, zise lui Chiru să tragă un foc în vint, iar vizitiului să dea gură cailor, însă sperietura puştii, în loc să le fie de-a bună, mai rău le strică. Băltenii aţinură drumul cailor, strigînd. Scatiu apucă hăţurile din mina vizitiului şi voi s-o ia peste cîmp — dar unul din înaintaşi, dînd In şanţul şoselei, căzu. Atita fu destul ca să pună mina oamenii pe el. Calul se sculă, tirî pe un flăcău prin zăpadă, însă fără spor. Bepede, sania fu Înconjurată din toate părţile. Scatiu sări jos, luă puşca din mîna lui Chiru şi dete să se apere. O lovitură de ciomag peste braţ, venită ca din cer, îl făcu să scape puşca şi s-o

rupă !a fugă. Lumea după el. Fu ajuns şi culcat la pămînt, fără să se ştie de căzu singur sau ÎI răsturnară ceilalţi.

Ce se petrecu atunci nimeni nu-şi putea da seama. într-o clipă, îl făcură fărîmele, fără zgomot, fără vaiete.

Ancheta judecătorească găsi în creierii lui turtiţi, pietre, cuie, o basma ruptă, pe care furia poporului le adusese ca o apă mare.

Pe cînd oamenii se întorceau să judece pe vătăşei, doi dintre dinşii reveneau la cadavrul lui Scatiu, aprinşi de ură, şi-i dau cu tocul cizmei in cap. Unul era Lefter, din procesul bältenilor; altul Stoica, ţiganul din Ciulniţei. Unul avea de răzbunat bicele de pe obraz; altul moartea lui Forgaş.

Iar conu Dinu rămase să trăiască mai departe, olog şi singur, însă stăpîn ca mai înainte pe pămînt, pe pămîntul care-i fusese atît de drag, in care se născuse, pe care trăise şi in care avea să se odihnească pe veci, cu credinţă că acolo îi va fi bine, că in această **Y^-li-^-tvjp***[10] va găsi, ca cei vechi, nemurire, răsplată şi pedeapsă.

*** *Ghz—meter* (gr.) – pămint-mamă. Aici sens de pămînt strămoşesc.**

*PREFAȚĂ LA EDIȚIA DI.\ 1902**

Romanul dc fald, publicat pentru prima oara î/t revista Convorbiri literare *din anii 1897—9%, a fost tradus în limba franceză şi în limba italiana.*

Deşi ambele traduceri sunt bune, textul original rămîne cu ființa sa aparte, citeodată poate chiar superior traducerilor, acolo unde limba reproduce gîndiri şi imagini specific româneşti.

Această constatare de fapt, care nici într-un caz nu trebuie luată ca o vană închipuire de sine, este omagiul pe care generațiunea mea îl aduce generațiunelor trecute, acelora ce au pregătit graiul nostru de astăzi, în care viitorul va pune începutul clasicismului.

E o mare mîngîiere sufletească, pentru cine işi petrece viața căutînd sâ prindă în vorbe icoana fugară a imagwei, a şti că are la îndemînă o limbă atît de perfectă cum e limba noastră din sfîrşitu! secolului al XlX-lea.

Cine îşi simte eu tărie ființa sa românească poate trece astăzi prin cultura oceid'ntală şi deci prin g'.ridurile puternice ale altor i, fără temere de a pierde calitățile specifice ale rasei. Importantul este de a simți aiînc româneşte, de a avea încredere în poporul care s-a strecurat în timp şi spațiu neatins, şi a răsărit in războiul din 1877 cu toate calitățile lui strămoşeşti, ascultător, simplu şi eroic.

Bine că avem fapte de cintat şi o limbă sigură: cîntătorii se vor najte.

**** Titlul prefeței fig-irwză n-urni in ••diti-t „B.P.T' 1907.***

IS*

PREFAŢĂ LA EDIŢIA DE ASTĂZI

O a doua ediţie a unui reman, în ţara noastră, ***e*** *lucru îmbucurător, dar nou — cel puţin pentru mine. Sie cu atît mai îmbucurător, ca cît lucrarea de faţă, pornită dintr-o simţire curată, e lipsită de farmecul decadent al romanelor moderne, în cari aberaţiunea simţirilor se uneşte cu perversitatea gîndurilor, pentru a necinsti sufletul omenesc.*

Publicul a **început** *să rMeasră.*

Prin gimnazii şi licee, profesori tineri lucrează serios la formarea gustului elevilor, cari, cu încetul, ajung a-şi da seamă de înţelesul cuvîntului artă *şi, în marea lor majoritate, nu se mai iau după reclame.*

Cu alte cuvinte, începe sâ se formeze şi la nai o clasă d« oameni a cărei intui ţiune artistică o apără de exageraţiuni şi o ţine la o egală depărtare de extravaganţele decadenţilor ca şi de meat iele naţionaliştilor, indrumind-o astfel către pămîntul liber al clasicismului.

1907 *D.Z.*

Ziua de 11/23 apriliu a anului 1877 era o zi fa Loate celelalte, cu nouri pe o parte a cerului, cu soaro pe alta, şi n-ar fi avut darul să scoată pe uliţe atita lume, dacă liniştiţii cetăţeni ai capitalei nu ar fi fost turburaţi de zgomotul asurzitor al vinzătorilor de jurnale, cari, alergînd ca nişte scăpaţi din balamuc, strigau cit le lua gura: „*România liberă*"[1] de miine, cu trecerea ruşilor I"

Din cele mai depărtate răspintii, de pe Podul Calicilor[2] şi din Dealul Spirei, din Calea Moşilor şi de la Obor, de prin Schitu Măgureanu, de prin Olari, de pe la Tei, se îndrepta lumea ca in zilele de paradă, spre Podul Mogoşoaiei[3]. Jidani de prin Sfînta Vinere; braşoveni, săpunari şi lumînărari de pe la Bărăţie; cavafi din gura pieţii; chiristegii dc prin Dudescu şi Antim; olteni cu coşurile bănănâind; sacagii aruncaţi ea de vint pe hulube, — toţi minau înspre centrul oraşului. La imbucăturile stradelor mici cu Podul Mogoşoaiei, stau băieţii de prăvălii, veniţi de departe, cu pestelcile suniecale sub jiletcă; mitocanii creţulii, cu tocuri de o şchioapă; casapii ambulanţi, cu mieii atirnafî de cobiliţe; fete de cusătorese, ieşite de la lucru fără rost; funcţionari nedomiriţi, scăpaţi de prin ministere înainte de vreme. Toţi se uitau pe Podul Mogoşoaiei cu nerăbdare, aşteptînd parcă trecerea vreunui saltanat neobicinuit, fiindcă — lucru curios 1 —

trăsurile, foarte numeroase la ceasul acela, se răreau ca înaintea sosirei Iui vodă. Lumea foia pe jos, fără treabă, şi totuşi preocupată; grupuri de bărbaţi se formau pe tot lungul trotuarului, de la palat pînă in bulevard; birjarii muscali, neastîmpăraţi, ieşeau din rindurile lor de pe piaţa teatrului' şi dau raite nebuneşti pe dinaintea publicului, fflfîind din mineci şi din biciuri, ca raţele la venirea ploii.

Şi acelaşi strigăt asurzitor, al vrozătorii or de jurnale, se repeta din ce in ce mai des: *„România liberă* de mijne, cu trecerea ruşilor!"

Dacă ochii acestor cască-gura, veniţi de prin fundul mahalalelor, nu erau mulţumiţi de priveliştea stradelor, totuşi pe chipurile lor se citea nedomirirca şi neliniştea: „Vin ruşii!"

In mişcarea naivă a căciulei ridicată pe frunte, în bleojdirea capului pe o parte, în răspunsurile silnice ce-şi dau unii altora, pleclnd înapoi spre mahalale, mulţimea avea înţelegerea dreaptă a unei împrejurări mari, pe care nu putea să o cintăreasră bine, dar de care se simţea neliniştită: „Vin ruşii!"

Trecînd prin lumea aceasta posacă, Mihai Comăneşteanu umbla repede, căutînd să iasă mai la larg, ca să se urce intr-o trăsură şi să ajungă la soră-sa mai curind- în graba lui, la cotitura unei strade, se Iovi piept in piept cu un domn, căruia ii căzură ochelarii de pe nas.

— Vacs! zise acesta, dîndu-se cu un pas înapoi şi uitindu-se urît la Comăneşteanu.

Un minut se priviră amîndoi, cu fondul de răutate ce pare a ieşi cîteodată în firea omenească tocmai din depărtarea sălbatică a strămoşilor, şi numai in urmă îşi aduseră aminte să-şi ceară iertare.

Erau tocmai sa se despartă, cînd părură a se recunoaste.

— Mihai, tu eşti?

— Milescule!...

— O, mii de tunete şi de vacsuri! tu eşti, mă băiatule? Vino să te sărut...

Şi fără să mai aştepte multă poftă, Milescu, roşu, vesel, bufnind pe nări do mulţumire, strluae in braţele lui puternice pe vechiul prieten de şcoală.

— Ce mai faci, urîtule? Cînd ai venit din fundul codrilor?... Am întrebat de tine pe toată lumea... Mii de tunete ! astă-seară mănînci la mine... Nu se poate... Ai auzit, domnule? Vin ruşii. Vacs !...

Comăneşteanu se uita la el, mirat de a-l regăsi întocmai cum îl lăsase cu zece ani in urmă, vorbăreţ, sănătos, cu ticurile lui, cu *mii de tunete* şi de *vacsuri,* cari se amestecau fără rost în convorbire. 1 se păru că se întoarce deodată cu atîţia ani inapoi şi se simţi prins de înduioşare, pentru... pentru nimeni, aşa, degeaba, pentru vremea trecătoare.

— Bine, Milescule, viu cu plăcere, altă dată. Astăseară mă aşteaptă soiă-mca.

— Vacs! nu se poate: astă-seara. Te aştept şi ina duc. Vin ruşii. La revedere.

Milescu se repezi din nou prin lume, gata să se mai izbească de alţi trecători. Comăneşteanu se urcă într-o trăsură şi era să plece, cind prietenul său il ajunse de pe urmă.

— Mii de vaviloane şi de tunete! ne despărţeam, fără să-ţi fi spus unde şed. Să nu-mi umbli dumneata cu vacsuri şi cu fracuri, m-ai înţeles?... Aşa cum te afli. La 7 şi jumătate, m-ai înţeles?...

Şi făciiul un semn din mină, **iar** voi să plece.

— Milescule, da' spune unde şezi, strigă Mihai după ol.

EI sări din nou spre trăsură.

— Vacs! şi iar vacs! că mă prostesc. Strada Batiştea, dragă. La revedere.

Mergînd spre Saşa, Mihai se gindea la amicul lui. de care atita risese la Paris. Deşi îi venea să zimbească şi acum de felul spiritului lui Milescu, totuşi se simţea fericit că-1 întilnise, şi mai cu seamă că-1 întîlnise aşa precum ii ştia, naiv, plin dc ticuri, totdeauna grăbit şi mai presus de toate *încurcă-treabă.* Ceea ce, in prima tinereţe, i se părea numai caraghios în caracterul prietenului său, acuma, în pragul maturităţii, cînd înţelepciunea coboară tot mai afund in oameni nota lor

personală, î se părea încintător, prin desăvlrşita sinceritate cu care se desfăşura firea lui Milescu.

Ajunse la Saşa, vesel, cum nu i se lntîmplase de mult; urcă scările fluierînd şi cind intră în salon nu se putu opri de a nu zice şi el „vacs!", ca Milescu. Istorisi surori-si intîlnirea cu vechiul lui camarad de şcoală; plăcerea neaşteptată ee-i pricinuia revederea cu Milescu ; miele de bombe şi de vacsuri ale acestuia ; în fine, invitarea la masă.

Saşa, a cărei neţărmurită iubire pentru fratele ei crescuse cu vîrsta, se uita la el cu privirea caldă, fericită de a-l vedea rîzînd, deşi ea părea tristă.

Seninătatea gravă a Saşei se întunecase în umbra unei melancolii dureroase, ce părea că înrîureşte deopotrivă pe toţi dimprejur. Un moment, Mihai rămase în mijlocul camerii, uitîndu-se la cei de faţă: într-o clipă i se limpeziră lucrurile. Vestea războiului apropiat, îngrijea pe toţi. Pentru întîiaşi dată îşi dete el seama că în caz de acţiune, toţi bărbaţii din familia lor ar fi trebuit să ia parte la luptă. îşi aruncă ochii spre Victoria şi spre cumnatul său, colonelul Amza; spre Mary şi spre bărbatu-său, căpitanul Dudescu; spre Matei, medic şi deci probabil chemat la vreme de nevoie. Se gîndi şi la el, locotenent în rezervă. Toţi trebuiau să meargă.

Colonelul Amza, care îi lăsase totdeauna o impresie de enigmă, cu părul aproape alb, cu pieliţa arămie de creol, cu mustaţa răsucită in vint, se uita intr-un jurnal ilustrat, tihnit, grav, cu botforii de lac elegant încheiaţi într-un pinten de bronz, ce suna a voinicie, cu tunica strînsâ pe el ca de paradă. Victoria, deşi mai tînără cu 20 de ani decît bărbatu-său, părea absorbită cu desăvîrşire în personalitatea lui.

Căpitanul Dudescu era tocmai opusul colonelului Amza: spălăcit şi şters la chip, slab şi neîngrijit, purtînd uniforma de vinător cu o vădită silă, vorbea repede şi nervos, fără a se gîndi la efectul ce producea. O notă antiestetică caracteriza toată fiinţa saaparentă. Se vedea bine că Mary suferea de *ţinuta* bărbatului ei.

Şi cu toate astea, cine putea spune cu hotărîre care din amîndoi era *un om?* Poate războiul. Pină

atunci Insă, Mihai vedea în însăşi familia sa legea stăpînirii bărbaţilor frumoşi şi voinici asupra femeilor. Îi părea rău, deşi era el însuşi frumos şi voinic. Îi părea rău, fiindcă simţea că era oarecare imoralitate in această lege firească, şi mai cu seamă fiindcă credea că familia lui trebuia să fie in toate perfectă, fără slăbiciuni, fără asemănări vulgare cu celelalte familii. De aci, o instinctivă pornire contra lui Amza şi o nejustificată simpatie pentru Dudescu.

De-ar fi putut insa să fie cu totul sincer în cercetarea sufletelor celor ce-l înconjurau şi mai cu seamă în cercetarea sufletului său, ar fi trebuit să-şi mărturisească că mai erau şi alte pricini pentru cari colonelul Amza părea mai puţirt simpatic decît căpitanul Dudescu.

în acelaşi jurnal ilustrat in care se uita colonelul, privea dc aproape şi o persoană străină familiei lor, Natalia Cântă, amică de copilărie a Saşei, măritată in Moldova şi statornicită la moşia lor din Vrancea, Sârba, lîngă moşia lui Mihai.

Plecată pe jurnalul ilustrat, ochii ei se îndreptau spre uşe la fiecare mişcare, părînd că aşteaptă pe cineva. Cînd intră Mihai, vesel, faţa ei se lumină de bucurie. Apoi, încet, işi trase scaunul la o parte şi ascultăpovestireacuMilescu, inmodulcel mai natural.

—- Zău, Nataliţo, rărnîi la masă, zise Saşa. Ce faci la otel singură?

— Trebuie să mă-mbrac, dragă.

— Pînă la 11 ai toată vremea să te îmbraci. Tu vii la bal, Mihai?

— Ştiu eu... Milescu mi-a zis să nu mă duc In frac, aşa că ar trebui să trec şi eu pe la otel, ca să mă-mbrac. Sâ vedem...

— Ce urlt lucru, cu otelul ăsta, zise Saşa Nataliei. Aş fi vrut să te am la mine. Dar cind suntem la Bucureşti cu toţii, nici Mihai n-are loc.

— Nu-i nimic, dragă. Vezi că stau la voi toată ziua...

Saşa schimbă deodată tonul:

— Ce-ai mai auzit despre război, Mihai? Şezi lingă mine.

— Ce s-aud, maman... Ruşii au trecut graniţa.

Natalia începu să rîdă, cu o notă simpatică în voce, uitindu-se cînd la soră, cînd la frate.

— Tu rizi, fiindcă pe tine nu te ameninţă să-ţi lase casa pustie...

Natalia se uită lung şi mingiietor pe sub gene la Mihai:

— la mai zi o dată.

Mihai zîmbea cam în silă, neînţelegind de ce rîdea Natalia.

— Ce-am zis? că ruşii au trecut frontiera. Aşa este.

— Zi încă o dată *maman...*

Cu nota această intimă, convorbirea merse înainte cum putu, fără însă să ajungă la limpeziciunea de toate zilele. Matei veni şi el acasă, liniştit ca întotdeauna, în aparenţă, dar în fond preocupat.

— Ei, colonelule, îmi pare că de astă dată o să scot şi eu briciurilc de prin cutii. Or la deal, or la vale, o să ne batem cu cineva.

— Să ne batem, dacă trebuie. Eu, ca militar, nu pot vorbi altfel. Cred însă că e o greşeală să ieşim din neutralitate.

Dudescu, nervos, sări în sus.

— Ce neutralitate, domnule? Cine-ţi garantează neutralitatea? La ce rezultat a ajuns conferinţa de la Constantinopole? Zero bani, zero centime. Noi am trimis acolo pe Dimitrie Brătianu[5], ca să convingem pe turci eă e mai cu seamă în folosul lor să ne declare neutri. Cine ne-a ascultat?...

— Avem tractatul de la Paris[8]. Noi trebuie să fim un adevărat bulevard intre cele două imperii.

— Bulevard. Moft!... O să fim bulevard de primblare pentru ostile ruseşti... cum am fost întotdeauna de cind au pus fanarioţii mîna pe noi. Ah, Doamne, cum aş vrea să mai vie o dată Drăculeştii, să ne cureţe ţara de lifte!... Eu cel dintâi aş pregăti ţeapă unui nou VIad.

— Tocmai asta zic şi eu: să nu vie străinii pe pămîntul nostru.

— Atunci sâ ne batem. Or cu unii, or cu alţii.

Victoria, enervată de felul ţanţoş cu care vorbea

Dudescu, voi sâ schimbe îndrumarea convorbirei.

— Hai să ne-mbrâcăm. La revedere, Mihai, dacă te duci la Milescul tău.

Se sculară cu toţii- în mica încurcătură a momentului, Natalia zise lui Comaneşteanu încet:

— Vrei să mă duc la bal?

El răspunse cu ochii în pămînt, jenat:

— Cum doreşti...

— Vii?

— Poate să viu...

II

Mergînd la Milescu, Comaneşteanu se simţi deodată prins de aceeaşi idee: războiul. Ordinul de concentrare îl primise de cîteva zile, cu data de 6/18 aprilîu. Regimentul al 10-lea de dorobanţi, carp făcea parte din al Il-lea corp de armată, era pe drum spre Dunăre, între Giurgiu şi Olteniţa. El trebuia să-l ajungă laFrăţeşti. Afară ploua. O geană vinătă de lumină tivea nourii spre apus. Fantastică şi indiferentă în sine, natura era amestecată de închipuirea oamenilor cu întimplările de pe pămînt: un cer nesigur, piclă, ploaie — după cum nesigure şi mohorîte erau evenimentele de mîine.

Trecînd prin faţa Palatului, Comaneşteanu scoase capul de sub coşul trăsurii şi se uită la ferestrele lnminate. Niciodată nu-i păruseră atit de interesante geamurile acelea multicolore, dincolo de care răspunderea şi grijile erau aşa de mari. O mişcare instinctivă de respect şi simpatie il făcu să se plece mai jos. spre a zări o umbră ce trecea pe la ferestre, mărită probabil de apropierea vreunei lămpi. îi răsări în suflet pentru întiiaşi dată dorinţa puternică de a se bate, cu orcine şi orunde; de a da năvală în mulţimea duşmanilor; de a răni, de a ucide fără milă, el, omul paeinic al gîndurilor. închipuirea cam donchişotescă a tutulor eroilor improvizaţi, făcea din el, acolea în trăsură, un crunt cavaler de pe vremea marilor noştri domni pămînteni, un Buzesc, un Mihalcea, a cărui paloş

orb zdrelea sute de capete. Toţi Basarabii din istoria Ţării Româneşti, Drăculeştii şi Dăneştii; marii bani ai Craiovei, mindri şi bogaţi; hărţăgosul Vlad Ţepeş; genialul Mihai al It-lea Bravul; apoi Bogdăneştii din Moldova; crudul şi eroicul Ştefan al Vl-lea cel Mare; hatmanii din poetica ţară a Bucovinii; Asanaeh» vrânceni, din cari se cobora el despre mamă; toate figurile legendare, toate numele ce-1 emoţionau, bătălia de la Rovine, lupta de laCălugăreni, toate se grămădeau in mintea lui, cu puterea evocativă ce o au pentru români figurile şi faptele măreţe ale timpurilor lor eroice, peste cari vremurile grele de mai pe urmă au aruncat melancolia neputinţei.

A wnit vremea să ne deşteptăm! în vinele tale, Mihai, părea a-i zice glasul închipuirii lui aprinse, curge s'mgele Comăneştenilor de la şes. al Asanachilor de la munte, singele latinilor biruitori, al dacilor biruiţi, *care,* în preajma codrilor, împrejurul izvoarelor, a prins fiinţă nouă in poporul tău de astăzi, în munteni, în baciul Micu, în tine! Du-le cu regimentul tău de vrânceni pe drumul Călugărcnilor, că nu s-a stins virtutea sulilarilor, a roşiorilor, a călăraşilor şi a vinătorilor lui Mihoea[7] !...

Şi ce ciudat i se păru cind birja se opri in faţa unor case curate din strada Batistei, cînd el se dete jos, aiurit de gindurile eroice, şi sună prozaic la uşa lui Milescu...

Un fecior, gata de a servi la masă, ii ieşi înainte, spunindu-i domnul" nu se-ntorsese încă. Mihai, cam încurcat, ceru să-1 aştepte.

Grăbit, feciorul deschise uşa de la cabinetul de lucru, trase un chibrit pe pantaloni şi aprinse gazul.

— Poftiţi, vă rog.

Mihai se văzu deodată într-o camera spaţioasă, plină de cărţi, cu lucruri curate aşezate la locul lor, fără praful de un deget pe mobile, cum era in bunele deprinderi ale amicului său. Tablouci cuviincioase pe păreţi, flori prin vase, un aer de intimitate demnă peste toi... „Nu se poate, îşi zise el, am intrat într-o casă străină". Şi fără a se gindi mai mult, căută clopotul în zid şi sună.

Feciorul veni din *nov.*

— Mă rog, sunt aici la d-nul Milescu?

—Da, cuconaşule. poftiţi de şedeţi, câ trebuie să vie numaidecît la masă.

Va să zică tot era ceva schimbai in prietenul său. Se puse să aştepte şi prinse din nou a se gindi la război. Regimentul 10 de dorobanţ' făcea parte din I-a brigadă de infanterie, a diviziunei **a** IlI-a, a corpului al II-lea de armată. Un corp de armată !... Ce solemn cuvmt! în faţa lui, o litografie colorată înfăţişa o femeie minunat de frumoasă, uitind«-.s^ pc ginduri in depărtare. îşi aduse aminte dc Natalia şi de munţii de la Andreiaşi[8]. I se păru c-o vede)a izvoarele Mi!*covului, sărind uşoară din piatră in piatră, cu vîrful piciorului încondeiat ca in poveste, cu chipul senin, cu ochii privind parcă tot dincolo de ce se vede, ca femeia din cadru... Se uită la ceasornic: era **8.** Alături se auzeau pregătiri de masă, furculiţe şi cuţite ce sunau, ba parcă chiar glasuri vorbind. Mai tre<u un sfert de ceas. Milescu nicăieri. Aşa ceva se potrivea cu el de minune. Acuma era sigur că n-a intrat in casă străină.

Se **auzi** deodată sunînd la intrare cu furie. Feciorul se repezi să deschidă,

—A venit un domn? L-ai poftit să m-aştepte?

— Da, cuconaşule, e in biurou.

— Plăteşte trăsura şi să dai]a masă.

Apoi sări treptele în goană, deschise uşa şi se năpusti spre Mihai:

— Mii de bombe!... te-am făcut să m-aştepţi. Vino, dragă, să mincăm. Dumitrache, dă fuga după birjar, c-am lăsat nişte Camembert in trăsură...

— L-am luat, cuconaşule, zise omul, zîmbmd.

— Spune cuconiţelor să se coboare şi do-ne la masă.

— Poftiţi, că dumnealor sunt la masă de mult.

- C e face?!...

Feciorul înalţă din umeri, iar Milescu, furios, lăsă pe Mihai în anticameră şi se repezi in sala de mîncare.

— Bine, dragă, nu se putea să mai aşteptaţi cîteva minute... Ştiai că am invitat un prieten la masă... 1) laşi singur, ea pe un caraghios, nici nu-i pui tacîm...

co?
rîdă, supărată.
iu-mi mai zici aşa !...
to, cu doi *n* şi doi *t;* să-ţi zic Aninetto, Anninatto... Nu-i vorbă, anini tu uşor.
să-rai zici Anna, curat.
, dacă vrei să placi cumnati-meî, ocat... şi să nu-i ceri mina.
sunt.
a el:
ci mina nu i-o ceri?
nna se făcuse roşie.
i nu i-o ceri, fiindcă atunci, cine i . . . Asta-i logica femeilor.
se într-adins:

1 palme.
>a pretendent.
de a doua oară, merse Înainte, iscu mînca în fugă, vorbea cu gura inii], îndemnînd pe Mihai să mai e fel:
e vacs de ăsta... Mănlncă, Mihai,

;ule, zise nevastă-sa, că n-or fi la

arcîndu-se către Mihai, îi zise cu :a şi Saşa:
imnule Comaneşteanu, că au trecut

chii din farfurie. înviorat,
ine c-au trecut. Să se sfirşească stea !... Ba mergem, ba nu mergem. ite,ca băjcnarii. Vacs! Să mergem, erg eu, ai să mergi dumneta, au)r, că nu suntem mortăciuni,
gem? intrebă Anna iionică.

— Vorba vine. 0 sâ mergem noi. Dumnevoastră, cari vă trageți din fanarioți, aveți dreptul să stați acasă.

Elena se uita trist spre bărbatu-său:

– De ce vorbeşti aşa, Nicule? Nu e vina noastră că ne coborîm din unii şi nu din alții, deşi tu ştii bine că mama e Golească[10]...

Pentru intiiaşidată, de cînd il întîlnise, văzu Mihai pe Milescu, devenind serios şi vorbind cu cumpăt:

– lartă-mă, dragă: mi-a scăpat o vorbă de om rău. Nu vreau să ating pe nimeni, iar pe voi personal, ştiți că vă iubesc şi nu pot să vă rănesc fără cuvînt. Insă aci e o chestiune cu mult, dar cu mult mai gravă decit se pare. După atîta timp de nevoi, în care clasa stăpînitoare **a** poporului nostru **a** fost de o mişelie revoltătoare, supunindu-se rînd pe rind la toți veneticii, alergind cu pungi de bani şi cu capul plecat de la un paşe **la** un consul, de la un fanariot la un muscal, de la un hospodar la un altul; a venit vremea ca ea, ciasa stăpînitoare, care pretinde că işi dă seama de rolul ei, să dovedească că nu mai e cea din trecut. Cine **nu** e pătruns de evidența lucrului acestuia, acela e atins de o infirmitate atavică, este victima unei nefericite încrucişeri de rasă, în care minciuna, lenea şi poltroncria fanariotă biruiesc nu numai glasul patriotismului, dar chiar glasul ințelepciunei.

Pe cînd el vorbea, incălzindu-se din ce în ce mai mult, Anna da semne de nerăbdare:

— Dumneta contestezi boierilor influența lor fericită...

Milescu ridică vocea:

— Nu mă Întrerupe, că **nu** contestez nimic. Au fost şi boieri patrioți pe vremea fanarioților, şi acelora halal să le fie. Dar aceia erau puțini. Restul era copleşit de venetici...

— Pe aceia i-a absorbit **maBa** românilor, zise Anna enervată.

— Nu mă întrerupe. Tocmai asta e nenorocirea: i-a absorbit, cum absoarbe o vadră de apă ctteva picaturi de anilină. Ştiu ce sunt oameni astăzi cari susțin că fanarioții ne-au făcut mult bine, fiineă ne-**au**

adus cultură. Ne-au adus singe vițiat: poltronerie,fanfaronadă şi fățărnicie, asta ne au adus. Du-te intr-un salon, priveşte astă-seară bărbații de la bal: te vei crede la Constantinopoli sau la Athena. Ia o ramură de administrație publică, ia alegerile: stricăciune peste tot. Noi strigăm atîta împotriva jidanilor, fiindeă nu se asimilează. E o fericire că nu se asimilează şi din punct de vedere etnic, tocmai de aceea nu sunt primejdioşi.

— Stricăciune de asta a mai fost şi altădată, zise Anna. Pe vremea lui Vlad Țepeş nu erau fanarioții, şi cu toate astea țeapă a fost inventată de acest bun român tocmai ca să stîrpească hoțiele şi corupțiunea.

Mihai se uită la fată. Răspunsul ei inteligent şi ironic îl făcu să se mire. Negreşit, ținînd seamă de numele ei de familie, teoriele lui Milescu nu prea erau cu tact. Dar tactul la Milescu, mai cu seamă cind se aprindea la vorbă, era lucru necunoscut. De aceea răspunse şi mai violent, trîntind furculița pe taler:

— Nu e adevărat!... Dacă se fura şi pe vremea lui Vlad Țepeş, asta nu dovedeşte nimic. în toate timpurile şi la toate popoarele au fost momente de decădere administrativă. Dar chiar faptul că a venit un Vlad Țepeş, care a stîrpit răul din rădăcină, probează că rămăsese virtute în clasele boierilor, fiindcă Țepeş era boier pămîntean, Basarab Drăculesc. Arată-mi dumneata care este domnul care s-a ridicat, dintre străini, sau chiar dintre boieri, pe vremea fanarioților, împotriva acestora? Nici unul. De aceea, e ruşine să vorbim astăzi de fugă la munți, de neutralitate şi de fleacuri. Astea sunt lucruri demne de muieri sau de fanarioți. Eu sunt Milesc. Eu am să mă duc să mă bat, cu turcii, cu ruşii, eu tătarii, şi cu dracu dacă o trebui!...

Dumitrache rămăsese cu farfuria In mină, uitîndu-se la stăpînu-său. Acesta, cînd tăcu, cum nu-l mai întrerupea nimeni, se simți se vede cam ridicul de atîta cheltuială de patriotism, deoarece o dete iar prin bombele lui:

— Mii de cataclisme l ca elocvent am mai fost!

Anrja se uita ia taler, nemişcată ; Elena mînca încet, gindindu-se; Mihai tăcea, jenat de piela aceea de neînțelegere ce-i învăluia, dar in fond mulțumit de amicul Iui. Milescu privi lung spre cumnată-sa. Cu glasul blînd, aproape rugător, ii întinse mina şi o chemă:

— Annicuțo !... Ştii că tu ai fost foarte de spirit cu Vlad Țepeş...

Fata îşi întoarse ochii spre ei, plini de lacrămi.

— Mii de bombe şi de baionete! plîngi?... Să ştii ca te măriți!...

Ea, ştergîndu-şi ochii, începu a ride: ciudă, simpatie, ruşine se topeau într-un sentiment de fericită conştiință de sine. O privire piezişe către Mihai întilni privirea acestuia, admirativă, fără voia Iui. Fata îşi ridică bustul mai sus, mişcă uşor din cap dîndu-şi părul la o parte de pe frunte, ca şi cum o secretă dorință ar fi îndemnat-o să se arate în toată curățenia ei. El se simți surprins în gindul lui bun şi, îndemnat parcă de o pornire sufletească cinstită, voi să rupă farmecul ce se întindea de Ia unul la altul, şi se întoarse către Elena:

— M-ați întrebat, doamnă, dacă e adevărat că au trecut rusii peste hotare...

— Da.

— E foarte adevărat...

— Cu voia noastră?

— îmi inchipuiesc, deoarece noi suntem concentrați pe Dunăre, iar nu pe Prut.

— Sunteți chemat şi d-voastră?

— Da, doamnă.

Anna întrebă repede:

— Da?

— Da. Regimentul meu trebuie să fie deja spre Giurgiu.

Milescu sări in sus.

— Bravo, Mihai... Mergem împreună. Tu eşti aici in permisie?

— Da. Cumnații mei fiind militari, doi în armata permanentă şi unul doctor in rezervă, ne-am strîns cu toții Înainte de a ne despărți.

— Tu eşti în regimentul de Putna? Eu sunt în al 8-lea de linie.

— Da, suntem In aceeaşi divizie.

— Bravo !... Dumitrache, dă-ne o sticlă de şampanie.

— După cîte ştiu de la curanatu-meu, ruşii trec spre Dunăre în patru coloane: una prin Copăcenii de pe Argeş, alta prin preajma Bucureştilor, o a treia **pe** Ialomița spre Călăraşi, iar a patra spre Bolgrad, pentru a ocupa Dunărea de jos şi a apăra astfel mersul celorlalte.

— Dar armata noastră?

— Armata noastră are şi ea drept obiectiv tot Dunărea, spre a Împiedica deocamdată pe turci să facă din țara noastră cîmpul războiului. Noi nu putem apăra tot malul sting al Dunării, cu două corpuri de armată, dar putem ocupa punctele cele mai primejduite, acelea din fața Vidinului...

— Vă rog, numai o clipă, zise Anna, sculindu-se.

Ieşi repede pe uşe, uşoară ca o păsărică, şi dispăru. După un moment, se Întoarse cu o hartă a țărei, pe care o întinse pe masă.

— Inchipuiți-vă că noi suntem de-a dreptul amenințați, fiindcă avem proprietăți pe malul Dunării... Să vedem unde e Vidinul.

— Iată Vidinul. In fața avem Calafatul, Cetatea şi Bechetul. Mai la vale, turcii au Nicopoli, Ruseiucul şi Silistra. Pe aici capitala este de-a dreptul amenințată. Spre Vidin va merge probabil I-iul eorp de armată. De la Nicopoli spre Silistra, corpul al **11**-lea.

— Al nostru? întrebă Milescu.

— Da. Aşa că noi vom lua poziție cam prin preajma Giurgiului.

— Bravo!... zise Anna, bătînd din palme. Mergem şi noi la moşie...

Milescu ridică ochii de pe hartă şi privi lung la fată, cu o seriozitate comică.

— Ce te uiți aşa la mine? zise ea cu mirare prefăcută. Parcă nu ştiu eu că Elena o să meargă după tine...

El da din cap, mulțumit, dar vrînd să facă **pe** scepticul. Urmă a privi la fată cu insistență. Ea se înroşi din nou şi se prefăcu supărată.

— Ce te uiți așa la mine, frate?

— Haide, haide...

— Ba nici un haide, haide. Mergem la Stănești, sa știi.

Milescu luă binișor mina nevesti-si și ii zise rîzînd.

— Elencuțo, îmi pare că nu mai trecem peste al 7-lea pretendent. De ne-om întoarce de la război, jucăm la nuntă.

Fata se supără:

— Nu mai vorbi prostii, Nicule.

— îmi pare rău pentru tine, Annicuțo, că ți se potrivesc tocmai junii cărora tu nu le placi. Mihai mi-a spus, înainte de a călca pragul casei noastre, că nu se însoară. Ăsta e un mod delicat de a mă preveni că nu te vrea...

— Nu e adevărat, protestă Mihai rîzînd: nici nu știam că ești însurat.

— la lasă, mon cher, că mă cunoaște o lume întreagă; cariera mea de astăzi este de a prezenta juni de Însurat cumnată-mi... Fug băieții de mine ca de răposata Tița Gișmegiu, pețitoare de profesie.

Elena rîdea, pleeîndu-și capul pe-o parte; Mihai rldea și el, uitindu-se la Anna, care, aprinsă la obraz, bătea nervos cu degetele pe masă.

După cîteva minute, Milescu se uită la ceasornic:

— Mii de bombe, fetelor, da' nu vă duceți să vă îmbrăcați? La cite vreți să mergeți la bal?...

Iii

A doua zi, cind Comaneșteanu ridică perdelele, piața teatrului era plină de apă. Cițiva birjari rătăciți strîngeau burdufurile de la trăsuri, cu colțurile livrelei lor muscălești prinse în brîu. El băgă de seamă, cu atenția aiurită a omului ce de-abia s-a deșteptat din somn, că, deși îmbrăcați muscălește, birjarii aceia erau români. „Neapărat, gîndi el, or de cîte ori e vorba de trudă, de muncă iobăgească, de alergat prin ploaie și noroi, străinul se ascunde și tot românul se trudește. El și cu gloabele lui. Uite-l colo. Și-a pus șleapcă leșească in cap, rochia pe trup, dar il dau de gol mustățile." Soarele străbătea cu greu printre nouri și, rar, cîte o rază palidă venea să mai lumineze nevinovăția melancolică a bietului V din THEATRV NAȚIONAL. Un pilc de soldați trecu pe sub ferestre, mergînd drept prin băltoacele de apă.

Mihai se îmbrăcă încet, gîndindu-se la întîmplările ce aveau să se desfășure în curînd. Peste două zile trebuia să plece la regiment.

în liniștea dimineții, cind închipuirea slăbește, și cu dînsa slăbesc trecătoarele avînturi de voință, oamenii imaginativi, mai mult decît ceilalți, au nevoie de soare și lumină, spre a-și redobîndi energia cheltuită la alcătuiri himerice. Altfel, viața le apare săracă, o înlănțuire fragmentară de fapte nelogice. Pentru ce război? De ee să nu se dezvolte țara în pace? Atîtea schimbări erau de făcut din cele păcătoase a'e trecutului, atîtea lucruri nouă de introdus!... Și-apoi n-avea oare dreptate cumnatu-său, cînd zicea că ne lipsesc comandanții, generalii? Soldatul era vînjos, dar cine să-l ducă la biruință?...

Deodată se auzi în stradă glasul răgușit al vînzătorilor de jurnale strigind: „Supliment la *Orientul*" de astăzi cu trecerea turcilor pe la Giurgiu !"...

Trecerea turcilor!...

„Nu se poate!"' își zise Comaneșteanu. Gum să treaeă turcii pe la Giurgiu, cînd noi suntem concentrați tocmai prin părțile acelea? Or poate regimentele n-au ajuns încă pe malul Dunării. Și *noi* — cine *noi?* El sta liniștit la otel[12], așteptînd să meargă soldații pe jos ia Giurgiu, ea el, cuconașul, să-i ajungă mai tîrziu cu trenul sau cu trăsura... I se păru odios un asemenea lucru.

Se sculă să sune, ca să-i aducă jurnalul franțuzesc, care vorbea de trecerea turcilor, cind bătu cineva la ușe.

— Intră!... zise el tare, gata să ceară jurnalul.

Ușa se deschise numai de-abia și cineva de afară păru că se uită înăuntru; după aceea, se deschise toată, și o doamnă, acoperită pe ochi cu un văl des, întră repede și căzu pe un scaun lîngă ușe.

Comăneşteanu rămase cu braţul Întins şi cu graiul pe buze: recunoscuse pe Natalia.

Toate gîndurile lui, ce fluturau împrejurul unor imagini atît de diverse, se adunară deodată tmprejurul uneia singure: a femeii ce era acolea, lingă dlnsul.

— Dumneta, aici I...

Ea ridică uşor vălul de pe obraz şi se uită lung la d insul.

— Da, eu. Te supăr?...

Enervat de a vedea într-Insa atîta hotărire, trist că nu găsea în sufletul lui nici o pornire generoasă prin care să-şi explice şi să ierte venirea ei, luă şi el un scaun şi şezu, uitîndu-se în pămînt.

Ea îl privi Încă alte cîteva minute, aşteptînd o vorbă bună. Vrea să zică ceva şi nu îndrăznea, simţind că oree cuvînt ar fi rostit ar fi părut fals. Sta cu braţele pe genunchi, privindu-şi batista.

El ridică ochii din pămînt şi se uită la ea.

— Te-am rugat să nu vii la Bucureşti. De ce-ai venit?

— Fiindcă n-am putut face altfel.

Comăneşteanu se sculă, se duse pînă la fereastră, se întoarse şi rămase cu mîna pe răzâmâtoarea unui scaun, gîndindu-se.

— Te rog, şezi.

Ea veni, încet, si şezu.

— Adevărat e că to-usori? zise ea deodată-

El se uită drept la dînsa:

— Ce înţeles are întrebarea asta?

— Acela pe care-1 au euvintele ce-ai auzit: dacă este adevărat că te-nsori...

El înălţă din umeri, trist că era bănuit pe nedrept. Nu mai puţin însă era mirat, aducîndu-şi aminte de prînzul de la Milescu şi de Anna, de sensibilitatea cu care Natalia părea ca străbate în toate gîndurile iui-

— Dacă nu este adevărat, de ce fugi de mine?

— Fiindcă nu pot face altfel. Văd cu mirare că insişti asupra unor lucruri atît de fine, pe caro am încercat să ţi le explic pe cit am putut... Eu am un rol odios faţa de dumneta... Şi cu toate astea nu pot face altfel, zise Comăneşteanu.

— De ce nu poţi face altfel?

— Fiindcă nu pot. Dumneta de ce nu poţi face altfel, cînd eu te rog să stai la moşie?... Vezi cit e de greu să ne înţelegem cu *pot* şi *nu pot?...*

Natalia se uită la el, mirată şi tristă şi ea că nu era înţeleasă:

— Bine, Mihai, eşti om inteligent. Ar trebui să pricepi că la mine e un sentiment puternic, care mă leagă de dumneta: eu nu pot face altfel, fiindcă asta este pornirea inimei rnele. La dumneta, nu sentimentul, ci judecata te face să fii aşa de schimbat cu mine.

— Se poate. Creare ar fi cauza, ea e atît de puternică, incit nimic nu mă va Întoarce din cale. Bărbatul dumiiale este adevăraiă victimă înîre noi doi.

Natalia sări de pe scaun.

— Ah, te rog!-..

El o luă de braţ şi o sili să şeadă.

– Linişteşte-te. Ştiu. E lucru vechi si întîmplat şi altora- Nu-I iubeşti şi nu l-ai iubit niciodată. Mai mult: dumneta eşti persoana cea mai simpatică...

— Nu sunt simpatică! Sunt, dimpotrivă, antipatică, fiindcă sunt crudă. Nu protesta. In sufletul tău chiar, Mihai, asta este adevărata cauză pentru care nu mă mai poţi iubi...

El ridică ochii către dînsa mirat.

— Nu-i aşa?

— Poate că ai dreptate: e ceva aşa...

La mărturisirea aceasta, smulsă prin surprindere, care părea o explicare mai mult curioasă decît adevărată a stării lor sufleteşti, ea rămase încremenită.

— Va să zică e adevărat, Mihai, că nu mă mai poţi iubi?...

El, încurcat, se uita la dînsa:

— E mai mult surprinzător decît adevărat...

Ea zîmbea, aiurită, cu un sentiment de nefericire acută, care părea că o pătrunde pînă in ramificaţiunile nervilor pipăitului. **Şi** cu toate astea, farmecul intelectual de a intra departe în sufletul lui, îi ţinea aten-

țiunea Încordată in subtilități de spirit, fără raport cu starea ei.

— în care parte a creierului stă puterea asta de a iubi atît de intens, atît de dureros şi cu toate astea atit de dulce?...

Vorbind astfel, liniştită in aparență, singele i se urca in obraz. îşi duse niînile la cap şi se uită la el zîmbind:

— Atit de dulce... Tu nu mai înțelegi. Te pricep atît de bine!... şi tocmai de asta mă simt rătăcită, parcă aş trăi înir-un vis. Citeodată, Mihai, aşa rle pierdută sunt in gînduri despre tine, încît Îmi pare că nu te mai iubesc, ci că trăiesc din chiar viața ta, şi atunci bărbatu-meu îmi e simpatic, cum iți este ție...

— Şi cum e îo adevăr...

— Ah I... Dacă ai şti cu toate astea cura il urăsc!... De ce? Nu pot spune de ce, — dar îl urăsc in detaliu, în linia aceea de moralitate grosolană cu care apasă pe sufletul meu, in violențele do nebun cu care stăpineşte tot, în glas, in coloarea ochilor, în glume, în chiar iubirea ce are pentru mine. A!-..

Un fior păru câ-i trece prin tot corpul.

— Eu credeam că tu o să-nțelegi toate lucrurile astea triste...

— Le înțeleg. Dar înțeleg că este şi o parte bărbătească foarte frumoasă într-un asemenea om, cam... de pe vremea de demult, dar frumoasă. în toate cazurile, el te iubeşte. Mi-a părut aşa de înțelept, era atît de duios cînd vorbea de d-ta, incit m-a mişcat...

Natalia se uita Ia el, zîmbind cu milă. EI urmă, serios:

— Trebuie să admiți cu toate astea că este şi o parte morală în viață, peste care nu se poate trece fără pedeapsă. Un om violent, voluntar, cum zici că e bărbatul dumitale, nu se umileşte pînă a se ruga de un alt om, aproape cu lacrămile în ochi, să plece, fără a avea o cauză sufletească puternică; iar eu, acela de care s-a rugat bărbatul dumitale, nu pot să nu fac sacrificiul ce mi se cere, fără a mă simți mizerabil.

— Mihai, nu fi copil I... zise ea tare.

Apoi, mai încet, vorbind repede, parcă ar fi gindit, adaose:

— Sau mai bine nu, rămii aşa cum eşti, mlădios, nehotărlt In multe, dar cu puterea de a te sacrifica peutru o idee generoasă. Uite, Mihai, şliu că in lumea noastră modernă, oamenii hotărîți, cu voință puternică, sunt foarte căutați, fiindcă sunt rari. Dar, crede-mă, a trăi zilnic cu asemenea oameni e un chin, fiindcă sunt egoişti şi brutali. Sufletul nostru de astăzi e complicat, plin de finețe, plin de cotituri, In cari nu intră decît cei ce-1 cunosc. în amorul nostru modern s-ar putea statornici cu siguranță o estetică a iubirei, De ce zimbeşti?

— Nu zîmbesc...

— Ba da, zimbeşti. Pot chiar să-ți spun de ce zimbeşti. Tot ceea ce înşir eu acum, îți este şi ție cunoscut; cu toate astea iu nu rai 1-ai spus niciodată, fiindcă in tine, ca şi in Saşa, e înnăscut simțul acela atit de pătrunzător al *esteticei de a fi*... Nu rîde, Mihai. Laaă-mă să-ți spun de ce îmi eşti atit de drag. îuțelege că asta e iertarea mea către mine...

— Nu rid de Ioc.

— Vezi, eu sunt sigură că atunci cind ai înceta cu totul de a mă iubi, ai găsi un mijloc de a mă face să nu sufăr. Nu-i aşa?

— Incotînd de a te iubi, după co dumneta ai fi încetat de mult de a mă iubi pe mine.

Ea, nelămurită in înțelesul ce vrea să pună el, în vorbe, îl privea cu aceeaşi enigmatică întrebare a ochilor.

— Da' s-ar putea, Mihai, să nu mă mai iubeşti de loc?...

După aceea, mişeîndu-se pe scaun cu indemînare si fără a aştepta răspunsul, adaogă rîzînd şi arătindu-şî dinții:

— Ştii că ți-am făcut un neajuns... Mi s-a părut că Elena Milescu se interesa cam mult de dumneata. Are o soră de măritat, nu-i aşa?

— Cred că da.

— Cum, crezi? Parcă aseară ai prînzit acolo...

— Ani prlnzit, dar actele stării civile nu ni le-am dat pe față.

— Foarte bine. Iți spun eu că are soră de măritai.

Comaneşteanu privea la rainile ei delicate, fără insă a le vedea. Ea băgă de seamă şi le ridică în sus, cu instinctul copilăresc al vanității adormite, ce se' deşteaptă deodată.

— Şi ce neajuns mi-ai făcut? întrebă el, îndemnat de curiozitate.

Ea înehise ochii şi dete din cap.

— Unul foarte mic. Am spus Elenii Milescu că ai o veche legătură la Paris şi că nu cred că te vei însura vreodată.

El sări în sus, fără sâ-si dea seama de ce face.

— Al...

— Am fost rea, nu-i aşa?

— Dumneata ştii bine că n-am nici o legătură.

Natalia se sculă şi ea, văzindu-1 supărat, şi veni pină aproape de el, privindu-1. Apoi zise încet şi lung-

— Dar eu?

— Dumneata esti femeie măritată...

— Da?...

Ea se întoarse binişor la Ioc; el se duse la fereastră. O tăcere de cîteva minute păru lungă amîndurora. Comaneşteanu lovi uşor cu degetul în geam; apoi veni spre ea.

— De altfel n-are nici o însemnătate. Eu plec la regiment şi astfel totul se sfirşeşte.

Natalia îl privea cu capul rezemat de fotoliu.

— N-are nici o însemnătate!... Eu găsesc că are o însemnătate foarte marc. Şezi.

El veni şi şezu în fața ei'.

— Fii liniştit, că n-am spus nimic. Mă mir eă n-ai priceput că-ți întindeam o cursă--. Acuma ştiu ceea ce voiam să ştiu. Iți place Anna Villară.

Comaneşteanu, nemulțumit de întorsătura ce o luau lucrurile, răspunse aspru:

— Şi dacă mi-ar plăcea?

— N-ar fi nici o mirare. Place la alîția alții!...

El, revoltat, se uită țintă in ochii ei scînteietori, intrebîndu-se, în fuga gindurilor, cum se putea să **fie**

o femeie atit de fină şi atit de rea in acelaşi timp. Ea păru că străbate in mintea Iui, căci adause numaidecit:

— Zic că place la multă lume, fără nici o ironie. Place, fiindcă e veselă, frumoasă, tlnără... Eu însămi am admirat-o aseară... Eşti mulțumit?

Rostind cuvintele din urmă, Natalia se sculă, Îşi coborî vălul pe ochi şi voi să plece. Ii întinse mina, privindu-1 cu o nespusă tristețe, parcă ar fi înțeles toată depărtarea ce se aşeza cu încetul intre dlnşii.' Ei insuşi se simți învăluit ca de un nour de nesiguranță şi de zădărnicie- Mîna delicată a Nataliei îl înduioşe mai mult dccit toate cuvintele, şi o duse incet la gură, cu temerea ascunsă a oamenilor ce se jertfesc, ca lumea nu merită sacrificii.

— Mihai, Mihai... credeam că ne înțelegem atît de adine unul pe altul!... şi totuşi văd că râmlnem necunoscuți unul altuia cu părțile cele mai bune ale sufletului nostru... Pleci mîine, cu adevărat?...

— Plec.

— Va să zică Anna Villară nu te interesează?

— Ce curioasă eşti cu Anna Villară!...

Ea rămase lingă uşă, gîndindu-se. După aceea dete din cap nedomirită:

— Cine ştie!.-- Adio, Mihai.

După ce ieşi Natalia, el rămase în mijlocul odăii. Se simți cam siogur, dar parcă îi era ruşine aă-şi mărturisească că se simțea totodată uşurat ca de o mare grije. Ce fire complicată, Natalia!... Cît ii ținuse mîna in tăcere, Comaneşteanu crezuse că reinviază deodată tot farmecul iubirii lor trecute... De ce vorbise?... De ce mania aceea de a spune,prin cuvinte, lucruri infinit de delicate, pe care tăcerea le exprimă cu mult mai bine?...Era oare in adevăr lipsită de înțelegerea estetică a simțirilor (cum zicea ea), sau era foarte inteligentă şi pătrundea mai departe decît el in sufletul omenesc?

La ideea că inteligența ei era mai ascuțită decit a lui, se simți umilit. Dar umilit de ce?.-. Ea <l iubea, şi el n-o mai iubea, sau cel puțin voia să n-o mai iu-

beasea. I 3e păru că şi ÎD aceasta ea era mai presus de el. Un bărbat, erou de roman, e aşa de antipatic !...

Şi, cu toate astea, ce era de făcut?

In cercetarea proprielor sale slăbiciuni, îi apăru deodată obrazul rotund al Annei Villarâ, chipul limpede al Elenei Milescu, harta de pe masă, turcii, ruşii, invălmăşala războiului, şi din nou i se aprinse mintea de fapte eroice.

Se sculă repede şi sună, spre a cere suplimentul la *Orientul.*

IV

La vestea că turcii au trecut Dunărea şi amenință de-a dreptul capitala, care nu era decît la 60 de kilometre de Giurgiu, panica deveni generală. Ruşii trecuseră Prutul; turcii treceau Dunărea — prin urmare țara devenea din nou cîmpul deschis al luptelor dintre cei doi duşmani-

în cei mai culți şi mai echilibrați îşi făcea drum cu încetul credința că, de astă dată, lucrurile nu avea să se mai petreacă ca pe vremea hospodarilor fanarioți, şi că armata română va fi dusă Ia foc şi se va bate. Cei mai mulți însă dau din cap, nehotăriți. Ruşinea de propria lor frică; speranța că soldatul e vînjos; lipsa de încredere în armament şi în experiența Ofițerilor, — toate acestea îi făcea să trăiască într-o a'armă continuă. La fiecare nouă ştire, se supărau:

— Da' armata noastră ce face, domnule? Văd ea n-ai cap să ieşi pe stradă de săbii!...

Erau şi de cei cari plecau tiptil la Braşov sau şi mai departe, sub cuviut că se duc la băi... Era ceva cam devreme pentru băi.

Iar masa poporului, care nu ştia să meargă la băi şi nici nu avea cu ce, sta acasă, ducînd şartul vieții ca întotdeauna, cu o încordare de voință seacă, aşteptînd ca ziua de mîine să aducă prăpastia. Aci nici mare entuziasm, nici mare frica. O supunere ticnită soartei, oarecare scepticism rămas din generatiele vechi, o clătinare de cap la trecerea pilcurilor de soldați, şi, departe, în fundul conştiinței, încredințarea că au să se mai mărească dăjdiele şi nevoile. Noțiunea patriotismului, ca orce abstracțiune coprinzătoare de prea multe lucruri, nu avu înțeles in popor, decît cînd ruşii, tăbăriți prin preajma oraşelor şi satelor, începură a da raita prin tejghelele şi cotinețele oamenilor.

Un sentiment de groază străbătuse cu încetul pin» în straturile poporane Ia vorba başibuzuc. Gruzimele acestor borde, cunoscute de pe vremea răscoalei din Ilerțogovina şi a războiului sîrbilor[13], ajunsese legendară.

De fapt, pe tot lungul țărmului bulgăresc, bande de başibuzuci şi de cerchezi prădau ca în codru, aşteptînd începerea acțiunei.

La Vidin, turcii aveau 40 de mii de oameni, puşi sub comanda Iui Osman Paşa, ofițer înțelept şi hotărît, a cărui purtare în războiul cu sîrbii făcea pe cunoscători să-I judece favorabil. La Rusciue erau 18 mii de oameni, puşi sub comanda lui Ahmed-Ejub paşa, venit de la Şumla; la Şumla, 40 de mii, puşi sub comanda Iui Abdul-Kerim, numit de curind **Berdar** ekrem.

Prin urmare numai între Şumla şi Rusciue, pe drumul de la Varna la Dunăre, erau aproape 60 de mii de turci, amenințînd capitala, fără a mai socoti că, de la Vidin, Osman paşa amenința Graiova şi toată Oltenia.

în fața armatei turceşti de peste Dunăre, românii puneau două corpuri de armată, cu un efectiv de 50.000 de oameni şi 180 de tunuri.

Intiiul corp de armată, sub comanda generalului de brigadă Lupu George, avea să ocupe Oltenia, cu obiectiv principal Calafatul; al doilea corp, sub comanda generalului de brigadă Radovici Alexandru, era chemat să acopere capitala, observînd drumurile dintre Giurgiu şi Oltenița.

Ştirea din jurnalul francez nu era aşa de gravă cum o făceau vinzătorii de ziare. Turcii treceau Dunărea, dar în bande mici, mai mult pentru a prăda. Puneau

foc pichetelor, ucideau soldați singurateci, pescari, ciobani, spre a le lua vitele; merseseră pină a ridica de pe malul românesc şlepuri cu grlne. însă nu făcuseră nici o încercare serioasă de a coborî trupe.

Cu toate astea, Comaneşteanu hotărî să plece chiar în ziua aceea. Prin ordinul de concentrare de la 6 aprilie era chemat numaidecit la regiment. în urma stăruințelor, i se dase un răgaz de zece zile, cu condițiune ca la termen să se afle pe malul Dunării.

Se coborî din otel şi se duse la soră-sa. O găsi in tr-o odaie goală, cu nişte mănuşi vechi in mină, asczind Într-un cufăr. La fereastră, un soldat curăţea instrumente de chirurgie, aşezlndu-le cu mare grije în cutii. Comaneşteanu avu o mişcare de oroare față de tăişul lucios al foarfecelor şi al cuţitelor. Saşa era slabă şi nedormită. Cum II văzu, rămase cu ochii țintă la el.

— Ce este, Mihai?

— Nimic, maman. Am venit să le văd.

Ea îşi duse mînile la tîmple.

– Am ajuns de-mi sare inima la toate nimicurile... Adevărat e că au trecut turcii Dunărea?

— Nu-i adevărat. Trec noaptea cerchezi singurateci după prădâciune... Dar chiar dacă ar fi trecut armată regulată, tot n-ar trebui să fii aşa de nelinişţită, dragă maman. Acuma ştii ca nu se mai poate face altfel; mergem cu toții să ne împlinim datoria şi Dumnezeu cu noi.

— Ştiu, dar ce să fac?... Toată noaptea mă muncesc gîndurile... Baciule, adu două scaune.

Soldatul ieşi in virful degetelor. Mihai se uită Ia el lung. Parcă-1 cunoştea de undeva.

— Cine-i omul ăsta, maman?

Saşa se însenină puțin.

— Nu-ți mai aduci aminte de el?... Baciul Micu, de la Ciulniței... cel cu cîinele omorît...

— Cel care a fugit de la nenea Matei?-..

— Da. S-a întors tocmai acum, fiindcă a auzit el, prin satul lui, că Matei se duce la război... Zice că vrea să meargă după dînsul...

– Foarte bine... E rară o aşa fire de om.

Saşa rămase un moment cu privirea înecată in depărtarea spațiului. Frate-său o atinse binişor pe umăr. Baciul aduse scaunele.

— Maman, unde e Alexandru?

– Au ieşit amîndoi... De cț?

Mihai şezu lingă dînsa.

— Dacă vrei să te linişteşti şi să m-asculți, aş avea două-trei lucruri să-ți spun.

Ea se uită la el, aiurită, dar zimbir.d:

– Spune, dragă.

— Eu plec astăzi la regiment...

— Chiar astăzi!?...

— Te rog, marnan, nu te mira şi nu mă întrerupe. Dă-mi voie să fiu şi eu o dată autoritar cu dumneta... Plec chiar astăzi. Ce s-o întîmplâ cu noi Dumnezeu ştie. Eu sunt Încredințat că am să mă întorc viu, nevătămat...

Ea făcu o mişcare, ca şi cum ar fi voit **Bă** vorbească, dar o înecau lacrămile şi nu putu rosti nici o vorbă. E1, hotărit să spună ce avea de spus, întoarse privirile în altă parte şi urmă:

— Nici un om cu mintea sănătoasă nu se poate gîndi serios la moarte şi mai cu seamă nu pricepe posibilitatea morții sale, — pricep (nd în acelaşi timp foarte bine pe a altora. Noțiunea individualității noastre abstracte ne face să ne socotim eterni. Dar eterni nu suntem... Maman, mă asculți?

Ea făcu semn din cap că da.

El urmă mai departe, rar, de-abia vorbind, cu respirația scurtă:

— Şi fiindcă nu suntem eterni, dacă s-ar intîmpla să nu mă mai întorc, te rog să dai numele nostru unuia din băieți... Iui Alexandru bunăoară... fiindcă alți Comăneşteni nu mai sunt...

Nu mai putu nici el urma. îşi duse mîna stingă la vinele gltului şi apăsă pe ele cu putere. Apoi se sculă repede.

— Te rog, maman, nu mai plinge. Avem nevoie de înălțare sufletească şi de voință. Ştii ce ne vorbeaicind eram copii... Sărută-mă şi să ne vedem sănătoşi.

Saşa se sculă, îşi şterse lacrămile, căutînd să se stăpînească cit mai mult. îl sărută lung pe ochi, ca în vremea cea bună, şi zise apoi încet:

— Pleci pe la Giurgiu?

— Da. Astăzi la 5. Mă duc pînă la Comana eu trenul şi de acolo eu căruța. Trec acum pe la Milescu, să văd dacă merge şi el. La din contra o să-i cer să scrie îngrijitorului de la moşia lor să mă primească în gazdă. Poate chiar să mă duc pînă la Giurgiu, unde e divizia mea, ca să aflu cu siguranță unde-mi este regimentul. Linia noastră era Frăţeşti-Turbatu-Stăneşti. Dar cine ştie ce schimbări s-or fi urmat.

— Mă duc numaidecît la otel să-ți văd de lucruri. Lasă-mi cheile. Vii la dejun?

– Da. însă te rog, maman, să nu se mai vorbească asupra plecării mele.

După ce ieşi, din josul'scării, întrebă pe soră-sa:

— Cine mai e la dejun?

— Nu mai e nimeni, decit noi şi Natalia.

De la Saşa, Comăneşteanu se duse drept la Milescu. Fu primit de acelaşi fecior, în acelaşi biurou, cu aceleaşi *vacsuri* şi *bombe* din partea prietenului său.

Milescu, cu părul hătâciugă, cu cămaşa desfăcută pe pieptul lui puternic, aufla în ochelari ca să vadă mai bine pe Mihai.

— De ce nu mai stai cîteva zile, omule, să mergem împreună.

— Nu mă mai întreba, Milescule, fiindcă nu pot să-ți răspund nimic. Ne înțelegem de minune: două zile mai mult sau două zile mai puțin nu schimbă lucrurile. Şi cu toate astea eu plec. Acesta e sentimentul meu. Am de împlinit pentru întîiaşi dată în viață o adevărată datorie bărbătească; voi s-o împlinesc bine. îmi pare rău că n-am plecat de-a dreptul cu regimentul.

Celălalt se uita la el lung, ascultînd cu băgare de seamă.

— Mii de bombei... ştii că ai dreptate, dragă?

Şi sărind de pe scaun, sună şi sună şi iar sună, pînă ce feciorul, speriat, intră pe uşe ca o vijelie.

— Du-te de vezi dacă cuconița e îmbrăcată şi spune-i să vie numaidecît aici.

Apoi, intrind eu înlesnirea firei lui nehotărite, dar entuziaste, în părerea amicului său, începu a striga:

— Ba bine că nu ! Ba vezi că o să stăm să batem balurile şi cluburile la Bucureşti, pe cînd turcii trec Dunărea!... Ai de o mie de ori dreptate, mon cher. Merg şi eu cu tine. Auzi, două-îrei zile!... Parcâsuntem şcolari leneşi, cari caută să mai lungească vacanța...

Elena întrerupse monologul lui vinturatec. Cum o văzu, Milescu sări la dînsa.

— Elencuțo, astă-seară plec la regiment.

Elena **Be** uită şi la unul şi la altul, aiurită.

– Nu se poate, Nicule, n-ai nimic gata.

— Se poate, nu se poate, eu plec, asta-i! La 5 plecăm, Mihai?

— Trenul pleacă la 5.

Tocmai atunci Elena băgă de seamă că era şi Comăneşteanu de fața[11]. Făcu un pas către el, cu mîna întinsă şi ii zise zlmbind:

— Dumneata eşti de vină.

Milescu se înfundase într-un potop de vaviloane, de vacsuri şi de bombe, de nu-1 mai seotea nici corabia lui Noe.

— Miile millions de tonnerres!... Auzi dumneata că nu se poate !... Vacs nu se poate [...Pofteştidumneata să mă țiu de baluri şi de fleacuri, cînd toți camarazii mei se duc să se bată?.. Vacs!... Pune slugile să-mi facă valiza, că eu plec: Asta-i!... Auzi, domnule, parcă sunt Ia epitropie... Toată lumea se duce să-şi facă datoria, numai Milescu sade acasă. Vacs şi iar vacs! asta nu se poate, dragă...

Elena se uita la el, cu mînile moleşite, şi cu capul pe o parte.

— Bine, creştinul lui Dumnezeu, n-ai hotarît tu singur, că plecăm cu toții în ziua de 16?-.-

Milescu aprinse o țigară şi aruncă furios chibritul pe covor.

_ Plecați dumnevoastră la 16. Eu plec astă-seară.

Cu simțul realității practice imediate al femeilor, Elena luă chibritul de jos și calcă pe covorul care începuse să fumege. Apoi veni către Mihai, înălțînd din umere.

– Ce să fac? N-are nimic gata.

Comaneșteanu, care ațîțase fără voia lui pe Milescu, se duse binișor către el!...

— Ia ascultă, Nicule... Șezi să vorbim. De ce ții cu orce preț să pleci astăzi?

Milescu se răsti la el:

— Cum!... O-ntorci acuma?

— Șezi. N-o întorc de loc. Eu, dacă plec, am alte cuvinte, personale ale melc, pc care tu nu le ai.

— Nu-mi umbla cu mofturi!...

– Nu umblu cu nimic. Șezi, să vorbim liniștit.

Milescu se mai îmblînzi și șezu. Comaneșteanu urmă:

— Eu plec, pentru că... așa trebuie să fac. Dacă aș avea o familie ca tine, care să-mi ceară să rămîn încă două zile, aș rămînea.

— Pe onoarea ta?

Comaneșteanu dete din cap rîzînd. Milescu iar sări de pe scaun.

— Vezi? vezi?

– Stăi la loc binișor. Mai întîi nu-i adevărat că turen au trecut Dunărea. Dacă te crezi neapărat trebuincios oastei române pentru a birui pe dușmani, liniștește-te: pînă acuma n-avem cu cine ne bate...

Nuanța de ridicul din vorbele lui Mihai păru a-l atinge mai mult decît toate argumentele, fiindcă începu a ride. Comaneșteanu urmă:

— Fă-ți toate pregătirile în pace, ascute-ți sabia, unge-ți revolverul, mai fă un pocher, două, și, cînd vei fi gata, pornește-o.

— Tu ai totul gata?

— Negreșit că am. Eu am plecat de opt zile dc la țară, cu toate pregătirile făcute.

— Va sâ zică eu trebuie să rămîn...

Nu se-mpăea de loc cu ideea asta.

— Trebuie să rămîi pînă vei avea totul gata. Deocamdată să fii bun să-mi dai un cuvînt pentru îngrijitorul tău de la moșie.

Milescu păru încîntat:

– Cu cea mai mare plăcere... Bra-vo !... Elencuțo, dă-mi niște hîrtie.

Nevastă-sa se uită prin pupitrul lui, rîzînd.

— Alaltăieri i-am pus toate la loc...

Ea vru să iasă, ca să-i aducă hîrtie. Milescu o chemă îndărăt:

— Elencuțo, Elencuțo, stăi, nu merge așa. Spune Annicuței să vie.

Elena rămase pe prag, fără să priceapă ce avea a face Annicuța cu scrisoarea.

– Nu cred să fie gata.

— Fără vorbă, femeie! Să vie aici, că dumneaei este proprietara...

Annicuța se și ivi la ușe, parcă ar fi ieșit din pămînt.

Mi'.escu se uită la nevastă-sa închizind dintr-un ochi:

— Înțelegi dumneta!...

Anna, veselă, cam încurcată de privirea ironică a lui cumnatu-său, se duse la Comaneșteanu cu mina întinsă. Apoi se întoarse către Milescu.

— Ce vrei, Nicule?

Milescu o privea de sus pînă jos, cercetlnd-o parcă ar fi vrut s-o cumpere.

— Da' repede te-ai îmbrăcat dumneata astăzi!...

– Trebuia să ies. Mă duceam să-ți cumpăr niște cravate milităreşti. Ia stai.

Și Anna se înălță în vîrful picioarelor, cu o panglică subțire în mină," ca să-i ia măsura gîtului. Milescu, ca o bleandă se dete cu capul către dînsa:

— Echipați-mă, fetelor, că plec la bătălie...

După aceea, își netezi părul scărmănat de Anna și îi zise:

— Acuma șezi aici și scrie: „Domnule Ioane .

Anna luă condeiul și scrise „Domnule Ioane". El dictă mai departe:

„îți Iar cunoscut că amicul nostru, d-I Mihai Comaneşteanu, june încîntător ş) brav militar, vine să se bată cu lurcii...''

Annicuța lăsă condeiul şi se sculă supărată. Milcs-cu ridea:

— Nu vrei să scrii?

— Dacă nu eşti serios, nu scriu.

— Ba foarte serios. Tu eşti proprietara, tu trebuie să scrii.

Anna se făcuse roşie şi râmase rezemată de biurou. Apoi se Întoarse din nou pe scaun **ai** luind o altă foaie de hîrtie se puse să scrie.

— Dictează, zise ea, încereînd să pară supărată. Milescu iar începu.

— Zi pe slovă: „Iubite domnule Ioane".

Fata dete din cap, cu silnicie prefăcută, pecînd Elena şi Comaneşteanu rideau.

— Acuma nu te mai ascult. Am să scriu eu.

Şi !n adevăr, se aşeză să serie pe socoteala ei. După ce sfirşi puse scrisoarea într-un plic şi o întinse lui Comaneşteanu, mulțumită cit nu se mai poate.

Milescu, repede, luă el scrisoarea.

— Mă rog, să mă ierți, domnişoară; eu sunt tu-torul dumitale. Cred că nu pot sâ te las să corespondezi cu tineri, aşa sub ochii mei...

Anna ridea liniştită:

— Zău, Nicule. Ce pîcală eşti! Cileşte-o, dacă vrei. Spun lui Ion să pună casa la dispoziția d-lui Comaneşteanu...

Milescu sări în sus strigînd:

— Aşa?... Stai că te-am prins: de unde ştiai dum-neata ce trebuie să scrii?...

Anna rămase uimită. în adevăr, ar fi trebuit să nu ştie. Văzîndu-i pe toți rîzînd. se înroşi şi mai tare. Elena veni spre dinsa, umflată de rls, şi zise şi ea:

— Ba zău, Annicuțo, prin ce minune ştiai tu ce să spui în scrisoare?

Milescu sărea prin odaie ca un clovn, bâtînd din palme şi cintind:

— Am prins-o, am prins-o!... Ascultă la uşe!...

Anna vrea să se apere, da sâ zică o vorbă lui Mi-lescu — acesta sărea şi mai sus; da să se adreseze Elenei, soră-sa nu-i putea răspunde de rîs. In cele din urmă, nemaiştiind cum s-o scoată la capăt, începu să plîngă.

Milescu, care niciodată nu ducea glumele prea departe, se opri din tumbe şi veni lîngă dinsa.

— Nu fii copilă, Annicuțo... Eşti fată mare... Dacă plingi. nu-ți mai aduc pețitori...

Ea nu răspundea. Toți tăceau acum. Situația devenea curioasă. Milescu mai încercă o glumă, care se prinse:

— Asa-i ea, fată simțitoare...

Anna ridică ochii către el, plini de o indignare aşa de comică, încît Elena începu din nou a ride:

— Parole d'honneur, Nicule, dacă vei mai vedea tu cravate de la mine...

— Bine, dragă, m-oi duce şi eu la regiment fără cravată, ca regele Kalakaua...

Apoi, scoțîndu-şi ochelarii, cili adresa de pe Scri-soarea Annei: „Domnului Ion Paraipan" aşa zis şi „Reacționarul dropicos".

— Uite, dumneaei l-a poreclit.

După aceea dete scrisoarea lui Mihai.

Anna ridea de porecla iui Ion şi, pe furiş, işi duse batista la ochi...

Gara de la Filaret, ca şi Gara de Nord, ca şi toate gările din țară, erau pline de trupe, de material de război, de lume venită să-şi ia rămas bun de la soldații **ce** plecau.

Comaneşteanu se primbla Încet pe peron, urmărind mişcarea mulțimei. Rugase pe ai săi de acasă să nu vină la gară, şi astfel, singur, se simțea deja prins de puterea absorbantă a vieții milităreşti.

Trenurile plecau unul după altul, cu soldați sau cu material de război. Dorința guvernului era de a termina concentrarea armatei române pe Dunărea

de sus, înainte ca armatele ruseşti să ajungă la răţeaua drumurilor noastre de fier din Valaclua mică[15] şi la cea dintre Bucureşti-Giurgiu. După convenţia încheiată la 4/16 apriliu intre Mihail Kogalniceanu din partea guvernului român şi baronul Stuart, agentul diplomatic al Rusiei in Bucureşti, ruşii trebuiau să fie trataţi ca amici, cu condiţiune de **a** respecta drepturile politice ale statului român. Aşadar, ei puteau să se folosească de trenurile noastre ca şi noi, plătind după o tarifă specială transporturile lor'*.

Trenul de la 5 era în întîrziere din cauza unui regiment dc artilerie, ce se încărca cu greu, pe linie. Ploua. Tunurile şi chesoanele, puse în vagoane joase de pietriş, străluceau sub picăturile de ploaie, cu aerul de solemnitate aproape vie ce-I au in general gurile de foc. Soldaţii alergau de colo pină colo, unii aruncînd muşamale peste muniţii, alţii trăgind de lanţuri caii, ce nu voiau să se urce în vagoanele pe caii sta scris: *S cai sau 40 de oameni* — cuvinte de o tragică ironie, în vremuri ca acestea, cînd, în adevăr, **viaţa** cailor devenea mai preţioasă decît a oamenilor. Zarva şi strigătele erau la culme. Ofiţerii, cu glugă neagră pe cap, chemau pe sergenţii-inajori spre a le da cele din urmă ordine; un caporal, care trăgea cu 4 soldaţi un vagon încărcat, spre **a**-l lega de tren, se da de ceasul morţii că nu-l putea mişca; un călăreţ rotaş împingea de crupa calului său, vărsindu-şi veninul in înjurături colosale şi dlnd cu piciorul In burta lui, disperat că gloaba nu vrea' să intre în vagon. O infinitate de mici sentimente de cazarmă, grosolane şi naive, se frîngeau de puterea covirşitoare **a** realităţii; caporalul care trăgea de vagon, fără să-l mişte, era socotit **ca** cel mai voinic din regiment; călăreţul, al cărui cal nu vrea să-l asculte, trecea drept cel mai bun rotaş... Şi peste toţi curgea din văzduhul posomorit o ploaie înverşunată, duşmană, care desfunda drumurile, rupea podurile, inunda dropiile... Din cînd in cind, soldaţii mai bătrîni, cazarmagii învechiţi, îşi ridicau fruntea plină de sudoare către cer şi invocau pe zeul tunetelor, cu figuri retorice pline de sudalme:

— Aoleo!... Sfinte Ilie !... mai contineşte-o cu ploile, că le spurc

In sfirşit, dete Dumnezeu şi se urni trenul milităresc.

De îndată se auzi glasul conductorului strigînd:

— Poftiţi domnilor: trenul pleacă pentru etc, etc.

Comăneşteanu îşi aprinse in fuga o ţigară si se sui în vagon. Dar, pe cînd punea piciorul pe scară, văzu pe Milescu venind in goană spre el. Conductorii grăbiţi, închideau uşile. Milescu apucă pe unul de ceafă, îl dete la o parte, şi se urcă după Mihai:

— Mii de bombe ! că era să tescapl... Inchipuieşte-ţică viu în goana cailor tocmai de la gara Tîrgoviştei...

— Ce faci, omule? dă-te jos, că pleacă trenul I...

— Las' să plece; merg şi eu cu tine.

— Nu face prostii, Milescule!...

— Sâ-ţi tacă gura dumitale...

— Nu vezi că eşti îmbrăcat civil!

Locomotiva fluiera. Milescu se uită repede Ia Mihai şi apoi Ia sine însuşi. Un moment păru zdruncinat în hotârirea Iui.

— Ai dreptate. Ce-i de făcut?

— Dă-te jos, că nu-i nimic de făcut. Vino să te sărut şi să-ţi mulţumesc...

Şi, fără să maiaştepterăspunsul celuilalt, îl îmbrăţişe şi-l imp nise binişor pe scara. Trenul se mişca do mol.

— Să ştii că viu şi eu miine, zise Milescu.

— Nn miine. La 16, cum ne-a fost vorba...

— Ba viu mîine...

Comăneşteanu scosesecapulpefereastră fi striga)a el:

— Aşteaptă să-ţi telegrafiez de la Giurgiu.

Dc îndată ce se despărţi de Milescu şi rămase singur în vagon, Comăneşteanu se simţi liberat de o mare greutate. Ca toţi oamenii cu rude multe, trecuse şi el prin toate momentele de nesiguranţă, dc nehotărire, de frică chiar, pe care compătimirea neraţionafă a persoanelor iubite, le strecoară în sufletele celor ce merg să-şi pună viaţa in primejdie.

Acum însă, singur, rămas stăpîn absolut pe hotărîrile saîe, voi să deiedrumul ginduriior in libertate. Dar, pe neaşteptate, se simţi înrîurit de ploaia de

afară. Dorea să treacă pe la Câlugăreni; dorea să vadă locurile mărețe, de unde stingă lui Mihai Bravul pusese pe goană hordiele turcești; dorea să calce pe pămîntul sacru, in care plugul, răsturnind brazda, scoate la iveală osemintele eroilor noştri I...

Vorbe mari!... Dar vorbe.

Afară ploua. Prin geamurile rău îmbinate se strecura vîntul subțiratec de primăvară. Cîmpul se întindea înviorat, cu pete negre de arătură, lingă pete verzi de griu de toamnă. Nici o vietate pe pustiul înnorat. Rar, cite o căruță trasă Ia adăpostul unui copac, dar aşa de singură şi părăsită, încît parcă mărea pustietatea locului.

O vorbă curioasă de-ale lui Milescu răsări în mintea lui Comaneşteanu, fără nici o legătură cu momentul: *Anninatto,* cu doi *n* şi cu doi *t.* Şi numaidecit îi apăru imaginea Annicuței, uşoară ca o rindunică. In adevăr că părea aninată în vint. îşi aduse aminte de scrisoarea fetei şi numaidecit o scoase din buzunar. Literele se înşirau una după alta, cam plecate înainte, fără tereremuri, ci numai cu nişte cozi enorme pe la ***1*** şi ***f.*** Ce caracter avea icoana? Multă voință... Cine ştie?... Numele lui era scris drept, fără şovăire, cu nişte aduceri de condei în cari parcă treceau mîngîieri de mină. Ce prostii I... Comaneşteanu zîmbi. Evident, Anna Villară îl interesa. De ce-l interesa mai mult decît Natalia? îşi aduse aminte de farmecul nespus cu care începuse a iubi pe Natalia; de viața lor împreună; de puterea sentimentelor de atuncij **coie** părea eternă. Ce se făcuseră toate acestea? O iubea parcă şi acum, dar cu totul în altfel: îi era dragă pielea ei netedă, părul moale şi ascultător; îi era drag spiritul ei, repeziciunea cu care gindea şi simțea; melancolia umilă cu care părea citeodată că se desparte de lume şi rămîne singură. Dar toate acestea nu se mai reintegrau în unitatea morală a femeii iubite.

Şi dacă se gindea mai departe, in urmă, găsea şî alte sentimente ca acesta, înecate în uitare. Va să zică trececu adevăratt totul? Putem iubişiuitadeatîtea ori"? Este schimbarea singurul lucru care cu adevărat nu se schimbă, singura lege?...

Ca o mîngîiere discretă, în mijlocul acestei întristări nevinovate, păru a se desface, din pîcla depărtată a uitării, chipul Tincuței... Aceea rămăsese întreagă în sufletul lui, fără nici o ştirbire, fără nici o durere în aducere aminte. De ce Tincuța rămăsese, şi altele nu? Fiindcă murise?

Da, fiindcă murise.

Cine pleacă din lume e bun plecat, şi niciodată, niciodată soarele nu va mai luci în ochii lui.

Şi se simți incălzit de milă; pieptul i se umflă cu putere; deschise geamul de la vagon şi lăsa ploaia să-i bată obrazul.

Trenul trecea în fuga pe lîngă sate învăluite în ceață. Cireşi sălbateci luminau fundul trist al zării cu mânunche de flori albe.

El reveni Ia loc, îşi şterse picăturile de pe obraz şi rămase cu batista în mînă. O nespusă melancolie îi coprinse sufletul. Gîndurile se frîngeau neisprăvite. Imagini fragmentare treceau una după alta, ca nişte umbre de păsări răzlețe. îşi aduse aminte de soră-sa. Chipul blînd al Saşei II linişti, ajutîndu-I parcă să-şi explice firea lui prin firea ei. Lui, viața ii era dragă ; şi, cu toate astea, adeseaori se simțea aprins de doruri de o lume nouă; adeseaorineliniştea sufletească îl făcea să ae creadă nefericit. Se lupta cu el însuşi, căutînd să prindă firul judecății drepte: pentru ce nefericit? Citeodată i se părea că singura explicare a stării luisufleteşti, era explicareastăriisufleteşti a întreguluipopor român din doineai poezii: o lungă, lungă şi duioasă aşteptare de copil rămas fără părinți, căruia babele îi spun că se coboară dintr-un tată frumos, venit de departe, şi dintr-o mamă rămasă vădană şi plecată în lume. Cea mai mare mîngîiere a lui, cînd nostalgia aceasta supărătoare i se prindea de suflet, era cîmpul, holdele întinse, vara, sau zăpada lucie, iarna. în desfăşurarea dealurilor şi a văilor de la Comăneşti, de cîte ori nu simțise el, copil, cînd mergea tăcut alături de Saşa, cum se destindea sufletul surorii sale]... Mai tîrziu, prin lumea largă, cînd se gîndea la Saşa, rămasă credincioasă pămîntului şi singurătății, găsea că aşa trebuia să fie, fiindcă asta

era firea ei esenţial românească. Iar acum, el însuşi, ajuns în pragul maturităţii, înţelegea că-1 prinde de pe urmă fondul de îngăduitoare tristeţe, râmas de Ia strămoşi, contra căruia în zadar încerca să lupte.

Şi cum trenul mergea tot mai departe, se apropia tot mai mult de ţelul călătoriei, în frâmântarea lui sufletească intra elementul nou al războiului: acţiunea. Un moment de grije supremă îl făcu să deschidă ochii mari, privind în gol, şi să se întrebe: ce va face soldatul?...

Trenul ajunse la Giurgiu în amurg. Ploaia mai încetase.

Şi aici, ca şi Ia Bucureşti, lumea umbla forfota prin gară. Parte din public venea să vadă sosind regimentele ce aduceau cu dînsele pitorescul vieţii militare în campanie şi mai cu seamă elementul siguranţei generale: forţa; o altă parte venea după interese mai înguste, să expedieze cufere, să îngrijească de plecarea familiei spre locuri sigure...

In acest bazar curios de lume de tot felul; de îmbrăcăminte de oraş, alături de îmbrăcămintea de ţară; de fesuri roşii, de tichii şi şalvari bulgăreşti — uniformele dominau şi erau simpatice tutulora. Rezerviştii, cu sacurile de gît, soseau de pe la staţiele intermediare, aducînd un aer de seninătate cîmpenească, ce şedea aşa de bine maturităţii lor. Pe lingă unii, cîte o mamă bătrina sau femeia cu copilul în braţe, uitînd de jalea dispârţeniei şi privind, aiurite, la mulţimea ce foia prin gară.

De cind cu vestea că turcii au început să treacă noaptea Dunărea, privirile păreau a merge dincolo de ceea ce vedeau, căutind parcă să descopere necunoscutul.

Comaneşteanu se duse in oraş să mănînce. Cele •> două oteluri mai de seamă erau pline. Un birjar soios îl colindă tot tirgul, pînă ce, la aşa zisul *koteldu commerce,* găsi o cameră liberă.

Din mijlocul curţii, plină de murdării şi băltoage, o scară de lemn, alunecoasă şi dreaptă ca o scară de pod, ducea la *etajul I.* O unguroaică, roşie la faţă,

cu tistimelul aninat pe creştetul capului, îl invîrti prin nişte ganguri de scînduri, pline de noroi, şi-1 duse la nr.7. înăuntru, un pat de lemn mizerabil; două scaune de paie, din care unul transformat în *lavoir,* cu un lighean de aramă şi un ibric turcesc, elegant şi neînţeles. Un aer de goliciune şi sărăcie învăluia toate cele...

De acuma începea farmecul vieţii de campanie!...

Prinzi in oraş cu camarazi şi află că ordinele erau în parte schimbate; că în loc de Frăţeşti, regimentul al 10-lea de dorobanţi trebuia să se întindă mai departe; că un corp, format din batalionul al 3-lea de vînători, regimentul al 8-lea de linie, regimentul al 10-lea de dorobanţi şi regimentul al 5-lea de călăraşi, trebuia să ia poziţie pe linia Frăţeşti-Turbatu-Stăneşti.

Pe cînd ceilalţi vorbeau în fuga de Stăneşti, el asculta cu cel mai mare interes, descrierile locurilor... O nepăsare zgomotoasă caracteriza convorbirea colegilor săi: preocupări puerile, o oarecare trivialitate intimă, cu aduceri aminte de cafe-chantant, cu expresii de şcoală: „ma'mă-si de răcan!", „ce, domle, vrei să zici că Fanny cîntă mai bine decît Martens[18]?" „hei, garcon, or îmi dai o frigăruie cumsecade, or îţi dau o pereche de palme". Un chelner jidan se furlandisea de colo pină colo, răspunzînd la toţi: „pronto, don căpitan, soseşte l" şiturnînd cu amîndouă mînile, dintr-o sticlă, borviz, iar din alta vin. Nici o preocupare de război, la ei, care erau chemaţi să facă războiul, pe cînd toată lumea ceelaltă nu vorbea decît de asta. Parcă o conspiraţie tăcută îi unea pe toţi într-un singur gînd: să se bucure de ora prezentă. Cine ştie ce va aduce ziua de mîine !...

Comaneşteanu ieşi să tocmească un birjar pentru a doua zi, spre a-1 duce la Stăneşti; apoi se duse să telegrafieze lui Milescu.

VI

In lumina limpede a unei dimineţe de primăvară, trăsura Înainta de-a lungul Dunării. Zilei de ploaie

urma o zi senină. Pomii din zăvoaie înălțau ramuri încărcate de flori. Lemnul-ciineac părea Învăluit In spumă de lapte; cătina înfiripa frunzele sale ascuțite Într-un liliachiu spălăcit. Prin cohalmurile Dunării, iarba, neagră-verde, era presărată de flori albastre. Iei şi colo cite un piersic sălbatec înveselea priveliştea cu crângile sale de sorcovă roşie.

Din toată firea se ridica un imn de viață puternică spre soare.

De pe înălțimi se vedea întreaga panoramă a malului sting: mici parcuri de artilerie adăpostite pe după dealuri; corturi albe, fugind in perspectiva unei Imii nesfîrşite; sate grămădite sub copaci fumurii.

De-a lungul drumului, trăsura întiln ea soldați de toa-tearmele; cainărăvițî de-a curmezişul şoselei; săpători din secția geniului lucrînd la apărări: peste tot aceeaşi luptă a omului cu nevoile, ca şi in gara de la Filaret.

De la o vreme, trăsura lăsă şoseaua şi apucă pe o cărare ce şerpuia printre arături. Drumul, desfundat de ploi, era greu de tot. La fiecare pas, birjarul era amenințat să-şi rupă arcurile, din cauza gropilor săpate în marginea lanurilor.

După vreo două ceasuri de muncă, ajunseră în preajma Stăneştilor.

De departe se vedea satul, aşezat pe povirnişul unei coline. Soarele bătea în acoperişul de tinichea al bisericii, făcîndu-1 să strălucească, parcă ar fi fost de cristal.

Deodată birja se întilni cu un şir de care, ce pină atunci erau ascunse in vale, urcînd din greu la deal, care şi căruțe bulgăreşti, de grădinari şi agricultori, pline de bulendre, cu femei şi copii deasupra. Nemai-incăpind pe drumul îngust, se revărsaseră peste cîmp, prin arătură, spre marea disperare a unui domn, ce venea călare după dinşii.

Comaneşteanu făcu semn unui bulgar să oprească, dar acesta trecu înainte, împungînd in bivoli şi mul-țumindu-se a zice, „sosiescu turcili"; al doilea bulgar voi să treacă şi el, dar Comaneşteanu sări in noroi şi-1 apucă de piept.

— Stăi, bade. Unde-ați pornit-o?

— Acesta, încăpăținat, trăgea Înainte fără să răs-pundă.

— N-auzi, mă, bleotule! Unde vă duceți?

— Sosiescu turcili. Sim la Bichetu.

– Nu-i adevărat!

— Sim la Bichetu[19], zice acesta, cu accentul lui bulgăresc, vrlnd să treacă mai departe.

Tocmai atunci ajunse şi domnul călare.

— Mă rog, domnule căpitan, opriți pe infamii aceştia, că mă lasă în mizerie: tot grînl e călcat in picioare... Lc-a intrat in cap că vin turcii... şi toate acestea sunt numai imaginații de-ale lor... Lasă gră-dinăriele pustii... înapoi, bleotule!

Cuvintele domnului de pe cal, cam radicale pentru grădinari, fură înțelese pe dos. într-o clipă, cei de Ia carele din urmă înconjurară trăsura şi dcteră năvală spre călăreț, fă(înd o guiă pînă in slava cerului. Dom-nul de pe cal o rupse la fugă. O ploaie de noroi şi de pietre îl petrecu, pină ce nu se mai văzu. Apoi bulgarii se împrăştiată, fiecare pe la căruța sa, şi o porniră din nou.

Comaneşteanu rămase nedomirit, uitîndu-se]a birjarul jidan, căruia Ii țlțîia inima de frică.

Scena se petrecuse cu o repeziciune extraordinară. Birjarul dete un „io" la cai şi cloşcăria o porni din nou prin hîrlnape.

Mulțimea asta speriată se ducea nebună încotro vedea cu ochii, de frica başibuzucilor. Ar fi trebuit un regiment întreg ca s-o poală opri.

Cînd scăpată din şirul carelor bulgăreşti şi dete Ia dealul Stăneştilor, trăsura ajunse de pe urmă pe domnul călare, care de astă dată era pe jos, cu calul de căpăstru, şchiop.

Comaneşteanu se opri din nou să vorbească cu el.

— Ce este, mă rog, cu oamenii ăştia?

— Hei, domnule căpitan, grele vremuri am ajuns !,.. Bine, zău, c-au venit ai noştri Ia guvern[20], că ne pră-pădeam... Uite, noi suntem fără ambiție, dar luptăm pentru o opinie... Mi-au şchiopat calul, mizerabilii... aşa de-o idee... că cică vin turcii...

Cura vorbea el, amesteclnd alandala cal şi guvern şi turei, Comăneşteanu 11 măsura dincapplnă-n picioare. Scurt şi gros, cu pulpele strlnse în nişte carlmbi creţi, cu o căciulită pe ureche, roşu şi apoplectic la faţă, semăna grozav cu „reacţionarul dropicos" al Annicuţei Villarâ. Oare să nu fi fost el?

Mihai opri trăsura să-şi aprindă o ţigară. Vîntul ii stingea mereu chibritul. Domnul cu calul scoase din buzunarul vestei o bucăţică de iască şi i-o întinse.

— Poftiţi, mă rog, că-i mai *inflamabila.*

Mihai se uită l&dînsul: semăna din ce Sn eemai mult cu persoana imaginară a *reacţionarului dropicos.*

— Suntem pe drumul Stăneştilor, nu-i aşa?

— Intrăm chiar în sat.

– Eşti bun să-mi spui pe care parte sunt casele d-liii Milescu... fiindcă am o scrisoare de la d-lui oâtre d-1 Paraipan.

Era să zică „către *îngrijitor".*

— S-avem onoare, domnu căpitan; noi suntem domnul Paraipan...

El era!

— Cu ce vă putem servi?

Mihai 11 rugă să se urce cu el in trăsură, şi îi dete scrisoarea.

D-1 Paraipan se uită la adresă, nedomirit.

— E de la d-ra Villarâ, zise Comăneşteanu.

— A, vezi aşa ! îmi trăsnea mie prin gind, da', zic, poate, cine ştie... Va să zică e de la cuconiţa. Lume bună, d-le căpitan... Că ştii dumneta, moşia este a fetei... Eu unul pentru stăpîni trăiesc. Pentru coana Annicuţa şi-n gaură de şarpe intru... Dumneaei mă iubeşte ca o soră... Ştii, eu cu politica!... Apăi dumneaei unde mă încurajează să îmbrăţoşez cariera de deputat. Da' ştii, mă simt eu fără carte, că cine n-are carte n-are parte... Este, d-le căpitan?

— Da' cum să nu fie, d-le Paraipan. Eu sunt locotenent.

— Că noi suntem liberali de la răposata Golească. Că fata este Villaroaică despre tată, da' despre mamă e Golească **cuTată.**

— Aşa?...

— Păi, mă rog, logofeteasa Ţinea Golească, de la cutremur, s-a măritat după un Golesc de la Piteşti. Şi numa după ce a murit Golescu de la Piteşti şi a rămas văd ană, cu o fată, s-a dus în ţara nemţească... Am fost şi eu la Carlusbad, da' n-am înjurat ca atunci de cind sunt. Mă rog, domnu căpitan, să mă ţie numai cu şuncă de aia otrăvită 1... Aşa că mama coanei Annicuţeeste Golească, şi despre tată şi despre mamă. Cum găsiţi *poziţiunea* noastră?

Comăneşteanu nu Înţelegea.

— Cum, mă rog?...

— Poziţiunea satului.

— A !... O găsesc frumoasă.

— Frumoasă. Ce e drept, nu e păcat. Avem apă prin curte. Am făcut de trece iazul morii jurîmprejur, ca la Tuşnad... Da', mă rog, să mă iertaţi, cu cine avem onoare?

Tocmai intra trăsura In curte. Mihai îşi spuse numele şi rugă pe Paraipan să citească scrisoarea.

Pe cînd acesta citea, o droaie de cîini i se gudurau primprejur, sârindu-i pe haine. El da cu picioarele lui boante în văzduh, ca să se apere. L'n băietan ca de vreo 15 ani, îmbrăcat cu pantaloni scurţi, dar murdar şi neţesălat ca un ţigan, i se anină de spate, la un loc cu cîinii, seotocindu-i prin buzunare.

— Tătieă, dă-mi tabachera...

— Fugi, că te plesnesc !

— Pentru mama, doar nu pentru mine.

El, cufundat în cititul scrisorii, pe care se vede că o descurca anevoie, întinse tabachera unui eîine. Băiatul se topea de rîs.

— Copil fără educaţiei...

Băiatul îşi muta fălcile din loc rizînd.

— Costică, eşti un copil pervers... Dezleagă calul şi du-1 la grajd... Spune lui Ivan să vină-ncoace.

Ivan era argat în curte şi bulgar în suflet. începea şi sfirşea toate cuvintele cu „ni", ceea ce ii da un aer foarte bleot.

— Mi-am fost ni grldinitî nî Cuştindin.

Paraipan vra să s-arate teribil cu toată lumea.

i

— Ce-ai făcut la grădină la Constantin?... Mergi de cere cheile la cucoană.

Ivan aduse cheile, şi astfel putură intra în casele proprietăţii.

Pentru Comaneşteanu, deprins cu instalaţia de la Comăneşti, cu acareturile şi gradinele moldoveneşti de la Sârba, in cari proprietarii puneau toată Îngrijirea şi adesea şi averea, ruinindu-se, curtea boierească de la Stăneşti părea singuratecă şi părăsită. Casele, joase, se întindeau în toate părţile, fără nici o linie de arhitectură-, curtea, plină de tot felul de lighioane, era neîngrijită; în jurul puţurilor bălăceau porcii prin noroi. Se vedea bine că'd-l Paraipan făcea mai multă politică decît administraţie.

Şi cu toate astea, aşezarea locului era minunată. Pe o parte curgea iazul morii, strîns intre două perdele uriaşe de plopi; pe alta, grădina înconjura curtea cu pomi înfloriţi. Un aer de simplicitate tînără părea că învăluieşte toate cele. Natura suridea in pragul primăverei, cam tristă, cu o notă de melancolie binevoitoare, atît de scumpă sufletelor cu adevărat româneşti.

înăuntru impresia era ceva mai bună. Mobile de lemn şi de viţă împletită, acoperite cu *cretonne;* mese vechi, aduse pe vremuri cu cheltuială mare din străinătate; canapele şi sofale tot aşa. Peste tot, mirosul de casă închisă de ţară, in care scindurile spălate, sulfina, pîinea din sofragerie, dau atîta caracter.

Aci se instala Comaneşteanu, singur, fericit de a-şi putea aduna gindurile, fără a fi supărat de nimeni.

încetul cu încetul, armata ocupa poziţiele ce-i erau date de Statul major. Batalionul lui Comăneşteanu se întindea împrejurul Stăneştilor. între sat şi Dunăre depărtarea era destul de mare, iar locurile adăpostite de dealuri şi vâlcele. Prin gura torentelor şi pe albia Vîjiitoarei erau împrăştiate pichete de soldaţi. Sentinelele pe de malul Dunării fuseseră retrase în interior, spre a nu mai rămlnea pradă atacurilor Îndrăzneţe ale turcilor.

De Îndată ce sosi, Comaneşteanu se prezentă maiorului Şonţu[31], comandantul batalionului. Ca şidinsul, maiorul locuia in Stăneşti, la primar, deşi, de fapt, işi petrecea şi ziua şi noaptea pe cimp.

Cel dinţii lucru ce-l impresiona fu prefacerea caracterului maiorului. Il cunoscuse vesel, harnic, iubitor de lume şi petreceri, iubitor de femei şî de intlmplări galante, — iar acum îl găsea senin, răbdător şi, mai presus de toate, cumpătat şi bun. Ziua călare, noaptea pe jos, părea cel mai vînjos dintre oamenii batalionului. Vorbea bllnd şi hotărît, privind parcă tot mai departe de clipa prezentă, senin şi frumos ca un voinic din vremuri de demult.

Mihai era surprins, încîntat şi fără voie stăpînit de comandantul lui. Cind intra seara la Milescu să se odihnească, adormea de cele mai multe ori gîndindu-se la dinsul. îi lăsa impresia unui cal arab pe care nu-l văzuse pină acum decît la părăzi, gătit şi mîndru, dar care acum il încremenea prin Înţelepciunea, prin puterea şi prin focul cu care biruia şi stâpînea pe toţi. Se destinsese parcă in el nervul unei vieţe nouă, de muncă neadormită şi de generozitate.

în drumul ce-l făceau adesea printre pichete, maiorul ţinea de regulă malul deschis. Comaneşteanu încerca sâ-l ducă pe la adăposturi.

— Ia să ne coborîm mai jos, d-le maior, că trag turcii in noi ca în ţintă.

El da din mină.

— Da' nu trag nimic. Şi ei stau ca şi noi ascunşi după metereze.

— Ba uite că trag.

Tocmai fluierau gloanţele peste capetele lor.

Maiorul se opri în loe şi se uită la locotenent zîmbind.

— Asta-i războiul, Mihai.

— Ba sâ mă iertaţi, d-le maior. De ce să mori de un glonţ orb?

El Înălţa din umeri şi merse mai departe, coborindu-se pe o cărare adăpostită. Aci se opri, scoase din buzunarul tunicei o tabacheră şi aprinse Încet o ţigare.

— Toate gloanțele sunt oarbe, Mihai.

— Dați-mi voie, d-le maior: sunt oarbe fiindcă rar te ia]a ochi inimicul; dar cind mergi în contra lui, şi cazi de un asemenea glonț, te-ai dus să-1 cauți şi mori cu spor; pe cită vreme aşa, mori parcă te-ai fi Împuşcat singur, din greşeală.

Maiorul iar dete din umeri şi mai făcu cîțiva paşi; apoi iar se opri.

— Crede-mă, Comăneştene, ăsta-i războiul. De Ia Început pînă Ia sfîrşit, ți-ai pus viața ipotecă, şi orce glonț, orb sau neorb, ți-o scoate în vînzare. Puțin fatalism nu strică... Si nu numai fatalismul te povățuieşte să fii aşa, ci şi datoria de bun soldat. Ai venit să te bați, sau să te strecori printre gloanțe?...

– La drept vorbind, d-le maior, am venit fiindcă m-ați chemat... şi cred că aşa sunt cei mai mulți. M-oi bate şi eu, cind o sosi momentul, dar vă mărturisesc că nu am nici o ură personală contra nimănui... Patriotismul meu se deşteaptă citeodată sub formă de dor de trecut. Mi-e dor de strămoşii noştri, dc Vlad Țepeş, de Ştefan-cel-Mare, de paloşe şi de flamure...

— Asta-i literatură, Comăneştene.

— Ba zău nu. Aşa simt eu. Aeeia se băteau fiindcă urau pe duşmanii lor; se băteau că să-şi apere viața şi averea. Da' noi ce-avem cu turcii? sau turcii cu noi? Dacă e vorba pe ură şi iubire, în altă parte m-oş întoarce.

— Ia ascultă-mă, Comăneştene. Eu îți vorbesc ca soldat. Astăzi, mai mult ca orclrid, valoarea oamenilor, a ofițerilor şi a soldaților, hotărăşte de soarta războaielor. Fiindcă cine pune în linie de bătaie 100.000 de oameni e sigur că va găsi în față cel puțin tot atîți inimici, înarmați tot aşa de bine, cu aceleaşi sisteme, cu aceleaşi secrete. Prin urmare, unde fiecare unitate este superioară (şi mai cu seamă superioară prin foițe morale) unității din față, acolo e victoria. Ceea ce-mi spui d-ta despre strămoşi sunt visuri de oameni fără voință. Toți visătorii se-ntorc spre trecut, din lipsă de energie. Şi eu citesc bătălia de la Rovine, dar în Ioc să pun mîna pe condei, Îmi vine să pun mîna pe sabie. Ştefan-cel-Mare?... Are să se nască I... Ochii înainte,

in viitor! pieptul deschis la gloanțe!... Am să cad, dacă mi-o fi scris sâ cad; dacă nu, am să ajung unde vreau să ajung ! Şi de voi cădea eu, au să ajungă alții.

Şi punînd mîna pe umărul locotenentului, urmă înflăcărat:

— Nu ştii ce bine îmi pare e-am intrat in război 1... Mi se risipea viața tn moliciune, intre fuste şi cărți de joc, intr-un colț de provincie sau tn altul. Uite, simțeam in mine putere cît în doi oameni, şi nu mă pricepeam cum s-o Întrebuințez. Cit eram mai tinăr, făceam pe fiecare lună cîte o trăsnaie... Ce spui dumneta!... Războiul este sfînt. Cine n-are pentru ce se bate trebuie să-şi găsească cauze. Numai popoarele puternice se bat, şi numai a celor ce ştiu să se bată este viitorul!... Tot umanitarismul modern e histerie curată[22].

Tocmai atunci ieşi de după un cot de mal, un caporal, care rămase smirna înaintea lor.

— Să trăiți, dom' maiur !

– Ce estej băiete?

— Au sosit de la Giurgiu nişte *lotce...*

— Să poftească.

Caporalul făcu *sttnga-npre,* şi dispăru. Maiorul urmă mai departe.

—Ştii nemțeşte?...

— Puțin.

— Vream să-ți spun că dacă e vorba de teorii umanitare, singura sectă de idealişti pentru care am respect este aceea a nihiliştilor şi a anarhiştilor. Sunt nebuni cit pofteşti, şi aş fi gata să-i împuşc pe toți cînd mi-ar cădea în mină, însă nu din ură personală, ci din reacțiune, spre a opune o forță unei alte forțe. Dar raă-nctun lor. Aceia se ridică împotriva unei tiranii absolute, sau împotriva tiraniei şi mai absolute şi mai mişelească a majorităților electorale; se ridică împotriva inerției morale a claselor stăplnitoare. Ei aduc cu dînşii *voință,* care este secretul orcărei conştiinți individuale, a libertății lăuntrice, cea mai rară, cea mai grea de dobindit din toate libertățile...

— Aceea de a ucide fără remuşcare...

Maiorul se opri un moment şi se uită lung Ia locotenent.

— Bine... te ştiam, Comăneştene, om cult şi cu mintea deschisă...

— Cred că aşa şi sunt, sau cel puţin doresc să fiu.

— Atunci cum de nu Înţelegi că eu nu fac apologia nihilismului şi a anarhismului, ci a voinţei admirabile ce se găseşte In aceşti oameni. Trebuie să înţelegi că dacă ei ucid fără remuşcare, cum zici dumneta, au siguranţa absolută ca vor fi ucişi şi martirizaţi; că nu ucid ca să fure; că sunt idealişti, că *spiritul care neagă* este o necesitate logică, într-o lume stricată plnă Ia măduvă, cum este o necesitate logică cuţitul intr-o cangrenă. Ce-au fost toate revoluţiele, dacă nu *spirit negativ?*

— Eu sunt conservator şi nu aprob revoluţiele.

— Asta e o formulă goală. Le aprobi sau nu le aprobi, ele se fac. Rousseau a încercat o revoluţie pacinică, destructivă şi constructivă. S-a aruncat In mijlocul soeietăţii franceze din veacul trecut, ca într-o odaie în care se sinucide cu cărbuni un disperat; a spart ferestre, a dărîmat uşi, a distrus cit a putut. Cînd a vrut să construiască, *cu. Contractul social*[23], n-a făcut nimic Dar privilegiele, prejudecăţile, furturile, cruzimea lumei franceze din veacul al XVIIMea au fost pentru totdeauna distruse. Voinţa este ce este, Comăneştene, crede-mă.

— Mă iertaţi, d-le maior, zise un sublocotenent ce sta de cîteva minute laoparte, aş avea un cuvînt să vă spun.

— Crede-mă, Comăneştene, voinţa este totul. Nu te teme de gloanţe şi de moarte, nu urî războaiele, că prin ele şinumaiprin ele trăiesc popoarele... Ce doreşti, domnule?

— Au sosit nişte *lotci* de Ia Giurgiu. Caporalul care a venit să vă ia ordinele cred că n-a înţeles bine lucrurile: sunt nişte bărci....

— Şi ce ordine am dat?

— Ca să poftească...

Maiorul începu să rîză.

— Foarte bine: să poftească sănătoase. Să le coboare pe albia Vijiitorii, Iordănescule, şi pentru la noapte sâ fiţi gata.

— Am înţeles, domnule maior.

— Du-te şi dumneata, Comăneştene, de mănlncă şi te odihneşte, iar pe la un amurg să te afli aici, că astă-seară ne botezăm.

VII

Comăneşteanu, mergirid acasă să se odihnească, se gîndea la Milescu. Ce se făcuse? Vrea să plece cu el din Bucureşti, în furia entuziasmului; vrea să vină a doua zi; trebuia să vină la 16; şi nu venise nici pînă acum.

Acelaşi om, Milescu. Cît îl ţinea cineva In mină făcea din el ce vrea; cum îl scăpa din mină, nu mai era de nici un temei.

Pecind tocmai trecea podeţul de pe iaz, gîndindu-se astfel, zări printre plopi două birji in curte, pline de cufere, iar in pridvor pe Milescu in uniformă, cu chipiul în mînă, strigind la Paraipan şi la birjari:

— Mii de universuri şi de tunete!... ia cufărul de ureche, d-le Ioane. Nu aşa!... nom d'une pipe!...

Cum văzu pe Comăneşteanu, începu să-i facă semne cu amîndouă mîiniie, uitînd de cufere.

— Fetelor 1... Elencuţo, Annicuţo, vine Comăneşteanu!

Elena şi Annicuţa ieşiră şi ele în pridvor, îmbrăcate de drum, cum se aflau.

Comăneşteanu descălică încet, prins parcă deodată de un sentiment curios de nelinişte. Se deprinsese a trăi singur, acolo, in casa Annicuţei, gîndindu-se la dinsa. Acum, cînd o vedea în realitate, i se părea că icoana ideală fuge...

Milescu puse nota lui zgomotoasă in totul, imbrăţişind pe Mihai, bufnind pe nări, pocnind din palme, — aşa că reintilnirea tinerelor femei cu noul amic, cunoscut de prea puţin timp şi totuşi intrat aşa de

repede în intimitatea vieții lor, se petrecu fără prea multă jenă.

Acoperită pe ochi cu un văl des, Annicuța venise încet in urma sorâ-sei. Era palidă, ridea fără pricină, se mişca In sus şi în jos fără rost. Milescu o urmărea cu privirea peste tot, şi din cînd in cînd se oprea din vorbă spre a-i zice:

— Ei, Annicuțo?...

— Ce este?

— Nu-ti ridici voalul de pe ochi?

— Ea da.

însă nu şi-l ridica.

De fapt, Milescu, care observa pe cumnatâ-sa, era el însuşi fără echilibm stabil.

Abia ajuns, ar fi vrut să intre numaidecit în luptă cu turcii. Simțea ce impresie ciudată producea asupra lui Comaneşteanu, prin nehotărîrea spiritului său, ai ar fi voit parcă să răscumpere, cu prețul chiar al celor mai mari jertfe, greşeala de a fi venit aşa de tîrziu la regiment.

— Ce facem, Mihai? Turcii au bombardat Calafatul şi Giurgiul ;ba ieri îmi păreau tras şi asupra Olteniței...

— Am auzit.

— Ei, noi?...

– O să le răspundem. Astă-seară trecem Dunărea.

— Bra-vo !... Fetelor, sâ deschidă cuierele şi să-mi puneți la o parte lucrurile mele.

Elena rămase încremenită.

— Trecem deja Dunărea?... întrebă ea, cu un accent de nespusă tristețe.

Annicuța, care îşi scosese pălăria din cap şi asculta cu luare aminte, se făcuseşimaipalidădecît cum era. Comaneşteanu se simți, ca şi în Bucureşti, cu soră-sa, mişcat de acelaşi simțimînt de milă şi de descurajare, față cu înduioşarea femeiască. Femeile la război sunt o pacoste, gîndi el, incercînd să frîngă cu voința lui bărbătească valul de emoțiune ce i se revărsa pesle suflet.

— *Trecem:* cine? zise el ironic,

Elena se uită la el bllnd.

— Aşa este, noi nu putem trece, răspunse dinsa, ginditoare. Ce e de făcut?...

Era atîta umilință în aceste cuvinte, incit Mihai se simți vinovat cu ironia lui, față de sinceritatea tristă a Elenii. De aceea, neştiind cum să dreagă lucrurile, se apropie de dînsa binişor şi îi spuse că treceau Dunărea numai in recunoaştere, ca sfi mai sperie pe turci; că la Rusciuc, comandantul Aehmed-K.aiserli-paşa era prea îndrăzneț şi avea nevoie de dovezi hotărîtoare, că nici nouă nu ne lipseşte îndrăzneala, la trebuință.

Numele lui Aehmed-Kaiserli-paşa răsună în auzul Elencuții ca o descărcătură de tun. Annicuța se apropiase de dînsa şi asculta cu luare-aminte.

– Va să zică, cum trecem?... pardon: cum *treceți?..,* întrebă Elena.

— Trecem la noapte, cu bărcile.

— Şi după aceea vă întoarceți, zise Annicuța.

— Negreşit.

Comaneşteanu se uită la fată. Ea privea liniştit înaintea ochilor, ca şi cum întrebarea ar fi fost o urmare firească a gîndurilor. Elencuța zlmbi.

— Treceți cu toții, sau numai cine vrea? urmă Annicuța.

– Trecem cu o mină de soldați aleşi.

Fata se uită la el, clipind din gene. Se vedea bine că mai avea ceva de întrebat, dar că nu îndrăznea. Elencuța îi veni in ajutor:

— Treci şi dumneata?

– Da. Am un maior cu care m-aş duce şi in iad, dacă ar fi turci şi pe-acolo.

— Ba bine că nu, zise Annicuța, cu o uşoară intonație copilărească: toți ar trebui să fie în fundul iadului.

Mihai şi Elencuța rlseră cu plăcere de gluma fetei. Milescu, care se Întorsese din nou să se lupte cu cuferele şi cu Paraipan, voia să ştie şi el de ce rîd. Numai Anna răminea serioasă.

Pină Ia vremea mesei, se primblară prin curte şi prin grădină. Anna cunoştea toate colțurile, toți pomii. Mergea uşoară de la o brazdă la alta; întindea

brațele spre crăngile Înflorite ale meri]or;puneavîrful piciorului pe cărămizi ce abia ieşeau din apă, făcînd totul cu îndemlnare.

Tinerețea, care se necunoaşte pe sine întotdeauna, era la Anna parcă mai inconştientă decît la alții, poate tocmai fiindcă era mai deplină. Toată persoana ei se desfăta intr-o lumină de primăvară intenția. Din coloarea străvezie a pielii, din ochii limpezi, din gura veselă, viața serevărsa in valuri, ca un imn de mulțumire către atotputernica natură, ce o făcuse din plin. Toți cei dimprejurul ei simțeau inrîurirea acestei firi bogate; unii o admirau, alții se temeau de dînsa, dar nici unul nu trecea fără să n-o vadă.

Comaneşteanu înțelesese de la început, cu prevestirea ce o dau de departe, în unii oameni sănătoşi, Intimplările vieții lor viitoare, că Anna avea să prindă un loc în drumul lui. Acum, cind o revedea din nou, parcă şi mai bogată de tinerețe şi mai hotărîtă în căutarea unei fericiri apropiate, era încredințat mai mult ca orcind **că** Anna intra în sufletul lui, pe nesimțite, dar sigur, cum intră un obicei hun, ce răspunde unei năzuinți a lirei noastre. Căci acolo era **Becretul** de care nu-şi da el seama: el credea **că** nu mai trebuie şi nu mai poate să iubească.

Şi, desigur, se înşela.

Fiindcă In singurătatea de la Stăneşti, atit de plină de lumea reală a lucrurilor Annei, se înfiripase cu încetul un chip nereal, mîngliat de izvorul nesecat al iubirei, ce curge In toate sufletele omeneşti. Cind Anna veni să prinză, pe conturul sau real, liniele figuiei Închipuite, portretele de-abia mai semănau. Dar, ca şi cum imagina adumbrită in singurătate **ar** fi fost mişcătoare şi nelnchegată, se potrivi încetul tu încetul pe fața limpede a Annei, pînă ce ună şi alta deveniră una: Anna.

Iar fata simțea şi se bucura, şi, cum zice poetul, chema ca o flntlnă clară către liniştea verdelui fund:

e sptendon freddi e chiamaM a i silenzi
dtl verde fonda* *«.

*** Şi strălucesc reci ți cheamă către tăcerile vt-rdelui fund fitaJ.).**

La masă, Milescu ceru lui Mihai. să-1 prezinte chiar în seara aceea maiorului Şonțu. Voiacu orce preț să treacă şi el Dunărea,

— Crezi că o să primească?

– De ce nu?

—- Cum am stat eu, domnule, pină acuma la Bucureşti, ca un dobitoc 1...

— Ai avut şî afaceri, zise nevastă-sa, ca să-1 Îmbuneze.

— Afaceri, vacs!... Am **Btat** pentni partida de *ecarte.* Am avut, domnule, nişte *passe,* de m-am speriat. Cum intram la rind, zvintam *şuetele.* Toate ciurucurile s-**au** umplut de bani. Îmi era milă de bancheri şi vream să plec. Da'crezi că mă lăsau băieții?,..

Comaneşteanu rămase uimit şi nu se **putu** opri de a **nu**-i zice:

— Bine, Milescule, pentru asta ai inlirziat pină acuma?

Elena şi Annicuța se uitau in jos.

— Ce să fac, mon chei?... S-au pus toți pe spinarea mea, au umblat pe la minister să-mi prelungească congediu]. O comedie inlreegă.

Apoi atinse pe nevastă-sa peste mină.

— Făr' de Elencuța nici acum nu veneam... Sunt păcătos: nu pot spune omului vei de în ochi: nu.

După aceea ee sculă, cam sttngaci, şi prinse a fluiera primbllndu-se de colo pînă colo.

— Annicuțo, erm e motivul din sonsta noastrt ?

— Care sonatî?

— Sonata noastră, de.

— Asta-i frumoşi Pentiu tine toate sunt sonatele noastre.

— Sonata variată, tina singură e. Am găsit, am gătit...

Şi trecu la piano, II deschise sflşiind câptuşala **cu** care era acoperit, şi prinse cîteva acorduri.

In lumina crepusculară a zilei ce murea, Be ridică de pe clapele candide ale pianului o armonie îndurerată, ce umplea casa de vibrații, creştea, creştea parcă să îndoaie zidurile. în acordurile efîşietoare ale unui marş funebru, vocea lui Milescu arunca tema despre

care întreba pe Annicuța, clteva note simple, cîntate cu glas limpede de tenor, ce păreau ca nişte petale de flori pe un mormint[25].

Efectul fu imediat.

Cei trei, rămaşi la masă, plecară ochii în pămînt.

Muzica se opri. Milescu nu se mai auzea.

„Ce curios om!" gîndea Comăneşteanu, cind fu din nou stăpin desăvîrşit pe sine.

Elencuței îi daseră lăcrămile. îşi duse încet batista la ochi şi rămase cu capul plecat pe mină.

— Du-te la el, zise ea Annicuței.

Apoi adresindu-se lui Comăneşteanu:

— E nenorocit... Simte că a greşit, întirziind prea mult. Nu e vreo vină mare. Dar dumnevoastră, bărbații, sunteți aşa de neînțeleşi în unele feluri de a suferi, încît nouă ne trebuie o practică specială pentru a vă pricepe. Amorul-propriu la dumnevoastră e fără margini...

încerea să zimbească şi nu izbutea.

— E atît de bun !... Aş fi voit să te rog... Mă tem să nu facă vreo copilărie. Sunt două săptămini de cînd e aşa cum î) vezi, nemulțumit de el, dar fără putere de a lua o hotărire. îmi muşcam degetele *e.&* nu l-am lăsat să plece cu dumneta... Voiam să te rog să nu-l pierzi din vedere astă-seară, dacă treceți Dunărea. Nu de alta, dar înoată bine, şi, cum sunt sigură că va căuta să-şi îndrepteze greşeala cu cine ştie ce... nebunie eroică de-a dumnevoastră, te rog să nu-I laşi singur...

Ea tăcu. Comăneşteanu se uita la dînsa. O uşoară roşață i se urca in obraz. Se juca pe fața de masă cu virful unghiei.

— Oare de ce nu vine?... Nicule!

Din camera de alături vocea lui Milescu răspunse:

— Gu-cu.

Parcă toată invocația funebră a lui Beethoven se petrecuse cu un veac înainte. Milescu fluiera ca mierloii, cotcodăcea ca găinele, țipa, urla în toate felurile.

Elena se însenină.

— Copil! zise ea rîzind.

— Artişti zise Comăneşteanu.

Elencuța, care vrea să se scoale, se opri.

— Adevărat, zise ea încet. Pe ce pune mina iese frumos. L-ai auzit la piano. Să-l auzi chitind djn chitară, din flaut, din armonică.

— Da' nu-l ştiu eu !

Ea se sculă.

— Ce faci acolo, Nicule?

— Mă-mbrac de bătălie, dragă. Comăneştene, eşti gats? Am zis să puie caii.

— Sunt gata.

— Unde e Annicuțt? întrebă Elena.

— Visează la stele, la vino, dtegă, de m-ajută, că nu găsesc nici cravată, nici chipiu, nimic. Boul de Dumitrachc ! O să-l mătur curîrd-curîr.d. în valiza mea parcă au dat turcii!...

Nevastă-sa rîdea pe îndesatele, făcînd semne din ochi lui Mihai. Milescu mormăia singur:

— Bre!... zavera să fi trecut pe-aici şi tot nu eia învălmăşeala asta. N-auzi, Elencuțo?

— Ce vrei, frate?

— Vacs!... Vreau să răspunzi la apelul nominal cînd iți poruncesc. Mă!... şi femeile astea!... Nu te însura, Comăneştene...

Elencuța se duse repede la dînsul.

Mihai îşi aprinse o țigară şi ieşi în balcon.

Anna se primbla liniştita prin fața caselor, cu un şal pe umeri. Cum îl văzu, veni şi se rezemă cu brațele de parmaclîc.

— Cam întuneric astă-seară. Cum o să treceți Dunărea?...

Comăneşteanu se coborî lingă dînsa.

— Cred că dacă n-ar fi întuneric n-am trece.

Ea tăcu. Cea din urmă linie de lumină se lăsa pe după plopi, departe, ca într-un vis.

— Luna răsare tîrziu...

— în curînd o s-avem lună nouă.

Anna se uita la el, luminată de fanalul ce era aprins in balcon. Avea un aer preocupat; ar fi voit parcă eă-ntrebe ceva şi nu ştia cum sc-nceapă. Făcu clțiva paşi, urmată de Mihai.

— Am avut plăcerea **Bă** cunoaştem pe sora dumitale... prin d-na Cântă...

Comaneşteanu se opri locului.

Dinsa se Întoarse spre dînsul, zîmbind, pe cit se putea vedea.

— De ce?... Întrebă ea, curioasă.

— De nimic.

Anna 11 luă binişor de braţ.

— îmi dai voie... Da, am avut plăcerea s-o cunoaştem. O adevărată plăcere, fără banalitatea ce Însoţeşte asemenea vorbe. Se cheamă Saşa, da?...

— Da...

— Pină acum niciodată n-am dorit **să** fiu altcineva... De ce rlzi?

— Eu?!

— Poţi să rlzi, insă e aşa: pentru intîiaşi dată aş dori să fiu alta. Aş dori să fiu sora dumitale.

Comaneşteanu se Înclină foarte ceremonios, deşi nu-l vedea nimeni. Braţul fetii tremura şi el Însuşi se simţea mişcat.

Anna se opri.

— Mă rog... nu cum înţelegi dumneta, zise ea.

— Eu nu înţeleg nimic râu...

— Vream să zic că aş vrea să fiu cum e sora dumitale... Ştii că poate să vie să ne vadă — ou d-na Cântă... Să ne dăm la o parte, că soseşte trăsura.

Sedeteră la o parte. Trăsura se opri in faţa scării, In lumină. Paraipan era pe capră, lingă vizitiu. Făcea zel.

— Uite ce prost e, zise Anna rizind.

— Reacţionar...

— ... dropicos, adaogă fata repede.

Apoi, încet:

— La revedere.

Comaneşteanu, fără să ştie cum, îi luă mina. Ea părea că simte mişcarea ce se făcea prin întuneric, şi cu indemlnare, dete virful degetelor să i le sărute.

— La revedere, zise ea Încet. O să vă întoarceţi cu bine... Noi o să vă aşteptăm...

Apoi, ca şi cum a-ar fi temut sâ nu fi zis prea mult, adaose:

— Sunt sigură că Elencuţa aşteaptă pe Nicu...

Mai multe nopţi de-a rindu] lucraseră **Eoldtţ**ii în albia Vîjiitorii, ca s-o edlncesscă şi **Bă** ajute astiel apele Dunării de a se urca la deal, pină la **un** cot. Plouase de curînd şi torentul aducea cu dînsul mlliturâ. Ceea ce munceau noaptea se astupa ziua. Goi pină la brîu, plini de noroi, c&menii trăgeeu ta la praşilă, maicîntind, mai lnjurîrd, după fire. într**-un** zăvoi de cătină ardea locul de vreascuri, mititel şi pipernicit, ca să nu Ee vadă de pe malul turcesc. Soldaţii se plrpăleau la flăcăii». Unul, rezemat într-un cct, mormăia din fluier; altul, pe vine, răsucea o tigaia; **un** al treilea îşi încălzea palmele. Un biet ţig*n, printre dirsii. se văita de-un dinte.

— Scoate-1, mâi Sticlele, ca-ţi creşte altul,

– Păi, l-aş scoate, nea Petrte, dar pînă să**-ţi** iasă dintele, ţi-a ieşit, şi sufletul!...

— O fi de lapte, mai.

— Pune-i nişte praf **de** puşcă, ţigane, şi dă-i foc, zise capcialul, care-şi răsucea ţigara.

Ţiganul se uita cu jind la el:

— Haoleu, domnu căprar, ca tare-aş mai trage şi eu un fum.

— Dacă ai tutun, Iţi dau eu foiţă.

— Doar să vlnd pe taica la drăgaică.

Glumele cădeau in piioteala nopţii. Mur**.ca** r.-avea spor, oamenii Îşi **BÎeiau** puterile degeaba.

Comandantul batalionului **inspectEse** lueieiile şi Înţelesese că ideea adîncirei albiei era curată pierdere de vreme. De aceea, poruncise c&menilor să **părpecescă** lucrul.

în seara de 28 apriliu, luntrele lipoveneşti fură scoase pînă în gura Vîjiitorii. Un pilc de vreo 60 de soldaţi, aleşiprintrecei ce ştiau sa înoate, fu ccborît in prundul glrlei, numai cu puştile şi patrontaşele.

Luntrile negre, cu fundul ascuţit şi vîrfurile Întoarse in sus, erau greu de Încărcat. La cea mai mică atingere ee plecau pe o parte.

Ofițerii deteră ordine să le tragă jumătate pe uscat; cei mai greoi se urcară astfel; cei mai sprinteni le împinseră in apă şi săriră In ele din fuga.

Totul se făcea In tăeere. Nimeni nu vorbea decît cu grije, şi prin şoapte.

La a treia barcă, o palmă solemnă răsună in linişte a nopții. Maiorul se apropie de grupul de und'e pleca zgomotul.

— Ce este? intrebă el supărat.

— Să trăiți, domnu maiur, soldatul Ion Savu nu vrea să intre în luntre.

— Unde eşti, măi băiete?

— Să trăiți, aici suntem.

— De ce nu vrei să mergi?

_ Ba vrem, să trăiți, da' nu putem.

— De ce nu poți?

Soldatul o dete prin singular:

— îmi vine amițeală, să trăiți, că taica a murit înecat în Siretiu.

Milescu, care era cu Comaneşteanu la spatele maiorului, zise încet lui Mihai:

— Grozav i-aş da două palme sergentului care l-a bătuți...

Maiorul se gindea.

— Unde-i sublocotenetul Iordânescu?

— Aici, domnule maior.

— Aprinde felinarul.

Sublocotenentul se cam foia.

— Să nu ne vadă, d-le maior.

—Aprinde, domnule, şi nu răspunde l... Ți-e frică să nu Le rnănlnce turcii?...

Sublo.;oteaentul aprinse felinarul, ținîndu-1 tot cam pe după dînsul. Maiorul porunci din nou:

— Să vie patru oameni. Sergent, ia-1!

Soldații puseră mîna pe Ion Savu şi-l ridicară pe sus, aruncîndu-I în luntre ea pe un sac. Maiorul zise încet către Comaneşteanu:

— Altfel, ar trebui să-1 împuşc.

Milescu încremenise. Toată simpatia ce simțea pentru maior dispăru deodată. Se urcă in barcă, moleşit ca o bleandă.

De îndată ce fu lîngă Comaneşteanu, se plecă spre el şi îi zise la ureche:

— Mon cher, votre commandant me degoăte.

Comaneşteanu îl atinse pe umăr.

— Allons, allons...

— Mi-ai **spuB** că e bun, că e iertător... Asta iți este bunătater?

— Nu putem vorbi acum, dar fii încredințat că aşa trebuia să facă. Războiul nu se poartă cu milă şi cu dulcegării sentimentale. închipuieşte-ți că, din cei 60 de soldați, la 30 le-ar fi venit emețeală...

Milescu dete din cap...

— Eşti *terre **â terre*** astă-seară.

Comaneşteanu zimbi şi nu mai răspunse.

Luntrele, înşirate una după alta, merseră o bucată bună pe lîngă malul românesc, în susul apei, ca să nu le ia curentul şi să le ducă prea jos, unde Dunărea se desfăcea în mai multe brațe.

La un semn al maiorului, vîslaşii repeziră luntrile în şioiul apei. La început, Iopețile făceau zgomot, pliscăind degeaba, ca şi cum ar fi fost mînuite de copii. Soldați născuți şi crescuți pc balta, se simțeau neîndemănateci.

— Ce dracu, mă, Bercule, zise unul încet, parcă trag in nisip...

— Ia-o domol, Stanică. Zi-i ici cu mine: una, două...

Un „sîîlt!" poruncitor se auzi de la luntrea din cap, unde era maiorul, şi nimeni nu mai suflă.

Soldații simțeaualicneală la inimă, parcă n-ar fi mîncat de două zile. Tăcerea, întunericul nopții, gîlgli-tul şopotitor al ochiurilor, nelinîştea pe cei mai mulți. Apa curgea pe nesimțite. Ici şi colo străluciri neînțelese se răsfrîngeau în rotocoaleleuntdelemniiale Dunării. Sclipiri depărtate de stele se încrețeau pe unda mişcătoare.

Tăcerea devenea absolută; dar cu cit ea creştea mai mult, cu atîta lumea părea că fuge mai departe de cei din luntre. Un caporal întrebă încet pe Comăneşteanu :

— Să fie oare zece, domnu locotenent?

Un zgomot surd, venit ca din funduri de pămînt, începea să învăluie tăcerea nopţii. Se auzi glasul maiorului:

— Să se schimbe oamenii de la lopeti: unul cîte unul.

Ordinul trecu din luntre in luntre.

— Să se schimbe oamenii de la lopeţi.

După cîteva minute, acelaşi glas poruncea:

— Mînăl...

Braţele odihnite dau putere nouă bărcilor. Zgomotul surd creştea: ajunseseră in mijlocul Dunării, unde apa venea furioasă, clocotind şi **ro3togolindu**-se. Nimeni nu se mişca.

Milescu se îmbunase. Cerul, limpede, îl furase de pe pămînt. Alunecase în fundul bărcii, între doi soldaţi, urmărind cu ochii şi însemnînd în gind constelat iele.

Comăneşteanu se simţi deodată atins pe genunchi:

— Uite, Mihai, ce frumos răsare Antares din ape...

Soldaţii ridicară capul. în adevăr, o minunată stea roşie scapără din lurnine.

— S-a aprins de tot, bat-o vina ei!... zise unul din oameni.

Toţi ceilalţi se uitară spre cer, înfioraţi ca de spaimă. Un ehiot lung răsună în văzduh. Ce putea fi?

— O baghiţă, zise un soldat.

Clocotul apei scădea pe nesimţite. Tăcerea neţărmurită ii lua locul. Se apropiau de malul celălalt, şi fiecare om simţea că pămintul nu mai e departe. Fără ordin, vîslaşii trăgeau mai încet din lopeţi.

Luntrea maiorului se oprise. A doua veni lingă cea dintîi, a treia lingă cea de a doua, şi astfel toate, la linie, înaintau cu băgare de seamă.

Deodată una din bărci se izbi de ceva tare, iar oamenii fură zguduiţi cu putere. Se auzi un lătrat de ciine.

— Am ajuns la ma), zise maiorul.

Se sculaseră toţi în picioare.

— Să se coboare unul în apă binişor.

Ordinul nu fu executat destul de repede. Un moment de nedomirire păru că stăplneşte pe toţi. în fine, cineva sări.

— Suntem aproape pe uscat, domnule maior, zise o voce prin întuneric. Văd un foc la deal...

— Cine-i ăla?...

—Milescu, răspunse Comăneşteanu maiorului.

— Să se coboare oamenii binişor, şi după mine!...

Se auziră cîteva pliscăituri de apa, cum săreau unii soldaţi.

— Iordănescule!

Mai multe glasuri repetară încet: „d-1 sublocotenent Iordănescu". Ofiţerul veni spre maior.

— Dă-mi felinarul. Dumneta să rărăîi cu luntrile. Vîslaşii să nu se mişte de la lopeţi.

— Am înţeles.

Maiorul aprinse felinarul, care fusese acoperit, cu nelndăminare, pe toate laturile, cu postav negru.

Cele din urmă ramificaţii ale munţilor Dobrogiei, Ia Dunăre, se urcau pe nesimţite, aşa că focul pe care-1 vedeau acum la deal păruse soldaţilor români o stea.

Oamenii mergeau în tăcere, cu băgare de seamă. Lumina focului, care împrăştia, departe, o roşeaţă de jeratic; streaşină unui bordei ce se vedea în apropiere; văile şi dealurile; fantasmagorica licărire a fanalului, – făceau pe soldaţi să se ereadă pe lumea ceelaltă. La unii Ii se părea că visează; la alţii le venea să chioie. Toţi strlngeau puşca cu nădejde.

La o dspărtare de vreo sută de paşi, clinele care lătrase se repezi furios spre oameni. O descărcătură de puşcă hui pe văi, iar clinele, străbătut de un glonţ, sări in sus şi căzu jos mort. La moment, o altă descărcătură răspunse de la turci.

Atunci, fără ordin, fără regulă, soldaţii se aruncară asupra bordeiului. în faţă, erau două gherete descîn-

duri: amîndouă fură făcute fărime, iar sentinela ucisă, călcată în picioare. într-o clipă, fotul fu aninat de streşinele colibei. Rogozul se aprinse, pîrîind.

La lumina flăcărilor, un Btrigăt asurzii or se înălță pe malul ticnit al bătrînului fluviu. Parcă o trebuință sufletească de a zbiera coprinsese pe toți oamenii aceia, ce tăcuseră atita timp.

însă, uşa bordeiului nu se deschidea. Un sergent îi dete o formidabilă lovitură cu patul puştii, iar uşa sări din țițîni. Dar pe loc, el fu trintit Ia pămînt, şi în acelaşi timp trei oameni, ca trei tigri, țişnirâ din gioapa bordeiului, trăgînd focuri într-aiuri şi fugind. Doi fură ucişi în mers, iar unul, prins viu, tu ridicat pe sus şi dus către acoperitul ce ardea, spre a ti aiv»>f&t in flăcări.

Totul se petrecuse cu o repeziciune extieordirară.

Maiorul puse mîna in pieptul unuia din soldații ce voiau să arunce pe turc In foc:

— înapoi 1...

în fuga impresielor băgă de seamă că era tecmai cel cu amețeala de pe mal.

— înapoi!... striga maiorul din nou; Ia bărci!... Locotenent Comaneşteanu! să **se foiroeze** coloana de marş!...

Turcul fu legat cobză şi luat Ia vale.

— Să n-aud vorbă! repetă maiorul. Locotenent Milescu! treci in capul coloanei. Comăneştene, sunt toți oamenii?

— Cred că da, domnule maior.

— Marş!...

Soldații se aşezară Ia rind, şi coloana porni in urma felinarului- Supunerea şi disciplina îi lua din nou în stăpînire: trecuse momentul de nebunie furioasă, cu care se aruncaseră asupra sentinelei turteşti.

Tocmai cînd intrară din nou în barei şi porniră înapoi, Milescu păru a-şi reveni în fire. Cit ținuse invălmăşala, el parcă visase sau murise. Nu-şi da seama de nimic, nici ce făcuse, nici ce gîndise. Cîte o pată de imagine li revenea în minte, ca dintr-un trecut depărtat: focul, reflectat de apele Dunării, sau capul stilcit a) turcului din gheretă. Asta eia războiul?.-.

IX

A doua zi şi zilele următoare, Milescu continuă a fi ca şi mai nainte, vesel, zgomotos, dar parcă nu destul de natural pentru cine-l cunoştea bine. Elena îl urmărea cu privirea peste tot. îl rodea ceva. Să fi fost părerea de rău de a fi părăsit deprinderile Iui din Bucureşti? sau nepotrivirea celor ce gindea el despre viața de campanie cu ceea ce era ea în realitate? Poate din toate să fi fost cite ceva.

Nevastă-sa Îşi aducea aminte că Milescu revenea de la toate concentrările cu aceeaşi nelinişte sufletească. Parcă activitatea oamenilor cu voință şi hotărlre deştepta o părere de rău ironică In natura lui nehotărită; parcă disciplina grosolană a armatei, cu supunerea ei oarbă, cu diferențiarea indivizilor după gradele de la tunică îl umplea de milă pentru cei de rind. Orcare ar fi fost pricina, Milescu, in asemenea împrejurări, seinchidea în odaia lui de lucru si trăgea din armonică pină s-o rupă; umplea văzduhul de fum şi scuturătorile de capete de țigară; se primbla dintr-un colț intr-altul, fluierind. Desigur, lumea, atunci, i se părea alcătuită rău.

Dar zilele treceau înainte; evenimentele se alungau unele pe altele, grave **sau** glumețe, după Îmbinarea cauzelor. Comîneşteanu iubea pe Annicuța, aşteptind venirea Nataliei ca un aiurit; ruşii se apropiau de Dunăre pe toate liniele; maiorul Şonțu plăcea la toți, chiar şi lui Milescu; Paraipan era **mai** reacționar ca orcind. Numai natura plutea nepăsătoare pe deasupratutulor, legind trecutul de viitor, nimicul de nimic, printr-un singur punct al conştiințelor omeneşti, acela pe care cu toate astea oamenii pun aşa de puțin preț şi pe care numai cei ce iubesc il înțeleg: momentul actual.

Luna lunei de mai se urca in limpeziciunea nopții, ca un vis frunns în satrtiml unui suflet tinăr; plopii dormeau pe iaz; apa curgea la vale, desiâtîndu-se in luminişul ce-i mlngiia fața.

Comaneşteanu şi Annicuţa se primblau prin curte, prinşi de braţ. Ei tăceau. Ochii lor se rid*i*< au spre lună, involuntar, atraşi de taina discului ceresc. Fiecare simţea în sine atîtea porniri frumoase către celălalt, şi cu toate astea nu Îndrăznea să le spună, jenat parcă de mărturia Iuminei.

— Ce curioasă e luna I zise Comăneţtear.u. Mă farmecă şi mă hipnotizează. Aş avea parcă atitea lucruri să-ţi spun, şi nu îndrăznesc.

— Nu-i aşa? adaogă Anna repede, ca şi cum vorbele lui ar fi răspuns, întocmai, gir.durilor ei.

— Şi, cu toate astea, trebuie să-ţi spun. Trebuie să-ţi spun că viaţa îmi pare di» nou atrggălcare, că mă simt înviorat; că fac totul din plin. Dumneata eşti cu mult mai tînără decît mir.e, şi poate nu înţelegi toată frumuseţea ce mi-a revărset-o în suflet iubirea mea de astăzi, fără umbră de părere de rău sau de tristeţe...

— De ce tristeţe?... întrebă Anna, nedomirită.

El zîmbi, uitîndu-se la dînsa şi strîngîndu-i mira la piept.

— Cum să-ţi explic?... Numai cine iubeşte drept şi cinstit simte deplinătatea ui.ei asemerea bucurii.

Anna Be plecă sub obrazul lui şi, jumătate glumind, jumătate serioasă, îl întrebă:

— Da' se poate iubi şi nedrept? şi necinstit?...

— Nu se poate. Cine iubeşle aşa, nu iubeşte.

— Atunci?...

Zicind acept „atunci?", ochii ei străluceau, de viaţă şi hotărîre, gata parcă să scapere seîntei de ură. Comaneşteanu se opri in faţa ei, îi ridică paiul de pe frunte şi o privi lung.

— Ce minunată eşti!... Ai un portret care să-ţi semene?

— Da.

— Poţi sâ mi-1 dai?

^- Da, însă la ce o sâ-ţi servească portretul? N-o să mă ai pe mine întotdeauna?...

El o privi din nou în rotunjimea senină a chipului, şi nu răspunse. Era Într-Inse. ca în toate femeile sănătoase, ajunse la deplină dezvoltare sufletească şi trupească, o instinctivă pornire Împotriva a tot ce e nesigur, a tot ce e vag şi fuge. Pentru ce umbra unui portret?

In privirea lui şi-n privirea ei, se încrucişau două dorinţi: a lui, treclnd peste capul fetei şi pierzlndu-se în lumea nematerială; a ei, oprindu-se in el.

Anna ii luă mînile şi i le strinse cu putere:

— O să mâ ai întotdeauna, Întotdeauna [...

Apoi, dusă ca de o forţă căreia nu-i putea sta împotrivă, se aruncă la pieptul lui, tremurjnd:

— Nu-i aşa?..-

Din cerdac, glasul lui Milescu bătea toba ca la mezat:

— Blrr ram, birr ram... Areci o dată ! areci de două ori! şi de... trei!

Anna se depărta de Mihai, cu o repeziciunede fulger şi fu numaidecit stăpină pe sine:

— Iaca şi Plcalâ.

Milescu se puse să alerge prin curte, strigind:

— La o parte, domnilor, că trece trenul.

Apoi, se duse buzna ta Anna şi Mihai, îi luă pe amîndoi de cite o mină şi dete cu ei o fugă pină la podeţ. Elena şi maiorul veneau în urmă.

Ajuns la pod, Milescu se opri deodată. Apa curgea în bătaia lunei, plină de luciri misterioase.

— Piiţ... ce frumos eţ... Annicuţo, cheamă pe Elencuţa şi pe maior.

Se aşezară toţi cinci sprijiniţi de râzămătoarea podeţului. Milescu tăcea.

— Ce miros de răcoare şi de primăvară ! zise Elencuţa. Nu mi-ai spus nimic, Nicule, de impresielc tale de pe Dunăre.

— Ce să-ţi spun, dragă?...

Elencuţa se uită la el. Părea plecat.

~ Nicule, adio.

— Salutare, Nicule, zise Anna rîzînd.

El se uita la ele şi zîmbea. Glumele nu se prindeau. Puterea farmecului naturei îi înriurea pe toţi.

— Ce mare artist ar fi cel ce ar putea să facă un asemenea tablou! zise maiorul.

Anna se uită la soră-sa, sperînd să întîlneaseă o privire ironică. Elencuța însă, părea cufundată tntr-o dulce melancolie, fără să vadă **ŞJ** fără să audă.

Milescu vorbea singur, probabil zicea vreun vers. Elencuța veni lingă el:

— Zi tare, Nicule.

El se uită Ia dinsa:

— Ce să zic?

— Ce spuneai adineoare?... Ştiu că nu vei fi vorbind singur.

El Îşi trecu brațul sub brațul ei şi îi rosti încet;

„Un castei pe malul mării"...

Annicuța asculta.

— Tare, tare, zise ea.

„Un castel pe malul marii
Preajma codrilor o ține,
Domn pe legile uitării
Amintirilor «Un sine.

Stă domnița de-o vecie
In castelul din pădure,
Aştețitlnd mereu sa vie
Ffit-Frumosul ei s-o fure.

Vin, coboară din poveste,
Făt-Frumos, pe-un corn do lun.'i;
Fii ce eşti, şi ce nu este:
Trup iubirei dc nebuna.

Trec castelului prin față,
Plutitori pe drum de spume,
Doi lunateci prinzi în bratfl.
Doi nebuni ce fug de lume.

Bl vtsleşte; ea, de frică,
Stă la pieptul Iui, tăcută;
Ctnd lopețilc ridica,
El se pleacă şi-o sărută.

Doamna din balcon îi vede...
Ea se-ndoaie... cade parca...
Şi adio! ...Doamna crede
Că e dlnsa cea din barcă".

Annicuța sări:

— Cum? cum? Ia mai zi o dată.

Maiorul asculta, plecat de tot pe răzămătoarea podului.

Milescu suflă în ochelari, cum făcea întotdeauna la vremuri grele, şi zise din nou poezia.

Chipul maiorului se luminase de tot. Pe fruntea lui înaltă se juca lumina, dîndu-i sclipiri de fildeş.

— Ce minunate sunt unele vorbe din graiul omenesc!... zise el domol lui Comăneşteanu.

— Mă tem că sunt numai vorbe, răspunse Annicuța.

— Nu ştiu. Ar trebui s-o mai aud o dată sau s-o citesc. Dar chiar aşa dacă ar fi, vorbele astea sunt atit de evocative, încît eu văd castelul, văd pe domnița nebună, văd pe înamorați. . . . Preajma codrilor o ține"... Minunați

— Da, da. însă pe urmă?... Cum vine pe urmă, Nicule?

El repetă incet:

„Domn pe **legile** uitării
Amintirilor din sine"...

— PoftLinl... Ce-nsemnoază asta?... *„domn pe legile uitării amintirilor din sine"...* Dar la sflrsit: *cade parcă, şi* adio, salutare, donmițo, că-i trebuie omului rimă la *barcă.*

Maiorul se încălzea.

„Domn pe legile uitării amintirilor din sine' e foarte frumos; numai, trebuie înțeles. Poate că rima de la *barca* cu *parcă* să fie cam îndrăzneață, deşi e perfectă, *la* schimb insă ce adevărat trec ei in barcă, unul în brațele altuia... „Cind lopețile ridică..." Cum zice?

Milescu repetă strofa. Comăneşteanu se plecă Ia urechea maiorului.

— Vrea numai aă-l supere.

Annicuța urmă:

— Dar junele Făt-Frumos, ce-i cu el? S-a coborit călare pe-un corn de lună... ca să fie ce nu este... Nicule, nu ți-e bine?...

Milescu zîmbea, fără putere de o răspunde, știa că Annicuța glumește, dar totuși îi venea cam peste mină s-o audă bătîndu-și joc de sufletul lui. Eleiui:^ suferea de-a binele. Ea vibra la tot ce era vers hau muzică, fără să înțeleagă adesea tcate coliliiri)e. Cu un obraz necăjit, se uită la soră-sa ca la un dușman -

— Va să zică nu vă place. încheie Milescu.

— Mie îmi place foarte mult, zise maiorul.

— îmi pare rău. Voiam să vi-1 și cînt...

— Te rog, Nicule. Haidem la piano, adaogă ne.??-tâ-sa.

— Daca nu place la toți, nu.

Milescu se uita la Anna și la Comaneșteanu, ce un copil fricos la părinți. Mihai se duse la el, îl luc de braț și-1 Îndruma spre casă.

— Să-mi spui Încă o dată poezia.

Anna se ținea după dînșii:

— Vai de n o i î n c ă o dată zise ea cu un ; er comic.

Milescu se opri. își pierduse răbdarea.

— Așa faci, urîto? Lasă că-mi mai cazi dumneU in mînă-.. eurlnd-curînd. Ca mîine vii să-mi ieri consimțimîntul; și nu ți-1 dau.

Annicuța sărea și cinta.

— Nu-mi pasă: sunt majoră.

— Da, da, majoră!... Ai să fii minoră toată viațf ta... Și ce vorbesc eu de consimțimînt]... Parcă le vrea cineva?... Comaneșteanu mi-a spus verde, în ochi, că nu te ia... Alții idem...

— Eu n-am spus nimic, zise Comaneșteanu.

Annicuța bătu din palme.

— Și chiar așa dacă ar fi, dumnela nu poți s5 te însori.

— De ce? întrebă Mihai rizir.d.

— Fiindcă mai ești însurat o dată. N-ai o case de copii Ia Paris?...

Comaneșteanu izbucni într-un hohot de rîs. Annicuța se oprise și se uita Ia el.

Maiorul veni repede înaintea lui Comaneșteanu și-1 opri un moment pe loc;

— Iată o lecție de strategie.

Annicuța care, cu firea ei vioaie și ironică, era gata să zîmbeaecă de teoriele maiorului, ramase și ea nedumerită de înțelesul vorbelor lui. Pană, in adevăr, toată siguranța cu care ataea dinsa pe Milescu nu mai avea nici un efect, de cînd se mărginea numai să se apere; iar Milescu, care fusese așa de slab in apărarea poezie», devenea primejdios *ai&cină.* Constatarea acestui adevăr, în loc să îndemne pe Annicuța a deveni din nou agresivă o făcu, printr-o instinctivă pornirea sufletului femeiesc împotriva a tot ce e acțiune violentă, să dea înapoi. Milescu, dimpotrivă, dete năvală înainte:

— Lasă, jupînițo, că ne răfuim noi... Ți-ai mai comandat, rochii vătuite?...

Elencuța r5dea din toată inima. Annicuța se întoarse către soră-sa:

— Rîzi! că tare e de spirit.

— Da' ce crezi, Mihar?... urmă Milescu: tot ce e pe dinsa e fals--. Și nu-ți mai spui că e și șchioapă.

Annicuța venise în fața lui, cu mînile in șolduri, parcă ar fi vrut să se arate cît era de bine făcută, și da din cap.

— Nu crezi? zise Milescu lui Mihai. Vino-ncoace, domnișoară.

Apoi, cu tocul de la cizmă, trase o linie lungă pe pămînt:

— Te rog. Dacă nu e adevărat, umblă pe linia asta.

Annicuța, sigură de sine, se așeză în capul liniei. Ceilalți priveau.

— Să nu ieși de pe linie !... strigă Milescu. *AvantL!...*

Fata făcu cîțiva pași repezi. Cumnatn-său o opri.

— Nu așa, puiule. încetinel. Și ia-o de-a capo.

Annicuța veni din nou in capul liniei și porni încet, parcă ar fi umblat pe fringhie. După patru pași, puse piciorul alături.

Milescu bătu din palme.

— Am înțeles.

Apoi se întoarse țanțoș către Comaneșteanu.

— Adevărat e, domnule, eă-i şchioapă?

Annicuţa, nervoasă, rîdea, şi revenea cu tncăpăţînare pe linie. Cu cit devenea mai nervoasă, cu attta umbla mai rău. Ceilalţi rideau. Milescu se uita la ea serios:

— Are haz. Pare şchioapă de-a binele.

Apoi se duse la dtnsa şi o luă de mină.

— Acuma destul.

Fata se smuci din mina lui şi încercă din nou să umble pe linie. Dar acum era atlt de aprinsă, încît nu putea face nici un pas drept.

Milescu o apucă de braţ cu putere şi o duse spre casă. Annicuţa se lăsă în voia lui. Era gata să plingă.

— Sus, copii, la muzică! strigă Milescu.

Fata, înainte de a pune piciorul pe scară, se opri.

— E adevărat că sunt şchioapă? întrebă foarte serios.

Lui Milescu ii venea să se topească de ris, însă se stăpîni cit putu şi îi zise:

— Ce copilăroasă eşti tu, Annicuţo...

— Atunci de ce n-am putut să merg pe linie?

— Cine ştie.,. Fiindcă se uitau toţi la tine... Aprinde repede luminările la piano, că viu numaidecît.

Înseninat astfel, Milescu îşi primbla mînile pe clape de cîteva ori, încheind gamele cu putere în acordurile lor finale-

Ceilalţi se aşezaseră in scaune, mulţumiţi de-a regăsi căldura camerii, după răcoarea umedă a nopţii.

Milescu începu o melodie uşoară, ce părea că vine din depărtările adînci ale notelor de jos şi se urcă spre notele de sus ale violinei, cu o suavitate fermecătoare:

„Un castel **pe** malul **mirii**
Preajma codrilor o ţim».
Domn **pe legile** uitării
Amintirilor **din Rine."**

Pe cuvîntul „codrilor" sunau două note atît de curios, încît parcă fiori din singurătatea munţilor

treceau prin aer. Vocea lui Milescu se mlădia pe acorduri; vorbele se umpleau de înţelesuri.

Maiorul îşi rezemase capul de jelţ şi plecase in vremuri bune; Comăneşteanu privea înaintea ochilor; Elencuţa sta dreaptă pe scaun, cu sufletul plutitor in adieri calde.

Cind muzit-a ridică sus vorba .,amintirilor'\ glasul lui Milescu se pierdu inlr-o notă aproape fără fiinţă.

El tăcu. Ceilalţi veniră încet lingă piano, coborîţi din unghiuri depărtate, neindrăznind parcă'să vorbească.

Milescu se sculase în picioare şi se uita şi el fără scop, cînd dete cu ochii de Annicuţa.

— Da' ce faci, dragă? o întrebă el mirat.

Fata işi ridicase rochia atît cit să-şi vadă vîrful piciorului, şi, cu capul plecat, cu coatele in aer, încerca să umble pe o sclndură. Pentru dinea muzira parcă nici nu fusese. Ideea că putea *în* adevăr să fie şchioapă o muncea.

Un ria general Intîmpinâ pe biata fată, iar ea, ruşinată, căzu pe un scaun, ascunzindu-şt obrazul in mini.

De cînd Annicuţa spusese, în treacăt, că Natalia Canlă era hotărîtă să vie la Stăneşti, cu Saşa, Comăneşteanu nu mai avea linişte. îşi aducea aminte de întrebarea ciudată ce i-o făcuse fata; „de ce?" şi nu putea aâ-i limpezească bine înţelesul: ştia Annicuţa ceva? nu ştia?

Pe de altă parte, viaţa lor împreună Ia Stăneşti se prelungea prea mult; intimitatea lui cu fata, sub ochii îngăduitori ai lui Milescu, incepea să nu mai aibă noimă.

Hotărîrile cele mai extravagante se urmau in spiritul lui: să ceară a trece intr-un alt regiment, sau să se instaleze pe cîmp, în corturi, ca ceilalţi ofiţeri, — ar fi trebuit să se destăinuiască maiorului; să spuie drept fetei — era lucru greu şi delicat; să aştepte pe

Natalia şi aă-i vorbească — ar fi fost natural. Dar sufletul nerăbdător se anină adesea de o Inttmplare, care 11 dure Ia dezlegare pe câi neaşteptate.

Intr-o zi, intrlnd la Milescu, Comaneşteanu 11 găsi făcînd socoteli cu Paraipan. Voi să sa retragă. Milescu însă stărui să răroină.

— Am sfîrşit, Mihai; şezi.

Era cumpătat şi serios, cu o pornire către intimitate.

— Vream să văd socotelile creştinului ăstuia... Cine ştie de-acuma cind mă mai pot ocupa de afaceri.

Glasul lui era tremurător, parcă alte gînduri se legau de cuvintele rostite. Comaneşteanu se simţi atras către el, şi deodată îi veni să vorbească.

— Nicule, putom rămînea singuri un moment? Aş avea să-ţi spun ceva...

— Cum nu, dragă.

Milescu Îşi dete scaunul la o parte, gata să asculte,

— Suntem prietini vechi. Tu vezi că mă ia apa Ia vale...

Milescu se uita la el, zîmbind cu bunătate; dar nu inţel egea.

— Şederea mea la voi nu se mai poate prelungi fără o explicare.

— Am priceput...

— Te rog. N-ai prieeput nimic.

Comaneşteanu aprinse o ţigară, parcă mai mult ca să facă ceva, decît ca să fumeze.

— Ai vrea sâ mă ai de cumnat? zise el deodată.

Milescu nu putu răspunde nimic, ri numai se sculă şi deschise braţele.

— Strînge-ţi cleştele, omule, şi ascultâ-mă.

—- Vino să te sărut... Nu se poate.

Se îmbrăţişară prieteneşte, şi după aceea Milescu căzu din nou în scaunul lui.

— Bra-vol... Va să zică îmi ceri mina Annicuţei. Mă duc să chem pe Elencuţa...

— Ba să stai unde te afli.

— Atunci, domnul meu, fii bun şi te Îmbracă în mare ţinută... Da', mă rog, ia sâ ne Înţelegem, fata te vrea?

— De, ştiu eu...

Milescu se uita pieziş la el:

— Nu-mi umbla cu mofturi l Ai furat inima fetei şi acum faci pe ştrengarul.

Comaneşteanu ***îl*** privi trist:

— Nicule, fii serios. N-am furat nici o inimă. Ba, dacă vorba n-ar fi prea romantică, aş zice că mie mi-a furat inima...

— Auzi dumneta!... Te-au călcat hoţii.

Comaneşteanu se sculă supă)al:

— Eşli un om imposibil.

Milescu se duse după dînsul şi-1 imbrăţişe din nou.

— Am înţeles, ştiu şi ţi-o dau din toată inima, zise el mişcat. Nu le uita la glumele mele: ca să nu par prea sentimental, deviu prost. Şezi lîngă mine... că de-acuma eşti aici în casa ta: tu eşti stăpinul şi eu sunt mosafirul.

— Domoi, zise Comaneşteanu. Sunt oarecare greutăţi...

— Nu văd nici o greutate.

— Cu toate astea sunt... O simpatie veche...

— Ai copii la Paris? Am innemerit fără să vreau?

— Omule, lasă glumele! N-am copii nicăierea. Am iubit o femeie...

li venea aşa de greu sâ spuie, incit lui Milescu i se făcu milă. ÎI luă de mina:

— Ştiu, Mihai. Nu e nevoie să mergi mai departe-

— De unde ştii?

Milescu făcu o mişcare, ca şi cum ar fi zis: „astfel de lucruri se ştiu totdeauna". Comaneşteanu se uita)a el aiurit.

— Aş fi vrut să te-ntreb, urmă el încet, de nu sunt dator să mărturisesc adevăiul către d-ra Anna?

MileBcu dete din cap serios:

— Asemenea mărturisiri sunt primejdioase, pină ce nu te simţi legat cu putere de o viaţă nouă. Anna e o fire Bemeaţă... Poate să primească bine şi să înţeleagă sinceritatea cu care îţi deschizi inima, dar poate

să se şi supere... Ştiu eu?... Sunt atîtea colţuri in sufletele omeneşti!...

Comaneşteanu se uita la el fix.

— Da', mă rog, eşti bine încredinţat că nu mai iubeşti pe eeelaltă? întrebă Milescu, rar.

Mihai plecă ochii în jos:

— Vezi, asta e greutatea cea mare, răspunse el cu anevoie.

— Atunci? Trebuie s-alegi: or una, or alta.

Era oarecare asprime in vorbele lui Milescu. Fără voie, omul al cărui spirit se deschidea cu înlesnire tutulor pornirilor sufleteşti, pe cit timp rămtneau abstracte, devenea strimt şi egoist de îndată ce intra în joc o rudă.

Comaneşteanu işi ridică privirile către el, lung:

— Eu căutam in tine pe vechiul prieten, Milescule, şi dau de tutor. Ştiu că aşa e bine să fie: or la deal, or la vale. Dar dacă lucrurile s-ar petrece în realitate cum se petrec in cărţi, viaţa ar fi un model de aforisme zilnic aplicate, în care, ici şi colo, cîte o pasiune *unică* ar veni să întrerupă monotonia lor cinstită... Vezi bine insă că încă nu e aşa.

— Ba eu cred că e aşa...

— Lisă-raă să vorbesc... Şi eu am simţit ca tine, greutatea de a fi judecător drept, cînd e vorba de înclinările unei persoane din familia ta, şi am înţeles cîte de greu să fii larg în vederi. Egoismul ne orbeşte. Ni se pare că se răsfrînge asupra noastră o parte din reaua opinie ce şi-ar i'ace-o lumea asupra rudei noastre.

— Aşa şi este.

— Ba nu este aşa. Nu afirma cu atîta încredere, că foarte puţine lucruri se pot afirma în mod absolut. Dacă vrei să *judeci,* trebuie să aibi puterea de a te desface de nenumăratele prejudecăţi ce-ţi întunecă vederea.

— Vacs! zise Milescu, vrind sâ se scoale.

Comaneşteanu se uită la el atît de curios, incit Milescu se simţi jenat de vulgaritatea *vacsului* său şi se Înroşi:

— Pardon...

— Eu căutam în tine un prieten căruia să-i deschid inima întreagă...

Milescu, ca întotdeauna, lupta cu propria lui slăbiciune:

— Bine dragă: spune.

— Vream să spun că sunt neliniştit. M-am lăsat farmecului de a iubi pe cumnata ta, fără sâ ştiu de mai iubese sau nu pe... eeelaltă.

Milescu se uita lung la el, ca la o raritate omenească, şi sfirşi prin a bate din palme, Încremenit:

— Bine, Mihai, e cu putinţă un asemenea lucru?

Comaneşteanu înălţă din umeri.

— Şi ...ştii că se poate să vie, zise Milescu.

— Ştiu... Tocmai de aceea ţineam să-ţi vorbesc...

Nehotărîţi, tăcură amîndoi. Milescu răsuci o ţigară, lung. Comaneşteanu aştepta.

— Curios.'... zise Milescu, gîndindu-se. Suntem două firi diametral opuse...

— Adică?...

— Aşa. Tu ai, probabil, o facultate giczav de dezvoltată, pe care eu n-o am de loc.

— Mai limpede?

— Tu poţi iubi deodată două femei, pe cind eu nu pot iubi nici una.

Comaneşteanu zîmbea. Milescu, care bănuia Înţelesul zîmbelului, adaose încet:

— Elencuţa e pentru mine o mînă de suflet îneîntător, fără de care n-aş putea trăi... Eu nu pot iubi, zise el, sculîndu-se; cel puţin nu pot iubi cu răzvrătiri de astea sufleteşti... Şi, dacă-mi dai voie... cred că nici nu se poate iubi în lume, cu înţelesul cel dau eu iubirii...

Comaneşteanu se uita Ia el:

— Da' unde se poate iubi, dacă nu în lume?

Milescu începu să rîză:

— Ne-am încurcat de tot. Şi cu toate astea, tot aş vrea să-ţi spui... în lume, desigur. Dar în lumea mea. De îndată ce o femeie Începe să mâ intereseze, şi cu cit mă interesează mai mult, cu atît se transpune

mai lesne intr-o imagine. Acolo, ea stă de sine şi parcă tot mai depărtată de cea reală...

— Cu alte cuvinte, tu, cu cît iubeşti mai mult, cu atîta iubeşti mai puţin...

Milescu izbucni într-un hohot de rîs, surprins de nelogica lui explicare.

— Asta e curat povestea beţivului, căruia îi tremura mina şi vărsa vinul; astfel că, cu cît bea mat mult, cu atîta bea mai puţin...

După aceea, gindindu-se, adaose:

— Şi totuşi, Mihai, nu e atit de nelogic ceea ce-ţi spun... Nu pot iubi in luroe, adică in afară, tocmai pentru că aeolo nu se poate face înfiriparea din nou a oreaţiunii mele sufleteşti. Motivul porneşte din lume, dar numai motivul; creaţiunea se face in mine; iar cind ea încearcă sa se aşeze alături de motiv, e atît de superioară lui, incit il zdrobeşte... Ha? ce zici?

— Zic că eşti poet.

— Nu sunt poet; sunt aşa. Iar tu eşti altfel. Tu eşti ceea ce secheamă *unkomme âfemmes;* eşti din aceia pe cari femeile îi simt, cum simt gîştile ploaia... Crezi că n-am înţeles chiar de la început, din prima seară cind ai venit Ia mine, că pe Annicuţa o lua apa, cum spui tu? Acuma ia să cercetăm pe bolnav mai deaproape: va sa zică eşti bîntuit de două patimi...

Iar începea cu ironia. Era, fireşte, un fond de antipatie ascunsă a omului fără noroc pe lingă femei, care biruia puterea prieteniei şi seurcala suprafaţă. Fiecare părea a-l înţelege şi a-l ierta, soeotindu-se pe sine mai presus de celălalt, unul prin superioritatea teorielor, altul prin a faptelor.

— Crezi, Mihai, că o mai iubeşti? întrebă Milescu.

— Cred că nu, deoarece simt că Anna i-a luat Jocul.

— Atunci de ce te temi?

—Mă tem de una din acele ciudate contraziceri, ale sufletului, care te face deodată să-ţi pară rău că nu mai eşti ceea ce doreai să nu mai fii.

— înţeleg. Atunci eu socotesc că e mai bine să nu vorbim Încă Annei. Cu o fire ca a ta, dacă vei vedea pe Natalia, pe cind însă nu eşti destul de legat de Anna ca să simţi trebuinţă de-a o ocroti, dar destul de legat

ca să-ţi pară rău de libertatea pierdută, — mai **leBne** te poţi Întoarce către Natalia. Dacă ai fi deja bărbatul Annei, nu m-aş teme de nimic...

— De ce? întrebă Comaneşteanu, simţind că sunt unele lucruri ce scapă observării lui de om nelnsurat.

— Fiindcă din momentul ce ţi-ai împărţit numele şi viaţa cu o femeie, chiar dacă am presupune că **n**-o iubeşti, ea exercită oarecum o parte din egoismul comun şi dobîndeşte dreptul de a nu suferi prin tine, dacă nu pentru altceva, aâ nu te facă să suferi la rtndul tău printr-însa. Iar dacă o şi iubeşti, femeia ta ţi se pare un lucru sfint,..[87].

— Atunci ee e de făcut? Nu s-ar **putea** să grăbim lucrurile?

Milescu se uită la dînsul liniştit.

— Crezi?

Comaneşteanu îşi aduse aminte de război.

— Ai dreptate, zise.

Convorbirea părea astfel că a ajuns la marginea ei firească. Se despărţiră oarecum nemulţumiţi unul de altul. Comaneşteanu, cu părerea de rău ce urmează totdeauna după o destăinuire personală, Milescu, cu teama de a fi fost naiv şi ridicul cu explicările lui sufleteşti.

Trecură Încă două zile liniştite. Anna se interesa de război mai mult ca orcînd, urmărind mişcarea trupelor.

Cu o hartă întinsă pe masă, cerea explicarea tuturor ştirilor. Plecată pe biurou, părul ei atingea fruntea lui Comaneşteanu. El se lăsa mai mult ea orcind plăcerii primejdioase de a respira parfumul **de** tinereţe **ce** înconjura toată fiinţa ei. De cind vorbise cu Milescu, un văl de nesiguranţă i se lăsase pe gînduri: nici intr-un **fel** nu era bine, sau era bine în toate felurile, cu condiţie numai de a trăi lingă Anna. De ce se destăi**nuiBe?** Ce nevoie sufletească 11 îndemnase sâ mărească, In explicarea lui cu Milescu, temerea de a iubi din nou pe Natalia, cînd simţea limpede că nu o mai iubeşte? Au oare Elencuţa avea dreptate cînd zicea că bărbaţii sunt atît de neinţeleşi in unele feluri de a suferi?

De **îndată** ce Anna **nu** mai era lingă el, nehotărîrea il muncea într-atît, încît începuse să dorească tocmai lucrul de care pînă aci se temea: venirea Nataliei.

Şi nici cel puţin războiul nu se mişca!... Un ordin de a trece Dunărea sau de a înainta în Oltenia ar **fi** fost un mijloc disperat de a ieşidinnesiguranţă, dar ar fi fost un mijloc.

Dorinţele i se împliniră mai curind decit ar fi crezut.

Intr-o seară, pe cînd veneau de la clmp cu Milescu şi maiorul, găsiră pe Saşa si Natalia, sosite de cu ziua.

Milescu, văzlnd de la poartă toată casa luminată, zise lui Comăneşteanu, atingîndu-1 pe umăr:

— Mihai, avem mosafii-i.

— îmi închipuiesc.

într-o lovitură puternică, inima păru a i se opri. Apoi, rar, îşi urmă bătăile mai departe.

Niciodată nu simţise el, ceea ce simţea în clipa aceea, cu atîta luciditate: o invederată desfacere a unei părţi din fiinţa lui sufletească, ce sta de sine, liniştită **şi** hotărttâ, faţă de o altă parte, ce palpita cu bătăile inimei.

Cînd intrară în salon, **găBiră** pe cele patru femei, ostenite de a se privi şi a căuta subiecte de vorbă. Venirea bărbaţilor păru eă le redă libertatea de spirit. Elencuţa prezentă pe Milescu şi pe maior; Comăneşteanu sărută mina Nataliei foarte natural; Annicuţa ae aşeză lingă Saşa — şi astfel grupurile se formară.

Milescu, cu minunata însuşire a firii lui de miop, intră in sufletul Nataliei. în gîndurile lui parcă s-ar fi ascuns ideea de a încerca să-**i** placă: de ce?

Ea răspundea cu bunăvoinţă, rîdea, glumea, ca şi cum nimic nu s-ar fi petrecut. însă ochii cercetători ai miopului vedeau toate micele nimicuri ce plutesc pe deasupra voinţii. Anna vorbea cu Saşa, **fără** a-şi întoarce privirile; dar era palidă. Natalia avea în obraz două pete roşii. Nu se uita cu interes la nimeni, decît poate la maior. Milescu avu ideea ciudată de a-l chema lingă dinşii; şi acesta părea a fi din speţa celor ce plac femeilor. „Mii de bombe!" zise el în gind,

jumătate ironic şi jumătate melancolic. Privirile lui se opriră în treacăt asupra nevesti-se': liniştită, Elencuţa vorbea cu Comăneşteanu, limpede la chip, cu o palidă notă de suavitate în Întreaga ei fiinţă. Milescu zîmbi, mulţumit în morala atît de hotărîtoare a egoismului bărbătesc.

Fură poftiţi la masă.

în acelaşi timp intra în curte un locotenent de călăraşi, urmat de un soldat.

– Domnu maior Şonţu! striga el, descălicînd in grabă.

Toată lumea se opri în sală. Maiorul îi ieşi înainte. Locotenentul, dind de lumină şi de lume, îşi îndreptă creasta, işi trase tunica de la spate şi , făcind doi paşi, se opri:

— Ordine urgente, domnule maior, zise el, întinzîndu-i un plic.

Apoi, apropiindu-se mai mult, adaogă:

— Aş avea şi ceva verbal...

Maiorul ceru voie să intre în biuroul lui Milescu. Ceilalţi se duseră la masă.

După cîteva minute veni şi maiorul zîmbind:

— îmi pare rău că trebuie să vă părăsesc.

— înainte de a mînca? Nu se poate! zise Milescu. Mă rog, să poftim şi pe locotenent. îmi daţi voie, d-le maior?

— Locotenentul a plecat... Miine plecăm şi noi...

— Bra-vo! strigă Milescu, trîntind furculiţa. Da' ia şedeţi, d-le maior, că prinzim repede şi mergem împreună.

— Negreşit. Comăneşteanu trebuie să meargă cu mine. Pentru dumneta e ordin să pleci imediat la companie.

— Plec numaidecît. Să ne dea repede la masă. Şedeţi, d-le maior.

— Pot să trimit pe cineva la cimp? întrebă maiorul.

— Te rog, dragă, zise Mileseu Elencuţei, să ne dea repede să mîncăm şi spune Iui Paraipan să vină încoace.

Paraipan se înfiinţa. Maiorul scrise două rinduri şi i le dete să Ie ducă la cimp.

— De-acuina începe ! zise el.

— Ce este? întrebară toți cu nerăbdare.

— Multe şi înveselitoare ştiri. Mai intîi proclamarea independenței României...

Milescu sări de pe scaun, roşu:

— Bra-vo! Ura! Ural...

Maiorul scoase un plic din buzunar:

— Generalul rus Skobeleff a sosit Ia Giurgiu şi a luat în primire pozițiunea noastră. Noi trebuie să ne îndreptăm spre Valahia-Mică. Măria-sa domnitorul va veni în curînd în mijlocul nostru să ia comanda trupelor. S-au înființat două decorații: *Virtutea Militară* şi *Steaua României...* Colonelul Anghelescu îmi trimite următorul ordin de zi...

Glasul maiorului se încălzise încetul cu încetul şi acuma vibra ca în comandă Ia citirea rîndurilor următoare:

> *„Drapelul sub care luptați este in mijlocul vostru însăți imaginea Patriei. Urmați-l dar vitejeşte, şi cînd odată laurii păcii vor reînverzi pe munții si cîmpiele României, Patria, cu recunoştință, va înscrie numele bravilor ei apărători pe frontispiciul edificiului independenței române."*

Toți păreau ridicați într-o atmosferă aprinsă. Numai Anna rămînea rece. Incăpățînată împotriva războiului, lupta cu propriul său entuziasm, ca să nu aibă aerul că dă dreptate lui Milescu.

— *Frontispiciul edificiului independenței românei...* zise ea, înălțînd din umeri.

Milescu, gata să-i sară în cap, striga:

— Da, da: *frontispiciul edificiului independenței!...* Pe acela se va înscrie numele celor ce cred în viitorul țărei aceştia!... Da'cum vrei să vorbească un act solemn ca acesta?... Dați-mi voie, domnule maior...

Şi luă bucata de hîrtie din mîna maiorului, îşi ridică ochelarii şi ceti din nou ordinul de zi. Glasul lui tremura, cuvintele prindeau înțelesuri profetice. Cînd rosti „drapelul sub care luptați este în mijlocul vostru însăşi imaginea Patriei", i se înnecară ochii de lacrămi. Se opri un moment...

Saşa plîngea. Elencuța răsucea colțul şervetului, tremurînd.

Milescu urmă mai departe, cetind pînă la sfîrşit eu aceeaşi înflăcărare: „cu noi dar va fi Dumnezeu, cu noi victoria 1"

— Mii de....

Era s-o dea prin *tunete.* Annicuța bufni de rîs. Elencuța se învioră.

— Şi, altă ştire, mai interesantă, urmă maiorul, este că marele'-duce Nicolae a cerut domnitorului nostru să intre în Bucureşti cu primele trupe şi cu drapelul comandamentului, iar vodă i-a răspuns să poftească oreînd, că va fi bine primit, dar fără trupe.

— Serios?

– Foarte serios.

— Bravo 1 de o mie de ori bravo !... Asta însemnează a avea demnitate! strigă Milescu. S-au dus vremurile cind Zaltukin bătea din picior în pragul palatului!...

O privire aruncata, in fuga impresiilor, către Natalia, o surprinse cu ochii țintiți asupra lui Comaneşteanu. In repeziciunea gîndurilor, Milescu avu o pornire respingătoare împotriva femeii,care, in mijlocul celor mai sfinte emoțiuni, nu trăia decît pentru patima ei. Atît Comaneşteanu cît şi Annicuța erau prinşi de virtejul războiului.

După prînz, trecură în salon să ia cafeaua. Bărbații trebuiau să plece numaidecit.

Pe cînd Comaneşteanu vorbea cu Saşa, Natalia îi făcu semn să vie lîngă dînsa. El se sculă binişor, cu ceaşca in mînă şi veni lîngă ea.

— Plecați imediat?

— Da.

— Va să zică nu te mai văd.

— Ba eu sper că da, mîine.

– Noi plecăm în zori de ziuă... Aşa este că aveam dreptate sa te întreb de te însori?...

— Te rog...Nu ne putem explica aici... Şi nici n-avem ce explica, zise el, scullndu-se.

Ea îl apucă de mînă şi-1 opri:

– Să nu te însori, fiindcă ai să fii nefericit.

El se uită la dlnsa, semeţ, şi se duse să puie ceaşca pe masă, hotărit să se Întoarcă şi să-i spuie că e liber şi că va face ce va voi cu libertatea sa. Pînă Insă să se întoarcă, Natalia alunecase ca o mlădiță între Elencuța şi maior.

Comăneşteanu ramase un moment pe gînduri.

Annicuța îi luase locul lîngă Saşa.

Văzîndu-Ie pe amîndouă, un flux generos de slnge i se urcă în creier şi se apropie de ele, aşezindu-se de partea ceelaftă a soră-si.

— Maman, ştii că domnişoara Anna mi-a spus că ii placi foarte mult...

Saşa zlmbea de mulțumire, uitîndu-se la fată. Ea îi luă mina binişor şi i-o netezi; după aceea luă mina lui frate-său şi o apropie de a fetii.

O nesfîrşită mulțumire sufletească coprinse pe Comăneşteanu: i se părea că prin această tăcută binecuvîntare a soră-si se înlătura primejdia unui blestem.

Pînă într-atît sunt oamenii nesiguri de fericire 1

Băteau ceasurile 12. **în** liniştea unei nopți de țară, dormeau vietățile din plin. Prin ferestrele fără obloane, străbătea lumina slabă a lunei.

Natalia, ostenită, se dusese să se culce devreme. Muncită de glnduri, nemulțumită de vorbele ce zisese lui Mihai, spera să adoarmă şi să găsească astfel in somn odihna binefăcătoare sufletului. Şi, în adevăr, adormise. Dar, ca şi cum spiritul ar fi vrut s-o înşele, peste puțin timp se deşteptă: adormise cu o idee fixă şi se deştepta cu aceeaşi idee.

Ca să ajungă in odaia ei, trebuise să treacă prin odaia Annicuței. O privire aruncată în treacăt asupra patului fetei, a lucrurilor de găteală şi de îmbrăcăminte, aprinsese într-insa dorința neînfrînată de a vedea pe Annicuța de aproape.

De cînd se încredințase că Mihai o iubea, sentimentele ei despre fată deveniseră foarte ciudate. La început o ura din toată inima, o vorbea de rău pe cit o iertau creşterea şi împrejurările, sperînd că poate războiul şi intimplările să depărteze pe unul de altul. Cind insă află de la Saşa că Mihai era instalat la Stăneşti şi că Milescu se ducea Ia țară cu nevastă-sa şi cumnată-sa, neliniştea ei se prefăcu în chin. Iar cînd Saşa îi spuse că frate-său era hotărît să ia pe Annicuța, dînsa rămase ca de piatră.

între cele două femei, intre Saşa şi Natalia, se schimbaseră două priviri: una serioasă, a surorii care vede şi trăieşte **cinstit**; alta rătăcită, a femeii iubitoare. Dar, din această singură privire, Natalia înțelese, mai mult decît din toate explicările, cit de nedreaptă era orbirea ei, şi din acel minut păru a se supune soartei.

Astfel, o ultimă transformare a sentimentelor ei, aceea cu care veni la Stăneşti, era cea de acum, cind veghea: o nehotărîtă amestecătură de ură şi de curiozitate ; o dorință dea se apropia de fată, de a o cunoaşte **şi** a opovățui; o antipatie fizică pentru Comăneşteanu, din care ieşi, ca dintr-un fruct înveninat, amărăciunea vorbelor **ce** i le zisese.

Acum sta rezemată pe un cot, ascultind. Liniştea nopții era desăvîrşită. O slabă rază de lună pătrundea în odaie, pe deasupra capului ei, albind peretele. Ea ridică o mînă: umbra degetelor **se** întinse în pata de lumină. Se auzi, departe, un chiot. Alături Anna dormea.

Natalia se sculă să asculte mai bine. Respirarea fetii, lungă şi regulată, se auzea limpede.

Binişor, Natalia se coborî din pat. Aprinse luminarea, o ridică încet pe de masă şi rămase cu ea in mină, nehotărîtă. Tremura toată. Avu, un moment, noțiunea lucidă a nebuniei sale, dar se simțea minată înainte, ca de o putere străină. Deschise uşa cu băgare de seamă şi se opri.

Anna dormea somnul temeinic al tinereții.

Atunci ea înainta spre pat. Se gîndi să lase luminarea jos, dar gindul nu fu urmat de acțiune, ca şi cum clapele voinței n-ar mai fi prins notele. Auzi, o clipă, mecanismul ceasornicului de pe măsuță, şi apoi nu-1 mai auzi. întinse minaşi ridică, tremurînd, colțul invelitoarei de pe pieptul fetei. Observă în fuga arcul **Bprin-**

cenii şi mărimea curioasă a pleoapelor. Mai ridică încă puţin...

Bustul Annei apăru întreg.

Cum iese citeodată din mintea unui gînditor fericit o poezie desâvirşită, aşa parcă ieşise, din puterea creatoare anaturei, umerii şi chipul acela — marmură cu suflet, fildeş cioplit, prin alecăruirămurelealbede vine curgea fluidul misterios al vieții tinere. In **Buverana** nepăsare a somnului, liniele erau de o frumuseţe, de sine stătătoare, trăgîndu-şi valoarea din îmbinarea armonică a curbelor. Pe umerii legaţi astfel din legi eterne şi deci impersonale se ridica gîtul, cu graţii de muză, şi capul, cu imaginea personalităţii.

Natalia era uimită. în loc de gelozie şi ură, ea se simţi rătăcită ca într-un vis neclarificat. Făcu o mişcare falsă şi o picătură de ceară căzu pe braţul fetei. Ea sări în sus, pe cind Natalia, scăpind sfeşnicul din mtnă, cădea jos.

Anna aprinse in grabă luminarea. Cea dinţii a ei pornire fu de a se repezi la uşe şi a striga. Insă, dîndu-se jos din pat, poziţiunea verticală păru că-i aşează lumea in realitatea ei. O privire aruncată asupra Nataliei o făcu să se oprească.

Natalia îşi reveni numaidecit în simţiri. Se sculă pe un genunchi şi se uită lung la Anna. Ruşinată, umilită, ea nu mai avu altă putere decît să plîngă. Căzută grămadă într-un colţ, îşi ascunse ochii în mini.

Anna nu ştia ce să facă. Pe braţul Nataliei se vedea o dîrâ de slnge. Se lovise eăzînd.

Atunci, parcă din straturile cele mai calde ale sufletului, se urcă la suprafaţă, în Anna, un sentiment de mila, de compătimire omenească, fără ţel şi fără precugetare. Se lăsă în genunchi lîngă dinsa, o mîngtie pe umeri şi o rugă să se scoale. Natalia tremura. Anna se ridică, luă un şal şi o acoperi: apoi muie colţul unei batiste în apă şi şterse urma de sînge de pe braţ. La atingerea rece a batistei, Natalia păru că-şi dă seama de cele întimplate. Se uită lung Ia propriul ei braţ şi apoi la Anna. Făcu o sforţare şi se sculă.

— Te rog... Ajută-mi să merg pină la mine.

Anna işi aruncă repede o haină pe umeri, duse pe Natalia în camera ei, o ajută să se culce şi ramase pe un scaun lîngă pat.

Cu ochii închişi, cu obrazul în flăcări, Natalia tăcea. Ea ţinea mîna fetei într-a ei. Annicuţa o privea:

— Doreşti ceva?... Vrei să dormi?... intrebă ea cu glas dulce.

Natalia deschise ochii. Ochii ardeau de friguri, negri, cu un cerc vînăt împrejurul orbitelor. Păru eă vrea să zică ceva. Annicuţa aştepta:

— Ce doreşti?... întrebă ea din nou.

— Apă.

Annicuţa îi dete paharul. Natalia bău cîteva picături. Fata băgă de seamă eleganţa degetelor pe cristal. îi luă paharul din mînă.

— Te rcg... zise Natalia. Aş vrea să-ţi spun ceva...

— Cum nu... Numai să stai acoperită.

Natalia zîmbi.

— Poţi să fii generoasă pînă la sfîrşit? întrebă ea.

— Generoasă n-am pentru ce fi. Dar poţi avea încredere in mine.

Natalia o privea fix. Işi întoarse ochii de la fată şi se uită înainte, fără scop.

— Fericirea!... Nebun cine o caută şi mai nebun cine crede că a găsit-o.

— De ce? întrebă fata, mişcată.

Natalia făcu un semn în aer cu mîna, imitînd o roată de fum. După aceea se întoarse din nou către Annicuţa:

— Şi cu toate astea, îţi urez din toată inima să fii fericită... Am fost geloasă de dumneta... Cred că nu mai sunt... Eşti atîta, atîta de frumoasă!... Nu pot lupta. Dacă mi-ai da voie să te iubesc, să trăiesc în umbra vieţii dumitale...

Anna se uita la mina Nataliei, fără să răspundă.

— Cer cam mult, nu-i aşa? zise Natalia.

Fata lăsă capul pe o parte.

— Parcă aş dori citeodată să moară !... strigă Natalia cu glasul surd.

Anna işi ridică privirile spre dinsa, zîmbind demilă. Natalia închisese ochii şi lăsase braţul să cază de-a lungul corpului.

— Ge-ai cîştiga?... intrebă fata încet.

Natalia se ridică pe un cot şi se uită la dînsa:

— Eşti sigură ca te iubeşte?...

Anna plecă din nou capul pe o parte şi iarăşi nu răspunse. Natalia îi lua mina şi i-o sărută în tăcere. Fetei îi dăduseră lacrămile.

— Ar trebui să te culci... E tîrziu, zise Natalia. Să nu-ţi mai aduci aminte de s?ena asta... Atîta cer de la generozitatea dumitale... Ce nebune suntem! Fuge, fuge tot... O umbră. întinzi mina s-o apuci şi apuci golul...

Se uita ţintă înaintea ochilor. Annei i se păru că aiurează. O ruga binişor să se liniştească. Ea îşi lăsă capul pe pernă, — dar iar se ridică:

– Şi cu toate astea, cum nu te poţi dispărţi de umbră, aşa nu te poţi dispărţi de el...

Anna nu pricepea bine.

— De cine? întrebă ea.

Natalia căzu din nou pe pernă. Fata o privea. începuse să-i bată inima de emoţiune. Nu ştia ce 3a facă: să chiuie pe cineva sau să aştepte.

Liniştea era desâvirşită. Nu se auzea decît tictacul unui ceasornic de pe masă. O muscă aiurită zblrftîi prin flacără şi căzu jos.

Natalia părea că adoarme.

Anna îşi plecase fruntea pe mină, ca să nu mai vadă ochii aceia închişi, cu cercul ca de doliu împrejur. Se gîndi să stingă luminarea şi o stinse. Stete încă lingă dînsa pînă ce i se păru că doarme şi atunci, binişor, trecu în odaia ei.

A doua zi, dimineaţă, cind se deşteptă, soarele era sus. Se uită In tavan, nedomirită. Ce seîntîmplase?...

Cea dinţii idee limpede ce-i trecu prin minte fu de a se duce la Natalia, să vadă cum îi mai este. Uşa era întredeschisă. Intră Incetinel şi se uită spre pat. Nimeni. Atunci se Întoarse la ea, deschise ferestrele şi rămase pe gînduri.

Ce lucruri ciudate!...

Se culcă din nou, fiindcă i se părea că e ostenită. Cu încetul îşi aduse aminte de toate cele petrecute.

Ce era de făcut?

Un sentiment nedesluşit de silă, de părere de rău, de nestatornicie, îi coprinse sufletul şi se simţi parcă singură — ea, care nu se lăsa uşor a fi biruită de melancolie. Imagina lui Mihai Si răsări ca dintr-un fund depărtat, ştearsă, depoetizată. Ce trist!... Era oare cu putinţă?... Printr-un curios joc al memoriei, îşi aminti de ochii lui, cînd o ruga să-i dea portretul. Ce sinceri erau!... Dar aceiaşi ochi priviseră poate tot asa la Natalia.

Ah! Natalia!...

Natalia era geloasă, iar ea nu,

La vorba *geloasă,* fata se ridică pe un cot. Oare?... Oare nu era şi ea geloasă?... îi veni sâ zirnbească. Ar fi fost mai bine să fie aşa. Se gîndi iar la Mihai şi îl revăzu ceva mai limpede. Iar ii veni **Bă** zîmbească. Ar fi voit să-i facă rău, să-1 facă să sufere. Dar ce vorbă zisese Natalia: „parcă aş dori cîteodată să moară!" Era nebună.

Sub streaşină casei, ce se vedea prin fereastra deschisă, o rîndunică aluneca în cuibul ei. Cerul limpede se pleca spre orizont. Cumpăna de la puţ se mişca. Anna se ridică din pat.

Cînd ieşi ea, Milescu şi Elencuţa erau în pridvor, la cafea. Cum o văzu, Milescu începu:

— Ehe !... ne scularăm şi noi cu voia lui Dumnezeu !... Ţi-au plecat prietenii şi prietenile, şi dumneta dormi!

Annicuţa înălţă din umeri, dar vorba *prieteni* o miră. îşi pregăti cafeaua în tăcere şi o bău. Milescu urma:

— Ei, cum te simţi?...

— Bine mă simt.

Ea răspundea scurt, iar Milescu nu avea spor la glume. Annicuţa băgă de seamă. Elencuţa sta de-o parte.

— Pleci? întrebă fata.

— Chiar acum. Vino, că am de vorbit cu tine. O duse în biurou şi o puse să şeadă in scau nul lui. Annicuţa

Bimțea inima bătlndu-i-se; se aştepta **Bă** fie întrebată asupra celor petrecute noaptea, cu Natalia. Era hotărită să nu răspundă.

— Şezi, zise Milescu, si fii serioasă.

El făcu cîțiva paşi prin odaie:

— Mă rog, este adevărat că dumneta te numeşti Anna Villară, de naționalitate română, de religie ortodoxă, şi că eu, Nicolae Milescu, *aproprietar,* sunt tutorele dumitale?

— Este, zise ea; cu o rezervă: *ai fost* tutor...

— Nu-ntrerupe!...

— Nu Întrerup — răspund.

— Prea bine. Este adevărat că ți-am adus pină acuma 6 pretendenți la una din mini şi la amlndouă moşiele dumitale?

~ Este.

— Mai este adevărat că i-ai refuzat pe toți?

— Este.

— Foarte bine. Dacă toate astea sunt adevărate, am cinstea să-ți spun că vin din nou cu împețit la dumneta, pentru a 7-a şi ultima oară.

Annicuța începuse să simtă lucrurile şi se înroşise.

— ... şi ultima oară? Dar... cine... mă **cere?** zise ea **cu** greu.

Milescu veni In fața ei, cu mintie Încrucişate dînd din cap:

— Cine-mi eşti dumneta!... Vrei sâ mă Invlrteşti mazurca, hi? Parcă nu ştii cine te **cere...**

Fata lupta să-şi stăplnească emoțiunea:

— Ba, parcă aş bănui. Numai, mă tem... că... n-o **să** fie pentru a 7-a şi *ultima oară.*

— E i , vacs l

— Ba nici un vacs.

— Vacs am zis!... Nu mă prosti.

Annicuța deveni serioasă.

— Nicule, de ce mă bănuieşti?... Eu nu mă mărit.

— Taci, frate!... Şi de cînd asta?

— De acum, de ieri... N-are nici o importanță să se ştie de cind.

Milescu pricepînd că fata nu glumeşte, **se** apropie de dinsa:

— Annicuțo, e vorba de Comaneşteanu...

— Am înțeles.

— Şi nu-1 vrei?

Ea avu un moment de nehotărire.

- Nu.

— Aşa?... zise el lung.

Milescu simți în fundul sufletului o revărsare de fericire intimă, o satisfacție dată secretei lui gelozii, precum şi repulsiunei ce avea împotriva încurcăturilor sentimentale ale lui Mihai. Dar această pornire sufletească dură foarte puțin. Firea lui dreaptă se ridică deasupra micimei momentului.

Annicuța, la rîndul ei, rămăsese uimită de acel „nu" pe care-1 rostise cu atîta uşurință, şi mai cu seamă de tăcerea lui cumnatu-său: ea se aştepta sa-I vadă in „bombe şi vaviloane" pînă-n glt — şi cînd colo, nimic.

Erau amîndoi ca doi copii supărați, aşteptind unul de la altul încă o rugăminte ca să cedeze, şi totuşi siguri de mai nainte că nu vor ceda. Amor-propriu rănit, duşman al înțelepciunei şi al fericirii!

Spre onoarea naturei bărbăteşti, Milescu se ridică drept în sus. Miopul îşi adună risipiturile Jumei lui lăuntrice, In care nici o pată nu mînjise individualitatea morală şi zise:

– Eu nu am dreptul să vă judec. Am însă o datorie către mine: de a râminea cinstit, şi o alta către tine: de a-ți deschide ochii.

Luă un scaun şi şezu. Annicuței îi venea să-1 săiute.

— ComăneşteBnu a plecat astăzi in zori cu regimeniul... Aseară, înainte de a ne despărți, m-a însărcinat să-ți vorbesc. Era si soră-sa de fată.

— Da?

— Da. Te rog să te gîndeşti bine înainte dc a zice „nu". îmi închipuiesc că trebuie să ai vreo cauză personală, pentru care te-ai schimbat. Altfel nu-mi pot explica intimitatea dinainte...

Anna se făcuse roşie ca focul.

— Eşti destul de *grand garcon* ca să înțelegi că unele lucruri se pot face, iar altele nu, dacă nu sunt urmate de o situațiune limpede.

Anna sări de pe scaun, bătind cu pumnul in masă, şi zise, cu lacrămi in ochi;

— Da' ee-am făcut?

Milescu simțea o bucurie ascunsă de a o chinui.

— Eu nu ştiu.

Aceeaşi reacțiune a sufletului cinstit il opri de a urma astfel.

— Sunt încredințat că n-ai făcut nimic care să nu fie permis. Insă nu e mai puțin adevărat că felul tău de a te purta cu Mihai ar fi autorizat pe orcine să creadă eă-ți place... Şezi.

Anna şezu.

— Nu-ți pot ascunde că eu Însumi mă gîndeam cu plăcere la o mai strinsă legătură cu Comăneştenii. Sunt o familie de oameni de treabă. Români neaoşi, in care nici o stricăciune de liftă străină n-a intrat^ ceea ce e mult intr-o lume ca a noastră.

Iar marota lui.

— Poate eă Mihai , personal, să fi fost cam... cam uşurel, zise el, simțindu-se luat de acelaş alunecuş al ironiei. Dar ia glndeşte-te ce frumos e să prinzi un asemenea fluture in plasă şi să-1 ții lingă tine.

— Foarte-ți mulțumesc: nu fac colecții zoologice.

Era parcă mai mult răspuns la *românii neaoşi.* Milescu îi întinse mina peste masă, rîzînd.

— Bine, dragă, tu poți glumi...

— Eu nu glumesc. Tu glumeşti, şi-mi pare rău.

El înțelese că fata avea dreptate.

— Nu, dragă. Am făcut o figură poetică nenorocită. Vream să-ți spun că sunt încredințat că Mihai te iubeşte şi că tu ai fi fericită cu el. Un om ca dînsul, care a trăit viața din plin nu se hotărăşte să se însoare decît atunei cind maturitatea sentimentelor îl leagă pentru totdeauna de o femeie. Din asemenea oameni, cînd sunt bine alcătuiți de natură, sefac adevărații capi de familie, aceia eari cunosc viața în toate cotiturile; cari nu sunt histerici; bărbați şi cetățeni, la căminul cărora nevasta este... un lucru sfînt...

Annicuța, mulțumită, zlmbea. Milescu, sufocat de atitea fraze, izbucni:

— Mii de bombe ! Era să zic că nevasla este palladiu*...

Annicuța îşi muşcă buzele ca să nu rîză.

— Ei, va să zică îl iei...

Ea făcu semn din cap că nu.

— Bine, dragă, ia s-o întoarcem şi pe fcaia ceelaltă. Ți-am adus pînă acuma 6 pețitori: unul era aşa, altul altminteri! ba ăsta n-are nimic, ba ăla e din părinți de rînd. Iată unul care are tot... Ce-mi umbli cu fleacuri? Sunt eu tutorul dumitale, or nu?... Te dau lui Mihai, şi s-a isprăvit.

Anna se uita la el pe sub gene, lung şi cu înțelesuri. El se sculă:

— AHfel,lumeapoatecredecăam eu vreun interes...

Annicuța veni lingă el, Si luă mînile şi îşi rezemă capul de pieptul lui puternic:

— Vrei să mă goneşti?...

El bufnea pe nări:

— Vreau să te gonesc... Vacs!

— Atunci de ce vrei să mă mărit cu orce preț? Nu zic da, dar... nici nu. Să mai vedem.

— Asta-i frumos! M-aş mărita, fiindcă-mi place; dar nu-mi place, fiindeă nu mă mărit... Ce pocinog de judecată este asta?Ai să-Iviri din ncu în jă^ate- îmi pare rău de suileiul lui...

— Eu nu sunt doctor de suflete, zise Arnicuța ieşind.

XII

Marele dure Nicolae, generalisimul armatelor ruseşti, hotărîse să meargă drept la Constantiropole. în planurile sale, care nu se mai potriveau cu ale celorlalți generali ruşi din trecut, de Ia Suvaroff pînă la Diebici Zabalkanski şi Paskievici, intra ideea ciudată dea trage din masivul armatei o coloană lungă şi uşoară, care, ca un cui, să fie bătută în corpul turcesc, pînă la inimă.

*** palladiurn — sens Tigurat: *garanția vieții,* de la numele zeiței Fallas, apărătoarea Troiei**

Ce să se mai întîrzieze la Dunăre, cînd apărătorul ei turc, serdar-ekremul Abdul Kerim, era om de înțeles ! Ce să se mai oprească la clasicul quadrilater Rusciuc-Silistra-Varna-Şumla, cînd mijloacele de eomunicație moderne îi dau aripi să zboare către țintă 1

E adevărat că, la Dunăre, Vidinul nu intra in socoteala de mai sus, şi că la Vidin, comanda un om ea Osman-paşa; mai e adevărat că, întrucît priveşte înlesnirea mijloacelor de comunicație, vagoanele ruseşti nu intrau pe şinele drumurilor noastre de fier. Dar în fața Vidinului stau românii; în locul vagoanelor erau pahonții.

Generalul Gurko aştepta cu nerăbdare trecerea coloanei sale, care, compusă în cea mai mare parte de cavalerie (43 escadroane călărime, 10 batalioane de infanterie şi 38 de tunuri), bătea pămîntul pe malul sting.

Ruşii trecuseră Dunărea, cu corpul al 14-lea de armată, între Galați şi Brăila, fără mare greutate. Cinci zile mai tîrziu, la 15 iunie, o a doua trecere forțată are loc, la vale de Zlmnicea, spre Siştov, şi îndată Încep pregătirile pentru aruncarea unui pod statornic, pe care să se strecoare grosul armatei de operațiunein Bulgaria.

Pentru aceasta însă, plutele şi pontoanele trebuiau aduse pe Olt şi coborite pe Dunăre pînă la Zlmnicea.

Armata română se întindea acum pe tot lungul Dunării, din preajma Zîmnicei pină dincolo de Cetate, pe OH şi Jiu. Marele cartier-general era la Poiana, pe malul drept al Dănățeului, avînd în spate divizia a 3-a. Cartierul general al acestii divizii era la Băileşti, unde, între altele, se afla şi regimentul al 8-lea delinie.

Aci prin urmare trăia Milescu.

Regimentul al 10-lea de dorobanți era la Moțăței, mai la deal de Băileşti.

Aci trăia Comaneşteanu.

Pentru a înlesni coborîrea lemnăriei ruseşti din gara Oltului pînă la Zlmnicea, trei zile tună artileria română, trei zile de-a rîndul se încrucişară deasupra bătrinului fluviu ucigătoarele ghiulele, de'şteptînd ecoul altor timpuri. De la Islaz, de la Corabia, de la Bechet, de la Calafat, gemeau tunurile, huiau văile; ardea Sistovul, ardea Rahova, ardea Vidinul; umblau monitoarele turceşti, aiurite, căutlnd adăpost sub zidurile cetăților. Părea o mînie cerească, lăsată din văzduh pe malurile singuratece.

In vremea asta ruşii îşi înjghebau podul.

Dar, cu trecerea lor pe malul drept, flancul sting al armatei românerămînea descoperit.

Trimis din Marele cartier-general român, Milescu ducea un ordin generalului de brigadă Mânu George, comandantul diviziunei a4-a, şio comunicație generalului rus Dragomiroff. El spera să se poată repezi de la Zimnicea la Stăneşti, unde Elencuța şi Anna stau singure, aşteptlnd să meargă la Băileşti.

Căldura începuse de-a binele. Milescu, mort de foame, căuta un birt. îşi făcuse datoria către alții, se cuvenea să şi-o facă şi către sine. Fu îndrumat către o baratea de scînduri, ridicată în pripă de unul din miile de indivizi ce se țineau după armate, corcituri fără patrie şi fără meserie cunoscută: evrei, români, armeni, ruşi: birtaşi, cămătari, ciocli.

Pe un arc de scînduri deasupra porții, sta scris cuvintul *Restaurant,* în ruseşte şi româneşte. înăuntru cînta o muzică militară.

Cum intră, Milescu fu surprins de banchetul ce se ținea. O masă de vreo 30 de persoane era exclusiv ocupată de ofițeri ruşi. Luxul rufărici şi al paharelor, îmbrăcămintea militarilor, tonul de noblețe poruncitoare al generalului din capul mesei, finețea unora dintre ofițeri — toate dovedeau că lumea aceea ieşea din vulgaritatea obicinuită a trupelor de rind.

Milescu se instala la o măsuță alături. Proprietarul birtului, care de astă dată era un grecuşor de pe la Brăila, se grăbi să-i spună că ruşii de la masă erau ofițerii regimentului *Preobrajenski* din gardă.

De la generalul care pontifica în fruntea mesei, uscat şi nervos, pînă la capelmaistrul german, cu barba blondă, care bătea văzduhul cu un bastonaş, şi de Ia acesta pînă la ultimul soldat ce sufla într-un trombon imens — întreaga Rusie era reprezentată. Tipuri candide de finlandezi blonzi, alături de chipuri brune din

miazăzi; ovalul caucazian, lingă pomeţii mongoli; ochii lungi şi codaţi din Mingrelia[28], lingă ochii de ciur ai cazacilor.

Şampania curgea girlă. La fiecare cinci minute, generalul închina in sănătatea cuiva. Toţi ofiţerii trebuiau să se scoale în picioare, deşi la unii nu le venea tocmai la îndemină. Fanfara repeta aceleaşi note stridente ce însoţesc toasturile, însoţite de „ura" şi mai stridente. Era, în fond, o beţie de oameni cumsecade, dar beţie. Ochii împaenjiniţi, mişcări rătăcite de mină, rîsuri idioate, pahare sparte.

La un moment dat, generalul sări in sus, ridică **pa**harul şi zise cu voce puternică:

— *Au vaillant prince de Roumanie et ăson armeel...*

Milescu se sculă în picioare.

—- *Approckez, capitaine, approckez...*

El se apropie, se înclină, pe cind un soldat ce servea îi da o cupă de şampanie. Generalul goli paharul dintr-o sorbitură; după aceea 11 trmti la pămînt,spărgîndu-1. Apoi se aşeză la loc, fără **a** se mai uita la Milescu, scoţînd din fundul gitului un fel de bcrîşnitura de mulţumire: „Ahhh!"

Milescu nu se pricepea de trebuie să spargă şi el paharul sau nu; cum însă ceilalţi ofiţeri nu-1 spărgeau, făcu şi el tot asemeni; se Înclină din nou şi veni la loc.

Grecul cu restaurantul se uita la el, dindu-şi nişte aere de protector, parcă ar fi zis: „vezi ce onoare îti fac?"

Cind toţi fură înlemniţi de şampanie, se sculară.

Era un adevărat merit, pentru o fiinţă înzestrată numai cu două picioare, să stea pe ele drept, după ce înghiţise mlnia aceea de spirturi. Generalul, proptit între cei doi colonei comandanţi de batalioane, se ţinea copăcel, înaintînd cu mişcări de paralitic. Ceilalţi veneau după el cum da Dumnezeu.

Pe cînd insă toţi plecau, un tînăr blond, cu un chip delicat de fată mare, nu se mişca. Părea **aşa** de pătruns de halul lui de beţie, încît nici nu încerca să se clatine.

O şuierătură zăpăcită îi ieşi din gîtlej, către chelner, pe eind mina dreaptă se răsucea în vtnt cu intenţii de a

chema. însă nu-1 **vedea** nimeni. Grecul şi chelnerii se uitau la muzicanţi, cum se pregăteau de plecare. Milescu, care privea la ofiţer cu compătimire, făcu semn unui băiat să se ducă la el. Acesta se duse.

— Ce poftiţi, mă rog?

Rusul ridică din sprincene, îşi lăsă capul pe o parte si **izbuti** să zică:

— Pşit!

Chelnerul nu înţelegea:

— Cum, mă rog?

— Vous... he... **pşit!**

Omul se uita la e(zimbind. Rusut de asemenea se uita la om.

Chelnerul se duse să-şi cheme stăpînul, deoarece aşa fel de băutură nu cunoştea:

— Poftiţi, mă rog, că nu ştiu ce *lichior* cere.

Grecul veni ţanţoş:

— *Ze vous prie, Excellence...*

Rusul îşi ridieă cu greu **ochii** către el:

— Pşit!'...

— *Tout de suite.*

Apoi se întoarse către chelner:

— Nu înţeledzi că vrea mis-masu?...

Dar rusul dete din cap la vorba ***miş-maş:***

— Hei... pşitl... du Bellini, reuşi să zică.

— Tout de suite.

Grecul, supărat, se întoarse către chelner:

— Nu fii prostu, fraţiore, si li aduţi un *piperment* ca pentru gutlez la dimnealui este totuna.

Chelnerul aduse pipermenlul şi-1 turnă in păhăruţ. Rusul dete din cap că nu. Atunci ii aduseră alte băuturi. La fiecare, el tot da din cap. în sflrşit, văzînd că **nimeni** nu-**i** înnemereşte gustul, ridică teacasăbiei si curăţa paharele de pe masă, aruncîndu-le cît colo. Intr-o sforţare supremă, **Btrigă** către **grec:**

— *Bellini.'*

Greeul, încurcat de tot, **veni** la Milescu.

— Ma **rogu,** domnu locotenent, nu priţep ţe vreai blestemaţii asta... Ma ţere mereu belligni, belligni...

Milescu urmărise toată scena:

— Oare n-o fi vrînd pelin?...

Grecul rămase pe gînduri;

— Adu, frate, şi pelin la dimnealui I...

li aduseră pelin, i-l turnară cu sfială în pahar, aşteptind toţi sâ-l vadă arunctndu-l. Insă nu-I aruncă. Bău un pahar cu mulţumire, pocnind din limbă; apoi luă clondirul de pe masă, se opinti de vreo două ori şi se sculă.

Un asemenea om nu mai putea sta în picioare!

Milescu îl văzu că se îndreaptă spre masa lui.

Fără a rosti un cuvînt, fără cel puţin a-l privi, rusul veni lingă el, căzu pe un scaun şi întinse mîna să toarne pelin lui Milescu. Cum însă 'îl vărsa pe de lături, Milescu voi să-l ajute. Încăpăţînat, rusul nu primi.

Era tinăr de tot, blond, fin ca o femeie, cu nişte sprincene de o frumuseţe clasică. Nimic in el nu se potrivea cu halul în care se găsea acum. Miopul tl privea cu bunătate. Nu ştia cum să facă să-l ridice din exploatarea grecului şi din degradarea moralâf in care căzuse. Mai stătu cu el citeva minute şi voi să se scoale. Rusul însă il apucă de minecă.

— He... pşit I...

Milescu trebui să şadă la loc.

După fiecare pahar ce golea, rusul rostea aceleaşi cuvinte, cu accent muscălesc:

— *Dieu vous begnisse..."*

Gluma începea să fie displăcută. Milescu băuse deja mai mult decît îi trebuia şi simţea că locul se învîrteşte cu el, avea încă toată luciditatea conştiinţei, dar nu-şi mai guverna destul mişcările.

O idee curioasă îi trecu prin minte: că el primise şampanie de la ruşi şi nu le oferise nimic în schimb. Ceru o sticlă. Ofiţerul dete din cap că nu primeşte. Un zîmhet gentil străbătu, ca din alte vremuri, prin picla beţiei lui de acum. Milescu, în loc să înţeleagă că asta răspundea bunelor sale intenţii de a scoate pe rus din starea aceea, se încăpăţînă şi porunci să le dea şampanie. Cu o parte a personalităţii sale morale pricepea cită lipsă de logică era in fapta lui, şi parcă se mira el singur de o asemenea întorsătură a lucrurilor; şi cu toate astea nu putea face altfel.

Rusul o dete din nou prin şampanie, cu *dieu vous bégnisse* după fiecare înghiţitură. Şi iar piperment, şi iar *bellini*, şi iar şampanie — pînă ce Milescu căzu sub masă.

Cind deschise el ochii, începea să se-ntunece. Prin fereastra spartă veneau sunete de farfurii. El nu pricepea nimic. I se păru deocamdată că e la Bucureşti. Dar geamurile acelea soioase nu se potriveau cu ale lui. Işi aduse aminte că e pornit la război: era la Băileşti. Ba nu, fiindcă plecase de la Băileşti.

Atunci unde era?

îşi aruncă ochii prin odaie: o mizerie nespusă. Lumina unui felinar cădea pe un perete coşcovit, de care atirna o icoană de lemn. Deodată ii răsări în minte un *dieu vous b,egnisse,* iar de acolo, rusul, şampania şi tot restul.

Ce nebunie!

Pe unul din geamurile nesparte, nişte pete de praf se îmbinau astfel încît alcătuiau un cap de trubadur, cu o pană mare la pălărie, cîntînd. Ce bine se vedea! îi veni şi lui să cinte. îşi auzea notele din *Castelul* lui: „Un cas'tel pe malul mării, preajma codrilor o ţine."

Dar Elencuţa?

Al... Elencuţa îl aştepta.

Sări din pat şi rămase cu coatele pe genunchi gîndindu-se.

Elencuţa il aştepta, da. Pe fiecare zi îi scria, adăogind cite o pagină la un mic jurnal, pe care i-l trimisese în două rînduri prin Paraipan, împreună cu tot felul de obiecte de îmbrăcăminte şi de hrană. Nu era mare lucru în scrisorile ei: aceeaşi şi iar aceeaşi afecţiune fără margini, ce-i umplea tot sufletul, spusă fără şiretenie, cu aceleaşi cuvinte-, dar asta era lucru mare.

Necăjit, Milescu se întinse din nou pe pat; era cu neputinţă să se mii ducă la Stăneşti. îi venea să-şi dea cu pumnii în cap. O nespusă dragoste pentru Elen-

* **Corect; benisse.**

cuța hii i se revărsă în suflet; i se UTCBU lacrămile în ochi, fără să le poată stăpfni. Se Întoarse spre perele şi plînse copilăreşte...

într-un tîrziu, iar se sculă. Viu s-aprir,dă lumînarea; chibrituri, nicăieri!

— Măăă 1 da' bou mai sunt

După accesul de sentimentalism, urma sccesul de dezgust şi de furie. Chemă dc vreo două ori: „chelner, chelner". Nu-i răspunse nimeni. Voi si caute uşa, dar trebuia mai întii să-şi găsească cchelaiii. Exasperat, se duse la fereastră şi mai sparse un geem, st**rj**gînd „chelner".

în sfîrşit, dete Dumnezeu şi-1 auziră,

Cînd se văzu unde era, i se păru că visează: o magazie de grîu, împărțită în odăi prin nişte scîrduri de lepşe, ce n-ajungeau pină sus; cu nişte feiest) e mizerabile, alipite in zid ca într-o casă de hirtip. înăuntru două paturi groaznice. La vederea paturilor, işi aminti de rue. Ce se făcuse?...

O adiere de aducere aminte şi nimic mai mult. Voi să se uite la ceasornic. Lingă patul lui era un scaun de lemn fără răzămătcaie; pe **siauu** o carte de vizită: *..Nicolas Boulgakov-Galilzuie".* Milescu rămase cu cartea de vizită în mînă: Galitzine! Nu ştia pentru ce, dar parcă s-ar fi aşteptat să-1 cheme aşa, pe tinSiul acela cu chip de femeie. Iar numele lui debotezera Nicolae, ca şi numele lui Milescu...

Cine ştie?...

XIII

Intr-o căruță de rechiziție, prinsă ca de pe gîrlă, Milescu se Jntorceade la cartierul-genera), de la Poiana la Băileşti. Calul lui căzuse şi rămăsese pe drum.

Pe cînd intra in curte, da intr-amurg. Ferestrele erau luminate ca de sărbătoare.

Casa lui Milescu din Băileşti, închiriată de Paraipan, era printre cele mai chipeşe: patru cdăi, geamuri la ferestre, scînduri pe jos, tinichea pc acoperiş — nici nu se putea ceva mai fain-

Poziția lui Milescu, ca a tutulor volontarilor şi rezerviştilor cu dare de mină, era printre camarazii săi dintre cele mai curioase. Unii îl luau in serios, alții rîdeau de **s1** ingănile lui milităreşti, alții îl luau peste picior de-a binele, ieşind de la e! cu tabachera plină de tutun sau cerîndu-i Împrumut tot felul de lucruri, fără să se mai gindească a i le da înapoi; dar la toți le era simpatic, cu uşoara nuanță de ironic cg te ascunde in soldatul de meserie pentru soldatul de ocazie. Ziceau „haidem la Milescu", parcă ar fi zis „haidem la club", sau „haidem la cafenea."

Cind intră Milescu în casă, cele două odăi mai măritoare erau ocupate de jucători de cărți. Nişte planşe de-ale statului major, tăiate In două şi rezemate pe căpriori, serveau de mese de joc.

într-nna din odăi se *juca prefă* în trei: doi colonei şi un maior stau tăcuți, pînă ce se sfirşeaii cărțile din mină, iar la urmă izbucneau în rîs sau înjurături, după cum intrau platcă sau nu. Alți cițiva vorbeau, toloniți pe un pat de cimp, or călări pe scaune, or rezemați de ferestre — cu tunicele discheiate, cu batistele pe după glt, Mestemînd căldura, cerind lui „deşcă" vin cu borviz.

In eeelaltă odaie era o masă de *poker,* joc nou, pe care nu-l cunoşteau toți. Un maior de linie, un căpitan de intendență, un doctor militar şi al patrulea, un civil, român din Basarabia venit după provianturi, stau cu cite cinci cărți în mină, desfăcindu-le numai pe la colțuri, cu mare taină. împrejurul lor, grămădiți ciotcă, priveau alții.

— Zugrăvescule, eşti *bleandă.*

Zugrăvescu era doctorul, un pipernicit de om numai cît un baston, cu o bărbuță rară, cu un glas pițigăiat, care mai vorbea şi bflbîit:

— Ble-bleandă ăi fi dumneta. Eu sunt *ble-blend.*

— Fii ce-i fi, numai pune *miza,* zise căpitanul de intendență.

— Am pu-u-u-us doi franci.

Pe vorba *pus* Duieră bietul doctor un minut întreg, fără s-o scoată la capăt.

— Ci dă-i drumul o dată, nene, şi nu ne mai înnebuni. Dumneata mergi, domnule maior?

— Da.

Doctorul se făcuse roşu. Ii venea să raspurdă cu o vorbă mai înțepătoare, dar se temea să nu se încurce din nou. Cu toate astea tot bîlbîi ceva:

— Da' gro-o-o-zav mai eşti dumneta, domnule mi-mizilic.

Ceilalți zîmbiră, iar căpitanul de intendență dete din cap.

— Cine deschide?

— Deschid eu cu o carboanță, zise maiorul, aruncind un ban rusesc de argint.

— ***Se pote*** să-mi dați şi mie două ruble? întrebă civilul cu graiul lui din Basarabia.

Cei trei se uitară la el pe furiş.

— Ne tragi ***ca-a-a,*** încercă să zică doctorul.

— ***Cacealma!*** strigă intendentul. Să nu te-ncurci pe vorba asta, Zugrăvescule, că şade rău.

— Ia, o să ți le dăm, că n-avem ce face. Cartea trebuie plătită. Ce aveți?

— Eu n-am decît un ***full.***

Doctorul sări in sus de mînie:

— Auzi c-un ***be-berlan*** de aşi să pierd eu, domnule !...

— Lasă-l dracului de ***beberlan*** şi zi-i ***brelan,*** nene doctore, 11 consolă maiorul.

Doctorul, furios, se întoarse să vadă cine-i sta în spinare. Dete cu ochii de un tînăr sublocotenent:

— Nu se poate, ju-u-u-nele meu amic, să mă **BÎă**-beşti cu dra-dragostea?...

Sublocotenentul se dete la o parte. O dată cu el ee deteră la o parte mai toți privitorii, de teamă să nu primească aeeleaşi observații ca sublocotenentul. Maiorul, care cîştiga, se întoarse către căpitanul de la spatele Iui, un chip şters, blajin, simpatic:

— Mărăcinene, nu te depărta, că de cîrd si venit tu, îmi merge bine.

Căpitanul se apropie din nou, zîmbind.

— Ia mai vi-i-i-no şi lingă mine, ne-ne Mărăcinene, să mă scapi de hu-hu-hu...

— Hursuzlîc I strigă intendentul.

Pe cînd ei se foiau intre dînşii, se auzi deodată un ropot de cai venind din depărtare. Zgomotul se apropia din ce in ce, pînă ce trecu pe lingă casa lor, ca o vijelie.

Toți se sculară în picioare. Coloneii din camera de alături veniră în camera de la drum...

— Ce este, [rate? ce s-a-ntîmplat?

— Nebunul de Frincu !...

— Da'ce s-a-ntîmplat?

— Nu s-a-ntimplat nimic, d-le colonel; da, ia aşa, ca să nu fie drumul fără călători.

— Ce trupe erau?

— Escadronul din regimentul al 5-lea de călăraşi.

— Parcă de-abia a venit alaltăieri de Ia Rast...

— Da. Cu toate astea, uite aşa îi freacă în toate nopțile.

Colonelul înălță din umeri şi se duse la loc. însă jocul nu mai urmă liniştit ca mai nainte. Fiecare comandant era preocupat de ideea de a fece şi el tot aşa, deoarece ordinele erau de a ține trupele într-o alarmă continuă, pentru a le deprinde cu viața primejdiilor viitoare.

De la trecerea Dunării cu atlta înlesnire, geneia-Iul Nepokoiciski, şeful marelui stat-major rusesc, nu mai visa decît Constantinopoli.

Armata romană, rămasă pe malul sting, nu mai era băgată în scamă: ea îşi împlinise Toiul, **CU** bombardările cetăților turceşti, cînd eu formarea podului de la Zîmnicca şi cu destrugerea siropului de la Rabova. Ruşii se socoteau destul de puterniei, ca să meargă înainte singuri; de aceea, cînd guvernul român, preocupat de soarta țărei şi a oştirei, întrebase pe guvernul rus despre gîndurile sale viitoare, primise de la prințul Gorciaeoif, prin d-l de Nelidoff, răspunsul semeț că armata împărătească se simte în stare de a birui ea singură pe duşman; că, dacă oastea română vrea să treacă şi ea Dunărea, s-o facă pe propria sa răspundere şi eu condițiune de a se supune comanda-

meritului rus, pierzîndu-şi astfel unitatea de comandă şi fiinţa sa morală aparte.

Faţă cu un asemenea răspuns, ţara şi domnitorul trecură printr-un moment de mare grije: ce drum să apuce?

— Ce-ai mai aflat, Mileseule?

— Ce să mai aflu, domnule colonel... Am auzit că vodă vine în curînd la Marele cartier-general.

— Va să zică trecem Dunărea pe socoteala noastră.

— Da'de ce să n-o trecem? răspunse Milescu, uitîndu-se în jos.

— Fiindcă n-ai cu ce. Unde-ţi sunt bărcile? unde sunt pontoanele? îmi plac domnişorii ăştia de rezervişti: pentru dumnealor toate sunt uşoare, zise zîmbind unul din colonei.

Milescu, jenat, era să tacă. Dar parcă îl muşca de inimă trebuinţa de a spune verde adevărul:

— Se poate, domnule colonel. Războiul însă nu se face numai cu pontoane şi bărci, ci şi cu suflet şi credinţă în viitor.

— Zău!? Auzi dumneta, frate!... Ce uşor îi vine amicului să facă patriotism pe spinarea altora, instalat ca un Bimbaşa Sava[28]... Da' du-te, domnule, de stai în noroi pînă la genunchi, să te ploaie de dimineaţa pînă seara, să mănînci pastrama ca talpa cismei —şi atunci să-mi faci pe grozavul. Auzi dumneta I...

Milescu plecase capul de tot. Negreşit, era vinovat că închinase o casă pe socoteala lui. El credea că poate tovarăşii să-i ierte greşeala, prin faptul că o locuiau mai mult ei decît el. Dar se vede că aşa sunt făcuţi oamenii: să profite de bunurile altuia şi totuşi să-1 învinuiaseă că le are.

Celălalt colonel, mai fin, căută să dea o altă întorsătură convorbirei:

— Uite, dragă Mileseule, unde stă greutatea: toată herestreaua din ţară a fost trasă de ruşi la Brăila şi la Zîmnicea. Pontonierii noştri nu sunt pregătiţi pentru o lucrare aşa de întinsă şi de

costisitoare. Dacă trebuie să trecem Dunărea, s-o trecem, — numai să ne găsim întji lemnăria.

— Pădurile sunt pline de lemne.

— La munte.

— La munte şi la şes.

— Dar le păzesc pădurarii, zise primul colonel.

— Negreşit, răspunse Milescu. Să le ceară guvernul, şi toată lumea le va do.

— Le dai dumneta!...

— Se înţelege că le dau. Dau pădure, dau moşie, vînd tot ce am, şi pe mine mă vînd, numai să nu rămînem de rîs... Mii de bombe! că doar n-am să trăiesc cît e lumea 1

Milescu se întoarse către un căpitan, care se apropiase de el:

— Aşa este?

Căpitanul era tocmai şeful lui de companie, care totodată comanda şi batalionul: Valter-MărăcmeEnu. Ochii lui străluceau de viaţă. Dacă ar fi îndrăznit, l-ar fi luat de gît să-1 sărute.

Fire răsfrîntă înăuntru, timidă, melancolică, căreia soarta îi lăsase partea grea a luptelor cu nevoia, Mărăcineanu părea că trage din îndoita sa origine germano-română **o** uşoară înclinare către idealism, unită cu **o** evidentă trebuinţă de acţiune, — două calităţi atît de greu de găsit împreună. Ieşit din părinţi simpli, el era unul din acele rare făpturi ce fac onoare mulţimei anonime ce se numeşte ***popor,*** se înalţă peste el şi devin fala unui neam întreg. Nobil în cel mai întreg înţeles al cuvîntului, cu grije duioasă de bătrina lui mamă, blînd cu soldaţii căzniţi, hotărît, serios, — n-avea nimic din avîntul cavaleresc al eroilor legendari, dar poate tocmai de aceea era mai simpatic, mai Înţeles de timpurile noastre şi mai aproape de **noi.**

O astfel de natură, strînsă de coarda voinţei într-un arc modest, era firesc să se simtă atrasă către entuziasmul eruptiv al unui om ca Milescu. Pătrunderea minţei sale 11 făcuse să Înţeleagă toate calităţile sufleteşti ce se ascundeau sub zgomotul şi nehotărîrea celuilalt, şi să-1 iubească.

Milescu ieşi să se schimbe de haine. în săliță îl ajunse de pe urmă Mărăcineanu:

— Mileseule, Mileseule!

— Ce este?

Celălalt îl luă repede de mină şi-1 strînse cu putere:

— Ia ascultă...

— Ce-i, dragă Mărăcinene?

— Bravo !...

— Pentru ce?

— Bravo!...

Şi urma a-I scutura de mină, fără să mai poată adăoga ceva.

Milescu intră vesel în odaia lui: uitase reaua impresie ce i-o lăsase vorbele colonelului cu privire la casă.

Cînd aprinse chibritul dete cu ochii de Comaneşteanu, care adormise întins pe patul Iui. Milescu se uită Ia el un moment. Nu-1 mai văzuse de la plecare. Un sentiment curios de milă se deşteptă în sufletul lui, pentru voinicul ce dormea alături, tinăr, sănătos, năseut pentru fericire şi cu toate astea nefiind fericit. Parcă somnul lui Comaneşteanu mişca pe Milescu mai mult decît tot restul. Se apropie de el binişor, 11 privi de aproape şi râmase pe gînduri: omul adormit parcă nu mai semăna cu celdeştept. O cortină căzuse de undeva pe acțiunea vieții, şi corpul acela devenise anonim.

încă puțin şi totul ar fi Încetat. Ce imensă zădărnicie!...

Făcînd încă un pas, se împiedecă de o cergă ce căzuse pe jos.

— Vacs! zise el, în mijlocul filozofiei.

Comaneşteanu se deşteptă. Milescu veni lingă el şi-1 atinse cu mîna pe umăr:

— Ce mai faci, Mihai? De cind aici?

— De astăzi. Tîrziu e?

— Cam vreo zece.

— O să trebuiască să plec.

— Stai, că nici nu te-am văzut bine. Ce mai faci?

— Ce să fac, dragă... Aceiaşi şi iar aceiaşi. Dar tu?

— Eu, cum mă ştii: mă înec întotdeauna la mal. Avusesem norocul să mă trimită de la cartieiul-general cu nişte ordine la Zlmnicea, sperînd să mă pot repezi pînă la Stăneşli, şi cind colo, nimic.

— De ce? intrebă Comaneşteanu cu grabă.

— Ce să-ți mai spui!... O prostie de care mi-e ruşine numai cit mă gindesc... Nu mă sili să ți-o istorisesc pe de lung. în două cuvinte: am LSut şampanie cu un rus.

— Ce rus?

Milescu înălță din umeri:

— Da' parcă eu ştiu?... Un Galilzine.

Comaneşteanu se uita la el aiurit, pină cc-1 umflă rîsul.

— Ciudată făptură omenească mai eşti, Nicule.

— De, dragă... Schimbâ-mă tu dacă poți, şi-mi faci un mare serviciu. Aşa gogomănie!... Şi biata nevastă mă aşteaptă.

Apoi se uită la Comaneşteanu lur.g şi dete din cep:

— Cu toate astea, pentru tine tot am ceva.

Şi zicind astfel, fnceptt a răsfoi nişte caiete de pe masă, ce stau încurcate cu numere din *Figaro*[t0], cu *Şcoala soldatului*[31], cu un roman de *Ouida*[52] — pînă ce găsi o scrisoare-volum de-a Elencuței.

— Vino-ncoace. Cunoşti slova asta...

Mihai se uită la scriitură.

— Nu o cunosc.

— Cum: nu? Dar scrisoarea către Peraipan !...

— Aceea era a domnişoarei Anna.

— Şi asta tot a ei este... Citeşte.

în jurnalul Elencuței erau intercalate două rinduri: „O sărutare si de la mine, Nicule dregă. Ce mai *faceți?"*

— înțelegi ce vrea să zică acest „ce mai faceți" la plural şi subliniat...

Comaneşteanu se uita la el cu un aer întrebător.

— Cum 1... Nu-nțelegi?...

— Ba Înțeleg... Adică Îmi place să înțeleg ceea ce poate nu stă acolo.

— Ce anume? întrebă Milescu.

Comaneşteanu se făcu roşu şi nu voi să râspur.da.

I

— Spune tu intii, zise el.

Milescu începu a rîde.

—• Bravo, Mihai; eşti prins bine de nas. Am să scriu numaidecît Eiencuței...

—• Ba te rog să te astlmperi.

Milescu ridea, pocnind din palme:

— Don Juan cu furca-n brîu!... Brava Annicuța!... Să te-nveți minte dumneta, să nu mai mănînci c'lte o porție de inimă femeiască la fiecare masă... Acuma să-ți explic: acest „ce mai faceți" ar însemna, dragă doamne, ce mai fac eu, Milescu; dar înseamnează Jn fond cemaifacitu, Comăneşteanu...

— Crezi?

— Sigur. Trebuie să fii lulea ca tine, ca să nu pricepi.

Apoi Începu să strige:

— Uiuță ! Iliuță I

Soldatul venea în fuga:

— Porunciți, don'locotenent.

— Ibitfoi cozoroc!... da'de ce nu vii mai repede? Unde sunt pantofii?

— Aici trebuie să fio, don' locotenent. Să-ntreb pe lelea Uța.

Lelea Uța era gazda. Soldatul părea a se înfrupta din toate bunurile pămînteşti ale stâpînei de casă, iar in schimb el Si lăsa onoarea de a munci pentru el.

— Uite, mon cher, zise Milescu, cu o cizmă In mînă, redevenit filozof: de sus şi pînă jos acelaşi vacs: *c'est ă vous degouter des **hommes'...** et des femmes*. Parcă viața n-ar avea alt scop mai înalt.

Comăneşteanu îl ascultă în tăcere. Era iar fără tact. Dar aşa îl croise firea. Castitatea lui sufletească îl făcea nedrept.

Soldatul intră cu pantofii:

— li luase lelea Uța să-i bată.

Arză-te focul de erou ! Mă, Iliuță al Uței, d-apoi gazda trebuie să Îngrijească de pantofi?..!

— Ba nu. don' locotenent.

— Atunci?

— Eu am ***buşonat*** calul Iui don locotenent Comăneşteanu.

Milescu bufni de rîs.

— Ce-ai făcut?!

Soldatul, care auzise vorba de pe la alți vistavoi de cavalerie, se ruşina:

— Am şters calul lui don' locotenent Comăneşteanu... că era asudat de curgea apa după el.

Comăneşteanu părea plictisit dc explicația soldatului.

— Trebuie să fie ostenit... Am fost pînă aproape de Craiova, ca să-ți ies înainte, zise el lui Milescu. Credeam că vii cu trenul.

Milescu rămăsese în mijlocul odăii, ca un pui fript, cu pantalonii de călărie strînşi de gleznă, cu mînile în buzunar, numai în papuci.

— Va să zică, Mihai, nu-i glumă 1... Eşti prins bine.

Cumnatul, obicinuit cu şotiele şi ironia Annicuței, nu se putea deprinde cu ideea că un alt om s-o iubească serios.

— Atunci ce-i de făcut? zise tot el, gîndindu-se. Să Ie scriu să vie...

— Ba nu. Adică de!... cum vrei, răspunse Comăneşteanu. Eu nu mi-aş aduce familia aici.

— Ai dreptate. Cu toate astea, Elencuța ține să vie... Mai cu seamă dacă trecem in Bulgaria.

Comăneşteanu începea să fie deja gelos, ca toți bărbații in viața cărora femeile joacă un rol. Milescu nu pricepea o astfel de tiranie. Zisese „ai dreptate", fiindcă înțelegea şi el că un lagăr nu e un salon. Dar altfel...

— Ştii, Nicule, că mă hotărîseru de vreo două ori să plec, zise Comăneşteanu deodată.

— Unde?

— Mă hotărîsem să fug... să ajung pină la Stăneşti... să văd pe Anna şi să mă-ntoic... Maiorul m-ar fi lăsat, insă pe răspunderea mea.

— Ce, eşti copil?...

— Zău, aşa.

— Eşti copil de tot... Eu te credeam maistru, şi văd că nu eşti decît un cîrpaci...

După aceea se gîndi serios:

— Sau poate tocmai ăsta e secretul...

Comaneşteanu nu pricepea ce voia să zică. Milescu Insă intra, cu puterea lui de intuiţie, în explicarea unei cauze: secretul oamenilor cu noroc pe lîngă femei era tocmai sinceritatea cu care iubeau pe fiecare In parte şi una după alta: un foc de paie, într-o fînărie, ce trece din căpiţă în căpiţă.

Lui Milescu îi veni să rîză la imagina asta.

— De ce rlzi? îl întrebă Comaneşteanu.

— De nimic... Cu toate astea, cît eşti tu de profesor în ale dragostei, tot o să-ţi dau o lecţie: de ce vrei să te duci la Stăneşti, către Anna, şi nu o laşi să vie ea către tine? Fata e singură. Elencuţa e de aceeaşi părere cu mine: voim amîndoi să ţi-o dăm. Prin urmare un asediu în regulă: are să capituleze.

— Crezi?... Deşi ceea ce spui tu cam miroase a teorie, totuşi ai poate dreptate şi în fapt, şi aş vrea să te ascult, dacă aş putea. Dar nu ştii cît doresc s-o văd !... Nu mai dorm, nu mai am linişte...

— *Calma mi dio** ! zise Milescu, venind spre el şi apueîndu-1 de mînă.

Nu era chip de vorbit serios cu el:

— Bine, omule, tu n-ai iubit niciodată?

— Ba da: am iubit pe Elencuţa şi am luat-o.

— Dar înainte? dar pe urmă?

Milescu Înălţă din ochi:

— Nimic!

Comaneşteanu se uită la el. Evident, un asemenea subiect de vorbă turbura pe Milescu: el fusese adesea luat în rls de prietini şi-şi ascunsese totdeauna stlngâcia sub glume zgomotoase. Acum, cînd trebuia să vorbească liniştit, se simţea jenat.

Dar sinceritatea şi curăţenia lui sufletească parură a inriuri pe Comaneşteanu mai mult decît toate teoriele...

— Adio, Nicule. Vino să te sărut, eă cine ştie cînd ne mai vedem.

•— Pleci noaptea?

— Trebuie să plec.

* Ţine-mă, Doamne! (ital.).

Se Îmbrăţişară amîndoi şi se despărţiră.

Comaneşteanu se pierdu în linia fumurie a drumului.

XIV

Se ridicau zorii zilei de 21 iuliu. Pe seninul străveziu al cerului se resfirau raze de opal, pierzlndu-se departe, în slava albăstrie a văzduhului,eaniştespiţe nesfîrşite, şi minglind cîmpiile Olteniei cu lumina voioasă a dimineţii. Pe valea Dănăţeului se mişca un furnicar de gloate omeneşti, linii lungi de călărime, pedestrime, tunuri, ambulanţe, provianturi, în mijlocul muzicelor militare, al sunetelor de cornişti, al ordinelor şi comendei. Străluceau în tonuri calde alămurile de la instrumente; scapără lumini reci oţelul de la tunuri; fîlfîiau în vînt drapelele; plutea peste tot un suflu de viaţă tînără, purtînd înainte vulturii de aur ai stindardelor, coborîtori ai acvilelor din alte timpuri, semn al bărbăţiei.

Cu trei sute de ani în urmă, Basarabii Drăculeşti duseseră pe aceleaşi locuri pilcurile de poteraşi, de suliţari, de roşiori, în urma flamurilor, intru apărarea pămîntului strămoşesc.

Iar cu 1770 ani înainte, luminatul şi marele împărat dusese mai la deal, pe *kastatal velit,* către pădurile Sarmisegetuzei, şi acolo închegase, din sînge dac şi roman, fiinţa unui nou popor.

Şi se ducea poporul cel nou, se duceau regimentele cu voioasă hotărîre a sufletului desfăcut de alte gînduri, se duceau să se bată.

Că venise ordin de la domnitor să treacă Dunărea.

Se legăna ciocîrlia în aerul limpede al dimineţei, pe deasupra lanurilor de porumb. Umblau mocanii din regimentul al 10-lea de dorobanţi pe un drum, iar soldaţii din al 8-lea de linie pe altul, liberi la minte şi la inimă, ca omul pornit pe hotărtte să nu dea înapoi. Se sflrşise nesiguranţa de pînă aci. „înainte" era vorba cea de vraje, care-i făcea să umble cu capul sus; înainte, spre Jiu, la Corabia!

întreaga divizie a 3-a se întinsese în marş spre podul Jiului de la Gîndgiova. Cîntau soldaţii cu voie-bună, învioraţi de priveliştea sănătoasă a porumbului. Ofiţerii mergeau înaintea frontului sau în capul liniei, sprinteni la picior, cu ochii vii. Nedomirirea de pină acum, gîndurile „de acasă", făcuseră loc bucuriei de lucruri nouă. Cu cît mergeau, cu atît se simţeau mai uşuraţi.

Comaneşteanu, in mijlocul batalionului, în fruntea companiei, se ducea oblu pe drumul prăfuit, gîndindu-se la atîtea şi atîtea lucruri, ce răsăreau din aduceere-aminte fără legătură aparentă intre ele. Cind la Sârba, cînd la Comăneşti, ctnd în văzduh sau nicăieri, gîndurile ţineau hangul drumului, a cărui privelişte, veselă sau tristă, deştepta în sufletul Iui acelaş fond de melancolie. Cu toate astea, el însuşi găsea mîngiiere în mers. Parcă facultatea de a trăi, atît de complicată îndeobşte, se uşura prin ritmul îndelungat al marşului. Prins în mijlocul regimentului, el simţea că maşina încîlcită a vieţii lui nu mai era decît o roticică simplă a unei maşine mai mari. Annicuţa zîmbea într-un unghi depărtat al conştiinţei, ca un pastel, iar departe de tot, ca un portret şters, se ivea chipul Nataliei. O blajină nepăsare de sine şi de restul lumei îi umplea golul sufletesc.

Iar pe drumul celălalt, Milescu, în fruntea companiei, umbla harnic, fără trudă sufletească. Statura lui puternică părea că se Înălţase cu o şchioapă. Trăia o viaţă intensă, se bucura de bucuria soldaţilor, cinta cu ei marşul ostaşului, plin de un sentiment nou de neţărmurită mulţumire *de a fi.* Ceruse unui sergent din flanc să-i dea mătasa de la un porumb, şi la pipăitul ei moale avusese impresia că atinge obrazul fraged al unui copil... Ii venise să zimbească, gîndindu-se la sine cît era de puternic şi de sănătos. Işi mişca braţele din plin, simţindu-le parcă voinice, făcute într-adins ca să zburătuiască ţeste de duşmani. Imagina unei lupte cu turcii fu atit de vie, Incit, tn umbletul Iui, se dete cu umărul înainte, parcă să doboare pe cineva. Soldaţii clntau,cu nota caracteristică a veseliei lor duioase. Ce erau în fond oamenii ăştia? Daci

sau romani? Sau şi una şi alta? Sau poate altă corcitură latino-illyrică?... Nu se puteai El ţinea la daci, parcă chiar mai mult decît la romani. Chipul leului de la Sarmisegetuza, care-şi apăra pădurile împotriva nfivălitorilor, li era drag. O nespusă înduioşare pentru Decebal se revărsă în stihuri:

O, tu, ce din cetini auzi-le cintul,
Stăpîne, stăpine cu braţul de fer,
O, Decebal, scoală, răstoarnă-ţi mormlntul,
Şi umple tot golul din munţi pîn' Ia cer*.

Tocmai atunci băgă de seamă că un soldat din compania dinainte nu călca de loc a erou, umblînd bleg, trăgîndu-şi picioarele după el ca nişte butuce. li păru rău şi strigă la el:

— Măi leat, mă !... Mă, tu, ăla din flancul sting I... Uite ce vacs el...

Sergentul-major din compania lui sări la soldat:

— Mă buduşcă, n-auzi? !

Soldatul n-auzea. Atunci sergentul-major îi dete un ghiont în spate.

— N-auzi mă, blegule!..- Ce umbli ca un nerod?...

Soldatul era să dea in nas. îşi întoarse capul spre sergent, ca unul ce, se vede, era deprins cu asemenea cinste şi încercă să se ţie drept.

Milescu se uită la el cu milă. Ii părea rău că stirnise vorba şi fusese cauza ghiontului bietului soldat. Sărmanul de el 1 Era necăjit de tot, trudit, nemlngîiat de nimeni; n-auzea decît ocări; nu trăia declt pentru pedepse. Şi doar n-avea altă vină deelt că era prost.

Dar înduioşarea lui Milescu fu de scurtă durată, în vremuri grele, omul caută tot binele. In flancul drept umblau vreo patru soldaţi ca la paradă: aşa da I

Milescu se întoarse să-şi vadă compania lui: oamenii se simţeau. Drepţi, sănătoşi, mergeau clntind cu voie bună.

„Mare popor! gîndi Milescu în sine, mare şi răbdător poporl... Că dacă fiecare om în parte e mai bun or mai rău, după vremuri şi nevoi, toţi laolaltă redobîndesc calitatea supremă a popoarelor de viitor: naivitatea melancolică. Toate temperamentele indivi-

duale se contopesc in acest temperament colectiv, singurul care, în ceasurile grele ale vieții, scoate la liman".

Şi astfel, prinse el mai departe a le Închina gîndurile sale în versuri:

Sună coarnele pe dealuri, sună buciumul prin văi,
De la coasă, de la tîrtâ, tot romanul se adună;
Duce vintul pînă-n peşteri chiotele de flăcăi;
Codrul tremură din ramuri; cornul

XV

In ziua de 12 august, regimentul al 10-lea şi al 12 lea de dorobanți, regimentul al 8-lea de linie, o baterie din regimentul al 3-lea de artilerie şi un escadron din regimentul al 2-lea de roişori treceau Dunărea, care cum putea, pe plute, pe pontoane, prin bărci, ajutați de şalupele cu vapor *Bucur* şi *Rîndunica.* întreaga diviziune a 4-a era deja peste Dunăre, pe malul drept al Vidului.

Lucrurile in Bulgaria se schimbaseră de tot. Ruşii fuseseră bătuți în două rinduri, înaintea Plevnei, la 8 iuliu, sub generalul Schilder-Schuldner, şi la 18 iuliu, sub generalul Kriidener. Ei ceruseră ajutorul armatei române de la Nicopole, dar generalul Mânu avea ordin să nu se mişte.

Această armată, dispreţuită cu puţin timp înainte, devenea deodată limanul de mmtuire al oastelor împărăteşti. Făcuseră oamenii socoteală şi găsiseră 230.000 de turci; iar cînd se numâraseră pe dînşii, nu erau decît 170.000. Pentru o armată năvălitoare erau cam puţini.

Atunci, in locul d-lui de Nelidoff, luă condeiul marele duce Nicolae, generalisimul armatelor ruseşti, şi scrise domnitorului acea faimoasă depeşe, pe care mai pe urmă generozitatea poporului, spre cinstea neamului omenesc, a îngropat-o în uitare. în acea depeşe se zicea între altele: „treci Dunărea unde vei voi; ne zdrobesc turcii"[35].

Şi domnitorul românilor hotărî să treacă Dunărea, fără altă condiţiune declt aceea de a păstra armatei sale ființa ei de sine-stătătoare.

La 15 august porni în persoană la cartierul imperial de la Gorni-Studen, unde se afla țarul Alexandru al II-lea. împăratul oferi domnitorului comandamentul trupelor unite româno-rnse, ce aveau să opereze înaintea Plevnei sub numele de *Armata de Vest.*

In ziua de 20 august, podul de la Siliştoara, intre Corabia şi Măgura, era terminat; diviziunea de rezervă putea trece.

In zilele următoare, armata română înainta dc pe valea lskerului pe valea Vidului, spre Plevna.

în seara de 25 august, diviziunea a 4-a era la Verbița, în fața Griviței, iar divizia a 3-a la Kalişovaț, în spatele celeilalte; divizia de rezervă răm'înea la Brislan. Domnitorul îşi luase cartierul general la Poradim.

îndată după aşezarea trupelor Sn bivuacuri se zvonise printre ofițeri că, chiar în ziua aceea de 25 august, un mare consiliu de război se ținuse la Radenița, între domnitorul românilor, marele duce Nicolae, şi şefii stateior-majore, şi că in acel consiliu vodă fusese contra atacului imediat al Plevnei, deoarece armata aliată ruso-română n-avea decît 65.000 de oameni, față cu un număr egal de trupe ale lui Osman paşa, întărite în Plevna; că domnitorul propusese sporirea ostirelor aliate'şi înconjurarea pozițhmilor turceşti; că, în fața stăruințelor marelui duce, care punea Înainte considerațiuni politice, vodă primise ideea asaltului cu părere de rău şi fără a răspunde de succes.

Se mai vorbea printre ofițeri că de multă vreme nu fusese văzut domnitorul atît de pătruns de marea chemare şi marea răspundere ce avea in fața lui Dumnezeu şi a țărei. Cu capul sus, cu ochii privind departe, vodă ieşise din consiliul de la Radenița ca un dreptgînditor pe care semenii săi nu l-au Înțeles; ieşise din consiliul de la Rriîniți ea un părinte hotărlt să-şi

jertfească fiii numai ca să nu se zică despre ei că nu Be ştiu jertii.

— Vezi, Comăneştene, zicea maiorul Şonţu prietenului său, dacă n-ar apăsa pe noi trecutul a 150 de ani de moliciune fanariotă; dacă am putea să legăm firul de azi cu cel de la 1600; dacă am fi ştiut să murim undeva, acum, mai de curînd, — domnul nostru ar fi putut să impună vederile sale, sau cel puţin să nu primească răspunderea unei jertfe zadarnice. Dar aşa... ruşii pe drept cuvînt ne pot bănui că nu vrem să mergem în foc.

— O sâ mergem, zise Comaneşteanu.

— Trebuie să mergeml... De altfel o jertfa nu e niciodată zadarnică.

Tocmai atunci *Yi* se aduse un ordin al generalului Cernat, prin care se poruncea diviziei a 4-a să înainteze de la Verbiţa Ia Griviţa, spre a lua poziţii pentru artilerie; divizia a 3-a trebuia să-şi păstreze locurile ce ocupa, pînă la nouă ordine. O bombardare de trei zile avea să urmeze împotriva întăririlor de la Plevna, Înainte de atac.

Inimele începeau să bată: se apropia vremea holârlrilor bărbăteşti.

Diviziunea a 4-a trebuia să-şi stringă bivuacurile şi să Be pună in marş spre Griviţa.

Noaptea era Întunecoasă. Şuiera un vint subţire dinspre lagărul turcesc, aduclnd zgomotele surde ale mişcărilor diviziei a 4-a pină la divizia a 3-a. Ofiţerii din corturi trăgeau cu urechea- Somnul nu se prindea de mulţi: ţara rămasă In urmă cu Bimpatii şi interese omeneşti; duşmanul împlîntat Înainte, cu chemările gloriei sau cu vecinicia morţii...

A doua zi, in zori, cele 48 de tunuri româneşti, puse In baterii împreună cu 120 de tunuri ruseşti, începură a hui. Turcii deocamdată părură a sta la Îndoială; apoi, ca dezmeticiţi, dezlânţuiră şi ei cele 100 tunuri ce aveau in Întăritori. Astfel, 268 de guri defoc gemeau pevăile Încremenite, asurzind văzduhul, aruncînd bombe şi pieire.

în ziua de 26 veni ordin şi diviziunei a 3-a să intre în linia bombardării, Inaintînd de la Kolişovaţ. spre Bucova. în ziua de 27, la 3 ore dimineaţa, porniră bateriele şi regimentele, iar Ia 8 ore colonelul Angelescu George aşeza 30 de tunuri pe înălţimelede pe valea Bucovei, sub bătaia obuzelor turceşti.

O dată cu divizia a 3-a română, se apropiase de linia bombardării un nou corp rusesc, aşa că acum, din ostile aliate, trăgeau 250 de tunuri, iar din cele turceşti răspundeau 100 — în total 350 — un iad de fum, de foc, de schije aprinsă, de huiet şi de cutremur, Infanteria era aşezată dincolo de dealul Bucovei, la adăpost de ghiulelele turcilor, gata în orce moment de a intra în foc, dacă inimicul ar fi încercat să facă vreo ieşire. Stau oamenii în preajma piramidelor de puşti, pe povîraişul văilor, care fumind, care vorbind. Întorşi cu îaţa spre Dunăre, deunde veniseră.Citeodată ochii se Înălţau in văzduh, după bombele turceşti, ce băteau pînă la Verbiţa sau se spărgeau în aer, vîjiind şi trosnind.

— Primeşte-o, Ghiţă, ca ţi-e surată.

Ghiţă se uita în sus, ca un pui de curcă la uliu:

— De, boală, că nu te prinzi tu de mine.

Se zăreau de pe deal călăraşii brigadei Roznovanu, cum se întindeau spre satul Bivolari, către Vid. Ghiulelele turceşti începură să curgă către dînşii. Soldaţii de infanterie le vedeau din adăposturi, mai cu seamă cei ce săpau la Intărituri, şi râmîneau cu sufletul Ia gură, ridieind mina instinctiv, parcă să apere pe călăraşi:

— Aoleu, mamă, ţine-mâ !...

Comaneşteanu, In mijlocul lor, tăcut, urmărea tu ocheanul mişcarea călăraşilor. Inima Si bătea aşa de tare, incit îşi auzea sîngele în vine. Vorbele oamenilor ajungeau pină la el, ca de pe lumea eeelaltă. I se părea că brigada de pe platoul Bucovei nu ştie ce face. Escadroanele se mişcau la deal şi la vale, fără rost. Grupuri de călăreţi se duceau în sus, se întorceau in jos, totdeauna expuşi focului turcilor. Comaneşteanu ar fi vrut să împărtăşească temerile lui cu un ofiţer de alături — dar părea hipnotizat de priveliştea din faţă. In cele din urmă, regimentele părură că se aşează la adăposturi, în spatele diviziei a 3-a.

Desigur, oamenii işi făceau mişcările lor fireşti, spre a ocupa locurile ce le erau date de comandă; dar, văzuți astfel de departe, parcă stau intr-adins **Bă** aştepte bombele.

Spre seară ven i ştirea că o parte din trupele brigadei Cantili luaseră cu asalt un redan turcesc din fața Griviței. Locotenent-colonelul Sergiu Voinescu, în fruntea dorobanților de Iaşi şi Vaslui, dusese trupele la atac cu un avint eroic. Curcănarii regimentului al 13-lea şi infanteriştii batalionului I din regimentul al 5-lea de linie, susținuți admirabil de o baterie din regimentul al 3-lea de artilerie, sub comanda locotenentului Harței, se aruncaseră asupia țuicilor, la baionetă, îi grămădiseră val-vîrtej în redan şi-i aruncaseră spre redută dinapoi.

La vestea asta, Milescu ridea ca un copil. Ar fi vrut să alerge spre colonelul Voinescu şi sa-1 sărute. îi era vechi prieten, ofițerul învățat şi destoinic, căutat în saloane pentru spiritul său vioi, respectat şi temut printre colegi, pentru caracterul său neşovăitor. Dar mai cu seamă îi era drag lui Milescu pentiucă, el, Voinescu, român neaoş, fiu de boier pămîntean, deschisese cel dinții focul infanteriei şi dusese pe soldați la biruință. Tot vechea lui nebunie.

La 28 august, bombardarea urmă ca şi în zilele de mai înainte, fără alte întimplări decît aceea că măria-sa atîrnă pe pieptul colonelului Voinescu decorația ..Steaua României", lăudîndu-1 în fața trupelor. '

Atacul fixat pentru ziua de 29 fu aminat pe a doua zi, după cererea comandanților ruşi.

Fură luate toate măsurile potrivite, pentru regularea atacului; ordinele de luptă fură scrise sub ochii domnitorului; ceasornicele fură îndreptate.

Acum puteau să se şi oprească ceasornicele, că în locul lor băteau inimele, băteau toate laolaltă, multe din ele ceasurile din urmă; băteau inimele în piepturile a 35.000 de români, hrănind parcă o singură conştiință, aceea a datoriei de împlinit. Nu se gîndeau oamenii nici că-i priveşte Europa, nici că sunt ruşii alături, — ci curat numai că le-a rămas la birlog nevasta şi copiii, că aşa a poruncit vodă şi că, *la o adică,* cine-i român nescş nu dă înapoi.

Către seară, comtr dfr.ții piimiiâtn «din algeneralului Cernat, care zicea:

ORDIN DE ZI. nr. **54 *.**

„Mîine, 30 august, corpul de armată remân va da asalt redutei celei mari, ce se află în fața pozițiunilor sale. Divizia a 4-a va da pentru atac o coloană de 4 batalioane, sub ordinele unui cemandent special; această coloană va fi Edir.etă in vUcetre ce se află în spatele aripei drepte a pezițiunci sale înaintate, la ora 5 dimineață.

Divizia a 3-a va da asemenea o coloană de 4 batalioane care trebuie să fie adunată în aceeaşi vâlcea, la dreapta diviziei a 4-a, la ora 12 din zi; batalioanele acestei coloane vor fi aduse pe pozițiune, pe rînd, la o oră şi jumătate unul după altul, astfel ca la **oia** 12 din zi să fie toate adunate în zisa vălcea. Această coloană va avea un comandant special.

Formațiunea coloanelor de atac va fi cea următoare:

Cel diiitîi batalion in tiraliori, avînd printre ei plutoane cari vor duce scările, fascine, gt-bioanele, sacii de pămînt; aceste plutcane vor avea justa in bandolieră şi nu vor tifge.

Cel de-al doilea batalion se **va** urca Ja asalt, format în coloane de companie. Batalioanele al 3-lea şi al 4-lea vor urma în coloană de atac, sub ccmer.de imediată a comandantului coloanei.

Coloanele formate din cele din urmă două batalioane trebuie sâ urmeze la distanță cit *ms* i aprepieto şi sâ dea asalt cu orce preț, dacă rele din linie înlîi nu reuşeec.

Trebuie să sefacă cunoscut tuiulor cemcnilor ce compun coloanele de atac, câ pierderile vor fi neînsemnate dacă ajurg la redută îfră a se cpri şi fără a trage, dar că vor fi mari dacă oemenii se opresc in drum, şi mai cu seamă dacă se retifg.

Tiraliorii trebuie să Înainteze fără a trrge; ei nu vor începe focul decît cînd vor fi ajunşi re drumul acoperit la marginea şanțului, şivortrege numai asu-

* **T.C. YS(5rfrSi|i:** ***Lvptile românilor*** **(nota D.Z.,)**

pra inamicului care se află pe parapete; în acest timp plutoanele de lucrători se pogor în şanţuri şi pregătesc urcarea eu uneltele ce le au; se va întrebuinţa pentru aceasta, afară de fascine, gabioane şi celeMte, toate uneltele de cari vor putea dispune corpurile.

Coloanele de companie destinate a da asaltul **Be** pogor imediat in şanţuri şi urcă parapetul.

îndată ce focul inamicului devine tare, toţi ofiţerii trebuie să strige „ înainte !" şi să alerge pe drumul acoperit plnă la marginea şanţului.

Tiraliorii trebuie să rămlnă tot pe drumul acoperit, să ochească bine pe inamic, care se apără pe parapet.

Direcţiunea coloanelor este cunoscută şefilor de coloane. Coloana diviziei a 3-a va avea nr. I; coloana diviziei a 4-a va avea nr. II.

In acelaşi timp o coloană rusească de 2 batalioane se va urca la asalt despre partea satului Griviţa.

Pentru a protege flancul drept al asaltului şi a bate ajutoarele inamice care ar sosi la redută, divizia a 3-a va da iacă o coloană de 3 batalioane, sub un şef special, care va primi instrucţii pentru punctul de plecare şi direcţiunea marşului său. Această coloană seva aduna la punctul de plecare, la ora care se va fixa miine.

Toţi oamenii trebuie să fie bine hrăniţi şi să aibă cu dînşii pline şi brînză pe 2 zile, şi apă în bidoane. Vor avea toate cartuşile cu dînşii, vor fi în tunici, fără răniţi şi fără mantale, chipiuri albe; dorobanţii vor fi in mantale.

Diviziunea a 4-a va trimite supa coloanei sale la locul unde s-a ordonat a se aduna.

Mă voi afla înaintea rezervei de infanterie, între divizia a 3-a şi a 4-a, de la orele 12 - înainte. Reduta *2* fiind luată, şefii de coloane nu vor lăsa înăuntru decît numărul necesar de oameni pentru a ocupa linia de foc a redutei, se vor aduna rezervele pe flancurile sale, Intărindu-se imediat.

Divizia a 4-a va da artileria trebuincioasă sprea arma Îndată reduta după luarea ei; restul artilerie'acestei diviziuni va căuta poziţioni pe flancurile redutei, de unde se poate mai bine bate terenul înainte.

Trupa şi trăsurile baterielor vor fi reaprovizionate; coloanele de muniţii se vor conforma ordinului nr. 50. Momentul atacului se va da miine.

Dat la Veibiţa, la 29 august (10 septembrie) 1877.

GENE PAL CERNAT"

Comandantul corpului român chemase lîngă sine pe cei doi comandanţi ai diviziunilor a 3-a şi a 4-a, coloneii Angelescu Gheoighe şi Argelescu Alexandru, precum şi pe comandanţii brigsdelor 1-a şi a 2-a din diviziunea a 3-a şi a 2-a din diviziunea a 4-a, coltfieii Ipătescu, Gramont şi Borănescu, şi le dase din viu grai toate dispoziţiunile ce nu erau copnnse în ordinul de zi nr. 54.

Coloanele de atac aveau să se alcătuiască precum urmează:

DIVIZIUNEA **3**-a

Coloana de. atac nr. 1.

Comandant, colonel Ipătescu, şeful brigedei 1-a.

Regimentul al 8-lea de linie, comandat de locotenent-colonel Poenaiu.

Batalionul l-iu, comandat de căpitanul Valter Mărăcineanu.

Batalionul 2, comandat de maiorul Macca.

Regimentul al 10-lea de dorobanţi, comandat de locot.-colonel Măldărescu.

Batalionul l-iu, comandat de maiorul Şonţu.

Batalion 2, comandat de maiorul Lipan.

Coloana d e flanc

Comandant, colonel Gramont A., şeful brigadeia2-a.

Batalionul al 2-lea din regimentul 2 de linie, comandat de maiorul Paladi.

Regimentul al 9-lea de dorobanţi, comandat de **Jocot**.-colonel Holban.

Batalionul l-iu, comandat de maior Stroia.

Batalionul al 2-lea, comandat de maior Handoca.

T

DIVIZIUNEA 4-a

Coloana de atac nr. II.

Comandant, colonel Borănescu, şefulbrigadeia 2-a.

Batalionul 2 de vînători, comandat de maiorul Candiano-Popescu.

Batalionul l-iu din regim. 5 de linie, comandat de maiorul larca.

Batalionul l-iu din regim. 14 de dorobanţi, comandat de maiorul Arabu.

Batalionul l-iu din regim. 16 de dorobanţi, comandat de maiorul Jipa.

XVI

Noaptea de 29 spre 30 august 1877 cădea domol pe vietăţile din jurul Plevnei, umedă, întunecoasă, ajutlnd parcă gîndurile triste In roata lor. începuse a ploua.

în bivuacurile regimentului al 10-lea de dorobanţi, soldaţii stau strmşi împrejurul tăciunilor. Nişte gropi săpate în rlpa dealului, ca nişte cuptioare, apărau cărbunii de picături. Oamenii frigeau cile o bucăţică de brînză, or prăjau fălii de pline, vorbind rar.

— Ca la **culeB** de porumb, nea Toadere, zicea un recrut de Ia Câiteni unui tovarăş mai de vtrstă.

— Păil...

Toader fuma din lulea şi tot trăgea din umeri mantaua ce scăpata după el.

— Oare ce-o mai fi şi ziua de mtine, nea Toadere?

— Ia, o zi ca toate zilele...

Soldatul mai tinăr nu Îndrăznea să mai întrebe. Dar 11 muncea ceva:

— Nu de alta, da'ara nişte junei neplâtiţi, de la alde socru-meu... şi-mi este c-o răminea muierea cu datoria în spinare.

— Păi dacă-s de la socru-tău ce-ţi pasă?

— Vezi, că e om al dracului.

Toader iar tăcu. întinse mîna la un cărbune, il săltă de vreo două ori în palmă şi-1 aiuncă in lulea, bătîndu-1 cu urghia.

f

Peste dînşii veni un alt soldat mai vorbăreţ.

— Plouă, măi veie. ca Ia Sfîntul Hie. A făcut Dumnezeu pc voia domnitorului i.cstiu, că cică aşa-î place să se bată.

— Ai auzit tu...

— Ba eu n-am auzit, da', ştii, mai spun oamenii.

— Păi vorbă-i 1...

Soldatul cel tinăr iar o dete prin „ziua de raiine".

— Ce-o mai fi. mâi vere, si cu noii... Că nu de alta, da' am nişte boi neplăliţi.

— Ci tacă-ţi floanca, măi Gorciuîe, cu boii tăi!...

Gorciu tăcu. Cel de-al treilea soldat iar începu:

— Aţi auzit, măi, oameni buni, porunca domnului maiui?...că cică sâ nu tipgî, pină n-ăi ajunge Ia , redută.

— Păi aşa şi vine. zise Toadei[36].

Se auzi un tropot de cal prin înturti)* ; eia un ofiţer dc ordorfrţă, a\e *e opri Ilrgă cei tiei soldaţi:

— Unde-i domnul colonel Ipătescu, mâi băieţi?

Oamenii se uitară unul la altul:

— Nu putem şti... noi suntem din regimentul al 10-lea de dorobanţi.

Ofiţerul trecu înainte. După el venea un iuigon cu muniţiuni. Caii trîgesu la deal din toate puterile. Se auzea gîrbaciul rotatului pocnind, iar glasul lui etrigind la înainUş:

— Ţine, mâ, hăisa, că dSm de mal... Ptiu ! batâ-te crucea, că păcătos mai eşti!

Caii nu mai puteau. Harabsua se oprise pe un povirniş. Căprarul şi artileristul sărîiă de pe capră.

— Ia puneţi mîna, măi soldaţi.

Cei trei oameni de la foc săriră In ajutorul îurgonului. Toader işi chibzui umărul în stinghie si apucă roata de spiţe:

— Minaţi, măi!

Călăreţii opintiră caii şi fuigonul o luă de loc.

Ploaia se întindea. Apa străbătea pe sub corturi, udînd pe cei ce erau întinşi pe pămîntul gol. Soldaţii se mai sculau să sape cîte un şenţuleţ. Alţii se strlngeau In manta.

De dormit, prea puţini dormeau. Gindul de a doua zi ii ţinea deştepţi. Unii erau tocmai de prin virfol Vrăncii, alţii de pe Şiret, alţii iar de prin podgorii or de la cîmp, şi minţile se împrăştiau pe departe, pline de imaginea vie a munţilor, a tirlei, a holdelor. Scirţîiau pentru unii cotigele, încărcate cu doage; suna pentru podgoreni mustuitorul în hirdău; venea Şiretul mare pentru Gorciu şi Toader[37]. Din cînd in cind bubuitul tunului întorcea drumul gîndurilor spre viitor. Unii se vedeau cu scările in braţe alergînd la asalt; alţii parcă zăreau înălţătorul de la puşcă şi ocheau tot în cealmaua *imamilor* de pe parapet; Gorciu, cam păcătos, simţea iataganul turcului că i-a intrat în coaste şî, deodată, se scula, ieşea din cort şi descărca puşca în vint- Toader îşi ridica fruntea spre el:

— Ce faci, mă, zăpăcitule!?

— Am să dau in ei, nea Toadere...

Celălalt se întorcea cu spatele la el şi bombănea dezgustat:

— Şterge-ţi puşca, mă, şi culcâ-te.

Comaneşteanu se aruncase, îmbrăcat, pe patul lui de cîmp. Un orimpei de luminare ardea in sfeşnicul ee era înfipt într-o măsuţă de campanie. Cu ochii ţintiţi în pinza cortului, el îşi recapitula ordinele ce avea de indeplinit pe a doua zi: nimic extraordinar, decît poate vorba: „înainte", ce avea sâ rostească oamenilor. Se mai gindea la chipul cum trebuia să se urce **p9** s:ări, la 3 or 4 metri înălţime, după cum spuneau schiţele Stutului-major rusesc; la şanţul dimşrejurul redutei; la alunecuşul drumului. Dar nici raa din aaeste întîmplări viitoarenu avea puterea de aiemsnire a vorbei „înainte". Tot gindindu-se cum s-o rostească mai bine, spre a fî auzit de întreaga companie, începuse s-o şi rostească, la început iricet, apoi mai tare, pînă ce se ridică pe un cot şi se puse să strige: „înainte ! înainte, băieţi!" Pe cînd comanda astfel în pustiu, se auzea pe sine şi i sa părea curios, dar nu avaa putere să se oprească. întinzind braţul a comandă, lovi luminarea, care căzu jos şi se stinse. ***Si*** sculă s-o aprindă, Pe măsuţa de alături sta portofoliul lui, cu cifra numelui. I se păru ciudat să aibă cineva un nume. De ce un nume? Grăi în gînd „Mihai Comaneşteanu", şi văzu că aceste două cuvinte nu mai erau sunete **goale,** ci coprindeau oarecum înţelesul fiinţei lui **fizice** şi morale. îşi aduse aminte că portofoliu) 11 **cumpâ**rase de la Viena, şi atunci alte întimplări îi răsăriră în memorie: lucruri băieţeşti, nimicuri. Şi ce era toată viaţa lui dacă nu un nimic? Legă de departe firul existenţii, de cînd începuse a învăţa, şi-I duse pînă acum: nimic. Fusese un adolescent gentil, un tinăr cumsecade; iubise în dreapta şi**-n** stînga; chinuise pe alţii şi pe sine, fără sa rămîie nici o urmă în economia lui sufletească. Un egoist desăvîrşît. Şi, cu toate astea, soarta îi fusese memă bună: **avea tot** ce trebuie unui cm spre a însemna cevp. Şi nu însemna nimic.

Aceleaşi gînduri ca la otelul din Bucureşti, **cind** cugeta la soldaţii ce se duceau peşte intregi pe jos, pe **cind** el venea cu trenul sau cu trăsura. Cine se interesează de soldaţi? Ei nu au fărâmături de astea de gînduri, nu au fineţea criticei de sine; dar au şi ei suflet, au doruri, **EU** nevoi, pe care r.u le spun, printr-o pornire de ruşine, de bărbătească stăplnire.

Şi cel puţin dacă ar fi fost ireredinţat că-1 iubeşte Anna !...

Ah, Annal...

Se uită drept intr-un colţ al gîndurilor, ca s-o regăsească. Nu voise să-i dea portretul. Mai bine. Ar îi fost o dulcegărie mai mult.

Şi cu toate astea!... Ce temeinic sprijin, într-o afecţiune cinstită, cu kgături pe vieţă !...

O alunecătură a gîndurilor in gol, îl făcu să tiesară: era să adoarmă. Se sculă, răsuci o ţigfiă şi rămase pe marginea patului, privind înainte.

Va să zică poate sâ adoarmă omul şi-n **asemenea** împrejurări?

Desigur. Chiar aşa şi trebuia să fie: să adoarmă.

Atunci se întinse din nou pe pat. Acuma **Be** lămureau lucrurile: trebuia sâ **Bdoarmă**, ca a doua zi **Bă** fie **calm**, hotărît, să-şi Împlinească datoria, cea **dinţii** ce i **se** Înfăţişa ca bărbat; cea **dinţii** şi cea mai Înaltă,

dats-riadea mergeînainte, de a muri dacă va finevoie. Vorba *înainte* aduse din nou imaginea companiei pornind la atac. Se văzu iarăşi tn fruntea oamenilor, atrigindu-le „înainte!" Şi iar prinse a o rosti, sculîndu-sedinnou şi comandind: „înainte ! înainte, băieţi I"

Se făcuse roşu şi se turburase de tot. Se simţi. Autoeritica îl făcu să zlmbească o clipă. Se Întinse pentru a treia oară pe pat, cu gîndul de a dormi.

Dar era aşa de aprins că nu se lipea somnul de el. Spune ceva vorba asta: *datorie* şi *ţară?* or nu spune nimic? Cea dinţii e mai logică decît cea de a doua; dar cea de a doua spune mai mult decît cea dinţii. Că un om poate să fie mai fericit in ţară străină declt in ţara lui, — lucrul e foarte cu putinţă, dar vremelnîceşte. Căci ce Fel de om trebuie să fie acela care să nu viseze la munţii, la apele şi la clmpiele în preajma cărora s-a născut şi a crescut? cum trebuie să fie alcătuit sufletul acelora ce nu se simt strimtoraţi intre necunoscuţi, Intre obrazuri altfel făcute, cu alt grai, cu alte mişcări?

în Vrancea, Ia izvoarele Milcovului, curge apa limpede; rid codrii în apusul soarelui; mugesc buhaii in prund; cîntă în amurg cavalul, adormind vietăţile de pe corhane, sub sclipirea depărtată a stelelor. Şi e vorba să Ie aperi 1

— He! Comăneştene!

Era glasul maiorului Şonţu.

— Porunciţi, domnule maior,

— Nu dormi?

C— Nu.

— Pot să intru?

— Poftiţi.

Deodată se ridica intre ei o solemnitate curioasă.

Maiorul intră, cu gluga în cap, plouat pînă la oase.

— Am mai dat o raită pe la oameni, zise el, glndindu-se. Nu prea dorm, bieţii soldaţi...

Comăneşteanu rămăsese în picioare.

— Ia şezi, te rog. Ce mai faci?

— Mă gîndeam la Spencer[38].

Maiorul nu înţelegea. Comăneşteanu urmă:

— Să fie dumnealui sănătos. Că dacă pentru un Spencer patriotismul este prejudecată, pentru întregul popor englez este o calitate, şi Împotriva teoriei lui se ridică estetica tutulor popoarelor. A fi cel mai complect om din vremea şi ţara ta este a fi omul cel mai complect, — deoarece un fond comun ne leagă şi în acelaşi timp ne deosebeşte pe toţi...

Maiorul se dase cu scăunaşul mai înapoi şi se uita lung la Comăneşteanu. Acesta prinse de veste că celălalt nu înţelegea nimic. în alte împrejurări ar fi rîs.

— Mă iertaţi, domnule maior: vă pare că vorbesc într-aiuri... Căutam să-mi explic unele lucruri.

Maiorul se gîndea întru sine: „oare nu-i e frică?" Apoi zise tare, Inţelegind şirul ideilor:

— Ei, bată-te, Comăneştene, te-ai molipsit de la Milescu.

Comăneşteanu dete din cap şi tăcu.

— Ia a'scultă-mă, Mihai. Venisem să te rog ceva...

— Orce, domnule maior.

Maiorul se desfăcu la manta, se desfăcu la tunică şi scoase portofoliul. Apoi, încet, gîndindu-se, îi întinse un mic pachet, legat cu o panglicuţă roşie, dicolorată de vreme.

— Uite, te-aş ruga să dai asta surorii mele din Focşani, dacă s-ar intîmpla... cine ştie...

Comăneşteanu rămase uimit, de-abia îndrăznind să întindă mina.

— Bine... poate să... cad eu...

Maiorul privea în pămînt. Ridică domol fruntea lui senină şi se uită lung la Comăneşteanu:

— Iţi urez să nu cazi... Ar fi păcat... Eşti tînăr şi totul te leagă de viaţă. Pe mine, la drept vorbind, ce mă costă să mor? Sunt singur. Am trăit destul...

îşi trecu mîna pe frunte, cu un uşor tremur în degete.'

— Afară de asta, împrejurările sunt aşa că, chiar dacă aş dori să trăiesc, am foarte puţine şanse. Şi eu şi Lipan şi Valter, — toţi comandanţii de batalioane. Eu trebuie să merg Înaintea trupei. Oamenii

sunt oameni... Nu că mă tem de soldați, dar răspunderea e mare.

Tăcu din nou. Se uita înaintea ochilor, departe, își rezemă capul de scaun.

— Să-ți spui, frate Comăneştene: parcă nu ştiu cum, am presimțirea cea mai luminoasă a morții mele de mîine. îți pare ciudat, nu-i aşa? fiindcă e nenatural să presimți ceea ce nu doreşti. Dar tocmai in asta şi stă explicarea siguranței cu care iți vorbesc, în dorința ce am avut-o pururea de a muri pe cîmpul de bătaie. Acum, cind sunt aşa de aproape de ziua de mîine, poate că ființa mea pămintească mă minjeşte cu pofta de a mai trăi. însă, din fericire, am o streaje in mine: judecata. Trebuie să moară cineva pentru țara asta!...

Se ridicase în picioare. Umbra ce i-o da luminarea joasă se frîngea pe unghiul cortului cu pămîntul şi se întindea pînă la uşe.

— Adio, Comăneştene. Să ne vedem sănătoşi mîine. îl sărută frăţeşte şi ieşi.

— Pe Milescu l-ai văzut astăzi?

— Da, domnule maior.

— Bine. Adio.

în urma lui, Comaneşteanu rămase ca de lemn. Se putea să fie sincer un om cu astfel de gînduri?... Şi nici o lăcrăma, nici o părere de rău!... Ba, parcă, o temere ascunsă de a nu se înduioşa, de a nu se moleşi.

Se uită la pacheţelul ce i-l lăsase maiorul[38], şi rămase pe ginduri. îşi aduse aminte de Saşa. La drept, şi el, ca şi maiorul, n-avea pe nimeni, decît surorile. Se mai uită la pachet: părea un lucru de demult. Imaginea Saşei îl turbură de tot. Duse pachetul la gură şi îl sărută ca pe o icoană. Un parfum depărtat ii adie prin amintire.

De la cine-o fi fost?...

Strinse pacheţelul într-o hîrtie, scrise numele doamnei cărgia ii era menit şi dedesuht: „din partea maiorului Şonțu"; apoi îl puse in valiză şi încuie.

După aceea se culcă.

în regimentul al 8-lea de linie, cortul lui Milescu se pierdea In linia fumurie a celorlalte corturi. Nici un zgomot nu venea din partea aceea, nici un semn de viață. Numai ploaia cădea otova, IntrÎBtJnd sufletele.

Milescu se culcase liniştit, după ce chinuise foalele bietei sale armonice pînă s-o rupă. li venise în minte imnul lui Haydn[10], şi îşi răzbunase pe ploaie, întinzînd capul pe o parte şi cîntînd, cu note duble, melodia poetului de la Rohrau.

Era o particularitate a naturei lui darul acesta de a înfiripa în muzică toate pornirile triste. Prin ce filtru sufletesc străbăteau ele şi ajungeau la robinet sub forma limpede a unor picături de cristal?...

In seara aceea ploioasă se gîndise la Elena. Neînsemnata ei persoană se legase de notele lui Haydn poate prin adierea misterioasă a suavității.

Cît despre atacul de a doua zi, acela era pus la o parte, ca un lucru in sine, ce nu poate să ia altă formă şi altă reprezentare. Atacul de a doua zi era războiul.

Iar pentru război, Milescu n-avea alta măsură decît a corpului său, înalt şi voinic, pe care era hotărit să-l scoată înainte ca pe o redută mişcătoare.

De aceea se culcase şi adormise în pace.

XVII

Nu se ridicaseră încă zorii zilei de 30 august, cînd batalioanele diviziei a 3-a se puseră în marş către vâlceaua ce se afla la aripa dreaptă a diviziei a 4-a.

Venea în frunte batalionul I al regimentului al 10-lea de dorobanți, care trebuia să formeze capul coloanei la dreapta; după el, la răstimp de un ceas şi jumătate, urma batalionul I-iu din regimentul al 8-lea de linie; apoi iar batalionul al 2-lea din regimentul al 10-lea de dorobanți — şi aşa mai departe.

Ploaia încetase aproape de tot. Cele dinții lumini ale zilei băteau în aburul alb ce se tnălța de pe văi, acoperind muchia dealurilor. Oamenii tuşeau in

t i.

răcoarea dimineţei. Mînile simţeau metalul rece al puştilor şi se zgirceau sub mîneca mantalei.

Umezeala pătrundea pînă la oase. Clte un buratec, rătăcit prin ceaţă, pîriia a ploaie. Nourii, jos de tot, se mişcau In palii lungi, încălecîndu-se unii peste alţii.

Drumul, desfundat, şerpuia pe valea Bucovei. Nu se vedea nici înainte, nici înapoi. Soldaţii alunecau, dar mergeau liniştiţi.

Flancul drept al coloanei nr. 1, era aşezat în ordine de bătaie. Oamenii aşteptau.

Ce glnduri îi munceau în momentele acelea de lungă aşteptare, nimeni n-ar fi putut spune. Ideea măreaţă a *Ţârii* şerpuia prin suflete sub forma unor fiori, ce se aninau de nimicurile trecătoare ale ceasului de acum. Soseau ofiţeri călări pe cai învăluiţi în abur, aducînd cele din urmă ordine; cîte o secţie de artilerie veneaîngoană, cu roatele sărind prin văgăuni; tunurile huiau cu o năprasnică învierşunare, ca şi cum, în adevăr, se apropia sfîrşitul lumei.

Pe la 9 ceasuri, o mişcare neobicinuită trecu prin rinduri. Doi călăraşi veneau în trapul cel mare. în urma lor, răsunau comandele, lungi, repercutate departe, pe văi: „dreeepţi"! Liniele se formau repede, trupurile, ostenite de aşteptare şi nesomn, se ridicau ca de paradă. O vorbă trecea din gură în gură: „vodă, vodă".

In adevăr, din fundul de ceaţă ieşi un grup de cavaleri, in lungi mantale de ploaie, ce se Întindeau pînă pe crupa cailor, cu pieptul deschis plin de aur, — iar in urma lor alţi cavaleri, şi in urma acestora alţii. Ei se opreau la fiecare batalion, spuneau cîte un cuvînt comandantului şi treceau înainte.

Iată-i. Soldaţii recunoscură în cel dinţii cavaler pe domnitorul lor.

Vodă!

Ce adine răsuna acum vorba asta in toate gîn durile I De cind intrase în campanie, oştirea română simţise, de jla cel mai ager ofiţer pină la cel mai de jos soldat, că In fruntea ei stă un *dace,* un stăpînitor, născut spre a fi ascultat şi spre a împlini fapte mari.

Ca toţi oamenii adinei şi prevăzători, domnitorul îşi câştigase renumele de norocos. încetul cu încetul, de la răspunsul ce dase căpeteniei ruşilor, cînd voise să intre cu armată căzăcească în Bucureşti, pînă la infringerea lor peste Dunăre şi chemarea românilor in ajutor, — tot cevoise şi proorocise domnitorul se împlinise. Şi era temere să nu se împlinească şi acum vorba măriei-sale, cu asalturile Plevnei... Dar, fiindcă domnul ţării vrea să arate ce-i pot oamenii, gata era fiecare să-şi facă datoria.

Iată vodă, ajuns înaintea maiorului Şonţu.

Unul călare, rece, solemn, înfipt pe murgul său ca în poveste, vorbind cu glas răsunător de argint; altul pe jos, drept ca o făclie, uitîndu-se în ochii albaştri ai domnitorului, cu respectul şi iubirea ce le dă libertatea lăuntrică a marilor hotărîri.

Vodă duse două degete la chipiu şi întoarse calul.

Totul se urmă în linişte, aproape ca în vis.

După domnitor veneau doi ruşi: marele duce Nicolae-fiul şi principele Alexandru Battenberg, care erau de ordonanţă; apoi comandantul diviziei, colonelul Angelescu G.; apoi ofiţeri de stat-major ruşi şi români; in fine, garda personală a comandantului Armatei de Vest.

Domnitorul se ducea să primească pe împărat, la Te-Deum, ce avea să se slujească înaintea liniei a doua a trupelor, pentru sfîntul Alexandru.

Şi oamenii aşteptau. Era şi bine că aşteptau.

Cu încetul, prima impresie de aiurirece o avuseră, văzindu-se desfăşuraţi în tiraliori, cu soldaţi printre dînşii ce duceaii tot felul de năzdrăvănii, scări, fascine, saci, — această primă impresie, a omului înaintea primejdiei, se împrăştiase. Acuma se uitau pe creasta dealului fără nici o sfială.

Linia Întreagă a atacului se completa cu noi trupe. Pe la o vreme se auziră salve de puşti înspre partea ruşilor. Ce era? Unde? Nu se putea şti.

Veni şi vremea merindei. Un furgon cu căldări acoperite le aduse cîte puţină zeamă caldă.

La vederea acestor mucenici, **ce** din zori de zi stau pe picioare, nedormiţi, plouaţi, aşteptlnd ceasul de a păşi către moarte, şj hrăniţi)n aşa fel, Milescu şi Comaneşteanu şi toţi cei ce aveau inimă se simţiră strimbaţi in gîndurile lor despre glorie-

Dar lucrul trecu repede.

Deodată, tunurile tăcură. O ciudată mişcare in toată lumea; se deprinseseră cu bubuitul lor cum te-ai deprinde cu un ceasornic de perete.

Va să zică era 1. Mai aveau două ore.

O nouă împuşcătură pe partea ruşilor. De astă dată soldaţii întoarseră ochii într-acolo. Ce mai era? Iar nu ae putea şti.

O uşoară enervare începea sâ coprindă trupa de atîta lungă aşteptare.

Un răsunet de comandă veni de departe. Şefii de batalioane nu pricepeau ce putea fi. „Dreeeepţi!" se auzea **Bpre** stînga coloanei. Oamenii îşi luau deja locul. Valter Mărăcineanu alerga înaintea frontului; „Dreeepţi!" Şonţu comandă şi el *drepţi,* fără să ştie pentru ce.

— Ce este, frate? nu **Bunt** încă 3...

In sfîrşit putură afla că turcii făcuseră o ieşire spre poziţiunile ruseşti ale generalului Skobeleff şi că generalul Krylof atacase Într-aiuri reduta de la Radişevo, şi fusese respins.

Atunci, in aceşti oameni, osteniţi de aşteptare, noţiunea războiului deveni deodată concretă: turcii! La toţi le părea rău că nu alocaseră mai devreme. Dar, ca şi cum sufletele lor ar fi avut nevoie de mişcare, de acţiune şi reacţiune, în urma părereide rău veni spiritul de disciplină şi-i făcu să aibă răbdare.

Ploaia începuse din nou. Burniţa din negură, ca dintr-un burete, o pacoste de apă brobonată, ce se lipea de haine, de puşti, de obrazuri, cu o adevărată Incăpăţinare.Soldaţiiacopereaupatrontaşelecumineca de la manta, ca să nu le ude cartuşele.

— Măil... că nu vrea Dumnezeu să mai închidă zăgazurile!

Un bubuit de tun din batenele române păiu a da semnalul unei năpraznice bombardări. Gîlgîia focul de pe toate movilele dimprejur; huiau văile; se amesteca fumul cu nourii. Nu semaivedea nici in cer, nici în pămînt.

Comandanţii se uitau la ceasornice. Era 2 şi jumătate.

Din fundul linielor se văzu colonelul Ipătescu venind călare. Se apropie pînă in capul coloanei şi zise în fuga:

— Mă duc **să** schimb calul.

Apoi porni înapoi şi dispăru.

Maiorul Şonţu scoase din nou ceasornicul şi se uită Ia el lung, ca şi cum ar fi numărat secundele. După aceea tl şterse de ploaie, 11 puse binişor în buzunar şi se întoarse cu faţa către front. Făcu ciţiva paşi Înapoi şi se opri. Căută cu ochii pe şefii de companii şi le făcu un semn din cap. Puse mîna pe garda săbiei. Rămase un moment astfel uitindu-se la oameni.

— Marş 1

Soldaţii porniră după el la deal.

Erau ceasurile 3.

Suişul, cam alunecos, ae urmă în bună regulă. Oamenii mergeau Întins la deal, fără şovăire, aproape bucuroşi că se sfirşise truda aşteptării pe loc. Unii se încurcau cu scările de tufişuri, alţii ocoleau cîte o groapă; toţi tăceau. Cind se apropiară de creasta dealului, se repeziră cu toţii înainte, fără ordin, ca şi cum un sentiment comun i-ar fi îndemnat sâ se arunce asupra apărărilor turceşti.

Amtndouă batalioanele din flancul drept ajunseră aproape în acelaşi timp pe muchie. Soldaţii Iui Şonţu vedeau cu bucurie cum se iveau de după movilele din stînga infanteriştii lui Valter; Comaneşteanu zări departe statura lui Milescu, ce despica ceaţa, cu sabia în mînă, întors spre compania lui, îndemnind-o din grai şi din mişcări.

Cînd ajunseră pe deal, gata **Bă** se azvîrle pe Întăririle inimicului, o dureroasă surprindere aştepta pe soldaţii români: între ei şi tabia *AbduhRerim,* pe care trebuia s-o ia, se întindea o nouă vale, adlncă şi alunecoasă, iar dincolo un nou deal, pe care se ridica masivul redutei, cu tranşee înainte şi cu şanţuri.

Pentru batalionul lui Valter, surprinderea fu Îndoit de tristă, căci, In loc de o singură redută, cum era notat pe hărțile ruseşti, românii se găsiră in fața a două redute, ascunse una după alta.

Fu un moment de groaznică nehotărire. Tunurile se opriseră ca să nu lovească în propriii lor soldați. De la turci, nici un semn.

Maiorul Şonțu ridică sabia, cît putea el de sus si strigă: „înainte!"

Colonelul Ipătescu, ieşit din clipa de nehotărîre, comandă şi el „înainte, flăcăi!"

Batalioanele se aruncară pe coborlşul alunecos. Avîntul lor se mărea, ajutat de repeziciunea văii. Ajunseră în fund, se repeziră la deal, încălziți de tot. Muşchii se destinseseră, voința se încordase. Comaneşteanu simți prin urechi o vljiitură ca de nebunie. Alerga **în** suiş, după Şonțu, întorcînd capul spre trupă, oamenii dau năvală, aprijinindu-se de-o tufă, dc baioneta puştii.

Atunci, dtn tranşee şi de pe parapetele turceşti, porni o grindină de gloanțe. Salve de infanterie trăgeau în carne vie. Deodată se umplu dealul de trupuri răsturnate. „înainte, băieți!" striga Şonțu, iar după el, Comaneşteanu, ca ieşit din minți, răcnea cit 11 lua gura: „înainte! Companie înainte!"

Intraseră **în** retranşamentul din fața redutei, gonind pe turci. Un caporal de lingă Comaneşteanu întorsese puşca eu patul spre duşman şi urla ca un nebun: „înainte, don' locotenent!"

Dar năpraznicele Peabody şi Winchester* din redută secerau rîndurile năvălitorilor. Sculați in picioare pe parapete, turcii vârsau valuri de foc şi de plumb peste dorobanți.

Deodată maiorul Şonțu cade. Comaneşteanu, care nu-şi lua ochii de Ia el, sări spre dînsul:

— Domnule maior!

— înainte, Comăneştene!... Nu lăsa oamenii!...

— Mă rog, domnule maior!...

* ***Peabody* şj *Winchester* - tipuri do arino dc for ciifileTt**

El căzuse pe spate, galben ca ceara. Gura i se umpluse de singe. Cuvintele îi gflgîiau în gît **fără** sunete:

— înainte! Du-te! Du...

Pe partea eeelaltă, Valter mîna spre duşman în fruntea batalionului, către drumul acoperit ce lega reduta cu tabăra turcească de la Bucova. „După mine, copii!" striga el; şi oamenii mergeau spre şanțuri, sărind peste găuri, peste trupurile tovarăşilor.

Valter cade, străbătut de gloanțe.

Atunci Milescu ridică brațul sus: „înainte! Nu vă lăsați, băieți!"

Milescu se rostogoleşte în şanț.

Alte glasuri strigă în locul lui: „înainte!" dar şi acestea se stingpentru totdeauna. Colonelul Ipătescu are calul omorit sub el. Locotenenții-colonei Măldărescu şi Poenaru bagă in foc şi celelalte două batalioane ale coloanei nr. 1. în zadar. Cad unii după alții.

Maiorul Lipan, tovarăşul lui Şonțu, e rănit; **Bunt** răniți şi scoşi din luptă mulțime de soldați, omorlți ori răniți.

Şi reduta nu cădea.

Coloana diviziei a 4-a nu fusese mai norocită. Ea îşi Începuse asaltul pe partea opusă şi întilnise reduta Grivița nr.2. Aşa că nu ştia nimic de ce se petrece cu divizia a 3-a, pe care în zadar o aştepta.

Şi aci, acelaşi eroism supraomenesc. Locot.-colonelul Voinescu, maiorul Candiano-Popescu, căpitanul Groza luptă cu tnvierşunare. Vinători, dorobanți, infanterişti de linie, aleargă în pas gimnastic spre Intărituri. Cad, se scoală, iar cad, iar se ridică; **trec** peste cadavre, strigind *ura;* merg Înainte, pină ce ajung la zidul drept al redutei, de care voinicia lor se sfarmă ca de o stincă. Şi atunci cad, ca să nu se mai scoale.

Atacul era respins.

Trupele **Be** adunară pe după o ridicătură de teren.

Comaneşteanu, înlemnit, se oprise pe loc, cu pumnul sting ridicat în vint. Ce era de făcut?

— Păzea, don' locotenent 1 strigă un sergent, aruncîndu-se la pămînt.

O bombă se sparse deasupra lor...

XVIII

Cînd se deşteptă Comaneşteanu, două figuri necunoscute stau aplecate către dînsul, cu ochii ţintă pe ochii lui: una, cu părul alb, cu mustăţile rase, gravă şi gînditoare; alta tînără, cu privirea puternică, ce păruse a străbate prin ploapele lui şi a-l face să se deştepte. Cine erau aceşti oameni.

Comaneşteanu închise ochii din nou. Simţea că e deplin conştient, dar vedea cu limpeziciune cele două figuri: desigur, o halucinaţiune. Deschise iar ochii şi iar întîlni figurile plecate spre el. Atunci voi să întindă mîna, ca să le dea la o parte. O durere străpungătoare li ţintui braţul la loc.

— Se deşteaptă, zise cel mai bătrin.

— Se deşteaptă, adaogă celălalt.

— Te doare, căpitane?

— Grozav mă doare, răspunse Comaneşteanu.

— Foarte bine, întări cel dinţii, ieşind. Te las, doctore.

— La revedere, domnule general.

Ce fel: foarte bine? îşi zise Comaneşteanu în gînd. Dar, in lumina uşei păru a recunoaşte chipul simpatic al doctorului Davila[41]. Va să zică era in ambulanţă. Atunci încercă să-şi adune ideile: cum in ambulanţă? pentru ce? Se uită în plafon: un cort. Ridică binişor capul şi privi împrejur: alte paturi, cu alţi bolnavi. Se gîndi să cheme pe domnul care se uitase aşa de lung la el:

— Mă rog...

— Numaidecit...

Prin uşa cortului, deschisă, intra o lumină de toamnă palidă, încropită.

Domnul pe care-1 chemase veni lîngă el, cu un scaun, şi prinse a-l privi din nou,cu ochii lui inteligenţi:

— Ei, cum merge?

— Rău. Unde sunt eu?

Doctorul răspunse zîmbind:

— Eşti între prieteni, între oameni care te iubesc şi te admiră.

„Oameni care te admiră!..." Pentru ce? părea a zice privirea rănitului. Doctorul se uita la el lung.

~- Nu-ţi aduci aminte?

Comaneşteanu se gindea. Doctorul insistă:

— Ia vezi. Ştii că suntem în război...

— Da.

— Ştii că ai luat parte la asaltul Griviţei...

Bolnavul căuta cu mintea.

— Cum să nu ştii?... Nu eşti dumneata locotenentul Comaneşteanu?

Deodată răsări în mintea rănitului, la numele lui, portofoliul de pe masă cu iniţialele, şi după aceea şirul de evenimente: noaptea de aşteptare, scena cu pachetul maiorului Şonţu, atacul, lupta... Ahl in fine !... Işi aducea aminte !... I se ridică de pe memorie ca un văl de ceaţă.

Medicul păru a pricepe:

— Nu-i aşa că-ţi aduci aminte?

Comaneşteanu dete trist din cap.

— Nu eşti mulţumit?

Celălalt iar mişcă din cap.

— Nu eşti mulţumit că aţi luat Griviţa? Că v-aţi bătut cu toţii ca eroii? Că ai scăpat numai cu o rană... uşoară?

Ochii bolnavului se umpluseră de lacrămi. Doctorul se plecă spre el:

— Ceai?

El nu răspundea. Vru să facă o mişcare eu braţul, dar un strigăt de durere il pironi pe loc.

— Nu te mişca şi nu te nelinişti. Ce vrei?

— O batistă.

Doctorul ii dete batista:

— Ia-o cu mîna stingă.

O luă cu mîna stingă şi-şi şterse ochii.

— în ce hal sunt!... zise el.

— Nici într-un hal. Eşti rănit, zise doctorul cu convingere, dar te vei vindeca, şi vei fi ca mai nainte.

— Unde sunt rănit?

— La umărul drept... Nu-inimic Ceea ce era mai serios a trecut. îţi aduci aminte de tot? Ia gindcşte-te.

Comăneşteanu făcu semn că da.

— Asta e importantul. Dacă n-avem comoţiune cerebrală, totul merge bine. Ar trebui să iai ceva.

Doctorul se duse sâ-i pregătească o supă.

El rămase singur.

Ce gol, ce jale şi ce pustiu!... Război. Moarte. Viaţă. De ce? Unde erau ceilalţi? îşi simţi o vină in umărul drept, şi-i veni in minte că poate se desfăcuse bandajul şi curgea singele. Vru să cheme pe doctor. Dar parcă ii fu silă. Mizerabila de viaţă !... închise ochii. Unde erau ceilalţi?

Un gemăt surd de alături il făcu să privească din nou în jurul lui. Doctorul veni la rănitul care se văita:

— Ce este, căpitane?

— Mor, doctore.

— Da' nu fi copil...

— Nu mă lăsa să mor, că-i păcat de viaţa mea...

— Nu mori, pe răspunderea mea.

Vocea rănitului se muia: parcă vorba hotărîtă a medicului îi făcea bine. Comăneşteanu se uita pe furiş la el: un chip lung, uscat, cadaveric, cu o legătură la cap ca o cealma. Era urlt pînă a fi dezgustător.

Ce mister mai lega şi pe cadavrul acesta sîngerat de viaţă?

— Fă-mă bine, domnule doctor, şi tc-oi pomeni!... Mă! afurisiţii de turci!... Nu s-ar putea să-mi dai o zeamă mai acrişoară, dragă doctore?

— Pentru astăzi, nu, răspunse doctorul, zimbind.

— Aoleo!... gemea rănitul. Aoleo, doctore... Tocmai bine mi se împlineşte termenul de pensie... Aoleu!... Cine-mi culege mie via?... Parcă aş fuma o ţigară şi parcă nu...

Apoi, sculat pe un cot, glfîia, căsca şi gemea. Era respingător de urlciune.

Comăneşteanu închise ochii, ca să nu-1 mai vadă.

Ce formă de erou mai era si ăsta ! Un cal de rasă simte mai mult. Intrase in foc ca un inconştient, gîndindu-se la pensie şi la culesul viei. Se bătuse, şi probabil se bătuse bine. Dar cîtă deosebire I... Nici o pregătire sufletească, nici o înălţare de entuziasm: pensie şi preţul vinului — asta era *ţara* pentru el. Ah, Milescule! Milescule şi Şonţule! şi voi, toţi idealiştii, morţi cu icoana luminoasă a Patriei în suflet, cit de sus eraţi!...

Dar, oare, să fi murit?...

Se gîndi un moment să cheme pe doctor ca să-1 Întrebe. însă li fu silă, parcă orce act de voinţă, orce *act* l-ar fi ostenit. Numai gîndurile curgeau. Unde erau ceilalţi? Unde era Milescu şi muzica lui?... Il văzu la piano, ca în seara cind rîsese Anna de poezia lui. O! Anna... Ce curios ! O uitase. Iar acum, cînd îşi aducea aminte de dînsa, îi era silă, ca de tot. Muzica lui Milescu: *Preajma codrilor.* Ce farmec de vorbă!

Vorbele şi imaginele, asta ne hrăneşte sufletul. Restul — căpitanul de alături.

Simţi un aer cald ce-i cădea pe obraz, ca respiraţia cuiva. Deschise ochii: era doctorul. Il privi aiurit.

— Nu vrei să iai ceva?

El răspunse în silă:

— Ba da, daca trebuie. Suntem legaţi...

Doctorul se uită la el:

— Mă cunoşti?

— Da.

— De ce suntem legaţi?

— De viaţă, zise Comăneşteanu, zimbind.

Doctorul se însenină:

— Bravo. Negreşit că suntem legaţi de viaţă. Un om tînăr ca dumneta...

Comăneşteanu avu pornirea de a-1 întreba de soarta celorlalţi; dar un ciudat sentiment de jenă îl opri. Se uită la doctor lung. Acesta băgă de seamă.

— Doreşti ceva?

— Nu... Aş vrea să ştiu... despre ceilalţi.

— Ce anume?

— Cîţi au căzut şi cine.

Ş

— îmi pare rău că nu-ţi pot Împlini dorinţa, nu ştiu.

Apoi, dindu-i supa, îl intrebă în treacăt:

— Aveai pe cineva de aproape?

— De aproape nu. Despre doctorul Damian se ştie ceva?

— Cred că e la Mecica, la ambulanţele de evacuare. Fii liniştit, că totul merge bine. Am să caut să mă informez de lista căzuţilor, şi, cum vei fi ceva mai bine, te trimitem spre ţară... Eşti mulţumit?

— Da.

Aşezat intr-un furgon de ambulanţă, pe un pat ca un leagăn, Comaneşteanu se apropia de Turnu-Măgurele. Venea de vreo trei zile pe drum. Se făcuse ceva mai bine, sub îngrijirile lui cumnatu-său, Matei, care-l însoţea. în acelaşi furgon erau **şi** alţi răniţi.

Acum ştia tot. Ştia că murise Şonţu şi Valter **'şi** Milescu şi alţii, cunoscuţi **şi** necunoscuţi. O lume întreagă pierise cu ei.

Iar el se Întorcea spre ţară.

Sufletul lui plutea între vis şi realitate, nehotărît, zdrobit de imensa putere a *totului.* Pe cine să judeei? Pe nimeni. Totul se lega, se încurca **şi** se rostogolea mai departe.

Caii trăgeau din putere; soldaţii se legănau pe şea, intr-o parte şi intr-alta; toamna desfăşura vremea senină pe malurile Oltului.

Şi ce farmec avea din nou, chiar în mijlocul zdrobire! Iui sufleteşti, numele riului 1 O adiere caldă trecea prin aer. Ah, Oltule, Olteţulel...

Doamne, sărmanul Milescu !

Era cu putinţă ca Milescu să nu mai fi fost!? Milescu, omul în toată fericita strălucire a perfecţiunei sufleteşti, făcut de natură ca să precumpănească miele de mizerii egoiste, ce, ca şi el, seziceau *oameni?.,.* în ce să mai crezi?

De la bariera oraşului, lumea ieşea înaintea răniţilor, cu aerul inspăimîntat al mulţimei îndurerate. Priviri mîhnite, clătinări de cap, lacrămi, seascundeau în stăplnirea demnă a suferinţei obşteşti. Parcă o rectificare a conştiinţelor urmase după atacul de la Griviţa.

Cind furgoanele ajunseră în curtea spitalului, jalea umplea toate inimele.

Grămădite pe scară, o mulţime de doamne aşteptau.

Cu grije, sanitarii coborîră pe răniţi, unul cite unul. Doctorul Damian aduse pe Saşa înaintea furgonului unde era Comaneşteanu. Galbenă, dreaptă, mută, surora privea cu o intensitate de durere eroică spre patul lui frate-său. Victoria plîngea. Mary, văduvă, sta singură, rezemată de o scară, cu ochii uscaţi, fără să vadă şi fără să audă.

Mai in fund, o scenă sfîşietoare se petrecea. Elena Milescu trecuse pe lîngă furgoane, întrebase pe toată lumea de bărbatu-său şi, cind se Încredinţase că nu era printre răniţi, plecase pe poartă. Anna şi alte doamne se repeziseră după dînsa s-o întoarcă Înapoi, dar ea căzuse în drum, leşinată. Acum o duceau pe sus Intr'-o cameră a spitalului.

Comaneşteanu dormea. Frigurile, care mai încetaseră in ambulanţa de la Griviţa, reveniseră. Osteneala drumului li făcuse mult rău.

Nedezlipită de la capul lui, Saşa veghea.

Cîte şi cite se petrecuseră de atunci!... Ea îl revedea, adolescent plin de viaţă, întinzind mîna Tincuţei Murguleţ, cînd venea de la scăldat, cu Victoria şi cu Mary: patru copii, patru vlăstar i ce creşteau din plin. Iar acum — Tincuţa, moartă; Mary, văduva; Mihai, întins pe pat, între zidurile unui spital.

Credinţa femeii statornice părea zdruncinată. E vreun temei In viaţă? sau nu e nici unul?

Mihai deschidea ochii şi se uita lung la soră-sa. Ea ll întreba:

— Vrei ceva, dragă?

— Elena Milescu.

— Mă duc s-o chem numaidecit.

Natalia Cântă venea dintr-o secţie vecină şi lua locul Saşei. Bolnavul o văzuse fără nici un interes, după cum vedea pe toată lumea, cu suprema indiferenţă a minţelor delirante: numai Elena Milescu tl interesa.

îmbrăcată în negru, palidă, Elena veni binişor lîngă dînsul. El o privi lung.

— Ce mai faci? îi zise încet.

— Bine.

— Nu vrei să te duci acasă?

Ea plecă ochii în jos. Comaneşteanu întinse mîna Iui slabă către dînsa:

— înțeleg... Dar nu mai vine...

Elena dete din cap, cu duioasa ei supunere către soartă. El o privea cu o intensitate de putere în ochi, ce da fiori.

— Unde e Anna?

— Aici. Doreşti s-o vezi?

El făcu un semn din mină că nu.

— Aş vrea...

Şi închise ochii. Elena se plecă spre el:

— Ce-ai vrea?

— Aş vrea să trăiesc... ca să nu vă las singure.

Vorbea cu ochii închişi. Elena făcu semn Saşei să cheme pe Anna. Natalia se duse ea s-o cheme. Anna veni repede şi se aşeză în locul Elenei. Dar bolnavul nu mai deschidea ochii.

Cei dimprejur se retraseră, de teamă să nu-1 supere.

Anna, îmbrăcată şi ea în negru, cu un şorț alb pe dinainte, făcea pe sora de caritate din toată' inima. Ea se plecă spre el, întinse cearceaful şi-1 aşeză la loc; apoi îl atinse binişor pe mînă. Mihai întrebă din nou:

— Unde e Elena Milescu?

— Aici. Vrei s-o chem?

La glasul ei, bolnavul deschise ochii. O privi în tăcere cîteva minute; apoi îi zise, lung, nehotărît:

— Tot mai ai ideile acelea asupra războiului?...

Ea îi acoperi mîna cu colțul cerceafului, şi duse un deget la gură, făcîndu-i semn să tacă.

Grația ei păru a-l înviora. Un zîmbet tîrziu i se ivi pe buze:

— Aş vrea...

Anna se apropie şi mai mult:

— Ce?

— Aş vrea să ştii ce ai pierdut... cu Milescu.

— Ştiu, zise fata încet.

— Ai plina?

Ea nu răspunse, fiindcă îi dădeau lacrămile.

— N-ai pllns îndestul. Plîngi. Trebuie să plîngeți, şi trebuie să vă renaşteți... Unde e soră-mea?

— Aici. Vrei s-o chem?

El se uită la dînsa încruntat:

— Nu Saşa, soră-mea Mary. I-a murit şi ei bărbatul...

Anna dete din cap.

— A plîns? Să plîngă, şi să nu-1 uite. Şi acela era un om.

— Linişteste-te, te rog, zise Anna, cu glasul blînd.

— Să vă regenerați prin lacrăm cum ne-am regenerat noi prin sînge.

— Te rog, Mihai...

— Să nu mă rogi... să pllngi.

— Mihai!...

El tăcu, uitîndu-se mereu la dînsa, aspru. Apoi închise ochii. începea să tremure.

— Unde e Elena? Aş vrea să-i vorbesc de Milescu... dacă nu mi-ar fi aşa de frig. înveleşte-mă.

Tremura tot. Frigurile reveneau cu furie. Accesele se repetau de cîte 7—8 ori pe zi. Saşa plîngea din adîncul sufletului. I se părea că i se deschid izvoarele vieții şi se desface toată în pulbere.

După fiecare acces de frig, venea căldura şi delirul, în cele din urmă, femeile fură despărțite de bolnav. Matei şi cu baciul Micu rămaseră singuri la capul lui.

Către ziuă, starea rănitului era disperată: nu mai ieşea din delir. Doi oameni se luptau să-1 ție şi nu era cu putință. Se scula de pe perne, întindea brațul şi rupea bandajele, strigînd: „înainte!" Cuvîntul acesta se repeta neîncetat, amestecat cu vorbele fără şir: „Maiorul, domnule maior, înainte!".

Cînd cădea pe perne, rămînea ca mort. Ploapele parcă nu mai ajungeau să acopere lumina sticloasă a ochiului.

în fine, dimineața, cind soarele de toamnă biruia ceața şi venea să încălzească geamurile tristului locaş,

rănitul se stinse. O tlrzie mlngiiere aduse el sufletului călător, umpltnd văzduhul cu melancolia iertătoare a vremei ce trece.

Baciul Micu, care-l văzuse de copil, Închise ochii mortului, ochii ce se stinseseră cu imagina războiului tntr-înşii; îi strlnse mînile pe piept şi i le sărută, privind nedomirit la nimicnicia omului.

Iar după mulţi ani, tîrziu, cînd cele trecute se uitaseră, Saşa îşi ducea băiatul la şcoala militară din Iaşi. El se numea acum Alexandru Comăneşteanu, cum dorise mortul.

împotriva voinţii lui tată-său, copilul stăruise cu orce preţ să se facă soldat. Poate că în mintea lui necoaptă, străluceau pintenii şi sabia; dar, desigur, In sufletul lui curat se ivea imagina mortului în război, de la care moştenea numele şi dragostea de pămlntul ţării.

Elena rămăsese singură de tot.

Anna se mărilase. Viaţa îşi redobîndise împărăţia ei. Cîteodată, vara, la Stăneşti, se primbla prin curte in amurg, cîntînd încet: „un castel pe malul mării preajma codrilor o ţine".

Înţelegea acum aşa de bine ce vrea să zică „domn pe legile uitării amintirilor din sine".

1

Sub lumina discretă a lămpii, generalul Villară era gata să adoarmă, cu jurnalul în mînă. Strîns tn uniforma sa de cavalerie, croită după reglemente, de-abia putea îndoi picioarele de la genunchi; de aceea le ținea mai totdeauna Întinse, iar acum mai întinse declt orctnd, intrînd cu virfurile cizmelor sub canapea.

— Iorgule, ce faci!

El tresări, adunîndu-şi ochelarii de pe jos:

— Nu mai e chip să găseşti un om cumsecade. Toți şi-au schimonosit numele: fiindcă s-a potrivit la unul de talent, patruzeci alții vin să ne ambeteze cu moftologiele lor: „Delaurlați, Delaiurceni, Delahingberi". Şi-s toți poeți pesimiţtri, domnule, şi cu lamentații primprejur! D-apoi şi cind ți-i prind la volontariat! Umflă-1, Mitreo!... că-i de ăi cu „delaiurceni"' Scurt comanda !...

Apoi se sculă, se scutură de somn şi de îmbîcseală, işi Încheie tunica şi ieşi zicind:

— Mergem, fată, hai? îmbracă-te, că viu.

întrebarea asta *haită* era adresată unei fete tinere, fiică a unui preot din Transilvania, a cărei mamă fusese in şcoală, la Viena, cu Anna Villară, nevasta generalului. Porția Hulduleac, întoarsă acasă, se măritase modest cu părintele Moise Lupu, aduclnd

intensitatea voinței sale, de obirşie daco-romană, pi-nă In vremile noastre şi pină In treburile patriotice ale bărbatului BSU, pe cind Anna Villară, după scurta şi fugara iubire pentru Mihai Comaneşteanu, se măritase cu o rudă a sa şi era astăzi nevastă de general. Chip interesant, suflet muncit şi bănuitor, Anna Villară păstra, in firea sa necumpănită, o amintire neştearsă prietenei din şcoală, fetei sănătoase şi rumene, ce lupta, alături de bărbat, Împotriva asupririlor, iar acum ocrotea pe fiica acesteia, elevă într-un azil din Bucureşti. Fata se chema ca mamă-sa, Porția, nume pretenţios şi naiv, care ascundea în familia ei, ca în toate familiele romaneşti de peste munți, trebuința sufletească de o zilnică amintire a origin'ei lor*. Fata era In virsta nehotărtrei formelor, tăiată din greu, îmbrăcată din puțin, dar Incintâtoare prin tinerețea vajnică ce-i sta Întipărită in obraz, prin deplina nevinovăție a gîndurilor şi mai cu seamă prin limba fermecătoare pe care o vorbea. Toți in casa generalului zîmbeau de grijea cu care învirlea ea frazele, ca nu care cumva să pătrunză vreo vorbă străină in grai[3], dar toți erau Inrîuriți de sinceritatea felului ei de a Fi.

Pe cînd generalul ieşea, fata juca şah cu Alexandru Comaneşteanu, fiul Saşei, acum locotenent in artilerie. Fata făcuse o mişcare greşită, primejduind unul din turnuri. Locotenentul stăruia sâ anuleze mişcarea.

— Nu se poate, domnule: am greşit, urmează să fiu pedepsită.

Se făcuse roşie şi zîmbea, ridicîndu-şi părul de pe fruntea netedă.

— Ei, Mio, tare mai eşti pedantă, dragă, zise Anna.

Locotenentul se uita la ele amtndouă, neînțelegind către cine se Îndreaptă numele acela nou.

— Alexandru nu ştie. Am descoperit că domnişoara se cheamă Mia.

— Aşa îmi zice tata, explică Porția. *Mia,* adică *sua;* amintiri italieneşti de la *Propaganda** adăcgă ea, dînd din cap cu şiretenie. Apoi urmă cu necazul turnului:

— Aşa eram prinsă in gînduri despre doamna asta de regină, eă n-am păzit turla. Vă rog s-o luați, domnule.

Toemai se întorcea generalul, Impintenat, parfumat, cu felul de tinerețe străină, pe care-1 dă uniforma bărbaților ce se îngrijesc:

— Hai, fată, hai!

— Aşteaptă un moment, să sfîrşească partida, zise Anna.

— Nu pot, dragă, că şi eu am partida mea, care mă aşteaptă. S-o ducă Alecu. Vrei, căpitane?

— Bucuros.

—Bucuros, ha?... Bravo, ai noştri!

Apoi il bătu pe umeri scrişnind din dinți.

— Aşa te vreau, voinic şi bărbat. Hai cu mine la club.

— Bucuros, d-le general.

Anna se uită la bărbatu-său lung. El se răzgîndi:

— Nu se poate, că rămîne nevasta singură. Hai, Porțio dragă.

Apoi o bătu şi pe dinsa pe spate, rlzlnd:

— Ce Porției... Două porții!...

Fata se îmbrăcă, sărută mina Annei, işi luă rămas bun de la locotenent, care trebuia să plece, şi voi să iasă. Anna o opri.

— Mio dragă, nu vrei să vii şi tu cu noi la țară de sărbătorile Crăciunului?

— De, doamnă, ştiu eu... să scriu acasă.

— Lasă că scriu eu Porției... Bonsoir dragă.

După ce generalul şi Porția ieşiră, Anna se scula de unde şedea şi veni lîngă tinăr. Ii puse amîndouă mînile pe umeri şi se plecă binişor spre dînsul. Cum însă şi el o luase de mijloc, ea îi desfăcu brațele de după talie, i le aşeză pe masă şi se uită lung în ochii lui, tremurînd:

— Unde-ai fost aseară de n-ai venit?

— Ne-am primblat.

— Nu spui adevărul!

— Ba tot adevărul.

— Şi după ce v-ați primblat, unde ai fost?

— Asta-i altă întrebare... Iar ne-am primblat.

Anna se uita la dînsul, cu ochii aprinşi de răutate:

— Nu ştii nici cel puțin să minți bine.

— Nu. Şi nici nu țiu.

Ea se aşezase din nou jos **şi** urma a se uita la dinsul ţintă, mişcind nervos din virful piciorului.

— Dacă glumeşti, gluma e de rău gust. De ce nu spui că ai fost acasă?

— Fiindcă n-am foBt acasă.

— Atunci unde-ai fost?

— M-am primblat.

— Pe unde?

— A venit generalul la mine şi am ieşit amindoi să umblăm pe jos, — ceea ce mi-a făcut mult bine, fiindcă stătusem toată ziua închis in casă.

— Pentru ce-a venit Iorgu la dumneta?

El se sculă, pierztndu-şi răbdarea:

— De unde ştiu eu? Fiindcă aşa a vrut.

Ea tăcu un moment, gîndindu-se; apoi sună şi zise feciorului să le dea dulceaţă.

— Iar ai fost la prinţesa Smasmi.

— Da, am fost.

Atunci de ce nu spui drept?

— Fiindcă nici nu mă glndeam că te poate interesa.

— Ce era? Iar Liga[5]?... sau literatură romanească[8]?...

— Şi **una** şi alta.

— Va să zică In calitatea dumitale de june român boier vrei să joci rolul de protector al literilor şi al fraţilor *ghe ghincoloh*- - Prinţesa Smasmi înţelege grozav literatura românească, **iar** dumneta Înţelegi pe prinţesă, — de unde, deci, Înţelegi literatura... Dacă n-ar fi umoristic, ar fi de pllns.

Tlnărul !şi luă chipiul şi foarte politicos se Închină Înaintea ei:

— Astă-seară nu se poate vorbi cu dumneta... Mă tem aâ nu te supăr mai mult **şi** de aceea mă duc.

— Cum pofteşti.

El îi luă o mină să i-o sărute.

— Iar ai vreun congres patriotic urgent?,..

— Nu am nici un congres... **şi** mă mîhnesti că rîzi de **aBemenea** lucruri. Eu nu ştiu ce **fel** de fire eşti: îţi trebuie totdeauna ceva pentru care să suferi sau prin care să faci pe alţii să sufere.

Anna rămase deodată locului, încremenită de cuvintele foarte simple, dar foarte drepte ale tînărului. Aşa era. îşi duse încet mîna Ia gură, gîndindu-se:

— Ce să lac? Văd şi eu câ-i aşa, şi invidiez pe cei ce pot fi altfel. Dar **dacă** mă înţelegi trebuie să mă compătimeşti. lartă-mă şi şezi.

îi luă chipiul din mînS şi i-1 aruncă pe canapea.

— Şezi.

El înălţă din umeri şi şezu:

— Mă mir citeodată cum ai putut prinde dragoste de mama copilei ăştia... Aceea, desigur,nu-ţi seamănă.

— Aceea **Beamănâ cu** dumnevoastră, **patrioţii...**

Comăneşteanu se uită în ochii ei.

— Să mă duc or să stau?

— Cum pofteşti.

— Uite, Anna, stau, ca **să** nu te las cu părerea de rău de-a fi comis o impoliteţe.

Ea tăcu, privindu-şi minile. Intră feciorul şi le aduse dulceaţă.

— La urma urmei, zise ea, părînd a se hotărî şi servind pe tînăr, sunt ceea ce sunt şi nu mă mai pot schimba'... închide ochii.

— De ce? întrebă el mirat.

— Atîtea lucruri îmi aduci aminte!... Semeni cu mama dumitale cum n-am mai văzut! Aşteaptă-mă un moment: viu numaidecît.

Curioasă era, curioasă şi parcă în adevăr nefericită. Bănuitoare şi deci adesea nedreaptă cu cei pe care**-i** iubea, mîndră pînă la exces cu ceelalţi, complicată cu sine, îşi trecea viaţa chibzuind, iar nu trăind. Măritată cu un bărbat a căiui fire era tocmai contrariul de ceea ce era firea ei, fără copii, preocupată de a-şr. păstra averea şi a o apăra împotriva generalului, devenise pe nesimţite mică la suflet şi cicălitoare, deşi avea un fond de adevărată nobleţe de gîndire. în viaţa ei casnică fusese cinstită fără merit, căci mîndria o scutea de greşeli şi îndepărta pe bărbaţi de dînsa, — **ceea** ce n-o Împiedica de **a** suferi de multele şi nenumăratele înfruptări ale generalului din binele aproapelui.

De ciţiva ani, de cind ofiţerul din şcoala de aplicaţie se făcea din ce în ce mai nalt şi semăna tot mai

mult cu visurile ei din prima tinerele, Anna se simţea luată de apă. Ceea ce la început era un sentiment aproape matern, devenise cu vremea o stare sufletească complicată: li era drag ca un copil pe care aproape îl crescuse, incercînd să-l facă după chipul şi asemănarea ei, şi îi mai era drag ca bărbat care creştea cu personalitatea lui, după legile însuşirilor sale fireşti, cu totul deosebite de ale ei- In vremile din urmă se hotărîse ca tînărul să plece la Fontainebleau, pe vara viitoare. La ideea de a nu-l mai vedea, Înţelesese că-l iubea cu adevărat. De atuncilncepuaea se chinui şi mai mult, şi a-l chinui şi pe dînsul. îl ţinea de scurt; vrea să ştie tot ce face şi unde se duce. Smaranda Dudescu, care pretindea că se coboară din neamul Basarabilor Drăculeşti, era obiectul sarcasmului Annei. Prinţesa Smasmi, cum o chema toată lumea, putea fi luată ca tip al unei stări sufleteşti, ce, pe nesimţite, se deşteaptă în clasele de sus ale societăţii noastre. Născută In străinătate, crescută In străinătate, vorbind limbele străine mai bine decît propria sa limbă, prinţesa îşi adusese deodată aminte că esteromâncă şi româncă neaoşe, de neam mare, şi se pusese a vorbi numai româneşte, a se ocupa de Ligă, a da serate literare, In cari o întreagă clasă a societăţii făcea cunoştinţă pentru tntîiaşi dată cu scriitorii şi poeţii români. Curios efect al bătăliei de la Griviţa şi al luptelor de la Plevna, unde sîngele generos al dorobanţilor, vărsat pentru apărarea ţărei, avea aă deştepte atîtea conştiinţe amorţite...

în fine, Anna veni, cu o carte in mină.

— Am să mă sprijin pe autori, zise rîzînd.

Apoi, aşezindu-**Be** lîngă tinăr, deschise un ceaslov plin de icoane şi de sfinţi bizantini:

— Fiindcă te miri adesea de firea mea şi chiar pari citeodată a mă privi de sus, din înaltul nobleţii d-tale[8]... şi al prinţesei Smasmi, o să-ţi citesc o pagină din cartea asta. Eu sunt astăzi româncă, fiindcă asta vreau să fiu. Dar tot sufletul meu e de greacă, greacă din Imperiul roman de Orient*, coborîtoare din

Porphyrogeniţi, nepoată or strănepoată a Iui Vasile Il-a cel Mare[10]... Degeaba zimbeşti.

— Hai să zicem că le cobori din Paleologi or Cantacuzineşti[11], că din aceştia tot mai sunt...

— Vezi că nu ştii istoria. Porphyrogeniţi **Be** chemau toţi prinţii imperiali, adică născuţi în purpură.

Comaneşteanu se sculă şi se inchină Înaintea ei, parcă în adevăr ar fi fost născută în purpură.

— Te rog să fii serios. Ascultă:

„Atîta era de mare inriurirea ideii greceşti, incit împăratul merse în pelerinegiu la Acropolea Athenei. Parthenonu), opeia de cincisprezece ori seculară a lui Ictinos şi CallicrateB'*, trebuia să strălucească atunci din candida splendoare a marmutelor sale, a sculpturilor neatinse încă din inze şi metope, a triumfalei sărbători a Panatheneelor. Veneţienii, turcii şi englejii[18] nu trecuseră încă pe acolo. Tinereţea eternă a templului Athenei, după vreme de cincisprezece veacuri, rămăsese tot aşa de încintătoare ca la început. Singura schimbare ce se adusese monumentului era transformarea lui, încă din veacul al V-lea'*, in biserică creştină. Cultul fecioarei Măria urmase firesc cultului fecioarei Pallas. îndoita sfinţenie a locului atrăgea la sine pe elini ea şi pe barbarii apusului. în acest sanctuar etern al rasei greceşti, se ingenunche Împăratul victorios, Vasile II, armean de origină, elin prin limbă şi inimă. în limba greacă răsunară cinturile bisericeşti. Cu giuvaerurile şi vasele sacre hrâpite tezaurului din Ochrida[13] fu Îmbogăţit altarul Panaghiei[18], al acelei „Notre-Dame d'Athenes", cum o numiră mai pe urmă cruciaţii apusului şi baronii francezi ai Achaiei[17]".

Anna râmase un moment Încurcată. Bucata aceea de literatură i se părea mai puţin frumoasă, acum cînd o cetea cu glas mare, stlnd de sine, fără legătură cu ee fusese înainte şi cu ce venea pe urmă.

—Poate că dumneta nu mă înţelegi, zise ea încurcată.

— Ba te înţeleg prea bine.

— Nu vreau să mă mlndresc. Vreau să explic. Ceea ce era împăratul acesta erau toate familiele de

atunci, şi sunt astăzi toţi urmaşii lor, rătăciţi prin lume: care greci, care armeni, care bulgari, prinşi în adlncimea ideii eline şi deveniţi elini cu sufletul şi aspiraţiele lor. Cei ce au moştenit, prin sînge şi prin tradiţii, năzuinţele strămoşilor acestora, nu se pot asemăna cu dumnevoastră: unii pot fi stricaţi, alţii decăzuţi şi şireţi, alţii nobili cu adevărat — dar toţi sunt mlndri şi mai cu seamă toţi sunt complicaţi. Mă înţelegi?

— Te înţeleg foarte bine. Numai aş avea de adăogat că, dacă e un merit să te cobori din părinţi iluştri, şi noi avem acest merit.

— Vezi? Zici că mă înţelegi... Nu e nici un merit, nici un nemerit. E un fapt. Dumnevoastră vă puteţi coborî, dacă voiţi, cu toţii din Traian. Nu aţi avut insă totdeauna conştiinţa originei dumnevoastră. A fost chiar un timp, şi poate cel mai interesant, în care n-aţi avut-o de loc: acela al formaţiunei poporului românesc aşa cum s-a transmis el pină în zilele noastre. Şi în asta constă diferenţiarea... Rîzi, fiindcă vorbesc ca o carte. Cu toate astea aşa e: propriu-zis rase noi nu există. Poate, cel mult, să existe încrucişeri noi de rase. Ceea ce constituie bătrlneţea sau tinereţea popoarelor este memoria lor, cu alte cuvinte, conştiinţa vieţii. Eu am conştiinţa că trăiesc de inii de ani, din generaţii în gîneraţii; aş putea zice chiar că o *simt* această conştiinţă, în nelinişte maa sufletească, în contrazicerile dorinţelor mele, în autocritica din fieee minută a vieţii **m3le,** în fine, Io. lipsa totală de ceea ce se numeşte *naivitate*".,.

Vorbind astfel, se uita la dînsul cu felul de mulţumire al oamenilor ce se cred nepricepuţi de semenii lor şi cărora li se pare că au găsit o explicaţie.

— Mă înţelegi acuma?

— Te Înţeleg.

— Şi pe cînd eu sunt aşa, dumneta eşti altfel — dumneta şi amica mea Porţia şi fiica ei Mia: dumnevoastră, aceştia, vă mergeţi drumul în pace, fără nedomiriri, fără îndoieli... Ce te uiţi aşa la mine? zise ea, atingîndu-1 cu mina peste obraz.

E1, in adevăr, se uita la dînsa, gata parcă s-o întrebe dacă nu care cumva şi vîrsta fiecăruia putea fi pricina acestor deosebiri; dar n-o întrebă şi tăcu. Ea părea a-l înţelege.

— Spune I Ce te uiţi la mine atit de curios?

— Mă uit, zise el încet, fiir.dtă edesca mi se fete milă de dumneta. îţi trăieşti viaţa 3n gird, în loc de a o trăi In trai. Dă-mi o mină şi lasâ-mă să ţi-o servi. Ar fi o îndreptare...

Anna, la atingerea mînei lui, păiu a avea dccdată revelaţiunea zădărniciei teorielor ei. îi lăsă mira in voie şi Îşi rezemă fruntea pe cartea in care cetise. Parcă o pace binefăcătoaie se lăsa în gîrduiile ei.

— Scoală-te, zise ea tinărului, care-i sta acum alături, în genunchi. Şi mila e ceva, — cam puţin, dar în fine, e... Ce amintire dureroasă îmi trece prin minte 1 Sărmana Natalia Cântai...

Dar nu apucă să sfîrşească bine numele ce rostea şi uşa se deschise cu zgomot, iar unul din soldaţii de ordonanţă intră ca o vijelie:

— Cuconiţă, vine domnul general!

Anna sărise In picioare şi se uita la dinsul cu ochii aprinşi de mînie. Era atît de furioasă că părea Încremenită. In sfîişit işi regăsi glasul, şr privir.du-1 li>rg, rosti silabă cu silabă.

— Ieşi afară, dobitocule!

Soldatul, ruşinat şi umilit, se Întoarse de unde venise, pe cînd Anna se ducea înaintea lui bărbatu-său, fără măcar a arunca o privire către ttnăr. El îşireluase locul pe scaun şi răsfoia cartea Annei intr-aiuri. Trecură cîteva clipe lungi, minute teribile, in cari individualitatea ameninţată nu poate Înjgheba nici o idee limpede.

In cele din urmă se auzi glasul generalului rîzînd ca în vremea cea bună. L'şa se deschise şi ei amîndoi, Anna şi bârbatu-s&u, ir-Duâ la bisţ. Gereielu] ridea să se topească.

— Bravo, Aleculel strigă el, bătînd din palme. Bravo, neică! Intri şi tu In tagma noastră, a proştilor!... Că Domnul a zis: „creşteţi şi vă înmulţiţi, nătărăilor", iar Porţia este o porţie şi jumătate!...

Şi iar ridea plecîndu-se pe genunchi, şi pocnind din palme. Anna îl lăsase de braţ, rămasă cu un pas înapoi, şi se uita la Comăneşteanu, ţintă. Acesta, încurcat, privea la ei ca la nişte comedianţi. Ce voiau să zică?

— Da' bine, frate, că m-am întors acasă!... Ei, scrim numaidecît părintelui Lupu...

— DeBpre ce? întrebă tlnărul începînd să-nţeleagă?

— Cum despre ce? Ştiu că n-o să-ţi dau eu consimţimintul, că fata nu-i a mea, neiculiţă.

Apoi iar se porni pe rls, bătîndu-1 pe umeri:

— Bravo ai noştri! Aşa mi te voi: june însurăţel cu zgarda de git.

— Da' nici n-am gîndit, domnule general!

— Nu-mi umbla cu fleacuri, că mi-a spus mie Anna... Scurt comanda!

Comăneşteanu se uită un moment la dinsul, zicindu-şi, parcă fără voia lui: uite ce prost e 1 Anna veni binişor spre el şi-1 atinse pe braţ, vorbind încet şi rătăcit:

— Ţi-am spus să te gindeşti bine. Nu tăgădui, fiindcă am martori că mă rugai în genunchi să-ţi dau pe Mia... Parcă Mia ar fi a mea!

Tlnărul, încremenit de atîta îndrăzneală, rămăsese mut.

— Hai, Alecule, că măi vorbim... Mă duc să-mi iau port-tabacul. Nu te nelinişti, oă scriu chiar astă-seară părintelui Lupu.

Intr-o clipă, Anna fu lingă dinsul, strîngindu-i mînile In mînile ei:

— Scapă-mă ! Te rog, te implor, nu mă lăsa in batjocura slugilor!... Am să-1 vir în puşcărie pe mizerabilul acela.

Tremura, se făcuse galbenă şi parcă chiar urltâ... Vanitatea rănită strîmbase armonia linielor figurei.

— Du-te, te rog...

Şi fiindcă el nu se putea urni din loc, Înmărmurit de enormitatea sacrificiului ce i se cerea, pentru a înlătura bănuiala unei slugi, — se duse ea.

Rămas singur, indignat de purtarea ei, se răsculă intrînsul sentimentul de dreptate şi, fără a se gindi ce face, lovi în masă cu latul palmei şi zise tare:

— Nu e adevărat!

Atunci Anna, din odaia ei, veni din nou către dinsul:

— Să ştii că nu mă mai vezi. Dacă nu te poţi ridica peste un moment de slăbiciune, nu ai sufletul unui adevărat bărbat!

— Bine, îmi ceri prea mult I...

— Aşa îţi pare acum. Vei vedea mai tirziu că nu-ţi cer aşa de mult...

Se auzea vocea generalului prin anticameră. Tlnărul plecă, iar Anna ieşi după dînşii, petrecîndu-i,parcă nu s-ar fi întîmplat nimic cu ei.

II

Se ridica luna pe dealurile de la Ciulniţei, luminind cimpurile întinse. Zăpada rotunjea colnicele, umplea afundăturile, parcă un vis ar fi învăluit toată firea în nerealitate.

Sania mergea pe pirtia bătăturită, alunecind şi ea ca o închipuire. Muchia grindurilor da la iveală cîte o colibă fumurie, căpiţe de fîn, şire de paie, cari, în singurătatea dimineţii, păreau namile din poveşti.

Locotenentul se uita pe gînduri în slava cerului.

Dacă n-ar fi fost clopoţeii de la cai, mersul lui pe întinderea cimpului i s-ar fi părut ridicat in vremuri depărtate. Scoase capul din gulerul blănii şi se uită spre răsărit: o dungă de lumină, parcă mai mult bănuită declt adevărată, năzuia să lupte cu luna- în trecerea neclarificată a imaginelor, i se păru că vede pe culmea unui grind un şir de umbre, ce se scoborau dincolo pe vale.

— Semn de iarnă grea: ies lupii în hăitieuri.
— Pe ce drum suntem, baciule?
— Pe drumul nostru, coane.

Baeiul îmbătrînise. De cînd se întorsese a doua oară in curtea lui Matei Damian, nu **Be** mai dusese de la el. Cam trist, cam singuratec, se ţinea încă drept bătrinul. Fusese ridicat la rangul de morar, apoi de îngrijitor de moşie, iar acum, de cind curtea de ia Comăneşti răraînea tot mai singură, la acela de puşcaş.

E drept că văzuse multe, multe petrecuse şi de multe suferise baeiul. După război, cind sămînţa de viaţă nouă încolţea în toate inimele, la Comăneşti se ofilea floarea locului, stăpina văilor, doamna lor a tutulor. Moartea lui Mihai Comaneşteanu zdruncinase din temelii alcătuirea sufletească a surorii sale. Saşa trăise ciţiva ani ca o închipuire de poveste, plecată spre şoaptele unei lumi nevăzute, bună, blinda ca Întotdeauna, pină ce se stinsese. Bărbatu-său părea pornit şi el pe acelaşi drum. înconjurat de tot ce fusese drag neveste-si, trăia singur la Comăneşti, luminîndu-şi viaţa prezentă cu icoanele trecutului.

Cei doi băieţi, Alexandru şi Mitică, crescuseră şi se făcuseră oameni. Cel mai mare intrase în şcoala militară, contra voinţii părinţilor, cu incăpăţinarea blajinâ a naturelor timide; ieşise sublocotenent în artilerie; făcuse şcoala de aplicaţie, — iar acum, locotenent, ales pentru a fi trimis la Fontainebleau, venea să treacă sărbătorile cu tată-său. Cel mai mic era deja în străinătate, unde sfîrşea Dreptul, vioi, harnic, plin de gînduri bune pentru viitor.

Dar de chipul celui mai mare se legau amintiri scumpe tutulor. El moştenise figura mă-si, moştenise numele ei şi, mai mult decît toate, moştenise de la unchiu-său, mortul In război, aureola de speranţe ce pun unele familii pe fruntea unui copil. Tată-său 11 privea lung, se pierdea citeodată in ginduri nesfirşite despre taina de simpatie cu care înconjură natura unele chipuri omeneşti şi niciodată nu-i trecuse prin minte să-t pară rău că fiu-său lăsase numele părintesc spre a adopta pe acela de Comaneşteanu.

Cind dar locotenentul se dete jos din sanie, în bruma dimineţii de iarnă, tatăl său îi ieşi înainte şi-l strînse la piept, tremurînd. Baciul se rotea prin cerdac, pe Ia geamuri, pe cînd feciorul ridica blana din spatele tînărului. Atunci apăru militarul voinic, nalt şi mlădios, zîmbind de bucurie. Tatăl său bufnea într-aiuri, înecat de emoţiune. în chipul tînărului, blond cu ochii negri, trăia imagina mă-si cu atît de vie asemănare, incit parcă o glumă a naturei ar fi ridicat capul de pe umeri de femeie şi l-ar fi pus pe umerii puternici ai bărbatului. Tată-său nu mai putea rosti nici un cuvint. Deschise uşa de geamuri pe lacarese-n-vlrtea baciul şi-i făcu semn să intre. Bătrinul puşcaş rămăsese in picioare, uitîndu-se lung la tinăr.

— Ă, Doamne, boierule, că mult îi mai seamănă răposatei cucoane 1... Adevărat *Sulfină!*

Numele rămăsese tînărului de la maicâ-sa- Pe cînd era copil, Saşa il chema *Sulfiniţâ,* din cine ştie ce apropiere tainică între băiat şi floare. Iar acum, cînd vremea trecuse, baciul găsea şi el că floarea înflorea:

— Sulfină, coane, încheie baciul: floare curată!

Ca să facă plăcere Iui tată-său, tînărul intră la dinsul în odaie să se culce. înăuntru era cald. Se dezbrăcă pe jumătate şi, prins pe ginduri, se rezemă de sobă. In casa aceea In care crescuse, în mijlocul lucrurilor ce-l Întovărăşiseră de cind deschisese ochii, domnea pacea unui trecut plin de tinereţe şi de durere. Acolo murise mamă-sa, acolo văzuse ca prin vis pe unchiu-său, acolo se născuse el: tot ce era acum împrejuiul lui fusese şi altădată: statornicia lucrurilor, în care sufletul cel mai turburat îşi găseşte liniştea.

I se păru că-i e frig şi-şi puse pe dînsul o haină. în fuga mişcărilor işi ridică braţul, aşa cum făcea citeodată Mia... Pentru intîiaşi dată se gindea Ia dinsa, de cînd se despărţise de Anna. Mia !... Anna !..- Ce de impresii venetice, in mijlocul acelor nevinovate şi tăcute mărturii ale vieţii lui lăuntricei Tot ce era acolo ii

vorbea limba iubirii părinteşti, graiul simţirilor adevărate, pe cari numai moartea le curmă. Parcă acolo, şi Anna şi Mia şi prieteni şi tot ce era fierberea vieţii de acum, devenea străin, devenea mincinos...

Anna!... Cartea cu icoane greceşti!... Ei, şi!?...

Era muncit de nedreapta hotărîre a Annei.

Nu e iertat nimănui să robească pe aproapele său, pentru a hrăni o zadarnică închipuire de sine. Vanitatea Annei şi libertatea lui! Da' negreşit că libertatea lui era mai scumpă decît tot. Ce i se putea intîmpla? Să se bată cu generalul sau să-1 despreţuiască Anna... La urma urmei putea să-1 şi despreţuiască, că doar nu putem împiedeca pe oameni să cugete or să simtă cum vor. Făcu un pas către masă, spre a răsuci cheia de la lampă, a cărei flacără se micşora. O rază de lumină cădea pe geamul unui portret. Lăsă lampa şi se apropie de portret. Erau două: unul infăţişea chipul senin al mă-sei; celălalt pe al lui unchiu-său.

între lumina crepusculară a dimineţei de iarnă, ce de-abia se cernea prin ferestre, şi lumina slabă a lămpii, se înfiripa o lume nouă, în care cele două icoane de pe părete păreau a se însufleţi. Din fruntea bărbătească a *unchiului* se desprindea seninătatea, înrîurirea unei vieţe ce se jertfise de bunăvoie pentru împlinirea datoriei, liniştea clasică a figurilor intrate în pacea eternităţii; pe cînd din obrazul oval al mame-si pornea raza caldă a gîndurilor materne, surîsul vag şi binevoitor al mlngîierii. între cele două imagini iubite, el, realitatea şi tinereţea, se simţea învăluit de puterea lor de umbre, ridicat de pe pămînt şi aşezat între ele amîndouă, şi, de acolo, privind înapoi, spre el, omul cel adevărat. Atunci, fără un moment de îndoială, personalitatea lui i se înfăţişe minjită şi degradată. între cei doi Gomăneşteni, unul mort pentru iubirea de ţară, celălalt refugiat parcă în nerealitate, se forma o atmosferă de idealitate binefăcătoare, în care viaţa lui reală se purifica.

Se aşeză pe un scaun, ca şi cum s-ar fi coborît pe pămînt, şi urmă a se gindi. Trebuia să se sacrifice pentru Anna...

Dar problema, scoasă din generalităţi şiredusă astfel la valoarea ei proprie, îi păru ca nu stă în picioare faţă cu judecata sănătoasă. Să-şi jertfească el libertatea pentru vanitatea nejustificată a unei femei!... Nu era logic.

Nu era. Dar adevărata frumuseţe a sufletului stă tocmai în împlinirea unor datorii ce mai întotdeauna par nelogice. Nu e logic să sufere el, ca să nu sufere ea; dar e foarte frumos.

Şi atunci păru hotărit, — cînd deodată îi veni in minte altă întrebare: dar Mia, fata nevinovată?...

Aci era întuneric complect.

Se arunca pe pat, ostenit, simţind că-i huie capul, în încurcătura gîndurilor, i se păru că umblă cineva pe la uşe. Atunci strigă pe fecior; dar în locul lui se ivi figura lui tatu-său.

— Nu dormi?

— Intră tată. Nu dorm...

Doctorul Damian intră lung, purtînd într-o mină un pahar cu ceai după moda românească.

— Mi s-a părut că nu dormi, băiete, şi ţi-am adus ceaiul, dacă mai eşti deprins cu el. Ţi l-am făcut eu, aşa cum ştiu că îţi plăcea...

Deadată toate gîndurile părură a se potoli faţă de blajina figură a lui tată-său.

— Da' nu te-ai culcat.

— Nu.

— De ce? Te simţi poate prea obosit.

— Nu. Mă simt, dimpotrivă, odihnit, cu trupul şi cu sufletul, ca întotdeauna cînd viu aici.

Doctorul dete din cap. Se uita în ochii lui fiu-său, gata parcă să-i facă o întrebare ce nu lua formă. în fine, se hotărî a-i zice:

— Cind pleei?

— Ar trebui să plec din vreme, pentru ca să mă pot deprinde cu viața de acolo şi să mă pregătesc de şcoala politehnică.

— Bine.

— Aşa ar trebui. însă cine ştie cum s-o întîmplâ.

— Pentru ce?

— Pentru că e mult mai greu a face decît a zice. Nu mă pot despărți de țară, cu toate cusururile ce i le recunose[19]. Dumneta ce crezi?

— Eu, ce să cred... Bine ar fi şi aşa. Dar trebuie să-nveți şi să vezi lume. Pentru oamenii moderni, călătoriele sunt neapărat trebuitoare. Pentru oamenii de caracter, mai puțin.

Tînărul se uita lung la el:

— Dumneta rămîi singur.

— Cam singur. Dar nu trebuie să te îngrijeşti de mine. Eu sunt trecutul, — tu eşti viitorul. Eu te urmăresc peste tot cu gîndul şi sunt prea fericit cînd te ştiu sănătos.

Comaneşteanu luase mîna lui tată-său:

— Dar dacă nu m-aş mai duce?...

Mîna doctorului tremura...

— Dacă nu te-ai mai duce!... zise el lung.

— Da, repetă tînărul, dacă nu m-aş mai duce!... dacă aş rămlneaaici.... şimaimult: dacă m-aş însura... ce-ai zice?

— Ce să zic?

— Nu ai fi mulțumit?

— Ba da, — pentru mine.

— Şi pentru mine?

— Da...

Comaneşteanu începu a ride, fericit de-a simți bucuria lăuntrică a lui tată-său, care lupta cu gîndul datoriei părinteşti. Amîndoi se socoteau obligați să-şi ascundă năzuințele personale, părintele voind a îndemna pe fiu să meargă în străinătate, deşi dorea tocmai contrariul; fiul părind hotărît să rămînă în tară şi să se însoare, deşi poate că dorea altceva.

Tînărul deveni deodată serios.

— Ascultă-mă, tată. Eu văd şi înțeleg foarte multe lucruri; nu am însă destulă voință spre a îndrepta

greşelile noastre ale tutulor. De ee ai zis că pentru oamenii de caracter călătoriile nu sunt neapărat trebuincioase?

— Am zis aşa o vorbă în vînt.

— Ba nu, fiindcă pare un nonsens, dacă nu mi-1 explici, — caracterul fiind tocmai singurul bine cu care ne naştem şi pe care Împrejurările dinafară **nu** ni-1 pot lua nici nu ni-I pot preface.

— Se poate... E ceva cam aforistic. La tinerețe aforismele sunt încîntătoare. Mai tirziu Insă contrazicerile vieții pulverizează adevărurile sufleteşti găsite de alții, şi atunci aforismele **nu** mai fac două parale... Caracterul se preface şi el, ca tot în lumea asta, şi, pentru a-l păstra într-o desfăşurare logică, e bine a **nu** schimba condițiunile de viață în care trăieşte. Lumea cea mare se freacă şi se rostogoleşte ca valurile oceanului, cari sunt toate rotunde, iar omul are, la temelia vieții lui sufleteşti, darul neprețuit al imitațiunei... Cine a călătorit mult, a cetit mult şi a gindit mult poate doblndi o originalitate literară, dar rareori o originalitate de caracter. Numai cine se naşte cu o putere de viață nețărmurită, cu patimi mari, cu pofte violente, are şanse să străbată in lume neschimbat; pe toți ceilalți îi nivelează viața — din fericire.

— De ce, din fericire?

— Fiindcă altfel numai oamenii lui Nietzsche ar rămînea In picioare, trăind ca într-un balamuc.

— Atunci, tată, cum rămîne cu caracterele?

— Rărnine aşa: cine vrea să-şi păstreze nota personală a poporului sau a familiei din care se coboară e bine să stea acasă; comparația trage după sine imitația, iar imitația omoară originalitatea...

— Aforism, tată.

— Se poate.

— Atunci ne-am înțeles: nu mă mai duc în străinătate şi poate... mă şi însor.

Doctorul aştepta ca fiu-său să-i spună mai mult; cum însă acesta se opri din povestit, tăcu şi el. Se uita numai, se uita lung la tinăr, rostogolind în minte cine ştie ce imagini din trecut, scumpe lui, căci ochii i se

umplură de lacrămi, iar mîna i se rezemă încet de brațul tînărului.

— Cine ar putea zice că tu ești copilul cu care mă jucam eu acum 20 de ani?...

Comaneşteanu rise cu plăcere:

— Atîta am devenit de hursuz?

— Nu. Ai devenit bărbat, şi acuma îmi eşti drag altfel... Dar tu, acela de atunci, şi eu, acela de atunci, unde suntem?... Vorbeam adesea cu maicâ-ta despre voi, cînd erați mici... îți mai aduci tu aminte de dînsa?

— Cum să nu-mi aduc aminte!...

Vorbele Ii se înecau în piept, pe cînd gîndurile lor pluteau în aceeaşi lume trecută. Şi stau acolo amîndoi, fără a hotărî nimic, ca doi vlăstari rămaşi dintr-o pădure veche.

Doctorul se sculă tot el, şi făcînd clțiva paşi prin cameră se opri din nou In lața tînărului:

— Aş fi dorit să-ți vorbesc şi de afaceri, dacă erai hotărît să pleci... Datoriele noastre cresc...

— Adică ale mele, tată.

— Cum însă zici că nu mai pleci, vom vorbi altă dată. Te las, că poate vrei să te odihneşti.

— Nu.

După ce doctorul ieşi, fiu-său, rămas singur, se simți coprins dc-o nespusă dragoste pentru bătrfn, dragoste şi milă. Il înțelegea aşa de bine, fiindcă erau amîndoi din acelaşi aluat: frica de realitate,temerea de a răni pe alții, delicatețea adevărată, ii făcea pe amindoi să fie pururi victimele semenilor lor cind ae ocupau de afaceri. El se Încurcase în datorii, fără sâ ştie cum: comitetele patriotice, Liga, prietenii, şi mai presus de toate lipsa de socoteală şi de control 11 siliseră să se imprumute in dreapta şi în stingă şi să se înfăşure în ițele dobinzilor ca o muscă în pînza unui painjen. Aştepta pc frate-său ca pe Mesia, să-1 scoată din greutăți, căci acela avea altă fire.

Şi gîndind astfel, îşi bău ceaiul şi se îmbrăcă. Ziua se vestea bună. Soarele se înălța peste lumea sclipitoare de zăpadă. Se vedeau pe drum vite rătăcite, cu părul mițos, cu nările fumeginde. Pe sub streşinele țărăneşti sfîrîiau vrăbioi, zgribuliți de frig. Prin copacii din curte clămpăneau ciorile.

Prins deodată de dorul de a trăi din viața aceasta plină de sevă lăuntrică, Alexandru Comaneşteanu trecu repede in odaia de alături, unde ținea armele, luă o puşcă, puse cartuşe In amindouâ țevile şi ieşi afară sub pomi, unde le descarcă in gloata ciorilor. Un nour negru se ridică din ramurile pline de cuiburi şi un zgomot infernal umplu aerul de croncăneala sălbatecă

Pe cînd el scotea cartuşele goale din țevi, se ivi baciul Micu, înconjurat de ogari, parcă mirosul de praf de puşcă l-ar fi deşteptat din toropeală.

— Ale dracului cioci!... Am vrut eu să le dărîm cuiburile, da' unde mă lasă boierul...

— Ce mai faci, baciule? il întrebă Alexandru cu glas voios.

— Ce să facem, coane! Cu pustiele astea de bătrineți...

— Tot voinic, tot harnic !

Baciul zîmbea, dind din cap:

— Ia, de azi pină mîine.

— Ce-ți fac ogarii? Văd că i-ai înmulții.

— Se înmulțesc ei, bată-i vina lor...

Apoi fluieră într-aiuri ca un şarpe, şi deodată ieşiră de prin toate găurile o puzderie de ogărime, lungi in picioare, cocirjați de mijloc, pe care săreau cățeii, cu labele groase. Nici o manifestare de bucurie pe ei, nici o gudureală: serioşi, cu coada covrig, stau lîngă baciu, aşteptlnd parcă un semn.

— Mulți ai, baciule?

— Tot sunt, coane.

— Hai sâ eşim la cîmp.

— Cum ăi porunci.

— Striga la grajd să ne puie caii.

Baciul păru întinerit. îşi trase ciubotele după el mai din plin, şuicrind la ogari şi se duse spre grajd sâ ajute vizitiului la pusul cailor.

Vîntul aruncase zăpada prin ulițele satului atit de neregulat, încît unele case erau tntroienite pină la streaşină, pe cînd «Hule. pe linia din față, erau cu totul libere. Sania trecea prin nămeți adinei sau se

hîrşea pe pămintul Îngheţat. Caii tineri, nescoşi din grajd **de** mult, umblau cu nările in vînt, orbiţi de lumină, **gata** să **se** sperie de toate nimicurile.

Trecură prin sat **îără** greutate, **dar** cind ajunseră Ia barieră, un ciine, sărit ca **din** pămînt. dete vint cailor. La cimp, zăpada era deopotrivă de înaltă **peBte** tot, iar pirtia bună. Aci, goana nu mai **era** împiedecată **de** nimic. Fugeau caii tineri pe albul pămîntului, spintecînd văzduhul **ca** păsările cerului. Sania aluneca pe linia drumului ca o glumă.

Vizitiul **se** răsturnase pe spate, trăgind de hăţuri fără nici un folos.

— Ţine, mă!

— Nu mai pot, coane, că mi-au tăiat mînile-

Comăneşteanu se sculă in picioare şi luă el hăţurile, pe care le lăsă libere. Caii, mai mult declt fugeau, nu puteau să fugă. Atunci ee puse cu biciul pe ei. De unde găsiră putere să fugă şi mai mult, nu **Be** putea bine pricepe, — dar fugeau şi mai mult. Aerul rece tăia obrazul şi oprea respiraţia. Comăneşteanu, după eîtva timp, Încercă să stringă hăţurile, sperînd că acum voinţa lui va stăpini avlntul lor nebunesc. Nimic. Atunci, la un limpeziş de drum, li cîrmi la dreapta, pe cimp, lâstndu-i eă alerge către o muche **de** deal 1...

Cînd, în fine, părură că nu mai pot, inceică iar să-i oprească, şi, in adevăr, ti opri. Dar, parcă ar fi fost Înnebuniţi de propria lor fugă, caii tremurau, Bforăind şi întorclnd ochii roată în ţoale păiţilp. Eiau minunaţi. Se mişcau pe ei toate vinele; fumega aburul dintr-lnşii ca dintr-o apă clocotită; băteau din picioare, răscolind zăpada cu copitele.

Comăneşteanu se dete jos să-i privească.

— Cucoane, nu te da jos, zise vizitiul cu hotSrlre.

— De ce?

— Calu miroase a **lup...**

N-apucase bine să zică vorba, că deodată, mişcaţi parcă de acelaşi resort, ogarii o porniră In goană apre muchia dealului, iar caii răsuciră senin Sn Ice şi o rupseră Ia fugă din nou.

Comăneşteanu, rămas singur, începu a rîde, pe cind baciul arunca puşca din sanie, stngînd eît îl lua gura:

— Cucoane, puşca 1

El luă puşca din zăpadă, o şterse bine, apoi Îşi cercetă plumbul din cartuşiera cu care era SncinF şi puse in ţevi postii. După aceea îşi ridică botforii răsfrinţi şi se întoarse spre ciini.

Scena ce **i** se infăţişe îi păru nouă şi interesantă, Parte din ogari, cei mai bătrini, se repeziscră spre lupi, pe cînd cei mai tineri păreau a-l aştepta să le vie în ajutor. Lupii, în loc de a fugi, se Întorseseră spre clini.

Prins deodată de un fior cald, Comăneşteanu eări ln lături, cum **făcuBeră** caii, **şi** se repezi spre deal, strigind **ca** un nebun.

— Uite lupul, **mă** I...

Clinii toţi ţişniră prin zăpadă către muchia dealului. In repeziciunea imaginelor, tînărul işi vedea umbra pe luciul stelat, cum alerga alături de dlnsul.

Pe deal însă gluma se îngroşa. Doi ogari erau sfîşiaţi în bucăţi. Cu părul zbirlit, **cu** ochii sticlind de hămeseală, lupii tăbărîseră pe hoiturile clinilor, trăgind cu dinţii in lături hartanurile de piele şi de oase.

Comăneşteanu descarcă amîndouă ţevile în hâitic, dar fără nici un folos. Atunci, hipnotizat parcă de priveliştea ce avea **în** faţă, se opri. Cimpul Întins se vedea plnâ cine ştie **unde**, fără o pată, Jără un semn de viaţă, decît **Bănia** cu caii, ce fugeau nebuni spre casă.

Desfăcu repede ţevile, aruncă cartoanele arse şi puse la loc două cartuşe cu glonţ; apoi se apropie, deschise pasul spre a se rezema bine şi ochi: cu un foc, culcă la pămînt un lup; cu al doilea un altul. Iar înrărcă puşca.

Toată învălmăşeala de lupi şi de clini se cobora acum pe valea ceelaltâ. Cind ajunse pe muchia dealului, scena ce i se înfăţişă **i** se păru dezgustătoare: doi dintre ogarii cei mai bătrini stau tolăniţi la pămint, trăgind din coşul tovarăşului lor omorît. Ceilalţi goneau lupii, cari fugeau pe vale.

Comaneşteanu parcă se simţi el însuşi sălbătăcit şi crud. Se apropie de clinii ce mincau şi-i lovi cu piciorul în coaste, strigînd: „ţine lupul, mă!". Unul din ogari se sculă, chelălăind; celălalt Insă clămpăni cu gura către piciorul ce-l lovea. Atunci, el, fără să-şi dea seama de ce face, întinse puşca spre cîine şi-l omorî pe loc. Apoi, tot mai aprins, se luă după lupi, asmuţind ogarii şi chiuind ca un nebun:

— Uite lupul, mă!...

Goneau cu toţii pe povîrnişul dealului, ogarii sărind, el alunecînd, însufleţiţi de acelaşi instinct de fiare sălbatice. In goana lor, un cîine îi tot tăia drumul, jumătate jucîndu-se, jumătate mîrîind. El se opri un moment şi se uită la dînsul: îi sticleau ochii în cap şi i se încreţeau mustăţile deasupra dinţilor cîineşti. Atunci plecă puşca cu ţevile în jos şi chemă pe ogar la sine, mîngîindu-l pe cap. Cîinele se linişti ca prin farmec, parcă acest act de blîndeţe l-ar fi scos din sălbătăcie şi l-ar fi întors la starea lui domestică. Impresionat, Comaneşteanu se opri de tot, se ridică iar pe muchie şi fluieră spre ogari, ehemîndu-i spre dînsul.

Acum, cînd începea să se domolească avîntul vînătoresc, revenea conştiinţa stării in care se găsea: încotro să-şi îndrepte paşii?

Deocamdată rămase cu ochii ţintă pe orizont: se juca lumina în palii strălucitoare, parcă o mînă nevăzută ar fi ţesut o pînză de argint ridicînd şi coborînd iţele. Cerul părea de sticlă. Nici o vietate, nici un semn de urma omului. întinderea albă, nesfîrşită, ce ee pierdea In jocul luminei din marginea orizontului, umplea sufletul de pace şi oarecum de nepăsare, parcă fiinţa îngustă a trecătorului s-ar fi simţit mai aproape de nefiinţa imensă a totului. Ce voia Anna? Ce voiau toţi cei dimprejurul lui, rauncindu-se după himera fericirei? Parcă niciodată nu se simţise el, cu lipsa lui de voinţă, mai Înţelept decît în minutul acela fugar, tn care zădărnicia pacinică a naturei îl învăluia din toate părţile.

„Fie voia lor" era gîndul lui cel din urmă.

Şi se întoarse iar spre elini, chiuind şi fluierindu-i, — cind o descărcătură de puşcă îl făcu să-şi îndrepte ochii pe valea de pe care venise. Era baciul Micu. Alerga bătrinul cît îl iertau puterile, plin de zăpadă pe spate, ingrijurat. De îndată ce putu vorbi, Îşi dete drumul necazului.

— Sărac de maica mea, cucoanei că glndeam că nu mai văd zi albăl...

— De ce, baciule?

— Păi se poate sâ te las eu Intre lupi?

Tînărul rîdea de plăcere şi de dragoste pentru bătrîn:

— Ai sărit din sanie !

— Da' bate-o-ar Dumnezeu de tîrlie, că nu ştiam cum să mă arunc jos...

— Şi cum te-ai aruncat?

— Da' parcă eu ştiu !...

Comaneşteanu rîdea cu plăcere:

— Ei, acuma ce ne facem?

— De asta nu mă tem eu, coane, că om merge spre al de Ieremia Mocanu... Mă gîndesc numai ce-o să zică boierul, cînd o vedea sania goală.

— N-o să zică nimic, că doar ştie că nu sunt singur. Cu baciul Micu unde nu mă duc eu !...

Bătrinul păru mulţumit. îşi adună cîinii de pe dealuri, clţi mai erau, şi o porniră pe creasta muchii, înspre Ieremia Mocanul.

III

De la tîrla lui Ieremia fură trimişi oameni în toate părţile, cu cîte un bilet din partea tînărului, spre a înştiinţa pe tată-său că nu i se întîmplase nimic şi că se ducea spre Făurei, moşia Annei Villară, care era mai aproape de tlrlă decît a lor.

Cînd ajunse, către seară, la Făurei, găsi pe toată lumea adunată la ceai: doctorul Damian, generalul, nevastă-sa Anna; apoi Mia, părintele Moise Lupu şi soţia sa, Porţia. Aceştia din urmă veniseră în ţară, chemaţi de Anna, să petreacă sărbătorile cu fiica lor.

La intrarea lui Comaneşteanu, se produse mişcarea de jenă şi de curiozitate Ia care dă loc sosirea unui oaspete. Generalul Villară era în mare discuţie eu părintele Lupu şi cu Anna, asupra literaturei româneşti. Pentru un moment, discuţia fu lăsată la o parte. Urmă foiala în dreapta şi in stînga a grupurilor. Generalul prezentă pe Comaneşteanu preotului şi soţiei sale, după bunele lui deprinderi umoristico-sentimentale.

— Iată, părinte, junele nostru soţial-democrat[21], vinător de fiare sălbatice şi mincător de inimi. Cu botforii ăştia pare a se cobori din Mihnea-cel-Rău, pe cind în realitate el este Alexandru-cel-Bun. Maică presbitero, ţi-l recomand: dacă vrei să fondezi pentru a doua oară Sarmisegetuza, ăsta ţi-e omul.

Porţia zîmbi frumos, intinzîndu-i mîna, pe cind preotul se uita lung la el. Tînărul vedea pentru întîiaşi dată pe părintele Moise Lupu: nalt, voinic, cu o frunte netedă, cu ochii senini, plini de hotărire bărbătească; cu obrazul ras, lăsind să se vadă gura fină; îmbrăcat curat, cu *reverenda* aninată elegant pe spate, nu semăna întru nimic cu preoţii de toate zilele.

îşi strinseră mîna unul altuia cu evidentă plăcere şi prinseră a şedea şi a asculta convorbirea celorlalţi. Anna şi cu generalul erau cufundaţi într-o critică nesăbuită, cum de cele mai multe ori se întîmplă românilor, despre tot ce aveau în ţara lor, oameni politici, literaţi, aetori, muzicanţi, pictori. Totul era nul, după dinşii; totul era străin[22]:

— Fleacuri, părinte, zicea Anna. Tot ce vezi d-ta la noi e minciună. Sub masca înşelătoare a patriotismului, sau a interesului pentru literatură, sau a iubirei de aproape, se ascund două cauze: căpătuiala şi vanitatea. Dumnevoastră, cei de peste munţi, sunteţi iluzionări. Vă închipuiţi că la noi e pămîntul făgăduinţii...

Preotul se uita trist în fundul paharului cu ceai. Anna simţi că vorbele ei strîmbau linia sufletească a părintelui Lupu; de aceea, cu o mişcare plină de graţie, ae apropie de el, îi turnă ceai din nou in pahar, zicîndu-i încet:

— Nu-i aşa?

— De, doamnă l... Parcă n-ar fi aşa. Noi suntem iluzionări l... Dar ce alta putem să fim? Dacă n-om privi către domnia-voastră, către cine sâ privim?...

—Către dumnevoastră înşivă.

— Sărmanii de noi! Sâ privim la mizeriele noastre ! Pe acelea Ie suferim, şi privim către domnielevoastre, că aşa e în firea omenească: să treacă viaţa în necazuri şi să tot spere.

Apoi preotul zîmbi şi se uită ţintă la Anna, hotărit parcă să spună ce avea pe suflet:

— M-aş ruga de iertare, doamnă, numai eu socotesc că domnia-voastră judecaţi rău ţara şi oamenii ei. Noi, care trăim la o parte, vedem poate mai limpede decît domniele-voastre cum stau lucrurile. De ce vă tînguiţi? că n-aveţi oameni? Ii aveţi, numai nu ştiţisâ-i preţuiţi şi să-i respectaţi.

— Cum o să-i respectăm noi, dacă nu se respectează ei 1 Şi care sunt aceşti oameni grozavi? A murit Brătianu, a murit Catargiu, au murit bătrînii din generaţia cea mare. Cei ce au rămas sunt pigmei. „Aţi rămas voi, epigonii[23]", cum zice Eminescu.

Preotul dete din cap, trist.

— Nu este aşa, doamnă. Aş putea să vă prind cu vorba şi să vă dovedesc că prin chiar citaţia domnieivoastre recunoaşteţi marea înrîurire a unui poet. Dar nu o fac, pentru anume cuvinte.

— Spune, părinte, cuvintele, zise generalul cu glas de comandă.

— Cuvintele sunt că, pentru fiecare epocă, pesimiştii găsesc epigoni. Dar nu despre asta e vorba. Mie îmi vine foarte cu greu să citez nume proprii. Numai dacă mă siliţi, o să ies din rezerva mea.

Apoi preotul se aşeză bine in scaun şi începu:

_ Domnia-voastră aveţi oameni politici, şi literaţi, şi artişti, ca toate ţările depotriva noastră,ca Belgia, ca Olanda, ca Portugalia, ba unii poate mai mari decît timpurile lor.

— Bravo, ai noştri, părintele! strigă generalul.

— Da... Aveţi oameni ca d-nii Sturdza, Carp, Maiorescu; aveţi alţii mai tineri, ca d-nii Take lonescu,

i

Marghiloman, Filipescu, Haret, frații Brătieni, a] căror patriotism, a căror înțelepciune sunt mai **presuB** de orce Îndoială. Numai, ei luptă, ei In lupta lor pot fi violenți, cruzi, adesea chiar nedrepți unii cu alții. Nu vă este însă iertat domnielor-voastre să confundați lupta lor cu viața lor. D-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dinții prin patriotismul aău ridicat la cea mai Înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale; tel de al doilea prin claritatea și înălțimea ideilor, prin farmecul persoanei și al graiului său, prin aceeași viață exemplară ca și cel dinții. Și amîndoi sunt Înzestrați de natură cu marea calitate care face din oameni șefi: voința[2]*.

— Așa este, întări generalul.

— Cît despre cel de-a 1 treilea om politic al domnie**lor** voastre, care este oarecum și al nostru, nu vă veți mira dacă vă voi spune că el este cel mai frumos produs al renașterii vieții noastre românești.

— Ba eu mă mir, ziee Anna, cu evidenta intențiune de a-l sili să urmeze mai departe.

— Mai intîi, dacă eu vorbesc astăzi românește ca domniele-voastre, lui **i-o** datorez.

— Cum asta?

— Vă spun numaidecit. De Ia începutul veacului pină astăzi, România nu a avut un bărbat care să reunească toate calitățile fondamentale ale rasei la un mai înalt grad: conservator în esența firei sale, cum este poporul individual; entuziast, cu o notă de liniște intensă In căldura sufletului, așa cum e poporul colectiv; optimist vajnic, cum sunt toate firele sănătoase, prin care natura noastră omenească își trece caracterele sale esențiale din valvulâ in valvulă; bun și generos din aplecare firească; cumpănit, rece și chiar crud, acolo unde convingerile sale puternice 11 silesc să-și stăptnească pornirile optimiste; de cea mai incintătoare sinceritate în toate actele vieții, acesta este omul cum l-am întrevăzut eu. Dacă la aceste calități fondamentale se adaogă o cultură clasică de cea mai bună alegere, o fericită înclinare către idealism, către tot ce este mare și frumos, o pornire instinctivă, ca la pasările migratorii, de a călători

și a-și Împrospăta necontenit capitalul dc impresii, ușor Be va înțelege la ce grad de armonie au ajuns facultățile sufletești ale unui asemenea om în dezvoltarea lor. Wundt[25] zice că bărbatul trebuie să fie sanguin în fața micelor suferințe și a micelor bucuriii ale vieții zilnice; melancolic în momentele hotăritoare; coleric împotriva impresiwnilor ce încătușează interesele sale cele mai grave; flegmatic in executarea hotărirelor ce-a luat. Așa este domnul Maiorescu[2]*.

Astfel alcătuit de fire, cînd, la 186P, România a intrat, prin alegerea dinastiei actuale[2]', fn evoluțiunea ei normală, d-l Maiorescu, tinăr de tot, s-a aruncat cu trup și suflet in lupta de regenerare.

Oamenii cari lucraseră la ridicarea statului nostru actual, ca entitate politică, întrebuințaseră toate mijloacele pentru atingerea scopului lor; entuziasm, jertfe bănești, surghiunuri; latinizare la unii, franțuzire la alții; tradiții muscălești sau fanariote, care alcătuiau fondul de rezistență; lipsă dc scrupul in alegerea mijloacelor; o năzuință de falaâ erudițiune și deci de renume pe nedrept întemeiate; o firească înclinare către cîștiguri mari și muncă puțină. Toate acestea alcătuiau plcla groasă, prin care trebuia să străbată lumina viitoare.

In asemenea împrejurări, era firesc ca cea dinții preocupare a unei minți organice să fie dezgărdinarea vieții naționale din cadrul acesta putred.

D-l Maiorescu trebuia fatal să înceapă prin critice.

Ca un arhitect, pus In fața unui oraș ciudat, cu case strîmbe, cu strade liiride, cu palate de scînduri, cu turnuri smintite, dar cu o așezare pitorească, intr-un aer sănătos și dătător de viață, — cea dinții grije a sa a fost de „assanare". Trebuia mai întîi dărimat tot; apoi, luind de la țăran forma colibei sale, streașina și prispa sa, trebuia reconstruit tot[28].

Și, în adevăr, lupta Începu. Pe de o parte dărăpănarea șandramalelor noasiie latino-blcsione[29], în care *pielea* era „mantellulu universale allu corpului animale"; bombardarea redutelor de la *Revisia contemporană*[30], unde fugiseră franțuziții; în fine, luarea cu asalt a Întregii lumi românești[31]. Pe de altă parte, or-

r

ganizarea „Juniraei"[32]; cercetarea limbei şi a folclorului*[3]; trimiterea in străinătate a tinerilor celor mai de talent, ca **EmineBCU**, Xenopol, Panu şi aIţii[M]; înfiinţarea de cursuri serioase la Universitate, unde profesorii *veneau regulat* şi făcea" lecţii ascultate.

în starea actuală a limbei noastre romaneşti, cind un părinte de la Cimpulung primeşte scrisoarea fiului său, student în Bucureşti, şi o citeşte, şi o pricepe, habar nu are de recunoştinţa ce datoreşte d-lui Maiorescu şi şcoalei de la Iaşi. E aşa de natural să scriem cum vorbim ! — astăzi[85].

In mijlocul acestei lupte d-l Maiorescu sta în fruntea tutulor.

Din cel mai bun critic şi cel mai ascultat profesor, o dată intrat în Cameră, devine cel dinţii orator[36]. Acelaşi sistem de critică împotriva goliciunei buhave a frazeologilor, aceeaşi pregătire in expunerea cbestiunelor, aceeaşi cumpătare şi frumuseţe in elocuţiunea parlamentară, ca şi în critica literară, ca şi pe catedră. Devenit ministru al învăţămîntului Public, este şi rămine, cu alţi doi urmaşi[37], cel mai bun ministru, îmbrăţişînd cariera de avocat, îşi face in for cel mai mare nume...

în repedea această ochire asupra unui trecut atit de aproape de noi, şi cu toate astea atit de depărtat, prin grabnica schimbare a planurilor, cu anevoie se pot expune greutăţile de tot felul ce a avut de învins omul ce ne ocupă. îmi aduc aminte, cum ne istorisea odată, intim, de necazurile sale, la ieşirea din primul minister[38], cari însă, oreît de mari erau, nu-i ridicaseră nimic din seninătatea sufletească[38]. Cită energie! Ce putere iniţială a trebuit să aibă, ca, treclnd prin atîtea greutăţi, străbătînd prin calomnii, intrigi şi injurii, să ajungă totdeauna şi peste tot la locul întîi!

Şi astăzi cînd, ajuns pe dealul liniştei, priveşte cu seninătate către valea in care noi ne mişcăm in libertate, e bine ca imnul recunoştinţei noastre să se urce către acela ce ne-a dat tot, precum în vechime panatheneele se urcau către Minerva.

— Ei bravo, părintel

— Trebuie ca domnia-voastră să vă deprindeţi, zise preotul mai departe, cu respectarea şi iubirea oamenilor mari ai ţării, să părăsiţi felul de scepticism fals, pe care l-aţi botezat *zeflemea,* sub care ascundeţi şi năbuşiţi atîtea simţiri naive şi frumoase. Domnia-voastră doamnă, aveţi instituţiuni culturale foarte interes, .ite, aveţi o literatură şi mai interesantă; le cunoaş ,eţi?

•ii — Caift sunt acestea?

— Sunt atîtea... Numai nu voiţi să le cunoaşteţi: demia, Teatrul Naţional, Atheneul.

•un Maimuţării! Lucruri luate de la alţii cu top- ta.. cari nu decurg din natura şi raţiunea de a fi a poporului[40].

—- O, Doamne! zise preotul, dînd din cep. Dacă e să judecăm lucrurile astfel, ce decurge din natura şi raţiunea de-a fi a poporului, sărmanul? Au domnia-voastră, doamnă, vă îmbrăcaţi, gîndiţi, trăiţi după natura şi raţiunea de-a fi a poporului? Vorba asta, pe care toată lurr o întrebuinţează, în toate împrejurările, ar trebi sată la o parte, fiindcă ee ru spune nimic, sau spune ea mult. Nu spune nimic, deoarece toate popoarele tinere, cari vor să se pună în curent cu civilizaţiunea m iernă, trebuie să treacă printr-o epocă de salturi. Gredi ţi domnia-voastră că era cu putinţă să aveţi drumuri-de fier, maşine de treierat, Parlament, oratori, comediarţi, critici ca domnia-voastră, concerte şi altele, dacă aţi fi urmat legea strict evolutivă? După această lege, ar fi trebuit să fiţi astăzi la diligenta cu patru cai înaintaşi, la bătutul porumbului cu ralăciucele, la adunare de notabili, la căluşari, la doinele cîntate din fluier, — şi nu sunteţi acolo. Nu numai că nu sunteţi acolo, dar încă voiţi să fiţi dincolo de statele bătrîne, cari, în adevăr, au urmat calea evolutivă în dezvoltarea lor. Şi, dimpotrivă, vorba asta, „natura şi raţiunea de a fi a unui popor", spune mult atunci cînd o minte adîncă o aplică la o întreagă epocă şi caută legătura ascunsă a evenimentelor mari cu firea poporului. Şi chiar atunci, ea tot nu poate fi absolută[41].

Aşa că, **revenind** la ce **Bpuneam** adineaori, dom**niele-voaBtre** aveţi o Academie, pe care mulţi o cri**tică, dar** puţini o cunosc. Această instituţiune culturală face **trei** mari lucruri pentru poporul românesc: a) adună fără **preget** toate documentele după cari se va alcătui istoria noastră naţională; b) Întruneşte o dată pe an pe bărbaţii poporului din toate unghiurile româneşti; c) dă avint învăţăturilor ştiinţei prin nenumăratele burse ce acordă tinerilor fără mijloace. Fost-aţi domnia-voastră vreodată la Academie, doamnă?

— Ce să caut la Academie, cînd cei **mai** buni scriitori ai noştri nu sunt acolo?

— Vedeţi ce fel de judecată aveţi?... Mai inlii nu e exact că cei mai buni scriitori **români** nu sunt **acolo.** Unii sunt, alţii nu. Membrii Academiei sunt şi ei oameni, şi ca atari nu Ie putem pretinde să primească Intre dînşii pe aceia dintre scriitori eari întli li acopăr de insulte şi apoi Ie cer votul[43]. Dar nu despre **asta** e vorba. Vă rog să mergeţi o dată la Academie, să vedeţi localul, să vedeţi cărţile, să cereţi să vi se arate documentele originale ce se păstrează acolo... Luaţi cel puţin dezbaterile Academiei, vedeţi partea administrativă, spre a vă încredinţa de marele foloase culturale ce le trage ţara. Ştiu că sunt şi **mulţi** nemulţumiţi, — că doar **nu** degeaba firea noastră omenească e alcătuită din pulbere şi vanitate.

Aveţi apoi Teatrul Naţional...

Anna **îl** întrerupse cÎntind fals.

— „La noi e putred mărul, a zis de mult poetul"".

— Se poate să aibă dreptate poetul, că altminteri n-ar fi **cu** putinţă ca fiecare destrăbălată deactorîţă, **care** vă **Boseşte** din Paris cu un haitic de comedianţi **hămesiţi,** să vă ridice In 2—3 zile sume enorme, — pe cind nu găsiţi 10 zloţi să mergeţi la teatrul românesc[44]

— Bravo, aşa este.

— Rogu-mă, doamnă, să nu-mi luaţi în nume de rău cuvintele ce am rostit — numai nouă, celor ce rar venim pe la domniele-voastre să ne luminăm sufletul în graiul românesc, ne vine foarte cu durere clndvâ

vedem că despreţuiţi tot ce aveţi mare, şi năzuiţi numai spre ce au alţii caraghios or nemoral...

Uite, eu îmi aduc aminte, sunt acum mulţi ani in urmă, de un actor al domnielor-voastre care juca pe Hamlet.

— Manolescu.

— Aşa, Manolescu. Artă mai mare ca la omul acela n-am văzut[46]. E drept să spun că eu sunt fără multe cunoştinţe în ramura aceasta, că nu ne este iertat să mergem la teatru. Dar, orcit sunt de mărginit, totuşi înţeleg şi eu lucrurile. şi mi s-a părut că omul acela era un mare artisl. Mai era apoi un altul, răposat şi acela, anume Iulian**. Şi tot aşa îmi închipuiesc că aveţi astăzi alţii. Şi ştiu că sunt actori şi cintăreţi români, pe la teatrurile străine, cari fac cinste neamului lor[17]. Ceea ce ar dovedi, doamnă, că românul are toate aptitudinile artistice şi literare ale celorlalte popoare, dar că aceste aptitudini nu se pot dezvolta în ţară la dinsul, din pricina indiferenţei domnielorvoastre, a celor din clasa înaltă, cari despreţuiţi tot ce este românesc.

— Despre literatură să nu mai vorbim, zise Anna.

— Ba tocmai, să vorbim de literatură, fiindcă pe aceea o cunosc.

— Cînd poftiţi.

— Voiam să mai zic un cuvint despre Atheneu. Aud că printre domniele-voastre mulţi au batjocorit instituţia asta pentru anume cuvinte*[8]. Eu nu pot să judec lucrurile în amănunte. Pot numai să vă spun că anul trecut am fost de faţă la un concert dat de acel minunat copil al ţărei noastre, care a încremenit pe străini: Enescu[4]*. Ei bine, doamnă, concerte am auzit multe, şi la Roma, pe cînd eram la *Propaganda,* şi la Viena, şi în alte părţi. Cu toate astea, nu-mi aduc aminte să fi avut o impresie mai mare decît de la concertul din Bucureşti. Sală, public, muzicanţi, lumina de aprilie ce străbătea prin ferestrele înalte şi cădea, ca o aureolă, pe părul alb al ilustrei doamne ce vă stă pe tron[50] — totul era elegant, nou şi incîntător pentru sufletul meu de român. Dar se intimplă

că la acelaşi Atheneu un conferenţiar slab face o conferinţă **profiBtă.** Domniele-voastre uitaţi deodată tot, prin felul de judecată pesimistă ce vi s-a infiltrat tn creier, şi va blestemaţi soarta, vă batjocoriţi ţara, parcă tn adevăr aţi fi foarte nenorociţi. Eu mi-aş permite să cred, in felul meu optimist, **că** însăşi violenţa aceasta de judecată, lipsa de măsură cu care cumpăniţi lucrurile e semn de tinereţe, prin urmare semn bun.

Anna începu fia rîdă, pe cind toţi ceilalţi ascultau cu plăcere. Generalul prins de sioiul vorbelor preotului, se supără, in felul lui comic:

— De ce rîzi, madamo?

— Cum să nu rid! Cu părintele toate ies pe placul său şi spre gloria neamului. Ascultfndu-1, ar crede cineva că vorbeşte despre poporul ales de Domnul ,— unicul, marele, neasemănatul popor al viitorului...

— Da'vezi bine! zise preotul, foarte serios.

— Las-o mai domol, părinte, că dacă ai şti cite mizerii se petrec Ia noi, cîte potlogării ordinare, ce lipsă de pudoare şi de sinceritate peste tot, ţi-ai schimba părerile.

— Nicidecit, doamnă.

— Atunci nu vrei să vezi.

— Ba da, văd. Numai, eu văd peste tot, iar nu numai în România noastră. *Tutto il mondc i* paese, cu alte cuvinte, ce mi-e Tanda, ce mi-e Manda. Unde voiţi să văd? **In** Belgia?... **In** Francia?... Spuneţi-mi domnia-voastră. Poate la noi în Ungaria? Spuneţi-mi... şi pentru o întimplare păcătoasă de la noi vă dau zece acolo.

— Asta nu-i un cuvînt.

— Negreşit că nu, pentru lucrul In sine. Dar dacă voiţi sâ faceţi dintr-un fapt singuratec un fapt simptomatic, spre a vă despreţui neamul domniei-voastre şi a da ca pildă neamurile **Btrăine,** atuncea da, este un cuvînt.

— Bine, părinte, zise Auna, iritată, ai mai văzut domnia-ta ţară în care să-ţi vie la vizită o pereche de oameni, domnul şi cu doamna, legitim Însuraţi, iar peste cinci minute să-ţi vină alta pereche, de asemenea legitim căsătoriţi, dintre cari domnul din perechea dinţii era acum un an bărbatul doamnei din perechea a doua, iar domnul din perechea a doua bărbatul doamnei din perechea dinţii?

Apoi, vorbind la urechea preotului:

— Iar peste alte zece minute să-ţi sosească alte două perechi de mosafiri, dintre cari domnii sunt amanţii doamnelor din perechile de mai-nainte, iar doamnele de acum amantele domnilor de SUB?...

— E ceva cam complicat pentru mine, răspunse preotul, zîmbind.

— Complicat!... Dacă ar fi numai atît...

— E şi urît. Numai cam aşa se petrec lucrurile în toate ţările care au divorţul.

— Şi chiar in cele ce nu-1 au, adaose generalul, ca morală.

Nevastă-sa 11 fulgeră cu o privire teribilă.

— Căsătoria este un contract, şi ca toate contractele e reziliabil, încheia generalul. Dar, in fine, ne depărtăm de chestiune. Parcă vă mai răminea de răfuit literatura, tată popo. Nu te lăsa, Annicuţo I şi zi să ne mai dea cite un ceai. Bravo, ai noştri f...

Apoi işi freca minile, se sculă de unde şedea şi se duse spre Comaneşteanu, pe care îl bătu pe spate, scrlşnind din dinţi; apoi către Mia; şi pe amîndoi li aduse Înaintea doctorului Damian, ţintndu-icu braţele de după mijloc.

— Doctore, ţi-i dau în primire. Lucru fain!... Bravo ai noştri!

Mama fetei se uita după ei lung, pe cind generalul ae apropia de dînsa şi o lua cu mina de bărbie. Pină nu pipăia lucrul, nu se ţinea că l-a văzut:

— Drept să-ţi spui, preoteşică dragă, numai colonel dacă aş fi, şi ţi-aş face o ţir de curte.

Porţia Lupu deveni deodată roşie şi rîse într-aiuri, nedeprinsă cu glume de felul acesta. Il ştia de mult pe bărbatul prietenei sale, dar totuşi nu se putea obîcinui cu firea lui de flăcău bătrin şi mai ales cu aceste cercetări la faţa locului.

IV

Generalul se plictisea.

Venit la țară spre a face plăcere mosafirilor şi nevesti-si, umbla toată ziua prin curte, cu fişca In botfori, legînd lucruri nelegate Intre ele, glumind sau injurînd, trecînd de la grajd la cotineață, de la boi la porumbei, zeflemisind în dreapta şi In stînga, dar rămînind în fond *plictisit.*

Plecînd din Bucureşti, alcătuise lucrurile astfel, încît, peste două zile, să primească o telegramă, prin care să fie chemat *de urgență* şi *tn interes de serviciu.* Dar telegrama nu sosea.

Generalul rîdea singur.

— Ai dracului băieți!...

Băieții erau camarazii lui de la minister, cari, în adevăr, făceau un chef nespus, gîndindu-se la mutra generalului, înfundat la țară pe vreme de iarnă, între nevastă-sa, părintele Moisi Lupu, *doamna presbitera* (cum chema el pe Porția), Mia şi Comaneşteanu, — pe cînd la Bucureşti o trupă nemțească juca operete la teatrul liric, la Capsa cădea ministeriul in toate zilele, iar la club, ghiordumul înflorea.

In sfîrşit, a treia zi dete Dumnezeu şi sosi telegrama.

Era tocmai cu vreun ceas înainte de trecerea trenului...

Generalul se grăbea să se îmbrace, pe cînd Anna se ținea după el.

— Nu înțeleg ce afaceri urgente poți avea acum in sărbători...

— Bine, dragă, se adună comisiunea cavaleriei...

— Ciudată comisiune! care se întruneşte regulat cînd tu pleci la țară!...

— Aşa-i slujba guvernului! Omul trebuie să fie sclavul datoriei. Cu atît mai mult militarul.

Anna se uita la dînsul ironic:

— Cel puțin mai schimbă comisiunile.

— Ei, asta-i! Parcă eu sunt de capul meu.

— Am să scriu Matildei...

Matilda era nevasta ministrului de război.

— Scrie, dragă, că numai asta îmi mai lipsea; să ştie lumea că sunt pus la epitropie de nevastă.

Anna începu să rîdă, fals. El de asemenea rîse, dar de-a binele, bătlnd-o pe umeri.

— Ce va să zică să ai a face cu femeie deşteaptă !...

— Foarte-ți mulțumesc.

— Zău, Annicuțo. Nu te dau pe şapte prințese Smasmi.

— Ia te rog... Ai face bine să fii mai demn.

— Eu? Păi draga, demnitatea este religia ofițerilor, — mai cu seamă cînd sunt superiori.

— Te rog să mă scuteşti de glume. Eu iți vorbesc serios.

— Foarte serios. Ce-am zis: „că demnitatea este religia ofițerilor". Aşa este.

— Atunci te rog să nu mai faci ce-ai făcut aseară.

El rămase cu o perie în mînă, nedomirit.

— Ce-am făcut?

— Atîta îți spun.

— Da' ce-am făcut, soro?

Ea îl privea cu răutate.

— Ce, atît eşti de inconştient, că nici nu-ți dai seama de ce faci?

— El... Annicuțo, mă superi, iți spun pe cinstea mea că nu mă ştiu vinovat cu nimic.

Se vedea, în" adevăr, că era foarte sincer. Nevastă-sa da din cap, mirată:

— Eşti un adevărat inconştient!

— Da' nu mă mai înnebuni, soro, şi spune.

— Bine, Iorgule, nu înțelegi că mie îmi vine greu să te văd luînd de bărbie pe o femeie în fața mea?... _

El trînti peria pe masă şi începu să rîdă cu o poftă nespusă. Nevastă-sa se făcuse roşie.

— Crezi că te prinde grozav!

—Bravo ai noştri, Annicuțo!... Va să zică eşti geloasă, neică!...

Ea îl privea cu ochii sticlind de răutate:

— Iartă-mă, Iorgule, dar tare mai eşti prost.

— Bine, dragă, se poate. Dar tu cum eşti, cînd **ai** astfel de idei în cap?...

Apoi iar bufni dc rîs:

— Auzi geloasă de *doamna presbitera* I!... LasS-mă, dragă, că pierd trenul. Ai ceva pentru Bucureşti?

— Să dai afară pe Stanciu 1

— 0 să-1 dau afară. Alta?

— Să nu te duci la prințesa Smasmi.

— Da' de ce să nu mă duc?

— Aşa.

El, cu sacul în mină, se uita la dînsa.

— Bine, dragă. Alt, la cine să nu mă mai duc?

— In multe locuri ar trebui să nu te mai duci...

— Vrei să nu mă mai duc la divizie, să nu mă mai duc la club, să nu mă mai duc la Capsa?...

— N-ar fi nici un rău.

— Bre, anâsini siotimini, mare lucru e eă fii om fericit şi să te iubească nevasta **I**

Apoi, ieşind de la dînsul şi trecînd in camera în care erau ceilalți, se duse drept la Porția Lupu, o lua din nou de guşe, ii sărută mina şi, rîzind din ochi cu ghiduşie, li zise tare:

— Să nu ne vadă nevasta. La revedere, părinte. De îndată ce voi putea, mă întorc cu cea mai mare plăcere. La din contra, să ne intîlnim sănătoşi la Bucureşti. Adio, Mio draga. Caută să fii cuminte şi să semeni cu nevastă-mea.

Anna sta lingă uşe, cu brațele încrucişate, cu capul pe un umăr, umflată de ris, şi totuşi tristă. Aşa cum umbla el acum, iritat de convorbirea cu dînsa, părea vioi şi încă tînăr.

— Adio, tiranule, ii zise el, sârutînd-o.

— Eşti un infam.

El înălță din umeri şi plecă.

O dată rămas singur în sanie, i se păru că iese de la închisoare. Ah, ce minunată e libertatea! îşi aprinse o țigară. Era atît de plin de citaniele nevestei, încît zise vizitiului să mîie mai repede, ca nu care cumva să-I ajungă de pe urmă privirea ironică a Annei...

— Măi frate, proşti sunt oamenii!... De la Adam pînă în zilele noastre, toți sunt păcăliți şi totuşi toți se păcălesc mai departe!...

Dete cu tifla în vint la adresa bărbaților: apoi strigă la vizitiu:

— Mină, mă!

Vizitiul era un țigan, încotoşmănat într-un sucman cu găitanuri negre, şi pe cap cu o căciulă cit o pomană. Țiganul era beat, şi cum trebuia să mîie de-a-n picioarele, se rezema în hățuri/ Generalul il prutului numaidecît. Ii ridică nişte cruci şi nişte dumnezei cît el de mari; apoi îl pofti să şeadă jos:

— Şezi, afurisitule, că tocmai azi ți-ai găsit să te-mbeți!...

Țiganul şezu.

— Şi nu te mai rezema în hățuri, boule I

Bietul țigan tocmai alunei mătăhăi pe o lăture. Un pumn năstruşnic îl puse în pozițiune verticală.

— N-auzi, mă, bețivule? Batâ-te Dumnezeu de baragladina dracului **I** Tocmai azi ți-ai găsit să te-mbeți, mă?

— Să trăieşti, măria-ta, că mai mult de inimă rea...

— Ți s-au înecat corăbiile!...

— Ba m-a bătut muierea, măria-ta.

— Bine ți-a făcut!

Vorba din urmă fu rostită numai aşa, fiindcă era hărțagos; în fond însă, generalul simți că in vizitiul bătut de nevastă avea un coleg:

— Bre, mare comedie! gîndi el.

Apoi se întoarse iar către țigan:

— Şi de ce te-a bătut, păcătosule?

— Să trăieşti, cucoane, cică nu-s vrednic de dînsa...

— Apoi, aşa o fi, mă.

— Muierea dracului, boierule ! Dai la deal, hacana; dai la vale, hacana...

Generalul începu să rîdă; se vede că asta e soarta iutulor, gîndea el. De la mic şi pîn' la mare, asta este: „dai la deal, hacana; dai la vale, hacana". Apoi luă hățurile din mina vizitiului, şi dete vint cailor, ca să nu scape trenul.

Cînd ajunse la Bucureşti, seara, începea să viscolească.

De la gară se duse drept la bărbier, se ferchezui bine, îşi ridică virful mustății In vint; apoi trecu pe la Teatrul liric, unde îşi luă un bilet; de acolo se abătu

pe la Capsa, sâ mai audă ceva politică; în fine, plecă şi de aci, luind cu sine un carton plin cu dulciuri.

Cind se urcă din nou in sanie, ningea din temei. Generalul îşi ridică gluga peste chipiu şi o porni. Merse sania, râsucindu-se din stradă tn stradă, pină ce ajunse pe sub dealul Mitropoliei. Aci, în faţa unei căsuţe joase, se opri. Generalul se dete jos, cu sacul de bomboane pe sub manta, sună la uşe, iar cind sâ intre, se lovi piept în piept cu un domn, care, cerindu-şi iertare in nemţeşte, se duse puşcă spre poartă.

Fu intim**pin**at de la uşe de două femei, una în vîrsta, alta **ttnără** de tot şi mai cu seamă foarte frumoasă.

Bătrina era văduva unui capel-maistru german, care condusese ani intregi muzica regimentului comandat de Villară, pe cînd era colonel. După moartea lui bărbatu-său, văduva Îşi adusese aminte de fostul lor colonel şi-1 rugase s-o ajute. Generalul stăruise să facă pensie văduvei şi **pusese** pe fată in Conservator, Îndemnat la început de un sentiment **fireBC** de **pro**tecţie şî chiar de mila. Cu vremea insă, ochii fetei începuseră a-i zîmbi într-un colţ al amintîrei. Generalul, cu bun-simţ, luptase în contra unei aiurări sufleteşti atît de nepotrivită, dar fata era şireată, iar el slab de Înger, aşa că treburile se cam încurcaseră.

Berta făcea progrese mari la piano, dar nu călca drept. Generalul luase lucrurile omeneşte. Egoismul bărbătesc suferea într-insul, dar el Încerca să ridă:

— PiBică, domnule, muierea! Zi-i pisică şi Ias-o.

De astă dată însă, neamţul blond, care ieşea puşcă de la Berta, 11 plictisea grozav. Stete la dinsa puţin, vorbi posomorit şi plecă cu durere de cap.

Se duse să prînzeaBcă la Bulevard, unde. printre diplomaţi străini şi senatori naţionali, era sigur să găsească doi-trei prieteni de pe vremea lui Cuza, flăcăi bătrini, cu care să mai rîdă şi apoi sâ meargă la teatru.

Aşa se şi intlmplă: li găsi, risc şi se duse cu dinşii la teatru.

Trupa nemţească de la teatrul liric era bunicică. Fiindcă se dezbrăcau cu gust şi se Imbrăcau fără gust, se poate zice câ toate actriţele erau bine îmbrăcate. Nişte dumnezei de pe vremea lui Omer, cu fulgere de tinichea în mînă; zeiţe goale ce veneau cu jelburi la Zeua, plîiigîndu-se împotriva lui Achille sau a lui Priam: eroi rebegiţi; o Minervă hîdă; un balamuc de Olimp, — peste tot nota este forţată, gluma siluită, dar toate stirneau risu).

Generalul făcu un chef nespus, uitind cu desâvîrşire legăturile lui cu lumea. îl bufnea risul într-aiuri, silind pe vecini să se întoarcă spre el, miraţi; repeta cuvintele nemţeşti ce i se păreau mai caraghioase; tuşea, scrîşnea din dinţi, bătea din mini şi pe toate le încheia cu „bravo ai noştri''.

Cînd însă fu pe la sfîrşit, muzica săltăreaţă a operetei prinse acordurile unui vals incintător, plin de adieri melancolice, a căror suavă melodie străbătea în suflet ca un suspin. Coardele viorilor vibrau cu intonaţiuni de glas omenesc, iar notele se mlădiau pe măsura valsului ca undele pe valuri.

Cind se sfîrşi actul, toată lumea fluiera sau ciuta in gind, gata sâ joace. Numai generalul ieşea pe tăcutele. Ochii albaştri ai Bertei ii răsăriseră în minte ca două viorele, iar cit colea pălăria neamţului.

Se duse omul la club, încercă sâ-şi facă partida obicinuită, dar fără chef şi fără noroc. Un valet de pică avea o şleapcă pe ochi, Întocmai ca neamţul.

Ostpnit şi plictisit, o porni acasă.

Pe cind se dezbrăca, se simţi umilit şi prostit, şi fără voie se intrebă de nu care cumva era gelos.

— Ei, aş!... zise el tare.

Nu era gelos, dar avea ceva. Şi cum se gindea aiurit, ochii lui căzură pe portretul neveste-si. Atunci scena de la moşie îi reveni in minte, şi deodată o mulţime de lucruri se legară şi se explicară intre dînsele: nici Anna, probabil, nu era geloasă de dînsul, după cum nici a) nu era gelos de Berta. Numai, atît Anna, atunci, cît şi el, acum, erau răniţi in amorul lor propriu. Amorul propriu! Egoismul! Adevăratele izvoare ale nefericirii omeneşti!

Şi cum in fond generalul era numai stricat de imprejurâri, zeflemist şi caraghios, fără a fi râu la suflet, se culca, hotărît să nu mai supere pe nevastă cu nimicuri.

Cu această îndreptare, scoasă din propria Iui experienţă sufletească, păru a redobîndi buna dispoziţie de toate zilele, libertatea lăuntrică, cea dinţii condiţiune a Iiniştei gîndurilor şi a fericirei.

în lipea lui de la ţară, Anna duse lucrurile cu atîta tact şi atita stăruinţă, încît toată lumea i se supuse. Căsătoria lui Comaneşteanu cu Mia, hotărltă de dînsa, fu primită de toţi, şi după cîfrva timp se şi făcu.

îndată după nuntă, tinerii plecară in Italia. Drumul se urmă liniştit pînă la Roma. Mia se bucura în tăcere de priveliştea locurilor, uitîndu-se ceasuri întregi pe geamul vagonului şi întorcîndu-şi ochii din cînd in cind spre bărbatu-său, cu sfiala virstei şi împrejurărilor in care se găsea. O imagine nouă despre dinsa ii umplea mintea: era acum *doamnă,* lucru aşa de respectabil 1 Doamna Comaneşteanu !... Părinţii ii spuseseră şi ea simţise că făcuse o căsătorie neaşteptată, luînd pe un om cu nume mare in Ţara Românească şi cu avere. Era ceva turbure in atmosferă. Fata înţelegea, poate că chiar ştia de ce se făcuseră lucrurile cu atita grabă. Totuşi, nu mai puţin era gata să se devoteze lui bărbatu-său, cu toată căldura generoasă a tinereţii. Dînsul părea preocupat, dar ii purta de grije. O lăsa în gîndurile ei, întrebind-o din cînd in cind dacă nu-i era frig, dacă dorea ceva. Restul timpului, cetea.

Ajunseră la Roma intr-o dimineaţă de martie. Mia privea pe fereastra vagonului in Campania romană ca într-un tablou biblic. Cît auzise ea vorbindu-se in casa părintească de Roma, de patria străbunilor noştri, de monumente, de antichităţi, de mindria de a se cobori din aşa mare neam ar fi fost destul ca s-o facă să vibreze acum la vederea aqueducurilor, a cîmpului pustiu, înflorit ca luncile şi presărat cu turme de oi. Dar şi fără amintirile părinteşti, Mia ar fi putut pătrunde in caracterul emoţionant al lumei de

care se apropia, fiind în însuşirile firei ei de a pricepe tot «ce era frumos şi bun.

Bărbatu-său simţea şi el înriurirea Romei de care se apropia, dar cu o notă personală ce-1 făcea să sufere, încordind parcă icoana tragică a locului şi a timpului. De patru zile de cind plecaseră, el încerca să pătrundă in legătura împrejurărilor şi să-şi scoată o linie de purtare. Cînd primise să se jertfească însurătorii impusă de Anna, era bine hotărît să se despartă. Insă, ca la toţi oamenii fără voinţă, pe cari îndoiala binelui şi a răului îi ţine între gîndire şi faptă, realitatea unei noi fiinţe intrată în viaţa lui îl nedumerea de tot. Cu instinctul lui de om blajin şi drept, înţelegea că Mia, *nevastă-sa* era acum *cineva.* Nevastă-sa l... De vreo două ori, puterea legitimă a cuvtntului acesta avusese farmecul de a evoca imaginea mame-si, şi atunci se uitase pe furiş la Mia, şi avusese impresia că fata, îmbrăcată acum altfel, părea alta. în suavitatea chipului ei, o nuanţă rătăcită de temere şi de tristeţe ii da un aer de victimă.

El mişcă încet din cap, gîndindu-se că victime suntem cu toţii, care mai mult, care mai puţin; că Anna era mai mult decît toţi, ea, ajunsă aproape de capătul vieţii[61], fără nici o mîngîiere, nici una!... Şi atunci îi reveni în minte icoana adorată a unchiului său, mortul în război, cel ce, ca şi dînsul, iubise poate pe Anna, tînără de tot atunci, cum era acum nevasta lui. Fugeau liniele munţilor albani[6]* spre orizontul clasic al Sabiniei. Un sentiment de nedomirire şi de zădărnicie îi ridică un oftat din adtncul sufletului. Mia se întoarse deodată către el cu ochii mari:

— Ce ai?

— Nimic...

Ea ti privi lung şi nu mai răspunse.

Ajunseră astfel in'cetatea eternă. Fata se bucura de tot, de plantele verzi, de ruinele termelor lui Diocleţian, pe lingă care trecură, iar el se bucura de bucuria ei. La hotel, Mia îşi alese o camera din care putea vedea panorama Romei, iar bărbatu-său o alta alături.

Acum începea viaţa statornică între dînşii, de bărbat şi femeie. Nici unul nu ştia ce să zică şi cum să

se poarte. Le era foame Ia amîndoi, şi tn această povaţă a natorei se întîlniră de minune. .

Mia se îmbrăcă repede şi se cobori jos, nerăbdătoare de a vedea oraşul. Bărbatu-său o ajunse de pe urmă, cu citeva foi de hîrtie în mină. Luară cafeaua în grabă şi ieşiră. Pe cind el da portarului foile de hîrtie, dînsa voi să întindă mina ca să le citească, dar numaidecît se răzgîndi.

— Sunt trei telegrame, zise el.

— Da?

— Să dăm de ştire aeasă că am ajuns bine. Una către părinţii dumitale...

— Mulţumesc, domnule...

El se uită Ia dînsa, zîmbind:

— Ce fel, *domnule?*

Fata plecă din umeri cu nehotărîre:

— Nu pot zice altfel, mă rog... Poate mai pe urmă. Şi alta către tatăl... domniei-tale?

— Da.

Mai rămînea a treia. Mia nu întrebă, iar el nu răspunse, deşi pe amîndoi ii preocupa această de a treia telegramă. Trăsura mergea spre Coliseu, cel dinţii monument pe care voia să-1 vadă fata, după citirile ei şi după vorba lui tată-său. Se uitau pe vîrful zidirilor colosale, pe cari le aurea soarele; pe gradinele de la villaAldobrandini[63]; pe turla lui Nerone[64]. Cînd trăsura coti pe Via Nazionale, se zări, pe coborîşul unei strade, în vale, vîrful unei coloane. Mia tresări şi fără voie se lipi cu umărul de bărbatu-său. Apoi îi zise ineet şi ca încremenită-.

— Pare-mi-se, domnule, că am văzut Columna noastră...

Apoi întrebă pe vizitiu în italieneşte de era aşa. Aşa era.

— Este Columna noastră... repetă ea, cu ochii sticlind. O să mergem şi la dînsa, nu-i aşa?

— Da' cum să nu mergem, draga mea, că de asta suntem aici. O să mergem peste tot pe unde vrei. Du-mă dumneta. Dar, mă rog, ştii italieneşte? Văd că vorbeşti prea frumos.

— Ştiu puţin. Am învăţat ca să fac plăcere lui tata.

Trăsura se învirtea prin strade înguste, trecea pe sub sîrme de lumină electrică, pe lingă ruine, pe sub balcoane pline de flori, pe sub ferestre pline de rufe, cu alte cuvinte, printr-o lume nouă şi curioasă, deşi, de fapt, foarte veche. In cele din urmă, intră într-o uliţă cotită, ce urca la deal, şi deodată apăru ochilor fermecaţi ai călătorilor, Coliseul, puternica zidire ce a înfruntat 18 veacuri de viaţă şi mina sacrilege a omului, fără să se clintească. Cînd trăsura se coborî din nou în vale şi trecu pe lingă arcadele măreţe, Mia se făcuse mititică, plecînd capul pe o parte ca să vadă coroana de ferestre ce luminează fruntea Coliseului. Se deteră jos amîndoi, uimiţi de splendoarea acestor ruine, peste cari soarele ploua o pulbere de picături de aur. Intrară încet, de-abia călcînd, fără să auză glasul vînzătorilor de mozaice de sub arcade. înăuntru nimeni. O pace străină şi ameţitoare, ca de pe alte tărîmuri, părea a învălui 'realitatea într-un parfum de poveste[65].

Alexandru tăcea, zdruncinat pînă întemeliele gîndurilor Iui de viitor erou[58]. Cine şi ce se poate asemăna cu poporul care a clădit asemenea măriri şi cu măririle acestea!... Nevastă-sa se apropiase pe nesimţite de el, îl luase de braţ şi îl stringea cu putere, ca şi cum ar fi voit să deştepte într-insul ecoul simţirilor ei.

*_ Doamne, că mîndru mai el... zise ea, cu glasul rătăcit în imensa tăcere a monumentului.

— Incomparabil! zise el, mişcat.

Mia, înţelegînd parcă ce aproape era el cu sufletul de al ei, în minutul acela, rosti încet, rezemîndu-şi fruntea de umărul lui:

— Acuma aş îndrăzni să te chem pe nume.

El îi strînse braţul subt al lui, fără însă să se uite la dînsa, pierdut departe, în întinderea infinită a timpului, regretînd că în asemenea momente mai sunt oameni şi mai cu seamă femei, cari apoi mai şi vorbesc, şi vorbesc de sentimentele lor.

Nepotul mortului în război era legat prin legile mostenirei de idealismul familiei lor, şi nici nu bănuia că unchiul lui gindise altădată despre Anna, întocmai

cum gindea el acum despre nevastă-sa, care, cu toate astea, avea dreptate, fiindcă nu făcea decît să caute portița prin care **Bă** se strecoare în sufletul lui.

Tocmai după ce ieşiră din Goliseu şi mersul trăsurei prin strade moderne îl Întoarse in conştiința vremii de acum, bărbatul înțelese pe femeie. O atinse cu mîna pe mînă:

— Va să zică, Mia, de azi înainte mă chemi pe nume.

Ea Zîmbi trist:

— Nu Încă...

Pină seara umblară prin vile şi pe la primblări, spre a se orienta in oraş.

Cînd veni vremea de odihnă pentru toată suflarea, tinerii se despărțiră ceva mai apropiați. EI îi sărută mîna, pentru Intiiaşi dată, iar dinsa, încurcată de tot, rămase locului. După un moment, trecu In odaia ei şi închise uşa cu cheia.

—- De ce încui uşa, Mia? Te temi de mine?

Ea descuie uşa şi răspunse din odaia ei:

— Nu mă tem... dar nu ştiu cum să fac, ca sâ nu te supăr.

Nici el nu ştia ce să facă şi cum să se poarte. Rămas in fine singur, după patru zile de căsătorie, respiră. Cea dinții gîndire fu pentru Anna. Voi să-i scrie numaidecit. Biata Anna! Rămasă departe, singură, muncită de gînduri şi crezîndu-1 poate fericit. Deschise sacul de drum şi scoase hîrtie… Cu toate astea li venea peste mină să scrie unei alte femei, acolea, alături de odaia tn care era nevastă-sa. Nevastă-sa!... Ce lucru nou şi ciudat!...

Gîndi să se culce. Se dezbrăcă încet şi ae culcă.

Deocamdată, nestatornicia întîmplărilor din vremile din urmă 11 copleşi, biruindu-i puterile, şi adormi...

Cind se deşteptă, i se păru că numai ațipise. Se uită la ceasornic: era 4 de dimineață. Dormise aproape 6 ceasuri, fără să facă o mişcare. Se ridică pe un cot şi ascultă. Alături nu se auzea nimic. Atunci se sculă şi se puse să scrie Annei. Scrise pînă ce-1 apucă ziua şi, cind isprăvi, rupse scrisoarea. Era absurd şi necinstit a scrie Annei, acolea, cu nevastă-sa alături.

Atunci se aruncă iar pe pat. Se gindea la Mia: de nu l-ar fi auzit!... Şi iar adormi.

Cind deschise ochii a doua oară, erau 10. Sări din pat şi se duse să bată la uşa nevesti-si.

— Bună-dimineața, Mia!

— Bună-dimineața, domnule...

— Alexandre!

— Domnule Alexandre.

— Cum ai dormit, Mia?

— Nu tocmai bine. Dar nici domnia-ta... M-aş ruga să-mi dai voie să ies pentru vreun ceas.

— Vrei să ieşi singură? Nu vrei să m-aştepți?

— Ba, cu dragă inimă. Numai aş fi dorit să nu-ți schimbi deprinderile pentru mine. Afară de asta, eu mă duc în pelerinagiu, să văd colegiul unde a învățat tata…

— Bine, dragă.

— Şi altă dată nu mai ies fără domnia-ta.

Dînsa ieşi, fiindeă simțea absolută nevoie de aer. Nu închisese ochii toată noaptea. îl auzise scriind, ştia şi cui scrisese, şi cu toate astea se simțea fericită de ase găsi acolo... Se sui intr-o trăsură şi se duse in Piazza di Spania. Zidurile enorme ale Colegiului de *Propaganda* i se părură că închid toată înțelepciunea lumei, fiindcă acolo învățase tată-său, omul sfînt, pe care ea îl iubea ca pe ochii din cap. După ce făcu ocolul colegiului, intră intr-o biserică şi se ascunse după un stîlp, în fața unui altar, unde nu slujea nimeni, şi acolo prinse a se gîndi la Dumnezeul înalt şi iertător, la ființa bună şi dreaptă ce duce rînduiala lumei, şi-l chemă intru ajutorul mai întii al lui tată-său şi a poporului de acasă ce suferă, apoi In ajutorul şi spre liniştea sufletului celui ce-i era drag. Apoi ieşi şi umblă spre Pincio", ca să treacă vremea. Simțea că bărbatu-său are nevoie de linişte şi nu voia sâ-l apese cu prezența ei continuă.

în sfîrşit, pe la vremea dejunului, veni acasă. Alexandru ieşise şi-i lăsase vorhă să-1 aştepte. Ea-l aşteptă jos, în sala de lectură. Ceti un ziar, două, trei, fără sâ vie nimeni. Atunci se duse sus, întrebînd pe toată lumea de „suo marito". Iar se cobori, iar se urcă

sus. Se simţi deodată părăsită în pustiu, şi-i veni să plingă.

Pe cînd umbla, alergînd prin coridor şi reclamind la toate slugile ce zimbeau, pe „suo marile-", acesta ieşi din odaia ei, unde o aştepta, şi o chemă la dînsul. Mia dete năvală în odaie şi se aruncă la pieptul lui, fără să ştie ce face, tremurînd.

— Ce este, dragă?

Ea nu putea vorbi. Dînsul o lipi de el, simțind pentru întiiaşi dată parfumul de sănătate ce-lrăspîndea părul ei.

— Ce este, Mia dragă?

— Nimic... numai să nu mă mai Iaşi... Am fost... ştiu...

— Ce ştii, dragă?

— Nimic... Să mă ierţi c-am ieşit...

— Te iert... *i mai la urmă nici n-am de ce să te iert. Tu să mă ierţi pe mine, c-am umblat într-aiuri, făcîndu-te să m-aştepţi.

Se deteră jos să dejuneze. In mijlocul unei nenumărate mulţimi de străini, fata se simţea citeodată la capătul lumei şi încerca să se apropie mai mult de bărbatu-său. Dar nu ştia cum. Iar el, care poate ar fi ştiut cum, era paralizat in toate avînturile generoase către nevastă, de amintirea Annei.

Seara a doua iar se despărţiră, sărutlndu-i el mîna, sărutindu-i-o şi dinsa lui, ceea ce păru a-1 mişca şi aproape a-1 supăra. Se dezbrăcă şi se culcă, ascultind. în camera nevesti-sei nu se auzea nici o mişcare. Ce putea face? Ii veni în gînd că poate nici nu se culca, de frică. Atunci se sculă, se îmbrăcă din nou şi deschise uşa binişor.

— Se poate?

Fata şedea într-un fotoliu, în faţa a două vreascuri ce ardeau în cămin, pe jumătate dezbrăcată, cu un şal peste umerii goi, cu o haină scurtă, ce lăsa sâ i se vadă piciorul strîns în botină pînă sus. Părea singură, în adevăr, uitată de oameni şi de Dumnezeu. Lui i se făcu milă, simţi un val de generozitate că-i inundă inima.

— Ce faci dragă, nu te culci?

Ea ridică ochii către dînsul:

— Nu mi-i somn, nu pot dormi.

— Bine, dar aşa nu se poate. Te bolnăveşti.

— Ce să fac?

— Să te culci.

Ea îl privea mereu. El se apropie de dînsa şi-i puse mina pe frunte silind-o aă se uite drept în oehii lui:

— Nu care cumva te temi de mine!...

Ea zîmbea, rătăcită ca In vis.

— Mă tem, eu vorba pe care am jurat-o înaintea Domnului, fiindcă eşti bărbatul meu. Dar mai mult nu.

—Să nu te temi de mine, şi să aibi încredere, cel puţin In vorba mea şi In dorinţa de a te apăra de toate relele.

— Am toată încrederea, o încredere oarbă, din ceasul în care am zis *da.* A fost cam greu pină să-1 zic...

Ea încercă să-şi tragă haina mai jos şi să-şi ascundă bine umerii. Bărbatu-său, mirat de vorba ei, luă un scaun şi voi să şeadă lîngă dînsa. Dar şedea rău. Atunci dete scaunul la o parte şi şezu jos pe covor.

— Da?...

— Ei, Doamne, mă crezi oarbă sau aşa de proastă încît să nu pricep nimic?...

— Atunci?...

— Cum de m-am hotărit să zic *dai...* Asta-i taina mea.

El işi întoarse privirile de la foc şi se uită la dinsa. Flacăra căminului se reflecta in ochii ei ca intr-o noapte depărtată. Parcă nu văzuse de cînd era ceva aşa de mişcător. Fără să ştie de ce şi cum, îşi rezemă fruntea de coapsa ei. Era caldă şi binefăcătoare ca lumina. Stete astfel cîteva minute, ascultind cum ii bate slngele în vine, apoi se sculă In genunchi, îi luă o mînă cu care stringea şalul la piept şi i-o sărută.

— Prin cite neînţelegeri cu noi înşine treceml... Eu ştiu că sunt vinovat de ceea ce fac acum, dar în ce chip sate apăr de mine?... Eşti aşa de străbătătoare In Biţflet, încît mă tem citeodată sâ nu te iubesc...

Ei ii căzură minile pe braţele fotoliului.

— Şi te temi de asta!

— încă da, zise el, apropiindu-şi obrazul de sinul ce acum rămînea gol şi sărutîndu-1. Ah, Mia dragă, îmi pierd minţele l Aş voi să **fii** mai puţin înctntătoare... Eşti femeia mea, nu-**i** aşa? Spune-mi că eşti a mea...

— Cit de mult! zise ea, trecîndu-şi un braţ după gltul lui. Atît cît poate să fie un om al altui om, cu înţelesul de sclav supus şi ascultător.

_ El în adevăr ca-şi pierdea minţele: la urma urmei, o iubea sau n-o iubea, Mia era nevasta lui. Şi voi sâ se apropie de dînsa şi mai mult. Fata, cu capul rezemat de fotoliu, părea că se topeşte ca o ceară la căldura focului. îi treceau prin ochi'adieri de voinţă, cari mureau pe drum, înecate în voluptate. Dar cu o încordare disperată, sări drept în picioare. El de asemeni era acum in picioare, în faţa ei, crud si ameninţător. în fuga gîndurilor **i** se păru fetei că niciodată nu-I văzuse atit de nalt şi de voinic, atit de poruncitor şi de bărbat. Cu creşterea ei, în care cultul pentru *om* era aproape superstiţios, ea se domoli deodată şi, neştiind ce să zică şi cum să se apere, întinse minile tot către el, strîngîndu-le una într-alta şi căzu la pămînt.

— Nu mă batjocori!...

Vorba răsună attt de brutal, încit bărbatu-său făcu stînga-mprejur şi trecu in odaie la dînsul, trîntind uşa. însă de-abia ajuns la el, simţi că el era brutal, brutal şi mizerabil, iar că dînsa avea dreptate. Fără să stea un moment la indoială, se Întoarse înapoi.

Mia, căzută jos pe covor, eu umerii goi, cu braţele Întinse pe genunchi, se uita in pămînt. El o rugă să-1 ierte şi să se scoale de jos, unde putea răci. Apoi li aşeză pernele patului, îi puse lampa pe măsuţa de noapte şi o rugă să se culce. Fata îl ascultă.

— Şi daeă mîine ai un moment liber, scrie un cuvînt Annei.

Mia se uita la el nedomirită:

— J-ai **Bcris** domnia-ta.

El treeu în camera lui şi se întoarse cu bucăţile de scrisoare în mînă, pe care le rupse din nou tn faţa

nevesti-sei. Apoi, foile de hîrtie şi plicul fură aruncate pe cărbunii ce pîlpiiau din ultimele flacăre murind.

VI

A doua zi dimineaţa, cind se revăzură, Mia părea ceva cam ostenită, dar atît de stranie, cu o căutătură nouă, cu ochii umezi de o fericire ce părea a-i face aureolă împrejurul frunţei.

— Iar n-ai dormit!...

— Nu prea.

— De ce?

— Fiindcă n-am putut. Şi chiar dacă-aş fi putut, n-aş fi vrut... Iată scrisoarea.

Apoi trecu din nou în camera ei, şi de acolo chemă pe bărbatu-său:

— Alexandre!...

El se duse repede la dinsa.

— Ce este?

— Nimic. Am zis bine?...

Ridea, cu capul plecat pe un umăr, cu atita farmec şi atîta graţie, că părea in adevăr o fiinţă nouă, ce, pe fiecare zi, şi pe fiecare minut se revela bărbatului său. El ii luă braţul sub al lui, î mingile mîna şi i-o sărută, apoi amîndoi trecură in salonaş, unde el o puse ca pe un mosafir să şeadă şi-i aduse cafeaua dinainte. Ea zîmbea.

— Unde-i tata, să mă vadă... O domnişoară pe care o serveşte un domni...

— Adică o domnişoară măritată.

Mia se-nroşi, dar se făcu a nu-nţelege şi urmă:

— Ar fi cea mai mare neruşinare femeiască. Dar despre toate eu îi scriu şi-i spun că fac tot ce pot ca să înţeleg pe *domnul* şi *stăpînul meu.* Sunt destul de supusă pină acum, nu-i aşa?

El dete din cap:

— Aşa şi-aşa. Dacă-ar fi să scriu eu lui socru-meu...

Fata se făcu şi mai roşie, dar urmă liniştită:

— I-ai spune eă ai o soţie cam prostuţă, dar care te iubeşte din tot sufletul.

Se descărca deodată de cuvintele din urmă, parcă speriată de ce îndrăznise să zică. El o privea nedomirit.

— De cînd asta?

— De acum si de mult.

— Mio!

Ea ridică ochii spre el înecați în lacrămi.

— Gine-ar crede că joeul de şah poate avea asemenea urmări!... zise ea, încercînd să zîmbească.

Bărbatu-său veni lingă ea, privind-o de-aproape, nehotărît, parcă chiar trist. Lupta cu slăbiciunea lui, cu gîndurile de dreptate şi cu imaginea Annei. Daca Anna ar fi fost cu dînşii, la Roma, ar fi uitat-o mai lesne şi mai lesne s-ar fi lăsat farmecului de a trăi în pace cu nevasta lui şi a o iubi. A o iubi!... începea să încolțească ceva, delicat şi infinit de dulce, pentru firea nouă a femeii lui. Dar Anna era departe, şi depărtarea măreşte tot în lumea iluzionărilor.

Mia se uită tot ea la el, parcă mțelegîndu-l şi voind să-1 ajute a ieşi din gîndurile în care se muncea. El îi trecu mina pe ochi, şi reveni Ia Ioc.

— Eu am scris părintelui domniei-tale, zise ea,

— Cînd?

— Astă-noapte.

— Va să zică n-ai dormit de loc.

— Am dormit puțin.

El se sculă din nou şi iar veni lingă dînsa, hiîndu-i o mină:

— Lucrurile nu pot urma astfel. Trebuie să-mi făgăduieşti că vei dormi. Altfel mă mîhneşti.

— Iți făgăduiesc. Fac ce pot şi mai cu seamă ceea ce doreşti,

Cînd ieşiră, vremea era a ploaie. Se urcară Intr-o trăsură şi o porniră către Forul lui Traian[58]. Ga doi camarazi, umblau acum la braț, prinşi de înrîurirea lumei in care intrau.

— Ce păcat că nu e vremea ca Ia Coliseu, zise Mia încet. Parcă lumina e în noi astăzi...

— Aşa e, dragă.

Coloanele frînte şi întinse la pămint dau o solemnitate nespusă locului. Ei mergeau uşurel, apropiindu-se

de temelia spiralei. Cind fură destul de aproape, ca să vadă bine trofeele de pe cubul coloanei, Alexandru simți brațul neveste-sei tremurînd. Ea le ştia pe dinafară toate desemnurile acele clasice; le avusese înaintea ochilor toată copilăria ei, şi parca nu-i venea să creadă că le vede aievea.

— Şi încă lipsesc vulturii, zise fata. Unul trebuie să fie pe aici pe aproape, intr-o biserică ce se cheamă Sfinții Apostoli[59].

— Da?... De unde ştii?

— Cum să nu ştiu! Că doar asta este cel dintîi lucru pe care l-am învățat. Iată şi o rază de soare... Va veni poate o vreme şi pentru noi!... Cit îți sunt de recunoscătoare că m-ai adus aici!... La asta visam noi toată vremea acasă, domnule.

— Da' nu mă cheamă aşa, dragă.

— ...domnule Alexandre...

— Alexandre, scurt.

— Da... Alexandre, zise ea, ridicînd ochii spre el.

— AI... împăratul nostru a făcut şi minunea asta!...

Ei nu-i părea rău că el amestecа pe împăratul divin cu lucrurile lor sufleteşti, fiindcă la dinsa tot ce era nobil şi curat se ridica spre imaginea patriei ei latine, ca un prinos. Complicațiele abstracte, ce nu mergeau în calea asta, nu le înțelegea şi n-o interesau.

Cu un binoclu Ia ochi, urmărind scenele de pe coloană, ea vorbea întrerupt, transportată în lumea depărtării.

— Iată-i acolo cum trec Istrul eătre noi... Şi unii pe cai... Iată şi *badea* nostru...

— Care *bade?*

— *Dacul* nostru îmbrăcat aidoma ca la Hureşti...

— Ei, bată-te de fată l socoteam c-ai văzut pe cineva cu adevărat.

Ea îşi lăsă binoclul de la ochi şi începu a rîde.

Ieşiră deasupra Forului, ca să vadă mai bine scenele spiralei, şi cînd în fine porniră pe jos către altele de văzut, el se uită la dînsa lung, parcă o revelațiune lăuntrică se făcuse în el despre dînsa.

— M-aş ruga să-mi cumperi nişte fotografii, să le trimit acasă!

El o auzea şi n-o auzea.

— Alexandre...

— Dragă...

— Vrei, mă rog, să-mi cumperi nişte fotografii?..

— Cum nu ! o prăvălie întreagă. Haidem...

Birjarul, care venea după dînşii, îi duse In Via Condotti, strada clasică a vinzâtorilor de asemenea lucruri[60]. El luă tot ce găsi despre Coloana şî Forul lui Traian, fotografii colosale de statuiele împăratului, de custurile lui...

— Prea multe. Nu risipi banii, zise ea domol.

Puseră lucrurile în trăsură şî ieşiră din nou pe jos, să vadă magazinurile şi lumea. La un colț de stradă, ea îl opri înaintea unui geam, plin de giuvaericale minunate.

— Uite ce minuni!...

Bărbatu-său o răsuci pe loc şi o sili să intre la giuvaergiu.

Negustorul desfăcu înaintea lor tot felul de colane, de inele, de diademe. Fata făcuse ochii mari şi privea cu jenă. El o silea să aleagă ceva.

— Mă rog, iartă-mă, nu sunt pentru mine.

— Ba tocmai...

Şi fiindcă ea nu voia să aleagă nimic, alese el un lanț de mărgean, cu mici diamante printre perlele roşii, cel din urmă model, lung pînă la genunchi.

Fata se uită la dînsul cum plătea o mulțime de bani, tristă, neştiind să-şi prefacă gîndurile.

— Eu sunt proastă, îi zise ieşind... Sunt o biată fată căreia nu i se cuvine aşa lucru scump. II voi purta pe acesta, fiindcă mi l-ai luat domnia-ta, dar mai mult nu... Am toate sculele de la mama domniei-tale, ca reginele. De ce arunei banii?... adaogă ea, cu glasul tremurind.

El era mirat şi atins de acest nou efect pe care-l producea un dar.

— Ii arunc, fiindeă îi am şi fiindcă îmi face plăcere să dau... Asemenea mici lucruri pot să-mi permit, şi poate şi mai mult. E bine s-o ştii, fiindcă eşti nevasta mea... Dacă m-aş scăpa de datorii, aş putea mult. mai mult.

Ea se retrase în fundul trăsurii, ducîndu-şi mina la ochi.

— Ai datorii?

— Ca orce bun român.

— Iartă-mă, dar vorba asta mă cutremură.

— De ce?

— Fiindcă am auzit-o aşa de des în casa noastră !... Dar la noi nu se putea face altfel, fiindcă adesea ne lipsea plinea, cînd era tata închis. Ah, domnule, ce vinovată e lumea care risipeşte!...

El tăcea, mirat şi nemulțumit de stîngăcia ei. Fata parcă înțelegea ce se petrecea într-Insul.

— Iartă-mă... aş vrea să-ți zic pe nume...

— Alexandre, răspunse el, zîmbind de atita naivitate.

— Da, Alexandre. Cînd voi îndrăzni mai mult, îți voi spune cît suferim noi, peste munți; cită lipsă ducem, cîte angarale şi nevoi — pe cînd dincoace, la dumnevoastră, se risipesc averile... Acuma nu indrăznesc...

Apoi, îl atinse pe braț, încetinel:

— Ai datorii?

— Da.

— Dacă ai avea încredere în mine, le-am plăti.

— Negreşit că o să Ie plătim. Chiar mîine, dacă aş voi: n-am decît să vînd ceva, or partea de la mama, or de la unchiu...

— Doamne păzeşte !... Cît voi trăi eu, nu vei vinde.

— Ei, bravo! Cum o să plăteşti altfel?

— Vrei să oprim trăsura? Nu te aud. Să mergem pe jos.

Se deteră jos. Fata scoase din buzunar portofelul, se tocmi cu birjarul şi, cu toate că acesta bombănea, îi plăti cursa lui, fără un ban mai mult. Bărbatu-său rîdea.

— Va să zică începem economiele?

Ea nu-l auzea. Se prinse din temei de brațul lui, îşi potrivi pasul pe al Iui bărbatu-său şi începu:

— Cit voi trăi eu şi cît voi purta numele domniei-tale, nu vei vinde. Ce ai de la părinți trebuie să rănilnă.

— Cm? zise el, oprindu-se in loc şi rizind.

Ea zimbi şi se uita în jos:

— Nu ştm... domniei-tale. Dacă ai încredere în mine, nu trebuie să-ţi arendezi starea. Eu sunt femeie de muncă. Să mă laşi să muncesc. Domnia-ta să faci ce vrei, să faci politică. Eu te-ajut. Merg la ţară şi stau acolo- Părintele domniei-tale va fi şi al meu... Şi vei vedea că plăteşti datoriele — iţi spun pe cuvîntul meu, de adevărată fecioară de român.

— Bine, zise **el,** Inriurit **de** puterea cu care vorbea fata. In **Bchimb ce**-mi ceri?

— Nimic, răspunse fata, plecind capul. Ceea ce ţi-aş cere nu-mi poţi da... Poate cu vremea, cînd vor trece anii şi dorurile...

EI tresări. Ii bătea inima, auzind-o vorbind. în Înţelepciunea ei străbătea un accent de descurajare, pe care voinţa nu-l putea ascunde. Trecu un moment de tăcere peste amîndoi. El încercă să glumească:

— Dacă n-am fi in stradă, te-aş săruta.

— Vremea poate multe... Pentru mine nu-i nici o greutate de a aştepta.

— Cum aşa?

— Ţi-am spus...

— Ce?

— E taina mea.

Ajunseră la otel şi dejunară amîndoi, bucuroşi de a se găsi faţă **în** faţă. După dejun, el o rugă să se odihnească. Ea nu voi cu nici un preţ. îşi scoase pălăria, să-şi îndrepteze părul, pe care dintr-o aruncătură de cap **îl** lăsă să cadă pe spate. El o vedea din odaia lui, şi veni la dinsa, luîndu-o de mijloc şi sărutînd-o pe undele de păr.

— Nu te supări...

Ea se întoarse spre el.

— De oe mă Întrebi?... Ştii bine că **nu** mă supăr. Aici nu mai suntem In stradă, — parcă aşa ziceai. Şezi. Vrei să-mi pui pălăria asta?... sau pe astălaltă? Mi le-a ales doamna Anna pe amindouă, adaogă ea privindu-I fix.

— Pune pe care vrei: cu amindouă i|i şade bine.

El Începea sâ se găsească in echilibru nestabil faţă cu nevastă-sa, dar totodată într-o aşteptare continuă de ceva nou. Simţea că voinţa ei binefăcătoare pătrundea in el pe fiecare zi şi pe fiecare ceas, insinulndu-se ca o rază de lumină.

Umblară după prînz prin biserici. Aci, pentru fată, toate îi aminteau pe tată-său. La fiecare preot ce lntîlneau — şi erau mulţi — ea găsea prilej sâ apună cîte o particularitate a firei bătrînului luptător, pentru care avea un adevărat cult.

Seara prînziră din nou la masa lor şi după prtnz se urcară la ei.

— Astă-searâ ne culcăm devreme, zise el cu hotărlre, şi dumneta îmi vei face plăcere să adormi numaidecît. Altfel, scriu lui socru-meu că nu mă asculţi.

Ea rise cu plăcere, apropiindu-se de el şi punîndu-i miinile pe umeri:

— Te ascult in toate şi mă culc.

— Nu numai te culci, ci şi dormi.

— Si asta, dacă porunceşti.

— Poruncesc.

Ea se uita la el lung, ţinindu-şi mtnile pe umerii lui.

— Poate... cu vremea n-o să-ţi mai fiu aşa de străină...

— Nu-mi eşti străină nici acuma...

Ea-I întrerupse, dlnd din cap eu neîncredere.

— Noapte bună, zise fata, depărtîndu-se. îţi făgăduiesc că voi dormi.

Rămaşi fiecare pe seama lui, gîndurile îi luară pe amîndoi. El se dezbrăcă şi se culcă, păzindu-se de a mai intra în camera nevesti-sei, dar părindu-i râu că răminea singur, făr' de dînsa. Un sentiment obscur de temere venea o dată cu imaginea Annei. Se simţea umilit de atitea necazuri pe care le îndura el şi pe care Ic îndura şi fata, nevinovată.

Treceau ceasurile, şi e], care rugase pe Mia să doarmă, nu putea dormi. O vedenie nouă sta acum în mintea lui: umerii albi ai fetei.

Auzi bătînd la uşe.

— Tu eşti, Mia?

Fata deschise încet «şa.

— Eu. Se poate?...

— Cura să nu se poată !

Ea veni spre el, Îmbrăcată frumos, cu o haină de casă albă, acoperită de horbote, şi cu lanțul cel nou pe după glt.

— Am venit să îndreptez stitigăcia de astăzi, dacă se mai poate şi nu eşti supărat.

— Nicidecum, dragă. Ia un scaun şi şezi Ungă mine. Mă ierți că nu ți-1 ofer eu, dar n-aş putea, adaogă el rlzlnd.

Ea şezu lingă marginea patului. îi erau ochii adinei şi plini de flacăra nobilă a gîndurilor. Drept şi hotărlt, îi luă o mină şi i-o sărută.

— Trebuie să-ți fi părut îngustă la minte, astăzi. Se cade să mă ierți şi să mă compătimeşti, că doar nu o fac din rea-voință, ci din nedeprindere. Eu am fost crescută în casă de oameni sărmani... Noi nu ştim să ne prefacem şi nici să trăim ca domniele-voastre.

— Da' nicidecum, fetițo.

— Aşa mă prinde cîteodată gîndul şi dorul de a face şi eu ceva pentru binele domniei-tale şi de aceea am grăit prostiele mele de astăzi... Numai să mă ierți...

— N-am de ce, dragă.

— Cum o să ştiu eu îndrepta, eu, o biată femeie proaBtă, ceea ce n-au Îndreptat alții. Domnia-ta eşti stăpinul a toate, şi al meu.

— Bine, dragă, de ce te gindeşti tu la atîtea lucruri? Nu numai că nu m-ai supărat, dar chiar mi-ai făcut mare plăcere, şi aşa vom urma.

— Atunci sunt mulțumită. Nu te-am supărat?

— De loc.

Ea păru a se gindi un moment.

— Bine. Mă duc să mâ culc liniştită.

Se sculă, dar apoi iar şezu. Căuta ceva:

— Mă rog, îmi ierți o altă întrebare?

— Orce, dragă.

— Nu ai scris doamnei Anna?

El se uita la dînsa, nedomirit:

— Nu. Ți-am arătat scrisoarea pe care am ars-o.

Fata voi să mai zică ceva, dar glasul i se îneca in piept. îşi lăsă capul pe mini şi tăcu. El o apropie de dinsul şi o sărută.

— Draga mea ! Şi pe tine te munceşte gindul ăsta... Mai bine aşa: să vorbim. Ce doreşti să ştii?

— De ce nu i-ai scris?

— Fiindcă nu se putea. Ceea ce facem fără gînduri rele şi fără a atinge pe alții, suntem in drept s-o facem. Cit am fost liber puteam să scriu. Acum, că tu eşti alături de mine, nu mai pot Bcrie.

Fata se uita lung la el.

— Uite, Mia. închipuieşte-ți că tu ai iubi miine pe un om.

— Asta nu se poate! strigă fata,

— Mă rog, să ne închipuim...

— Nu se poate. Din ceasul în care am jurat înaintea Domnului că sunt femeia domniei-tale, pot muri, dar mai mult nu se Intîmplă cu mine.

— Bine, dragă. O simplă presupunere. Dacă tu ai iubi pe un altul, poate că eu aş fi rănit in amorul propriu. Cu toate astea îți jur că nu aş face nimic împotrivă — ba poate chiar te-aş ajuta să devii soția omului aceluia. Respectul libertății sufleteşti, Mia l

Fata, încremenită, se uita la el, parcă neînțelegînd ce spunea. Două lacrămi mari se înnodau în coada ochilor. Şi el se simțea străin de vorbele ce zisese, drepte in sine, dar aşa de crude pentru cei ce iuhesc. El luă mina fetei şi îşi rezemă capul de dînsa.

— Lasă-mi-o mie, dacă te duci. Nu sunt nici eu fericit, dragă.

Era o nespusă întindere de Înțelesuri în cuvintele lui, pe care fata păru a o prinde. Se apropie mai mult de dlnsul, cu nevoia de mingîiere ce umple inimile femeieşti, şi ii trecu brațul celălalt pe după gît. El se uita la dînsa, rătăcit ca într-un vis fermecător, simțindu-i sinul cald cum palpita alături. Desfăcu o panglică de la gît şi sărută haina moale. Iar îşi ieşea din minți. încercă uşor s-o îndepărteze:

— Du-te, dragă, incep să te iubesc şi mă tem de vorba de aseară. A fost crudă!...

Ea il coprinsese cu amindouă brațele de git, şi încet, la ureche, rosti ca in vis:

— N-o mai zic.

VII

A doua zi dimineața, natura părea a se fi gătit de sărbătoare. O zi de martie, plină de lumină — lucru rar chiar Ia Roma — curgea din înaltul cerului pe lumea şi plantele încărcate de umezeală, deschizînd bobocii rozelor şi sufletele muritorilor către viață.

Ei stau la fereastră, amîndoi, privind departe, spre linia colinelor, brazii uriaşi ce mărgineau orizontul.

— Mă temeam de vreme rea, zise Mia. Luna asta e urîtă pe aici.

— Găseşti?

— Nu pentru mine. Dar ştiu că e aşa.

— Parcă ai mai fi fost odată pe focurile astea...

— Nu. Ştiu de la tata. De ce ne vorbeşte el alta, decît despre Roma. Ştiu chiar că se zice: „Marzo pazzo".

Apoi atingîndu-1 uşor cu mîna peste obraz:

— Pazzo!

— Ce-nsemnează?

— Nu ştiu... închipuieşte-ți că m-am visat astănoapte acasă... şi cu aşa grele lucruri de spusl

— De ce grele?

— Fiindcă eram cu doamna Anna... Umblam la scăldat amindouă, intre nişte sălcii, şi se făcea că mă înec, eu care doar ştiu înota... îmi venea apa pînă la gură, pînă la ochi, pînă peste cap, şi nu puteam mişca mînile, parcă mi le-ar fi ținut cineva legate — iar doamna Anna vrea să-mi vină în ajutor şi nu putea, că apa o ducea şi pe dînsa la vale. Şi numai ai venit domnia-ta de m-ai scăpat...

— Da?... Bine că era în vis, Mia, că altfel eu deabia ştiu înota.

— Se poate. Dar nu este cum este, ci cum umblă gîndul în doruri... Pe apa Mureşului... Era aidoma, ca în lumea adevărată... Cite zile de copilărie am petrecut pe acolo!... Locuri triste şi totuşi foarte scumpe, domnule...

— Iar *domnule?!*

Ea prinse a zîmbi:

— Aşa-i deprinderea mea, că n-am putut să mă dezbar încă de tot de felul nostru de a vorbi... Dar altminteri îți pot zice acuma şi pe nume, şi mai mult, că doar te port în gînduri şi în inimă, pururea, ca un lucru ce este din însuşirile mele.

Şi cum stau alături, ea ridică lanțul ce-1 purta la piept, şi i-1 trecu şi lui pe după gît:

— Ga să nu te desparți niciodată de mine.

— Niciodată, întări el.

— Ştii ce? Dacă vrei să-mi faci plăcere, dintr-o boabă de astea să-ți faci un inel, or un ac de legătură, ca să-1 porți întotdeauna.

— Bucuros, zise el. Dar nici inel, nici ac de legătură. Dacă primeşti aş face altceva... Bunăoară ceva care să aibă înțeles numai pentru noi amîndoi.

— Ce?... întrebă ea cu ochii fericiți...

— Aş putea închide boaba de mărgean într-o capsulă de aur, în care ar rămînea nevăzută de nimeni şi totuşi ar fi... cum sunt cele lăuntrice ale noastre.

Nevastă-sa clipea din gene, privindu-1 încîntată, ca cineva care începe a descoperi o lume nouă, delicată şi fermecătoare. Apoi se întrista deodată.

— Ce ai. dragă?

— Mă simt aşa proastă!... înțeleg şi văd cit ştiu eu de puțin să trăiesc, şi ce frumos ridici domnia-ta viața de toate zilele!... Dar mă umilesc cu cea mai mare plăcere şi te ascult.

— Nu, dragă. Eu ştiu poate oarecari nimicuri dinafară; pe cînd tu ai pentru tine adevărul sufletesc — lucru atît de simplu şi cu toate astea atît de rar.

Tocmai atunci se deschise uşa de la camera ei şi fata din casă intră cu două brațe de roze, pe cînd un om venea după dînsa cu o azalee înflorită.

Mia zîmbea. După ce ieşiră slugile, ea se duse spre bărbatu-său, roşie de plăcere:

— Pentru mine sunt toate astea?

— Da, dragă, pentru tine.

— Vezi?... Asta nu ştiu eu. Nu ştiu împodobi viaţa cu toate comorile de bunuri ce le poartă ea în sine. Simt şi eu multe lucruri şi mă gîndesc cum ar fi ele frumoase, numai nu ştiu să le aduc la îndeplinire.

Apoi se uită lung la roze şi, roşie ca şi dinsele, se întoarse spre bărbatu-său:

— Pentru minş sunt, în adevăr?

— Pentru tine, dragă.

Mia îşi duse mînile Ia ochi, parcă ar fi voit să închidă acolo icoana fugară a momentului.

— Eu am visat, pe cînd eram acasă, zineşi feciori de împăraţi, — dar parcă aşa lucruri frumoase nici acolo nu erau. Numai mă rog, dacă domnia-ta ţii Ia mine cituşi de puţin, să nu mai risipeşti banii pe daruri de astea scumpe — că doară nici nu mi se cuvin şi nici nu-mi trebuie...

— De ce nu-ţi trebuie?

— Fiindcă sunt mulţumită şi aşa. Ele, florile, sunt frumoase, fiindcă sunt. Dar fie ale mele, fie ale altora, mulţumirea mea adevărată stă în mine, şi podoaba dinafară a vieţii, care mă incintă ca o poveste, pare cîteodată a mă mustra.

— De ce, Mio?

— Nu ştiu. Se vede că sunt proastă. Risipa mă nelinişteşte şi mă întristează. Aşa aş dori cîteodată să mergi domnia-ta pe la noi, ca să vezi cum trăim şi din ce trăim!...

— Bucuros.

— Nu doară că suntem de plina, — că viaţa şi-o agoniseşte omul cum poate, care muncind pe loc, care ducîndu-se prin ţări străine după cîştig. Numai, avem greutăţi, mai cu seamă cind românul are drag de neam. Apoi prin părţile noastre, pe acolo, e foc şi ptrjol cînd încerci să-ţi aperi drepturile.

Ridică ochii către el:

— Cum să îndrăznesc eu a primi aşa lucruri scumpe, cînd chiar si domnia-ta ai datorii?

— Ei, sil...

Ea se uită la el lung.

— Zău nu se poate. De cînd mi-ai spus că avem datorii, eu nu mai dorm.

— E ! ce exageraţie!

— Crede-mă, Alexandre!

Dinsul se primbla acum prin odaie, zîmbind deatita naivitate. Patru flori!... oricît ar fi costat de scump, tot nu se ruina cineva, cumpârindu-le. Numai plăcerea de a da făcea atit.

Mia tăcea, temtndu-se să nu-l fi rănit cu vorbele ei de fată săracă.

El se învîrtea în sus şi in jos, privind florile şi gindindu-se. Convorbirea cu nevastă-sa îi amintise unele scene cu samsarii de prin Bucureşti, cînd, strîns de nevoie, trebuia să iscălească poliţe ruşinoase. Ce şir de copilării vinovate! Unde se duseseră banii? El nu-şi da seamă. Un singur lucru era astăzi limpede: că trebuia să vîndă ceva, sau partea de launchiu-său, sau partea de la mamă-sa. La ideea asta simţi slngele urcîndu-i-se în obraz. Făcu o mişcare în aer cu mina, parcă ar îi voit să spună că un asemenea lucru nu era cu putinţă. Apoi se surprinse singur şi se înroşi.

— Ce lucruri!...

— Ce?... Întrebă Mia.

— Nimic.

Se mai învîrti prin casă într-aiuri, pînă ce se opri !n faţa neveste-si.

— Şi cum crezi că ne-am putea scăpa de datorii?

— Eu nu ştiu, răspunse fata, gîndindu-se. Prin economii şi prin înţelepciune. Să ne întoarcem acasă...

— Dar să trecem întii prin Transilvania.

— Bine... Adică zic *bine,* fără cuvînt.

— Ba nicidecum. Eu doresc de mult să merg pe acolo.

Mia se uita la el cu temere şi nedomirire: oare dorea In adevăr să meargă în Transilvania? sau firea şi creşterea îl făceau să se lepede de dorinţele lui personale, pentru a primi şi a satisface pe ale ei? Această întrebare, la care nimeni nu putea răspunde, o nelinişţtea. Ca la toate fiinţele hotărite, tot aşa şi la dînsa, firea mlădioasă a lui bărbatu-său o umplea de temere, dar şi de admiraţie: cine are voinţă puternică, suferă cînd cedează — şi totuşi e aşa de frumos a ceda in lucrurile zilnice!

— Dacă vrei în adevăr să mergem pe acasă, am putea scurta călătoria în Italia.

— E păcat, zise el, pe gînduri.

Dînsa se făcuse mititică şi se apropiase de el:

— Cind ne vom plăti datoriele, ne vom întoarce iar. Dacă ai încredere în mine, să mergem acasă, să mă lasi la tară, silpeste cîtiva ani răspund eu de Italia.

— O să fie cam tîrziu.

Ea se plecă sub ochii lui, mirată şi surîzăloare:

— Vous dites!?...

EI rîdea, fermecat de graţia stîngaee a fetei. Dînsa repetă, silabă cu silabă, cuvintele lui:

— O să fie cam tîrziu!...

— O să mai îmbătrînim.

— Cu atît mai bine.

— De ce?

— Aşa... O să ne cunoaştem mai demult, cum se cunoaşte tata cu mama.

— Foarte bine, zise el rîzînd. Aşa dar vrei să lăsăm Florenţa şi Veneţia?

— Pe altă dată. Dacă nu cer prea mult, m-aş ruga de domnia-ta să mai stăm cîteva zile la Roma, pînă se îndreptează vremea de tot, şi apoi să ne întoarcem acasă prin Ancona.

— Ţii la Ancona?

— Ba nu. Ştiu numai că drumul e mai ieftin pe acolo.

— Va să zică începem să ne plătim datoriele?

Ea dete din cap, rizind.

VIII

Lăsînd Florenţa şi Veneţia pentru vremuri mai bune, tinerii o porniseră către ţară. Mia venea la nişte rude ale sale din Ardeal, dorind astfel să arate lui bărbatu-său Comitatul Sibiului, în care românii sunt mai numeroşi şi vorbesc mai bine.

Ajungînd în Sibiu[81], Comaneşteanu avu impresia că intră într-o ţară românească nouă. Prima lui nedomirire începu în vagonul drumului-de-fier, în care ceti anunţuri oficiale, scrise în limba maghiară, în limba germană şi în limba slavonă, deşi aci marea majoritate a poporului nu era nici maghiară, nici germană, nici slavonă. Această nedomirire se urmă mai departe cînd ajunse la hotel. Proprietarul, botezîndu-şi hotelul *Zum Rbmiscken Kaiser,* simţise, se vede, nevoia de a aminti despre împăratul romanilor, care călcase pe aceste tărîmuri şi le cucerise, dar îşi amintise numai în limba germană. i '2

Mia era veselă. Ea, care cunoştea lucrurile cum erau în adîncul lor, simţea preocupările lui bărbatu-său, dar nu le înţelegea. De aceea se culcară în tăcere.

Cînd deschiseră ochii a doua-zi, soarele străbătea prin perdele cu vioiciune, dintr-un cer încîntător. Ca întotdeauna, natura senină îndreaptă gîndurile omului. Comaneşteanu se îmbrăcă voios, cîntînd ca în vremuri bune. îi trecu prin minte imagina Annei, cam ştearsă. El rămaseunmomenllocului,miratdenestatornicia lui însuşi. însă aci lucrurile nu erau pe melancolie, în faţa lui , pe zid, o ordonanţă de poliţie, scrisă în ungureşte şi nemţeşte, avea şi traducerea românească, în sfîrşit!...

Chemă pe nevastă-sa şi-i arătă descoperirea făcută. Ea rîdea de grija lui.

— Da' fireşte că trebuie să fie şi în limba noastră! Aici toată lumea o vorbeşte, şi chiar străinii între dînşii se înţeleg în româneşte. Hai să ieşim pe strade, să mergem prin magazinuri, şi vei vedea.

Se îmbrăcară şi ieşiră.

în adevăr, mai toţi negustorii ştiau româneşte. Unii însă vorbeau limba numai de nevoie. îi înţelegeai că legau fraze compuse din noţiuni substantivale fără fluiditatea vorbelor. Dar, în fine, vorbeau. Pe stradă, la restaurant, la gară, la hotel, peste tot, Comaneşteanu avu impresia că se găseşte în ţara românească, într-o ţară românească bizară, in care se părea că oamenii au visat o limbă încîntătoare, iar deşteptîndu-se nu şi-au mai amintit-o întreagă, cum era în vis, ci au recompus-o fragmentar. Şi astfel se *urgitează* Încă şi astăzi aprobarea statutelor; se *exoperează* consimţimîntul

ministerelor; se *purisează* exemplarul pentru *subşternere* Ia majestatea-sa, iar *plenipotenţiaţii* pot *ast mod* a complecta studiul lor *in acest obiect,* parte în *praxâ,* parte în teorie[62].

Mia voia să arate lui barbatu-său puterea poporului românesc şi de aceea ţinea să-1 ducă pe la toate instituţiunile culturale şi economice, la Mitropolie, la casele de credit, la bibliotecă. Dînsul, cam jenat, o urma peste tot, neputînd să se împotrivească naivei mîndrii cu care fata umbla prin ţara ei.

Vizita la Mitropolie fu discutată la colţul unei strade. Comaneşteanu, vesel şi inrîurit de hotărlrea nevestei, încerca să-i arate că nu se merge la şeful spiritual al poporului ca la moară. Dînsa se necăjea şi stăruia să meargă.

— La noi, mă rog, nu e ca la domnia-voastră. Cine are nevoie de preasfinţitul îl găseşte, cade aia excelenţa sa a fost numită in capul poporului.

Apoi, lulud pe bărbatu-său de braţ, îl îndemnă să meargă, zicînd:

— Eu despre mama sunt greco-orientală, şi aşa am rămas. Numai fraţii mei au urmat pe tata şi sunt *uniţi.* De altminteri, asta este buba noastră a românilor de peste munţi[63]; deosebirea in biserică. Poate, cîndva să vorbim mai îndelung... Acuma să mergem.

Şi aşa, porni înainte, voinică şi sănătoasă, silind pe bărbatu-său s-o urmeze.

Ajunseră la mitropolie, pe cind tocmai înaltul prelat ieşea din comisiunea cu care lucrase toată dimineaţa. Fură primiţi numaidecit.

Mitropolitul românilor greco-orientali era un bărbat încă voinic, de statură mijlocie, alb ca zăpada, cu părul lung aruncat pe spate, cu fruntea înaltă, cu un aer original de vioiciune şi tinereţe pe care i-l da nasul, aşezat in mijlocul figurei ca o pălărie pe-o ureche. Tichiuţa de pe vîrful capului şi brîul de la mijloc, amindouă roşii, rupeau monotonia hainelor negre si îi dau aerul modern şi civilizat.

De îndată ce se apropie de dînsul, Mia îi căzu în genunchi, sărutindu-i mina şi rugîndu-1 să binecuvin^teze căsătoria ei cu domnul ce era de faţă. Comăneşteanu, fără să ştie cum, îngenunche şi el. In fuga impresielor băgă de seamă că nevastă-sa tremura, coprinsă de un respect şi o smerenie nemărginită.

Bătrinul prelat îi ridică de jos, îi sărută pe frunte şi-i puse să şează lîngă dînsul, vorbindu-le cu blîndeţe.

Tînărul părea hipnotizat de întreaga înfăţişare a prelatului şi mai cu seamă de modul său de a vorbi. El le povesti multe lucruri interesante din trecutul nostru, dar mai cu seamă le vorbi despre ţăran, insistind asupra modului cum s-a făcut împroprietărirea la noi şi cum s-a făcut in Transilvania. înainte de-a fi fost ales mitropolit, p.s.s. fusese episcop al Aradului, li pofti deci să meargă prin locurile acelea, spre a vedea gospodăriele (sau, cum zicea el, „economia") românilor, bogăţia, traiul, cîmpii şi vitele lor.

Cind ieşiră de la mitropolie, Mia părea transfigurată. Merse în tăcere lîngă bărbatu-său, privind drept înainte lumina ce se cobora din înaltul cerului. întru tîrziu, ea zise încet:

— La noi aşa sunt lucrurile: viaţa noastră naţională ne este lipită de biserică[61]; în jurul ei ne strîngem aspiraţiele, dorurile şi nevoile; printr-însa păşim înainte. Nu vorbim frumos; dar venim ia domnielevoastre să vă cerem înapoi Împrumutul de acum un veac.

Comaneşteanu se uita la dinsa, nedomirit:

— Care împrumut?

Fata zîmbea:

— împrumutul de acum un veac, cînd domnielevoastre vorbeaţi greceşte şi noi v-am ajutat să vorbiţi româneşte[65]. Cu o destoinicie minunată, domnielevoastre ne-aţi întrecut. Poate, ce e drept, în graba juvenilă cu care v-aţi alcătuit limba cultă de astăzi, aţi luat cam multe franţuzisme, dar noi trebuie să vă urmăm pe calea asta, că doar domniele-voastre sunteţi speranţa şi lumina pentru noi.

Apoi, potrivindu-şi pasul pe al lui bărbatu-său, 11 luă de braţ.

— Vrei să mergem la o societate românească de credit?

— Bucuros. Dar, mă rog, avem deja economii de depus?...

Mia zîmbi plecind capul. Apoi se uită la el, liniştită.

— Nu avem încă, dar o să avem.

— Foarte bine.

El se lăsa a fi cilăuztt de nevastă-sa peste tot, şi peste tot avea aceeaşi impresie de viaţă românească vie, ce curgea ca o pînză de apă puternică sub un strat de nisip. La suprafaţă erau străinii, saşii, ungurii şi evreii, iar la temelie era poporul băştinaş, românul, care, cu hotărîre şi pe tăcutele, se întindea şi-şi recucerea pămîntul.

Tinerii, grăbiţi să meargă la ţară, plecară chiar in ziua aceea. Mia ar fi dorit să arate lui bărbatu-său tot comitatul Sibiului, sau cel puţin satele mari româneşti: Răşinarii, Orăştia şi Seliştea. Dorul insă de-a merge la rudele sale o hotărî pentru cel din urmă.

Drumul de la Sibiu la Selişte îl făcură cu un medic român, anume d.dr. Tac. Acesta păru lui Comaneşteanu inteligent şi interesant, dar mai presus de toate vorbăreţ. Numele său ar fi trecut mai lesne ca o ironie, căci d. doctor era foarte puţin *Tac* şi foarte mult *Vorbesc.* Pe cînd Comaneşteanu căuta să arunce cîte o privire furişe pe fereastră, d. doctor Tac îl atingea pe braţ:

— No, d-apoi, mă rog, domnule, pentru ce?

Comaneşteanu înălţa din umeri, parcă ar fi zis: „de. dragă domnule, ştiu şi eu !".

Nu-şi poate Închipui cineva cit e în stare să vorbească un doctor in medicină pe locurile astea l... Ce o fi, Doamne, cu doctorii *în drepturi,* cum se zice pe aici?!

Dar iarăşi d. dr. Tac era interesant. D-sa cetea toate revistele, toate cărţile, toate broşurile, toate ziarele ce se publicau la Bucureşti; cunoştea toate chestiele literare la ordinea zilei; vorbea de oamenii mari ai României cu un fel de iubire religioasă. „E, in adevăr, atingător, se gindea Comaneşteanu, să vezi pe oamenii aceştia luptind cu nevoile vieţii lor, cu prigonirile şi nedreptăţile ce li se fac, şi totuşi năzuind

spre noi, interesindu-se de toi ce se petrece şi mai ales de ce se scrie în România".

Sărind cu vioiciune de la una la alta, d. dr. Tac sări şi din tren. Pină să-i prindă tinerii de vesle, d-sa dispăruse într-o gară.

Pe la 4 după prînz ajungeau la Selişte.

De îndată ce rămăseseră singuri, Comaneşteanu se simţise învăluit de plnza trandafirie a gîndurilor bune. Era în Transilvania l In inima Daciei strămoşeşti, a acelei Dacii pururea tlnără, de la care ne venise simţimlntul renaşterei şi către care zburau toate aspiraţiele noastre!

îneîntător loc, încintătoare zi, îneîntători oameni! Familii întregi de muncitori de pămînt strîngeau maldărui de pe cîmp. Fetele, cu pălăria peste broboadă, apăreau deja voinice şi frumoase. Finul cosit umplea aerul de miresme*.

Se opriră în gară aproape un ceas, aşteptind o trăsură din Selişte, care trebuia să fie a unui oarecare Gheorghe, dar care, bineînţeles, nu venea. După ce plecă trenul, dispărură şi mutrele oficiale, hamalii şi fluierătorii, şi rămaseră numai cîteva chipuri senine de ţărani, cîţiva băieţi ce se jucau prin iarbă, şi o fetică rumenă şi albă, ce adusese poşta.

Comaneşteanu porni singur către sat. Era cald. O manta de ploaie, cu un revolver în buzunar, atîrna cam greu; o anină pe umărul unui băieţaş, ce bătea praful alergînd pc şosea ca un minz. Din cind in cînd se mai dau în vorbă:

— Cum te cheamă pe tine, măi băiete?

— Pe mine?

— Pe tine.

— Ionică.

— Şi mai cum?

— Si mai cum mă cheamă?

— Da.

— Ionică Blăstematu.

— Da' cine te-a botezat aşa, măi?...

— Cine m-a botezat?

— Da.

— D-nu notar.

Ce nume curioase!... Pentru noi, românii din regat, deprinşi cu banalitatea lui ***eseu*** şi lui ***eanu,*** numele acestea de obiecte, de verbe şi de calificaţii, date oamenilor, ne par nişte adevărate porecle. E drept însă că unele sunt poznaşe de tot: Moisi Bizgîlea, Iancu Puiţă, Troilă Legănatu, Patru Umblădulce.

— Mai avem mult, mă Ionică?

— Pîn'la sat?

— Da. !

— Ba n-avem mult.

In adevăr, satul se vedea pe coasta ceelaltă a dealului. Ţi se părea c-aî ajuns şi totuşi erai departe. Soarele ardea bine. Pe o muchie, stringeau cosaşii finul încă verde, adunîndu-I în vîrful furcei şi-n vîrful limbei, cu munca şi cu cîntecul. Minunaţi erau ! în nepăsarea lor harnică, păreau deplin fericiţi, cum de altminteri par totdeauna cei ce muncese şi cintă celor ce gindesc.

— Mai avem mult, măi Ionică?

— Dacă mai avem mult?

— Ei.

— Pin' la sat?

— D-apoi pină unde, măi!?...

Il stenahorisea cu răspunsurile lui, care nu erau decît întrebările celuilalt, întoarse pe dos.

— Ba nu mai avem mult.

După citva timp, dete Dumnezeu şi intrară în sat.

— Iacă şi nea Gheorghe, zise băiatul.

Comăneşteanu avu plăcerea să vadă pe birjar trecindu-i pe dinainte cu un domn şi o doamnă.

— Domnul medic, cu doamna institutoare.

— Dar noi, Ionică?...

Ionică se uită Ia el.

— Păi, să mergem la ***casină.***

— Da' sunt trăsuri acolo, măi?

— Trăsuri la ***casină?l...***

— Dacă nu sunt trăsuri, ce să căutăm acolo?

— La ***casină?...***

— Ei.

— Pe d-nu notar.

In sfirşit o porniră în căutarea d-Iui notar.

Pe o piaţă pavată, la încrucişarea a două strade, era aşezată o casă curată, unde *inteligenţa* locului venea să citească jurnale. Comăneşteanu fu întîmpinat de un domn, foarte cumsecade, care, de îndată ce auzi păsurile tînarului, trimise oameni în toate părţile, unii după trăsură, alţii după d-l notar. Intrară în vorbă. Domnul acesta era stăpînul *casinei* — prin urmare un simplu negustor. Vorba lui însă era cuminte şi rezervată. Căuta în ochii lui Comăneşteanu cu o pătrundere rară. Tînărul îu mirat de a-l auzi şi pe acesta vorbind cu aceeaşi pricepere despre lucrurile din ţară, ca şi pe doctorul din tren. O fetică ii aduse un pahar cu apă. Fata era de o frumuseţe uimitoare, cum în general părea a fi toată populaţia femeiască a satului.

— Iată domnul notar! zise cineva. Haide, domnule notar, că te aşteaptă un domn.

La aceste cuvinte o voce înfiorătoare răspunse de pe uliţa ceelaltă, gemind:

— Că cine mă aşteaptă?

„Haiti! socoti Comăneşteanu; plnă aici mi-a fost!"

Şi, făcîndu-se mititel, cu mina pe revolverul din manta, aşteptă o clipă să vadă ivindu-se *pajura,* care trebuia să-1 ia în nouri. Dînsa apăru sub forma unui domn cu barbă şi mustăţi:

— No, că cine-i ăla de mă caută?

„Valeu I..." zise intru sine tînărul, tiemurînd.

Apoi, scolînd capul dintre umeri, îndrăzni să biiguiască un cuvint:

— Eu...

— Da' că ce doriţi?

— Aş dori, mă rog, dacă nu vă supăr, domnule notar, să ştiu mai întij de este adevărat că în ceasul de faţă sunt destul de norocit să vorbesc cu domnul Zgurea...

— Cu dlnsul.

— Atunci, mă rog, eu viu din partea d-lui Dobrovici, cumnatul d-voastre, tare mi-a spus că dacă voi avea noroc să vă găsesc acasă,, am să văd lucruri interesante cu d-stră.

— Că bată-1 blta de noroc, domnule. Doară ce vrea el, cumnatul, de mă pîrăşte aşa la lume?...

Se vedea Insă că-i făcea plăcere pîra cumnatului.

Pe cind el vorbea, tînărul 11 privea pe furiş. Om voinic, cu ochiul viu, cu mersul de eătană, domnul notar putea să aibă între 40 şi 60 de ani.

— Da', mă rog, cine sunteţi domnia-voastră?

— Alexandru Damian Comaneşteanu.

— Comaneşteanu, Comăneşteatm... Poate fiu de-al eroului?...

— Nu fiu, dar rudă. Eu sunt ginerele părintelui Lupu.

— Ginerele părintelui Lupu din Huresti?

— Da.

— N-o, d-apoi că aşa spune, fîrtatule. Că poate ăi fi şi cu doamna, zise el, ridicînd ochii a vitejie.

— Nevastă-mea a rămas la gară, fiindcă nu erau trăsuri.

— Iii!... Gheorghe tată, mi-o făcuşi!

Tocmai atunci sosea trăsura după care umblau. Domnul notar ridică mina în slava cerului şi se aruncă in birijc ca un flăcău de 20 de ani.

— Mă duc s-aduc pe nepoata. D-l protopop ştie c-aţi venit?

— Ba nu.

— Că doar, domnule, a crescut pe genunchile mele.

Comaneşteanu nu înţelegea bine dacă d-l protopop sau nevastă-sa crescuse pe genunchile d-lui notar. Pricepu mai pe urmă că toate fetele din sat li erau nepoate, după cum ii erau nepoţi toţi flăcăii, şi mai mult sau mai puţin toţi cei şapte mii de locuitori ai satului. D-I notar le era unchi, avocat, povăţuitor; îi boteza, îi însura, îi îngropa; vindea, cumpăra, zidea şi dărlma pentru dlnşii. Primarii se schimbau, pretorii şi judecătorii de asemeni. Unii mai mureau, alţiiîmbătrlneau, numaidomnulnotar rămînea neclintit.Domnia-sa părea a se fi alcătuit aşa cum era astăzi, intr-o epocă preistorică, şi de atunci ieşise din legea schimbătoare a firei, păstrîndu-şiaceeaşi binevoitoare tinereţe, aceeaşi putere şi aceeaşi jachetă. Numai părul i se mai rărise şi huna i se pătase, dovadă, aceasta din urmă, a unei stări sufleteşti ce nu împiedeca niciodată pofta de mîncare, şi dovadă, poate, şi a unei rînduieli casnice ce lăsa de dorit. Căci, lucru ciudat, un om cu atîtea rude trăia singur cuc.

într-o casă încăpătoare, cu lucruri curate, cu **o** curte singuratecă, în care creşteau cîteva floricele şi cîntau grierii, locuia omul acesta, cel mai burlac dintre oameni. Cind intra seara să se culce, vira o cheie cit un buzdugan în broasca porţii, îşi ştergea cizmele de răzătoarea de lîngă scară, urca treptele şi se dezbrăca, pe cînd luna lumina ceardacul. Nici o vietate nu turbura tăcerea locului. Rar, cîte un măr cădea din ramuri, pe care lelea Măria avea să-1 adune a doua zi, cînd *domnul* ieşea. Căci aşa erau potrivite lucrurile, încît niciodată stăpînul şi sluga nu se întîlneau. Bâtrîna trăia la casa ei.

Aşadar *unchiul* se ducea la gară să-şi aducă nepoata,

în vremea asta, în jurul lui Comaneşteanu se adunaseră vreo zece persoane, preoţi sau învăţători. De la primele cuvinte, tînărul băgă de seamă că mai toţi erau oameni culţi.

Prinseră a bea cite un pahar. întrebări discrete, vorbă cumpănită, cîte un *cit* nemţesc In onoarea lui Bacchus, — iar încolo, rezervă. Parcă o lungă deprindere de încătuşare a gîndului liber îi dresase pe toţi. Cine era noul venit? Un domn de peste munţi. Vorba asta *de peste munţi* coprîndea înţelesuri întinse, orizonturi luminoase, farmecul şesului sclipitor, ce curge dc pe plaiuri către apa unui hătrîn fluviu. Dar, în fine, cine era şi ce voia noul venit?

Cînd auziră cine şi ce era, cercul se închise de tot împrejurul tînărului, iar vorba umblă liberă.

Deodată, domnii mai tineri ce erau împrejurul meselor se sculară, făcînd loc unui alt domn, care venise pe nesimţite.

— Mă rog, d-le protopop, iată aci o rudă a domnieivoastre din România.

— O rudă a mea?

Mirat, dar zîmbind cu bunătate, d-nul protopop aştepta să afle despre cine era vorba. Cînd i se spuse cine era noul venit, dînsul deschise braţele:

— A!... Nepoate dragă, vino frățioare să te văd... Da' unde-i Mia?

Şi, într-o invălmăşală comică, plină de duioşie, bătrinul strinse in brațe pe Comaneşteanu şi apoi' se învlrti împrejurul lui, cercetîndu-l ca pe un obiect de lux. Mulțumit, clipi din ochi către ceilalți, parcă ar fi zis: „sămință bună". Apoi grăi către el:'

— Aşa este. Da' unde ție nevasta, tinere? Să mă duc la baba mea, frate, că sose*şti aşa ca o ploaie de vară. Să fi ştiut, mă îmbrăcam, vă ieşeam înainte, că doară ne bucurăm... Mă rog, da' unde-i Mia?

D-I protopop Marcu Stamate era de-a binele unchiul fetei. De statură mijlocie, cu barba albă, îmbrăcat curat şi mai cu. seamă vorbind limba fără nici un accent, — d-l protopop plăcu deodată lui Comaneşteanu, prin aerul său deschis şi hotărît.

După ce **mai** schimbară citeva cuvinte cu cei de față, unchiul luă pe nepot de braț şi porniră spre casă.

O seară limpede se cobora pe dealuri. Apa girlei se fărîma de pietre gîlgîind a primăvară.

IX

Comaneşteanu deschise a doua zi obloanele de Ia ferestre, pe o curte mică, închisă de toate părțile de zid şi plină de flori. Casa in care se afla el cu nevastă-sa sta aşezată la o parte, în fundul curții, pe cind Ia drum erau altele, mai mari.

Mirarea tînărului creştea din ce în ce. Odaia in care dormise i se păru cea mai originală împerechere de stiluri şi lucruri, parcă o bătrînă olandeză ar fi aşezat la locul lor unelte româneşti. Tavan de scînduri, podele de scînduri; o *talpă* peste care stau teancuri de scoarțe şi de bucăți de *pănură;* sus, un jgheab, ce făcea ocolul carnerii, plin de străchini şi ulcele; sub jgheab, fel de fel de şervete, aşa zisele *culinare* sau *chindele,* ale câror culori şterse desfătau privirea; pe sub dînsele, clădării de porumb rar, cinquantin tărcat, atit de vechi, incit, la cea mai mica atingere, b>abele cădeau; apoi, ici şi colo, cîte o tivgă, elegantă ca un vas giec; la un colț, sub un clopot pătrat de sticlă, icoane bătrîne. cu busuioc uscat şi cîteva figuri nemțeşti de vicleim. în mijlocul atitor lucruri uitate de vreme, un pat de fier, foarte modern dar şi foarte ccmod.

După ce Comaneşteanu se îmbrăcă, se duse să bată la uşa neveste-si. Dinăuntru venea zgomot de voci, rîscte şi țipete.

— Nu se poate !

El mai aşteptă puțin, şi iar bătu.

— Nu se poate, domnule! strigă mătuşe-sa. E!... da' zorit mai eşti!...

Se auzea glasul neveste-si, care se ruga sâ deschidă.

— Zău, lelițo, lasâ-1 să intre.

— Nu se poate, soro. Ia mai aşteaptă, nepoate, că nu ți-o fi pus ulcica. Ei, Doamne!...

Noua mătuşe a lui Comaneşteanu, lelța Lena, cum o chemau toți, era o persoană grăsulie şi durdulie, cu ochi rotunzi, cu obraz rotund, cu piept şi brațe rotunde, — o minge săltăreață, plină de haz, a cărei vorbă peltică da graiului său o continuă notă umoristică. Comaneşteanu rîdea singur de modul cum rostise cuvîntul „ulțică".

După citeva minute, pe cînd tînărul, întors la dinsul, se uita la scoarțe, se deschise uşa binişor şi nevastă-sa întrebă încet:

— Esti singur?

— **Da.**

Dînsa veni repede la el, îl luă de gît **si-i** rosti în ureche:

— Mă îmbrac cu portul nostru național.,.

Apoi, plecînd capul pe o parte:

— Sunt aşa de fericită!...

Era mai cu seamă ineîntătoare. cu părul împletit in eoade şi prins sus. ca o cunună; cu *iia* brodată; cu catrința albastră închisă; cu briul tricolor ascuns sub bundă.

— Lelța s-a dus să-mi aducă broboada de cap. Sa te faci eă mi m-ai văzut... Colorile noastre naționale le purtăm pe noi, ca să nu se întimple rău... Nu mai ştiu cum Îmi stă. îți plac?

— Foarte mult.

— Mă duc.

Apoi, de la uşe, se întoarse Înapoi:

— Cum ai dormit?

— Minunat. Dar tu?

— Aşa şi-aşa... Eram cam departe... Mă duc, că vine lelța.

Şi se repezi pe uşe, rizînd, dar cînd să iasă se lovi piept în piept cu mătuşe-sa şi unchni-său.

— Brava, frumos îți şade să mă trădezi! Vezi, Stamate? S-a dus fuga la bărbatu-său... Se înțelege! Că far' de dumnealor noi nu putem trăi. Lasă, că o să boceşti acasă, singură, pînă n-ăi mai putea. Dumnealui o să se ducă la consistor, iar tu o să-ți uzi plinea cu lacrămi.

Bătrînul făcea un haz nespus:

— Schimbă consistorul, Leno, că doar nepotul nu-i popă.

— Zău, Stamate.

Şi citeşitrei intrară înapoi la Comăneşteanu, rizînd.

— Bună dimineața, domnule nepoate... Da' mi-ai învățat-o bine la buiestru...

Comăneşteanu ii sărută mina.

— Zău, uite ce „buzor" de fată.

— *Bujor,* Leno, zise protopopul.

— Lasă, dragă, că ți-am fost bună, măcar că sunt peltică. Ia adu-mi, mă rog, Stamate, nişte ace, să prind fetei broboada pe cap.

Bătrînul protopop se duse foarte serios să caute acele, pe cînd Lena şi Comăneşteanu se învirteau împrejurul Miei.

— Uite, Alexandre dragă, asta este *iia* mea de la eununie. Mă rog să te uiți la o mînecă. Vezi? Aici se desparte in lung printr-o făşie, cu găurele, zisă *cheiță,* pe lîngă care vin altele, tot in lung. Astea se cheamă *şirele,* astea *podobele* şi aicea vine *ciocănelul.* Iar dacă eşti om de gust, admirează, mă rog, gulerul sau *ciupagul,* cum îl chemăm noi...

— Să admiri, Alexandre! zise Mia, rîzînd.

— Da' să ştii tu, urito, care te-ai instrăinat de neam şi te-ai făcut bucureşteancă, că-i tot lucrat cu mătase neagră şi cu aur, ca o filigrană.

Apoi, lăsînd mîoeca, rămase pe ginduri:

— Zău, că tare-i frumos Ia dumnevoastră la Bucureşti. M-a dus Stamate acum doi ani şi, drept să-ți spun, mi-a plăcut foarte mult.

Veni în sfîrşit şi protopopul, aducind o perniță de mătase, in formă de inimă, înfiptă cu ace.

— lată-ți inima, Leno.

— Ba, dragă, o fi a ta, că a mea numai o dată a sîngerat, şi atunci mi-ai vindecat-o tu. Săracu Stamate, a îmbătrtnit şi el, am îmbătrînit şi eu... Ei, nişte pensionari!... Da' lasă, dragă, dacă ăi fi tu cuminte, iți dă Lenuța bănuți să te mai repezi pin' la Vicna...

Şi ziclnd astfel, clipi din ochi către Comăneşteanu; apoi oftă în pilde:

— Hee!... că mult îi dulce pustia de Vienă!...

Protopopul rîdea să se topească. Nevastă-sa isprăvi de gătit pe Mia.

— Haidem sus. copii, să ne luăm cafeaua.

Pe cind se duceau la cafea, tocmai intra d-l notar. Deşi ceasurile erau de-abia opt, d-sa ieşea deja de la slujbă, pe care o Începuse din zori de ziuă cum se şi cuvine la țară.

— Cu bună dimineața la cocoane şi la domni.

Comăneşteanu băgă de seamă că aerul înspăimîntător al d-Iui notar se îndulcise, parcă devenise chiar duios. Cînd vorbea cu Lena şi cu Mia, glasul său lua intonațiuni molcome.

— Cine-i acum mai mîndru ca doamna Stamate!...

Lena dete din cap, mulțumită.

— Vino cu noi, d-le notar. Tot numai o dată pe zi măninci?

— Tot.

— Da' azi o să mănînci de două.

— Nu cred.

— Ba eu cred, că doară nu te împărtăşeşti in toate zilele. Afară de asta, apoi, ce să zică Manda mea, cind o şti că d-nul notar nu i-a gustat aluatul?...

— **I!...** doamnă Stamate!... că la mare ispită mă pui!...

Apoi rotind ochii a vitejie:

— Fie măcar ce !... am aă mănînc, — dare-ar turcu-n ea de burtă !

Şi, luind pe Comaneşteanu de braţ:

— Rogu-te, domnule, n-ai auzit domnia-ta vorbindu-se pe la curţile străine de o gospodină a noastră?... şi de un oarecare „pici de raţă pe crautăʹ?".

Lena rîdea, mulţumită. El urmă cu înţelesuri:

— Gă doară ştie el mitropolitul roman, in Uimea drepţilor unde se află, despre bunurile noastre!...

Slăbiciunea mătuşe-si pentru arta culinară devenea astfel evidentă, şi Comaneşteanu ridică laude în cinstea cozonacilor şi a ***zaharatelor*** de la cafea.

După ce mîncară, trecură in salon — sau mai bine în saloane, căci erau trei, curate şi îngrijite.

De la uşa celui dinţii se vedea, în fundul celui de al treilea, un bust de marmură, de gîtul căruia sta, ca o lentă, tricolorul românesc. Comaneşteanu recunoscu pe Brătianu[87].

Pe mese şi pe etajere erau numai cărţi româneşti, tot ce editase şi tot ce vînduse Socec de Ia înfiinţarea librăriei sale pină în zilele noastre, — căci cetirea era a doua slăbiciune a Lenei. De la cele mai depărtate calendare apărute în Transilvania, pină la ***Nichipercea*** şi pînă la ale lui N. D. Popescu; de la primii poeţi, Văcărescu, Conachi şi ceilalţi, pină la Eminescu şi urmaşii săi; de la boierii şi ciocoii lui Filimon*[8], pină la „Biblioteca pentru toţi" a lui Muller — toate erau de faţă.

— Foarte interesante lucruri, zise Comaneşteanu, cu o carte in mină.

Mătuşe-sa venise lîngă dînsul şi se plecă subt carte, ca să poată ceti titlul.

— „Blondă, cu ochi negri şi albă ca o fee", zise ea, arătînd către Mia.

— „Un cap frumos de Înger pe umeri de femeie*[9]", întări bărbatu-său.

— Cum, cum?... Săracu Stamate, tot îi mai plac capetele de înger. Ai îmbâtrînit, omule.

— Aşa zice Nicoleanu, creştino.

— Ba aă mă ierţi. Nicoleanu zice: „un cap blondin de înger".

— Se poate. Dar atunci trebuie să înceapă altfel: „pală, cu ochi negri", sau aşa ceva, ca să **nu** se repete.

Comaneşteanu, ascultindu-i, pusese mîna pe altă cărticică.

— „Locuinţa mea de vară e Ia ţară", zise Lena.

— „Acolo aş vrea să mor, ca un fluture pe floare"... adaogă bărbatu-său, încet şi rîzînd.

— „Beatde soare, de parfum şi de amor™". No, că e prea frumos pentru un popă.

— Da' că tacă-ţi gura, femeie, că doară zice Depărăţeanu, nu zic eu.

— Lasă, dragă, că le ştii pe de rost... Pîn' te-ai făcut preot, cine cînta mai frumos pe sub ferestrele de la Răşinari !...

Mia ridea cu o poftă nespusă. **In** copilăria ei, de cite ori venea să petreacă vacanţele la Selişte, tot aceleaşi glume nevinovate se repetau între soţi, ca şi astăzi, fără nici o umbră de adevărată mihnire. Ei trăiseră şi îmbătriniseră singuri, el cu slujba bisericii şi cu căutarea unor vii, din care agonisise stare — ea cu grijea gospodăriei.

Acasă la dinsa, fata văzuse aceeaşi deplină înţelegere intre tată-său şi maică-sa, aceeaşi identificare de interese, de gînduri şi de aspiraţiuni. Ce departe erau aceştia de familiele pe care le cunoscuse în Bucureşti, de directoarea institutului in care Învăţase, pururea în ceartă cu bărbatu-său; de Anna şi degenerai; de nervozitatea fetelor din pension, cari plecau de-acasă fericite ca să nu mai audă infamiele dintre părinţi!

Cînd făcuse cunoştinţă, la Comăneşti, cu socru-său, şi, mai mult, cu cele ce-l înconjurau, cu lucrurile de acolo, Mia avusese simţimîntul exact că peste toate plutea sufletul binefăcător al unei femei, care întru nimic nu se asemăna cu celelalte multe. Cind bărbatu-său zicea cite o dată „mama", — cu accentul cald şi pasionat al copiilor rămaşi orfani, — In gîndurile fetei ae înfiripa imaginea unei fee, ceva nepămintesc, senin

şi binevoitor, către cari se raporta pe sine, ou speranţă, să-i fiemene.

Aşa, că, deşi era fericită de-a umbla cu bărbatu-său prin străinătate şi mai ales prin ţara ci, aspiraţiunile fetei zburau către casă, unde se credea chemată să umple golul pe care-1 lăsase Saşa murind.

Steteră cîteva zile pe loc, făcînd cunoştinţă cu toată *inteligenţa* satului, cu oamenii chiaburi (şi erau unii cari aveau cîte 50 şi 100 de mii de'florini); cercetară şcolile si breslele de meseriaşi; admirară indeminarea femeilor, care ţeseau minunatele marame cu care-şi înveleau capul, lucrau *pănura* şi toată pinza de îmbrăcăminte.

Protopopul si doamnă-sa ţineau ca după Selişte, „satul cu neveste frumoase", Comaneşteanu să vadă alte sate româneşti de primprejur, cum bunăoară Poiana, „satul cu bărbaţi frumoşi".

Negreşit, pe d-l notar căzu sarcina dea însoţi pe tineri sus la Poiana. D-sa se declară gata să meargă* dacă mai cu seamă „alde Manda va pregăti de-ale mîn-

X

într-o duminecă dimineaţa trăsura ducea pe Comaneşteanu, pe Mia şi pe d-l notar sus la satul Poiana. De-abia ieşiţi din Selişte, călătorii intrară în alt sat românesc, *Galeşul,* şi din acesta în altul. *Tilişca.*

Peste tot aceeaşi naivă manifestare a simţimîntului de patrie, prin zugrăvirea luiMihai-Viţeaznl pe tablele de la prăvălioare, cu inscripţia „)a Mihai Eroul".

Popularitatea victimei de la Turda nu era datorită numai faptului că se bătuse şi murise in Transilvania — ci mai cu seamă faptului că el este oarecum sinteza calităţilor sufleteşti ale fraţilor noştri de peste munţi. Voinic la trup, chibzuit la minte, mare general, dar şi mai mare bărbat de stat, el trăise şi murise pentru îndeplinirea unei idei politice: unirea tuturor românilor. Neamul nostru a avut poate generali mai mari, a avut pe Ştefan-vodă al Moldovei, admirabil geniu militar.

ineîntătoare fire de idealist, care însă părea a nu pricepe nimic in politică, deoarece el socotea că e mai bine să se unească Moldova cu orcine, cu turcii, cu tătarii, numai cu polonii şi cu muntenii nu[71].

— Vezi, mă rog, domnule, rezultatul acestei politice a fost că unirea celor două ţări surori s-a făcut numai cu 350 de ani mai tîrziu, iar domniele-voastrc aţi încăput sub jugul turcilor, pe cînd era în firea lucrurilor ca stăpînirea turcească să se oprească la Dunăre, frontiera ei naturală. D-apoi vezi, domnule, rogu-mă, Ştefan cel Mare era Bogdănesc, cu scaunul domniei la Suceava,in eeelaltă extremitate a românismului.

D-l notar avea o teorie a sa, care zicea că adevăraţii şi singurii moştenitori ai romanilor pe pămînt erau oltenii si transilvănenii[72].

— Că doară, domnule, cînd te întîlneşti astăzi cu oltenii mehedinţeni şi gorjeni, cînd vezi femeile de la noi din Selişte, cînd dai de ciobanii din Poiană, pare că faci cunoştinţa unui popor latin nou, admirabil prin frumuseţea tipului, brun, voinic, in care foarte puţine urme dc daci au mai rămas. Ăştia sunt latini si nu sunt altceva, sunt romani de la Roma, crescuţi in munţii Carpaţi. Pe cînd moldoveanul [...] domniei voastre e mai mult blond, e Ia înfăţişare mai modest, parcă ar avea conştiinţă că în vinele lui nu curge singe de-al cuceritorilor.

Mia părea oarecum jenată de opiniele d-lui notar, pe cînd bărbatu-său, dimpotrivă, era ineîntat de ele.

— Mă rog, domnule notar, zise el, zîmbind, ştii că, după o teorie nouă, oamenii bruni trec drept inferiori, — in toate cazurile sunt socotiţi că neavînd nici un fel de putere inventivă, ca antiartişti şi nepoeţi.

— D-apoi că nu-i nici o pagubă dacă n-om avea poeţi. Cu poeţii dăm de mal. Nouă, domnule, ne trebuiesc bărbaţi care să stea la noi şi să lupte cu noi 1 Că doară poeţii fug peste munţi la domniele-voastre, că acolo e trai mai bun şi muncă mai puţină[73].

Comaneşteanu rîdea.

— Bine, bine, dar totuşi vă trebuiesc poeţii, să vă cînte faptele mari ale trecutului şi să vă ţie în prezent sufletul deştept.

— Vai de vii! I D-apoi, domnule, gindul îl avem no» neadormit şi far' de dînşii; iar cît despre faptele mari, ne-ar trebui mai întîi bărbaţi care să le facă şi apoi cimpoeri care să le cînte.

Trăsura se urca drept la deal, printre munţi singurateci. Ici şi colo se iveau pe corhane pete imbruinate.

— Iată acolo, domnule, molifţii noştri. Fiecare comună e datoare să-i semene şi să-i îngrijească, pentru împădurirea locurilor. La domniele-voastre se face aşa ceva?

— La noi se taie.

— Legea forestală nu vă pune îndatorire să replantaţi?

— Nu ştiu — imi închipuiesc că da.

D-1 notar se uită lung la acest proprietar de pămînt, care cunoştea teoria oamenilor bruni, dar nu cunoştea legea forestieră a ţărei sale.

— Mă rog, şi de ce teoria că oamenii bruni sunt inferiori?

Ideea asta îl plictisea.

— Probabil fiindcă a fost făcută de un om blond.

— No, că aşa se poate. Da' că ce are el cu noi?

— Nu are nimic cu dumnevoastră personal. Cel mult dacă o avea ceva cu romanii.

D-1 notar dete din mînă, sceptic:

— Bată-1 blendele de sas, că de nu poate să fie el roman, vrea să dea cu proasca in noi. Şi ce zice, rogu-te, domnule?

—Zice că poporul latin, in epoca lui Traian, cind a venit la noi, era compus din elemente italice, din cari băştinaşii blonzi ai Laţiului dispăruseră cu totul. Caracteristica fizică a acestui popor era deci caracteristica omului pe care antropologia îl numeşte ***homo-alpinus*** şi ***komo-rnediterraneus,*** — cu alte cuvinte, brachycefalia sau dolichoceîalia occipitală, unită cu faţa pielei brună'*.

— Ei, ş-apoi dacă era brună? I

— Nu-i nimic. ***Bracki/s*** însemnează ***scurt,*** iar ***daliehos*** însemnează ***lung.*** Se pretinde că oamenii cu capul scurt şi cu faţa pielei brună, cu alte cuvinte brachyce-

talii, sunt inferiori oamenilor cu capul lung şi faţa pielei blondă, adică dolichocefalilor. Orcit de puţin dovedită să fie inferioritatea creatoare a oamenilor eu capul scurt şi orcit de greu să fie de-a se proba astăzi că romanii ar fi avut un asemenea cap, **un** lucru rămîne totuşi ştiut, anume, că marele popor de la Tibru, care cucerise lumea, fusese incapabil de-a da un geniu creator in artele plastice, iar în poezie, deşi mai înaintat, rămăsese imitator al grecilor. Atit merge de departe incapacitatea lor artistică, încît chiar mai tîrziu, cînd adică invaziunele germane sădiseră Însuşirea idealităţii in alcătuirea sufletească a latinului, latinii de la Roma râmîn refractari artelor şi nu iau nici o parte la Renaşterea italiană.

– Vorbe, dragă domnule. Cine, mama-pădurei s-a ţinut de măsurat capetele romanilor?

— S-au găsit şi nebuni de ăştia.

— Eu ştiu una şi bună, domnule: că strămoşii noştri au cucerit lumea şi v-au cucerit şi pe domniele-voastre, dacii. Da'că or fi acuma occipitali, or alte dihănii **nu** mă bate dorul să aflu.

— Foarte bine, zise Comăneşteanu rizînd.

— Rogu-mă de-un cuvînţel: ce vrea să zică geniu creator? Unul care să facă idoli de ceară, or să cinte doine şi poezele?... Nu. Omul de geniu este acela care stăpineşte pe alţii prin puterea armelor şi prin bogăţie, căci, la urma urmelor, orcine concepe un plan, fie de bătaie, fie de îmbogăţire, şi-l aduce cu succes la îndeplinire, creează, căci lucrează cu entităţi, prin urmare, cu esenţa însăşi a fiinţelor. Şi asta făceau romanii.

— Asta fac şi englejii cei blonzi, zise Mia.

— Ei, nepoată, ai trecut la duşman!...

— Mă rog, domnule notar, m-ai atins la daci.

— Păi că chiar. Ia mă rog, domnule, întoarce-ţi privirile înapoi, că ajungem în ***Dealul dorului.***

In adevăr, de pe culmea înaltă pe care erau, se vedeau văile şi dealurile Garpaţilor transilvăneni, se vedea pămîntul sacru în care dormeau osemintele biruitorilor şi ale biruiţilor, se vedea podoaba verde a munţilor, ce părea a surlde de speranţă. Aci era Dealul dorului; dincolo, spre Grădiştea, era Sarmisegetuza;

jur-împrejur erau sate româneşti: Apoldul-de-jos, Miercurea, Ludoşul, Singătinul, Gutui, Rodul şi Poiana; in fund, răsărea ca din legenda vremei, virful codrilor îndepărtaţi, strejuind văzduhul cu puterea stejarului uriaş, ale cărui rădăcini işi luau fiinţă din inima pămîntului Daciei. Aci apa curgătoare şi ciocirlia dimineţii, vintul şi pădurea, Btelele de siis şi dorurile de jos, spuneau românului că tot ce este aci e al lui.

Comaneşteanu, uitînd că d-l notar era de faţă, zise neveste-si mişcat:

— Cit de fericit sunt eu de a vedea locurile astea!... cum erai tu fericită de-a vedea Roma.

Apoi adresindu-se notarului:

— Domnule notar, noi trăim prea depărtaţi unii de alţii, ne cunoaştem puţin şi ne judecăm rău. Ar trebui să ne vedem mai des şi să ne iubim mai mult.

— ilei, dragă domnule, parcă noi n-o dorim!... Numai, nouă nu ne prea dă mina să umblăm. Dar domniele-voastre, care, după cum spune cumnatul, mergeţi in toţi anii la scalde prin ţări străine, aţi putea să vă abateţi şi pe la noi, că doară vă suntem în drum şi vă suntem fraţi.

— Aşa s-ar cuveni.

— Acum suntem chiar în *Dealul dorului.*

— De unde numele ăsta aşa de poetic?

— De acolo, că aci se despart muierile de bărbaţi cînd aceştia pleacă în România după comerţ, şi tot aci le iesă in cale cînd se reîntorc. Că lumea pe aicea, domnule, e săracă din partea pămîntului: ce năpastea să ari pe corhanele astea?... Dar trăiesc oamenii din oierit; se duc prin România, prin Dobrogea, prin Rusia, pe la dracu şi pe la mîne-sa, şi se întorc acasă cu parale.

— Nu se întîmplâ unora să răinînă pe acolo?

— Domnul ferit-a ! Măcar de-o şti el românul că-şi vinde pita din gură şi de venit acasă tot vine[76]!.!. D-apoi cînd e vorba de Poenăreşti, ştie-1 tat-su de mocan, că nici Iuda cel spurcat nu-1 înşeală.

După ce ieşiră din Rod, trecură printr-o pădurice de cătină, scundă şi degenerată, pe unde se iveau ici şi colo pete de arătură. Cite un cal singuratec păştea in dîmbul corhanelor. Pace peste tot.

Comaneşteanu opri birja şi se dete jos, dorind să calce cu piciorul pămîntul acela.

— Aş vrea să aprind o ţigară, zise el neveste-si; rămîi in trăsură.

Pe locurile acestea despădurate se întindeau altădată codrii întunecaţi ai băştinaşilor, goronii, paltinii şi stejarii, din umbra cărora ieşeau triburile vînjoase ale costobocilor, ale carpilor şi teuriştilor[78], mergînd să moară, sub ochii taraboştilor lor, pentru apărarea pămîntului Daciei; pe locurile acestea se isbiseră ei de frontul de granit al legioanei romane, asurzind văzduhul de urlete, de zingănitul lăncei, de rînchezatul cailor: pe aci buciumase cornul din S^rmisegetuza, deşteptind ecourile Streiului, văile Oltului, umpimd de fiori de ură inimele dacilor şi roşind dc singe apele.

Au trecut anii şi veacurile, s-au stirpit stejarii, au amuţit cornurile. Dar, din plămada sîngelui strămoşilor, a crescut o rasă nouă, tăcută şi răbdătoare, al cărei suflet se înalţă sus, in restrişte, şi se pregăteşte pentru victorie. Salve ţie, viţă puternică de pe malurile Tibrului, ce-ai răsărit în huma neagră a Carpaţilor, şi ţie, pămînt credincios al Daciei, ce-ai păstrat virtuţile avute, salve!

O mişcare cu mîna în vint făcu pe Comaneşteanu să se deştepte. Visa cu ochii deschişi, nepotul eroului de la Griviţa. Se încărcase de gînduri războinice şi i se părea că are de răfuit socoteli cu vlăstarii de primprejur, pe care îi tăia cu vîrful bastonului.

Cind se uită înapoi, trăsura se oprise, iar de aripa ei sta rezemată o femeie, care vorbea d-lui notar. Comaneşteanu se apropie şi dînsul.

Femeia era romîncă dintr-un sat unguresc. Ea povestea d-lui notar greutăţile vieţii, în fugă şi cu un aer eroic, parcă ar fi zis: „sunt nevoi, domnule, dar nu mă tem eu de ele". Alta o muncea pe femeie:

— Rogu-mă frumos, domnule notar, a născut noră mea un prunc, şi aide bunicâ-su ar vroa.să-1 boteze de Mihai, dar ne e frică de unguri că ni I scrie in cărţi pe numele de Mihaly.

— No, că bine, leleo, lată aici o listă de nume ce nu se pot schimonosi pe ungureşte: Pompeiu, Drusu, Ci-

cerone, Agrippa, Cincinatu, Tiberiu, etc, etc. şi pentru fete de asemenea: Lepida, Rubria, PJautia, Marțiană^ Plotina şi celelalte.

Femeia zîmbea nedomirită:

— Bine, **ro**-gu-mă, domnule notar, dar apoi noi am vrea să-l chemăm Mihai pe băiat.

— Cheamă-! tu, leleo, cum ăi vrea acasă, numai iu condica ungurului nu. Acolo să-i zici Pompeiu...

— Păi, aşa să facem.

După ce plecară, d-l notar explică tinerilor cum, printre celelalte angarale, statul maghiar inventase şi laicizarea registrelor stării civile, al cărui scop nu era altul decit de a maghiariza numele românilor şi a celorlalţi supuşi nemaghiari, pentru ca în a doua şi a treia generaţie să li se piardă numele patronimic o dată cu numele de botez.

— Se poate una ca asta? intrebă Comaneşteanu.

— Da' cum să nu se poată!... Domniele-voastre credeți că e glumă. Apoi, dragă domnule, trebuie să ştiţi şi sâ o spuneţi şi pe acasă, că aici la noi totul este organizat pentru a ne maghiariza sau a ne ucide; totului tot: politică, justiție, administrație, tot, mă rog... Dar nu-i succede lui, ungurului!

Trăsura intra in satul Poiana. Călătorii traseră drept la biserică.

Parcă, pentru a întări cuvintele d-lui notar, lumea, gătită de sărbătoare, se grămădea la uşa templului.

Era acesta un adevărat locaş de rugăciune, plin de lumină — o catedrală albă, zidită din banul românului, adunat cu răbdare şi încredere.

Cînd intrară înăuntru, Comaneşteanu deschise ochii mari, văzînd dar necrtzînd parcă ochilor. Era oare eu putinţă?

Gătiţi de sărbătoare, 700 de poporani umpleau biserica: bărbaţii in faţă, femeile in fund, ier fetele sus in balconul corului.

^ De cind era el, Comaneşteanu nu văzuse ceva mai măreţ. Ciobanii aceştia, adunaţi la un loc, **păreaH** senatul roman de pe vremea lui Appius Claudius Caecus", gata a respinge propunerile lui Cineas[78]. Voinici, curaţi, cu braţele rezemate în bîtă, cu pletele albe,

stau oamenii drepţi, ascultind sfînta Icturghie. Dc la cojoacele Înflorate, ce le atirnau pe umeri, pînă la opinca puternică, ce se înălţa la vîrf ca un vas plutitor, totul era nou, alb ca zăpada. De sub mîneca răsfrlntă a cămăşii, ieşeau braţe vînjoase, rotindu-se prin aer cu o mişcare largă şi fâcînd semnul crucei. Se indoiau trupurile puternice înaintea preoţilor, care slujeau cu glas mare, iar gîndurile se ridicau către Domnul, într-un singur dor, dorul renaşterii in pairia comună. Parcă, in adevăr, pe feţele acelea bărbăteşti sta zugrăvită aşteptarea senină a uşurării de jugul străinului, speranța hotarită într o vreme bună, cind ciobanii de pe Tibru se vor redeştepta pe văile Carpaţilor în nepoţii lor, în adevăraţii şi singurii lor nepoţi pe pămînt.

Comaneşteanu, mişcat de notele corului şi de propriei© lui ginduri, îşi simţi pieptul umîllodu-i-se de emoţiune. Dînsul, cu nevastă-sa si d-l notar, stau în stranele de sus, lingă cîntăreţii bisericii. El se întoarse către Mia, intrebtnd-o din ochi ce era steagul românesc ce atirna lingă o icoană. Mia răspunse încet:

— Acolo nu-1 poate atinge nimeni,

în adevăr, în mijlocul unui părete alb, deasupra unei icoane de aur, sta înfiptă o birnă enormă, de care atirna, ca o pinză de catarg, tricolorul românesc. Ce lucru ciudat!... Drapelul ţârei i se păru pentru prima oară frumos, frumos şi emoţionant, simbolizînd oarecum patria nevăzută.

Lumina cădea piezişe prin ferestre: fumul de tămîie se înălţa în valuri către bolta templului; glasurile corului răsunau pline de armonie, repetînd rugăciunea românului: „Doamne, fie-ţi milă, ajută-ne şi ne mîntuieşte."

Era cu adevărat un strigăt al sufletului ce pornea din toate piepturile: „Ajută-ne, Doamne!" în gîndurile tuturor sta imagina ideală a urm-patrii comune, ce-i ţinea drepţi, luminîndu-lc viaţa chinuită, ca o stea purtătoare de veşti bune.

Cînd fu pe la sfîrşitul leturghici, bărbaţii veniră Ia iconostas să se Închine. Cnul ieşea din mulţimea din dreapta, altul din mulţimea din stingă, şi, aşezîndu-se unul lîngă altul, se dau cu un pas înapoi, roteau bra-

ţele prin aer, cu mişcarea largă a omului voinic, apoi sărutau icoana, aproape tremurînd.

Cit ţinu prefirarea închinării la iconostas, Comăneşteanu stătu înfipt locului, cu sufletul turburat, cu ochii plini de lacrămi, căutind să prindă fiecare mişcare, expresia chipului, gîndurile şi dorurile acestor păstori, a acestui admirabil popor, în care parcă trăia din nou timpul eroic al omenirei. Cei dintâi tovarăşi ce veniră să se închine, erau bătrânii chiaburi, nişte bărbaţi de oameni, rămaşi parcă din expediţia argonauţilor, coloşi cu umerii de bronz, cu pletele albe, cu fruntea netedă, ce făceau să tremure pămintul cind opinca se aşeza pe el. Apoi trecură oamenii maturi, oacheşi la faţă, frumoşi toţi, voinici şi liniştiţi, cu chimirul ca o cetate împrejurul trupului. Apoi, puţinii tineri rămaşi în sat, deoarece mulţimea celorlalţi rătăcea cu oile prin Rusia de miazăzi şi prin Dobrogea.

După ce serviciul divin se sflrşi, unul din preoţi se urcă în amvon şi începu să vorbească.

Pornind de la un cuvint din evanghelie, preotul învinui pe oameni că nu mai iubesc biserica, oă nu vin in număr destul de mare, sau, cind vin, nu sunt ascultători şi supuşi, cu frica lui Dumnezeu în inimă, (jt&stil lui, cam dogit, se înălţa din ce in ce; vorba devenea băţoasă şi iritantă; accentul, displăcut, împungea ca o suliţă. Comăneşteanu, încremenit, se uita la bărbaţi: toţi plecaseră capetele, parcă în adevăr ar fi fost vinovaţi de năpăstiele pe care le înşira preotul.

Tinărul buoureştcan, deprins cu nepăsarea publicului românesc pentru biserică, se aştepta să audă laude aduse norodului, ce venea in aşa mare număr să asculte sfinta leturghie. Şi, cînd colo, mustrări! EI nu ştia că în asta sta tăria neamului nostru de peste munţi: în disciplina cu care îl ţineau conducătorii şcoalei şi ai bisericei.

După terminarea slujbei, cel mai in vlrstă dintre preoţi se opri in mijlocul pieţii şi făcu semn oamenilor că vrea să le vorbească. Erau de faţă două mii de persoane, bărbaţi, femei şi copii. Deodată tăcură cu toţii. Preotul le *spoic* că a doua zi Banca rămlnea închisă, deoarece domnul *catar* era chemat la Sibiu; apoi,

în puţine cuvinte, ceru poporului să-şi dea ofranda sa pentru un scop naţional (pe care nu-1 numi, dar care era o amendă de plătit statului maghiar), şi toţi ciobanii se scotociră in chimir, dînd creiţarul de la chiotoare; în fine, le mai spuse că peste puţin timp se vindea la mezat o corhană de loc a unei bâtrine: cei cu dare de mină erau poftiţi să cumpere locul, ca nu care cumva să treacă pămîntul în mîna saşilor sau a ungurilor'[8].

XI*

Pe la ceasurile 2, călătorii se urcau in trăsură, gata să ia drumul înapoi spre Selişte. Cînd însă trecură prin piaţa satului, Ie ieşi'inainte unul din preoţi, rugindu-i să se oprească la horă.

într-un han mare, aşezat la răscrucea drumurilor, era ***C<isina,*** cum s-ar zice clubul satului, in care, ca şi la Selişte, inteligenţa locului venea să citească ziare.

Camera era mică, ba chiar sărăcăcioasă, cu o masă in mijloc, cu citeva scaune primprejur, — dai' avea un aer auster, parcă aici s-ar fi exercitat cultul unui popor eroic pentru zeul războiului. Pe un perete, trei por1rete**Blrîmbe:** Horia, Cloşca şi Crişan; pe celălalt, unul singur: Mihai Eroul. Acesta şi iar acesta.

Cu căciula curcânească pe ochi, cu barda în mîna stingă, cu pulpele strînse de coapsa calului, voia parcă să sară din zid şi să-şi libereze munţii de străini. încruntat şi voinic, aşa cum I-a întrupat închipuirea poporană, marele nostru domn, ucis de bathoreşti[80], simboliza aceeaşi idee ca şi iobagii de pc zidul din faţă, rupţi pe roată. De o parte, prinţul, singele Basarabilor, al lui Vlad Ţepeş şi Radu cel Frumos[81], — de alta, poporul, singele credincios al legionarilor.

Parcă toate adierile fugare ale sufletului naţional se limpezeau şi ac fixau in odăiţa aceea săracă: ca dinsa, fiecare român de aci are o tainiţa a inirnei, In

* In volum, probabil dintr-o eroare de tipar, capitolul nu e ndicat. Testul se restabileşte după manuscris (n.e.).

care păstrează imagina patriei, simbolizată în icoana eroului.

Şi vai de rine trec* prin lume sceptic, gol la suflet, şi străin in ginduri 1...

— De ce te uiţi, mă rog, domnule, aşa de lung la cadra asta? Întrebă d-l notar. Doară îl aveţi pe Mihai Eroul in tuci, înconjurat de tunurile ce aţi luat turcilor şi pe care le-aţi închinat [ui, sireacul, cel ce ştia aşa de bine să-i bată!... '

—Ciudat lucru! răspunse Comaneşteanu, preocupat: parcă niciodată Mihai Viteazul nu mi s-a părut mai adevărat decît aici.

D-l notar dete din cap:

— D-apoi 11 aveţi domniele-voastre şi mai adevărat, că doară vi l-au făcut pictorii aşa cum a fost el, nalt şi voinic, cu fruntea lui domnească ca o catapeteasmă, cu ochiul plin de gînduri, îmbrăcat in zale... Mă rog, domnule, sa am iertare de vorbă, aveţi domniele-voastre şi mai multe de la Mihai: mănăstirile pe care le-a zidit, locurile pc care le-a călcat, oraşul în care a trăit, — numai nu le cunoaşteţi, că, din cîte îmi spune mie cumnatul, domniele-voastre mai bucuros vă duceţi prin ţări străine decit prin ţara românească... înţeleg prea bine de ce. Numai, totuşi, e nefiresc sâ nu-şi cunoască omul mai intii ce are frumos acasă la dînsul şi apoi re au alţii.

— Noi venim acuma din Italia, zise Comaneşteanu rîzînd.

— E bine că veniţi din Italia, că acolo este obîrşia noastră. Dar la Monăstirea Dealului aţi fost? La Monăstirea Putna aţi fost? Fost-aţi prin munţii domnielorvoastre?...

Apoi începu să rîdă:

— No, că parcă a intrat nebuneala in mine de mă fac eu jude. Haidem sus, nepoata, să privim la horă, că de unchiaşul sfătos fug şi babele.

Se urcară sus, intr-un balconaş de scînduri, din care se vedea cum umblau jocurile.

Sub un şopron deschis, se grămădea o mulţime de lume tlnără, agitată de ritmul strident al unui trombon şi al unei clarinete.

Se juca un joc naţional, *învirUta.*

Grupuri de cite trei, două fete şi-un flăcău, prinşi cu mînile pe după mijloc, se răsuceau pe loc, ca un inel, cînd la dreapta, cînd la stînga, fără alt farmec decît al repeziciunei. Trebuie însă să fi fost o nespusă voluptate în iuţeala cu care se invîrteau, deoarece fetele, eu rochiele umflate de vint, cu spetele aruncate înapoi, cu ochii închişi, se lăsau pc braţele flăcăilor ca pe răzemăloarea moale a unui leagăn.

Mai cu seamă era interesant grupul din margine: fetele, mititele amindouă, păreau aninate de flăcău, ca ramurile unui salcîm înflorit, de trunchi. Dînsul, cu pârul rotunjit mocâneşte, cu umerii laţi, cu braţele voinice, părea in fiecare moment că stă să le arunce peste acoperiş.

Pe sub fustele fetelor nu prea erau alte multe moliile, şi, în invirtirea tor nebunească, fiecare apărea aşa cum o făcuse natura.

Mia zîmbea. Bărbaţii cu toate astea nu păreau nici scandalizaţi, nici mişcaţi. Un sens de patriarhală pudoare sta în esenţa însăşi a lucrurilor, fără nevoie de şiretlicuri.

— Vezi, nepoată, ăsta e *burlac,* zise d-l notar.

— De ce rărnine burlac, întrebă Comaneşteanu: îmi parc încă tinăr şi foarte voinic.

— D-apoi tinăr şi este. Numai, pe aici, înţelesul vorbei *burlac,* e altul: se cheamă burlac flăcăul care nu s-a mai dus anul ăsta după oi. E un fel de candidat de însurătoare, cum s-ar zice la d-voastrâ —' de aceea îi şi caută fetele în coarne.

Mia se întoarse, zimbind, către dînsul:

— Da' d-ta de ce nu te însori, d-le notar?

— Da', bate-m-ar blendele, nepoată, cine mama cucului o să mo mai ia?... Cum ii ici şi ici, zise el arătindu-şi palma minei şi creştetul capului. Dar apoi cit o fi Zgurea om, de viaţă nu se lasă: hai nepoată să jucăm.

Şi, fără a aştepta răspunsul Miei, o luă de mină şi deteră să coboare scările.

Tocmai atunci se urcau de jos doi jandarmi unguri. D-l notar îi salută pe limba lor şi trecu inainte,

însă, ajuns jos, sc opri, uitîndu-se către cerdacul in care se suiau jandarmii. Poporul se adunase cu încetul sub balcon şi privea. Muzica tăcuse.

Jandarmii puseră mîna pe preotul mai mare, spre a-l aresta. Acesta se smucea din mînile lor, protestlnd şi cerînd să i se arate ordinul de arestare: cu ce greşise? de ce era vinovat?

Jos, poporul se făcuse zid.

Comaneşteanu, încremenit, se uita Iacei doi jandarmi, scurţi, umflaţi în pene, cu ochii mici, cu nasul turtit, cari, cu toate astea, păreau a nu se teme de nimeni. Un adevărat sentiment de ură clocotea in sufletul lui, o ură hărţăgoasă, iritată de pana de la pălăria ungurilor şi de mustăţile lor răsucite.

Cum erau grămădiţi la un loc, în cerdacul strimt, întîmplarea voi ca unul din cei doi soldaţi să-l calce pe picior. Atunci, instinctiv, tînărul ridică mina...

De jos, ochii d-lui notar stau aţintiţi asupra lui Comaneşteanu. Acesta, în fuga impresie'lor, păru că înţelege privirea lor inteligentă şi rugătoare şi rămase cu mîna în vint. Dar, ne puţind să se stăptnească cu totul, o lăsă să cadă pe umărul jandarmului:

— Bagă de seamă, dobitocule, că mă calci pe picior !...

Jandarmul, ocupat să scoată din tunică ordinul de arestare al preotului, păru că n-aude şi că nu simte.

După ee preotul ceti ordinul, rămase un moment cu hirtia în mină, gîndindu-se: ce făcuse? Căuta omul să-şi găsească vina, şi n-o găsea, că doar toată viaţa şî-o petrecuse învăţînd cum să se poarte mai bine ca să nu încalce legele ungureşti şi totuşi să rămîie român bun. Ce să fie?

Deodată ii veni în minte strînsul creiţarilor la ieşirea din biserică... Negreşit, dacă românul punea ban de la ban, ca să plătească amenzile Ia care erau osîndiţi ziariştii lor, aeeştia nu mai puteau fi închişi, şi deci, ziarele apăreau mai departe. Prin urmare,' trebuiau loviţi cei ce-i ajutau întru aceasta.

Un sentiment de milă şi de dispreţ se ivi pe faţa bărbătească a preotului. El se uită la chipurile roşcovane şi triviale ale celor ce reprezentau forţa şi legalitatea; apoi se întoarse către popor şi zise liniştit:

— Găutaţi-vâ, fraţilor, de petrecere, că azi e ziua Domnului... Eu mă întorc.

Şi plecă între cei doi jandarmi.

Oamenii, ascultători, rămaseră locului, uitîndu-se lung după preotul lor.

Cînd acesta se făcu nevăzut pe sub gang, tînărul voinic, ce răsucise felele Ia horă, rămas palid în mijlocul curţii, îşi luă căciula din cap şi o aruncă în pămînt:

— I!... măi vere!... scoate-mi-ar corbii ochii!... Că decernai am braţele astea dacă nu-s de nici o treabă.

Apoi se aşeză lîngă un perete pe vine şi scuipă in lături.

în dezgustul flăcăului, în nepriceperea femeilor ce clătinau trist din cap, în seriozitatea copiilor ce se opriseră din jocuri, se citea disperarea mută a unui popor ajuns la marginea răbdării. In tot ţinutul vechiului pămînt al Daciei, acolo unde românul se simţea băştinaş, crescut parcă din inima solului, ca goronii, n-avea cap să trăiască, el, stâpînul cel adevărat, al eărui singe ingrăşase brazda, ai cărui strămoşi, de mii de ani, umpluseră gropniţele!...

— Bine, frate, zise Comaneşteanu, sufocat de indignare, e cu putinţă să fim atît de laşi, noi, cei de dincolo, ce ne pierdem vremea in certuri păcătoase, în petreceri stupide, în ironie şi scandaluri — pe cînd aici fraţii noştri se zbuciumă sub apăsarea celei mai infame tiranii !...

— E, he, bădiţă, da' încă n-ai văzut nimic! Să trăieşti mai mult cu noi şi apoi sâ vorbim, zise d-l notar, impingînd pe Comaneşteanu spre trăsură. Hai să mergem, şi mînă Gheorghe. câ cine ştie ce se mai poate întîmplâ.

— Ce se poate întîmplâ?

— Rogu-mă, ai hîrtiele de drum in regulă?

— Ba n-am nici o hirtie.

-• Rău. Atunci eu sunt de părere să mergeţi cu nepoata drept la staţiune şi s-o porniţi spre ţară.

— Pentru ce?! intrebă Comaneşteanu mirat.

Pentru că paza bună păzeşte primejdia rea... Dacă ungurul şi-o aduce aminte că l-ai atins pe umăr, vine după domnia-ta.

— L-am atinşi... îl mingiiam eu altfel, dacă nu erai dumneta, d-le notar.

— He, dragă domnule, parcă cine nu ştie de-alde astea'. Greutatea pentru noi stă m aceea că omul să fie stăpîn pe sine, să nu dea drumul necazului şi urei, că n-a făcut nimic cu ele. Ai văzut ddmnia-ta'pe bieții oameni aceia din curte, cum îşi rodeau ficatul? Ei, vezi, asta e greu să faci. Că poate o da el, bunul Dumnezeu, şi ne-o veni şi nouă apa la moara vreodată!...

Trăsura mergea la vale pe drumul dealurilor, într-o lumină tînără de primăvară. Se vedeau, departe, liniele munților, încălecînd unele peste altele şi pierzîndu-se în fundul liliachiu al spațiului.

Călătorii tăceau cîteşitrei, apăsați de plcla lor sufletească. Se auzeau roatele trăsurei tocînd şi din cînd în cînd limba lui Gheorghe oprind caii la vale. Natura, indiferentă, desfăşura priveliştea minunată a codrilor, pină în linia orizontului.

Comaneşteanu se simțea mişcat, parcă munții i-ar fi vorbit de nevoile şi durerea lor. Pe de o parte se ridicau piscurile despre Turnu-Roşu, Vîrfu-Mare, pînă dincolo de valea Oltului, spre ținuturile Făgăraşului; pe de alta, Piatra-Albă şi Clăbucetul. Tot ce sta în coprinsul acela era românesc neaoş, şi românesc era totul mai departe, pînă în fund de miazănoapte, către munții Rodnei si ai Bucovinei.

— Este drept aşa, cum ne spun cînturile, d-le notar, că [...] totul e al nostru.

D-l notar se uită la dînsul mirat. Glasul lui tremura.

— D-apoi aşa zic şi eu, mări domnule.

— Aşa. Nu e numai vorbă, ci realitate.

— Păi cum să nu fie realitate!... Că doar ce vezi domnia-ta aici, unde suntem mai aproape de domniele-voastre, poți s-o vezi şi prin ținuturi depărtate, [...] dragă domnule, unde bietul țăran trage jugul nevoii, părăsit de boieri, bătut de cnut, fără **claBă** inteligentă ca la noi, dar unde totuşi rămîne român!...

Apoi, d-l notar se foi pe scăunaşul pe care şedea şi zise:

— Adică, domnule dragă, să am iertare de vorbă, vinovați sunteți domniele-voastre, cei din țară, cind pingăriți toate cele mai sfinte speranțe cu blestemata de politică!... Ați batjocorit şi ați omorit Liga[82]; ne-ați zmomit şi ne-ați Împărțit bărbații noştri de peste munți[88]; v-ați virît coada in Macedonia şi ați împărțit lumea în tabere[81]... E o risipă de copii. Ce-ar fi mai frumos, decît să se ştie in toată suflarea românească că Liga din Bucureşti este o adevărată *casă a poporului daco-român,* unde se lucrează pe tăcutele, unde blestematele domnielor-voastre de partide nu se amestecă; unde orce aspirație, orce nevoie, din orce colț al Daciei lui Decebal, găseşte răsunet şi mingîiere!...

Comaneşteanu se uita la el lung. D-l notar se opri.

— Poate că te superi, domnule.

— Nicidecum, d-le notar; eşti român şi d-ta, sunt român şi eu, şi e bine să ne spunem ce avempe inimă. E curios insă că socru-meu vorbeşte altfel.

— Mie unuia, domnule dragă, mi-e şi ruşine cind citesc cum fug ***casării*** de pe la instituțiele domnielor-voastre de binefacere; cum boierii se necinstesc, pentru a trăi o viață de desfrîu şi de trindăvie; cum muierele se despart de bărbați... Asemenea lucruri, pe aici pe la noi, orcit suntem de nevoiaşi, nu se Inthnplâ.

Lui Comaneşteanu i se părea că aude vorbind pe Anna Villară !

— Aşa este, d-le notar. Numai, dacă vă dați seamă de toate păcatele noastre, cum de ne iubiți şi căutați către noi?

— Ei, Doamnei Pentru că noi suntem firul, iar domniele-voastre sunteți ghemul. Noi am vrea să ne strîngem pe el, ca să-1 facem tot mai mare, cum a fost pe vremea eînd **11** ținea în mină Deeebal şi Mihai Eroul. Ce zici, nepoată?...

Mia se uita la el şi tăcea. De cind devenise *doamnă,* viața ei, plutitoare In văzduhul întins al nehotărîrei, se adunase într-un singur sentiment: al iubirei de bărbatu-său. Puținul ce trăise pină atunci, risipit frag-

1

mentar într-o superstițioasă venerațiune pentru tată-său, în frica de neavere, în gînduri triste pentru poporul de acasă, — se limpezise deodată în lumina amorului. Atit era de covirşitor sentimentul acesta, incit personalitatea ei reflexivă părea a nu mai funcționa: ea nu mai gîndea ca mai înainte, apăsată de firul adesea nelogic al existenței; nu mai avea sensul critic al vieții, cu amărăciunea criticei de sine: nu mai visa şi deci nu se mai izbea de realitate. Ea trăia, absorbită sufleteşte în personalitatea lui bărbatu-său, desfătlndu-se in liniştea intensă a plăcerei *de a fi* acum şi miine şi mai departe, in care parcă natura pregătea taina devenirei. Din cînd in cînd o lenevire încîntătoare li îndruma imaginele către pacea de acasă de la Comăneşti, unde idealitatea stăpînea toate.

De aceea, dinsa se temea de vorbele d-lui notar, sincere dar cam bățoase. Tăcea, uitînduse Ia bărbatu-său şi căutînd să pătrundă In gîndurile lui: oare nu era rănit de cele ce i se spunea? nu-i găsea cam stingaci şi. cam copilăroşi?

Drumul se urmă mai departe, în linişte, pînă ce ajunseră acasă.

Aci, ca şi la Poiana, lumea era adunată la joc. Dar cei din Selişîe fiind bogați, petrecerile lor se făceau sub un pavilion construit într-adins pe malul pîriului. Comăneşteanu băgă de seamă ca apa era canalizată, ulițele satului pavate...

Sub acoperămtntul de pe malul girlei se adunase cel mai elegant popor ce se poate vedea la țară. îmbrăcate în portul lor național, fetele păreau alese dintr-o împărăție întreagă, toate frumoase, cu ochii mari,, imbrumați de gene răsfrînte, **cu** mine mici şi albe, **cu** mijlocul strins voiniceşte în cingâtoarea tricoloră. Ceea ce mai **cu** seamă era încă nevăzut la sat, erau încălțămintei?: în mlădierea trupului, pe ritmul cîntecelor, ieşeau la iveală picioruşe delicate, strînse în pantofi de lac, ca în lumea cea mai civilizată.

De îndată ce se coborise din trăsură, d-l notar seaşezase în fruntea perechilor şi acum conducea jocuiile

însuflețind pe lăutari, sărind ca o minge şi recitind versuri pe tactul cîntecului:

Dintru si ptnă-ntr-o zi
Badea telei se trezi.

Se ştergea pe ochi de praf, îşi ridica pantalonii ce-i cădeau de sub curea şi iar rostea versuri:

Pase boii ia trăsură
Şi-i suci prin bătătură.

Lumea rîdea, animată de glasul lui de cătană. Unii îi răspundeau din urmă, cu alte strofe, alții băteau pămintul, prinşi deodată de dorul nebunesc de a sfredeli podelele.

EI sărea tot mai sus, pocnea din degete, pîrîia din buze şi iar scotea cîte un vers:

Zi din strună, oaragață
Că te-oî melița la față.

Fata care juca de mînă cu dinsul părea cam stîngace. Lena-«xplică lui Comăneşteanu că aceea venise de curînd din Viena şi deci nu se prea suferea cu îmbrăcămintea de țară'.

— A stat vreo şapte ani prin pensioane şi, fireşte, s-a făcut coconită. Da' lasă că o dezbăra ea mă-sa de corset şi de mode nemțeşti.

Pe cînd Comăneşteanu vorbea cu mătuşe-sa, 11 atinse cineva pe umăr. Era un domn necunoscut. Acesta îl lua la o parte şi-i spuse că-I pofteşte d-I pretor. Nimeni nu băgă de seamă decît numai ochiul neadormit al d-lui notar.

Pe cind Mia se desfăta, privind la jocuri, el se rupse din rînduri şi se făcu nevăzut.

Ceea ce prezisese dînsul se întîmpla: jandarmii de la Poiană sosiseră în goana cailor să aresteze pe necunoscutul din balcon. Comăneşteanu fu ridicat pe sus, dus la gară, iar de acolo îndreptat către Alvinț.[86] Atita ştia d-1 notar.

XII

Erau ceasurile trei de dimineață.

întinsă pe o canapea, Mia ee uita înaintea ochilor, rătăcită în ginduri. Se sculase din pat hotărltă a se Îmbrăca şi a porni la gară pe jos, spre a se duce după bărbatu-său. Luase hotărirea asta de mai multe ori, dar se lovise de aceeaşi greutate de care se lovea şî acum: Încotro s-o apuce?

Sufletul fetei era răscolit pînă in âdlncurile Iui. Tremura, **îi** curgeau lacrămile pe obraz în neştire, o dureau timplele tot ridicîndu-şi părul Într-aiuri, **se** răsucea pe capătl i, mototolindu-şi batista. Imaginea lui bărbatu-său li răsărea citeodată în minte atit de evidentă, incit ti venea să întindă brațele către ea, şi atunci brațele îi cădeau **în** gol, iar fata, disperată, 11 mustra:

— Ah, Alexandre !...

în aprinderea sufletului, toate nebuniele **i** se păreau cu putință, toate himerile luau forme: il vedea chinuit, umplut de Blnge, mort, şi atunci plîngea cu hohot, o dureau vinele gîtului, se scula şi umbla prin odaie sau deschidea ferestrele.

In tihna dimineții de primăvară se auzea ctntecul cucoşilor. O geană de lumină, deasupra munților, Înfiripa forme nehotărite. Apa gîrlei suna în prund.

Zorile zileiI Cită mihnire nu s-a ridicat de **pe** pămîntul nostru către voi! Clți n-au prins a spera **şi** clți **n**-au încetat a suferi, în strălucirea ta, Auroră !

Mia se uita adine inlăuntrul dimineții ce năştea, îi răsări în minte vorba *planetă.* De unde venea? Ce **era** puterea **divină** şi dureroasă ce **ardea in inima ei** de **femeie?**

Glob, aprins de flacăra mistuitoare a universului, tu goneşti în spațiu himera existenții, şi din focul tău ai Înfiripat suflete, necazuri, moartea şi amorul. Tu te rostogoleşti in pustiurile neantului, şi, început din urmare, mergi spre devenire. Dar licărirea vieții noastre, către ce sfîrîie in clipa ei?

O caldă gîlgiire de **Blnge** către inimă o făcu să tresară: oare ar fi cu putință? Ar **fi** oare cu putință?...

I se păru, în ceasul dimineței ce năştea, că iubirea ei ideala se Înfiripa Intr-o ființă nouă. Din adincurile cele mai depărtate ale sufletului se desprindea năzuința misterioasă a vieții.

Mia tremură. Dunga de lumină de la răsărit se aprindea din ce in ce. Brazii de pe culmea dealului, ieşiți din nedomirirea întunericului, luau forme hotărlte.

Pe ulița Îngustă a satului treceau doi țărani, cu coasele de-a spinare, strinşi în spete, îndoiți de mijloc, tuşind In răcoarea dimineții.

Ce de felurite Îmbinări ale existenții!...

Mia se retrase de la fereastră, tristă, mişeîndu-se încet cu un braț ridicat tn sus, ca şi cum n-ar fi găsit nimic din ceea ce căuta.

Se culcă din nou. De îndată InBă ce Închidea ochii, imaginea lui bărbatu-său apărea **Bub** pleoapele ostenite cu aceeaşi putere ca mai-nainte, şi atunci o podidea iar plînsul. Parcă tot In lacrămi găsea mai multă mlngîiere.

In cele din urmă o birui osteneala şi adormi.

Era acum soarele **BUS**. Cei din casă umblau pe la uşe cu temere. Se apropia ceasul trenului cu care trebuia să sosească preotul Mo isi Lupu, şiMia dormea !. ..

D-l protopop şi nevastă-sa Încercau să facă zgomot în odaia de alături, Închideau şi deschideau ferestre, vorbeau tare, dar tot le era milă să deştepte de-a dreptul pe fată: o simțeau că sufere şi că probabil nu doarme noaptea.

în fine, o trăsură se opri la poartă şi preotul Moisi Lupu se cobori. El se duse drept la fiică^sa.

Mia fu deşteptată din somn de o bătaie puternică în uşe.

Cînd intră tată-său, dinsa se uită lung Ia el, apoi îşi Întoarse privirile către lumină, ca cineva care vrea să se asigure că nu visează.

— Bună dimineața, fată, zise preotul mlhnit. Da' ce ai tu de pllngi?

Ea li sărută mina In tăcere şi rămase cu ochii In pămînt.

Bătrînul o privea încruntat. Simțea cum se petreceau lucrurile şi de aceea suferea in amorul lui propriu: fata lui, a lui, bărbatul care dispreţuise totdeauna jalea şi Iacrămile, să se bocească!...

— Ia mă rog, fată, şterge-ţi obrazul şi imbracă-te.

— Mă tmbrac, tată.

— Şi stringe-ţi boclucurile ce ai pe-aici, că trebuie să pleci în ţară.

Mia se uită la el cu ochii mari. Orcit era ea de supusă, un asemenea ordin i se păru monstruos. Atunci, ridicindu-se parcă din aşezarea ei adlncă, voința fetei Îşi făcu drum la suprafaţă.

— Eu, tată, de aicea nu mă mişc.

Preotul, Încremenit, o pătrundea cu privirea:

— Aşa?I Nu te mişti?! Şi de cînd asta?...

— De cînd l-au închis pe bărbatu-meu.

îndrăzneala fiică-sei îl uimea. El o crescuse în deprinderi de demnitate şi tărie sufletească faţă cu loviturile soartei, iar nu de împotrivire la voințele lui de cap al familiei, — iardinsa acum se arăta slabă cu împrejurărileşitarenumaicuel. Oprivi lung, incercind încă să se stăplnească:

— Stringe-ţi lucrurile şi pleacă in ţară la socru-tâu.

— Nu pot.

— Pentru ce nu poţi?

Dinsa, cu hotărîre, se sculă de unde şedea şi se apropie de tată-său.

— Domnia-ta ştii, mă rog, că pe Alexandru l-au luat pe sus, de aici, de Ungă mine, şi l-au dus la închisoare?...

Bătrinumi i sefăcu negru înaintea ochilor. Seridică. in picioare şi o apucă de un braţ:

— Ştiu că l-au luat pe sus, şi mai ştiu că tu eşti muiere nevrednică, şopîrlă stricătoare şi ticăloasă!...

Şi, zicînd astfel, îi făcu vint. Fata căzu grămadă.

— Ţi-au închis bărbatul, ha? Şi tu trebuie să stai aici să-l boceşti I... Că asta ai văzut la casamaică-tei 1... Aşa te-a crescut ea, să ridici glasul in faţa părinţilor şi să plingi ca o nevrednică şi neputincioasă, că ţi-au luat odorul!... Au să ţi-1 ia, că de aia e bărbat! Are să se ducă să se bată şi să moară, cum a murit unchiusău şi alţii, din vremea cea mare, iar nu să-1 ţii între fuste, ca pe un trîntor!... Că de aceştia prea destui sunt printre coconaşii din ţară!...

Fata, căzută lingă un scaun, clătina din cap, plînglnd. întinse mîna cu care îşi **acoperea** obrazul, vrind să nege: mîna îi era tnaingerată.

— Scoal' de jos!... strigă tată-său.

Cind o văzu insă că era plină de singe, îşi simţi un fior rece în inimă. Se apropie de ea:

— Ge-ai făcut? Te-ai lovit?

Dînsa dete din cap:

— Nu-i nimic.

— Dacă nu-i nimic, scoală şi să mergem. Socrutâu e singur acasă. Du-te la el: acolo e nevoie de tine, să mai pui stavilă la risipă.

Mia se indignă:

— Cum să mă duc singură, cînd am plecat de la el cu fiu-său !...

Preotul se încruntă iar, cu atît mai mult cu cit înţelegea că fata simte drept.

— Ascultă-mă... Du-te acasă. Bărbatul tău va fi liber fără doar şi poate, că n-a făcut nimic. Nu-i frumos să boceşti ea muierile proaste, că doar nu asta ai învăţat la casa mea. Du-te înapoi la socru-**tău.** Pune-te pe muncă. înseninează-ţi mintea in împlinirea datoriei, in indreptarea relelor, in chiverniseală **şi** economie — că multe mai sunt de făcut pe acolo !... Scoal', că peste un ceas avem un tren care merge spre ţară.

Mia se ridică de jos, se uită lung la tată-său **şi** şezu lingă masă:

— Cum să fac, Doamne, cum să fac?...

— Să asculţi 1 **zise** tată-său, poruncitor.

Ea, fără a mai rosti un cuvînt, se puse **să-şi** strîngâ ^lucrurile. Bătrînul ieşi...

Peste un **ceas** erau amîndoi la gară. Aşteptind trenul de la Sibiu, preotul **Bcoase** un jurnal şi **şezu** pe o bancă. Mia se primbla singură de-a lungul şinelor. Statura ei voinică păru bătrînului de o nespusă frumuseţe, plină de energie **şi** nobleţe. El o privea pe deasupra ochelarilor.

— Ia vino Încoace, fată.

Ea veni lîngă el.

— Tu mergi acasă fără voie bună.

— Am zis că **merg.**

— Şezi.

Mia şezu.

— Să te duci acasă cu voie bună. Cind umblai prin fața mea, m-am bucurat că te văd sănătoasă şi aşa cuminte cum eşti. Nu te jeli, că singele îemeilor noastre n-are apă într-însul, ca să stoarcă lacrămi. Mă glndeam că te-ai făcut voinică de cind nu te-am văzut, şi parcă mi s-a părut că reînviază în tine un chip strămoşesc de-al nostru. Eşti bine, nu-i **aşa?**

Fata se înseninase la auzul cuvintelor lui:

— Sunt bine.

— Un chip strămoşesc de al nostru: mama or sora lui Decebal.

— Dacă o fi avut soră, zise Mia, rîzînd.

EI o privi pieziş:

— Să nu rlzi de lucruri de **aBtea.**

— Nu rid.

— Dacă n-o fi avut soră, a avut mamă, sfînta fie-i țarina I

— Amin î **zise** fata.

Preotul se uită la dînsa. Ii venea să zimbească, însă nu vrea să-1 vadă fie-sa.

— Uite colo I... Va să «icfi te-au stricat şi pe tine Bucureştii.

— De ce?

— Ai prins carsghioslîcurile lor.

— Ba nu. Dar mă gtndese că dacă voi avea copii, nu ştiu cu cine trebuie să semene: cu Traian or cu Decebal.

— Ba cu părintele lor.

Se uitau acuma în jos, rîzînd amîndoi cam în silă. Mia fusese biruită de voința lui tată-său şi fără să-şi dea seama suferea în intimitatea personalității ei hotărîte; el fusese biruitorul şi era nemulțumit de a fi biruit prea mult.

Işi ridică privirile către dinsa, parcă învins de puterea împrejurărilor:

— Ce să-ţi fac, fata mea?... Trebuie să mai glumesc şi eu citeodată, că altfel înnebunesc. Tu poate nu ştii că acuma sunt dat in judecată pentru a opta ©ară...

— Nu ştiu. Pentru ce? întrebă Mia, tremurind.

— lată trenul. Mergi cu Domnul în pace.

— Ah, tată, cînd să ne mîntuim o dată de prigoniri !?...

— Cînd vom fi oameni. Numai, tu fată, nu te mihni că doară nici o jertfă nu rămîne zadarnică. Mergi sănătoasă in țara cea liberă, învață a o iubi,, fii cinstită şi econcamă, că doar asta trebuie acolo.

Şi cum fata ii săruta mina, înecată de durere, el o sărută pe frunte, înviorat, luptînd cu propria lui nelinişte:

— Sus inima!... Scrie-mi şi fii liniştită, că atita are omul: propria Iui libertate sufletească.

Trenul plecă şi într-o clipă se făcu nevăzut in painjinişul drumului, pe cînd preotul se uita in urma lui, rămas singur pe şine, ca un şarampoi, pe care nimeni n-ar fi putut să-1 clintească din pămîntul Daciei.

ANNA

[PREFAȚĂ DE LA EDIȚIA I-aJ

Romanul de țață na e scris pentru criticii din țara românească, cari, ignoranți şi de rea-credință cum sînt în mare parte, vor găsi că searnănăcu Anna Karenine[1], *nu e scris nici pentru~^dqme_le_. c_u _jnoraîi ntcT~pȚn^^ bârbaji^ahnnț^iS'i. Ele scris pentru sufletele nenumărate ce suferă; pentru tinerimea cultă, care, în artă, vibrează la tot ce e sincer, tresare la adierea frumuseții; pentru cititorii cari pricep ce însemnează a crea oameni vii şi-i deosebesc de oamenii de carton. El mai este scris pentru femeile delicate, care vor înțelege pe Anna, vor ierta pe Tirania şi poate ehiar pe Berta pentrusinceritatea simțirilor lor. Ceea ce este mai cu seamă păgubitor tn viața noastră socială şi trivial în căsniciile româneşti e puerilitatea sufletească a femeilor, fățărnicia şi minciunile bărbaților.*

în fine, el este scris pentru Elena Milescu, pe care nu o cunosc, dar care trebuie să existe undeva, în sufletul colectiv al femeilor superioare, în cari simțimîn_țul patriei — cel mai înălțător dințoațe — va regenera ceea ce este bolnav în turpitudinea momentului. Cu acest simțimînt vom pregăti viitorul poporului nostru, care nu şi-a isprăvit luptele de consltiuire^unitară, şi deci napoateşi'nu se'cuvine să se ocupe de utopii, de soțial-democrație, de votul analfabeților, de coleclivismşi alte minciuni, cu cari declasații exploatează masa inculților.

Aceste minciuni sociale sunt lot atît de păgubitoare pe cit sunt minciunile individuale în familii, şi constituiesc semnul evident al decadentei; ceea ce'nu poate să fie.

4.

începea să se întunece. Focul pîlpiia In sobă liniştit. De pe faţa cărbunilor se desprindeau palii de flăcări, ce mureau în nefiinţă.

Anna Villarâ cetise pînă atunci. Gîndurile altora, cind puteau s-o intereseze, îi uşurau sufletul de povara îndoielii: cum e bine şi ce e bine In lumea aBta?

întunericul o silise să lase cartea, şi ea, acum, strînsă în fotoliu, se uita la lemnele ce se topeau 1D puterea mistuitoare a focului. Cîteva licăriri de flacără, puţin fum şi puţină cernise.

în crîmpeiele ei de gînduri se ivea chipul lumino» al omului iubit. Aşa de bine-1 cunoştea, in nestatornica lui Înfăţişare, încît 11 reccmpunea din Jiniele cărbunilor ce se prefăceau mereu. Tot alte linii şi alte linii.

Dacă s-ar fi putut să fie lumea altfel de cum era, ea ar fi plecat pe jos, umblînd după umbra visurilor, alergînd pururi pe căile rătăcirei, fără popas şi fără odihnă, numai să scape de ea Însăşi.

Dar lumea era ca şi dînsa. Fiecare îşi purta rana, slngerîndă sau tămăduită, şi fiecare umbla mai departe şi spera.

Şi deodată, îi răsărea în minte fruntea lui, neteda Înfăţişare a personalităţii bărbăteşti, in care farmecul voinţei părea boltit din vecia veacurilor. De unde ştia ea ce se petrecea acolo? Vorbea cîteodată cu Elena Milescu:

— Ce ae petrece acolo, Eleno? Tu ai iubit, ai trăit adtnc din viața bărbatului tău. Ce se petrece sub fruntea unui om, cînd tace şi se uită latine, apoi se întoarce şi se uită la mine, sau la Smaranda Dudescu?..,

— Sau la Urania VUCOB...

Anna deschidea ochii mari;

— Crezi?!

Elena zîmbea:

•— Eşti geloasă, dragă.

O strîngeau de glt cu vorba asta. Era geloasă!...

Vezi bine că era geloasă ! Cine iubeşte şi nu e gelos? Dar nerozia omenească desparte sufletul în saltare, ca un scrin: în cel de sus se păstrează amorul, in al doilea închipuirea de sine, în cel de jos gelozia, pe cind in toate stă de-a valma zădărnicia sufletului nostru chinuit.

Şi cum se uita lung la cărbuni, i se păru că vede limpede cum gelozia stă tocmai în saltarul de jos, în cel mai de jos. Inima i se strînse ca de frică, şi mişcă vîrful piciorului, parc-ar fi împuns-o cineva în coapsă.

Margina rochiei i se ridicase pînă deasupra gleznei. Pulpa se desina, delicată, pe fundul auriu al luminei ce murea în sohă. In loc să se placă, ea se umili şi se întrista. Frumuseţea liniei piciorului li Întoarse gîndurile asupra ei însăşi. Trăise in valurile lumei, eu hotărire, şi totuşi într-o singurătate sufletească în care nu străbătuse nimeni. Acum iubea. Dorul fecioarei de ideal şi poezie se aninase de umerii unui om nestatornic. Iubea pe un om însurat, pe care, probabil, **11** iubeau şi alte femei. Era oare cu putinţă?

Li ideea că şi alte femei puteau să-1 iubească, işi duse minile la ochi, să nu se mai lege Într-Inşii vedenia acelor alte femei. Cu toate astea, era sigur că una, cel puţin, îl mai iubea: nevastă-sa. Dar, cu laşitatea binevoitoare a trebuinţei de fericire, ea îngăduia pe nevastă. Nu avea şi ea un bărbat? Imagina generalului o făcu să bufnească într-aiuri. Generalul şi Bsrta !... Işi aduse aminte că bărbatu-său o ducea la concertele amantei lui, şi că ea, Anna Villară, vedea pe Bsrta ca pe orce fiinţă nevoiaşe.

Ceea ce o muncea era pîngărirea sufletească a omului care o iubea pe ea şi iubea şi pe altele. Un asemenea om minţea pururea.

Cu toate astea, Anna simţea cît de netemeinice li erau gîndurile, din însăşi dorinţa ei de-a se înşela. Elena îi spunea, cu blajina ei îngăduire, că aşa sunt bărbaţii, că adică pot să iubească deodată mai multe femei, şi că, totuşi, nu sunt mai fericiţi decît femeia care iubeşte un singur bărbat; că, dimpotrivă, la cei ce au inimă, asta este izvorul nefericirei lor. Cu alte cuvinte, trudă şi nedomirire.

Feciorul bătu la uşe:

-- D-l căpitan Comaneşteanu !

Anna se sculă:

— Pofteşte-I în salon.

Gîndurile ei se limpeziră deodată, o căldură binefăcătoare i se revărsă In tot corpul, Îşi duse minile la Umple, In care răsunau bătăile inimei.

Era el, care avusese, poate, gîndul bun de a o vedea înainte de ceasul mesei, cînd urmau să se întilnească la dînsa cu toţii.

Anna deschise uşa binişor. Căpitanul se uita la o fotografie. Ea 11 privi un moment.

Cu mina pe garda săbiei şi bustul uşor aplecat inainte, era aşa de tinăr şi de voinic, respira atita sănătate, Incit părea că dă viaţă şi înfrumuseţează toate cele dimprejur.

Anna tremura. Ochii ei, umezi de fericire, beau cu nesaţiu lumină propriei ei iluzii. Ea il chemă rîzînd.

— Cinel-Cinel!...

Şi fără să mai aştepte răspuns, **11** ademeni in umbra uşei, îi înconjură mijlocul cu braţele şi se lipi cu obrazul de pieptul lui, de şnururi şi alămuri, de postavul tunicei, al căror miros, de vreme rece de-afarS, se amesteca rătăcit cu parfumul fiinţei lui vii.

— Ce bine-ai făcut că ai venit l... O sâ te rog să-mi faci un dar de anul nou...

— Cu cea mai mare plăcere.

— O tunică veche.

— De ce nu o manta?...

— Fiindcă mantaua e mai aproape de alții decît de dumneta.

— O manta de vreme rea.

Anna se uită lung la dinsul:

— Manta de vreme rea 1... De ce-mi strici plăcerea de a te simți Ungă mine? Ai avut ideea delicată de a veni să mă vezi, acum, singură, iar nu cum ne vom vedea peste două ceasuri, şi ar trebui să mă laşi să mă bucur In tihnă de minutul ăsta, care este al meu şi numai al meu... Nu-i aşa?

Căpitanul se gîndea eă, la drept vorbind, venise pentru a spune Armei să-l ierte de o mică întîrziere la prinz din cauza unei comisiuni. Insă, față cu iluziele ei, TUI mai zise nimic.

Anna mîngiia cu degetele postavul tunicei:

— Auzi, manta de vreme rea!... Eu, să am nevoie de manta de vreme rea, iar dumneata să fii mantaua !... Lumea pe dos. Eu am nevoie de un gind bun, de un zlmbet sincer, de o rază de simpatie; de-a te simți citeddată lingă mine cu suflet curat, iar nu pururi ieşind din brațele altei femei.

Făcu un pas către fotoliu:

— De unde vii?

— De acasă.

Anna şezu, rnişcind din cap, parc-ar fi zis: „tot din brațe'e unei femei".

— Ce face Mia?

— Nu ştiu, n-am văzut-o.

Ea tăcu un moment. Răspunsul i se păru discret şi delicat.

— la un scaun şi şezi Ungă mine.

El şezu jos, pe covor, şi se lipi cu fruntea de sinul ei. Anna se rezemă de spatele fotoliului şi închise ochii. îşi simțea inima In piept bătînd să se rupă. Fruntea i) ardea, lacrâmile o podideau şi cu toate astea gîndurile ei **Be** întindeau pe orizonturi- infinite,, intr-o fericire nematerială, aproape desăvîrşită.

Făcu o sforțare, se ridică mai sus si se uită lung la el:

— Ce vrei? Ce-a mai rămas in sufletul meu care să nu fie plin de dumneta? Nici un colț, nici o cută.

a gindului, nici o ascunzătoare a inimei nu mai e în puterea mea, ci toate sunt ale dumitale... Te-am rugat să-mi aduci băiatul mai des. Dacă rugămintea mea a putut să ți se pară lipsită de măsura cuviinței omeneati, Iți cer iertare şi te rog să nu uiți, că eu sunt o ființă pierdută numai întru atit, întru cît am devenit lucrul şi proprietatea dumitale, dar altfel nu sunt nebună şi nici lipsită de pudoarea adevăratelor sentimente omeneşti. Insă atit de mult mă eîmt absorbită în ființa dumitale, îneit tot ce te interesează mă interesează; tot ce-ți este drag îmi este drag şi mie. Ajung plnă a crede că nu mai sunt geloasă de Mia. Ce vrei mai mult?... Adu-mi din cînd în cînd băiatul. Te regăsesc în el, aşa cum aş fi dorit să fii: nevinovat...

Comăneşteanu ridică din umeri:

— Eu nu mă ştiu vinovat Intru nimic.

— Inocent...

— Sunt inocent...

Anna îi dete binişor cu mina peste obraz:

— Nu te Iasă femeile...

— Ce să le fac eu? 1...

Dînsa sări drept în picioare:

— Va să zică este adevărat?

— Dumneta zici.

— Este adevărat 1... Şi ai îndrăzneala să mi-o spui mie!...

— Eu nu spun nimic.

Ea se primbla de colo pînă acolo, frîngindu-şi mîaile.

— Spune-mi Incalea tot. Fă-mă confidentul dumitale. Deschide-ți inima. Pllngi pe umărul meu. Te iubeşte Smaranda Dudescu? sau Urania Vucos? sau acea oribilă nevastă a colonelului...

— Nu-i oribilă de loc.

Anna rămase Încremenită. El trecuse in salon să-şi caute mănuşile. Ea se ținea după el:

— Nu-i oribilă?!

— De loc.

— Şi ai obraz să mi-o spui mie.

El iarăşi Înălță din umeri:

— Nici nu mă gindeam. Ți-o spun, fiindcă vine vorba şi printr un fel de reacțiune. Nevasta colone-

lului îmi este indiferentă, ca şi Smaranda Dudescu, ca şi Urania Vucos. La revedere.

Era un ton sec, de om bănuit pe nedrept, in cuvintele acelea, care făcu un bine nespus Annei.

— De ceai venit şi de ce te duci?

El Îşi ţinea chipiul In mină, uitîndu-se la ea:

— Am venit ca să te văd, şi mă duc fiindcă am treabă.

Ea îi luă chipiul din mină, işi ascunse obrazul într-Insul şi aspiră adine, ca dintr-o floare:

— Aşa de mult te regăsesc in parfumul lucrurilor ce le porţii... şi atîtea **Bimţiri** deştepţi in tainele inimei mele, încît, cu tot răul ce-mi faci, îţi sunt încă recunoscătoare... Du-te, dragă. Eu, citeodată, deşi umilită şi fără putere, mă simt atît de **BUS CU** sufletul, uşoară ca o pasăre, încît nu te mai văd, jos. La revedere.

După ce tînărul ieşi, Anna se aşeză din nou în fotoliul de la sobă. Cărbunii mureau, Învăluiţi în acoperişul străveziu al celei dinţii cenuşi. Gîndurile ei erau mai pline ca orcind de imagina omului iubit. Nu mai vedea acum nimic, decît pe el. Sinul, de care el îşi lipise fruntea, tresărea, oarecum cu fiinţa lui aparte, păstrînd căldura atingerei, binefăcătoare ca o rază.

Işi aduse aminte de cele din urmă cuvinte ee i le zisese şi i se părură nedrepte. Atunci ceru lampa şî se puse să-i scrie:

„Ai plecat de la mine sub înrîurirea unor vorbe nesocotite. E adevărat că eu mă simt citeodată cu sufletul sus, dar înălţarea mea e datorită iubirei fără margini, ce-mi umple toată fiinţa, cum umple infinitul finitul. Cînd vei putea oare să Înţelegi — şi vei putea vreodată? — farmecul poetic al suferinţei de a iubi, izvorul dătător de viaţă, tinereţea ce naşte din iubire? Cum a putut geniul bărbătesc să creeze pe Fau3t, cu alte cuvinte năzuinţa către eterna tinereţe, cînd ea stă în noi, în mine, Sn alcătuirea sufletului meu. care, în sine, este amor?

Ah, dragă, tu semeni cu cineva din trecut şi cu cineva din viilor; imi inchipuiesc că semeni cu nestatornica înfăptuire a dorului tuturor femeilor, cu acel ştrengar şi infam de Cupido, căruia, cind sunt geloasă, aş vrea să-i ciumpăvesc aripele şi să**-1** bat, ca apoi să-t mingii şi să**-1** rog să mă ierte.

Vezi? deviu aproape... cum să zic? Annadyomenă, in înţelesul atic al cuvintului, de Afrodită curată ca spuma mării.

Şi unde mai pui că scriu aşa de limpede româneşte! Nu se poate să măgulească cineva mai mult gusturile unui tinăr boier, căpitan de cavalerie, naţionalist' şi... infam, cînd ii fug ochii după alte femei.

Nu intîrzia."

Anna trimise numaidecit **scrisoarea** cerînd înapoierea plicului iscălit.

Pe cind ea scria, Comaneşteanu se ducea la întrunirea comisiunei.

Ieşind de la Anna, se simţi şi de astă dată, ca întotdeauna, nemulţumit şi nesigur. De ce viaţa noastră e atit de incîlcită in legăturile ei cu alte vieţe? Nu se poate trăi simplu? Nu se poate iubi, fără a răstălmăci iuhîrea?

I se făcuse foame. Opri trăsura la cofetărie şi intră înăuntru posac.

De la uşe, toate privirile se îndreptară eătre el, cu Înţelesurile atît de variate ale mulţimei cind se găseşte in **faţa** unui bărbat zdravăn **sau** a unei femei cu adevărat frumoasă.

La o masă era colonelul cu nevasta. Anna vedea dincolo de marginele văzutului.

Colonelul zîmbea lui Comaneşteanu, pacinic şi deplin mulţumit de bunurile pămîntului. Nevastă**-sa** Închidea ochii, ca şi cum ar fi fost mioapă, ridicind in dreptul obrazului două sticle legate în aur. Strlnsă la mijloc ca o viespe, cu pieptul acoperit de flori, **avea** graţia necuviincioasă a femeilor răsfăţate. Ofiţerii regimentului o Înconjurau cu admiraţia lor respectuoasă. Ea li lua peste picior, fiindcă erau care mai de care mai însuraţi.

— Şezi, căpitane, zise colonelul, sculîndu-se, şi fă-ţi datoria către patroana. Viu numaidecit...

Comaneşteanu şezu, înviorat deodată de prezența acelei femei, îi vorbi încet, devenind mlădios şi cald la gînduri:

— Ce de lume cumsecade şi fericită!...

— Asta nu se poate.

— De ce?

— Fiindcă lumea cumsecade nu-i fericită, iar lumea fericită nu-i cumsecade.

— Cam paradoxal.

Ea ridică din umeri:

— Dumneta eşti fericit, dar şi foarte cum nu se cade.

El rosti încet:

— Eu sunt fericit şi cumsecade.

— Atunci eşti prost.

— Dacă aş fi prost, patroană, ți-aşfi făcut curte de mult...

Ea pufni de rîs:

— Atunci eşti obraznic.

— Nu sunt nici obraznic. Sunt curat om fericit şi cumsecade. Şi dumneta eşti tot ca mine, cu deosebire numai că-ți plac paradoxele.

— Adevărat că-mi plac.

— Atunci înțeleg de ce nu-ți plac oamenii însurați-

— Parcă ar fi paradoxal să te-nsori!

— Tocmai de aceea. Toată lumea se însoară. Prin urmare e un lucru obicinuit, şi deci nu-ți place.Acum, intre noi fie vorba, dumneta în calitate de femeie, ar trebui să fii recunoscătoare bărbaților că se însoară. Căsătoria, ca magazinele de mode şi corsetele, este o instituție pentru feme...

— Mai cu seamă într-o țară ca a noastră, in care mai este şi divorțul.

— Nu. Divorțul este o instituțiune bărbătească.

— Cum'.... El dă adevărata libertate femeii.

— O libertate cu care nu are ce face, patroană. Daca patronul s-ar despărți de dumneata, cine ți-ar mai gira polițele?

Ea rise cu poltă, arătîndu-şi dinții:

— Vezi, acum eşti cu adevărat obraznic.

Rise şi el, mulțumit, muşcînd dintr-o prăjitură.

Colonelul răfuise socotelile cu doamna de la coroptoir şî ciupise o fărima de curte unei fete ce servea vinuri. Acum se întorcea radioB:

— Haidem, Comăneştene, că ne-aşteaptă comisia.

El îşi uitase de comisie, după cum îşi uitase de Anna şi de nevastă şi de casă.

Ajunse la cazarmă tîrziu. Găsi scrisoarea Annei, pe care o ceti în fugă, prinzlnd de-abia farmecul ei. După aceea se cufundă m treburi midtâreşti şi rămase acolo pină la vremea mesei.

II

Omul care trebuia să aducă plicui iscălit se întoarse cu mina goală. Anna se muncea cu gîndurile. îi spusese că ee duce la regiment şi nu era adevărat.

Ea se îmbrăca, uitîndu-se in oglindă, fără să se vadă. Cum pot trăi oamenii fățarnici în lume? Şi, mai mult: cum se putea să fie un bărbat atit de întreg şi totodată atit de mincinos?

Era dovedit că nu se duseBe la regiment. Atunci unde se dusese?

în orbirea ei, rana personală o durea ea o plagă socială. E atît de greu de trăit pe pâmint, chiar cind suntem sinceri, Incit nu mai e nevoie să ne mai împovărăm viața şi cu minciuni. Săracă lume trudită!...

Minciunile o dezgustau. Generalul o mințea de dimineață pină seara, în afaceri, in afecțiuni, in lucruri indiferente, innodînd neadevăr de neadevăr, pînă ce nu mai ştia cum să iasă din încurcături; prietenele ei o mințeau; îngrijitorii de la moşii de asemeni; chiar şi cărțile o mințeau, romanele şi poeziele, iritație sentimentală pe poruncă, spre a se vinde mult şi acump.

Ea îşi drămuia viața şi se găsea curată. De cînd era tinără de tot, pînă acum, nu spusese niciodată decît ceea ce gîndise. I se păruse, atunci, că iubeşte pe celălalt Comaneşteanu, pe mortul in război, si se cereetase îndelung, aşteptase ca vremea să pună în lumină simțirea ei, — pină ce vremea o puse in chenar

negru. Luase pe bărbatu-său prin bună înţelegere şi numai ca să scape numele părintesc de înjosire.

La amintirea mortului în război i ae păru că se vede la ambulanţă, netezind cearşaful de la patul rănitului, pe cînd razele soarelui de toamnă luminau fruntea bolnavului. Ab, fruntea **1...** Fruntea aceea admirabilă, pe care o moştenise nepotul; ochii adinei şi trişti ce o priviseră ca din depărtarea unei patrii ideale pentru care se stingeau; glasul ce o întreba dacă a plina; vremea şi tinereţea dusă; atîtea şi atîtea amintiri ce gtlgîiau in sufletul ei şi **Be** legau, toate, In imagina omului iubit de astăzi. Un nod de amărăciune i se sui în gît, iar lacrămile ii umplură ochii:

— Cum se poate!... Cum se poate.'.

Uitase că trebuia să se îmbrace şi rămase astfel căzută pe scaun — cind intră Elena.

— Ce faci, dragă?

— Ce să fac, pltng.

— De ce?

— De mila lumei.

Elena se uită lung la dinsa, mirată. După aceea zlmbi.

— Imbracâ-te. Are să-ţi treacă.

Anna se răsti la ea:

— Sunt geloasă, nu-i aşa?

— Vorbeşte ma) incet că te-aude lumea. Porţia e dincolo.

— Da? Singură?

— Singură.

— Vezi, dragă? Ne înşeală pe amindouă.

— Vrei să **2ici** că o înşeală pe ea de două ori.

Anna rămase locului, încurcata. Apoi luă încet mina soră**-Bi:**

— E aşa de greu de trăit, Eleno!...

Elena înălţă din umeri, tristă:

— Trece tot.

Anna dete din cap, cu un zîmbet amar.

— Ce începe devreme, trece. Ce începe tîrziu, nu mai are cînd să treacă.

— Totuşi trece... Imbracâ-te.

Ea se sflrşi de îmbrăcat şi veni în salon.

Sosise deja toată lumea, Porţia Comaneşteanu, Smaranda Dudescu, Urania Vucos şi la urmă veniseră şi domnii de la club, generalul şi Timoleon Vucos. Acesta era un grec bogat şi lăudăros, avind casă **de** comerţ la Odesa şi la Marsilia, instalaţie la Paris, tren şi lux, ca puţini alţii. Totdeuna corect, purtînd monoclu, nerlzlnd niciodată, părea că vrea să fie demn de gloria unui străbun al său din care zicea că se coboară amiralul-MiaouIis-Vocos[2], biruitorul lui Ibrahim-paşa'. Grecii adevărat nobili, familiele fanariote se uitau la el de sus şi pretindeau că era o simplă potriveală de nume, dar nici o legătură de rudenie între eroul grec şi bancherul de astăzi. Şi, In adevăr, cu tot monoclul lui, un aer de plebeu îi sta întipărit pe figură, de corcitură de ehefalonit* şi de slav *di basso-parto,* pe care bogăţia şi furlandiseala nu**-1 putUBe** schimba.

Nevastă-aa, rudă **de** departe cu generalul Villară, era, dimpotrivă, fină, cu acel mod de a se îmbrăca al femeilor cu adevărat elegante, care face ca fiecare lucru ee poartă pare la locul lui.

Smaranda Dudescu era *Domniţă* în toată puterea cuvîntului, uşurică, darnică, bună romăncă, ţinlnd casă deschisă, masă întinsă, slugi prea multe, cai prea mulţi, o binecuvintare cerească pentru boierii scăpătaţi, cari işi găseau totdeauna tacimul pus. Ii era dragă literatura şi băieţii tineri, mai cu seamă dacă erau militari.

Porţia Comaneşteanu, fiica preotului din Transilvania şi nevasta căpitanului, era produsul unei alte lumi, voinică şi sănătoasă, totdeauna străină de intrigile celorlalţi, dar acum, mai mult ca oreînd, prinsă de dragostea şi creşterea copilului. Porţia, sau Mia, cum o numeau toţi, trăia mai mult la ţară, ocupindu-se bărbăteşte de treburile moşiilor, de socrusău, de ţărani şi de toată lumea.

Elena Milescu era văduva eroului de Ia Griviţa, poetica şi blajina făptura, ce rămăsese in lume stingheră, trăind înconjurată de amintirile războiului, vara la Stăneşti, In malul Dunării, unde i se părea că e mai aproape de cimpiele Bulgariei, în pămîntul

cărora dormeau osemintele celor morţi; iarna in casa din strada Batistei, In mijlocul lucrurilor rămase de la Milescu. Cu părul aproape alb, cu sufletul iertător, ea era pentru Comăneşteanu imagina frumuseței ideale, ceva care ar fi semănat cu mâ-sa, dacă cineva putea să semene cu Saşa. EI o chema *Tonți,* cine ştie de ce.

Toată lumea asta, strînsă la un loc, părea că nu pricepe bine ce vreau unii de la alții. La cei mai mulți Ie era foame. Timoleon Vucos avea slăbiciune de Anna şi-i vorbea aproape in păr, uşor Înclinat către dinsa, pe cind cozile fracului i se ridicau de la spate; generalul, ca să mai însuflețească convorbirea, istorisea Domniței şi XJraniei Vucos, amorurile unui vacmistru care voia să-şi taie beregata or de cîte ori îl trădau amantele. Elena şi Porția rîdeau de departe.

Anna, cu ochii țintă la uşe, răspundea intr-aiuri vorbelor lui Timoleon Vucos, bătînd uşor covorul cu vîrful piciorului.

— Ara fost la deschiderea Camerei, zicea acesta.

— Ca orşicine.

Timoleon Vucos se uita lung Ia dînsa:

— De ce, ca orşicine?

Anna se încurca:

— Vreau să zic: cu cine?

Iar in gîndul ei: „unde o fi, de nu mai vine!?"

— Singur.

— Da?

Celălalt o privea nedorairit:

— Nu-i iertat să meargă cineva singur Ia deschiderea Camerei?

Pe Anna o apucă un ris nervos:

— Se Înțelege că nu, cînd acel cineva c însurat.

In sfirşit, uşa se deschise şi căpitanul intră...

Fără a părea de loc grăbit şi fără a-şi cere iertare de întirziere, el sărută mîna Annei în cea mai desăvirşită linişte, şi numai cînd nevastă-sa îi spuse că erau aproape 8 şi jumătate, se uită Ia ceasornic şi explică Annei că lucrase pînă atunci. Dinsa il fixă cu ochii galeşi:

— Eşti sigur?

— Cum să nu fiu siguri...

Generalul care prinse in fuga vorbele lor, glumea cu Înțelesuri:

— Asigur-o, neiculiță, c-ai fost la regiment, sau dacă ai fost în altă parte, că n-ai fost cu mine.

— Am fost la regiment.

— In sfîrşit, bine c-ai venit! Poate de-acuma să se mai descrețească fruntea cucoanelor.

Apoi, scurt cum era şi cu picioarele sucite, luă pe Comăneşteanu de mijloc şi-1 duse înaintea lui Timoleon.

— Iacă, aşa armată avem noi, onorabile. îți place?

Timoleon Vucos se înclină, ironic. Generalul urmă.

— Şi dacă nu-ți place dumitale, las' că-i place cucoanei.

Anna vrea să facă pe supărata:

— Iorgule, spui prostii!...

— Lasă, dragă, că doar toate sunteți amorezate Julea. Şi dumneta şi nevastă-sa, şi domnița Smaranda, şi nepoata... Pînă şi cumnata Elena 1... Pînă şi eu, bre I...

— Halal de noi!

— E o molimă. Parcă toți am fi despicați din el, vorba lui AriBtofan.

Feciorul pofti la masă.

Minunata eleganță a sălii de mîncare părea că Sndreptează glodurile, le ascute şi le rafinează. După prima sorbitură de vin, sîngele se urca uşor în obrazul doamnelor. Generalul mucalit, spunea lucruri pipărate, mlnca din fugă, săruta mîna vecinelor, tuşea, ridea, punînd Însuflețire în toată lumea. Domnița Smaranda vrea să ştie ce era cu despicătura lui Aristofan.

— Sa ți-o spuie nevasta, domnițo, că ea mă învață drăcii de-astea.

— Eul? Nici n-am visat!

— Apoi da, că eu mi-am petrecut tinerețea cu Platon.

— Spune-o dumneta, mon general.

— Prea bine, o spun eu. Ce este amorul, domnițo?

Domnița Smaranda umbla cu ochii fugari pe masă, zîmbind.

— înțeleg. Vrei sâ zici că ai oarecum cunoştința sa personală, dar că nu te înlesneşti la definiții. Aşa este. Ei bine, doamnele mele, iată ce este amorul...

Ridică din sprîncene, uitindu-se înaintea ochilor şi zimbi:

— ... cel puțin după Aristofan: In vremea de demult, pe cind oamenii erau puternici ca zeii, persoana lor era un trunchi rotund, pe care sta un cap cu două fețe, iar trunchiul sta pe patru picioare şi avea patru brațe. Umblau drept ca şi astăzi, in partea în care voiau, iar dacă se puneau să alerge, se duceau de-a roata, sprijiniți pe cele patru perechi de mini şi de picioare. Pe atunci sexurile erau trei: bărbatul, fiu al soarelui', femeia, fiică a pămîntului şi bărbatul-fjmeie, produs al lunei, care ea Însăşi uste produs al soarelui şi al pămîntului[5]. De aceea şi erau oamenii pe atunci rotunzi şi alergau de-a roata, pentru că aşa le erau părinții. Şi fiind ei voinici şi diştepți se răzvrătiră in contra zeilor şi deteră să ia cerul cu asalt, Atunci Joe[8] se adună la sfat cu ceilalți zei, şi după matură chibzuire hotărî el aşa: „ca să-i Învăț minte o sâ-i tai în două 1 astfel, au să fie mai slabi, dar mai numeroşi — prin urmare, o să avem mai mulți adoratori. O să-i las să umble în picioare, ca şi astăzi, dar numai pe două picioare. Iar dacă şi aşa vor **fi** obraznici şi mă vor supăra, o aă**-i** mai despic Încă o dată, aşa ca sâ râminâ fiecare om numai pe cite un picior, şi să umble sărind". Şi grăind astfel, luă barda şi se puse să **deBpice** pe oameni In două. Pe care cum 11 despica il da pe mîna lui Apollo, poruncindu-i să-i sucească obrazul pe partea tăieturei ca să se vadă în ce hal este, si să se poarte pe viitor mai bine. Apollo sucea obrazul înăuntru, trăgea pieile de pe corp şi acoperea rana, şi astfel dichisiți, le dedea drumul... Ei bine, doamnele mele, fiecare jumătate, astfel chibzuită, de îndată ce ieşea din mîna lui Apollo, n-avea alt gind decît de a alerga după jumătatea eeelaltă şi a se reintegra intr-un singur trup cura zice şi Ia *Evanghelie*[7]. Şi iată prin urmare ce este amorul.

Prințesa Smaranda făcea un chef nespus, rfzind din toate cărnurile persoanei dumisale, pe cind Timoleon se îngimfa de geniul grecesc, vorbind proBt româneşte.

— Este u cumbinacie, frate, demna di Aristofanis.

în vremea asta, Anna zicea lui Comaneşteanu printre dinți:

— N-ai fost la cazarmă.

El nu prea o auzea, prins de povestea generalului.

— Ai zis ceva?

— Am zis că eşti un infam.

Căpitanul ridea:

— Ce bine trebuie să fi fost pe vremea aceea, mai cu seamă pentru fiii lunei.

— Unde ai fost?

— La cazarmă.

— Nu-i adevărat.

El se uita la dinsa.

— Dacă am trăi pe vremea cind oamenii nu erau încă despicați în două, ai fi putut să dai o roată pină la mine, ca să te asiguri...

— Faci şi descoperiri etimologice.

— Nu-nțeleg.

— „A da o roată" sau „a da o raită", totuna.

— Foarte bine.

Anna se mira ea singură de libertatea ei sufletească. Ardea de nerăbdarea de a şti unde fusese, şi totuşi făcea joc de cuvinte.

— Ai primit scrisoarea?

— Negreşit.

Ar fi voit să nu-1 întrebe de-a dreptul de scrisoare, dar frica de a-şi prelungi nelinîştea o făcea să nu mai înconjure.

Prințesa Smaranda, hipnotizată de Aristofan, se uita înaintea ochilor şi bufnea de rîs. Era grasă şi rotundă ca un sturz, cu părul roşcovan, cu gitul fără cute, strins intr-o colonâ de peruzele ce aduceau cu ochii ei; mînca bine, gustînd din lucrurile bune cu un fel de conştiință depravată a plăcerii.

— Ei, mon general, şi va să zică cum explici dumneta că noi suntem toate Înamorate de Comaneşteanu?...

— Cum să explic?... Se vede că pe el Joe]-a despicat in 14 bucăți.

— Şi-au mai sărit şi aşchii.

Generalul ridea cu chef:

— Ba bine că nu. Şi încă multe, prințeso.

— Noroc că Porția nu crede nimic din toate astea, zise tot Smaranda Dudescu, cu glas blajin.

— Porția e fată cuminte: două porții de înțelepciune şi una de femeie.

Porția se uita la dinşii, zîmbind. Deşi trăia in lumea asta de mai mult timp, nu ajungea să se deprindă cu viața lor: ființe pline de contraziceri, mai viiioase în vorbe declt în fapte, elegante, uşurele, pasionate, însuflețite de un singur gînd statornic, acela de a nu se plictisi. ***Plictiseala*** şi ***stenahoria*** erau adevărații duşmani ai societății aceştia. De aceea Porția simțea mila pe care o insuflă oamenilor sănătoşi vederea bolnavilor, mila şi citeodată temerea de a-i vedea făcînd nebunii, ca să se scape de hoala de care nu se puteau vindeca.

Anna şi Elena i se păreau rătăcite ca şi dînsa în lumea asta însetată de nimicuri. Anna mai cu seamă o neliniştea. Învățată a avea pentru ea respect şi admirare Porția nu pricepea ce ae petrece cu firea aceea semeață şi hotărltă. Şi, cum se întimplă de multe ori sufletelor cinstite, ea se întreba dacă nu care cumva era dînsa cauza răului.

Cînd insă, plecînd, închidea uşa trăsurei şi se simțea alături de bărbatu-său, atrins lipită de el, nimic nu o mai turbura. Tinerețea işi lua stâpinirea sa, iar Porția credea că toată lumea trebuie să fie fericită. Ea se uita lung, pe geamul trăsurei, fără a înțelege rostul celor de pe strade, ce păreau că se luptă eu frigul şi cu nevoile. Un colț de cer, albit de lumina lunei, deschidea portița depărtării...

III

Generalul ieşea de la club furios în contra lui Timoleon Vucos, care la *bridge,* într-un sons *atout* jucate *singleton.* Nu-i intra in cap cum se poate să facă cineva asemenea gogomănie şi apoi să vrea să o şi susție. Oprea pe Comaneşteanu:

— Nu, că cică aşa se joacă Ia Paris. Da' hai, marş cu Parisul tău, grecule! Una şi cu una două: la *sans atout,* să ieşi de la coloarea cea mai lungă.

— Dar dacă n-ai nici o coloare lungă?

—, Atunci să te duci să te-neci.

Şi tot el rîdea pe Indesatele, oprind iar pe Comaneşteanu:

— Vrei să mă crezi pe mine?... R.omânu-i al dracului, domnule. A înțeles el că la *sans atout* nu merge cu mofturi: or ai coloare lungă or te dai pe glrlă.

Şi iar ridea, ascultindu-şi cuvîntul, ce i se părea de spirit. Această uşoară ramolisire ascundea un tertip: Berta dedea în curînd un concert şi deci generalul avea nevoie de public şi de reclamă. El se gindea că dacă ar pune pe Comaneşteanu de partea Bertei, ar astupa mai întii gura Annei şi i-ar cîştiga un sprijin puternic:

~ Ce faci **tu,** Atecule?

— Vizite, domnule general.

— Iar vizite, neiculiță **1...** Bine că nu ți se aereste.

— Trebuie să mă duc Ia prințesă.

— Să te duci, că-i fată bună. Numai, ştii dumneta, cu **mâBură...**

— Şi la Urania Vucos.

Generalul se opri locului, uitindu-se la el, pe sub sprincene:

— Mă, lasă nepoata-n pace!...

Comaneşteanu începu a rîde. Generalul **11** apucă de braț foarte serios:

— Lucru subțire. Toți dinții sunt ai ei, iar dacă o li şi o fi, mustăcioara aia ce-i pîrpăleşte gurița, s-o săruți o dată şi pentru mine... Rude, mon cher...

— Da' cine se gîndeşte la aşa ceva, domnule general!...

— Hai marş, mă!...

— Zău, domnule general.

— Marş am zis !...

Comăneşteanu ridică din umeri, rîzind. Celălalt iar 11 opri.

— Ia ascultă, vrei să-mi Faci o plăcere?

— Bucuros.

— Să mergi cu mine.

— Merg. Numai să-mi lăsaţi zece minute să trec pe la doamna Vucos, ci se supără nevasta.

Generalul, de astă dată, se opri de tot locului, pocnindu-se cu palmele peste genunchi şi rîzind îndoit de mijloc.

— Se supără... nevastă-ta... dară nu te-i duce... la Urania... Ei, asta-mi place!...

Comăneşteanu rîdea şi el de rlsul celuilalt:

— Desigur.

Generalul se lovea şi mai tare peste genunchi şi ridea şi mai mult.

— Ei, nu, Alecule, eşti clasic tratei...

Şi iar icnea de rîs:

— Se supără... Porţia...

— Desigur. Porţia mi-a zis să trec pe-acolo s5 las cărţi.

— Mare pehlivan eşti, mă Alecule.

— Dc ce, domnule general?

— Dar, in sflrşit, te iau eu pe răspundere.

— Foarte bine.

Se urcară intr-o trăsură şi porniră amîndoi către dealul Mitropoliei.

— Am să te fac s-asculţi muzică cerească.

— Cu plăcere.

— Da' nu aşa, giambarale de-ale noastre naţionale. Muzică, bre. Ba tu Chopin, ba tu studii tot clasice, ba mazurca aia grozavă, de Djaburov, ăla, cum Îl cheamă... Şi nu-ţi mai spun, cind cîntă din gurăl...

Birja se opri in faţa unei case curăţele de sub dealul Mitropoliei. încă de afară se auzea pianul şi vioara. Berta cinta cu profesorul ei, care făcuse zile amare generalului, la început, iar acum devenise un fel de membru al familiei. Profesorul şi generalul se îngăduiau pe tăcutele, se ajutau unul pe altul in paza Bertei, „că doar femeia, domnule, e ca lumina ochiului: ţi-e scumpă, dar fuge după toate alea", zicea generalul colegului său neamţ, care deşi nu prindea bine înţelesul cuvintelor, pricepea din instinct glndu) generalului.

Berta era aşezată la piano. pe un scăunel fără răzămătoare, prin urmare cu mijlocul şi cu umerii liberi. La intrarea celor doi bărbaţi, dinsa nu se opri — ci numai le' zîmbi, inviorindu-şi cîntecul şi obrajii, pînă într-atlt, încît neamţul, ostenit şi scandalizat, se opri în mijlocul bucăţii, işi luă pălăria si plecă.

Berta nici nu se uită la el, iar după ce violonistul ieşi, dînsa răsuflă din greu, se învîrti într-un picior, şuieră şi pocni din palme, parcă ar fi scăpat de o mare pedeapsă.

Generalul ii prezentă pe Comăneşteanu, rizînd şi căutind s-o liniştească:

— Ei, ce i s-a năzărit,?!

— Neamţ prost!... zise Berta rizînd şi stringlnd pc Comăneşteanu de mină. Şi eu sunt germană de origină, dar nu trăiesc aşa. parcă ar fi înghiţit un baston...

— O trestie... zise generalul galant.

Berta se poticni într-un compliment:

— Sunt cam voluminoasă pentru o trestie...

— De zahăr...

Ea se uită o clipă în ochii lui şi cu o lumină ironică îi zise în fugă:

— De sare...

Generalul părea fericit că o întîmplare neaşteptata punea pp Berta înlr-o stare sufletească isteaţă. In fond însă era plictisit de fuga violonistului. De aceea luă pe Berta la o parte şi li şopti, o bătu pe umeri şi o convinse că trebuiau să se împace şi că el urma să se ducă după neamţ să-1 aducă înapoi:

— Mă întorc numaidecît. Cîntă hii Comăneşteanu mazurca lui Djaburov, că-i place grozav.

Ieşi, bătlnd din pinteni si rîzind.

Berta se uita dupâ el, zimbind, cu capul plecat pe o parte. Apoi se întoarse către Comaneşteanu, se mlădie pe partea eeelaltă şi ii zise, iarăşi rîzînd:

— Vă plac asemenea lucruri?...

Şi, fără să aştepte răspuns, se aşeză din nou la piano, cu bustul drept şi coapsele pline, cu braţele strînse la loc ca două aripi.

— Doriţi să vă cint din piano sau din gură?

— Cum voiţi. Mi se pare că în. toate felurile e frumos.

Ea se înclină iar pe o parte şi prinse a cinta din gură.

Zburară citeva acorduri. Fugeau minile pe clapele albe, ca două paseri ce se gonesc. Glasul, tinăr, avea farmecul misterios al emoţiunei adevărate, ce deşteaptă în toate sufletele înţelegerea durerei omeneşti.

Berta părea că intră în gindurile celor doi poeţi ce-şi uniseră versurile şi muzica pentru a suferi împreună. Ea, cîntînd, se îndemna să sufere şi dînsa, se înălţa în avîntul generos al frazelor muzicale, se aprindea, vibra cu pianul, tremura cu propria ei voce, iar înţelesul obicinuit al cuvintelor părea a se transpune într-o înţelegere nouă, largă şi dureroasă. Era vorba de luna mai, ce topeşte zăpada din munţi, descoperind frunţile ghioceilor, chemînd înapoi cîntâreţii codrului, paserile duse -— şi mai era vorba de tinereţea omului, pe care nimeni n-o mai întoarce Înapoi, o dată ce s-a dus. Cînd glasul rostea:

„Şi pasărea dusă se-ntoarce-tnapoi,
Dar omul cind pleacă,
Orcît timp să treacă,
El nu mai revine în lume la noi"[s]

era jale curată, iar Comaneşteanu, care asculta la început cu temerea binevoitoare a publicului cinstit, se simţea acum luat de apă, dus departe, pe-o gură de rai, unde tinereţea n-are nevoie să se mai întoarcă fiindcă nu pleacă niciodată. Berta repeta: „orcit timp Bă treacă, orcît timp să treacă el nu mai revine în lume Ia noi", cu o sfişiere ce turbura simţirea şi aducea lacrămile în ochi. Şi, in adevăr, cînd se opri, era ea Însăşi atît de mişcată, încît plîngea.

Comaneşteanu sări de la locul lui, ii apucă minile şi i le sărută, respectuos, **ca** in cel **mai** autentic salon în care ar fi cintat o doamnă din societate.

Berta rîdea printre lacrămi, lâsîndu-şi mîna in ale lui, cu osteneala plină de voluptate a femeii ce a suferit şi se simte înţeleasă şi compătimită.

Tocmai atunci uşa se deschise. Violonistul, palid, cu părul vilvoi, intră prelung, se opri locului, ca la teatru, şi cu mîna întinsă către Berta:

— Iar comedia lacrămilor?... li zise- Iar histerismul muieresc, transpus in muzică?!...

Apoi, intoreîndu-se către Comaneşteanu:

— Să mă iertaţi, domnule căpitan — nu ştiţi ce femeie e asta !... Are să vâ-nşele şi pe d-voastră, cum m-a Înşelat pe mine şi pe general, şi pe tată-său, şi muzica şi lumina ce o luminează... Poate că aveţi mamă sau familie, şi e păcat!

Berta se făcuse albă ca hirtia. Mînia şi indignarea ii încordaseră muşchii obrazului, ca la o mască de teatru antic:

— Ieşi afară, mizerabile! rosti ea îndesat, făcînd un pas către dînsul.

Violonistul sta să se avinte către ea, cînd Comaneşteanu îl apucă de braţ, il zgudui bine, apoi îl aduse pînă la uşe şi-i făcu vînt afară:

— Ieşil..'.

Rămaşi amîndoi, se uitară unul la altul. Berta nu mai semăna cu femeia dinainte. Un simţimînt rănit, de demnitate, de ciudă şi de ură, o înălţa. Ea întinse mîna lui Comaneşteanu:

— îmi pare râu, domnule căpitan, că fără voia mea aţi luat parte la o scenă penibilă. Vă sunt foarte recunoscătoare... Mai mult: vă datorez un moment de ridicare sufletească In sfera curată a artei. Dacă aş putea cînta aşa la concert!... In toate cazurile, la revedere...

Cu alte cuvinte îl poftea să se ducă. Comaneşteanu ieşi, înţelegind că asta era singura dezlegare cuviincioasă a încurcăturei,

Dar se părea eă lucrurile trebuiau să meargă mai departe...

A doua zi Comaneşteanu primi vizita a doi necunoscuți care veneau in numele domnului Hermann să-i ceară socoteală de insulta adusă brațului clientului lor. încurcătura începea să devie umoristică. Să se bată cu domnul Hermann Buffni, profesor de vioară 1... ***Cehw,*** era să mai facă generalul!

Cu toate astea, generalul nu trebuia pus în curent cu Întorsătura pe care o luau lucrurile, pentru multe cuvinte, dintre tari, cel dințîi, ca să nu afle Anna. De aceea sc duse numaidecit la regiment, îşi alese doi martori, cărora le dete însărcinarea de a primi duelul, cu orce condițiuni, numai să se hotărască repede intilnirea şi să nu se vorbească degeaba.

A treia zi se găsea pe teren, față în față cu profesorul Bertei.

Uitindu-se in fuga la neamț, Comaneşteanu se gindea că psihologia cea mai grea este aceea a faptelor nelogice. Dar oare este ceva nelogic în lumea faptelor?

Şi fiindcă se băteau cu pistolul, trase neapărat, în sus. Glonțul violonistului îi fluieră pe la ureche. Instinctiv a doua oară trase de-a binele. Glonțul atinse, pieziş, pulpa violonistului.

Comaneşteanu, mihnit, se duse la adversarul său cu mîna întinsă şi ii ceru iertare.

Violonistul zimbea:

— Vă sunt recunoscător că nu m-ați lovit în mînă...

— Aveți dureri?

— De loc.

— Îmi dați voie să viu să vă văd...?

— Cu cea mai vie recunoştință.

După ce se despărțiră, Comaneşteanu se duse acasă trist. Ii părea rău că nu trăsese şi a doua oară în vint. De ce rănise pe bietul neamț, pe care nu-l cunoscuse pînă atunci? Nu sunt nerozi oamenii şi alcătuirea vieții lor?

Ca totdeauna cînd se simțea vinovat, nedrept, lipsit de generozitate, îi venea să se ducă la Comăneşti, să se apropie de maică-sa, care murise cu acelaşi cuvînt pe buze: „sâ nu atingi pe nimeni, să fii drept şi

generos". Dar nu putea pleca. Nu numai nu putea pleca, dar încă trebuia să pară acelaşi, să facă vizite, să fie fericit, fiindcă era „copilul răsfățat al soartei."

Afară începuse să ningă. Se duse la grajd să vadă caii. Puse să scoată sania; se supără pe slugi; se umplu de zăpadă. De sus de la o fereastră, băiatul îi făcea semne să vie la dînsul.

Se sui din nou sus, sărută copilul, glumi cu Mia, se mai învîrti fără rost pină ce se îmbrăcă şi iarăşi ieşi.

Unde se ducea?

Işi aduse aminte de vizita pe care trebuia s-o facă Uraniei Vucos.

Deşi era încă devreme, ea il primi.

într-un salonaş, plin de flori, de cutii de argint, de pernițe împomponate, Comaneşteanu aşteptă cîteva minute, cu fruntea lipită de geam, uitindu-se lung înainte.

Urania veni, sunind din brațele şi foşnind din rochii:

— Căpitane, am auzit că te cheamă Cinel-Cinel.

— Cine mă cheamă Cinel-Cinel plăteşte amendă.

— La cutia milelor?

— La cutia milei... de mine.

— Gata. Cît trebuie să vărs?

— O sărutare.

Urania făcu o comică strimbătură din nas, parcă i-ar fi mirosit a amoniac:

— Dată sau primită?

— Ca să fie întreagă, urmează să fie şi dată şi primită.

— Atunci nu mai întrebuințez cuvîntul.

— Pentru viitor. Dar pentru trecut?..-

Ea se uită la dinsul cu o uşoară umbră de melancolie.

— Vrei să o socotesc ca o adevărată amendă?

— Orcum o fi.

Ea se uită din nou la el, nedomirită şi tristă. Apoi se plecă uşor spre dînsul, dîndu-i părul să i-I sărute:

— Iată, — fără consimțimîntul meu.

Tînărul se opri. Era atît de enervat, încît actul acesta de supunere gentilă 11 făcu să-i dea lacrămile. Ii luă mîna şi i-o sărută:

— Nici cu consimtimînt, nici fără consimţimînt. Şi iartă-rnâ că nu ştiu ce fac.

Urania li arătă un fotoliu:

— Şezi, te rog, şi spune-mi ce ai. Eşti nenorocit.

— Nu. Sunt enervat.

Ea dete din cap necrezătoare.

— Aprinde o ţigară. Fum... de multe feluri. In toate cazurile, eşti interesant. Pentru că ai tot ca să fii fericit, şi nu eşti fericit. Sau, cel puţin nu pari...

— Nimeni nu este totdeauna fericit.

Ea se gîndi un moment:

— Aşa este.

După aceea, urmă, zimbind:

— Cu toate astea, ai ceva. îmi dai voie, mie, care, după cum spune unchiul, sunt o aşchie din dumneata, să mă interesez de starea d-tale sufletească...

Apoi se apropie cu scaunul de el.

— Spune-mi ce ai?

— N-am nimic.

— Nu cred.

— Sau ce am nu se poate tămădui.

— De ce?

— Fiindcă mai întii nu se poate cunoaşte bine. Dumneta nu eşti niciodată nedreaptă? nu te simţi, fără să vrei, cauza suferinţii altora? nu te mîhneşte sufletul d-tale însuţi, care, cîteodată este lacom şi foarte adesea nelogic?...

— Al meu, nu.

— Atunci eşti fericită.

— Asta e altceva.

— In toate cazurile, eşti liniştită. In mine e contrazicerea ciudată, că sunt în mod pozitiv şi real fericit, şi sunt idealmente nenorocit.

Urania se apropiase atît de mult de tinăr, încît acesta mirosea parfumul părului ei, care aducea a mărgăritărel, cu o adiere de personalitate omenească vie, ce pare cîteodată înfăptuirea cea mai deplină a poeziei.

El se dete uşor la o parte şi se uită in ochii ei:

— Iată, bunăoară, şi acum: doream cinstit să nu-ţi ies din voie, şi n-am putut.

— Cum?

— Mi-am luat amenda pe cale de furtişag.

Ea dete din eap:

— Faptul nu-i bine caracterizat.

El o prinse de git şi o sărută cu putere.

Dînsa sări în picioare:

— Asta e furt cu efracţiune!

După aceea, privindu-1 cu seriozitate:

— Nu mai eşti cuminte. Du-te, ca să putem rămînea prieteni.

— Mă duc.

îi luă mîna şi i-o sărută:

— E o infinită delicateţe într-o sărutare. Eu ţi-am displăcut. Am fost violent, şi-mi pare rău...

— Dacă te duci, uit şi te iert...

Ochii ei păreau înecaţi in visuri. Umbrele genelor lungeau marginea expresivă a personalităţii îndurerate. Mîna îi tremura.

Comăneşteanu se plecă spre dînsa.

— Eşti o aşa de curată expresie a poeziei, încît mă tem să mai insist, ca să nu turbur lumina lăuntrică. Dar acum înţelegi ce vrea să zică a fi fericit şi idealmente nenorocit!...

— Da, rosti ea încet. Asta ai vrut sa dovedeşti?

— N-am vrut să dovedesc nimic. Ce se poate dovedi în mişcările ascunse ale sufletului?...

— Aşa este.

Urania zîmbi, recăpătîndu-şi libertatea cugetului:

— Prin urmare pot să-ţi zic Cinel-Cinel...

— Poţi. Dar de ce „prin urmare"?

— Fiindcă am plătit amenda.

— A fost o execuţie silită.

Ea dete din cap cu înţelesuri, îndrumîndu-1 spre uşă:

— La revedere. Nu uita, cînd eşti nenorocit, că poţi veni să plingi la mine... La revedere.

IV

Pe masa lui de Ia regiment erau două scrisori ale Annei, una *urgentă,* alta *ff urgentă-*

„Mi se spune că te-ai bătut în duel. Doresc să te văd numaidecit. Am fost la d-ta acasă. Nimeni nu ştia nimic. Dacă nu poţi veni, scrie-mi un cuvînt, spune-mi că nu eşti rănit."

A doua scrisoare:

„Aflu că eşti eroul unei drame mişcătoare. Singele nobil nu minte. Ai luat apărarea unei femei insultate, şi prin urmare ţi-ai făcut datoria de cavaler.

Inima mea nu poate decît să se bucure, iar strămoşii d-tale tresar in morminte dc mindrie.

Ai rănit pe un nefericit, care işi cîştiga piinea cu braţele; l-ai rănit după ce I-ai batjocorit. Eu mă întreb cîte o dată ce trebuie să fie lumea eeelaltă, dacă d-ta eşti aşa de jos!... în cine să mai cred? Cum să te mai văd, dacă te-ai coborît pînă la treapta cea mai din urmă?

Orcît de mizerabilă e viaţa, ea are totuşi o licărire de ideal, către care tind cei ce nu sunt cu desăvirşire stricaţi. De ce uiţi cine eşti? Ţi-am deschis inima întreagă, ţi-am spus că mă faci să sufăr nu numai cu iubirea mea de femeie, dar in toate visurile şi aspiraţiile mele omeneşti, in onoarea şi demnitatea vieţii. Altceva nu pot să-ţi spun."

Comaneşteanu aprinse un chibrit, iar la flacăra lui anină colţul scrisorilor Annei, cari arseră pină sus, răsucindu-se ca de durere.

Era nedreaptă şi violentă.

El îşi căută de treabă. Zbuciumările sentimentale fac pe oameni să se întoarcă eu plăcere la ocupaţiile lor zilnice şi să găsească in ele pace. Un miros de mărgăritărel ii adie prin minte şi cu dînsul parfumul părului ce sărutase. în adevăr, firea omenească e infanvă!...

Ieşi de la cazarmă şi se duse să vadă pe rănit.

Aci, spre marea lui mirare găsi pe general şi pe Berta.

Violonistul locuia in două odăiţe joase, in fundul unei curţi, unde putea curta toată ziua, din piano sau din vioară, fără a deştepta protestările nimănui. Acum avea puţine friguri. Generalul şi Berta umblau în vîrful picioarelor, serioşi şi preocupaţi, parcă un frate sau un copii al lor ar fi fost bolnav.

Cînd intră Comaneşteanu la violonist, figura acestuia sc lumină ca de o bucurie lăuntrică. El se ridică pe un cot, zîmbi şi întinse mîna tînărului, rugind pe ceilalţi să-i lase singuri.

— A trecut şi asta, d-le căpitan.

— Şi va trece şi rana, iubite d-le Hermann.

Violonistul îi luase mîna şi i-o ţinea într-ale Iui.

— Vă sunt recunoscător că aţi primit a vă bate cu mine.

— Ce fel de vorbă!...

— Mă rog, eu ştiu. Nu era caz de duel. Dar eu suferearn atit de mult, mă simţeam atit de ridicol şi de nefericit, incit dacă n-aţi fi primit a vă bate, m-aş fi împuşcat.

Comaneşteanu dete din cap, in semn de protestare. Violonistul urmă:

— Aşa este. Femeia asta nu e atit de vinovată cit pare, eu nu sunt atît de prost cît m-arăt, şi cu toate astea ne chinuim amîndoi.

După aceea adaogă, dînd trist din cap:

— Eu o iubesc, fiindcă are temperament, e iute şi nedreaptă, dar pentru muzică e ca lemnul de la o vioară veche: vibrează. Iar dînsa nu mă poate iubi, fiindcă eu sunt un biet neamţ, ce e drept cu oarecare bun-simţ şi cu suflet, dar fără talent, urît şi nesuferit. Ah, domnule căpitan!... Ce bine e să fii tînăr şi frumos !...

— Dumneata eşti tinăr...

— Tinăr nu mai sînt, iar frumos n-am fost nicior dată.

Apoi se uită în podele, lung:

— Femeile iubesc pe oamenii tineri, fiindcă iubesc puterea creatoare. Iar eu nu am nici asta. Am scris vrafuri întregi de muzică. Nu-i nimic de ele. Şi cu toate astea, domnule căpitan, simt frumosul in toate

lăraurirele Iui, ştiu cum ar trebui să fie bine ceea ce e rău, înţeleg lumea şi aspiraţiele ei, mi-e milă de ea că sufere, — şi totuşi nu pot îndrepta nimic din ceea ce e urît sau nedrept, fiindcă nu e în mine nici o scinteie creatoare. Sunt spirit critic, domnule căpitan, cu alte cuvinte nenorocit! Vedeţi pe Berta. E o biată fiinţă banală. Cînd carnea albă de pe dînsa se va zbîrci, va rămtnea oase şi noroi, cum zice Leopardi[8]. Şi cu toate astea, în sufletul acesta mărginit vibrează cîteodată ceva atit de personal şi de nou, încît eu rămin uimit: e scînteia creatoare!

Comăneşteanu se uita la el mirat:

— Cunoşti pe Leopardi?

— Cine din gloata noastră nu cunoaşte pe Leopardi? Nici acesta **mi era** creator[10], dar era aşa de adine nenorocit, încît din nefericirea lui a izbucnit, ca dintr-un vulcan, lava, lava durerei... Pietre preţioase, domnule căpitan.

tşi trecu mîna pe fruntea caldă:

— De cîte ori nu mă gindesc eu la Leopardi **si** As**paBia** lui, şi apoi la mine cu Berta mea...

Comăneşteanu, intrat în sufletul acesta necăjit, se simţea mic şi vinovat. Violonistul interpreta, oarecum, pe Anna... De la Anna, gîndul lui sări la general. Cu nedomirire şi părere de rău se uită în ochii violonistului, parcă ar fi dorit să afle cum stau lucrurile despre partea asta. Nimic. Tocmai **în** momentul plecării, rănitul păru mai neliniştit, chemă pe Comăneşteanu mai aproape şi **îi** zise:

— Am să vă fac o mărturisire şi să vă cer iertare de o greşeală... Alaltăieri am pus pe cineva de a scris o scrisoare anonimă d-lui general... E o infamie!...

Apoi căzu pe perne, ţinînd mîna lui Comăneşteanu cu amîndouă minilelui:

— E o infamie, domnule căpitan. Vă urez insă să nu fiţi niciodată gelos. Sentimentul cel mai dezgustător, care înjoseşte pe om...

— Linişteşte-te, d-le Hermann, generalul nu crede, fiindcă nu **e** adevărat.

— De altminteri, am să indreptez tot eu lucrurile, am să spun d-lui general adevărul.

Cînd ieşi de la violonist, nu mai găsi declt pe general, care aştepta cu nerăbdare impresiele Iui Comăneşteanu. Berta plecase.

Generalul Villarâ părea a înţelege lumea mai înţelepţeşte decît toţi, nejudecînd pe nimeni, rîzind de mulţi, fiindu-i milă de mai mulţi încă. El Îşi înşela nevasta, pe el îl înşela Berta, pe Berta o înşelau probabil alţii; goana oamenilor după fericire, cu o vorbă, ce-i rămăsese lui din citania unui crimpei din ***Faust:*** „nimeni nu zice momentului trecător: opreşte-te, eşti frumos"[11].

întrebă pe Comăneşteanu de starea violonistului, nerăbdător de a auzi o vorbă buViă. îi era milă de neamţ şi totodată ii părea rău că risipeşte, sub formă de milă, o părticică de energie sufletească pentru o prostie.

Cu toate astea nu se depărta de la căpătîiul rănitului declt numai cînd se întorcea Berta. Dar Berta trebuia să se întoarcă neapărat la ora clubului, fiindcă altfel, cu tot altruismul lui, pleca.

Cînd ieşi Comăneşteanu, ningea din temei. Fulgi enormi de zăpadă se vînturau prin aer, vîrîndu-se prin toate ungherele. Din fundul curţii unde locuia violonistul, pină in stradă, nu se vedea decît o pinză mişcătoare de fire albe. Cind să pună piciorul in scara trăsurei, Comăneşteanu dete cu ochii de Berta, care bătea zăpada pe loc. Ea îi trecu pe dinainte, zimbind, şi sări în trăsură.

— Nu-i pentru cine se găteşte, ci pentru cine se nemereşte.

El se uita la dînsa nedomerit. Berta rîdea.

— Poftiţi, poftiţi. Vă ofer un loc.

După ce Comăneşteanu se urcă în trăsură, dînsa deveni serioasă:

— Doream să vă văd, ca să vă arăt o scrisoare anonimă pe care a primit-o generalul. Dacă nu sunt indiscretă, vă rog să mă conduceţi acasă.

— Cu cea mai mare plăcere.

Berta să înfăşură în blană pină peste ochi şi nu mai zise nimic. Tremura. Căpitanul o acoperi peste picioare, supunînd învelitoarea prin toate colţurile

pe unde putea pătrunde frigul, cu felul de preoeupare şi de îngrijire caracteristic unor bărbaţi bine crescuţi, ce atit de nmlt place femeilor şi explică suceesele oamenilor mediocri[12].

în frigul din trăsură, ei îşi simţeau corpurile calde şi parcă o vinovată apropiere sufletească se statornicea între dînşii.

De îndată ce ajunseră acasă, Berta se făcu nevăzută citeva minute. Cînd veni, părea serioasă şi gravă. Dete scrisoarea lui Comaneşteanu şi aşteptă. Dînsul i-o inapoie fără a o ceti.

— E de prisos s-o citesc; toate scrisorile anonime sunt la fel.

— Bine, dar ştiţi ce spune într-însa?

— îmi închipuiesc, de vreme ce mi-o arătaţi.

— Că sunteţi amantul meu.

— îmi pare rău că nu e adevărat.

Ea privea înaintea ochilor, pe ginduri:

— Lucrul cel mai uşor, domnule căpitan. Nu vreau să mă dau drept ceea ce nu sunt.

El o apucă de mînă şi o sili să şeadă Ungă el, pe canapea. Berta şezu, de-a dreptul pe braţele lui, luîndu-l de gît:

— A fi amantul meu, e lucrul cel mai uşor din lume... Eşti tinăr şi frumos. îmi placi. Si cu toate astea...

Tremura şi se stringea de el:

— Speram să te pot iubi. Am simţit zilele trecute, cînd ai venit la mine, ceva nou, atît de dulce, încît poezia şi muzica din cintec se coloraseră de poezia sufletului meu.

Răsuflă adine, dind din cap cu disperare:

— Ah, domnule căpitan, ee greu e a iubi!...

El o sărută voiniceşte:

— Nu găsesc.

Berta Încercă să rîdă, simţind că el nu răspundea vibrărilor ei sufleteşti şi că n-o înţelegea. Sari de pe braţele lui, şi rămase în pieioare, dînd din cap lung. După aceea, încet, se aşeză pe scaunul de la piano.

Comaneşteanu pricepea că în minutul acela Berta era în puterea unei simţiri înălţătoare. Pornirile lui, de tînără voluptate, păreau a aluneca pe faţa lucie a unui suflet străin. Pianul şi muzica să înfăţişau pentru amîndoi ca o punte de scăpare. El se apropie de dînsa:

— îţi mai aduci aminte de bucata de zilele trecute?

Ea dete din cap, pe cind minile alergau pe clavir. Cîntă, oarecum pe socoteala ei, parcă ar fi fost singură:

„îţi aduci aminte, îţi aduci aminte.
Cm'd veneai la mine, vara, pe-nserat,
Şi în umbra porţii, schimb de jurăminte
Se urinau pe zborul unui sărutat?"

Comaneşteanu şi de astă dată se simţi prins de farmecul cu care elnta Berta. în cele trei cuvinte „îţi aduci aminte" pornea parcă de departe toată părerea de râu a celor ce nu mai trăiesc declt din amintiri, „îţi aduci aminte cind veneai la rnine, vara pe-nserat?" Deodată idila lua forme. Parcă, în adevăr, se vedea un tinăr coborînd la vale către portiţa cu streaşină, în umbra căreia aştepta fata, singurică.

Comaneşteanu întinse braţele in jurul coapselor Bertei şi se lipi cu capul de umărul ei. Ea cînta, repetînd aceleaşi vorbe, pleelndu-se către el, tremurînd de emoţiune: „iţi aduci aminte cînd veneai la mine, vara, pe-nserat, şi în umbra porţii schimb de jurăminte se urinau pe zborul unui sărutat?" Ea sc lipea cu obrazul de obrazul Iui, se intrerupea, uitîndu-se lung în ochii lui, cum te-ai uita pe o fereastră, departe, în fundul orizontului.

Cînd se opri, se întoarse către el, îi puse amindouă braţele pe umăr, Îşi rezemă fruntea de propriele ei braţe şi rămase astfel nemişcată. După câteva minute se scuiă, puse pe Comaneşteanu să şeadă ca mai înainte pe canapea şi se aruncă în braţele lui, făclndu-se mititică, luindu-î de gît, vorbindu-i într-aiuri:

— înţelegi ceva?... simţi cit e de dulce a iubi?... cită poezie se ascunde în sufletele noastre?... Nu-i aşa că parcă îţi aduci aminte că veneai la mine, vara, pe-nserat? Eu parcă sunt sigură că te-am aşteptat la o portiţă...

— Pe vreme de iarnă.

Berta pufni de rîs, îl sărută lung si apoi se uită la el.

— Ce păcat că eşti om real.

— De ce? !

— Dacă ai fi un vis sau o poezie, te-aş putea ctnta...

Comaneşteanu o privea acum ca pe o revelaţie extraordinară. Vorbele ei delicate îl mirau şi-l fermecau. Se uita Ia dinsa nedomirit, pe cînd Berta închidea ochii, fericită, căutind parcă să prindă acolo, ca într-o raclă de aur, frumuseţea trecătoare a momentului.

— Cine poate crede!... zise Berta.

— Cită frumuseţe în sufletele oamenilor... Asta voiai să zici?

— Tocmai asta. Cu adăogare că aş fi dorit ca aceea ce a fost in realitate să fi fost un vis. Cu alte cuvinte, rosti ea încet, aş fi dorit ca existenţa d-tale să fie un lucru nematerial.

El zimbi. Berta ti puse două degete pe gură:

— Un lucru nematerial. Degeaba zimbeşti.

— Iubirea poate deveni orce lucru nematerial: muzică, poezie, eroism.

— Da, zise ea, dar nu mă inţelegi.

După aceea, dinduse la o parte:

— Nu mă-nţelegi. Dacă ai fi un vis sau o poezie, te-aş putea cînta... eu singură.

— Atunci o poezie inedită. Cam greu.

— Nu-i nimic greu. Cind cineva iubeşte, viaţa toată se luminează. Ceea ce e greu e tocmai de a putea iubi.

— Şi de îndată ce incepi a iubi cu adevărat, încolţeşte în suflet îndoiala şi nefericirea.

Ea se uita la dînsul, înduioşată:

— Nu zice aşa vorbă!...

— Nefericirea ideală:.sau eşti gelos, sau simţi că alţii sunt geloşi. San suferi tu, sau suferă ceilalţi. Şi chiar cînd nu eşti gelos şi nu suferi, e un colţ ascuns al sufletului, în care parcă s-ar adăposti scinteia divină a conştiinţei: acolo suferim cu toţii. Ce să-ţi fac!...

Berta se uita pe gînduri la mina lui; apoi, disperată, îl intrebă:

— Eşti cu adevărat pătruns de ceea ce zici?

El înălţă din umeri.

— Ce să-ţi fac!...

Ea dete din cap, zîmbind, cu ochii adinei şi trişti:

— La cine iubeşte, nu mai rămîne nici un colţ al sufletului care să nu fie în puterea amorului.

— Cu alte cuvinte, nu mai e loc pentru conştiinţă.

Ea ti luă mîna şi i-o lipi de sinul sting, sub care bătea inima eroic:

— Nu mai e loc pentru nimic!

V

De la podul Dîmboviţei, Comaneşteanu dete drumul trăsurei şi porni pe jos către casă.

Ce uşor curge vremea citeodată !

Nu mai ningea. Pe la magazinele din strada Carol incepeau să se **aprindă** luminele. Lumea umbla forfota pe **Btradc,** parcă fericită; desigur **voioasă.** De ee n-ar **fi** fost voioasă? La urma urmei, omul **Irăieşte** numai o dată, iar dacă ai căuta bine, traiul acesta e îneîntător. îşi simţi parcă in căldura mînei, sinul Bertei;văzu aievea ochii ei adinei, străbătîndu-i **su**fletul; era puterea fericirii lui individuale care înfrumuseţa lumea.

Cum mergea **pe** trotuar, voios, văzu o trăsură că i **se** opreşte drept in **coaBte.** Un geam **se** coborî repede, iar în cadrul lui **se** ivi capul rotund al prinţesei Smaranda Dudescu.

— Unde mergi, Alexandre?

— Unde vrei, prinţeso.

— Urcâ-te.

El **se** urcă lingă dînsa, bine dispus, gata a-i spune vorbe galante. Sabia nu prea intra **în** cupeu. El o zmuci punînd un picior peste dînsa.

— Nu necinsti sabia, dragă. Multe **din** succesele tale i le datoreşti **ei.** Nu **te** mihni. Eşti nostim **şi** fără dinsa, dar cu dînsa la briu, vai de bărbaţii însuraţi!...

t

El se uită in ochii ei, parcă i-ar fi zis: „răposatul e liniştit acolo unde se află acum". Ea îl privea zimbind:

— Desigur, dragă. îmi eşti foarte simpatic, dar atît şi nimic mai mult.

— Niciodată n-am îndrăznit să sper altceva.

— Prea bine ai făcut. Asta dovedeşte că eşti bine crescut, şi adaogă un farmec mai mult la acela al săbiei.

El li luă o mină şi i-o sărută. Prinţesa adaose:

— Negreşit. De aceea eşti primejdios cu adevărat: inspiri încredere deopotrivă femeilor ca şi bărbaţilor. Din fericire, sau din nenorocire! — zise prinţesa rîzind— majoritatea tinerilor de la noi sunt vano-glorioşi, batjocoritori şi îndrăzneţi fără vreme... Şi îţi vorbesc de cei din lumea hună. Ceilalţi sunt un dezastru; prost-crescuţi, vulgari, plebei în toată puterea cuvîntului, la fiecare vorbă şi la fiecare mişcare rănesc pe femeia care are nenorocirea să ţie la ei...

Căpitanul se gîndea, fără voia lui, la un oarecare locotenent, voinic şi mitocan, ale cărui mustăţi teribile comandau în casa prinţesei.

— De unde vii? îl Întrebă ea deodată.

— De la o vizită.

— Miroşi a femeie nostimă.

— Da.

Prinţesa pufni de ris.

— Da? Ia spune-mi, zău, cum s-a petrecut.

— Cum se petrece totdeauna.

— Eşti nesuferit!... Parcă totdeauna se petrece iot la un fel.

— Cu mici variante, — da.

— Vreau să cunosc variantele.

— Variantele sunt îneintătoare, fiindcă femeia are suflet.

— Da? Va să zică sentiment... german.

Comăneşteanu se simţi turburat. Prinţesa înţelese. şi il chinui mai departe, pricepînd că a atins o rană, dar neştiind care. Ii privea lăturiş, cu felul de dispreţ al femeilor semeţe şi vanitoase, care nu îngăduiesc unui bărbat să iubească alte femei decît pe ele.

— Brună? blondă?

— Şi una şi alta.

— Brune aux yeux bleus?

— Da.

— Atunci ca mine.

El zîmbi, fiindcă prinţesa uitase că-şi văpsise părul.

— Acum patru ani, adaogă ea repede, încerclnd să suridă,dar roşindu-se.

Lui îi fu milă de dînsa, şi îi zise încet:

— Un petit air de doute et de melancolie, vous Ie savez, Ninon, vous rend bien plus jolie[13].

Ea se uita pe fereastră. Apoi se întoarse prelung şi se gindi:

— De clte ori am auzit versurile astea!... cînd eram brună. Generalul Cindescu mi le spune şi acum.

— Are haz bietul general.

— E ramolit complect. Cu toate astea, dacă nu vine într-o zi Ia masă, îmi lipseşte ceva.

— Displâcerea asta nu ţi-o pricinuieşte des.

— O dată pe lună, regulat; cînd îşi ia pensia. Se duce de prlnzeşte la Herăstrău cu mai multe onorabile persoane de sex femeiesc. Pauvre vieux satyre!...

Apoi, rîzind. cu ochii ştrengăreşti fixaţi pe Comăneşteanu.

— Aşa sunteţi cu toţii: asanarea moravurilor, în vorbe, iar în fapt, harem.

Căpitanul se înclină.

— Un om care iubeşte mai inulto femei aduce omagiu speciei.

— Vă foarte mulţumim, în individ. De altminteri, dumneta te-ai cam deprins ca pisica Ia oala cu smîntînă.

El ridea de amestecul umoristic pe care-l făcea prinţesa, de vorbe româneşti neaoşe, cu pocituri franţuzeşti. Se plecă spre dînsa:

— Se vede pe mustăţi?

Ea îl lovi uşor peste gură, cu ochii vii şi poftitori:

— Haide, hai, craiule!... Are să meargă aşa pînă te-o prinde lăptăriţa.

— Mă păzesc. Dar care?

Prințesa ridea cu o poftă nespusă, fiindcă ea se gindea la Mia, pe cind lăptărița cea adevărată părea a fi Anna.

— Prea ai multe încurcături, dragă... Dar, in fine, spune-mi cum s-au petrecut lucrurile cu femeia... cea cu suflet.

Pe cînd ei vorbeau astfel, trăsura mergea la pas, prin neregula celorlalte trăsuri de pe Calea Victoriei. Comaneşteanu sări într-un magazin pe nevastă-sa şi, fără a se gîndi, făcu semn să oprească.

— Mă ierți, prințese.

— Cum nu, dragă. Cînd vii la mine?

— Cît de curînd. Cînd mi s-o face dor de ceai bun.

— Nu de mine?

— De d-ta mi-e totdeauna dor.

Prințesa închise dintr-un ochi, ştrengăreşte:

— Mazette!

El zîmbi, intr-aiuri, cum se întîmplă oamenilor preocupați, şi se dete jos.

Nevastă-sa era intr-un magazin, unde cumpăra ceva. Sta pe un scaun, serioasă, aşteptînd să i se dea lucrurile cerute.

Felul cum se ținea pe scaun, dreaptă, cu minile pe genunchi, era atît de cinstit, încît da un aer cumsecade întregului magazin. Cu pălăria elegantă, aşezată cuminte pe buclele fireşti ale părului, Mia nu mai era fata greoaie de altădată, ci parcă personificarea estetică a cuviinței femeieşti.

Căpitanul se uită la dinsa, şi avu un moment de sălbatecă bucurie văzlnd-o atît de departe de nebunia erotică a celorlalte femei: era satisfacerea deplină a egoismului bărbătesc.

Se depărta de la geamul magazinului şi se duse la deal pe Calea Victoriei.

O pornire de afecțiune către nevastă-sa il făcu să se întoarcă înapoi, cu gîndul de a intra in prăvălie şi a lua pe Mia cu dînsul. Pe drum însă se răzgîndi: era o copilărie sentimentală. Ca toți bărbații, făcea şi el greşala de a socoti pe nevastă-sa ca o persoană pe deplin fericită cu proza zilnică a vieții, față de care mi era nevoie de nici o înălțare poetică.

Contrazicerea sufletească îl ținea în loc, nehotărit. îi veni în minte să se ducă la Anna; dar cuviința lui intimă îl depărta de ideea asta. Atunci se gîndi **Bă** se ducă la Elena Milescu.

Elena locuia în aceeaşi casă din strada Batistei, in care trăise fericită cu bărbatu-său. De la cea dinții treaptă a scării pînă în unghiurile cele mai indepărtate, plutea în aer stăpinirea unui lucru nematerial, ceva ce s-ar fi putut chema în nenumărate feluri, eroism, glorie, patrie, fără să lege bine Înțelesul acelui *ceva,* care mai era amor şi poezie, durere şi supunere, ideal tangibil al unui suflet ce trăia numai din trecut. Aici locuia Elena, dar aici stăpînea Milescu. Arme, tablouri, cărți, mobile, vitrine Întregi cu amintiri de-ale campaniei din 77; totul fusese adunat cu iubire în acel altar al războiului.

Cînd intră Comaneşteanu, un fecior servea ceaiul.

Elena îi sărută pe frunte şi-l prezentă unei doamne ce era de față, elegantă, fină, cu părul aproape alb. Cind Comaneşteanu se întoarse către dinsa, doamna încercase să se scoale, şi era gata să cadă. Cu o mină dusă la ochi, iar cu eeelaltă câutind sprijin, ea se rezemă de Elena şi rămase un moment în mijlocul salonului. Apoi, cu încetul, păru a-şi reveni în sine, întinse mina lui Comaneşteanu şi se uită lung Ia el, cu o infinită poezie în privire:

— Alexandru Comaneşteanu?

Căpitanul se înclină.

- Fiul Saşei?...

Ea nu-si credea ochilor.

- Al Saşei?

- Da -

— Ce bine am făcut că am venit astăzi la tine, Eleno l... Darn-o sătesuperî dacă mă duc... Domnule Comaneşteanu, vrei să vii să mă vezi?...

Căpitanul se înclină din nou.

După ee doamna ieşi, Elena veni la el, il luă de braț, cu un aer tînăr de viclenie:

— Ami, tu ressemble â ton oncle.

El se uita la ea, nedomerit:

— Voyons, Tantzi, ce comedie e asta.

— Şezi, că-ţi spui. Dar ce te-aduce la mine?

— Ceea ce m-aduce întotdeauna.

Ea ridică ochii:

— Ceaiul?

— Nu, Tanti dragă. Poezia.

Elena făcu o mişcare din ochi şi din gură, parca ar fi zis: „cine-mi eşti!..."

— Vezi, Tanti, cînd te văd făcînd la mofturi ca celelalte femei, îmi vine eă mă supăr pe dumneata.

— De ce?

— Fiindcă cu viu pe aici cum se vine la altarul Patriei, al Frumosului şi al Poeziei.

Ea se uită lung la el:

— Al Patriei, poate. Al Frumosului şi al Poeziei,, îmi pare că sunt zălogite la tine.

— Lasă, Tanti dragă, că nu sunt fericit.

— Cred.

— Atunci?

— Ia ceaiul. Doamna care s-a dus este Natalia. Ganta.

— Da?

— Da. Cînd te plingi că eşti nefericit tu, tinăr,. Inimos şi bogat...

- Domol, Tanti.

— Nici un domol, aşa este, — atunci ce să zică Natalia?... şi altele ca dînsa?...

— Ai dreptate, floare, floricica mea, Tanti dragă...

Şi zicind astfel, veni lingă dinsa, şczu jos pe covor,, ii luă o mînă şi îşi lipi obrazul de ea.

— Cine te-a făcut aşa de minunată, Tanti dragă!... nici prea bătrînă nici prea tinără; nici prea caldă,, nici prea rece...

— Gomme Ies bons diners.

— Nu, Tanti dragă, ci ca armonia, ca suavitatea,, aşa ca să te pot iubi fără gînduri ascunse.

— Foarte-ţi mulţumesc.

— Vrei să te iubesc cu gînduri ascunse?

— Vreau să mă iubeşti ca un copil cuminte. Şezi şi]asâ-mi mîna...

— Tanti... Vrei să-mi iai mina?!... Apoi nu ştii că pe Întreg bietul pămînt nu e o mină ca asta? Uite, mi se pare că mîngîi sinul unei muze...

Elena ridea, căutînd să-şi retragă mîna.

— Lasă-mi mîna, dragă, şi nu mai spune prostii, că te-ai deprins cam râu cu mîngiiatul sinurilor.

— Tanti, Îmi eşti dragă, îmi eşti dragă, Tanti, ca o zi caldă de toamnă, cind s-aud cucorii pe sus; ca o batistă ce miroase a sulfină, ca im parfum de persică...

Elena zimbea cu capul pleat pe o parte şi uitindu-se la el lung:

— Alex, tu spui prostii.

— Nu, Tanti dragă.

— Sau mai bine umbli cu focul prin paie.

— Nu.

— Ei, cum nu? Ce, mă crezi de petică?

— Nu. Te cred făcută din armonie şi suavitate, şi te iubesc deja, şi sunt fericit că pot să ţi-o spun... Tanti, inima noastră e ca îluturul, o biată omidă cu aripi. Aşa de puţină lume ştie să umble cu fluturii, fără să rămină cu polenul pe degete !... Dumneata Iaci parte din acea puţină lume.

— Bine. Dar lasă-mi mîna să-mi torn şi mie ceai.

El ii lăsă mina şi se invirti un moment, prin salon; apoi veni din nou lingă dînsa:

— Tanti, doamna asta era şi dinsa la Calafat cind a murit unehhi?

— Nu la Calafat; la Măgurele.

— Da la Măgurele.

— Era.

— Şi l-a văzut pe unchiu in ceasurile din urmă?

— Cum să nu-l vadă, dragă!... Doar Natalia a iubit pe Mihai, cum te iubeşte... nevastă-ta pe tine.

Era să zică „cum te iubeşte Anna", dar i se păru aşa de ciudat sâ amestece numele sacru al mortului in război, cu Anna de acum, Încît o înlătură fără voie.

— Se cheamă Natalia Cânta, Tanti?

— Da, dragă.

— Şi ce face?

_ Ce să facă... Trăieşte. Vara stă la moşie, acolo unde cred că a cunoscut-o Mihai; iarna în străinătate.

— O fi avlnd ceva de la uncbiu, Tanti?

— îmi închipuiesc că da.

— N-o fi oare de la dinsa?...

— Nu... T/i-am apus, dragă, că portofelul ii fusese dat de maiorul Şonţu.

— Dă-mi cheia.

Elena îi dete o cheiţă mică. Tînărul se duse la una din vitrine, luă o cutie de marochin negru, o aduse pe masă si o deschise. într-insa era o altă cutie de lemn de trandafir, iar în aceasta, pe un fond de atlas, un portofel. Comăneşteanu îl luă uşor, tremurlnd, şi-1 desfăcu. Atunci se văzu un mic pachet de hîrtie, legat cu o panglică roşie decolorată de vreme. Căpitanul se făcuse palid. Şezu pe un scaun, lingă cutii, şi se uită lung in pămînt.

— Şi, cînd ţi I-a dat, Tanti dragă, ţi-a spus că nu era al lui?

— Mi-a spus că i-1 dase maiorul Şonţu... cred că în noaptea ce a precedat atacul de la Griviţa. Dar cine mai înţelegea atunci ceva? Noi toate îl vedeam că se stinge, şi căutam să-1 liniştim, fiindcă rupea bandajele, întindea braţele, strigînd „înainte!"

Elena îşi ridicase părul de pe frunte, privind ţintă un punct din aer, parcă ar fi văzut şi atunci scena din ambulanţa de la Măgurele.

Comăneşteanu se apropiase de ea, se lăsase pe un scăunaş de la picioarele ei, o înconjurase aproape toată in braţele lui puternice, şi asculta cu nesaţiu, îi bea cuvintele:

— Da, Tanti, striga mereu „înainte".

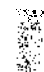
— Striga „înainte", fiindcă din toate părţile cădeau soldaţii... şi fiindcă unchiu-tău avea suflet de erou. Tu ce fel de suflet ai?

Şi grăind astfel, îndemnată de propria ei aprindere, Elena puse amSndouă mînile pe umerii tinărului, il sili să se uite la dînsa, şi 11 sărută lung pe ochi, parcă ar fi fost sora lui.

— Ce fel de suflet ai?

Comăneşteanu privea un nasture de la haina Elenii fără să-1 vadă.

— Nimica toată, Tanti dragă.

— Suflet de ştrengar.

— Mare lucru!...

— Nu zic că-i vreun lucru mare... Dar ştrengarii au unele părţi bune, sunt în genera) dezinteresaţi, se înflăcărează repede, — le şi trece repede — dar, în fine, sunt în stare să moară pentru ceva, pentru o idee mare sau pentru o nebunie...

Vorbindu-i astfel, îi mîngîia obrazul parcă ar fi fost un copil, il săruta pe frunte, zîmbea lung şi intr-aiuri.

— Sunt sigură, Alex, că tu ai fi in stare să-ţi dai viaţa, dacă miine s-ar întîmpla ceva... ,

Tînărul o strlnse în braţe şi săruta haina de pe dînsa.

— Ah, da. Tanti!... Mi-aş da viaţa miine, astăzi, acum...

— încet, dragă. Tocmai asta ziceam: sunt sigură că ţi-ai da-o, si nu trebuie să ţi-o dai. Tu eşti o minunală operă a naturei: suflet cald, gind bun, ochii şi fruntea asta... Nume mare, avere mare, tinereţe, voinicie — ce vrei mai mult? Tu nu trebuie să-ţi dai viaţa pentru nimic.

— Cum pentru nimic?!

— Nu te lurbura. Unchiu-tău a murit ea un adevărat erou. Tot aşa a murit şi Milescu! Tu nu trebuie să mori aşa.

— Pentru ce?!

— Aceia au murit aşa, pentru că era datoria lor de boieri să moară cei dinţii. Tu nu mai aî de dovedit ceea ce trebuiau să dovedească ei. Tu trebuie să trăieşti — şî, la nevoie, să şi mori — pentru o altă idee.

— Care, Tanti?

Ea se plecă binişor la urechea lui şî îi spuse ceva.

El ridică fruntea. Eiena se uita in ochii lui paJpitind, aşteptînd un răspuns, o vorbă.

— Nu înţelegi?... zise ea lung.

— Ba înţeleg, dar mărturisesc că nu m-am gindit la asta.

— Foarte rău ai făcut. La asta să te gindeşti, fiindcă toţi suferă, şi sunt fraţii noştri, şi în Transilva-

nia ai in Bucovina. [...] Ne trebuie «n om. Omul acesta să fii tu...

Şi fiindcă tînărul tăcea, Elena tăcu şi dînsa un moment. Dar după aceea urmă mai departe, hipnotizată parcă de icoanele ce-i răsăreau in minte.

— Ce chemare măreață!... Dacia lui Traian!... Ai fost tu prin Dacia lui Traian?... Te-ai gîndit vreodată cum s-a format poporul nostru de astăzi, la începutul vieții lui româneşti, trăind pe corhane, luptindu-se cu jivinele, reepingind năvălirile barbare şi propagîndu-se în timp, curat şi frumos ca o legendă?... Lumea întreagă ar trebui să se intereseze de soarta românilor din munți, fiindcă acesta este cel mai frumos popor de pe glob... Tu ai fost parcă pe Ia dînşii...

— Da, Tanti.

— Eî, atunci?!...

— E foarte complicat.

— în ce stă complicația?

— Nu e destul să găseşti un om... Idealul trebuie să fie tangibil în toți şi să aibă puterea de a deveni realitate. Trebuiesc mijloace multe, bani şi iar bani.

Elena sări de jos.

— Bani! I Trebuiesc bani!! Să ne dăm tot ce avem, fiindcă avem cu mult mai mult decît ne trebuie. Să ne dăm moşiele, să ne vindem giuvaerurile, caii, nimicurile care nc îmbată şi ne strîng de gît.

Comaneşteanu se sculase şi el în picioare,cam stîngaci şi cam nedomirif de forma declamatorie sub care vedea pe Elena. Sta cu mîna la gură uitîndu-se în pămînt.

Elena se oprise şi se uita la el lung. Făcu un pas către el, se înălță în vîrful picioarelor şi-i puse amindouă minile pe umeri.

— Mă crezi poate cam sărită... Cind stau prea mult singură, mă apucă visuri de astea eroice. Sunt aiurări... Ceea ce însă e pozitiv şi foarte serios, e voința mea dc a dispune chiar de acum de toată averea în favorul unui om care să încerce realizarea visului acestuia.

Apoi p^ru a se îneca.

— Si omul acesta esti tu...

— O, Tanti!...

— Tu, sau fiul tău... Lasă mă. Mi-e aşa de bine aici!...

Şi se lipi cu fruntea de pieptul lui voinic. El o strinse in brațe, ca pe o soră nenorocită, care caută scăpare **9ub** aripa fratelui mai mare. Dinsa se făcuse mititică, vorbea şi rîdea într-aiuri şi parcă ar fi voit să rămînă acolo cit de mult.

— A personifica dorurile unui neam Întreg... a fi tinăr şi iubit... a muri pentru reîntocmirea unei patrii ideale... o, tu, care nu înțelegi nimic !...

Dînsul se dete cu un pas înapoi şi se uită Ia ea, mirat, într-o clipă, Elena îşi revenise in sine, zîmbea, cu aerul ei dulce de enigmă:

— Acum refă ceea ce ai desfăcut, zise ea, arătind către cutii.

— Numai să pot.

— Sărută, adaogă, ridieîndu-i către gură hîrtia subțire a pachetului.

Comaneşteanu se plecă, smerit, şi sărută panglica roşie. îi flutură pe margina depărtată a gîndului o icoană ştearsă şi un parfum nehotărît de păr blond...

VI

După ce tînărul plecă, Elena rămasă singură, se duse în odaia ei de culcare. Aprinse luminările şi se uită lung în oglindă. Era pieptănată ca totdeauna, eu părul in bucle liniştite, ce-i făceau coroană In jurul capului. Se pieptăna aşa de o grămadă de vreme. Era ostenită de a fi aceeaşi şi iar aceeaşi. Luă pieptenele şi încercă să-şi facă o cărare la dreapta. Dar părul era legat tare. Atunci scoase panglicuța din păr şi-1 lăsă să cadă pe spate; apoi îl aduse pe un umăr. Era alb mai tot.

Mai tot era alb!...

Dînsa căzu pe un scaun, cu brațele pe genunchi.

Luă o oglindă mică de pe masă, se uită din nou la păr, îl trase de pe frunte în sus, îl dete înapoi pe frunte. Vedea bine că era încă frumos. Dar avea ceva inexpli-

cabi] de lucru cinstit, care, In loc de a o mulțumi, o rănea.

întinse mină către o policioară pe care erau cîteva volume mici. Se înnemeri să ia poeziile lui Musset.

Se uită Ia volum, lung, fără a-l deschide.

In ce sta farmecul tinereții, se Întreba Elena, cînd ea îmbătrînea şi totuşi se simțea aşa de caldă la gînduri, cumpănită, fără nici un fel de durere, fericită cum nu fusese niciodată!...

Şi cu toate astea, o deznădejde surdă, o frică superstițioasă de viitor, o poftă sălbatecă de carne tînără, de depravare ideală îi răsăreau citeodată în suflet, ei, Elenei Milescu, căreia, cu toate astea i se urca sîngele in obraz numai cît gindea la ele.

Puse volumul lui Musset la loc şi luă un altul, care se deschise din întîmplare la versurile:

Tonta dinanzi al mio pensier talora
II tuo sembiante, Aspasia*.

Aşa parcă îşi aducea ea aminte de dînsa, tînără.

VII

Pe scările otelului umbla lumea forfota. Un miros greu, de sală de mîncare amestecat cu fum de tutun, se urca pînă la etaje. Sunetul unui piano, cam dogit, da casei aerul pretențios dar nestatornic pe care-l au în general toate otelurile şi în particular cele româneşti. La o masă din vestibul vorbeau trei samsari; stăpînul otelului striga la slugi; uşele se izbeau, clămpănind ca o limbă de clopot ce nu atinge arama; o doamnă, sulemenită, se cobora pe scări, foşnind din rochii cu neonestitatea mătăsurilor false. Peste tot, aerul indiscret al lumei semicivilizate.

Pc cind căpitanul se urca la doamna Cânta, Elena Milescu tocmai ieşea. Suavitatea ei îmblinzi gîndurile tînărului, pe care le zbîrlise doamna ce foşnea din rochii. Elena îi zîmbea din capul scării:

* înțoarce citeodată înaintea gîndului meu/ Imaginea ta, Aspasia (Leopaidi, ***Aspasia).***

— Foarte bine că vii.

— De ce?

— Ca sa linişteşti o criză de nervi.

Comaneşteanu o privi lung.

— Eram sigură că ai să vii.

— Fireşte că trebuia să viu.

Elena se uita la tunica lui.

— Dacă îi vei plăcea o punem şi pe dînsa pe listă: şi ea caută un erou...

In fuga impresiilor, Comaneşteanu simțea o trudă ascunsă în Elena lui, dar nu pricepea ce.

— Ia ascultă, Tanti dragă, de cîtva timp te depravezi. Şi îți şade aşa de rău!...

Ea'înălță din umeri, ca o persoană stăpînă pe sine; se înroşise însă pînă în firele părului.

— Mi s-a urît cu drumul drept. Aş vrea ceva nou.

— Fă-ți pe moşie un drum strîmb...

— Am să-mi văpsesc părul.

— Dacă vei face una ca asta, nu-ți mai calc prin casă.

Dînsa mişcă din ochi în neştire. El o luă de braț. Avea ceva, o durere ascunsă.

— Tanti dragă, eu pe doamna asta de-abia o cunosc. N-ai vrea să te-ntorci cu mine, ca să mă mai prezinți o dată?

Ea stete un moment la îndoială.

— Da, pentru un minut.

Apoi intră din nou la Natalia.

Doamna Cânta era dintre acele femei părtinite de fire, ce rămîn cu inima caldă pînă la bătrîneţe, şi păstrează un rătăcit parfum de tinerețe, chiar în viața lor fizică. De cind trăia singură la moşie, se apucase de afaceri, plantase pomi roditori, adusese cuptoare sistematice, înființase şcoli de meşteşuguri, de țesut, de împletit, de crescut glndaci de mătasă. Averea sa, foarte mare, devenise enormă. Ceea ce o deosebea de semenele sale, cari, cînd se apucă de afaceri, devin bătoase şi agresive, era o neîndemînare firească în socoteli, o sfială poate mai mult aparentă decît reală in planuri şi hotărîri, ceva ce nu se prinde şi nu se notează în cifre, acea imponderabilă copărtăşie a oame-

nilor fericiţi şi bogaţi, la nenorocirea şi greutăţile celor nevoiaşi. Venise Ja Bucureşti să ceară Ministerului de Finanţe anumite înlesniri pentru atelierele ei de la ţară, iar Ministerul refuza. Asta era criza de nervi.

Elena îi prezentă din nou pe Comaneşteanu.

— Ţi-a trecut, Natalio?... Iată pe d-l Comaneşteanu, pe care ţi l-am mai prezentat Ia mine. Dacă vrei, să teplingi şi Jui... M-a intîlnit pe scară şi a ţinut cu orice preţ să-1 însoţesc pină la tine. E un tinăr foarte sfios.

Natalia rîdea, Elena urmă:

— Deşi seamănă cu unchiu-său, eroul, acesta bate mai mult a călugăr. Nu-1 iubeşte nimeni, nu se interesează nimeni de el... N-ai vrea tu să-I adoptezi?... că poate ţi s-a urît cu binele.

Căpitanul se plecase pe mîna Nataliei.

— Toate, infame calomnii, doamnă.

— Ar fi foarte urît dacă ar fi aşa.

El stărui a nega din cap.

— încearcă, zise Elena. La revedere.

După ce Elena ieşi, doamna Cântă işi pus^ un ochelar subţire, căută soneria în zid şi sună; apoi se întoarse către tinăr şi se uită la el lung.

— E adevărat.

Apoi îşi ridică ochelarii, şezu jos şi păru a se gîndi.

— Am lost bună prietenă cu mama d-tale, d-le căpitan, şi imi aduc foarte bine aminte de dumneata, copil. Ce bizară este viaţa! D-ta te-ai schimbat cu desăvirşire, iar eu am rămas întocmai cum eram acum 20 de ani, — cel puţin aşa cred, zise ea, rîzînd.

La zîmbetul acela, tîrziu, Comaneşteanu înţelese că şi el işi aducea aminte de dinsa, de surîsul ei, de fugara umbră a trecutului, ce se depărta tot mai mult în uitare. Zîmbetul ci părea a veni, în amintirea lui, din farmecul ce-1 simt copiii precoci pentru femeile frumoase.

Intră un fecior şi aduse apă pentru ceai.

Natalia se uită la Comaneşteanu, dusă pe gînduri.

— Cunoşti, poate, pe ministrul Finanţelor.

El răspunse Într-aiuri, mirat si nedomerit:

— Puţin.

— Aş avea nevoie de cineva care să-1 cunoască bine.

— Poate oamenii politici din judeţul d-voastre.

— Sunt toţi guvernamentali.

— Tocmai de aceea.

Natalia servea ceaiul. Se opri un moment şi se uită la el fix.

— Obţii mai mult prin oamenii însemnaţi din opoziţie.

' - Da?

— Noi avem toate cochetăriile ţărilor civilizate. Eşti liberal sau conservator?

— Nici una, nici alta.

— Vrei lapte sau lămîie?

— Nici una, nici alta.

Ea se uită la el, domoală.

— Faci parte din vreo societate de temperanţă?

— Nu. Sunt dispeptic.

— îmi pare bine. Poate mergi la Vichy.

— Nu mai e la modă. Un om modern, bolnav de stomah, merge la Polul Nord.

— Sau Ia BiarriU.

— Dacă este cap încoronat.

— Aceia merg pe lumea cealaltă.

— Nihilistă?

— Nu. Ceva mai rău.

— Vegetariană?

— Şi mai rău.

— Milionară?

— Mai rău.

— Mai rău nu se poate.

Natalia începu a rîde.

— De ce nu se poate?

— Fiindcă, in fond, milionarii sunt fiinţele cele mai îngrozite din lume. Toţi fac parte din societăţi de săraci.

Natalia rise mai departe:

— Esti plin de contradicţii.

— Eu!?

Tocmai asta gindea el de dinsa, că era bizară, milionară şi socialistă, cheltuind cu drumulla Bucureşti mai mult decît făceau taxele la Finanţe.

Ea îl privea cu stăruinţă:

— Am auzit că eşti un om plin de succese...

Comăneşteanu vru să protesteze. Ea îl opri cu o mişcare a minii, parcă ar fi zis: „atita lucru pricep şi eu". Apoi, Încet, liniştit:

— Nu ai voi să faci o dată curte, pentru o operă de binefacere?

— Cu plăcere. Cui?

Graba şi siguranţa cu care răspunse tînărul, părură a întrista pe Natalia. Deşi erau zise în glumă, cuvintele acelea dovedeau o închipuire de sine nesănătoasă. Ea se glndea.

— Poţi face curte oricui?

— Pot face curte oriclnd, dar **nu** oricui.

— Şi asta e prea mult.

El începu a ride.

— Bine, doamnă, îmi ceri un serviciu... Sa-I fac sau să nu-1 fac?

— Ai dreptate. Să-1 faci. E vorba să străbaţi pînă la o doamnă de la Finanţe şi să obţii o reducere de taxe.

El ridea cu hohot. Natalia ridea şi ea, dar cam stîngace.

— Şi e mare taxa?

— Cîteva sute de lei.

— Foarte bine. Am s-o obţin.

Se sculă şi se închină înaintea ei, voind să plece. Ea îl ţinu.

— Domnule Comăneşteanu, am înţeles toată filozofia d-tale. Să-mi dai voie sa-ţi spun că e cam simplistă. E vorba să plăteşti d-ta acele taxe şi să zici că ai făcut o faptă bună. Ba chiar te miri că **nu** le plătesc eu...

Comăneşteanu voi să protesteze. Ea il întrerupse.

— Te rog. Cunosc pe români: orientalismul a rămas în sîngele lor. Ei admiră pe un pehlivan care din nimic face avere şi îşi bat joc de **un** om cumsecade care se ruinează.

— Noi nu suntem nici Într-un caz, nici într-altul.

— *Noi.* Adică vrei să zici *eu.* Şi mai cu seamă vrei să zici că nu mă ruinez de loc.

Comăneşteanu Încercă iarăşi să protesteze.

— Te rog. Dacă nu abuzez de timpul d-tale, mai stai un moment. Eu nu mă ruinez, — este adevărat. Şi nici nu vreau să mă ruinez. Dar tot venitul meu se duce, iar mie personal îmi trebuie foarte puţin. E atîta lume care suferă, domnule Comăneşteanu 1...

— Suferim cu toţii, cari mai mult, cari mai puţin.

— Fireşte. Dar complicaţiile dumitale sufleteşti nu mă interesează.

— Cu toate astea sunt suferinţe.

— Sunt amor-propriu rănit. Eu vorbesc de suferinţele fundamentale ale vieţii: foame neîndestulată, boală necurarisită. tinereţe înşelată şi pierdută.

— Legendă. Nu moare nimeni de foame in ţara romanească.

Natalia se dete cu un pas înapoi şi se uită la el semeaţă.

— Se vede că nu ai suferit cu adevărat!

— Ce-are a face?

— Foarte mult. Cine are *ireparabilul* în inimă, descoperă seria nesfîrşită a durerilor omeneşti.

Părea a se ineca.

— Sunt ncsfîrşite, d-le Comăneşteanu !

Era atît de Încredinţată de ceea ce spunea, încît tînărul nu îndrăzni a o mai contrazice.

Ea se simţi cam declamatorie şi prinse a vorbi încet.

— Oamenii se trudesc in nenumărate feluri, şi de aceea e greu de umblat cu sufletul lor. Eu am făcut tot ce am putut la mine la ţară. Dar nu e destul să dai, ci trebuie să şi ştii să dai. Atelierele mele merg cu propria lor putere. Acolo sunt oameni, cu înţelegere şi cu demnitate, cărora nu poţi să le dai de pomană[14]. Ei cred că au dreptul la o scutire de taxă. Prin urmare, asta îmi trebuie, iar nu 300 de lei.

Ciudată era !... ciudată şi plină de contraziceri. Dar atît părea de convinsă, încît tînărul se sculă hotărit s-o ajute.

— Am sâ Încerc... fără a face curte nimănui.

Ea 11 opri un moment, ţinîndu-1 de mină. Părea că voieşte să zică ceva. I se umplură deodată ochii de lacrămi.

— Atit de mult semeni cu mama dumitale!... Ai zis „am sâ încerc" întocmai ca Saşa.

VIU

Căpitanul cobora scările gîndindu-se la Timoleon Vucos, mare financiar şi destul de parvenit, ca să aibă dreptul a cere un serviciu ministrului de Finanţe. Se hotărî sâ se ducă numaidecit la biroul lui.

Cind să iasă pe poarta otelului, il apucă cineva de braţ. Era Elena Milescu.

— De unde răsări, Tanti?

— Te-am aşteptat, ca pe o domnişoară de la pension, să te duc acasă. Ei, te-a adoptat?

— Nu încă, dar dacă ii voi obţine o reducere de taxe de 300 de lei, l'affaire est dans le sac.

— Să trăieşti!

încercă să-şi potrivească pasul pe al lui.

— Umblă mai domol, ca să mă pot ţine de tine.

El îşi micşoră pasul. Ea sări într-aiuri fără să găsească măsura.

— Ah, Tanti, aşa eşti de stîngace şi de nostimă, că-mi vine sâ te sărut în mijlocul drumului.

Ea păru a nu-i auzi.

— Va să zică treaba e gata. Prinţesa Smaranda, una; eu, două; Anna, fireşte, trei...

_ La numele Annei ridică ochii către el, atît de comici, incit li bufni rîsul pe amîndoi. Lumea se uita după dînsii, zîmbind. Ea urmă:

Anna, trei, Natalia Cânta, patru; Borta Villară, cinci... Acesta este fondul de război sigur. Fără a mai număra cazualul.

— Bunăoară?

— Bunăoară... Urania Vucos.

— Foarte bine. Şi cit faceţi toate la un loc?

— Asta ştii tu mai bine decît mine.

Tinăvui se opri.

— Tanti!

Ea ridică ochii către el, rîzînd:

— Ce este?

— Te-ai făcut o vicleană şi jumătate. Asta te întreb eu?!

— Mă întrebi cit facem toate la un loc. Să numărăm: prinţesa face multe parale... Ha? Ce zici?

— Pe dinafară, da. Vreo zece milioane ca nimic.

— Dar pe dinăuntru?

— Face mai mult decît tine, pentru că ea nu ar pune asemenea întrebări.

Elena Milescu se iacu a nu-nţelcge.

— Pe Anna cu cit s-o punem?

— Ştiu eu !

— S-o punem în raport invers cu Berta.

— Adică?

— Cu cit punem pe Anna mai mult, cu atit o să punem pe Berta mai puţin. Dar e mai sigur să facem contrariul, potrivit socotelilor lui cumnată-meu.

Rîdeau amîndoi. Ea urmă:

— Cît să punem pe Anna? Vreo cinci milioane global.

— Ce vrea să zică *global?*

— Adică ea şi cu gloaba ei.

Căpitanul se opri din nou. Era umflat de rîs, dar îşi muşca buzele. Elena rîdea cu o poftă nespusă, îl strinse uşor de braţ:

— Te rog să mă ierţi.

Apoi, sărind lingă el, ca să prindă pasul:

— Este adevărat că eşti şi amantul Bertei?

— Dacă urmezi aşa, te las.

— Nu fi copil, că glumim.

— Glumeşti, dar îmi strici gîndurile.

— Trebuie să fie foarte curios să aibi şapte amante. Înţeleg că e pentru scopuri superioare... Fondul războiului...

îl strinse de braţ, cu amindouă minile, fără a-l lăsa sâ răspundă:

— Alexandre, mais tu es â moi aussi! Cela fait huit.

— Şi cu reverenţa nouă.

Îşi scoase chipiul:

— Te las, Tanti! Mâ scandalizezi şi mă indignezi!

— Pentru ce?

— Pentru că n-ai măsură la vorbă.

Ea se uită la dtnsu):

— Am la fapte. De aceea mă şi iubeşti. Egoismul bărbătesc este nemărginit ca văzduhul. Tu ai vrea ca fiecare femeie care îţi vorbeşte să fie un înger.

— Fireşte.

— De ce *fireşte?*

— Fiindcă un inger e mai frumos decît o cocotă.

— Ai văzut îngeri vreodată?

— Te-am văzut pe tine pînă acum.

— Ca c'est gentil. Dar să ne urmăm socoteala. Va să zică: prinţesa Smaranda, 10; Anna, 5. Pe mine cit mă taxezi?

— Ştiu eu'....

— Să zicem tot 5.

— Se vede că ai şi tu vreo gloabă.

Elena rise cu poftă:

— INJCJ una.

— Atunci să zicem 6.

— Să zicem 6. Fac pînă acum 21. Pe Natalia cit s-o punem?

— Să n-o punem nimic. Ştii că mi s-a părut foarte curioasă...

— în ce fel?

— Preocupată de fericirea universală, adică de himera eea mai absurdă.

— De ce *himeră ?*

— Pentru că fericirea este totdeauna himeră.

— Nu e adevărat!

El se U'tâ la dinsa.

— Protestez din toate puterile, zise Elena cu convingere.

Curios lucru!... Căpitanul işi aducea aminte de Berta, de amorul ei absolut şi de fericirea desâvirşită. Se vede că femeile au facultatea fericirii durabile.

— Fericirea este o himeră, Tanti.

— Protestez I

— Protestează, dar socoteşte-te. Tot ce este nu mai e. Şi e un noroc că nu mai e aşa, fiindcă altfel sufletul nu ar mai avea avinturi. A dori pururea e facultatea cea mai nobilă a omului.

— Nu şi a femeii.

— Nu se poate. Femeia este fiica omului.

— Esle fiica omului, dar e *fiică* iar nu *fin,* şi din feminitatea ei, trage statornicia simţurilor...

— Noroc sâ dea Dumnezeu,

Elena bătu din picior.

— Aşa să ştii. Natalia Cânta trăieşte de 20 de ani cu imagina unchiului tău în suflet!... Iar cu a ta irâii'Ste atita lume!

— Tanti!

— Ce este?

— Ţi-e frig, că tremuri.

— Tremur dar nu mi-e frig. Natalia Cânta a iubit pe unchiul tău, a suferit, dar a rămas nestrămutată in simţirea ei adîncă. A ars ca o flacără curată, iar acum mai pîlpiie din ultimele adieri ale sufletului... întreabă pe Anna, să-ţi spună. S-a petrecut între ele drama cea mai mişcătoare.

— Cind, Tanti?

— Pe vremea războiului.

El se opri locului.

— Cp râu îmi pare că nu suntem la tine, Tanti dragă! Vezi, acuma te-am regăsit, dulce ca o mamă tînără, iar nu cucoană cu nervi.

— Se intîmplă şi aşa. Mi se urăşte să par mamă, cind... n-am fost niciodată. Dar să Înveţi să respectezi pe Natalia Cânta. E un suflet înalt, care ar voi să facă bine omenirii întregi, pentru purificarea imaginei lui unchîu-tău.

— Purificarea lui unchiu meu!?... Acela s-a purificat singur, fiindcă a ştiut sâ moară.

— Am zis a *imaginei* lui. Cine n-a avut in viaţă o durere mare nu pricepe cite lucruri sunt legate de o imagine, şi cum ea poate conduce pc vii in toate notăririle lor.

— începi să semeni la vorbă cu Natalia Cânta.

— Fireşte.

— Atunci te las, fiindcă mă tem să nu ai şi tu vreo taxă pentru care să fac curte.

Elena se uită la el, cu capul pe o parte.

— Te-ai învăţat rău, băiţaş... Sărută-mi mîna şi mai las-o cu făcut curte. Cînd vii la mine?

— Cînd mi-o fi dor.

— Şi chiar cînd nu ţi-o fi.

Despărţindu-se de dînsa, i se păru că sc desparte de prinţesa Smaranda. Se vede că aceleaşi persoane, în aceleaşi împrejurări, fac totdeauna acelaşi lucru.

Elena Milescu era pentru el o creatură aparte, plină de poezie, care nu avea dreptul să semene cu prinţesa Smaranda.

Se gîndi îa maică-sa, şi-i veni deodată în minte imagina Saşei, cu tîmplele negre şi ochii albaştri. Avea dreptate Elena, vedea şi el o imagină. Şi, ce e mai curios, ii era milă de ea, ar îi voit să-i facă bine, s-o imblînzească, s-o purifice, s-o găsească în lumea viitoare, surîzlnd, aşa cum plecase din lumea prezentă.

IX

Timoleon Vucos nu era la biurou. Comăneşteanu voi să se ducă la el acasă. I se spuse că nu era nici acasă şi nici în ţară. Era plecat la Berlin, ca orce bancher serios'".

Asta îl încurca. Se gîndi să se ducă la Urania.

îi răsări deodată în minte numele femeii tinere, extravagant şi nepotrivit cu fiinţa ei rotundă şi diminutivă, Urania!...

Sări într-o trăsură, ca să ajungă mai repede.

Ajuns la dînsa, i se spuse că doamna plecase la ţară.

- De mult?

— Uite, chiar acum, nu sunt cinci minute. Dacă vrea cuconaşii, o găseşte la gară — zise feciorul.

Sări din nou în trăsură.

— La gară, şi mînă!

Birjarul se repezi pe străzile îngheţate, izbind roatele de marginele trotuarelor. Ningea uşor.

Comăneşteanu intră în gară din fuga, lovindu-se de călători, trîntind uşile, sunînd sabia. Un tren pe linia a doua, părea nerăbdător să plece, bufnea pe nări, gîlgîia fum, iar roatele, la cea mai mică mişcare, scrîşneau pe şinele îngheţate.

Tlnărul trecu repede prin dreptul vagoanelor, cercetă cu ochii lumea, se uită de mai multe ori la ceasornic, şi tocmai la urmă îi veni în minte să întrebe de ora plecării. Mai era vreme. Atunci se linişti, parcă turburarea lui sufletească ar fi atirnat de un lucru dinafară.

Pe cind mergea către fundul peronului, văzu pe Urania care ieşea de la biuroul telegrafic. Ea îl văzuse de departe şi venea acum către el, cu pasul pripit al oamenilor ce nu se simt stăpîni pe sine.

— Unde mergi? întrebă ea, veselă, scuturlndu-1 de mînă.

— Nu ştiu unde merg. Ştiu de unde viu.

— De unde?

— De la d-ta.

— Şi unde mergi?

— La Crivina.

— Serios?

— Foarte serios.

— Atunci mergi cu mine.

— Iţi mulţumesc de invitaţie. Primesc.

Ea incepu să rîdă.

— Mergi să inspectezi garnizoana?

Tînărul bufni de rîs:

— Da.

Ea tremura de frig. Il luă de braţ:

— Nu ştiu de ce tremurăm aici. Haidcm in v;igon.

El o luă voiniceşte sub braţ şi porniră către compartimentul ei. O simţi deodată că-1 opreşte locului:

— Ba zău, serios, unde mergi?

— La Crivina.

— La cine?

— La d-ta.

Ea se plecă sub obrazul lui, rizînd cu ghiduşie:

— Mai intîi de unde ştii că eu merg la Crivina?

— Mi-ai spus-o d-ta; m-ai şi invitat.

— Arn glumit.

— Atunci mergem la Hălăueeşti.

— Ai garnizoane peste tot...

Apoi, pe cind se suia in vagon, se întoarse către el:

— Asta nu se poate,

El o simţise calda, rezemîndu-se de el, şi parcă un val de poezie îi inundă sufletul.

— Guvintul „nu se poate" nu există în limba noastră.

— Ba există, dc vreme ce-l rostim. Ajută-mă.

Căpitanul pusese deja mîna pe blana ei şi o ajuta să se dezbrace.

— Parcă asemenea lucruri n-am mai mirosit pe lume.

— Ce fel de lucruri?

— Nu ştiu. îmi dai voie?...

Şi fără a aştepta voie, o răsuci pe loc, cum făcuse cînd o ajutase să se dezbrace şi aspiră din părul ei eu putere. Ea se întoarse repede, uitîndu-se Ia el:

— Ei?!

— A sîn de mamă şi a miros de floare.

— Frumos lucru!...

— Nu ştiu cum să spun.

Ea se aşezase într-un colţ, iar el in faţă, cu blana ei in braţe.

— Ce bine ar fi dacă n-ar mai veni nimeni, zise ea.

EI tăcea, liniştit, cu obrazul ascuns în gulerul blănei ei.

— Ai mai găsit ceva?

— Văd o mulţime de lucruri incintătoare... Nu găsesc care e anume mirosul,

— Eol.

— Nu spune nimic.

— Vîntul aduce miros de grădini.

El dete din cap cu obrazul în blana ei.

— Da, ar fi ceva... Dar aici e parfum de fiinţă vie.

— Ştii că e frumos ce ai zis: „sin de mamă şi miros, de floare". Aş putea scrie unui fabricant la Paris, să inventeze ceva cu numele ăsta.

— Da. Ar trebui însă ca fabricantul să aspire din farmecul persoanei dumitale, — ceea ce este materialmente imposibil.

— Pentru ce?

— Pentru că i-aş tăia nasul din rădăcină.

Ea rîdea cu poftă, îndreptîndu-şi căciulită pe cap.

El veni lîngă dînsa preocupat, îi luă o mînă, dete minuşa Ia o parte şi încercă să miroase.

— Păcat. E ceva; dar mirosul de minuşe omoară parfumul braţului.

— Oare, cum s-ar zice pe franţuzeşte „sin de mamă şi miros dc floare".

El sc apropiase de dinsa, îi ridicase vălul de pe ochi şi părea a căuta parfumul fugar de pe fiinţa ei.

Trenul plecase.

După cîteva minute, Urania se înclină uşor către tinăr:

— Ştii că nu se poate.

— Ştiu.

Ea se dete Ia o parte.

— De unde ştii?

— îmi închipuiesc.

— Ce anume?

— Atit: că nu se poate,

Ea zimbi şi îi apucă mîna; apoi se întoarse către el:

— Eşti bizar. Vii ca o vijelie, pleci ca ea, nu ştii nici unde mergi, nici pentru ce mergi...

— Cel rnai îneîntător lucru !

— Dar mergi fără preget — sigur, cu toate astea, că la capătul drumului eu iii voi spune: *nu se poate.*

— Da.

Ea îl privea cu toată încordarea şi pe cît putea să pătrundă în ochii lui prin lumina slabă a vagonului.]n zgomotul trenului, voi să ridice vocea, dar se sfii de a vorbi tare; de aceea se lipi cu totul de el:

— Nu te pot înţelege. Ce vrei de la mine şi de la noi toate? Vrei să fim toate ale dumitale? Probabil că da. Cu toate astea s-ar zice că nu eşti îndestulat, fiindcă pari a căuta un lucru pe care nu-l găseşti niciodată. Dar a căuta, în amor, altceva decît amor, mi se pare o ne-

bunie. Amorul este poezie, este farmec, este muzică. Eu, dacă te-aş iubi, m-aş teme că toată lumea ar pricepe.

— De ce?

— Pentru că s-ar ceti pe obrazul meu bucuria imensă a sufletului.

— Şi ce-ar fi?

— Ar ride lumea de mine. Dar puţin mi-ar păsa. Dacă nu aş vrea să ştie lumea ar fi pentru că bătăile inimei mele sunt secretul meu. Fiecare din noi are un colţ al sufletului în care nu admite să pătrundă nimeni: acolo se ascunde personalitatea rănită.

Trenul intra într-o staţie. Urania işi coborî vălul pe obraz, jenată oarecum de lumina puternică a felinarelor şi de linişte. De Îndată ce trenul se puse din nou in mişcare, el se apropie iarăşi de dinsa, îi ridică vălul de pe ochi şi rămase lîngă ea.

— Ai un nume de muză[iB]. Aşa se şi cuvine. Dar ar fi fost mai potrivit să te numeşti Clio sau Erato. Mi se pare eă între aceste două cuvinte stă şi numele parfumului d-tale.

Ea rise cu plăcere.

— Eşti foarte curios. Ce găseşti atît de interesant în parfumul meu?

— Nu ştiu. Poate poezia personalităţii. îmi dai voie?

Şi, fără a aştepta răspunsul, ii lăsă vălul pe ochi, la loc, şi se dete la o parte. Peste o secundă intră conductorul, pentru controlul biletelor. După ce ieşi, dînsa il intrebă rîzînd:

— Acum pot să-1 ridic?

— Acuma şi oricînd.

— Oare ai fi gelos...

— Nu cred.

—Unde mergi?

— La Crivina.

— Nu se poate.

— De ce?

— Pentru că nu se poate. N-ai nici unde să dormi, nici unde să măninci.

— La d-ta.

— Ştii bine că nu sc poate. Şezi lingă mine.

Tînărul veni lingă dinsa.

— Spune-mi drept, pe cine căutai la gară?

— Iţi spun foarte drept: pe d-ta.

— Nu se poate.

— Acest continuu „nu se poate" dovedeşte că eşti Înşelată şi nenorocită.

Urania râmase încremenită. El se uita la dînsă, mirat şi trist de a fi forţat o mărturisire. îi fu milă de ea.

— Te rog să mă crezi. Am fost Ia d-ta acasă pentru a-ţi face o rugăminte. Cînd mi-a spus feciorul că ai plecat, mi s-a părut că a plecat tot oraşul, şi am alergat) la gară fără să ştiu ce fac. Sunt însă gata să te ascult: vrei să mă întorc înapoi sau să mă duc înainte?

Tînără femeie se retrăsese în colţul cel mai întunecos al compartimentului.

— Nu ai nimic cu d-ta, zise ea încet.

— Nu.

— Trenul acesta merge în Moldova. El se opreşte la Ploieşti, iar peste două ore vine trenul la Predeal.

— Care trece pe la Sinaia.

Ea zîmbea în manşon.

— Unde sper să viu mîine, tot la ora asta, pentru a schimba aerul, după cum mi-a prescris medicul. Dacă mă lăsai să vorbesc de la început şi nu-mi răscoleai sufletul cu parfumul, ru Clio şi Erato, era să-ţi spun că ţi-e frig şi să-ţî oier tartanul meu, pe care te rog să-1 iai fără vorbă.

— E cam puţintel la întindere.

— E mai mult decît nimic. Acum te rog să dormi în colţul dumitale, fiindcă eu am ajuns. Visuri plăcute.

Apoi, Intoreîndu-se repede:

— Cu ce trăsură ai venit la gară?

— Cu o birjă.

— I-ai dat drumul?

Căpitanul se atinse cu mîna de frunte.

— Ai dreptate I

1

Ea zimbi, uitîndu-se la dinsul, cu ochii pe jumătate închişi, îngrijorată, dar cu sufletul plin de lumină. Intr-o clipă înțelese avintul puternic ce-l mina pe tînăr către dinsa, şi-i fu recunoscătoare.

X

Anna Villarâ nu se-nțelegea cu generalul. Ea arendase o moşie pe care el voia s-o caute singur, şi, după spusa tuturora, o arendase prea ieftin. Generalul citea *Independența*[1] şi printre rinduri Îşi vărsa focul pe nevastă.

— Vai de românul pe care-l duce femeia de naa!

— Aşa gîndesc!

El citea încet.

— S-a făcut şi ăsta om mare[1]....

Ea, care se simțea vinovată, vrea să aibă dreptate:

— In ce te duc de nas?

— In toate... O interpelare în Camera poate s-o tacă orice caraghios. Ăsta e băiatul unui sergent-major de la mine.

— Ei şi? Fiul unui sergent-major nu poate să devie un om cumsecade?

Generalul zbîrci din nas, parcă i-ar fi mirosit rău:

— In prima generație sunt toți nişte pehlivani[18].

— Vorbă să fie.

— Aşa cum îți spun eu. Onorabilul său părinte da bani cu camătă la băieți, iar ilustrul său fiu interpelează pe ministru asupra furniturii ovăzului in armată.

— Poate să aibă dreptate...

— Țară de arivişti, in care puținii oameni cumsecade stau la o parte, iar îndrăzneții, ignoranții şi pehlivanii sunt în frunte.

— Eşti exagerat. Aşa-i peste tot. Dar să nu schimbăm vorba: in ce te duc de nas?

El părea cufundat în citirea ziarului. Deodată se puse să cînte, fals şi fără a-şi ridica ochii din gazetă.

— Connais-tu le pays ou fleurit la crapule...[1]

Anna Îşi muşcă buzele, ca să nu rîză. El tăcu un moment; apoi, cufundat în cetire, o întrebă:

— In ce mă duci de nas? în toate, soro. La moşii, la vizite, în politică, în lume. Dumneata crezi că eşti Stana lui Ion. E i , nu-i adevărat! Eu sunt Ion al Stanei.

Vorbea aşa de firesc şi de simplu şi părea a nu voi să mai repete greşeala cu arendarea moşiei, încît ei i se făcu milă. Rămase cu capul pe mină, uitlndu-se lung la fața de masă şi din cînd în cind aruncindu-şi ochii la el. I se păru cam îmbătrinit. Cine ştie! Oricit era de uşurel, poate că nici el nu era fericit... îşi aduse aminte de Berta, care-l înşela, desigur, şi apoi de Comăneşteanu. Deodată inima i se bătu aşa de tare, încît îşi duse mîna la piept.

Tocmai intra feciorul cu cafeaua şi cu o scrisoare de Ia Porția.

— Aşteaptă răspuns?

— Da.

Anna deschise scrisoarea repede, o ceti şi rămase pe gînduri. Generalul nu văzuse nimic. Ea se uită Ia dinsul, cu o expresie atît de încordată, încît îl sili parcă să vorbească:

— Ce este?

— Porția scrie.

— Ce spune?

— întreabă de bărbatu-său, care n-a venit la masă pînă acum.

Ochii Annei scinteiau. Era încredințată că în momentul acela, Comăneşteanu petrecea la Berta. Bărbatu-său i se păru acum mărginit.

Generalul dete din mînă fără grije:

— Ge-are a face !... O fi rămas omul la vreo partidă mai serioasă, la club.

Pe cind Anna se pusese să scrie, intră feciorul din nou, cu altă scrisoare, tot de la Porția, prin care spunea că în ultimul moment primise o telegramă de la bărbatu-său, din Ploieşti, unde se găsea în interes de serviciu.

Anna dete din cap:

— în interes de serviciul... Trebuie să fie cineva prost ca luna ştirba, ca să creadă asemenea născocii L Auzi, interes de serviciu!...

Feciorul aştepta.

— Nu **eBte** răspuns! strigă Anna.

Se primbla de colo pînă colo, frîngîndu-şi minile, scoţîndu-şi inelele şi puntndu-le la loc, mototolind batista.

— Porţia asta e o nesimţitoare! Cum se poate să nu înţeleagă ea că o înşeală; că acum, In momentul ăsta, el e la masă cu Berta, la Ploieşti!...

Căzu pe un fotoliu şi urmă să privească ţintă înaintea ochilor, parcă, în adevăr, ar fi văzut pe căpitan faţă în faţă cu Berta, zîmbindu-şi unul altuia. Se auzea generalul tuşind din sala de mîncare. Ea făcu o mişcare, parcă să se ducă spre el, să-1 Întrebe, să-i ceară socoteală de modul cum îşi chivernisea amanta. Un surls amar îi flutură pe buze. Rămase unde se afla, mută de durere. Işi răsturnă capul pe spatele fotoliului şi se zări, ca în vis, într-o oglindă. Mişcarea ei proprie îi aminti de gîtul Bertei, alb şi moale, pe care, probabil căpitanul îl cunoştea in toate mlădierile lui. La ideea asta nu mai putu răbda. Sări de pe scaun, hotărîtă să se ducă la Berta şi, de va fi fost nevoie, chiar la Ploieşti. Trecind pe lîngă oglindă, se opri. îşi răsturnă capul din nou, ca să-şi vadă gîtul, şi deodată, ii sări în minte noaptea fantastică de la Stăneşti, cind Natalia Cântă, geloasă ca şi dinsa acum, o picase cu ceară şi o deşteptase din somn. Rămase cu mîna la **glt.** Geloasă! Va să zică era geloasă!... Se uită in oglindă şi se recunoscu. îi fu parcă ruşine de liniile severe ale propriei sale imagini. Este ceva mai degradator decît gelozia?!

Un simţimînt de demnitate rănită îi dete o putere extraordinară, f se păru deodată că nu se mai interesează de căpitan, că Berta îi este indiferentă, că viaţa nu o doare. Pierdută în contemplaţia spaţiului din oglindă alunecă pe el pînă departe, Ia Stăneşti, unde vedea linia plopilor de pe apă. Era acolo linişte, primăvară, marginele lucrurilor de o suavitate încîntâtoare, iar ea, in mijlocul farmecului naturii, fată tînără. Se înţelegea atit de bine! li era mila de ea, aşa cum era acum, cu sufletul plin de necazuri.

Se întoarse, şi ochii ii căzură pe un portret. Se uită la el de departe, apoi făcu un pas către masă: era portretul căpitanului. Anna păru că se gîndeşte la ceva. Privea lung, dincolo de carton. îl vedea într-o lume ideală, corectat, după fantezia ei, de toate năzuinţele către alte femei, şi oarecum întărit în singura năzuinţă către ea. îi veni un moment să zîmbească. O nemărginită libertate sufletească îngăduia făurirea a tot felul de hipoteze: cum ar fi fost oare căpitanul, dacă n-ar fi alergat după prea multe femei? Cine ştie?!... îi răsări deodată în minte ascensorul cu care se lăsase, acum In urmă, într-o salină; groaza şi farmecul prăpastiei, bolta imensă în care plutea, fantasmagoria Iuminelor. Sufletele noastre sunt insondabile. Berta era salina, prăpastia; era aproape o necesitate ideală, care nu devenea *suferinţă* decît în expresia ei fizică, In adevăr, cînd i se înfiripau in minte braţele, gîtul, sinul Bertei, dînsa, Anna, îşi pierdea liniştea. Va să zică gelozia era, in esenţa ei, animalitate. Dar amorul?... Anna se gindea cu o tresărire fermecătoare la iubirea ei. Nu era animalitate. Era ceva unic, prolund şi personal; o vibrare armonică a individualităţii, care ajunge citeodată să stea de sine, fără legătură cu lumea din afară şi deci cu omul iubit.

Astfel, bătută de vînturi, plină de contraziceri, hotărî să se ducă la Berta. Desigur, ea era la Ploieşti, ca dinsul...

Se îmbrăcă în pripă, mulţumită că luase o hotărlre.

Cînd ajunse Ia Berta, găsi casa luminată. Nimic neobişnuit nu apăru ochilor Annei. O slugă discretă ti deschise uşa, iar Anna se găsi deodată faţă în faţă cu Berta, care citea liniştită, întinsă într-un fotoliu.

Cum văzu pe Anna, Berta sări de pe scaun, îi ieşi inainte, li sărută mina, cu o reverenţă grămădită în fuste, plină de graţie şi de smerenie.

— Vă rog, doamnă, îmi faceţi prea mare onoare...

O duse la o canapea, o aşeză în colţ, punindu-i perne la spate, scăunaş sub picioare.

— Trebuia să mă chemaţi. Aş fi fost fericită si alerg la ordinul d-voastre.

Anna pornită de-acasă cu glnd bun, se îndîrjise de indată ce dăduse cu ochii de Berta.

—Vă temeţi să nu vină bărbatu-meu?...

Berta rămase locului. O clipă se uită In ochii Annei, înfricoşată. Ea ii luase şi bărbatul şi amantul, dar îi era dragă Anna, cu simţimintu) mizeriei noastre omeneşti, cînd facem rău fără a fi răi.

— In adevăr, d-l general vine citeodată la mine, — dar nu seara... Un gînd bun, de protecţie şi de milă pentru fiica fostului său şef de muzică...

Berta se făcuse mică. Glasul ei tremura. O clipă se simţi, faţă cu Anna, cea din urmă dintre femei, şi ii veni să-i cadă in genunchi şi să-i ceară iertare.

Anna părea că înţelege ceva, simţea că fiinţa aceea suferă, şi nu ştia cum să-şi ia vorba înapoi.

Se sculă, o luă de mînă şi o puse să şeadă lîngă dtnsa, pe canapea.

— Vă rog... Am venit pentru biletele de concert. Vreau să avem o lume nebună... Am să pun in picioare lot oraşul... Vă rog...

Berta sta pe marginea canapelei, cu mîinele adunate în poală. Picături mari de lacrimi i se inundau In coada ochilor.

Anna îi luă o mînă:

— Te rog... Nu am voit să te rănesc. Şi nu aş avea nici un drept...

Berta da din cap, cu înţeles că nu a rănit-o.

Anna îi ţinea mîna în minile ei. O jenă nespusă plutea peste întreaga situaţie.

— Te rog, domnişoară...

— Vă cer iertare, doamnă, de scena asta. Vă asigur, însă, că e peste puterile mele de a trăi mai departe o asemenea viaţă...

— Ce are viaţa?

Berta îşi şterse ochii.

— Viaţa cred că nu are nimic rău, dacă este trăită cum se cuvine. Dar viaţa mea este insuportabilă. M-am gîndit de-atitea ori să vin la d-voastră, sâ vă cad în genunchi, sâ vă cer iertare de răul ce vi-1 fac şi să vă rog să mă ajutaţi să ies din infamie... Mi-a fost frică de ridicol. Acuma, insă, nu mai pot!...

Berta izbucni în plîns. Tot corpul i se cutremura de violenţă şi durere. Căzu grămadă la picioarele Annei, sărutîndu-i genunchii.

— Nu merit să veniţi la mine... Aici e casa infamiei... V-am înşelat: d-l general este amantul meu. Nu mai pot!

Anna se lupta s-o ridice de jos, mişcată ea însăşi, nedomirită şi tristă. Berta ii luase o mînă pe care i-o săruta cu pasiune:

— Vă rog să-mi lăsaţi mina asta, care e curată, să mi-o lăsaţi s-o sărut, că poate să mă purifice.

Anna se uita la ea, lung, dînd din cap:

— Crezi că e aşa dc curată?...

— Vă rog, doamnă, eu ştiu ce spun. Mîna asta •« curată. Sufletul, care o face citeodată să tremure, e limpede. Poate că nici el nu e totdeauna fericit, fiindcă sunt în lume fiinţe ca mine...

Anna dete din cap, cu exasperarea eelei mai adinei convingeri: dacă nu va fi fost Berta, erau alte femei. Amindouă se gîndeau la Comaneşteanu, fără să-i rostească numele.

Berta ridică ochii către Anna:

— D-voastră nu cunoaşteţi setea de onoare, dorinţa aprigă de a simţi respectul altora!... Nu pricepeţi poate dorul de naivitate, aspiraţia către idilele vieţii, către acele stări sufleteşti pasive, ale femeilor ce muncesc!... Acele minunate lucruri, la cari eu nu **pot** să ajung niciodată!...

Tăcură un moment amindouă. Anna se simţea mişcată, nedomirită, căutînd parcă o explicaţie acceptabilă acelei situaţii. Ea zise încet, ca pentru sine:

— Ciudate lucruri.

Berta dete trist din cap:

— Adevărat, doamnă. Vă par poate şi acum comediantă...

Anna încercă să protesteze.

— Vă rog!... Ar fi fost firesc să mă supăr cind aţi pomenit de d-l general: sunt în casă la mine... Cu toate astea, sunt atît de sătulă de a minţi, incit prefer să mă umilesc. Am înşelat pururea şi nu vreau să mai înşel 1

Anna se uită in ochii ei, adine:

— Dumneata iubeşti pe cineva, zise ea cu « **vooe** stinsă.

Berta îşi pleca fruntea pe genunchii Annei.

— Credeam ca a fost numai un capriciu trecător...

Glasul Annei, rostind acele cuvinte, era atît de straniu, corpul întreg i se mişcă de un fior aşa de perceptibil, încît Berta o strînse în braţe, dorind, parcă, s-o apere de nefericire, care, pentru toată lumea, pluteşte în aer. Berta ridică ochii, cu încetul, către Anna. I se luminase chipul.

— A fost un capriciu... A fost o greşeală... Dacă cel puţin l-aş fi iubiţi... Dar n-am avut nici scuza asta...

Pe cînd Berta vorbea, Anna se uita la un tablou de pe perete. Un zîmbet flutura pe buzele sale, enigmatic.

— Şi ce aş putea să fac eu?...

Berta zîmbi şi înălţă din umeri:

— Nimic. Ceea ce rni-ar trebui, nu puteţi să-mi daţi...

— Va să zică n-a fost numai un capriciu?!... rosti Anna repede.

— Nu vreau să zic asta, doamnă. Ceea ce mi-ar trebui mie, ar fi să reîncep viaţa de la început.

— Scoală-te, te rog, şi să vorbim.

Berta se aşeză lingă dînsa:

— Aveţi oare darul acesta?

Anna înclină capul:

— Dacă l-aş avea, l-aş începe cu mine.

— Nu văd pentru ce. Viaţa d-voastră e curată ca o floare. A *mea* ar trebui reîncepută... Şi m-am glndit serios s-o reîncep: m-am gîndit să plec în America. Dar ce ştiu eu să fac, decît să dau concerte... mediocre?

Anna voi să protesteze.

— Vă rog, doamnă. Ştiu foarte bine cîte parale îmi face aiLa. Am oarecare putere emoţională în timbru, dar vocea e puţină. în toate cazurile, a trăi din concerte, însemnează a duce mai departe viaţa de astăzi...

— Foarte interesantă.

Berta se uită la dînsa lung:

— Găsiţi?

Anna pricepu, în fugă, că vrea s-o trimeată in America. Se înroşi şi zise repede:

— Ca artă, • e interesantă; altfel, fireşte, nu e toemai de invidiat.

— Eu aş vrea, doamnă, să mă ajutaţi a ieşi din pîcla în care trăiesc astăzi. M-am gîndit să mă duc la o mînăstire.

Anna zîmbi uşor. Berta adaogă:

— Vreţi să ziceţi „motanul călugărit".

Zimbiră amîndouă, cu nevoia de a se înşela a oamenilor ce văd primejdia.

— De aceea m-am şi oprit, adaogă Berta, cu toate că viaţa monacală nu m-ar speria... Şi atunci m-am gîndit la o jumătate de măsură, care să-mi permită a răminea în lume şi totodată să mă ajute a mă purifica: sororă de caritate.

—Ne-ar trebui un război.

— în timp de pace.

Anna se uita la dînsa, zimbind.

— Va să zică biletele de concert...

— Aşa este: sunt unele vindute.

Părură a se gîndi amîndouă. Berta era fără voinţă, cam tristă, ca oricine şi-a destăinuit sufletul poate degeaba.

Anna se sculă. Părea preocupată.

— Fireşte, zise ea. Nu se poate trece atit de repede de la o stare la alta... Să renunţăm la concert. După aceea vom examina situaţia din nou. îmi dai voie să mai viu?

— Cu cea mai vie recunoştinţă. Dacă mi-aţi permite să vă iubesc puţin, aş crede că încep să fiu mai bună.

Anna rîdea.

— Prietena generalului...

— Să rămîn?

— Nu zic asta: prietena generalului este şi prietena mea.

Berta îi sărută mîna şi o duse pînă la trăsură. Apoi se întoarse în casă zimbind.

I se păru Anna încintătoare, fină, caldă, cu un farmec fizic, pe care, ea, ca femeie, îl înţelegea cum

poate nu-I înțelegea Comaneşteanu. La gîndul acestuia, se oprji locului, se uită înaintea ochilor şi ,ise încet:

— II iubeşte, săraca, şi , geloasă.

XI

Ieşind de la Berta, Anna merse la Elena. Pe drum se simți cuprinsă de frig şi oarecum slăbită în resorturile ei sufleteşti: Berta o dezarmase cu totul.

Elena se pregătea să se culce. Primi numaidecit. pe soră-sa, care o sărută din fuge, fără s-o vadă, aşezindu-se apoi într-un fotoliu, în fața sobei.

— De unde vii, dragă, aşa de tîrziu?

— De la rivala mea.

— Ai fost la Urania?

— Am fost la Berta.

Elena îşi desfăcea părul, încet, domol, cu acel' simțimînt bizar, de înjosire şi deznădejde, ce-l dau semnele aparente ale bătrîneții. Soră-sa o interesa foarte mult, dar gîndurile ei alergau pe departe, după lucruri nelegate IrArp ele, cari, totuşi, se adunau într-un punct ascuns al conştiinței, unde se adăpostea personalitatea. Fusese totdeauna copărtaşe Ia simțirile altora pe calea destăinuirilor. Avea o haină largă pe care o oferea prietenelor sale:

— Viens pleurer dans mon gilet.

Şi, cum femeile sunt în general trudite de gîndul suferinței şi al tainelor, mai toate se destăinuiau ei, eu speranța înşelătoare de a găsi mingiiere şi cu încredințarea sigură de a se mări pe sine, povestind întîmplările vreunui biet amor. Căci aşa e de vafit egoismul omenesc, incit toate neajunsurile noastre personale devin calamități publice.

Anna zări pe soră-sa tntr-o oglindă, cum îşi învîrtea buclele albe, in mină. Zădărnicia întipărită pe chipul surorii sale o izbi atît de puternic, încît fu mişcată ca de o descoperire dureroasă. Se sculă uşor din fotoliu şi veni lîngă dinsa. O sărută pe umeri, cu insinuarea caldă a unei mame.

Elena tresări, surprinsă parcă într-o pornire sufletească criminală.

— Imbătrinesc, zise ea, dînd din cap.

— tmbătrinim toate, dragă. Tu mai puțin decît noi.

— Crezi?

— Sunt sigură.

— Am albit de tot.

— Nu face nimic; un farmec mai mult.

Elena zîmbi. Anna ii mîngiia părul căutind mijlocul de a risipi tristețea adtncă ce-i sta pe chip.

— Cu atit mai mult pari tînără, dragă Eleno, cu cit te preocupi mai puțin de tinerețe.

— Ceea ce însemnează?

— Că dacă n-ai nici un cuvînt de a voi să rămîi tînără, nu pari niciodată bătrînă.

— Eu am o mie de cuvinte pentru a voi să rămîn I inărâ.

— Fireşte, ca toată lumea.

— Mai mult decît toată lumea.

—• Da. Insă nu te compară nimeni cu femei rrtai tinere.

— De unde ştii?

— Ştiu eu. Tu eşti Elena noastră, suavitatea, blindețea şi iertarea. Gine zice „Tanti", zice tinerețea veci nică.

— Aşa îmi zice Comaneşteanu. Apropoa: ce încurcături mai aveți?

Anna dete din cap.

— Viu de Ia Berta.

Se opri şi, dusă pe gînduri:

— M-ai întrebat parcă dacă viu de la Urania... De ce?

— Ca să zic ceva.

— Viu de la Berta. Trudă şi la dinsa.

— De ee?

— Ai crede că femeile uşoare au mai puține necazuri ca femeile cinstite.

— Şi nu e aşa?

— Femeile uşoare doresc sâ devină femei cinstite.

— Şi vice-versa, zise Elena Încet.

— Serios?!

— La ce serveşte cinstea?... Să-ţi scoată păr alb, creţuri pe obraz şi nume bun.

Anna se uita la ea. Elena se grăbi să adaoge:

— Şi ce căntai la Berta?

— M-am dus să constat dacă e plecată la Ploieşti cu... el.

— Cu generalul?

Anna înalţă din umeri enervată:

— Mult mă interesează generalul 1

— Cu Alexandru?

— Se înţelege.

— Si nu era plecată?

— Nu.

— Era acasă, singură?

— Da.

—- Săraca!... E prinsă şi ea.

— De unde ştii? -

— Sta acasă singură; vrea să devie cinstită... E grav. Femeile astea nu prea stau singure... Şi el unde-i?

— La Ploieşti.

— De unde ştii?

— Mi-a scris Porţia că i-a telegrafist de acolo. Să-ţi spun drept: bună fată, dar proastă!

Elena se uita la dînsa cum îşi frîtigea minile, umblînd de colo pină colo, ca o fiară in cuşcă.

— Tot ce-i spune e sfint. Dacă vrea să vină la masă, vine. Dacă pleacă la Ploieşti, e bun plecat. Da* de re? Cu cine? Cind? Nimic.

— Telegrama e din Ploieşti, dar omul e numai la Crivina.

— La Urania ! strigă Anna.

— Desigur. Avea o însărcinare.

— De la cine?

— De la Natalia Cânta.

Anna se uita cu ochi mari la soră-sa parcă n-ar fi priceput-o bine. Tot sîngele ii fugise din obraz, arcul sprincenii i se încordase. Apucă pe Elena de mină.

— Ce-i de făcut?

Soră-sa o privea cu milă. Parcă o uşoară nuanţă de dispreţ se amesteca cu simţimintul ei pentru

Anna, care, într-o clipă, uitase tot, coprinsa de nebunia ei personală: gelozia.

— Ce-i de făcut, Eleno?

— Ştiu eu I...

Anna Îşi dusese un pumn la gură şi işi ridicase umerii, gata să se arunce pe cineva.

— La Crivina!... exclamă ea.

Staţia drumului de fier, pacinică, devenea o grozăvie.

—-Auzi, să se ducă la Crivina!

— Da, e foarte primejdios să se ducă un om singur la Crivina.

înţelesul ironic al cuvintelor Elenei exaspera pe Anna.

—Omul nu e singur, zise ea, apăsat. Iar omul acesta e un infam, şi femeia o curcă murată.

Elena işi muşcă buzele.

— Comparaţia nu e fericită- Urania seamănă mai mult cu o presură-

— Un porumb guţan, dacă vrei cu orce preţ să rămii în ornitologie.

— Eu nu vreau nimic. Tu vrei ceva şi nu ştii ce.

Anna se gindea; gîndurile îi umblau in acelaşi drum, iar imaginele, clarificate de pasiune, deveneau puternice şi evidente.

— Sigur. Sunt amîndoi la dinsa.

— Dar dacă or fi la moşia eeelaltă?

— E prea departe.

Elena se uita fix la Anna,

— Pune pe Porţia să-i telegrafieze.

— Ai dreptate.

— Sau telegrafiază-i tu.

— Mai bine.

Nehotărite amindouă, se gindeau.

— Dar dacă or fi rămas la Ploieşti?... zise Elena, preocupată de problema celor doi fugari.

— Se poate foarte bine.

— Or poate la Sinaia?...

— Şi asta se poate.

— Dacă totul se poate, nu-i nimic sigur.

— Atunci de unde ştii c-au plecat?

— îmi închipuiesc. Ţimoleon Vucos e amicul' ministrului de Finanţe, iar Urania este soţia lui Timoleon. S-a dus s-o roage pe dinsa, pentru iertarea amenzilor. Ea tocmai plecase la gară, *singură*[20]. Intr-o săritura, el a fost după dînsa la gară. Iţi închipuieşti ce foc ardea In el, în ochii aceia ca diamantele albastre-

— E o nenorocire! zise Anna, deznădăjduită.

— Sau o fericire.

— O nenorocire! O mizerie înjositoare! Ajungi să urăşti iot, şi chiar pe el.

Tăcu un moment, disperată. Apoi păru a găsi firul logice» lucrurilor.

— Despre ce amenzi e vorba?

— Nu ţi-am spus? F, vorba de nişte amenii ile la Ministerul de Finanţe, pe care Natalia Cântă ar vrea. să le reducă in folosul unor lucrători ai săi.

— Natalia Cântă!...

— Da.

Anna se uita înaintea ochilor: ce surprinzătoare e viaţa citeodată ! Natalia Cântă!... îi trecu pe fundul sufletului, ca într-o apă adîncă, urma unui nour de amintire tristă: trudise pe Natalia Cânta cu mulţi ani în urmă, atunci cînd Mihai Comaneşteanu părăsea pe Natalia, pentru dînsa; iar acum, ea, Anna, era părăsită rle nepotul eroului, pentru alta!... Şi cum, în nenorocire, oamenii doresc să se găsească pe sine ţuvaţi, pentru a putea să strige împotriva sositei, Anna se simţi umilita. De aceea, spre marea ei mirare, Elena o văzu că pleacă fruntea cu smerenie t-âiie pămînt.

— Cîteodată nu mai înţelegi nimic din rostul vieţii, zise Anna. Dacă trăieşti cuminte, ţi se pare ca trăieşti degeaba; dacă nu trăieşti cuminte, suferi. Aşa că, e mai bine să nu trăieşti.

— Peste de la philosophieI...

Anna şezuse pe un scaun, cu braţele pe genunchi, cu capul plecai jos şi ascuns în mîni. Soră-sa o atinse pe umăr:

— Poate tot e mai bine sâ trăieşti cuminte.

Ea sări ca o panteră.

— Da' ce! eu nu trăiesc cuminte!?...

Elena mişcă uşor din cap. Anna izbucni:

— Eu nu trăiesc cuminte?

— Ba da...

— Fiindcă iubesc pe un om care nu e bărbatul meu?

Elena, iritată, răspunse neted:

— Fireşte.

Anna se uita lung la dînsa:

— Presupune că ar fi bărbatul meu legitim. Aş suferi oare mai puţin, cînd m-ar înşela, ca acum?

— Ai suferi poate mai mult, fiindcă ai fi rănită şi în amorul propriu.

— Atunci?

— Da. Dar el te-ar înşela mai puţin, sau poate nu te-ar înşela de loc.

Anna bufni de ris, într-aiuri.

— Aşa gîndeşti!... Priveşte la Porţia.

Elena se uita la dînsa, cu o expresie acută de ironie şi de milă. Dete din cap şi tăcu.

— Nu-i aşa?

— Nu.

Anna ridică ochii, mirată:

— Găseşti că nu-i aşa?

— Găsesc că nu-i aşa. Numai, e foarte greu de vorbit cu tine, fiindcă dacă ţi-aş dovedi că el iubeşte pe nevastă-sa, deşi o Înşeală, tu ai suferi şi mai mult...

Anna plecă ochii din nou. Tăcură amindouă. După citeva minute, sora mai mică îşi întoarse privirile către sora mai mare, cu atita expresie de durere, incit păru a o birui:

— Spune, Eleno: crezi, în adevăr, că iubeşte pe nevastă-sa?...

— Nu ştiu, dragă...

— Atunci cum de o înşeală?

— Poate că nu o înşeală.

— Nu o înşeală !?

în ochii Annei străluci o rază vicleană şi trecătoare ca un fulger de secetă. Ea zise inect, convinsă, dar disperată:

— O lnşală.

— Se poate.

— Atunci?

— Ar trebui să hotilrim rare este Înțelesul vorbei *a înşela* in amor.

— A nu se ține de euvini; a spune una şi a face alta ; a jura şi a fi sperjur; a minli.; a umbla cu încurcături; a face pe toată lumea să sufere...

— Amesteci multe la un loc. Să le luăm pe rind: când nu s-a ținut de cuvînt?

— în toate zilele, în toate ceasurile şi in toate minutele vieții lui.

— Cam mult, zise Elena domol. Dar să vedem mai de aproape.

— N-ai ce să vezi. Iese de la mine şi se duce 1H nevasta colonelului; iese de la omida aceea şi se dine la amica mea Berta; pleacă de la Berta şi aleargă după muza astronomiei; se întoarce de la Urania ia Natalia Cântă... Toate stările sociale, toate virstele... E o plăcere I...

— Uiți pe nevastă-sa, zise Elena rizind.

— Pe ea si pe altele.

— Da? Şi' pe altele?

Anna înălță din umeri. Elena urmă:

— Foarte bine.

— Adică foarte rău.

— Rău. Cu toate astea m-aş mira să-ți fi făgăduit vreodată „credință pînă la mormint". Sau şi dacă ți-ar li făgăduit, în amor şi in vis nu se ține seamă.

— Frumoasă morală !

Elena se uită la sorâ-sa cu coada ochilor:

— De, dragă, moralamea este îngăduitoare. A ta e mai severă.

— Eu sunt o biată ființă trudită, Eleno. Nu mai am odihnă, nu mai am demnitate.

Se opri un moment, dusă pe gînduri.

— Dar dacă o fi iubind pe nevastă-sa!...

— Ar fi o nenorocire... firească.

— Firească!?

— Neapărat. Acolo şi-a dat cuvintul şi acolo ar fi vinovat dacă şi l-ar călca.

— Dar dacă o fi iubind şi pe Urania?

— Nu se poate.

— Eşti sigură?

— Sau se poate, i-un, t-c poate si muşte cineva dintr-o pară şi dintr-o pieiskă în acelaşi timp.

— Dintr-o pară mălâiață şi dintr-o scoruşe.

Elena zîmbi.

— Omul este mincător de fructe. Tu ce-ai fi?

— O castană, care rnâ frig pe cărbuni singură... şi care mă duc la Porția să aflu ceva. Xu mai pot trăi în nesiguranța asta: o fi la Ploieşti, o fi la Sinaia?...

Şi, înălțînd din umeri, ieşi.

XII

Anna lăBă pe Elena nedomirită, şi se urcă în trăsura fără a simți frigul. 1 SP aşezase *acum* in suflet credința că fugarii sunt ascunşi la Ploieşti. Capitala Prahovei devenea Sodoma zilelor noastre, iar Urania o prăpastie. Zgîrie cu unghia pe geamul trâsurei. îi veni deodată în minte să se ducă la Ploieşti. Ultimul tren era la 10 şi 10 — prin urmare prea tîrziu !...

Se supără pe Direcția generală a drumurilor-de-fier; cu toate astea, strigă la vizitiu să meargă la gară.

Ajunse in fuga cailor, sări pe peron, dete năvală in gară, şi numai cind i se spuse că ultimul tren era la 11 şi 20, păru a se dezmetici. Mirosul de bucate din restaurant, trivialitatea oamenilor nevoiaşi, platitudinea generală din aer o întoarseră la realitate. Ce bine e cîteodată tă există şi realitatea 1

Anna se zări din luga intr-o oglindă şi i se păru bătrînă. Făcu un pas înapoi. Nu era adevărat. Se găsi numai ceva cam semeață, portul sever, ochii cruzi. Oare aşa era ea? Se urcă în trăsură, de astă data încet, şi se strinse într-un colț. Nu era de loc aşa. Ea îşi simțea in inimă o comoară de afecțiuni, din care să reverse asupra lumei dragoste şi iertare. Cum sta ghemuită in frigul din trăsură, i se păru că este o biată ființă mititică, fără putere. O nevoie dea se lipi de cineva îi alerga prin oase. Şerpuia, prin nervii femeii părăsite, durerea universală a existenței, acel răbdător

vinovat, care răspunde de toate greşelile şi pasiunile noastre.

îi veni in minte Berta. Cu o luciditate rară, înțelese că şi ea iubea pe căpitan. Era oare cu putință? O asemenea femeie, ridicată prin sinceritatea simțurilor, la cultul adevărului, iubea desigur.

Se strinse şi mai mult in colțul cupeului şi se gîndi la el. De cite ori nu se gîndea la el! Ce avea omul acela, pentru a prinde atîtea suflete? Anna nu ştia anume ce avea.

Trăsura se încurcă intre două birji şi un tramvai, aşa ră rămase citeva minute pe loc. Anna nici nu băgă de seamă. Preocuparea ei de a şti ce avea acel om, pentru a fi iubit de toate femeile, o ținea cu mintea rătăcită în depărtarea gîndurilor.

Deodată i se păru că a găsit o explicare: femeile toate iubeau in el amorul, iar nu omul. Poezia sufletului femeiesc este infinită; este hlamida de aur cu care invelesc umerii bărbaților sau ai copiilor. Iar amorul este cea mai deplină formă a poeziei.

Ea îşi aduse aminte că unii filozofi plicticoşi pretind că natura este atit de şireată. incit învăluieşte propagarea speciei in cele mai înşelătoare farmece; că amorul naşte poezia, iar nu poezia amorul. Vorbe I

Poezia este frumosul şi adevărul; poezia este necesară şi este incîntâtoare; poezia este cea mai înaltă aspirațiune a sufletelor şi este adăpostul celor răniți şi a celor sfioşi.

îşi aminti de Faust, bătrîn, care, înainte de a muri, înțelege că rațiunea şi mlngiierea vieții este poezia.

Mai cu seamă, credea Anna, este in însuşirile femeii a pricepe lucrul acesta. Femeia caută amorul, fiindcă aspiră către ideal[81], şi natura şi-a pus propagarea speciei or in amor, tocmai pentru aceea, adică pentru că amorul stă în poezie, după cum poezia stă în femeie.

Dar deodată i se iscă in spirit o îndoială: pentru ce toate femeile năzuiesc către *acelaşi* om?

îi răsăriră în minte ochii albaştri ai căpitanului, fruntea cam semeață, zimbetui, pieptănătura, tunica lui; tunica aceea care părea vie, plină de parfumul personalității celui ce o purta. Un simțimînt brutal, ca de ură si amețeală, o • oprinse deodată. îi venea să muşte, să strige, să rupă ceva. Ori de cîte ori se gîndea că o altă femeie poate să se apropie de omul iubit de dinsa, să-1 îmbrățişeze, să-i mîngîie hainele, să-1 vadă şi să-1 priceapă aşa cum îl vedea şi îl pricepea ea — i se făcea negru înaintea ochilor.

— Porția aceea este cu adevărat o nesimțitoare.' îşi **2ise** ca tare.

Şi, fără a sc gîndi mai mult, deschise uşa tr-**5**turei şi porunci vizitiului să meargă la Porția.

XIII

Deşi era tîrziu, Porția nu se culcase.

Sub o lampă, cu abat-jour mare, stau întinse cărți de comptabilitate şi vrafuri de hirtii, pline de socoteli. Tînără leraeie scria.

După un paravan copilul dormea in patul său cu gratii.

O tăcere adincâ umplea odaia. Căldura sobei părea că revarsă pace in toate cele, iar portretele de pc ziduri, aşezate sus, în penumbră, se plecau sfioase către lumea reală.

Anna intră iară a se anunța. La vederea ei, Porția se sculă repede, îşi ridică ochelarii şi sc duse întru intimpinarea amicii sale, îneereînd s-o oprească la uşe, spre a o trece în salonaşul dc alături. Anna se opuse. De lo prima ochire, înțRlesese deosebirea fundamentală ce era intre aerul acelei camere şî sufletul ei. Dar, poate tocmai de aceea, se simțea atrasă către el. Sărută in fugă pe Porția, şi cu felul ei autoritar, ridică abat-jour-ul de pe lampă şi se apropie de patul copilului.

Băiatul dormea liniştit, purtind pe chipul său frumusețea nevinovăției. Era incmtător, prin toate ințelesutilc somnului copilăriei, cufundat în perne fără sfială, **MI** tnotă greutatea rotundă a corpului, cu pacpa iugentor întipărită pe frunte.

Anna se simţi pătrunsă de un fior cald, de o dorinţă neinfrinată de a săruta carnea albă a braţelor copilului. Ceva străin şi dulce îi încolţi în inimă, simţimintul că era al ti. într-o clipă i se desfăşură in mmte o viaţă nouă. nemărginită de fericire, tn care ar fi trăit, slringind la piept candida înfiripare a acestei vieţe de copil blond. Un val de ceaţă i se sui in ochi, pe cind pieptul i se umplea de gilgiitul lacrămilor.

Porţia, care era la spate, urmărea slările ei sufleteşti şi înţelegea tot ce se petrecea într-insa. Cînd o simţi că e gata s-o înece plînsul, i se făcu milă de ea, se plecă pe umărul ei şi se lipi de dînsa.

Anna îşi şterse ochii şi veni încet către masă. Fără înconjur şi fără vorbe de prisos, întrebă pe Porţia:

— Unde-ii"

Porţia se aşezase pe im scaun. Se uită la Anna lung, îşi strinse mînile una intr-alta, apoi plecă ochii în jos, fără a răspunde.

— Te inşală, zise Anna.

Porţia se uită în pămînt. Se făcuse galbenă şi bătea uşer din gene.

— Fiindcă nu te interesează, să nu mai vorbim.

Porţia se sculă:

— Nn mă interesează.

— Nu te interesează faptele bărbatului tău?!

Porţia înălţă din umeri şi, cu un suris de o infinită tristeţe:

— Fiindcă ştii că mă inşală, de ce nu-i spui sâ nu mă mai înşele? E păcat să ne trudim unii pe alţii, cind suntem cu inima curată.

Anna se uita la dinsa, lung, dusă pe gînduri.

— 11 iubeşti, nu-i aşa? îi zise, luînd-o de mînă.

— Foarte mult, răspunse tînără femeie.

In cele două cuvinte ale ei, era mai mult o rugăminte decît o afirmaţiune. Inima Annei se strlngea de durere şi de milă. Va să zică suntem făcuţi pentru a ne chinui? Ne temem unii de alţii, suntem geloşi de cei mai buni ori mai frumoşi, rldem sau umilim, şi totuşi ne e milă... Contradicţie eternă a inimei noastre!'

Şi, totuşi, truda Annei era covîrşitoare. Porţia işi iubert bărbatul. Fireşte. Cu toate astea, o femeie care Îşi iubeşte bărbatul cu o altt de oarbă supunere soartei, ascunde o taină mai mare decît amorul conjugal, acel liniştit şi pedestru obicei de a fi fericit pe de-a-ntregul. Porţia părea a iubi ca dinsa, cu alte cuvinte a cunoaşte fugara năzuinţă către tipui ideal, erou, poet şi stăpln, acel generos produs al foiţei creatoare, nestatornic prin legea firei sale. Şi ea şi Porţia iubeau, şi amindouă sperau că eeelaltă se Inşală. Nici una nu se credea mai bună, dar fiecare rştepta mai mult de la soartă. *Ceea ce nu se poale.*

Faţă cu tăcuta supunere a Porţiei, Anna se revoltă:

— Nu te mai înţeleg, Mio.

Porţia ridică ochii întrebători.

— Nu înţeleg cum poţi răbda atîtea lucruri. Asta nu mai e amor, — e umilinţă.

— Eu nu ştiu nimic, zise Porţia.

— Fiindcă nu vreai să ştii.

— Nici nu vreau, şi nici nu e nimic.

— Am înţeles!... Ia întreabă pe soţia colonelului.

— Nu cred.

— Fiindcă nu vrei să crezi.

— Fiindcă nu e nimic.

— Chiar acum, cind noi vorbim şi ne zbuciumăm aici, dînsul e la Ploieşti.

— Foarte firesc.

— Cu amanta sa? !

Porţia făcu o mişcare in lături:

—Ce cuvint urît!...

— Urît sau frumos, e adevărat.

Ceelaltă păru a se gîndi un moment; apoi, un dezgust râu ascuns, întrebă:

— Şi cine ar fi... amanta?

—Urania Vucos.

Porţia dete din cap lung.

— Nu pot să cred o asemenea faptă din partea sa. Aceea este *doamnă* adevărată şi nu poate săvirşi necinstirea casei altora.

Arma ridică din umeri:

— Eşti o naivă, care te imbeţi de cuvinte.

— Nu mă îmbăt de nimic, ci numai nu cred în gura luraei.

— Râu faci.

— Socot că nu. Lumea zice acelaşi lucru şi de d-voastră. Pot eu crede o asemenea poveste?

Anna îşi simţi obrazul în flăcări. Fără să-şi dea seama, ridică glasul într-aiuri:

— Cine spune astfel de infamii?

— Lumea cea proastă. Fu nu cred, fiindcă nu trebuie să cred, zise Porţia, cu o uşoară tremurare în voce. Ar fi cu putinţă ca doamna care m-a luat sub ocrotirea sa, care m-a Îngrijit în vremuri grele, care m-a dat după Alexandru, să fi făcut toate astea ca să-mi ia bărbatul? Nu se poate. Ar fi ruşinos şi nelegiuit. Nu se poate, nu se poate!... strigă Porţia izbucnind în plîns.

Anna, încremenită, încercă să zică o vorbă de pace:

— Lmişteşte-te, dragă.

Vocea inEă îi sună fals. O muscă greoaie de iarnă i se încurcă in vălul de pe frunte.

— Ai dreptate să nu crezi in ceea ce se zice despre mine, fiindcă pe mine mă cunoşti...

— Este drept.

— Cunoşti însă pe toată lumea?

— Cunosc pe Alexandru.

Anna dete din cap. Acum nu mai era nici scandalizată, nii:i încremenită. Atita vînjoasă credinţă, atita naivitate, răsturnau orce plan de apărare sau de atac.

— Ascultă, Mio dragă: tu eşti îneîntătoare, dar lumea rpelaltă nu e ca tine. Bărbaţii sunt mizerabili, toţi bărbaţii.

Porţia ridică ochii umezi către dînsa.

— Nu pot crede. Tatăl meu este bărbat... şi (iul meu de asemeni.

— Fireşte. Dar părinţii şi fiii noştri sunt altceva.

— Nu sunt altceva.

— Şi cine ştie ce a suferit şi mama ta!

— N-a suferit nimic. Tata a poruncit şi noi am ascultai. In romanuri, bărbaţii zic acelaş lucru despre femei: că sunt nişte mizerabile toate.

— Şi adesea au dreptate şi ei, zise Anna, dînd trist din cap.

— Nu au dreptate. Femeile ca şi bărbaţii cari au sufletul curat sunt lăsaţi in pace de scriitorii de romanuri, şi deci **pe** aceia nu-i cunoaştem.

— îi cunoaştem din viaţă: sunt puţini.

Porţia plecă din cap, fără a mai răspunde. îşi şterse ochii, puse abat-jour-ul la locul lui, pe lampă, şi aşteptă.

Anna simţea că trebuie să plece. Se ridică de pe scaun, şi, ca sa facă un lucru natural, **se** duse către patul copilului.

Porţia tresări. O mişcare instinctivă, de apărare, o îndreptă spre copil. Anna ghici mai mult decîl văzu mişcarea. îşi stăplni revolta lăuntrică, se uită la copil, fără a se apropia prea mult, apoi se întoarse către Porţia ţi o pnv», din înaltul trufiei sale, uiatita mustrare, Încît tinăra femeie o îndemnă către patul fiului său, parcă ar fi rugat-o s-o ierte. Atît e de sfioasă virtutea adevărată!

Anna ieşi de la Porţia.

Frigul de afară o dezmetici. Se simţi umilită şi necăjită. Pentru întîiaş data se gîndi serios să-şi scoată din inimă acel amor vinovat, care o eliinuia pe ea şi chinuia şi **pe** alţii.

Dar era oare cu putinţă?

înlăuntrul trăsurei i se păru că recunoaşte fumul ţigării căpitanului, şi allta ajunse ca să-1 revadă deodată ca aievea, cu chipiul drept pe frunte, nalt şi măreţ ca o legendă universală.

XIV

Era la Sinaia un după-prînz de zi de iarnă.

Vremea era doinoală. Ninsese de eurînd, aşa că toate drumurile, toate pirtiile şi toate cărările păreau acoperite de un strat de puf. Brazii uriaş: de-abia ţineau pe ramuri greutatea zăpezii, pe dedesubt verzui ca fundul apelor, pe deasupra albi ca spuma lor, cu trunchiul pe o lăture tencuit de chiciură, peste care

se lipeau fulgii căzuți atunci, iar pe laturea cealaltă scrijiliți de frig. Castelul Peleş răsărea pe colină, ca o sentinelă trufaşe, ce se uită în jos. Deasupra, munții, ce se uneau cu cerul.

– Viața noastră e o greşală continuă, cum e si natura, zicea Urania, umblînd domol.

— Viața noastră e muzică şi lumină.

— Natura cere vieţei noastre jertfirea celor mai nobile hotărîri. A nu înşela pe nimeni este elementar; dar a nu înşela pe *aproapele* tău este fundamental. Şi cu toate astea, iată-mâ!...

Treceau pe un pod. Pe marginele lui de fier, zăpada, candidă, sta grămădită ca un raft de flori de crin. Urania îşi îndesă trântea în stratul moale, lăsîndu-şi imagina în el:

—- Iată chipul cel mai mizerabil.

Căpitanul zîmbi, uitîndu-se la dînsa. Ea ridică ochii spre el:

— E o întîmplare banală: o femeie cumsecade care greşeşte şi care nu-şi mai găseşte liniştea dinainte. Dar nu de asta mă tem...

Ea se opri, aşteptînd parcă să fie întrebată de ce se temea. El urma s-o privească.

— Nu mă Întrebi de ce mă tem?

— Nu.

— Pentru ce?

— Pentru că ştiu.

— Ce ştii?

— De ce te temi.

Se uită ea acuma la dinsul, lung:

— Dacă ştii, explică-rni, de ce e atît de aproape amorul de suferință?

— Pentru că eşti făcută greşit.

Ea il privi pieziş, cu un surîs plin de spirit; apoi, scandîndu-şi cuvintele:

— Eu sunt făcută greşit!?

El se plecă spre dînsa:

— Eşti iăcută încintător. La greci ai fi fost muză, iar la romani, vestală.

Urania strîmbă uşor din nas:

— Mai bine la greci.

îi bufni risul pe amîndoi.

— E o infamie, zise tot ea, după o mică pauză. Spiritul şi sufletul sunt două noţiuni fundamental deosebite, — cel puţin în înţelesul de toate zilele. Dar amindouă sunt eu. Cum poate, atunci, spiritul să rîdă, iar sufletul să plîngă?

— Fiindcă Iţi plac antitezele.

Ea dete din cap.

— Sunt rănită... crede-mă. Nu-mi plac antitezele, ci am nevoie să înţeleg. în amorul cel mai mare, trebuie să fi rămas din fundul vremilor, necesitatea moleculei de a se distruge, după ce s-a reprodus.

Tînărul se uita la ea cu stăruinţă. Urania plecă ochii.

— Ştiu ce vrei să zici. E altceva. Eu îţi vorbesc de amor, nu de funcţiunea Iui brutală. Bărbatul meu... sau soţia d-tale... sunt necesităţi fiziologice.

Cuvintele de „bărbat" şi de „soţie" îi încremeniră pe amîndoi. Ei simţeau că înţelesurile acelea nu reprezentau numai „necesităţi fiziologice", ci entităţi morale, care îi neliniştеau şi îi împiedicau de a fi ferieiţi.

Dar femeia, doritoare de necunoscut, lupta să iasă din pîcla noţiunilor elementare de „bine" şi de „rău", şi căuta explicări filozoficeşti unei stări a sufletului ce o nelinişteа. Un gust bizar de moarte, o poftă de distrugere o făceau să tremure.

— Să mergeam la deal, zise ea.

Şi porniră la deal. Osteneala drumului îi Împiedica de a vorbi. Gîndurile, insă, gllgliau în scocul vieţii, mai evidente ca oricînd. Ea dorea să plece, să se ducă undeva, departe. îşi simţea In inimă o comoară calda, şi vrea să fugă cu dînsa.

Merseră mereu la deal, pînă ce ieşiră din drumul bătut. Cărarea ce ducea mai departe, pe Caraiman, era cu desăvlrşire acoperită cu zăpadă. Copacii se răreau, **în** urma lor, se vedea pădurea, sub haina albă a iernii, cu pete cenuşii ici şi colo. Cite o roată de fum, din valea Prahovei, se ridica pînă în pinza depărtării, ca o încrustare de marmură într-o stîncă de sare.

Pe cind ei stau tăcuţi, se ivi din deal un grănicer, Deşi soldatul era o a treia ființă vie, în pădure, părea aşa de singur, că oarecum mărea singurătatea locului. El trecu, salutînd.

Urania se uita către zidul de munte ce li se ridica în cale.

— Aş dori să mergem mai departe.

- Să mergem.

— Crezi că nu e pericol?

– Nu ştiu. Cînd vom da de pericol ne vom opri.

— Cunoşti drumul?

— Nu-l cunosc.

— Atunci cum vrei sa mergem?

El se uită la dînsa.

— Eu nu vreau; d-ta vrei.

— Atît de mult aş dori să mergem mai departe, să mă urc mai sus, tot mai sus!... Te temi?

— Mă tem să nu ne rătăcim.

— Rătăciţi suntem deja.

— Să ne întoarcem Ia calea dreaptă.

Dînsa făcu o mişcare din mină:

— Tirziu.

— Atunci să mergem înainte.

în ochii ei străluciră două adieri de lumină meta-lică:

— Să mergem înainte.

Căpitanul se gîndi un moment să cheme pe soldat înapoi, dar se opri: ar fi fost un martor nefolositor, care le-ar fi uşurat drumul, iar nu sufletul. Ea porni înainte, pe marginea unei văi, merg'nd pe de-a-ntregul.

— Te rog, ţine urma soldatului, zise Comăneşteanu.

Ea făcu un pas la dreapta, intră în zăpadă pină la genunchi, se sculă şi căzu. Apoi luă urma soldatului şi merse înainte tăcută. Drumul se furişa prin crăpăturile muntelui, pe după stînci şi copaci, ridicîndu-se cîteodată drept în sus, cu scări nesigure, pe cari se vedea cum lunecase soldatul. Tînâra femeie înainta cu greu. Din cind în cind se oprea, privea la deal, apoi se întorcea şi privea Ia el pe furiş.

Ajunseră pe un tăpşan, de unde începeau să se vadă culmile altor munţi. O desfăşurare de coline şi de văi, ce se pierdeau în estompa cenuşie a zilei de iarnă, da o uniformitate tristă priveliştei. Zidul in faţa lor era enorm.

Urania se aşeză jos, în zăpadă.

— Eşti ostenită, ii zise tînărul.

— Da.

— Atunci odihneşte-te uu moment şi să ne intoarcem.

— Da.

Nu mai avea voinţă şi părea a nu rnai avea nici noţiunea sigură a lucrurilor. De sub rochia scurtă ieşia piciorul, strîns în ghetre de postav, ce desinau pulpa cu o rară inţelegare de eleganţă. Cizmele groase o ţineau încătuşată. De talpa lor, bătută In cuie, se lipise zăpada Îngheţată.

Urania, palidă, privea în întinderea depărtării.

— Eşti cu adevărat ostenită.

— Da. Sunt ostenită şi nefericită.

— Cum se poatet?... Nu ziceai in tren că dacă ai putea iubi, te-ai simţi fiinţa cea mai fericită, atit de fericită, incit te-ai teme să nu priceapă lumea întreagă?...

— Da, ziceam...

— Iar acum?

— Nu ştiu...

El o simţi, in adevăr, nenorocită, lipsită de nădejde, părăsită şi singură, şi i se făcu milă de ea. Parcă era o lege comună, pentru toţi aceşti oameni de treaba, sa alerge după himere şi să se trudească.

Mila căpitanului se prefăcu într-o nevoie de protecţie şi de mîngîiere. Se aşeză lingă dinsa in zăpadă; prinse piciorul subţire, de sub pulpă, şi-l aşeză pe genunchi; apoi, eu garda săbiei, se puse să eureţe gheaţa de pe tălpile cizmelor ei.

— Trebuie să ne pregătim de întoarcere: coborîşul va fi mai greu decit suişul... Afară numai dacă nu vrei să ne statornicim într-o peşteră... Domnul şi doamna... „schimnici", cum ai zice, bunăoară, „pianişti".

El vorbea singur, lucrînd. Glumele uşurau parcă povara Împrejurărilor. După citeva minute, căldura binefăcătoare a vieţii trecu prin toate stofele, filtrindu-se, din coapsa ei In inima lui. Căpitanul se intoarse către dînsa.

Urania se răsturnase cu capul pe spate, cu braţele Întinse, albă ca zăpada pe care sta, cu liniile obrazului fixate într-o nemişcare de piatră. Arcul sprîncenii părea a se repeta mai departe, în unda graţioasă a părului, ce cădea de pe timple spre umeri.

El se aplecă şi o sărută. Un fior trecu prin ramurile nervilor, colorind uşor obrajii. Ea deschise ochii, se uită la el lung; apoi se uită în slava cerului.

— Vrei să mergem? ii zise el încet.

Ea dete din cap.

— Vrei să stăm?

— Da. Vreau să stăm. în marginea cea mai de sus a muntelui creşte un molift: sub el, prăpastie; deasupra, neant. Ce pasăre se va urca pină la dînsul să-i mîngîie ramurile? Din ce nor vor bea rădăcinele lui? Cu toate astea, el ţine de inima pietrii şi năzuieşte către lumină: palid şi singur, tremură de vint.

— Ceea ce însemnează pe româneşte?

— Că nu eşti poet.

El ii ridică timplele de pe frunte, cu violenţă; îi sărută ochii şi sprîncenele; o acoperi de nebunia tinereţii, pină s-o Înăbuşe. Urania făcu o sforţare şi se ridică pe un cot. Zîmbea luminată de bucurie:

— Mă strîngi de git!...

— Fireşte că te string de gît.

— Şi eu ce să fac?

— Să închizi ochii.

— Pentru ce?

— Ca să-i pot săruta.

Ea închise ochii, domol, şi urmă a zîmbi ca în vis. Vrea să spună, cu parabola moliftului, că aşa era viaţa ei acum; atîrnată de prăpastie şi totuşi năzuind către lumină. I se păruse că dinsul n-a înţe'es-o. Descurajarea blajină a neînţelegerii părea că măreşte starea de beatitudine în care plutea sufletul ei. Sărutările plouau. Era o infinită bucurie peste toată Întinderea cugetului, peste tot cuprinsul vieţei ei nemateriale, o bucurie ce o Învăluia de toate părţile, o ridica din forma ei pămlntească. I se păru deodată că are să leşine, şi, în adevăr, simţi momentul cînd pierea. Leşină.

Fu numai o clipă. Cînd deschise ochii, căpitanul o privea. Ea se sperie de focul ce ardea în ochii lui. Luă o mînă de zăpadă şi se frecă pe frunte. Apoi se ridică pe un cot.

— Mi se pare că ţi-a fost frică...

— Da.

— Ce-ai fi făcut dacă leşinam de-a binele?

— Te-aş fi dus la otel.

— Şi altceva nimic?

— Poate ţi-aş fi tăiat hainele strimte.

— Haine strimte?!... N-am nimic strîns, nimic fals, nimic făţarnic.

— Ştiu.

— Nu ştii îndestul. Ca orice om politicos, taci. Ţi-i frică să vorbeşti ca sâ nu pari fals. Cu toate astea, trebuie să vorbeşti. Eu acasă nu mă mai pot întoarce...

— înţeleg.

Ea se gîndea.

— Şi totuşi, n-am nici un cuvînt să nu mă mai întorc.

— Fireşte.

— Cum „fireşte"?

— Adică firesc este şi aşa şi altminteri.

— D-ta ce ai face In locul meu?

— Nu ştiu.

— Eu ştiu.

— Foarte bine.

— Iată ce aş face.

Strlngindu-şi rochia imprejur, ca sări de jos, şi într-o clipă, lu pe marginea prăpăstiei. Adincimea spăimîntătoare o opri un moment. Un strigăt de groază răsună şi o mînă puternică o ridică pe sus şi o aruncă la cinei paşi în urmă.

Totul se petrecu cu repeziciunea lulgerului.

Urania sta căzută grămadă, ca o pasăre împuşcată. El se uita la dînsa în tăcere, nedumirit şi trist de a nu pricepe nimic din biata viaţă omenească. Cu

un minut mai înainte o văzuse pierind de fericire, iar acum alergînd Ia moarte. Se uita la ea încruntat. I se părea un lucru mititel, delicat, spiritual, din care lipsea sufletul robust al doritorilor de a trăi. Şi cu toate astea, avusese energia de *a* voi să moară!...

La ideea morţii, se înduioşe. Se apropie iarăşi de dînsa, îi luă miinile să i Ie încălzească, şi, fiindcă i se părea că e rece toată, se dezbrăcă de manta, o întinse jos şi înfăşură într-însa corpul, acum ascultător, al tinerei femei.

Cu încetul, Urania îşi reveni in simţiri. Cu vocea slabă, il rugă s-o ierte. El ridică din umeri:

— Fireşte că te iert; dar să nu mai faci asemenea lucruri.

— Nu mai fac. Nu ţi-e frig?

El dete din mîini că nu se gîndea acum la frig. Ea insistă să ceară iertare:

— Ar trebui să mă ierţi, chiar dacă mă dispreţuieşti puţin.

— Nu te dispreţuiesc şi te iert. Doresc insă să ştiu din ce amestec de contraziceri eşti făcută?

— Din slăbiciune şi neştiinţă. E adevărat că iubeşti pe Anna?

El tresări. Atîta îndrăzneală il scandaliza.

— Nu răspund la o asemenea întrebare. Poţi Ră umbli?

Ea dete din cap, umilă:

— Nu pot.

— S-apropie noaptea şi trebuie să plecăm.

— Lasa-mă aici.

Cuvintele acelea erau zise cu atîta putere de adevăr, încît tînărul se înfiora. Şi atunci, fără vorbă, o ridică de jos, o strînse bine in manta, o luă în braţe şi porni cu ea.

Drumul la întoarcere, fu mai greu decît la ducere Cu toată povara ce purta cu sine, tinărul cobora încet dar sigur. O putere uriaşe părea a se fi înfăptuit in el; braţele, piciorul, vederea, căpătaseră siguranţă desâvirşită. Nici un pas greşit, nici o mişcare necumpănită.

Cînd ajunseră jos, Urania apucă din nou drumul prin zăpadă. Mergea tăcută Înaintea lui; din cînd în cînd se întorcea să-l vadă.

De îndată ce cărarea se lărgi, ea 11 luă de braţ. O dorinţă neînfrînată de a-l încălzi, de a-l apăra, de a-i face bine, ti umplea sufletul. Nu-şi Închipuise niciodată că un om poate ascunde în muşchii săi eleganţi atîta putere şi mai cu seamă în firea Ba, oarecum efeminată, atita bărbăţie. Vorbe calde ii veneau pe buze, dar nu îndrăznea a le spune. Acesta era tipul bărbătesc curat, în care trăia nobleţea unei rase superioare, rasă in care mai cu seamă puterea trupească, îndrăzneala şi hotărîrea stăpineau totul. Era şi cam ştrengar... Urania işi aduse aminte de Anna, şi o urnbră de tristeţe întunecă lumina ei sufletească. Dar îşi aduse aminte şi de Berta şi de nevasta colonelului, de cîte se ştiau şi nu se ştiau, şi atunci păru a găsi o explicare firească acestui nărav bărbătesc, care, intr-o oarecare măsură, devenea o sarcină publică, o necesitate şi o bucurie naţională.

li veni să zîmbească. Ridică ochii pe furiş către el, şi-l simţi mai mult decît îl văzu, îl simţi frumos şi tinăr, vinovat dar generos, gata la orice sacrificiu; şi atunci, fără să ştie ce face, se lipi de braţul lui şi sărută tunica. I se părea că postavul acela nu era la fel cu al celorlalte haine omeneşti. La urma urmei nici nu era la fel. li veni în minte fracul lui bărbatu-său, şi nu numai că nu regretă nimic din ceea ce se întîmnlase acum în urmă, dar încă sc simţi jenată şi umilitâ de a fi legată, prin cele mai tainice legături ale vieţii, de un om vulgar în toată puterea cuvintului, plebeu, pretenţios şi egoist.

Şi iarăşi ridică ochii către eî:

— Îmi dai voie să-ţi turbur gîndurile cu o intreliare?

El zîmbi:

— De ce solemnitatea asta?

— Fiindcă văd că eşti preocupat.

— Sunt ostenit.

Ea îi strînse braţul sub al ei:

— Pot să vorbesc?

— Te rog.

— Aş vrea să mă inscriu şi eu in societatea doamnelor care vor să te adopteze.

Căpitanul se opri pe loc:

— In care societate?!...

Urania îl sili să înainteze.

— Nu te încrunta. Elena Milescu mi-a vorbit...

— Elena Milescu a glumit.

— Mi-a vorbit cu atîta foc, incit credeam că suntem in preziua unui război...

— Ne apropiem de oţel.

— Cine este prezidentâ?

— Mama pădurii.

— Eşti crud pentru prinţesa Smaranda.

— Nu zic asta.

— Membre suntem noi toate... fiicile pădurii.

Tăcură cu desăvîrşire. Noaptea cădea cu încetul, într-un amurg de fevruarie molcom. Brazii mişcau bolta ramurilor tinere, ale căror vlrfuri, înfiorate ca de reînviere, se scuturau pe vint. Venind către oraş, amîndoi tinerii se simţeau stîngaci şi nereali, parcă s-ar fi coborît dintr-un vis.

Cum ajunseră la otel, portarul le spuse că îi căutau două doamne. Urania încremeni. Cine puteau să fie acele două doamne?

^ Cît stătu un moment să se gindească, toate prăpăstiile li trecură prin minte.

— Cum se numesc acele doamne? întrebă ea.

— Nu ştiu. Erau foarte grăbite. Voiau cu orice preţ să tntîlnească pe d-l căpitan... Atunci, fireşte, le-am spus că d-I căpitan a plecat la Buşteni...

Cuvlntul „fireşte" îl făcu să zîtnbeaecă. Apoi urmă:

— Le-am oferit o trăBură, cu care au plecat şi d-lor la Buşteni.

— Dar altă trăsură ai? Întrebă căpitanul.

— Am chiar două.

— Pentru ce două?

— Una pentru gară şi alta pentru Comarnic.

Urania, îngrozită de apropierea primejdiei, se uita la portar lung, căutind parcă sase bucure şi să profite de şiretenia lui. Acesta li făcu să Înţeleagă că nu

aveau vreme de pierdut. Căpitanul porni spre Comarnic, iar Urania se urcă să-şi ia lucrurile şi porni la gară.

XV

Ieşind de la Porţia, Anna veni acasă. Slugile dormeau. Odăile păreau Încremenite în atmosfera caldă a sobelor, în care lămpile, pe jumătate stinse, răspindeau o pîclă gălbuie. Singurătatea umplea saloanele şi coridoarele.

Anna îşi scoase blana, ridică lumina de la lampă şi chemă o slugă.

In odaia ei de îmbrăcăminte, femeia din casă. lucra. Un vraf de albituri se ridica lingă lampa strălucitoare, mirosind a sulfină. Cum văzu pe stăpină-sc, femeia lăsă lucrul, îi scoase şoşonii, îi luă hainele, o deschie, umblînd cu îndemânare.

— Nu-i nimic pentru mine, Mărio?

— Nimic, cuconiţă.

Anna se dezbrăcă încet. Dusă pe ginduri, vedea in oglin dă cum cădeau lucrurile de pe dînsa şi cum ea, Anna, ieşea ca un fruct copt, din bumbacul unei cutii exotice.

— N-a venit nimeni în lipsa mea?

— Nimeni, cuconiţă.

Femeia ştia bine cine era acel „nimeni", şi, dacă ar fi fost in puterile ei, i l-ar fi adus pe aus. Dar nu putea.

— Du-te de te culcă, Mărio. Ţi-ai clntat cîntecul?

Femeia zîmbi cu supunere. Cintecul ei era cam ca şi al stăplnei sale. Se măritase, coptuţă, după un băiat tinăr, pe care-1 luaseră la armată, şi acum, scara, cin di lucra, repeta aceleaşi versuri, cu glas molcom:

„Un orologiu au-u-nă
Noaptea jumăta-a-te
La castel In poa-a-artă
Oare cine bate?...*™

Şi nu bătea nimeni in poartă, iar ea ofta.

Sărută mîna stăpinii sale şi se duse să se culce.

Anna se giodea la femeia ei, cum s-ar gîndi un doctor bolnav la bolnavul lui. Se isprăvi de dezbrăcat, se culcă, ridicindu-şi capul sus pe perne, ca să poată ceti; luă o carte, încercă să citească, dar peste tot intilnea cuvintele Porţiei: „nu se poate, nu se poate!". Porţia zisese şi mai mult. Oare cum zisese?... „Doamna care m-a luat sub ocrotirea sa, care m-a îngrijit în vremuri grele, care m-a dat după Alexandru, să fi făcut toate astea ca să-mi ia bărbatul?" I se suia tot singele in obraz. Porţia îndrăznise să-i spună astfel de cuvinte? !... Îndrăznise. Dar ce era mai rău era lucrul în sine, era faptul că-i luase bărbatul, că o înşelase şi o înşela pe fiecare zi şi pe fiecare ceas; că Porţia avea dreptate să-i spună ca „era ruşinos şi nelegiuit" ceea ce făcea ea, Anna.

Şi aşa era. Era ruşinos şi nelegiuit.

Anna se ridică pe un cot şi se uită ţintă înaintea ochilor; trebuia neapărat să-şi smulgă din suflet amorul vinovat, care o trudea pe ea şi trudea şi pe alţii. 0 umilise şi o degradase acest amor; o umilea faptul părăsirei şi o degrada gelozia.

Se gîndi să plece; şi, în dorinţa ei de a fugi de sine, se văzu strîngîndu-şi lucrurile şi plecînd. Se ducea la gară, ieşea pe poartă... Dar, la ideea de a se despărţi de locurile unde trăia el, i se strînse inima cu atita putere, încît se înecă. Aruncă învelitoarea de pe piept, răsuflă adînc; apoi se lăsa iar pe perne şi prinse a-şi asculta bătăile inimei. Săraca inimă!,..

îşi plecă ochii eătre pieliţa albă a sinului, sub care zvîcnea eroic singele. Se simţea curată! Singele acela ardea de patimă, dar era generos. Ea ştia că nu făcuse niciodată rău nimănui, că nu înşelase pe nimeni, că nu se murdărise, nu avusese amanţi, nu minţise. Iubea pe un om. Ea il iubea înainte de al fi iubit Porţia. Dar, apoi, ea, Porţia, îl iubea oare cu adevărat?... îşi aduse aminte de felul cum îi vorbise Porţia: 11 iubea! '

Se sculă din pat, se duse la o măsuţă, deschise un sertar şi se întoarse înapoi cu o cutie plină de scrisori. Erau tot felul de bileţele de la Comăneşteanu, răspunsuri la invitaţii, mulţumiri pentru concerte, glume, dar mai cu seamă scuze că nu putea veni. Adevărat: el niciodată nu venea destul de des şi niciodată nu răspundea la scrisorile ei pasionate.

Invîrti din nou biletele lui în mină, se uită lung Ia literile lor, citi pe unele şi sfîrşi prin a lua creionul de pe masă şi a se pune să-i scrie. în trebuinţa ei absolută de a-i vorbi, pretextul era acum nou: îi spunea că vrea să-1 uite.

„Sunt hotărîtă să fug, să mă duc undeva, prin stepe sau prin gheţari, de unde să nu mă mai pot întoarce, cînd slăbiciunea mea sufletească m-ar îndemna să mă întorc. Ştiu bine că din două fiinţe care se iubesc, numai una iubeşte cu adevărat, şi primesc să fiu cu această *una.* Dsr cu o condiţie: să nu mă umilesc şi să nu mă degradez".

Ii aducea aminte de cîte ori avusese ocazie să-1 ierte, şi-] iertase; cum sperase că, o dată însurat, se va linişti; cum avea pe conştiinţă pe Porţia; cum descoperise pe Berta şi o tolerase. Din toate, amorul ei propriu ieşise rănit. Iar acum, ultima lui nebunie cu Urania era dovada hotărîtoare, nu numai a unei absenţe complete a simţului moral, dar încă a unei lipse de cavalerism elementar, ce se găseşte le toate clasele de oameni, la boieri, la ţărani, la turci şi lakafri.

Lipsă de cavalerism elementar i se păru cam tare. Cu toate astea era adevărat! Lăsă creionul din mînă şi se plecă pe pernă închizind ochii.

Fireşte că era adevărat! Ce scuză pot avea oamenii care înşală în amor? Nu numai că n-au nici o scuză, dar încă sunt mai vinovaţi decît cei ce Înşeală in afaceri, fiindcă la cei dinţii răul nu are Îndreptare. Pentru ceilalţi, *plaie d'argent* n'esf *pas mortelle.*

I se păru ciudată zicătoarea *plaie d'argent,* „rană de hani"... Mintea i se fixă pe cuvîntul *rană.* Lumea întreagă este o rană enormă. O rană...

Simţi că adoarme.

Cînd deschise ochii, Urania îi sta înainte, ca aievea. Un simţimînt de nelinişte cuprinse pe Anna, faţă de un

alt simţimînt tot al ei, despre Urania, că era plăcută, elegantă şi sinceră. Cum să lupţi cu propriile tale convingeri?

ţn liniştea nopţii, firea ei semeaţă era biruită de judecata nepărtinitoare ce i-o impunea fondul nobil al inimei. Urania era nevinovată, ca şi dinsa; poate că suferea şi ea.

Amorul ei era o povară prea mare pentru un suflet curat. De ani Întregi, trăia neliniştită, micşorată, turbure. Nu se putea merge mai departe. Adormi din nou. De Îndată însă ce adormi, o luară visurile. îi visă pe amîndoi, pe Comaneşteanu şi pe Urania, fugiţi în lume, rătăcind pe malul mării. Vedea apa cum le sărută urmele pe nisip, iar ea se visa pe sine nenorocită că nu putuse să guste niciodată dintr-un asemenea fel poetic de a trăi. Sau îi regăsea la Crivina, lipiţi umăr la umăr, în fuga săniei. Sau la Sinaia. La Sinaia îi vedea, parcă ar fi fost lîngă dînşii. îl vedea pe Comaneşteanu intrînd semeţ la Urania, apoi lăsînd deodată orice forme la o parte şi ridieind In braţe corpul delicat al tinerei femei. Atunci, ea, Anna, se visa că ţipă. Şi ţipa. In adevăr, dar cum se ţipă In vis, strinsă de gît, pătrunsă de fiori.

Se deştepta tremurînd.

împrejurul ei, noaptea adlncă. în gerul de afară se auzea scîrţlind pasul vreunui trecător întlrziat. Un gol imens, ca prin văzduhul fără de ţărmuri, i se aşeza In suflet, şi atunci nu mai înţelegea nimic: de ce trăia? unde era amorul? ce simţea ea?

li era frică...

Se învelea pină peste ochi, Încerca să se gindească la altceva, pînă ce-o fura somnul din nou. Atunci iar începeau visurile, iar revedea pe Comaneşteanu cu Urania, iar se deştepta tremurînd.

In fine, cu prima lumină a dimineţii adormi de-a binele; in depărtarea voinţii sale ostenite se aşeza hotărirea că trebuie să uite pe Comaneşteanu. Cu ultima licărire a înţelegerii gusta din plăcerea de a adormi, de a dormi adine, de a uita şi a nu mai suferi.

Cind se deşteptă, a doua zi, o hotărlre nouă se statornicise in gîndul ei: plecarea la Sinaia- Trebuia să plece la Sinaia cu orice preţ. Ura pe Comaneşteanu. detesta pe Urania. Somnul binefăcător ii dăduse violenta dorinţelor reale. Vrea să-i întîlnească pe amîndoi. Vrea numai atit: să-i Întîlnească...

Înainte de a pleca la gară, o idee ciudată ii Încolţi in minte, care i se păru cu totul strălucită: de a lua pe Berta cu sine. în unghiurile ascunse ale sufletului,. bunul-simţ protesta împotriva călătoriei Ia Sinaia. De' aceea, trebuinţa unui tovarăş. Berta o garanta tn contra dojenelor lui bărbatu-său; apoi Berta era prinsă şi ea, zicea Elena.

La ideea că Berta era prinsă şi ea, Annarămtnea locului, cu nesiguranţă tn suflet şi ură Împotriva Bertei. Ură, dezgust şi nesiguranţă! La atîta ajunsese.

Cu toate astea, o putere mai presus de puterile sale,, o mina la Sinaia. Şi la Sinaia nu se putea duce singură, nu Îndrăznea, nu ştia cum să umble, ce să facă.

La primele cuvinte ale Annei, Berta Înţelese tot. Se hotărî numaidecit să plece, făgăduindu-şi să ajutepe toată lumea a ieşi din încurcătură.

Drumul fu o pedeapsă pentru amindouă- Anna se deştepta din cind in cînd din nebunia ei, şi atunci se întreba ce caută lingă ea, in public, amanta bărbatului său; Berta, care spera să liniştească lucrurile, se simţea luată de apă, gîndindu-se necontenit la Urania.

Trenul ajunse în gara Sinaia cam sub seară. Anna se' dete jos din vagon, dirză, dar atît de mişcată, încît de-abia respira. Berta venea după dinsa.

Se urcară amindouă într-o trăsură, cu vălurile groasetrase peste obraz şi porniră către otel. Cu cît Înaintau, cu atît Anna Îşi pierdea cumpătul; Berta o simţea,, o Înţelegea, şi se substituia, cu voinţa ei, voinţei ce-' leilalte. Anna tremura. S-ar fi (ntors înapoi, dacăi nu i-ar fi fost frică de a părea ridiculă Bertei. Cu atît mai mult s-ar fi întors înapoi, cu cît (şi da seama că, acum, Berta lucra oarecum pe socoteala ei personală» era geloasă pentru sine...

— Aş dori, dacă se poate, să nu mergem de-a dreptul la otel.

Berta clipi din ochi. înțelese că era surprinsă în propria ei pornire, şi îi fu milă de Anna.

— Să mergem la otel, liniştite. Vă încredințez că nu vă recunoaşte nimeni...

Anna nu mai zise nimic. Ajunseră la otel. Berta umbla cu îndemînare, alese două camere, dete un nume închipuit: „domnişoarele Keller", apoi se cobori, ceti lista călătorilor, care se reducea la cîțiva lunateci de iarnă, printre cari numele Un Comaneşteanu; întrebă foarte firesc despre el şi despre doamna ce-I însoțea, şi, află că plecaseră amîndoi la Buşteni.

Va să zică ştia tot.

La un moment dat, gîndul ei bun era să încurce ițele, căci, spre a nu întîlni pe Comaneşteanu cu Urania, voia să schimbe adresa dată de portar şi să meargă tocmai pe urmele lor. Ispita însă fu mai puternică decît gîndul bun. Astfel se suiră amindouă într-o trăsură şi porniră către Buşteni.

Pe pîrtia albă, ochiul lor cerceta drumul de departe. La fiecare sanie, Anna tresărea, şi numai după ce se încredința că nu erau ei, răsufla. O trăsură ce venea dinspre Buşteni, cu coşul ridicat, o făcu să tremure cîteva mari minute, iar cind ajunseră în dreptul ei, să închidă ochii:

— Ei erau? intrebă ea, galbenă ca ceara.

Berta, care nici ea nu trăia mai bine, dete din cap că nu erau ei.

în fine, ajunseră la Buşteni. Lume puțină, oameni ce munceau ; nimeni care să semene cu cei doi călători.

Trebuiau să se întoarcă.

Preocupate amindouă, tăceau, neştiind ce să creadă. De unde pînă aci, Anna dorea să nu-i întîlnească, — acum, cind ştia că nu-i mai poate întîlni, voia să alerge după ei.

Stau in mijlocul drumului:

— Dar dacă vor fi mers pină la Predeal, ca să li se piardă urma !...

— Se poate, răspunse Berta.

— Sau poate chiar pînă la Braşov.

— Nu cred. D-l căpitan era în uniformă...[2]*

— Ce e de făcut?

— Să ne întoarcem.

Trebuiau să se întoarcă!...

Tăcute, singure, aproape urîndu-se, umblau pe valea Prahovei in lumina îndoielnică a serii, mirate de întinderea nesfirşită a drumului, care, cu puțin înainte, le păruse atît de scurt. Roatele scrişneau pe zăpada bătătorită, înfiorînd nervii cei mai sănătoşi. Caii erau osteniți. Birjarul se oprea la fiecare cinci minute.

Cînd ajunseră la otel, exasperarea lor era la culme.

Trecînd pe lingă loja portarului, Anna luă numărul camerii lui Comaneşteanu, şi se duse drept la el. Berta se ținea după ea.

Prin coridorul întunecos, se vedea pe geamul de sus al uşei, pîlpîind o lumină uşoară. Anna bătu la uşă. Era galbenă ca făclia de ceara. Inima ei zvîcnea ca în pieptul unei turturele prinse.

Aşteptă cîteva secunde. Dacă s-ar fi deschis uşa atunci, ea simțea că s-ar fi prăbuşit ca o zidire fără temelii. Dar uşa nu se deschise. Aşteptă încă puțin. Apoi iar bătu.

Auzea înăuntru — sau i se părea că aude — zgomot surd, şoapte. Işi lipi urechea de lemn: desigur. Făcu un semn mut Bertei să asculte şi ea. Berta răspunse din cap că auzea zgomot.

Atunci se statornici în mintea Annei ideea că erau acolo amîndoi, Comaneşteanu şi Urania, şi fără a mai ține socoteală de nimic, bătu violent în uşe. I se părea că aude şoapte şi rise te. Se retrase cu un pas, ca să vadă dacă odaia era In adevăr luminată. Incredințindu-se că era luminată, reveni şi bătu cu pumnul. Bătu şi zgudui uşa atît de tare, încît chemă luarea-aminte a oamenilor din otel. Veni o chelnăriță, mirată, cu un aer batjocoritor:

— Ce poftiți, cuconiță? De ce scuturați uşa aşa?!...

Anna era cu sufletul la gură:

— Să deschidăl

— Cine să deschidă?

Zicind astfel, femeia luă o cheie de la briu, descuie si trinti uşa de perete:

— Poftiți.

Înăuntru nu era nimeni. Soba ardea duduind, iar pe portița de jos lumina un colț al camerei. Berta, rămasă la o parte, zîmbea încremenită.

XVI

Pe o dimineață limpede de fevruarie, Anna, singură In odaia ei, se uita din pat la munții din față, acoperiți de zăpadă, cum se luminau de fîșii de aur, pe cînd alții, in fund, ieșeau din umbra violetă a depărtării. Era singură, tristă și bolnavă. Dar, de cîteva minute, de cind plecase Berta, parcă se liberase de o greutate. Se ridicase pe un eot să audă cum pornea trenul din Sinaia către București. Plecase!...

De la scena de pe coridor, cind chelnărița își bătuse joc de sufletul ei, iar Berta găsise mijloc să zîmbească, Anna nu mai putea s-o mai vadă. Ca să se scape de dinsa, o trimisese cu un bilet către Elena.

în mizeria ei, cea dinții ființă la care se gîndi, fu soră-sa. Tanti era delicata, blinda, iertătoarea Tanti. Ceru hîrtie și se puse să-i telegrafieze. După ce expedie telegrama, îi veni în minte să-și facă testamentul, pentru Tanti. Ce copilărie! Parcă Tanti nu era moștenitoarea ei firească! Da. însă Tanti avea niște idei extravagante, vrea să-și lase averea pentru 'scopuri războinice, [...] iar, în fond, Comăneșteanu.

De cîteva ceasuri nu se mai gîndise la el, preocupată de a se desface de Berta. Acum Ii răsărea in minte, deodată, infam și măreț cum era. O trebuință absolută de a-l vedea, prinse ființă în sufletul ei, o trebuință de-al vedea și de-ai spune liniștit că „s-a sfîrșit", că putea să se întoarcă acasă la soție, fără ca ea, Anna, să mai roșească. își aminti de Porția și de scena de la ea. Tot singele i se sui în obraz. "Vorbele Porției o răniseră adînc și o răneau și acum. Era aproape o fericire ceea ce se întîmplase acum la Sinaia: umilința ei definitivă. Se sfîrșise tot. Se sfîrșiae sau trebuia să se sflrșească.

Dar Urania?

La urma urmei, ce dovadă avea că Urania fusese la Sinaia? Nici una. Nu-l mai bănuise și altă dată degeaba, cînd cu femeia colonelului? Intr-o clipă de îmbunare, își zise că adevărata cauză a nefericirei sale era ea însăși; că el era un om ca toți oamenii.

Zîmbi. Se judeca singură și se găsea fără caracter. Dacă ar îi venit atunci el, și i-ar Ei cerut iertare, mărturîsindu-i adevărul, ea l-ar fi iertat. Atîta era de slabă!...

Anna ridică fruntea.

Nu ! Nu mai era slabă! Nu trebuia să mai fie slabă!

Cind își aducea aminte de camera goală In care duduia focul din sobă; de vorbele femeii de serviciu „ce scuturi ușa așa?"; de zîmbetul Bertei; de popasul din Bușteni — se simțea acoperită de ridicul, acoperită, copleșită, îngropată în ironia șuierătoare a soartei și a oamenilor.

O durea capul și cădea pe pernă. Dar se scula, indignată.

Nu mai era slabă !

Suna și cerea jurnalele toate, românești, străine, de mode, de sport. Apoi își comanda masa.

Orce s-ar fi intîmplat cu ea, vrea să iasă din robia în care trăia. Și nici nu era nevoie de atîta zbucium. Trebuia să se hotărască, și nimic mai mult.

își aruncă ochii pe zidurile odăii. Erau cenușii. Niște biete întorsături de linii, ce s-ar fi chemat probabil ***liberty,*** dar cărora le era frig, făceau un chenar sărăcăcios pe la colțurile bagdadiei.

Băgă de seamă că geamurile nu se lipeau. Sări din pat și strînse bine ivorul. El... dacă ar fi putut ea să mai înceapă încă o dată a trăi, ce bine ar fi știut să trăiască !... Mai intii de toate nu ar mai fi iubit. Sau, în toate cazurile, ar fi iubit pe un om care să nu fie iubit de toate femeile, li veni să surîdă de eazuistica asta: „In toate cazurile". Nu. Era mai sigur să nu iubească de loc.

Pe la 12 primi răspuns la telegrama sa urgentă. Elena venea cu cel dinții tren.

Știrea asta o neliniști. Elena era sora ei, singura ei rudă de sînge; era Tanti; curata și suava Tanti, pe umărul căreia plingea, cînd nu mai putea să lupte; care o mînglia sau o dojenea, — dar care mai cu seamă o

ierta. Insă viaţa surorei ei, netedă ca o apă, era o protestare veşnică împotriva vieţii ei turburate.

Către seară sosi trenul de Ia Bucureşti. Anna il pîndea de sus, nerăbdătoare de a vedea pe soră-sa cit mai curînd.

în fine, se auzi bătînd la uşe; şi Elena intră. Era palidă, nedomirită şi nerăbdătoare, neştiind nimic de plecarea Annei. Se aruncă de gîtul soră-si, o mîngiie, ii strînse minile într-ale sale întrebind-o necontenit:

— Ce este? Ce s-a întîmplat?

Anna plîngea, încet, prelung, cu deznădejdea oamenilor pierduţi fără speranţă.

— Ce s-a întîmplat, dragă? întreba Elena.

— N-ai văzut pe Berta?

Elena se opri, serioasă, şi se uită la Anna.

— Care Berta?

Anna, ca atinsă de sfircul biciului, ridică ochii.

— M-am rătăcit dc tot, nu-i aşa?

— Nu zic că te-ai rătăcit, ci numai intreb.

— Berta, amica mea Berta... soţia nelegitimă a soţului meu.

— A!... Amanta lui Iorgu.

— Dai Amanta lui Iorgu.

Elena începu să priceapă.

— Şi doamna asta trebuia să vină la mine?

— Doamna asta trebuia să vină la inălţimea-voastră, da.

— Ca să-mi spună?

— Că ai o soră pierdută.

— Ştiam.

Anna, biruită, se lăsă pe perne şi închise ochii. Elena se uita la dînsa, ţintă, aşteptînd. După o clipă Anna întinse minile.

— Eleno, nu mai am pe nimeni decît pe tine. Fie-ţi milă.

Elena îşi aruncă manşonul şi pălăria şi veni lîngă sorâ-sa, îi luă mînile şi i le sărută:

— Spune, dragă, spune. *

Anna dete din cap:

— Tu nu-nţelegi.

— Totuşi spune; poate să înţeleg.

— Mă înşală.

— Ştiu.

— Acum de curînd, nou de tot, aici.

— Ştiu.

— Cum ştii? Va să zică e sigur.

— Ştiu că ai bănuiala asta!

Anna se uită la soră-sa.

— Ah, Eleno, te joci cu mine. Cum se vede că n-ai iubit niciodată!

Elena se înroşi:

— Cel puţin o dată, zise ea, încercînd să glumească.

— Pe Milescu. E cam de mult.

— Şi de unde ştii că n-am mai iubit de-atunci?...

Anna dete din cap:

— Dacă ai fi iubit, m-ai Înţelege. Nu se poate să iubeşti, fără să fii geloasă.

— Şi de unde ştii că n-am iubit şi n-am fost geloasă?

— Fiindcă nu se poate să Iii geloasă in gind.

— Trebuie numaidecit să faci scandal prin oteluri?

Anna se încruntă:

— De unde ştii că am făcut scandal?

— îmi închipuiesc.

— De unde-ţi inchipuieşti?

Elena înălţă din umeri. Anna urmă.

— N-am făcut nici un scandal, ci numai am suferit. Am suferit toate chinurile geloziei, toată mizeria inimei sfărîmate, toată umilinţa femeii părăsite. Şi nu mai pot. Nu mai pot. Vreau să uit, vreau să fug.

Apoi cu glas stins, Anna urmă:

— Dacă tu ai fi iubit, m-ai înţelege, m-ai ierta şi m-ai ajuta.

Elena se uita la dinsa, ca în vis, roşie la chip, cu mînile tremurînd. Apoi, încet, plecîndu-se pe genuchii Annei:

— Linişteste-te. Eu am iubit si iubesc şi acum.

— Tu!!

— Da, eu.

— Nu se poate!

_ Se poate atît de mult, încît, dacă n-as fi curată la suflet, aş fi in drept să te urăsc.

— Iubeşti pe Alexandru?!

— Da.

Elena căzu cu capul pe brațele Annei. Anna, încruntată, sălbatecă, se ridică pe perne:

— Nu se poate! Nu e omeneşte cu putință!... Şi de cînd asta?...

Elena nu mai răspunse.

— El ştie ceva?

Elena se cutremură cu tot trupul, parcă ar fi răspuns cu un *nu* formidabil.

Atunci Anna, uitindu-se la soră-sa, căzută pe brațele ei, la bietul ei păr, Împrăştiat în bucle timide, pe învelitoarea neagră, la corpul delicat, in care inima bătea să rupă pieptul, — îi Înconjură capul cu brațele şi o sărută îndelung. înțelese că pot fi taine şi dureri mai mari decît ale sale, cu atît mai mari, cu cit sunt mai ascunse.

Dar Anna nu pricepu niciodată că poate fi o plăcere, pentru unele suflete rari, de a nu mai ascunde taina vieții lor, pentru a Înlesni pe a altora.

Pe poarta deschisă, conu Ghiță Dedulescu intră ca la el acasă, cu minile la spate, fluierind încet şi uitîndu-se în dreapta şi în stînga, la butucii plini de struguri. Pe aleea împietruită, copacii **plini** de fructe se urcau la deal, acoperind drumul, ca o boltă, cu ramurile lor încărcate de mere şi de pere. Conu Ghiță Dedule&cu sc oprea în capul **linieloT,** se **uita** la vița răstienită, la pămînLul zdrumieat, pe care **nu** se zărea nici o buruiană, la sîrma întinsă deopotrivă, cu cheile la rind şî tumumgii traşi la sfoară. Ei da din cap, ca un om cuminte ce era, şi mergea la deal, uimit de regula, de Îngrijirea **şi** de florile ce creşteau pe marginea haturilor. Plantația se urma pe coasta răsturnată în soare, pînă sus, în preajma pădurei. Nu mai era o vie, ci o moşie plantată cu viță americană.

Pentru conu Ghiță Dedulescu, care nu numai nu se lăcomise să cumpere viile filoxerate ale vecinilor, dar nu-şi replantase nici partea de pămînt rămasă de la părinți, ideea fratelui său, Lascar Dedulcscu, de a pune o avere întreagă în vie americană, era nebunie curată'. El băgă de seamă cîteva **rînduri** de butuci, cu frunza tămîioasă, dar cu strugurii **roşi.** Se opri să guste. Atunci, ca din pămînt, ieşi **un** turc, cu puşca in spate şi hamgerul la brîu.

— Puftiți, buiarule: asta busuioaca roşcovana. Scrie la tablă.

Conu Ghiță Dedulescu ceti pe o tinichea văpsită:

„muscat de Frontignan". Gustă din strugure şi-1 găsi minunat. Dete iar din cap, ca un om cuminte, la nebuniele femeilor.

— Bun, turcule, dar scump.

— Scump, buiarule, a ma face.

Conu Ghiță se uită la turc. Era tinăr şi părea de treabă. Iți aduse aminte că-1 cunoscuse şi că-1 chema Mustafâ.

— Iar ai venit în serviciu la frate-meu?

— Ai venit.

— De la Turtucaia?

— Turtucaia.

— Ce-ți face cadina?

— MulBiumeste. Si cocona boiarului?

— l,a Bucureşti, Mustafâ.

Acest fel prietenesc de a **Be** întreba unul **pe** altul de cadînele lor, făcu pe Ghiță Dedulescu săsurîdă. A lui era rămasă la Bucureşti, şi, la drept vorbind, nimeni nu se plingea[2]. Mergînd înainte, cu turcul după el, eonu Ghiță dete de altă tăblie văpsită: „cabernet sauvignon"; mai la deal, alta: „chasselas rose"; mai sus, alta: „merîot"; in fine, altele: „semillon, clairete, foile blanche". Toate pe franțuzeşte.

— Oaie ce scrie aici, Mustafâ?

Turcul se uită înapoi, la fiecare tarla, şi încercă să explice:

— Asta, boiarule, ***cărblnet;*** asta, ***ciauş-ață;*** asta ***mierloi;*** asta ***sisa cttpri;*** asta ***crăcănată,*** boiarule.

— Crăcăna, Mustaiâ?

— Crăcăna, boiarule.

Conu Ghiță rîdea şi gusta din struguri cu poftă, uitînd că erau străini şi mai cu seamă „franțuji". Dete peste o tăblie cu nume nemțesc: „Rhein Riesling"; apoi altele cu nume româneşti, necunoscute prin podgoria lor: „gordan, crîmpoşie".

„Fleacuri", gîndi el, şi merse mai departe.

Aleea se urca în linie dreaptă, pină la un cot, de unde se ivea casa boierească, aşezată pe culmea dealului, în răscrucea vederilor, înainte de-a coti la stînga, conu Ghiță Dedulescu auzi pasul unui cal şi se

pomeni cu un cîine în spate, care era să-1 dea jos. Turcul strigă la cîine:

- Torni! GeanabetM

Dar cîinele se juca. Era un brac irlandez enorm, cu pete negre-violete, cu un piept voinic, cu nările tremurind în vint. El se uita la conu Ghiță, parcă aşteptind o vorbă prietenească, pentru a-î sări din nou în spate. Tot atunci ieşi de după cotul aleii, calul care suna din copite, umbllnd la pas şi legănlndu-şi cavalerul pe şoldurile lui puternice. Era o frumusețe. Negru-rotat, cu pete luminoase in păr, cu ochiul viu şi nările aprinse, îşi purta stăplnul cu un fel de mîndrie voinicească, parcă s-ar fi coborît amîndoi de la curțile domneşti ale lui Paloş-vodă. Cavalerul, un tînâr modern, cu pantaloni englezeşti strînşi de genunchi, cu fişca sub braț, era atît de bine aşezat In şea, încît făceau un tot unic, ca un singur ins pornit să cucerească fericirea de veci.

Conu Ghiță işi recunoscu nepotul şi deodată i se umplură ochii de lacrămi. Băiatul, dc îndată ce văzu pe unchiu-său, sări jos şi veni la el:

— Bonjour, oncle.

— Bravo, Alecule!... Eşti de două zile la Faraoane şi nu te-am văzut încă!...

— Tocmai la dumneta veneam.

— Vorbe !...

— Uite caietul...

— Bravo.

Cuvintele se Înecau în sărutări şi imbrățişeri. Bătrinul se da la o parte şi se uita la băiat, de sus şi pînă jos:

— Te-ai făcut mai frumos!...

— Merci pour le „mai".

— Nasul cam strîmb...

Bâiatul se uită, rîzînd, la unchiu-său, fiindcă se zicea câ-i semăna in toate, dar mai cu seamă la nas.

— A cui e vina?

Bătrinul rîdea cu poftă, şi se pleca spre băiat să-I sărute, turburat de plăcere şi de emoția artistică a lucrurilor frumoase ce sunt ale noastre. Calul, ținut

de turc, se fărîma pe loc, muscîndu-si zăbalele şi chemind dintr-un picior, ca-n poveste.

— încalecă, Alecule.

— Mergem pe jos, unchiule.

— Nu se poate.

— Ba se poate foarte bine. Trimit calul la grajd cu Mustafâ şi noi mergem pe jos.

— încalecă, îţi spun... Du-te de-ţi fă primblarea şi apoi vino.

Băiatul nu mai zise nimic. Apucă friul, puse piciorul in scară şi încăleca, cu o atit de elegantă indeminare, încît unchiul rămase încremenit de frumuseţea mişcării. Se luă după el, pe jos, rnîngîind gîtul calului şi vorbind:

— Ai intrat la minister?

— Da.

— Unde-i frate-tău?

— In Dobrogea. Se pregăteşte de scoală militară.

- Da?!

— Trebuie să-şi facă serviciul militar... Sans compter, mo» oncle, qu'il faut battre Ies boches...

Rostind aceste cuvinte, tînărul dete pinteni calului, care sări ca o panteră. Bătrînul, jumătate supărat, jumătate rîzînd, il chemă înapoi:

—Sunteţi nişte nebuni!...

— La Alha-lulia, unchiule!

Conu Ghiţă dete din cap:

— Te-ai molipsit de la nevastă-mea.

Apoi, rupînd din cărare două crisanteme, se apropie de capul calului şi i le înfipse la ureche, sub catarame.

— Mergi sănătos... la Alba-lulia. Dir nu intirzia.

Şi cum tînărul se pregătea să plece, unchiul îl mai chemă o dată:

—Alecule, toate sunt în regulă. Am dres clapele şi am ridicat pedala.

— Singur?

— De ce nu?

— Foarte frumos. Viu numaidecît.

— Vino. Lasă-mi caietul de note.

II

Fraţii Deduleşti, Ghiţă, Take şi Lascăr, învăţaseră carte în străinătate. Cei doi dinţii fuseseră trimişi de tatăl lor, Iordake Dedulescu, in Germania; cel din urmă mersese singur in Franţa, după moartea tatălui său[s].

Conu Ghiţă învăţase dreptul şi ajungese la cele mai înalte trepte judecătoreşti; iar acum. retras de la Curtea de Casaţie, trăia la ţară, în insăşi casa în care se născuse, el, şi tatăl său, şi tatăl latălui său, toţi boierii Deduleşti de dreaptă pomenire.

Conu Take, fratele de-al doilea, învăţase medicina. Dar să vede că n-o învăţase toată, or că nu bătea cu doftoriele, — fapt este că se ţinea de vinat şi numai de vinat. Aşezat la altă curte boierească, pregătită de tată-său, în preajma aşezămîntului de baştină, ducea o viaţă de burlac, neînsurat, nedăscălit, liber ca ciuta din munţi.

Conu Lascăr, cel de-al treilea Dedulcse, învăţase tot ***dreptul,*** dar la Paris, — prin urmare puţine ***Partdecte*** şi multă ***procedură,*** care, unită cu ceva politică, îl dusese în Parlament. Se însurase bine, cu avere mare, şi avusese doi copii, pe tînărul ce-I întîlnim călare la începutul povestirei şi pe fratele lui, ce sta să intre în şcoala militară. Şi acest de-al treilea Bedu- F) lese trăia tot în preajma aşezămîntului de baştină din Faraoane, unde îşi zidise curţile lui şi-şi plantase o moşie întreagă cu viţă americană, după povaţa francezilor.

Conu Ghiţă şi conu Take nu replantaseră nimic, mai intii fiindcă nu aveau nevoie, apoi ca să nu să zică că s-au luat după fratele mai mic şi după maimuţăriele lui franţuzeşti.

Aceşti trei vlăstari ai unui neam mare nu se înţelegeau intre ei. Conu Ghiţă ridea de conu Take, de caii, de cîinii şi de prepeliţele Iui; conu Take ridea de conu Ghiţă, de cucoana, de Casaţia şi de justiţia lui: amîndoi rîdeau de conu Lascăr, de politica lui, dar mai cu seamă de via americană plantată de franţuji, păzită de turci şi euleasă de jidani.

Singurul punct asupra căruia se înțelegeau pe tăcutele, era dragostea de cei doi băieți, fiii lui conu Lascăr şi nepoții lui conu Ghiță şi conu Take. Pentru aceştia, fiecare, pe față sau pe ascuns, se întrecea să-i alinte, să-i atragă la sine, conu Ghiță cu muzica, cu astronomia şi cu *Pandectele,* conu Take cu vînătoarea şi cu caii. S-ar fi zis că natura omenească era cu hotărîre păcătoasă, deoarece conu Take avea mai multă trecere decît conu Ghiță. Cu vremea insă, băiatul cel mare începu să priceapă firea unchiului muzicant. Se apropia de el pe fiecare zi mai mult, atras de marea căldură sufletească a bătrînului, de îndemînarea lui Ia toate încercările de artă, de naivitatea cu care credea că *Pandectele* sunt izvorul întregei înțelepciuni omeneşti, iar astronomia muza singurătății.

Pe casele bătrîneşti de Ia Faraoane, cu zidurile de mănăstire, conu Ghiță ridicase o turlă cu patru raiduri, de se vedea din malul Rimnei pînă-n malul Şiretului, iar din cimpie, tocmai de la Hanul lui Conaki[4]. Cînd privea din balconul de sus, podgoria toată, Odobeştii şi Panciul la stingă, pe malurile Milcovului, ale Şuşiței şi ale Putnei; cînd vedea, în față, oraşul Focşani, gările de pe calea ferată, podurile de pe ape, munții de peste Dunăre; cînd se întorcea spe apus şi coprindea cu ochii codrul, pină la Malul Caprei, plin de văi întunecoase, de corhane rupte, de taină şi de turturele conu Ghiță ştia cu siguranță că acesta era locul cel mai frumos de pe pămînt[5], iar omul fără nevastă un împărat.

Cum se topea zăpada şi începeau piersicii să înflorească, conu Ghiță îşi lăsa cucoana la Bucureşti şi venea la Faraoane. Mai întotdeauna venea cu el o fată a neveste-si din prima căsătorie', care trecea drept lunatecă. Ea, săraca, era numai ostenită de suceala mă-si, de goana ei după mode şi de minciunile lumei. Cum venea la țară, se ducea la schit, unde maicile o chemau Evlampia, deşi ea se numea Eliza.

Rămas singur, eonu Ghiță deschidea ferestrele, să iasă mirosul de femeie, care mâzgăleşte văzduhul. Apoi prindea să citească sau să cînte, or se uita în lungul vremei călătoare.

Turla avea trei odăi, una peste alta: jos era biblioteca, la mijloc muzica, iar sus, odaia de culcare, cu un balcon în răsărit şi miazăzi, sub arcuri şi stîlpi, ca la Cozia. Toată vara, boierul dormea aci, răsfățat In boarea pădurilor. De cu primăvară, îl adormeau privighitorile şi-1 deştepta cucul, iar prin iunie, cînd înflorea via, aproape nu mai închidea ochii. Atunci se urca în pod unde-şi avea astronomia şi se cufunda în lumea stelelor. Cîteva cunoştințe căpătate din cărți poporane îl ajutau să găsească partaluri de cer cunoscute, constelațiuni prietene, pe Jupiter strălucitul'. Cind se lumina de ziuă, se cobora, ostenit, pe treptele de piatră şi, înainte de a se culca din nou, se uita, încremenit, la redeşteptarea măreață a naturei. Cum se poate să imbătrînească, el, omul, care citeşte în stele şi are suflet pentru tot restul universului?! Citeodată, Venere, in chip de luceafăr al dimineței, sclipea din focul făpturei sale neprihănite, inotînd prin nemărginire către Soare.

Către Soare!

Şi fiindcă în fiecare om arde propria lui năzuință către lumina unui ideal, bătrinul îşi legase cugetul său curat de adolescentul ce părea că întruchipează arta şi tinerețea, tinerețea In sine şi tinerețea In neamul lui, al Iui, de boier Dedulesc, cu nasul cam strlmb, dar cu sufletul drept.

Cînd, dar, se auzi tropotul calului în curte, conu Ghiță se repezi pe scări, dar, pină sâ se foiască el, pintenii sunau pe treptele de piatră, iar glasul tînărului ridea, răspunztnd la mîngîierea bătrînului fecior polonez, care, cu mina Ia gură, rostea încet: „nu s-a mai puminit aşa ceva". Conu Ghiță strigă la el:

— Heinrich, dă drumul băiatului... şi trimite sus dulceață.

„Trimite" InBemna să nu se urce el, care, din dragoste de băutură, suferea de şale.

Bătrinul şi nepotul intrară într-o cameră boltită,, cu pereții albi, aproape fără mobile, în care domnea un piano, în mijlocul a tot lelul de instrumente cu coarde, violoncele, vioare, viole, mandoline de toate

mărimile, o balalaică, o ţitera, si teancuri de note pe stranele de lemn dintre ferestre*.

Conu Ghiță puse minile amindouă pe umerii băiatului, se uită la el cu nespusă dragoste şi zise:

— Ei, bre omule !?...

— Pînă acuma, pace, unchiule.

— Iar bine. Credeam că aţi înnebunit cu toţii.

— Încă nu. Dar sper că în curînd o să luăm cîmpii.

Unchiul da trist din cap. Tînărul se uita cu plăcere la instrumentele ce umpleau casa şi glumi mai departe:

— Mergem drept la Budapesta* I

— Mergeţi la Golia.

Tînărul se uită la el zîmbind:

— Ce oraş din Transilvania e acesta?

Unchiul rîdea cu poftă:

— Turnul nebunilor de la Iaşi[10].

— Numai la Iaşi sunt asemenea clădiri?

Bătrinul se făcu că se repede la el. Tînărul îl primi în braţe, rîzînd:

— Ţi-am comandat luneta la Paris: 108 milimetri, aceea cu care se servea Napoleon in 1804.

— Chiar aceea?

— Ga focar.

— Ce lungime?

— Un metru şi 60. Picior de fontă, greu. Va trtbui să mai zideşti ceva, ca s-o aşezi bine. Umbli cu dînsa prin cer, ca prin Odobeşti. Ce-i cu mandolina asta in trei colţuri, unchiule?

— O balalaică.

— Aceea despre care vorbeşte Tolstoi?

— Aceea.

— Cînţi dintr-insa?

— Zdrăngănesc.

— Ia cîntă din ţiterâ, te rog.

— Nu mai cint.

— Te rog.

— Nu mai vor degetele.

— închipuieşte-ţi c-ai fi la Miinchen, cu Hilda.

Bătrinul făcea un haz nespus, fiindcă povestea cu Hilda era o comicărie sentimentală, pentru care părăsise *Pandectele,* iar conu Iordake Dedulescu era cit pe-aici să pornească de la Faraoane în Bavaria.

— Era blondă, unchiule?

Bătrinul deschiscsecutiaţiterei şi umbla cu minerul pe cheile coardelor, vorbind încet:

— Era cum era. Ce-a fost s-a dus.

Deodată coardele începură a tremura, cu o vibrare argintie atît de transparentă, incit tot Tirolul răsărea din visuri. 0 dulce îngîimare de sunete duble înfiripa pe Hilda, „blondă cu ochii negri şi albă ca o fee", de s-ar fi zis că amindoi, unchiul şi nepotul, o vedeau aidoma.

— Parcă o văd, unchiule.

Bătrinul dete din cap. Tînărul urmă:

— „Un cap frumos de înger, pe umeri de femeie[11]".

— Versuri de Nicoleanu.

— De la Domenii?

— Nu. De la Băzboi. Asta se face în armata noastră: poezie.

— Ce bine!

— Poezie în armată?

— Da. Mai cu seamă[18].

Bătrînul se opri din cintat:

— O **Bă** vă bată ungurii ca pe voi.

— Te duc în triumf la Alba-Longa carpatină, te duc pe malurile Streiului, unchiule, să cînţi din ţitera la Sarmizegetuza.

Apoi, apropiindu-se de el şi atingîndu-1 de braţ:

— Unchiule, oare ce-ar fi făcut tanti Florica, dacă ar fi cunoscut pe Hilda?

Bătrînul se scutura tot, de ris, punînd ţitera in cutie:

— Nu mai spune prostii, Alecule, şi treci la piano.

— Cum edumneaeibunălasuflet, i-ar fidat stricnina.

— Treci la piano.

— Ai dres pedala?

— în regulă.

Tînărul se aşeză la piano şi trecu cu mînile pe clape, deşteptînd parcă sufletul adormit în el. Instrumentul răspunse cu supunere, înşirîndu-şi sunetele ca mărgăritarele din mătăniele unui mag.

NOTE ŞI VARIANTE

Ideea unui ciclu de romane s-a precizat în conştiinţa Iui Duiliu Zamfirescu mai tlrziu, după ce primul dintre ele, *Viaţa la ţară,* era aproape de sfirşit. Chiar atunci, el nu intenţiona propriu-zis un ciclu, ci o continuare a romanului aflat în lucru, pentru care biografiile eroilor şi întlmplările se dovedeau prea abundente. Abia cind scrierea lai *Tănase Scatiu* n-a izbutit să rezolve decît «na singură dintre liniile acţiunii rămase in suspensie în romanul anterior, ciclul s-a conturat, deocamdată cu trei romane, care se opreau o dată cu moartea eroului central, Mihai Comăneşteanu. In acest moment, ciclul purta, în mintea autorului, titlul generic: *Istoria Comăneştenilor,* menţionat ca atare în prefaţa primei ediţii a romanului *Viaţa la ţară* — 1898 — moment în care şi cel de-al treilea roman al ciciului era scris şi publicat în *Convorbiri literare.* La această data autorul nu mai intenţiona, deci, să continue ciclul, lucru care rezultă clar şi din scrişorile sale către Titu Maiorescu. Lucrarea rămînea acum ceea ce el Însuşi definea: un document social şi uman al vieţii contemporane, al participării categoriilor fundamentale, considerate de scriitor ca alcătuitoare ale poporului român, la războiul din 1877, cel mai mare act din istoria Ilomânici moderne, după revoluţia de ia 1848.

Trecerea anilor de o parte, iar de alta faptul că lăsase totuşi neclaritate destinele cltorva din personajele feminine din romane, fiecare dintre ele cu caractere interesante şi cu drame intime distincte, l-au determinat să reia ciclul, mai întîi din perspectiva evoluţiei acestora; curind insă faptele au impus desfăşurări epice mai mari, şi In primul rînd axarea intîmplărilor pe o problematică de primă importanţă, de felul celeia din primele trei romane. Social-naţional în acestea, sensul ciclului întreg devine predominant naţional în următoarele două romane şi cu atît mai mult în cel de-al treilea (oprit la primul capitol], astfel încît scriitorul avea dreptate să formuleze în aceste cuvinte obiectivele ciclului său, în prefaţa ediţiei din 1914 a *Vieţii la ţară :* „în glndul meu se statornicise de mult hotărîrea de a înjgheba ceva trainic, care să fie icoana vieţii noastre româneşti [...] Am scriscinci romane, şi anume: *Viaţa la ţară, Tănase*

Scatiu, In război, Îndreptări şi *Anna,* care se pot ceti fiecare aparte, dar cari coboară, unele din altele, ca rudele aceluiaşi neam. Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pâmintul lor din valea Dunării şi, cu ei, să iau Ardealul".

încă de atunci, romanul readucerii Transilvaniei în hotarele fireşti ale ţării ii apărea problematic scriitorului, pentru că imaginaţia realistului nu făcea ciare căile concrete ale desăvirşirii proiectului. Nici o buni bucată de vreme după ce evenimentul s-a petrecut în realitate, planul romanului nu s-a închegat. Scriitorul vorbea in. continuare despre ciclul său ca despre o serie de romane, „care trebuiau să sfîreească, în cel din urmă, cu luarea Transilvaniei", dar nu mărturisea intenţia de a mai da viaţă vechiului proiect: „Pe acesta ou l-am scris, căci l-a scris poporul român" *(1 ndrrptami,* din 16 iunie 3919).

Există temeiuri să presupunem că noul roman era început la această dată, dar el se închega încă greu, de aceea scriitorul nu socotea potrivit sal anunţe şi, în acelaşi timp, nu nega cu totul posibilitatea de a-1 realiza: nu-1 scrisese *încă,* dar nu însemna că nu avea de gind să-1 scrie — acesta trebuie să fie sensul citatului de mai sus.

Cu toată schimbarea numelor — care, după cum rezultă din fragmentul existent, nu mai aparţin familiei Comăneştenilor, deci în chip normal exclud romanul din ciclul consacrat ei — am Încadrat aici cele cîteva pagini existente, pentru că descoperim o Înrudire clară în conceperea personajelor (între Matei Damian şi bătrînul Dedulescu există aproape identitate caracterologică, precum şi între Mihai Comaneşteanu sau nepotul său Alexandru Comaneşteanu şi tînărul Alexandru Dedulescu din fragment), şi întrucît continuitatea de problematică situează nou] roman în succesiunea celorlalte cinci: el trebuia să fie, după toate cîte le anunţă, acela al readucerii Transilvaniei în hotarele fireşti ale ţării.

De la prima ştire despre intenţia romanului *Viaţa la ţară,* din mai 1892, şi pînă la moartea scriitorului — care va fi purtat ani lungi in inimă ideea noului roman — pe parcursul a trei decenii întregi, s-a închegat arest ciclu de romane, cel mai amplu din cîte s-au scris în literatura noastră pînă atunci, elaborat pe cea mai mare durată de timp şi cuprinztnd o epocă de jumătate de secol, între 1868 şi 1918.

Fiecare dintre ele are însă o istorie proprie, urmărită, tn liniile ei esenţiale, in *notele* care urmează.

Titlul *Romanul Comăneştenilor* figurează în mai multe din scrierile fublicistice ale lui Duiliu Zamfirescu, în ultimii ani ai vieţii sale, şi a fost înscris pe contrapagina copertei interioare a ediţiei din 19-2 aromânului *Viaţa ta ţară,* unde sînt transcrise Sn ordine — ca şi pe o pagină interioară a ediţiei 1911 a romanului *Anna* — toate cele cinci componente ale ciclului, numerotate fiecare de la I la V. Deosebirea este că, în 1922, titlul romanului *Îndreptări* nu figurează între ghilimele ca tn ediţiile apărute anterior, iar pentru *Anna* nu se mai păstrează explicativul: *Ceea ce nu se poale,* Înscris între paranteze pe copertele ediţiilor din 1911 şi 1916. Ediţia prezentă păstrează, ca, atare, formele din 1922 ale titlului fiecăruia din romane.

VIAŢA LA ŢARĂ

Convorbiri literare, XXVIII, 3 — 8, iulie-decemhrie 1894 şi XXIX, *i* — 5 , ianuarie-mai 1895.

In aceeaşi perioadă, în revistă au mai fost publicate două poezii ale autorului: *Sărmanul vultur* (decembrie 189iţ, cu prilejul apariţiei volumului *Alte orizonturi,* şi *Pe mare* (aprilie 1895).

Apariţii in volum în timpul vieţii autorului: Ed. I — col. „Biblioteca pentru toţi", nr. 162—165, Ed. Carol Muller, 1898, cu o *Prefaţă* a autorului; Ed. II - Idem [f.a.]; Ed. III - Idem, 1907; Ed. IV — Idem, 1914, cu O nouă *Prefaţă* a autorului; ed, V — col. „Scriitori români", Editura „Cultura naţională", 1922, cu o a treia *Prefaţă* a autorului şi cu reproducerea *Prefeţei* Ia ed. IV.

PREFAŢĂ LAEDIŢrA 1 (1898)

Este prima oară cind Duiliu Zamfirescu îşi anunţă public ideile viitoarelor articole din *iVoua revistă română* şi *Revista idealistă* şi, îndoosebi, a discursului de recepţie la Academie, *Poporanismul tn literaturi.* Ele figurau la această dată — 1898 — şi în articolul rămas oeterminat şi ncpublicat, după cit ştim — *Romanul şi limba ronidnă,* manifest antimaiorescian, intenţionat poate, la origine, sâ devină chiar prefaţă a *Vieţii la ţară.* Analizate cu atenţie, tezele prefeţei publicate descind totuşi din cele maioresciene, întîlnite in stadiile intitulate *Direcţii nouă,* din 1872; dar, venind cu un sfert de secol după acestea şi ia cu totul alte condiţii, au deşteptat, cum era şi firesc, împotrivirea lui Maiorescu. Polemica scriitorului viza o literatură constituită în cadrele trasate de Maiorescu (Slavici, Caragiale), ceoa ce nu putea să nu atragă dezaprobarea criticului, vizibilă tn toată corespondenţa sa cu Duiliu Zamfirescu şi ajunsă la punctul suprem, final, tn 1909, cu prilejul discursului academic, *Poporanismul tn literatură.* Dar tocmai prin această polemică, Duiliu Zamfirescu îşi detaşează lntr-o bună măsură literatura proprie, îneeplnd cu ciclul Comăneşte-

nilor, de principiile maioresciene, !n interiorul cărora se mişease gîndirea sa estetică. Distincţia se va accentua mereu de aici încolo. Reluarea ÎQ presă şi în prefeţe a argumentaţiei epistolare către Maiorescu, faţă de care criticul îşi comunicase neaderenţa, no poate fi interpretată altfel deeJt ca o manifestare de emancipare hotărîtă a scriitorului de tutela teoretică a acestuia, adept al formulelor clasicismului şi tolerant, din motive de morală, cu literatura pitorescului rustic, premergătoare semănătorismului (Coşbuc, Slavici). Duiliu Zamfirescu era acum partizanul realismului, al tablourilor sociale vaste — de aici apelul la frescă — dar accepta şi tipul literaturii clasicismului, ceea ce explică adversitatea sa faţă de naturalismul lui Zola. Totuşi, consecvenţa ideaţiei scriitorului e cel puţin discutabilă, in diferite momente şi componente ale ei, fără a mai vorbi de punctele de vedere înseşi privind pe scriitorii menţionaţi, nu mai puţin controversabile, iar uneori direct nedrepte.

Ceea ce va fi de reţinut, însă, c revenirea sesizantă asupra aprecierii date la apariţie *Făcliei de Paşte,* adică opt ani mai înainte, in scrisorile către Maiorescu. Atunci o găsea „slabă, cu o invenţiune absurdă şi cu o totală lipsă de estetica" (scrisoare din 11 septembrie 1889). Trecerea timpului mai netezise din asperităţi şi limpezise judecata obiectivă, astfei că acum eroul caragealean din nuvelă era socotit de lip shakespearean; dar pentru *Năpasta* aprecierile râmîn aceleaşi şi, cu o necesară lipsă de părtinire, trebuie subliniat că Duiliu Zamfirescu numeşte unele caracteristici reale ale dramei. Dar tot aici devine vizibilă teza scriitorului despre lipsa de complexitate psihologică a ţăranului — reluată mai tîrziu de Lovinescu, Camii Petrescu, Corneliu Moldovanu etc, favorizind, pentru mediul rural, pictura unei psihologii colective a personajelor-sinleză, fără o individualitate pronunţată, fără psihologie distinctă. Proza de analiză, atunci cînd şi-o îngăduie, scriitorul o vede posibilă numai pentru mediul citadin, punct de vedere cu importanţi aderenţi în veacul următor.

Distanţarea de poziţiile maioresciene este deei tot niai clară şi, probabil, mai ales acest rost îl are publicarea unei prefeţe la prima ediţie a romanului *Viaţa la ţară,* cu delimitările atît de precise pe care şi le stabileşte autorul. Direcţia principală a demonstraţiei salcrămîne aceea a promovării spiritului naţional, in cadrul unei literaturi realiste, departe deopotrivă de naturalism (socotit de scriitor ca funciar străin eticii româneşti), ca şi de artificiozităţile frecvente la semănătoristi, încă nenumiţi ca atare, dar genul exista în epocă şi era intuit cu exactitate de scriitor.

1 — R intrucltva neclar ce înţelege Duiliu Zamfirescu prin lipsa „invenţiunii" — numită mai jos lipsa „intrigii", considerată drept „o ţesătură de fapte îndelungate, pregătită de minţi rafinate şi decadente", aşa cum spune în prefaţă, cîteva rtnduri mai departe. Formulele au probabil tn vedere romanul romantic, cu epică declanşată do o problemă concretă a unui personaj, de un sentiment, de un conflict intim, şi încheiata, rezolvată o dată cu finalul cărţii. De pildă, în genul nuvelei *Amintiri din vremuri,* care e un astfel de mic roman cu „intrigă" şi cu „invenţiune", acum depăşit de scriitor. Termenii săi indică, deci, pentru primele trei romane din ciclul Comăneştenilor, intenţia sa de a realiza *frescă realistă.*

2 — Duiliu Zamtirescu n-a mai scris, la apariţia în volum a romanului *In război,* articolul sau articolele promise aici, despre *întreaga literatură română;* insă unul despre utilizarea limbii In scrierile de proză, a realizat: *Romanul şi limba română,* rămas neterminat, luare netă do poziţie tn problema literaturii transilvănenilor, deschizind dezbaterea ce va fi continuată în *Literatura romană şi scriitorii transilvăneni (Revista idealistă)* şi în *Poporanismul în literatură.*

3 — *Ponte di Rialto,* ce] mai mare din podurile Veneţiei, avînd pe mijloc, de-a lungul, galerii de mici magazine, în primul rînd giuvaergerii. Eroul shakespearean al dramei *Negustorul din Veneţia* face parte dintre locatarii acestor prăvălioare, unde se adăposteau bogăţii imense.

4 — *Verona Scaligerilor* este renumitul centru arhitectonic şi cultural dia Italia de nord, reşedinţă a familiei della Scala (Scaliger), care a dat numeroşi seniori şi primii magistraţi ai cetăţii, în secolele X-XIV.

5 — Nicu Gane, I. Slavici sînt cei mai vizaţi în literatura de „dulcegării sentimentale", „haiducisme" şi „doine". E de la sine înţeles că, din acelaşi unghi, Duiliu Zamfirescu nu va putea să aprecieze multe din nuvelele viitorului Sadoveanu, pline cu haiduci şî doine, şi nici întreaga literatură semănătoristă. Dar literatura folclorică şi muzica populară le va preţui din plin. Scriitorul era împotriva lirismului acut în proză. Teza o vom reintîlni în scrisorile către Maiorescu, de mai tîrziu, cînd, la auzul unor doine româneşti, în Transilvania, rămînea ta continuare nereceptiv la proza lui Slavici şi I. Popovici-Bănăţeanul, însă înţelegea tentaţia lor de a deduce sufletul ţăranului din inflexiunile şi timbrul cîntecului popular: „Atita erau do frumoase şi de nouă doinele acestea, atita străină (stranie?, n.n.) melancolie tremura în sfiosul lor grai, încît parcă un vis norocit ar fi venitsă-mi mlngîie în zori auzul" (scrisoare din 29 aprilie/12 mai 1902).

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A PATRA

In volum poartă semnătura: *D.Z.*

1 — Revizuirea anunţată este de mică însemnătate, putem spune «eesenţială, aşa cum rezultă din examinarea variantelor.

2 — „Drama dc la Veneţia" este formula utilizată tntrucîtva în epocă, dar aparţinlnd mai mult lui Duiliu Zamfirescu, pentru a denumi urmarea episodului politic foarte întortocheat, căruia scriitorul i-a fost martor, într-un fel chiar participant, şi care a avut ecouri şi consecinţe dintre cele mai neaşteptate în viaţa sa.

Iată cum caracterizează el însuşi „drama de la Veneţia" într-o însemnare, purtînd acest titlu, rămasă neterminata, de prin 1914—1915, deci contemporană cu prefaţa fn cauză:

„Intr-o bună dimineaţă se zvoni că principele moştenitor, Ferdinand, era înamorat de d-ra Văcărescu şi că vrea s-o ia de soţie, cu consimţămîntul şi sub îndemnul reginei şi, ceea ce era mai grav, cu consimţămîntul regelui/'

Lucrurile se petreceau in 1891, la sfirşitul primăverii şi în vară; Ferdinand de Hohenzollern, ales de Carol drept succesor al său îa tron, venise în ţară in 1889 şi o cunoscuse pe Elena Văcărescu (1866—1947], viitoarea pocta, din 1888 domnişoară de onoare a reginei. Duiliu Zamfirescu era foarte la curent cu toate acestea, între altele şi fiindcă tatăl Elenei Văcărescu, fostul ofiţer şi aghiotant domnesc Ion Văcărescu, fusese numit recent şeful legaţiei din Roma, unde se afla scriitorul.

„O campanie violentă începu în presă. Mu erau invective, trivialităţi şi minciuni de care să nu lie acoperită această familie. Este adevărat că reprezentat iun ea sa actuală nu era atrăgătoare. Viitoarea regină ar fi a\ut de unchi pe ilustrul Claymoor, cronicarul lumesc de Ia ziarul francez *L'Indipendance roumaine,* un personaj incredibil, care purta braţelete ca femeile, unghii roze, un smoc de păr menit să-i astupe chelia de pe vîrful capului, şi despre care unchi se spunea că se gîdilă. Un alt unchi al viitoarei regine era căpitanul Văcărescu, un scandalagiu Înfumurat, chemat de Domnul la sine. Nu mai vorbesc despre rudele colaterale de sex frumos."

Claymoor (Mişu Văcărescu) era deţinătorul *Carnetului Higk-Life* din *L'Indepcndance roumaine,* de multe ori ţintă a lui Caragiale (tipul cronicilor sale a fost unul din modelele rubricii *Palabras* a Iui Duiliu Zamfirescu).

„Dar, în fine, aceştia erau români — continuă scriitorul — aveau adică marea calitate de a fi produsul pămîntului nostru. In copiii Elencuţeî Văcărescu ar fi putut să reînvieze calităţile strămoşeşti, iar familia noastră domnitoare ar fi devenit, cu timpul, Hohenzollern-români."

Scriitorul ironizează, dar proiectul regal chiar acesta era: să mai atenueze asperităţile Intre dinastie şi ţară, prin căsătoria cu o localnici (pentru „a strecura sînge românesc fn vinele unei dinastii străine, destul de mediocră prin propriile sale însuşiri", cum apreciază tot Duiliu Zamfirescu in aceeaşi însemnare), ceea ce a stîrnit o triplă dihonie: una la ideea „împămîntenirii" familiei regale, ţinută prin fnsuşi actul aducerii ei în ţară să rămină *străină,* adică imparţială in principiu faţă de toate grupările interne; a doua în rlndurile burgheziei, care vedea tronul alunecînd spre boierime (de o înrudire-regală cu o familie burgheză nu putea fi vorba, desigur, ci doar cu una din boierime), din rîndurile căreia se recrutaseră, pină la 1856, foştii domnitori ai ţarii; a treia Sa rlndurile boierimii Însăşi, toate familiile acesteia coalizfndu-se din invidie împotriva aceleia asupra căreia căzuse alegerea regală.

„Oricum ar fi, rezumă Duiliu Zamfirescu situaţia, la Bucureşti toată lumea era de acord pentru a striga împotriva Văeăreştilor. Regele, care la Început fusese «pentru s, de îndată ce prinse de veste curentul ostil ce se forma în clasele dominante — cu intuiţia simţului lui practic, schimbă hotărîrea şi se declară cu holărîre «contra»." Ceea ce însă n-a potolit lucrurile, deoarece fiecare şef de grupare politică vroia cu acest prilej să dea o lecţie regelui — care încercase să-şi creeze de unul singur alianţe interne — şi totdeodată să diminueze influenţa lui în viaţa politică, influenţă in creştere de la proclamarea regalului şi de la dotalia cu domenii în deplină proprielale. „Toate partidele se rosteau in contra căsătoriei româneşti (cu o româncă, n.n.) prin şefii lor Carp, Cantacuzino, Sturdza, Floresgu etc; (Florescu — generalul Icn Elf)., 1819—1893 — era atunci chia» prim-ministru al unui guvern In esenţă conservator; la el se referă Duiliu Zamfirescu în primele rfnduri ale *Prefeţei* la ediţia a patra, n.n.); toate ziarele tălmăceau <u răutate gîndurile reginei; toţi folkularii şi toţi oratorii de cafenea invoc au, t a nişte inconştienţi, divanul ad-hoc (în divamirile ad-hoc se preconizase aducerea prinţului străin, n.n), soarta Poloniei şi alte asemenea inepţii .. In aceste împrejurări,i regina, părăsită de toate lumea, piei ă din ţară. Nervii săi zdruncinaţi: îi pricinuiau o bizară paralizie infantilă, împiedicind-o de a umbla ; de aceea ceru Bă meargă la Veneţia, unde gondola permite tuturor şchiopilor să creadă că nimeni nu se serveşte de picioarele sale".

Scriitorul îndulceşte aici lucrurile întrucîtva, dar de fapt situaţia ajunsese la o asemenea tensiune, încît nu era cu neputinţăun divorţ. Sub presiunea grupărilor politice, Carol era gata să devină neînduplecat cu regina, întrucît aceasta stăruise în ideea ei cu căsătoria proiectată, ceea ce crea aproape necesitatea unei separaţii răsunătoare ; Elisaheta însăşi, jignită dc zarva declanşată şi de cedarea regelui, nu s-ar fi dat nici ea in lături, la un moment dat, de la o separaţie definitivă.

fn *însemnările* sale *silnice* din 1891, Titu Maiorescu rezuma în acest fel situaţia: „Vineri 14/26 iunie: Preocupări politice contra maritajului nebuneşte împins de regina între moştenitorul Coroanei. Ferdinand şi Elena Văcărescu. Mitică Sturdza scris regelui în privinţa aceasta. Regina ameninţă divorţul, dacă nu primeşte regele; Ferdinand cu sinucidere."

„Luni 17/[29 iunie 1891]- Aceeaşi căldură. Ieri S'/a-^/j audienţa lui Carp Ia rege, trimisdenoi în chestia Ferdinand-Văcărească. Regele a declarat că nu se va face căsătoria şi că Ferdinand va pleca marţi în străinătate."

Divorţul n-a avut loc, nici sinuciderea. S-a ales soluţia cea mai calmă: un exil al reginei, parte voluntar, parte silit, era salvator ţi putea atenua lucrurile. La mijlocul lui iulie 1891, Elisabeta ajunsese la Veneţia, sub pretextul îngrijirii sănătăţii, in realitate pentru a lăsa timpul să tempereze toate patimile. „Noi, cei de la legaţia de la Roma, primirăm ordin să ne punem Ia dispoziţia majestăţii-sale" — notează scriitorul. Aparent era un serviciu diplomatic, impus de prezenţa în Italia a suveranei; in realitate erau trimişi oameni socotiţi „de încredere" pentru a supraveghea mişcările exilatei şi lumea cu care venea In contact. Duiliu Zamfirescu a aflat aici un bun prilej de a cutreiera zilnic minunatul oraş, reţinlnd scene cu totul sugestive, pe care însă trebuie să regretăm că nu ni le-a lăsat consemnate deeft, cu totul fugar, şi ducînd o viaţă de farniente, scăpat pentru prima.

dată pentru o perioadă mai lungă da atmosfera căminului, socotit de el, oricum, o constrîngere.

In ce priveşte „drama" reginei la Veneţia, ea s-a rezolvat cum se rezolvă de obicei astfel de conflicte în familiile monarhice: mama Elisabetei vine în oraşul lagunelor să medieze împăcarea, Carol vine de asemenea aici, după ce in ţari chestiunea se aranjase convenabil şi se făcuseră promisiunile de rigoare, iar în septembrie acelaşi an perechea regală era prin oraşele Italiei într-o vizită neoficială, împăcată după „drama de Ia Veneţia". Un an mai tîrziu se hotărî căsătoria principelui moştenitor, care avu Ioc la sfîrşitul anului 1892 cu Măria de Maraa Britanie şi Irlanda, nepoata reginei Victoria a Angliei.

Pentru scriitor, însă, intimplarea capătă cu lotul alte proporţii şi are consecinţe dintre cele mai neprevăzute; adevărata „dramă de la Veneţia" este a sal

Mai întîi, încă de Ia Roma, o suspiciune planează asupra tînărului diplomat; aceea de insubordonare faţă de cerinţele ministrului. Duiliu Zamfirescu refuză rolul de informator în slujba oficialilor din ţară, cu privire la activităţile familiei Văcărescu, aflată la Roma, rol pe caro i-1 impuneau serii săi ierarhici. Ciorna unui raport confidenţial din această perioadă (datată 29 noiembrie 1891) ne arată ci diplomatul înţelegea sa rămîn3 in limitele atribuţiunilor lui propriu-zise şi respingea orice misiune subsidiară, îndeosebi aceea de agent însărcinat cu urmărirea familiei Văcărescu: „Negreşit, întîlnjndu-se cineva în toate zilele cu aceleaşi persoane — spune Duiliu Zamfirescu, apelînd la logica simplă a lucrurilor — nu se putea să nu se vorbească si de chestiunea ce le interesa mai presus de toate (logodna lui Ferdinand cu Elena Văcărescu, supărarea regelui cu regina etc, n.n.); dar convorbirea aceasta era o luptă continuă de ambele părţi, Intre dorinţa de a afla şi la rlndul său de a nu spune decît generalităţi — aşa încît, în fond, era o paralizare reciprocă a oricărui fel de confidenţă... Afară do aceasta, d-le ministru, chiar presupunind că s-ar fi putut afla ceva, aceste lucruri se puteau ele scrie? Şi dacă, mai mult, am admite că se puteau, nefiind menite arhivei (deci Duiliu Zamfirescu presupunea că raportul secret va fi imediat distrus de adresant, n.n.) — nu mai puţin rămînea faptul moral de a raporta confidenţele unei terţe persoane, pentru care trebuie să aibă cineva aptitudini speciale ca să-1 poată face. Eu nu le am, şi chiar dacă le-aş avea, ar fi inutile, fiindcă nu ştiu nimic important."

Este de înţeles că Văcăreşti! n-ar fi trecut la destăinuiri intime în faţa tinărului de abia 30 de ani, necunoscut lor, decit dacă şi l-ar fi ştiut prieten — ceea ce Duiliu Zamfirescu nu era. Mai sigur e deci eă scriitorul nu ştia „nimic important", cum spune el însuşi, dar numai atitudinea rebelă faţă de ordinele ministrului (C. Esarcu) era un argument serios In defavoarea sa.

Dacă trebuia să aibă o opinie proprie — între punctul de vedere al regelui şi cel al reginei, cu privire Ia căsătoria lui Ferdinand — scriitorul era de partea Elisabetei, şi această poziţie o subliniază şi In însemnările menţionate, din epoca 1914—1915, iar raportul din septembrie 1891 nu face un secret din ea. Căci, în continuare, el apără pe Văcăreşti de suspiciunea unor manopere şi-i prezintă ca pe nişte oameni loviţi nedrept de o întîmplare în care ei nu au vreo vină.

Insubordonarea faţă de poruncile ministruluise adaugă la fapte mai vechi ale diplomatului, anume de pe cînd era ziarist Ia *România liberă* şi, de exemplu, îl ataca pe rege în chestiunea dotaţiei. Faţă de Carol şi D.A. Sturdza, Duiliu Zamfirescu se afla încă o dată de cealaltă parte a baricadei. Plecarea Ia Veneţia — din ordin şi cu aceeaşi misiune de urmărire poliţienească a comportărilor reginei — l-a pus în alt conflict cu oficialii, căci şi aici trimisul guvernului se dovedeşte neguvernamental. Totuşi, şi aceasta s-ar fi trecut cu vederea, dacă n-ar fi început să apară în ziarul *Constituţionalul* un şir de corespondente veneţicne, despre regină, semnate Loredano — In care oficialii şi o mare parte a presei cred a ghici mîna lui Duiliu Zamfirescu. Duiliu Zamfirescu semnalează lui F.sarcu că nu e cl autorul şi-i cere voie să dezmintă public, ceea ce ministrul nu îngăduie, ea ulterior bănuiala să se întărească şi tînărul diplomat să fie sancţionat. „Nimeni mai bine decît cei de la *Constituţionalul* nu poate şti cît e de falsă şi de absurdă această acuzare, prin urmare să răspundă cu seriozitate că nu şade frumos să se lege cineva din senin de capul unui om" (scrisoare către Titu Maiorescu din 26 septembrie 1891), se plînge Duiliu Zamfirescu de afirmaţiile că el ar fi una cu „ticălosul de Loredan — cum ar fi zice Caragiali."

Constituţionalul dezminte el însuşi ştirea, prin note scrise chiar de mîna lui Maiorescu — ziarul era organul grupării junimiştilor, apărut în urma fuzionării *României libere* cu *Epoca* (1889) — în termenii următori: „Faţă cu ştirile neexacte care tot se mai râspîndesc prin unele ziare, declarăm din nou şi pentru a treia oară că d-l Duiliu Zamfirescu, secretarul legaţiunii de la Roma, nu este şi nu a fost niciodată corespondentul ziarului *Constituţionalul,* că nici un rînd nu ne-a venit vreodată de la d-sa, nici direct, nici indirect, că prin urmare şi îndeosebi corespondenţele noastre din Vcnezzia şi Pallanza, semnate Loredano, nu sînt nici scrise, nici inspirate de d-l Zamfirescu" *(Constituţionalul,* III, 1G sept. 1891).

Chestiunea, trebuie recunoscut, rămîne întrucîtva încurcată — şi nu e exclus ca, totuşi, Loredano să nu fie cu desăvirşirc străin de Duiliu Zamfirescu, cu toate dezminţirile din ziare. Cum ziarul era junimist, o înţelegere a scriitorului cu Maiorescu nu este exclusă — deşi documente scrise nu avem. Adresările aluzive şi cu ton de imputare ale Iui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu, dezminţirile atît de categorice ale acestuia In ziar, pot fi şi adevărate, dar tot atît de bine şi indiciile unei convenţii excelent păstrate de ambii. Fapt e că această nouă indisciplină — aparentă sau reală — nu mai este atît de lesne trecută cu vederea, şi diplomatul, încă o dată aflat in direct conflict cu regele, este, la prima mişcare tn corpul diplomatic, mutat mai întli la Atena (iunie-decembric 1892), ceea ce era echivalent cu o retrogradare şi în orice caz cu o sanrliune, apoi, — cu toată explicaţia pe care o dă chiar regelui (în cursul unei audienţe, în noiembrie 1892) — Ia Bruxelles,adică tot departe de familia rămasă la Roma şi sporită, în martie acel an, cu încă un copil.

De aci înainte, tăierea consecventă de la avansări, respingerea la Academie, represiuni care vor continua, mai făţiş sau mai pe ocolite, încă mai bine de un deceniu, sînt ultimele consecinţe ale „dramei de la Veneţia", datorite nu faptului că scriitorul o văzuse „prea

de aproape", cum însuşi spune, ci pentru că în această chestiune luase atitudine într-o direcţie care nu coincidea cu a regeluişi a fruntaşilor guvernului.

3 — *Tricupis,* Gharileos, om politic grec (1832 — 1896), ministru de externe, şef al guvernului, bun organizator, Insă şi-a atras nemulţumirea naţionaliştilor pentru politica sa de apropiere faţă de turci.

4 — *Gherasim Safirim* (Saffirinu) zis *Craioveanul* (1849—1922), figură bisericească în ţara noastră, a cărui carieră a făcut vilvă la Începutul secolului XX. Originar din Oltenia, a fost mai întii profesor la Tg. Jiu, apoi, intrînd în viaţa monahală (1873), urcă toate treptele ei, iar după ce face studii teologice la Atena, se întoarce în ţară (1894) şi e numit episcop de Roman (1900); se remarcă prin viaţa sa corectă şi prin reformele încercate dar neizbutite, în urma cărora intră în conflict cu sinodul bisericesc din România. Anatemizîndu-1 şi fiind anatemizat de acesta (1911) se retrage la schitul Frăsinet. Chestiunea în litigiu se referea la raporturile între biserică şi stat. Ierarhia clericală înaltă constituise un „consistoriu superior" al episcopilor, organ bisericesc de control, care urmărea să devină for autonom, detaşat de stat, ceea ce-i dădea o mare autoritate în interiorul tagmei, dar îi scădea capacitatea de influenţare în viaţa publică. Safirim a sesizat aici un prim pas către separarea între stat . 4 1 biserică, pas real dacă se constituia „Consistorial".

5 — *Lepanu,* localitate situată in sudul părţii continentale a Greciei, nu departe de Missolonghi, port la strlmtoarea dintre golful Patras şi golful Corint, locul unei excepţionale victorii a flotei spaniole, condusă de Don Juari de Austria, asupra celei turceşti, în 1571. Aici s-a acoperit do glorie şi a fost rănit Cervantes, „ciungul de la Lepanto".

6 — „Regele Lsopold" este Leopold al III-lea, aflat pe tronul Belgiei între 1865 şi 1909, organizator iscusit şi apărător al independenţei ţării.

' 7 — „Regele erou" al Belgiei a fost Albertl (1875—1934), remarcat . prin opoziţia faţă de cererile prusace. In 1914. S-a împotrivit cu armele trupelor invadatoare. Duiliu Zamfirescu îşi scria prefaţa chiar în zilele cind sa duaeau luptele pe teritoriul Belgiei.

8 — Numele ministrului belgian era „mare cît pămîntul", în sensul că familia Merode era una dintre cele mai vestite ale ţării, veche de peste opt secole şi remarcată prin răsunătoare fapte de arme în trecut. *Henri comle Merode,* marquis de Rubempre (1856 — 1908), de care e.vorba aici, a fost una din figurile centrale ale politicii belgiene In epocă, îndeosebi în urma retragerii sale din funcţia de minijstru de externe, ca urmare a neînţelegerilor cu regele în privinţa atitudinii faţă de Congo.

9 — *Dupahpre,* ortografiat mai departe: *Rubanpre* (sau prima dată e greşeala de tipar?) se potriveşte cu al eroului balzacian Lucien Chardon *fLes llïusionsperduegşi Splendcurs et miseret des courttsanes),-* care-şi ia numele *Lucie/t de Rubempre,* cel veclii fiind banal şi lipsit' de rezonanţă: chardon •= ciulin. •

10 — *Bxarku* (Esarcu), Constantin, om politic, animator cui-, tura] şi publicist (1836 — 1898), a fest diplomat, ministru, preşedinte' a numeroase societăţi înfiinţate de el — intre acestea „Ateneul Ro-^' mân", în care a activat şi Duiliu Zamfirescu; el era ministru de *kx-*•< terne în perioada cind scriitorul a fost învinuit de a fi autor de corespondenţe nesemnate in ziarul *Constituţionalul.* De atunci datează animozitatea.

11 — *„Je ne suiş pas Varon"* — pronunţia greşită (V în loc.b) a personajului il făcea să numească un *baron* cu numele consulului roman Varron, înfrinl de Hanibal la Cannae (216 î.e.n.), sau al poe* tului Varon (116 — 27 i.e.n.), cunoscutul enciclopedist al antichităţii romane.

12 — D.C. Ollănescu murise în 1908; Duiliu Zamfirescu il succedase în fotoliul Academiei.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A OINCEA

1 — In realitate au fost peste 16, nu 15 ani de stagiu roman; scriitorul se referă numai Ia aceştia, din perioada diplomatică de peste 18 ani, petrecută în străinătate, întrucît numai ei — nu şi cei doi ani de la Atena şi Bruxelles — repreiintă legătura cu solul de unde au pornit cuceritorii Daciei traiane, adică „sursa" idealului naţional al Unirii.

2 — „Literatura sublocotenenţilor de pe front". Ostilitatea scriitorului e împotriva unei pseudo-literaturi, jumătate senzaţional-exaltală, jumătate de lamentaţii sentimentale, în întregime lipsită de idei şi de patriotism, care făcuse epocă, dar din care nimic n-a înfruntat trecerea timpului. El nu are eituşi de puţin în vedere scrierile cu caracter militant, exprimînd spiritul revendicativ al soldaţilor din tranşee — ci se referă la o categorie intermediară, cu o poziţie socială şi politică nedecisă. La data cînd se scria prefaţa prezentă, nici unul din romanele importante de război nu apăruse: *Pădurea spinzuraţilor, 1ntunecare. Ultima noapte de dragoste, intiia noapte de război* etc.

3 — Polemica deschisă cu punctul de vedere ai lui Spencer asupra patriotismului o făcuse Duiliu Zamfîre£tu în<_â din romanul *In risboi,* în convorbirea dintre Mihai Comăneşteanu şi maiorul Şonţu, in ajunul atacului de la Griviţa.

4 — Scriitorul nu era de acord iu ştiinţele sociale cu preocuparea de a descoperi caracterul legic al unor fenomene ale dezvoltării sociale, de a formula legile economice etc. Se observă numaidecit că el lasă intenţionat la o parte numai această latură a ştiinţelor sociale, adică cea esenţială şi care conferă ciclului respectiv de preocupări şi activităţi rangul de ştiinţă. Reducerea ştiinţelor sociale la biologie, religie, geografie, psihologie, etică, lingvistica etc. este nu o simplă îngustare a sferei noţiunii, ci o înţelegere a ei într-un sens care nu are nimic de-a face cu realităţile domeniului. Totuşi, deiiniţia dedusă aici pentru patriotismul privit în funcţie de entităţile şi condiţiile mediului concret de viaţă, de tradiţie, istorie, geografie, limbă etc. este logică, realistă.

5 — fJiaiaesteconsiderală, desigur, epopeea *întregului* război troian, dar Duiliu Zamfirescu caracterizează opera homerică prin Intliele ei versuri, din invocaţia către muză, şi prin titlul primului cint: *Furia lui Ahile.*

Clntă, zeiţă, mlnia ce-aprinse pe-Ahil Peleanul,
Patima trudă ce-aheilor mii de amaruri aduse.
Suflete multe viteze trimise pe lumea cealaltă.
Trupul făclndu-le hrană la dini şi la feluri de paseri
Şi împlinită fu voia lui Zeu, de cînd Agamemnon,*
Craiul născut din Atreu, şi dumnezeescul Akile
- \ *S-au dezbinat după cearta ce fuse-ntre dlnşii iscată.*
(Trad- Qeorge Hurnul

Furia lui Akile, următoare acestei dispute, este cea care inaugurează lunga serie de opisoade ale 1 ?gendarei şi eroicei tragedii consumate în ultimul din cei zece ani ai asediului Troiei.

VIAŢA LA ŢARĂ

Procesul de elaborare a romanului *Viaţa la ţară* — primul din ciclul Comăneştenilor — a fost mai îndelungat decît s-ar bănui şi mai complex. Cea dinţii menţiune concretă, care nu lasă nici o Îndoială că este vorba despre acest roman şi nu despre vagi proiecte, o găsim In scrisoarea trimisă Ia 12 mai 1892 din Roma, lui Maiorescu; „Citesc jurnale, foiletoane, mai cîte un eapitol din Gregorovius, fără şir şi fără vlagă. O veşnică nelinişte mă stăpîneşte. întrevăd nişte crîmpeie de roman, cu lungi şesuri de ţară, dar toate învăluite într-o piclă ca de Bărăgan". Starea sufletească din acel moment trebuie să fi fost destul de apăsătoare, de vreme ce el întrerupe chiar aici scrisoarea către Maiorescu ca să n-o reia decît la 29 mai (s-ar putea ca prima din cele două date să [ie stil vechi, astfel că diferenţa n-ar fi, în acest caz, decît de 5 zile), iar primele cuvinte care urmează atestă continuarea aceleiaşi stări; „Reiau firul întrerupt. Ceasurile trec, pline do huietul vieţii, şi nimic statornic nu se împînzuieşte.

M-am hotărlt să le las să treacă fiindcă altfel ajung la «cînd n-avem ce face», fel de literatură la care îmi pare că s-au oprit Caragiale şi Alecu Vlahuţă". Literatura de felul „cînd n-avem ce face", adică fără profunzime, de care îi învinuieşte pe cei doi scriitori, vizează îndeosebi conferinţa de orientare antijunimistă *Gâşte şi gîşte literare* a £rimului şi mai multe poezii ale Iui Vlahuţă. Trebuie să apreciem că Luiliu Zamfirescu e nedrept cu ambii confraţi atribuindu-le calificarea de mai sus, dar ceea ce merită reţinut e că, în ce-1 privea, dorea să realizeze o literatură *de profunzime.* Hotărirea sa e cu atit mai meritorie, cu cit în cei aproape patru ani de cînd era la Roma nu dăduse o lucrare mai substanţială despre ţară. Romanul *Lume nouă şi lume veche...* era apreciat de el însuşi ca fiind slab, iar în poezie îl ispiteau tot mai mult priveliştile şi legendele Italiei.

Dacă trebuie căutat un fapt din viaţă care l-a zguduit, cristalizindu-i frămîntarea şi neliniştile amintite, acesta trebuie să fi fost constituit de urmările călătoriei în ţară, din ianuarie-februarie J892, prima după plecarea în misiunea diplomatică. Revederea ţarii i-a deşteptat senzaţii foarte contradictorii, dar ele s-au compus într-o viziune în care lucrurile ceţoase, chiar negre, constatate in ţară, sau împrospătate în memorie din ceea ce ştia dinainte, se amestecau cu privelişti dragi, prilejuitoare de amintiri plăcute, cufundate într-o atmosferă de cald lirism. Peste toate acestea se suprapuneau peisajele admirabile ale Italiei şi o iarnă splendidă, văzută la Graz, In drumul spre sau dinspre ţară. „Cu ce nespusă dorinţă de ţaiă pornisem! îi scria el criticului, la cîteva zile după sosirea la R'cma, Ia 2 martie 1892. După ce dărîmasem o parte din iluziile asupra Italiei, veneam cu imaginea ţării idealizată poate prea mult, vâzind In minte zăpadă, sănii alunecătoare, virfiiri de nasuri femeieşti ieşind anonime din gulere de blană, şi, mai restrins, prietene, prieteni, slrade, case, lume, birjari, pecari-i cunoşteam şi pe care acum ori nu-i mai găseam, ori Si găseam schimbaţi. Şi astfel, o nouă operaţie de distrugere: noroiul dărima imaginea zăpezii, trăsurile şi caldarîmul prost pe aceea a săniilor, nasurile întregi iluzia vîrfurilor anonime".

Prima concluzie este, deci, nefavorabilă peisajului social şi uman natal şi aceasta îl face să prefere mai întîi peisajul roman, apoi iarna văzută la Graz, ambele străine. Nesiguranţa temeiniciei acestei concluzii îl face totuşi să şovăie a se aşeza la scris — rezultatul trebuind să fie în acest caz q carte de acută critică socială — în schimb îi creează o detaşare de multe lucruri scrise pină atunci, îndeosebi de romanul *Lume nouă si lume vefke...* şi de studiul despre Tolsloi, rămas de altfel neterminat. „Tot aştept să se aşeze drojdiile drumului, ca să reîncep a lucra, notează în scrisoarea amintita, din *2* martie 1892. Pină acum nu numai că nu mi se limpezeşte nimic în minte, dar încă *Lumea* cecAeetc. îmi face silă şi Tolstoi mă descurajează".

Aşteptarea unui a) doilea copil îl pasionează şi-i prelungeşte neliniştea, iar sosirea lui pe lume (e vorba de viitorul scriitor, Al. D. Zamfirescu, n. 6/18 martie 1892), în loc să-1 lege şi mai mult de pămtntul Italiei, cum ar fi fost de aşteptat, îi sporeşte nostalgia patriei. Iar aceasta îl face să adopte o atitv. dinedezarmată, de intelectual sceptic, o filozofie ţărănească, după cum însuşi spune într-o altă scrî-

soare către critic (20 martie 1892), şi să se aplice intens asupra activităţii curente.

Frămintarea prin care trece îi aduce aşadar in minte mediul rural idealizat, sublimat In figuri pure. Evenimentele sînt interpretate din această perspectivă. Prezenţa la Roma a lui Iacob Negruzzi şi a soţiei sale, In această perioadă, ii reînvie în amintire nu doar cadrul cultural, cunoscut de la Bucureşti — ci icoana ţării. „D-lor purtau spre mine nu numai persoanele proprii, ci un mediu local incîntător", „parfumul ţării... venise cu d-lor" (scrisoare către Titu Maiorescu din 12 mai 1892).

Viaţa la ţară şi celelalte două romane următoare, cu sensul lor deosebit de al prozei anterioare a scriitorului, sîntprin urmare şirezultatul unei vii intensificări pe care au cunoscut-o tn primii ani ai stagiului italic sentimentul tragic al depărtării scriitorului de patria sa şi senzaţia unei singurătăţi de un chip anumit, o înstrăinare pe care, pe: căi diferite, scriitorul voia să o compenseze. Lucrul se va petrece mai întîi în ceea ce priveşte necesitatea utilizării limbii româneşti, în ^formele ei socotite cele mai pure: vorbirea ţăranilor sau acelor din •imediata lor apropiere — moşierii legaţi de pămînt. „Vorbesc româneşte ou oamenii pe cari îi înfiripează f'antazia în romanul de care vă rscriam" — se confesa cu căldură scriitorul iui Maiorescu (scrisoare din 2/14 august 1893); compensarea amintită se petrece însă, cu atît ; mai mult, în latura ei majoră, prin idealizarea acestor moşieri legaţi de pămînt (Dinu Murguleţ, Saşa Comaneşteanu), a ţăranului care-şi iubeşte instinctual, inconştient, locurile natale şi pămîntul pc care lucrează (baciul Micu, alţi ţărani din Ciulniţei si Balta), a intelectualului fin din speţa lui Matei Damian, care se stabileşte in satul părintesc şi se leagăde „viaţa la ţară".

O altă menţiune, deasemeneaconcretă,despre noul roman, apare UV toamna lui 1892, cînd pare că proiectul se închegase, deoarece il comunică din Atena Iui Maiorescu în aceşti termeni: „Viaţa actuală, apropiere de lume, puţină. In schimb, multă seninătate sufletească, fel de fel de visuri şi de planuri â dormîr debout, projecte de romanuri a căror pinză se desfăşură întreagă, aşa că, dacă aş avea un mijloc de . a le scrie deodată, aş împăna lumea cu comedii pe perete" (scrisoare din 28 septembrie /10 octombrie 1892). Romane „â dormir debout" se poate înţelege: plicticoase — dar va trebui să admitem mai degrabă: lungi, deci e potrivit să credem că e vorba tocmai de ciclul în cauză.

Ceva mai tîrziu îi comunica lui Iacob Negruzzi dorinţa şi satisfacţia de a lucra la „un crlmpei de roman, început demult" (scrisoare din 14/26 decembrie 1892). De mult — să însemne oare numai intervalul mai-decombrie? Faptele arată că e vorba de o durată cu mult mai mare.

Că proiectarea, în linii mari, a romanului este mai veche decît anul 1892 o dovedeşte şi următoarea menţiune dintr-o scrisoare către Titu Maiorescu, care arată că primele coordonate, scheme ale romanului *Viaţa la ţară,* datează cel puţin din vara 1891, adică sînt vechi cu încă un an faţă de mai 1892: „Vă făgăduiesc un roman (pe care nici nu l-am început), foarte frumos pentru capul meu, care îl cuprinde vag, întreg, cum noaptea cuprinde toate constelaţiunile cereşti. Sunt

de o lipsă de modestie infamă, dar vă spui ceea ce este; eu 1l văd foarte interesant, şi asta şi e, în fond, fericireadea împînzui nevoi omeneşti pe firul fantaziei noastre" (scrisoare din 31 august 1891). Ideea de bază i-a încolţit însă chiar mai înainte, căci iată cum se •sugerează ivirea în mintea sa a unei problematici sociale complexe, •din care se concretizează ochilor noştri măcar unele din personajele •ciclului întreg şi în orice caz intenţia, nemărturisită încă, de a scrie un fel de cronică a momentului:

„Eu socotesc că niciodată societatea românească nu a înfăţişat un mai mare interes din punct de vedere literar. Pe temeliile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu, s-a ridicat o lume aproape nouă: lumea arendaşilor. La început discuiţi, şi prin urmare liberali, deveneau treptat conservatori, cu cît îşi măreau averile" (scrisoare din 21 mai 1891). Urmărind în continuare, nu fără întemeiere, con- .secinţele fenomenului, el descoperea că, pe plan social, a fost „reacţiunea ţărănimii care în 88 şi 89 s-a manifestat printr-o răscoală agrară", pe plan politic a doblndit avînt aripa junimistă a partidului conservator, iar în plan literar s-a ivit o bogată sursă de inspiraţie, în viaţa categoriilor mijlocii, nu cu totul rupte de psihologia satului, dar şi'fără să mai aibă legăturile puternice cu satul, care să le dea •echilibru şi perspectivă — şi în acelaşi timp, nici îndestul de pătrunse de cultură şi civilizaţie. „A studia lumea asta ar fi interesant", adaugă scriitorul, trecînd apoi la o idee pe care o crede a lui Titu Maiorescu, scrisă sau rostită undeva, că „povestuci poporane, novelele... nu mai răspund lumii cetitoare de la noi", deci e nevoie de „o lucrare temeinică j,şi absolut personală", dc natura să umple acest gol. Cu abilitate, Duiliu Zamfirescu formulează că această lucrare el o vede realizată nu în domeniul eseisticii, al sociologiei, şi nici de un om ca Maiorescu, . «ăruia îi era rezervat domeniul „criticei senine, pătrunzătoare"; trebuie să înţelegem că înfăptuirea operei respective viza *literatura* si ea stătea, în acest caz, în sarcina altcuiva. Iar cum într-un paragraf anterior arăta, cam nebulos, că nuveliştii epocii — Odobescu, Caragiale, Delavrancea — sau poetul Coşbuc nu puteau fi cei presupuşi a da oglinda perioadei, ne rămîne să deducem că el însuşi, Duiliu Zamfirescu, ar fi putut nutri acest gînd. Ceea ce se concretizează în scrisorile menţionate din august 1891 şi martie-mai 1892, cînd notează, atit de frămîntat, neliniştile care-1 stăpineau.

Cum *Lume nouăsi lume veche...* era terminat încă din primăvara 1891, cînd şi începe să apară în *Convorbiri literare* (aprilie-decembrie 1891), înseamnă că scriitorul era acum cu totul disponibil pentru a trece la noul roman, a cărui elaborare va dura doi ani: prima parte, *in* formă socotită definitivă, era expediată *Convorbirilor literare* în ultimele zile ale lui 1893. „Eu, de Anul nou, am trimes *Convorbirilor* întîia jumătate a romanului, pe care mi-o ceruse d-l Negruzzi; în -curînd voi trimite şi restul. E probabil că voi fiace. cu protagoniştii din romanul de acum, *Viaţa la ţară,* un al doilea, *Viaţa la oraş,* sau «eva asemenea. Co s-o alege din munca mea nu ştiu. Dar nimic n-o să mă răsplătească de vremea pierdutăşideenergia cheltuită, mai mult decît însăşi această cheltuială. Am trăit un an şi jumătate cu lumea mea Închipuită, în aşa bună prietenie încît acum îmi pare rău că mă despart de dînsa" (scrisoare către Titu Maiorescu din 2/14 ianuarie 1894).

Este tn afara oricărei îndoieli că închegarea *Vieţii la ţară* şi chiar a tuturor primelor trei părţi ale *Romanului Coniăneţit.nilor* s-a petrecu! paralel cu pregătirea şi cu scrierea studiului intitulat *Leon ToUioi, (Convorbiri literare* din august-octombrie 1892], Întrerupt şi nemai-continual, probabil şi din cauza muncii Ia roman, care-1 absorbea pe de-a-ntregul.

Prima intenţie de titlu a fost *Viaţa la ţară,* dar eurînd apare o-alta. *Pe arătură* (scrisoare către Titu Maiorescu din 20 iunie 18921, desigur ca să sublinieze şi mai viu legătura cu pămintul şi accentul pus de scriitor pe raporturile boier-ţăran, socotite drept esenţiale pentru atmosfera mediului rustic al epocii. Aceasta atmosferă devenea Ia el tot mai mult idilică, privită şi ca un refugiu din lumea în care trăia, de care era legat şi unde avea destule neplăceri: era exclus mereu de pe lista înaintărilor, alţii inferiori trecîndu-i înainte, era persecutat stăruitor de minister (mutarea intempestivi la Atena fn vara 1892 şi de aici la Bruxelles, după şase luni, apoi manevrele lui D.A. Sturdza la Academie, pentru a-i Împiedica alegerea ca membru corespondent, unele neînţelegeri cu prietenii intimi D.C. OHănescu, N. Petraşcu) etc. Prin contrast cu astlel de neplăceri, romanul îi prilejuia retragerea într-o zonă socotită pură: „Acum trăiesc cufundat In atmosfera romanului pe care-1 scriu, o atmosferă limpede, de tară, în care găsesc scăpare de toate mizeriile vieţii" (scrisoare din 5/17 iunie 1893), Lucrul avea să-1 confirme şi un an mai ttrziu, tot către critic, cînd «imanul era gala ţi Începea să apară in *Convorbiri literare:* „Veţi cel» *Viaţa ta ţară* şi veţi vede» cSmi are nimic a face cu preocupările in care am trăit cînd am scris-o, după cum va fi, sper, cu noul roman pe care voi sâ-I încep: *Viaţa la oraş"* (scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894).

Pe parcursul lucrului la roman, scrisorile lui Duiliu Zamfirescu ne ţin mereu la curent cu ritmul scrisului şi cu problemele *ivite.* „Pentru iarna viitoare, veste bună: romanul gata [va fi gala) şi s& vedeţi că are să meargă poate mai bine ca celelalte" (scrisoare către lacob Negruzzi din 7/19 iul. 1893); „Eu scriu romanul cel neisprăvit, care, dacă n-o fi nimic tot are să fie ceva: o icoană adevărată a cîmpului, sau poate şi mai puţin decît atît: o iluzie a mea despre asta" (scrisoare către Titu Maiorescu din 6 aug. 1S93). I se releva, pentru autenticitatea cărţii, necesitatea de a stabili felul cum vorbesc ţăranii, elim in lud pe *l* final la substantivele articulate (scrisoare din 2/14 aug. 1693). Stă la Îndoială dacă să căsătorească pe Saşa cu Matei, sau să-i despartă (scrisoare din 3 oct. 1893] — deci nu înaintase prea mult dincolo de jumătatea cărţii, situaţie care se menţine şi în noiembrie („Romanul e la pagina 135 şi încet, încet, merge înainte... Sper pină la finele anului 6ă-l sfîrşesc"; — scrisoare către Titu Maiorescu din 13/25 nov. 1893). Şi tot fişa. in continuare, pînă Urziu în 1894.

Dintre toate chestiunile pe care romanul i Ie ridica prin acea inerentă, continuă modificare a profilurilor eroilor şi a desfăşurării scenelor, care se petrece totdeauna pe parcursul elaborării unei scrieri de proporţii, este cu deosebire semnificativă, sub raportul teoretic şi sub acela al definirii unei tonalităţi generale în literatura lui Duiliu Zamfirescu, corespondenţa cu criticul privitoare la relaţiile Saşei cu Matei Daiaian. Ajuns la momentul cînd aceştia îşi dau seama că se

iubesc, scriitorul a avut ezitări în a hotărî cursul destinului lor viitor în roman. El a stat ta Îndoială dacă să dezvolte mai departe tn chip fericit povestea celor doi, dîndu-i o coloratură optimistă, adică făcîndu-i soţ şi soţie — sau să-i despartă, lăsînd prin aceasta şi eroilor şi cititorilor insatisfacţia lucrurilor pozitive posibile dar ratate, din voinţa oamenilor sau din felul cum viaţa răstoarnă intenţiile lor cele mai bune. Problemei el îi acordă o importanţă estetică hotărîtoare, implicînd sensuri adinei ale romanului şi ale mediului abordat. I se adresează deci lui Maiorescu specifîcînd că-i cere „poveţe în materie de estetică'*: „Am ajuns cu romanul la o răscruce dedrumuri, de unde nu ştiu bine încotro să apuc. Sunt două căi deschise' una verde, senină, pe care ajungi la limanul fericirii; alta tristă, uscată, pe care nu ajungi nicăierea. In cîteva cuvinte, e vorba de o femeie care a iubit întotdeauna pe un om. pe tăcute, de departe — şî de un om, care, spTe a implini dorinţa mame-sei moartă, vrea să ia pe această femeie. Un unţhi al omului, care era prieten şi tutor moral al femeii (orfane) pune lucrurile bine la cale, dar caută să intln.ieze căsătoria, spre a-i lăsa lui *limp* să se încredinţeze că. Insurindn-se, nu implintşle numai dorinţa mă-sei, ci şi pe a lui proprie. E vorba de a şti dacă ii însor sau nu. împrejurările'sunt astfel încît amîndouă soluţiile pot deveni logice. Caracterele sunt rezervate, suflete întoarse spre ele însele, aşa incit o lipsă de explicare completă, Ie plus petit froLisement, poate împiedica apropierea lor — deşi ea il iubeşte şi el nu e departe de a o iubi.

Astfel se prezint.î problema. După tonalitatea generală a rom.tnului, ar trebui să-i fac sa apuce drumul cel verde, fiindcă pînă aci totul e limpede şi lipsit de histerism. Scena se petrece la ţară. Sentimentul dominant este pietatea filială, dorinţa de a intra adine în firea noastră romanească, atit ca natură cit şi ca psihologie. Femeia care e pe drum de a deveni *femeia iubită* stă şi ea la ţară, e lipită de pămînt prin tradiţii de familie, prin creştere şi prin legături de rudenie. Astfel cî, insurîndu-i, nota de pînă aci se păstrează, lucrurile se sftrşesc cu bine intr-o fericire temeinică, serioasă. Dacă nu-i Însor, nota se cerneşte, firea dă în iarnă şi se îmbrumcază, sufletele se ascut în durere şi priod mai cu înlesnire farmecul trist aJ vieţii noastre romaneşti."

Argumentaţia autorului pare să nu aibă deocamdată in vedere •o direcţie, să nu atîrne mai greu In nici o parle, cu toate că el singur recunoaşte că ar Ji mai în nota atmosferei de pînă aici a romanului ca Saşa şi Matei să se căsătorească. Tentaţia modului cum a rezolvat piuă acum astfel de împrejurări, In nuvelele anterioare, *Blaue Donau. Amintiri din vremuri. Spre mare. Un trandafir* etc, îl purta către a-i -despărţi, aşa cum avea să facă, *di* altfel, cu Tincuţa şi Mihai ..Natura mea, scrie el în continuare, mă poartă către a doua soluţie. Dar eu foarte adesea mă păzesc de natura mea, în estetica'. Eu nu trebuie să intru acolo decît uumai în proporţia in care iulră căldura in dinamică, să fiu adică tot, dar să n« *par* nimic" (scrisoare din 3 oct. IS'.U).

Definirea în acest chip a sensului şi limitelor prezenţei concrete a scriitorului în opera literară indică din plin o concepţie realistă, pe artistul realist. Scriitorul s> ferea, prin urmare, fn această perioadă, .si creeze eroilor centrali deznodăminte către care Înclina firea sa — in adevăr întreapa sa nuvelistică de inceput e un lung şir de astfel

d« iubiri nedeclarate, neîmpărtâşite, nefericite (ca a scriitorului însuşi, in tinereţe, pentru Eliza loanid). Episodul Mihai-Tincula rămîne o tîrzie prelungire a unor finaluri tragice, preferate mai înainte de scriitor, în rezolvarea raporturilor între îndrăgostiţi. Că la aceacntinuâ tristeţe, la „a doua soluţie" decare vorbeşte, recurgea mai frecvent scriitorul, o dovedeşte şi marea majoritate a poeziilor sale. întrebarea pusa criticului nu era aşadar o cochetărie, ci era una din. probei? importante ale scopului urmărit de scriitor cu romanul său — un scop educativ, am spune chiar transformator: aducerea în faţa cititorului a unui exemplu de „fericire temeinică, serioasă", realizată prin ceea ce Duiliu Zamfirescu socotea drept soluţia pentru o întreagă categorie socială: legarea de pămîntul strămoşesc, de tradiţii* de mediul considerat a fi cel mai nepervertit în contactul cu capitalismul, cu burghezia — deci do mediul rustic. Este exact ideologi* populară care începe de ta 1848, In forme felurite, prin Alecsandru Eminescu, Creangă, Caragiale, desigur şi prin Slavici, Coşbuc, Delavrancea — contestaţi de Duiliu Zamfirescu sub acest raport — ideologie în succesiunea căreia autorul *Vieţii la ţară* îşi are un lot important.

Maiorescu, dîndu-şi părerea in problemă, va confirma intenţU — nedectarată dar subîftţeleasă — a lui Duiliu Zamfirescu, de a da un sfîrşit favorabil dragostei dintre Matei şi Saşa. „Cum sâ slfrşească romanul? — întreabă criticul. Din cele scrise impresia mea o foarte hotărită: *eu bine!"* Demonstraţia sa, orice s-ar spune, susţin? un sens. educativ al romanului — ideea necesităţii unei soluţii exemplare, deci, în termeni mai direcţi, militarea într-o direcţie precisă, socotită mai apropiată de firea românească, ai cărei specific şi ale cărei împrejurări sufleteşti nu sini tragice, spune Maiorescu, confirmînd de fapt o aserţiune a scriitorului însuşi, din scrisoarea menţionata. „Cel mult o blinda melancolie", adaugă el în final (scrisoare din 26 sept. / 8 oct. 1893). Duiliu Zamlirescu va rezolva în acest chifi episodul Maiei-Saşa, dar va copleşi de tragism cealaltă iubire înmugurii^ în roman, intre Mihai şi Tincuţa.

Iarăţi demn dc relevat: Maiorescu dă nume şi unei alte idei subînţelese de scriitor, aceea a opoziţiei faţă de şcoala naturalistă, îndeosebi faţă de zolism. criticat acerb de Duiliu Zamfirescu In articole şi scrisori — finalul nescris al studiului despre Toistoi trebuia să conţină răfuiala suprema cu zolismul, calificat şi de criticul *Convorbirilor literare* drept „pretins realism", „unilateral, prin urmare fals". Ezitarea scriitorului de a alege una sau alta din cele două căi nu e, deci, oscilarcŞn in faţa alternativei idilic-tragic, ci expresia unei căutări estetice derivată din conştiinţa unui mare rol social-educativ al literaturii — înţelegere venind nu o dată în contradicţie cu teze teoretice ale sale despre arta în genere. Scriitorul intersecta în mod evident teritoriile Iui Gherca despre arta tendenţioasă, programatică.

Argumentele lui Maiorescu par să fi fost cele hotSrîtoare pentru alegerea de către autor a căii care ducea chiar direct, fără amînârile plănuite de Dinu Murguleţ, la căsătoria celor doi eroi.

începutul anului 1894 ('2/14 ianuarie) il găseşte cu prima jumătate a romanului trimisă la *Convorbiri luerare* (fără să o mal fi transrris, aţa cum obişnuia adesea chiar cu corespondenţa, nu numai cu nuvelele şi poeziile). Avea gata şi alte treizeci de pagini, dar îndemnul de a scrie mai departe îi slăbeşte In urma duşului rece administrat de Iacob Negruzzi care-i restituie manuscrisul şi-i critică „din zbor" lungimile din partea trimisă. ,.Cît despre romanul meu din «rină — i se plinge criticului — începe să-mi pară rău că l-am scris, după cum îmi pare rău de alte multe lucruri acrise şi publicate. Dacă cel puţin vi-1 trimiteam întreg, ca sâ-i înţelegeţi structura!... Pare că a ieşit cu totul altceva decît coca ce voiam cu. Si ce stranii sunt impresiile scriitorului' atît tuă Încălzisem de mult, încît mi se părea că nota sentimentală ŞL a (emiuilităţii umple toate rîndurile. Iar acum, in urma aprecierilor din zbor ale d-lui Negruzzi, Sini pare dimpotrivă că aceea prună jumătate pe care o aveţi c plină de lungimi şi de descrieri zadarnice. Şi totuşi, n-aş fi în stare schimb nimic, numai cu de la mine putere. Eu văzusem lucrurile foarte limpezi, cu un ochi înamorat de întinsa pace a cîmpurilor, cu silueta îneîntătoare a Saşei, cu capul fierbinte al lui Micu ciobanu (a cărui adevărată fire se vede bine în partea a doua), şi cu alte făp'uri, de mîna a doua, ce-mi păreau aşa do naturale !... Închipuire de sine..." (scrisoare din 22 febr./S mart. 1894).

Ce-i obiectase Iacob Negruzzi? Scrisoarea nu o cunoaştem, dar din răspunsul scriitorului deducem obiecţiile, care nu erau, probabil, numai ale redactorului perpetuu al *Convorbirilor literare,* ci şi ale unora dintre junimişti — nu însă şi ate lui Maiorescu. .,Cît despre observaţiunile ce binevoiţi a fac«, eu am vorbit (aluzia e Ia practica junimislă, care interzicea autorului să mai dea explicaţii In legătură cu lucrarea proprie: „autorul a vorbit" prin lucrare !,n.n. şi orice tălmăcire pe cale do scrisori e de prisos. E drept că discursul meu e numai Ja jumătate. Dar dacă aşteptaţi dramaturghie şi psihologie (aceasta din urmă vorbită de autor), socot că lucrarea mea are să vă displacă, fiindcă psihologia, aşa cum se face astăzi, am lăsat-o sistematic la <> parte.

Dacă persoanele din roman sunt vii iar acţiunile lor fireşti, .psihologia e satisfăcută. Pot iarăşi sâ v-asigur că limba şi viaţa ţăranilor mei este limba şi viaţa lor cea adevărată, acolo unde sunt puşi. •Dacă, după cum îmi spuneţi, am reuşit sâ dau o puternică şi sănătoasă notă a pămîntului nostru romănesc, ţelul meu este atins. Două lucruri ro-au îndemnat să aleg subiectul acesta:l-a) iredinţaces-a întemeiat in mine că romanii din straturile de sus devin, pe zi ce merge, mai vagabonzi iar spiritul lor mai internaţional (în sens cosmopolit, n.n.): idealul orcărui boiernaş este să-şi arendeze moşioara cît s-o nu tea mai scump... şi si *sa* statornicească in străinătate sau *cel* puţin la Bucureşti; 2-a] dorinţa de a da notă exactă a naturei noastre romăneşti, atit în ţăran cît şi in lucrurilo dimprejurul Iui. Poate să greşesc, dar siruţimînlul meu este că atît novelele lui Slavici, cu dul•cegiriele feţilor şi flăcăilor tui, cît şî ale lui B, Ştetânescu (Delavran•cea, n.n., cu mahalagii bucureşleni daţi drept plugari şi cu sultănicele de carnaval, au falsificat noţiunile ce aveam noi despre populaţia noastră rurală". In continuare aduco drept garanţie a autenticităţii «•omanului amintirile copilăriei proprii, trăite mult Iu ţară, şi cunoaşterea exactă a limbii vorbite de eroi.

„Cit despre Matei, socoteam că el şî cei dimprejurul lui explică îndeajuns pentru ce se lasă de medicină, Tăcută alene şi numai ca să facă ceva, spre a sc statornici la ţară.

!n mintea mea, el însuşi era unui din nenumăraţii români, înstrăinaţi de ţară. pe care o împrejurare aşa de puternică cum e moartea maică-sei şi amorul lui pentru Saşa, il hotărăsc să rămîie acolo şî sâ deschidă ochii cu interes la priveliştea naturei şi a lumei de la ţară" (scrisoare din 13/"5 ian. 1894).

Scriitorul atacă prin urinare idilismul de ţip sămănătorist, acum încă in faşă, în ce priveşte înfăţişarea ţăranului *ţi* a modului său de viaţă — fără să bage de seamă că el însuşi cădea într-un idilism de altă natură. în problema raportului boier-ţăran. Punctul de plecare al acestui idilism era însă, cum vedem, unul cu multe dreptăţi.

fn aceeaşi lună, ianuarie 1894, cind îşi explica atît de interesat şi pasionat romanele, mai avea dc scris toarte puţin („Romanul meu e aproape gata. Cred că mai am vreo 20 de pagine şi-t sfîrşesc"; — scrisoare către Iacob Negruzzi din 29 ian. / 10 îebr. 1894), dar era aproape şi de isprăvitul transcrierii parţiale a primei jumătăţi, cu care prilej adusese textului numeroas-t transformări: „Vă rog sânii lăsaţi citeva zile ca să recopiez paginele de la început, scrise foarte dc mult şi in. mare parte schimbate". In martie 1894 trimite continuarea pînă la pag. 181 şi anunţă încă 30 pagini, care tot nu însemnau încheierea, şi abia la 24 iun. / 6 iul. 1894 îl anunţă pe Maiorescu că romanul e gata şi poate să-l trimită spre publicare. ToUii) încă nu-1 trimite, lucrul i] face abia In toamnă, din cauza unui accident neprevăzut: redactorul perpetuu al *Convorbirilor literare* era în neputinţă de a citi lucrarea, şi de el depindea, în ultimă instanţă, publicarea ei, în lipsa lui Maiorescu- Iacob Negruzzi era Insă la Sinaia, apoi prin străinătăţi — bolnav: îşi înfipsese „un tuteur" (un ţăruş) „tn singurul ochi cu care vede" (scrisoare a lui Titu Maiorescu din 4/16 iul. 18941. In faţa acestei situaţii, scriitorul amină trimiterea romanului pină la întoarcerea lui Iacob Negruzzi de pe unde sc dusese să se caute. „Socotesc că v-aţi întors din Italia — îl vestea el Ia 12 oct. 1394 — şi de aceea vă scriu, spre a vă trimite sfirşitul romanului *Viaţa la ţară...* Nu vă mai cer părerea asupra acestei noi încercări, pe cit timp n-o fi publicată in întregul ei". Păţit cu opiniile redactorului de la *Convorbiri literare,* care-i criticase începutul romanului, scriitorul îi comunica delicat, dar neted, că nu e dispus să maidiseute despre eventuale modificări, că deci lucrarea trebuia publicată aşa cum se găsea.

Spre deosebire de cazul altor scrieri de amploare ale lui Duiliu Zamfirescu, oferite *Convorbirilor literare,* publicarea *Vieţii la ţară* nu începe decît după ce întregul manuscris se află în mîinile redacţiei — pe de o parte pentru a se evita repetarea nedoritei situaţii din cazul articolului despre Tolstoi rămas nelerminat, lucru care i se notifică explicit autorului— „ca cel păţit", îi zice Iacob Negruzzi in scrisoarea din 30 apr. 1894 — drept răspuns la îngrijorările, oarecum ultimative ale autorului, că apariţia în revistă Încă nu începea, deşi o bună parte din manuscris era trimisă; pe de altă parte avusese loc, chiar la începutul anului 1894, prima dezerţie a convorbiristului către citadela vrăjmaşă: Duiliu Zamîirescu acceptase să colaboreze la *Ateneul român,* revista Iui Esarcu şi Trandafir *O.* Djuvara, ceea

ce junimiştii n-au putut privi cu ochi buni şi nu au întîrziat de ai-o spune tăios, numind revista drept *o* „colecţie de maculatură" (scrisoare a lui Titu Maiorescu din 13/25 mai 1894). Probabil şi din această cauză, Maiorescu nu citeşte romanul in manuscris, ci numai după ce apare prima parte — deci prin iulio-august 1894 — şi se pare că lectura lui a mers un timp cam fn paralei cu publicarea tn revistă. Observaţiile sale o arată — ele privesc doar primele capitole şi au un caracter de amănunt; o frază care i-a plăcut, expresii sau cuvinte care nu i-au plăcut, o scenă care putea fi uşor corectata, o pronunţie etc. (scrisoare din 18/30 septembrie 1894); abia mai tîrziu el va cerceta in adiacinie lucrarea şi-şi va comunica opiniile, fireşte tot favorabile (scrisoare din 20 mai 1895).

Dacă tn prima din cele două scrisori menţionate aprecierile criticului erau loarte subiectiva şi mai mult rezervate, in orice casfârS judecăţi de valoare cu implicaţii mai generale — „Mie îmi place. Impresia «la ţară», şi anumo Ia noi Ia ţară, *ă la campagne,* o primeşte cetitorul pe deplin şi frumos" — în cea de-a doua el se referă mai concret la plasarea romanului tntr-un anumit context literar, dar, nu lipsit de semnificaţie, prin lormulări mai mult evazive, in cc-l privea, şi prin reproducerea opiniilor altora. „Am recitit cu ncvasta-mea Sn întreg şi fără întrerupere romanul d-tale *Viaţa taţară,* acum că a apărut tot în *Convorb.* Am făcut multn însemnări de amănunte, cu creionul, şî aştept revederea noastră ticnită pentru discutarea (or. Vreai s-ă nu-1 publici in. volum, pînă nu vom fi vorbit împreună asupra lui?

După părerea lui Dragomirescu, Rădulescu, Evolceanu (cei trei tineri critici ai revistei, n.n.) e cel mai bun roman ce-1 avem pină acum în româneşte.

E evident că are părţi de o căldură delicată, de o tensiune a interesului, de o frumuseţe a desirierilor, care îl fac — în aceste părţi — *gai cu bunele romanuri occidentale.

Dar în privinţa conducerii *unitare* a evenimentelor sunt ohiecţii de făcut. Cum râmîne cu istoria ţăranilor? Cum rămîne cu Tincuţa .şi tînărul de la Paris?

Aceste şi mai multe, cînd ne vom revedea."

începută cu anunţarea a „multe însemnări de amănunte" şi terminată cu obiecţii da construcţie, de structură a subiectului, acestea fiind şi ele „mai multe", iar intra unele şi celelalte găsind că. stnt de valoare doar „părţi'' — putem conchide 'că aprecierea lui Maiorescu despre roman e destul de rezervată. „Revederea ticnită" pe care o aştepta criticul a avut loc ceva mai tîrziu. Scrisoarea de mai sus a lui Maiorescu venea la aproximativ două săptămîni după ce se despărtisa de Duiliu Zamfirescu, care-1 însoţise o vreme în Italia, unde criticul işi făcea voiajul de Paşti. Prnbahil că şi drept urmare a gentileţilor de tot felul, pe care diplomatul le avusese acolo, Maiorescu se socotise obligat să-i citească romanul în întregime, ceea ce făcuse îndată după întoarcerea la Bucureşti, cu concluziile care s-au văzut. Insă discuţia rezervată pentru „revederea ticnită" n-a avut loc decît abia în ianuarie-aprilie 1897, cînd Duiliu Zamfirescu a venit în ţară pentru trei luni şi mai bine şi s-a văzut de multe ori cu criticul. Rezultatele discuţiei despre amănuntele şi problemele dd ansamblu ale

romanului trebui*- să le socotim totuşi minime, judecind dună faptul că diferenţele stilistice dintre forma romanului apărută in *Convorbiri literare* şi cea a primei editări in volum sint neînsemnate. Dc altlel intre timp sc petrecuseră destule evenimente care vor fi împuţinat dorinţa de discuţie a ambilor: se publicase şt *Tănase Scatiu,* Duiliu Zamfirescu apărase în scris câteva principii urmărite de el în construcţia romanului, făcuse câteva aprecieri foarte apăsate cu privire la nivelul *Convorbirilor literare* în anii respectivi, şi, mai ales„ începuse să apară *Literatură* j: *artă română,* rivali revistei junimiste, şi la care scriitorul era un asiduu colaborator. Astfel, sau criticul a comunicat mai puţine din observaţiile sale, sau scriitorul n-a ţinut scama de ele — de cele referitoare la lingvistică, intrucit pe cele de construcţie Ie respinsese fncâ prin scrisorile din 1895—9G — [apt e că romanul a rămas, la editarea din 1898, aproximativ acelaşi din *Convorbiri literare.*

Sînl, însă, elocvente argumentele de mult bun-simţ şi cu bogat» implicaţii teoretice, pe care autorul Ie opune obiecţiilor lui Maiorescu, privitoare la probleme de ansamblu. Nemulţumirea acestuia vizase in primul rina ..conducerea *unitară* a evenimentelor", adică suspensia în ce priveşte ridicarea ţăranilor împotriva lui Scatiu (din *Viaţa la* țară), apoi soarta lui Mihai, plecat la studii in Franţa. „Negreşit că nu voi publica *Viaţa la ţară* decît după împreună citire — ii scrie el criticului, drept răspuns la observaţii ca acestea. Deie Domnul să ne vedem cît mai curind ...
..„______... ..^ ...... » ni-, JIUu iv JIU id. vreme noera, ca despre tăiare, cit poftiţi I" (nu s-a tăiat aproape nimic, n.n.). „îmi pare bine că place *V. la ţară* domnilor de Ia *Convorbiri,* (Părerea acestora *o* aflase Duiliu Zamfirescu parte din opiniile lui Maiorescu — arătate mai sus — şi lacob Negruzzi, parte din comunicarea amabilă a soţiei acestuia, Măria Nefcruzzi, că romanul place, totuşi, junimiştilor, deş_ aceştia sînt supăraţi pentru «trădarea» scriitorului de a fi colaborat" Ia *Ateneul roman.)* Rezervele d-voastre, cu privire la desfăşurarea lăturalnică a caracterelor secundare, le împărtăşesc şi eu, ba încă atît de mult le împărtăşesc, încît am început sâ lucrez la ridicarea lor: d-1 Negruzzi ştie de mult de planurile mele machiavelice <U a, scrie o urmare la *V. la* (..." (scrisoare din !*/21 iunie 1895). Şi da in continuare schiţa celorlalte două romane ale ciclului, *Tănase Scatiu* şi *In război* (vezi notele la acestea). Totuşi, problema nu poate *ti* lăsată de scriitor în afara preocupărilor teoretice, deci o reia chiar în aceeaşi scrisoare: „ Insă, revenind la *V. la ţară:* credeţi că toate evenimentele incidentale dintr-un roman trebuiesc duse la o soluţiune? E vorba de viaţa Ia ţară, prin urmare de o mulţime de nimicuri, care rămîn pe planul al 2-a şi al 3-a şi care stau acolo numai ca să întregească tabloul. Printre acestea trebuie socotită revolta ţăranilor. (De fapt, ea va avea o urmare In *Tănase Scatiu,* însă nu fiindcă nu poate rămine astfel, ci pentru că merge treptat eu desfăşurarea firii lui Scatiu.)

Dar asta se cheamă vorbă de clacă. Vom schimba tot ce veţi vrea." Problema îl frămîntă pe scriitor tn continuare şi, trei luni mai Urziu, în urma unei alte lecturi a obiecţiilor lui Maiorescu („recitind scrisoarea d-voastrâ din mai"), nu se poate abţine de a nu releva din nou răceala criticului în aprecierea romanului şi de a nu insista

asupra laturii teoretice a problemei: „Văd că d-voastre vă place *V. laţ. ci* măsură. Aţa e şi drept, şi tot aţa îmi place şi mie. Cu dragă inimă voi tăia şi voi schimba orice... Cred insă ca. !n ceea ce priveşte conducerea unitară a eveniwn-ntelor, bine e sâ aşteptăm urmarea" (scrisoare din 13/25 septembrie 1895).

Ceea ce — din punctul de vedere al celor urmărite aici — e mai important chiar decît apărarea teoretică de către scriitor a procedeelor proprii, este sublinierea continuă a ideii că *Viaţa la ţari* formează un tot unitar cu ceiciajlc două \oJume, *Tăiase Scatiu* şt *In război;* ele au fost concepute odată şi considerate mereu de autor ca o singură „impînzuire". Mai Urziu, de asemenea, scriitorul va accentua asupra acestui lucru Inglobînd în ciclu, dc la un anumit moment, romanele *îndreptări* şi *Anna,* dar cu atit mai mult icsistînd asupra primelor trtî.

In cîte o scrisoare, apoi, el reia in treacăt unele din obiecţiile criticului, exprimîndu-şi opoziţia faţă de ele, mai mult indirect. La 13/25 septembrie se ocupă de problema înfăţişării ţăranilor ca masă şi mai puţin \n individualităţi concreta, distincte („ţăranii se mişcă numai ca mase colective, fiindcă aşa ii cred eu interesanţi, aşa sunt ei o putere şi numai aşa psihologia lor poate da nota caracteristică a *unui* ţăran. Altfel, individual, ei nu pot forma subiectul unui roman") — teză Intîlnită In secolul următor şi la E. Lovinesc.u şi Ia Camil Petrescu (Caragiale, Slavici aplicau în practică o teză opusă, asemănătoare cu cea a lui Sadoveanu şi Rebreanu de mai Urziu.) La 6yi8 octombrie se referă la caracterul patriarhal al raporturilor boier-ţăran şi la atmosfera prea „sentimental-dulccagă" din unele pagini ale lui *Tănase Scatiu;* o luna şi jumătate mai tirziu compară limbajul din cele două romane, acum fiind încheiat şi *Tănase Scatiu* (scrisoare din 23 noiembrie 189S) etc. Constatăm în toate aceste scrisori un proces creator continuu, de ia 1891 pînă Ia 1897 — cînd se sfîrşeşte *In război* — proces dominat de personajele Matei şi Saşa, Mihai, Tincuţa, Dinu Murguleţ, baciul Micu şi Tănase Scatiu, protagoniştii primelor trei romane ale ciclului Comăneştenilor. In realitate, ei sînt personajele unui roman unic, care începe la cîţiva ani după căderea lui Cuza şi se încheie o dată cu războiul din 1877. Acesta este, fără discuţie, cel mai mare roman al literaturii române înainte de 1900 şi, împreună cu *Ciocoii vechi si noi* al lui Nicolae Filimon, apărut cu trei decenii mai înainte, reprezintă cele mai bune piese ale speciei în proza secolului XIX ta România.

Elaborarea propriu-zisă a romanului *Viaţa la ţară* a avut însă cea mai lungă durată dintre primele trei ale ciclului. Ce a determinat acest ritm — căci, se ştie, Duiliu Zamfirescu scria relaliv repede? Faptul că în intervalul de doi ani — şi, după o afirmaţie a scriitorului, chiar trei ani — cit a durat munca la 1 iafa *la ţară.* el a publicat numeroase poezii, unele compuse chiar atunci, nu explică declt parţial lucrurile. Tot parţial explică lucrurile şi necazurile, neliniştile de altă natură decît cea strict literară, anume preocupările materiale — avea, de exemplu, doi copii şi încă unul at soţiei, în grija sa (scTîsoare din 20 mai / 1 iunie 1894 către Maiorescu), apoi mutările la Atena şi Bruxelles, teama dc viitor. In faţa schimbărilor de guvern din ţară, care-i puteau aduce pe nepregătite chiar punerea in disponibilitate,

apoi menţinerea in grad, respingerea de la Academie etc. Este drept că lungimea *Vieţii ta ţară* ar putea (i «na din explicaţii — dar/n *război* are o întindere (măsurata în n-rul de pagini) egală, şi elaborarea acestuia n-a depăşit proprlu-zis cîteva luni.

Principala cauză a duratei lucrului trebuie deci căutată în altă parte. Mai întîi în responsabilitatea de un fel diferit pe care şi-o luase «oncepînd acest roman; apoi, romanul *întreg* — din structura căruia făcea parte, la început, şi ceea ce avea să fie lăsat pentru celelalte două, ulterioare, *Tănase Scatiu* şi *In război* — se constituie o dată cu elaborarea *Vieţii la ţară.* Tema, pe de o parte, 11 obligase ia o muncă de altă natură decît romanele anterioare *(în faţa vieţii. Lume nouă şi lume veche...)*,- exigenţa proprie faţă de obiectivul propus îl determina, de altă parte, la un efort incomparabil mai mare, pe care nu-1 destaşurase cu prilejul romanelor de mai înainte. Apoi chiar subiectul, mult mai complex, acţiunea cu mai multe planuri, cu contbiuarea in alto romane, cu un număr relativ mare de personaje centrale, cele mai multe circulind dintr-un roman in următorul — toate acestea i-au dat motive de meditaţie. Munca literară, clarificarea deplină a eroilor, relevarea liniilor lor esenţiale, ca şi a unora mai concrete, pentru 3 crea impresia de autenticitate, au avut de asemenea un rol anumit tn determinarea ritmului lent de înaintare Ia primul roman al ciclului.

(n legătură cu unele aspecte concrete ale romanului *Viaţa la fură,* merită In primul rind semnalatăgeografia proprie construită de Duiliu Zamfirescu pentru necesităţile acţiunii, aşa cum vor face ulterior mai mulţi prozatori. Teatrul întîmpiărilor din *Viaţa la ţară* şi apoi parte din *Tănase Scatiu* este undeva în cîmpia Bărăganului, iu latura ei mat dinspre nord, prin fostul judeţ Ialomiţa, dar cu detalii care situează satele respective incâ mai sus — în fostul judeţ Brăila şi în Rlmnkul Sărat.

Satul Ciulniţei, unde se află moşia Iui Dinu Murguleţ şi cea a lui Matei Damian. e la cîţiva kilometri mai la nord de apa Ialomiţei, pe al cărei mal sting merge o linie ferată. Ciulniţeii, care au şi staţie de cale ferată, nu trebuie confundaţi cu gara Giulniţa, cunoscută, raţă de care se situează mai spre răsărit. Din apa Ialomiţei, urmînd sprt nord albia pirîului Ciulniţa, foarte sărăcăcios, un fel de gîrlă umilă, mai mult .veacă in timpul verii, se ajunge In sat, la al cărui capăt vestic se află conacul lui Dinu Murguleţ, pe care ni-1 închipuim cu laţa spre răsărit, adică spre PunăTC. Prin laturra conacului trece deci Ciulniţa, pe lingă care se desfăşoară satul, avînd în celălalt capăt, spre soare-răsare, conacul coanei Diamandula, sora lui Dinu Murguleţ şi mama Iui Matei. De aici mai departe, în aceeaşi direcţie, este moşia acestuia, învechiindu-se cu moşia Comăneşti, a Saşei Comaneşteanu. Un lac, lung de cîţiva kilometri, se întinde pc ambele moşii, jumătate şi jumătate. De la Ciulniţei la Comăneşti se ajunge treclnd un deal, cale de 4—5 kilometri.

La o anumită wistanţă, pe aproape de Dunăre, deci la 15—20 kilometri spre răsărit, se află Balta, orăşelul unde-şi are casa Tănase Scatiu. Aici este tactul subprefecturii. O plasă Balta era în fiinţă,

In perioada tinereţii scriitorului, amintind desigur vecinătatea bălţilor Dunării. De altfel, din Balta, calea cea mai la îndemînă spre Brăila e tocmai Dunărea. Reşedinţa administrativă a judeţului unde se află cele trei comune ale romanului, este oraşul Călăraşi — cel mai important centru comercial al regiunii, datorită plasării sale pe malu) fluviului — dar nici acesta nu este totuna iu Călăraşii reali, care sînt mai la sud decît cei din roman. In aceşti Călăraşi imaginari va locui şi Scatiu însuşi în al doilea roman al ciclului, fără să fie foarte clar că s-a mutat acolo, că şi-a schimbat casa din Balta cu una din capitala judeţului — adică şi aici poate *ti* vorba dc una din acelescăpâri, frecvente la Duiliu Zamfirescu, cind cronologiile, geografia locurilor nu au rigoarea necesară şi se suprapun iau se contrazic cu dezinvoltură. întreaga dispoziţie a acestei geografii nu respectă declt cu totul aproximativ datele realităţii, astCfl că incercărilc de a ţe face identificări de locuri precise sini de prisos.

Scriitorul a pornit, totuşi, de la unele modele reale. în descrierea topografiei Ciulniţeilor s-a călăuzit după anumite detalii ale satului Băleşti, din Rimnicul-Sărat, unde-şi avea moşia Dumitru Simionescu-Rîmniceanu, rudă prin alianţă cu familia scriitorului: Elena, soţia lui Dumitru S.-R., era nepoată de soră a Sultanei Zamfirescu, mama lui Duiliu.

Pe cuid era elev şi apoi student, viitorul scriitor a petrecut la Băleşti mai multe iile, în vacante. Cea mai veche scrisoare cunoscută, care ni s-a păstrat de la el, din adolescenţa (adresată colegului de liceu şi prietenului Duiliu Ioanin) e trimisă din Băleşti: „Înţelegi că-ţi scriu de la Băleşti — unde portretul Mariii, înconjurat de foi de stejar cari deja s-au uscat... e pus pe piano, de draga ei Lina — şi unde am venit, sătul de zgomotul oraşului, să-mi petrec cîtva timp; dacă ai veni şi tu aicea, poate ţi-ar trece mai uşor orele cu toţii" (scrisoare din 12 august 1876). „Zgomotul oraşului" e al capitalei, şi mai puţin al Focşanilor - scriitorul îsi luase recent bacalaureatul la Bucureşti. Lina este tocmai stăpîna Bălestilor. Bâleştii mai revin în scrisorile lui La 3 august 1880 îl înştiinţa din Focşani pe acelaşi Ioamn: „JB-am dus la Băleşti cu scop de a seri mai în tihnă; am terminat actul întîi - (E vorba de traducerea dramei lui Hugo, *Hernam,* începută mai demult.)

Satul se află la nord-est de Rîmnicul-Sărat, la aproximativ 10 kilometri, şi la aceeaşi distanţă spre sud-est de Plăineşti, comuna — azi orăşel — unde s-a născut scriitorul. Dar împrejurimile Băleştilor nu se potrivesc decît parţial cu ale Ciulniţeilor. Se pare că, pentru acestea, Duiliu Zamfirescu a pornit de ia priveliştile altei moşii ţinute de acelaşi Dumitru S.-R., anume Drăgeşti, din apropierea Şiretului, ta nord de Tecuci. (Poezia *Curgea Şiretul liniştit* ar putea avea punctul de plecare în reminiscenţele de aici.) Lacul care se întinde pe moşiile Ciulniţei şi Comăneşti, deopotrivă, ar ti deci mai curînd unul de ia Drăgeşti sau din apropiere, nu cel de la BălefU — afirma criticul de artă Marin Simionescu-Rîmnjeeanu, fiul stăpinilor Băleştilor şi Drăgeştilor, rudă deci cu scriitorul. Modele pentru astfel de lacuri se aflau însă şi în Rîmnicul-Sărat, spre Dunăre, astfel că identificarea precisă nu poate fi făcută — şi de altfel Duiliu Zamfirescu

însuşi nu a acordat niciodată atenţie esactitaţii detaliilor, respectării aidoma a realităţii.

Geografia imaginaţi de scriitor drept cadru rustic al romanelor sale rămîne deci una construită, fără corespondenţe precise, cu toate sursele aproximative care se pot stabili.

Este firesc să no întrebim.-. în ce rnoment din istoria social-polilică a României se situează primele trei romane din ciclul Comăneştenilor. Răspunsul pare uşor de dat la prima vedere: *cu cîţiva ani înainte de 1877* — de vreme ee intîmplările din al treilea roman, *In război,* se petrec *în 1877.* O cercetare mai amănunţită ne arată că problema e ceva mai complexă şi merită atenţie sub mai multe raporturi.

O precizare din manuscrisul romanului *Tănase Scatiu,* păstrată şi la publicarea în *Convorbiri,* şi la prima apariţie în volum, dar lipsind din ediţia 1914, deci şi din cea finală (1322), ne ajută să calculăm cu destulă exactitate în timp cronologia propusă de autor, rezultată din datele *declarate* ale romanelor — mai exact, ale celor dintti două romane, intvucît al treilea, *în răxboi,* este foarte precis plasat chiar dintru începutul întîmplărilor. In cuprinsul tiradei sale politice, incultul avocat Alexandriu afirma, în manuscrisul romanului *Tănase Scatiu,* că el i-a văzut „pe vodă cind a venit acum 8 ani". De ce a înlăturat Duiliu Zamfirescu această precizare e greu de ştiut, dar ceea ce e neîndoielnic e că socoteala n-are de ce nu fi exactă: cum venirea lui Cacol avusese loc în 1866, acţiunea din al doilea roman al ciclului Comăneştenilor are loc, prin urmare, în iarna 1873 — 1874, adică, mai exact, începînd din noiembrie 1673pmă în ianuarie-februarie 1874.

De aici, fâcind calculul după anii petrecuţi de Mihai Comaneşteanu la Paris şi după cei de la întoarcerea în ţară, sau după vîrsta fetei Tincuţii, putem data aproape exact şi primul roman:

In *Tănase Scatiu* se precizeasă la un moment dat că Mihai s-a Întors de Ia Paris după cinci ani („Mă gîndesc la plimbarea dumitale pe lac... acum cinci ani" — îi zice Tincuţa}; întîmplârile din acest roman au Ioc după alţi doi ani de la întoarcerea personajului în ţară; acest lucru e iarăşi spus foarte răspicat: deci cele două romane sint despărţite între «le de *1* ani. Cifra se potriveşte şi cu legislaturile, două la număr, ia care se alesese Scatiu deputat (alegerile aveau loc între 3 şi 4 ani), precum şi cu vîrsta Zoiţicăi, fetiţa Tincuţei — cam 5 ani, şi se născuse la doi ani după plecarea Iui Mihai. Aşadar, întîmplările din *Viaţa la ţară* încep în iunie-iulie 1867 şi se termină în octombrie acelaşi an.

Dacă e aşa — şi altfel nu are cum fi, după cum spun datele înscrise în romane — se ivesc tot felul de întrebări. Mai întîi vîrsta Saşei: în *Viaţa la ţară,* se precizează că părinţii fetei *nu erau cităloriţi ta 1848.* In acest caz, âaşa nu putea veni pe lume mai devreme de începutul Iui 1850, astfel că, în 1867, ea dacă împlinise 17 ani. De ce atunci ea se jîilînge că e fată bâtrlnă, lucru pe care ar avea dreptate sâ-1 declare cineva ajuns la 27—28 ani — ceea ce din calcul nu rezultă. (O astfel de vîrsta ar avea abia Ia 1877, cînd însă are un copil

mărişor, lucru de asia dată oarecum plauzibil, căci intre 1867, cînd se căsătoreşte cu Matei, şi 1&7? sini 10 ani»

Deci, în legătură cu vîrsta eroilor raportată la datarea acţiunii, trebuie sa presupunem o scăpare din vedere a scriitorului — departe de a fi singura, tn fond, cîţi ani are Matei Damian în vremearăzboiutui de la 1877? Logic nu poate avea mai mult de 36 ani: în 1867 — dată pe rare o socotim începutul acţiunii — se întorcea de la studii, unde stătuse 6—7 ani; la plecare nu putea avea mai mult de 18—19 eni, care, adunaţi cu anii de studii şi cu cei zece dintre 1867 şi 1877, fac chiar mai puţin de 36. Sâ spunem, totuşi, 401 Cum se potriveşte aceasta virată, cu portretul pe care i-1 |ace autorul în romanul *în război,* unde amănuntele ne lac să-i dăm eroului vreo 50 de ani?

O afirmaţie din acest roman Încurcă şi mai mull lucrurile. Intîlnindu-se — in 1877, căci atunci se petrec faptele — cu prietenul său Nicolae Milescu, Mihai Comaneşteanu afirmă că acesta arată aidoma cum „il lăsase" cu 10 ani în urmă. *îl lăsase,* adică el,Mihai, plecase, iar Milescu rămăsese. Vndc? — fără îndoială ia Paris, unde se cunoscuseră şi se împrieteniseră. înseamnă că eroul se *întorsese* de la Paris în 1867 — dar, după celelalte socoteli, atunci abia pleca t Altfel ar însemna că plecarea la studii avusese ioc fn 1862 — cu cinci ani înainte de întoarcere — deci în timpul lui Cuza, ceea ce nu se verifică In nici un fel din atmosfera romanului, acţiunea acestuia fiind situată, clar, cu cei puţin cîţiva ani *după reforma* din 1864, care a dat pămînt ţăranilor bărăgăneni —altminteri toate raporturile-dintre Scatiu şi ţărani n-ar putea avea loc.

Situarea exactă în timp a primelor două romane relevă anumite inadvertenţe şi sub raportul acestei problematici sociale. Conflictul fundamental din carte, între Scatiu şi ţărani, este de fapt unul de *după* 1S77 şi nu *dinainte. Ca* lucrurile să ajungă la stadiul din cele două romane, adică la tensiunea care se descarcă periodic în răscoale, au trebuit să treacămăcar 10—15 ani *după* împroprietărirea lui Cuza, ba chiar in *Viaţa la ţară st* vorbrţ-lc de două betârnicirj — una veche, desigur, cea a lui Cuza, din 1864, şi a doua nouă, iarăşi sigur, cea din 1887, care a şi creat nemulţumirea ţăranilor din Balta. Acestea puteau avea loc *după 1S77* — vom vedea că modelul *reni* al colei din roman s-a desfăşurat In 18831 — dar Dinu Murguleţ află cu îngrijorare de la judecători, tot în *Via\a ia ţară,* că elr- se repetau în diferite puncte din ţară. Fenomenul nu putea să se petreacă plauzibil decît *ulterior* cronologiei stabilite de scriitor in roman, pentru că şi condiţiile lui sînt ulterioare — dar Duiliu Zamfirescu îi plasează absolut arbitrar, pentru necesităţi *estetice,* în perioada 1867 — 1874. Prin urmare, in mod paradoxal, in ce priveşte problematica social-poliiică şi numeroase elemente de cadru istoric, primele două romane ale ciclului sînt de fapt *ulterioare* cronologic celui rle-al treilea, deşi sînt plasate anterior. Mutaţia s-a petrecut datorită faptului că scriitorul a urmărit tn principal, drept axă a construcţiei sale epice, o problematică *umtnă* şi nu una socială sau politică. Iar exactitatea istorică *strictă* era ultimul considerent de care ţinea seamă realismul său în primele două romane ale ciclului şi chiar — deşi în măsură mai mică — în al treilea şi următoarele.

Consecinţa practică a acestei demonstraţii este că trebuie să considerăm, intr-o privinţă, detaşate intre ele, de sine stâlăloare sub raportul cronologiei, romanele în chestiune şi să nu le căutăm *o* plasare prea exactă intr-un moment istoric Toarte exact determinat, ci să le situăm in cadrul unei perioade cu mult mai largi.

Dacă aşa stau lucrurile cu cronologia — încercarea de a afla -care au putut fi sursei-; reale, modelele din viaţă ale personajelor ciclului e şi mai complicată. Ne interesează, desigur, cele principale, tn speţă: Matei, Saşa, Tincuţa şi Mihaj, Tănase Scatiu.

Iu familia scriitorului s-a aflat un unchi al său, Dumitru, frate -cu Lascăr 'Aamlirescu, care, ca si Matei Damian, şi-a luat uri doctorat, la Lipsea, după care s-a stabilit la o moşie, o vie din nordul judeţului Rim nicul-Sărat, Coteşli, şi nu a mai plecat de acolo (este modelul lui Dumitrache Teodnrescu din nuvela *Spre Coteţti).* Uii alt unchi, de astă dată din ramura maternă, Neculai Mincu, frate cu mama scriitorului şi cu arhitectul Ion Mincu, a împrumutat şi el, se pare, multe trăsături lui Matei.

Despre Saşa Comăneşteanu, tradiţia familiei are de asemenea unele presupuneri. Tot Marin Simionescu-Rimniceanu crede a şti că modelul Saşei a fost mama sa Elena — numită Lina în cea mai veche scrisoare păstrată a lui Duiliu Zamfirescu (rea către Duiliu loaninl — Jiinlâ cu vederj largi, cultă, modernă, iubitoare de lecturi şi de muzică, prietenă cu scriitori şi artişti din epocă, parte prieteni ai •scriitorului, parte ar fraţilor artişti Mincu — loan, arhitectul şi Steîan, pietonii, unchii ei, insă cam de-o vîrslă cu ea, cum era şi Duiliu Zamfirescu. Delavrancea ar fi notat într-un album al ei parte din reflecţiile Trubadurului. Ca şi Saşa, Elena S.-R. era şi ea abonata Ia ziare şi reviste, vorbei franţuzeşte ctc., ceea co dovedeşte o atmosfera prielnică artei, astfel că e explicabil de ce Duiliu Zamfirescu venea la Băleşti pentru „a seri in tihnă" mai mult decît acasă la Focsaiii, unde mai *rau şi mulţi cupii mici. Elena S.-R a murit relativ iinără, la Bucureşti, după o operaţie, nu ru mulţi ani inainle de perioada cînd se scria *Viaţa la ţară.*

Toate acestea pot fi adevărate. Autorul insă îndreaptă atenţia cercetătorului in alte părţi. Odată către o belgiană frumoasă şi spirituală, soţia contelui de Merode de Westerloo, prinţ de Rupanpre. (sau Rubampre), ministrul de externe al Belgiei in timpul stagiului său diplomatic la Bruxelles: „O adorabilă creatură, spune el în prelata ediţiei a IV-a a romanului *Viaţa la ţară* (Iyl4) — chip femeiesc din acele ce par alcătuite din suflet şi linii armonice, aşa cum visam eu de mult pe Saşa Comăneşteanu". Pe de altă parte, scriitorul însuşi îi spune lui Maiorescu iti plini muncă de elaborate a romanului' ..O sâ faceţi cunoştinţă cu o pereoană de acolo, Saşa. Eu am trăit cu dinsa în foarte bune raporturi, aşa de bune încît mai de nu mă înamorasem de ea. ,Şi, ciudat: toate celelalte figuri din încercările mele precedente, se legau, ca umbrele, de cîte o fiinţă reală, văzută sau întrevăzută; aceasta nu are nici un raport cu nimeni. Ea s-a înfiripat pe paginile albe, cu de la sine putere" (scrisoare din 2/14 ianuarie 1 Silii. Saşa ar fi deei-curată imaginaţie, lucru iarăşi greu de presupus. Mai probabil, ea e un amestec din mai multe filoane, reminiscenţele adolescenţei şi cniar ale copilăriei alcătuinduse cu efluvii ale vlrsteî mature, tntr-o figură diferită substanţial de modele reale posibile. Anumite elemente din biografia Elenei S.-R. au trecut fără îndoială şi în portretul Tincuţei: diferenţa de vîrstă dintre Elena şi soţul ei, Dumitru, era cam aceea dintre Tincuţa şi Scatiu — şi e sigur că Scatiu a avut una din sursele incontestabile chiar în soţul Elenei, adică, pe Dumitru Simionescu-Rimniceanu.

Prin Elena, modelul posibil al Saşei, în orice caz nici unic model şi nici numai al Saşei, ajungem îa Tincuţa, personaj care străbate In chip tragic situaţii rezolvate fericit de stâptna Comăneştilor. Personajul Tincuţa ar putea Ci şi el un omagiu adus de Duiliu Zamfirescu mai multor fiinţe reale, care au avwt parte de o căsătorie nepotrivită şi au sfîrşit tragic, înainte de vreme (Elena Simionescu-Rimniceanu» Eliza loanid-Dănescu).

Recent a fost propus un alt model pentru această eroină, in articolul *Corespondenţă inedită a lui Duiliu Zamfirescu* de Ion Ciucbi. *(laşul literar,* XII, iunie 1961, p. 85—87!. Este vorba de o anume Ecaterina Munteanu, născută, sc pare, Mincu, deci înrudită probabil cu familia mamei scriitorului, care era fjica (ui Pavel Mincu. Faptul că Duiliu Zamfirescu i se adresează cu apelativul Tincuţa, aduce in minte direct personajul din *Viaţa la ţară.* Biografia acestei Tincuţe din realitate — rare la 18?&. anul Începerii corespondenţei, av«a 20 ani — se potriveşte cu a Tincuţei din roman poate numai in acea continuă nemulţumire faţă cu condiţiile in caTe trăia. Tragismul eroinei din *Viaţa la ţară* rezultă insă din răsturnarea totală produsă în viaţa ei: dragostea pentru Mihai ultragiată prin măritişul silit cu Scatiu, convieţuirea cu acesta ajunsă un chin din cauza apucăturilor lui de bădăran, apoi boala ei, boala tatălui ei, a lui Dinu Murgiileţ — toate sfirşesc prin a o distruge. Frămîntarea Tincuţei Munteanu — presupusul mode! al eroinei din roman — este de altă natură, aceasta era sau o tînără ce afişa o simplă poză, sau o veritabilă bovarică. „Spune-mi pentru ce treci prin lume atît de sătulă de dînsa, cînd nici n-ai cunoscut-o?" o întreabă scriitorul Ia 18 martie 1881. „Viaţa, să mă crezi, draga mea, îşi are partea ei frumoasă, deliciul, poezia, cerul său. De ce nu vrej să le cunoşti?" „Tu eşti dezgustată de lume, fiindcă, !n două cuvinte, nu ai iubit încă. Pentru ce nu iubeşti?" o întreabă în continuare (intr-o perioadă cind el însuşi e nefericit din cauza pierderii Elizei]. Intre cele două Tincuţe — din realitate şidin *Viaţa la ţară* — deosebirea de biografie p radicală şi ne îndeamnă mai degrabă să căutăm modelul personajului literar in altă parte. Apropierea de nume II va ti făcut desigur pe Duiliu Zamfirescu să se gindească la corespondenta lui din tinereţe, dar potrivirea e un motiv să credem mai mult că nu există apropiere tntre cele două Tincuţe decit că există — întrucît scriitorul sc ferea de reluarea aidoma a unui model din viaţă. „J'ai horreur des personnages ă clef" — obişnuia el să spună, şi acesta a fost unul din principiile construcţiei personajelor în opera sa. „Groaza de personajele cu cheie", neputinţa copierii aidoma a modelelor reale, J-a urmărit şi în ce priveşte „situaţiile cu cheie", adică transcrierea prea fidelă a unor împrejurări cunoscute. *De* aici şi lipsa de grijă pentru exactitatea detaliilor. Scrierile sale sînt realiste în substanţa îor, pleacă dc la o problematică reală,.

concretă, realizează un cadru social şi uman veridic, dar rămîn opere de imaginaţie, constituite după necesităţi lăuntrice ale subiectelor, ale logicii eroilor, ale ideilor urmărite.

Pentru Mihai. de asemenea, nu se pot face identificări cu persoane reale, sau, dacă astfel de elemente vor fi existat, ele nu ne mai slnt cunoscute. Trebuie sâ presupunem aici, însă, numaidecit şi un uşor aer autobiografici Spulberarea primei iubiri, fata iubită (Tincuţa) căsătorîndu-se cu altul, risipa erotică în care-şi îneacă dezamăgirea, firea sa independentă, nobilă, înzestrarea spirituală doosebjtă, simbolica legare a personajului do răzeşii din Vrane ea (Duiliu Zamfirescu era el însuşi coborîtor din aceştia), toate acestea şi alte gesturi mărunte (ii plăcea să locuiască la hotel, era cheltuitor etc.) ne duc la Încheierea că. elementele de bază ale structurii lui Mihai Comaneşteanu aparţin lui Duiliu Zamfirescu însuşi. Sugerarea că Alexandru, fratele scriitorului, ofiţer, ar fi dat unele din trăsăturile sale tînărului Comaneşteanu, merită numai a fi notată; Alexandru Zamfirescu, puţin potrivit pentru armată, deşi a fost un militar cu bogată activitate în materie, avea, după cîte şi-au amintit contemporanii, mai degrabă o fire de artist, era poet şi interpret fin al muzicii lui Beethoven — el va fi maicurind modelul lui Nicolaie Milescu din *tn război.*

Problema lui Tunase Scatiu poate fi socotită şi ea mai complexă decît s-a păstrat în tradiţia orală şi in oareearc documente scrise, încă din epoca în care romaiiul apărea în *Convorbiri.*, unii din apropiaţii scriitorului, cunoscători ai familiei sale şi ai celor înrudite, au descoperit cu destulă uşurinţă în stăpinul moşiei Balta pe Dumitru Simionescu-Rimniceanu. Scatiu, scria Ollănescu-Ascanio, „seamănă cu c.c. Dumitru ca două picături de apă. Am ghicit, ori nu? De ar ti da, eu t^ aprob grozav, fiindcă ai un lip ce nu trebuie lă^at în voia lui, şi pus in relief să-1 aiînceascu lumea de viitor, precum şi dinsul pc multă lume... a dus la adine" (scrisoare către Duiliu Zamfirescu, nedatată, dar putînd fi plasată cu siguranţă la 24 decembrie 1895). Cum Ollănescu era el însuşi focşăneau şi deci bun cunoscător al împrejurărilor unora din localnici, <• de presupus că nu ,sc înşela Si\ identificări Ui' altfel, fiul iui Ţinuse Sc'Jliu cel din realitate, criticul de artă Marin Simionescu-Rimniceami, recunoştea el însuşi, în eroul romanului, pc tatăl său. Asemănările trebuie privite totuşi, şi aici, ea şi în celelalte cazuri, ca fiind relative, cu putinţă de făcut ori do cite ori apare un tip de o mare frecvenţă în viaţa reală. Maiorescu, de exemplu, considera pe unii din contemporani drept veritabili Scatii. „Ce tipic pentru telul unor oameni din ţara noastră e Scatiu! — exclama ci, citindu-t apoi pescriitor; «Zgircitşi fanfaron în acelaşi timp» — asta e, şi nu numai).t amojiciTot aşa e d.e. ţi Iorgu Filipescu, fostul mareşal (al palatului regal, — e vorba de Gh.C. Fiiipescu, 18'tO—1902], n.n., şi alţii din cunoştinţele noastre comune" (scrisoare din 0/18 nov.]895). Ceea ce trebuie reţinut din aceste încercări de a găsi modelele iniţiale ale personajului, sau asemănări cu oamenii reali, este că Tănase Scatiu îşi trage rădăcinile din mai multe soluri. Cel mai important rămîne, probabil, acela identificat încă din epocă şi păstrat in tradiţia cercului de cunoscuţi. Dumitru Simionescu-RimiiWvmu. Faptul nu trebuie privit ca *o* nerecunoştinţă faţă de acela în a cărui casă scriitorul a găsit adesea inimi pri mitoare şi atmosferă prielnică lucrului, ci ca o procedare literară' cu atit mai mult cu cît el n-a copiat biografia şi portretul unui anume om.

însemnările de mai tîrziu ale scriitorului ne arată clar acest lucru — anume că personajul Scatiu e o confluenţă de mai multe surse, nu copia unui singur om. Figura lui Iancu Marghiloman, tatăl cunoscutului om de stat, pare să fi avut nu puţină contribuţie în conturarea personajului. Intr-un portret (pînă acum inedit), pe care-1 face tîrziu, în perioada de la sfirşitul primului război mondial, lui Alexandru Marghiloman, pe atunci şef al partidului conservator, Duiliu Zamfirescu îl caracterizează pe tatăl «cestuia inir-un chip care aduce aminte direct deTănase Scatiu: „Părintele d-lui Marghiloman, «Conu Iancu*, era un fel do californian, arendaş, antreprenor, vinător de Bărăgan, jucător de cărţi, prefect — in cele mai bune relaţii cu lumea din Bucureşti, miniştri, deputaţi şi senatori, şi cu lumea din provincie, alegători, suhprelecţî, hoţi de cai". Tipul „vînătorului de Bărăgan", cu aer de „colon californian", era mai răspîndit în epocă, atunci cînd marea cîmpie românească din sud încă nu se afla întru totul cuprinsă do capacitatea decontrol a administraţieidestat. Jaful şi fărădelegea puteau fi pe atunci practicate „ca in codru" şi „ca pe Bărăgan", deopotrivă. Ceea ce Scatiu şi face, de altfel.

Ceea ce e mai interesant e că dincolo de aceste consideraţii şi speculaţii pur literare, şi personajul şi întîmplările pe care le străbate el au avut un cu totul alt model, aproape aidoma, în viaţa reală. Pentru toate acestea avem nu ipoteze, ci mărturii autentice, de cea mai mare însemnătate, a căror cercetare dă bogate sugestii şi cu privire la realismul scriitorului. Duiliu Zamfirescu a cunoscut el însuşi, direct, un şir de intîmplări care au constituit substanţa episodului lui Scatiu, atit din primul cît şi din al doilea roman al ciclului Comăneştenilor. Imaginaţia scriitorului s-a exercitat pc un material autentic şi putem afirma că, în liniile esenţiale, el nici n-a fabulat prea mult. Biografia concretă a lui Scatiu, amănuntele strict particulare, individuale, şi mai ales plasarea episodului în contextul cunoscut, acestea sint plăsmuite dc autor; însă procesul ţăranilor cu Scatiu, încercările acestuia de a-i intimida, de ai înşela, aducerea judecătorilor pentru a-1 pune în stăpînirea pămtnturilor jefuite ţăranilor, apoi revolta acestora, chinuirea lor de către jandarmi şi în fine uciderea arendaşului, toate s-au petrecut aidoma, în august 1883, au fost cunoscute de Du iliu Zamfirescu, chiar anchetate de c), în calitate do corespondent de presă, şi relatate într-un document elaborat împreună cu alţi ziarişti, apoi comentat în note şi articole, unele nesemnate — pe care cu destulă îndreptăţire i le putem atribui, dacă nu reproducîndu-le In ediţie, cel puţin tn cadrul explicaţiilor de faţă .

Faptele au fost următoarele:

Ţăranii din satul Bordeni-Prahova erau de mai mult timp în proces cn proprietarul moşiei, Scorţpanu, stăpînitnr şi al moşiei învecinate, Scorţenî (ambele localităţi slnt în apropiere de Cîropina) .

Ridicat dintre moşneni, Scorţeanu a ajuns mai întîi arendaş, apoi a cumpărat terenuri mai mari şi mai mici de la moşierii din jur

încropindu-şi o moşioară, pentru ca apoi, pe diferite căi, să inceree a pune mîna şi pe păm luturi ale moşnenilor. Apărindu-şi petecele de ogor, aceştia au deschis judecată, ceea ce a adus la Scorţeni, unde se aflau şi primăria şi conacul proprietarului, un magistrat pentru anchetă, în vederea procesului şi a punerii lui Scorţeanu în posesia pămînturilor, adică aproape la fel cu situaţia din *Viaţa la ţară.* Nemaiaşteptînd pe avocatul ţăranilor, magistratul, om al proprietarului, a început cercetările, bazîndu-se pe mărturiile — false — ale cîtorva greci, ailnşi in arest scop de proprietar de Ia Ploieşti.

Răzmeriţa a pornit dc aici, ajungîndu-se Ia o primă încăierare in momentul cînd fiul mai mare al lui Scorţeanu a tras un foc de pistol, ca să intimideze pe ţăranii adunaţi în faţa primăriei. Departe de a se speria, aceştia au vrut să năvălească în primărie, j,ă se răfuiască după cuviinţă cu cei dinăuntru, eind sosirea avocatului aşteptat a calmat spiritele. Incercînd să valorifice in folosul său răgazul croat prin domolirea ţăranilor agitaţi şi să asigure punerea sa în stăpînirea pămînturilor, Scorţeanu şi judecătorul au trimis după jandarmi şi armată. A fost seînteia care a făcut ca incendiul să izbucnească brusc şi, cînd proprietarul a ieşit din primărie, ţăranii s-au năpustit asupra lui şi l-au făcut una cu ţărîna — ca pe Scatiu în al doilea roman al ciclului.

Venirea călăraşilor, 120 la număr, a creat panică în sat. Oamenii erau arestaţi cu zecile, participanţi şi neparticipanţi la sîngerosul episod de la primărie, bachiar şi martorii care depuseseră favorabil ţăranilor în procesul cu Scorţeanu — şi erau chinuiţi îngrozitor, nu atit pentru a Ie smulge mărturisiri, cît pentru a reprima începutul de răscoală. Torturile sînt în majoritate cele din capitolul respectiv al romanului *Viaţa la ţară:* legarea cu ochii în soare, răstignirea cu capul în jos, strîngerea cu vîrtejul, bătaia sălbatică, pînă la leşinul învinuitului.

Intimplarea a creat, cum era de aşteptat, vilvă, s-au iscat proteste, care au ajuns pînă la guvern. Ministrul de finanţe, George Lecca, a luat în guvern poziţie contra ţăranilor, deşi opinia generală era alături de ei. *Monitorul oficial* dezminte mai întîi atrocităţile şi jafurile săvîrşite de călăraşi, care în realitate au trăit cîteva săptămîni, ei şi caii lor, din ceea ce au smuls cu forţa de Ia săteni. O comisie — avînd în componenţă pe magistratul Ciru Oeconomu, scriitor şi junimist, atunci procuror general — sc mărgineşte la a face afirmaţii vagi şi, practic, contestă, pe baza unor informaţii culese în cîteva ceasuri, samavolniciile autorităţilor şi călăraşilor — care între timp izolaseră cele două sate şi arestau în continuare cu nemiluita; în schimb relevă, părtinitoare, numai uciderea lui Scorţeanu de către ţărani. Atunci presa cu poziţie mai liberă faţă de guvern — era în timpul guvernării de 11 ani a lui I.C. Brătianu'— ia iniţiativa constituirii unei comisii de ziarişti, alcătuită de reprezentanţii a cinci gazete bucureştene — *Românul* ilibera), rosettist, deci guvernamental!), *L'Independance roumaine* (conservator moderat, aici va publica Duiliu Zamfirescu, un an mai tîrziu, articolele sale anlidinastice şi antimonarhice, în problema dotaţiei regale), *România liberă* (organul de fapt al grupării junimiste), *Naţiunea* (independent, cu simpatii totuşi liberale) şi *Telegraful* (independent de nuanţă liberală radicală,

apropiat de rosettişti) — şi două ploieştene: *Democratul* (guvernamental) şi *Vocea Prahovei* (independent).

Din această comisie, ca reprezentant al *României libere,* făcea parte şi Duiliu Zamfirescu, atunci redactor cu atribuţii nu doar literare, ci chiar predominant politice.

Comisia se deplasează Ia Bordeni şi Scorţcni între 3 şi 5 septembrie 1883, ia contact cu autorităţile, dar mai ales cu ţăranii, notează exact spwsete acestora şi cere să [ie dusă, pentru a sta de vorbă cu arestaţii. Puternicii locali promit iniţial şt fixează intîlnirea cu deţinuţii pentru a doua zi, dar peste noapte, în urma dispoziţiunilor de la guvern, nu mai îngăduie confruntarea. Orice demersuri şi insistenţe în acest sens rămîn zadarnice, astfel încit comisia încheie un proces-verbal despre cele constatate pină atunci, care e publicat în ziarele centrale, împreună cu un certificat medical atestînd schingiuirile.

România liberă dă faptului o amploare ce nu trebuie detaşată de rolul avut do Duiliu Zamfirescu în chestiune. Concomitent cu procesul-verbal al afacerii Scorţeni-Bordeni, ziarul publică o lungă relatare — fără semnătură, putînd aparţine chiar lui Huiliu Zamfirescu, care acum pare a fi redactorul de resort cu mişcările ţărăneşti — o lungă relatare a unor atrocităţi asemănătoare, care avuseseră loc recent în comuna Arţari-Ialomiţa; săptămîni la rînd, apoi, ştiri — de asemenea nesemnate — din diferite puncte ale ţării, apar in coloanele ziarului, găzduite cu generozitate, ceea ce denotă o atmosferă cu totul favorabilă ţăranilor loviţi de proprietari şi arendaşi.

Putem deci afirma că acum se încheagă în mintea scriitorului conflictul de bază al romanului, acela dintre ţăranii aduşi la sapă de lemn şi stăpînitorii samavolnici de moşii — şi, prin opoziţie, germinează în imaginaţia sa „soluţia" boierilor legaţi de pămînt.

Pentru o şi mai precisă paralelă între faptele autentice şi cele din romanul scriitorului, cităm citeva pasaje din documentele apărute în *România liberă,* deci elaborate de Duiliu Zamfirescu sau cu participarea lui.

Mai întîi un mic reportaj despre Ploieşti, numit ironic „patria libertăţii"', în contrast cu drama care avea să fie relatată curînd, şi care e prevestită prin numeroase elemente exterioare. „După masă, spune scriitorul, plecarăm să facem o mică excursiune prin oraş. Luna trecea prin văzduh, albă şi melancolică ca o Ofelie cerească, uitîndu-se la noi cu mila unei surori care-şi priveşte fratele în nenorocire. Ea avea aerul a ne zice:

«Nebunii... Voi căutaţi pe pămînt un lucru despre care a ajuns sâ se-ndoiască însuşi cerul: dreptatea... Nu-1 găsiţi pe aceste locuri»" (Don Padil, *Corespondenţă particulară a „României libere", Români liberă* din 7 septembrio 1883).

Acest preambul fatidic de pe pagina întîia este urmat de largul reportaj anchetă din pagina a '^-a, *ToriureU de la Bordeni,* consemnat sub formă de proces-verbal de cei şapte corespondenţi de presă. Prima discuţie se poartă cu „Petre lonită, raoşnean locuitor în Bordenii de sus, care ne-a spus că marţi, la 23 august, au sosit în sat: d.d.prefect, poliţai, jude instr., prim-procuror etc, însoţiţi de un escadron de călăraşi, sub comanda unui căpitan. îndată după sosire, au fost date ordine să se strlngâ toţi locuitorii la casa mortului (a lui Scorţeanu,

n.n.). Ordinele s-au esecutat. Pe dînsul, narează el, I-a luat îndată d. căpitan de piept şi I-a privit drept in (aţă, lung. Apoi l-a dat la călăraşi de l-au dus într-o bucătărie, unde l-a luat la cercetat. De aci, după ce domnul care-1 întreba a rupt hîrtia — zicindu-i că spune minciuni — a fost dus in casele de sus, unde nu l-a mai cercetat nimeni. Puţin mai tîrziu a fost coborît în curtea vacilor, unde sergenţii şi călăraşii l-au legat peste piept cu frînghii şi l-au înţepenit cu mîinile la spate de un copac, de care, cu un virtej, îl stringeau cît puteau". Este cliiar scena din roman, unde se spune, aproape cu aceleaşi cuvinte: „Matei, nerăbdător, plecase înainte, către fînăria din care veneau gemetele... Aci, priveliştea era şi mai tristă... De trei gîrneţe desfrunzite erau legaţi trei ţărani, supuşi la tortura «vîrtejului»... Fiecare om era legat de braţe şi lipit cu spatele de trunchiul copacului..."

„Am constatai — continuă reportajul-anchelfi — pc trupul său urmele de răni şi rănile următoare (urmează relatarea exactă, în termeni voiţi de specialitate, în realitate sugestiv literari, n.n.). L-au ţinut legat, adaogă, de dimineaţa pînă seara, cu ochii în soare, fără să-i dea apă. Cu el erau legaţi dp acelaşi copac: Badea Enache Niţu şi Florea State din Telega. Spre seară a venit căpitanul şi a spus călăraşilor că pînă a doua zi sâ găsească il) inşi morţi. După ce i-a dat drumul de la copac, l-a pălmuit şi l-a legat cot la cot cu alţi 20 de inşi. şi în această stare au petrecut toată noaptea în genunchi, în oborul vacilor, fără să aibă dreptul a se scula în picioare. Legaţi împreună cu el Ia coardă, erau..." şi urmează o lungă listă de nume. Spicuim în continuare mici fragmente din acelaşi reportaj-anchetă, din care s-a alimentat vizibil scena din roman: „Lixandru Vasile, moşnean din Bordeni, spune că îndată ce l-a dus în curtea caselor boiereşti, a venit d. căpitan Gongopolu, zicînd; «luaţi-1 şi duceţi-1 la coardă de-1 botezaţi»... Spre scară adaogă că l-a dus în oborul vacilor, unde l-a legal Ia coardă cu ceilalţi douăzeci."

„Grigore Ion Dragomir, moşnean din Bordeni, ... spune că l-a luat d. Ioniţă Constantinescu şi l-a dat pe mîna d-lui căpitan. Acesta a zis călăraşilor: «Duceţi-1, băieţi, la botez». în adevăr, l-au dus în oborul vacilor, unde călăraşii au luat un par in patru muchi, t l-a trecut pe sub subţiori, după ce i-a întins minele în SUB, şi i l-a rezemat de ceafă. Astfel răstignit, l-a îndoit cu gîtul în jos. El a căzut Ia pămînt. Atunci a sărit pe dînsu Ştefănache Const. Bolocan, care e nepotul lui Scorţeanu. Călăraşii l-au apucat de gură şi de nas ca să nu ţipe. In momentul acela a venit d. Roinanescu, rudă cu mortu, şi l-a strins de gît. Apoi a urmat a-1 slrînge cu vîrteju la copac, ca să spuie adevărul. Pe la ziua jumătate a venit căpitanul Gongopolu şi i-a dat un ghiont în falcă ca să-şi îndrepteze capu. Tot atunci s-a pomenit cu un soldat, căruia ii ziceau Corlătescu, că-1 frige cu luminarea sub barbă ca să stea drept."

Pe Toma Stan, moşnean din Bordeni, „d. subprefect I-a luat singur la palme, apoi a poruncit şefului garnizoanei, Gh. Ioniţă Petre, de l-a bătut. După aceea l-a dat călăraşului sâ-1 lege şi să-1 ducă în beci..."

Const. Tăbîrcă a fost lovit cu ciomagul în cap, pe Mihail Ştefan l-au bătut şi chinuit cu lemne după cap şi l-au legat de o furcă în

şopron. L-au strîns cu un „presucel" (vîrtej) şi apoi sergentul l-a lovit peste piept cu un baston „cu măciuliţă". Pîrvu Marin se plînge că l-a bătut „d. căpitan în persoană", iar pe Const. Ioniţă „I-a prins după aceea şi I-a bătut hoţeşfe". „Mihalache Antonescu, notarul satului, spune că i-a pus printre degete un instrument, pe care-1 descrie foarte bine, ca fiind compus din patru bucăţi de lemn de fag, legate împreună Ia un căpătîi, iar la cellalt putîndu-se strînge sau lărgi după voie — care i-a zdrelit mina... îndată ce i-am arătat un astfel de instrument, pe care putusem a nil procura, şi-1 avem în posesiunea noastră (a ziariştilor, n.n.) îl recunoscu numaidecit, declarînd că întocmai astfel era acela cu care fusese torturat".

Toate acestea s-au petrecut între 23 august şi 1 septembrie 1883. Notăm aici şi alte nume reale ale conducătorilor represiunii de la Bordeni: poliţaiul Dumacof şi prim-procurorul EJculerescu, ei înşişi figurlnd in roman, cu sau fără nume, în orice caz prezenţi prin faptele lor şi prin ceea ce au prilejuit scriitorului ca material documentar şi puncte de pornire pentru geneza romanului.

Procesul întîmplârilor de la Bordcni-Scorţeni s-a deschis în Ploieşti la 20 septembrie 1883, cu un complet de judecată adus de la Bucureşti, pentru a asigura obiectivitatea judecăţii (preşedinte C. Cîmpineanu, procuror fiind procurorul general Ciru Oeconoinu, cel ce participase şi la prima — ineficace şi părtinitoare — anchetă, ordonată de autorităţile centrale, în urma căreia s-acreatapoi comisia de ziarişti). Duiliu Zamfirescu este din nou corespondent de presă, semn că întîmplarea devenea pentru el o preocupare constantă, explieînd în bună parte locul pe care i l-a rezervat în opera sa. Reportajul său de la prima şedinţă a procesului apare în ziar două zile mai tîrziu *[România liberă* din 22 septembrie 1883) cu accente de ascuţită ironie la adresa tribunalului, a familiei Scorţeanu şi apărătorilor ei etc.

Iată cîteva crimpeie din reportajul, semnat iarăşi Don Padii: „Intră (in sala de judecată, n.n.) d-na Scorţeanu, în doliu, însoţită de d-na Gogu Rădulescu şi de fiul său. Sunt asistaţi de d-nu Stanian. Venerabilul pair al Ploieştilor intră cu un aer de ştrengar, şi face preşedintelui curţii o rugăminte numai în vîrful Ijmbe'i; «Vă rog să fasesi a ni se pune la dispozisie o masă». Curtea 11 ascultă cu respect şi îndată o masă este întoarsă cu picioarele în sus, şi adusă val vîrtejiu peste capetele publicului, pînă la bară, unde idealul bărbat se aşazâ cu toată gravitatea reclamată de situaţie...

...Se face apelul nominal al martorilor. Aşteptîndu-i să vie, fără voie ochi-ţi fug pe diferite ornamente, ce se găsesc in sala liceului, unde Curtea-şi ţine şedinţa sa — precum şi pe figurile publicului...

...Pe ziduri se citesc inscripţii în stihuri, de natura acesteia:

Junime, te sileşte, ştiinţa-aprofundează,
Viitor ferice ţării să croieşti
Căci Ploeşlul falnic cu dor privegăza
Ale lipsei chinuri tu să nu simţeşti.

Cine să fie autorul acestui delict, cu *Ploeştul falnic* şi *privegăza* scris ungureşte?... O justiţie conştiincioasă îl poate lua la cercetări, lucru care ar avea avantagiul de a procura d-lui Cîmpineanu plăcerea unei noi vizite in patria libertăţii."

Procesul, încă la prima şedinţă, se amînă din cauza neprezentfirii martorilor apărării — ai ţăranilor: veniseră 9 din 66, spre deosebire de cei ai familiei Scorţeami, prezenţi 23 din 39, şi dc acuzatori, aproape toţi In sală. Păţiţi o dală cu călăraşii, pedepsiţi şi pentru faptul de a fi fost de faţă cind avusese loc încăierarea unde Scatiul de la Bordeni 5şi pierduse viaţa, ţăranii erau lipsă de la judecată, dacă nu cumva vor fi fost pur şi simplu Împiedicaţi să vină.

Cind Maiorescu il întreba prin urmare pe scriitor dacă are de gînd să lase suspendat firul epic privind soarta ţăranilor din Balta, care în *Viaţa la ţară* izgoniseră de pe pămîntul lor pe Scatiu şi pe judecători — nu intervenţia criticului determină continuarea ciclului cu un nou roman ci, in chip evident, realitatea cunoscută direct de scriitor săvirşea acest lucru.

Singura transformare importantă operată de scriitor in povestirea faptelor, faţă de adevărul celor petrecute la Bordeni, este plasarea uciderii lui Scatiu drept un final, o consecinţă a schingiuirilor dezlănţuite de autorităţi şi armată; iu rest, episodul respectiv din *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu* este un dramatic „tablou după natură".

Elementele prime ale romanului au, prin urmare, in mintea autorului o vechime încă mai mare decit anul 1891, cînd descoperim primele atestări despre conflictul din *Viaţa la ţară* şi chiar indicaţia unuiadintipurilefundamentale — Tănase Scatiu. Că e aşa o dovedeşte şi drama *Prea tlrziu,* scrisă în colaborare cu Ştefan Vellescu, şi reprezentată o singură dată, la l'J ianuarie 1884. Apare aici un personaj, Sotir Micronoff, primă versiune a lui Scatiu din roman. Ostilitatea scriitorului lată de el este totală şi în piesă, ra şi în viitorul roman. Grec de origine, personajul aminteşte prin numele mic pe Scatiu — al cărui nume e Tănase Sotirescu — in timp ce numele de familie e derivat bulgăreşte după grecesrul original (de la micro = mic), pentru a sugera fără echivoc provenienţa lui străină. Aciuat pe lingă moşierul Luchianu, „fanfaronul bogat", cum e caracterizat in piesă — Scatiu va fi „zgîrcit şi fanfaron", îi va zice aşa chiar scriitorul — Micronoff îl jefuieşte pe protectorul său de avere, prin manopere de tipul celor pe care le va folosi copia lui din *Viaţa la ţară,* ajungind din ve.mil şi arendaş — proprietar şi deputat. El l-ar ruina de tot pemoşierdacă un salvator ideal n-ar interveni oportun să îndrepte lucrurile, punînd cu devotament ordine în afacerile încurcate ale lui Luchianu; dacă însuşirea averii acestuia nu-i reuşeşte prin necinste, cl încearcă să i-o capete prin căsătoria fiului său, Luca cel prost şi neajutorat, cu frumoasa Măria, întîia ipostază a viitoarei Tincuţa. Raporturile acestui Micronoff cu Luchianu, mezalianţa pusă de el la cale - şi acceptată de moşier, — atitudinea ţăranilor faţade dinsul şi a lui lată de ţărani, toate acestea pot fi considerate, in măsuri diferite, drept elaborări prime ale unui material, care in roman se va organiza in alt chip, dar care e vădit acelaşi.

Trilogia iniţială din *Romanul Comăneştenilor* are în Mihai eroul central pozitiv, iar în Scatiu principala figură negativă, dar şi cea cu rolul principal în legarea ciclului de realitatea epocii, cea care polarizează prin opoziţie — şicoaguleazăenergiile potrivnice, idealizate de scriitor in Dinu' Murguleţ, Saşa Comăneşteanu, Mihai, Matei

Damian. Aceştia din urmă aparţin unei perioade totuşi incerte si In orice caz mai Întinse, pe cită vreme Scatiu este omul unei categorii sociale care cunoştea, In momentul apariţiei romanului punctul maximei sale dezvoltări şi a cărei existenţă nu avea să dureze mai mult decît citeva decenii. Duiliu Zamfirescu işi ţinuse deci promisiunea făcută faţă de Maiorescu în scrisoarea din 21 mai 1891, de a se ocupa cu deosebire de acea „lume aproape nouă- lumea arendaşilor".

Variante

-p 32, r. 2 - puj^a dorului de fiu-său *{C.I.,* 1898); puterea fiului

p. 34, r. 3 să cer pardon. Soră-sa. (Ci.),
p. 34, r. 32 toată urca lui *(C.I.).*
p. 36, T. 33 Matei, ţaţă, s-aude *[CI.].*
p. 36, r. 36 protestează. Ion, vătaful *[CI.].*
p. 38, r. 16 marginea pogoanelor de porumb (Ci., 1898)
p. 40, r. 7 batistă de mătase fîlfîindu-i *(CL,* 1898).
p. 41, r. 2 • trăsurei trecînd şi copitele (Ci.),
p. 42, r. 9 sufletului său mişcat *(C l.)*
p. 42, r. 21 lingă matale. Ea *(CI.).*
p. 42, r. 23 să şi-1 anine de corpul (Ci.); anine sufletul de coruul (ed. 1898, 1914).
p. 42, r. 27 - în care ea regăsea *(CL,* ed. 18981; în care se regăsea (ed. 1914).
P- 46, r. 8 aducea o eclipsă de vitalitate *(CL,* ed 1898 joi-l).
P- 46, r. 36 şorţ alb pe dinainte *(CL,* ed. 1898)
P- 48, r. 20 fie. bine. Saşa *(CL,* ed. 1898).
P- 50, r. 25 27 — gîndurile sale nehotărîte... ocupată, si ocupată de lucruri reale şi imediate *(CL,* ed. 1898).
p. 50, r. 36 — Apoi, luă chitara din cui şi, dîndu-i ei parcă sufletul vorbelor sale, o făcu să răsune de o vibrare lungă. Coardele argintii tremurau una după alta sau cîte două împreună, imhinind sunete suave şi atît de mişcătoare, încît Saşa ridică glasul şi prinzînd *terza* pe care i-o da una din coarde, zise întregul cîntec; La izvor... *(CL).*
p. 51, r. 13 - Saşa, sta pe sofa cu picioarele sub dînsa, «ilindu-se la ei *(CL).*
p. 51, r. 14-15 — ... apoi, scoţîndu si panglica chitarei de după gc *i°)* puse la loc în cui Ş' revel" ' să aSca;tă Pe sofa
p. 52, r. 2 - ei. Apoi rămase astfel mai multe minute. Pe cînd *(Cl..* ed. 1898).
p. 52, r. 19 trăiesc măcar două-trei *(CL,* ed. 1898).
p. 52, r. 38 • toate. Nu zise nimic de banii cheltuiţi de el în străinătate. După (Ci.).
ţ>. 53, r. 7 • dori matale. Tincuţa (Ci.).
p. 51, r. 1 - [ngroap.l-mă lingă părinţi şi lingă... (Ci.).

p. 54, r. 28 carp dormita într-un {CI-, ed. 1898, 1914).
p. 54, r. 30 vino, te rog, de vezi ce are mama. Bătrinul (C.L).
p. 55, r. 28 pînă peste gură (C.I., ed. 1898, 1914).
p. 55, r. 34 frică de mneata, mă nea {C.L); frică de mueata, nea (ed. 1898, 1914).
p. 56, r. 7 bombănind întrerupt rugăciunea morților. Prapurii (Ci.).
p. 57, r. 15 mamă pe care n-o văzuse șapte ani; și se despărți pentru (Ci.).
p. 57, r. 17 casele mame-sei... Moșia (C.Î.).
p. 59, r. 14 vesel, aproape fericit {C.L).
p. 59, r. 16 sălciilor întinzindu-i-se in cale (Ci., ed. 1898).
p. 59, r. 27 socotită de cineva ca un (Ci.).
p. 59, r. 30 trecea un asemenea lucru. Și (C.I., ed. 1898).
p. 61, r. 34 astea, decît doar pentru o scurtă călătorie. Sașa [CI.).
p. 63, r. 7 8 — acuma.
Nu la dumneata acasă, la bora.
Da, foarte bine. Și după {C.I.).
p. 64, r. 9 de sine, cu atîta natural vorbea {C.I.).
p. 64, r. 15 16 — zîmbind:
De la cine? Sașa... (C.L).
p. 64, r. 15 alintat. Zise pe același ton: De la flori... (Ci.).
p. 65, r. 28 29 — Sașei. Capul lui aducea aminte tipurile frumoase ale adolescenței, atît de iubită de statuaria antică. Sașa părea (Ci.).
p. 69, r. 8 arâturei, pe pămîntul lor ca să fie (Ci., ed. 1898).
p. 71, r. 3 4 — și se trase puțin înapoi. El (Ci.).
p. 71, r. 14 j5 _ 'sărute ca pe o icoană. Ce fericit (Ci.).
p. 76, r. 4 Da. Vrei să zici steaua polară? Acu (Ci.).
p. 77, r. 33 biserică cu duducele, iară [C.I.).
p. 79, r. 7 npri la femei să mai (Ci., ed. 1898).
p. 80, r. 5 Matei. Matale nu poftești cafea (Ci.).
p. 80, r. 21 el rîzînd :
A !... Știi eă e adunată de albine. Ridean (Ci.).
p. 80, r. 27 atingea ușor peste (G.I., ed. 1898).
p. 81, r. >9 Maman, te strînge poate rocliia?... ce ai? (Ci.).
p. 81, r. 33 34 — Poate, mă cam strînge rochia. Du-te (Ci.).
p. 83,r . 1 amanet, ori furați de ia {C.L).
p. 83, r. 2 n-ar fi putut fi așa (Ci.).
p. 84, r. 19 gindi un moment. Matei (Ci., ed. 1898).
p. 86, r. 30 curci cu urzici bătute cu făină de mei. Argații (Ci., ed. 1898, 1914).
p. 88, r. 21 muncească? cine-o să-ți vadă de interese? bagabonțn (Ci., ed. 1898).
p. 93, r. 31 duci la el și să-i (Ci., ed. 1898).
p. 94, r. 15 pepeni. Matei își legă calul de un par și se așeză pe o laviță. Lipoveanul (Ci.).
p. 94,r\17 Omul cu pălăria în mină și cu (Ci., ed. 1898, 1914).
p. 94,r^36 îngălbenește pustiirile, da (C.I.).
p. 95, r. 6 înainte, tot înainte. „O fi" (C.L, ed. 1898).

p. 98, r. 3 • Da. Și mecanicește, percepțiunea gradelor de creștere a unei lumini puternice e mai mică decît a gradelor de scădere. In sfîrșit (C.L).
p. 101, r. 37 știi matale; pînă (Ci.),
p. 101, r. 40 trebuiască poate vreo (Ci., ed. 1898)
p. 102, r. 25 Știi, ducă Alexandrino? (Ci.)
p. 105, r. 21 uitindu-sc Ia el pe sub (Ci., ed. 1898]
p. 106, r. 30 așteptind numai fericitul (Ci., ed 1898)
p.107,r. 2 apă adusă de la (Ci.).
p. 107, r. 6 gol, sub umbrela dc soare sta... el foarte rcsnectuos (Ci., ed. 1898).
p. 108, r. 22 orice urmă de părere (Ci., ed. 1898)
p. 108, r. 28 lege poate pentru (C.L).
p. 109, r, 22 are mai toată (Ci., ed. 1898).
p. 110, e. 25 numaidecit. N-aveam decît sâ mă duc la Credit Nu rn-am dus insă fiindcă (Ci.)
p. 118, r. 41 că tot el (C.L, ed. 1898, 1914).
p. 119, r. 13 •să-1 mai vadă? {C.L, ed. 1898),
p. 119, r. 17 și fără multă gîndire zise (C.L, ed. 1898).
p. 119, r. 3(i un adverb incoherent (C.L).
p. 120, r. 13 aici, aici aproape (Ci., ed. 1898, 1914)
p.!21,r. 7 ș^zi cof^a să (Ci., ed. 1898).
p. 123, r. 24 glște sălbatece, și (C.L).
p. 124, r. 6 adevăr, de la gura unui izvor o batistă (Ci . ed 1898).
p. 124, r. 22 opriră în stufișul de lîngă cel (Ci., ed. lf
p. 127, r. 34 - iar lîngă el. Dacâf Ci.).
p. 128, r. 29 30 — atunci... — Pină atunci,nu (Ci., ed. 1898); cd. 1914 contaminează din două replici una: — Da' Pină atunci? ...nu știu, o să-ti scriu numai eu
p. 129, r. 12 a chiar gîscă! (Ci., ed. 1898).
p. 130, r. 21 trimise incă o sărutare (Ci., ed. 1898)
p. 131, r. 2fi mîna lui dreaplă (C.L, ed. 1898).
p. 132, r. 3 ținea și mai {C.L, ed. 1898. 1914).
p. 133, r. 35 despre duduca Tincuța (C.L).
p. 134, r. 14 de duduca Tincuța (Ci.).
p. 136, r. 18 firească. La ideea că se petrecuseră in casa lui lucruri necuviincioase, tot sîngele i se sui in obraz. Dar oare adevărat să fi fost?... Trebuie să fi fost adevărat: baciu era un om drept și Aglaia avea un aer așa de ...puțin cucernici Dar'(Ci.),
p. 138, r. 7 păru venită de (Ci., ed. 1898, 1914).
p. 139, r. 4 scrisoarea ei din (Ci., ed. 1898).
p. 139, r. 21 veselia naturii și a vîrstei (Ci., ed. 1898).
p. 139, r. 39 preocupat. „Maman, îmi zise, cred că nu mai avem mult pină la Paris". „Ba tot mai avem". El își plecă ochii in jos, roșindu-se și apoi ii ridică iarăși către mine, plini de vioiciune. „Maman (C.L).
p. 141, r. 6 — unui asemenea sentiment |Ci., ed. 1898).
p. 141, r. 8 — nenorocire... E o nenorocire fiindcă sunt (C.L).
p. 141, r. 27 — urîtă a vieții din acest oraș (C.L, ed. 1898).

p. l'il, r. 29 — dimpotrivă, încercînd să aduc eu *{C.L,* ed. 1898).
p. 142, r. 23 - uită bine la *(C.L,* ed. 1898).
p. 142, r. 35 — fereastră şi zări înăuntru pe *{C.L,* ed. 1898).
p. 144, r. 24 —25 — grecului. Dar asta (Ci.).
p. 145, r. 14 — sluji, coane, mi-au (Ci., ed. 1898).
p. 148, r. 26 — extraordinare: după cum Napoleon cel mare comanda tovarăşilor săi de şcoală de cînd era mic, tot aşa Corcoduş (Ci.).
p. 155, r. 14 — fiind şi al statului, era îndoit interesat săcîştige procesul. De aceea venise (Ci,),
p. 155, r. 38 - Citit în *Universul* că (Ci.),
p. 156, r, 19 — vătau! Ca loti oamenii d-l Aronovici (Ci.)
p. 158, r. 29 — cu doi juncani (Ci., ed. 1898).
p. 160, r. 35 — trecu împrăştiindu-i şi făcînd loc trăsurei. Trăsura trecu iar (Ci.).
p. 162, r. 18 — ha!... Daţi-vă jos. Preşedintele *(C.L,* ed. 1898).
p 162, r 18 — 19 — ha!... Supleantul era alb ca hirtia. Preşedintele *(C.L,* ed. 1898).
p 163 r 10 — 11 — Ce sâ hie, coane, ia, cu boierul ăsta al nostru, zise Stoica. Matei *(C.L,* ed. 1898).
p. 164, r. 6 — alţi cîţiva mai colţati (Ci., ed. 1898).
p. 165, r. 18 — duce imediat la faţa '(Ci., ed. 1898).
p 166 r 15 — 16 — trăsură... Bătrinul rămase cam nedumerit. Atunci *[C.L,* ed. 1898).
p. 167, r. 28 — ce trebuie să *{C.L,* ed. 1898).
p. 172, r. 12 — Dovedeşte-mi şi dumneata acuma (Ci., ed. 1898).
p. 174, r. 2 — toţi neruşinaţii ăştia (Ci.).
p. 17i, r. 12 — bieţii oameni chinuiţi. Dezbrăcîndu-se (Ci., ed. 1898).
p. 176, r. 2 — eu, te asigur că (Ci.).
p. 177, r. 11 - boabă albă de *(C.L,* 1898, 1914).
p 177 r 16 — 17 — rîdea: Ia uită-te bine la dînsa. Dacă (Ci., ed. 1898, 1914).
p. 177, r. 30 — lui cu partea ei obiectivă, aceea din reprezentare, senină (Ci.).
p 177, r. 32 — ei subiectivă în voinţă. Saşa (Ci.); ei subiectivă în rsalitate. Saşa (ed. 1898, 1914).

1 — *Ciulniţei* este un nominativ, şi nu un genitiv, cum s-ar putea crede din construcţia frazei. încă din 1893, pe cînd titlul cărţii nu era stabilit şi romanul figura în corespondenţa scriitorului sub numele *Pe arătură,* satul unde avea să se afle teatrul principal al acţiunii se chema clar Ciulniţei: „La Ciulniţei, unde se mişcă lumea mea închipuită..." (scrisoare către Titu Maiorescu din 5/17 iunie 1893).

Titu Maiorescu întreba, un an mai tîrziu, la apariţia primelor capitole ale romanului în *Convorbiri literare,* dacă în scrierea numelui satului nu s-a strecurat o greşeală tipografică: „Cum se cheamă moşia aia: Ciulni'n sau Ciuhmei? pag. 193 în rîndul dintîi al romanului pare Ciulnifa, asemenea pag. 311. Dar 316 e Ciulnifci, şi 392 idem. Erori de tipar?" (scrisoare din 8/20 sept. 1894. Paginile Ia care se referă criticul sînt cele din *Convorbiri literare).* Scriitorul însuşi clarifica această chestiune ccmunicîndu-i Iui Iaccb Ncgiuzzi răspunsul la întrebarea lui Maioresiu, în aceste cuvinte: „O U murire; In *Viața lat., Ciulnița* se checmăpîrîul care trece pe *n.b* sat, *CiulniţtiLe* thesmâ satul şi moşia" (scrisoare din 12 oct. 1894).

2 — *Apă de vals* (bătrîna va zice: de *Vacs!),* o apă minerală gazoasă, alcalină, provenind din staţiunea balneară Vals-les-bains (Franţa). „Răul" de care suferea mama Scatiului eta prin ut mare pricinuit de un număr prea mare de mîncăiuri, nu de oboseala drumului şi nici de prea mare arşiţă a soarelui, aşa cum delicat sugerează Sofia Murguleţ, cunoscătoare, desigur, a suferinţelor Profirei Sotirescu. . Ridiculizarea Scatiilor e urmărită de scriitor în toate direcţiile, de la felul cum pocesc numele proprii, pînă la bolile care-i lovesc.

3 — „Doftotu Draci", Aloisius Drasch, austriac dc origine, stabilit pe la 1860 în Muntenia, unde a întemeiat tratamentul bolilor interne prin hidroterapie. A murit la Bucureşti în 1891, odiiă exact pe cînd apărea în *Convorbiri literare* rcmsnul *Viața la țară.*

4 — *Eforia,* cu numele intrig *Eforia spitalelor cwilc,* erafundaţia pentru administrarea şi dotarea instituţiilor sanitare mari, creată'în vremea Regulamentului oigj-nîc, pe la" 1831. Legiuirile lui Cuza o recunosc drept regie autenonă (1864), ceea ce o fsec să devină una din uriaşele întreprinderi dătătoare de beneficii membrilor consiliului ei (aleşi aproape numai dintre descendenţii fondatorilor), în special datorită întinselor ei domenii. Eforia era, de fapt, un consorţiu care, în domeniul agricol, aduna jămînturi ptntiu a le da in arendă.

Staţiunea Eforie de pe litoral aparţinuse acestui consorţiu, cu toate instalaţiile -- nu numai spitaliceşti — ea avea de asemenea restaurante, gali de spectacole, giădini de vară etc. în toată ţara.

5 — Una din inadvertenţele atît de frecvente la Duiliu Zamfirescu ; normal, întregul episod al plecării la gară, cu aşteptarea trenului, sosirea lui Matei etc. nu avea cum să se petreacă astfel, de vreme ce înainte de 1877 — şi cu atit mai mult in 1867-68, cind sc plasează concret acţiunea din *Vioța la țară* - nu exista linia de tn n Bucureşti-Feteşfi, construită abia în 1885. Dc altfel, în mc meniul rezultat din calcule ca dată a situării acţiunii romanului, nu funcțicna nici linia Bucureşti-Giurgiu, prima din Muntenia, proiectată incă în timpul lui Cuza, dar inaugurată abia în 1869.

6 — Tabloul acesta este socotit drept una din < ele mai expresive pagini despre cîmpia Rărăganului. Prezenţa lui aici trebuie măcar în parte pusă în legătură cu priveliştile admirate de scriitor în Italia, în „Campania romana", cîmpia din apropierea Rcmci. O astfel de privelişte întilnim în sonetul *Boul,* apărut la doi ani dură plecarea scriitorului în misiune diplomatică:

De-a paruri trist, în mijlocul cîmpiei,
Voinicul bou priveşte înainte.
Cu ochii mari, cu sufletul cuminte,
Ca un simbol antic al poeziei.
Etc.

Bănuit de inspirație prea apropiată după Carducci, Duiliu Zamfirescu a remarcat, într-o scrisoare către Maiorescu (din 26 oct. 1890), asemănarea dintre peisajul Bărăganului şi acela din „Campania romana". Că sursa inițială a tabloului o constituie cele două imagini suprapuse, cea italiană peste cea românească, nu rămine îndoială. O dovadă insă că icoana cimpiei româneşti este cea mai veche şi mai statornică, generînd deopotrivă elementele descriptive şi din sonet şi din roman — şi excluzînd ideea inspirației directe din Carducci — *o* avem in acest început de poezie, anterior cu cîțiva ani sonetului — deci şi cunoaşterii „Campaniei romane" şi poeziei lut Carducci — după cum arată caracteristicile scrisului:

Prin aburul cald al zilei ce moare
Mirosul de fin se urcă spre soare
Flăcăii cosesc şi fetele cîntă:
Amurgul s-a-ntors cu pocea lui sftntă I

Buhaiul voinic, cu stemă in frunte
Işi poartă domol privirile-i crunte
Spre roții aprins din soare-apune.

Ce dragă mi-ai fost, viață lienită
A şesului trist cu vadul de glrlă.
Cu turma de oi trecind ostenită.

Poezia trebuia să se intituleze: *Imn către tinerețe.* înrudirea eu tablourile din ciclul *Lunile,* şi cu alte privelişti din *Viața la țară* este evidentă; Duiliu Zamfirescu se afirma, încă înainte de scrierea romanului, ca un cintăreț al „Campaniei *române"* — Bărăganul.

7 — în epoca 1860, săpăturile specialiştilor au căpătat o mare intensitate la Pompei, practic abia acum se dezgroapă de sub lavă oraşul, de aceea prietenii lui Matei Damian, arheologii, stăteau Lot timpul între resturile, foarte bine conservate, ale construcțiilor de odinioară.

8 — Pacstum (sau *Pozstum,* cum s-a ortografiat în toate edițiile romanului, inclusiv în *Convorbiri literare),* localitate in Italia centrală, la 100 km sud de Napolt, celebră colonie sibarită, vechea Poseidonia, sec. VI i.i'.n., după un frumos templu al Iui Neptun — Poseidon. Matei Damian ÎI consideră drept un centru de atracție pentru numismați, dar aici fusese în antichitate centrul fabricării obiectelor din pămînt ars şi faianțelor decorate.

9 — *Calendarele lui Nickipercea,* almanahuri editate ani la rind de revista satirică şi umoristică *Nichipertca,* apărută în 1859 şi continuată sub diferite nume: *Coarnele lui Nichipercea, Coada lui Nichipercea, Oohial dracului, Ghmrele lui Nickipercea.* După un scurt stagiu sub numele *Sarsailă,* revista apare, prima dată sub un titlu nediavolesc, *Ghimpele,* Ia 29 mai 1856. Aici avea să debuteze unsprezece ani mai tirziu Duiliu Zamfirescu. Intre redactorii foii, ineâ de la apariția ei, s,' afla cunoscutul pamfletar N.T. Orăsanu. Calendarele lui Nicliipercea constituiau o lectură de calitate cu totul îndoielnică, din aceeaşi categorie cu revista *Cimpoiul,* a lui Frederic Dame.

10 — Versurile recitate de Saşa sînt din poezia *Der Jungling am Bache (Copilul la pîriu)* de Schiller. Lui Duiliu Zamfirescu îi rămăsese în minte din *Convorbiri literare* (martie 1869),unde le citise in traducerea lui N. Schelitti (1837 — 1872): *Copilul la izvor.* Pe cînd lucra la roman Ii scria următoarele lui lacob Negruzzi: „Vă mai rog să aveți bunăvoința de a căuta în colecția *Convorbirilor* de la Iaşi şi a-mi trimite copia unei poezii ce începe astfel:

La izvor şedea copilul
El cunune împletea
Şi privea la floricele
Cum izvorul le ducea.

lini pare că originalul este de Goothe iar traducția publicată în *Convorbiri* de Scheletti" ("scrisoare d n 26 mai ,7 iunie 1893J.

lacob Negruzzi, el însuşi autor al unei versiuni a aceleiaşi poezii, intercalată în articolul *Primblări (Convorbiri literare,* ianuarie 1869), anterior cu numai două numere traducerii lui Schelitti, îi răspunde făeind precizarea necesarădesnre autor. Cum însă intre timp prima parte a romanului fusese trimisă Ia *Convorbiri,* Duiliu Zamfirescu 11 roagă pe lacob Negruzzi să facă cl cuvenita schimbare a autorului, din Goelhe în Schiller. „Nu ştiam că ați tradus-o şi d-voastră, adaugă eî scuzindu-se — neîndeminatec insă, de vreme ce mențiunea despre traducerea lui Negruzzi figura chiar in subsolul paginii unde se publica versiunea lui Sciiclitti. Ea a ajuns pină la mine pe calea unui cintec şi nici chiar de versuri nu sunt sigur de sunt întocmai aşa" (scrisoare din 13/25 ian. 1894). In adevăr, ultimele patru versuri sint întrucîtva modificate în versiunea din *Viața la țară,* după cum traducătorul însuşi transformase strofa de 8 versuri a originalului în două de cîte 4 versuri (totuşi in roman se spune că Saşa „deschizînd gura, mai mult în gînd, zise o strofă").

Merită notată aici o probabilă valorificare proprie a acestei poezii. Intre manuscrisele rămase din epoca 1880, aflate la Eliza Zamfirescu, cumnata scriitorului, sc află următorul început de poezie, consemnînd un tablou foarte apropiat aceluia din amintitele versuri ale lui Schiller in versiunile Sehclitti-Negruzzi şi scrise cam o dată cu ele:

Pe-ale lalomiței maluri
Spuma albă de pe valuri
Scaldă iarba mătăsoasă tremurlnd-o fir cu fir
Iar pe punte visătorii
Ascult glasurile horii
Aruncind In cursul apei foi de rumân trandafir.

Se aud sunînd pe dealuri
Mult duioasele cavaluri
Cari-n umbra dulce-a serii chem la dulce adormit.

Poezia trebuia să se cheme *Idilă;* nu ştim să fi fost dusă pină la capăt.

11— După cum se observi din frazele care figurau tn *Convorbiri literare,* dar au fost eliminate la tipărirea in volum, scena fusese concepută inițial şi realizată în alt chip. Ea păstra aerul cam vechi al

V

salonului boieresc de tradiție fanariotă sau turcească, in care mai ales statul pe sofa eu picioarele Încrucişate şi subpuse fsau neîncrucişate, cum pr»tnbil sta eroini) era nslipsit. Modificată, scena sugeraază o atmosferă mii niiiernă, contemporană cu epoca, ghitara a fost înlocuită ci piinul, iir poziția Sijei nu m n « precizată, râminind ca cititorii si idţil'.i;! o alitidin; roîdiUtivâ, de contemplare a portretului din perele. *Dir* „modernizarea" scenei păstrează totuşi din vechea formă un element, gr^u de sesizat pentru citi Lorii I edițiilor tipărite, insă vizibil pentru cina aro in faţă şi frazele din *Convorbiri.* După ce acum se scoală de la pian, Saşa „veni sâ şează pe sofa ca mai Înainte, cu brațele încrucişate pe genunchi", poziție de femeie hâlrînă, aplecată ds spate, destul de nefirească pentru temperamentul şi vîrsta eroinei, dar explicabilă dică. ea ar fi stat turceşte „ca mai înainte" — adică aşa cum se petrecuseră lucrurile In textul din *Convorbiri literare.* Se pntî presupune că Djiliu Zamfirescu n-a urmărit să-i dea Saşei un aer cam bătrînesc — aşa cum are coana Diamandula, care îşi ajtepta feciorul, pe Matei, „stînd greceşte în fundul patului" — ci că la modificarea ulterioară a fostsîăpat un amănunt, care era firesc numai primei înfățişări a scenei.

Critîeul de artă Mirin Si.Tiione32u-Rimnbeana, pornind de la convingerea că modelul Sişei fusese chiar mama sa, Elena, considera scena n ;potrivită în forma din *Convorbiri.* „Mama rnea nu era o orientală", spunsa el, b'eiînd să se înțeleagă că ideea modificării scenei a pornit şi de la modelele eroilor, oameni din familia scriitorului însuşi. Eliminările sînt sugerate însă de mult de Maiorescu, care, la lectura primei părți a romanului, apărută în revistă, îl sfătuia pe scriitor astfel: „Acum puţine observări critice, spre a le cumpăni d-ta pentru o ediţie a romanului în volum, adecă spre eventuală schimbare. Iți dau iute şi fără înconjur părerea mea:

1} Pag. 315. Propun ca rlndurile de la «Apoi luă guitară din cui...s pină dincolo la pag. 316 «mişeînd-o pînă la lacrimi* să so suprime. O sentimentalitate fadă, guitară — bună in Italia-Spania — ridiculă la noi, tot Sciiiller demodat astâzi în Occident şi prea străin în cîmpia noastră, cacofonia *Ica cununl* din izvor»" (scrisoare din 8/20 septembrie 1894).

Pasajul propus spre tăiere cuprinde şi cele două strofe din poezia lui Schiller şi în general tot episodul liric al Saşei, agrementat de autor cu poezie şi cu muzică de ghitară, pentru a-i da un aer întrucîtva desuet şi curios. Prin sentimentalismul cam prăfuit al eroinei erau însă marcate oarecum legăturile, existente dar fragile, ale personajului cu capitala, unde locuia mai multe luni pe an. Duiliu Zamfirescu n-a acceptat decît să înlocuiască ghitara — în adevăr cam vencțiană, napolitană sau andaluză — cu pianul, dar a păstrat şi pe Schiller în Bărăgan, şi versurile cîntate recitativ.

12 — *Cimpoiul.* Cu acest nume au apărut mai multe publicații; cea li cire se referă scriitorul aici este *Cimpoiul* lui Fr. Dame, revistă pjntra ui public a-nHor de ramans ujurele, oferind o lectură captivantă, senzațională, însă fără adîncime. Părerea scriitorului despre *Cimpoiul* era destul de critică, mii mult chiar, el ar fi fost de părere să s* piră=ească formula traducțiîlor de literatură ieftină — care alcătuiau cea mai mare parte a sumarului — în favoarea unei structuri mai viu axată pe literatura română de calitate. Socotind că aceasta e şi dorința redactorului, ii trimitea acestuia următoarea scrisoare, păstrată într-o ciornă, de prin 1882 (revista apare cu primul număr în martie 1882):

„Nu nc cunoaştem personal. Fiindcă însă mă adresez d-lui Dame, redactorul, cred că ceremonialul prezenfaţiunei peate fi lăsat la o parte (poetul se socoate deci îndestul de cunoscut ca să-şi închipuie că simpla menţionare a numelui său va lămuri pe Dame). Am văzut de citeva zile un nou jurnal literar botezaL *Cimpoiul.* Se zice că este finul d-voastră. Aş dori să ştiu în ce condiţiuni tralali cu autorii lucrărilor originale. Nici vorbă că romanurele cu care aţi început nu sunt decît o introducere la o literatură mai aleasă şi mai naţională. Poeziele d-lor Serbănescu şi Pleşoianu (c vorba dc poeţii Th. Şerbănescu şi Const. C. Pleşoianu, ambii convorbirişti) sunt o dovadă a ţelului ce urmăriţi."

O colaborare a lui Duiliu Zamfirescu la *Cimpoiul* nu ştim să fi avut loc; sau va fi fost sub pseudonim, deci greu de identificat. In 1883 apare aici doar libretul — tradus dc sriitorul nostru — al operei *Haiducul* (30 ian. — 20 febr.) dar aceasta se datoreşte faptului că originalul, în (ranţuzeşfe, îi aparţinea lui Dame.

Revista a rămas în forma iniţială — un fel de magazin literar fără pretenţii, dar eu cititori mulţi din categoriile cu gust artistic îndoielnic, cum e Aglaia — şi nu s-a orientat spre „o literatură mai aleasă şi mai naţională", cum atît de imperios îi recomanda scriitorul, sub forma unei suhtile propuneri.

El avea să-şi verse năduful asupra acestui ziar nu numai în roman, ci şi într-o scrisoare eătre Maiorescu, trimisă la două-trei luni după ce terminase *Viața ta țară.* „Literatura noastră trebuie — declara el — să tămăduiască pe cetitori de gustul romanelor pornografe franceze, traduse de *Cimpoiul"* (scrisoare din 6/18 iulie 1894). Dar, ca şi în alte locuri ale romanului — şi aici e o inadvertenţă istorică: prin 1868—1869, cind se plasează logic acţiunea din *Viața la Iară, Cimpoiul* lui Dam6, de care e vorba, încă nu-şi începuse apariţia.

13 — De fapt, meditaţia cu aer filozofic de aici ii aparţine în întregime scriitorului însuşi, nu lui Matei Damian. Poezii ca *Palinodie* sau *Că poate-atunci,* publicate ulterior romanului, conţin versuri ce ne trimit direct la cugetările noptatice ale eroului din *Viața la țară.* Sursa lor sc află, desigur, în acest tablou.

Rădăcinile cele mai îndepărtate ale unor formulări ca „a pricepe pentru ce nu poţi pricepe" ajung la Socrate — Duiliu Zamfirescu se îndeletnicea cu studiul lui Platon, din al cărui *Simpozion* aşi tradus fragmente; mai multe astfel de meditaţii aflăm în *Lydda* şi in ciclul de cugetări consemnate, după plecarea la Roma, în caietul intitulat *Măsura dreaptă a vieții.*

Componentele peisajului admirat de Matei Damian le regăsim aproape aidoma şi în versurile din *La lună* („E noaptea caldă"...), scrise cam o dată cu peisajul ţi cu meditaţiile la care ne referim (au şi fost publicate in vara lui 1894).

14 — *Bolivard,* pronunție greșită, ca a personajelor caragialești. E vorba de „Grand Hotel Boulevard" — ținut de italianul Bertola și situat la întretăierea actualului bulevard Gheorghe Gheorghiu-Dej cu Calea Victoriei. Clădirea există și astăzi, la parterul ei se află Librăria Academiei. In epocă era cel mai mare și mai modern hotel al Bucureștilor; scriitorul stătea aici de câte ori venea din Italia, iar după 1909 tot aici locuia, — i se rezervase un apartament — deoarece nu avea casă In capitală. Multe din scrisorile sale poartă adresa acestui botei, ca loc de expediție; unele sînt așternute chiar pe hîrtie cu efigia respectivă.

însă, dacă plasăm acțiunea romanului în 1867 —1868, nici această construcție nu exista. Ea e ulterioară cu cîțiva anii

15 — *Apă de Buda* este o apă gazoasă (cu gaz carbonie) de proveniență budapestană, astfel de izvoare aflîndu-se în insulele din cursul Dunării, în perimetrul capitalei ungare.

16 — Poezia, atribuită aici lui M hai Comaneșteanu, a fost inclusă, sub titlul *S-aud, ia Alte orizonturi,* primjl volum de poezii al scriitorului după plecarea în Italia, apărut chiar în vremea cind se publica în *Convorbiri literare* romanul *Viata la țară,* adică în 1894.

17 — Precizarea: *„pe care o auzise de prin snoave",* dacî îi aparține în adevăr lui Duiliu Zamfirescu și nu vreunui adaus străin, face ca întreaga scenă a bătăii țiganului la'han, de către baciul Micu, sâ devină inutilă in roman. Grecul povestește că întîmplarea s-a petrecut sub ochii lui — deci specificarea că ea e luată din snoave nu-și are nici un rost. Să se fi petrecut episodul într-altfel iar grecul să-l'fi adus pe albia snoavei românești — deși grecul nu are cum fi atit de familiarizat cu folclorul romăo — iar nu pare verosimil, căci Matei Damian, căruia îi este povestit, îl ia cu totul in serios și-1 mustră pe Micu ca pentru o faptă reală, iar acesta nu ripostează — deci bătaia s-a petrecut chiar în acest fel.

Mai degrabă adaosul cu trimiterea la snoavă a fost făcut cam pripit — ca și alte modificări ulterioare — fără casase ia în considerație toate consecințele literare ale intervenții1or, asupra textului inițial.

18 — Aluzia e ironică și-i vizează în primul rind pe I. Slavici și pe Ciragiale. Scriitorul nu adera la modul lor de a zugrăvi personajele țară iești; obiecția sa implică însă și eroine de felul Sașei. Duiliu Zamfirescu considera țăranii lui I. Slavici și Caragiale (din *Năpasta)* drept niște „țărani de carnaval sau fiinteh isterice și neromânești... cari vorbesc și se agită ca la țară, dar ale căror resorturi sunt false" (scrisoare către Titu Mliorescu din 13/25 septembrie 1895).

In fond, ce inouta aici scriitorul celor doi confrați' Un singur lucru: complicațiile sufletești — astrel că îi atribuie silui Matei Damian, persiflindu-l ușor, dorința de a găsi la viitoarea lui soție complicații asemănătoare, „cum citise el In cărțile ce se ocupă de țăranii noștri". Dar scriitorul, evident, n-are dreptate, problema nefiind de repartiție a complexității psihologice după ranguri, stare sau clasă socială, ci de reușită sau nereușită literară. Inimiciția față de cei doi venea din alte direcții, mai ales personale și dacă, în ce-1 privește pe Caragiale, pornirea lui Duiliu Zamfirescu se atenua pînă la dispariție spre 1900 — față de 1. Slavici ea va spori pînă la forme agresive, pe cît de pătimașă pe atît de nedreaptă.

19 — *Parnell,* Charles Stewart, patriot și luptător social irlandez ţl84tj —1891), conducător al unei acțiuni revendicative și de rezistență împotriva exceselor și spiritului acaparator al proprietarilor dc moșii englezi cu posesiuni în Irlanda.

Ca și în alte împrejurări, scriitorul nu respectă nici aici cronologia, întimplările la caro se referă personajul Aronovici — primarul zh socialist din orașul unde locuiește Scatiu — adică inițiativa de a-1 înzestra pe vajnicul luptător irlandez cu o moșie, creîndu-i deci cale nstedă spre foștii lui adversari — s-au petrecut la mai mulți ani *după* momentul cind au loc intîmplările romanului *Viața la țară,* prin 1890, deci cam atunci cînd romanul se scria. Scriitorul dă o replică, obișnuită la el. unor probleme care-1 preocupau în acel moment, dar plasîndu-le la intimplare, într-un timp istoric arbitrar.

în *Convorbiri literare,* personajul afla știrea despre patriotul irlandez din ziarul *Universal* — care însă avea să apară abia la 20 august 1884, deci la peste un deceniu și jumătate după momentul cind a putut avea loc discuția dintre Scatiu, avocatul său și primarul Aronovici.

20 — *N'tttr.* nunele sub dr.[1] era cunoscut celebrul fotograf, pictor, desenator, caricaturist, scriitor francez și constructor de baloane (I) Feiix Tournaehon (1820—1910). Era fără îndoială cel mai celebru fotograf parizian, un veritabil artist în domeniu, creatorul, între altele, al unei colecții de portrete ale contemporanilor iluștri, denumită *Panteonul Nadar.*

21 — Ușoară — și probabil ironică — cochetare a lui Duiliu Zamfirescu cu schemele lui Sehopenhauer (mai precizată încă în,forma din *Cynvjrhiri literare):* faptul cj Sașa îi plăcea lui Matei mai mult ca *reprezentare* decit ca *voință,* e o aluzie chiar la titlul fundamentalei lucrări a filozofului idealist german — *Die Wett als il'itle tind Vârsteilung (Lwn?a ca voință și reprezentare).* Din voia autorului, imaginea *inchipuit"i* îi apărea eroului drept cea obiectivă, drept adevărata existență a Sașei, iar voința ei concretiza subiectivul 1 Maiorescu publica în aceeași vreme traducerea celebrei lucrări a lui Sehopenhauer, deci s-ar putea ca aluzia să-l privească delicat și pe dînsul.

22 — *filu:k,* ortografiere greșită — dar foarte frecventă — a nuaiîlui •-.ornpozitorului g;rman Christoph Willibald von Gluck (1714-17871. FWerirca la muzica acestuia subliniază eu o trăsătură în plus intenția lui Matei de a o asemui pe Sașa eu un personaj mitologic zeiesi\„ea într-o feeric", cum zice el — dc unde și menționarea lui Homer și a Clmpîilor Elizee. Gluck este autorul operelor *Orfeu, Al«este, Ifigenia în Aalida, Ifigenia In Taurida* etc., cu subiecte din mitologie. Muzica sa era apreciată în epocă pentru reforma înfăptuită

în direcţia simplităţii şi naturaleţii, trăsături pe care eroul din *Viata la ţară* le descoperă adesea la viitoarea sa soţie.

23 - *Cimpiite Elizee,* in mitologia greacă: refugiul subpămîntean al sufletelor pure, pline de toate virtuţile, pajişti Incintătoare, locuri de neînchipuite frumuseţi, <le linişte şi împăcare, eu primăvară veşnică. Paradisul vechilor greci şi romani.

24 — Informaţia primită de Dinu Murguleţ de la judecători că „agenţi străini" ar fi cutreierat satele, îndemnînd pe ţărani la revoltă impo.iiva L.îpînitorilor de pămînturi, este una din temele preferat» ale propagandei antisocialiste, mai ales după 1888, cînd porneşte, de fapt, lanţul de răscoale ce va culmina cu cea din 1907. Socialiştii, în genere, erau daţi drept „agenţi străini", ceea ce era un neadevăr, dar că in epoca respectivă ei începuseră să pătrundă şi la sate, aceasla se verifică. *Manifestul Partidei Muncitorilor* din 1888, cînd cercurile socialiste şi muncitoreşti participă întîia oară în alegeri cu liste proprii, spune direct că, referindu-so la reprezentanţii socialişti „poliţia şi subprefecţii îngrozesc norodul" fexact cum se petrece în *Viata la ţară).* „Partida muncitorilor stăruie să-şi întemeieze bresic atit în oraşe cit şi *in* sate. Aceste bresle, în înţelegere unele cu altele, v.r lupta pe calea politică pentru a pune stăp'înire pc consiliile comunale, judeţene şi pe cameră şi folosindu-se de această putere politică vor desfiinţa robia şi vor lărgi drepturile lor" *(Dmviiwntt din miscaiea muncitorească,* 1872 — 1916, Ed. C.O.M., 1947, p. 92 — 97).

Faptele relatate de judecători lui Dinu Murguleţ sînt deci într-o privinţă exacte, dar Duiliu Zamfirescu săvîrşeşte iarăşi una din încălcările cronologiei, atît de frecvente la el:'acţiunea romanului *Viaţa la ţară* se desfăşoară prin 1868, deci cu două decenii înainte de momentul în care cercurile socialiste şi muncitoreşti işi încep acţiunea lor in mediul sătesc. Problema era însă foarte la ordinea zilei în perioada cînd se scria *Viaţa la* (orii (partidul socialist luase fiinţă chiar in 1893), perioadă plină de răscoale, fie de unele cu caracter local, ca aceea de la Scorţeni-Bordoni (1883), unde scriitorul fusese martor şi descoperitor al ororilor săvîrşite de autorităţi, fle pc plan mai larg, ca acelea din 1888 şi 1894.

TĂNASE SCATIU

Convorbiri literare, XXIX, 11 — 12, noiembrie-decembrie 1895, şi XXX, 1—2, ianuarie-februarie 1896.

In aceeaşi perioadă au mai fost publicate în rovistă două poezii ale autorului: *Preludiu* şi *Către Diana* (ianuarie 18961.

Apariţii In volum in timpu! vieţii autorului: Ed. I — „Biblioteca pentru toţi", nr. 259 — 2130, Ed. Alcalay, 1907, cu o *Prefaţă* a autorului; Ed. II — Idem, 1916; Ed. III — col. „Scriitori români", Editura „Cultura naţională", 1923 (o notăm aici, de;i postumă, ca dată strictă a a-nriţiei, pentru că a fost pregătită de aut ir însuşi).

PREFAŢĂ LA E UIŢIA ÎNHI

în volum poartă semnătura: *D.Z.*

1 — Romanul si-a găsit cu greu editor, în primul rind din cama finalului atit de semnificativ, cu nimicirea lui Scatiu de către ţărani. Scriitorul omite să spună că, Intre timp, îi apăruse *In război* (1902), Ceea ce arată nu că publicului român îi displăceau romanele sale, aşa cum avea să noteze ceva mai jos în prefaţă, ci că anumiţi editori fuseseră rezervaţi cu *Tănase Scatiu.* La ei, desigur, face el aluzie cînd spune: „Trebuie sâ cred că deocamdată publicului român nu-i plac romanele mele. sau că n-are cine sâ se ocupe de tipărirea şi risplndirea lor". Duiliu Zamfirescu se stabileşte in anul anterior, 1906, In Bucureşti, ea sscretar general al Ministerului de Externe şi împrejirarea, ca şi situaţia sa nouă — postul era şi politic — îi creau unele posibilităţi sporite de a-şi vedea lucrările mai repede scoase în librării. Ceea ce şi valorifică numaidecît şi îşi pune de urgenţă sub tipar noi ediţii din toate trei romanele ciclului Comăneştenilor.

2 — Lucrurile au fost întrucîtva forţate de convorhirişti, care au sărbătorit jubileul de 40 de ani cit un *an mai inninte,* ca să fie o dată CU aniversarea regală *(Convorbiri literare* ieşise cu primul său număr la 1 martie 186?. nu 1866) şi l-au şi numit într-un chip deosebit de cel practicat d.; obicei. Numărul festiv al revistei (3—5, martie-mai)

a apărut în mai şi s-a intitulat *Număr jubiliar pentru intrarea în anul al XL,* ceea ce, evident, e o potrivire silită cu cei 40 de ani ai domniei regelui. Anterior. în cazuri asemănătoare, ca de exemplu Ia împliniri.» unui sfert de veac ol revistei, s-a procedat corect: Ia 1 martie 1892 a apărut numărul dublu 11 —]j (revista isi continua atunci numerotaţia nu după ordinea firească a lunilor, ci'socotea pe martie drept luna intîia, fiindcă în martie apăruse primul număr al *Convorbirilor literare],* cu specificarea: *Număr jubiliar pentru împlinirea a 2-5 ani* — adică la *încheierea* exactă a ciclului, nu la *intrarea* în ultimul an al perioadei sărbătorile, cum avea să se facă in 1906.

Totodată, omagiul adus de scriitor *Convorbirilor literare* — neobişnuit într-o prefaţă de volum, cu tot jubileul care avea loc — trebuie să aibă altă semnificaţie: Duiliu Zamfirescu acceptase să deţină în continuare un post *politic* — secretariatul general al Ministerului de Externe - într-un guvern liberal nou venit la putere, în martie 1907, in timp cc conservatorii trecuseră în opoziţie. Surprinzătoarea dezerţie va fi nemulţumit pe toţi junimiştii, acum fruntaşi conservatori, şi în primul rind pe Maiorescu, Carp şi I. Negruzzi, de unde nevoia la scriitor a unei declaraţii publice, întrucîtva solemne, de credinţă statornică faţă de vechea revistă (acum concurată serios si de *Viata romanească).* Dar o criticase amestecă aici, ca in mulie scrieri alo sale: cind spune despre *Convorbiri literare* că „au trecut din mînă în mînă (adică au avut conduceri diferite, n.n.) dar n-au căzut; iar astăzi sub direcţiunea unui om de talent vor merge mai departe", scriitorul îşi exprimă do fapt chiar aici dezaprobarea pentru orientarea „îstoristă" dobîndită de revistă, prin I. Bianu. I. Bogdan, ambii istorici. De altfel si colaborarea sa fusese în ultimii doi ani slabă: o schiţă *(Petrică)* şi o poezie *(Crinul)* în 1905 şi o jumătate din romanul *Anna (Ceea ce nu se poate),* împreună cu un articol (nesemnat) în 1906. Puţin, dacă ne gîndim la frecvenţa sa anterioară în paginile „bătrînei reviste a «Junimii»".

3 — „Omul de trlenl" vizat, care avea însuşirea să ducă revista „mai departe", era Simion Mehedinţi, proaspăt numit la direcţia *Convorbirilor literare.* Succesul lui n-a fost însă superior în raport cu al înaintaşilor imediaţi, deşi revista şi-a mai accentuat profilul literar faţă de perioada anterioară.

4 — In „Biblioteca pent™ toţi" aveau să-i apară scriitoiului în acest an toate trei primele romane din *Istoria Comăneştenilor* — aşa numea el acum întregul ciclu (spre deosebire de *Romanul Comăneştenilor,* in 1922). Dar colecţia nu-şi începe aj ariţia în 1907, aşa cum ar rezulta din formularea lui Duiliu Zamfirescu — de vreme ce, în 1898, *Viaţa la ţară* apărea tot în „Biblioteca pentru toti", iar *Nuvele romane* fusese publicată tot aici, in 1894, puţin după fundarea colecţiei. „Minerva" era si ea mai veche decît 1907,

5 — Tabloul succint al societăţii româneşti din epocă, în acest paragraf de cîteva rînduri, este desigur fals. El este însă explicabil prin aceea că Duiliu Zamfirescu lua abia acum şi pentru prima oară un contact direct şi îndelungat cu realităţile ţării, după cei 18 ani do

stagiu in diplomaţie, cînd scurtele călătorii la Bucureşti sau la Focşani nu i-au lăsat răgazul sâ cuprindă în profunzime toate laturile vieţii sociale româneşti. Ameţeala primă, ireală de uimirea şi iritarea in faţa a ceea ce era impostură autentică şi agresivă, l-a făcut sâ generalizeze pripit şi să vadă greşit alllea lucruri, ca de exemplu că românii sînt „risipitori şi fanfaroni" şi că „mai toţi sunt bogaţi" sau „îşi închipuiesc că sunt" — ceea ce se potriveşte resturilor aristocraţiei, burgheziei şi cel mult faunei de Mitici, Lachi şi Machi, nu majorităţii populaţiei; la lei de eronată este şi viziunea despre o ţărănime care strigă după pâmint, dar are car cu patru boi în ogradă — semn de avuţie — şi de asemenea este insolită ironia la adresa „tîrgoveţilor", care „n'u ştiu să iscălească, darcerdrepturi", sau a femeilor care „nu ştiu să coasă, dar ştiu să stenografieze". între demagogie şi revendicări juste, între fanfaronadă şi lipsuri materiale, scriitorul încă nu ştia — sau nu mai şl ia — să distingă cu obiectivitate, el careîuscse de partea baciului Micu, a vizitiului Stoica şi se declara încă alături dc categoria lor.

6 — Duiliu Zamfirescu nu ora singurul utopic care să creadă că soluţia relelor sociale ar putea veni prin însănătoşirea mora lă a claselor de sus. Caragiale în *1997 din primăvară pînă în toamnă* va gîndi destul de asemănător. Totuşi, utopia aceasta, cu toată lipsa ei de eficienţă, izvorăşte în ultimă instanţă dintr-o poziţie criticăfaţăde clasele diriguitoare, a căror carenţă este constatată permanent dc scriitor.

TĂNASE SCATIU

Despre eea de-a doua carte a ciclului Comăneştenilor menţiunea cea mai veche o avem în amintita scrisoare di» 21 mai 189! către Maiorescu, acolo unde se r-eferea la „lumea arendaşilor", ridicată „pe temeliile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu". Aceştia, „la început discuiţi, şi prin urmare liberali, deveneau treptat conservatori, cu cît işi măreau averile". Tănase Scatiu se alege ca deputat cu liberalii, dar îşi schimbă poziţia „după cum bătea vîntul" — se spune în roman, trecînd cu uşurinţă de partea altor formaţii politice.

Dacă tipul exista acum în mintea scriitorului, proiectul romanului autonom, care să-1 aibă în centru, a venit cu aproape doi ani mai tîrziu. La 2/14 ianuarie 1894 îl anunţa pe critic că „e probabil că voi face, cu protagoniştii din romanul de acum, *Viaţa la ţară, un &l* doilea, *Viaţa la oraş,* sau ceva asemenea". In vară insă nu trecuse la scrierea lui: — „nou! roman pe care voi sâ-I încep: *Viaţa la oraş"* — îi scria tot criticului (scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894).

Planul acestui nou roman, continuare a primului, dar gîndit do sine stătător, era însă clar acum, cind se pregătea să trimită la *Convorbiri* finalul *Vieţii la ţară:* „Cu o parte din persoanele de aci — ti scrie Duiliu Zamfirescu lui Iacob Negruzzi - sper să scriu clndva

volumul al 2-a: *Viața la oraș.* (Dc vă aduceți aminte, Tincuța, Scatiii și Mihai protagoniști. Scatiu, arendașul îmbogățit și mitocan izbutește să ia dc nevastă pe Tincuța; ae alege senator; se'mulă la București; continuă a fi mitocan mai mult ca oricînd; își chinuiește nevasta-votează cu guvernul; dă sindrofii etc, etc.) Cu alte cuvinte, de studiat pătura nouă a arendașilor îmbogățiți de agricultură și de răposatul Brătianu, care vrea să facă din ei clasa mezină asocietăței românești și sprijinul partidului liberal. Ar putea i-â fie interesant, nu e așa? (scrisoare din 4/16 iulie 1894). Adică aceleași idei și aproape aceleași formulări din scrisoarea anterioară cu pești.- trei ani, trimisă lui Maiorescu la 21 mai 1891. Pe parcursul elaborării, și romanul și personajul au dobîndit individualizări întrucîtva deosebite — în amănunte — de programul anunțat mai sus. *Viata la țară* fixase momente esențiale numai din parvenirea lui Scatiu; romanul care-i poartă numele în titlu trebuia să înfățișeze scene nle periosdci cînd personajul se și afla ajuns aproape de vîrful piramidei.

Părea că nimic nu va împiedica pe scriitor să treaiă nc inlîrziat la realizarea proiectului. T_n interstițiu a existat insă. Pricina de întîrziere a fosl lot literară și dc loc de ordin secundar, însă din păcate rezultatul nu ne este cunoscut decît cu totul farți&I. între *Viața la țară* și *Tănase Scatiu,* Duiliu Zamfirescu a lucrat o piesă de teatru, *Thargelia din Milet,* dedicată unei frumoase curtezane miîesicne din antichitate, despre care va fi aflat din lecturile romane, sau la fața locului, cit se afla diplomat la Atena, in vara anului 1892 (nota ia *Cîntul Thargeliei,* ed. prezentă, voi. i). Remuși ările scriitorului dc a se fi lăsat sedus de apriga milesiană — în loc să fi urmărit în continuare destinele eroilor din *Viața la țară* - dacă vor fi fost, au apărut mai tîrziu, abia după ce Maiorescu i-a comunicat opiniile sale despre piesă, cu totul negative; cînd o terminase reetnt, dar se afla încă sub farmecele Thargeliei și ale timpurilor ei, Duiliu Zamfirescu 'și mărturisea un entuziasm deplin: „Și, spre a sf'rși, o bună noufiite: vă voi trimite în curînd un act in versuri *Thargelia din Milet.* Ce-o ieși cu dînsul nu știu. Dar, povestea veche: nu c pentru voi, ci e pentru mine. Thargelia mi-a ținut de urît o vară întreabă... evviva Thargelia!..." (scrisoare din 2/14 septembrie 1894).

Deci, în vara anului 189'i, nu scrisese la noul rtman; dc el se va apuca insă curînd, după ce trimite piesa — cu oarecare fast fi cu anumite explicații — la *Convorbiri literare* (la 14/26 septembrie 1894). O dată „eliberat" de sub vraja de-o vară a milesienei, prozatorul își reia cu hot.'irire uneltele: „Thargelia *a* fost, Thargelia a Irecut. Acum reiau de pe o parte limba engleză, iar pe de alta urmarea la *Viața la țară,* într-un alt roman, *Viața la oraș"* (scrisoare din 14/26 septembrie 1894). Titlul noului roman nu este definitivat nici acum, dar putem deduce, din paralelismul titlurilor, intenția unei desfășurări epice oarecum echivalente, o acțiune, aspecte, problr-me mai ample decît sint. elr în forma finală, deci lot un fel de frescă, nu un simplu episod, consaerat personajului central, cum e romanul *Tănase Scatiu.* Că e așa o dovedește evoluția proiectului romanului, care se schimbă dc la lună la lună, inițial el trebuind să înglobeze și acțiunea romanului *fn război.* „Cu persoanele din acest roman (cele tinere) — e vorba de *Viața la fa/â,* n.n. — încep un al doilea, care se va petrece.

parte în provincie, parte în război (77 — 78)" (scrisoare către Iacob Negruzzi din 12 octombrie 1894) — deci acum începeau sâ se înfiripe chiar concret primele capitole din *Tănase Scatiu,* relulnd și ducînd mai departe fire ale acțiunii rămase suspendate în romanul anterior.

„In privința conducerii *unitare* a evenimentelor sunt pbjecții de făcut. Cum rămine cu istoria țeranilor? Cum rămlne cu Tincuța și tînărul de la Paris:"" întreba Maiorescu la lectura întregului text al *Vieții la țară* (scrisoare din 20 mai 1895). „Rezervele d-voastre, cu privire la desfășurarea lăturalnica a caracterelor secundare, le împărtășesc și eu — îi răspunde scriitorul numaidecit — ba încă atît de mult le împărtășesc, încît am început să lucrez la ridicarea lor: d-l Negruzzi știe de mult de planurile mele machiavelice de a scrie o urmare la *V. la r.* care, atunci, trebuia să se cheme *Viața la oraș,* iar acu ti cheamă *Tănase Srattu* (scrisoare, din 9/21 iunie 1895). (Referirea la Iacob Negruzzi esLe o delicatețe din partea scriitorului față de neatenția lui Maiorescu, căruia el îi menționase de cîteva ori pe parcursul corespondenței că scrie *Viața la oraș,* dar criticul se vede treaba că uitase!)

In acest loc, in scrisoarea către Maiorescu, apare prima oară titlul romanului așa cum el va rămine definitiv. Tot aici scriitorul discută in principiu și chestiunea episoadelor colaterale într-un roman, întrebîndu-se cu naivitate simulată dacă Maiorescu este convins de obligativitatea romancierului de a duce pînă la ultima încheiere toate lirele acțiunii, inclusiv episoadele secundare, incidentale, „care rămîn pe planul al 2-a și al X-a și care stau acolo numai ca să întregească tabloul". Concepția scriitorului asupra structurii romanului este, cum se vede, mai modernă decît a criticului, care prefera formele închise, clasice, perfect rotunde, în care se dă răspuns la toate întrebările esențiale sau neesențiale, puse în lucrarea literară.

Scrisoarea din 9/21 iunie 1895 este interesantă și pentru că arată că nu numai curtezana milesiană aminase începutul lucrului la noul roman, dar, în toiul elaborării lui *'Tănase Scatiu,* Duiliu Zamfirescu a fost ispitit de *o* tragedie, din care a și scris pe loc prima parte: „In mijlocul vieții de provincie a junelui Tănase, a căzut din văzduh *Doctorul Ver'a,* un lei de nebun loarte interesant, care m-a chinuit vreo zece nopți, de mă durea șira spinării stind pe scaun cîte 18 ceasuri din 24. Acest doctor ar năzui să iasă la iveală într-o tragedie în 4 acte, din care unui și jumătate sunt deja scrise (va fi drama intitulată inițial *Ilypnoticii,* iar mai tirziu *Lumină nouă,* 1912, n.n.}. Dar și tragidia închipuită a fost întreruptă de o alta reală, petrecuta la Napoli..." (E vorba de un înec).

In iunie 1895 *Tănase Scatiu* era „împînzuit deja". Era acum clar delimitat episodul privitor îa arendaș, care avei să constituie substanța romanului aflat în lucru, de cele ale viitorului roman, *In război.* Deocamdată, in romanul la care lucra, „e vorba... de Tincuța,de Mihai (in parte) și de mitocanul Scatiu, devenit om grozav. Am să judec pe pîrlijii de arendâșei, ajunși bogați, deveniți factori politici, falși în întîia șî a 2-a generație". In adevăr, cartea așa se definește, dar planul anunțat în scrisoarea către Iacob Negruzzi în iulie 1894 se modifică acum destul de mult, căci personajul nu se mai mută la București, ci avansează numai pînă în orașul de reședință a județului, nu

se ridică Ia treapta de senator, ci rămine deputat, adică nu depăşeşte, totuşi, nivelul provincial. Mentalitatea lui va Ii aceea a clientelei politice, a trepăduşilor cu ifose, nu a ministeriabilului, acesta avind In concepţia scriitorului o stabilitate economică şi morală mai mare.

In continuare, elaborarea Iui *Tănase Scatiu* decurge £ără prea multe greutăţi. Acest roman reprezintă în compoziţia ciclului numai o treaptă intermediară intre ampla frescă socială din *Viaţa la ţară* şi intre evenimentul — capital pentru existenţa personajelor de pînă atum — care va fi cuprins în al treilea roman, *In război.* lentru existenţa *tuturor* personajelor — ,» *excepţia* lui Scaliu. căruia ii e consacrat un roman, dar nu şi cinstea de a fi confruntat cu marea piatră de încercare a conştiinţelor; războiul de independentă din 1877-78! încît, cu toată autonomia sa in structura ciclului, cu toată, importanţa sa ideologică, romanul *Tănase Scatiu* arc mai ales rolul de a răspunde, pc planuri multiple, întrebării: re s-a Intimplat .ţi cum s-a rezolvat răscoala ţăranilor din Halta, deci clarificarea destinului arendă^esc. Acest lucru îl şi anunţa scriitorul- *„T-inase Scatiu* e tocmai viata Tiniuţei cu arendaşul îmbogăţit şi, in a) doilea plan, cu Mihai... Conflictul dintre ţărani şi arendaşi se rezolvă, pe ailă lături, iu romanul de, acum" (scrisoare rălrc Titu MaiorrMU din septembrie 1895). La această dată era „pe drum departe în al 2-a roman dîn cele trei al căror Început este *Viaţa la ţară";* mai exact, avea gata 80 dc pagini, iar o lună mai tîrziu il trimite in Întregime *Convorbirilor literare* — fiind şi mai puţin întins ca număr de pagini: jumătate faţă de *Viaţa la ţară.*

„Tot astăzi, îl scria lui Maiorescu, trimit d-nei Mărie Negruzzi noul roman *Tănase Scatiu,* pentru *Convorbiri.* Va fi mult de zis şi în privinţa aerstuia, ca m privinţa tuturor lucrurilor ce pornesc din larilazia omenească. Sunt t-iteva pagini de sentimentalism dulceag, caie, probabil, n-au să vă placă. Dar ce poţi să taci cu firea cinului? Restul cred că merge" (scrisoare din 6/18 octombrie 1895). Paginile de „sentimentalism dulceag" trebuie să fie cele relative Ia ultimele întîlniri dintre Mihai şi Tincuţa.

O lună mai tirziu, Mărie Negruzzi, pe cale neoficială şi oarecum familiară, îi comunica — ea şi nu Negruzzi însuşi! — părerea junimiştilor, anunic că *Tunase Scatiu* era apreciat ca superior *Vieţii la ţară,* cu singura observaţie că e „prea scurtat" (scrisoare din 15 noiembrie 1895) — ceea ce ar însemna, ţinind seama de limbajul neteoretic al corespondenlei, sau „schtmatk" sau de „construcţie clasică". Punctul de vedere cficial al Junimii î) transmitea Maiorescu însuşi cam în aceiaşi timp, dar numai privitul" la prima parte, publicată 1n *Convorbiri:* „Foarte bun începutul lui *Tănase Scatiu,* cit a apărut în *Conv.* de la 1 noiem\rie. Am numai cîteva observări de cuvinte, dar situaţia şi caracterele sunt clare şi interesante. Ce tipic penlru felul oamenilor din ţara noastră e Scatiu!" (scrisoare din 6/18 noiembrie 18951. După care Tace cîteva considecaţ-ii şt apropieri intre personajul central al romanului şi unele persoane, cunoştinţe comune, consideraţii care dovedesc o dată mai mult autenticitatea tipului, dar şi faptul că sursa reală a lui Scatiu nu poale fi redusă la un singur model<

Observaţiile de text ale lui Maiorescu privesc exclusiv un număr de expresii, puse In gura lui Scatiu, sau formulări ale scriitorului însuşi despre acest personaj, socotite de critic drept prea triviale, vulgare. „Realism, realism, notează el, dar artistic! Deja limba noastră devine uşor bădărană, cînd vrea să fie familiară..." „Olisseret nepas-appuyer" — îi sugerează Maiorescu, ceea ce este desigur just în principiu, fără să însemne însă ci dreptatea s-ar afla de partea sa fn cazurile concrete menţionate în observaţii — de altfel acceptate numai parţial de autor, după cum ne încredinţează confruntarea între textul din *Convorbiri* şi acela apărut la prima publicare în volum. Căci criticul avea şi alte obiecţii de text, de loc puţine, „Am multe însemnări cu creionul. E o lucrare *impvrtuntă ţi mrrită* să fie cu toată luarea-aminte revăzută" (scrisoare din 8/20 martie 1896).

„Sunt mulţumit că vă place începutul lui *Tănase Scatiu,* îi răspunsese scriitorul. Primesc foaie observările şi le-am notat deja în numărul *Convorbirilor,* spre a Ie avea *sa* vedere la publicare-a in volum. E adevărat că limba lui Scatiu e cam bădărană, dar cu socotesc că asta e vina lui Scatiu, nu a limbei. îmi parc că în *Viaţa la ţară* graiul intim e cu totul altul declt in *Scatiu.* Ce credeţi' Au ceste, glisser et ne pas appuyc-r: parfaitemenl vrai" (scrisoare din *2i* nov. 1895).

Variante

p. 188, r. 39	40 — vreo două glastre (Ms., *CL,* ed. 1907).
p. 192, r. 19	Aşa am fost crescut de cind sunt şi mi-a (Ms., *CL,* ed. 1907].
p. 192, r. 30	bătrîno, strigă el (Ms., *CL,* "d. 19071.
p. 193, r. 29	era tot bolnavă (Ms., C i ., ed. 190").
p. 193, r. 15	risipiţi. După ce-şi bău sticla intreagă de vin şi se încălzi bine, începu să povestească din ale politicei Fusese (Ms,, *C-l.,* ed. 1907).
p. 194, r. 39	I\-ai cap, domnule (Ms., *C.I.,* ed. 1907, 191G).
p. 196, r. 29	căutat acolo urmele (Ms.)
p. 198, r. 27	- genunchi şi se uită ţintă în ochii bătrînului (Ms).
p. 198, r. 35	- părul spre a căuta mâtreaţu. Bătrînul (Ms., *CL).*
p. 203, r. 19	- noaptea la romanţe, şi (Ms.' *CL,* ed. 1907).
p.204,r. 1	pocnind din buze şi scrişnind (Ms.j; pocnind din gură şi scrişnind (CI , ed. 1907).
p. 204, r. 2	pană din grămadă şi se punea sâ-si curele (Ms., CI.» ed. 1907, 1916).
p. 206, r. 31	- doi auguri. Lesne (Ms., *CL,* ed. 1907).
p. 209, r. 11	- minte cu o putere dc reprezentatiu ne extraordinară. Un moment. . . . . spune lui Njcliitachi că nu (Ms., CI., ed. 1907).
p. 210, r. 17	- or e încă aici? (Ms., *CL,* ed. 1907).
p.213, r. 3	- marea ei mirare că (Ms., *C-L,* ed, l'Jo").
p. 213, r. 23	- fac: s-o iau, îmi e că se supăra soră-sa eîndoalla; s-o las *[CL,* ed. 1907).
p. 215, r. 40	- urechea de uşori şi ascultă (CI., ed. 1907).
p. 217, r. 6	- trăsură şi plecă. în magazinul *{CL).*
p. 219, r. 11	- auzi şopăind în cealaltă ICI.).

p. 220, r. 25 — îmbătată de farmecul înmii elegante, de farmecul {Ci., ed. 1907).
p. 221,r. 6 — e cam aşa, cam bălrior (C.L, ed. 1907).
P- 225, r. 6 — că e cam tirziu. -Şî (Ms.).
p. 225, r, 10 — Amurgul scurt punea (Ms.).
p. 225, r. 11 — putere în pînza clarului |Ms.).
p. 223, r. 20 — Vodă cind a venit acum 8 ani si cînd a primit (Ms., , ed. 1907).
p. 229, r. 1 — curte umflaţi .şi graşi ca ři vremea cea bună.,. I se [Ms., C.L, ed. 1907).
p. 235, r. 15 — neobicinuite din zilele din urmă (Ms., C.L).
p. 235, r. 26 — franci'... Vezi, dc aia (Ms.. C.L, ed. 1907).
p. 235, r. 35 — rind sâ ia trăsura (Ms., C.L, ed. 1907).
p. 236, r. 22 — erau la început mărețe (Ms., C.L, ed. 1907).
p. 236, r. 36 — erau mai mulţumiţi (Ms., C.L, ed. 1907, 1916).
p. 238, r. 40 — lui loanovici, ti-ra-ra (Ms.).
p. 24o, t. 14 — la domiciliul lor (Ms.).
p. 243, r. 1 — Cum, nu mai ai moşie. Conu Dinu (Ms., C.L, ed. 1907).
p. 245, r. 15 — indoindu-se ca u bucal-, de sticlă şi lâslnd (Ms.).
p. 246, r. 16 — pî•l lupta cu tot restul vieţii, numai să pot trăi (Ms., C.L).
p. 246. r. 20 — copilărie... Şi cu toate astea cit de dulceecea de acum!,.. Ascultă-mă (Ms.).
p. 247, r. 9 — mişcă buclele în sus (Ms.)
p. 248, r. 25 — 26 — repede. De altfel n-aj putea să-mi ascunzi nimic, fiindcă ştiu tot ce faci. Te rog de-acumasă nu mă mai părăseşti ca în trecut, luni şi ani întregi. Ţi-am spus tot ce am putut să-ti spui. După (Ms., C-L, ed. 1907).
p. 248, r. 30 — studiu, să-i deschidă cărţile, să-i atingă (Ms.).
p. 249, r, 35 — dantelă, prin ochiurile cărora se zărea inoglindăflacăra din sobă. Se mişca (Ms.).
p. 249, r. !J7 — aceea mai înaltă (Ms.).
p. 250, r. 4 — că vede pentru (Ms., C-L, ed. 1907).
p. 250, r. 32 — ascult^. Era adevărat, plecase. Ise părea (Ms., C.L, cd. 1907).
p. 251, r. 40 — pe o parte, rczemîndu-şi barba în piept (Ms.).
p. 256, v. 34 — ivşi înainte cu asemenea (Ms , <'"(„ ed. 1907, 1916).
p. 257, r. 22 — uşă, roşu, cu ochii (Ms., Ci., ed. 1907, 1916).
p. 257, r, 26 — pat. El gemea şi bolborosea că nu are nevoie de pat. Se zbătea (Ms., C.L, ed. 1907).
p. 257, r. 32 - curaj pe care-1 dâ stările sufleteşti disperate, păru (Ms., C L, eH. 1907).
p. 258, r. 30 — odaia ei fără scop şi rămase (Ms.).
p.259,r. 5 — partea reprezentativă a vieţii (Ms., C.L).
p. 259, r. la umilită, înjosorată; cit (Ms., G L, ed. 1907].
p. 259, r. 30 — mai de departe i se (Ms„ C-L, ed. 1907).
p. 260, r. 1 repede; să înceteze de a mai vedea; să înceteze (Ms., C M.
p. 261, r. 10 — 11 — toate celea. Uliţele (Ms.).

p 261, r. 11 — celea. Prin gară umbla lumea nepăsăloare Uliţele (Ms., C.L, ed. 1907).
p. 263, r. 22 — uita lung la dinsa (Ms.).
p. 265, r. 3 —4 — pace. Se gindea în toate felurile cum să fugă. Era (Ms., C.L, ed. 1907, 1916),
p. 268, r. 37 — scoate afară plapăma IMs., C.L, ed. 1907).
p. 268, r. 40 — mînie. Dacă Scatiu era stăpîn pe veniturile moşiei, Aglaia (C.L, ed, 1907, 1916).

1 — încă unul din exemplele lipsei de preocupare a scriitorului pentru exactitatea riguroasă a datelor istorice şi a celor geografice: Tănase Scatiu putea fi conservator sau liberal, „după cum bătea vîntul" — în momentul cind se petrece acţiunea romanului -- nu însă şi junimist, întrucît junimismul se constituie ca grupare politică după 1881!

2 — *Gambetta,* Ueon (1838 — 1882), una din ci lc mai cunoscute personalităţi politice ale Franţei in perioada 1870, avocat ilustru, orator cu reputaţie în toată Europa epocii cînd a trăit. Legenda oratoriei sale a avut cea mai mare circulaţie, lui Gambetta atribuindu-i-se adesea lucruri pe care nu le spusese, pentru a li se da mai marc greutate. Caţavencu va pune pe seama „nemuritorului Gamhetta", in *Scrisoarea pierduta,* cunoscuta expresie machiavelică „scopul scuză mijloacele"; pe aceleaşi urme, un Caţavencu al lui Duiliu Zamfirescu, din orăşelul bărăgănean, îi atribuie lui Gambetta o expresie a lui Floquet.

3 — *Floquet,* Charles (1828-1896), figură interesantă a politicii franceze la sfîrşitul secolului trecut, a fost şi şef al guvernului în 1888. S-a remarcat prin opoziţia " f'ţ' ^e tendinţele naţionaliste ale cercurilor conducătoare. Strigătul „Vive la Pologne", invocat de eroul din roman, se referă probabil la atitudinea lui Floquet în 1863, favorabilă răscoalei cu caracter naţional a „secerătorilor" polonezi. înăbuşită in slnge după un an. Simpatia pentru Polonia i-a rămas aceeaşi şi mai tîrziu.

4 — Reforma bisericească a avut loc ca urmare a proclamării, în 1885, a „autocefaliei" bisericii ortodoxe române, adică a neatîrnării ei faţă de patriarhia din Constantinopol, de care ţinuse pină atunci ecole la rînd. Dar şi aici scriitorul încalcă, în maniera sa cunoscută, cronologia: întimplăriîe din roman au loc cu un deceniu mai înainte dc a se fi petrecut „reforma" în chestiune, pe care-o ironizează.

5 — *Mascota,* operetă în trei acte de Edmond Audran (1842 — 1901), lucrare frivolă, dar cu o muzică ce s-a bucurat de mare popularitate — a avut peste 500 reprezentaţii succesive. A doua zi după premieră, cum se spunea, Parisul întreg fredona pe străzi ariile principale, între care duetul *Curcanii,* la care se referă personajul lui Duiliu Zamfirescu, Alexandriu, re! care încurcase pe Gambetta cu Floquet. Numai că această premieră a avut loc la Paris la 15 decembrie 1880, adică la 6 sau 7 ani *după* momentul cînd se petrece acţiunea

din *Tănase Scatiu!* Opereta o cunoscuse scriitorul încă de la Bucureşti, unde câteva arii din faimoasa operetă au fost cînlate încă în februarie 1832, de către o trupă franţuzească, în sala „Dacia".

6 — „Valsul lui Ivanoviei" este *Valurile Dunării,* datorit lui loan Ioanovici — sau Ivanovici — şef de muzică militară la Galaţi şi compozitor (1844—1902), rămas în amintire îndeosebi prin această piesă dc succes, realizată de el la 1880 (deci şi aceasta la cîţiva ani *după* momentul cind se petrece acţiunea romanului!) şi pus în circulaţie după doi ani, în 1882, de către editorul Gebauer (prieten cu scriitorul) — soţiei acestuia, Emma, liindu-i chiar dedicat. Versurile aparţin poetului ofiţer Carol Scrob.

7 — *Ehsahctk Vigee Lebrun* (1755—1842), pictoriţă de portrete, pariziană, populară în epocă prin reproduceri fotografice şi litografii după lucrările ei.

8 — *„Der Grăfin Juiie Guicciardi gewidmet"* („închinată contesei Julia Guicciardi") — o dedicaţia lui Beethoven pc *Sonata la lumina lunii (opus 27 No. 2) în do diez minor.*

9 — Muzica lui Chopin sc remarcă adesea prin tonalitatea oi melancolică, atît de potrivită stării sufleteşti a Tincuţei în acest moment. In casa scriitorului, la Focşani, pe cînd era tînă'r, se cinta mult Chopin, începînd de la piesele liii de virtuozitate. „Vei observa că pentru exerciţiile lui Chopin există o ediţie mică, format in octavo, ca cele pe cari le-am luat noi fetelor acum doi ani..." — îi scria prietenului său Duiliu loanin, prin 1882. Tot pe atunci, în altă scrisoare, îi comanda cu insistenţă aceluiaşi prieten *„Etudes* de Chopin, *Impromptu* şi celelalte".

10 — Cuvîntul, transcris direct în greceşte, are o semnificaţie deosebită pentru autor, decurgind din ideea de bază a romanului. Ge (Gea, Gliea) a fost prima zeitate a pămîntului, soţia lui Uranos-cerul şi mama lui Cronos-limpul; ulterior, Gea-mater a devenit Demoter, personificarea şi zeiţa pămîntului. Transcrierea directă în ortografia greacă a noţiunii pămînt, împreună cu gîndurile lui Dinu Murguleţ relative la legăturile lui cu locurile de baştină, sugerează vechimea memorialâ a acestor legături, cu neputinţă să fie rupte de exilul, la care personajul fusese obligat de trecătorul Scatiu.

1M RĂZBOI

Convorbiri literare, XX.X 1, 10—12. octombriedecembrie 1897 şi 1—4, lanuaric-aprilie 1898.

Apariţii în volum în timpul vieţii autorului: Ed. I — Ed. tip. Clemenţa, J902 (Ediltune popuîârăf, *t-u o Prefaţă* a autorului; Ed. 11 — „Biblioteca pentru toţi", nr. 326—327, Ed. Alcalay, 1907, cu o nouă *prefaţă la ediţia df fală;* o probabilă ediţie a treia a apărut în 191G, ără specificarea anului de apariţie.

In limba franceză: *Teinpsde gaerre,* Ed. Ollendorf, Paris, 1900. Trad. Dem. 1. Ghici..

PUEFAŢA LA EDIŢIA 1302

Opinia lui Duiliu Zamiire.ţcu despre traducerea in franţuzeşte a romanului *In război* este destul de moderată, chiar negativă, aşa cum rezultă şi de aici. dar mai ales dintr-o scrisoare către Maiorescu, anterioară publicării romanului la Paris.

„fmpresiunea mea (despre traducere, n.n.) e mai mult rea decît bună; dar nu face parale, deoarece autorul e alipii de gîndurile sale româneşti, pe care nici un grai altul nu le poate exprima cu valoarea

public" (scrisoare din *j* leoruane iau-/;, „^..„t^.,. --- „,____, --- traducătorul, e, cum spune Duiliu Zamfirescu in aceeaşi scrisoare, „Dem- J. Ghika, secretar Il-a la legaţiune, cunoscător al limbii franceze mai mult deţii al limbii române": editorul este OJlenftdorf.

Este semnificativ de semnalat că apariţia în limba franceză a romanului *In răzbai* precede cu doi ani tipărirea volumului in româneşte — şi ea ar fi apărut mai repede chiar, la Paris, dacă nu s-ar fi petrecut un fel de sabotaj din partea traducătorului prim, *ÎAo* Bachelin. Om cu studii serioase in Occident, elveţian de origine, Bachelin, de 45 de ani la 1900, a fo&t din 188U profesor Ja licee bucureştene şi bibliotecarul lui Carol I. A fost autor al unui mare număr de traduetii din literatura romană in franţuzeşte (e primul traducător

ai teatrului lui Caragiale) şi al multor prezentări de opere româneşti pentru publicul francez. Se pare că renunţarea lui la traducerea romanului *tn război* e datorită presiunilor palatului şi lui D.A. Stnrdza in special, romanul fiind socotit dc rege ca potrivnic lui, iar de liberali ostil şi lor. „Dacă aţi şti ce stranie purtare a avut domnul acesta cu mine, v-aţi cruci. Trebuie să v-o spun odată, cînd s-o prezenta ocaziunea, deşi nu intră In firea mea să vorbesc de rău oamenii. Am impresiunea că e la mijlor Sturdza, Nerodul de Bachelin trebuie să fie intrat In coteria dc la palat ce are in frunte pc D-na Ies, care doamnă lucrează pentru introducerea aceluia la putere (a lui D.A. Sturdza, n.n.|. Bach est> traducătorul chestiunii Dunării şi al ultimului volum al lui St. asupra regelui (e vorba de lucrarea *Charles I, roi de Rotimanie,* tom. I, 1899, n.n.). Prin urmare, neapărat, tot ce vine de la junimişti, bun sau rău, este rău şi nu se cuvine să fie tradus. Dar dacă va îndrăzni vreodată să sufle, acest trivial şoacăţ, îl iau de urechi.

Şi cînd mă gîndesc că vi l-am prezentat ca pe un om cumsecade 1 ...Se vede că tot mai sunt naiv in aprecierea oamenilor'" (scrisoare către Titu Maiorescu din 20 februarie 190(>j.

O primă parte a traducerii romanului, sub titlul *Tempsde guirre,* apare in *Literatură şi artă română* (IV, 5 — 7, martie-mai 1900), numărul festiv inctiîoAt expoziţiei române de la Paris, concomitent cu ieşirea volumului in librării, în luna aprilie.

ÎX RĂZBOI

în jurul locului unde trebuia să apară aest roman a fost o oarecare dispută surdă, intre *Convorbiri literare* şi recent apăruta *Literaturăşi artă română* a lui *D.C* Ollănescu şi N! Petraşcu; Duiliu Zamfirescu «ra prieten apropiat al acestora şi făcea parte, oricum, din gruparea revistei lor, ceea ce ar fi însemnat pentru ei ca de la sine înţeleasă încetarea colaborării lui la organul Junimii şi trecerea cu arme şi bagaje de partea cealaltă, — îndeosebi in ce priveşte operele esenţiale, cum era rumânul *In război.* Un articol plin de aluzii, apărut în *Convorbiri literare (Direcţii literare, Studii de critică generală,* de M. Dragomirescu, XXXI, 2, februarie 1897), cu privire la *Literatură şi artă raindnă,* qvind cîteva referiri injurioase la Duiliu Zamfirescu însuşi — fără a i sc pomeni numele, insă uşor deductibil în context — părea să vină în sprijinul lui N. Petraşcu, netezind drumul noului roman al scriitorului spre revista sa. N. Petraşcu n-a întîrziat să-i releve scriitorului că a fost umilit, că trebuie să o rupă definitiv cu revista Junimii etc, lucru pe care i-l repetă şi D.C-O.lăncscu (scrisoare nedatală, dar cert din 14 şi oct. 1897). Incidentul, început cu fulgere şi cu amenin(ări de duel, s-a închis însă cu scuze din partea lui M. Dragomirescu, cerute în scris, la intervenţia personală a lui Maiorescu, pi-ntru a aplana tensiunea ivită şi a evita

o nouă dizidentă in tabăra junimistă. Totuşi, chiar dacă intlmplarca ar fi avut ecouri de presă mai largi, este puţin probabil că Duiliu Zamfirescu ar fi părăsit *Cvnvorbirit' lnerare.* intre altele şi pentru că n-avea încredere în existenţa de durată a revistei celor doi prieteni (care, contrar prezicerilor sale, a durat peste zece ani!).

Apariţia romanului in *Cvnvorbiri literare* trebuie însă legală în primul rînd de o anumită obligativitate, impusă de structura interioară a ciclului — el e legat organic de celelalte dmiă anterioare — apoi de statornica prietenie a autorului pentru revista Junimii şi abia în al treilea rînd de indoială faţă de durabilitatea celeilalte publicaţii, la care colabora, totuşi. „Dumneata crezi că m-a chemat Maiorescu inapoi la *Convorbiri*, îi scria lui Petraşcu la 10/22 oct. 1897. Te înseli: nu m-a chemat nimeni. Cînd am plecat din Bucureşti, Negruzzi, care ştia că scriu un nou roman, in-a rugat să-I dau acolo unde s-au publicat şi celelalte doua, din cari ceî de acum nu este decît o parte.

Ăsta e s'inlul adevăr."

„Sfintul adevăr'' era insă îiitrucifva mai complex. Anul 1897, început sub zodia furtunii declanşate de arlieolul lui Mihail Dragomirescu, continuase rece după plecarea scriitorului din Bucureşti (aprilie) pînă la începutul toamnei, cînd cel care rupe gheaţa i' tot mai tinărul diplomat roman, car", intre timp. măsuras^ vinile *şt* şi-o găsise pe a sa oarecum mai mare. „Se pare că o umbră de nor s-a lăsat peste noi în vremurile din urmă. nor de neînţelegere, de amor propriu — poale exagerat — din partea mea" (.scrisoare din *fi/18* septembrie 1897). Fără a mai sta să drămuiască pricini şi răspunderi, gata să-şi recunoască irascibilitatea şi să ierte cu generozitate, însă apărindu-şi în continuare amorul propriu, el arată cu claritate că vre;i sâ trimită noul roman tel la *Comvrbiri.* Iniţiativa fidelităţii falâ de revista Junimii îi aparţine, prin urmare. Dar şi criticul înţelege prompt ce era de înţeles şi, apreciind cum se cuvine reîntoarcerea fiului risipitor („Foarte gentilă scrisoare de la Duiliu Zamfirescu, din Roma", îşi nota la 9/21 septembrie 1897 în *însemnările zilnice),* depeşează neintîrzial: „Trimite urgent primele capitole pentru numărul octombrie" — şi semnează cu apelativul utilizat numai între intimi: *Juvenil,* ceea ce însemna restabilirea completă a relaţiilor.

Urmarea scrisorii către Petraşcu e, pe dreptate, o admirabilă lecţie de elirfi scriitoricească dală prietenului, cam nestatornic în materie de relaţii literare. „La 'i0 d^ ani, declară Duiliu Zamfirescu, oamenii încetează de a mai bătători locul -''a să-şi găsească de şezut. Eu m-am statornicit cu casa, cu familia, şi vreu să mă statornicesc şi cu prietenii. Pe Maiorescu, pe Ollănescu, pe dumneata şi alţi doi-trei, nimeni nu mi-i scoate din suflet. Că parcă m-aş jena şi mi-ar fi ruşine. (Şi aici, proorocirea scriitorului a fost infirmată — relaţiile cu cei trei s-au răcit pînă cînd şi i-a „scos din suflet" el însuşi, n.n.). Iar cît despre întoarcere la unii sau la alţii — continuă el - nu mă voi Întoarce, ci voi rămmea, dacă mă veţi primi. Insă de intrat l.tr-o gaşcă (cum zici), mai degrabă decit in alta, nu intru — cel puţin pe cît timp voi sta în străinătate.

In aceste condiţiuni, vom rămînea prieteni nu numai personali, ci şi de literatură. Zic asta, fiindcă prietenia personală nu se schimbă

t

după articolele de gazetă, orcît ai crede dumneta că amorul propriu este una din însuşirele mele sufleteşti fondamentale. Nu se schimbă, chiar cînd sc amestecă alte slăbiciuni omeneşti, mai grave. Credeam că asta o ştii de mult."

Deci, ca să prevină orice zvonuri contrarii, provenind dinspre *Literatură şi artă română,* cu privire la locul unde va apare romanul, îi scrie criticului foarte clar acest lucru: „Romanul merge înainte. El va trebui să se publice tot în *Convorbiri,* unde au văzut lumină şi celelalte două, cărora cel de acum le e urmare şi încheiere. Deşi nu e incă terminat, aş dori ca publicarea lui să înceapă numaidecît"(scrisoare din 6/18 sept. 1897). Tonul atît de imperativ e datorit, desigur, necesităţii de a dezminţi eventualele ştiri iansate de N. Petraşcu, pe care nu-1 mai numeşte, dar amîndoi ştiau la ce se referă! Tot de aici şi graba de a se începe publicarea înainte de a se fi terminat romanul— lucru iarăşi acceptat la *Convorbiri* — deşi în cazul *Vieţii la ţară* Iacob Negruzzi ceruse imperios întîi tot manuscrisul, fiind ,,păţit" de la studiul despre Tolstoi. Motivarea grabei scriitorului prin'mulţimea „de alte proiecte, alte tipuri, alte gînduri [care] bat la uşa fabricii", rămine astfel o amabilă convenţie — In fond asistăm la un act de fidelitate din partea vechiului colaborator al bătrînei reviste a Junimii, în momente cînd alţii dăduseră bir cu fugiţii şi acum o loveau, deşi ea îi adăpostise şi-i lansase cu generozitate.

Patru ani după apariţia în revistă, romanul se publică intr-o „ediţie populară" în editura — destul de improvizată — a tipografiei „Clemenţa", la aproape doi ani după ce ieşise mai întîi în franţuzeşte. Proiectul iniţial, de a scoate cartea la Soceo sau Ia Miiller, a fost părăsit din motive ce nu ne sînt cunoscute-, dintre ele nu vor fi lipsit cu totul acele considerente care duceau, patru ani mai tîrziu, la respingerea de la premiul Academiei.

O declaraţie autografă a autorului, înscrisă pe manuscrisul romanului numaidecit după apariţia în *Convorbiri literare,* deci în 1898, specifică locurile unde a avut loc elaborarea propriu-zisâ a textului: „Scris, parte la Tivoli, villa Gregoriană, parte la Roma, Via Condotti 61, în anul 1897. Micele semne cu cerneală roşie sunt puse de d-l Maiorescu". Urmărind mai departe mersul lucrului la roman, vor putea fi văzute mai concret fazele elaborării; în ce priveşte „micele semne", acestea privesc paragrafele indicate de critic spre a fi înlăturate la publicarea în revistă.

Ideea de a scrie romanul *In război* a apărut, se pare, o dată cu planul iniţial al ciclului, dar ea s-a precizat pe parcursul elaborării, mai exact, la terminarea *Vieţii la ţară.*

O ştire precisă despre cea mai veche intenţie de a redacta romanul, o avem dintr-o perioadă mai tîrzie, cînd acesta era încheiat şi trimis în întregime la *Convorbiri.* La 30 octombrie / 11 noiembrie 1897 îi scria criticului: „Sunt aproape patru ani de cînd citesc şi recitesc istoria războiului (de Ia 1877, n.n.). Dacă vă aduceţi aminte, v-am scris în 93 din Bruxelles (pe cînd pregăteam *Viaţa la ţară),* ruglndu-vă să-mi spuneţi ce lucruri însemnate avea literatura noastră militărească asupra campaniei din 77." Scrisoarea respectivă către Maiorescu s-a pierdut—sau poate Duiliu Zamfirescu face o confuzie? — căci în corespondenţa către critic nu aflăm o astfel de cerere sau întrebare, decît la 5/17 septembrie 1896, şi nu de la Bruxelles ci de la Roma: „Vă rog să-mi spuneţi ce valoare istorică are cartea d-lui Th. Văcărescu, pe care aţi premiat-o la Academie: *Luptele românilor.* De valoarea ei literară imî cam dau eu seama. Graeve (este editorul, n.n.) mi-a trimis acum trei ani, la Bruxelles, ediţia din 87. Puteţi să-mi recomandaţi şi altă scriere?" (Maiorescu scria el însuşi atunci la *Istoria contemporană a României* şi nu putea să nu aibă pe masa de lucru, după părerea lui Duiliu Zamfirescu, toată bibliografia evenimentului). Dacă, deci. corespondenţa către critic nu atestă preocuparea pentru roman în 1893, in schimb la 12 octombrie 169'* îi cerea lui Iacob Negruzzi părerea „despre *Luptele românilor* de Th. Văcărescu",întrucit cu personajele din *Viaţa la ţară,* trimis atunci la *Convorbiri literare,* „încep un al doilea (roman, n.n.) care se va petrece, parte în provincie, parte în război (77 —78)". La această dată, deci, Tănase *Scatiu* şi *în război* constituiau — încă — un roman unic. Lucrul rezultă şi mai clar dintr-o scrisoare anterioară către critic, în care nu-i vorbeşte decît despre „noul roman pe care voi să-1 încep: *Viaţa la* oroş"(scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894). Imprecizia intenţiilor cu privire la „nou! roman" continuă să lie aceeaşi (scrisoare către Titu Maiorescu din 14/26 septembrie 1894), pină cînd il anunţă pe *Tănase Scatiu,*
3 separat, precizîndu-se clar planul unui alt roman, distinct do acesta. „Apoi, cu Baciul Micu vreau să scriu un al 3-a roman; *Poetul"* (scrisoare către Titu Maiorescu din 9/21 iunie 1895).

Nu trebuie să se înţeleagă, totuşi, că baciul avea să fie poet— rolul acestuia şi locul principal in roman fiind rezervate lui Comaneşteanu, revelat ca atare încă din *Viaţa la ţară. „Un poet* va fi viaţa lui Mihai, în fund cu umbra lui Micu, baciul" (scrisoare din 13/25 septembrie 1895). Schimbarea titlului *(Poetul — Un poet)* arată tocmai nesiguranţa desfăşurării întîmplărîlor. Cum însă *Tănase Scatiu* era gata la'mijlocul lui octombrie acel an, nimic nu-1 mai împiedica pe autor să treacă numaidecit la continuarea ciclului — care trebuia să însemne şi încheierea lui— adică la romanul *în război.*

Referindu-se. mai tîrziu la perioada cînd se clarificau liniile romanului, Duiliu Zamfirescu avea să-i explice lui Maiorescu, la sfirşitul anului 1897 — cînd cartea era gata încheiată — că In 1895 îi pregătise acestuia o scrisoare, expunîndu-i subiectul: „Acum în urmă am regăsit printre hîrtiile mele o altă lungă scrisoare către d-voastră, din 95, pe caro nu v-am trimis-o (cum mi se intîmplă cîteodată|şi în care vă expuneam planul romanului" (scrisoaredin 30 octombrie / 11 noiembrie 1897). Tot din această scrisoare rezultă că subiectul suferise o transformare substanţială: din viaţa unui erou, a lui Mihai Comaneşteanu, cartea devenise romanul războiului, cu părţi de cronică de campanie, ceea ce explică prezenţa unor ordine de zi reproduse In întregime şi apărate apoi cu atita insistenţă in faţa opoziţiei lui Maiorescu. „In planul de la început (deci cel din scrisoarea *neirimisă* în 1895, n.n.) romanul de astăzi trebuia sa se cheme *Divizia a 3-a.* Am părăsit titlul acesta, părîndu-mi-se că nu e destul de elastic. Prin urmare, datele istorice, acţiunea proprîu-zis militărească fac parte

dintr-un lot, la care nu pol renunţa decit in mici lucruri." De renunţat, scriitorul avea să renunţe, totuşi, cu multă neplăcere însă, la reproducerea a două ordine de zi.

Intîmplarea a lăcut ca scrisoarea netrimisă din 1895 — datată; noiembrie 1895 — să se păstreze între manuscrisele scriitorului, e-drept că numai sub forma unei ciorne, cam telegrafic exprimată, dar suficient de explicită, pentru a avea, declarate direct, de către însuşi autorul, obiectivele sale din roman şi desfăşurarea acestuia:

„Doresc să scriu al 3-a roman din seria *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu.* Se va chema, probabil, *In război* (nu *Divizia a 3-a,* cum avea să spună mai tîriiu, n.n.).

îmi propun două lucruri:

a) Să arăt inriurirea binefăcătoare ce a avut războiul asupra claselor conducătoare de Ia noi, prin aceea că a oprit pentru cîtva timp dezvoltarea caracterului sceptic şi zeflemist al acestei clase, moştenit m origine de la latini şi agravat de fanarioţi, punînd-o faţă cu primejdia şi mai cu seamă cu firea puternică a ţăranilor;

bl Sâ încerc a dovedi cî(este de nefirească şi neumană instrucţiunea curat mecanică, re se dă soldaţilor noştri, şi cît ar fi de folositor, pentru apărarea ţării, să se scoată din popor întreagă energia naţională pe calea educativă." („Să seseoată din popor" — în sensul: să se valorifice, să se obţină de la — in nici un caz: să se înlăture, să se elimine!, n.n.).

Citea cu atenţie în acest moment lucrarea lui Th. Văcărescu, fost ministru la Bruxelles —unde avea sâ ajungă si Duiliu Zamfirescu— şi autorul studiului *Luptele romanilor tn resbelul din 1877-78* (voi. I — 1886, voi. II — 1887); citea de asemeni pe Caesar: *Debello gallico,* cu mare admiraţie pentru marele general roman. „Tjn lucru mă nelinişteşte -- continua scriitorul — să nu fiu bănuit că imitez pe Tolstoi in *La guerre el la paix.* Ce să fac? Nu mă pot despărţi de o idee ce mă încălzeşte, numai pentru a nu da loc la o bănuială "

In această privinţă, încă mai demult îsi făcuse o părere pe care şi-o consemnase in studiul despre Tolstoi *(Convorbiri literare,* XXVI, 4-6, august-oclornbrie 1892), *u* comunicase lui Maiorescu In acea perioadă (scrisoare din *22* februarie 1893, pe cînd lucra la acest studiu), fixindu-şi punctul de vedere cu privire la deosebirile dintre latini şi slavi. Este probabil că tocmai acum a apărut, în linii foarte mari, ideea romanului *In război,* de vreme ce scrisoarea respectivă se referă la *Pe arătură.*primul titlu al *Vieţii la tară.* Teama de a nu fi bânuit de pastişă după *Război ţi pace* avea să fie îndepărtată de scriitor, căci iată ce-i scrie lui Maiorescu doi ani mai tîrziu, o dată cu trimiterea primelor pagini din manuscrisul romanului: ..Fiindcă e treaba pe grabă („graba" era datorită, se vede. insistentei revistei de a trimite romanul - criticul i-I ceruse telegrafic, ca să împiedice trimiterea lui la *Literatură şi artă română),* renunţ de a explica mai pe larg cauzele cari mau făcut să scriu romanul de'fată. Tiu numai să vă spun că înainte de a începe, mi-am dat seama că se vor găsi oameni cari să zică - cum sunt oamenii - iă am imitat pe Tolstoi Dar gura lumei cine o astupă?" (Referirea la proiectul dc serisoaredin 1895 e clară şi, de altfel, exprimările utilizează formulele de acolo, dar scriitorul nu mai înşiră şi argumentele iniţiale, obiectivele sale, de altfe)

foarte interesante.) „Ceea ce a încolţit de mult în sufletul meu şi a prins rădăcini puternice, nu se poate da Ia o parte pe o simplă bănuială. Cine va ceti romanul meu, din cei ce au cetit pe, al lui Tolstoi, va vedea deosebirea esenţială dintre amîndouă: creaţiunea mea e latină, pe etnd a sa e slavă. De vor fi asemănări, acelea vor fi datorite faptului că, la urma urmei, sufletul omenesc este acelaşi peste tot. Dar nu vor fi" (scrisoare din 10/22 septembrie 1897).

Anumite paralelisme — şi încă mari — există, fără îndoială, şi scriitorul e destul de conştient de ele, căci e în afara oricărei discuţii că Intre modelele autorului a stat romanul tolstoian — dar nu numai el. Ideea unei cronici a războiului, a poziţiei principalelor categorii umane şi sociale faţă cu un astfel de eveniment naţional plutea in aer în epocă şi, aşa cum Alecsandri dăduse cu ciclul *Ostaşii noştri* cronica poetică a momentului, cum alţi scriitori o Tăcuseră cu lucrări reuşite sau numai cu improvizaţii, era firesc ca şi Duiliu Zamfirescu să se apropie de această temă esenţială a momentului, rămasă încă mult timp între cele atracţioase *[Q.* Coşhuc va da *Clnteee de vitejie* şi *Războiul nostru pentru neatirnare;* M, Sadoveanu va da *Povestiri din război* etc.); nu e deci obligatoriu să presupunem un modei străin la izvorul iniţial al romanului. De altfel, între primele sale ttuvele, cînd probabil încă nu citise romanul lui Tolstoi, scriitorul publicase in *Convorbiri* o nuvelă pe care el însuşi o dă drept prima sursă a viitorului roman. Este vorba de *Locotenentul Sterie (Convorbiri literare,* XX, l, aprilie 1886). Există şi alte antecedente în literatura scriitorului. Nuvela *Răvaşe* (scrisă in colaborare cu A.Vlahuţă, *România liberă,* VII, 1905,6 noiembrie 1883) e o asttelde anticipare. Reproducerea corespondenţei ostaşului Ion Dumitru Nr. 1 cu logodnica lui, promisiunile pe care şi le fac, ştirile din sat pe care le comentează amîndoi, sînt un prim material pentru discuţiile soldaţilor pe front, în cadrul romanului. O altă nuvelă epistolară, intitulată tot *Răvse,* dar semnată de astă dată numai de Duiliu Zamfirescu *(România liberă,* VIII, 2034, apr. 18841 apropie conflictul şi mai mult de unele episoade ale romanului. în Ion Roneanu, ofiţerul care moare pc front ducînd cu el drama unei dragoste trădate, avem o variantă intelectuală a ostaşului din nuvela anterioară, dar şi schiţa unui germene posibil al aventurilor erotice ale lui Mihai Comaneşteanu din *In război.* Locotenentul Sterie din nuvela cu acest nume va avea şi mai pregnante asemănări cu eroul romanului, începind de la felul lui de viată si mergind pînă la moartea eroică în război.

'Dar prima dată cînd intîlnim atmosfera războiului şi scene de front în opera scriitorului e în nuvela *Natalia Anissimova (Războiul,* III, 6-9, 30 martie — 2 aprilie 1899; nu se păstrează decît patru foiletoane din finalul nuvelei), unde un alt intelectual, numit Filip Niculeanu — continuat în ipostaze felurite în *Răvaşe, Locotenentul Sterie* — va prinde contur in Mihai Comaneşteanu. Aşadar, putem afirma că literatura războiului reprezintă o idee continuă în scrisul lui Duiliu Zamfirescu şi nu lectura scriitorului rus a declanşat-o, ci realităţile în care el însuşi s-a dezvoltat. O va spune de altfel foarte explicit în corespondenta sa.

Totuşi paralelismele — fiindcă ele există, îndeosebi între Mifiai şi AndreiBolkonski — atestă o anumită apropiere, sub raportul pro-

blematicii uniane. Dar, cum s-a spus, e lot atit de sigur că scriitorul a avut şi unele modele reale pentru eroii săi, deci şi aici echivalenţele trebuie privite cu măsură. Deosebirea menţionată de Duiliu Zamfirescu drept esenţială intre *Război şi pace* şi *In război* ar fi, după părerea sa, că primul e slav, iar celălalt latin, ceea ce. raportat la natura caracterelor,e tradus de scriitor in următoarea formulă: ..Echilibrul intelectual este complect la români (ca latini, n.n.) şi incomplect Ia slavi" — de unde concluzia că drame ea a Iui Raskolnikov (Dostoievski — *Crimă şi pedeapsă)* sînt „cu neputinţă la noi" (scrisoare către Titu Maiorescu din 22 februarie 1893), unde fiul de ţăran „ajuns" ia aere de parvenit (vezi Tănase Scatiu!), pe cîtâ vreme un tip identic slav eşuează In mustrări de conştiinţă, săvtrşeşte fapte cumplite etc. Pe baia acestei demonstraţii, cam încurcată în subtilităţi, Duiliu Zamfirescu afirmă că tipurile din *Năpasta* Iui Caragiale sînt angajate intr-o dramă falsă din punct de vedere al specificului românesc (caracterizare neadevărată, dar care anticipează, într-o privinţă, cu un deceniu, acuzările pe care Ie va aduce Caion piesei, învinuind-o de pastişă după *Puterea întunericului* de Tolstoi).

O caracterizare, mai interesantă chiar, a felului cum şi-a conceput scriitorul lucrarea în raport cu romanul lui Tolstoi, şi concepţia sa despre originalitatea literară, despre realismul lucrării şi specificul ei naţional, Ie avem în scrisoarea citea.^..Petraşcu din *3/15* iunie 1897, în timp ce elaborarea romanului se afla în plină desfăşurare. DS'îndată ce m-am întors (scriitorul revenise recent dintr-o călătorie în ţară, prilej de a cugeta foarte realist asupra peisajului patriei, asupra ţăranilor oropsiţi, care „numai in fuga trenului apar pitoreşti") — m-am adincit în scrierea romanului al 3-a din *Viaţa la ţară.* Fericirea neţărmurită de a crea compensează de tot în lume. *In război* (cum se cheamă romanul de faţă) e o Încercare de psihologie esenţial românească. Ca fiecărui scriitor, tot aşa şî mie, lucrarea cea din urmă îmi pare totdeauna cea mai bună. Vei vedea tipuri îneîntâtoare.

Un caz de conştiinţă, pe care ţi-1 supun şi dumitale, ca amic şi critic, este următorul: m-am întrebat de o mie de ori de se cuvine să încerc o asemenea lucrare, după ce Tolstoi a făcut *La guerre et la paix,* şi mi-am răspuns că lotul depinde de valoarea şi originalitatea lucrării mele. Dacă nu va semăna în nimic cu a autorului rus, lucrul se rezolvă de la sine. In toate cazurile, nu se poate părăsi, pentru un astfel de cuvint, o idee care te stăpîneşte cu putere. Nimeni pînă astăzi n-a încercat sâ dea suflu) entuziasmului acestei epopei trăite; să prindă personalitatea românească, în toate clasele, manifestată Intr-un moment de aşa intensă viaţă. Intraţi în război încet, fără pregătire in opinia publică, fără ură împotriva turcilor (ba poate chiar cu oarecare îndărătnicie contra ruşilor), prin urmare fără ca ideea războiului să fie populară — românii au dat măsura puterii lor de rezistenţă şi mai cu seamă nota exactă a sufletului tor. Pînă la Griviţa, totul a mers liniştit, serios, cu gîndul ridicat de apropierea primejdiei, cu o oarecare ţintă de naivitate ironică (atît de românească!). După asallurile de la 30 august, deodată s-au inălţat sufletele, s-au limpezii sunetele confuze, ca şi cum o coardă patetică ar fi vibrat pe pieptul afon al ţării. îmi aduc aminte de parastasul de la biserica Sf, Ioan din Focşani, cind sora maiorului Şonţu intra nebună în templu; cînd

rnama locotenentului Botescu plîngea ghemuită într-o strană; cînd ţărance văduve se boceau la uşe. Mintea mea de tînăr de 19 ani rătăcea consternată prin văzduhul străveziu de toamnă, aninîndu-se de firele albe ce curgeau prin aer, şi o vagă dorinţă de entuziasm îndurerat mă coprindea încă de atunci, de a ajungă să scriu frumos, ca să imortalizez pe eroii putncni căzuţi la Griviţa. O tentativă de natura asta e novela mea *Locotenentul Sterie,* strinsă în volumul din 88. însă e numai o tentativă, scrisă prin 83: o goană a unui mînz zburdalnic, a cărui plămini nu-1 ajută să ducă cursa pînă la capăt. Romanulde faţă va'fi apoteoza Regimentului al 10-a de dorobanţi." *i*

Deci, în afară de rezolvarea în principiu a dilemei ce i se ivise, datorită asemănării unor elemente din romanul său cu cele din romanul lui Tolstoi, reţinem din scrisoarea aceasta alte citeva aspecte islorico-literare importante: mai intîi caracteristicile războiului (două perioade, una mai de suprafaţă, chiar oarecum nepopulara, alta profundă, tragică etc.) nu au fost in realitate ceie indicate de scriitor, dar viziunea sa era, în scrisoarea către Petraşcu, pur artistică şi trebuie reţinută mai mult ca plan general al psihologiei eroilor săi, decît ca document istoric; apoi viziunea războiului ca epopee şi a unora din erai ca apariţii specifice tragediei: soia lui Şonţu (ea va fi prin urmare modelul prim al Elenei Milescu din roman) „intra nebună in templu" |nu în biserică!), masa femeilor din popor bocind în jur ca un veritabil cor de Eumenide, autorul însuşi, în postură de martor şi erou, jurtnd simbolic eternizarea memoriei celor căzuţi (la acea dată, Duiliu Zamfirescu abia publicase în *Ghimpele* primele sale versuri) .

Spre deosebire de scrisorile către Maiorescu, care accentuau asupra obiectivelor mai mult documentare şi general-educative urmărite de autor, aceasta către N. Petraşcu relevă preocuparea..jestetici de mare înăljmie, tensiunea care l-a stăpînit permanent pe scriitor îrFprocesuT"scrieriî'româniilui'Şi chiar mai laaint*. Ceea ce explică dintr-un nou punct de vedere idealizarea acelora dintre personaje caro aveau să reprezinte poziţiile avansate şi cele populare în roman: Mihai Comaneşteanu, Matei Damian, baciu) Micu, Saşa, apoi Milescu, Elena, soţia lui, Şonţu etc. Puritatea şi elevaţia acestora, *tn raport cu epopeea naţională,* trebuia să-şi aibă originea într-o viaţă pură şi elevată sufleteşte a înaintaşilor lor — de aici idealizarea vieţii patriarhale duse de Dinu Murguleţ, idealizarea Tincuţei şi, prin contrast, zdrobirea, din punctul de vedere al umanităţii, a lui Scatiu, icoană a perversiunii, egoismului, trivialităţii etc. Tipologia specifică clasicismului şi atmosfera corespunzătoare deveneau rele mai indicate în întregul roman care, in plin realism, reînvia procedeele clasicismului.

Tot lui N. Petraşcu ii expunea Duiliu Zamfirescu şi ceva mai tîrziu (scrisoare din 4/16 mai 1898) semnificaţiile romanului, insistînd asupra laturii de etici socială şi umană. „...Aş dori să-ţi dai seamă de unitatea complexa a lucrării, spre a înţelege ideea fondamentală: un amestec, voii, de date istorice şi de înflăcărare patriotică, pentru a pune cel mai mare eveniment al vieţii noastre româneşti din veacul acesta în lumină vie faţă cu generaţiunile viitoare. Morala lui se poate rezuma în trei fraze, pe care le zice Comaneşteanu murind;

«regeneraţi-vă in lacrămi, precum ne-am regenerat noi în singc», «o rectificare a conştiinţelor părea că urmase primului asalta. Despre valoarea etică a lucrării mele sunt absolut sigur. Cum insă nu despre asta e vorba într-un roman, ci despre valoarea sa estetică, rămîne ca d-voastra, criticii, s-o hotăriţi. Eu am încercat. în cele două romane precedente, să pregătesc elementele (bune şi rele) din care se compunea generaţia care nc-a dat războiul. Am reuşit? Nu? Alit.ea întrebări cărora eu nu le pot da răspuns. Or cum arfi, asia este prima încercare serioasă şi persistentă de a da imagina timpurilor noastre. Sunt lipsuri multe şi inari defecte. Dacă sunt şi oarecare calităţi, iar bine."

Rămîne clar că cele două ţraze pronunţate de eri u in chiar clipa morţii — nu trei, ci două, o a treia aparţinînd autorului însuşi — reprezintă, aşa cum declară scriitorul, tema centrală a romanului, ele il slăpînesc pe tot parcursul scrierii cărţii.

•

Conceptul scrisorii către Maiorescu — nelrimisă — din 1895, este important şi sub alte raporturi. Acolo scriitorul face o interesantă definire a obiectivelor literaturii în genere, cu formulări care îl situează incă o dată între apărătorii unui sens social-educativ al artei, cu atit mai semnificativ, cu cît încă dăinuiau vii ecourile disputei între „artă pentru artă" şi „arta cu tendinţă", declanşată de A. Vlahuţă în 1893, tn ziarul său. *Viata,* împotriva lui Anton Bacalbaşa şi a presei socialiste, promotoare a tendenţionismului in artă. Vlahuţă, detaşat ia aceasta epocă de *Convorbiri literare* şi de teoreticianul ei, Maiorescu, se situa insă pe poziţiile acestora cind se războia cu socialiştii, ai căror crez artistic îl practica insă cu dezinvoltură. Duiliu Zamfirescu este şi el departe de junimişti şi de Maiorescu însuşi.,.Cît despre temerea de a fi acuzat că scriu romane cu *tendinţe* sau cu *teme* (e termenul său pentru formula gheristă „artă tezistă", n.n.], nu mă preocup. Fiecare scrie ce crede si cum poate. De altfel, aş vrea să ştiu cine s-a încercat să facă ceva serios în proză (iniţial, în loc de „proză", figura In ciorna scrisorii „literatură", care Jărgea cu totul sfera generalizării, n.n.), fără un scop determinat. Desfăşurarea chiar a orcărui roman, a oricărei piese de teatru este o demonstraţiune". Precizarea e, desigur, pentru Maiorescu, care negase deopotrivă şi *tendinţa* şi *tema (teza),* în opoziţie cu Gherea. Ideea nu mai apare atit de precis formulată în scrisorile lui Duiliu Zamfirescu, dar sensul ei va ficuprinş în mai multe lucrări ale sale, pină după 1900.

O altă idee foarte importantă, cuprinsă în proiectul de scrisoare amintit, este aceea privind necesităţile evoluţiei limbii In raport cu perspectivele dezvoltării romanului citadin. într-un articol publicat in 1895, criticul lăudase în *Convorbiri literare* limba „plină de miez" a lui Ioan Popovici-Bănăţeanul, prozator mult apreciat de el, intre altele autor al unor prime nuvele din viaţa meseriaşilor. Duiliu Zamfirescu împărtăşeşte aprecierile pozitive ale lui Maiorescu privind literatura bănăţeanului — nu Insă şi afirmaţiile lui cu privire la căile de dezvoltare a limbii literare. Foarte semnificativ, scriitorul exprimă aici dezideratul romanului din mediul urban, gen căruia avea să-i fie el însuşi un reprezentant, incepînd cu *Tănase Scatiu.* Pentru dezvoltarea romanului realist, care „încearcă... să dea viaţă unor fiinţe

luate din lumea reală", spune el. limba cu prea mult izfolcloricnu mai e capabilă să exprime in dialog vorbirea tuturor categoriilor sociale, în special a celor urbane. Cerinţa esenţială a literaturii realiste este să scrie despre „lumea noastră bucureşteană cu limba ei pestriţă. Nu numai că se cuvine, dar *trebuie* să ne interesăm de ea. E curios cum s-a adunat într-un făgaş neiiresc credinţa celor mai mulţi dintre noi că societatea românească n-are caracter (el însuşi afirmase aceasta în unele scrisori şi avea s-o mai afirme, n.n.). Credinţa e falsă; după cum e falsă credinţa că noi nu avem o arhitectură, un stil al nostru. Negreşit că trăsăturile distinctive ale acestei societăţi nu sunt aşa de evidente ca cele englezeşti bunăoară; negreşit că zidirele din trecut lasă foarte puţine semne de ceea co-au putut fi. Dar totuşi sunt. Nu se poate să nu fie. Căci ce alta este caracterul în psihologie (Duiliu Zamfirescu vrea să înţeleagă aici psihologia în concretizările ei literare, n.n.) sau în arhitectură, dacă nu dezvoltarea într-o direcţie constantă şi consecventă? Dacă luăm in liniamente mari dezvoltarea poporului nostru şi a societăţii noastre, trebuie să recunoaştem că obîrşia, întîmplările politice, nevoile de apărare, natura pâmîntu.ui, clima, au imprimat ceva constant şi consecvent sufletelor româneşti—caselor sau cocioabelor în care au locuit românii. Nu se poate să nu fie aşa." Lectura proaspătă a lui Taine este vizibilă aici, dar e interesantă aplicarea la fenomenul românesc în general şi la cel urban românesc In special. Şi, totodată, străbate printre rinduri o hotărită, deşi delicată, opoziţie faţă de teza atît de scumpă junimiştilor, a formelor fără fond, Împărtăşită într-o măsură de Caragiale şi de Gherea.

Pregătirea ideaţiei romanului *In război* are loc aşadar pe un fond mult mai amplu decît al unei simple continuări a ciclului inaugurat cu *Viaţa la ţară.* Intervin complexe meditaţii privind destinele societăţii româneşti, specificul ei, căile de dezvoltare a romanului, esenţa socia l-u mana a literaturii, raportul Intre caractere şi compoiiţia literară, semnificaţia şi proporţia laturii documentare in roman etc.

în această din urmă privinţă, a existat un interesant schimb de scrisori între scriitor şi critic. Cerîndu-i părerea asupra lucrării Iui Th. Văcărescu şi valorii ei istorice (scrisoare din 5/17 sept. 1896), Duiliu Zamfires u primeşte de la critic o opinie în doi peri, care nu semăna a apreciere: „Altă carte decît Văcărescu asupra războiului 1877 nu cunosc" (scrisoare din 19 sept./l oct. 18961.

Călăuzindu-se de datele de aici, scriitorul pune într-un anumit fel — diferit de cel al lui Maiorescu, insă recunoscut de acesta de a nu fi totuşi opus cu totul realităţii — problema intrării armatei române în luptele propriu-zise, pe cîmpurile de operaţii militare, şi in primul rînd celebra telegramă trimisă de marele duce Nicolae, in numele comandantului suprem al armatei ruse din Bulgaria, către domnitorul Carol 1 (vezi mai jos, nota 35 pag 731). O dispută are loc cu privire la prezenţa în roman a unor amănunte cu caracter militar. Argumentele criticului au figurat în scrisorile sale, pierdute pentru totdeauna, probabil; ale lui Duiliu Zamlirescu ni s-au păstrat insă. Preocuparea pentru autenticitatea atmosferei momentului, realizată pe calea reproducerii unor documente de epocă, îl determină pe scriitor sâ introducă in roman două ordine de zi, caracteristice

pentru nivelul de pregătire şi pentru strategia armatei romane in epocă. „IntrncH priveşte *ordinile de zi,* admit şi aci reducerea celui dinţii, aşa cum il cereţi. Daţi-mi voie insă să nu admit pe cel de al doiiea. Ordinul de zi dat de generalul Cernat în preziua lui 30 august nu e pusde mine ca detaliu ostăşesc,ci ca documentul cel mai suggcstiv — artistic suggestîv — din toată campania. El e scris prost, redactat in pripă; dar proza lui copilărească dă detaliile cele mai emoţionante ale organizării atacului." Si, după reamintirea antecedentelor elaborăriiromanului, citate mai siis, conchide; „Prin urmare datele istorice, acţiunea propriu-zis milităreaseâ fac parte dintr-un tot, la care nu pot renunţa decit in mici lucruri" (scrisoare din 30 oct./II nov.] 897].

Totuşi, romanul a fost privat şi de al doilea ordin de zi, care însă, conform dorinţei exprese a scriitorului, notate pe manuscrisul romanului, a fost integrat, în ediţii postume, în textul lucrării, la locul respectiv. Ordinul anterior, prezent in roman printr-un singur fragment al lut, a fost şters cu tuş negru pe manuscris dc scriitor însuşi, astfel că el nu mai poate Ti intercalat în această ediţie.

Observaţiile criticului priveau şi eroinele, femeile din roman — Anna, Natalia, poate şi Elena Milescu — a căror soartărămînea din nou (ca a Tincuţei în *Viaţa la ţara)* suspendată.

Este curios cum de Maiorescu n-a înţeles, încă de Ia prima avertizare pe care i-a dat-o scriitorul, că el nu afla justificări *artistice* ca să rezolve, in acelaşi roman cu războiul, şi problemele celor trei femei: „Credeam că (romanul, n.n.) o să iasă mai lung. în planul meu, Anna şi Natalia trebuiau să ducă *Războiul* mai departe, pe o altă lăture. Insă temperatura la care s-au ridicat sufletele, in acţiunea propriuzisă a luptelor milităreşti, nu îngăduie o mai departe dezvoltare, fără scoborîre a căldurei" (scrisoare din 11/23 oct. 1897). Astfel că, la observaţiile criticului care insistă tocmai in acest sens, Duiliu Zamfirescu nu face decît să reia mai apăsat cele spuse in scrisoarea anterioară, „înţelegeţi cît de jos rămăseseră femeile, cît de banale îmi păreau de duplicitatea instinctivă a sufletelor lor. Singura care poate m-ar fi interesat ar fi fost Elencuţa (Elena Milescu, n.n.) nebună. Dar atunci ne îndrumam spre melodramă. Nu mai rămlnea nimic din gravitatea solemnă a morţii eroului, diluată, *ttillată,* cum s-ar zice italieneşte, prin toate filtrurile *mai binelui"* (scrisoare din 30 oct./ll nov. 1897). In continuare, scriitorul îşi mărturiseşte indiferenta fată de opiniile publicului şi criticilor cu privire la sfîrşîtul romanului său. Spunînd: „publicul" şi „criticii" el avea mai curînd In vedere doar pe critic însuşi, pe Maiorescu, care nu se dovedise receptiv Ia semnificaţia supremă a momentului sacrificiului eroic, cu care se termină cartea, ci sugerase o ducere mai departe a destinului unor personaje secundare. „Daţi-mi voie să vă spun acum — replică scriitorul — în oarecare aprindere sufletească, că foarte puţin mă interesează ce o crede publicul şi cum s-o mulţumi el de sfirşitul romanului; după cum foarte puţin mă importă ce vor zice criticii (se vede că Maiorescu îi invocase în scrisoarea sa, căreia scriitorul îi da riposta, n.n.)... Această cam neroadă închipuire de mine, mi-o dă nu conştiinţa valorii lucrărilor produse, ci conştiinţa valorii mele sufleteşti. Că multe din aceste lucrări nu corespund icoanei dinlăuntru, o ştiu; că pentru cel ce citeşte numai icoana dinafară există, iar o ştiu. Dar mai ştiu că, pentru mine. numai lumea mea lăuntrică are valoare. Acolo stăp'mesc eu şi acolo mă simt destul de sus ca sâ nu ajungă pină (amine glasurile de pe pârnînt."

Teza aceasta o aflăm in repetate rînduri in corespondenţa scriitorului; satisfacţia unică a literaturii create el o aflǎ în însuşi procesul şi elortul de a o elabora, şi aceasta ram ine predominantă asupra rezultatului însuşi şi cu atît mai mult asupra obiecţiilor eventuale primite dinafară. Justificarea actului creatorprin el Însuşi nu râmîne însă unica îndreptăţire a scrisului la Duiliu Zamfirescu — ea se asocia, aşa cum o declara in conceptul de scrisoare din 1895, şi cu un ţel educativ, deci avînd în vedere un public cititor receptiv: „Aş vrea sâ ştiu cine s-a încercat sâ facă ceva serios în proză, fără un scop determinat".

Pe măsura elaborării textului, acesta a fost trimis la *Convorbiri literare,* prima dată 47 pagini, la 10/22 septembrie 1897, apoi alle 62 la 4/16 octombrie acelaşi an şi, în sfîrşit, restul la 11/23 octombrie, cu care prilej îi scria lui Maiorescu că, încheindu-1, n-a fost „niciodată mai sus cu sufletul".

Nu numai curiozitatea literară, dar şi necesitatea de a verifica ce agonisise pentru revistă, cind ceruse telegrafic romanul, l-a făcut pe Maiorescu să-1 citească numaidecit după primire. Şi l-a luat deci la Iaşi, unde însoţea pe rege şiguvernul, la inaugurarea noului local al universităţii şi a citit în întregime „romanul războinic al lui Duiliu Zamfirescu" *'(însemnări zilnice* din 26/27 octombrie stil vechi, 1897). E probabil că entuziasmul său pentru roman a fost cu atit mai mare — şi l-a transmis pe loc autorului — cu cît a avut prilejul să compare chiar în acel moment demnitatea eroilor lui Duiliu Zamfirescu, patriotismul lor, ţinuta lor morală — ca rezultate ale dragostei şi respectului autorului penlru ţară şi popor — cu maniîeslarea incredibilă a şelului guvernului faţă de rege: „Ţările noastre nu erau ţâri înaintea domniei lui Carol", a declarat D . A ' . Sturdza în toastul său şi i-a sărutat regelui mîna! „Toast... bun, dar prea înjosit" notează Maiorescu, subliniind ostentativ cuvintul *sărutat (însemnări zilnice* din 21 octombrie/2 noiembrie 1897).

Deosebirea de atitudine nu mai are nevoie de comentarii şi criticul a apreciat, desigur, lucrurile cum se cuvenea.

Starea de puternică înălţare sufletească din momentul elaborării, l-a stăpînit pe autor multe zile, căci, cu o zi înainte dc scrisoarea către Maiorescu, îi mărturisea lui N. Petraşcu o tensiune interioară asemănătoare, pricinuită de finalul romanului: „Scrisoarea dumitale m-a găsit într-un moment de rară înălţare sufletească, cînd, sfîrşind romanul războiului, vibram încă de emoţiune" (scrisoare din 10/22 octombrie 1897). Ea avea să reînvie patru luni mai tîrziu, cînd citeşte în *Convorbiri literare* pasajele respective — nu numai cel al morţii lui Mihai în spital, ci şi altele anterioare — şi rămîne tot atît de emoţionat, cu toată detaşarea pe care timpul nu putea să n-o aducă. „Astăzi am primit în fine numărul *Convorbirilor* pe ianuariu. Daţi-mi voie să vă spun numaidecit impresiunca ce mi-a fărut-o *Războiul.* Uitasem cu desâvirşire ceea ce scrisesem, ca un somnambul, aşa încît am cetit partea publicată acum, cu temerea de autor dar şi cu impresia de noutate a unui străin. FA bine, cinstit, lucrarea e bună.

Ceea ce mi s-a părut exagerat lti scrisoarea d-voastre, cind ziceți că romanul de astăzi c cea mai de seamă înjghebare din ultimii zece ani, acum mi se pare natural. Mai ales scena dintre Natali» şi Anna, noaptea, e bună de tot" (scrisoare -:ătre Titu Maiorescu din 7/19 febr. 1898).

Chiar opt ani mai tîniu, evocindu-şi momentele cind scria la roman, le retrăia cu aceeaşi intensitate: „Mărturisesc că nicişeful arvernilor închis în Alesia (referirea e Ia Vercingetorix, conducătorul galilor în războaiele cu Caesar, n.n.). nici *An țigana,* nici *Alle fonti di Clitumno* nu mă răscoleau sufleteşte cum mă răscolea descrierea pozițiilor noastre de la Grivița, apoi asaltul, apoi moartea lui Şonțu şi a mocanilor săi din Vrancea, eroi necunoscuți..." *(Luceafărul,* IV, 15-16, aug. 1905).

Teama că nu va mai putea da ceva pe măsură il stăpineste („inii pare că s-a sfirşit cu mine, că n-am să fac ceva mai bun") intrucît, încă dinainte de încheierea romanului, mai exact când ajunsese pe la pagina 100, in mintea sa începeau să apară elementele continuării ciclului: „O nouă pacoste se iveşte pe orizont: romanul viitor..." (scrisoare către Titu Maiorescu din 2/14 oct. 1897). Continuarea aceasta este, probabil, romanul *îndreptări,* nu sugerat de suspensia soartei eroilor de pină acum, nici de observațiile criticului, ci de sensurile majore ce i se relevă pe parcursul elaborării romanului — în primul rînd necesitatea urmăririi in timp a idealului pentru care cădeau Mihai Comăneşteanu şi Milescu. Aşadar, tentația ducerii mai departe a ciclului, care fusese socotit chiar de autor, inițial, ca încheindu-se cu *In război:* „De acuma mă aştern pe romanul cel demult mlngiiat în gînd (se atestă şi aici vechimea proiectului prim, n.n.). Acesta va fi al 3-a şi ultimul din lumea *Vieții la țară,* şi cine știe dacă nu şi ultimul din încercările mele" (scrisoare din 2/14 mai 1897).

In ce priveşte soarta romanului *fn război,* ecoul său in presă a fost mai mic decît profetiza Maiorescu şi decît socotea autorul însuşi, între altele şl pentru accentul pus de el asupra eroismului şi contribuției unor oameni reprezeatînd diferite categorii fundamentale ale maselor; se situa într-o evidentă contradicție cu versiunea oficială asupra războiului, care acredita rolul regelui şi scotea în primul rlnd în evidență persoana lui, cum tăcuse şi D.A. Sturdza la Iaşi, in cerc restrlns. Goşbuc, în *Povestea unei coroane de oțel,* narațiune cu intenții documentare, apărută in 1899, căzuse in aceeaşi eroare şi cartea sa, susținută discret de oficialități, avea parte de aprecieri mai bune decît romanul Iui Duiliu Zamfirescu. „Nu va voi ascunde — îi scria el cu amărăciune criticului, la 13/25 nov. 1899— că mă simt vexat de entuziasmul pe cari-1 dezvăluie gazetăria noastră față de *Istoria unei coroane de oțel,* carte convențională, scrisă într-o limbă moartă, jumătate de cronicari şi jumătate de provincialisme. TS'ft'il mm *Război* a trecut nebăgat în^seamă, deji parcă aci oamenii sunt_viî_şj 'trrttTnpJăirj&'^«d«^ nu era apărut în volum —

avea să se publice abia peste trei ani, in 1902 — şi aceasta poate explica parțial tăcerea „gazetăriei"; însă chiar atunci zodiile n-aveau să tic mai bune şi, in 1903. este respins de la premiul Academiei, unde se preferă povestirea istorică a lui Slavici, Din *bătrini,* apărută o dală cu *tn război.*

împrejurare,] meriiâ iarăşi a ii notată, întrurit se leagă direct de- poziția scriitorului în legătură cu versiunea oficială a războiului, favorabilă regelui în special, dar şi partidului liberal.

In septembrie şi octombrie 1902, scriitorul a vizitat, localitatea Saint-Moritz din Elveția pentru a se intilni cu Maiorescu, prilej tu care a discutat cu acesta despre eventualitatea prezentării romanului *în război* la premiul Eliado Radulescu al Academiei. Dintr-o scrisoare ulterioară a scriitorului rezultă că răspunsul criticului n-a fost destul de clar negativ, de vreme ce el a înțeles că are chiar un acord de a se număra printre candidați. „Scrisoarea d-voastre cere un răspuns imediat, din cauza nedomiririi în care mă pune nedomirirca d-voastre — avea să-i scrie criticului la 18/31 dec. 1902. Nu v-am înştiințat că prezint *Războiul* la un premiu al Academiei?;... Apoi doar am făcut drumul la St. Moritz în mare parte pentru asta, şi am vorbit, şi ne-am înțeles, ba încă eram foarte fericit de a fi găsit in spiritul d-nei Maiorescu ecoul exact al situațiunii mele... Nu aş fi făcut pasul de azi dacă mi-ați fi zis nu. Atita este de adevărat, incit, chiar acum, sunt gala să retrag cartea de la premiu, fără părere de rău." Încă o dată, însă, răspunsul lui Maiorescu n-a fost clar, ceea ce Duiliu Zamfirescu declară răspicat. „Am primit răspunsul d-voastre. îmi pare rău că este sibilin, nn pentru ceea ce am eu de lăcut de acum încolo, ci pentru corectitudinea purtării mele față de d-voastrâ" (scrisoare din *ii* ian. 1903) — formulă care implică regretul pentru şovăiala criticului în problema respectivă. Căci, după cît rezultă din scrisoarea anterioară a lui Duiliu Zamfirescu (din 18/31 dec. 1902), criticul formulase un fel de aforism: „Dacă te prezinți la un premiu, trebuie să reuşeşti" — ceea ce poate fi interpretat cel puțin în două feluri: (1) cind prezinți ceva la premiu, faci totul ca să reuşeşti, adică tți asiguri condiții, bunăvoințe etc. — sau (2) prezinți ceva la premiu numai cînd, sub raportul valorii literare, sau din alte considerente, eşti sigur că reuşeşti. Ori, Duiliu Zamfirescu era convins că *în război* va avea o reuşită neîndoielnică prin însăşi valoarea sa literară, prin conținutul său. Şi tocmai aici el s-a dovedit din nou slab cunoscător a) unui anumit spirit şi al unor împrejurări precise din acel moment — pe care însă le cunoştea bine criticul. Acesta a ştiut câ lucrarea nu va putea fi premiată in respectivele condiții, nu sub raportul valorii, ci pentru că în competiție se mai aflau alte două cărți, față de care romanul *In război* se afla în dezavantaj. Una era un fel de reportaj exaltai, consacrat regelui şi rolului său în războiul de la 1877 — rol socotit a fi fundamental! — şi a doua era povestirea istorică a lui toan Slavici. *Din bătrini.* Prima din ele este desiimtală literalmente de'VuHiT- "Zamfirescu într-o scrisoare către critic, de mare frumusețe, vibrantă mărturie a patriotismului scriitorului şi, indirect, o confirmare a intenției sale din romanul *în război* de a sublinia ca esențială participarea *populară* în istoricul moment 1877, în contrast cu versiunea oficială, despre rolul regelui. „Este un domn maior, Ncgreanu la nume, care a comis o biografie a regelui. Cartea e proastă la sufletul ei, dar e impusă de St. la premiul Academiei (e vorba despre D.A, Sturdza, atunci din nou prim-ministm şi, in continuare, secretarul general ai Academiei, n.n.) ca una ce cuprinde adulațiuni de lacheu. Noi am primit la iegațiune notă formală din partea ministeriului prin care

suntem invitaţi a cumpăra opul d-lui maior. Iar opul in sine o plin de inexactităţi, comic şi mitocănesc. La slîrşil el cuprinde (p. 259) următoarea neruşinare: «Şi am insistat aşa dc mult asupra proprietăţilor şi tuturor bogăţiilor familiei princiare, pentru ca poporul român sâ preţuiască şi mai' bine sacrificiul cel mare făcut de MS. Regele, cind de bunăvoie a părăsit toate aceste bunuri păminleşti, pentru a veni să lucreze fără preget *pentru bineţe şi fer ivire-a unui popor aproape istovit de suferinţele unui trecut plin de nenorociri-'* (sublinierea în scrisoare este a iui Duiliu Zamfirescu, n.n.).

Domnul care vorbeşte, astfel este militar, este român şi cere aprobarea semenilor săi... Citeodată ţi se pare în lume că visezi, atîta de nelogică şi stupidă se înfăţişează viaţa.

Parcă' *Războiul* cîntat de toţi cei ce au cald sufletul lor românesc nu l-ar fi făcut poporul acesta, pe care un ignobil lacheu il crede istovit!... Parcă trecutul poporalul român nu are pagini de o nespusă frumuseţe, cînd, singur, neajutat de nimeni, ţinea frunte uraganului de invazii, cum numai peste cîteva veacuri sărmanii buri au ţinut frunte invaziei engleze.

Eu înţeleg să respectăm şi sâ iubim pe rege, dar nu cu preţul de a ne mînji trecutul şi poporul nostru" (scrisoare din 14/27 nov. .902).

Cînd critica atît de întemeiat pe acest „cavaler de anticameră", scriitorul îşi amintea, desigur, şi de vechea sa campanie antimonarhică din 1884, în problema „dotaţiei" regale, dar mai ales îi erau permanente scopurile urmărite în romanul său, în care prezenţa unor scurte episoade, cind regele apare pe cîmpul de luptă de la Griviţa, nu pun în umbră cîtuşi de puţin superioritatea maselor de ostaşi şi ofiţeri, participanţi la lupte.

Cartea lui Negreanu n-a fost premiată de Academie, dar nici *în război* (raportor a fost D.C. Ollănescu), ri liii-rarpa ^minţită, q lui . Slavici, ceea ce provoacă la Duiliu Zamlirescu o reacţie do altă natură, oarecum în suită în ce priveşte raporturile şi aprecierile sate pentru autorul *Marei,* totuşi nepotrivită cu situaţia. Subiectivitatea sa, alimentată pe de o parte de poziţia lui D.C. Ollănescu şi a lui Maiorescu însuşi, favorabila romanului *In război,* în şedinţa Academiei, pe de altă parte de argumentele lui D.A. Slurdza, veşnic opozant cînd era vorba de Duiliu Zamfirescu, îi dau acestuia imboldul unei apărări publice a cărţii sale. Este articolul *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni (Revista idealistă,* 1,7.1 sept. 1903), una dintre cele mai nedrepte scrieri ale lui Duiliu Zamfirescu sub raportul obiectivului polemic, cu toate că numeroase observaţii pe care le conţine sînt judicioase. Nu ne vom referi decît la chestiunea care priveşte romanul *în război,* acuzat de D.A. Sturdza — şi respins de la premiu — pentru... inexactităţi de ordin istoric! Ţinta atacului declanşat de scriitor era deci, In speţă, Sturdza; insă demonstraţia se face prin disec area lucrării lui Slavici, care e pur şi simplu desfiinţată, prin manevrarea unor criterii şi aprecieri lipsite de valabilitate, dar de aceeaşi speţă ca şi ale lui 3 tu raza faţă de *In război.* Duiliu Zamfirescu o şi spune: „Să aplicăm deci romanului d-lui Slavici acelaşi sistem critic ce a fost aplicat romanului meu". Operaţia este însă greşită de Ia bază şi scriitorul n-ar fi avut cuvînt să aplice altuia

un tratament pe care-1 socotea nedrept cind ii era aplicat lui însuşi; dar, pentru a dovedi eşecul logicii lui D.A. Sturdza, el îl putea folosi — cu condiţia sâ nu cadă, la rindu-i, în eroarea aceluia, ci să denunţe numai procedeul, nu şi piesa asupra căreia el se exercita. InsS, deşi convins că „sistemul critic" al adversarului era fals.şî-l însuşeşte totuşi in propria apreciere făcută lucrării lui Slavici, fără să observe că, pe această cale, confirma practic şi-şi însuşea concluzia lui D.A. Sturdza în privinţa propriului roman. Contradicţia n-a scăpat insă contemporanilor şi in primul rind lui Maiorescu, care, intr-o discuţie cu D.C Ollănescu, i-a comunicat acestuia Întreaga sa dezaprobare pentru articolul din *Revista idealistă.* Episodul este unul dintre cele cu mai mare greutate în viitorul conflict dintre scriitor şi critic, dreptatea fiind aproape în întregime de partea celui de-al doilea. In acest articol, îndreptat împotriva transilvănenilor, pentru a lovi in D.A. Sturdza (!), stă sursa principală şi schema argumentaţiei viitorului discurs de recepţie la Academie, *Poporanismul tn literatură* (1909), atît de categoric executat de Maiorescu şi de numeroşi alţi scriitori ai epocii, intre care de întreg grupul *Vieţii romaneşti.* Deocamdată, în 1903, D.C. Ollănescu îi relatase lui Duiliu Zamfirescu nemulţumirea criticului, probabil cu toată severitatea expresiilor şi aprecierilor acestuia, căci înverşunatul polemist tine să mai aplaneze ce putea fi aplanat — nu fără o iritare şi un aer de totală independentă, sub recunoaşterea străvezie a pripelii care-i fusese prost sfătuitor — şi-i trimite Iui Maiorescu următoarele rînduri, final al episodului cu respingerea de la premiere a romanului:

„Iubite domnule Maiorescu,

Primesc din pârlea lui Ollănescu o scrisoare prin rare îmi referează convorbirea ce aţi avut cu privire la articolul meu din urmă.

Intîmpinarea mea este următoarea: lucrarea lui Slavici e atit de nevrednică, încît eu consider hotărîrea Academiei ca o insultă — *?,i* la insulte răspund eu vîrful biciului.

Subiectiv sunt gala să recunosc vanitatea întregei mele acţiuni şi regret că de la început m-am vîrît între lupii hămesiţi; obiectiv, însă, cred că am făcut hine: hotărîrile au să se pondereze pe viitor mai cu Inare-aminte. Oamenii sunt proşti, vicleni şi laşi. De prostie nu-î poţi lecui; dar îi poli tămădui de viclenie prin frică.

Pe d-voastră, personal, vă rog să nu mă judecaţi rău: am fost rănit în fundul sufletului de parţialitatea scandaloasă cu eare lucrarea mea a fost primită in Academie şi moi cu seamă de persecutarea lui St., care devine monomanie.

Vă mulţumesc de interesul ce rni-1 purtaţi şi vă făgăduiesc să m-astîmpăr, deşi, drept vă spun, sunt scandalizat de incoherenţa, dc inconştienţa şi de inepţiile pe care St. le-a debitai in Academie şi pe care *Analele* le reproduc acum... St. n-a cetit romanul meu, ei s-a suggerat de cei interesaţi cum să prezinte lucrurile. Asta se cheamă pehlivănic; iar pentru pehlivani trebuie bici, nu condei" (scrisoare din 25 oct. / 7 nov. 19031.

In rest, scrisoarea mai conţine cîleva cuvinte despre necesitatea „spargerii" unui grup — dc transilvăneni — pe care se baza mereu D.A. Sturdza în Academie şi în presă împotriva junimiştilor — si, ciudat, o promisiune care sună ca o ameninţare: „Am incă doi ani.

pînă ce afacerile mele se vor pune la cale, aşa ca să pot părăsi cariera In orce moment. De acolo înainte n-o să vă mai ascult în toate, dar o să vă iubesc poate şi mai mult". Nu peste doi, dar peste trei ani, scriitorul se întorcea în ţară, iar după alţi trei ani avea loc acea definitivă, formală şi de data aceasta publică detaşare de punctele de vedere maioresciene, conţinută în discursul de recepţie la Academie, In care, din nou, dreptatea nu se afla întreagă de partea scriitorului, cu toate observaţiile întemeiate semănate de-a lungul discursului.

Disputa cu criticul se mută, încă din 1903, In planul politicii de stat, esenţa poziţiei lui Duiliu Zamfirescu rămînînd aceeaşi din *în război,* in ce privea raporturile intre factorii conducători şi problemele diverse ale specificului românesc. Analiza pe care el o face chiar ţn scrisoarea următoare adresată lui Maiorescu (6/19 dec. 1903), este o continuare directă a spiritului polemic antimonarhic implicat In roman şi atît de clar formulat în scrisoarea din 14/27 nov. 1902, privitoare la lucrarea lui Negreanu. Procesul făcut lui Carol de Hohenzollern este de o violenţă şi profunzime in care răzbate şi spiritul polemic al tînărului din 1884, care discuta constituţionalitatea monarniei şî a actelor ei, cu prilejul instituirii „domeniilor coroanei". Există in această privinţă o consecvenţă a scriitorului, căreia *In război* li este cea mai elocventă expresie literară, in timp ce articolele din *L'Indipendance roumaine* îi fuseseră cea mai directă expresie publicistică.

Acuzind, în menţionata scrisoare din 6/19 dec. 1903, direct pe rege de „dispreţ faţă de trecutul nostru", ii imputa „o mulţime de fapte de o importanţă capitală", din care menţionăm numai câteva din acelea relevante pentru gindirea politică a scriitorului (există, fireşte, in scrisoare şi numeroase confuzii, erori de apreciere a situaţiei etc.): încercarea regelui de a determina „decăderea caracterului românesc"; preocuparea lui pentru o „formaţiune artificială economică-politică"; aprecierile făcute dc rege în 1866 despre domnia lui Cuza sînt declarate de scriitor drept „imbecile şi criminale" şi cu atit mai „imbecile" şi infame, cînd sînt reluate de Sturdza in 1903; regele e declarat vinovat de „o atingere gravă a instituţiunii strămoşeşti a poporului"etc.

Aceste aprecieri, care nu pot aparţine numai momentului 1903, ci decurg desigur dintr-o concepţie mai veche, cristalizată în perioada 1896—1897, cînd scria romanul *In război* — par să contrazică afirmaţiile făcute chiar în perioada elaborării romanului, cind II anunţa pe critic că, trebuind să alcătuiască planul de desfăşurare a romanului a fost nevoit sâ lupte împotriva tentaţiei unei prezentări prea favorabile a regelui, „spre a nu fi bănuit de adulaţiune" (scrisoare din 4/16 oct. 1897). Să fie chiar aceasta părerea scriitorului despre rege, sau e o explicaţie ad-hoc pentru a justifica prezenţa slabă a monarhului în roman? Cursul ulterior al faptelor confirmă această din urmă alternativă.

Ele atestă că romanul, cu întreaga lui demonstraţie literară, avea caracterul unui document neconvenabil pentru oficialitate, ceea ce explică atmosfera îngheţată care i s-a creat la apariţie şi respingerea de la premiere; autorul însuşi îşi atrăgea cu aceasta un nou motiv de opoziţie deschisă a liberalilor şi, în măsura tn care partidul junimist se orienta in acra vreme încă spre liberali — Dui-

liu Zamfirescu şi reproşează in scrisoarea din 6/19 dec. 1903: „Cred... că ceea ce face d-sa IP.P. Carp, şeful partidului junimist, n.n.) astăzi este o eroare... D1. Carp... se simte mai aproape de Slurdza declt de conservatori" — în aceeaşi măsură îşi atrăgea şi ostilitatea, deocamdată nedeclarată dar reală, a cel puţin unora din junimişti. Poziţia antiliberală, antiburgheză a lui Duiliu Zamfirescu — vizibilă şi în *Tănase Scatiu* şi, acum, şi în noul roman, *In război* — rămine astfel una din direcţiile principale ale literaturii scriitorului; participarea la dezbaterile fundamentale în epocă este incontestabilă, ea e desfăşurată şi dintr-un unghi conservator, patriarhaiist, dar se petrece permanent şi dintr-o perspectivă populară, democratică.

O ultimă observare, referitoare la roman, e în legătură cu rolul important acordat femeilor, atunci prea rar prezente in literatura noastră, în probleme depăşind sfera eroticului. (Vidra lui B.P, Haşdeu, Doamna Chiajna a lui Odobescn fac parte dintre excepţii, dar şi ele sînt proiectate in trecutul istoric.) Duiliu Zamfirescu creează un tip de femeie cu capacităţi cetăţeneşti (Saşa, Anna), mişcată de resorturi ce întrec simplul rol de soţie sau mamă; criticul înţelegea mai strimt problema, astfel că, între obiecţiile lui, e şi aceea a necesităţii de a se lămuri ce fac femeile rămase rară bărbaţi in uim . boiului. Scriitorul răspunde cam in doi peri şi ironic (scrisoare din 30 oct./Îl nov. 1897), totuşi dă explicaţia amintită, că, faţade tensiunea scenelor cu asaltul şi cu agonia principalului erou al romanului, soarta ulterioară a femeilor rămine o chestiune secundară. Problema însă avea să capete un răspuns în următoarele două romane ale ciclului, unde, in special în *Anna,* sînt urmărite eroinele din romanul *In război.* Totuşi, imboldul scriitorului de a continua acţiunea in această direcţie nu poale fi legat de- necesitatea completării unor personaje, fie ele şi feminine, punctul său de vedere în această direcţie fiind clar încă de la *Viaţa la ţară,* cînd criticul îl întreba, între altele, „cum râmîne cu Tincuţa şi cu tînawl de la Paris" (scrisoare din 20 mai 1895). Scriitorul nu socotea, pentru romanul realist, drept o obligaţie rezolvarea tuturor lirelor de plan secund ale subiectului „care stau acolo numai ca să întregească tabloul" (scrisoare din 9/21 iun. 1895). In scrisoarea către N. Petraşcu din 4/16 mai 1898, aflăm chiar

o subliniere a preocupării de a tempera sfera eroticului şi de a intensifica rolul şi prezenţa persoanelor feminine in cîmpul ideilor — cel puţin tn cazul unora din ele. „Dacă vei binevoi să reciteşti *în război,* vei vedea ce linişte intensă sufletească se resfrînge asupra lumei de acolo, din acest punct de vedere. Dc unde toate încercările noastre de romane şi novele urmează încă mai departe cu exploatarea notei erotice, *în război* (de altminteri ca şi în *Viaţa la ţară)* se răspîndeşte o suavitate infinita din blîndele chipuri ale Elenei, Saşei etc." De aici, disputa Natalia-Anna în jurul dragostei amhelor pentru Mihai Comaneşteanu nu mai are caracterul unei rivalităţi între două femei pentru un bărbat, ci a unui conflict între două moduri de a înţelege viaţa şi iubirea. La fel, poziţia Saşei în *Viaţa la tară* dobîndeşte semnificaţii simbolice, personajul' proiectîmîu-se amplu în afara domeniului casnic, la care l-ar rcstrînge eroticul pur.

Romanul *în război* aducea şi în această direcţie o notă originală, proprie.

O chestiune care merită măcar menţionată este în legătură cu mulţimea numelor proprii — de localităţi şi persoane — prezente în roman. Cele referitoare la geografie şi istorie sînt reale — toate sau aproape toate avindu-şi sursa în lucrarea lui Th. Văcărescu, care a constituit sursa principală de documentare pentru scrierea romanului, în consecinţă, notele explicative ale prezentei ediţii nu mai aduc alte referinţe despre oraşele şi satele pomenite de autor, nici despre comandanţii de unităţi militare — români, ruşi şi turci — informaţiile cuprinse în textul lucrării fiind edificatoare. Excepţie se face pentru cîteva figuri de eroi de mare circulaţie: Şonţu, Valter Mărăcineanu, pentru care se fac şi altfel de precizări.

în acest cadru, cu topografie, onomastică şi fapte autentice, se mişcă eroii centrali ai cărţii, fictivi după cum declară autorul, deşi cu modele identificabile. „In *Războiul* despre care vorbeşti — îi scria prietenului N. Petraşcu — am trăit prin anticipaţie o viaţă intensă de prietenie şi de patriotism arzător, punînd încrederea mea reală în fiinţe fictive..." (scrisoare din 4/16 mai 1898).

Pentru majoritatea acestora s-au sugerat anumite corespondenţe cu sursele concrete, în paragrafele anterioare, de prezentare a celorlalte două romane. Singurul personaj fictiv — cu un loc important Sn roman şi pentru care nu s-au dat anterior sugestii suficiente privind eventualul său model din viaţă — Nicolae Milescu, s-a bucurat de multă atenţie din partea autorului. Ceva mai tîrziu, tipul uman respectiv avea să fie reluat, într-o viziune diferită, în lucrarea următoare a scriitorului *Lydda. Scrisoari romane,* un fel de roman original, amestec- de eseistică şi epică, realizate pe cale epistolară. „Ceea ce "era Miiescu"sub învelitoarea Iai'BTîoFŢoasT'îi'e bârbat" "este Lydda, în haina delicată a adevărului feminităţii", îi explica, la 2 apr. 1905, lui Simicn Mehedinţi, pe atunci redactor al *Convorbirilor,* trimiţîndu-i o parte a lucrării respective (I. E. Torouţiu—*Studii si document? literare,* XI, p. 104).

Milescu n'i e, totuşi, un „scorţos" ci un om cu multă energie, prea risipit şi contradictoriu, un pătimaş, boem, plin însă de virtuţi un patriot, un erou, chiar şi un artist, poet şi compozitor în acelaşî timp. EI e declarat autorul poemului atît de interesant, *Preajma codrilor,* din roman şi al melodiei respective; tot el, mergînd în fruntea «inităţii pe care-o comandă, compune în minte strofe patriotice.

După toate probabilităţile, modelul acestui personaj a fost fra-_ţeje__mai mare. al scriitorului, colonelul Alexandru Zamfirescu, om" cu vocaţie total depărtată de îndeletnicirea" militară, dar care "a făcut şi aici o splendidă carieră. EI era, după cît se spune, un veritabil" "talent muzical, uimindu-şi contemporanii cu prodigioasa-i memorie şi cu cunoştinţele în materie, ca şi cu proverbiala capacitate de a uita, de a sări cu pasiune egală de la una la alta, zgomotos în vorbire, exploziv în comportări, generos pînă la dăruirea de sine. (Sâ fie ale lui cele două poezii, *Amoroso...* şi *Cîntec,* semnate Alexandru Zamfirescu, ţn *Literatură şi artă română,* III, 6, mai 1899?)

Lydda, ca şi Milescu, are o uriaşă putere de a trăi cu intensitate, de a arde cu egală combustie în diferite împrejurări ale vieţii.

Curînd după apariţia în *Convorbiri,* aşa cum s-a arătat, romanul a apărut în limba franceză, sub titlul *Temps de guerre,* în traducerea lui Dem. I. Ghica.

Trebuie să regretăm un lucru important cu acest prilej: că Maiorescu, întrebat de scriitor dacă să publice în ediţia franceză „citeva vorbe de introducere — desigur proprii, n.n. — prin care sâ explic geneza lucrării" (scrisoare din 7 febr. 1900), l-a sfătuit negativ, astfel că sîntem lipsiţi de cîteva consideraţii şi informaţii, care ar fi fost, desigur, de mare importanţă istoric-literară.

Variante

p. 280, r. 23-24 - chemat. Se gîndi *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 286, r. 2— 5 — Ce prietin?
- Mii de bombe *(CI.* şi ed. 1902, 1907).
p. 289, r. 38 — atîta patriotism *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 295, r. 22 — eşti între noi persoana (ed. 1902, 1907).
p. 305, r. 21 —întinsă zîmbind (ed. 1902, 1907).
p. 307, r. 38 - scrie. — Zi pe slovă *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 309, r. 22-24 — dropicos". După aceea *{C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 313, r. 6 - nu? Poale fiindcă (ed. 1902, 1907).
p.313,r. 7 -lipseşte în ed. 1902, 1907.
p. 314, r. 23 — simpatice. Rezerviştii (1902, 1907).
p 316, r 23 — lanurilor. Ajunseră, în fine, în preajma (ed. 1902, 1907).
p. 319, r. 2 —Golesc. Şi numai (ed. 1907).
p. 319, r. 40 - Custîndin - Ce-ai făcut *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 323, r. 34—35 — tiraniei şi mai miselească *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 325, r. 13 — cineva de aproape făcea (ed. 1902, 1907); cineva de mînă făcea *(C.L).*
p. 326, r. 15 - între în luptă *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 342, r. 14—15 — ea. Milescu zise ceva mai tare: Un castel (ed. 1902, 1907).
p. 343, r. 6 - 8 - 0 dată. Milescu sullă *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 345, r. 38-39 — alături. Am înţeles *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 351, r. 30 — p. 352, r 5 do la „voie" pînă la „Milescu izbucni" textul lipseşte în întregime (1907).
p. 352, r. 13 -se face (ed. 1907).
p. 353, r. 5 — sunt lucruri (ed. 1907).
p. 353, r. 10 — altceva, cel puţin pentru ca să nu *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 353, r. 26 -război, urmărind (ed. 1902, 1907).
p. 360, r. 6 — chipul celei ce dormea, — marmură *(C.L,* ed. 1902, 1907). (Adaosul *„celei ce dormea"* este_ făcut cu creionul chiar din manuscris de o mînă străină.)
p. 360, r. 16 — picătură de stearină căzu (ed. 1902, 1907),
p. 362, r. 27 - stete lîngă *(C.L);* stete lîngă Natalia pînă (ed. 1902,1907).
p. 364, r. 22 - Anicuta se înroşise *(C.L,* ed. 1902, 1907).
p. 369, r. 20 -evrei, armeni (ed. 1902, 1907).

p. 369, r. 33 — era un grecotei de la /C.I.. ed. 1902, 1907).
p. 369, r. 35 — ofiţerii unui regiment din (ed. 1902, 1907).
P. 373, r. 26 — lipseşte (CL, ed. 1902. 1907).
P- 377, r. 39 — supune comandantului rus {C.L, ed. 1902, 1907).
p. 379, r. 35-36 — arc moderat, era {Cl.\; naturi modestă era (ed. 1902, 1907).
P- 381, r. 13 — la el mirat, pînă (C.I., ed. 1502, 1907).
P- 390, r. 35 - p. 391, r. 5 - de la „hui" pină ia „O dată cu", testul lipseşte /C-l., ed. 1902,190").
P- 391, r. 5 — Apoi la 27 august, o dată cu {C.I., ed. 1902, 1907).
P. 393, r. 3 - p. 396, r. 11 — testul lipseslе în întregime {CI., ed. 1902, 1907).
P- 409, T. 14 -glasuri In locul /C.I., 1902. 1907).
p. 410, r. 29 — uită în tavan: un \CL, ed. 1902. 1907).
p. 415, r. 22 — făcuse rău (ed. 1902, 1907).
P. 415, r. 29-32 - spital. Mihai (CL, ed. 1902, 1907).
P- 418, r. 5 — războiului şi a patriei intr-inşii [ed. 1902, 1907).
P- 418, r. 18 — Elena rămăsese singură de tot. {Avi se încheie ed.1907.)

1 — *România liberă* nu apărea încă la data menţionată aici — 11/23 apr. 1877 — primul ei număr va ieşi cu o lună mai Urziu. Dacă e totuşi menţionată, faptul trebuie pus pe seama frecventei încălcări, din partea scriitorului, a exactităţii stricte a faptelor. E şi un omagiu adus ziarului, la care fusese redactor cu 15 ani înainte.

2 — *Podul calicilor,* vechiul nume al uneia din principalele artere ale Bucureştilor do altădată, azi Calea Rahovri, in amintirea luptei de la Rahova (Bulgaria), la 21 nov. 1877.

3 — *Podul Mogoşoaiei,* arteră principală a vechiului Bucureşti de la 1878: Calea Victoriei.

4 — *Piaţa Teatrului* era locul principal de adunare al birjarilor, fiind cel mai întins loc deschis din centrul capitalei, in apropierea marilor hoteluri şi restaurante.

5 - *Dumitru C. Brătianu* (1818 — 1890), frate mai mare al lui T.C. Brătianu, şeful partidului liberal. Dimi.rie C, Brălianu a fost el însuşi prim-ministru liberal, în locul fratelui său. pe care la părăsit, Srovocînd căderea lui, in 1888, cind a şi reluat cunoscuta formulă emagogică: „hoţii la puşcărie"; orator îndrăzneţ dar fără controlul vorbei, a rămas de pomină prin absurditatea formulărilor sale.

6 — *„Tractatul de la Paris"* (Convenţia de la Parisi, s-a semnat în 1858, în urma războiului Crimeii (1853—1656) şi privea situaţia Ţărilor române. Speculind prevederile acestui „tractat" s-a realizat Unirea (1859). Prinlr-o serie de acte succesive de guvernămînt. Convenţia a fost practic scoasă din ui şi înlocuită, dar prevederile ei, care stipulau şi garantau neutralitatea României, erau considerate în vigoare; ele fundamentau o anumită independenţă a ţării. înainte de proclamarea neatirnării, la 9 mai 1877.

7 — Este neclar la care Mihnea se referă scriitorul, deoarece nici unul din cei patru domnitori cu acest nume nu s-au ridicat la nivelul marilor personalităţi menţionate mai înainte, in luptele pentru independenţa ţării, îndeosebi [aţă de turci — cu excepţia, fireşte, a imaginarilor „Asanachi Vrinceni", înaintaşii familiei Comăneşteanu!

8 — *Andretasi,* de data aceasta nomenclatura utilizată de scriitor pare să se refere la geografia reală: Andrieşu de jos şi Andrieşu de sus sînt două sate în apropierea izvorului Milcovului, aşa cum se spune în roman. Natalia Cântă, originară din aceste locuri, unde se află şi una din moşiile Comăneştenilor, ar putea aparţine de asemenea familiei reale, Cânta, de bogată tradiţie moldoveana.

9— Necesitatea retragerii lui Comăneşteanu în munţi se va lămuri ceva mai tîrziu, atunci cind va apare în toată amploarea dragostea Nataliei Cântă pentru el. Soţul acesteia îl şi roagă pe erou să plece din Bucureşti, pentru a curma o legătură cam de scandal. „Cauzele de ordine publică" ar fi deci intenţia de a ieri o căsnicie de primejdia destrămării. Mihai Comăneşteanu e şi el de acord cu solicitările ce i se adresează şi pleacă, mai întii ta moşie, apoi la regiment.

10 — Cu privire la ascendenţii Annei Villarâ se impun cîteva precizări. Oarecum scăzută în ochii proprii pentru faptul că e grecoaică — în romanele următoare ea va afla chiar un prilej de mîndrie în origina sa — fata îşi declară meritul ei dc a fi, după mamă, descendentă din familia Goleştilor. Anna avea deci de ce somindri cu strămoşii după mamă — dar este evident că scriitorul îi alesese cu grijă şi ascendenţa după lată: un Villară, Alexandru, grec de origine, făcuse parte din Societatea Filarmonică (1827) şi era destul de legat de mişcarea de la 1840, cînd a avut şi rol politic în Adunarea Obştească. „Au fost şi boieri patrioţi pe vremea fanarioţilor", spune cu dreptate Milescu, în cursul exploziei sale retorice, care, cu toate confuziile şl exagerările vorbitorului, are un punct de plecare curat patriotic.

11 — Cu numele *Orientul* au apărut mai multe ziare tn Bucureşti, dar scriitorul se referă la *L'Onent,* care apărea in limba franceză, începînd din 1877 şi care, peste doi ani, se va transforma in *Vlndipendance roumaine,* unde va publica şi scriitorul celebrele articole împotriva „dotaţiei" regale. Astfel de amănunte explică de ce Mihai Comăneşteanu e pus de autor să citească tocmai *V Orient* — dar, ca şi în alte împrejurări, şi aici apare una din nepotrivirile atît de frecvente la scriitor: scena din roman se petrece precis la 12/24 aprilie 1877, pe cînd primul numâr din *L'Orient* apărea o lună şi jumătate mai tirziu — la 2 iunie 18771

12 — Deşi avea trei surori in Bucureşti, Mihai Comăneşteanu, în trecerile sale scurte prin capitală, „sta liniştit la hotel" — aşa cum va face mereu şi Duiliu Zamfirescu. Hotelul in car locuia tînărul Comăneşteanu se numea „Broîf si era în faţa fostei clădiri a Teatrului Naţional. Este „Continentalul" de mai tirziu.

13 — „Răscoala din Herţegovina şi războiul sirbilor", expresia nu are tn vedere marea răscoală populară din 1804 sub conducerea lui Gheorghe Karagheorghevici, continuată ani la rind şi ajunsă la apogeu prin cea condusă de Milan Obrenovici (1815), în urma căreia s-a dobinAif autonomia Serbiei. Cruzimile turceşti îngroziseră şi atunci iumea; ca şi în tulburările cele mai recente, din 1876, care zguduiseră Bosnia şi Herţegovina, sîrbii interveniseră, fără succes însă, in favoarea răsculaţilor. Duiliu Zamfirescu se referă la acestea.

14 – Una din scăpările de altă natură, mai puţin întîlnite la Duiliu Zamfirescu: dece„tocmai atunci Elena băgă de seamă'* prezenţa lui Comaneşteanu în cameră, dacă, doar patru rinduri maisus, ea privea „şi la unul şi la altul aiurită"? Lucrul nu se explică altfel decît prin ceea ce Însuşi scriitorul spune: că n-a mai citit nici manuscrisul cărţii — ci l-a trimis direct la *Convorbiri* — nici ediţiile ei ulterioare.

15 — *Vaiahia mică,* nume sub care era cunoscută, uneori, pină tn secolul trecut. Oltenia, spre deosebire de Muntenia, care era Vaiahia mare.

16 – Condiţiile erau acestea, intruclt România nu era atunci un stat beligerant, ci îşi păstra neutralitatea faţă de Rusia. Dar, prin însuşi faptul Că permisese trecerea trupelor ruseşti peste teritoriul ei, şi chiar în condiţiile schiţate de scriitor, România işi declara din capul locului *n* atitudine ostilă faţă de turci, ceea ce explica schimburile de focuri, uneori chiar canonade, şi incursiunile unor mici unităţi otomane, sau simple bande, pe malul sting al Dunării — de unde teama unor bucureşteni de invazia armatei regulate. Tocmai pentru a preveni astfel de acţiuni, cele două corpuri de armată menţionate luau poziţie pe malul Dunării, iar aceasta echivala, în anumite limite, cu o stare de război.

17 — „Putem iubi şi uita de atîtea ori?'", se întreabă Mihai Comaneşteanu, cu gîndul la numeroasele sale amoruri trecute. Ceva mai departe el Sşi aduce aminte cu melancolie de Tincuţa, acum moartă, care „rămăsese întreagă in sufletul lai", „fără nici o ştirbire" dar şi „fără nici o durere in aducere aminte". Ceea ce poate însemna că cu lusese proprru-zis o dragoste profundă?

In legătură cu întrebarea dacă „putem iubi şi uita de atîtea ori", Duiliu Zamfirescu a fost în mai multe rînduri — ultima oară la 60 de ani — in împrejurarea de a-i da răspuns. într-o perioadă de început, însă, nu mai tîrziu de 1883, el avea să noteze: „Musset a spus că omul poate muri de mai multe ori, fiindcă poate iubi şi uita de muî multe ori. In această privinţă, eu cred că omul nu poale muri decît o dată".

Problematica erotică a eroului izvorăşle, Inlr-o bună măsură, din experien(a proprie a scriitorului, foarle bogată la acest capitol.

18 — *Fannyşi tftr.rteits,* din formula de aci, nu sini două persoane diferite, ci una singură, cintăreaţa de muzică uşoară *Fanny Marleni,* de origine franceză. Stabilită de o vreme in ţara noastră. împreună cu sora şi cu (atât său, tirolez de origine, a dat recitaluri nu numai in Bucureşti, ci şi in alte oraşe. Cînd Duiliu Zamfirescu avea 23 de ani, adică în 1881, ea a fost chiar la Focşani, unde a rămas mai mult timp. La ca se referă pe l-irg corespondenţa scriitorului de atunci.

19 — *Bichei* (Bechet), localitate de peste Olt, deci la destulă depărtare de locurile unde se întîlneşte Mihai Comaneşteanu cu ceata de fugari speriaţi. Lucrurile sînt cam amestecate în roman, in legătură cu Bechetul; aici, în adevăr, o unitate turcească mai mare a trecut Dunărea şi a prădat satul, dîndu-i foc — dar aceasta se petrecea la 11 mai, deci la cîteva săptămini după sosirea lui Mihai la Giurgiu; Sn roman, insă, acţiunea cade, daci ţinem scama de datele romanului, exact la 14/26 apr. 1877 şi nu în m.ii.

20 — „Bine, zău, e-au venit ai noştri la guvern...", aceste cuvinte ale lui Ion Paraipan sînt cam fără obiect, sau cu o bază neclară pa fondul evenimentelor. „La guvern" se afla I.C. Brăliaau, încă din 24 iulie 1876, iar în acel moment — mai exact; la 3 aprilie — nu se făcuse decît o singură schimbare în componenţa cabinetului — la externe venise Kogălniceanu, în locul lui Nicolae lonescu.

21 — *Gheorghe Şonţu,* maior (n. 1851), originar din jud. Putna, chiar din Focşani, de unde era şi scriitorul. La 25 ani este avansat maior şi moare, în fruntea batalionului pe carp-! comanda, acoperit de glorie. Personajul e construit insă cu destule elemente imaginare, în orice caz urmînd numai aproximativ datele exacte ale realităţii. Ia discuţiile cu Mihai Comaneşteanu, şi ca urmare a faptului că acesta e doar locotenent, iar celălalt maior, se inţelege că Şonţu emaivîrstnic bine decit Comaneşteanu — de altfel, in roman', are şi mai multă experienţă, li şi spune lui Mihai: „Eşti tinăr, totul te leagă de viaţă. Pe mine, la drept vorbind, ce mă costă să mor? Sunt singur. Am trăit destul..." însă, Şonţu nu avea atunci decit 26 de ani, pe cită vreme, calculînd datele oferite de roman, Mihai ar trebui să aibă cel puţin tot aceeaşi vîrsta, de vreme ce în *Viaţa, la ţară* era prezentat drept „un tinăr ca de 20 de ani!"

22 — Este unul din discursurile cele mai semnificative din carte, în ce priveşte viziunea lui Duiliu Zamfirescu asupra războiului, diferită de cea oficială. Scriitorul întemeia dobîndirea succesului nu pe contribuţia regală sau guvernamentală, ci pe „valoarea oamenilor, a ofiţerilor şi a soldaţilor", aceasta fiind singura care „hotărăşte de soarta războaielor" (în speţă, a celui de ta 1877-78). Superioritatea „prin lorie morale" a ostaşilor ii apare scriitorului hotăritoare. „Ştefan cel Mare? întreabă retoric Şonţu. Are să se nască!...'" -- ceea ce, tradus, înseamnă curat că un mare comandant *nu exista* la 1877, el abia trebuia să apară! — deci în nici un caz *nu era regele.*

23 — Ideea rousseau-istă despre pervertirea omului în contactul cu societatea este acceptată parţial, după cum se vede, de Şonţu, adept straniu al unei teorii despre necesitatea de a distruge prin forţă, dar care nu e totuşi anarhismul clasic, confundat dezinvolt de erou cu nihilismul.

24 — Versurile citate sînt din poezia *La izvoarele Ctitumno* de Carducei (strofa 22, vers. 3—4). Duiliu Zamfirescu a tradus aceasfă poezie, care l-a impresionat nespus, şi a publicat-o, cu tn-i ani înainte de srriurea romanului *In război,* în revista *Ateneul român.*

25 — Este vorba de *Sonata la lumina lunii (opus 27 no. 3) in do die: minor* de Beethoven, dedicată Julietei Guicciardi icea la care sc pîndeşte şi Tincuja in *Tănase Scatiu).* Despre un *allegro* al acestei *Sonate,* Liszt spusese că seamănă ru „o floare între două abisuri", ceea ce se apropie de comparaţia scriitorului: „cîteva note... păreau ca nişte petale de flori pe un mormfnt". *Sonata* este, deci, una din bucăţile muzicale cele m.ii apreciate de scriitor.

26 — Cum s-a văzut şi în *Viaţa la ţară,* şi in nuvele, Duiliu Zamfirescu obişnuia adesea să introducă poezii proprii în lucrările sale tn proză, dar mai pe toate le-a introdus şi în volumele de versuri. De data aceasta, poezia numită mai tiniu de Mihai Comăneşleanu *Preajma codrilor,* a rămas numai in paginile romanului şi n-a fost cuprinsă în sumarul volumului *Poezii nouă,* scos la doi ani după apariţia romanului. Explicaţia poate fi căutată în faptul că, în liniile ei mari, poezia pare un fel de replică la balada *Zorelei* a lui Heine,

In legftlură cu această poezie, *li.* Petraşcu istoriseşte următoarea scenă: „In vara anului următor (1896), Duiliu, invitat de mine, îmi întoarse vizita ce-i făcusem la Roma, venind cu d-na Zamfirescu la Bellagio, pe lacul de Como... Într-o seară, pe lună, ne plimbam cu barca pe lac; într-un moment, ne ajunse şi trecu pe lîngă noi o altă barcă cu doi inşi, femeie şi bărbat, italieni din popor cari cîntau în duo romanţa: *Vieni sul mar...*

...Cu pălăria pe genuehi, cu faţa emoţionată, Duiliu mă întrebă:

— Cum poţi traduce In cuvinte astfel de momente, atît de simple şi atît de puternice în acelaşi timp? Totcevei încerca să siringi în vorbe, în vorbe reci, uscate, strimte, nu va da nici pe departe o idee de puterea de fascinaţie a momentului... Când ar şti lumea ce chinuiţi sunt bieţii poeţi.

Şi deodată, fără nicio tranziţie, prin o asociaţie de idei lăuntrice, Duiliu începu a recita rar şi cadenţat:

Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ţine etc...

(Urmează tmoacrierea ir.irtpli Poezii, n.n.|

Cînd termină şi tăcu, el era cu ceva de copil nevinovat In figură.

Retraşi într-un boschet, într-o dimineaţă, Duiliu îmi vorbi d© noul său roman *In război,* in care intrau versurile de mai sus" (N. Petraşcu ; *Duiliu Zamfirescu,* „Cultura naţională", 1929, p. 126 şi 133—135).

Dacă amintirea lui N. Petraşcu este exactă, înseamnă că poezia este cu cel puţin un an anterioară scrierii romanului.

27 — Această declaraţie a lui Milescu e o destăinuire, dar mai curind obetărire, un program de viaţă, aparţinind mai mult autorului decît eroului său. în epoca respectivă scriitorul fusese bintuit, după cît se înţelege din corespondenţa sa, de o pasiune cxtraconjugală, dar în nici un caz de natură să-i pericliteze căsnicia. Scrisorile călre Elena Miller-Vorghi o spun aproape clar; cele către Maiorescu de asemenea (scrisoare diu 9/21 şi 12j24 martie 1895). dar veselia („Bate vintul a tinereţe, cît o mai bate") se amestecă repede cu melancolia, vîrsta — scriitorul era lotuşi tinăr, avea 38 de ani — işi spune cuvîntul şi episodul se închide repede, şi datorită tactului soţiei, care şi-a meritat astfel din plin, ea însăşi, elogiul adus de scriitor prin cuvintele profunde ale atit de nestatornicului Milescu. (Vezi nota la poezia *Phenix,* în voi. 1 al prezentei ediţii.)

28 — *Mingrelia,* nume vechi al regiunii din nordul Caucazului, îu Oeorgia, unde se afla astăzi teritoriul Republicii Autonome Abhazia, regiunea Kutaisi etc.

29 — *Bimbaşa Sava,* şef al gărzii de arnăuţi, în timpul mai multor domnitori fanarioţi, la incepulul sec. al XlX-Iea, a rămas vestit prin luxul dar şi prin îndrăzneala sa. A murit tăiat de turci ia 182t. „Bimbaşa" era un rang militar superior la turci.

30 — *Figaro,* cunoscut periodic francez, numit astfel după personajul principal al pieselor lui Beaumarchais. Iniţial sâptămînal satiric — ceea ce justifica titlul — ulterior cotidian de informaţii, *Figaro* a apărut din 1854 pină azi (cu excepţia anilor 1942—1944).

31 — *Şcoala soldatului,* titlu) unui „reglement interior", pentru instrucţia militară în cazarmă. In conceptul scrisorii din nov. 1895 către Maiorescu. netrimisă în cele din urmă, Duiliu Zamfirescu cerea un „tractat de şinotru" pentru soldaţi, intitulai tocmai: *Şcoala soldatului* — pentru toate armele, chiar şi administraţie. Aceasta pentru a dovedi, după cum îşi fixa în acelaşi concept de scrisoare, „cît este de nefirească şi neumană instrucţiunea, curat mecanică, ce se dă soldaţilor noştri..." Latura aceasta este cu mult mai palidă in roman, semn eă autorul a mai temperat primele impulsuri, loarte crilice.

32 — *Ojujdă*^pseudonimul scriitoarei Mărie Louise de la Ramce^ (1839—1908)7 de origine franceză după tată, engleză după mamă,; stabilită In (talia la maturitate (1868); romancieră, s-a bucurat în! epocă de popularitate, datorită literaturii sale de orientare realistă,; insemnînd o rupere cu tradiţia literaturii „feministe" a epocii, Duiliu' Zamfirescu i-a consacrat una din scrisorile sale către N. Petraşcu, cea din 18 septembrie 1888, adică nu mult după sosirea la Roma, cînd tşi propusese sâ realizeze o literatură epistolară.______________^

33 — Cit'tc izolai, versurile par să fie un fragment de marţ, în realitate ele fac parte dintr-o poezie neterminată şi nepublîcată. care nu are comun cu marşul decît două strofe — a 3-a şi a 4-a — restul fiind un admirabil tablou montan, unul din puţinele de acest fel din

liltratura Iui Duiliu Zamfirescu, recunoscut ca scriitor a! peisajului cimpenesc.

lata textul integral, păstrat între manuscrisele poetului şi din care, în *Convorbiri literare* şi in toate ediţiile succesive, n-a apărut decît o stroifi, a treia:

La umbra pădurii, in limpede aer.
Se văd de departe ciobănit la tirlă.
Pe vale se mişcă un nor ca un caier;
în cimp se zăreşte un prund alb de girlă-

Şi ochiul coprinde priveliştea toată,
Iar tu, grănicere, vezi toate şi taci.
Cît ţine pămintul, in jurul tău, roată,
£ ţara ta, ţara străbunilor daci.

O, tu, ce din cetini auzi-le clntul,
Stăptne, stăpine, cu braţul de fier,
O, Decebal, scoală, răetoariiă-ţi mormîntul,
Şi umple tot golul din munţi pln'ia ter.

Iar tu, strălucite şi dulce părinte,
Traiane, eroul atltor eroi,
Indreaptă-ne braţul şi adu-ne-amin te
De urma de singe ce curge tn noi.

Din codri sihastri un vultur s-aetntă
Şi falnic pluteşte spre graniţa ţărei,
îl vede din tirlă ciobanul ce cîntă
Şi, palid, Işi uită de focul cintărei-

Şi cornul de bivol desprinde din ţintă
Isi ia gluga-n spate cu ţtra de hrană,
$in coardă ridică rugina de flintă
Şi merge să sune pe-un dîmb de corhană.
Şi huie Ceahlăul şi Bistriţa kuie.

Notăm şi aici câteva forme intermediare ale unor versuri, caracteristice fie pentru tonalitatea mai personală a poeziei, fie pentru legătura ei mai slrinsă cu momentul cînd se zămisleşte în mintea personajului — acela al războiului — fie, în sfîrşit, pentru accentuarea mai deschisă a latinităţii noastre:

V. 9 : O, lu, ce din *vremuri străbaţi pîn'la mine.*
V. 14 : Traiane, *intoarce-ţi privirea spre noi.*
V, 15 • *Armează-ne* braţul şi adu-ne-aminte.
V. 16 : a. De *nobilul* singe ce curge în noi;
b. De urma *romană rămasă în noi.*
V. 17 • In manuscrisul poeziei, cuvîntul *sihastri* lipseşte; textul se restabileşte după transcrierea strofei in manuscrisul romanului *In război.*

După caligrafie, manuscrisul poeziei e anterior romanului, deci aceasta a fost concepută separat, ca şi *S-atid,* şi aceasta dedicata

tot peisajului montan, dar atribu.tă lui Mihai Comăneşteanu *(Viata la ţară).*

în forma iniţială a romanului, trimisă la *Coni'i.rbin literare,* după ce se reproducea strofa existentă, figurau următoarele rînduri; „Dar Trăiau parcă nu merită şi el patru versuri.'... Copilăros şi sentimental, se gindi la chipul bărbătesc şi trist al marelui nostru împarat. (Urma strofa a patra a poeziei — cu o singură modificare: V. 2 : *tulpină* In Ioc de *eroul* — după care continuau gîndurile lui Milescu, n.n.) Nu prea era mulţumit de strofa închinată lui Traian. Ce-ar fi zis Annicuţa de tulpina care Îndreaptă braţul?... Eh! Annicuţa n-avea entuziasm de două parale..." Spiritul critic al Annei este invocat pentru că, puţin mai înainte, ea analizase amănunţit, deşi cam fără o bună receptivitate, metaforele cumnatului său din poezia *Preajma codrilor.*

Din scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu [30 oct./II nov. 1897) deducem că acesta i-a cerut reducerea textului improvizat de personaj in timpul marşului, ceea ce scriitorul a acceptat, desigur nu destul de convins. „Admit câteva propuneri şi anume: reducerea poeziei..." etc. Criticul a operat reducţia corespunzătoare şi aici, împreună cu textul de proză aferent, dar şi ceva mai departe, unde conlinuau alte două strofe din poezia pe care *o* reproducem mai sus, anume a 5-a şi a 6-a. La primirea romanului, după apariţia acestuia în *Convorbiri literare,* Duiliu Zamfirescu a şters el însuşi, apăsat, textele respective, cu tuş negru, interzicîndu-le deci pentru totdeauna dreptul la acces in versiunea publicată a cărţii sale.

Ansamblul tabloului cu grănicerul din virful muntelui — poate un grănicer real, pe creasta Carpaţilor trecind atunci vechea frontieră cu Austro-Ungaria, poate numai ciobanul comparat cu un grănicer — apropie poezia de *Sentinela română* a lui Alecsandri, şi aceasta un imn al latinităţii noastre. Intercalată în contextul întregii construcţii, strofa din roman nu ne mai apare ca una de marş, ci ca o invocaţie patetică, promiţătoare de ample desfăşurări. Simbolistica poeziei ne duce cu gîndul la sensurile celorlalte două volume ale ciclului, *îndreptar işi Anna,* orientale spre ideea unităţii românilor, a cărei viziune o are de pe acum grănicerul.

34 — Strofa aceasta avea sa fie reluată, după un deceniu, in poemul *Miriţă,* unde va inaugura cinlul XVI, invocarea maselor la luptă pentru apărarea hotarelor.

Şi in acest punct at romaaului fuseseră intercalate mai multe strofe, care au fost apoi înlăturate de ia publicare, La cererea lui Titu Maiorescu, iar apoi şterse de scriitor in manuscris cu tuş negru.

înaintea strofei apărute in *Convorbiri literare* figurau deci strofele 4 şi 5 din poezia cu Decebal şi Traian, reprodusă de noi integrai In cadrul notei anterioare; după strofa cu sunetul coarnelor— care se lega numai aproximativ cu celelalte — urmau alte 13 versuri, care multiplicau sunetul de alarmă al coarnelor şi buciumelor, reproduclnd chemarea poporului la luptă;

„Măi pescar, ce dai cu plasa la ostreţ. cind api creste
Şi prinzi felele la horă mai uşor decit prinzi peşte;

Pdţonzr, ce prin podgorii cit ii ziui nu mii taci.
Că doar dragostea de viţă mişt'nit-ai de la daci;
Tu ce ptiyti buhau noaptea, la intiiul sfert de lună.
Şi-ţi s/rîngi pletele pr creştet ca o falnică cunună;
Măi plugir, ra spete late şi chimirul lat la briu,
Ce dt-abia te călare prin mânosut lan de griu;
Măi, lăsaţi-vă dc glume, şi dc muncă şi de horă.
Că vă cheamă peste graniţi glas de tinără suroră.
Ridieatu-s-au dat •stupă hoardeIs de căpcăuni
Şi călări pe decelate vin (cuvînt indescifrabili *că* *tre huni*
Şi-mpreună să reteze osiile măriei-sale."

Şi de mersul înainte
Al atitor ginte arii.
De prin funduri de morminte
Se ridic tegionarii.

Se ohsen-fl numaidecit că succesiunea celor cinci fragmente, din care pe buna dreptal" numai una a rezistat foarfecelui exigent al criticului, era o improvizaţie a scriilorului, care urmărea să sugereze că lui Milescu îi trec prin minte versuri in tot felul de cadenţe, fără a realiza cel puţin *o* unitate de conţinui cu sensul momentului din roman. Alăturarea hunilor cu ridicarea legionarilor, „gintele arii" şi glasul de „tînără suroră" (care uu poate fi Bulgaria, ci ne duce mai degrabă cu gîndul la Transilvania!), creează i> confuzie care arată concret un singur lucru; că începuturile respective existau In mintea poetului, dar încă nu se încadrau într-o construcţie de ansamblu. Ulterior, invocaţiadin cele 13 versuri („Mâi pescar, ce dai cu plasa" etc.) va fi introdusă in cap. XVI, amintit, al poemului *Miriţâ,* capitol care începe chiar cu strofa reprodusă în roman: „Sună coarnele pe dealuri" etc. Finalul invocaţiei avea să fie modificat şi extins In *M irită.*

la ce priveşte ultima strofă, la care scriitorul a renunţat după sfatul criticului, aceasta va deschide si ea cîntul XVTf al poemului *Miriţă,* cel în care se adună oastea chemată la arme in invocaţia interioară.

Poeniul *Miriţă st* zămislea, prin urmare, in perioada cînd erau aşternute pe hîrtie piesele de bază din ciclul Comăneştenilor.

35 — Privitor la aceasta depeşă au circulat in epocă mai multe versiuni, din care două sint mai importante. Scriitorul a vrut să treacă repede peste această chestiune, astfel că n-a dat în roman textul întreg al telegramei, în forma găsită la Th. Văcărescu. Un fapt, insă, l-a determinat să analizele mai în amănunt problema, anume publicarea, aproape concomitent cu romanul, a *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu, cărora criticul ie-a alcătuit o introducere, intitulată *Scurtă privire istorică asupra ultimilor 30 de ani din istoria politică a României.* In acest compendiu, textul „faimoasei depeşe" era diferit de cel din *In război.* Iată ce-i scria în această privinţă criticului: „Rezultă din studiul d-voastre istoric asupra războiului că telegrama marelui duce Nicolae, aşa cum era cunoscută pînă acum, e apocrifă Vă mărturisesc că şi eu am avut impresia asta, şi, cu toate că, în scurta mea trama istorică, aveam nevoie să o reproduc întreagă, m-am mărginii a da numai o parte dintr-însa ; dar partea asta *r* esenţială: «Treci Dunărea, unde v«i voi, cum vei vot şi sub orice uondiliu'ni vei *voi'.* In urma textului aulciuic pe care-1 ţinti în studiul de acum, aceste grele cuvinte ar trebui înlocuite cu următoarele: "Turcii ne zdrobesc. Te rog să te uneşti cu noi, să faci demonslraţiuni e(c.»

ÎDaînte insă de a stabili textul pe care ar trebui să-1 admitem, îmi pare că se pune pentru mine o altă chesliune:

Pini asiăzi nimeni nu poseda versiunea oarecum oficială a depuşii. D-voastră o daţi cel dinţii. Siudiul d-voastre şi romanul meu apar In acelaşi timp, in aceeaşi revista. D-voastră spuneţi lui St. [eternul D.A. Slurdzfi, n.n.) adevăruri crude: eu, fără să mi fi gîndit la dinsul, am pus in aceeaşi bolgie a *Infernului* lui Dante pe tO{i cei ce erau potrivnici războiului. Dacă şi in încercarea mea s-ar insera textul rectificat al depeşii marelui duce, am avea aerul că am fost în înţelegere. E bine să avem aerul că am fost de arerd, *cind nu am fost.'* sau mai bine: *ayons l'air de ne pas aia ir Vair?* Ştiţi cum stau cu Stz.

Îmi pare mai înţelept să se scoată cu lotul din roman rlndurile cu depeşa. Dacă în>i adui; aminte bine, alineatul LU textul telegramei începe aşa: «Atunci, in locul d-lui de Nelidof, luă condeiul marele duce N. şi scrise domnitorului nostru acea faimoasă depeşe etc.» Să râmîie aşa, fără să se mai pună intre ghilmete textul *treci Dunărea* etc." (scrisoare din *21* oct. / *2* nov. 189:).

Care a fost răspunsul la această scrisoare nu ştim. Fapt e că şi puţinele cuvinte din telegramă, notate de scriitor în roman — aşa „apocrife" cum erau — au fost păstrate de crilic.

Problema în litigiu era aceea a păstrării bazei proprii de atac a armatei romane, după declararea războiului, şi a comandamentului propriu; neadmiţînd trecerea armatei române sub comandament rus şi împărţirea unităţilor ei printre cele ruseşti, s-a ajuns la situaţia neparlicipării noastre Ja prima fază a operaţiunilor militare. Dar condiţiile războiului au fost curind altele, devenind indispensabilă participarea românească. De aceea era necesară precizarea, fn telegramă, a felului cum înţelegea comandamentul rus să aibă loc intrarea în Ioc a armatei române. Aceasta primea satisfacţie integrală-

lată textul telegramei, reprodus de Maiorescu în lucrarea sa *(Convorbiri literare,* XXXI, 10, oct. 1897), acela în jurul căruia scriitorul a purtat discuţia epistolară cu criticul: „Les tures avânt amasse Ies plus grandes masses a Plevna, nous abîmenl. Prie de faire fusion, demoDstration et, si possible, passage du Danube que tu dSsires faire. Entre le Jiul et Corabia celte demonstra tio n est indispensable pour faciliter nies mouvements Nîcolas".

Meritul acestei politici a guvernului roman revine In primul rind lui Kogălniceanu, chemat la Ministerul de Externe chiar la Începutul stării de război, la 3 aprilie 1877. Istoriografia oficială relevase, mai cu seamă în acest moment, rolul regelui.

Romanul lui Duiliu Zamfirescu este una din primele cărţi care se apropie de realitatea propriu-zisă, exaitînd rulul şi patriotismul maselor de ostaşi şi ofiţeri, sugerind simţul politic al unora din gu-

vernanţi. cum era Kogâlniceanu. Este de înţeles, încă o dată, de ce lui Sturdza şi palatului nu putea să le convină orientarea generală a romanului în această privinţă.

36 — Atmosfera întreagă a acestei scen>:, cu soldaţii care slau de vorbă despre ale lor — munci de toamnă, datorii rămase neplătite etc. — este cea care va domina mai tirzhi in balada de război a lui G. Coşbuc, şi în *Povestiri din război* ale lui Sadoveanu, ulterioare romanului. Scriitorul inaugura o nouă tradiţie în evocarea războiului, cu soldaţi plini de autenticitate, ţărani purtaţi pe front, dar rămaşi ancoraţi la viaţa lor — imagine diferită de a lui Alecsandri, cu ţărani eroici, patetici, ca Feneş Curcanul.

37 — „Venii Şiretul mare pantru Gir;iu şi Toader", iarăşi oscăpare a scriitorului — de ordin literar, nu istoric. Gorciu, cel cu boii neplătiţi, era din *Călieni,* după cum s-a spus cu o pagină mai înainte — iar Călieni p un sat în fostul judeţ Mehedinţi, spre nerd-est de Turnul Severin. Şiretul putea veni mare cel mult pentru Toader, despre care nu ni se spune de unde este — deşi, după cum se alcătuiau pe atunci regimentele, cam pe regiuni, nici el nu era, probabil, de pe Şiret.

38 — „Seriile evoluţioniste" ale lui Herbert Spencer (1820 — 1903), contemporan cu scriitorul, au atras intelectualitatea epocii, cea cu elemente materialiste în gîndire. Duiliu Zamfirescu îl admira pe filozoful englez, il cetise şi în traduceri franceze dar şi în traducerea românească a lui Maiorescu, care îl aprecia în chip deosebit. „Foarte interesantă, foarte limpede traducerea din Spencer", îi spune scriitorul, mirîndu-se, „ce cap minunat are creştinul ăsta" şi apreciindu-i „valoarea, curat ştiinţifică, a observărilor sale, sinceritatea cu care recunoaşte lipsurile actuale" (scrisoare din 11/23 oct. 1893). Dar, numai după patru ani, Mihai Comaneşteanu va critica pe celebrul englez, pentru deprecierea patriotismului şi excluderea acestuia din noţiunea „omului complet".

39 — Scena poate avea şi o bază reală. Şonţu va fi lăsat cuiva să transmită surorii sale din Focşani documentele, unele lucruri personale etc. Legînd-o de eroul său, scriitorul a introdus în acest fel în roman şi pe sora maiorului, pe care, în timp ce lucra la roman, şî-o amintea zguduit, intrînd „nebună in templu" — în biserica Sf. loan din Focşani, la parastasul pentru cei căzuţi la Griviţa (scrisoare către N. Petraşcu din 3/15 iun. 1897}.

40 — Imnul la care se referă scriitorul este una din compoziţiile cele mai populare ale lui *Haydn* (t772—1809); a fost închinat patriei sale (pe care o identifica cu imperiul habsburgic). faptul că Milescu cîntă tocmai acest imn e semnificativ. Citeva rînduri mai jos, se face referire la „melodia poetului de la Rohrau" — este tot acest imn, poetul de la Rohrau fiind Haydn, care se născuse in mica localitate austriacă.

4, - Strălucită figură a medicine.roma, ^.Jf^ domeniul

a venit R^nia£ «M, ^^Se şi a învăţămîntului medical,

ajutefr rănitilor în războiul de la 1*;,/,8.

ÎNDREPTĂRI

Literaturii și artă română, V, 11 — 12, septembrie-octombrie 1901 și VI, 1—6, ianuarie-iunie 190-'.

Apariții in volum în timpul vieții autorului; Ed.]. — „Biblioteca pentru toți", nr. 424-425; Ed. Aîcalay, 1908; Ed. II - idem, 1916.

Este singura lucrare de proporții a lui Duiliu Zamfirescu publicata in alt loc decît in *Convorbiri literare,* de la începutul colaborării sale la revista Junimii. N. Petrașcu și D.C. Ollănescu speraseră și chiar ceruseră ca *în război* sâ apară tot în revista (or, pentru care scriitorul avusese cuvinte bune, trimițîndu-i cu destulă regularitate lucrări literare. Pentru cei *d-.n* conducători ai publicației și amici intimi ai scriitorului, părăsirea *Convorbirilor literare* de către acesta și publicarea noului roman din ciclul Oomăneștenilor în revista lor păreau mai mult decît *o* datorie.

Duiliu Zamfirescu a judecat insă altfel și a dat foarte decis *In război* la *Cunvorbiri literare,* rezervînd abia pe următorul pentru *Lite' ratură și artă romană,* spre supărarea tăcută a lui Maiorescu. Motivarea scriitorului se baza mai mult pe faptul că, în primele pagini ale romanului, se tac aprecieri atii, de elogioase despre Maiorescu, încît ar fi fost nefiresc — spunea Duiliu Zamfirescu — să se publice în revista la care, oricum, criticul era socotit tn continuare du toată lumea drept mentorul necontestat — deși, practic, el se ocupa mai puțin de ea.

Vom aprecia, cu acest prilej, cu atit mai mult devotamentul lui Duiliu Zamfirescu față de „bătrîna revistă a Junimii", cu cit „dezerția"]a publicația adversară are loc silind-o pe aceasta, în calitatea ei de citadelă antimaioresciană, să publice romanul care conținea, chiar de la primele capitole, unul din cele mai entuziaste elogii din cîte se aduseseră criticului in acei ani.

„Tot nu te-ai convins că avem dreptate în ceea ce gindim și in ceea ce năzuim?! insista N. Petrașcu in chemările la revista proiectată. Bine, omule, crede-mă, e cu totul altceva în aer, nu mai e ce a învățat X și Y la Terc-sianum, acum 40 de ani. X și Y au o poetică veche, cu dogme răsuflate, au păreri adeverite pină in capăt. Trehuiește altceva, ceva nou" [scrisoare din 2 aprilie 1896). O astfel de părere despre „X" și „Y", adică despre Maiorescu — el e cel care învățase la Teresianum cu 40 de ani înainte! — și discursul părintelui

L^upu din roman, puse față în față, măsoară o admirabilă consecvență a lui Duiliu Zamfirescu.

Promisiunea de a da și revistei lui Petrașcu un roman, o făcuse prima dată în 1897, cînd îi scrie acestuia următoarele: „Iți făgăduiesc că cea dintîi lucrare a mea serioasă, ce va veni după aceasta, o închin revistei d-tale" [scrisoare din 2/14 octombrie 1897). Serioasă — adică de proporții, lungă. Deci, să fi considerat scriitorul că *Lydda Scrisori romane* era mai puțin „serioasă" de vreme ce o dă tot. la *Convorbiri,* deși o termină înainte de *îndreptări?* Mai sigur e că nu-i întrevedea o continuitate certă, număr dc număr, cum de altfel nici n-a avut, și astfel a dat-o tot revistei junimiste.

Pe o pagină dc gardă a manuscrisului scriitorul a consemnat, desigur după apariția romanului în revistă —poate chiar cu cîțiva ani mai tirziu — următoarele: „Notă. Romanul acesta a fost scris la Roma, via Condotti 61, in anul (900. După dînsul vor urma alte două, cu același erou. Am nevoie de a statornici un caracter, care să poată la nevoie să ridice Transilvania". însemnarea lasă a se înțelege un proces neted, deplin clar de ia început, fn realitate, elaborarea acestui al patrulea volum din ciclul Comăneștenilor a fost cu mult mai complicată și îndelungată, asemănătoare întrucîtva cu a *Vieții la țară.*

Prima mențiune concretă despre noul roman, chiar cu titlu, datează din 31 octombrie /13 noiembrie 1900: „Două cuvinte de literatură. Sper în curind să vă pot trimite prima jumătate a noului roman *îndreptări.* Vom vorbi atunci de multe lucruri, unele chiar personale". Romanul era destinat, la această dată, tot *Convorbirilor,* căci scrisoarea cu știrea de mai sus e trimisă lui Maiorescu. Sugerări anterioare par să ducă, și in același timp să nu ducă, Ia concluzia că romanul nou se contura. încă pe cind scria la *în război,* îi spunea lui Maiorescu: „Mărturisesc că încep a avea oarecare grabă. O mulțime de alte proiecte, alte tipuri, alto gînduri bat Ia ușa fabricii. Cu cît merg mai înainte în viață, cu atît ea îmi pare mai bogată în subiecte interesante, in oameni și lucruri demne de studiat" (scrisoare din 6/18 sept. 1897). Ceea ce nu exclude primele însăilări din noua narațiune, dar nici nu le implică. „O nouă pacoste se ivește la orizont: romanul viitor" — exclama cu veselă înfrigurare o lună mai lîrziu [scrisoare către Titu Maiorescu din 2/14 octombrie 1897). „Noua pacoste" poate fi tot atît de bine *Lydda,* însă nici presupunerea că apar elementele *Îndreptărilor* nu trebuie indepărtată de tot, de vreme ce, o dată cu sfîrșitul romanului *În război*, mărturisește clar: „Credeam că o să iasă mai lung. În planul meu, Anna și Natalia trebuiau să ducă *Războiul* mai departe, pe o altă lăture. îns.ț temperatura la care s-au ridicat sufletele, în acțiunea propriu-zisă a luptelor milităreşti, nu îngăduie o niai departe dezvoltare, fără scoborire a căldurei" (scrisoare către Titu Maiorescu din 11 / 23 oi-t. 189:1. Este adevărat că reca ce autorul nu dusese mai departe in romanul terminat nu se ieagă decît foarte aproximativ cu acțiunea din *îndreptări* sau din *Anna,* intrucit, dincolo de moartea eroică a luptătorilor de la Grivița, nu părea să-1 fi preocupat în continuare, in acea ,,altă lăture" a romanului, derit cel mult „duplicitatea instinctivă a sufletelor" feminine și,

poate, „Elencuța, nebună" (scrisoare către Titu Maiorescu din 30 oct. / 11 nov. 1897) — deci motive destui de diferite de substanța celor două romane ulterioare. Totuşi, insăşi ideea urmăririi mai departe a ce s-a întîmplat cu femeile' de pînă atunci — Anna, Elena, Natalia, despre care il întrebase insidios şi criticul — e o dovadă că intre proiectele care băteau „la uşa fabricii" se aflau pctențial *Îndreptări* şi *Anna.*

Toate acestea sînt presupuneri ce trebuie făcute, fără teamă de a contrazice ceea ce declarase scriitorul cînd începea sâ elaboreze romanul *In război:* „Acuma mă aştern pe romanul cel de mult miogiiat în gînd. Acesta va fi al 3-a şi ultimul din lumea *Vieții la țară* şi cine ştie dacă nu şi ultimul din încercările mele" (scrisoare din 2/14 mai 1897). Nu e o contrazicere, pentru că *fn război* fusese conceput inițial, pare-se, cu un subiect care să cuprindă si destinul ulterior al femeilor, după moartea eroului central.

Acțiunea concrelă şi eroii *îndreptărilor* s-au conturat deci mai tîrziu, constîtuindu-se ca substanță a unui nou roman. Avem însă cuvînt să afirmăm că motivul central al cârtii este cu mult mai vechi, şi datează cam din primii ani ai stagiului roman. Atunci însemna, In ciclul de meditații *Măsura dreaptă a vieții,* în nota cu nr. X: „Unul dintre puținele idealuri ale românilor este *Dacia viitoare.* Ou toate astea, nici un român pinâ astăzi nu-1 încarnează într-m>ul. Asta dovedeşte că ideea nu are încă puterea fenomenalității—ceea ce e grozav de trist." Dacia viitoare este tocmai idealul eroilor centrali dia *îndreptări;* pe de altă parte, însăşi problema unui tip specific de literatură *morală* — în sensul clasic al cuvîntului — îl urmărea de mult pe scriitor, lucru vizibil chiar în titlul ciclului amintit de meditații: *Măsura dreaptă a vieții.* In general, ideea unui *îndreptar* în viață îl preocupă, în jurul lui 1900, mai mult ca oricînd pe scriitor, care îşi făureşte un cod propriu de etică socială şi umană. „Este adevărat că întreaga mea viață actuală este guvernată de ideile expuse in prima parte a *Scrisorilor romane,* si că acest fel de *îndreptar* m-a liniştit şi m-a aşezat în scaunul de a trăi pentru tot restul zilelor. Asa cred cel puțin" (scrisoare către Titu Maiorescu din 21 iul. /2 aug. 1899). *Lydda* conține elementele concrete ale unui atare comportament In planul vieții individuale; *îndreptări* este expresia Iui în raport cu problemele fundamentale ale poporului întreg, cu conştiința colectivă, cu istoria etc. De unde, concluzia la el a necesității lucrului permanent pentru o redresare, pentru o regenerare în ordinea eticii sociale şi individuale, deopotrivă. Mihai Comaneşteanu, In finalul romanului *fn război,* recomandă şi el o „regenerare" a societății postbelice — altă dovadă că ideea îl stăpînea mai demult pe scriitor.

Dorita regenerare trebuia sâ se raporteze, în noul roman, nu doar la valori umane eterne, ei ia obiective concrete naționale şi sociale, ca şi in cele trei romane anterioare. Care putea fi, la sfîrşitul sec. al XlX-Iea, cel mai important obiectiv de acest fel? Răspunsul e uşor de dat: unirea tuturor românilor. Romanul închipuit de scriitor trebuia să-şi dezvolte deci rapte şi eroi în această direcție. Totuşi, dacă ideea centrală era clară, acțiunea nu se închega atit de uşor. In mulțimea de „alte proiecte", declarate cu doi ani înainte, se pare că nu figura destul de clar şi scheletul noului roman, căci, Ia mijlocul

lui 1899, spunea cu mihnire: „Citeodată mai bate vlntul a poezie, apoi a roman, apoi a nimic şi trece vremea" (scrisoare către Titu Maiorescu din 27 mai / 8 iunie 1899). Romanul amintit e Insă *Lydda* şi nn *îndreptări;* abia la sfîrşitul lui 1899 avem mărturia unei clarificări adînci a acestuia, cînd, o dată cu trimiterea poeziei *Bucovina* la *Convorbiri literare,* anunță în următorii termeni poziția sa mai generală în problema politică fundamentală a epocii: „Cred că prima poezie, *Bucovina,* e bună, sau, mai exact, răspunde unei stări sufleteşti a tuturor românilor. La mine cel puțin a ieşit dintr-o adîncă indignare şi face parte din visul vieții mele mature, din aprinderea închipuirii bărbatului Întreg, care nu vede alt ideal în viilor decît al unir'ei. Nu ştiu dacă ne despărțim sau nu în simțimîntul acesta. El este, însă, pentru mine, un izvor de limpede veghere a sufletului, şi cred că in partea asta are să se îndrumeze adevărata literatură a românilor. Eu mingii de multă vreme un roman prin Bucovina sau Transilvania. Din nenorocire nu le cunosc decît foarte puțin, şi dorul meu cel mai mare, cînd voi ajunge cap de misiune este de a puteapleca vara in congediu si a lua în şir munții noştri, din Bucovina pînă la Severin" (scrisoare călreTitu Maiorescu dinl3/25 noiembrie 1899). Ce înseamnă că „mîngîie de mult" noul roman? Il scria, sau numai îl elabora mintal' E clar că abia şi-I alcătuia, în linii mari, în gînd, căci altfel ar fi fost clară prezența personajelor transilvănene. Trebuie chiar să presupunem că partea finală — cu drumul printr-una din provinciile aflate în imperiul habsburgic — a fost imaginată înaintea începutului, dar pentru ea îi trebuia o „documentare" la fața locului, unde nu fusese încă niciodată, decît cel mult în trecere cu trenul; penlru a începe romanul era necesară Insă o întreagă motivare, care s-a ivit cu o anumită întîrziere, după cumo constatăm, de aproape un an. La 23 sept. / 5 oct. 1900 îi scria astfel criticului — tot lui şi nu lui N. Petraşcu, căruia îi promisese romanul mai demult; „Şi deocamdată trebuie sâ vă spun că din mulțumirea mea se înliripează un nou roman. Sunt vreo 3 săplămini de cind s-a legat gîndul lui dc mine şi paginile curg una după alta: o adevărată anghina galopantă! Nu ştiu de ce, cred că o să vă placă. Sunt în el 4 persoane: Anna Villară, generalul bărbatu-său, Alex. Comaneşteanu (fiul Saşei) şi fiica unui preot din Transilvania, aflată la învățătură in Bucureşti. Firul moral al romanului este coeficientul de rectitudine sufletească pe care-1 aduce fiica unor oameni săraci în intrigile şi complicațiile celorlalți, care-i deşteaptă pe toți ca dintr-un vis rău. Parcă subiectul ar fi bun"

Închegat în acest tel, romanul nu pare să aibă mai limpede decit cu un an înainte partea a doua, adică un drum al eroului printr-o provincie aflată sub dominația străină, provincie acum precizată: Transilvania.

Totuşi ideea aceasta alimentase de mult imaginația scriitorului, nu numai în cadrul ciclului de romane, căci între încercările tinereții găsim această patetică adresare, în cadrul poeziei *Glasul unui bătrin* (*Literatorul,* II, 12, dec. 1881):

Români, cu simt prin aer c-adir. vint de munte
C» ne-ale fale aripi ne-aduce din Carpați

Scrisoare că acolo mor înfierați pe *frunte*
Romanii, frații voțiri... mor robi nevinovații

Copii, aud cavalul clnttnd pe-an vîrf de stlncă
Un clntee de jelire, de dor de libertate.
Ciobanul care-şi cîntă durerea sa adincă
Copii, vă este frate.
Români, vestiți prin munte, prin vErttuf *de la baltă,*
Că-n patria romană sunt inimi care saltă
La glasul înfrățirii etc...

însuflețirea poeziei {„Români, eu simt prin aer miros de praf Je puşcă", „Români, săriți în lături", „Am o veche şuşanea / Şi-ag vrea... să dau proaşcă cu ea" etc.) se consumă In cele din urmă în violente apeluri agresive, de ordinul pamfletului politic, dar trebuie remarcata vechimea preocupării de loc inexplicabilă in epocii, ţinfnd seamă că problema transilvăneană era mereu acută, de un secol, şi avea să mai fie încă patru decenii după publicarea poeziei. Romanu I *îndreptări* polariza prin urmare tendinţe latente sau făţişe foarte ample; este perfect explicabil de ee el nu putea lipsi din opera unu i scriitor ca Duiliu Zamfirescu.

La 31 oct.y 13 nov. 1900 spera să poată trimite *Convorbirilor literare* „prima jumătate a noului roman *îndreptări",* care, cinci Iun i mai tîrziu, rămăsese tot „la jumătate" din cauza ameţelilor pricinuite, de fumatul excesiv — spune scriitorul (scrisoare către Titu Maiorescu din 23 apr. /6 mai 1901) - în realitate, probabil, mai ales pentru că scriitorul nu făcuse încă proiectata călătorie prin Transilvania, pentru a putea cunoaşte direct cadrul necesar, înfăţişarea locurilor şi oamenilor etc. Este de înţeles că figurile unor personaje locale abia acum trebuiau să i se configureze. Deşi oprit la jumătate, romanul li apărea superior celor anterioare; „Unde mai pui că românului nerod i se pare că ceea ce face acum e mai bun decît tot ce a făcut Înainte..." ; aprecierea este reluată si şase luni mai tîrziu, cînd scria la a doua jumătate a romanului, şi cînd spune, iarăşi lui Maiorescu:„Acumscriu romane, negreşit foarte gheniale" (scrisoare din 9 / 22 nov. 1901).

Care e momentul din roman cînd se produce întreruperea de un an în elaborare? Se poate deduce, chiar fără alte argumente, că e acolo unde necunoaşterea directă a Transilvaniei nu putea fi suplinită cu inspiraţia, pentru realizarea unei atmosfere adecvate — deci la sfîrşitul cap. VII. Cîteva elemente noi întăresc această afirmaţie, în cap. VI se spune clar că sosirea la Roma a tinerilor căsătoriţi avusese loc „într-o dimineaţă de martie"; la plecarea lor e tot „o zi de martie plină de lumină". Drumul pînă la Sibiu nu putea dura mai mult de două zile, pentru că ei nu se mai opreau nicăieri, deci ajung tot în martie sau cel mai tîrziu în primele două zile din aprilie. Totuşi, în jurul Sibiului, „familii întregi de muncitori stringcau maldărul de pe cîmp", „fînul cosit umplea aerul de miresme", adică un peisaj de luna iulie, nepotrivit cu cronologia dedusă din detaliile anterioare. Autorul le putea uita, datorită faptului că, timp de un an, nu mai scrisese la roman, iar cind condeiul i se dezlegase, in toamna anului 1901, el înlăţişase exact anotimpul cunoscut în cursul călătoriei din Transilvania, care avusese loc, în adevăr, în luna iulie acel an.

, Trecerea unui an a făcut ca şi tonalitatea, ritmul naraţiunii să se deosebească de la cap. VII la cap. VIII. Atmosfera e mai vie acum, mai veselă, proaspătul însurat a biruit mîhnirea apăsătoare ce stăruia îri capitolele anterioare (V—VII), mîhnîre pricinuită de căsătoria impusă de Anna; Mia s-a apropiat şi ea de soţul ei; raporturile dintre dînşii nu mai au răceala celor dinainte, ei slnt ca doi tineri căsătoriţi din dragoste reală. Două zile, cîte despart In epica romanului cap. Vil de următorul, nu puteau justifica o asemenea profundă schimbare, care implică o oarecare convieţuire mai lungă — însă un interval de un an între elaborarea unui moment şi a celuilalt, realiza în memoria scriitorului ştergerea distanţelor de felul celor menţionate. Mai mult, în capitolele celei de-a doua jumătăţi, apar scene de-a dreptul destinse, pline de umor sau dc şarjă veselă, cum sînt intîlnirea lui Alexandru Comaneşteanu cu băieţaşul pe cîmp, sau simularea fricii de către personajul central in scena sosirii notarului.

Duiliu Zamfirescu n-a mai recitit textul primei jumătăţi, din care trimite la *Literatură şi artă română* 29 de pagini la 4/17 oct. 1901, în urma unei probabile discuţii avute cu N. Petraşcu în august-septembrie acel an, cînd venise în ţară; un nou transport de alte citeva zeci de pagini urmează la 3/16 nov., cînd romanul se afla scris pînă Ia pag. 100. Acum aflăm din scrisoarea către N. Petraşcu că intenţia sa era să publice cartea direct în volum, ceea ce nu se potriveşte cu ştirile pe care i le-a dat mereu criticului, deci trebuie acceptată concluzia că dorinţa sa intimă fusese de a da romanul tot la *Convorbiri* şi numai vechea făgăduinţă din 1897, reînnoită mai mult de nevoie în 1901, i-a schimbat adresa. La începutul anului 1902, cînd romanul începuse să apară in revista lui N. Petraşcu, îi trimite acestuia alte 22 pagini, pînă la 73, împreună cu o semnificativă recomandare: „Cit despre *îndreptări* sper că va Ti bine primit de public. Nu e un roma'» scris cu toptanul, ci a ieşit din maturitatea cugetului şi a sufletului, cu absolută sinceritate de emoţiune" (scrisoare din 23 ian. / 15 febr. 1902). Patru luni mai tirziu, adresîndu-se aceluiaşi N. Petraşcu, scriitorul avea să expliciteze mai bine titlu) şi sensul lucrării: „Dată d-ta recunoşti o valoare romanului meu — care nu uita că se cheamă *îndreptări* — eu mă socotesc fericit că între alte schimbări ce aş dori să aduc curiosului nostru suflet românesc, ar ti şi aceea de a nu mai calomnia, de a nu mai despreţul tot ce răsare şi se distinge în viaţa publică a ţării " (scrisoare din 8/21 iun. 1902).

La 15/22 febr., apoi la 25 apr. / 18 mai, pleacă spre revistă alte pagini, dar la această din urmă dată manuscrisul pare să nu fi fost încă terminat, căci autorul il vestea pe N. Petraşcu că „zilele astea mă pun pe lucru şi sper să te ajung cu manuscrisul". Deci, cum ultimele pagini ale romanului se publică în iunie 1902, înseamnă că ele au fost scrise în luna mai, probabil pe la jumătate. Dar cu aceasta romanul nu se încheie, căci în nr. 7 (iun. 1902) capitolul linal purta menţiunea: *Sfîrşitul volumului I,* specificaţie de două ori importantă, o dată pentru că, La această dată, *Îndreptări* era socotit un roman autonom îaţă de cele trei anterioare, a doua oară pentru că se vestea continuarea unui ciclu. In ultima din scrisorile menţionate, trimise

lui N. Petraşcu, rezultă că, de [apt, romanul nu e terminat. „In mintea mea el se continuă tncă mult — prea mult pentru un singur volum — deci urmează să fie tăiat în două, iar din partea a 2-a nu am nici o linie gata" (scrisoare din 8/21 iunie 1902). „Partea a 2-a" e romanul *Anna,* care, prin urmare, trebuia să facă iniţial corp comun cu *îndreptări.*

La apariţia în volum, în „Biblioteca pentru toţi" spre sfîrşilul anului 1908, titlul romanului este pus între ghilimele, pentru sublinierea mai accentuată a sensului social urmărit, şi se va menţine ca atare pînă la transcrierea lui pe pagina interioară a romanului' *Viaţa la ţară,* ed. 1922, din „Cultura naţională", cînd ghilimelele se pierd. Ca subtitlu figurează, încă din 1908, menţiunea: „Al 4-a din seria *Comăneştenilor",* prin care romanul e situat direct în succesiunea primelor trei, renunţîndu-se definitiv la ideea unui ciclu deosebii.

Prin urmare, *Îndreptări* a fost conceput iniţial ca un roman unic şi abia apoi ca piesa de pornire a unui nou ciclu, avtnd la bază un eveniment diferit de al celuilalt anterior, dar o problematică echivalentă: pregătirea cugetelor şi atmosferei pentru idealul unirii tuturor romanilor.

Dacă am încerca să datăm momentul întimplărilor, acesta se situează în primăvara şi vara unui an distanţat cu aproximativ două decenii de virsta copilăriei lui Alexandru Comăneşteanu, aşa cum reiese dintr-o replică a lui Matei Damian, care-i spune într-un episod de la început al cărţii: „cind mâ jucam cu tine acum 20 de ani". Cum părinţii săi se căsătoriseră prin 1868—1869, iar în 1877 el era destul de mărişor ca să poată ieşi în oraş cu tatăl său, la plimbare, înseamnă că putem bine plasa acţiunea *Îndreptărilor* după 1895, dar desigur înainte de 1900, eroul urmînd decisă aibă aproximativ 23—24 ani.

Geografia noului ciclu este, într-o parte a ei, cea cunoscută, de la Comăneşti; decorul se schimbă repede, Eucureştiul apare cu lotul trecător, faptele plaslndu-se în continuare la Roma, apoi la Sibiu, Selişte şi Poiana. Spre deosebire de *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu,* topografia este acum reală în întregime, cu excepţia Comăneştilor. Modelele eroilor centrali sint însă mai greu de reconstituit şi e mai probabil ca menajul Alexandru Comăneşteanu—Mia sâfiepc de-a-ntregul imaginar. Peroraţia părintelui Lupu şi apoi tezele despre specificul populaţiei din diferitele provincii româneşti aparţin, în sensul direct sau *ă rebours.* tot lui Duiliu Zamfirescu. tn genere, în acest roman autorul a imaginat mult. însă la construirea personajelor Zgurea, protopopul, episcopul, a contribuit substanţial cunoştinţa cu un grup de intelectuali arădeni şi sibieni, în popasul transilvănean al scriitorului, din vara anului 1901. „încălătoriaceam făcut astă vară în Transilvania (prin urmare şi la Arad), s-a întimplat să mă găsesc la o masă cu mai mulţi români din partea locului: directorul socieiăţii de credit «Victorias, pare-mi-se d-rul Oncu; locţiitorul de episcop Mangra; secretarul Consistoriului, Goldiş, şi alţi popi şi protopopi" (scrisoare către Titu Maiorescu din 29 apr. / 12 mai 1902). Preocupările lor sînt asemănătoare cu ale personajelor transilvănene din roman („Oamenii aceştia cetesc tot ce se publică la noi") şi, la fel, iau cu pasiune apărarea a tot ce poale reprezenta contribuţie spirituală românească — in discuţia de la Arad, după cum rezultă din scrisoarea menţionată, era sprijinit Slavici împotriva unui articol al lui Duiliu Zamfirescu însuşi (probabil, cel din *Noua revistă română).*

Un model generic pentru părintele Lupu trebuie să admitem că a existat în memoranaiştii condamnaţi şi apoi eliberaţi cu puţin înainte de momentul cînd se plasează aproximativ acţiunea'romanului. Cunoscutul document — *Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria* — fusese hotărît în conferinţele din 1887 şi 1890 şi predat, după mai multe amînări, de o delegaţie compusă din 300 persoane împăratului de la Viena. împăratul n-a primit delegaţia, iar cancelaria sa a trimis *Memorandul* la Budapesta, unde nu s-a luat niciodată în mod oficial act de conţinutul lui — dar cum comitetul românesc 1-a dat publicităţii, membrii acestuia au fost daţi fn judecată şi condamnaţi în 1894 la pedepse între 2 luni şi 5 ani. Graţiaţi de împărat in urma intervenţiilor şi protestelor din mase şi ale unor oficialităţi — între care şi Carol I — memorandiştii au devenit eroi naţionali. Nu e exclus ca figura preotului din roman, cu patriotismul ei dur, inflexibil, să sintetizeze în ea mai multe modele reale dintre luptătorii amintiţi; pe de altă parte, intelectuali transilvăneni persecutaţi, arestaţi, erau numeroşi în epocă, deci modelul poate fi de provenienţă mult mai largă. însă evenimentele legate de *Memorandum,* atit de apropiate, nu se poate să nu fi germinat în roman, în prima sa parte. Aceasta explică viziunea personajului total idilică, atunci cînd e vorba de oamenii din capitală — viziune neconcordantă cu realitatea din Bucureşti — scriitorul îşi închipuia insă că în acest mod privesc şi apreciază transilvănenii capitala ţării. Critica preotului ţinteşte foarte puţin faptele negative şi pe oamenii negativi şi foarte mult pe cei care îi critică pe Aceştia, deci pledoaria lui este pentru o înţelegere prin „îndreptări", fiecare om contribuind în acest chip la idealul naţional. Admiraţia scriitorului pentru părintele Moise Lupu pare totală, însă opiniile acestuia diferă adesea substanţial de ale lui Duiliu Zamfirescu şi anume în probleme de esenţă: aprecierea unora din oamenii politici (D.A. Sturdza, P.P. Carp etc.], a unor instituţii (Ateneul român, Academia, Liga pentru unitatea culturală), a diferitelor publicaţii etc. Pe de altă parte, o serie de idei cu caracter declarat teoretic, din partea finală a cărţii — discuţiile lui Alexandru Comăneşteanu cu Zgurea, cu episcopul sau protopopul — vor figura în articolul lui *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni (Revista idealistă,* 1, tom. iif, 7, 1 sept. 1903), deci avem de-a lace cu o mai directă identificare intre autor şi personaje. Unghiul dc vedere al acestora asupra evenimentelor şi oamenilor este intr-o bună măsură diferit do al transilvănenilor iniţiali — Moise Lupu şi fiica lui — aceştia erau gata să absolve de vină pe bucureşteni, In favoarea unei solidarităţi generale pentru unire; lucru pe care nu-l mai acceptă nofarul, el dezvoltă împotriva corupţiei, politicianismului, o diatribă dc o violenţă egală celor din scrisorile autorului. Trecerea de la o atitudine la alta s-a petrecut tot In cursul pauzei de un an tn elaborarea romanului şi fundamentală pentru această schimbare a fost călătoria lui Duiliu Zamfirescu prin Transilvania. „Ce bine ar fi — îi scrie lui Maiorescu la 10 dec. 1901, deci in plină reluare a lucrului Ia roman — dacă dumnealor (e vorba de mai multe cucoane ale convor-

bjriştilor, n.n.) ar avea simţimintul românesc mai puternic şi Iar aplica în mai multe direcţii. în privinţa asta, călătoria mea prin Transilvania şi Ungaria m-a pus pe gînduri despre atîtea şi atîtea lucruri, ce, reunite, alcătuiesc caracterul nostru naţional." Probabil că în legătură şi cu aceasta sînt în *îndreptări* atîtea critici la adresa femeilor şi vor fi şi mai multe In celălalt roman.

Prilejurile de meditaţie ivite in cursul călătoriei amintite au devenit materie propriu-zisă a cărţii, contribuind şi ele la diferenţa de tonalitate între primele şapte capitole şi următoarele cinci. Spiritul polemic al scriitorului era mult mai viu la sfîrşitul romanului decît la începutul lui, şi anume în privinţa coordonatelor esenţiale din viaţă şi societate; „îndreptările" rîvnite de el întlrziau, ceea ce explică virulenţa şî directă şi subterană a criticii din noul roman. Dar mai tîrziu, în perioada cea mai grea a războiului, după pacea de la Buftea, cind perspectiva împlinirii idealului se îndepărtase din nou pentru o vreme, Duiliu Zamfirescu, întors de curînd la Iaşi, cu disperarea infrîngerii speranţelor, propune drept nume pentru ziarul grupării politice a guvernului Averescu, titlul vechiului său program de întregire a hotarelor ţării şi de prefacere a conştiinţelor; *îndreptarea* (aprilie 1918).

Suplimentul literar săptămînal al acestui ziar, scos cîteva Iun mai tîrziu, avea să fie, de asemenea, *îndreptarea literară.*
Raţiunea acestui gest o explică patetic in articolul *Academia română şi sentimentul naţional,* unde afirmă, între altele: „(îndreptarea» nu este numai un nume de ziar, ci un cuvînt cu înţeles profetic." „De treizeci de ani de cind scriu, adaugă el mai departe, preocuparea mea a fost de a întoarce sufletele românilor către iubirea de propria lor ţară şi către înfăptuirea idealului naţional." „îndreptările" preconizate rămîn, prin urmare, subsumate unui ideal pofitic: „Visez o *Românie Mare* de cînd eram tinăr", încheie el vibranta rn irturisire (*îndreptarea,* 1, 150, 16 oct. 1918).

Variante

p, 427, r. 6 — născuţi în apartamentul de porfir. Comaneşteanu (ed, 1908, 1916).
p. 437, r. 3 — nu sunt trebuincioase (ed. 1908 1916).
p.447,r. 4 - lor. Bărbatul (ed. 1908, 1916).
p. 456, r. 14 — Bre, mare (ed. 1908, 1916).
p. 469, r. 4 — atit de străină, cu o căutătură (ed. 1908, 1916).
p. 473, r. 11 — mirat şi mulţumit de stîngăcia (ed. 1908, I916|.
p. 475, r. 3 — că viaţa ei (ed. 1908, 1916).
p. 476, r. 40 — care am scris-o. Fata (ed. 1908, 1916).
p. 479, r. 37 — venea cu o azalee... (ed. 1908, 1916).
p. 486, r. 7 — nevastă-sa şi peste tot (ed. 1908, 1916).
p, 192, r. 30 — tavan de scînduri, o talpă... (ed. 1908, 1916).
p. 496, r. 5—6 — burtă! — Rogu-le (ed. 1908, 1916).
p. 507, r. 24 — sară peste zid (ed. 1908, 1916).
p. 515, r. 8 — Şi-o suci (ed. 1908, 1916).

p. 518, r. 19 — împotrivire la dorinţele lui (ed. 1908, 1916).
p. 519, r. 25 — muncă. Insemnează-ţi mintea *(Lit. şi artă rom.).*

1 — Scriitorul avea dreptate: rubrica pseudonimelor formate cu ajutorul lut *de la...* este efectiv uriaşă. între cei care semnau în acest fel, în epoca sa, mai cunoscut totuşi era Cincinal Pavelescu — *Dela Mileov* — aparţinind şcoalei lui Al. Macedonaki, ceea ce ar explica asprimea suliţelor lui Duiliu Zamfirescu. G. Ranetti semna şi el adesea cronicile sale satirice cu *Ghiţă deut cooperativă* (adică de la „Berăria cooperativă", vestită bodegă din centrul Bucureştilor, peste drum de Teatrul Naţional, pe strada Cîmpineanu ; deasupra ei s-a aflat redacţia ultimei serii a *Moftului romdn)* sau *Ghiţă Delagambrinus* (berăria <lambrinus era apropiată de cea de mai sus). Desigur nu cu Victor Vlad *dela Marina* se răfuia scriitorul în roman, acesta murise Ia 1896, iar pentru el Maiorescu avusese cuvinte de laudă. Acel „umil de talent" la care pseudonimul „s-a potrivit" este desigur B. Delavrancea.

2 — Motivul pentru care transilvănenii işi botezau copiii cu nume romane era dublu: unul era acesta, declarat aici de scriitor, adică „trebuinţa sufletească de o zilnică amintire a originii lor"; al doilea, menţionat mai departe în roman, era folosirea acelor nume care nu aveau echivalent în nomenclatura maghiară, deci nu puteau fi menţionate în acte, în mod oficial, după „traducerea" în această limbă, aşa cum devenise obligatoriu de la un moment dat. Şi unul şi celălalt dintre motive aveau deci un substrat naţional.

3 — Bunăvoinţa amuzată a familiei Villară pentru grija cu eare Porţia „învirtea frazele ca nu cumva să pătrundă vreo vorbă străină în grai" capătă rolul confirmării unei particularităţi stilistice: scriitorul a urmărit să sugereze prin grupul personajelor din Transilvania (părintele Lupu, fiica lui. iar mai tîrziu notarul Zgurea, protopopul din Sălişte şi ceilalţi), tipul vorbirii locale, cam artificializată prin efectele cuvintului latinizat. Totuşi, elementele prin care el sugerează aceste caracteristici lingvistice sînt foarte reduse: un număr de expresii cu caracter mai specific (dragă domnule, mă rog, d-apoi, particula *că* introducînd replici noi), cîteva cuvinte cu iz mai popular, local şi un număr de pronunţii — din care, la tipărire, cele mai multe n-au fost respectate de editori — cum s-a văzut in scrisoarea către N. Petraşcu din 25 apr. / 8 mai 1902. (Veii noU asupra volumului de faţă.)

Vorbirea prea dialectală, acel conglomerat de reziduuri latinizante, cu traducţii sau adaptări forţate din maghiară şi germană, este dezaprobată de scriitor, care, în partea a doua a romanului, o va ironiza şi direct şi indirect, iar în articolele din presă o va condamna cu vehemenţă. In orice caz, în roman el n-o introduce decit o singură dată, şi atunci sub forma unei mostre de deformare a limbii.

4 — *Propaganda* (colegiul *De propaganda ţide),* numele strălucitei şcoli confesionale din Roma, fondată în 1622 de papa Grigore al XV-lea, pentru pregătirea misionarilor catolici trimişi în toată lumea cu scopul propagării credinţei (de unde şi numele). Aici indeo-

sebi au rost admişi şi tineri români, după înfăptuirea „unirii" tu Roma a unei părţi din biserica ortodoxă din Transilvania (1698 şi 1700]. Micu-CIain, Şincai, Petru Maior şi alţii au studiat la *Propaganda'* devenind, ca şi personajul lui Duiliu Zamfirescu mai tîrziu, nu fanai tici misionari catolici, ci militanţi activi ai spiritualităţii naţionale româneşti.

5 — Termenul *Ligă* indică asociaţia culturală creată la Bucureşti, în 1891, sub numele „Liga pentru unitatea culturală a românilor" (sau „tuturorromânilor"), cu un comitet foarte larg, dar avînd printre sprijinitori mulţi factori guvernamentali şi chiar pe rege, care nu putea să nu dorească lărgirea hotarelor ţării pe al cărei tron se afla.

Constituirea „Ligii" în acel an nu e independentă de formarea comitetului transilvănean pentru „Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria" (1887 şi 1890), care, depus după tergiversări curţii de la Viena, în mai 1893, a constituit obiectul vestitului proces de trei săptămîni, din mai 1894.

„Liga" activa îndeosebi prin conferinţcşi articole de presă, insă da şi asistenţă organelor de publicitate din Transilvania, aparent numai în probleme culturale, practic în cele politice, fn scurt timp ea a avut secţiuni în toate judeţele ţării; în 1896 şi-a înfiinţat un organ propriu de presă, săplăminal, *Liga romană.* Perioada celei mai vii activităţi a asociaţiei este tocmai aceasta, cînd se petrec şi faptele din romanul *îndreptări.* „Liga" avea să continue decenii la rînd, datorită lui N. lorga, care a preluat conducerea ei curînd după 1900, schimbîndu-i numele în „Liga culturală".

înainte de 1900, însă, ea era un domeniu dc activitate nu numai pentru patrioţi-şi oameni serioşi, dar şi punctul dc atracţie al unor doamne dornice de popularitate ieftină, care găseau aici un, teren fertil şi un prilej de trecere a timpului. Maica Smara (poetă, atunci în vîrsta de 40 de ani) era una din protagonistele acţiunii pentru Transilvania, călătoria ei în Italia — făcută cam în perioada cînd îşi plaseaiâ Duiliu Zamlireseu acţiunea romanului — cu discursurile prin gări despre latinitatea românilor etc, au banalizat îndestul scopurile — totuşi înalte — ale asociaţiei, astfel încît scriitorul ironizează „Liga" şi pe cei ce participă la ea.

Nu e exclus ca numele dat în roman prinţesei Smaranda Dudescu şi pronunţarea lui uşor ridicolă, Smasmi, să fie prilejuite chiar de. Maica Smara (Smaranda Gheorghiu).

6 — De data aceasta se pare că e vizată chiar asociaţia care scosese revista *Literatură şi artă română* — unde avea să se publice *îndreptări* — asociaţie constituită în 1895, sub denumirea „Cercul amicilor literaturii şî artei române", din care făcea parte şi scriitorul.

Perioada a cunoscut un mare număr de societăţi de acest fel, care îşi propuneau patronarea literaturii şi artelor, şi — cu toată ineficienta practică în acest domeniu, unde se încerca atragerea iniţiativei private in locul celei de stat, absente — nu puţine publicaţii literare au putut fi scoase numai în acest chip. Al. Maeedonslti u apelat adesea Ia astfel de mijloace pentru aşi putea tipări revistele. Duiliu Zamfirescu ironizează însă cu dreptate parada guralivă care.

înlocuia faptele concrete. Dc altfel, nici Caragiale nu cruţase demagogia care prindea aici tot mai mult teren şi pamfletul său *O conferinţă* (1909) este o dovadă. La celebra sa S.P.M.D.R. (Societatea pentru protecţia muzelor daco-romane) viceprezidentă este madam Parigoridi, o făptură care aduce mult cu prinţesa Smasmi.

7 — „Sunt ce sunt şi nu mă pot schimba", aceste cuvinte aleAnnei se referă, ca o scuză, la dialogul anterior, in cursul căruia ea, ca grecoaică, ironizase patriotismul tînărului Comaneşteanu, spiritul său de solidaritate cu transilvănenii. Această pornire cam zeflemistă a Annei fusese violent combătută încă de vijeliosul Milescu *(Jn război),* dar trecerea anilor, vreo douăzeci, nu atenuaseră înstrăinarea ei de poporul român, de care era totuşi legată prin mama ei, Golească..

Va fi unul din motivele îndepărtării tot mai accentuate de dînsa a tînărului patriot, căruia ea îi va lace, ceva mai departe în roman, o excesivă demonstraţie despre originea ei nobilă greacă, uitînd-o cu totul pe cea românească.

8 — Ironia rea a Annei e la adresa lui Alexandru Comaneşteanu, coborîtor din răzeşi ridicaţi mai de curînd la boierie, pe cîtă vreme familia ei, va pretinde ea, avea înaintaşi între împăraţii bizantini şi era veche deaproape un mileniu. Săgeata Annei va viza şi pe prinţesa Smaranda Dudescu, care, deşi cu o obîrşie mai veche decît a tînărului, nici ea nu se compara, totuşi, cu spiţa foştilor împăraţi de la Bizanţ.

9 — *Imperiul roman de orient* avea capitala la Constantinopol, spre deosebire de cel de „occident" cu reşedinţa Ia Roma. Separaţia se făcuse la 395, Ia moartea lui Teodoric cel Mare (379—395), între cei doi fii ai săi, Honorius şi Arcadius.

10 — Vasile al Il-lea cel mare a fost unul din cei mai importanţi împăraţi ai Imperiului roman de răsărit (957—1025); el a încheiat acţiunea de cucerire a Peninsulei balcanice, supunînd pe bulgari. Ascendenţa bizantină a Annei trebuie privită cu rezervă, dar în perioada respectivă Duiliu Ztmfirescu însuşi era preocupat de propria genealogie, pe care o cobora din Lascarizi, familie cu reprezentanţi pe tronul imperiului bizantin cu capitala la Niceia în sec. XIII. O polemică în acest sens va avea loc In 1909, cu prilejul discursului *Poporanismul in literatură.*

11 — Paleologii şi Cantacuzineslii dăduseră şi ei împăraţi imperiului roman de răsărit; ultimul dintre ei, mort chiar în lupta caro a dus la căderea Constantinopolulul (1453), era un Paleolog (Constantin al XI-lea, zis Dragassos), de unde marea faimă a acestei familii, socotită apoi secole de-arindui drept moştenitoarea de drept a tronului Bizanţului.

Răspunsul Iui Alexandru Comaneşteanu e însă tot ironic, căci Paleologii şi Cantacuzineslii sînt ulteriori cu cîteva secole lui Vasile al II ba.

12 — Ictinos şi Callicrates — arhitecţi greci, sec. V î.e.n., au construit împreună Parthenonul, templul zeiţei Pallas-Athena, de pe Acropolea Atenei.

13 — In ocupaţiile succesive care au trecut peste Atena — veneţiană, turcă, engleză — au fost răpite numeroase comori de artă antică şi duse in toată lumea, iar altele distruse, împuţinînd astfel mărturiile gloriei de odinioară a cetăţii.

14 - încă la 313, împăratul Constantin cel Mare (274-337) a acordat creştinilor din întregul imperiu roman libertatea cultului prin „edictul de la Milan". Transformarea templelor pâgîne în biserici creştine a fost una din cele mai mari acţiuni care au urmat.

15 — Ohrida fusese centrul politic şi, desigur, religios al Bulgariei In timpul ţarului Samuil (977—1014); cetatea avea o fortăreaţă puternică — unde se puteau bine adăposti legendarele averi atribuite curţii împărăteşti — ultima înainte de căderea statului bulgar sub turci, care au jefuit cu sălbăticie frumosul oraş (1014).

16 — Panagkia, supranumele grecesc al fecioarei Maria, In traducere liberă: preasfinta-, cuvîntul a devenit cu timpul un adevărat nume propriu.

17 — Achaia, regiunea Greciei de la nordul Peloponezului (patria legendarului Achile) a devenit o provincie a imperiului latin de răsărit în sec. XIII.

18 — Expunerea Annei este, in fond, nu o explozie de şovinism, ci o lecţie de sentiment naţional, dincolo de vicisitudinile istoriei. Un paralelism cu situaţia românilor, aflaţi şi ei in acel timp, dacă nu „rătăciţi prin lume", ca elinii din demonstraţia Annei, în orice cai separaţi fiii de alţii, datorită împrejurărilor politice. Eroina lui Duiliu Zamfirescu rosteşte deci o seamă de adevăruri, pe care scriitorul le doreşte însuşite de tînărul ofiţer şi, fireşte, de cititori. Alexandru Comăneşteanu simte trezindu-se In el mindria ongii.ii şi rasei lui, conştiinţa vechimii acestora şi, dacă nu-i replică Annei cu brutalitatea de care e clar ispitit, aceasta e numai din delicateţe superioară faţă cu o femeie. I-o şi sugerează direct, cind îi spune: „Adesea mi se face milă de dumneata. Iţi trăieşti viaţa In gînd, în loc de a o trăi In trai". El, Alexandru Comăneşteanu, e pregătit de scriitor pentru « misiune mare: „Am nevoie (de el, n.n.) mai tirziu, cînd va merge sâ Tăscoale Transilvania" (scrisoare către Titu Maiorescu din 15/23 dec. 1905) şi atitudinile sale, cum e cea de mai sus, sugerează întrucîtva acest rol viitor.

19 — E în fond o atitudine patriotică la tinărul Comăneşteanu «ie a-şi simţi legături adinei cu ţara, şi In sfere diferite de aceea •a superficialitaţilor şi adversităţilor constatate în societatea «ontemporană. Este exact poziţia lui Duiliu Zamfirescu din scrisoarea către Maiorescu (23 apr. / 6 mai 1901), chiar pe cînd scria la roman: „Eu însă sunt ahlial de pămintul noslru românesc, de căldura lui, de chipurile oamenilor săi, pină chiar şi de mitocănia acestora cînd se pretind subţiri".

20 — Participarea lui Alexandru Comăneşteanu în „Ligă" şi îa Comitetele patriotice îi solicitau deci nu numai timp, ci şi bani, care se cheltuiau pentru asistenţa celor veniţi din Transilvania la Bucureşti, dar şi pentru ajutorarea într-ascuns a tipăriturilor, mişcărilor de' pe teritoriul Transilvaniei, a celor arestaţi — pentru a putea plăti avocaţii — sau a articolelor de protest în presa occidentală etc. Se explică astJel mai bine o afirmaţie a Annei: „In calitatea d-tale de june boier român vrei să joci rolul de protector al literelor şi fraţilor ghe ghincolo?..." De asemenea „congresele patriotice urgente", cu care Jl tachinează Anna, cereau ele însele contribuţii băneşti. E interesant numai cum Duiliu Zamfirescu sugerează că ar fi existat o categorie de boieri, patrioţi dar nepricepuţi în afaceri, care puteau sărăci datorită acestor contribuţii; ciudăţeniei acestei judecăţi trebuie să-i adăugăm însă admiraţia scriitorului pentru categoria respectivă.

21 — Nu este de loc clar la ce se referă generalul Viliară când II numeşte pe Alexandru Comăneşteanu,.junele noslru soţia l-democrat"; activitatea Iui nu părea să se lege de mişcarea socialistă, ea era patriotică în genere şi cel mult se încadra în diferitele comitete culturale de sprijinire a mişcării naţionale din Transilvania, aşa cum va rezulta numaidecît, din aluzia la reintemeierea Sarmisegetuzei. Să tip numai o exagerare glumeaţă a vorbăreţului general, sau scriitorul avusese o clipă intenţia să-şi apropie eroul de orientările de stingă?

22 — Duiliu Zamfirescu caracterizase de mult, într-o scrisoare către Titu Maiorescu, o anumită tendinţă zeflemistă, pe care o constatase la români, „un scepticism curios, spune el, cu o ironic cam trivială, bon enfant şi fără rezistenţă, spanac (cum îl numesc d-lor) in toată puterea cuvîntului". Acest scepticism, continuă el, este „împrumutat de la rasele străine", intrucît românului îi este specific „un fond de naivitate", o candoare care dă frumuseţe şi puritate, avînt şi sinceritate tuturor pornirilor şi întreprinderilor, chiar atunci cînd nu sint, prin ele însele, pure şi candide.

Ideea acestui „fond de naivitate" trebuie să fi încolţit de mult in sufletul scriitorului, de vreme ce-o aflăm încă între primele însemnări din ciclul Măsura dreaptă a vieţii, notate îndată după sosirea de la Roma şi necunoscute pînă acum. „O caracteristică în straiele de sus ale societăţii româneşti este lipsa totală de naivitate sufletească, scrie Zamîirescu, in cea de-a XIV-a însemnare — după caligrafie dalînd de prin 1889—1890. Lucru comun tuturor popoarelor de viţă latină, şi mai comun încă colonielor greceşti. Această mare calitate se întîlneşte numai la popoarele noi, în special la germani şi la ruşi şi, din fericire, şi la poporul nostru. Ceea ce face că societatea românească e foarte banală, iar poporul foarte original". O lectură atentă a paragrafului descoperă cel puţin citeva contradicţii, sau numai confuzii: cum poate fi calitate pentru un popor ceea ce dă banalitate unei societăţi? Scriitorul considera oare „stratele de sus ale societăţii

româneşU" drept alcătuite numai din străini? Cîtuşi de puţin, căci Milescu si Mihai Comaneşteanu din romanul anterior Ie aparţineau şi ei dovedeau un asemenea „fond de naivitate", care a'stat la baza eroismului lor, cu toate rătăcirile lor anterioare, cu toată fanfaronada unuia şi uşurătatea celuilalt în viaţa intimă. Matei Damian, mama sa, unchiul său, Saşa făceau parte din aceeaşi categorie. în noul roman, părintele Lupu, Porţia, Alexandru Comaneşteanu fixează alte imagini „naive" in sensul numit de scriitor, adică pure. „Fondul de naivitate — continuă el — e exploatat de şarlatani cu mult succes, şi pe el se reaiămâ reputaţiile lalse, in politică, in literatură, in tot. Scepticismul şi ironia, dimpotrivă, par a voi sâ dărlme tot ce e serios" (scrisoare din 2 /14 mai 1897]. Din aceşti sceptici şi ironici fac parte generalul Villară şi soţia sa, lor le opun o Duiliu Zamfirescu candoarea, puri, tatea celorlalte trei personaje, iar, în acest început al romanului, *in,* deosebi pe aceea a părintelui Lupu. Ceea ce e important de subliniat" e că, deşi contrazişi atit de absolut de către preotul ardelean, deşi oarecum dezavuaţi in roman, generalul şi Anna au parte de un credit special, deşi aici nedeclarat, din partea autorului, care oscilează, după cum rezultă din corespondenţa sa şi din cîteva articole, între „scepticism" şi „naivitate" (în sensurile date de el însuşi).

încă o dată e de reţinut că scriitorul e numai paiţial exprimat do aceia din eroii săi, care par a-i comunica punctele de vedere intime; în acelaşi timp; chiar cei ironizaţi în roman reprezintă, măcar în parte, propriile sale convingeri. Duiliu Zamfirescu experimenta această curioasă dedublare încă în *Lydda. Scrisori romane* şi o făcea în continuare în acest nou roman *îndreptări.*

23 — Memoria o trădează adesea pe Anna, cit priveşte literatura — începutul versului eminescian e într-altfel:

...Iară noi? Noi, epigonii?

Părintele Lupu nu va fi, desigur, de acord cu sensul acestui vers, deci cu al întregii poezii, în virtutea aceleiaşi poziţii fundamentale: oricît de rău ar fi politicianismul romanesc, oricît'ă pervertire ar fi în viaţa publică de dincoace de munţi — *dincolo,* zice el, totul e înzecit. „Pentru o întîmplare păcătoasă de Ia noi — spune el — vă dau zece de acolo", adică din Transilvania, aflată sub dominaţie străină.

Am văzut însă că opinia reală a scriitorului despre fapte şi oameni «ste exact opusă eroului său şi, dimpotrivă, aidoma celei a lui Eminescu din *Epigonii.* Părintele Lupii e admirat de Duiliu Zamfirescu pentru idealismul său în materie politică, ceea ce nu implică şi acordul faţă de convingerile personajului, aşa cum se va vedea numaidecit, In discursul său următor.

24 — Prima parte a discursului părintelui Moise, Lupu este o surprinzătoare pledoarie în favoarea unor teze, în care scriitorul insuşi nu credea, dar caro apar in roman drept crezul său profund. Personajul fiind eminamente pozitiv, spusele sale dobîndesc aparenţa opiniilor scriitorului însuşi. In realitate, Duiliu Zamfirescu [ace într-O'mare măsură şi polemică vie cu el însuşi, dar aceasta rezultă numai dacă punem faţă în faţă textul romanului cu scrisorile proprii trimise Jui Maiorescu şi Iui N. Petraşcu, sau cu cîteva pagini publicistice

ale sale, cum sînt *Romanul şi limba română* sau *Literatura romanească şi scriitorii transilvăneni (Revista idealistă),* scrise într-o perioadă destul de apropiată de romanul *îndreptări.* Cu toată ironia cu care înconjoară autorul spusele Annei şi ale generalului Villară, acestea reproduc mai exact propriile puncte de vedere ale lui Duiliu Zamfirescu decit înflăcăratul discurs al preotului ardelean. O declară.scriitorul însuşi lui N. Petraşcu: „Iată însă că d-ta hotărăşti că prin gura popii nu vorbeşte popa, ci vorbesc eu. De fapt, te înşeli: omul pus acolo există în realitate, şi nu în pielea unui singur individ, ci in foarte mulţiromâni transilvăneni... Dacă d-la recunoşti o valoare romanului meu — care nu uita că.se cheamă *îndreptări* — eu mă socotesc fericit că intre alte schimbări ceas dori să aduc curiosului nostru suflet românesc, ar fi şi aceea de a nu mai calomnia, de a nu mai despreţui tot cc răsare şi se distinge în viaţa publică a, ţării" (scrisoare din 8/21 iun. 1902). Moralistul dovedea brusc in roman conştiinţa unei înalte meniri a literaturii. în slujba căreia îşi călca eroic pe inimă, călăuzit de idealul mare al unirii tuturor româjiilor — dar în scrisori particulare îşi declara neadeziunea faţă de oamenii slăviţi în literatura sa. Astfel, iu scrisoarea menţionată, către N, Petraşcu, se spune ritos: „Cît au trăit Catargiu şî AL Lahovary. toată lumea i-a tratat de hoţi, i-a calomniat, ia injuriat surugieşte; cît a trăit Brătianu asemenea. Acuma, că sînt morţi, au devenit martir» şi oameni de geniu, In realitate n-au fost nici una nici alta — afară poate dc Brătianu care, în momentul războiului, a avut o inspiraţie genială."

Mai explicit in aprecierea *intimă* a oamenilor politici priviţi cu exaltare de părintele Moise Lupu în *roman,* e Duiliu Zamlireseu în scrisorile către T. Maiorescu: „Despre politica făcută de alţii sunt dezgustat", declara el la 10 dec. 1901. Tot atunci caracteriza astfel situaţia în domeniul literaturii: „Cine se scoală mai de dimineaţa, are dreptul, în ţara lui vodă, să hotărască despre meritul şi soarta scriitorilor, impunînd acestora tăcere, sub cuvînt că ei au vorbit. Simţiminlul de dreptate se răscoală cind vezi neputincioşii poniifîcînd, orbii vorbind de lumină şi surzii de armonic." Dar, spre deosebire de aceste cuvinte sincere, indignate, in roman părintele Moise-se entuziasmează în faţa aceloraşi fenomene şi manifestări, declarînd ferm: „Aveţi instituţii culturale foarte interesante, aveţi o literatură şi mai interesantă; le cunoaşteţi?" — o întreabă el patetic pe Anna. Pentru acelaşi părinte Moise, „d-nii Sturdza şi Carp sunt două adevărate caractere, cel dinţii prin patriotismul său ridicat la cea mai. înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieţii sale; cel de al doilea prin claritatea şi înălţimea ideilor, prin farmecul persoanei şi al graiului său, prin aceeaşi viaţă exemplară ca şi cel dinţii." Iar în scrisoarea către Maiorescu din 6/19 dec. 1903, deci cîteva luni după apariţia romanului în revistă, iată un alt portret al lui D.A. Sturdza: „Deasupra tutulor planează personalitatea cea mai extravagantă ce s-a văzut vreodată; un reman născut boier, cu instincte de ţîrcovnic, făţarnic, inzestrat d" natură cu o încăpăţînare de măgar, neavînd nimic din ca lităţile şi cusururile rasei, fără nici un fel de talent, orator prost, scriitor infam, dambialîu inainte de vreme, rezistind numai cu o jumătate a sistemului nervos, vindicativ, crud şi

mai presus de orice antiestetic în toate actele morale şi materiale ale vieţii." Iar despre Carp, înşirînd In aceeaşi scrisoare o serie de samavolnicii ale lui D.A. Sturdza, spune următoarele: „Dacă dl. Carp vede toate acestea şi totuşi se simte mai aproape de Sturdza decit de conservatori e o nenorocire." Cu variante de ton şi de expresie, şi alţi bărbaţi pomeniţi admirativ în roman de patriotul transilvănean sint evaluaţi cu un ochi acid atunci cînd scriitorul îşi spune deschis propriile impresii, dar sînt idolatrizaţi cind vorbeşte părintele Lupu. Chiar faţă de Maiorescu, cel mai admirat în roman de către preotul ardelean, publicistica scriitorului şi scrisorile sale intime sînt cu mult mai severe, adesea necruţătoare. Articolul din *Noua revistă română,* apărut in 1901, e o mostră; dar, mai apropiat şi mai elocvent, prin adresa directă, ostentativă, este exemplul conţinut chiar în scrisoarea din 10 dec. 1901. Cînd Duiliu Zamfirescu se referă Iacei care au dreptul „în ţara lui vodă sâ hotărască despre meritul şi soarta scriitorilor, impunîndacestora tăcere, sub cuvînt că ei au vorbit", e lesne de văzut direcţia atacului: la Junimea era lege ca autorul sâ nu aibă dreptul de a-şi explica sau apăra lucrarea, de vreme ce el o *vorbit anume prin opera sa.* In totul, aşadar, părintele Lupu este purtătorul de cuvînt al unor puncte de vedere care nu coincideau, ba chiar erau opuse opiniilor scriitorului despre persoanele si fenomenele social-culturale abordate.

Este aceasta o falsificare? E romanul dovada unei disimulări? Ci tuşi do puţin! Consecvent programului enunţat In prefaţaşi in paragrafele anterioare, scriitorul propune prin gura eroului său exemple de comportament civic, patriotic, de simţ naţional, construind o imagine *ideală* a unor oameni şi a unor fapte, un deziderat — nu o realitate — cu nădejdea că cei vizaţi vor trage concluzii pozitive şi vor străbate drumul „îndreptărilor" enunţate în titlul romanului. Acesta devine deci expresia unui crez de reforme sociale şi politice obţinute prin convicţie şi dojana, de fapt expresia unei dcsăvîrşite, surprinzătoare autoiluzionări. Scriitorul dădea încă una din dovezile totalei sale lipso de spirit practic în materie politică si, de la distanţă, construia încă unul din tablourile idiliee, nerealiste,'dar reprezentînd nu mai puţin credinţa sa fermă că înnoiri şi îmbunătăţiri trebuie obţinute, întrucit „niciodată ţara românească n-a trecut printr-o criză morală mai curioasă, in care toate acţiunile ce formează etica unui popor să fie nesocotite sau răsturnate ca acum."

Retorul transilvănean nu face distincţie între liberali şi conservatori, acordîndu-le tuturor deopotrivă aureola unui patriotism şi a unei înţelepciuni „mai presus de orice îndoială". Dar, dacă despre Marghiloman, Take lonescu, Nicolae Kilipescu şi alţi conservatori părerile scriitorului sînt, în general, favorabile şi in scrisori — faţă de liberali, cu toată recunoaşterea meritelor lor personale, opinia sa «ste necruţătoare: „Ds la 1876 încoace partidul liberal începe a se constitui în partid burghez şi, sub farmecul personal al lui Brătiann, se formează sindicatul economico-polîtic, care are drept scop îmbogăţirea discuiţilor prin toate mijloacele, conruperea şi dezagregarea partidului conservator, decăderea adevărată a caracterelor. De atunci încoace apar institute financiare care sunt coterii politice, milionari mitocani, muieri ţi fete de parveniţi ce-şi schimbă religia ca să pară civilizate; de atunci ies la iveală nulităţi pomădate, avocaţi fără scrupul şi fără talent, cari umplu provinciile şi de acolo vin la centru să umple parlamentul, tripourile şi saloanele."

Taiiloul construit de scriitor este vrednic de bolgiile infernului, explicind alarma sa sinceră şi dorinţa de a întreprinde o operă de purificare — „îndreptări"! — deocamdată pe calea literaturii, urmîud ca el însuşi să încerce curînd să pună umărul la o redresare morală, cum va spune, cît în glumă cît în serios: „Cred însă că nu e departe ziua tn care să pot trimite stăpînirei expresia dezgustului meu de mutrele ce o reprezintă, şi atunci o să viu in ţară să îndreptez lumea cu umărul" (scrisoare din 15/28 dec. 1905). Pentru o astfel de activitate voia să-şi pregătească pe fiul său mai mare — „îl pregătesc pentru politică de pe acum (avea 10 anii, n.n.) şi, dacă voi trăi, voi să-1 arunc inlumecuoputere iniţială mai mare decîtaceeapecaream avut-o eu la început" (scrisoare către Titu Maiorescu din 6/19 dec. 1903) — ca să devină un „om politic... care... să Înţeleagă rarmecul ţării şi demnitatea de a fi român" (scrisoare către Titu Maiorescu din 5/18 apr. 1904) — adică un program identic cu al părintelui Lupu, dar obţinut nu prin exemple frumoase, ca în cuvintarea personajului din roman, ci prin educarea spiritului în luptă.

Alexandru Comaneşteanu era deocamdată numai schiţa incertă a ceea ce ar fi trebuit să fie, în concepţia scriitorului, omul activ visat de părintele Lupu.

26 — Portretul acesta făcut lui Maiorescu este o reluare foarte apropiată a unuia din scrisoarea către Mihail Dragomirescu, trimisă cu vreun an mai înainte, cu prilejul alcătuirii volumului aniversar în cinstea criticului, la împlinirea a 60 de ani, unde Duiliu Zamfirescu participa cu poemul-elogiu intitulat *Fragment* (vezi nota la această poezie, în volumul prim al acestei ediţii).

27 — Ca şi în alte chestiuni abordate în discursul său, părintele Lupu nu exprimă aici punctele de vedere ale autorului, sau în orice eaz nu in întregime. Un an şi ceva după apariţia romanului, Dailiu Zamfirescu îşi comunica foarte mari rezerve cu privire la raportul între dinastia Hohenzollern, respectiv Carol 1, şi poporul român. Apreciind in termeni moderaţi, într-o scrisoare către Maiorescu, „întreaga noastră dezvoltare politică de la 66 încoace" şi „evoluţiunea personalităţii regelui", el se oprea pe larg asupra celor „două defecte- (ale regeluij n.n.| care au trebuit să rănească pe orice român cu sufletul" la locul lui: a) dispreţul pentru trecutul nostru; b) catolicismul" (scrisoare din 6/19 dec. 1903). Analiza consecinţelor acestor „două defecte" îi prilejuieşte cîteva aprecieri remarcabile din care rezultă rezerva sa faţă de rolul dinastiei în trecut şi In anii respectivi.

28 — încă mai vizibilă depărtare a părintelui Lupu de punctele de vedere proprii ale lui Duiliu Zamfirescu; a afirma că, după 1866, „trebuia mai intii dărîmat tot", iar apoi „trebuia reconstruit tot", fie şi „luind de la ţăran forma colibei sale", înseamnă a ataca poziţiile conservatoare în însăşi baza lor, în re priveşte accentul pus pe

restructurarea integrală social-politică, şi pe ţăran — nu şi pe boierime! Insă pentru Duiliu Zamfirescu era clar că Maiorescu. nu reprezenta o astfel de poziţie şi nici el însuşi nu socotea că evoluţia societăţii româneşti a decurs astfel.

29 — „Şandramilele latino-blasiane" e o formulă mult prea dură din-partea scriitorului, pentru a denumi exagerările latinizante ale succesorilor şcoalei ardelene, in ce priveşte limba. E îndoielnic, de altfel, ea un transilvănean autentic să fi fost un atît de înverşunat adversar al bătrînilor luptători dc la Blaj. Excesul scriitorului decurge din marea admiraţie proprie pentru Maiorescu, ne care i-o atribuie eroului său. Nu e mai puţin adevărat că articolul criticului, pe care îl are în vedere personajul — *Limba română în jurnalele din Austria* (1868) — are exact violenţa expresiei utilizate şi în roman şi, cu.toată justeţea lui de principiu, el nu s-a bucurat de adeziunea egală a tuturor oamenilor de cultură, chiar apropiaţi de poziţiile junimiste. Eminescu, de exemplu, a fost rezervat şi, chiar mai mult, în opoziţie cu limbajul dur al criticului, într-o problemă unde se cerea un tact deosebit, date fiind condiţiile luptei naţionale duse de transilvăneni. Nici Maiorescu, nici eroul lui Duiliu Zamfirescu nu ţin seama tocmai de acest lucru. „Şandramalele" în chestiune erau mai multe gazete de peste munţi, între care *Gazeta Transilvaniei, Albina,.Telegraful român, Federaţiunea, Transilvania, Concordia, Familia, Foaia pentru minte, inimă şi literatură* — dar in cea mai mare parte ele nu apăreau la Blaj, deci erau socotite drept partisane sau reprezentante ale curentului'„latinist-blâjan" („blasian" spune personajul, ironizîndi).

30 — Formula denumeşte o altă direcţie critică a lui Maiorescu, reprezentată de cele două articole alo sale din'l873 : *Beţia de cuvinte in Revista contimporană* (cu subtitlul: *Studiu de patologie literară)* şi *Răspunsurile Revistei contimporane* (subintitulat: *Al doilea studiu de patologie literară)* — în care erau denunţaţi însă nu numai „frantuziţii", cum afirmă personajul, ci şi toţi adepţii stilului pletoric, diluţiei verbale, excesului de erudiţie, cilărilor nccontrolale, referinţelor arbitrare ele.

31 — Ar fi exagerat să sc atribuie lui Maiorescu „luarea <u asalt a întregii lumi româneşti", aşa cum spune părintele Lupu, la care numai focul peroraţiei explică exagerările şîamplificările. Opinia lui Duiliu Zamfirescu în aceste chestiuni este tot plină de admiraţie, dar Întemeiată pe realităţi, fără locvacitatea de tribună a personajului din roman. In orice caz, însă, definirea în acest chip, metodic, a fronturilor de luptă maioresciene, este una din contribuţiile valoroase ale scriitoruluilaconturarea personalităţii criticului. Ea aredestule surse în scrierile apărute cu puţin înainte, cu prilejul aniversării acestuia, la împlinirea a 60 de ani, dar nu puţine opinii sînt datorite observaţiilor personale ale scriitorului. Şi totuşi, chiar acum, începe marele asalt antimaiorescian al lui Duiliu Zamfirescu, continuat metodic pînă în 1911!

32 — In organizarea Junimii rolul lui Maiorescu este, desigur, esenţial, dar nu trebuie diminuaţi ceilalţi fondatori, în special I\P. Carp^-Vasile Pogor, Th. Rosetti, I. Negruzzi. Purtat însă de oratoria sa — In care,- de astă dată, îl simţim din plin pe Duiliu Zamfirescu însuşi — părintele Lupu exagerează, reducînd totul din Junimea şi din cultura română la Maiorescu. Pentru necesităţile literare ale romanului lucrul poate fi explicabil; ca adevăr istoric el este susceptibil'de corectări, care, departe de a umbri figura lui Maiorescu, dimpotrivă, o detaşează pe un fond de personalităţi marcante, nu într-un mare gol intelectual, cum lasă oratorul să se înţeleagă, în patetica sa alocuţiune.

33 – Referirea e la studiul lui Maiorescu *Asupra, poeziei populare* (1867).

34 —Eminescu, istoricul A.D. Xenopol (1874-1920) şi gazetarul Oeorge Panu (1848—1910) au fost în adevăr beneficiarii unoc liurse de studii. Ultimii doi au valorificat la maximum stipendiile acordate de junimişti — Xenopol luînd două doctorate, în drept şi in filozofie, la Berlin, Panu de asemenea luîndu-şi doctoratul în drept la Bruxelles. Ambii, în perioada apariţiei romanului, erau depărtaţi dc junimişti, deci rememorarea vechilor burse are din nou rolul unei delicate dojane — în vederea unei „îndreptări"!

35 — încă in prima perioadă a Junimii s-a pus problema ortografiei, poziţiile fundamentale adoptate de publicaţie fiind în acest domeniu ale „fonetiştilor" şi nu ale „etimologiştilor" (în majoritate latinizanţi). Junimea şi Maiorescu s-au situat de partea fonetiştilor — „să scriem cum vorbim" — determinînd activ curentul de opinie în această direcţie. întregul volum al doilea al *Criticelor* este consacrat acestei probleme şi conţine, în primele sale patru mari capitole, lucrarea lui Maiorescu din 1866, *Despre scrierea limbei române.* Aplicate în principala revistă literară românească a timpului, care se bucura de colaborarea celor mai importante figuri virslnice şi tinere ale literaturii din epocă, încep lud cu Negruzzi şi Alecsandri, şi continuind cu Erninescu, Creangă, Caragiale, Slavici etc, principiile lingvistice ale Junimii au devenit preponderente asupra latiniştilor şi tuturor etimologiştilor.

36 — Maiorescu nu era un orator in sensul obişnuit al cuvintului, adică elocinţa sa nu era de tribună, cum va fi a lui Delavrancca.de exemplu, sau a lui Take Ionescu („gură-de-aur"). Maiorescu impresiona auditoriul printr-o excepţională capacitate de argumentaţie, prin tr-o arhitectură desăvîrşită, cuvin ţările sale erau adevărate cursuri, pledoariile erau lecţii de nivel înalt, el nu subjuga publicul şi nu-l captiva ci îl convingea. Patos, gesticulaţie, punere înscena — nimic din toate acestea la el, ci putere de convingere adevărată.

Nu e mai puţin adevărat că, ulterior, direcţiile activităţii sale oratorice, semnalate dc preotul transilvănean — universitatea, tribuna parlamentului, incinta tribunalului — au sprijinit fiecare şi au alimentat faima celorlalte. Oratoria primă a criticului s-a dezvoltat în cadrul cursurilor universitare şi ca avocat pledant; de păstrat s-au păstrat însă *Discursurile parlamentare!*

37 — Care să fie tei doi urmaşi ai lui Maiorescu la Ministerul Invăţămîntului Public (pe atunci: al cultelor) la fel de buni ca el? Unul e probabil Vasile Conta; celalalt trebuie ales dintre Gh. Chiţii, V. Alexandrescu-Urechiâ şi P.S. Aurelian, to(i trei cu un stagiu mai îndelungat In guvern. Cum primul era mort la scrierea romanelor, c de presupus că „îndreptările" sperate nu se refereau la el, ci la ceilalţi doi şi mai ales la ultimul, căci V. Alexandrescu-Urechiă era in acel moment ca si în afara vieţii publice. Avea să si moară în noiembrie 1901.

38 – La 9 ian. 1874, cind avea 34 de ani, Maiorescu a devenit prima oară ministru, în cabinetul Lascăr Catargiu, ocupînd departamentul cultelor. La remanierea din 30 ian. 1876 în locul său a venit P.P. Carp, lot junimist, Înlocuit şi el după numai două luni şi citeva zile.

Intre „necazurile" acestei perioade, la care face aluzie părintele Lupu, a fost şi procesul din 1876, în urma căruia criticul a fost scos din învăţămint, pentru o lungă perioadă, dar mai ales un vot de blam în senat pentru „călcarea legii instrucţiunii" care a atras demisia Iui Maiorescu şî a întregului cabinet ministerial. O serie de atacuri au urmat în parlament, toate acestea contribuind enorm la formarea grupării junimiste, distincte de partidul conservator.

39 — Părintele Lupu nu ştia, şi probabil câ Iui Duiliu Zamfirescu însuşi îi era necunoscut faptul că „seninătatea sufletească" aer itteului era grav tulburată in acel timp de necazurile politice şi de cele familiale, care-1 duceau pînă la a nota în jurnalul său următoarele la 1/13 martie 1876, o lună după ieşirea din minister: „Sînt aşa de iritat încît am dureri de inimă de această rănire sufletească (neînţelegeri cu soţia, n.n.) şi probabil din cauza supraîncordării politice, nu mai pot păstra vechea răbdare." Ii treceau prin minte „tot felul de gînduri", între care şi „uneori chiar să-mi iau viaţa".

40 – Replica, in formularea ei succintă şi dură, mai mult exclamativă, defineşte însă exact leza junimistă a „formelor fără fond". Pusă In gura generalului, nu a soţiei sale, ea apare drept o flecăreală, un rezultat al zeflemelei, al „scepticismului Tals", de care acuză preotul pe bucureşteni.

41 – Noua peroraţie a preotului, in apărarea instituţiilor, practicilor, relaţiilor atit de criticate de Junimea şi Maiorescu, in lupta lor contra „formelor fără fond'", lungul discurs care combate teza evoluţiei lente în favoarea trecerii printr-o „epocă de salturi", indispensabilă — spune părintele Lupu — la popoarele tinere, vine In conflict cu întreaga ideologie junimistă. Oncît n-ar vorbi aici scriitorul prin gura eroilor săi, totuşi replicile celorlalţi sînt atît de firave, de mîntuială, mai mult şicanâri care provoacă torentele de argumentaţie ale transilvăneanului, încît acestea apar drept propria concepţie a lui Duiliu Zamfirescu. Este, de altfel, incă o dată explicabil ae cc romanul nu a fost dat la *Convorbiri literare* — pentru a nu sili „bătrina revistă a «Junimii»" sâ adăpostească în paginile ei opinii atit de iconoclastc faţă de teoria care-i adusese nu puţină faimă cu ani în urmă.

42 – Oricum, şi Duiliu Zamfirescu însuşi se numără printre aceştia, căci nici el nu şi-a cruţat săgeţile împ'otrivaAcademiei. Dar referirea e mai ales la A. Vlahuţă, Caragiale, Macedonski. recunoscuţi ca adversari declaraţi ai Academiei— din care nu făceau parte – şi a căror polemică îndîrjise un număr de membri, iar aceştia se opuneau sistematic primirii lor acolo. O „îndreptare" în ambele tabere e sugerată şi aici de scriitor.

43 – Este versul inaugural al celei do-a doua satire antijunimiste *u* lui Hasdeu, *La nai,* trimisă *Convorbirilor literare* sub semnătura P.A. Calescu (Păcălescu!) şi publicata de redacţie, care n-a observat la timp farsa. „Unde e putred mărul?" — trebuiau sâ întrebe cititorii, o dată cu ultimul vers al păcălelii („E putred, putred mărul din sîmbure la noi!"); Hasdeu ii avertiza numaidecit In *Revista literară si ştiinţifică,* îndrumindu-i să citească acrostihul, care dădea răspunsul: La *Comvrbiri literare!*

44 – Foarte semnificativă replica vorbitorului aici: Duiliu Zamfirescu condamna şi el reprezentaţiile teatrale străine, date în dauna celor româneşti, chestiune care va lua proporţii ample în 1906, cînd aşa-numita „mişcare de la 13 martie", avînd pe N. lorga în frunte, va scoate studenţimea bucureşteană în stradă pentru a împiedica societatea „Obolul", formata de doamne din protipendadă, să joace nişte piese în limba franceză la Teatrul Naţional. După cum se vede, nu e o simplă manifestare naţionalistă, cum s-a spus adesea, ci o problemă de spirit patriotic, dc apărare a patrimoniuluişi valorilor naţionale in faţa ofensivei snobismului şi cosmopolitismului. Părintele Lupu o va declara ritos mai departe în cuvîntarea sa.

45 – Este vorba dc artistul *Grigore Manoletscu* (1857—1892), primul interpret român de scamă al lui Hamlet, rol realizat după zece ani de studiu şi pregătire asiduă. Scriitorul l-a elogiat adesea în articolele sale anterioare.

46 — *Ştefan Iulian,* artisteomie, stins şi el destul de tinăr (1853—-1892).

47 – De o mare faimă se bucurau in acei ani actriţa Agatha Dirseseu, — care juca pe scenele din Austria şî Germania, dar era invitată în toată Europa şi in America — şi cintăreaţa de operă Darclee (Hariclia Hartulari), primită cu un excepţional entuziasm în Italia; desigur, mai ales la aceasta din urmă se referă părintele Lupu, care, ca transilvănean, era cu ochii aţintiţi spre Roma. Asupra împrejurărilor de aici era mai informat scriitorul însuşi, aflat în continuare in capitala peninsulei. începea de asemenea să-şi cîştige faimă Stan Golestan, tot cîntăreţ de operă.

48 _ Duiliu Zamlireseu însuşi lus-sse inlre criticii societăţii .. Ueneul român", cu ţoale că ţinuse mai demult citeva conferinţe în cadrul ei şî fusese prieten şi colaborator alredactorilor revistei scoase

de respectiva societate. Animozitatea sa decurgea din rezervele față de președintele ateneiștilor, G. Esarcu, fost o vreme ministru de externe și apoi șelul său de legație la Roma, intr-un moment greu, acela al presiunilor făcute asupra scriitorului, de a-l transforma în agent guvernamental, mai întîi pe lîngă familia Văcăreștilor și apoi pe lîngă regina Elisabeta, la Veneția, cu prilejul căsătoriei ratate între principele moștenitor Ferdinand și Elena Văcărescu (1891)- Esarcu e pictat foarte acid de scriitor In scrisorile Către Maiorescu. In satira *Către Cleobul,* la „Ateneul român" se referă versurile:

Sub ciuperca răsărită pe ruina unui circ
Bion și cu logografii să-mi dezvolte astfel gustul

Rion puțind fi Esarcu. iar „logografii" numind pe ateneiști și pe conferențiarii „Ateneului",

49 — Față de Enescu, scriitorul a avut o prețuire excepțională, remarcînd talentul lui și asistînd cii entuziasm, ori de cîte ori a avut prilejul, la concertele lui. In 1906—1908, ca secretar la externe, l-a sprijinit in multe manifestări peste hotare.

50 — Pentru regina Elisabeta avea prețuire și preotul dar și Duiliu Zamfirescu se aflase în cîteva rînduri de partea ei, de pildă în chestiunile legate de „drama de la Veneția", exilul ei venețian, pentru oă sprijinise, în 1891, proiectul de căsătorie între Ferdinand și Elena Văcărescu.

51— E cel puțin ciudată formularea scriitorului! Anna nu putea fi „aproape de capătul vieții", de vreme ce, la începutul romanului *In război,* ea abia trecuse de douăzeci de ani, iar de atunci pînă în momentul cînd au loc intîmplările noului roman au trecut, cum spune scriitorul însuși, doar alți douăzeci — deci avea in jurul a palruzeti de ani. Departe de a considera această virstă drept „capătul vieții", ea îi apărea scriitorului însuși drept o maturitate deplină, plină de un farmec nou, în locul celui de pînă atunci; în cel mai râu caz, el măsura faptul că, la patruzeci de ani, „mai mult dc jumătatea vieții s-a dus" (scrisoare către Titu Maiorescu 'lin 30 oct. /11 nov. 1893) — dar atit. adică în nici un caz nu împărtășea funebra formulă din roman.

O explicație în sensul celor puse de scriitor în gura eroinei există totuși: el nu stabilea o cronologic exactă între un roman și celălalt, astfel că orice socoteală a trecerii timpului trebuie făcută pentru fiecare roman in parte, nu raportată exact la ciclul întreg.

52 — *Munții Albani* sînt în Lațiu, în apropierea Romei. Duiliu Zamfirescu a păstrat priveliștii montane a acestei regiuni o amintire mereu vie. O găsim adesea în opera sa: palatele împărătești, acum ruinate, ale Romei i se părea că privesc cu ferestrele lor oarbe spre munții Albani (scrisoare către Titu Maiorescu din 27 apr. 18M1; „partea Inimoasa a Romei, contururile munților Albani, priveliștea de la Pincio sau de la San PîetroinMontoriose încălzeau înfanlazie..-" (idem din *2* martie 1892) ; schița *O scenă antică* dă o patetică descriere a aceleiași priveliști. Sînt elementele care vor popula și tablourile oferite de p?isaj celor doi eroi ai romanului.

53 — *Vilta Aldobrandini* il impresionase de mult și pe scriitor care i-a dedicat, cu zece ani înainte de roman, un frumos sonet.

54 - *Turla lui Nerone* este numele popular al unei frumoase construcții în apropiere de piața Magnanapoli și de Via Nazzionale, adică in plin centrul Romei, clădită la începutul sec. al XlII-Iea, reconstituindu-se un edificiu vechi. Legenda afirmă câ, din vîrful acestui turn, împăratul Neron (54—68) a privit incendiul Romei — dezlănțuit, se spune, chiar de el — cîntînd cîteva versuri proprii despre arderea Troiei.

55 — *Coliseul* era un uriaș amfiteatru roman, în plin centrul Romei, început de împăratul Vespasian, în 72, și terminal de urmașul său, Titus, în anul 80. Se mai numea *amfiteatrul Flavio,* cei doi împarați făcînd parte din familia Flavia. Putea adăposti 80.000 spectatorî. Avea formă de elipsă, cu diametrul mare de 187, iar cel mic de 152 metri. Emoția celor doi eroi care-1 vizitează e datorată nu numai dimensiunilor și singurătății, ci mai ales conștiinței scriitorului că de acest măreț edificiu se leagă cele mai multe evenimente din istoria Romei, ulterioară construcției lui, amfiteatrul fiind considerat apoi, secole de-a rîndul, drept simbolul cetății și al existenței ei. In secolul VIII, un bard popular (II venerabile Beda] cînta astfel: „Finche stară il Golosseo, stara Roma; quando cadra il Colosseo, cadra anche Roma, ma quando cadra Roma, cadra anche il mondo" („Cît timp va dura Coloseul va dura Roma ; cînd se va prăbuși Coloseul, se va prăbuși Roma, dar cînd se va prăbuși Roma, se va prăbuși și lumea").

De aceea și călătoria celor doi vizitatori prin Roma începe de la celebrul amfiteatru „cel dintîi monument pe care voia să-1 vadă fata."

56 — Comaneșteanu nu putea avea conștiința de „viitor erou", cum fi numește romanul — de altfel, nimic din ce gîndește și face el acum nu îndreptățește o atare denumire; formula îi aparține deci scriitorului, care-i rezerva un asemenea rol în viitoarele sale lucrări. Intr-oscrisoare de pesle cîțiva ani către- Maiorescu (4 iul. 1906) îl desemnează cu cuvintele: „un erou, care, în romanul viitor sâ ia Transilvania".

57 — *Pineio,* cea mai frumoasă și mai elegantă grădină a Romei, construită de Valadier, la începutul sec. al XlX-lea, de pe a cărei terasă se deschide una din cele mai cuprinzătoare priveliști, spre catedrala Sf. Petru și spre Vatican.

58 – Itinerariul prinRomaal lui Alexandru Comaneșteanu și al Miei urmează, probabil, pe cel al lui Du iliu Zamfirescu — din 1888 — care insă, atunci cind ajunsese în cetatea eternă, știa că avea in fața sa un răgaz de luni și ani întregi ca s-o viziteze, pe cită vreme tei doi nu puteau să rămînă mai mult de cîteva săplămini. Cum la Coliseu n-au rămas decît un ceas sau două, ar fi fost firesc să meargă în aceeași zi și Ia forul lui Traian, aflat foarte aproape de marele amfiteatru. Dacă n-au făcut-o e pentru că ei voiau sâ dea vizitei la vechea coloană

semnificaţia pelerinajului suprem, de aceea romanul nu mai prezintă, practic, şi alte locuri văzute la Roma de tinerii căsătoriţi. Ceea ce mai urmează, inainte de plecarea lor spre ţară, e numai clarificarea subtilă a relaţiilor dintre ei.

Piazza di Spania, menţionată şi ea în acest itinerar, e situată in centrul Romei, era în apropiere de punctul unde locuia în acea vreme scriitorul; plimbarea celor doi tineri se desfăşoară deci nu numai în locurile celebre ale Romei — de altfel ei vizitează prea puţine din vechile monumente şi ruine — ci şi pe ruta străbătută zilnic de Duiliu Zamfirescu însuşi, în drumurilesale deacasă la legaţie.

De Ia Coliseu la Forul Imperial — cum mai era numit Forul lui Traian — duce Via dei Fori Imperiali, pe unde au venit cu trăsura eroii romanului. Construit în amintirea victoriei asupra lui Decebal şi a cuceririi Daciei, de către arhitectul Apollodor din Damasc (creatorul podului peste Dunăre de la Severin, forul fusese conceput in aşa fel, încît să întreacă în frumuseţe şi măreţie toate celelalte pieţe asemănătoare, şi a şi devenit cel mai important .sistem monumental al Romei antice. Ansamblul era alcătuit din două biblioteci, o bazilică, un templu, o uriaşă statuie ecvestră a împăratului, unarc de triumf şi celebra Columnă, singura păstrată pînă azi întreagă. „Coloanele frlnte şi întinse la pămînt", pe care Je văd vizitatorii, *sînt* resturile vechilor construcţii; astăzi ele sînt ridicate Ia verticală, dar pe peluza din jur se află semănate numeroase pietre, păstrate din monumentele de altădată ale forului, care — după cum spune legenda — I-a făcut pe împăratul Constantin cel Marc să exclame: „ Mi-ar fi cu neputinţă să fac unul la fel: singurul lucru pe care m-aş fncumeta să-1 încerc oarecum asemănător ar fi calul."

Coloana — „columna noastră", cum îi zice Mia — e clădită din 19 blocuri de marmoră albă, sculptate într-o lungă spirală, cu scene din luptele romanilor cu dacii, monografie sintetică, în imagini, a unei pagini de istorie, document unic al vieţii şi înfăţişării concrete a dacilor. Baza coloanei — în roman: „cubul" — era de asemenea d.- marmoră, iar in vîrful ei arhiteetul aşezase statuia lui Trăiau.

59 — Biserica Sfinţii Apostoli, reconstruită în 1702 de arhitectul C. Fontana, pe locul uneia din sec. al Vl-lea, are in porticul ei, în stînga, *stela funerară* a lui Giovanni Volpato, iar în dreapta *o acvilă imperială* (despre care vorbeşte Mia), aflată iniţial, împreună cu o a doua, tot in Forul lui Traian.

60 — Pe Via Condotti, la nr. 61, se afla şi locuinţa romană a poetului, în Palazzo Caffarelli.

61 – Duiliu Zamfirescu vizitase Transilvania în iulie 1902, oprindu-se însă abia la sfîrşitul călătoriei tn Comitatul Sibiului, pe unde au loc înlimplările romanului de aci încolo, dar iniţial în ţinutul Aradului „anume prin podgoriile de la Cuvin şi Ghioroc, pe Ia Panliş şi Măghirat" (scrisoare către Titu Maiorescu din 29 apr. /12 mai 19021. Această călătorie avusese loc după ce scrisese jumătatea Intîia din *Îndreptări* — lucrurile care se petrec aici nu slnt în totul imaginate de scriitor. Locurile acestea le văiuse însă mai inainte, adesea, din goana trenului, în drumurile din sau spre Italia.

62 – Mică demonstraţie amabil-ironică la adresa vorbirii cu prea multe ardelenisme, formaţii hibride, neologisme de provenienţă franceză, latinizate artificial (a exopera, subşternere) şi etimologisme puro tpraxăl. lată cum ar suna fraza In românească, netedă: „Şi astfel se *grăbeşte* încă şi astăzi aprobarea *hotăririlor,- te obţine acordul* ministerelor, se *corectează* exemplarul pentru *înfăţişare* la majestatea sa; iar *împuterniciţii* pot *astfel întregi cercetarea* lor în această *privinţă,* parte in *praciivă,* parte In teoria " Transilvănenii Moise Lupu şi Mia nu vorbeau aşa, ci ocoleau un astfel de vocabular; rudele lor sibiene, socotite de autor ca aparţinînd poporului, vor tace la fel, pe cîtă vreme diformările sînt atribuite de el funcţionărimii sau intelectualităţii lipsite de spirit critic.

Duiliu Zamfirescu Işi pusese Incă de mai inainte problema acestui grai şi, lutr-o scrisoare către Maiorescu, din 13/25 iun. 1898, pe cind terminase romanul *în război,* Işi expunea sumar punctul de vedere In problema unor excese „ardeloniste", asupra cărora avea sâ revină explicit în articolul *Romanul şi limba română* şi mai ales în *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni.* Deocamdată, în mmţionata scrisoare, el era cu totul rezervat faţă de părerea favorabilă a criticului, privind capacitatea dialectului bănăţean de a putea exprima literar o acţiune întinsă, mai cu seamă a tunei cînd se urmăreşte să se obţină „rezultatul colectiv al românismului", adică o limbă românească unitară, pe tot teritoriul locuit de români. „Noi trebuie să lăsăm urmaşilor o limbă în care sâ se mişte liberi, limba vie a graiului nostru, fără expresiuni moarte, împrumutate din cronicari, fără curiozităţi dialectale" — spune scriitorul, cu o dreptate relativă, căci prezenţa echilibrată a unei vorbiri cu elemente cronicâreşti — nu neapărat moarte — sau dialectale, nu dăunează limbii operelor literare, ci îi sporeşte capacitatea de sugestie. Creangă o dovedise, la fel va faceSadoveanu, o făcea Slavici, cu care Duiliu Zamfirescu nu era insă de acord, şi din păcate toată teoria sa, nu lipsită de o anumită justeţe de principiu, e dominată de un subtext polemic pătimaş, împotriva autorului *Morii cu noroc,* ceea ce-l duce la exclusivism si aparentă lipsă de nuanţare. „Negreşit că noi suntem mai banali decll fraţii de dincolo in graiul nostru — adaugă scriitorul. Bar tocmai banalitatea aceasta este dovadă de o absolută comună înţelegere Intre toţi românii din regat şi din ea va ieşi, printr-un procedeu de eliminare, limba clasică a românilor." Chestiunea aceasta va face obiectul unor interesante observaţii şi analize In articolele amintite — prea pătimaşe, din păcate, sub aerul lor de generalitate — şi, într-o măsură. In *Lydda. Scrisori romane,* la care scriitorul lucra în perioada cînd scria rlndurile de mai sus.

63 – „Buba românilor de peste munţi", cum spune Mia despre biserica unită, consta In faptul că amestecul de ortodoxism şi catolicism al acestui grup r.pnfeiiona) făcea mai lesnicioasă influenţa oficialităţii maghiare (catolică] decît in rlndurile celor râmaşi ta ortodoxie. Existenţa unor deosebiri de religie în rlndurile românilor făcea ca şi anlivităţile culturale, şi cu atit mai mult întreţinerea unei acţiuni politice naţionale, să fie intr-o măsură sttnjenile-

64 — Legătura „vieţii naţionale" cu biserica era mai puternică ia ortodocşii transilvăneni, întrucit constituia unul din factorii unificatori cu românii din Muntenia şi Moldova. Biserica unită, reprezenta şi ea un astfel de factor cu substrat politic naţional, cu toată apropierea ei de poziţiile catolicismului oficial. Incit, întărind biserica ortodoxa şi cea unită în Transilvania, însemna implicit adoptarea unei atitudini politice, integrarea în mişcarea naţională de eliberare de sub dominaţia străină şi pentru revenirea la'România.

65 — Mia se referă la rolul cărturarilor transilvăneni de felul lu t Gheorghe Lazâr, Simion Bârnuţiu, Aug. Treboniu Laurian, loan Maiorescu, veniţi la Bucureşti şi laşi şi participind aici la mişcarea culturală. Dar afirmaţia eroinei este desigur exagerată cind susţine că numai datorită transilvănenilor s-a înlăturat 1 imba grecească din Muntenia şi Moldova şi s-a introdus cea românească, intrucit mişcarea naţională din aceste provincii era — încă de secole — în plin avfnt, iar limba comună dobîndea teren încă de mult în domeniul culturii. Mia porneşte mai ales de la extinderea pe care a luat ii în princ ipateie române unite curentul latinist, datorită unora din corifeii Şcolii ardelene refugiaţi dincoace de munţi, în faţa valului de persecuţii la care erau supuşi. Cuvintele ei trebuie deci privite în latura lor simbolică, nu ca un adevăr istoric integral,

66 — Nepotrivire evidentă: aici oamenii „strîngeai: maldărul de pe cimp", adică recolta, dar uu poate fi mai tîrziu de 1 sau 2 apnlie, de vreme ce eroii plecau din Italia spre Sibiu in martie. Inadvertenţa este datorată, desigur, pauzei dc un an in scrierea romanului, ajuns la jumătate (vezi şi nota generală asupra romanului *îndreptări).*

6" — Prezenţa bustului lui I.C. Brătianu avea în casa protopopului român din Sălişte o semnificaţie naţională şi cituşi de puţin sensul unei aderenţe politice. Brătianu fusese şi el unul din promotorii politicii de sprijinire a mişcării naţionale din Transilvania.

68 — *Ciocoii vechi şi noi* — nu *Boieri şi ciocoi,* aceasta e â lui Alecsandrî.

69 — Primele versuri din poezia lui N. Nicoleanu *O victimă,* invocate de scriitor şi în poezia omagială închinată lui Maiorescu în febr. 1900. Dar personajele modifică puţin textul original, dovadă că scriitorul il reproducea din memorie. Nicoleanu spune:

Albă ca ochii negri şi dulce ca o fee,
Un cap blondin de inger pe umeri *de femeie.*

Repetarea, de care se va vorbi numaidecît, a cuvîntului *blond,* e deci numai în conştiinţa autorului, căci Nicoleanu spune în primul vers *albă,* nu blondă, rezervlndu-şi epitetul pentru al doilea.

70 — Prima strofă din poezia *Vara la ţară* a lui AI. Depărăţeanu.

71 — Mihai Viteazul n-a avut clară conştiinţa, atribuită de scriitor, a unităţii naţionale a românilor, deşi practic a înfăptuit unirea.

72 — „Teoria" care urmează, declarată de autor ca apărtinind notaruluiZgurea e, dedata aceasta, In întregimea sa proprie. O îulil-

nim tale-quale în articolul din *Revista idealistă,* la UD an după apariţia romanului în *Literatură şi artă română;* formulările sînt uneori atît de apropiate intre ele, încît este clar că un text II parafrazează pe celălalt, nu numai în ce priveşte ideaţia, dar şi in expresie. Cum nu e de crezut că un articol şi-ar fi luat paragrafe întregi din roman, ba încă din dialoguri, rămâne să admitem că, măcar în parte, articolul fusese scris sau înaintea romanului, sau in spat iul anilor 1900—1901, cînd are loc lunga întrerupere în scris, mărturisită lui Maiorescu la 23 apr. / 6 mai acel an, în aceşti termeni: „Eu am rămas cu romanul meu la jumătate. E un an de cînd sufăr de ameţeli şi doctorii mi-au interzis orice fel de lucrare mai lungă" — deci şi continuarea romanului.'

Ideea eă oltenii şi transilvănenii reprezintă direct descendenţa latină, şi anume venită chiar de Ia Roma, o găsim în articolul amintit, la Începutul cap. II; acolo e explicată mult mai clar ideea deosebirii între lipul „brun" şi cel „blond", pe care o sugerează in roman Alexandru Comăneşteanu drept „teorie nouă". „Oamenii bruni trec drept inferiori", şi de aici, spune el, consecinţa lipsei de „putere inventivă", incapacitatea de a da artişti şi poeţi. Duiliu Zamfirescu sc consideră pe sine moldovean, ca şi eroul său, aşa încît, ţinînd seama de subiectivitatea sa cunoscută, nu putem erede că s-ar fi impăcaf cu ideea apartenenţei sale la o grupare „inferioară"; precizarea din articol rezolvă lucrurile: transilvănenii şi oltenii, spune el aici, „sunt şi unii şi alţii superiori moldovenilor în organizarea vieţii practice, dar le sunt inferiori in atributele vieţii ideale." Scriitorul îşi declarase el însuşi, de atîtea ori, o dezarmantă nepricepere în „organizarea vieţii practice", incit din tot jocul de superiorităţi şi inferiorităţi, expus in roman şi articol. înţelegem că el se înscrie cu satisfacţie pe sine intre cei caracterizaţi de „atributele vieţii ideale", pe cită vreme Slavici, Coşbuc, oricît de latini — „romani de la Roma, crescuţi în munţii Carpaţi" — rămineau destinaţi superiorităţii in treburile practice, într-ale politicii, nu într-ale artei şi poezieil

E «îel puţin ciudată această naivitate a scriitorului, teza sa este evident artificială, ea avea să-i aducă in curînd mari adversităţi, la apariţia romanului, apoi a articolului din *Revista idealistă* şi, in sfîrşit, în 1909, cu prilejul discursului *Poporanismul în literatură.* impregnat de toate ideile amintite, duse de data aceasta la limita lor extremă şi afirmate cu o încredinţare vrednică numai de un artist.

Un paralelism de teze şi formulări intre articol şi roman, in replici aparţinînd cînd notarului Zgurea, cind lui Alexandru Comăneşteanu. iar uneori prezente chiar in relatări ale autorului însuşi, poate fi urmărit, întărind de fiecare dată presupunerea că romanul le preia dintr-o primă elaborare a articolului. Astfel e deosebirea făcută d> Zgurea Intre Mihai Viteazul şi Ştefan cel Mare, de asemenea ampla expunere a lui Comăneşteanu despre tipurile „brachicefale" şi „dolicocefale", sau cea a notarului despre geniul creator, apoi constatările şi descrierile patetice făcute de scriitor ciobanilor în satul Poiana^ afirmaţiile lui Comăneşteanu despre lipsa artiştilor plastici la romani şi spiritul lor dc imitaţie în poezie faţă de greci ele. E interesant însă că, în articol ca şi în roman, nu se conchide cu fermitate despre dolicocefalia dacilor şi a slavilor, dar scriitorul e mîndni „că mocanii dîn Vrancea şi de pe Ceahlău, moldovenii de prin văi şi de pc şesuri

sunt in parte blonti („in parte"!, n.n.); că nu au spiritul întreprinderilor comerciale...; că în Vraneea şi pe Ceahlău e leagănul poeţiei poporane româneşti..." etc. etc.

Mai interesant e că, într-o scrisoare către Maiorescu, din perioada cind ultimele capitole ale romanului apăreau tn *Literatură şi artă romană,* este răsturnată întreaga teorie despre contemplativitatea şi fineţea moldovenilor, în schimb are loc o anumită apropiere de spiritul „practic" al transilvănenilor — in care scriitorul viza mai ales pe Slavici. Deducţiile stabilite din perspectiva polemicii cu Slavici sufăr în scrisoarea aceasta o dezminţire categorică şi dau teoriei lui Duiliu Zamfirescu un aer de totală aproximaţie, care, de fapt, salvează şi articolul şi părţile respective ale romanului de la caducitate, tocmai înscriindu-le între metaforele poetice, nu intre lucrările ştiinţifice propriu-zise. Va fi, într-un fel, cazul unora din tezele etnografiei teoretice a Iui Blaga de mai tîrziu.

„Curios e articolul lui Slavici din numărul din urmă al convorbirilor — îşi începe el scrisoarea — curios şi nelogic în tălmăcirile firei lui Eminescu — dar attt de interesant, încît parcă de mult nu amcetit o proză românească mai emoţionantă. E un accent de since; ritate ce străbate şi deşteaptă în conştiinţă răsunetul unor adevăruri pierdute.

Slavici e pentru mine, de mai mult timp, o enigmă, în toată complexitatea lui sufletească, dar mai ales în felul lui literar de a fi" [; crisoare din 29 apr. / 12 mai 1902).

Ceea ce-i reproşează scriitorul lui Slavici, în construirea tipurilor sale de ţărani, este „nota molcomă, aiurită", adică poetică, notă care n-ar sta „In moravurile poporului românesc, cind el, poporul, e pus în ac)june", adică atunci cind devine eroul literaturii.

Pornind de la premisa că esenţa sufletului românesc este „forma vagă a dorului", scriitorul e mîhnit că prozatorii noştri — între care se situează şi pe sine — „am creat pînă acum tipuri de români derivate din aceasta notă colectivă aprioristică", şi nu reprezentări ale unei ipostaze active a românului, părerea programatică fiind câ „a venit, vremea să lăsăm dulcegăriile artificiale ale ţăranilor amorezaţi şi blegi, şi să facem oameni vii în literatură, dacă se poate români voinici şi cinstiţi, dacă nu viţioşi sau sceptici, dar vii, cu voinţă şi muşchi."

Luat în înţeles absolut, deziderat ul îngustează sfera de investigaţie a literaturii şi scoate dincolo de graniţele acesteia, de pildă, aproape toată populaţia rurală a povestirilor lui Sadoveanu. Privit Insă din perspectiva *scopului* avut în vedere de scriitor, acela al realizării idealului naţional, căruia ii o închinat romanul, cerinţa e legitimă şi justifică tipul sau tipurile cu care Duiliu Zamfirescu voia „să ia Transilvania", pe care Ie pregătea pentru mari acte eroice. Exttnzînd, putem deduce că „îndreptările" urmărite în această direcţie ţinteau la transformarea întregii societăţi româneşti In sensul unor voinţe active, gata pentru lupta In slujba unui ideal înalt.

73 — E vizat mai ales Coşbuc, trecut în adevăr din Ardeal la Bucureşti; St.O. losif făcuse la fel, ca şi Harie Chendi şi, desigur, ca şi Slavici. Pe Goga nu-1 avea in vedere Duiliu Zamfireicu, acesta

abia acum îşi începea cariera poetică. In *Revista idealistă* va fi mult mai dur şi mai precis la adresa lui Chendi şi Coşbuc. Pe acesta din urmă îl va numi „poetul eroic în timp de pace al cronicarilor", iar pe primul îl va acuza că a părăsit Ardealul pentru a veni la Bucureşti „să se înscrie într-o bisericuţă literară, de unde primeşte inspiraţii". Scriitorul îşi exprima dezacordul cu cei care, abandonînd — cum spunea el — lupta dusă Ia faţa locului pentru idealul naţional şi trecînd peste munţi, i se înfăţişau „sub forma atît de antipatică şi de falsă a profesoraşilor de gimnaziu, a poeţilor de gazele, a criticilor de gaşcă." Scriitorul e, desigur, în bună măsură nedrept, fiindcă cei vizaţi do el nu-şi părăsiseră şi idealul o dată cu plecarea din ţinuturile natale, dimpotrivă, ei au dat o operă literară ce slujea — ca şi a lui Duiliu Zamfirescu — acelaşi scop naţional şi social.

Dar în roman el pune în gura fruntaşilor săteşti din Seliştea cuvinte, ca acestea-, „Gindul il avem noi neadormit, şi lâră dînşii (e vorba de idealul naţional şi de rolul poeţilor, n.n.); iar cît despre faptele mari, ne-ar trebui mai întîi bărbaţi care să le facă şi apoi cimpoieri care sa le cînte." Din astfel de afirmaţii vor rezulta peste un an şi mai bine tezele din *RevUta idealistă.*

74 – Deosebirile între cele două tipuri umane, le găsim aidoma in *Revista idealistă,* însoţite chiar de precizarea: „am mai expus aceleaşi păreri fundamentale" — ceea ce o o trimitere clară la romanul *îndreptări.*

75 – Iată aceeaşi teză în formularea din *Revista idealistă;* „Ceea ce mai e frapant în poporul român de peste munţi este îndemănarea în ale comerţului, priceperea trebilor, învîrtirea a tot felul de afaceri, alergînd lumea, prin ţara noastră, prin Rusia, şi mai departe, şi revenind pururea la obîrşie (cum fac şi oltenii]."

IM — Costobocii locuiau în nordul Moldovei şi în partea ei răsăriteană, dar autorul îi plasează chiar către centrul Daciei ca şi pe *carpi* (carpodacii, carpienii]şi *teurişti,* cu toate că şi aceştia erau situaţi mai spre nord şi răsărit.

77 — *Appius Claudiits Ceacus,* patrician roman cu o strălucită carieră politică, in sec. IV—III i.e.n. (consul, tribun, censor, dictator]. Mare organizator al vieţii interne a cetăţii, a construit celebra Via Appia (351—310 î.e.n.j. La bătrîneţe a'orbit — de-aci porecla Ceacus (lat.; caecus = orb).

78 — *Gineas* (mort prin 277 i.e.n.], sfetnic apropia! şi demnitar al regelui Pîrrus al II-lea al Epirului, a fost trimisul acestuia la Roma pentru a propune pacea, în urma victoriei obţinute de el la Heraclea (280 î.e.n.) dar dezastruoasă pentru el. Pledoaria solului, strălucită, ţinută în senat, a rămas zadarnică, romanii dîndu-şi seama de sensul si cauzele intervenţiei.

79 – „Un al treilea semn caracteristic al poporului român de/ peste munţi este puterea cu care se înmulţeşte şi se întinde în paguba

saşilor şî chiar a ungurilor" - scria Duiliu Zamfirescu in *Revisia idealistă.* Extensiunea aceasta era înţeleasa nu numai în sensul creşterii demografice, dar şi a capacităţii economice, prin cumpărarea pămînturilor nobililor ce se ruinau, prin achiziţionarea unor întreprinderi industriale şi comerciale etc. „Astra" (Asociaţiunoa transilvană pentru literatura şi cultura poporului român), fondată în 1861, avea între scopurile ei, nemărturisite, şi pe acela al sprijinirii iniţiativelor de felul celor notate de scriitor în acest punct al romanului: obţinerea de contribuţii populare pentru plata nenumăratelor amenzi aplicate ziariştilor români sau altor oameni de cultură, cumpărarea de către obştii a unor terenuri scoase in vînzare de proprietarii străini etc. In aceste direcţii participarea „Ligii", amintită în roman, era netăgăduită şi explică necesitatea contribuţiilor băneşti ale unor oameni ca Alexandru Comaneşteanu.

80 – Formulare pripită, ducind la o eroare de informaţie istorică : Mihai Viteazul n-a fost „ucis de bathoreşti" ci de imperialii aflaţi in slujba curţii do la Viena şi trimişi de aceasta împotriva „bathoreşlilor", recte a lui Bathory Zsigmond, care a fost înfrint de ostile unite ale Iui Mihai şi ale generalului Basta la Gorâsiău

Simbolul dorit de scriitor prin tabloul voievodului-boier şi cele ale iobagilor ţărani e astfel întrucîtva zdruncinat, de vreme ce numai ultimii sînt victimele grofilor, nu şi primul. Totuşi, şi unul şi ceilalţi au murit în luptele pentru libertatea naţională şi socială a aceleiaşi Transilvanii, către care ţinteşte sensul romanului *Îndreptări.*

81 - Altă eroare de informaţie, datorită conTuziei pe care o face scriitorul intre Radu al III-lea cel Frumos — frate cu viteazul Vlad Ţepeş şi domnitor în Muntenia între 1462 şi 1474, dar reprezentînd politica turcească, deci duşman al politicii naţionale a lui Ştefan cel Mare, izgonit chiar dc pe tron dc acesta - şi alţi voievozi cu numele Radu: fie paşnicul Radu al IV-lea cel Mare (1495-1508), fie Radu al Vl-lea de la AFutmţi (1522-1529). Mai curînd el se referă la acesta din urmă, om (Jirte ambiţios, bătăios, ca şi Vlad Ţepes si Mihai Viteazul, ducind nu mai puţin de 2J de lupte în scurta sa domnie de vreo şapte ori întreruptă.

82 – „Liga" nu era omorîtă, cum afirmă vajnicul luptător din selişte, însă, datorită sforăriei politice şi mai ales invadării ei de către patriotarzi, doamne Iară altă ocupaţie etc, prestigiul ei primise lovituri serioase; diferite grupări politice căutau să o folosească pentru a-şi spori clientela, abătînd în felul acesta „Liga" de la obiectivele iniţiale, care urmăreau unitatea tuturor românilor. In această fază -.Liga" a început să constituie un obiect de satiră pentru Caragiale. şi pentru un public mai larg, aşa cum vedem că se Sntîmpîă cu generalul şi cu Anna la începutul romanului, cînd rîd de agitaţia prinţesei Smaranda Dudescu, care descoperise brusc ~ în străinătate unde se născuse, crescuseşi prin urmare vorbea „limbile străine mai bine decit propria sa limbă" — „că este română şi română neaoşă, de neam mare, şi se puse a vorbi numai româneşte, a se ocupa de Ligă,

a da serate literare..." In măsura In care o ironizează, în aceeaşi măsură o şi aprobă, apreciind „îndreptarea" ei — Urzic, totuşi o „îndrept tare" — ceea ce însă nu admite şi intransigentul Zgurea, care ar dori acţiuni solide, răsunătoare, cu rezultate vizibile şi fără compromisuri.

83 — Supărarea notarului în privinţa multora din cei ce traversaseră munţii e cît se poate de justificată — nu rare au fost cazurile cînd refugiaţi transilvăneni, o dată ajunşi la Bucureşti, părăseau impulsurile prime de luptă pentru eliberarea provinciei lor, dăruindu-se cu totul luptei politice între partide. Firesc, potenţialul lor de luptă pentru idealul naţional scădea sau dispărea, spre supărarea celor rămaşi în posturile de onoare din Transilvania.

84 – Opiniile notarului despre activitatea politică de la Bucureşti, despre partide şi atitudinea lor în problema Transilvaniei sînt, după cum se vede, mult diferite de ale părintelui Lupu, expuse la începutul romanului. Alexandru Comaneşteanu va remarca acest lucru o jumătate de pagină mai departe. „E curios însă că socru-meu vorbeşte altfel", va spune el. Zgurea exprimă deci mai direct şi mai fidel opiniile scriitorului, foarte critic în această vreme în ce priveşte politica naţională şi cea externă a diferitelor guverne. Mai multe scrisori către Maiorescu o mărturisesc deschis, „lmpresiunea mea cetind jurnalele româneşti, este că noi nu mai avem mintea în scaunul ei" (scrisoare din 18/31 aug. 1900). „Noi" — adică guvernul din acel moment, condus de un junimist: P.F-. Carp, cu Al. Marghiloman la externe, şi Maiorescu la justiţie (de aceeaşi libertatea dea condamna cu atîta asprime „rodomontadele noastre şi toată tralalaua asta de acţiune diplomatică" în chestiunea bulgaro-macedoneană (o lună mai tîrziu, cînd criticul va lua şi interimatul Externelor, tonul scriitorului va fi mai potolit, cu explicaţii şi propuneri). Ştefan Mihâileanu, profetorşi publicist macedonean (1859-1900), conducător al revistei [illegible] bulgar, ceea ce a provocat încordare între Bulgaria şi România. Turcii instigauşi pe macedoneni împotriva bulgarilor, şi pe aceştia împotriva românilor, spermd in posibilitatea unei intervenţii militare romaneşti din care ei să aibă do cîştigat. Scriitorul este categoric împotriva întregii agitaţii, condamnînd asasinarea patriotului macedonean, dar declarînd ferm că incidentul face parte din rîndul actelor teroriste „triste şi reprobabile", însă de loc de natură a „răni adînc simţimîntul naţional." El preconizase constituirea unui comitet de iniţiativă in Macedonia (scrisoare către Titu Maiorescu din 18/31 aug. 1900), ceea ce de fapt s-a si făcut şi ceea ce condamnă notarul Zgurea în roman. Lucrurile s-au mal potolit o dată cu venirea lui Maiorescu interimar la externe, Al. Marghiloman plecînd diplomatic în concediu, pentru a lăsa colegului său mai vîrstnic şi mai înţelept să potolească asperităţile, care merseseră pînă la rechemarea reprezentantului diplomatic român de la Sofia. Ceea ce a urmat au fost acţiuni de propagandă culturală intre aromâni, care nu au dus decît la înfiinţarea unor şcoli, la oarecare drepturi obţinute de biserică, dar şi la crearea unor grupări, reprezentînd partidele politice de la Bucureşti. La aceasta se referă

îndeosebi Zgurea cînd acuză pe cei ce „v-aţi viril coada in Macedonia, împărţind lumea în tabere."

Notăm aici o identificare a personajelor centrale din această parte a romanului *Îndreptări,* tocmai pornind de la ideea reproducerii, mai mult sau mai puţin exacte, a opiniilor lui Zgurea, care a avut un model real, urmat probabil destul de aproape de autor In realitate el se numea Nicolae Henţ (sau Henţiu) şi in sat i s-a ridicat ulterior o statuie. Protopopul Stamate se numea Droc, iar episcopul era Ion Meţianu, la 1900 5n virstă de 70 ani. Precizările sînt făcute de presa sibiană Ia 1909-li, îti cursul polemicilor cu scriitorul, după discursul de recepţie Ia Academie-

85 — *Alvinţ,* numele unguresc al oraşului Vinţul de jos (Alvincz), atunci cu o vestită închisoare, adăpostită în corpurile încă neruinate ale urnii veclii castel feudal.

ANNA

Convorbiri literare, XL, 3—9, martie-septembrie 1906 şi XLIV, 5—10, iulie-decembrie 1910.

In revistă titlul este: *Ceea ce nu se poale.*

Apariţii în volum în timpul vieţii autorului: Ed.l — Alcaay, 1911;'Ed. II— „Biblioteca pentru toţi", nr. 1010—1011, Ed. Alcalay f.a. (dar probabil 1919, întrucît numărul 1000 al colecţiei apare în 1918,1a sfîrşitul anului sau la începutul celui următor}.

PREFAŢA LA EDIŢIA INTIIA

In volum poartă semnătura: *D.Z.*

1 — Criticii „ignoranţi şi dc rea-credinţă", la care se referă aici scriitorul, sînt întruchipaţi desigur de cei de la *Viaţa românească,* protagoniştii polemicii din 1909, in chestiunea discursului *Poporanismul în literatură.* Ilarie Chendi, în acea perioadă la *Luceafărul* din Sibiu, e vizat de asemenea. Apropierea „obligatorie" pe care o vor face aceşti critici cu *Anna Karenina,* nu lasă nici o îndoială cu privire la adresa săgeţii, fiind ştiută admiraţia lui G.Ibrăileanu pentru eroina tolsloiană. Dar nu autorul adelei avusese rolul principal în violenta dispută ci H. Sanielevici,' deci se săvîrşeşte întrucîtva o nedreptate, nu prima~p'etrecută Tn aprigul schimb de focuri de atunci.

Articolul lui Ibrăileanu, *Anna Karenina,* care începe cu fraza: „Fără îndoială că nici un roman din literatura universală nu întruneşte atît de multe şi variate însuşiri ca *Anna Karenina",* apărea în numărul 4/1911 al revistei *Viaţa romanească,* adică aproximativ în momentul cînd Duiliu Zamfirescu îşi scria prefaţa romanului său *Anna.*

ANNA

Ca şi *Tănase Scatiu,* carp era mai mull un capitol de trecere intri; *Viaţa la ţară* şi *Ia război* — romanele socotite de scriitor fundamentale în ciclul respectiv — *Anna* sau *Ceea ee na se poate* este un interstiţiu erotic intre primul roman al noului ciclu proiectat, *Indrept&ri* şi intre ceea CC trebuia să fie romanul iiilregini *ţării,* nemaiscris de autor, dar purtat în minte ani de-a rîndul, pină la moarte. Mihai Comaneşteanu în primul ciclu, Alexandru Comăneşteau în al doilea, străbat în chip asemănător un spaţiu populat numai cu nestatornicie în dragoste, înaintedea afla drumul unor fapte mari, pilduitoare. Pentru Mihai Comaneşteanu, eroul de la 1877, acestea au devenit cunoscute cititorului, astfel că Intîmplările intime anterioare — in *Tănase Statiu* numai sugerate, dar consumate amplu în primele capitole din *In război* — deveneau un element frivol, de-al doilea plan, potenţind chiar mai bine, prin contrast, linia principală a personajului; pentru Alexandru Comaneşteanu, întreruperea destinului său literar chiar în pragul înfăptuirilor pentru care scriitorul îl pregătea, il lipseşte de aureola dobindită de înaintaşul său. Insă rolul acestui al doilea erou central din ciclul Comăneştenilor nu era eîhrji de puţin mai mic In concepţia lui Duiliu Zamfirescu, după cum o va spune «l însuşi, intre altele, în prelata ediţiei a patra din *Viaţa la ţară* (1914): „Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul do limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pămîntul lor din valea Dunării, şi, cu ei, să iau Ardealul. Cine a cetit *Îndreptări* şi *Anna* a înţeles că pregăteam pe tînărul Comaneşteanu pentru acest sţirşit. Trebuia să^eriuaî 6-lea şi cel din urma volum..." lnc.1 din *Îndreptări,* personajul era numit de scriitor „erou", deşi faptele lui, încurcate între iţele amorului, nu-i dădeau de locdreptul la astfel de titlu, dar Duiliu Zamfirescu mingiia cu stăruinţă propriul proiect final şi fui denumirea îi apărea fireasră — astfel că i-o dădea cu anticipaţie.

Dar totul rjmîne o promisiune şi romanul proiectat nu se încheagă, intre altele şi pentru că, în momentul terminării *Annei,* scriitorul nu avea cum să vadă concret cum putea fi „luat Ardealul" cu tineri permanent inamoraţi ca Alexandru Comaneşteanu, şi cu femei permanent înamorate de el, ca Urania, Berta, Anna Villară, Natalia Cântă, Elena Milescu. Istoria însăşi nu adusese în faţa scriitorului încheierile rîvnite, deci, dincolo de intervenţia spontană, mai mult temperamentală decit raţională, în conflictul permanent dintre transilvănenii asupriţi şi oficialităţile imperiului austro-ungar, soldafă eu o arestare - cea din linalul romanului *îndreptări* — eroul nu are şi nu promite nimic din lumina pe care scriitorul o proiectează asupra-i Ba chiar şi acest episod, care nu putea să nu devină pentru personaj prilejul unei zguduiri interioare, a unui proces de conştiinţă, nu *• încă speculat artistic, in *Anna;* îl întllnim aici pe Alexandru Comaneşteanu, eliberat din închisorile imperiului, fără o singură referire măcar la inlimplarea străbătută — nici Ia el, nici la personajele din jur. Poate menţiunile fugare despre participarea lui la „Ligă" şi Ia unele nedefinite comitete să închipuie consecinţele episodului respectiv. Ceea ce pare a fi neîndoios, din aceast*X* cauză. *• că romanul *Anna s-a.* alcătuit după alte coordonate şi proporţii detil cele proiectate iniţial, e>capadele erotice orupind un loc mult, mai marc decll li se rezervase şi devenind prin amploare ele insele un roman, altul decît cel întrevăzut, dar, în orice caz, un roman în continuarea celorlalte, cu eroi comuni.

Corespondenţa scriitorului ne dă oarecari informaţii asupra acestei ajustări ulterioare a proiectelor; mult mai elocvent este chiar prugramul iniţial fixat de scriitor pentru acest al doilea roman din noul ciclu, început cu *Îndreptări,* program aflat în sihiţa de plan, păstrată, din fericire, alfitiui de primele 64 pagini ale manuscrisului, cele apărute în *Convorbiri literare* in 1906.

Publiciûd *Îndreptării/:* în *Littratară şi ană română,* Duiliu Zamfirescu le Întrerupea cam brusc, lâsînd finalul suspendat, ncccncludent pentru ceea ce, desigur, îl anunţase şi pe N. Petraşcu, nu doar p" Titu Maiorescu, că va fi romanul (adieâ despre Transilvania).. N. Petraşcu şi a şi manifestat, se vede, sv-ipriza i« fata im.i final prea timpuriu, care-i şi sosise cu mori întirzieii, iu doze înn.i, astfel că, deşi cam de proporţiile lui *'Tănase Scatiu,* publicat la timpul său numai în patru numere în *Convorbiri, Îndreptări* se lungise pe nu mai puţin de şapte numere. Oprirea romanului putea fi in tei pretai S deci ea un folde,.refuz diplomatic" *ti I* <olaboiării in contine.ar.; ia *Literatură. ş; artă română,* urmarea lui fiind rezervată *Convorbirilor.* Cel puţin. aşa reiese din răspunsul scriitorului: „A doua scrisoare (a lui N. Petraşcu, n.n.) m-a făcut să zîmbesc cu întrebarea: «E vreo diplomaţie la mijloc?» Nu dragă, nu e nici o diplomatie, si nu mă mai bănui, c;i nici nu *r-* drept şi ni.i nu sade frumos Ajunşi la vîrsta noastră,, fjpcare din noi are, dacă nu o onestitate fiurnală, pudoarea cel puţin, a onestităţii. Ţi-ani dat romanul *[Îndreptări,* n.n.) să-1 publici, fiindcâs am socotit C.'L sforţările d-talc de a duce revista înainte merită să fie susţinute. Pentru ce l-aş Întrerupe astăzi, dacă nu pentru o cauză coi^lKutha a lui?

In mintea mea el se continuă încă mull — prea mult pentru unt singur volum — deci urmează sâ fie tăiat în două, iar din partea a 2-a nu am nici o linie gata" (scrisoare dîn 8/21 iunie 19021.

Aceasta e şi cea mai veche menţiune concretă. mai precisă, despre un roman rare să conlîsiuc *îndreptările,* im-heiate in revistă — nui şi la apariţia în volum! — cu menţiunea; „Sfîrşitul voi. I." Spusele lui Duiliu Zamfirescu Îndreptăţesc presupunerea că proiectata „r. arte a 2-a" a romanului publicat încă nu trebi.ie identificată tu acttalul *Ann<r,* ci eă trebuia să fie ridicarea la un potiiiţial superior, „de idealitate" cum ar fi spus scriitorul, a „îndreptării" prin care trece eroul său, ajuns în închisorile habsburgice — adică ceea ce îi vestise lui Titu Maiorescu în scrisoarea din 13/25 nov. 1899: „Eu mîngîi de multă vreme un roman prin Bucovina sau Transilvania".

Un roman eum o *Anna,* caic să urmărească soaila ftmeilor dini primul ciclu, modul cum s-a dcsfişuiat viala loi *d\ j £* ÎS';7, s-a ivit deci ca o pauză necesară, ca un corelativ u> afectivitate intima, Intre expunerea problemei idealului naţional, din *îndreptări,* şi rezolvarea lui dorită de scriitor: întregirea hotarelor. Aceasta i-o spunea lui Maiorescu la sfîrşitul Iui 1905: „Dacă este mare lips-i dc manuscris,

pot trimite chiar acum începutul romanului; la din contra sunt mulţumit să înceapă publicarea cu numărul de la 1 martie.

Ce este el? E, direct, urmarea la romanul *îndreptări* {şi, indirect, la celelalte: *Viața la țară, Tănase Scatiu* şi *în război)* şi veriga ce va' lega pr toate acestea cu cei din urmă, care *cel din urmă*, va fi ce va fi, adică lupta pentru scoaterea Transilvaniei de sub jugul unguresc" (scrisoare din 15/28 nov. 1905). Deci, la această dată, planul romanului era definitiv fixat și el nu cuprindea încă partea esențială a noului ciclu, ce va fi anunțată în termenii următori, în aceeași scrisoare: „Eroul meu de astăzi (un Comăneștean, nepot al celui mort în *Război*) își desfășură facultățile sufletești în răsfirarea dragostei, împrăștiind în jurul lui, ca un generator de lumină, căldura simpatiei lui personale (de care am nevoie mai tirziu, cînd va merge să răscoale Transilvania}."

Scriitorul însuşi avea anumite îndoieli în privinţa extensiei date amorurilor lui Alexandru Comăneşteanu, căci iată cc-i scrie lui Titu Maiorescu, chiar în timp ce romanul se publica în revistă: „Dar eu romanul din *Convorbiri!...* Caspita! Devine o r-upăială universală îmi trebui ' " ' " * ' " ~~

romanul se afla abia în proiect, şi aceasta, cînd -l era la jumătate sc petrecuse o modificare substanţială a structurii lui; pe parcursul elaborării acţiunii, o serie de fapte referitoare la evoluţia eroului in direcţia idealului naţional se diminuaseră amenințător sau chiar ieşiseră din atenţia scriitorului, tn aceeaşi scrisoare către Titu Maiorescu, din 15/28 dec. 1905, este transcris un scurt pasaj din roman, considerat de scriitor drept fundamental pentru sensul întîmplărilor — relatarea unei formulări a Annei, în primul capitol, cu privire la hărbaţii cure „pot Sj iubească d^idatil mai multe f^mei", fără a fi, totuşi, prin aceasta „moi fericiţi decît femeia caic iubeşte un singur bărbat".

In continuare este citat ultimul paragraf din planul iniţial, «uprinzînd şi un grup de elemente care, in forma finită a romanului, nu mai figurează sau apar cu nuan |o şi cu intensităţi diferite. Intrucît comparația intre prima fixare concretă a liniilor romanului și rezultatul final este revelatoare, nu numai pentru cartea de față, ci în general pentru maniera de a scrie a lui Duiliu Zamfirescu, transcriem fn întregime, şi cu toal* prescurtările autorului, acest plan, redactat, după cum arată manuscrisul, nu dintr-o dată în toate componentele lui:

Parg. I. Masă la gener. Elena Milescu, Anna, Smaranda Dudesiu şi nepoata generalului, Uranie Voukos, greci bnşaţi de la Odessa şi Paris. Soseşte cipit. Ale», Comăneşteanu. D^scrier^a eroului. Emoţiuno In femei Soseşte gl. Villarâ şi Timoleon Voukos.

G&neraiul Villarâ zeflemiseşle pe Anna şi pe Mia că sunt înamorate de Comăneşteanu; ride şi de sine că şi el e în aceeaşi stare sufletească.

Scrisoarea Annoi la regiment. Geloasă,

Parg. II, Ieşind de la Club, generalul duce pe Comăneşteanu la Berllia. Acolo găsesc pe neamţul, flautist la o orchestră, amant *t* Berthei, care admite pe general dar e gelos pe Comăneşteanu. Muzica aceştia. Farmecul lucrurilor şi puterea lor asupra oamenilor. Neamţul găseşte pe Com. la Bertha şi vrea să facă scandal. Iu''4s--ază nişte picioare In spate. Se plînge generalului şi provoacă pe Corn. la duel. Explicaţie ciudată intre general şi Corn. Duelul cu neamţul, rănirea acestuia şi părerea de rău a lui Comăneşteanu. Simpatia neamţului p. Comăneşteanu.

Parg. III. Disperările Annei- Scrisorile ei. Intre Alina şi Mia. Nedomirirea Annei de calmul nevestei.

Parg IV. Mia. Viaţa ei. Copilul. H'*târîr>-a dc a ple a la ţară.

Parg. V. Elena Milescu. Contemplativitate şi viaţă id»ală. Corn.]a Elena. Liniştea acestuia îu amintirile Elenei. Trecutul- Comăneşt. şi Milescu. Fericirea Elenei de H-1 vedea p* tînăr. (Acest „paragraf" e adăugat ulterior. Cel ce urmează p'artă tot nr. V şi e vizibil din prima formulare a planului, n.n,)

Parg, V. Un bal la l'rania Voukos. Corn. şi Smaranda Dudescu. Aprinderea poetic» a aceştia şi fericirea ci.

Destăinuirea extravagantă cu Urania Voukos şi destăinuirea aceştia cu Anna VilJară. Furiele Annei.

Parg, VI. Comăneşt. pleacă la ţară, [ntîlneşte !a gara pe Urania V. Urania pledează cauza Annei şi zeflemiseşte pc Corn. Nu pot vorbi liher din cauza persoanelor din vagon. Urania s* aprinde. Se dau jos la Ploieşti, unde, vorbind, pierd treimi. Pină la aşteptarea altui tren se primbla prin oraş. l'rania, luat.'i cu asalt, rezistă si ride. In trenul de persoane în caru se urcă nu-i nimeni. Catastrofă.

Parg.VII. La ţară. D-ruI Damian. Fericirea şi viaţa acestuia cu copilul, între tată şi fiu.

Parg. VIII. Mia, rezistenta ei. Cedarea. Scrisorile disperate ale Annei, c'irn a aflat petrecerea (a Ploieşti cu Urania. Suferinţele Annei. Pleearea lui Corn. la Buc. Secii;* cu Anna.

Parg* IX. La ţară (la Comăneşti). Intre Mia si Dr. Damian. Destâi. Miei. Mia vrea să plece în Transilvania dar se teme de talu-său. Doct. o îndeamnă să plece şî scrie părintelui Lupu că el trimite pe Mia, Disperarea Dr. de a se despărţi de copil- Din nou intre tată şi fiu

Parg. X. Tar Elena Milescu. Corn. la Elena. Discuţi;i şi disperarea lui Comăneşt. de a voi să îie un om cumsecade şi de a nu putea. Povețele Elenei de a-și aplica energia și puterea de atracție în altă direcție, de a face politică. Liniște și fericire deplină nu se poate decît atunci cînd cineva a fost foarte nenorocit. Elena se emrițiofie^ză şi <:ade pe pieptul lui Comâm-şt. Nedomirirea acestuia şi revenii ea îrt sine a Elenei. Cuvintele ei. Nevoia de poezie şi de id^al In omenire. Bărbaţii ce reprezintă poeria şi idealul. Melancolia şi nefericirea lor, când au inin>a. Ultim») îndemn al Elenei către Comăneşteanu de a se duce să aducă pe Mia îiapoi şi a-şi închina viaţa '.mei rauze nobile, bunăoară dezrobirei românilor.

Deosebirile cele mai importante intre proiect şi roman stau 1» raporturile iui Alexandru Comăneşteanu cu sii'ia sa. Tot ce priveşte;

acest capitol al acţiunii a fost lâsat la o parte sau amtnat pentru viitorul roman. Poate tocmai plecînci după Mia, personajul, zguduit in urma întîlnirii cu Elena, ajungea „sa răscoale Transilvania", cum se anunţa !n scrisoarea din 15/28 dec. 1905 către Titu Maiorescu. Au fost Înlăturate — sau aminate — confruntările dintre tată şi fiu şi întreaga simbolică revenire periodică la Comăneşti, locul care sintetizează pentru Duiliu Zimfirescu permanenţele populare din romanele sale. Alexandru Comaneşteanu trebuia sâ trăiască o dramă intimă intansa, ram]tată din slăbiciunea lui in faţa tentaţiilor omeneşti, dramă multiplicată prin plecarea soţiei, prin lecţia pe care i-o dă Elena, întorcindu-1 spre sensuri înalte ale vieţii. înlocui acestei drame şi în locul pilduitoarei conduite a Elenei, din finalul planului, rom inul aminunţeşte şi extinde amorurile tînărului — „ceea ce este bolnav în tîrpitudinca prezentului", cum spune scriilorul în prefaţa cărţii. Scansle de încheiere de la Sinaia, cu Alexandru Comaneşteanu şi Urania Vuko3, plecarea Annei şi a Bertei în urmărirea lor, fără teama ridicolului, amindouă orbite numai de dragoste, şi intîlnirea celor două surori, Eterni şi Anna, şi una şi cealaltă unite acum îutr-o singură dramă, a iubirii fără speranţă pentru acelaşi bărbat, mai tinăr docît amindouă eu cincisprezece ani — măsoară în adevăr o coborîre generală către turpitudine, cum spune Duiliu Zamfirescu in prefaţa rom inului. Un s^ns critic e=te den implicat în această ţesătură d; poteaţe siiltefeşti irosite fără folos. El rezultă mai ales dm r^ilruntarea romanului cu proieclul iniţial mai puţin din formula Iui finită. în loc să fie efectiv oglinda critică a unei lumi lipsite de idaal, romanul se prezintă cititorului, la o lectură curentă, mai mult ca o construcţie uşoară, cronica lipsită de ideal a unei lumi mondene, comune.

Şi totuşi, un sens mii adînc, o filozofie a virstelor urnane cu caracteristicile lor, verificate şi pe lumea din jur dar şi pe propria-i persoană, a intenţionat scriitorul chiar aici, aşa cum rezultă din corespondenţa sa. Disponibilitatea erotică a scriitorului însuşi, crescută Ii p2rioada 1896 — 1S'J7, cînd se închegau romanele *Tănase i'aiiiu* şi *Ii război,* iieepe a oscila tot mai mult. îndată după împlinirea a pilruzaci de ani, cind către o sublimare ce idealiza dragostea, inutind-o în zonale cele mai pure, cînd către o coborîre la realităţile cele mii terestre. „Trebuie să vă fac aici o mărturisire, îi scria lui Titu Maiorescu la 2.' aug. / 4 sept. 1904; parcă de la un cîrd de vreme încep să mă simt uşurat de povara nevoii de a iubi... Să fie acesta scm'iul pozitiv al declinului, sau aurora unei libcraliuni sufleteşti definitive?"; dar aproape un an mai tîrziu, constatînd că „deşi pyrul alb inii scoate sufletul, tot se mai ţin blestemăţiile de capul meu" (scrisuarc către Titu Maureseu din 2'15 mai 1S05K aven as-tfel de «futii, care prevesteau furtunile amoroase ale eroului şi eroinelor dm *Ceea ce nu se poiU:* „Trrce vremea, sc ridică nourii, se întunecă. Ce admo omenesc este Gosthe cînd întinde braţele după tinereţe (refenrta o la dragostele tîrzii ale lui Gaethe, cel de după 50 de ani, pentru linirnie Ctiristine Vulpius, Minna Ilcrzlieb, Maiianne von Willomcr Şi JJirique von L'vetzow, n.n.f. Cred că noi nu plîngcmpe cea trecui'î, dar pe cea ideal viitoare, fiindcă, în adevăr, sufletul întrevede putinţa unei renaşteri, cu de la sine putere, ca la acele focuri de artificii, care

fiecare se aprind de mai multe ori în spaţiu, pînă se sfîrşcsc inlr-o stea fugară pe cer.

Aţi băgat, de scamă rit de simplu lumea colectivă râmîne tînără, cit de multe femei frumoase umblă pe drumuri, ce veeinică reînnoire de dorinţe se propagă în spaţiu.

Ei bine, pot cu zice că toate astea nu mai sunt pentru minei'1" (scrisoare către Titu Maiorescu din 24 iul. 190.il- Braţele unui poet întinse „după tineret e", nu una trecută, ci cea viitoare, ..veşnica reînnoîre de dorinţe", multiplicată ca „focurile de artificii" repetate pină cind se sublimează intr-uti ideal suprem, superior, fie el şi trecător - „o sti^a (ugară pe cer" — iată exprimat, inlr-o cascada de metafore, un sens i;oinplex al eternităţii iubirii, indiferent de virste şi de categorii sociale, ci în Ir o dezlănţuită şi continuă tinereţe a simţurilor. Primele romane ale ciclului relevaseră la Saşa şi Elena Milescu o dragoste de altă natură, o dragoste a căminului, a familiei — ca la Mia din noi ie rom mie — polemizind cu literatura erotismului violent: „Dc unde toate- încercările noastre de romane şi novele urmează încă mai departe cu exploatarea notei erotice, in *Război* (de altminteriea şi în *Viaţa la lard]* se răsplndcşte o suavitate infinită din blîudele chipuri ale Elenei, Saşii clc." (scrisoare către N. Petraşcu din 4/16 mai 1398).

Insă chiar *In război* trebuia să facă Inc şi pasiunilor arzătoare, de exemplu in rivalii a tea Natalia-Anna; astfel de iubiri vor continua şi in *îndreptări,* iar in *Ceea ce nu.se poale* vor ocupa aproape exclusivitatea planurilor cărţii. Şi totuşi, deşi pătimaşe, aceste iubiri sîn l pure, nu din familia celor romwliee din prima fază a scriitorului, ci oarecum cavalereşti, cu o discretă interpretare modernă a atmosferei legendelor donjuaneşti. Numai prin patima devorantă, posesivă, egoistă, răzbunătoare a Annei, ele se mută în seria clasicismului, racinian sau shakespearean.

Iubirile concentrate, ca de un focar, de Alexandru Comaneşteanu sint .li cviştiinţa scriitorului t.jt atîtea argumente ale encr.'i"i lui latente, m-nîtc sâ s« convertească într-o mugură mare pasiune viitoare. — ac.iea a luptei pentru dezrobirea fraţilor săi.

Când au loc întîmplârile din *Anna* sau *Ceea ce nu se poate?* Judecind după vîrîta copilului Miei, încă mic, le putem situa la aproximativ doi-trei ani după cele din *îndreptări,* acestea plasate de noi după 18J5, dar înainte de 1900. Cum Elena Milescu ii vorbeşte Iui Alexandru Comaneşteanu despre trecerea a 20 de ani de la moartea setului ei, iaseamnâ că faptele noului roimiu s-ar situa prin 1897 sau CMva mai tîrziu dar, probabil, lot nu după 190U. O situare mai precisă in timp trebuii, s/t o socotim după cele două menţiuni din roman, prima ref;ritoare la trecerea unui an de Iu un concert al tînărului Eoescu, a duna privind o trupi. nemţească opbrr-tă care dădea spectacole la teatrul liric (şi relatarea unuia din eh-, văzut de generalul Vi Ilară). Pe această cale ajungem la anul 18'JS.

Gio^rafia romanului nu mâi are nevoie de alte precizări în afara celor date de autor.

Problematica gmerată siniplifieîndu-sc faţă de cea proiectată iniţial, elaborarea ar fi trebuii să nu cunoas'-a dificultăţi deosebite,

astfel ci, o data început lucrul, ar fi fost normal ca scenele să se fi înşiruit cu relativă repeziciune, de care se şi bucura faţă de Titu Maiorescu: „Am început a scrie cu o căldură, în care sc topesc mizeriile vieţii" (scrisoare din 15/28 dec. 1905). Acum avea gata începutul, care se publica în numărul jubiliar, triplu, scos cu prilejul intrării [n al 40-lea an al *Convorbirilor literare,* în martie 1906 – apariţie festivă a revistei la împlinirea a 4 decenii de demnie a lui Caro] 1 — şi va continua pină în septembrie acelaşi an, cu primele şase capitole. Este însă cu toiul inexplicabilă ini reruperea de sproape patru ani, pînă la reluarea publicării (mai 1910). Normal, trebuie să presupunem, elaborarea cărţii nu era terminală, poate tocmai din cauza modificărilor faţă cu planul iniţial. Lucrul e atestat de faplul că, din manuscrisul romanului se păstrează numai primele 63 pagini, adică exact cele şase capitole apărute în 1906, deci cele care au constituit un lot i nitar — nu şi cele ulterioare cu patru ani, care se vor fi rătăcii fdesi scriitorul se alia el însuşi în ţară). Alaiuri de aceste prime 63 pagini existente, figurează şî o a 6'i-a, inceputul din 1906 al capitolului şapte, care avea să fie continuat in alt chip ia reluarea din 1910. Iată primele rînduri, părăsite, care arată cum ar fi trebuit să continue romanul în 190G. „Cap. Vii. De cîteva zile Comăncşteansi nu mai fusese pe la Anna. Fără nici un gînd rău, ci numai prins de treburi, o uitase. Regimentul, afacerile lui personale, mai clubul, mai aghiuţă — Anna sc odihnea în umbra celor fără fiinţă.

Ea simţea, ca toţi cei cc iubesc..." — şi manuscrisul se opreşte. în versiunea dusă la capăt a capitolului — în 1910 – încep să capete extensie tocmai „afacerile personale" — amoroase — ale eroului, adică se petrece abandonarea definitivă a laturii politice, naţionale, din proiect, aminarea ei pentru un roman ulterior, întrevăzut desigur încă de pe acum, de vreme ce aflăm atît de ferm înscrisă pe manuscrisul *îndreptărilor* intenţia a două romane următoare acestuia.

Revenind la cauzele întreruperii dc patru ani, vom observa că numai *Lydda* va cunoaşte o situaţie oarecum apropiată, dar aici era vorba mai puţin de un roman şi'mai mult de un ciclu epistolar, la care continuitatea număr de număr nu e pină înlr-atit obligatorie, iar pentru *Lydda avem* mărturia certă că textul nu se afla scris. Nimic asemănător în cazul romanului de faţă, nici o deosebire de ritm.de tonalitate între capitolele apărute în 1906 şi cele din 1910, ca în *Îndreptărilor*. Modificările de substanţă, prin raport cu planul iniţial, începuseră să fie operate chiar din primele şase capitole, deci ar fi natural să presupunem că nu ele explică intervalul celor patru ani în publicarea romanului. Şi totuşi altceva decît „o cauză constitutivă a lui" — cum se exprimase scriitorul către N. Petraşcu — nu pare a fi fost la mijloc (vreo stricare a relaţiilor cu Titu Maiorescu sau cu revista| de vreme ce, in tot acest timp, numele său apare frecvent in *Convorbiri literare.*

Rămîne să constatăm totodală şi spaţiul apreciabil care separă romanul *Anna* de *Îndreptările* anterioare, mai marc decit între romanele de pînă acum. Acest spaţiu creşte şi mai mult dacă-) raportam la *în război,* din a cărui substanţă romanul *Anna* se trage mai direct, decît din *îndreptări.* Acolo, moartea lui Mihai Comăn-işteanu făcea să rămînă suspendată situaţia femeilor, aşa cum constatase cu umor

Titu Maiorescu şi cum replicase, cu nu mai puţin umor, Duiliu Zamfirescu însuşi. Atunci, personajele feminine din roman, cu excepţia Elenei Milcit'ii, ii apăreau scriitorului „banale... de duplicitatea instinctivă a sufletelor lor" (scrisoare către Titu Maiorescu, din 30 oct. / 11 nov. 1897). După un deceniu, el relua, într-o formă desigur schimbată faţă de cea care ar fi putut cont înua totuşi alunei, tocmai această „duplicitate instinctivă", in romanul *Anna.*

Dar, cum s-a arătat, totul nu era decît „veriga ce va lega pe toate acestea cu cel din urmă" — din care însă Duiliu Zamfirescu n-a mai apucai si scrie decit primul capitol, şi ai'ola profund modificat faţă de proiectul iniţial.

Variante

p. 526, r. 37 — nevastă-sa. Nu avea si ca un bărbat? (ed. 1911].
p.531,r. 4—5 — cuviinţei adevărate, iţi... (ed. 1911).
p. 555, r. 9 — citania unei cărţi: „nimeni (ed. 1911).
p. 561, r. 29 — femei deodată aduce (ed, 1911).
p.565,r. 17 — ic cred din jirmonic *(CL.* ed. 1911).
p. 574, r. 35—36 – români. Ei admiră (ed. 1911].
p. 586, r, 15 – mută. Işi răsturnă (ed. 1911).
p. 58lt, r. 13 — Certa ora prăpastia (ed. 1911).
p. 589, r. 38-41 – ordinul d-voastre. — Vă temeţi (ed. 1911).
p. 597, r. 2 —nebunia ei: gelozia (ed. 1911).
jj. 597, r. 35 — preocupată.
— 8c poate (ed. 1911).
p. 59j, r. 15 – mai puţin, SJU nu te-ar înşela (ed. 1911].
p. 600, r. y — amesteci prea multe (ed. J911).
p,60*,r.51 —iubind şi pe (ed. 1911),
p. 6î)2, r. 28—32 — sfioşi. Mai cu seamă (ed. 1911),
p. 639, r, 19 —ci adevăruri morale (ed. 1911).
p.620,r. 19 – intrind la Urania (ed. 1911).

1 – Aici Alexandru Comăneşteanu este numit mai firesc, de .către Anna, naţionalist — cu sens de luptător pentru idealul naţional — dar în romanul anterior generalul îl prezentase drept... social-democrat! Duiliu Zamfirescu nu puteasănu ştie sensul exact al noţiunii utiîizaLe acolo, cind exista chi3r un partid sotial-democral. Ceea ce e clar e că soţii Villară nu luau în serios participarea tinărului la acţiunile patriotice, socotindu-le pe acestea, deopotrivă cu cele revoluţionare ale muncitorilor, drept un fel de părăsire a traiului comod în favoarea unui spirit aventurier. Atitudinea lor fn discuţia cu preotul Moise Lupu este concludentă tn această privinţă *(Îndreptări).*

Dar în cuvintele Annei poate răzbate o maliţie de altă natură: activitatea lui Alexandru Comăneşteanu in direcţia naţională însemna participarea la „Ligă", unde Smsranda Dudcscu se agita fără conte-

niro. Deci aluzie la un posibil amor! Cuvintele poate sună deci in gura Annei ca o simplă manifestare a geloziei sale.

2 — *MiaoulLs-Vocos,* Andrea, amiral grec (1768—1835], comandant între 1822—1827 al forțelor navale ale patrioților luptători pentru independența Eladei, ajuns spaima turcilor pe mare, a incendiat flota lui Ibrahim Pașa la Modon, in Pcloponez. Proclamat erou național, a fost înmormîntat la Pireu, lingă Temistocie, eroul celei mai mari victorii navale grecești din antichitate,]a Salomina.

3 — *Ibrahim Pașa,* general turc (1879—1848), fiu al viceregelui Egiptului, a comandat între 1825—1828 armatele dc uscat și de pe mare ale turcilor, trimise împotriva greoilor. Referirea e la lupta de la Monod (1827), unde a fost înfrînt de Miaoulis-Vocos.

4 — Cuvîntul *ck'falonit* — indică originea din Chcfalonia (Cefalonia), cea mai marc insulă a arhipelagului grecesc; dar amiralul Vocos se născuse în insula Negroponte (Eubca); Duiliu Zamfirescu dă însă termenului un sens mai general, utilizat în toponimia greacă: chefalonit, adică grec din arhipelag, insular, spre deosebire dc cel născut în Grecia continenlală.

5 — Istorisirea generalului va fi o reluare destul de exactă a versiunii date de Aristofan sensului iubirii în *Simpozionul* Iui Plafon (cap. 14—15). Personajul lui Duiliu Zamfirescu iși oprește insă expunerea tocmai acolo unde celebrul autor de come'dii al antichității grecești explică amănunțit și concret aspectele libertine ale amorului, mult mai elocvente pentru situația din roman. Duiliu Zamfirescu a tradus el însuși din *Simpozion* fragmentul reprezentînd povestirea Dîotimei, intercalindu-1 în *Lydda. Scrisori ivmane.*

6 — Introducerea numelui latin al lui Zeus (.lupiter-Joe) aparține desigur lui Duiliu Zamfirescu și nu Annei, grecoaică după tată și care deci putea citi în limba greacă textele clasicilor elini — acolo denumirile zeilor se păstrau după original! Scriitorul nostru amesleea adesea nomenclatura,

7 — Invocarea evangheliei alături de *Simpozionul* Iui Platon se referă la legenda biblică — de unde s-a transmis și în evanghelia creștină — după care femeia e făcută din coasta bărbatului, ceea ce nu e departe de versiunea lui Aristofan, relatată de Platon, a existentei inițiale într-un corp comun a color două principii genetice — masculin și feminin.

8 – Ciudată și semnificativă rememorare a unui mement din prima tinerețe a autorului. In 1881, la 30 octombrie, îi scria următoarele, din Focșani, prietenului Duiliu Ioanin rămas la București:

„Aș voi să știu scrie cu mult mai bine decît știu, pentru a-ți spune ce senzațiuni curioase îmi tulbur pacea vieții de provincie; ce stranii mișcări dc cugetare și de sînge mă stăpînesc; ce tristeți si ce veselii mă apucă citeodată! Aseară Fanny Martens, care e la Focșani de cîtăva vreme, cînta, cu glasul ei simpatic, o romanță a cărui început e cam acesta:

Cu mai se ridică
Zăpada din munți
Și-apar ghioceii
Cu vesele frunți.

Fanny Martens, cintăreața și curtizana, m-a făcut să pling".

Strofa apare puțin parafrazată, chiar în relatarea autorului, precedînd versurile cîntate în roman. Sînt, prin urmare, din aceeași poezie și, după formularea din scrisoarea către Duiliu loanin j„a cărei început e cam acesta"), nu este exclus ca traducerea să-i aparțină lui Duiliu Zamfirescu.

Paralelismul celor două scene — din tinerețea scriitorului și din roman — permite o ipoteză: că modelul, desigur îndepărtat, al Bertei este „cintăreața și curtizana" Fanny Martens.

9 — Leopardi spune acestea în *Cintul XXXIV* subintitulat *La portretul unei femei frumoase.* Duiliu Zamfirescu a tradus începutul cîntului, utilizîndu-1, cu puțin înaintea romanului, în *Lydda. Scrisori romane.* Iată începutul poemului leopardîan, în expresia menționată de scriitor:

Astfel fuşî; acuma, înmormtntată,
Schelet și pulbere ești. Pe oase și noroi
în nemișcare zadarnic așezat...

Iar în continuare versurile au același sens:

Toate au fost etndva, acuma
Pămînt și pulbere ești: priveliștea
Tristă și dezgustătoare o piatră ascunde.

10 — Este oarecum ciudată această caracterizare a poetului italian, chiar dacă ea aparține Bertei; cu un deceniu Înainte, într-o poezie *(Sonet)* închinată „către Aspazia lui Leopardi", Duiliu Zamfirescu îl numea pe acesta „geniul cel mai înalt", implicînd deci tocmai nuanța de creator, contestată aici.

11 – Formula este cea pe care se întemeiază jurămîntul inițial al lui Faust față de Mefisto. Cînd Faust va spune unui moment trecător: „Verweile doch! Du bist so schonl" („Oprește-tel Ești atît de frumoși"), diavolul avea dreptul sâ-i ia sufletul.

12 — Totuși, Duiliu Zamfirescu nu-1 considera pe Alexandru Comaneșteanu un om mediocru. Dimpotrivă. Eroul era socotit de autor drept un om deosebit, bunele sale purtări erau rezultatul originii, fini, educației, tradiției în familie etc. Deci, referirea cu oamenii mediocri vizează pe altcineva.

13 - Sînt versurile 13-14 din poemul *Â Ifinon* de Alfred de Musset. Dar toată scena conține un duel cu explicații și aluzii referitoare la istoria acestui poem. Cînd, mai înainte, Smaranda Dudescu îl întreabă pe Alexandru Comaneșteanu dacă iubește o brună sau o blondă, iar acesta răspunde că „și una și alta" — replica prințesei e o

nouă Întrebare, formulată cu ajutorul unui vers — al doilea — din acelaşi poem al lui Musset: „Brune aux yeux bleus".

Insă, cbiar acum, cei doi nu fac decît sâ reproducă o scenă legată In continuare de poemul mussetian. Numele Ninon ascundea pe cel real al destinatarei, Madame Jaubert, care mai întîi cochetase cu poetul în chip asemănător cu al Smarandei Dudescu faţă de eroul lui Duiliu Zamfirescu. Jocul părului vopsit al prinţesei din roman e o traducere exactă a împrejurării câ Madame Jaubert era în realitate nu „brună cu ochi albaştri", ca în poem, ci blondă cu ochi negri, aşa cum, de altfel, într-un nou poem *A Ninon,* avea să-1 şi spună mai Uraiu Musset. „Un bel ange aux yeux noirs".

In *Amintirile* pe care şi Ie-a scris eroina lui Musset, este relatat un episod întreg cu ochii albaştri sau negri şi cu versurile reproduse de Duiliu Zamfirescu în romanul său: aflîndu-se la castelul d'Angerville, gazda, Pierre Nkolas Berryer i-a recitat distihul, la care frumoasa franţuzoaica 11 acuză de poltronerie, pentru că inima lui era totdeauna ocupată de o dragoste — întocmai ca a eroului din romanul Anna. La care Berryer îi dă această replică: „M-ai privi oare cu atita asprime, draga mea, dacă aş introduce drept variantă: «blondă cu ochi negri»?" „Ti-aş răspunde aşa — se alintă Madame Jaubert — «Ceea ce dă farmec acestei delicioase declaraţii a lui Musset, este supleţea dedicaţiei. Vedeţi toate variantele Ia care se pretează: — Roşcată cu ochi verzi, blondă cu ochi albaştri, brună cu ochi negri...»" (Pierre Nicolas Jaubert, *Souvenirs,* 18391.

Practic, eroii Iui Duiliu Zamfirescu interpretează la rlndul lor, în împrejurări destul de apropiate de ale modelelor mussetiene, scena amintită, dînd sens de adevăr şi metaforei poetului francez, care inversase in poem culoarea părului şi ochilor adoratei sale: prinţesa Smaranda Dudescu este ea însăşi, pe rînd, şi blondă şi brună, numai ochii ii rămîn neschimbaţi, de unde şi sensul satiric al scenei la Duiliu Zamfirescu.

Scriitorul cunoştea, desigur, poemele Iui Musset în original, însă e probabil că scona din roman şi-a construit-o după *Amintirile* menţionate, deci reluîud de aici şi semnificaţia utilizării versurilor.

14 — Natalia se dovedeşte adepta unui socialism utopic, din seria fourrieristă. La moşie ea a înfiinţat, după cum se vede, un fel de ateliere de tip falansterian. Disponibilitatea ei erotică agresivă din *In război* s-a revărsat într-o preocupare de reformă socială, In acelaşi timp pur caritabilă şi teoretică, de vreme ce luptă pentru recunoaşterea unui drept de principiu: scutirea de taxe a ciudatelor ei întreprinderi. Ea în domeniul reformelor sociale, Elena Milescu în acela al idealului naţional, amindouă şi-au sublimat durerile, străbătute în trecut, în fapte eroice, pure, manifestîndu-şi astfel superioritatea faţă de Anna, care a rămas ancorată în iubirea ei vinovată.

15 — E mai mult decît o aluzie — e o constatare amară, cu di-' recţie critică precisă. Din 1883, de cind făcea parte din „tripla alianţa", alături de Garmania şi Austro-Ungaria, România se înfeuda tot mai mult faţă de capitalul german, cel mai insistent la noi la sfîrşitul secolului al XIX-lea, de aceea Vucos, „ca orice bancher serios", avea

legături strînse de afaceri cu aceste ţări. Abia după 1W& I ncepe gă fie gtras serios şi capitalul olandei, francez, belgian, iar după 1920 şi cel american. Berlinul era însă mai mult decît atit ~- era în acel moment centrul politic de influenţă în Europa, dominînd Viena Habsburgilor, mai ales în ce priveşte ţara noastră, iar Duiliu Zamfirescu .nu vedea cîtuşi de puţin cu ochi buni acest lucru. Este încă una din explicaţiile ascunse ale îndepărtării sale de conservatori, a căror politică, prin Marghiloman, Carp, Maiorescu, era tot mai pronunţat germantzantă şi avea să *se* adlncească şi mai mult cu cit timpul înainta spre cel dinţii război mondial,

16 — Urania era muza astronomiei, invocată însă nu atît de oamenii de ştiinţă, cit de poeţi, cărora ea le dezvăluia tainele spaţiilor astrale, oarecum abstracte pentru galantul şi veşnic înamoratul Alexandru Comaneşteanu. El ar fi dorit-o pe Urania Vucos sâ fie muza istoriei, Clio, pentru că aceasta inspira pe poeţi să cînte isprăvile eroice ale oamenilor do altădată, deci să-i recheme in minte, lui însuşi, chipul şi faptele unchiului său, viteazul de la Griviţa; sau Erato, muza clntecelor pasionate (a poeziei lirice), care slăveau „dulceaţa căsniciei şi fericirea de a iubi."

17 — *Independenţa, Adică. L'Independance roumaine,* era, în momentul probabil al acţiunii romanului, adică puţin înainte de 1900, un ziar cu aparenţe de independenţă, dar care se apropia serios de junimişti, ajunşi aoum foarte aproape de şefia partidului conservator (Carp, Ftosetti, Maiorescu etc.). Duiliu Zamfirescu a mijlocit el însuşi, intr-o privinţă, integrarea in noul context junimisto-conservator a ziarului, care ceva mai inainte manifestase profesie de credinţă liberală, iar înaintea acesteia conservatoare. „In actualele împrejurări politice *L'Indipendance* a rămas fără orientare... Eu am impresia că un semn din partea junimismului ar fi destul spre a atrage la sine foaia franceză" (scrisoare către Titu Maiorescu din 16/28 apr. 1899).

Ziarul avea să fie apoi oglinda „conservatorizării" junimismului, motiv pentru care îl şi citeşte generalul Villară.

18 — Exact aşa spusese Duiliu Zamfirescu cu aproape un deceniu înainte, cînd lucra la *Tănase Scatiu* (a cărui categorie o înfierează atit de violent generalul): „Am să judec pe pîrliţii de arendăşei, ajunşi bogaţi, deveniţi factori politici, falşi în întîia şi a 2-a generaţie" (scrisoare către Titu Maiorescu din 9 |21 iun. 1895). Cînd, 7—8 rînduri mai departe în roman, personal se referă la „puţinii oameni cumsecade" care însă „stau la o parte" şi lasă pe pehlivani în frunte, scriitorul se avea tn vedere şi pe sine însuşi. Nu e singurul loc unde generalul expune din unghiul autorului aprecieri despre împrejurării9 politice. O făcuse curent în romanul anterior.

19 — Generalul, destul de sumar informat în ce priveşte literatura, de vreme ce despre *Simpozionul* lui Platon li povestise soţia sa, iar despre *Faust* nu avea idee, decît că era „o carte" — dovedeşte brusc subtilităţi nefireşti, explicabile însă încontext, Intrucît, prin gura lui, Duiliu Zamfirescu însuşi îşi manifestă o dată mai mult

nemulţumirea faţă de tagma parveniţilor. întrebarea lui pe franţuzeşte este o adaptare ad-hoc în franţuzeşte a celebrului vers german; „Kennst du das Land wo dieZitronnen bliih'n?" al lui Goethe.

20 — O neatenţie a lui Duiliu Zamfirescu: informaţiile pe care Elena i le da Annei cu privire la plecarea lui Comaneşteanu la Crivina cu Urania „singură", sînt nefireşti, intrucit ea nu avusese de unde cunoaşte faptele: Alexandru Comaneşteanu îl căutase pe Vucos la birou şi, noaflîndu-1, se dusese la Urania acasă, ca să i se spună că aceasta tocmai a plecat la Crivina — astfel că, fără vorbă, el a luat o birjă şi s-a dus direct Ia gară. Toate acestea cititorul le ştie, nu insă şi cele două surori, cărora pînă acum nu le-a spus nimeni cum se desfăşurase întlmplarea.

21 — Gu un deceniu mai înainte, in *Fiica haosului* poetul spusese cam Ia fel despre dragoste:

...Ta, cgti forma ideală
A suferinţei de mai bine!

Căutarea dragostei *ideale* a fost una din permanenţele interioare ale lui Duiliu Zamfirescu însuşi, sursă a unei bogate poezii erotice.

22 — Pericolul ce putea surveni s-ar fi datorat interpretării de către grăniceri că cei doi îndrăgostiţi caută să treacă fraudulos frontiera. Aceasta era aproape de Sinaia, la Predeal — vechea frontieră cu imperiul Austro-Ungar,

?\ 7. V!re,ur,ile - "Pteînsăfaţă deforma originală, înjumătăţite - sînt din balada lui D. Bolintineanu, *Muma lui Ştefan cel Mare.*

24 - In uniformă militară, Comaneşteanu ar fi fost desigur arestat de grănicerii austro-ungari; civil ar fi putut eventual trece spre Braşov, chiar fără paşaportul corespunzător.

[ROMANUL DE DULEŞTILOR]

Ce ar fi trebuit să cuprindă acest roman, pe care-1 putem considera drept al şaselea din ciclul început cu *Viaţa la ţară,* nu avem ştiri precise. O scrisoare câtie Maiorescu, din vremea cind lucra la romanul *Anna* indica intenţia unui erou central agitator Jerneraj, , care cutreieră Transilvania deşEepjTnOpwiteie,/polarizîh3 energiile şrrăsculînorm"c^eT3îllTIrmâ"Eerîtoriile româneşti din imperiul habsburgic, pentru dobîndirea libertăţii naţionale şi alipirea la România. „Mai tîrziu, spunea scriitorul despre acest erou al său, va merge Să răscoale Transilvania" (scrisoare din 15/28 dec. 1905); „Îmi trebuie un erou — arăta el după un an — care în romanul viilor, să ia Transilvania" (scrisoare din 4 iulie 1906).

Rolul acesta îl rezervase lui Alexandru^ojnAnej^anu, precizare pe care o face prima oară într-o notă pe manuscfisuT *îndreptărilor,* prin 1302, cind se referea la noul ciclu inaugurat: acesta trebuia să aibă trei romane *(îndreptări, Anna* şi un al treilea); a doua oară se referă la oi concret in prefaţa ediţiei a IV-a din *Viaţa la (ară* (1914). Ce avea să realizeze eroul în mod concret aceasta era, probabil, o taină chiar pentru scriitor, ceea ce explică de ce al şaselea roman a inlîrziat atit şi, în cele din urmă, n-a mai fost scris. In *Anna* există unele sugestii, în cadrul discuţiei dintre Elena şi tînărul, etern îndrăgostit, Alexandru Comaneşteanu, în finalul capitolului V. Patosul eroinei o poartă pe aceaBta către viziuni care-1 ridică pe Comaneşteanu la proporţiile unui Horia sau Avram Iancu. Nu e exclus ca un sîmbure al acestei Înflăcărate închipuiri a autorului să se fi zămislit la lectura *Geniului pustiu* eminescian, publicat în 1904. Chiar dacă nu e nici o legatară de acest Iei, Toma Nour şi ceea ce trebuia să fie Alexandru Comaneşteanu aparţin aceleiaşi simbolice do provenienţă romantică.

Romanul era conceput, aşadar, ca o proiecţie simbolică; in jocul dintre ficţiune şi realitate urma să stea şi funcţia naţional-educativă a cărţii. „Voiam — declara scriitorul, in prefaţa oHiţioL. din 1914 3 'Vf''' *W — să întorc dragostea românilor către păTnînlul lor din valea Dunării şi, cu ei, să iau Ardealul. Cine a citit *îndreptări* şi *Anna* a înţeles eă pregăteam pc tînărul Comaneşteanu**

pentru acest sfirşit. Trebuia sâ scriu al 6-lea ţi cel din urma volum..." Proiectul era deciîerm Încă de după apariţia *Îndreptărilor,* după cum rezultă si din însemnarea autografă pe manuscrisul romanului.

Concordanţa lui cu desfăşurarea istorică nu preocupa probabil prea mult pe scriitor, <le vreme ce întîmplârile trebuiau să reziste priu semnificaţii, nu prin stricteţea documentară. Totuşi, era o dificultate greu de depăşit in aşli cum pulea Ti răsculata Transilvania şi readusă în hotarele ţării. Dacă proiectul n-a mai căpătat viaţă, aceasta se datoreşte şi izbucnirii primului război mondial. „Poporul român, spunea scriitorul în aceeaşi prefaţă, pare că vrea să scrie el însuşi această pagină. Ca patriot, mie nu-mi rămîne decît s mă Închin lui şi sS-i dăruiesc cei doi băieţi ce mii-a dat Dumnezeu". Ceea ce, din punct de vedere al romanului, suna, în acel moment — cînd România se menţinea în neutralitate — ca o directă amînare a elaborării lui, pînă cînd istoria va fi rezolvat ea însăşi, concret, idealul scriitorului patriot. Sfîrşitul războiului, cu împlinirea visului încăliit ani de-a rîndul: revenirea Transilvaniei în hotarele ţării — nu aduce însă nădăjduitele îndemnuri la scris, ba cti iar pare a pecetlui hotărirea de a lăsa ciclul neterminat: „Pe cînd trăiam la Roma, eram mai de aproape preocupat de a deştepta în conştiinţa românilor ideea reintegrării lor în Dacia traianS — ceea ce mi-a dat curajul să nu mă depărtez de la planul unei lucrări unitare, aceea a unei serii dejromane, care trebuia să sîlrşeascfi, lr> cele din urmă, cu luarea Transilvaniei. Pe acesta nu l-am scris, căci 1-a scris poporul românesc, cu singele lui" (articolul *Domnul Orlando şi domnul Brătianu, Îndreptarea,* II, 145, 16 iunie 1919). „Căci 1-a scris poporul" — e o formulă destul de clară pentru a numi renunţarea la continuarea proiectului iniţial.

Astfel, ideea unui al şaselea roman din ciclul Comăneştenilor se opreşte aici — nu însă Şi intenţia unui roman al întregirii ţării. Acesta îl urmăreşte pe Duiliu Zamfirescu — mărturie stă caietul cu cele 20 pagini de început (şi în care se vor afla transcrise, către sfirşit, cele mai multe din poeziile episodului *Mahina).*

Faptele par să se grupeze, de data aceasta, pe şirul deevenimente care însoţiseră pe scriitor însuşi în anii războiului, dar mai ales pe cei doi fii ai săi, Alexandru şi Lascăr, „dăruiţi" tncă din 1914, de părintele Iui Mihai Comăneşteanu, cu generozitate de consul roman, pentru a contribui astfel la înfăptuirea marelui act. O poezie neterminală, tot de prin perioada sfîrşîtului războiului, vorbea despre armatele române care intrau biruitoare în Transilvania, avind în fruntea lor „un general cu doi băieţi" — fiii sSi, cărora încercatul comandant Ie vorbeşte cu patos despre idealul naţional. E o discretă sugerare a însăşi prezentei scriitorului în evenimente, prin cei doi fii ai săi, ambiij>frţeri în armata operativă, cel mare. Alexandru — Duiliu. co- "maudant {j. "f9Î6 al grupului de ştafete al Sîvizîei din ariergarda retragerii spre Moldova, iar celălalt, Lascăr, rănit în luptele de Dragoslavele, la 1$ noiembrie 1916.„Tu asfait ton devoiren brave, et je ne puîs ne'pas etre fier de toi", !i scria acestuia, cu înduioşare, părintele patriot, la 2/15 dec. 1916, trimiţtndu-i schija de obuz extrasă din picior „L'4xtraciion n'a pas eu Jieu sans douîeur. ni sans jurons, mais Ie patienl a ete brave", îi comunicase scriitorului prietena sa, doamna Rey, soţia reprezentantului francez în Comisia

^ ?> j - Europeană a Dunării, rămasă ca soră de caritate la spitalul militar din Galaţi (scrisoare din 5 dec. 1916). Pe hirtia respectivă, Duiliu Zamfirescu a făcut următoarea patetică însemnare: „Aceasta scrisoare fiiad istorică, peatru a dovedi eroismul fiilor noştri, a acelora mai cu seamă care credeau câ nu suntem destul de pregătiţi ca sfi intrăm în război, BB va păstra în familie, împreună cu schija de obuz, ca pildă generaţiilor viitoare din neamul meu."

Dar între scepticii respectivi se număra şi scriitorul însuşi, deci Îngrijorările străbătute la rănirea unuia din fii şi la gindul ca celălalt se alia in primele linii acţionaseră asupra sa, nu depriroindu-1, ci tocmai Intărindu-l, cu toate infrîngerile armatei pe fronturi. Moralul său era ridicat fn faţa vitejiei soldaţilor, probă neîndoielnică pentru el a unei iminente redresări a situaţiei militaro-politice. Trecătoarele exclamaţii de descurajare — „J'en ai jusque par-dessus la tete de la guerre et de SPS miseres" (scrisoare către fiul său AI. D. Zamfirescu din 18aug. 1918), — sînt inerente, ca şi manifestul disperat din martie 1918, explicind pentru ce fusese contra războiului, dar ele visează războiul, lipsurile, suferinţele, nu şi idealul final, Căci iată cum caracterizează el împrejurările ceva mai tirziu, in toiul unor succese militare din primăvara anului 1919: „Acum se explică substratul romanelor mele, care era scos din această virtute generoasă a poporului nostru, admirabilă ramură a trunchiului neolatin" (scrisoare către Al.R. Zamfirescu din 23 apr.,/6mai 19)9). Este locmaiepoca apariţiei informaţiei despre intenţia unui roman al întregirii ţării. Pe masa de lucru, sau numai în mintea scriitorului, revenise, desigur în această stare de exaltare patriotică, proiectul vechi, din 1900—1905, al unui roman Închinat revenirii Transilvaniei In hotarele fireşti ale ţării. Renunţînd la continuarea ciclului cu Com&neştenii, dar autorul încălzind, totuşi, ideea unui roman al războiului şi al alipirii Transilvaniei, eroii trebuiau să fie de data aceasta nu Comăneştenii, ci alţii, nnplicind insă tot faptele oamenilor din propria familie a scriitorului. Ei trebuiau să fie numiţi acum Deduleştii, aşa cum rezultă din începutul de roman rămas la primul capitol. O intreagă serie de amănunte alecadruluiuman şi geografic nu lasă nici o îndoială în privinţa sursei memorialistice a romanului.

Descrierea în roman a unei yjj Ja-EaxaoJUie.&i a iiLorifiLE', de la cumpără're'pînăTa plantarea cii viţă americană, corespunde în linii mari cu detaliile privind via scriitorului din aceeaşi localitate; Ia fel înfăţişarea casei de aici, mai puţin turla ei, reprezentind un proiect de viitor al lui Duiliu Zamfirescu, nu o realitate concretă a locuinţei de la Faraoane. Bracul_ irlandgz, „enorm, cu pete negre-violeta", e chiar cîinele scriitorului, păstrat cu numele real în fragmentul de fT>mafrrTă^eT7^uT^^ cu pete luminoase in păr" a existat In realitate şla aparţinut modelului lui Alecu din roman. Paznicul viei, turcul Mustafa şi polonezul Heinrich, omul de credinţă din casă, au fost şi ei reali. „Nasul cam strîmb" al Deduleştilor, caracterizează chiar familia Zamfireştilor; raporturile celor trei fraţi din roman, toţiadunaţi la bătrlueţe In locurile na tale de la Faraoane, sînt deduse şî din situaţia propriilor fraţi, colonelul Alexandru Zamfirescu şi inginerul Constantin Zamfirescu, dar şi din a Înaintaşilor scriitorului, tatăl său şi fraţii acestuia — in orice caz din familie. Evident, exista

multe adaosuri şi multe schimbări In biografia eroilor fată de modelele raale, scriitorul neavînd ia proiect a monografie a familiei, aşa cum nici la *Viaţa l-i ţvâ* şi *Tii %s$ Soatiu* au reprodusese aidoma izvoarele, da provenienţă tot apropiată madiului său de viată. Dar pasiunea luî Llscăr Dedulescu, bătrinul, pentru vie, a lui Ghiţă Dedulescu pentru astronomia şi pantru nuzică, sînt pasiuni ale Iui Duiliu Zamfirescu însuşi. Nerăbdarea celor doi tineri de a ajunge la Alba Iulia — locul unda Mihai Viteazul devenise voievod al teritoriului românesc visat de scriitor — răspunde unai situaţii asemănătoare din realitate: Duiliu Zamfirescu îşi chemase fiii de la Paris, unde se aflau Ia studii, pentrs ca ei să-şi facă tn ţară datoria, In cadrele armatei. Gel mai mic dintre ei avea sâ fie ofiţer aviator, şi, în proajma războiului, se afla în adevăr in Dobrogea la rude, înainte de a intra în şcoala militară, întocmai ca în romin. Acţiunea fragmentului se petrece evident în vara anului 1914, puţin după declanşarea primului război mondial, dar inainte de ase fi decis definitiv nsu trai i ta tea României, deci sfîrşitul lui august— ceea ce explică aluziile la necesitatea intrării armatelor în Transilvania (Alba Iulia) şi hotărîraa color doi tineri Dedulești „qu'il faut battra Ies boches"!

Deplasarea caa mii importanta da fapte In fragmentul de roman, faţă de cursul lor raal e;te, deocamiatâ, cea privind pe fraţii Lascăr şi G'iiţă Dadulascu, bătrinii. Eroii cei tineri sînt fiii primului, care păstrează multe asemănări biografice cu Duiliu Zamfirescu însuşi, dar tot ale scriitorului slnt şi întreg scepticismul în legătură cu războiul, firea poatică, rătăcirile dese printre imagini şi viziuni ideale, atribuite de data aceasta Iui Ghiţă Dedulescu. Amănuntele propriei viaţi a scriitorului urmau deci să se împartă între doi eroi, caro însă trebuiau, probabil, să dobîndească şi alte trăsături şi detalii biografice, reale şi imiginare, de natură să îndepărteze posibilităţile de identificire. Important ejte însă că procedarea sugerează metoda de lucru a scriitorului, chipul de a afla şi utiliza datele necesare construcţiei persoanelor şi acţiunii romanelor şi nuvelelor. Acestea erau de obicei din imediata sa apropiere., văzute sau trăite de el. Realismul Iui Duiliu Zvntiraicu se hrănea, prin urm*re, din experienţe directe, cu toate afirmaţiile sale despre rolul hotărîtor al ficţiunii. Singura excepţie marcantă în tot ciclul de romane despre Gomâneşteni, pare să fie în cazul Iui Alexandru Gomănoşteanu, începînd cu căsătoria şi cu iubirile şi tarminînd cu întîmplârile lui din Transilvania. Ceea ce şi explică mai intii greutatea, încetineala, în elaborarea celor două romane cara-1 au drept erou central, apoi, desigur, nivelul literar scăzut al acestora, artiflciozitatea epicii, cu tot interesul problemei şi sensurilor intenţionate de scriitor; se explică, tot pa această cale, şi părăsirea, în cele din urmă, a proiectului celui de al şaselea volum consacrat Comăneştenilor şi inlocuiroa acestora cu o altă grupă de eroi.

Este limpede că, deşi cartea nou începută era diferită de ciclul iniu garat cu *Viaţa la ţară,* Duiliu Zamfirescu ar fi construit în noul roman eroi cu psihologii şi temperamente in mare măsură echivalente acelora din ciclul Comăneştenilor. Alecu din noul roman ar fi dus mai departe pa Alexandru Comaneşteanu, păstrîndu-i vîrsta şi entuziasmul din *ceea ce nu se poate;* conu Ghiţă Dedulescu, mai presus de elementele biografice, comune cu ale scriitorului, e un Matei Damian, transpus

din s:colul său, în 1914, cu anii pe care-i avea în ultimele romane ale ciclului. Atmosfera Faraoanelor din romanul râmas numai la început e;te cea pa care ne-o putem închipui vara la Comăneşti; raporturile dintre unchi şi napot nu diferă de loc de cele dintre tată şl fiu din *îndreptări.*

Ută tot atîtea argumente să plasăm acest început de roman alături de cele cinci piese ale ciclului Comăneştenilor, faţă de care, dacă nu este o continuare propriu-zisă, este în orice caz o prelungire directă.

1 — „Nebunia curată" a lui Lascăr Dedulescu, de a replanta cu viţă amîrioanS o vie întreagă, o sâvirşeşte Duiliu Zamfirescu insuşi. încă în anul 1901 el îşi anunţa proiectul in astfel de termeni: „Pînă una alta, mi-am făcut o căsuţă la ţară, pe socoteala mea, şi sunt pe cale să cumpăr nişte vii mîncate de molii, pe care vreau să le replantas. Ge-o mii ieşi si de-acolo vom vedea" (scrisoare către Titu Maîorascu din 9/22 nov! 1901). îndoiala de mai sus, cu privire la perspectivele întreprinderii, era transmisă scriitorului, după cum rezultă din fragmentul de roman, de către membri apropiaţi ai familiei, cum se întîmplâ In cazul fraţilor Dedulescu.

Via de la faraoane, care aparţinuse unui anume Tănase GoEetarul, din Focşani, avea cam 40 de hectare, deci scriitorul avea dreptate să spună în textul său că „nu mai era o vie, ci o moşie plantată cu viţă americană". Ea se afla pe malul sting al Milcovului, în Moldova, şi se termina chiar „In preajma pădurii" — ca în roman — pădurea Nereju, cu care Începeau codrii Vrancei.

Această situaţie, de viticultor cu anvergură, l-a determinat pe scriitor sâ participe activ la ciudatul „sindicat" ai podgorenilor din Putna, înfiinţat în 1906, sub preşedinţia lui Duiliu Zamfirescu. La întoarcerea sa' de la Roma, „sindicatul" a organizat chiar un congres, a scos un ziar, *Trebuinţa,* cu durată de cîteva numere, dar lotul s-a destrămat ca urmare a dezinteresului manifestat de Duiliu Zamfirescu pentrv întreprindere — se păstrează cîteva scrisori în această privinţă, concludente pentru întreaga situaţie.

Calitatea de mare viticultor i-a atras şi destule atacuri din parLea adversarilor literari, îndeosebi in 1909, cu prilejul polemicii iu jurul discursului de recepţie la Academie.

2 — Aici săgeata ţintea pe soţia lui Alexandru,JSamfirescu._ colonelul, fratele scriitorului. Acoastă^Horeroaică de viţă, avea reputaţia de fiinţă foarte capricioasă, foarte certăreaţă şi violentă la mînie — „sucită", cum se va spune în roman, ceva mai departe.

3 — De data aceasta nu mai e identitate de situaţii biografice; studii în Germania făcuseră unchii scriitorului, nu fraţii săi. Duiliu Zimrirescu însuşi nu studiase în străinătate; prima sa ieşire peste graniţă e cea din 1888, cînd pleacă la Roma. Dar tradiţia plecării la universităţile apusene era vie în familia Zamfirescu, ca şi in atîtea alte familii'. Matei Damian învaţă în italia, MihaiComăneşteami în Franţa, Alexandru Comaneşteanu se pregăteşte tot pentru Franţa.

4 — *Hanul lui Conaki* era tn comuna Ţigăneşti, situată la nord-est de Faraoane, dincolo de Şiret — deci formula „in eîropie

se referă nu la cicopia din sud, a Bărăganului, ei la cea mai nordică, a Moldovei de jos.

5 — Este chiar priveliştea pe care o' avea scriitorul din terasa casei sale — nu turlă cu patru etaje, cum se spune mai sus:.cele „4 rînduri" erau numai în proiect.

6 — Iarăşi o situaţie din familia scriitorului: Henriette Alievi avea, la căsătoria cu Duiliu Zamfirescu, o fată, Ida, dintr-o căsătorie anterioară.

7 — Pasiunea pentru astronomie era a lui Duiliu Zamfirescu însuşi. Poezia *In ruine,* romanul *Viaţa la ţară* etc. vor avea numeroase referiri la corpurile cereşti.

8 — Pasiunea pentru muzică era în primul rind a colonelului Alexandru Zamfirescu, fratele scriitorului; dar Duiliu Zamfirescu însuşi era şi el un fin cunoscător în acest domeniu şi cînta bine la ghitară.

9 – Replica tînărului e fără obiect în roman, deoarece, oriclt de exaltată era propaganda favorabilă intrării României In război, ea nu avea In program un marş spre Budapesta ; dar precizarea personajului devine preţioasă pentru istoria literară: ea fixează destul de probabil momentul *după* care Duiliu Zamfirescu a început scrierea fragmentului de roman neterminat — anume, la puţin timp după august 1919. Este neîndoios că, dacă scriitorul n-ar fi ştiut că lucrul a avut loc în realitate, el nu l-ar fi menţionat in roman în termeni atît de precişi.

10 – La mtnăstirea Golia din laşi era o casă de sănătate pentru alienaţii mintali (in *Scrisoarea 111* şi Eminescu se referă la oamenii „vrednici ca să şază în zidirea sfintei Golii").

11 — Versurile, citate de scriitor şi In alte locuri în opera sa (in poezia *Fragment,* închinată lui Maiorescu în 1900, şi în *îndreptări,* cap. IX) sînt din poezia *O victimă* de N. Nicoleanu.

12 — Schimbul dc replici între conul Ghiţă Dedulescu şi nepotul său, Alecu, are în vedere nu poesia propriu-zisâ, ci lipsa de realism a comandanţilor militari, care nu înzestraseră şi nu pregătiseră armata pentru o acţiune ca aceea ce avea să înceapă peste doi ani. Duiliu Zamfirescu susţinuse tot timpul necesitatea neutralităţii, tocmai convins de nivelul scăzut în ce priveşte dotarea şi instrucţia armatei, adică tocmai ce sugerează sau declară direct cuvintele personajelor din fragmentul de roman. In toamna lui 1920, Intre alte imputări pe care i le vor aduce liberalii, va fi şi cea de defetism faţă de război. I se reproşa de a ti pronunţat alocuţiuni publice în acest sens — ceea ce era adevărat, anume comunicarea academica *Sufletul războaielor tn trecui şi tn prezent,* ţinută la *1* noiembrie 1914, şi în care apar tocmai tezele enunţate de eroul fragmentului de roman.

GLOSAR

A intra platcă (în expr.) — a pierde o partidă la jocul de cărţi.
Acciz, pl. accize, s.f. — impozit care se plătea odinioară pentru unele obiecte de consum la intrarea lor într-o localitate,
Baghiţă, babiţă, s.f. — pelican.
Baş, s. — dilerenţa în plus dintre valoarea unei monede de aur faţă de echivalentul ei hîrtie — monedă.
Başibuzuc, başbuzuc, s.n. — nume purtat de voluntarii turci aparţinînd trupelor neregulate (vestiţi prin cruzimea lor).
Carboanţâ, s.f. — monedă veche de argint, egală în valoare cu o rublă, avînd odinioară circulaţie şi în Ţările Româneşti.
Cealma, s.f. — turban.
Cit., s.n. — stamba.
CIşlegi, s.f., pl. — interval de timp întTe două posturi, In care Creştinii mănincă de dulce.
Cîşt, clşti, s.n. — sumă de bani plat ibilă Ia date fixe şi reprezentînd o parte din arenda unei moşii.
Crişu, criş, adj. — norocos, fericit.
Damf, s.n. — *Dampf* (germană) — abur. Prin analogie, maşină.
Drăgaică, s.f. — numele popular al ttrgului sau al iarmarocului ce se ţine Ia 24 junie.
Dupcă, s.f. — pe vremuri, monedă de argint în valoare de 50 de bani.
Fanfleuri, s.n. — probabil de la fr. *fanfriluches* — podoabe fără valoare, nimicuri.
Ghiordum, s.n. — joc de cărţi.
Hursuzlîc, ursuzlic, s.n. — nenoroc, ghinion, piaz^rea.
Imam, iman, s.m. — preot musulman,
Indrîşaim, tndnisaim, s.m. — plantă agăţătoare decorativă din familia leguminoaselor.
]oglindişi, eglindisi, vb. refl. — a petrece, a se distra.
Jugfirit, s.n. — taxa care se plătea pentru un car de lemne la ieşirea din pădure.
Locmâ, s.f. — chilipir, ciştig.

Palian, s.m. - probabil paliativ, calmant. „

p ^ P l i Z 0 n ' s"n - i'm «P r -) ~ a ride de cineva. 'jjU. .
Pojdic, poşidie, s.n.-gloată de copii, droaie
Foştie, s.f. - glonte mijlociu pentru vinat
Kavac, s.n. - vin limpede, separat de drojdie.
Serdar-ecrem. s.m. (in expr.) - şeful cavaleriei la turci.
Şarampoi, s. m. - par lung şi gros.
Tact, taht, s.n. - reşedinţă a unei subprefecturi.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

SUMAR

Redactor . MARGARETA FERARU
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Apărut *1970.* Htrlie scris tip I A de 63 *glm'. Format* «0X840(16. Coli ed. *iB.1S.* Colt tipar «,S. *Planşe* ttpo a. *A.* nr. *20 659I13S*., C.Z.* pentru bibliotecile mari şi mici 859—P.

Tiparul executat sub comanda nr. 90 ssi la I Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii". piaţa I Scînteii nr. l. Bucureşti — Republicii So- . ci al Istă România